

FEBRUÁR 1948
A SLOVENSKO

Február 1948 a Slovensko

ZBORNÍK Z VEDECKEJ KONFERENCIE

ZOSTAVIL ONDREJ PODOLEC

ÚSTAV
PAMÄTI
NÁRODA

ÚSTAV
PAMÄTI
NÄRODA

Február 1948 a Slovensko

Zborník z vedeckej konferencie
Bratislava 14. – 15. február 2008

Zostavil Ondrej Podolec

ÚSTAV PAMĚTI NÁRODA

BRATISLAVA 2008

Február 1948 a Slovensko

Zborník z vedeckej konferencie
Bratislava 14. – 15. február 2008

Zostavil Ondrej Podolec

Vydal
Ústav pamäti národa
Nám. slobody 6
817 35 Bratislava 15
www.upn.gov.sk

1. vydanie

Recenzenti
Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
Doc. PhDr. Jifí Kocian, CSc.

Jazyková redaktorka Božena Rolková
Cover design Pavel Kastl
Sadzba, grafická úprava a tlač Vydavateľstvo Michala Vaška

© Ústav pamäti národa 2008

ISBN 978 – 80 – 89335 – 07 – 7

OBSAH

Úvod

1. MEDZINÁRODNÉ SÚVISLOSTI FEBRUÁROVÝCH UDALOSTÍ

Pavol Petruf: Vývoj zahraničnopolitického postavenia ľudovodemokratického Československa v rokoch 1945 – 1948	11
Slavomír Michálek: Osemnásť Brumaire Klementa Gottwalda (Postoj amerického kongresu k februáru 1948)	50
Norbert Wójtowicz: Nástup komunistickej diktatúry v Československu z pohľadu Poľska	63
Peter Mulík: Slovenské špecifiká nastolenia komunizmu s analógiou v stredoeurópskom priestore a na Balkáne	84

2. OD JESENNEJ KRÍZY 1947 PO FEBRUÁR 1948

Róbert Letz: Politický režim na Slovensku 1944 – 1948 (Charakteristika režimu, jeho základné trendy vývoja k februáru 1948) ...	109
Marek Syrný: Jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947	127
Jan Pešek: Priebeh februárových udalostí na Slovensku	178
Ladislav Vojáček: Únorová krize a její ústavněprávní aspekty	202
Jozef Beňa: Slovenské národné orgány a február 1948	240
Natália Rolková: Politické zápasy v pléne SNR (máj 1946 – február 1948)	269
Michal Pehr: Slovensko a české politické strany v čase Třetí republiky	311
František Vnuk: Politika KSS (KSČ) v zápase o nastolenie monopolu moci 1945 – 1948	326
Štefan Šutaj: Nekomunistické politické strany v jesennej politickej kríze 1947	349
Anna Magdolenová: Proces s katolíckym krídlom Demokratickej strany v máji 1948	373

Václav Vondrášek: Lud'acká karta v období podzimní krize na Slovensku v roku 1947	384
Stanislav Sikora: Národné výbory a vývoj na Slovensku 1947 – 1948	422
Michal Barnovský: Akčné výbory – nástroj nastolenia mocenského monopolu a pofebruárovej očisty 1948	438
Matej Medvecký / Radoslav Ragač: Bezpečnostný aparát na Slovensku a nástup komunistov k moci	458

3. FEBRUÁR 1948 A SLOVENSKÁ SPOLOČNOSŤ

Miroslav Londák: Február 1948, zmena ekonomického systému a Slovensko	485
Marián Tkáč: Február 1948 a transformácia bankovníctva	502
Martin Lacko: Najhorlivejší pomocníci komunistov (Sväz slovenských partizánov a udalosti na Slovensku v rokoch 1945 – 1948)	519
Viera Hlavová: Február 1948 a roľnícky stav	557
Peter Zelenák: Február 1948 a živnostenský stav	571
Elena Londáková: Február 1948 v slovenskej kultúre	596
Jozef Haľko: Katolícka cirkev v prelomovom roku 1948	613
Norbert Kmeť: Nekatolícke cirkvi a február 1948	625
Alex Maskalík: Politické represie dôstojníkov armády bývanej Slovenskej republiky po februári 1948	644
Jan Štaigl: Ľudové milície na Slovensku – ich vznik a vývoj do roku 1953	664

Úvod

Vo februári 2008 sme si pripomenuli 60. výročie zlomovej udalosti v našich dejinách – februárových udalostí v roku 1948 spojených s nástupom totalitného komunistického režimu. Ústav pamäti národa sa preto v súlade s úlohami, ktoré mu ukladá zákon, rozhodol zorganizovať pri tejto príležitosti vedeckú konferenciu, ktorá sa uskutočnila 14. a 15. februára 2008 v amfiteátri Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, pod záštitou podpredsedu vlády a ministra školstva Slovenskej republiky Jána Mikolaja. Jej spoluorganizátormi boli Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Slovenský historický ústav Matice slovenskej, Právnická fakulta UK a Pedagogická fakulta UK. Hlavným cieľom organizátora bolo, aby sa na konferencii zišlo reprezentatívne spektrum historikov, ktorí by sa pokúsili z rôznych aspektov zhodnotiť udalosti spred šesťdesiatich rokov.

Vedeckým výstupom z podujatia je práve tento zborník. Zámerom zostavovateľa bolo, aby bol pokusom o komplexnejší pohľad na vývoj na Slovensku v zlomovom období od jesene 1947 do roku 1948. Jednotliví prispievatelia boli teda vyzvaní, aby svoje štúdie prispôsobili plánovanému charakteru zborníka, t. j. mali mať viac syntetický charakter a z hľadiska časovej chronológie mali byť zamerané predovšetkým na udalosti rokov 1947 – 1948 a ich priame spoločensko-politické súvislosti.

Dovoľte mi poďakovať sa na tomto mieste vedeniu Ústavu pamäti národa za všestrannú podporu, kolegom z ÚPN za pomoc pri organizovaní konferencie, spoluorganizujúcim inštitúciám za úspešnú spoluprácu a všetkým aktívnym účastníkom za ochotu prispôsobiť svoje príspevky zámerom organizátora.

Do prípravy zborníka zasiahla aj jedna smutná udalosť. Jeho vydania sa už nedožil PhDr. Michal Barnovský, DrSc., ktorý mi ešte v jeseni minulého roku svojimi radami pomáhal pri zostavovaní programu konferencie. Táto výrazná osobnosť slovenskej historiografie nás opustila 31. mája 2008 vo veku 71 rokov. Česť jeho pamiatke!

Zostavovateľ

1.

**MEDZINÁRODNÉ SÚVISLOSTI
FEBRUÁROVÝCH UDALOSTÍ**

VÝVOJ ZAHRANIČNOPOLITICKÉHO POSTAVENIA ĽUDOVODEMOKRATICKEHO ČESKOSLOVENSKA V ROKOCH 1945 – 1948

Pavol PETRUF

Historický ústav SAV, Bratislava

Československo, ktoré bolo počas dvoch desaťročí od svojho vzniku v októbri 1918 prozápadne orientovaným štátom, sa uprostred jari 1945, keď po vyše šiestich rokoch od jeho rozpadu prišlo k jeho opätovnému obnoveniu, ocitlo zo zahraničnopolitického hľadiska v novej situácii. Bola nielen dôsledkom zmien, ktoré na medzinárodnej scéne spôsobila druhá svetová vojna, ale aj rozhodnutia československej exilovej vlády v Londýne nahradiť niekdajšiu prozápadnú orientáciu republiky orientáciou na Sovietsky zväz. Keďže toto rozhodnutie do značnej miery ovplyvnilo vývoj v Československu tak pred februárom 1948, ako aj po ňom, vynárajú sa v súvislosti s našou témou viaceré otázky, z ktorých najdôležitejšie sa zdajú tieto: bola voľba ZSSR za strategického spojenca povojnovj Československej republiky správnym rozhodnutím, respektíve jediným možným riešením? Existovalo viac reálnych možností výberu strategického partnera a ostali nevyužitú alebo nedocenenú?

Bolo rozhodnutie československého exilu v Londýne zmeniť zahraničnopolitickú orientáciu štátu výsledkom zrelej úvahy, alebo povrchného prístupu k otázke, ktorá sa svojou povahou dotýkala nielen zahraničnej, ale i vnútornej politiky štátu hľadajúceho z prirodzených dôvodov veľmocenskú oporu? Na tieto otázky možno dať komplexnejšiu odpoveď len vtedy, ak sa vo forme historického exkurzu najprv vrátíme do obdobia, v ktorom Československo bolo z politického hľadiska súčasťou Západu a jeho strategickým spojencom bolo Francúzsko; práve v tomto období totiž vtedajší československí lídri získali pod tlakom medzinárodného vývoja skúsenosti, ktoré ich napokon viedli k rozhodnutiu zvoliť si za strategického spojenca Sovietsky zväz.

Ako je známe, Francúzsko zohralo osobitnú úlohu pri vzniku ČSR a bolo jedinou západnou veľmocou, ktorá v medzivojnovom období uzavrela s Československom spojeneckú zmluvu, respektíve spojenecké zmluvy. Akú formu mali spojenecké vzťahy medzi oboma štátmi? Ak z priestorových dôvodov

ponecháme bokom zmluvy, ktoré sa týkali vyslania Francúzskej vojenskej misie do Československa a svedčili o existencii určitého typu vzájomných zmluvných vzťahov už v čase vzniku ČSR,¹ potom prvým politickým zmluvným dokumentom bola Priateľská a spojenecká zmluva medzi Francúzskom a Československom, ktorú oba štáty uzavreli v Paríži 25. januára 1924.² Išlo o zmluvu, ktorej konečná podoba bola kompromisom medzi vtedajšou predstavou Francúzska o charaktere spojeneckých vzťahov s Československom a ochotou Prahy splniť ju. Francúzsko si želalo uzavrieť s Československom vojenskú konvenciu podobnú tej, ktorú v roku 1921 podpísalo s Poľskom a ktorá by bola presne určila záväzky signatárov v prípade, že by nastala situácia vyžadujúca si poskytnutie vzájomnej vojenskej pomoci.

Pre francúzsku vládu bola zamýšľaná vojenská konvencia dôležitá z politických i vojenských dôvodov zohľadňujúcich strategický význam československého územia. Jeho poloha, ako zdôraznil už prvý náčelník Francúzskej vojenskej misie v Československu generál Maurice Pellé, umožňovala nielen

-
- 1 O príchode Francúzskej vojenskej misie do Československa a jej aktivitách v prvých rokoch po vzniku štátu pozri napríklad: *Francouzská vojenská mise v Československu 1919 – 1939. Edice dokumentů*. Serie I: 1919 – 1925. Svazek 1.: Smlouvy, dohody, statuty. Praha 1999; *Francouzská vojenská mise v Československu 1919 – 1939. Edice dokumentů*. Serie I: 1919 – 1925. Svazek 2, A: 1919 – 1920. Běžné správy. Praha 1999; BŘACHOVÁ, V.: Francouzská vojenská mise v Československu. In: *Historie a vojenství*, 1967, č. 6, s. 883 – 910; ČAPLOVIČ, M. – PETRUF, P.: Francúzska vojenská misia v Československu 1919 – 1938 (Správa o jej činnosti od februára do októbra 1919). In: *Vojenská história*, 5, 2001, č. 4, s. 85 – 102; MARÈS, A.: Francouzsko-československé vzťahy v oblasti vojenství 1918 – 1924 z pohľadu Paříže. In: *Český časopis historický*, roč. 97, 1999, č. 1, s. 53 – 78.
 - 2 O československo-francúzskej spojeneckej zmluve z januára 1924 pozri napr.: BŘACH, R.: Spojenecká smlouva mezi Československem a Francií z 25. ledna 1924 a garanční dohoda čs.-francouzská z 16. října 1925. In: *Historie a vojenství*, 1994, č. 6, s. 3 – 9; FERENČUHOVÁ, B.: Rokovanie o francúzsko-československej Zmluve o spolenectve a priateľstve (máj 1923 – január 1924). In: *Slovenské historické štúdie*, 23, 1997, s. 79 – 89; PETRUF, P.: Zmluva o priateľstve a spolenectve medzi Československom a Francúzskom z roku 1924 a jej odraz v slovenskej tlači. In: *Historický zborník*, roč. 10, 2000, č. 2, s. 46 – 57; Tenže: Muž, ktorý žiadal činy. Návšteva maršala Focha v Československu v máji 1923. In: *História*, 5, 2006, č. 2, s. 31 – 33; Text zmluvy in: PETRUF, P.: *Politické vzťahy medzi Francúzskom a Československom a Francúzskom a Slovenskom (1939-1948). Výber z dokumentov*. Martin 2003, s. 724 – 725.

výrazne zefektívniť úsilie Francúzska o obklúčenie Nemecka z východu, ale – pokiaľ išlo o Čechy – byť skutočným „tříňom v srdci Nemecka“.³ V máji 1923, keď francúzsky maršal Ferdinand Foch predložil počas návštevy Československa návrh na uzavretie dvojstrannej vojenskej konvencie, sa strategická hodnota územia ČSR ešte zvýšila v dôsledku okupácie Porúria, ku ktorej Francúzsko pristúpilo v januári 1923 s cieľom donútiť porazené Nemecko k včasnému splácaniu vysokých vojnových reparácií. Praha sa však obávala, že podpísaním vojenskej konvencie s Francúzskom v čase, keď jeho pričinením vznikla v Nemecku kríza, ktorej dôsledky sa nedali odhadnúť, by urobila politicky nesprávny krok a na Fochov návrh reagovala protinávrhom, v ktorom sa vyslovila za uzavretie nie dvojstrannej vojenskej konvencie, ale rámcovej politickej zmluvy, k čomu po niekoľkých rokoch došlo v januári 1924.

Zmluva sa skladala z preambuly a z ôsmich článkov. Článok 1 a 2 zaväzoval signatárov koordinovať svoj postup v zahraničných záležitostiach, články 3 až 5 sa konkrétne zmieňovali o prípadoch, keď to bolo nevyhnutné – išlo o ohrozenie straty nezávislosti Rakúska, o ústup Maďarska od zásady neprípustnosti návratu Habsburgovcov na maďarský trón a o prípadný pokus opätovne nastoliť v Nemecku dynastiu Hohenzollernovcov. Článok 6 zaväzoval zmluvné strany riešiť eventuálne vzájomné spory arbitrážou alebo pred Stálym dvorom medzinárodnej spravodlivosti, článok 7 stanovil povinnosť zmluvných strán navzájom sa informovať o dohodách, ktoré uzavreli alebo hodlali uzavrieť so stredoeurópskymi štátmi, a v článku 8 sa konštatovalo, že o uzavretí zmluvy bude upovedomená Spoločnosť národov. Išlo teda o dokument, ktorý sa síce nazýval zmluvou o priateľstve a spojení, ale záväzky, ktoré na seba prevzali jeho signatári, v skutočnosti výrazne limitovali charakter spojenectva. Edvard Beneš zmluvu síce následne vydával za „jednu z podstatných garancií“ bezpečnosti ČSR, ale to nezodpovedalo skutočnosti, lebo podľa verejne vyjadreného názoru francúzskej strany dokument neprinášal signatárom nijaké „neoceniteľné výhody“, a keďže neobsahoval ani nijaké konkrétne dispozície vo veci vzájomnej vojenskej pomoci, bol podľa uvedeneho názoru označený – nie bez ironického podtónu – len za „pekny príklad

3 *Francouzská vojenská mise v Československu 1919 – 1939. Edice dokumentů. Serie I: 1919 – 1925. Svazek 2, A: 1919 – 1920. Běžné správy. Praha 1999, s. 109.*

pre iné národy“, za dokument, ktorého „morálna“ hodnota podstatne prevyšovala hodnotu politickú.⁴

Druhou zmluvou medzi Francúzskom a Československom bola tzv. garančná zmluva⁵ (Zmluva o vzájomných zárukách medzi Francúzskom a Československom), ktorú v rámci lokarnských dohôd podpísali oba štáty 16. októbra 1925. Garančná zmluva bola konkrétnejšia a stručnejšia než francúzsko-československá priateľská a spojenecká zmluva z predchádzajúceho roka. Mala štyri články, z ktorých kľúčový bol prvý: Francúzsko a ČSR sa v ňom zaviazali poskytnúť si v prípade, že by Nemecko porušilo dohody uzavreté v Locarne a že by v súvislosti s tým prišlo z jeho strany k nevyprovokovanému útoku proti jednej zo zmluvných strán, okamžite vzájomnú pomoc, pravda, v súlade s príslušnými článkami Paktu Spoločnosti národov. Ak ponecháme bokom možnosť rozličného výkladu formulácie „nevyprovokovaný útok“ i niektoré iné problematické stránky zmluvy, príslub vzájomnej pomoci zvýraznený v názve zmluvy slovom „garančná“ z nej robil navonok relatívne spoľahlivú oporu Československa v prípade, že by prišlo k ohrozeniu jeho bezpečnosti zo strany Nemecka. Lenže veci boli zložitejšie a reálnu hodnotu zmluvy preveril až konkrétny vývoj, ktorý sa nakoniec ukázal silnejší než právne formulácie obsiahnuté v jej texte.

Vývoj po Locarne, stručne povedané, vytváral čoraz užší priestor na to, aby Francúzsko mohlo zadosťučiniť v nej formulovanému záväzku. Locarno samo osebe bolo dôkazom ústupu Francúzska z jeho dovtedajších mocenských pozícií a vývoj v rozličných častiach jeho rozľahlého koloniálneho impéria ho spolu s domácimi hospodárskymi i inými ťažkosťami oslaboval do tej miery, že prinajmenšom určitá časť jeho politických lídrov začala postupne čoraz viac pochybovať o schopnosti krajiny ubrániť v prípade vážnej skúšky

4 Por.: Le traité franco-tchécoslovaque. Conférence de M. Osusky. Présidence de M. Maurice Croizet. Séance du Lundi 4 février 1924. Paris, Comité national d'études sociales et politiques, bez dátumu, s. 20.

5 O garančnej zmluve pozri napr.: BŘACH, R.: Spojenecká smlouva mezi Československem a Francií z 25. ledna 1924 a garanční dohoda čs.-francouzská z 16. října 1925. In: *Historie a vojenství*, 1994, č. 6, s. 9 – 20; CASSIN, R.: Les traités d'assistance entre la France et la Tchécoslovaquie. Extrait de *Politique étrangère*, numéro 4, août 1938, s. 3 – 26. Text garančnej zmluvy in: PETRUF, P.: *Politické vzťahy medzi Francúzskom a Československom a Francúzskom a Slovenskom (1939-1948). Výber z dokumentov*. Martin 2003, s. 728 – 729.

integritu vlastného štátneho územia a niektorých životne dôležitých území v kolóniách. O rastúcich obavách časti francúzskych politických kruhov svedčili tak nedotiahnuté pokusy francúzskej diplomacie nájsť nových efektívnych spojencov v Sovietskom zväze a v Taliansku, ako i čoraz zjavnejšie podriaďovanie sa britskej politike appeasementu. Na pozadí tohto vývoja garančná zmluva a vôbec francúzsko-československé spojenectvo odumieralo síce nie v právnom a politickom či „morálnom“ zmysle, ale fakticky. Neutralizovala, respektíve likvidovala ho rastúca sila Nemecka, do záujmovej sféry ktorého patrilo i Československo; zatiaľ čo Nemecko malo po anšluse Rakúska a po pripojení Sudet približne 76 miliónov obyvateľov a mohlo v prípade potreby zmobilizovať okolo 13 miliónov mužov, Francúzsko mohlo spolu s Veľkou Britániou zmobilizovať počiatku ani nie polovicu tohto množstva.⁶

A tak napokon jeho vedúcim činiteľom už len z toho dôvodu neostalo nič iné než Praha v polovici roka 1938 oznámiť, že „Francúzsko sa kvôli Sudetám nepustí do vojny“.⁷ Šéf francúzskej diplomacie Georges Bonnet síce československej vláde prisľúbil, že v súlade s jej želaním Francúzsko v kritických chvíľach potvrdí na verejnosti svoju solidárnosť s Československom, ale to, ako zdôraznil, vôbec nemalo znamenať, že keď vypukne vojna, bude Francúzsko na jeho strane.⁸ Vojna kvôli Československu nevypukla, ale Praha pokladala Mníchov za klasický prípad „zrady“ zo strany spojenca, od ktorého očakávala pomoc. Či v skutočnosti naozaj išlo o „zradu“, je otázne; isté však je, že prezident Beneš nečinnosť Francúzska v čase Mníchova za „zradu“ považoval a svoj názor v podstate nikdy nezmenil, i keď výraz „zrada“ sa po odchode do exilu usiloval od určitého času z taktických dôvodov používať čo najmenej.

Ak sa vo chvíli bezprostredného ohrozenia Československa na jeho stranu jednoznačne nepostavila jediná západná veľmoc, ktorá bola v medzivojnovom období jeho papierovým spojencom, aký postoj sa dal očakávať od USA a Veľkej Británie, ktoré o politickom spojenectve s ČSR vôbec neuvažovali už kvôli ich kritickému postoju k spojenectvu Prahy s Parížom, v ktorom napriek

6 Por.: DOISE, J. – VAÏSSE, M.: *Diplomatie et outil militaire 1871 – 1969*. Paris 1987, s. 317; TACEL, M.: *La France et le monde au XXe siècle*. Paris, Milan, Barcelone, Mexico 1989, s. 155 – 166.

7 MILZA, P.: *Les relations internationales de 1918 à 1939*. Paris 1995, s. 164.

8 Tamže.

jeho slabostiam videli faktor stimulujúci ostrý protinemecký kurz francúzskej vlády? Pokiaľ išlo o Spojené štáty americké, prezident Franklin D. Roosevelt v poslednej septembrovej dekáde 1938, keď sa Československo pod tlakom stupňujúcich sa Hitlerových hrozieb ocitlo na pokraji zrútenia, vyzval nemeckého kancelára Hitlera i prezidenta Beneša, aby sa rozhodli nájsť východisko z krízy mierovou cestou. Beneš Roosevelta ubezpečil, že si praje mierové vyriešenie sporu, ale zazlieval mu, že vo svojom vyhlásení nevzal do úvahy všetky okolnosti, ktoré viedli k vzniku a eskalácii napätia medzi Nemeckom a Československom, a že sa na veci díval tak, akoby obe strany boli niesli rovnakú vinu za vzniknutú situáciu.⁹ Podľa Beneša znamenal postoj USA pre smrteľne ohrozené Československo „poslednú ťažkú ranu v septembrovom konflikte.“¹⁰

Benešovo rozhorčenie nad uvedenými skutočnosťami síce neprerástlo do politického nepriateľstva s Rooseveltom, ale v Benešovej mysli zanechalo trvalé stopy. Čo sa týka Veľkej Británie, ktorú si Československo po svojom vzniku veľmi želalo „získať“ za spojenca, jej lídri takúto eventualitu jednoznačne odmietli a politické vzťahy Británie s ČSR preto v medzivojnovom období nikdy neprekročili rámec povinností, ktoré pre Britániu vyplývali z jej členstva v Spoločnosti národov.¹¹ Keď sa v druhej polovici tridsiatych rokov začalo Nemecko postupne čoraz viac domáhať revízie mierových zmlúv, Londýn proti tomu v zásade neprotestoval, žiadal len, aby sa s tým súvisiace územné zmeny, ktoré sa týkali aj ČSR, udiali bez použitia sily, „mierovou cestou“. Účasť Nevilla Chamberlaina na mníchovskej konferencii svedčila o tom, že britské stanovisko v tejto otázke sa nezmenilo. Zánik Československa v polovici marca 1939 viedol síce k diplomatickému protestu Londýna – a ostatne aj Paríža a Washingtonu – v Berlíne, ale svoju dovtedajšiu ústupčivú politiku voči Nemecku, ktorej prvou obeťou sa stalo Československo, Veľká Británia zásadne prehodnotila až po začatí vojny medzi Nemeckom a Poľskom 1. septembra 1939.

9 Por.: DEJMEK, J.: *Československo, jeho susedé a veľmoci ve XX. století (1918 až 1992). Výbrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha 2002, s. 309.

10 Tamže.

11 Tamže, s. 236.

Tento krátky historický exkurz treba ešte rozšíriť o letný pohľad najprv na postoj dvoch najvýznamnejších anglosaských veľmocí k československému exilu na Západe a následne na postoj Slobodného Francúzska k exilovému zoskupeniu v období medzi vypuknutím nemecko-poľskej vojny 1. septembra 1939 a podpísaním československo-sovietskej spojeneckej zmluvy v decembri 1943. Na rozdiel od predchádzajúcich pasáží bude v tejto časti reč najprv o anglosaských mocnostiach a až potom o Slobodnom Francúzsku. Toto poradie bolo zvolené nie preto, že by ich kontakty s československým exilom boli politicky významnejšie, ale preto, že Francúzsko po svojej kapitulácii v júni 1940 fakticky zaniklo ako suverénny štát a Slobodné Francúzsko na čele s Charlesom de Gaullom sa spočiatku ocitlo v pozícii veľmi blízkej postaveniu československého exilu.

Pokiaľ ide o Veľkú Britániu, jej mocenské štruktúry umožnili československým exulantom rozvinúť všestranné politické aktivity a Londýn sa po porážke Francúzska v júni 1940 stal nielen centrom odboja, ale aj útočiskom a prechodným domovom vedúcich politických a vojenských činiteľov exilu, sídlom jeho najdôležitejších politických aj iných orgánov. Súhlas Británie s pobytom československých exilových politikov a so zriadením príslušných exilových inšancií na jej metropolitnom území však vôbec neznamenal, že Československo sa v porovnaní s medzivojnovým obdobím dostalo na vyššie priečky britských zahraničnopolitických priorít. Tie naďalej patrili britskému impériu a prospektívne obnoveniu systému rovnováhy síl v Európe a vo svete, v ktorom Británia hodlala naďalej hrať ak nie rozhodujúcu, tak prinajmenšom takú úlohu, ktorá by jej umožnila aktívne spolurozhodovať o všetkých kľúčových otázkach politického a hospodárskeho vývoja v povojnovom svete.¹²

Hlavným cieľom britskej politiky vo vzťahu k Československu bolo obnovenie jeho „slobody“. V súlade s týmto zámerom britská vláda ako v poradí druhá uznala československú exilovú vládu,¹³ s určitými výhradami súhlasila s povojnovým odsunom Nemcov z obnovenej republiky a v podstate pristúpila i na požiadavky exilu týkajúce sa neplatnosti Mníchova, avšak odmietla prijať akékoľvek záväzky vo veci povojnových hraníc obnoveného Česko-

12 Por.: PROKŠ, P.: *Československo a Západ 1945 – 1948. Vzťahy Československa se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií v letech 1945 – 1948*. Praha 2001, s. 12 – 13.

13 *Czechoslovak liberation movement*. London 1943, s. 23.

slovenska a záruk jeho medzinárodnej bezpečnosti, o eventuálnom uzavretí spojeneckej zmluvy s ním ani nehovoriac. Briti po počiatocnom váhaní vzali na vedomie Benešovo rozhodnutie uzavrieť spojeneckú zmluvu so ZSSR už na sklonku roka 1943, ale bližšie sa o osud Československa nezaujímali ani v nasledujúcom období vojny, i keď v polovici apríla 1945 Winston Churchill podnikal určité pokusy s cieľom dosiahnuť, aby americká armáda, ktorá v tom čase obsadila časť západných Čiech, oslobodila Prahu. Tieto pokusy však nemali nijakú oporu v predchádzajúcich rozhodnutiach lídrov troch hlavných veľmocí prohitlerovskej koalície a logicky stroskotali.

Čo sa týka Spojených štátov amerických, ich postoj k československému exilu v Londýne sa v hlavných rysoch podobal postoju Veľkej Británie. USA uznali československú exilovú vládu až 15 mesiacov po jej uznaní Sovietskym zväzom.¹⁴ Americký prezident Roosevelt síce krátko nato pozval exilového prezidenta Beneša na oficiálnu návštevu USA, ale nedá sa povedať, že by Benešov pobyt v Spojených štátoch v máji 1943 bol viedol k zvýšeniu politického záujmu Washingtonu o budúci osud Československa, či k prijatiu nejakých špecifických záväzkov USA voči nemu. Roosevelt Beneša síce ubezpečil, že obnovenie Československej republiky pokladá za „samozrejmosť“,¹⁵ ale tým fakticky iba potvrdil to, čo menej adresne deklarovala už Atlantická charta zverejnená v polovici augusta 1941.

Po menšom váhaní Roosevelt okrem iného odsúhlasil aj uzavretie pripravovanej československo-sovietskej spojeneckej zmluvy, ale aj to treba pokladať za ústretový krok nielen voči československej exilovej vláde, ale aj – a možno hlavne – voči Sovietskemu zväzu, ktorý prejavoval v polovici roka 1943 veľkú nespokojnosť s tým, že Briti a Američania odkladali otvorenie druhého frontu v západnej Európe. Súhlas USA s podpísaním československo-sovietskej spojeneckej zmluvy sa za tejto situácie dal chápať aj ako jasný signál Stalinovi, na spojeníctve, s ktorým im mimoriadne záležalo, že v obnovenom Československu, ktoré bolo vzhľadom na svoju zemepisnú polohu skutočným kuloárom vedúcim do hĺbky stredo európskeho priestoru, nebude čeliť vážne mienenej mocenskej konkurencii Spojených štátov. Na uvedenom postoji americkej administratívy neprišlo až do konca vojny k nijakým pod-

14 Por.: Tamže, s. 24.

15 Por.: DEJMEK, J.: *Československo, jeho susedé*, s. 312.

statným zmenám, čoho dôkazom bol napríklad súhlas Spojených štátov so začlenením Československa (a ďalších krajín východnej a strednej Európy) do operačného pásma Červenej armády, vyjadrený na jeseň 1943.

Možno teda zhrnúť, že postoj Veľkej Británie a Spojených štátov amerických k československému exilu v Londýne bol od začiatku ústretový, ale zároveň zdržanlivý. Bol ústretový, lebo Československo, reprezentované od istého času londýnskou exilovou vládou, bolo súčasťou protihitlerovskej koalície a jedným zo signatárov deklarácie Spojených národov podpísanej 1. januára 1942 (t.j. približne trištvrte roka pred uznaním československej exilovej vlády Spojenými štátmi americkými) predstaviteľmi 26 štátov, ktoré sa v tomto dokumente zaviazali vzájomne spolupracovať vo vojne a neuzavrieť separátny mier so spoločným nepriateľom. Boli ústretové i preto, že s Československom reprezentovaným londýnskym exilom ich napriek niektorým minulým i súdobým nezhodám spájali spoločné politické ideály i kultúrne hodnoty, určité hospodárske a obchodné vzťahy, ale i záväzky a podobne. Na druhej strane, boli zdržanlivé, lebo uvedené skutočnosti prirodzene nemohli zásadne zmeniť ich tradičné, t.j. dlhodobé zahraničnopolitické priority, mohli im v niektorých prípadoch dať nanajvyš určitý nový rozmer, dočasný alebo trvalejšieho rázu, ale nemohli ich radikálne reorientovať.

Dalo sa napríklad očakávať, že USA vzhľadom na svoju bezkonkurenčnú hospodársku silu i mocenský vzostup, ktorý kontinuálne zaznamenávali v rokoch druhej svetovej vojny, sa budú v porovnaní s nedávnou minulosťou viac angažovať i v európskych záležitostiach, ale to vôbec neznamenal, že tak budú robiť celoplošne, a že predmetom ich špecifického záujmu sa stane i obnovené Československo. Skúsenosti z medzivojnového obdobia takúto eventualitu prakticky vylučovali a dovtedajší vývoj v rokoch druhej svetovej vojny nijako nenasvedčoval, že by sa Washington bol rozhodol zásadne prehodnotiť svoj vzťah k Československu.

Pokiaľ išlo o Francúzsko, Edouard Daladier, jeden zo signatárov mníchovskej dohody a predseda francúzskej vlády, súhlasil s vytvorením Československého národného výboru, ktorý vznikol v Paríži v októbri 1939 s cieľom organizovať československú armádu vo Francúzsku, ale rozhodne odmietol akékoľvek úvahy o tom, že by vedúcim exilovým činiteľom mohol byť priznaný štatút dočasnej vlády. Pre Beneša to bolo ďalším dôkazom neocho-

ty Francúzska prihliadať na zmeny, ktoré v európskych pomeroch nastali po Mníchove a vypuknutí vojny medzi Nemeckom a Poľskom, na základe čoho usúdil, že Francúzsko naďalej uskutočňovalo „de facto negatívnu politiku k Československu“,¹⁶ a že od tohto štátu sa vlastne nedá už nič čakať. Názor zmenil až po jeho porážke, keď sa generál de Gaulle s hrstkou stúpencov rozhodol pokračovať v boji proti Nemecku mimo metropolitného územia Francúzska. Centrom jeho aktivít sa spočiatku stal Londýn a boj proti spoločnému nepriateľovi i totožnosť základných politických cieľov vojny – obnovenie veľmocenského postavenia Francúzska zo strany de Gaullovej skupiny, označovanej v tom čase za Slobodné (a neskôr Bojujúce) Francúzsko, a obnovenie predmníchovskej republiky zo strany československého exilu – viedli rýchlo k nadviazaniu vzájomných kontaktov a ich postupnému rozširovaniu.

De Gaulle neskôr charakterizoval pozadie a východiská spolupráce československých, francúzskych (a poľských) exilových činiteľov, sídliačich v Londýne, týmito slovami: „...*Slobodné Francúzsko, ktoré samo osebe nemalo nič, bolo pre týchto exulantov zaujímavou skúsenosťou. Príťahovalo však len najväčších... nešťastlivcov, ako boli Poliaci a Česi. My, čo sme zostali verní tradícii Francúzska, sme sa v ich očiach už preto stali nádejou a príťažlivým objektom. Najmä Sikorski a Beneš, hoci boli v prostredí plnom intríg a podozrievavosti, ktoré komplikovali ich nešťastné położenie, veľmi nedôverčiví, nadviazali so mnou pevné a trvalé styky...*“¹⁷

Slobodné Francúzsko, „ktoré samo osebe nemalo nič“, sa v októbri 1941, dva roky po tom, čo Beneš usúdil, že od Francúzska sa už nedá nič čakať, zaviazalo „*poskytovať Československu v spoločnom boji pomoc a podporu všetkými prostriedkami... až do konečného víťazstva nad Nemeckom*“ a po jeho porážke „*spolupracovať s Československom v súlade s pocitmi priateľstva a so spoločnými záujmami oboch našich krajín pri obnove slobody v Európe...*“¹⁸ 29. septembra, na štvrté výročie podpísania mníchovskej dohody, de Gaulle v mene Francúzskeho národného výboru, ktorý bol svojho druhu

16 BENEŠ, E.: *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha 1948, s. 139.

17 GAULLE, Ch.: *Mémoires de guerre. L'appel 1940 – 1942*. Paris 1954, s. 102 – 103; Por.: GAULLE, Ch.: *Válečné paměti 1940/1944*. Praha 1989, s. 84 – 85.

18 Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR (ďalej AMZV ČR), Londýnsky archiv. Dův. (ďalej LaD) Zprávy: Francie 1940 – 1945, šk. č. 73.

dočasnou vládou Slobodného Francúzska, slávnostne vyhlásil, že pokladá mníchovskú dohodu za neplatnú od samého začiatku rovnako ako všetky ďalšie akty, ku ktorým prišlo pri uskutočňovaní alebo v dôsledku týchto dohôd, pričom sa zároveň zaviazal, že urobí všetko, čo bude v jeho moci, aby ČSR bola obnovená v hraniciach sprede septembra 1938.

De Gaulle zároveň takto načrtnol budúcu politiku Francúzska v strednej Európe: Stredná Európa, kde Československo je jedným najdôležitejších a najvýznamnejších štátov, bude po vojne jednak pod vplyvom politiky francúzskej, jednak ruskej. Anglicko nebude mať väčší záujem o strednú Európu, preňho budú dôležitejšie jeho záujmy v Indii, Kanade, Austrálii a inde, takže v strednej Európe a na Balkáne sa bude uplatňovať vplyv francúzsky a ruský. Medzi politikami týchto dvoch štátov bude však určitý rozdiel, a to: Rusko bude mať po vojne značné vnútropolitické starosti a problémy spojené s rekonštrukciou celej krajiny, ale v zahraničnej politike bude asi postupovať veľmi energicky a priamočiara. Naproti tomu Francúzsko nebude mať po vojne väčšie vnútropolitické problémy, pozdvihne sa rýchlo a pomerne ľahko, ale v zahraničnej politike sa jeho vplyv bude uplatňovať len postupne. Politika Ruska v zahraničných veciach, pokračoval generál, bude teda „rzná“, zatiaľ čo vo vnútorných veciach bude „váhavá“, vo Francúzsku to bude naopak. *„Z tejto rovnováhy plynie poučenie pre politiku malých štátov v strednej Európe“*,¹⁹ uzavrel generál. Jeho slová, vyslovené na jeseň 1942, nijako nenasvedčovali, že by sa Francúzsko – jediná západná veľmoc, ktorá v medzivojnovom období uzavrela aspoň formálne spojenectvo s Československom – bola pripravovala v prípade porážky mocností „Osi“ na výraznejšiu mocenskú angažovanosť v strednej Európe.

Nielen postoj Spojených štátov a Veľkej Británie, ale aj postoj Slobodného Francúzska vzbudzoval v Benešovi a v ostatných vedúcich činiteľoch exilovej vlády vážne pochybnosti o správnosti budúcej zahraničnopolitickej orientácie na západné veľmoci a do značnej miery prispel k tomu, že exilový prezident sa napokon rozhodol hľadať strategické spojenectvo v Moskve. Svoju úlohu mohol v tomto smere zohrať i Benešovi dobre známy zámer de Gaullovoho Francúzska uzavrieť spojeneckú zmluvu so ZSSR (bola podpísaná v decembri 1944), lebo spojenectvo medzi Parížom a Moskvou a Prahou a Moskvou

19 AMZV ČR, LaD, šk. č. 67.

vytváralo – z pohľadu československého exilu – prinajmenšom opticky dojem budúcich vyvážených spojeneckých vzťahov.

Po tomto nevyhnutnom historickom exkurze si pripomeňme, že mu predchádzala zmienka o rozhodnutí československej exilovej vlády nahradiť prozápadnú orientáciu predmníchovskej republiky orientáciou na ZSSR. V zmluvnej podobe k tomu síce prišlo až v decembri 1943, ale prvotným impulzom pre uvedené rozhodnutie exilových lídrov bol zrejme fakt, že v okamihu, keď išlo o bytie čo nebytie štátu, ktorý za asistencie západných veľmocí kedysi spoluvytvárali, prozápadnú orientáciu Československa vážne spochybnil Mníchov a to, čo po ňom nasledovalo. Keďže spojenectvo s USA a Veľkou Britániou sa vôbec nepodarilo nadviazať a spojenectvo s Francúzskom sa v kritickej chvíli ukázalo nespoľahlivé, a keďže ani v dovtedajšej fáze vojny sa neobjavili náznaky, že by sa situácia mohla zmeniť, jediným východiskom zo situácie sa im prospektívne javila možnosť nájsť nového, spoľahlivejšieho spojenca. Veľký výber pritom nemali. Nemecko sa síce vážne zaujímalo o oblasť strednej Európy, ale keďže práve kvôli intenzite jeho záujmu sa ocitli v exile, jediným vhodným potenciálnym strategickým veľmocenským partnerom sa im zdal Sovietsky zväz. Ich politická inklinácia ich síce od neho vzdiaľovala, ale ich čerstvé historické skúsenosti ich k nemu približovali. A to napokon rozhodlo.

Smerom k Moskve ich posúvalo nielen sklamanie z postupu západoeurópskych veľmocí v čase Mníchova a v dovtedajšej fáze vojny, ale aj fakt, že ZSSR nebol signatárom mníchovských dohôd, vzniesol proti nim oficiálny protest a už predtým, v máji 1935, uzavrel s ČSR spojeneckú zmluvu, ktorá ho za určitých podmienok zaväzovala poskytnúť Československu v prípade ohrozenia jeho bezpečnosti vojenskú pomoc. Keďže podmienky na poskytnutie pomoci v duchu litery zmluvy v skutočnosti nikdy nenastali, ozajstná ochota ZSSR poskytnúť pomoc Československu nebola v praxi overená, ale v prípade potreby sa s formálnym prísľubom pomoci dalo propagandisticky, respektíve účelovo manipulovať. Tým skôr, že Česi a Slováci vo všeobecnosti nepociťovali voči Rusom také antipatie, ako to bolo napríklad v prípade Poliakov, Rumunov alebo Maďarov. Voľbu ZSSR za strategického spojenca povojnovej Československej republiky uľahčoval pre ľudí z londýnskeho exi-

lu i fakt, že komunistická strana bola v predmníchovskej republike legálnou politickou stranou, čo bol v strednej a východnej Európe unikátny jav.

Na druhej strane je pravda, že podpísanie sovietsko-nemeckého paktu o neútočení 23. augusta 1939, diplomatické uznanie I. Slovenskej republiky Sovietskym zväzom v polovici septembra uvedeného roku a následné prerušenie diplomatických stykov ZSSR s československou exilovou vládou v Londýne naštrbilo jej vzťahy s Moskvou, ale vypuknutie čudnej vojny, jej následné rozšírenie, ktoré sa skončilo triumfálnym víťazstvom Nemecka na západe kontinentu, no najmä rozpútanie nemecko-sovietskej vojny v júni 1941 umožnilo rýchlo zabudnúť na nedávne nepríjemné epizódy vo vzťahoch medzi londýnskym exilom a Sovietskym zväzom. V tomto smere zohrala neobyčajne dôležitú úlohu i ochota Moskvy uznať československú exilovú vládu v Londýne za legitímnu československú vládu: k tomu prišlo, ako je známe, 18. júla 1941.²⁰ A treba zdôrazniť, že až po uznaní Sovietskym zväzom nasledovalo s niekoľkohodinovým odstupom uznanie Veľkou Britániou a neskôr, 28. októbra 1942 uznanie Spojenými štátmi americkými.²¹

Poradie, v akom hlavné veľmoci protihitlerovskej koalície uznali československú exilovú vládu, nemožno podceňovať ani z politického, ani z psychologického hľadiska, lebo je známe, akú dôležitosť Beneš pripisoval práve tejto otázke. Uznanie exilovej vlády Sovietskym zväzom bolo preňho nielen aktom, ktorý zvýšil medzinárodnú prestíž exilovej vlády v čase, keď to potrebovala, ale aj činom, ktorý mu v ďalšej fáze vojny uľahčil rozhodovanie o tom, kto sa napokon stane garantom bezpečnosti budúceho Československa, obnovenie ktorého bolo Benešovým životným cieľom.

Strategická orientácia na Moskvu sa v čase, keď podpísaním československo-sovietskej spojeneckej zmluvy v decembri 1943 prišlo k jej definitívnemu potvrdeniu, nedala z hľadiska československého exilu v Londýne pokladať za prejav voluntaristického politického postupu jeho lídrov, ale za výsledok racionálneho politického kalkulu založeného na vyhodnotení tých vtedajších disponibilných faktov, ktoré boli z hľadiska exilu rozhodujúce pre bezpečnosť budúcej obnovenej republiky, a ktoré boli zároveň podmienkou pre Benešov návrat do Prahy vo funkcii hlavy štátu. Dokazuje to napríklad pasáž z rozho-

20 *Czechoslovak liberation movement*. London 1943, s. 23.

21 Tamže, s. 24.

voru, ktorý mal Beneš krátko po podpísaní československo-sovietskej spojeneckej zmluvy s de Gaullom v Alžíri, kde sa zastavil počas návratu z Moskvy do Londýna.

Dňa 2. januára 1944 generálovi okrem iného povedal: „*Pozrite sa na mapu, Rusi sa blížia ku Karpatom a západné štáty doteraz nie sú pripravené na vylodenie vo Francúzsku. Moju krajinu teda oslobodí Červená armáda. Aby som v nej mohol nastoliť svoju vládu, musím sa dohodnúť so Stalinom. To som práve urobil, a to za podmienok, ktoré nespochybňujú nezávislosť Československa, pretože ako sme sa dohodli, nebude sa ruské velenie v ničom pliesť do našich politických záležitostí.*“ A pokračoval konštatovaním, že podľa jeho presvedčenia „*československý štát má nádej na obrodu len za pomoci spojenectva s Moskvou*“. Prechádzal prstom po mape a vysvetľoval: „*Tu sú Sudety, ktoré musíme získať späť, tu je Těšínsko, po ktorom prahnú Poliáci, tu je Slovensko, ktorého získanie je snom Maďarov a v ktorom monsignore Tiso s pomocou Nemcov vytvoril separatistickú vládu. Lenže zajtra bude východne Nemecko, Poľsko a Maďarsko v rukách Sovietov. Ak sa tí postavia na ich stranu, potom to pre nás znamená rozkúskovanie. Vidíte, že aliancia s Ruskom je pre nás kategorickým imperatívom.*“²²

De Gaulle vo svojich pamätiach ďalej uvádza, že keď sa zmienil, „*že by azda Západ mohol byť protiváhou*“, Beneš nesúhlasil: „*Roosevelt... sa chce dohodnúť so Stalinom a po víťazstve odvolať svoje vojská čo najskôr z Európy. Churchill sa o nás stará len málo. Pre toho je anglická obranná línia na Rýne a v Alpách. Len čo ju dosiahne, nič ho nebude okrem Stredomoria zaujímať. Svoj postoj k nám upraví podľa Roosevelta a bude hľadiť získať len nejaké výhody na Východe... Je pravda, že ste tu ešte Vy, tvorca pevného a silného Francúzska, ktoré je nevyhnutné pre európsku rovnováhu. Keby nebolo Vás, po páde vašej krajiny, neostávala by už pre slobodu Európy nijaká nádej. Nikto Vám nepraje viac než ja plný úspech, ale nemôžem nevidieť, že Washington a Londýn nám nie sú príliš naklonení. Ťažko povedať, čo bude zajtra.*“²³

I keď uvedená argumentácia sa z hľadiska vtedajšej situácie dá akceptovať, lebo neprekračovala rámec tzv. racionálneho egoizmu, ktorý má v politike svoje pevné miesto, isté je, že Beneš si v Moskve v mnohých otázkach po-

22 Gaulle, Ch.: *Válečné paměti 1940/1944*, s. 443 – 444.

23 Tamže.

čínal neobozretne. Nedomyšlel napríklad, čo môže pre budúcnosť republiky znamenať prísľub, ktorým sa Molotovovi zaviazal, že „v dôležitých otázkach bude [československá vláda]... vždy hovoriť a konať tak, aby to bolo prijateľné pre predstaviteľov sovietskej vlády“;²⁴ že si želá, „aby od tejto chvíle politiky obidvoch štátov boli [v zahraničnopolitickej oblasti] koordinované“;²⁵ že stanovisko sovietskej vlády bude pre československú vládu a jej diplomaciu fakticky smernicou, „ako v zásadných veciach konať a postupovať, vždy v súhlase s predstaviteľmi vlády sovietskej“²⁶ atď.

Toto netaktické a vopred avizované podriaďovanie sa záujmom Moskvy viedlo veľmi skoro k výraznému obmedzeniu manévrovacieho priestoru zahraničnej politiky exilovej vlády. Ak ju dovtedy (ale aj neskoršie) limitoval nedostatok ochoty anglosaských veľmocí výraznejšie sa angažovať v prospech Československa, po podpísaní československo-sovietskej spojeneckej zmluvy sa ďalším bremenom stalo nadmerné úsilie Moskvy robiť pravý opak. V tomto smere malo Benešovo presvedčenie, že ZSSR nebude zasahovať do politických záležitostí Československa – do kategórie ktorých patrí i právo slobodne rozvíjať diplomatické iniciatívy – krátky život, lebo keď bola v rámci rozvoja vzájomných vzťahov 22. augusta 1944 podpísaná na naliehanie československého exilu nová československo-francúzska deklarácia, opätovne potvrdzujúca neplatnosť mníchovskej dohody a naznačujúca, že signatári deklarácie hodlajú po skončení vojny nadviazať „užšiu a účinnejšiu“ spoluprácu, veľvyslanec československej exilovej vlády v ZSSR Z. Fierlinger londýnsky exilový kabinet vzápätí upozornil, že deklaráciu môžu v Moskve pociťovať ako snahu oslabiť spojenecký pomer ČSR k ZSSR, a že sovietska vláda mala byť pred podpísaním deklarácie konzultovaná, lebo to vyplývalo z československo-sovietskej spojeneckej zmluvy.²⁷

Keďže Fierlingerov názor bol v skutočnosti názorom sovietskeho vedenia, veľmi rýchlo vyšlo najavo, do akej miery si Moskva po podpísaní spojeneckej zmluvy s Československom osobovala právo kontrolovať diplomaciu

24 MASTNÝ, V.: Benešovy rozhovory se Stalinem a Molotovem. In: *Svědectví*, 1974, č. 47, s. 475.

25 Tamže, s. 482.

26 Tamže.

27 AMZV ČR, LaD, šk. č. 73.

fakticky ešte neobnovenej republiky. Pravdepodobnosť, že československá zahraničná politika sa dostane pod úplnú kontrolu Moskvy, zvyšoval fakt, že s blížiacom sa koncom vojny sa vytrácala ešte nedávno verbálne deklarovaná ochota Francúzska uviesť do praxe avizovanú „užšiu a efektívnejšiu“ spoluprácu s ČSR. Prvý radca československého vyslanectva v Paríži Alfréd Steigerhof hodnotil v jeseni 1944 „pozíciu“ Československa v širších kruhoch francúzskej spoločnosti skepticky. V správe odoslanej do Londýna 26. novembra napríklad konštatoval: *„Poliaci a Maďari majú [vo Francúzsku] pomerne dobrú pozíciu... Sú spoločensky Francúzom bližší než Rusi – i než Čechoslováci. Voči Československu, až na striktné vládne kruhy, je cítiť určitý chlad, nepochopenie, ľahostajnosť.“*²⁸

Steigerhofovo konštatovanie bolo závažné, lebo dobre poznal francúzske pomery a už v predchádzajúcich správach naznačoval podobnú tendenciu. Napríklad v správe ministrovi zahraničných vecí československej exilovej vlády J. Masarykovi z 3. augusta 1944 upozornil, že medzi mnohými Francúzmi, ktorí inak priaznivo zmýšľajú o Československu, sa možno často stretnúť s názorom, ktorý hovorí proti návratu k minulosti, ktorá sklamala, a ku spojenectvu, ktoré sa neosvedčilo. Tento názor, konštatoval Steigerhof, je vyjadrovaný viac-menej otvorene, viac-menej priateľsky, viac-menej premyslene, ale je veľmi rozšírený. Jedni – podľa neho – počítajú už hlavne, ak nie výhradne s Ruskom [s ktorým sa Francúzsko chystalo uzavrieť spojeneckú zmluvu], druhí sa boja Slovanov, hlavne Ruska, a hľadajú spojenectvo inde, predovšetkým u Anglosasov, ale všetci zanedbávajú otázku Československa, ako veličiny toho času už nezaujímavej. Tento postoj bol podľa Steigerhofa rozšírený vo všetkých kruhoch, vrátane stúpencov de Gaulla.²⁹ Pre československú exilovú vládu i prezidenta Beneša to boli varovné signály. Exil ich síce dokázal dešifrovať, ale nemohol zmeniť názory a postoje tých politických kruhov a osobností, od ktorých vychádzali. A to ho svojim spôsobom pripútavalo k Moskve napriek tomu, že i odtiaľ prichádzali – ako bolo uvedené – nielen priaznivé správy.

V čase, keď sa uvedené signály objavili, Československo už bezpochyby patrilo do sovietskej záujmovej sféry, ktorej hranice spresňovalo kremľské

28 Tamže.

29 Tamže.

vedenie podľa toho, ako sa vyvíjala situácia na frontoch, pričom odôvodnene kalkulovalo s tým, že v prípade európskych krajín susediacich so ZSSR, ale i v prípade niektorých ďalších krajín nenarazí na zásadný odpor svojich dvoch najvýznamnejších západných spojencov. Správnosť tohto predpokladu sa azda najnázornejšie prejavila počas rokovaní britského premiéra Churchilla a ministra zahraničných vecí Anthonyho Edena v Moskve v dňoch 9. - 11. októbra 1944. Na rokovaníach, ktoré sa týkali percentuálneho podielu vplyvu ZSSR a Veľkej Británie v balkánskych štátoch a v Maďarsku,³⁰ sa o Československu nehovorilo iba preto, že účastníci rokovaní – zo sovietskej strany to bol Josif Stalin a Vjačeslav Molotov – nepochybovali, že už bolo neoddiskutovateľnou súčasťou sovietskej záujmovej sféry.

Avšak tí, ktorí exilovým politickým lídrom následne vyčítali, že ČSR sa stala súčasťou sovietskej sféry vplyvu iba alebo hlavne preto, že sa príliš ponáhľali uzavrieť spojeneckú zmluvu so ZSSR, preceňovali reálne možnosti exilu. S odstupom času je zrejmé, že keďže povojnové Československo priamo susedilo so ZSSR, automaticky patrilo do oblasti jeho mocenského záujmu a jej súčasťou by sa bolo stalo i bez ústretových krokov československej exilovej vlády v Londýne. Jej súčasťou by sa bolo stalo preto, lebo Američania a Briti uznali nárok ZSSR na rozšírenie jeho hraníc a vytvorenie „priateľských vlád“ v krajinách, ktoré s ním susedili. To fakticky znamenalo súhlas s vytvorením sovietskej sféry vplyvu od Baltského po Jadranské more výmenou za súhlas ZSSR s vytvorením sféry vplyvu anglosaských mocností v západnej Európe, v Stredomorí, na Blízkom východe, v Latinskej Amerike a vo východnej Ázii.³¹ Napriek tomu, že Británia a USA boli „demokratické“ veľmoci a ZSSR bol „komunistickou diktatúrou“, pokiaľ išlo o otázky sfér vplyvu, nebol medzi nimi v praktickej rovine – otázka politického verbalizmu je inou vecou – nijaký rozdiel.

Keď sa Beneš začiatkom druhej marcovej dekády 1945 vydal na cestu do ZSSR, americkí a britskí lídri už v tichosti vzali na vedomie, že Československo bude po oslobodení patriť do sovietskej sféry vplyvu, a Francúzsko, ktoré bolo medzičasom oslobodené a opäť sa z neho stal suverénny štát,

30 O uvedených rokovaníach pozri: PROKŠ, P.: *Československo a Západ*, s. 23 – 25.

31 Tamže, s. 27 – 28.

v tom čase jednak v dôsledku svojho mocenského úpadku nemohlo „hovoriť do veľkej politiky“ a jednak de Gaulle Benešovi už dávno predtým radil, aby si vzal ponaučenie z faktu, že politika ZSSR v strednej Európe bude po vojne „rázna“, čo exilový prezident aj urobil. Jeho následné moskovské rokovania o zložení prvej vlády v obnovenom Československu iba potvrdili dávno očakávaný fakt, a síce že rozhodujúce slovo pri znovuzrození ČSR bude mať ZSSR. Z hľadiska širších súvislostí a časového rámca, zahŕňajúceho obdobie od vzniku Československa, to ostatne nebolo nič nové, lebo o jeho osudoch sa dovtedy vždy rozhodovalo v prevažnej miere v metropole veľmoci nárokujúcej si na úlohu regionálneho či kontinentálneho hegemóna.

Po prvej svetovej vojne to bol Paríž, no keďže hegemonia Francúzska sa zakladala nie na jeho skutočnej demografickej a priemyselnej sile, t.j. na faktoroch, ktoré majú v moderných časoch rozhodujúci význam pre silový potenciál štátu, ale len na litere parížskych mierových zmlúv, ktoré dočasne paralyzovali Nemecko, o domnelú hegemoniu čoskoro prišlo – Mníchov bol už len posledným dejstvom tohto procesu: posledným za predpokladu, že máme na mysli mierové časy. Mníchovom sa novým hegemonom stalo nacistické Nemecko, čím sa iba potvrdilo, že hegemoniálne postavenie vždy vyplýva z reálneho silového potenciálu štátu, a nie z medzinárodnoprávných dokumentov prekonaných životom. Uvádzam to preto, lebo postup Nemecka, ktoré bolo skutočným, i keď krátkodobým hegemonom, voči Československu na sklonku tridsiatych rokov minulého storočia ukázal, že štátu, ktorý sa stane objektom primárneho záujmu dominantnej veľmoci, umožní táto existovať iba v takej geografickej podobe a politickej konštitúcii, ktorú pokladá za svojho hľadiska za najvýhodnejšiu. To bolo koniec koncov dôvodom Benešovho odchodu do exilu.

Keďže hegemoniálne postavenie ZSSR bolo na jar 1945 na európskom kontinente bezkonkurenčné, nedalo sa očakávať, že by jeho územné a politické aspirácie v oblasti susediacej s jeho západnými hranicami, do ktorej patrilo aj Československo, boli menšie než nedávne nároky Nemecka, ktoré stálo na prahu totálnej porážky. Je veľmi pravdepodobné, že Beneš si počas marcových rokovaní v Moskve uvedomoval tieto skutočnosti, no keďže spoluprácu so ZSSR (ktorá automaticky predpokladala i spoluprácu so zahraničným vedením komunistickej strany na čele s Gottwaldom) oddávna pokladal

za „kategorický imperatív“, neostávalo mu nič iné len sa do Prahy vrátiť cez Moskvu v nádeji, že spolupráca ZSSR so západnými spojencami bude pokračovať aj po porážke nepriateľskej koalície, a že tento fakt vytvorí priestor na rozvoj vzťahov ČSR so západnými veľmocami, ktoré zas Prahe umožnia uskutočňovať „vyváženú“ zahraničnú politiku atď.

Tieto očakávania sa, ako vieme, nespĺnili. Nemohli sa splniť, lebo predpokladali takú podobu veľmocenských vzťahov a s nimi súvisiaceho medzinárodného poriadku, aké boli pre medzinárodný život vždy atypické: rivalita a spory rozličnej intenzity neustále prevažovali nad súladom záujmov a nekonzfliktným spolunažívaním. Povojnový vývoj v Európe a vo svete sledoval túto líniu a nesmeroval ku kompromisu, ako očakával Beneš, ale ku konfrontácii, ktorá v prípade Československa, ktoré nebolo izolovaným ostrovom, ale krajinou patriacou do sféry životných záujmov ZSSR, vyvrcholila vo februári 1948.

Beneš vcelku správne hodnotil veľmi obmedzený záujem západných veľmocí o osud Československa, ale na druhej strane veľmi precenil potrebu ochrany obnoveného štátu zo strany ZSSR. V situácii, keď Nemecko, ktoré tento štát zlikvidovalo, zmizlo z mapy Európy ako mocenský činiteľ, Sovietsky zväz vlastne Československo nemal pred kým chrániť, respektíve ho vzhľadom na povahu svojho politického systému i režimu mohol chrániť iba pred rozvojom vzťahov so Západom. Túto vec Beneš buď nedomyslel, alebo ju akceptoval preto, aby si za každú cenu zabezpečil návrat na pražský Hrad a vyhol sa tak osudu opätovného exulanta žijúceho po skončení vojny azda nie nevyhnutne v exile na Západe, ale v akomsi „vnútornom“ exile, v každom prípade však bez akéhokoľvek vplyvu na politický život v krajine. Ochrana zo strany Sovietskeho zväzu totiž automaticky prinášala podstatné zvýšenie váhy komunistov v politickom živote obnovej republiky a vytvárala situáciu, v ktorej komunisti mohli pokojne vládnuť bez Beneša, ale Beneš vôbec nemohol vládnuť bez komunistov. Nedá sa však vylúčiť ani to, že či by sa už bol Beneš rozhodol ostať v politickom exile v zahraničí, alebo by bol zvolil cestu zriedkavejšieho „vnútorného“ politického exilu, situáciu by to zásadne nebolo zmenilo a jedno či druhé rozhodnutie by bolo iba urýchlilo vývin udalostí a ku prevzatiu moci komunistami by možno bolo prišlo už pred februárom 1948.

Poučný bol v tomto smere príklad Rumunska. Začiatkom marca 1945, necelý týždeň pred odchodom vedúcich činiteľov československého exilu z Londýna do Moskvy, sovietske vedenie usúdilo, že vtedajšia rumunská vláda vedená Nicolae Radeskom si nepočína podľa jeho predstáv a rozhodlo sa ju nahradiť. Za tým účelom vyslalo do Bukurešti námestníka ľudového komisára zahraničných vecí Andreja Vyšínského, ktorý po príchode do rumunskej metropoly navštívil kráľa Michala a bez diplomatických zdvorilostí ho požiadal, aby okamžite rozpustil dovtedajšiu vládu a vymenoval novú, na čele ktorej mal stáť prosovietsky politik Petru Groza. Na nahradenie Radeska Grozom dal kráľovi 125 minút a na vymenovanie novej vlády niekoľko hodín. Tlmočené ultimatívne požiadavky doplnil informáciou, že na území Rumunska sa nachádza približne milión sovietskych vojakov, a že ak jeho príkazy nebudú splnené, „*Rumunsko môže ako suverénny štát prestať existovať*“.³²

Červená armáda nebola v tom čase len v Rumunsku, ale aj v Československu a jeho exiloví činitelia pokladali za politicky prezieravejšie vychádzať v ústrety sovietskym požiadavkám než sa dostať do situácie kráľa Michala. Zrejme z toho dôvodu sa už predtým vzdali Zakarpatskej Ukrajiny, ktorá bola súčasťou predmníchovskej republiky. Nekompromisný postoj Stalina k otázke pripojenia niekdajšej najvýchodnejšej časti Československa k Sovietskemu zväzu signalizoval, že v prípade potreby bude Moskva postupovať bezohľadne; na druhej strane, ústupčivý postoj nekomunistických exilových lídrov sovietskeho vodcu zrejme presvedčil, že v Československu sa mu za pomoci silnej komunistickej strany podarí dosiahnuť svoje ciele i bez predčasného použitia extrémnych foriem nátlaku.³³ To bola pravdepodobne jedna z hlavných príčin, prečo cesta k februáru 1948 trvala v Československu pomerne dlho.

Po návrate do Československa sa niektorí exiloví lídri zrejme domnievali, že tlak Moskvy neprekročí určitú hranicu i preto, lebo program prvej koalícnej vlády, vyhlásený v Košiciach, kládol v zahraničnopolitickej oblasti jednoznačný dôraz na priateľstvo a spojenectvo so ZSSR. Určitým prísľubom do budúcnosti im mohlo byť i to, že krátko po vyhlásení vládneho programu – 18. apríla 1945 – vstúpili na územie oslobodzovaného Československa

32 SZULC, T.: *Czechoslovakia since World War II*. New York 1981, s. 24.

33 Por.: Tamže, s. 19.

predsunuté jednotky americkej armády.³⁴ Stalo sa tak v súvislosti s plnením vtedajšieho hlavného cieľa 3. americkej armády, ktorá mala pod velením generála Georgea Pattona obsadiť americké okupačné pásmo v juhozápadnej časti Nemecka a v Rakúsku. Na začiatku mája, keď 3. americká armáda splnila hlavnú úlohu, dostala rozkaz postúpiť z dovtedajšej línie Hraničná – Žandov – Domažlice – Železná ruda hlbšie do vnútra Československa. Velenie spojeneckých expedičných síl v Európe na čele s generálom Dwightom Eisenhowerom predpokladalo, že americká armáda postúpi v ďalšom období na líniu Karlove Vary – Plzeň – České Budějovice, čo sa i stalo. Sovietske velenie bolo s týmito zámermi, ktoré sa priebežne spresňovali, uzrozmene a nemalo proti nim námietky.

Vstup amerických vojsk na československé územie bol v súlade s politickými direktívami, ktoré vládne orgány USA vypracúvali vo vzťahu k Československu od jari 1944 a v ďalšom období ich precizovali. Z týchto direktív vyplývalo, že USA podporovali myšlienku, aby boli Československej republike ihneď po jej oslobodení vrátené územia, ktoré v rokoch 1938 – 1939 musela odovzdať Nemecku, Maďarsku a Poľsku, a pokiaľ išlo o budúce československo-americké vzťahy, naznačovali, že USA boli ochotné podieľať sa na hospodárskej obnove Československa a podporovať jeho účasť v takých regionálnych zoskupeniach, ktoré mohli prispievať „k hospodárskej prosperite a bezpečnosti“ obnoveného štátu, avšak len za predpokladu, že uvedené zoskupenia budú v súlade so záujmami USA a pripravovanej svetovej medzinárodnej organizácie (budúcej OSN). Z direktív ďalej vyplývalo, že americká vláda nemala námietky proti československo-sovietskej dohode z 8. mája 1944, týkajúcej sa správy civilných záležitostí po vstupe Červenej armády na československé územie, ako aj to, že USA nemali v úmysle uzavrieť s Československom podobnú dohodu.³⁵

Celková dikcia direktív a rozličných s nimi súvisiacich dokumentov svedčila o tom, že vzťahy medzi USA a Československom boli na prelome vojny a mieru, ako aj v prvých povojnových mesiacoch „veľmi dobré“. Neúspešný pokus niektorých československých demokratických predstaviteľov o pod-

34 PETRUF, P.: K pobytu amerických vojsk v Československu roku 1945. In: *Historický časopis*, 38, 1990, č. 5, s. 651.

35 Tamže, s. 653.

písanie dohody o správe civilných záležitostí na Američanmi okupovanom teritóriu republiky ešte pred vstupom Červenej armády do Prahy, znamenajúcim symbolické zavŕšenie oslobodenia ČSR, však naznačoval, že USA neboli pripravené sa v Československu výraznejšie angažovať. A keďže najvyšší politickí činitelia vo Washingtone sa nikdy vážne nezaoberali myšlienkou postupu amerických vojsk hlbšie do vnútra Československa – v tomto smere ich nedokázali ovplyvniť ani naliehavé žiadosti, ktorými sa Churchill a iní vedúci britskí politici usilovali od 13. apríla až do začiatku mája 1948 dosiahnuť, aby nový americký prezident Harry Truman (Roosevelt nečakane zomrel 12. apríla), zmenil stanovisko a v záujme budúcich politických výhod súhlasil s oslobodením Prahy americkou armádou – treba povedať, že podpísanie spomínanej dohody by možno bolo pomohlo zabrániť niektorým nedorozumeniam medzi českým obyvateľstvom a americkými jednotkami na nimi okupovanom území, ale rozhodne by nebolo mohlo slúžiť ako nástroj na obmedzenie politického vplyvu ZSSR v obnovenej republike, lebo ten mu spoľahlivo zabezpečovali všetky dôležité rozhodnutia prijaté vedúcimi predstaviteľmi troch hlavných veľmocí protihitlerovskej koalície už pred podpísaním československo-sovietskej spojeneckej zmluvy v decembri 1943.

Úvahy o podpísaní československo-americkej dohody o správe verejných záležitostí na Američanmi okupovanom území sa síce na americkej strane sporadicky objavovali až do konca augusta 1945, avšak nakoniec sa skončili bez praktických výsledkov. Podľa českého marxistického historika Václava Krála rokovania o danej zmluve uviazli i z toho dôvodu, že „vodcovia československej buržoázie“ sa v určitej fáze vývoja udalostí začali obávať, že po podpísaní takejto zmluvy by sa mohli Američania usadiť v západných Čechách na dlhé obdobie, čo by bolo malo za následok, že na ostatnom československom území by boli zostali sovietske vojenské jednotky. A keďže cieľom „buržoáznych politikov“ bolo „vymanévrovať Červenú armádu z Československa za pomoci USA“, tento fakt napokon prispel podľa V. Krála k tomu, že zmluva nakoniec nebola uzavretá.³⁶

Československo bolo po skončení vojenských operácií v Európe jediným štátom sovietskej záujmovej sféry (prípád Nemecka a Rakúska bol špecifick-

36 KRÁL, V.: *Osvobození Československa. Studie o mezinárodně politických aspektech*. Praha 1975, s. 279.

ký), na území ktorého sa po skončení vojnového konfliktu nachádzali armády dvoch víťazných veľmocí – USA a ZSSR. Tento fakt nastoľoval aj otázku, aký postoj zaujmú Spojené štáty k stiahnutiu svojich vojsk z nimi okupovanej časti krajiny. Nekomunistický politický tábor a jeho vedúci predstavitelia neboli proti zotrvaní americkej armády v pásme, ktoré okupovala. Prezident Beneš už 30. mája v rozhovore s americkým chargé d' affaires v Prahe Alfredom Klieforthom konštatoval, že si veľmi praje, aby americké vojenské jednotky ostali predbežne v Československu; podľa jeho názoru ich stiahnutie nemalo v nijakom prípade predchádzať odsunu sovietskych jednotiek,³⁷ čo svedčilo o tom, že ich prítomnosti v štáte pripisoval veľký politický význam. Klieforth bol toho istého názoru.

V telegrame odoslanom Štátnemu departementu 6. júla upozornil, že úplné stiahnutie amerických vojsk z Československa pred úplným odsunom sovietskych vojsk by bolo vážnou a nenapraviteľnou stratou pre americkú reputáciu a vôbec pre prestíž Západu nielen v ČSR, ale v celej východnej Európe. Konštatoval, že rovnaký názor zastáva prezident Beneš, mnohí vysokí úradníci na československom ministerstve zahraničných vecí, mnohí členovia vlády a iní významní politickí činitelia; opačného názoru bol iba vtedajší predseda vlády Fierlinger a podľa Klieforthu „malá, ale vplyvná skupina komunistov“ vedená podpredsedom vlády Gottwaldom. Klieforth varoval, že keby sa všetky americké vojská stiahli z Československa pred úplným stiahnutím všetkých sovietskych vojsk, Česi a Slováci by nadobudli dojem, že sa tak stalo nie dobrovoľne, ale pod priamym sovietskym nátlakom, ktorému USA nedokázali alebo sa neodvážili klásť odpor, a že z jednostranného odsunu vojsk USA by ťažili jedine „východní komunisti“, a to na úkor Benešovej autority a autority nekomunistických strán.³⁸

Klieforthove obavy o predčasný odsun amerických vojsk z ČSR boli dôsledkom jeho kontaktov s vedúcimi osobnosťami demokratických politických strán a predovšetkým s prezidentom Benešom. Americký diplomat vychádzal z toho, že aj keď sa vo vtedajšom Československu verejne nič nehovorilo, otázka odsunu či ponechania amerických vojsk v krajine bola veľmi dôležitá a stanovisko Washingtonu k nej sa očakávalo s veľkou netrpezlivosťou.

37 PETRUF, P.: *K pobytu*, s. 667.

38 Tamže, s. 669 – 670.

Dokumentoval to aj údajom pochádzajúcim z najbližšieho okolia prezidenta Beneša – pani Benešová mu dôverne naznačila, že vtedajšia nespavosť jej manžela by pominula ihneď po tom, čo by mu Klieforth mohol dať na túto otázku „správnu odpoveď“.³⁹

Štátny departement i ministerstvo vojny súhlasili s Klieforthovým stanoviskom a myšlienku jednostranného stiahnutia amerických vojsk z Československa predbežne odmietli. Otázka o odsune amerických vojsk z republiky sa potom ťahala ešte niekoľko mesiacov a uzavrela sa začiatkom novembra, keď sovietske vedenie vyjadrilo súhlas s návrhom amerického prezidenta Trumana, aby sa vojenské jednotky ZSSR a USA spoločne stiahli z ČSR k 1. decembru 1945.⁴⁰

Krátko po tomto dátume sa na československom území nenachádzal už nijaký americký vojak, ostalo na ňom len niekoľko stoviek ranených sovietskych dôstojníkov a vojakov, ako i vojakov určených na strážnu službu na železnici a v uránových baniach. So stiahnutím amerických vojsk sa stratila i nádej, že by sa ich prítomnosť azda dala využiť na posilnenie vplyvu stúpencov demokracie v Československu. Odišli síce i sovietske vojská, ale československo-sovietska spojenecká zmluva a disciplína i sila komunistickej strany, opierajúca sa o Stalinom často opakovaný prísľub, že Sovietsky zväz Československo nikdy neopustí, tento krok bohato vyvážila. Vplyv ZSSR v Československu zvýšila v čase odsunu amerických vojsk i mimoriadne dôležitá „uránová dohoda“ (Dohoda medzi vládou ZSSR a vládou ČSR o rozšírení ťažby rúd a koncentrátov v Československu, obsahujúcich rádium a iné rádioaktívne prvky, ako aj o ich dodávkach Zväzu sovietskych socialistických republík), podpísaná v Prahe 23. novembra 1945.⁴¹ V období, keď sa atómový monopol USA stal osobitne dôležitým faktorom ich dočasného exkluzívneho mocenského postavenia vo svete, mala uvedená dohoda pre Sovietsky zväz neoceniteľný význam.

V súvislosti s odchodom amerických vojsk z ČSR však treba uviesť i to, že po ich stiahnutí z republiky neprišlo k vystupňovaniu priameho tlaku Moskvy

39 Tamže, s. 670.

40 Tamže, s. 677.

41 O tom pozri: MICHÁLEK, S.: Uránová dohoda. In: *Historická revue*, ročník VI., 1995, č. 5, s. 23.

na vnútropolitický život v Československu, ktoré si i naďalej uchovalo relatívne demokratický systém. Tento fakt pomáhal živiť ilúzie o Československu ako o „moste“ medzi Východom a Západom. Otázkou bolo, dokedy bude pražská vláda môcť – ako hovoril Gottwald – „sediť na dvoch stoličkách“. Prvou vážnou skúškou sa v tomto smere stal pokus pražskej diplomacie oživiť niekdajšie československo-francúzske spojenectvo, ktoré síce už raz zlyhalo, ale v ktorom Praha videla jedinú možnosť, ako v nových podmienkach aspoň potenciálne posilniť demokratický tábor.

Na jar 1946, keď sa pristúpilo k uvedenému pokusu, boli vzťahy medzi Francúzskom a Československom v zásade priateľské, k čomu svojim dielom prispievala úloha, ktorú prezident Beneš a jeho stúpenci pripisovali Francúzsku ako „prirodzenej protiváhy“ sovietskych ambícií. Pravda, je otázne, do akej miery mohol Paríž reálne „vyvažovať“ sovietske aspirácie, keď po obnovení republiky bolo zrejmé, že v politickej rovine to miesto, ktoré v ČSR rokoch 1918 – 1938 patrilo Francúzsku, zaujal ZSSR. „Objektívny vývoj“ tak niekdajšieho privilegovaného spojenca Československa zbavil prestíže, ktorej sa kedysi tešil, a českej i slovenskej verejnosti umožnil – podľa názoru francúzskych diplomatov pôsobiacich v Prahe – prejavovať sympatie Francúzsku nanajvýš v emocionálnej rovine: aj tú však podľa nich oslaboval fakt, že na rozdiel od predvojnových čias nevyrastali z rešpektu voči veľmocenskej prestíži Francúzska, ale skôr zo „súcitú“ vyvolaného mocenským úpadkom Francúzska po Mníchove, z vedomia, že v oboch krajinách spôsobil v konečnom dôsledku rovnakú traumú.⁴²

Existovali však i skutočnosti, ktoré napriek uvedeným faktom svedčili v prospech hľadania cesty umožňujúcej obnoviť niekdajšie spojenectvo. Okrem dobre známeho zámeru prezidenta Beneša a jeho stúpencov obnoviť po vojne spojenecké zväzky s Francúzskom bola takouto skutočnosťou predovšetkým „nemecká hrozba“, t.j. obava z rýchleho obnovenia mocenského postavenia Nemecka. Z dnešného pohľadu sa takáto obava vzhľadom na po-vojnovú situáciu v zničenom a okupovanom Nemecku zdá celkom neopodstatnená, ale v prvých povojnových rokoch ju zostrujúci sa konflikt medzi superveľmocami a ich klientskými štátmi, z ktorých mohlo Nemecko za

42 Archives du Ministère des Affaires étrangères, Paris. Série Z, Europe 1944 – 1949, Tchecoslovaquie, carton numéro 60 (ďalej MAE, 60).

určitých okolností profitovať, nerobil celkom nereálnou. Komplexu otázok súvisiacich s „nemeckým faktorom“ (ale i s vtedajšími československo-maďarskými a československo-poľskými vzťahmi) tak pripadla dôležitá úloha v spojitosti s pokusom uzavrieť novú československo-francúzsku spojeneckú zmluvu, ktorý sa objavil v apríli 1946.

Nová československo-francúzska spojenecká zmluva mala nahradiť francúzsko-československú zmluvu o priateľstve a spojeníctve z januára 1924 i garančnú zmluvu z októbra 1925. Úsilie československej vlády (alebo aspoň jej nekomunistických členov) podpísať spojeneckú zmluvu s Francúzskom sa zintenzívnilo po parlamentných voľbách v máji 1946. Francúzsky veľvyslanec v Prahe Maurice Dejean tento zámer podporoval a Paríž zásoboval informáciami, podľa ktorých nielen všetky politické strany v ČSR, ale údajne aj Molotov a Vyšinskij zaujímali k danej veci priaznivý postoj.⁴³ Avšak francúzske ministerstvo zahraničných vecí bralo od začiatku do úvahy širší dobový politický kontext – a bezpochyby aj názory, o ktorých už v druhej polovici roka 1944 referoval Steigerhof – a reagovalo zdržanlivo.

Dňa 16. júla Dejeanovi oznámilo, že kým nebudú uzavreté mierové zmluvy a nepríde k celkovej stabilizácii pomerov v Európe, francúzska vláda nemieni prijímať záväzky vyplývajúce z podobných zmlúv. Správa, ktorú podpísal minister zahraničných vecí Georges Bidault, veľvyslancovi výslovne odporúčala „*len veľmi rezervovane prijímať podnety, ktoré Vám [vo veci zmluvy] dáva pražská vláda.*“⁴⁴ Ministrovo odporúčanie bolo odrazom presvedčenia, ktoré vládlo medzi úradníkmi európskych oddelení francúzskeho ministerstva zahraničných vecí a podľa ktorého mohlo podpísanie spojeneckej zmluvy s Československom Francúzsko osudovo zavliecť k podpísaniu podobných zmlúv s Poľskom a Juhosláviou, v dôsledku čoho sa mala krajina ocitnúť „*v spleti slovanských intríg, často protirečivých a... neprehľadných, ktoré by naše vzťahy so Západom mohli... poškodiť... bez toho, aby podstatnejšie zlepšili naše vzťahy so Sovietskym zväzom. Ak je totiž ZSSR naozaj pánom československého osudu, potom naša zmluva s ním postačuje; no ak by Praha hodlala klásť Moskve odpor, vzťahy nadviazané s ČSR by nám mohli byť len na obtiaž. Boli*

43 MAE, 60, Telegram č. 949-950, odoslaný z Prahy do Paríža 15. 7. 1946.

44 MAE, 60.

by to opäť železné okovy, ktoré by sme vláčili na nohách“,⁴⁵ domnievali sa zainteresovaní úradníci Quai d'Orsay. I keď citované slová kategoricky nevyučovali podpísanie zmluvy, svojou dikciou reflektovali mníchovskú skúsenosť a zmluve neboli priaznivo naklonené. A tak napriek tomu, že francúzske ministerstvo zahraničných vecí malo od júna 1946 k dispozícii československý návrh spojeneckej zmluvy, záležitosť sa nadhlo ocitla na mŕtvom bode.

Revitalizovala sa až v januári 1947, keď sa demokratickí politici z blízkeho okolia prezidenta Beneša Dejeanovi zdôverili, že zmluva s Francúzskom by veľmi prispela k rozšíreniu manévrovacieho priestoru v oblasti vnútornej i zahraničnej politiky ČSR. Dejean to prijal s o to väčším pochopením, že o tom sám nepochyboval, ale ministerstvo zahraničných vecí v Paríži nesúhlasilo s okamžitým pokračovaním v rokovaníach s odôvodnením, že jeho momentálnou prioritou sú iné záležitosti (mala to byť príprava francúzsko-britskej zmluvy a účasť francúzskej delegácie na rokovaníach Rady ministrov zahraničných vecí v Moskve). Keď sa to Beneš dozvedel, pokúsil sa o svojim spôsobom zúfalý manéver: v rozhovore s Dejeanom 19. februára vyjadril presvedčenie, že politicky by Francúzsko mohlo v ČSR zaujať miesto porovnateľné s pozíciou ZSSR, lebo pretrvávajúca príťažlivosť francúzskej kultúry vo verejnosti podľa neho kompenzovala výhody, ktoré Sovietskemu zväzu dávala jeho geografická poloha i fakt, že oslobodil Československo. Prezident poukázal aj na solidárnosť záujmov Francúzska a Československa voči Nemecku a dokonca povedal, že podpísanie a ratifikácia zmluvy by boli nielen definitívnym likvidovaním Mníchova, ale aj „*konečným aktom oslobodenia krajiny*“,⁴⁶ Ťažko povedať, čo by bolo nasledovalo, keby sa táto zmienka bola v uvedenej podobe dostala do Moskvy.

Tlak na Paríž však nevyvíjali len lídri z radov nekomunistických československých politikov, ale aj Londýn, ktorý v súvislosti so zámerom uzavrieť novú československo-francúzsku spojeneckú zmluvu Quai d'Orsay prostredníctvom stáleho štátneho podtajomníka Foreign Office Orma Sargenta otvorene varoval, aby sa v uvedenej veci „*nenechalo zavliecť príliš ďaleko*“, lebo by to preňho znamenalo len neúmernú záťaž bez primeranej protihodnoty.⁴⁷ Veľ-

45 Tamže.

46 MAE, 60, Dejeanov telegram č. 115-117 z 27. 2. 1947.

47 MAE, 60, Telegram č. 455, odoslaný z Londýna do Paríža 31. 3. 1947.

mi podobný názor mal i Washington. Radca veľvyslanectva USA vo Francúzsku Bonbright navštívil 24. mája francúzske ministerstvo zahraničných vecí, aby ho upozornil, že finalizovanie rokovaní o spojeneckej zmluve s ČSR by malo v Spojených štátoch poľutovaniahodný účinok, lebo by posilnilo kruhy, odmietajúce angažovaný postoj USA v Európe. A Francúzsko sa bez takéhoto postoja nedokázalo zaoberať prinajmenšom v ekonomickej oblasti.⁴⁸

Pod tlakom týchto intervencií, ale aj v dôsledku rastúceho presvedčenia, že Nemecko dlho nebude schopné rozpútať agresiu, sa Paríž začal čoraz viac prikláňať k názoru, že z projektovaných dvojstranných zmlúv je životaschopná jedine francúzsko-britská zmluva podpísaná 4. marca 1947 v Dunkerque. Začiatkom júna 1947 Francúzsko síce predložilo svoj návrh textu spojeneckej zmluvy s ČSR, ale to bolo v situácii, keď už zjavne ustupovalo od politiky rovnováhy medzi Anglosasmi a Sovietmi, ktorú pôvodne chcelo uskutočňovať, a začalo sa prikláňať k západnému bloku stmel'ovanému politikou „zadržovania“ komunizmu. ČSR nezadržateľne sledovala opačný kurz. V atmosfére vyhrotenej Trumanovou doktrínou a čoraz nekompromisnejšou rétorikou Moskvy, Praha trvala na tom, aby zmluva s Francúzskom bola namierená nielen proti Nemecku, ale aj proti ktorémukoľvek inému štátu, ktorý by sa s ním priamo alebo akokoľvek inak spojil s agresívnymi úmyslami, pričom akcentovala zásadu automatickosti poskytnutia pomoci. Naproti tomu francúzsky protinávrh vychádzal z nedávno predtým podpísanej britsko-francúzskej spojeneckej zmluvy a odmietal obidva kľúčové body československého návrhu: nesúhlasil so zásadou automatickosti a pomoc obmedzoval len na prípad, že by sa ČSR stala predmetom útoku Nemecka. Na druhej strane, ČSR pod tlakom Moskvy kategoricky trvala na požiadavke, aby zmluva bola účinná nielen proti Nemecku, ale aj proti jeho eventuálnemu spojencovi. Nová československo-francúzska spojenecká zmluva preto napokon nebola podpísaná. Viaznuce rokovania o nej síce pokračovali ešte i začiatkom roka 1948, ale komunistický prevrat vo februári znamenal ich definitívny neúspech.

Avšak v čase, keď o osude československo-francúzskej spojeneckej zmluvy ešte nebolo rozhodnuté, sa na medzinárodnej scéne objavil bez pričinenia československej strany plán, ktorý zažal poslednú iskierku nádeje na spoluprácu Československa so Západom. Išlo o Marshallov plán, ktorý sa stal

48 MAE, 60, Nóta vypracovaná na Quai d'Orsay 24. 5. 1947.

rozhodujúcim zlomom nielen v československo-amerických hospodárskych a politických vzťahoch, ale aj vo vzťahoch medzi Východom a Západom. V súvislosti s týmto projektom sa však žiada uviesť nielen všeobecne známu skutočnosť, že ČSR ustúpila od tohto plánu hospodárskej obnovy Európy pod tlakom Moskvy, ale aj niekoľko ďalších faktov. Vládne orgány USA sa otázkou poskytnutia koordinovanej hospodárskej pomoci rozličných štátom – nielen európskym – zaoberali už niekoľko mesiacov pred vystúpením amerického štátneho tajomníka Georgea Marshalla na Harvardovej univerzite 5. júna 1947.

Úvahy členov týchto špeciálnych vládnych orgánov nevychádzali len z filantropiou inšpirovaných zámerov americkej administratívy, ale ich východiskom boli otázky súvisiace so zabezpečením dlhodobého hegemoniálneho postavenia USA vo svetovej politike. Už prvé materiály vypracované na pôde uvedených orgánov v apríli 1947 preto odporúčali, aby sa hospodárska pomoc USA cudzím štátom poskytovala systémom priorit, pričom sa mali uprednostňovať národy alebo oblasti, ktoré USA pokladali z hľadiska svojich národných záujmov a bezpečnosti za životne dôležité.⁴⁹ Nič z minulosti nenasvedčovalo, že by do kategórie takýchto národov mali patriť Česi a Slováci, a nedávny bezproblémový odchod amerických vojsk z republiky to len potvrdzoval. V prejave, ktorý štátny podtajomník Dean Acheson predniesol 8. mája 1947 v Clevelande, a ktorý vtedajší americký prezident Truman označil za „prológ k Marshallovmu plánu“, vtedajší druhý muž americkej diplomacie jasne signalizoval, že v súvislosti s projektovanou hospodárskou pomocou Európe majú pre Spojené štáty osobitný význam „krajiny patriace do slobodného sveta“. Pritom vyslovil okrem iného veľké znepokojenie nad tým, že napríklad vo Francúzsku získala komunistická strana vo voľbách 28 % hlasov, a dodal, že USA sotva budú môcť poskytnúť hospodársku pomoc vláde, v ktorej sú komunisti schopní robiť „špinavú prácu“.⁵⁰

Pod tlakom USA museli francúzski komunisti – podobne ako ich politickí súptníci v Taliansku – napokon z vlády odísť, lenže ako sa malo dosiahnuť, aby komunisti odišli aj z československej vlády, keď ich tam v slobodných voľbách v máji 1946 zvolilo 38 % občanov a keď ich politickým antipódom,

49 PETRUF, P.: *Marshallov plán*. Bratislava 1993, s. 48.

50 Tamže, s. 73.

demokraticky orientovaným českým a slovenským politickým činiteľom, USA od oslobodenia poskytli len veľmi limitovanú hospodársku pomoc?⁵¹ Z Achesonovej porady s ďalším vtedajším dôležitým mužom americkej diplomacie Georgeom Kennanom, ktorá sa konala 26. mája 1947, vzišlo okrem iného zásadné rozhodnutie, že text návrhu programu hospodárskej obnovy sa musí štylizovať tak, aby Československo a ďalšie sovietske satelity nadobudli dojem, že majú možnosť pripojiť sa k nemu, ak poskytnú záruky, že ich účasť bude „konštruktívna“, pričom podmienkou konštruktívnej účasti bolo vypracovanie záruk, že komunisti nebudú mať možnosť program sabotovať.⁵² Od Československa, na čele vlády ktorého stál komunist, sa vypracovanie podobných záruk, samozrejme, vôbec nedalo očakávať. Existovali i ďalšie dôležité podmienky, ktoré robili účasť ČSR a ostatných krajín sovietskeho bloku na programe európskej hospodárskej obnovy nanajvýš nepravdepodobnou.

Vedúci československí činitelia v čase, keď mali rozhodnúť o účasti či neúčasti republiky na navrhovanom programe európskej hospodárskej obnovy, o týchto podmienkach, samozrejme, nič nevedeli, v ich postoji sa však dala od začiatku vybadať určitá zdržanlivosť, vyplývajúca z vedomia, že Marshallov plán sa objavil v čase, keď sa vzťahy medzi ZSSR a USA, t.j. fakticky medzi Východom a Západom, výrazne zhoršili, pričom bolo zrejmé, že ČSR patrila k Východu, a že jej staronový prezident sa už v decembri 1943 v Moskve zaviazal, že v dôležitých otázkach bude československá vláda vždy konať tak, aby to bolo prijateľné pre Sovietsky zväz. A Marshallov plán bol dôležitou otázkou. Objektívne mohla byť hospodárska pomoc poskytnutá na jeho báze pre Československo veľkým prínosom. Avšak práve preto, že Marshallov prejav na Harvardovej univerzite od začiatku signalizoval, že pôjde o dôležitý počin, predseda vlády Gottwald na zasadaní kabinetu 24. júna 1947 zdôraznil, že pri rozhodovaní o takej akcii, akou bol Marshallov plán, nemožno strácať zo zreteľa, „akým spôsobom sa bude celá akcia organizovať, kto na nej bude participovať, kto ju bude riadiť a kto bude mať v rukách rozhodovanie.“⁵³ No keďže o ekonomickej prospešnosti Marshallovho plánu pre Československo

51 O povojnových hospodárskych vzťahoch medzi USA a ČSR pozri: MICHÁLEK, S.: *Nádeje a vytriezvenia. (Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951)*. Bratislava 1995, passim.

52 Por.: PETRUF, P.: *Marshallov plán*, s. 74 – 75, 83 – 84.

53 Tamže, s. 120.

sa nedalo pochybovať, predsedníctvo vlády sa 7. júla rozhodlo napriek viacerým nejasnostiam a protichodným informáciám vyslať československého zástupcu na mnohostrannú konferenciu európskych krajín o Marshallovom pláne, ktorá sa mala onedlho začať v Paríži.

Podľa uznesenia vlády mal byť československým zástupcom na uvedenej konferencii, zvolanej na úrovni ministrov zahraničných vecí, československý veľvyslanec vo Francúzsku Jindřich Nosek. Jeho vymenovanie komentoval podpredseda vlády Z. Fierlinger, ktorý mal bohaté diplomatické skúsenosti, takto: „*Bolo veľmi šťastné, že sme vymenovali Noska. Každý vie, čo to znamená, keď sa na konferenciu pošle veľvyslanec. Znamená to, že máme všetky gombíky zapnuté.*“⁵⁴ Sovietske vedenie však rozhodnutie pražskej vlády pobúrilo a počas návštevy československej vládnej delegácie v Moskve Stalin 9. júla 1947 Gottwaldovi a následne i jej ostatným členom fakticky prikázal, aby Československo účasť na parížskej konferencii čím skôr odvolalo. Vláda v Prahe sa podvolila, čím sa jej subordinácia vo vzťahu k Moskve stala celkom verejne známou, pretože pod cudzím nátlakom revidovala rozhodnutie, ktoré prijala a zverejnila sotva niekoľko desiatok hodín predtým.

Na druhej strane, neúčasť Československa na parížskej konferencii o Marshallovom pláne znemožnila otestovať, či si USA skutočne priali, aby sa ČSR podieľala na tomto projekte. Možno vysloviť domnienku, že by s ňou azda boli súhlasili za predpokladu, že by československí komunisti boli odstavení od moci, t.j. že by sa opakoval scenár použitý vo Francúzsku a v Taliansku. Takáto eventualita bola však v ČSR v polovici roka 1947 celkom vylúčená, lebo rozloženie politických síl vo vnútri štátu i mocenský vplyv Moskvy boli také, že nielen že neumožňovali odstrániť z vlády tých, ktorí z hľadiska Štátneho departmentu robili „špinavú prácu“, ale naopak, dali komunistom možnosť prejsť práve v tom čase – čiastočne i pod vplyvom Marshallovho plánu, v ktorom ZSSR videl pokus oslabiť pomocou ponuky koordinovanej hospodárskej pomoci jeho vplyv v štátoch patriacich do sovietskej záujmovej sféry – do ostrého protiútoky proti demokratickým silám. Skončil sa až vo februári 1948 ich porážkou.

Stúpenci demokracie v Československu, hlavou štátu začínajúc a anonymnými členmi a stúpenkami nekomunistických strán končiac, mohli už celé me-

siace predtým len bezmocne konštatovať, že ich sny o povojnovej spolupráci so západnými veľmocami, o politike „mostu“ medzi Východom a Západom atď. sa strácajú v nedohľadne. Svedčili o tom ich vlastné nedávne skúsenosti: ani jedna z kľúčových udalostí, s ktorou mohli aspoň potenciálne spájať svoju nádej na politické prežitie v boji s komunistami, sa v čase od obnovenia republiky do prelomu rokov 1947 – 1948 neskončila tak, ako si predstavovali, či ako by si boli želali. Vstup amerických vojsk do Československa nevedol k posilneniu ich politických pozícií v štáte, novú spojeneckú zmluvu s Francúzskom, označenú v jednej kritickej chvíli za „definitívny akt oslobodenia Československa“, sa im nepodarilo uzavrieť, cesta do klubu bohatých, dláždená Marshallovým plánom, ostala pre nich uzavretá. Bilancia ich dva a polročného pôsobenia – a či presnejšie azda tolerovaného spoluvládnutia – na československej politickej scéne bola neradostná. A to najhoršie ešte len malo prísť.

Na druhej strane, ich politickí rivali mali všetky dôvody na spokojnosť. Postupne ovládli vnútropolitický život a za pomoci Moskvy, ktorá prišla vždy vtedy, keď to najviac potrebovali, dosiahli, že republika sa v súlade s Gottwaldovým cieľom fakticky už pred februárom pevne posadila „na jednu stoličku, na jedného koňa, a to na toho východného“. Posadila sa naňho bez toho, aby si to politickí oponenti komunistov boli zavčasu povšimli a jasne rozpoznali: Gottwaldovi na to stačil minimálny záujem alebo skôr nezáujem Západu o osud Československa, do leta 1947 väčšinou nie príliš hlučná politika Moskvy voči Prahe, ale najmä Gottwaldom pravidelne opakované slová o „československej ceste k socializmu“, ktoré boli pre Beneša a jeho stúpenčov svedectvom, že „riadená demokracia“ prežije, lebo je pre Moskvu prijateľnou alternatívou sovietskeho modelu socializmu. V skutočnosti však žila len dovtedy, kým ju bol Sovietsky zväz ochotný z pragmatických dôvodov tolerovať.

Relatívny pokoj vnútri štátu a verbálne zdôrazňovanie československej cesty k socializmu, ozývajúce sa až do Stalinovho zákazu zúčastniť sa Marshallovoho plánu, pôsobilo ako sedatívum nielen na Beneša, ale aj na západných diplomatov pôsobiacich v Prahe. Napríklad víťazstvo komunistov, ktorých členská základňa rýchlo rástla, vo voľbách v máji 1946 amerického veľvyslanca v Prahe Laurencea Steinhardta vôbec neznepokojilo. Gottwal-

da pokladal za zdravo uvažujúceho človeka a predovšetkým vlastenca, ktorý podľa neho nemal nijaké sklony k extrémizmu. Domnieval sa, že 70 až 80 % československých komunistov sa mu v tomto ohľade podobalo.⁵⁵ Je isté, že Steihardta do veľkej miery ovplyvnili názory prezidenta Beneša, ktorý vodcu československých komunistov hodnotil podobne napriek tomu, že na rozdiel od veľvyslanca veľmi dobre poznal Gottwaldove názory z konca dvadsiatych rokov minulého storočia.

Na druhej strane treba uznať, že Steinhardt nemal rukolapný dôvod na iné hodnotenie Gottwalda, lebo bezprostredne po voľbách sa v Československu nič dramatické neudialo, Gottwald sa ako vodca strany stal v súlade s ústavnými zvyklosťami predsedom vlády, inak sa nič nezmenilo až na to, že komunisti posilnili svoje pozície v štáte. Na tom však z formálneho hľadiska nebolo nič neobvyklého, lebo tento fakt bol výsledkom voľnej súťaže politických síl. Nebezpečenstvo vyplývajúce z toho, že komunisti neboli stúpenkami takejto súťaže – respektíve nimi boli iba dovtedy, kým ich okolnosti k tomu nútili, si Steinhardt nepovšimol. A tak diplomatické správy, ktoré americké veľvyslanectvo posielalo do Washingtonu, svedčili – až na ojedinelé výnimky – prakticky až do februára 1948 o vcelku priaznivom vývine v Československu. Približne pol roka po májových voľbách Steinhardt svojich nadriadených vo Washingtone ubezpečil, že situácia v Československu sa veľmi odlišuje od pomerov v iných východoeurópskych štátoch, a že určite sa bude postupne ďalej zlepšovať.⁵⁶

V apríli 1947, krátko po tom, čo americký prezident Truman začal svoje ťaženie proti komunizmu, zašiel ešte ďalej, keď vydavateľovi významného amerického časopisu *Foreign Affairs* Hamiltonovi Fishovi povedal, že do troch rokov sa Československo definitívne pripojí k Západu a vôbec nepripúšťal, že by bolo pre Západ stratené.⁵⁷ V čase, keď sa začalo hovoriť o Marshallovom pláne, a obavy Washingtonu ohľadom uchopenia moci komunistami sa zvýšili, odmietol, že by sa čosi také v Československu mohlo stať. Až na jeseň 1947 sa v súvislosti s vystupňovaným tlakom komunistov proti ich politickým

55 FAURE, J.: Les paradoxes de la diplomatie américaine en Tchécoslovaquie: la mission de l'ambassadeur Steinhardt à Prague, 1945 – 1948. In: *Revue d'histoire diplomatique*, tome CXV, 2001, č. 4, s. 303.

56 Tamže.

57 Tamže.

oponentom začali v jeho diplomatickej korešpondencii ojedinele objavovať známky znepokojenia: v tajnom telegrame z 1. októbra 1947, určenom štátnemu tajomníkovi, napísal, že vnútorná i zahraničná politika Československa sa v nasledujúcich mesiacoch pravdepodobne dostane pod úplnú kontrolu Moskvy.⁵⁸

Avšak v nasledujúcich správach sa vrátil k predchádzajúcemu optimistickému hodnoteniu vývoja v ČSR, k čomu bezpochyby prispeli jeho pokračujúce časté kontakty s prezidentom Benešom, s nestraníckym ministrom Masarykom, ako aj s ďalšími vedúcimi činiteľmi demokratického tábora, ktorí ho neustále presviedčali, že v Československu sa nepodarí nastoliť diktatúru. Na jeseň 1947 však i v dôsledku postoja Prahy k Marshallovmu plánu zainteresovaní činitelia vo Washingtone už napriek optimistickým predpovediam Steinhardta prestali počítať s možnosťou záchrany dovtedajšej formy demokracie v Československu. A treba povedať, že boli oveľa bližšie pravde než veľvyslanec, ktorý sa kvôli zdravotným problémom pripravoval na sklonku roka 1947 na dlhodobý odchod z Prahy do USA.

Na svoj veľvyslanecský post sa urýchlene vrátil až v predvečer vládnej krízy, 19. februára 1948, pár hodín po tom, čo v Prahe pristál sovietsky emisár, bývalý sovietsky veľvyslanec v ČSR a vtedajší námestník ministra zahraničných vecí Valerian Zorin. Steinhardt však na rozdiel od Zorina nehodlal hrať v nasledujúcich dňoch vládnej krízy nijakú aktívnu úlohu a jeho návrat do Prahy mal byť zrejme skôr iba akýmsi náznakom, že Washington celkom nezabudol na štát, do ktorého v rámci oslobodzovania Európy vstúpili pred necelými tromi rokmi i americké vojská. Bolo to svojho druhu síce navonok demonštratívne, ale v skutočnosti bezobsažné gesto.

V tejto súvislosti nemožno prehliadnuť fakt, že víťazstvo komunistov vo februári 1948 samo osebe Washington nijako neznepokojilo, lebo ho jednak očakával a jednak – ako uviedol americký štátny tajomník Marshall v telegrame odoslanom americkému veľvyslancovi v Paríži Jeffersonovi Cafferymu a americkému veľvyslancovi v Londýne Lewisovi Douglasovi – nezmenilo v podstatnej miere situáciu, ktorá existovala v posledných rokoch, lebo Československo tak či onak podporovalo sovietsku politiku všade tam, kde to bolo dôležité. USA sa obávali skôr toho, či februárové udalosti nebudú mať

58 Tamže.

„revolucionizujúci vplyv“ na Západe a hlavne v Taliansku, kde podľa neho mohli stimulovať komunistické aktivity.⁵⁹

Caffery preto dostal úlohu bezodkladne navštíviť francúzskeho ministra zahraničných vecí G. Bidaulta a zistiť, aké boli jeho predstavy o krokoch, ktoré by USA, Veľká Británia a Francúzsko mohli spoločne podniknúť proti novej československej vláde na pôde OSN i na iných fórach. Podobne mal postupovať i Douglas, ktorý po stretnutí s britským ministrom zahraničných vecí Ernestom Bevinom Marshallovi 25. februára oznámil, že šéf britskej diplomacie sa celkom stotožnil s názorom, že vývoj v Československu nemožno prakticky nijako ovplyvniť, pričom ani on neskrýval obavy, či nebude mať nežiaduce následky v západnej Európe a najmä v Taliansku. O praktickom význame zamýšľaných spoločných americko-britsko-francúzskych krokoch sa vyjadril dosť skepticky, lebo sa obával, že ak sa nepristúpi k nejakej „rozhodnej“ akcii, pričom však nevedel, v čom mala spočívať, budú spoločne verbálne protestné akcie svedčiť iba o slabosti ich iniciátorov.⁶⁰

Dňa 25. februára neskoro večer prišla odpoveď aj z Paríža. Americký chargé d'affaires vo Francúzsku Bonbright v nej oznámil, že Bidault mu (Caffery bol v čase vrcholiacej vládnej krízy v Prahe mimo územia Francúzska) počas stretnutia povedal, že vzhľadom na zloženie novej československej vlády bol podľa neho eventuálny demarš v Prahe bezúčelný. Za nepraktickú pokladal aj nejakú okamžitú akciu v OSN, ale bol za to, aby sa o nej ďalej uvažovalo. Domnieval sa, že najprospešnejšie by v danej chvíli bolo spoločné trojstranné americko-britsko-francúzske vyhlásenie, ktoré bolo 26. februára aj vydané.⁶¹ Vlády troch západných mocností v ňom odsúdili politický prevrat v Československu ako pošliapanie slobody a nastolenie diktatúry komunistickej strany. Spoločné trojstranné vyhlásenie nekopírovalo, ale v určitom ohľade mimovoľne pripomínalo postup troch západných veľmocí v marci 1939.

Hodnotenie februárového prevratu bolo politicky bezpochyby správne, ale samo osebe nemohlo situáciu napraviť. Zmeniť ju nemohli ani aktivity, ktoré západné veľmoci a niektoré ďalšie štáty rozvinuli v súvislosti s februárovým

59 PETRUF, P.: Februárové udalosti a ich odraz v publikovaných dokumentoch americkej zahraničnej politiky. In: *Slovenské štúdie* 24 – 2, 1983, s. 97.

60 Tamže.

61 Tamže, s. 98.

prevratom na pôde OSN; nemohli ju zmeniť už preto, že v skutočnosti sám iniciátor týchto aktivít – vládne kruhy Spojených štátov amerických – si neželali, aby rokovanie o „československej otázke“ v Rade bezpečnosti, trvajúce s prestávkami približne tri mesiace, (od marca do mája 1948) prerástlo do „mocenskej skúšky“ so Sovietskym zväzom.⁶² Prioritou pre Spojené štáty a ich spojencov sa v tom čase už stalo budovanie vojensko-politického západného bloku, zjednocovanie troch západných okupačných zón v Nemecku,, realizácia prvej etapy Marshallovho plánu atď.

Steinhardt, veľvyslanec ďaleko najsilnejšej západnej veľmoci, sa po februárovom prevrate spočiatku prihovárал za tvrdý postoj k novej pražskej vláde – odporúčal napríklad, aby USA zastavili všetku dopravu československých tovarov prechádzajúcich cez americkú okupačnú zónu v Nemecku –, ale keď Štátny department označil uvedené opatrenie za nevhodné, zmenil názor a začal hľadať nástroje, ktoré síce nemohli priniesť okamžitý efekt, ale z dlhodobého hľadiska mohli byť účinné: radil, aby sa Spojené štáty prospektívne orientovali hlavne na propagandistické aktivity a osobitne na protikomunisticky zamerané rozhlasové vysielanie, pretože to podľa neho mohlo priniesť výhody v budúcnosti. Radil využiť aj československú politickú emigráciu, lebo mohla plniť rozličné spravodajské úlohy. Upozornil však, že bude potrebné jej organizačne pomáhať, lebo bez americkej pomoci hrozilo, že emigranti upadnú do politických škriepok.⁶³ V nasledujúcom období však Spojené štáty ako vedúca západná veľmoc uplatňovali voči Československu tak hospodárske, ako i politické a ideologické formy nátlaku. V súhrne to malo predstavovať Johnom F. Dullesom vysnívanú „totálnu diplomaciu“, orientovanú už nielen na „zadržovanie“ komunizmu, ale na jeho postupné „vytlačenie“ z krajín, v ktorých prišiel k moci v dôsledku ich oslobodenia Sovietskym zväzom. „Totálna diplomacia“ bola však totálne neúspešná v podstate až do obdobia, kým moc v ZSSR neprevzal po Konstantinovi Černenkovi Michail Gorbačov.

Záverom možno v krátkosti zhrnúť, že zahraničnopolitické postavenie Československa v rokoch 1945 – 1948 bolo výsledkom vývojových trendov, ktorých korene – ako sa to pokúsil načrtnúť tento príspevok – treba hľadať už v rokoch pred druhou svetovou vojnou. V užšom zmysle slova ho ovplyv-

62 Por.: Tamže, poznámka č. 9, s. 101.

63 Tamže, s. 100.

nilo hlavne rozhodnutie československej exilovej vlády zmeniť niekdajšiu prozápadnú orientáciu orientáciou na Sovietsky zväz. Dôvodom zmeny bol z hľadiska československého exilu v Londýne laxný postoj západných veľmocí k Československu v osudových alebo dôležitých okamžikoch jeho dejín. ZSSR, nový strategický spojenec Československa, síce po vojne celé desaťročia bdel nad medzinárodnou bezpečnosťou ním oslobodeného štátu, ale za cenu radikálnej premeny jeho politického systému i režimu, celého spoločenského a verejného života. Táto premena bola natoľko hlboká a ďalekosiahla, že tí československí exiloví činitelia v Londýne, ktorí uprostred druhej svetovej vojny rozhodli o strategickom spojenectve so ZSSR, v priebehu necelých troch rokov po jej skončení zmizli v dôsledku svojej voľby navždy z československej politickej scény.

SUMMARY

Development of Foreign Policy Status in Liberal-Democratic Czechoslovakia between 1945 – 1948

Czechoslovakia, a pro-western oriented state since its establishment in October 1918, suddenly found itself in a completely new foreign policy situation in the spring of 1945, when it reinstated itself after six years from its annexation. This was caused by changes, which WWII brought about in the international geopolitical scene, but also by decisions made by the exiled Czechoslovak government based in London to redirect the pro-western affinity towards the Soviet Union. The first part of this paper will use a historical excursion in an attempt to search out answers to two questions: was the choice of the USSR for a strategic ally of post-war Czechoslovak Republic the right decision, or the only solution at hand? Did several feasible options exist in the decision-making process of choosing the strategic partner? Did any other possible options remain unutilized or underestimated? The analysis of positions taken by Great Britain, the USA, and mainly France towards Czechoslovakia prior to its provisional absolutism in the late 1930s leads one to the conclusion that the Czechoslovak foreign policy in the inter-war period did not succeed in finding a reliable partner. Mainly, for this reason, the exiled Czechoslovak leaders in London decided to sign the alliance treaty with the USSR in December 1943. To the Soviet Union, which was building up its sphere of influence west of its borders slowly yet systematically ever since the years of WWII, the alliance with Czechoslovakia opened a door of opportunity to penetrate far into Central Europe through the exiled Czechoslovak government, and to overpower the inner political life of the reinstated CSR through Czech and Slovak communists with the Soviet Union as a natural life line. Exiled president Edvard Beneš, the main proponent of the alliance treaty with the USSR, was convinced that the Soviet Union would not interfere with the political affairs of Czechoslovakia once the war was over, and that the war cooperation between Western superpowers and the USSR would go on after the world conflict ended. Historical development, however, did not aim towards compromises, as Beneš had expected, but confrontation, which soon turned into a power struggle between the East and the West, and transposed itself into

a power struggle between the communists and adherents to democracy in the Czechoslovak internal political scene. The power struggle in Czechoslovakia culminated in February 1948 and saw those who were entrusted with the Kremlin's blessing, i.e. communists, as winners. The enforced redirection of a pro-western affinity towards the USSR was not sufficient to establish the utmost trust on the part of the Soviet leaders - they demanded unquestionable devotion to the Communist party of the Soviet Union as verified by history. As the exiled Czechoslovak leaders in London could not present anything to that effect, they vanished within three years completely from the Czechoslovak political scene they created with their decisions.

OSEMŇASTÝ BRUMAIRE KLEMENTA GOTTWALDA (POSTOJ AMERICKÉHO KONGRESU K FEBRUÁRU 1948)

Slavomír MICHÁLEK

Historický ústav SAV, Bratislava

Februárový komunistický prevrat 1948 v Československu je téma, ku ktorej dnes historiografia, slovenská i česká, predložila nemalé množstvo dokumentov, kníh a vedeckých štúdií. Potvrdzuje to produkcia pred novembrom 1989, ako aj po ňom, pričom tá domáca ponovembrová sa od predchádzajúcej odlišuje najmä interpretáciou a šírkou použitých prameňov. Uvedené platí o otázkach politických, ideologických, filozofických, interdisciplinárnych, ďalej vnútorných slovenských či československých, ako aj zahraničných, respektíve medzinárodných. K československému februáru sa konalo veľa vedeckých konferencií, vždy najmä v okružle výročie. Zákonite tak historici alebo iní spoločenský vedci neprinášajú len a len nové poznatky. Myslím, že to platí aj o tomto príspevku, ktorý treba skôr chápať ako snahu o isté zhrnutie poznatkov k danej téme z jedného uhlu pohľadu.

Predložený príspevok sa koncentruje na prvý verejne prezentovaný postoj Kongresu USA k februáru 1948. Avšak v úvode zachytím aspoň tézovito postoje aj amerických diplomatických kruhov, respektíve pokus o riešenie československej otázky na pôde Organizácie Spojených národov. V závere príspevku potom mapujem, ako sa vyvíjali československo-americké vzťahy bezprostredne po februári 1948.

Udalosti z februára 1948 síce vyvolali šokovú vlnu odporu na Západe, ale žiadne rozhodnutie zasiahnuť. A nebolo v Československu málo tých, ktorí sa buď nádejali alebo aspoň očakávali, že hlavná západná veľmoc USA sa aktívne zapojí do obrany československej demokracie. Avšak Washington prejavil málo snahy pre také dôležité geopolitické územie, v akom sa Československo nachádzalo. Štátny department vydal 26. februára 1948 vyhlásenie, v ktorom spoločne vlády Spojených štátov amerických, Veľkej Británie a Francúzska zaujali jednotné stanovisko po pozornom sledovaní udalostí v Československu. Vlády zaznamenali, že „za pomoci umelo a úmyselne vyvolanej krízy sa použili isté metódy vyskúšané už i na iných miestach a umožňujúce zrušenie

slobodnej pôsobnosti parlamentných inštitúcií a ustanovenie diktatúry jednej strany zahalenej pod plášťik národnej jednoty. Vlády nemôžu nič, iba odsúdiť udalosť, ktorá môže mať len katastrofálne následky pre československý národ, ktorý preukázal znovu za druhej svetovej vojny oddanosť veci slobody“.¹

V tomto duchu prinášala západná „piata“ veľmoc správy, úvodníky, komentáre a analýzy. Priam jednotne „vystupovali“ všetky hlavné a významné americké denníky. *New York Herald Tribune* napríklad sucho konštatoval v tento deň, že „americké úradné osobnosti sa vzdali už predchádzajúci týždeň nádeje, že by mohli byť Česi zachránení v momente, keď sa zvyčajný plán na komunistický puč dostal do pohybu“.²

Na situáciu v Československu reagoval 25. februára 1948 (opakovane 10. marca 1948) i veľvyslanec – stály zástupca Československa pri OSN Ján Papánek, ktorého odvolala centrála ministerstva zahraničných vecí z veľvyslaneckého postu krátko potom, ako protestoval proti pražskému prevratu. Generálnemu sekretárovi OSN Trygvemu Liemu predložil text žiadajúci Bezpečnostnú radu OSN, aby sa zaoberala Československom podľa článku 34 Charty (situácia o porušení medzinárodnej bezpečnosti a mieru). Uvádza, že situácia v Československu je vlastne výsledkom sovietskeho tlaku. Text jeho nóty zachytila svetová tlač a dnes je aj na Slovensku dostatočne známou a prebádanou skutočnosťou. O niekoľko dní neskôr po Papánkovom proteste, v dňoch 12. a 16. marca 1948, žiadal Bezpečnostnú radu stály zástupca Chile v OSN Hernan Santa Cruz, aby sa zaoberala československou otázkou. Číska nóta S/694 opierajúca sa o text aj argumenty nóty Jána Papánka sa riešila na 268. zasadnutí rady 17. marca 1948. Prijatiu návrhu rezolúcie OSN o tomto probléme, respektíve jej zaradeniu do agendy Bezpečnostnej rady, ako navrhol Chile, však Sovietsky zväz použitím práva veta zabránil.³

1 Archív Ministerstva zahraničných vecí (ďalej AMZV) ČR, Praha, fond Generálny sekretariát-sekretariát ministra (ďalej GS-SM) 1945-1954, šk. č. 195, č. m. 79.429/II-5/48.

2 Tamže, fond USA-obyčajné 1945-1959, šk. č. 24, č. m. 42251/1948.

3 Library of Congress, Washington DC, fond Jan Papanek Diplomatic Papers, No 13. K Papánkovmu protestu v OSN bližšie pozri: MICHÁLEK, S.: *Ján Papánek, politik, diplomat, humanista*. Bratislava: VEDA 1996, s. 91 – 100.

Dňa 17. marca 1948 zaujal k prevratu v Československej republike stanovisko aj Štátny department USA. V informácii svojmu pražskému veľvyslancovi Lawrenceovi Steinhardtovi o americkom postupe voči Československu najprv komentoval Papánkovu aktivitu v Organizácii Spojených národov a odsúdil prevrat komunistov. Navrhol ďalej niekoľko konkrétnych krokov: prerušiť rokovania s československou stranou o hospodárskej a obchodnej dohode a o kultúrnych otázkach a žiadal americké vojenské autority v Nemecku, aby poskytli československým nekomunistickým politikom, poradcom, novinárom a iným, informačný a propagačný materiál vysvetľujúci možnosti prechodu do americkej okupačnej zóny. Štátny departement tiež navrhoval, aby sa americká zahraničná politika voči novej československej vláde riadila nasledujúcimi princípmi: koordinácia všetkých amerických krokov s krokmi Veľkej Británie a Francúzska; diplomatické vzťahy s novou československou vládou udržiavať na obmedzenej úrovni; pripraviť ekonomické sankcie, ktoré by viedli k všeobecnej ekonomickej izolácii celého východného bloku; zabrániť akémukoľvek úveru pre Československo od Svetovej banky; v dôsledku kľúčového postavenia ČSR vo východnom bloku ako centra ťažkého strojárstva a zbrojárstva zastaviť pre Československo vývozné licencie od 1. marca 1948 a priamo oslabiť československý vojenský potenciál.⁴

Uvedené kroky Štátneho departementu jasne ukazovali, že USA svoj pomer voči Československu vnímali v prvom rade politicky a že zároveň svoj vzťah k Československu podmieňovali postojom v širšom aspekte bipolárneho sveta k východnej veľmoci. Tento pohľad potvrdzuje ďalší dokument, respektíve tajná správa č. 309 z 30. apríla 1948, adresovaná Washingtonu, ktorej autorom bol veľvyslanec Lawrence Steinhardt. Ide o jeho osobné postrehy a analytické poznámky, v ktorých mapuje československý vývoj a poukazuje na pozadie tohto vývoja, vnútorné i vonkajšie. Steinhardt konštatuje, že február 1948 v Československu mal korene v podpísanej československo-sovietskej zmluve o priateľstve a spolupráci z 12. decembra 1943. Zároveň ponúka pohľad do historického a psychologického vnútra českého národa. Čechov nazýva „malým národom“ v centre Európy, predkladá v krátkosti genézu ich vývoja od Karla IV. cez nadvládu Habsburgovcov po T. G. Masaryka. Venuje

4 Library of Congress, Washington DC, Manuscript Division, fond Steinhardt Papers, box 58.

sa tiež českým emigračným vlnám, v dôsledku ktorých dochádzalo k odsávaniu národnej elity a ako „malý národ“ sa v oblasti museli vždy prikloniť k silnému spojencovi. V čase druhej svetovej vojny však podľa neho hrali na dve strany a za pre nich osudný označil Benešov príklon k Stalinovi. Edvard Beneš podľa neho svojou politikou dvoch tvárí len utvrdil v Čechoch presvedčenie o vlastnej výnimočnosti. Komunistický prevrat tak podľa neho bol v ČSR len otázkou krátkeho času. Za zodpovedného vo februárovom debakli označil v prvom rade samotného prezidenta Beneša, pričom nezabudol podotknúť, že podiel viny leží na pleciach nekomunistických politikov, poukázal na ich nesúdržnosť a na nepochopenie, že ide o konflikt komunizmu s nekomunizmom.⁵

Pokiaľ ide o americkú zahraničnú politiku, veľvyslanec Steinhardt navrhol neposkytnúť novej československej bábkovej vláde žiadnu materiálnu ani morálnu pomoc. To by vraj bolo v rozpore so záujmami USA. V prospech ČSR ako takej, aby sa oddialilo blízke totálne pohltenie komunistami, navrhol rozšírenie rozhlasovej a inej propagandy vrátane publikovania okolností, ktoré viedli k tomu, že USA umožnili Rusom oslobodiť Berlín i Prahu, ďalej dojednanie obchodných zmlúv i kultúrnych dohôd, pomoc v podobe predaja najpotrebnejších tovarov, priamy zásah do vnútorných vecí s cieľom efektívnej organizácie existujúcich antikomunistických síl.

Z uvedených bodov však za použiteľný označil Steinhardt len prvý z nich.⁶

Veľvyslancova správa, respektíve pohľad na pražský puč a s nim spojené ďalšie možnosti amerického angažovania sa v Československu, berúc do úvahy aj predchádzajúcu korešpondenciu Štátneho departementu, americkú pomoc a československý návrat k demokracii v podstate nepripúšťali.

Iný oficiálny písomný materiál v USA, ktorý reagoval na prevrat v ČSR, vzišiel z dielne politických kruhov. Išlo o dokument Zahraničného výboru 80. Kongresu USA, predložený americkej snemovni už v prvom aprílovom týždni

5 MAREŠ, P.: Únor očima amerického velvyslance v Praze. In: *Dějiny a současnost* 2/91, Praha, roč. 13, s. 52 – 55., tiež: KALVODA, J.: *Role Československa v sovětské strategii*. Kladno 1999, s. 301 – 303.

6 Tamže, s. 55.

1948. Táto správa bola v podstate prvou podrobnou oficiálnou správou v USA o prevrate a bola publikovaná samostatne pod názvom *Pražský prevrat* nasledujúci rok ako príloha č. 3 dokumentačného spisu, vydaného 5. podvýborom kongresového zahraničného výboru pod názvom *Stratégia a taktika svetového komunizmu*. Predsedom šesťčlenného podvýboru, ktorý elaborát vypracoval, bol Frances P. Bolton, kongresman za štát Ohio.

Uvedená písomná správa je rozdelená do piatich kapitol.

V úvode ku krátkemu prehľadu na začiatku tejto publikácie sa hovorí: „*Moderná technika uchvátenia moci má svoje korene už v dobe Machiavelliho. Hlavným medzníkom jej neskoršieho vývoja sú Osemnásť Brumaire Napoleona Bonaparta z roku 1799, prevrat Napoleona III. z roku 1851, bolševická revolúcia z roku 1917 a rôzne nacistické podniky od roku 1938. Pražský komunistický prevrat je neprekonateľným príkladom a mohol by byť označený za Osemnásť Brumaire Klementa Gottwalda.*”⁷

Toto nesmierne vysoké ocenenie techniky pražského prevratu sa analyzuje v prvej kapitole nazvanej *Moderný štátny prevrat*, ktorú môžeme chápať ako akúsi historicko-filozofickú úvahu. Autori správy tu nazvali nacistické uchvátenie moci v Nemecku v roku 1933 umelou revolúciou (a revolution by arrangement), na rozdiel od ľudovej revolúcie, založenej na hrdinskej a romantickej spontánnosti. A takáto umelá revolúcia bola úspešne uskutočnená v Prahe v dňoch medzi 20. a 25. februárom 1948. Gottwaldov prevrat sa tu uvádza ako doklad, že machiavellistický prevrat sa stal nástrojom v rukách nasledovníkov práve tých mužov, ktorí naň hľadeli s najväčším opovrnutím. Tými mužmi sú Marx a Engels, ktorých autori citujú. Marxov spis *Osemnásť Brumaire Ludovíta Napoleona* označujú za jednu z najlepších prác a za prvú modernú analýzu techniky prevratu, ktorá prekonáva analýzu Machiavelliho. Zhubnosť machiavellizmu ukazujú na gréckych príkladoch a teoretickú prvú kapitolu správy končia úvahou: „*Máme jeden starý príklad prevratu v malom štáte, ktorý sa ocitol medzi dvoma mocnými, medzi sebou bojujúcimi susedmi. Tukydidova správa o revolúcii v Kerkýre v jeho Dejinách Peloponézskej vojny je prvou a jednou z najprenikavejších štúdií o takom prípade. Obaja mocní odporcovia, Atény i Sparta, mali na Kerkýre svoje strany. Prichod aténskeho*

7 *Stratégia a taktika svetového komunizmu*. (ed. Frances P. Bolton), Washington DC 1949, p. 4.

*ľodstva a odchod Spartánov vytvorili príležitosť k vyrovnaniu miestnych účtov“.*⁸

Druhá kapitola nazvaná *Komunizmus v Československu* podáva všeobecnú správu o vzniku a vývoji Komunistickej strany Československa v republike, ktorú pokladali za jeden z najdemokratickejších európskych štátov. Od roku 1925, keď KSČ získala 41 mandátov takmer miliónom hlasov, bola na ústupe a pri voľbách v máji 1935 mala už len 30 mandátov. Ale „*Mnichovský pakt a jeho dôsledky vyvolali mnoho proruských a prokomunistických sympatií. Krátko po vypuknutí vojny prisúdil Beneš stykom s Ruskom prvé miesto v českom úsilí o bezpečnosť*“.⁹ Po tomto konštatovaní autori správy zaznamenávajú bez akéhokoľvek náznaku kritiky či výčitiek, že Benešovi a československej vláde v Londýne sa podarilo nadviazať najpriateľskejšie styky so ZSSR, ktorý sa stal pilierom československej zahraničnej politiky. Vzrast komunistického vplyvu sa jasne prejavil v Čechách pri voľbách v máji 1946, keď KSČ získala 114 z 300 mandátov a prevzala popri Zdeňkovi Fierlingerovi aj šesť dôležitých rezortov.

Povojnové Československo, tak sa volá tretia kapitola štúdie pre Kongres USA. Autori v nej ukazujú, ako Československá republika, ktorá vojnou utrpela menej než Poľsko a vyťažila z nemeckej snahy o hospodárske vybudovanie oblasti Sasko – Sliezsko – Čechy, sa vyvíjala po oslobodení ekonomicky, politicky i kultúrne priaznivo, napriek tomu že stratila odsunom Nemcov a Maďarov do 3 miliónov obyvateľov.

V skutočnosti bolo odsunutých okolo 2,5 milióna Nemcov a odsun 200 000 Maďarov sa neuskutočnil. Došlo len k výmene slovensko-maďarskej obyvateľstva – okolo 86 000 Slovákov z Maďarska na Slovensko a okolo 110 000 Maďarov z ČSR do Maďarska – podľa oficiálnej dohody medzi Československom a Maďarskom z februára 1946.

Autori správy pre Kongres USA tiež nesprávne tvrdia, že podľa *Košického vládneho programu* (KVP) mali byť vypudení všetci Nemci a Maďari. V KVP sa, naopak, tvrdilo, že „*republika nechce a nebude postihovať svojich lojálnych nemeckých a maďarských občanov*“ a sľubuje dokonca návrat tým z nich, ktorí sa osvedčili ako antinacisti a antifašisti. Toto rozlíšenie sa však

8 Tamže.

9 Tamže.

neskôr ukázalo ako administratívne a bolo politicky zneužitá a mnoho Nemcov, ktorí by sa mohli domáhať práva zostať v republike, odišlo dobrovoľne. V každom prípade nezodpovedá skutočnosti, ako sa hovorí v správe, že výber bol založený na rasovo-jazykovom kritériu, podľa ktorého vraj boli zahrnutí spolu do jedného „koša“ židia a komunisti s bývalými nacistami, len keď boli Nemci a Maďari podľa mena a jazyka.

Košický vládný program nazývajú autori správy akousi „dočasnou ústavou“ a neprihliadajú k tomu, že v dekréte o Dočasnom Národnom zhromaždení sa vyslovene vyhlasuje za platnú ústava z roku 1920, s výnimkou ustanovení, ktoré boli v rozpore s vydanými dekrétmi. Táto výnimka sa týkala senátu, s ktorým sa nepočítalo, ďalej novej organizácie verejnej správy a postavenia Slovenska. Táto kapitola správy hovorí tiež o zahraničnej československej politike. Autori uvádzajú, že prvou zásadou československého ministerstva zahraničných vecí bol vplyv ZSSR, ktorý zaujal miesto kedysi obsadené Francúzskom, po Mníchove uvoľnené. Tento vzťah vidia ako „logický dôsledok historického faktu, že sovietska a komunistická politika v období od 1935 do 1939 sa zdala byť ďaleko pozitívnejšia, realistickejšia a dokonca i mravnejšia, než politika väčšiny ostatných štátov. Vyplýva z toho ponaučenie, ako dlho môžu trvať účinky ťažkých omylov a ako je dôležité takým omylom pokiaľ možno sa vyhýbať a naprávať ich, ak sa už stanú“.¹⁰

Zo štvrtej kapitoly *Pražský prevrat* je evidentné, ako treba rozumieť tvrdeniu autorov, že komunistické uchvátenie moci sa stalo nevyhnutným. Komunisti túto nevyhnutnosť pripravili tak, že neobyčajne obratným manévrom vlákali nekomunistické strany do pasce. Ďalšie pasáže práce predstavujú chronologické vykreslenie tohto komunistického úspechu: otvorené prepuknutie politickej krízy 20. februára (12 členov vlády podalo demisiu), predtým dosadzovanie komunisticky spoľahlivých osôb medzi policajných úradníkov, hospodárske a psychologické úlohy komunistov pre úspešný prevrat, neutralizácia armády, ovládanie dôležitých rezortov (vnútro, zahraničie).

Ako sa komentuje svedomie prezidenta Beneša, ktorého tu nazývajú „strážcom zásad parlamentarizmu“? Bolo vraj postavené pred argumenty neodolateľnej presvedčivosti (overwhelming force). KŠČ bola dvakrát väčšia ako ktorákoľvek iná strana v krajine. Mala podporu v ZSSR, ktorého moc

10 Tamže, s. 7.

bola rozložená pozdĺž celej hranice. Sovietsky zväz bol jedinou európskou veľmocou, ktorá nebola zapletená v mníchovskom výpredaji z roku 1938. Dôstojnícky zbor novej ČSA slúžil za vojny v ZSSR, robotnícke odbory boli vedené komunistami alebo sociálnymi demokratmi prokomunistického zamerania a boli v stave mobilizácie. Aj polícia bola v rukách komunistov a bola ozbrojená. Beneš nemal síl a svojím súhlasom všetko posvätil a urobil legálnym.¹¹

Dokonalý štátny prevrat spočíva v uchvátení moci jednou stranou v štáte, ktorá pomocou legálne získaných úradov využije niektoré štátne úrady, zatiaľ čo druhé ochromí a zmobilizuje časť ľudí na svoju podporu. Druhej časti akúkoľvek politickú akciu znemožní. Tento problém nebol nikdy úplnejšie a úspešnejšie vyriešený, ako sa to stalo vo februári 1948 v Československu.

V záverečnej kapitole nazvanej „*Tak čo?*“ sú zhrnuté dôsledky pražského prevratu na základe predpokladu, že jeho vlastný význam je v plnej integritácii ČSR s ostatnými štátmi pod úplným komunistickým panstvom. V závere tejto úvahy, dosť podrobne vypočítavajúcej hospodársky a vojensko-strategický význam oblasti, ktorej kontrola bola ovládnutím Československa konsolidovaná v rukách ZSSR, sa hovorí: „*Komunistické víťazstvo má tiež iné stránky, o ktorých sa mnoho špekulovalo. Jednou z nich je otázka, čo tento ťah znamená, pokiaľ sa týka všeobecných komunistických zámerov. Niektorí pozorovatelia sa domnievajú, že to znamená pokračovanie v postupe vpred. To je možné. Ale zdá sa byť jasné, že keby chceli komunisti konsolidovať všetko, čo majú na dosah a potom sa zastaviť na neurčitú dobu, jednali by práve tak, ako dosiaľ. Ak by chceli ísť vpred za každú cenu za ovládnutím Európy a Ázie a za skorou vojnou, jednali by v podstate rovnako tak, ako jednali doteraz. Ak je tomu tak, potom ich doterajší postup nevnáša žiadne svetlo do otázky, za ktorým z dvoch alternatívnych plánov idú. Je však tiež jasné, že ich úsilie o zmocnenie sa všetkého, čo môžu docieľiť bez vojny, je značne pružné tak, že vždy sa môžu znovu rozhodovať, ak sa odvážia na nejaký ďalší ťah, podľa toho, ako sa budeme správať my*“.¹²

Čo vyplýva jasne z uvedeného textu? V prvom rade to, že USA vyhodnotili sovietsku politiku, respektíve podiel na československom prevrate, ako

11 Tamže.

12 Tamže, s. 9.

zámer ohrozujúci ich, t.j. americké záujmy. A k tomu bude potrebné americkú zahraničnú politiku zodpovedne presadzovať.

Niekoľko poznámok k československo-americkým vzťahom po februári 1948. Po zmenách v československom vnútornom vývoji sa československo-americké vzťahy čoraz viac komplikovali. Neúspechom končili pokračujúce rokovania zástupcov oboch štátov týkajúcich sa obchodnej dohody a vyriešenia kompenzácie za znárodnený a skonfiškovaný majetok. Išlo o nemalú sumu – 149 mil. USD, ktorú americká strana v priebehu rokovaní podstatne znížila. Postupné zmrazovanie vzájomných obchodných stykov a tvrdá americká reštriktívna politika vrcholili v roku 1951, keď sa po zrušení doložky najvyšších výhod Československu Spojenými štátmi americkými hospodárska spolupráca oboch štátov minimalizovala.

Adekvátna a efektívna kompenzácia, respektíve finančné vyrovnanie medzi americkou a československou stranou za znárodnený majetok po druhej svetovej vojne sa pre rôzne príčiny do leta 1947 nevyriešili. Uvedený status negatívne ovplyvňoval stav vzájomných všeobecných stykov, pričom odlišné stanoviská a ciele oboch štátov dávali tušiť ďalšie ťažko prekonateľné prekážky.

Jedným z pokusov o usporiadanie hospodárskych stykov medzi USA a ČSR po pražskom odmietnutí Marshallovho plánu bol americký návrh na uzavretie dohody o priateľstve, obchode a plavbe. Zmluvným základom hospodárskych a obchodných stykov medzi oboma štátmi do roku 1948 bola Deklarácia o obchodnej politike, ktorá zaručovala Československu poskytovanie doložky najvyšších výhod (MFN – most favoured nation). Zároveň malo Československo zabezpečené v obchode s USA najvyššie výhody pre spoločnú účasť ČSR a USA v GATT (General Agreement on Tariffs and Trade), ku ktorej Československo pristúpilo pri jej založení v októbri 1947 v Ženeve. GATT predstavovala komplex 38 čiastkových zmlúv, ktoré upravovali medzi zmluvnými stranami výšku ciel, stanovovali predpisy o vydávaní vývozných povolení a o iných otázkach medzinárodného obchodu. Hlavnou zásadou GATT bolo, že každý člen mal rokovať so všetkými ostatnými členmi na základe najvyšších výhod, pričom sa odporúčalo odstránenie všetkých obmedzení dovozu.¹³

13 AMZV ČR, fond Generálny sekretariát-kabinet (SS-K), 1945-54, č. šk. 5, bez

Návrh československo-americkéj priateľskej, obchodnej a plavebnej dohody vypracovala vláda USA už v júni 1947. V septembri 1947 ho predložilo americké veľvyslanectvo v Prahe československému ministerstvu zahraničných vecí. Po prevrate vo februári 1948 však Spojené štáty o obchodnej a plavebnej dohode odmietli s československou stranou ďalej rokovať.

Ďalším tvrdým krokom americkej administratívy voči komunistickému Československu v sledovanom období (a aj voči ostatným štátom sovietskeho bloku) bolo vo februári 1949 prijatie Zákona o kontrole vývozu (Export Control Act). Na jeho báze zriadili Poradný zbor pre vývoznú politiku (Advisory Committee for Export Policy). Ten v spolupráci s Departementom of Commerce (ministerstvo obchodu) vypracúval štvrté ročne zoznamy kontrolovaných tovarov v dvoch kategóriách. Išlo o tovar nedostatkový, a tiež o tovar podliehajúci bezpečnostnej kontrole, v oboch prípadoch pre vývoz do Československa (a ostatných štátov sovietskeho bloku) zakázaný. Zahŕňal takmer 90 % druhov tovarov vo svetovom obchode.¹⁴ Týmto opatrením podstatne redukovali USA svoje hospodárske styky s ČSR.

Vrchol ľadovca zostrených hospodárskych a politických vzťahov Československa a Spojených štátov v pofebruárovom období predstavovalo zrušenie doložky najvyšších výhod. Samotnú doložku si oba štáty priznávali v deklarácii o obchodnej politike z roku 1946, ktorú USA na základe prehlásenia prezidenta Harryho Trumana dňa 1. augusta 1951 vyhlásili za neplatnú. Na zdôvodnenie svojho postupu uviedla vláda USA prevažne argumenty politického charakteru. Okrem iného oznámili, že československo-americké hospodárske vzťahy prestali byť vzájomne výhodné, pretože to znemožnila ČSR svojimi opatreniami. Znárodnila majetok občanov a firiem USA, neposkytla Spojeným štátom informácie o svojom hospodárskom vývoji a o hospodárskych zahraničných vzťahoch, obmedzila stav amerického veľvyslanectva v Prahe, zastávala otvorene hospodárske záujmy sovietskeho bloku a podobne.¹⁵

sign., alebo OLŠOVSKÝ, R.: *Vývojové tendence v ekonomice vyspělých kapitalistických zemí 1945-70*. Praha 1977, s. 62; ďalej GALSKÝ, D.: *Světové události 1945/61*. Praha 1963, s. 19.

14 PROCHÁZKA, Z.: *Hospodárska válka USA proti Československu*. Praha 1976, s. 105.

15 AMZV ČR, fond Odbor medzinárodných organizácií 1945-1954, č. kr. 5., bez sign.

Na začiatku 50. rokov sa samotné medzištátne vzťahy medzi Československom a Spojenými štátmi premietali v dôsledku diametrálne odlišných politických, ideologických a ekonomických princípov v nepodstatných okrajových záležitostiach. Vznikla nenormálna situácia, nedôstojná a ponižujúca, ktorá jasne ukazovala, kam tento vzťah pod tlakom vonkajších okolností dospel. Bolo by iluzórne predpokladať, že sa mohli v akejkoľvek rozvinutej forme rozvíjať aspoň hospodárske styky, pričom je ťažké definovať čo bola na jednej či druhej strane akcia, prípadne reakcia. S istotou možno konštatovať iba fakt, že šanca urovnať otvorené otázky jednoducho nebola. Československo po pražskom komunistickom prevrate stálo na inom brehu rieky než USA.

Ďalšie komplikácie vo vzájomných vzťahoch oboch štátov spôsobil na jar 1951 prípad dopisovateľa *Associated Press* Williama Oatisa, ktorého zatkli československé úrady. William N. Oatis bol najprv sledovaný, potom zaistený 23. apríla 1951. Väznili ho na Pankráci. V procese 2. – 4. júla 1951 bol obvinený zo špionáže proti Československej republike a odsúdený na 10 rokov väzenia.¹⁶ Na druhej strane, Spojené štáty zrušili platnosť amerických pasov do Československa, prestali vydávať vstupné víza, zakázali prelet československých lietadiel cez západnú okupačnú zónu Nemecka, pri vydávaní víz do USA žiadali odtlačky prstov československých občanov a zároveň neoverovali konzulárne obchodné faktúry.

Po Stalinovej smrti v roku 1953, po čiastočnom uvoľnení napätých vzťahov medzi Východom a Západom, sa vzájomné dvojstranné vzťahy Československa a Spojených štátov zlepšili. Odstránili sa niektoré diskriminačné opatrenia. Americký konzul v Prahe od októbra 1953 opäť potvrdzoval konzulárne faktúry, obnovili sa americké licencie na vývoz „nestrategických tovarov“. USA odvolali v roku 1954 zákaz preletu československých lietadiel cez NSR a obnovili aj platnosť amerických pasov v Československu.¹⁷ Zrušenie doložky najvyšších výhod ako hlavné diskriminačné opatrenie však zrušené nebolo.

16 K uvedenej problematike bližšie pozri: MICHÁLEK, S.: *Prípad Oatis, československý komunistický režim verzus dopisovateľ Associated Press*. Bratislava 2003.

17 MICHÁLEK, S.: *Nádeje a vytriezvenia. Československo - americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951*. Bratislava 1995, s. 135 – 140.

Americký vzťah k Československu, a potvrdzuje to aj sledované obdobie, bol vždy podriadený všeobecnému zahraničnopolitickému záujmu USA v Európe, respektíve vzťahu USA k najmocnejšej krajine v našej časti sveta. Za takú pokladali od roku 1945 práve Sovietsky zväz. Preto vo všeobecných črtách táto politika USA k Československu bola taká, aká bola.

Československo-americké vzťahy sa od roku 1945 vyvíjali v rámci daných geopolitických, vojenských a ekonomických možností pozitívne do februára 1948. Po ňom nadobúdali charakter nedôstojného sklzania pod bežnú úroveň predovšetkým na škodu Československa. Treba si však uvedomiť, že Československo ako malá stredoeurópska krajina bola súčasťou hry veľmocí, v dôsledku čoho priestor na vlastnú a samostatnú diplomatickú a ekonomickú aktivitu mať nemohla a ani nemala.

SUMMARY

The Eighteenth Brumaire of Klement Gottwald (Stance of the American Congress on the Events of February 1948)

The state coup in Czechoslovakia in February 1948 excited global commotion. This paper aims to map out the position of American political and diplomatic circles.

The immediate reaction of the USA reflected in a governmental resolution (jointly with governments of Great Britain and France), condemned such action as an effort to establish dictatorship. The Czechoslovak diplomat with the UN Ján Papánek protested the Prague coup too, calling it action that jeopardized world peace and security. Chile expressed similar concern on the grounds of the Security Council, where it was overruled by a Soviet veto.

In mid March, the State Department of the USA reacted to the situation by instructing its ambassador in Prague to consider specific steps in the assumption of further American stances, such as economic, trade, and political sanctions, which were fully implemented shortly thereafter.

In April 1948, the Foreign Committee of the US Congress, in its dealings with the coup, negotiated and authorized the analysis “Strategy and Tactics of World Communism” which turned out to be the first comprehensive American document on the events in Czechoslovakia, and characterized it as a flawless state coup. The assessment of the event, where the USSR played its part, highlighted the need to modify the American foreign policy stance towards the USSR, as well as its bloc.

The study presented towards the end of the paper concentrates on bilateral, Czechoslovak-American, relations. It points out the intermittent deceleration of trade relations and summarizes a series of unresolved bilateral issues.

NÁSTUP KOMUNISTICKEJ DIKTATÚRY V ČESKOSLOVENSKU Z POHEADU POESKA

Norbert WÓJTOWICZ

Institut Pamięci Narodowej, Warszawa

V prvých povojnových rokoch v Poľsku a v Československu panovali dva rozdielne politické režimy. V Poľsku bola komunistická vláda, so súhlasom štátov aliancie, bezohľadne dosadená násilím, pričom politické strany, aktívne v emigrácii, boli brutálnym spôsobom vylúčené z možnosti podieľať sa na vládnutí. Demokracia tu nemala miesto a prakticky takmer od začiatku nezávislé strany nevyvíjali činnosť. Emigrační politici v postate neboli pripustení spolupodieľať sa na politickom živote. Politické zoskupenia, ktoré sa konštituovali po vojne, predstavovali satelity Poľskej robotníckej strany. Jediná predvojnová politická strana, ktorá mohla byť vytvorená, bola Ľudová strana Stanisława Mikołajczyka. Aby sa odlíšila od strany, ktorú vytvorili komunisti pod tým istým štítom, prijala názov Poľská ľudová strana.

Avšak aj v tomto prípade komunisti veľmi rýchlo vyhlásili vojnu nezávislosti politického zoskupenia. Iná situácia panovala v Československu, kde sa základom nového štátu stalo odsúhlasenie tzv. Košického vládneho programu, ktorý bol oficiálne vyhlásený 5. mája 1945. Výsledkom uzatvorených dohôd bol od mája 1945 do februára 1948 existujúci systém Národného frontu, do ktorého boli pripustené aj nekomunistické ľavicové a stredové zoskupenia, majúce korene v emigrácii. Možnosti ich vplyvu však boli minimálne. Andrzej Krawczyk, ktorý hodnotil toto obdobie, podotkol, že z poľskej perspektívy „*V období medzi májom 1945 a februárom 1948 sa Československo pokúsilo vytvoriť miešaný politický a ekonomický systém, «tretej cesty medzi Východom a Západom»*“.¹ Je zaujímavé povšimnúť si, že pokiaľ v Poľsku vládu do svojich rúk komunisti preberali postupne od roku 1944 do roku 1947, nešlo teda o jednorazový akt, v Československu komunisti prevzali vládu násilím na základe prevratu, trvajúceho niekoľko dní. Tieto rozdiely v značnej miere ovplyvnili názory na to, čo sa vo februári 1948 udialo u našich južných susedov.²

1 KRAWCZYK, A.: *Praska wiosna 1968*. Warszawa 1998, s. 37.

2 Viac na tému tohto obdobia vid': JIRASEK, Z., MAŁKIEWICZ, A.: *Polska*

V tomto príspevku boli prezentované pokusy zhodnotiť „Vít'azný február“, ktoré sa objavili v poľských výpovediach z uvedeného obdobia. Na tento cieľ sa použili predovšetkým dokumenty z poľských diplomatických a konzulárnych zastupiteľských úradov z Prahy, Bratislavy a Ostravy, ktoré sú sústredené v Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Warszawa, ako aj materiály Zahraničného oddelenia Ústredného výboru Poľskej robotníckej strany (Polskiej Partii Robotniczej), prechovávané v Archiwum Akt Nowych Warszawa. Relatívne malé množstvo informácií zo samotného februára 1948, nachádzajúce sa v zachovaných materiáloch z diplomatických zastupiteľských úradov, vyplýva zo skutočnosti, že v týchto horúcich dňoch Poľsko nemalo v Prahe svojho veľvyslanca. Veľvyslanec Stefan Wierbłowski opustil hlavné mesto Československa 24. októbra 1947 a jeho nástupca Józef Olszewski odovzdal poverovacie listiny do rúk prezidenta Edvarda Beneša až 8. marca 1948. Názory, uvedené v príspevku, nepredstavujú celistvý obraz priebehu udalostí dokumentovaných hodinu po hodine, ale poukazujú na to, ako boli vnímané prebiehajúce zmeny a s nimi súvisiaca spoločenská atmosféra. Zachované archívne materiály boli doplnené o tlačové správy, publikované v troch denníkoch: vedúcom orgáne PPR – *Hlas Ludu (Głos Ludu)*, vedúcom orgáne Poľskej socialistickej strany *Robotnik (Robotnik)* a *Poľskom denniku* a *Denniku vojaka (Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza)*, ktorý vydávali emigračné kruhy v Londýne. Umožnilo to aspoň čiastočne zhodnotiť informovanosť poľskej spoločnosti na tému udalostí, odohrávajúcich sa v Československu.

V poľskej historiografii prevláda názor, že hraničným medzníkom je polovica roku 1947, pretože od tohto momentu „komunisti čoraz viac smerovali k úplnému prevzatiu vlády“.³ Východiskovým bodom pri uvažovaní

i Czechosłowacja w dobie stalinizmu (1948-1956). Studium porównawcze. Warszawa 2005; KAMIŃSKI M. K.: *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945-48*, Warszawa 1990; KAMIŃSKI, M. K.: Z dziejów stosunków polsko-czechosłowackich po drugiej wojnie światowej przed lutowymi wydarzeniami 1948 roku. In: *Stosunki polsko-czechosłowackie a rewolucje ludowo-demokratyczne*, Warszawa 1980, s. 75-93; Na tému poľsko-československých kontaktov pozri tiež: FRIEDL, J.: *Zaolzie w świetle szfrogramów polskiej placówki dyplomatycznej w Pradze oraz Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (1945-1949)*, Cieszyn 2007; GODULSKI, H.: Na Zaolziu 1 maja 1945 – marzec 1947. In: *Zeszyty Historyczne*, z. 91, 1990, s. 37 – 54.

3 KRAWCZYK, A.: *Praska wiosna 1968*. Warszawa 1998, s. 40.

o československom februári 1948 je jeseň, ktorá mu predchádzala. V tomto období sa vnútorná situácia v Československu „*sústredila na dve základné otázky: vzájomné vzťahy strán, združených v Národnom fronte a odhaľovanie protištátnych činností reakčných činiteľov na Slovensku*“.⁴ Zdanlivá symbióza komunistov a iných zoskupení sa začala otriasať v základoch v polovici roka 1947, keď sa postupne prejavoval odklon od „československej cesty“ v prospech rivalizácie zoskupení vnútri vytvoreného Národného frontu. Svoju úlohu zohrali aj obavy komunistov, aby umiernené strany, ktoré boli pripustené k spoluvládnutiu, v prílišnej miere nepreorientovali politické smerovanie krajiny prozápadným smerom. V lete 1947 – ako píše François Fejtö, na Slovensku „*bola použitá metóda »sprisahania«, ktorá sa predtým osvedčila v Maďarsku*“.⁵ Ešte v júni bola iniciovaná kampaň proti slovenským demokratom a v septembri sa stále rastúci nátlak prejavil aj vo vyhláseniach, že polícia a národná bezpečnosť odkryli stovky separatistov. Došlo k masovým uväzneniam predstaviteľov slovenskej Demokratickej strany. Celkovo bolo vzatých do väzby okolo 380 osôb, vrátane najbližších spolupracovníkov lídra strany Jána Ursínyho a vo vnútri strany sa realizovala dôkladná čistka.

Súčasne v lete 1947 Československo postihla živelná pohroma, a teda – ako uvádzala tlač – „Československo prišlo v dôsledku sucha o 24-tisíc vagónov pšenice, 18-tisíc vagónov žita a 18-tisíc vagónov cukrovej repy.“ Všeobecne bola úroda o 26 % nižšia ako v predchádzajúcom roku a o 33 % nižšia ako to požadoval dvojročný plán.⁶ V tejto situácii bola jeseň, ktorá predchádzala komunistickému prevratu, nepokojným obdobím. Veľvyslanec Stefan Wierbłowski, opisujúc atmosféru v októbri 1947, poukázal okrem iného na medzi ľuďmi krúžiace informácie „*o zmene meny, analogicky k roku 1945*“, v súvislosti s čím niektorí ľudia zhromažďovali drobné peniaze až do takej miery, že sa prejavil ich nedostatok, a tak „*sprievodcovia v električkách majú problémy s vydávaním peňazí a vysádzajú pasažierov z električiek, aby im v obchodoch vyplatili výdavok zápalkami*.“⁷ Ďalej si všimol, že panika je

4 Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Warszawa (ďalej AMSZ), Z-21 v. 30 zv. 390, Informačná správa o vnútornej situácii v Československu v septembri 1947.

5 FEJTÖ, F.: *Praski zamach stanu 1948*, Warszawa 1984, s. 64.

6 KUR, Z.: Československo medzi dvoma plánmi. *Głos Ludu*, 6 stycznia 1948, s. 5.

7 AMSZ, Z-6 v 12 zv. 183; Z-21 v 30 zv. 390, Informačná poznámka veľvyslanca

taká veľká, že „*pud sebazáchovy, prejavujúci sa zhromažďovaním zásob pred akoby hroziacim hladom a útek od koruny tlačia obyvateľstvo k nekritickému vykupovaniu nielen potravín, ale aj menej potrebného tovaru, ako krištáľov, parfumov, pracích práškov atď. Naposledy sa objavila klebeta, že vláda uzatvorila dôležité zmluvy na export obuvi – v dôsledku čoho nebudú topánky a preto je nutné nakúpiť ich do zásoby. Samozrejme, predávajúci reagovali na túto paniku a ukryli tovar. Obchody napriek krásnym výkladom zívajú prázdnotou. Z pultov zmizli zemiaky, zelenina, ovocie, nehovoriac o inom tovare. Slovensko, na území ktorého nikdy lístkový systém v skutočnosti nefungoval, bolo citlivejšie na kolísanie cien na trhu a zareagovalo výrazným zvýšením cien*“⁸. Veľvyslanec Wierbłowski, sumarizujúc svoju úvahu zdôraznil, že „*Toto všetko vytvára v Československu atmosféru nespokojnosti a nevykresluje najbližšiu budúcnosť vzhľadom na hospodárstvo vo svetlých farbách.*“⁹

O niečo neskôr sa zdalo, že sa situácia začala normalizovať a 10. novembra 1947, po rozhovore s predstaviteľmi ÚV KSČ, o situácii na Slovensku, je v správe Jakubovi Bermanovi uvedené: „*Kríza, ktorá vznikla na základe demisie slovenského Zboru poverenikov, sa zdá byť na ústupe. Premiér Gottwald odcestoval v súlade s rozhodnutím vlády do Bratislavy, aby sformoval nový Zbor poverenikov*“¹⁰. Pred touto cestou sa v tlači objavili materiály kompromitujúce v kriminálno-politickom zmysle Demokratickú stranu a jej vedenie – Ursínyho a ďalších štyroch z celkového počtu 9 členov prezídia strany. Články v tlači veľmi ostro vystupovali proti vedeniu Národno-socialistickej strany za jej celkový postoj k slovenskej záležitosti a zároveň jej vyčítali zjavnú zradu záujmov republiky. Môžeme očakávať ďalšiu sériu kompromitujúcich materiálov, ktoré budú publikované.“

Pozoruhodné sú predovšetkým závery, nachádzajúce sa v ďalšej časti tohto dokumentu: „*Českí súdruhovia sa nádejaajú, že pod vedením Gottwalda sformujú kabinet poverenikov, v ktorom Demokratická strana stratí dovtedajšiu väčšinu prostredníctvom odovzdania niektorých, hlavne kľúčových kresiel, or-*

Poľskej republiky v Prahe z 8. októbra 1947 riaditeľovi Politického oddelenia Ministerstva zahraničných vecí vo Varšave.

8 Tamže.

9 Tamže.

10 Zespól Pełnomocników.

organizácii Hnutiu odporu a Odborovým zväzom a po jednom-dvoch kreslách – Strane slobody a slovenskej Sociálnej demokracii. Oficiálny podiel komunistov sa v podstate zníži, v najlepšom prípade ostane bezo zmien. Až v ďalšej etape sa predpokladá úplné odstránenie ľudácko-separatistických tendencií z Demokratickej strany s konečným cieľom upevniť front strán, stojacich úprimne na základoch československej štátnosti. Nemôžeme očakávať žiadne masové represálie, okrem niekoľkých ukázkových procesov v období tesne pred volebnou kampaňou.¹¹“ Je evidentné, že samotná kríza z 1948 bola v podstate neočakávanou udalosťou, v tom období sa ešte predpokladalo, že rozhodné prevzatie vlády sa odohrá v čase volebnej kampane. O niekoľko mesiacov neskôr sa situácia zmenila natoľko, že skutočným zmyslom krízy, ku ktorej malo dôjsť v roku 1948, bude skúška rýchleho prevzatia vlády nad ostatnými nekomunistickými stranami, vyvíjajúcimi svoju činnosť na území Československa.

Poľskí komunisti vnímali situáciu v Československu, kde na mierovej báze koexistovali a vládli rôzne politické sily, ako anomáliu. V súvislosti s tým sa mnohokrát zdôrazňuje, že spomedzi ľudovodemokratických štátov bolo Československo najslabším článkom, na ktorý chcel zaútočiť americký imperializmus. Američania a Angličania počítali so zlomom vďaka existencii skupiny legálnych pravicových strán s výraznou proamerickou orientáciou.¹² Situácia v Československu bola natoľko netypická v porovnaní s inými krajinami východného bloku, že v období ukončenia komunistického prevratu autor, publikujúci v *Dzienniku Polskim* a v *Dzienniku Żołnierza*, neváhal dať svojmu článku titulok „*Experiment sa blíži ku koncu*“.¹³

Na začiatku decembra 1947 tlačový atašé poľského veľvyslanectva v Prahe zhodnotil vnútornú situáciu v Československu takto: „*Po relatívnom tichu vo vnútornom živote Československa v priebehu jari a leta tohto roku, sa začalo nové, úplne odlišné obdobie od momentu potvrdenia katastrofálnych následkov sucha a zlej úrody v septembri tohto roku [...] Zlá hospodárska*

11 Archiwum Akt Nowych Warszawa (ďalej AAN), KC PPR 295/XX-33, k. 12, Správa zastupiteľského úradu v Prahe z 10. novembra 1947 pre súdruhu Jakuba Bermana.

12 AAN, KC PPR 295/XX-33, k. 136, Rozšírené tézy k referátu o politických zmenách v Československu.

13 A. B.: *Experiment sa blíži ku koncu. Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*, 25. február 1948, s. 2.

situácia nebola spôsobená iba samotným suchom, ale aj čoraz väčším nedostatkom dolárových devíz, čo sťažilo Československu import mnohých surovín. Pravicová tlač neváhala ryžovať z tejto situácie, vysvetľujúc, že Československo má veľké straty v oblasti exportu do ZSSR. Týždenník ľudovej strany *Obzory* (z 29. novembra) tvrdil, že zníženie životnej úrovne československého obyvateľstva bolo výsledkom orientácie na export na východ, pričom uvádzal falošné a prehnane nízke ceny za tovary vyvážané do ZSSR a úplne falošné a prehnane vysoké ceny za tovar importovaný zo ZSSR, Juhoslávie a predovšetkým za poľské uhlie.¹⁴

Konzul Znamierowski ešte na jeseň 1947 hlásil z Bratislavy: „všeobecná politická situácia Slovenska je charakteristická zosilnením politického boja medzi ľavicou, reprezentovanou Komunistickou stranou Slovenska a pravicou, reprezentovanou Demokratickou stranou (DS). Zjavné zostrenie tohto boja sa datuje od čias odhalenia protištátneho sprisahania, do ktorého boli zapojení predstavitelia DS.“¹⁵ Poukazoval pritom na to, že „podľa kruhov blízkych KSS, výsledky budúcich volieb budú nasledovné: KSS 35 %, DS 35 %, Sociálna demokracia 10 % a Strana Slobody 20 %. Toto hodnotenie sa zdá natoľko nepresné, že je skôr neveriteľné, aby sociálni demokrati, ktorí získali v predchádzajúcich voľbách okolo 2 % hlasov, mohli v súčasnosti získať päťnásobný počet hlasov. Napriek energetickej a šikovnej taktike KSS je pravdepodobné, že aj po nasledujúcich voľbách DS bude najsilnejšou stranou, majúcou 40 % hlasov. Avšak nezíska absolútnu väčšinu, čo nepochybne bude úspechom.“¹⁶

Situácia v Československu bola stále monitorovaná aj prostredníctvom médií, pretože, ako sa zdôrazňuje: „pre nás, spojencov a susedov Československa je nesmierne dôležité všetko, čo sa odohráva na území bratskej republiky.“¹⁷ V súvislosti s tým si možno všimnúť, že „s radosťou sledujeme

14 AMSZ, Z-21 v 30 zv. 390, Správa tlačového attaché Veľvyslanectva Poľskej republiky v Prahe, týkajúca sa vnútorno-politickej situácie v Československu v novembri 1947.

15 AMSZ Z-6 v 13 zv. 184, Politická správa generálneho konzula Poľskej republiky v Bratislave za obdobie od 8. do 31. októbra 1947.

16 AMSZ Z-6 v 13 zv. 184, Politická správa generálneho konzula Poľskej republiky v Bratislave za obdobie od 8. do 31. októbra 1947.

17 STAB.: „Demokrati“ na Slovensku. *Głos Ludu*, 29. január 1948, s. 5.

úspechy, ktoré dosiahli súdruhovia z Československej komunistickej strany“, ale zároveň „opatrne hľadáme na všetky prejavy imperialistickej infiltrácie, ako v už zjavne reakčnej slovenskej demokratickej strane, tak aj v niektorých odnožiach socialistickej pravice, ktorá viac hľadá na stranu blumo-bevinizmu ako smerom k upevňovaniu jednotného robotníckeho frontu.“¹⁸ Sledovanie zmien na juhu, ako ich hodnotila poľská komunistická tlač, sa zdalo uspokojujúce. Môžeme sa tam dočítať: „teší nás sila a zomknutie komunistickej strany, ktorá vyrukovala s heslom dosiahnuť 51 percent hlasov v jesenných voľbách. Preto sa tiež tešíme, že za touto stranou stoja najširšie masy robotníkov a roľníkov. V politike jednotného frontu, ktorú realizuje, vidíme najlepšiu záruku, že náš južný sused bude naďalej upevňovať výdobytky pracujúceho ľudu.“¹⁹

Pri prezeraní zachovaných materiálov často možno mať pocit, že poľskí komunisti predvídali prevrat v Československu a dokonca ho očakávali. Už prvé tlačové správy na tému februárových udalostí obsahovali formulácie typu: „Dlho očakávaná vládna kríza v Československu sa včera začala.“²⁰ Približovanie sa tejto krízy si bolo možné všimnúť už dlhší čas. „Výsledkom vývoja vnútornej situácie – čítame v jednom z dokumentov – od momentu oslobodenia bolo narastanie nebezpečenstva neodvratnej krízy, ktorá mala korene v disproporcii medzi dynamikou ľudovej demokracie a pozostatkami starého politického systému. To, čomu sa podarilo vyhnúť v roku 1945, muselo prísť v roku 1948.“²¹

Obavy, týkajúce sa stability politického usporiadania v Československu, mali koniec koncov nielen oni. Veď ešte v októbri 1947 veľvyslanec Stefan Wierbłowski napísal: „Nevídane ťažký slovenský problém spôsobuje v rozhovoroch bezradné rozkladanie rúk s upozornením »Uvidíte, že týmto sa to neskončí.«“²² Veď aj v emigračnom denníku Dzienniku Polskim i Dzienniku

18 Tamže.

19 Tamže.

20 Vládna kríza v Československu. Pravicové strany odstúpili z kabinetu. *Robotnik*, 21. február 1948, s. 1.

21 AAN, KC PPR 295/XX-33, k. 137, Rozšírené tézy k referátu o politických zmenách v Československu.

22 AMSZ, Z-6 v 12 zv. 183; Z-21v 30 zv. 390, Informačná poznámka veľvyslancu Poľskej republiky v Prahe z 8. októbra 1947 riaditeľovi Politického oddelenia Ministerstva zahraničných vecí vo Varšave.

Žoňierza už niekoľko týždňov pred komunistickým prevratom, 21. januára bol publikovaný článok *Českí komunisti začínajú volebnú kampaň*, v ktorom sa môžeme dočítať: „*Podľa všeobecného názoru rok 1948 bude rozhodujúci pre Československo. Už v tejto chvíli, štyri mesiace pred voľbami, ktoré sú stanovené na 16. mája, volebná kampaň je veľmi prudká. V prípade, že komunisti nezískajú väčšinu, tak podľa všeobecne panujúceho názoru, sa rozhodnú pre prevrat a v tom prípade bude hroziť občianska vojna.*“²³

Na sklonku februárového prevratu noviny, nasledujúc PAP (Poľskú tlačovú agentúru), publikovali správy o tom, že v Československu sa objavili hlasy, ktoré vyzývajú na to, aby bola počas volieb vytvorená „vláda odborníkov“. Zdôrazňovalo sa, že tieto návrhy z dielne ľudovcov „*našli odozvu medzi národno-socialistickými činiteľmi a niektorými sociálnodemokratickými politikmi.*“²⁴ Aby sa vysvetlili isté pochybnosti v súvislosti so smerovaním Československa, okamžite bolo oznámené, že generálny tajomník Československej komunistickej strany Rudolf Slánský ako odpoveď na takéto špekulácie „*vyhlásil prejav, v ktorom podčiarkol nebezpečenstvo, hroziace republike zo strany zjednotených reakčných síl. Poslanec Slánský uviedol, že v prípade, že sa reakcionári pokúsia vyvolať puč proti vláde a utvorí protiústavnú »vládu odborníkov« – pracujúci okamžite vystúpia aktívne na obranu republiky.*“²⁵ Po takejto výpovedi málokto v Poľsku mohol ešte pochybovať o tom, k akému cieľu smerujú československí komunisti.

Obavy pred tendenciou komunistov prevziať vládu boli vyjadrované koniec koncov už skôr. Dňa 29. januára 1947 chargé d'affaires poľského veľvyslanectva v Prahe Roman Staniewicz oznámil, že „*V posledných dňoch zaútočila tlač a hovorcovia národno-socialistických strán na komunistickú stranu a dokonca na samotnú vládu. K tejto kampani sa pridala aj lidovecká tlač. [...] Táto akcia mala intenzívnu podporu v šepkanej propagande, vti-*

23 *Českí komunisti začínajú volebnú kampaň. Dziennik Polski i Dziennik Żoňierza*, 21. január 1948, s. 1.

24 Politická situácia v Čechách pred voľbami do parlamentu. *Robotnik*, 20. február 1948, s. 1; porovnaj: Československí komunisti demaskujú pikle reakcionárov. *Głos Ludu*, 20. február 1948, s. 1; Vládna kríza v ČSR. *Głos Ludu*, 21. február 1948, s. 1.

25 Svet práce bráni republiku. *Głos Ludu*, 20. február 1948, s. 1; Politická situácia v Čechách pred voľbami do parlamentu. *Robotnik*, 20. február 1948, s. 1.

poch, ktoré si kládli za cieľ zosmiešniť dvojročný plán a v strašení totalitným režimom a kolchozmi.“²⁶ Zachádzajúc ďalej, analogicky k poľským reáliám, poukázal na to, že „vo všeobecnej charakteristike súčasnej vnútornej situácie možno konštatovať, že národno-socialistická strana, využívajúca čoraz agresívnejšiu demagógiu negácie súčasnej československej skutočnosti, sa približuje k úlohe, ktorú u nás plnil Mikołajczyk. Avšak je nevyhnutné pripustiť, že stranícki vodcovia majú natoľko vyvinuté politické cítenie, že nepripustia, aby ich akcia zašla tak ďaleko, že štátne vládnuce sily budú prinútené dôrazne zakročiť voči národným socialistom.“²⁷

„Agresia“, ktorú si všimol, sa mu zdala prirodzená v období približujúceho sa termínu volieb. „Projekt novej ústavy – písal – vypracováva parlamentná komisia. Je možné, že bude schválený parlamentom v tomto roku, vzhľadom na to, že termín nových volieb sa blíži. Národno-socialistická strana mobilizuje ulicu.“²⁸ V tejto situácii „blížiaci sa parlamentná diskusia na tému ústavy predpokladá zostrenie medzistraníckych bojov a dokonca prípadnú možnosť rozkladu národného frontu a prechod pravicových strán do otvorenej opozície.“²⁹

Súčasne, v rámci vytvorenia istej protiváhy tejto „agresivite“ a „deštruktívnym činnostiam“, sa poukazovalo na „pozitívnu“ budovateľskú kampaň komunistickej strany. „V posledných dňoch komunistická strana – písal 26. januára 1948 už spomínaný Roman Stankiewicz – urobila dobrý predvolebný krok. Vystúpila s vyhlásením zdôrazňujúcim, že dobre slúži svojej vlasti ten, kto pracuje, a niekto veľa hovorí, že vo volebnej agitácii namiesto strácať čas na prázdne slová a spory, je nutné preukázať sa činmi. Preto sa rozhodla venovať republike 30 miliónov hodín práce a vyzvala iné strany, aby ju nasledovali. [...] Všetky iné strany sa ocitli v ťažkej situácii. Nasledovať tento krok nemôžu, pretože sú početne oveľa slabšie³⁰, a okrem toho majú vo

26 AMSZ, Z-21 v 30 zv. 390, Situačná správa Veľvyslanectva Poľskej republiky v Prahe zo dňa 29. januára 1948 riaditeľovi Politického oddelenia Ministerstva zahraničných vecí vo Varšave.

27 Tamže.

28 Tamže.

29 Tamže.

30 V tomto období podľa údajov, ktoré sa objavili v poľskej tlači v priebehu samotného mesiaca januára, sa počet členov Komunistickej strany Československa

*svojich stranách percentuálne menej robotníkov. Takže počet odpracovaných hodín, ktorý by mohli venovať, by bol tak zarážajúco disproportciálny v porovnaní s počtom, ktorý venovala komunistická strana, poukázalo by to iba na ich slabosť. Až do volieb mali v tejto záležitosti stály problém, a samozrejme, komunistická strana svoje argumenty bude využívať.*³¹

Vo februári 1948 pri hodnotení výsledkov pražskej mierovej konferencie poľská tlač poukazovala na nárast vplyvu tamojšej komunistickej strany. „*Málo potešenia – bolo napísané – môže tábor reakcionárov nájsť v Československu, kde sa pokusy o sabotáž progresívnych reforiem stretli s výrazným odporom. Rýchle tempo, s akým narastala členská základňa Komunistickej strany (31 500 nových členov za pol mesiaca (!)), prechod celých skupín z iných strán do KSČ – je výsledkom atmosféry, panujúcej medzi obyvateľstvom. Jednotný postoj robotníkov, ktorý prezentovali na verejných zhromaždeniach vo fabrikách a podnikoch, predstavuje hrozivú výstrahu pre politických kombinátorov každého druhu.*“³² Poľské médiá, odvolávajúce sa na Rudé právo, demaskovali reakcionárov, pričom poukazovali na to, že „*Denník zdôrazňuje, že banderovci sa tešia z podpory národno-socialistickej strany a ľudovej strany. Rudé právo odkrýva, že českí národní socialisti sa domáhali slobodného pohybu pre banderovcov na území Československa. Aj slovenskí sprisahanci, ktorí plánujú odtrhnutie Slovenska a kolaboranti, skompromitovaní svojou spoluprácou s Nemcami, vždy nachádzali ochranné krídla u národno-socialistických strán a ľudovej strany*“³³

Analyzujúc komunistický prevrat Edward Ochab poukázal na to, že „*veľká všestranná masová práca strany priniesla najlepšie výsledky v týchto ťažkých dňoch skúšky, v dňoch, keď buržoázia chcela vytlačiť komunistov z vlády. Politika buržoázie bola politikou dobrodruhov. Priebeh krízy to ukázal*

zvýšil o viac než 44-tisíc a v prvej polovici februára o ďalších 31,5-tisíc osôb – pozri: 44.161 nových členov KSČ. *Głos Ludu*, 4. február 1948, s. 1; Československo na ceste k upevnieniu ľudovej demokracie (telefónom od vlastného korešpondenta). *Głos Ludu*, 20. február 1948, s. 1; J.S., Svet v znamení doby. *Głos Ludu*, 20. január 1948, s. 2.

31 AMSZ, Z-6 v 15 zv. 215, List Veľvyslanectva Poľskej republiky v Prahe zo dňa 26. januára 1948 Ministromi zahraničných vecí vo Varšave.

32 J.S.: Svet v znamení doby. *Głos Ludu*, 20. január 1948, s. 2.

33 Vládna kríza v ČSR. *Głos Ludu*, 21. február 1948, s. 1.

*v celej nádhere. Politika strany predpokladala zámery nepriateľa, a v októbri na pléne ÚV Gottwald hovoril o možnosti puču zo strany buržoázie. Hovoril tiež, že za žiadnych podmienok komunistická strana neopustí vládu, aby sa to dostalo až do uší komunistických organizácií. Všetky stranické ohnivé boli upovedomené o tom, že komunisti neodídu z vlády, že majú silu na to, aby ich úder bol úspešný. Strana bola schopná vytýčiť heslo, ktoré mobilizovalo masy, heslo, ktoré vyrastalo zo samotnej situácie, heslo, ktoré zodpovedalo československej mentalite. Myslím, že dôležitým úspechom strany je svojším spôsobom zopakovanie toho, čo bolo príznačné v Októbrovej revolúcii, v ktorej sa ofenzivnosť revolúcie organizovala pod obrannými heslami. To isté sa udialo aj v Československu“.*³⁴

Prelomovým medznikom pre československú politickú scénu bol piatok 20. februára, keď došlo k narušeniu dovtedajšieho politického systému a ministri, ktorí boli nominantmi českej národno-socialistickej strany, českej lidovej strany a slovenskej Demokratickej strany, podali demisiu. Ten istý deň prezident Beneš okamžite prijal predsedu vlády Gottwalda, ministra vnútra Noska a ministra národnej obrany generála Svobodu. Nasledujúci deň sa na Staromestskom námestí v Prahe uskutočnil míting, počas ktorého Klement Gottwald zdôraznil, že príčina demisie spomínaných ministrov „*nesúvisela s organizáciou bezpečnostnej služby v Československu. Bola to iba zámienka. Skutočná príčina odstúpenia ministrov z týchto troch politických strán je oveľa závažnejšia. Československí reakcionári, nemysliac na to, že ich akcie smerujú k novému Mníchovu, sa zjednotili, aby znemožnili vláde realizovať plán obnovy štátu, rozbili Národný front a tým násilím vzali ľudu jeho revolučné výdobytky.*“³⁵ Poľská tlač sa odvolávala na slová, ktoré vtedy odzneli: „*musíme s celou vážnosťou dokázať, že pracujúci ľud Československa sa rozhodne postaví proti plánu domácich i zahraničných reakcionárov. Súčasnú politickú krízu chceme vyriešiť parlamentárnou a demokratickou cestou, prostredníctvom nového Národného frontu, v ktorom budú združené demokratické a pokrokové sily.*“³⁶ Gottwald, ktorý predniesol prejav počas Zjazdu Česko-

34 AAN, KC PPR 295/XX-11, Stenografický záznam z informácií, ktoré poskytol súdruh Ochaba z Rumunska a Československa dňa 4. marca 1948.

35 Ľud v Československu bráni republiku. *Glos Ludu*, 22. február 1948 s.1.

36 Kríza v Československu trvá. „Nedovolíme, aby boli ľudu násilím odobrané jeho revolučné výdobytky“. *Robotnik*, 22. 2. 1948, s. 3.

slovenských odborových zväzov, vyzýval: „*Domáhajme sa, aby vládna kríza bola vyriešená demokraticky, parlamentárnou cestou, ale v súlade s vôľou ľudu. Žiadajme, aby, zhodne s platnými zvyklosťami a želaniami ľudu, bola prijatá demisia ministrov, ktorí sa spreneverili zásadám Národného frontu. Dožadujeme sa, aby kabinet bol doplnený o ľudí, ktorí majú plnú dôveru pracujúcich más.*“³⁷ Súčasne sa Československá komunistická strana obrátila na pracujúcich s manifestom, v ktorom zdôraznila, že „*pravicové strany utvorili blok proti Národnému frontu. Tento blok sabotuje program vlády a chce vyvolať chaos v Československu.*“³⁸

V horúcich februárových dňoch Poľská socialistická strana (PSS) poslala do Prahy špeciálnu delegáciu, ktorá oficiálne mala cieľ „*informovať Ústredný výbor Československej sociálnej demokracie (ČSD) o zásadnom stanovisku PSS a prípadnom vplyve na ÚV ČSD v duchu ľavicovo-socialistickej a revolučnej politiky. Motívom, ktorým sa riadila Politická komisia a Generálny sekretariát pri svojom rozhodovaní, bola obava, že sa situácia v lone ČSD po Bernskom kongrese nepriaznivo vyvíja z hľadiska ľavicového socializmu a že československá strana, ktorú riadia pravicové živly, sa môže v súčasnej kríze ľahko dostať na scestie oportunistu a pokúsiť sa zohrať úlohu „tretej sily“.*“³⁹ Vzhľadom na to, že ČSD spolu s KSČ vytvorila parlamentárnu väčšinu v správe z konferencie PSS-ČSD, ktorá sa konala v dvoch etapách, sa otvorene ukázalo, že „*Toto stretnutie bolo natoľko vážne, že na druhý deň sa uskutočnilo plénum ÚV ČSD a rozbitie centrálnu-pravicovej väčšiny ÚV malo rozhodujúci vplyv na ďalší priebeh udalostí v lone ČSD.*“⁴⁰ Od postoja československej sociálnej demokracie závisel osud krízy, nátlak PSS, ktorý vyvinula v Prahe, mal veľký význam pre konečné riešenie. „*V zhrnutí správy z akcie bol zdôrazňovaný zoznam desiatich úspechov: „1) delegácia zneutralizovala v ČSD vplyv Guya Molleta, ktorý bol pred týždňom v Prahe a nahováral stranu*

37 Československí pracujúci rozbijú plány reakcionárov. *Robotník*, 23. 2. 1948, s. 3; Československí pracujúci všetkými prostriedkami zmarili plány reakcionárov. Dôležité závery Zjazdu Odborových zväzov ČSR. *Hlas ľudu*, 23. 2. 1948, s. 1.

38 Vládna kríza v Československu. Pravicové strany odišli z kabinetu. *Robotník*, 21.2. 1948, s. 1.

39 AMSZ, Z-6 v 16 zv. 217, Správa z akcie špeciálnej delegácie PSS v Prahe, v dňoch 21. – 25.2. 1948.

40 Tamže.

na smerovanie k tzv. „tretej sile“, 2) narušila nálady krajne pravicového krídla ČSD, 3) ovplyvnila tých, ktorí neboli rozhodnutí, smerom vľavo, 4) uľahčila ľavicu presun strany na správnu koľaj, 5) zjednodušila cestu na získanie súhlasu väčšiny ÚV so začatím rozhovorov s Gottwadlom, stojacim na čele KSČ, 6) pričiniť sa o zachovanie celistvosti strany pre Národný front, 7) ovplyvnila urýchlenie odsúvania pravičiarov, 8) ovplyvnila obnovenie jednotného frontu, 9) utužila spoluprácu s ČSD, 10) nadviazala blízky kontakt s vedením KSČ. Celkovo preukázala správnosť ľavicovo-socialistických predpokladov v praktickej situácii politickej krízy, pričom vytvorila možnosti na revolučné riešenie pod podmienkou jednotného postupu oboch odnoží robotníckeho hnutia.“⁴¹

Poľskí diplomati pri hodnotení udalostí v Československu boli navonok pokojní. V správe, ktorá prišla z Bratislavy od poľského konzula Znamierowskiego sa môžeme dočítať, že „priebeh krízy na Slovensku bol pokojný, vážnejšie incidenty neboli zaznamenané. Aktívnu úlohu zohrali odborové zväzy, ktoré mali na starosti organizovanie akcií v teréne a slovenskí partizáni, ktorí sa namiesto schôdzok postavili na odpor so zbraňou v ruke, vrátane km-čiek. Časť odborárov bola tiež ozbrojená, tvoriac sui generis ORMO.“⁴² Uvažovalo sa aj o možnosti utvorenia stálej organizácie – milície (pravdepodobne v Prahe), skladajúcej sa z ozbrojených robotníkov.“⁴³ Podobne písal z Ostravy konzul Stefan Wengierow, ktorý poukázal na to, že: „Priebeh úplného prevzatia vlády do rúk ľavice v Ostravsko-sliezskom kraji sa uskutočnil mierovou cestou. Treba však spomenúť, že v tešínskom okrese v prelomových dňoch bola situácia nebezpečná, keďže prevládajúca vojenská sila bola na strane pravice.“⁴⁴

41 Tamže.

42 ORMO (Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej – Dobrovoľná rezerwa občianskej milície) – vyvíjajúca svoju činnosť v rokoch 1946 – 1989, dobrovoľná paramilitárna a spoločenská organizácia, podporujúca ministerstvo obrany. Väčšina jej členov pochádzala z členov PZPR

43 AMSZ, Z-6 v 15 zv. 215, Správa generálneho konzula Poľskej republiky v Bratislave z 5. 3. 1948 vo veci politickej situácie po kríze.

44 AMSZ, Z-6 v 16 zv. 216; Z-6 v 15 zv. 212, List generálneho konzula Poľskej republiky v Ostrave z 28. 2. 1948 generálnemu tajomníkovi Ministerstva zahraničných vecí.

Večer 22. februára došlo v Prahe k demonštrácii potlačenej políciou, ktorá sa uskutočnila na podporu prezidenta Beneša, ale v poľských správach sa prezentovala skôr ako podpora, ktorú poskytovali pučistom robotníci počas zorganizovaného generálneho štrajku. Poľský konzul to zhodnotil takto: „*Priebeh generálneho štrajku bol veľmi dobrý. Na území Bratislavy bol zaznamenaný jeden prípad, keď sa robotníci čiastočne usilovali vyhnúť štrajku. Bolo to vo fabrike Stolwerck, ktorá bola pod štátnou správou. Reakcionárske vedenie tohto podniku si naklonilo časť robotníkov na neúčast' na štrajku, pričom operovali argumentom spätného vrátenia občasných nepredvídaných a nespravodlivých prídavkov k platu. Predstavitelia slovenských odborových zväzov zvládli situáciu bez výnimočných incidentov.*“⁴⁵ V hodnotení poľských komunistov sa zdôrazňuje, že „*rozhodujúcu úlohu vo víťazstve ľavice mala mobilizačná schopnosť a aktivita robotníckych mas počas vojny, obnovenie jednotného frontu prostredníctvom zásadnej premeny v sociálnodemokratickej strane, kde došlo k odstaveniu pravicového vedenia, ako aj reorganizácia Národného frontu na nových základoch.*“⁴⁶ Súčasne sa však spomína, že značná časť spoločnosti vykazovala v týchto dňoch dezorientáciu v existujúcej situácii a „*vidiecke obyvateľstvo a mešťania na Slovensku sa zachovali počas krízy pasívne.*“⁴⁷

Tomáš Servátka v úvode svojho článku na tému československého februára zdôrazňuje: „*budem dnes písať o jednej z najsmutnejších a najtragickejších udalostí v najnovšej histórii Československa, komunistickom tzv. februárovom prevrate, ktorý odštartoval v krajine zlovestnú éru stalinizmu.*“⁴⁸ V roku 1948 veľvyslanec Józef Olszewski vykreslil túto situáciu menej emocionálne, poukazujúc iba na to, že: „*Prevrat, ktorý sa uskutočnil vo februári 1948, spôsobil zmenu vo vnútornej situácii Československa. Porážka reakcionárov a prevzatie vlády do rúk KSČ a zodpovednosť za osud krajiny od základov zmenilo roz-*

45 AMSZ, Z-6 v 15 zv. 215, Správa generálneho konzula Poľskej republiky v Bratislave z 5. 3. 1948 vo veci politickej situácie po kríze.

46 AAN, KC PPR 295/XX-33, k. 138-139, Rozšírené tézy k referátu o politických zmenách v Československu.

47 AMSZ, Z-6 v 15 zv. 215, Správa generálneho konzula Poľskej republiky v Bratislave z 5. 3. 1948 vo veci politickej situácie po kríze.

48 SERWATKA T.: „Przewrót lutowy” w Pradze w 1948 r. In: *Opcja na Prawo*, 2008, nr 2/74.

loženie síl v Československej republike. Umožnil to postup smerujúci k spojeniu so sociálnou demokraciou, ako aj vykonanie zásadných zmien vo vedení strán, ktoré tvorili národný front, s cieľom odstránenia reakcionárskych živlov z vedenia týchto strán.⁴⁹ Poľskí komunisti zdôrazňovali, že „Súčasťou obnoveného frontu boli Komunistická strana a Sociálnodemokratická strana, odborové zväzy, kultúrne organizácie, spoločnosti bývalých politických väzňov a iné spoločenské organizácie a od reakcionárskych prvkov očistené strany: národno-socialistická (premenovaná na stranu českých socialistov), ľudová a slovenských demokratov s novým vedením. Na tomto základe bola sformovaná nová vláda, v ktorej sa ťažisko presunulo výrazne vľavo, čo zodpovedá skutočnému rozloženiu síl v spoločnosti.“⁵⁰

Ďalším námetom, ktorý sa objavoval v správach poľských diplomatov, bol prípadný vplyv prevzatia vlády komunistami na situáciu Poliakov na území Československa.

Bezprostredne po komunistickom prevrate sa poukazovalo na to, že „Situácia Poliakov sa zmenila k lepšiemu. Do štátnej administratívy a aktívov Národného frontu sa dostávajú mnohí Poliáci, na niektorých miestach v počte značne nižšom, ako by to vyplývalo z percentuálneho pomeru oboch národností, v iných lokalitách zase získavajú prevahu a väčšinu, hoci úplne to nezodpovedá rozloženiu síl.“⁵¹ V správe za rok 1948 veľvyslanec Józef Olszewski zdôraznil, že „februárové udalosti vytvorili nový, trvalý priestor na poľsko-československé dohody a spoluprácu. Československo sa nakoniec ocitlo v jednom tábore s nami. Rozbitie reakcie znamenalo odsunutie prvkov, ktoré cieľavedome a násilne jatrili poľsko-československé vzťahy, paralyzujúc podľa možnosti pokusy o nadviazanie bližších kontaktov. Až februárové udalosti vytvorili priestor na úplnú realizáciu spojeneckej poľsko-československej zmluvy z 10. marca 1947. Bez zveličenia je nevyhnutné povedať, že rok 1948 bol výrazným medznikom v poľsko-českých vzťahoch. Dotýka sa to atmosféry, panujúcej v najširších vrstvách československej spoločnosti, ako aj problémov

49 AAN, KC PPR 295/XX-33, k. 69, Správa Veľvyslanectva Poľskej republiky za rok 1948.

50 AAN, KC PPR 295/XX-33, k. 138-139, Rozšírené tézy k referátu o politických zmenách v Československu.

51 AMSZ, Z-6 v 16 zv. 216; List generálneho konzula Poľskej republiky v Ostrave z 28. 2. 1948 generálnemu tajomníkovi Ministerstva zahraničných vecí.

praktickej spolupráce. “⁵² „Priebeh februárových udalostí a ďalšie upevnenie spojenectva medzi Československom a Poľskom, predovšetkým medzi Katovicami a Ostravou, ešte viac umocnilo pozíciu konzulátu“ uvádza sa v správe z Ostravy.⁵³ Podobne v nasledujúcom kvartáli bolo evidentné, že „politické zmeny vyvolané februárovými udalosťami viedli k utuženiu vzťahov s celým Moravsko-sliezskym krajom.“⁵⁴ Vo všeobecnosti sa vnímalo, že „zmeny, ku ktorým došlo po februárových udalostiach na území Československa, v istej miere dodatočne ovplyvnili výsledky práce referátu [politického]“, hoci sa súčasne podotýkalo, že „medzi konzulátom a okresnými orgánmi »v Frysztackie« sa stále objavujú isté nezrovnalosti.“⁵⁵

Okrem mnohých optimistických hlasov našich diplomatov, cítiacich záväzok pochváliť politické zmeny, ktoré sa uskutočnili, realita nevyzerala až tak ružovo. Už v šifre z veľvyslanectva v Prahe z 18. októbra 1948 si môžeme prečítať, že konzul Wengierow hlásil zo stretnutia vedúcich a sekretárov Poľského kultúrno-osvetového zväzu toto: „Nikdy nebola taká zlá atmosféra. Komunistická strana úplne stratila dôveru poľských baníkov, pretože reakcionári ju ovládli zvnútra. Poliari určite chcú vytvoriť svoju stranu alebo sa pripojiť k Poľskej robotníckej strane. Objavili sa aj výpovede ohľadom hranice, s čím som sa doteraz nestretol. Jeden z baníkov potvrdil, že keď po 10. marci ostane hranica bezo zmien, Poliakom ostane na výber iba samovražda. Budovanie socialistického povedomia v týchto podmienkach bolo veľmi ťažké.“⁵⁶ O tom, aká bola miera nedôvery medzi predstaviteľmi oboch národností, nech svedčí fakt, že v novembri veľvyslanec Olszewski napísal: „Wengierow informuje, že sa dozvedel prísne tajne o veľkej finančno-úplatkárskej afére v strane

52 AAN, KC PPR 295/XX-33, k. 69, Správa Veľvyslanectva Poľskej republiky za rok 1948.

53 AMSZ, Z-20 w.8 zv. 112, Správa Konzulátu Poľskej republiky v Ostrave za I. kvartál 1948.

54 AMSZ, Z-20 w.8 zv. 112, Správa Konzulátu Poľskej republiky v Ostrave za II. kvartál 1948.

55 AMSZ, Z-20 w.8 zv. 112, Správa Konzulátu Poľskej republiky v Ostrave za I. kvartál 1948.

56 AMSZ, ZD w.16 zv. 153, Šifrovaný záznam č. 10511 Veľvyslanectva Poľskej republiky v Prahe z 18. 10. 1948 generálnemu tajomníkovi Ministerstva zahraničných vecí vo Varšave.

v Tešíne.⁵⁷ Podľa jeho názoru útok bude nasmerovaný proti Poliakom a elementom, ktoré sú Poliakom naklonené.⁵⁸ Súčasne sa poukázalo na nárast počtu žiadostí o víza, pričom si môžeme všimnúť, že „príčiny tohto zvýšenia musíme hľadať v náraste emigračného pohybu a náraste počtu podaní na predĺženie, pomerné rozšírenie platnosti emigračných pasov. Predovšetkým u poľských obyvateľov židovského pôvodu si bolo možné všimnúť, že od momentu politického prevratu v Československu sa množili snahy o opustenie Československa.⁵⁹“

Okrem toho, že komunisti prevzali vládu do svojich rúk, objavili sa aj iné zmeny v mnohých oblastiach života. Prvý tajomník veľvyslanectva Poľskej republiky v Prahe J. Mayen-Szadziewicz poukázal na zmeny, ku ktorým došlo v oblasti tlače po komunistickom prevrate. „Po februári, spolu s likvidáciou strany a sociálnodemokratickej tlače a zároveň s nárastom významu a sily komunistickej strany, náklad jej tlače významne narástol. K určitému nárastu došlo aj u nákladov iných ľavicových novín (ROH, Zväzku roľníkov, Zväzku mládeže). V iných periodikách sa náklady vo všeobecnosti znížili. Iba v Lidových novinách, ktoré boli pokračovaním Svobodných novín a ktoré sa stali orgánom Syndikátu českých novinárov, sa náklad, vďaka značnému pozdvihnutiu redakčnej úrovne, udržal na danej úrovni. Je to v podstate taktiež demokratický denník.“⁶⁰ „Po februári, spolu s čistkou, ktorá prebehla, vyvstal pred československou tlačou problém nových kádrových rezerv. Napriek tomu, že v priemere málo novinárov, ktorí počas okupácie pracovali v svojom povolani, bolo vylúčených zo Zväzu novinárov, prejavil sa ešte pred februárom nedostatok novinárov v strednom veku (30- až 50-ročných), ktorí by mali dostatočné pracovné skúsenosti a súčasne by ešte boli plní síl. Väčšinou to boli

57 Myslí sa Český Tešín.

58 AMSZ, ZD w.16 zv. 153, Šifrovaný záznam č. 11473 Veľvyslanca Poľskej republiky v Prahe z 16. 11. 1948 vedúcemu Juho-východného oddelenia Ministerstva zahraničných vecí vo Varšave; Následky úplatkárskej aféry, ktorá sa spomína v dokumente, boli opísané v šifrovaných záznamoch č. 11573 z 19. 11. 1948 a č. 11775 z 26. 11. 1948 (AMSZ, ZD w.16 zv. 153).

59 AMSZ, Z-20 w.8 zv. 110, Správa Konzulárneho oddelenia Veľvyslanectva Poľskej republiky v Prahe za I. kvartál 1948 r.

60 AMSZ, Z-6 w.16 zv. 229, Reorganizácia československej tlače v nadväznosti I. Zjazdu československých novinárov.

*ľudia starší (nad 50 rokov) a mladší (do 30 rokov). Po februári – vzhľadom na zvýšenú politickú citlivosť ľavicovej tlače, ako aj vzhľadom na odstránenie viacerých dobrých pravícových odborníkov – sa ešte viac vyostřil problém nových kádrových rezerv. Prílev záujemcov na Vysokú novinársku školu bol skutočne mohutný, ale počet poslucháčov sa zo semestra na semester znižoval, počet absolventov bol dokonca minimálny, títo absolventi ešte nemohli byť považovaní za plnohodnotných novinárov. Napriek tomu čistka, hoci oficiálne ukončená, prebiehala ďalej: medzi vtedy nezamestnanými 105 členmi zväzu, málokto by asi našiel opätovné zamestnanie v novinárskej profesii.*⁶¹ Poukazujúc na všetky tieto nedostatky Mayen-Szadziewicz jednako konštatoval zhodne s platnou politickou líniou: „*môžeme povedať, že československá tlač po februári prešla vo všetkých smeroch na novú, lepšiu koľaj.*“⁶²

Bolo možné si všimnúť, že československí komunisti, ktorí uskutočnili svoj „Vít'azný február“, veľmi rýchlo začali robiť čistky v armáde, bezpečnostných službách a administratíve⁶³. Dňa 5. marca 1948 konzul Juliusz Znamierowski písal z Bratislavy: „*V čase písania správy (dňa 2. marca 1948) sa začala akcia očisťovania radov národnej bezpečnosti a armády na Slovensku. Dá sa predpokladať, že postihne veľký okruh ľudí, predovšetkým na stredných postoch. Akcia bude skončená v priebehu 5 – 6 dní.*“⁶⁴ Podobná situácia bola v Ostrave, odkiaľ konzul Stefan Wengierow hlásil: „*Čistka verejného života v Ostrave siaha veľmi hlboko, na okresných a obecných úradoch prebieha rôzne, ale musíme pripustiť, že bude dotiahnutá do konca.*“ A ďalej zdôraznil: „*Najdôležitejšie je, že bezpečnosť bola pomerne očistená od istých prvkov, ale v súčasnosti je ešte ťažké povedať, kto bude prepustený z práce, pretože akcia stále prebieha.*“⁶⁵ V správe za rok 1948 veľvyslanec Józef Olszewski poukázal na to, že „*v posledných mesiacoch prebehla energická čistka v armáde,*

61 AMSZ, Z-6 w.16 zv. 229, Reorganizácia československej tlače v návaznosti I. Zjazd československých novinárov.

62 Tamže.

63 Komunisti začali s obrovskou čistkou. *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*, 27. 2. 1948, s. 1.

64 AMSZ, Z-6 v 15 zv. 215, Správa generálneho konzula Poľskej republiky v Bratislave z 5. 3. 1948 vo veci politickej situácie po kríze.

65 AMSZ, Z-6 v 16 zv. 216, List generálneho konzula Poľskej republiky v Ostrave z 28. 2. 1948 generálnemu tajomníkovi Ministerstva zahraničných vecí.

pričom sa do popredia dostali nové dôstojnicke kádre. V priebehu súdnych procesov boli demaskované prvky, ktoré slúžili Anglosasom. “⁶⁶

Hoci sa väčšina zmien vníma pozitívne, jednako nie vždy boli považované za dostačujúce. „*Sumarizujúc prebiehajúce premeny v československej spoločnosti – čítame v jednom z dokumentov – musíme priznať, že sú veľkým krokom vpred, hlavne v oblasti hospodárstva, avšak musíme taktiež konštatovať, že štátny aparát nebude radikálne prebudovaný v najbližšom čase, na proti tomu pozície prechádzajú do rúk ľavice, čo vytvára možnosť celkovej prestavby aparátu. Ani v jednom prípade sme doteraz nepočuli o dosadení na vedúci post roľníka alebo robotníka, ktorý by obsadil miesto po odvolanom reakcionárovi, čo odoberá prebiehajúcim premenám ich výrazne triedny charakter, a to aj napriek rozhodujúcej úlohe Odborových zväzov.*“⁶⁷

Obračajúc sa na členov Straníckej organizácie pri Veľvyslanectve Poľskej republiky v Prahe v novembri 1948 si veľvyslanec Olszewski všimol: „*Zdá sa mi, že mnohokrát máme v mnohých liniách nesprávny vzťah k Čechom. Je v nás veľa znechutenia. Musíme pamätať, že sme v štáte, ktorý žije v podmienkach, aké priniesol februárový prevrat. Veľa súdruhov sa nezaujíma o to, čo robí KSČ v Československu, takže niektorí nevedia o tom nič. Naša stranická organizácia musí žiť nie iba životom nášho štátu, ale aj tým, čo sa tu v Československu deje. To znamená, že sa v programe diskusie a praktických činností musíme zaoberať rozvojom vzťahov, skúmaním chýb, aké robí strana na území Československa, porovnávaním jej práce s našou a vyvodit' závery.*“⁶⁸

V pripravovanom referáte, ktorý odznel na Zjazde Spoločnosti poľsko-československého priateľstva v júni 1948 M. Wągrowski zdôraznil, že „*rovňako politické premeny v Československu z februára, ako aj ďalšie upevnenie ľudovej demokracie prostredníctvom prehlbovania spoločenských reforiem a schválenia ústavy, a v konečnom dôsledku aj posledné veľké víťazstvo vo voľbách nad reakcionármi, ktoré potvrdilo a upevnilo politické premeny z feb-*

66 AAN, KC PPR 295/XX-33, k. 69, Správa Veľvyslanectva Poľskej republiky za rok 1948.

67 AMSZ, Z-6 v 16 zv. 216, List generálneho konzula Poľskej republiky v Ostrave z 28. 2. 1948 generálnemu tajomníkovi Ministerstva zahraničných vecí.

68 AAN, KC PPR 295/XX – 31, k. 45, Správa z 18. 11. 1948, dotýkajúca sa Exekutívy straníckej organizácie pri Veľvyslanectve Poľskej republiky dňa 10. 10. 1948.

*ruára, celý tento proces stabilizácie ľudovej demokracie v Československu umocňuje súčasne základy najužšej spolupráce medzi Poľskom a Československom.*⁶⁹

Hovoriac o poľských reakciách na komunistický prevrat v Československu, musíme spomenúť ešte jednu veľmi dôležitú vec. Zdzisław Broński, pseudonym „Uskok”, si pri spomienkach na tieto udalosti zapísal do svojho pamätníka: *„Na konci tohto mesiaca (február 1948) sa pozornosť sveta sústredila na Československo, komunisti vykonali puč a za pomoci Sovietov úplne prevzali vládu. Svet vyjadril z tohto dôvodu spoločne Čechom a Anglosasi rozhodnejšie vyzývajú na skordinovanie síl s cieľom postaviť sa na odpor komunistickej agresii. Narastá teplota, zvestujúca vojnu.*⁷⁰ Zaujímavá je hlavne posledná veta, pretože vykresľuje nádeje, ktoré s touto situáciou spájali činitelia poľského podzemia, bojujúceho za nezávislosť. Rozpútanie novej vojny by mohlo ovplyvniť zmenu situácie nie iba v Československu, ale aj v Poľsku. Okrem malého množstva hlasov nádeje, v kontexte toho, čo bolo uvedené vyššie, nie je možné prehliadnuť, že poľské hodnotenia toho, čo sa stalo v Československu, boli dosť jednoznačné a najlepšie ich vyjadril už spomínaný názov článku z tlače *„Experiment sa blíži ku koncu“*.

69 AAN, KC PPR 295/XX-11, Referát M. Wągrowskiego „Pevné základy poľsko-československého priateľstva”.

70 BROŃSKI Z.: *Pamiętnik (1941-maj 1949)*. Warszawa 2004, s. 209 – 210.

SUMMARY

The Onset of the Communist Dictatorship in Czechoslovakia from the Polish Perspective

The first few post-war years in Poland and Czechoslovakia were ruled by two different political regimes. In Poland, communism ruled. In Czechoslovakia, the National Front system allowed for non-communist leftist and centralist groups rooted in emigration. Norbert Wójtowicz's paper has presented the attempts to assess "Victorious February", which appeared in accounts of some Polish contemporaries. Resources used for this purpose for the most part included documents of Polish diplomatic and consular representative offices in Prague, Bratislava, and Ostrava, which are stored at Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Warszawa. Materials of the Foreign Department at the Central Committee of the Polish Labour Party (Polskiej Partii Robotniczej), retained in Archiwum Akt Nowych Warszawa were consulted as well.

Apart from some voices of hope, the Polish appraisal of the events in Czechoslovakia was rather univocal and could be expressed best by a headline in the paper stating "The Experiment Is Coming to an End".

SLOVENSKE ŠPECIFIKÁ NASTOLENIA KOMUNIZMU S ANALÓGIU V STREDOEURÓPSKOM PRIESTORE A NA BALKÁNE

Peter MULÍK

Slovenský historický ústav Matice slovenskej, Bratislava

Pre historika a politológa je pojem „február 1948“ terminus technicus. Aj 25. február 1948 je kalendárny údaj, ale už bližšie identifikovateľný. K tomu dňu sa viaže udalosť, ktorú možno hodnotiť z viacerých ideologických hľadísk jej samotných aktérov. Pre jedných to bol víťazný deň, keď dosiahli to, o čo sa otvorene a cieľavedome usilovali od roku 1943, pre druhých to bol deň, keď pre nesmierne množstvo chýb a ústupkov, napriek jalovému taktizovaniu, museli uznať, že realita je silnejšia ako dojem, ktorý sa pokúšali vytvárať tri povojnové roky. Nazvali to prevratom, ale už vlastne ani nebolo čo prevracat', všetko už bolo aj tak „naruby“. Zvlášť na Slovensku.

Aj samotný pojem nastolenia komunizmu je pre niektorých historikov terminologickým problémom. Režim, ktorý sa legitimoval ako ľudová demokracia alebo socializmus nielen že nijako netajil, že sa hlási k ideológii marxizmu – leninizmu, ktorej cieľom bolo dosiahnuť beztriednu spoločnosť – komunizmus, ale pojem komunizmus sa odrážal v názvoch komunistických strán a ich centrály Komunistickej internacionály.¹

Slovenské špecifiká

Za slovenské špecifiká považujeme iba javy, ktoré sa týkajú Slovenska a Slovákov a boli odlišné do vývoja v sledovanom priestore, alebo sa prejavili výraznejšie ako v iných krajinách, respektíve u iných národov. Nejde teda o česko-slovenské špecifiká, hoci také existujú. K najvýraznejším slovenským špecifikám, ktoré ovplyvnili možnosť a intenzitu reagovať na povojno-

1 To je napríklad v porovnaní s termínom fašizmus markantný rozdiel, lebo v prípade diktatúr, označovaných ako fašistické, nešlo o centrálné riadený a ideologický sformovaný prúd, hlásiaci sa k jednej ideológii. Pojem fašizmus je teda, na rozdiel od pojmu komunizmus, iba pomocný na označenie javu, ktorý mal podobné metódy a sčasti aj ciele. Preto sa pôvodný pojem fašizmu, označujúci taliansky fašizmus úplne voľne začal používať aj na autoritatívne režimy v Európe v prvej polovici 20. storočia, ale aj na režim F. Franca v Španielsku, ba aj na povojnové režimy v latinskej Amerike (Chile).

vé politické zmeny, považujem stratu štátnej suverenity Slovenska, absenciu ozbrojeného odboja za zachovanie suverenity a proti nastoleniu komunizmu, obmedzenú suverenity slovenských národných orgánov, jednak pražskými centralizačnými zásahmi, ako aj celkovým obmedzením suverenity povojnovej ČSR.

Strata štátnej suverenity

Slovenské špecifiká je potrebné sledovať v celom procese nastoľovania komunizmu. Zo štátov strednej a juhovýchodnej Európy sa z obdobia pred vypuknutím druhej svetovej vojny, teda pred 1. septembrom 1939, po ukončení vojny neobnovilo iba Slovensko. Litva², Lotyšsko a Estónsko, hoci neboli pripojené k Sovietskemu zväzu vojenskou anexiou, ale na základe tajných diplomatických aktivít, sa tiež neobnovili ako suverénne štáty. Chorvátsko, keďže vzniklo ako výsledok vojenských operácií v rámci vojny voči Juhoslávii, nemohlo počítať s obnovením štátnej samostatnosti.

Strata štátnej suverenity charakterizovala stav týchto krajín najzásadnejším spôsobom, pretože stratili nielen medzinárodnoprávnu subjektivitu, ale najmä nemohli relevantným spôsobom samostatne rozhodovať o svojej vnútroštátnej orientácii. Napriek všeobecnému uznávaniu Atlantickej charty v prípade Slovákov, Litovčanov, Lotyšov a Estóncov nebolo rešpektované ich právo na sebaurčenie ani po skončení vojny.

Pokiaľ Litovčania, Lotyši a Estónci, národy počtom menšie alebo porovnateľné so Slovákami, využijúc mocenské oslabenie Sovietskeho Ruska dosiahli nezávislosť už v medzivojnovom období a boli súčasťou Versailleského systému, Slováci dosiahli svoju štátnosť sotva pol roka pred vypuknutím

2 Dňa 23. augusta 1939 bola medzi Nemeckom a ZSSR tiež podpísaná Zmluva o neútočení. Rozdelili sa aj sféry vplyvu, ktoré boli potom doplnené o nové zmluvy z 28. augusta 1939. Podľa nich sa Litva stala súčasťou vplyvu ZSSR. Dňa 10. októbra 1939 ZSSR a Litva podpísali Zmluvu o vzájomnej pomoci, na základe ktorej boli na jej území rozložené ozbrojené zložky Červenej armády, ktoré mali za úlohu brániť litovské územie pred agresormi. Dňa 14. júna 1940 pod zámienkou, že ZSSR chce v Litve novú vládu, obvinil Litvu z toho, že porušila zmluvu. O deň neskôr do krajiny prišli ďalšie kontingenty vojakov Červenej armády. Tento plán pričlenenia Litvy k ZSSR bol vypracovaný v Moskve Vladimírom Georgievičom Dekanozovom. Po nasledujúcich voľbách, ktoré sa konali 14. a 15. júla 1940, národný Snem Litvy, obrátiac sa s prosbou na Najvyšší sovietsky Sovietskeho zväzu, vyhlásil pričlenenie Litvy k ZSSR.

druhej svetovej vojny, v situácii, keď jediným hegemonom v strednej Európe bolo Nemecko a hoci pod veľmocenským tlakom predsa legitímne uplatnili svoje právo na samourčenie národa.³

Absencia ozbrojeného odboja

Pozitíva, plynúce z existencie samostatného národného štátu, zvlášť v čase vojny, sa Slováci usilovali využiť v každom smere, ale najmenší manévrovací priestor mali v úsilí o zachovanie slovenskej štátnosti po vojne.⁴ Keďže elity štátu v tomto smere sklamali, národ intuitívne hľadal možnosť prežiť v nových podmienkach. Neodvážil sa na ozbrojený odpor, alebo dokonca na boj za obnovenie samostatnosti. Paralyza uvedomelých slovenských elít pri obrane svojej štátnej samostatnosti bola zapríčinená skúsenosťami z prechodu frontu, ale najmä poučením zo zle pripraveného a drasticky potlačeného protinemeckého povstania (august – október 1944). Napriek nedobrym skúsenostiam s pragoцентриckým unitarizmom, Slováci okrem toho živilí smelé nádeje, že Česi sa do spoločného štátneho spolužitia vracajú poučení krízovým vývojom štátu z rokov 1938 – 1939. V tomto sme boli špecifickí. Pobaltské národy boli vojensky okupované a priamo začlenené do Sovietskeho zväzu – ktorý si uplatňoval nárok na strategické Pobaltsko v duchu veľmocenskej politiky Ruskej ríše. Na rozdiel od Slovenska sovietsky komunistický režim mal starosti s potlačením litovského partizánskeho odboja. Jeho účastníkom nakoniec ponúkol amnestiu a následne si chcel pomôcť morálnou autoritou cirkví, ktorú chcel použiť ako nástroj na odzbrojenie antikomunistických partizánov.⁵ Podobne ako na Litve, existoval ozbrojený odpor voči sovietskej

3 ĐURČANSKÝ, F.: *Právo národov na samostatnosť vo svetle dokumentov*. Biela kniha I. Buenos Aires, 1954.

4 RYCHLÍK, J.: Genéza vzťahu mocností k možnosti samostatného Slovenska či obnovy Československa. In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (zost.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy)*. Bratislava 1994, s. 114n.

5 GOECKEL, R. F.: Die sowjetische Politik gegenüber der katholischen Kirche in Lithauen 1940-1949. In: *Der Weg der katholischen Kirche in verschiedenen realsozialistischen Ländern in den Jahren 1945 bis 1948/49*. Berlin 1995, s. 57. Väčšina kňazov, prirodzene, sympatizovala s odbojom, ktorý mal širokú podporu medzi obyvateľstvom, hoci v skutočnosti iba málokto aktívne napomáhali tomuto ozbrojenému boju. Preto počiatočné úsilie režimu, aby podniel katolíc-

moci aj v Lotyšsku a Estónsku.⁶ Nemožno zabudnúť ani na masový charakter protisovietskeho ozbrojeného odporu na Ukrajine, ktorý mal protikomunistický charakter a bol zároveň bojom za slobodnú Ukrajinu. Poľský ozbrojený antikomunistický odboj mal tiež silný nacionálny podtón, napríklad proti nepoľským menšinám, ale nebol bojom za národnú suverenitu.

Dvojnásobne obmedzená suverenita

Zloženie česko-slovenskej vlády, zostavenej v Moskve a menovanej 4. apríla 1945 v Košiciach svedčilo o budúcej vnútornej a zahraničnej orientácii štátu. Z 25 členov mali komunisti 8 miest (dve miesta podpredsedov, vnútro, poľnohospodárstvo, školstvo, informácie – médiá, sociálna starostlivosť a mali miesto štátneho tajomníka na ministerstve zahraničných vecí. Politiku komunistov otvorene podporovali nominanti sociálnej demokracie: predseda vlády Zdeněk Fierlinger a minister priemyslu Laušman ako aj bezpartajný generál Ludvík Svoboda. Takto mohli účinne kontrolovať silové rezorty, školstvo, propagandu, odbory a aj zahraničnú politiku. Nekomunisti boli od začiatku v defenzíve a na tomto stave nič nezmenili ani prvé povojnové voľby v máji 1946, ba ešte posilnili pozície komunistov v Čechách. Sovietsky zväz porušoval zmluvu o spojeníctve a spolupráci a jeho zasahovanie sa prejavovalo napríklad diktátom podmienok obchodných zmlúv, neobmedzeným právom ťažiť uránovú rudu, ale najmä v politickej sfére znemožnením spojeneckej československo-francúzskej dohody⁷ a účasti ČSR na hospodárskej pomoci podľa *Marshallovho plánu*.

kych biskupov vydať výzvu na skončenie boja, prinieslo nejednoznačné výsledky. Jednotliví biskupi ako napríklad biskup Jokubauskas (administrátor v Kaunase) a arcibiskup Reinyš (Vilnius) v skutočnosti vydali výzvu v júni a auguste 1945. Litovské sovietske úrady robili veľkú publicitu týmto výzvam a oceňovali ich pozitívny vplyv. Výzva arcibiskupa Reinyša bola reprodukováaná vo veľkom množstve.

- 6 GOECKEL, R. F.: *Die sowjetische Politik.*, s. 57. Luteránske cirkvi v týchto krajinách vydali výzvy na zastavenie ozbrojeného odporu skôr, než v Litve. Do konca aj katolícka hierarchia v Lotyšsku už v máji 1945 vydala prostredníctvom biskupa Strodsa výzvu k ozbrojeným gerilám. Arcibiskup Springovič, hlava katolíckej cirkvi v Lotyšsku, hoci sa k tejto veci nevyjadril, v Lotyšsku nevznikol dojem, že katolícka cirkev má k ozbrojenému odboju rozdielne postoje.
- 7 PETRUF, P.: Príprava povojnovej spojeneckej zmluvy medzi Česko-Slovenskom a Francúzskom. In: PETRUF, P. (zost.): *Stredná a juhovýchodná Európa*

Povojnovú suverenitu Slovenska mal garantovať *Košický vládny program*, označovaný ako program národnej a demokratickej revolúcie. Hoci formálne znamenal významný odklon od benešovského unitarizmu, lebo deklaroval svojbytnosť slovenského národa a sľuboval budovať vzájomný pomer medzi Čechmi a Slovákmi na princípe rovného s rovným, pričom uznával SNR za reprezentantku slovenského národa, pražskými dohodami sa v podstate úplne oklieštili jej kompetencie, ktoré aj tak nemali solídny štátoprávny rámec. Nátlaková rekonštrukcia Zboru povereníkov 18. novembra 1947 bola nielen viditeľným pošliapaním práva, ale aj zvyškov slovenskej suverenity. Čiže obmedzená suverenita povojnového Česko-Slovenska bola na Slovensku znásobená.

Politické procesy s elitami štátu

S retribučným súdnictvom sa po skončení vojny stretávame takmer vo všetkých krajinách Európy. Na Slovensku malo retribučné súdnictvo dve zvláštnosti. Bolo mimoriadne rozsiahle a reštriktívne a v politických procesoch s predstaviteľmi prvej Slovenskej republiky sa súdila aj myšlienka slovenskej štátnej suverenity.⁸

V období ľudového súdnictva 1945 – 1946 bolo podaných 33-tisíc trestných oznámení, v 20-tisícoch prípadov ľudové súdy stíhali a odsúdili okolo 8-tisíc ľudí. Vyniesli 55 trestov smrti.⁹ Svedok doby zanechal výstižné svedectvo o týchto časoch: „*Cítia sa povolanými ako Herkules, aby vyčistili Augiášove chlievy ľudskej spoločnosti. Takíto vladári si pokladajú za povinnosť krvavým kúpeľom tisícich obetí zmyť domnelé a či skutočné viny. Takéto doktrinálne šialenstvo je vylučné, svojou podstatou totalitné... Žijeme uprostred*

– *sondy do vývoja v štyridsiatych rokoch*. Bratislava, 1992, 74n.

8 Retribučným nariadením SNR č. 33/1945 zo dňa 15. mája 1945, ktoré vychádzalo zo zásad Košického vládneho programu, bolo zriadené ľudové súdnictvo na Slovensku. Na základe tohto zákona mali byť pred zvláštne ľudové súdy postavení všetci tí, ktorí svojou činnosťou prispeli k 6. októbru 1938 (k vyhláseniu autonómie Slovenska) a k 14. marcu 1939 (k vzniku Slovenského štátu) a tí, ktorí aktívne bojovali proti účastníkom SNP, prípadne sa dopustili zrady na povstaní. Postihnutí mali byť aj tí, ktorí spôsobili škodu vojnovému úsiliu ZSSR a verejne hanobili túto krajinu a spojencov. Pozri DAXNER, I.: *Ľudáctvo pred Národným súdom (1945-1947)*. Bratislava 1961.

9 VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. II. diel: Vltava sa vliala do Váhu*. Toronto – Sv. Jur 1995, s. 5

*tohto šialenstva. Nemusíme závidieť Rimanom, že mali peknú podívanú v amfiteátri, kde boli verejne mučení a vraždení kresťania – žijeme v tieni šibeníc a verejných popráv.*¹⁰

Prvé povojnové parlamentné voľby

Na júlovom (1946) zasadnutí Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (KSS) predseda slovenských komunistov Viliam Široký konštatoval pred zaskočenými súdruhmi, ktorí nečakali takú zreteľnú porážku vo voľbách, toto: „*Keby sme boli samostatným slovenským štátom a keby sme museli uvažovať čisto len vo vnútrostraníckych slovenských kategóriách, tak sa mi zdá, že 26. mája večer by sme uvažovali, že sme voľby prehrali.*“¹¹ Táto teoretická úvaha nebola až natoľko pesimistická, pretože 43 mandátov slovenských demokratov proti 114 komunistickým mandátom v pražskom parlamente bol predsa len ich úspechom.

Na mimoriadnom zasadnutí vlády ČSR 27. mája 1946 aj jej slovenskí komunistickí členovia (J. Ďuriš, V. Široký a V. Clementis) boli proti zohľadneniu výsledku volieb pri rekonštrukcii SNR, lebo „*by sa verejná správa na Slovensku dala do rúk podzemiu*“. V. Široký na Predsedníctve KSS 29. januára 1946 urobil záver, že „*neoludácky režim v SNR má možnosť urobiť to, čo sme prežili 14. marca 1939.*“¹² Hoci povojnové voľby v obsadených európskych krajinách možno ťažko nazvať demokratickými, lebo kandidovať vo voľbách mohli iba prorežimné politické strany a po voľbách sa nerátalo s nijakou legitímnou opozíciou, predsa len víťazstvo DS, združujúcej latentnú opozíciu, bolo signálom proti smerovaniu povojnového režimu.

Dve analógie a dve možné riešenia

Napriek tomu, že Slovensko po roku 1945 nebolo suverénnym štátom, jeho vnútorný vývoj sa vnútornou zotrvačnosťou uskutočňoval v prvých po-

10 MANCA, D.: *Nová práca*, 1946, č. 22, s. 337 – 339.

11 *KSS. Dokumenty. Zasadnutia ÚV KSS 31.7. – 1.8.1946*. Bratislava 1971 s. 479.

12 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993; Pozri aj BARNOVSKÝ, M. (zost.): *Od diktatúry k diktatúre*. Bratislava 1995, s. 209n. Pozri tiež: *Obnova spoločného štátu Čechů a Slováků v roce 1945. Nádeje a obavy, představy a skutečnost*. In.: *Česko-Slovenská historická ročenka 1996*. Brno 1996.

vojnových rokoch relatívne autonómne. Ak porovnávame javy toho slovenského vývoja s inými krajinami v sledovanom priestore, ponúkajú sa nám zaujímavé analógie a z nich plynúce hypotetické riešenia, ktoré sa pokúsím predstaviť. Ide o možné smerovanie k demokracii s dominantnou nekomunistickou politickou stranou v podmienkach samostatného Slovenska a model dôslednej federalizácie česko-slovenského štátu aj v prípade komunistickej supremácie.

Nekomunistické riešenie

Vzhľadom na spoločné uhorské historické dedičstvo a viacero demografických, respektíve sociologických zhodných paralel, je vhodné porovnať povojnový vývoj na Slovensku s vývojom v susednom Maďarsku. Napriek odlišnému postaveniu Slovenska, ako súčasť víťazného Česko-Slovenska, vývoj s porazeným Maďarskom mal veľa spoločných črt.

Nositeľom antikomunistickej alternatívy v Maďarsku bola Nezávislá maloroľnícka strana. Tá však na rozdiel od slovenských demokratov, existovala už počas vlády regenta M. Horthyho a bola v legálnej opozícii. Združovala zámožných roľníkov, drobnú a strednú buržoáziu a dedinskú inteligenciu, čím bola blízka slovenským agrárnikom, tvoriacim elitu Demokratickej strany. Osobitosťou Maďarska bolo, že diktát komunistov sa spočiatku v spoločensko-politickej sfére javil ako miernejší, lebo maďarskí komunisti, na rozdiel od slovenských súdruhov, nemali taký významný podiel na antifašistickom odboji. Hoci za sebou cítili podporu moskovských centrál, predsa sa len delili o moc v štáte so zástupcami iných nekomunistických korporácií, ba aj s časťou bývalých režimistov, ktorí prešli na stranu Spojencov. Analógiu so Slovenskom treba hľadať v tom, že do parlamentných volieb v jeseni 1945 šla Nezávislá maloroľnícka strana, podobne ako Demokratická strana na Slovensku, s heslami uskutočnenia demokratických zásad s perspektívou nekomunistického smeru vývoja spoločnosti. Výsledkom bola podpora väčšiny voličov v parlamentných voľbách 4. novembra 1945, v ktorých Nezávislá maloroľnícka strana získala 57 % hlasov a 245 mandátov. Vo voľbách utrpela porážku ľavicová a predovšetkým komunistická koncepcia vývoja. Túto skutočnosť zaregistroval celý svet. Demokratické krajiny si robili nádej na možný nekomunistický vývoj Maďarska. Západ však nepostrehol, že toto

zdanie demokracie tu Moskva vytvára iba provizórne, preto voľby hodnotili ako demokratické.¹³ Víťazstvo demokratov na nesuverénnom Slovensku nijako zvlášť neupútalo pozornosť zahraničných médií, lebo ich výsledok zásadne neovplyvnil parlamentnú matematiku v pražskom parlamente.

Komunistická strana Maďarska ako súčasť ústredne riadenej siete svetového komunistického hnutia, spolu s maďarskými sociálnymi demokratmi, Národnou sedliackou stranou a odbormi utvorili Ľavicový blok a začali robiť nátlakové aktivity. V Budapešti usporiadali 7. marca 1946 tristotisícovú demonštráciu. Ľavicové sily žiadali rekonštrukciu vlády a poslaneckej frakcie maloroľníckej strany. Vedenie maloroľníckej strany muselo vylúčiť 20 „reakčných“ poslancov zo strany.

Za týchto okolností maďarskí komunisti podporení dvoma ďalšími ľavicovými stranami prešli do útoku. Prezident Tildy nedokázal dosť energicky vzdorovať spojenému komunistickému a sovietskemu tlaku. Tak sa začalo decimovanie väčšinovej Nezávislej maloroľníckej strany.

Slovenskí komunisti veľmi pozorne a so sympatiami sledovali „radikalizáciu pracujúcich“ v susednom Maďarsku a postup KSM proti Nezávislej maloroľníckej strane. Po víťazstve Demokratickej strany v parlamentných voľbách na Slovensku komunistická tlač priamo nabádala inšpirovať sa príkladom odstavenia nekomunistickej väčšiny v maďarských politických zápasoch v marci 1946.

Logickým záverom z toho porovnania môže byť konštatovanie, že aj pri hypotetickom zachovaní slovenskej štátnosti nekomunistický vývoj na Slovensku by nebol býval možný, lebo Slovensko sa podobne ako Maďarsko ocitlo v sovietskej sfére vplyvu. V skutočnosti sa o smerovaní štátu (ČSR) rozhodovalo v Prahe a dianie na Slovensku nemohlo zvrátiť kurz, o ktorom bolo dávno predtým rozhodnuté a na zmenu ktorého Slovensko nemalo ani nijaké efektívne možnosti. Prosovietsku a prokomunistickú politiku okrem komunistov podporovali nielen sociálni demokrati a prezident Beneš, ale aj silné skupiny vo vedení slovenskej Demokratickej strany. Obavy však vzbudil mohutný voličský potenciál DS, čo naznačovalo, že potlačený slovenský katolicizmus sa dokázal aktivizovať aj v politickej strane formálne vedenej

13 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: Sovietska politika v strednej a juhovýchodnej Európe pohľadom československej diplomacie (1944 – 1949). In: *Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmoci*. Bratislava 1994, s. 14.

evanjelikmi. Preto sa hlavným terčom útokov centralistov a komunistov stali najmä katolícki aktivisti. Ak teda vychádzame z predpokladu, že prevzatie moci komunistami v ČSR bolo nezvratné, prečo potom českí a slovenskí komunisti vyvolali na Slovensku jesennú krízu v roku 1947? Nebolo to až tak z obavy pred tým, že na Slovensku sa môže nastoliť nekomunistická forma vlády¹⁴, ale skôr pre obavu

z existencie slovenského ilegálneho hnutia za obnovu slovenskej štátnosti;¹⁵

zo spojenia slovenských antikomunistov so slovenským zahraničným odbojom;

z pokusu obnoviť slovenskú štátnu suverenitu, respektíve z opätovného nastolenia slovenskej otázky ako medzinárodného problému.

Na zasadnutí celoštátneho Národného frontu v Prahe (17. – 18. november 1947) sa DS porovnávala s Henleinovou SDP. V. Kopecký podsúval riešenie na úplnú elimináciu DS, pričom sa nazdával, že aj po jej odstránení „by nebolo možné hovoriť o totalite“. České nekomunistické strany sa stotožnili s komunistickými stanoviskami k DS a na riešenie „politckej krízy“ na Slovensku. České strany sa nez bavili paternalizmu voči Slovensku a stále ich strašil komplex „zrady Slovákov“ z roku 1939 a boli ochotní uveriť každej správe o slovenskom separatizme.¹⁶ Bola to ľahkovážnosť alebo odôvodnená obava? Je veľmi pravdepodobné, že to bol oprávnený a reálny strach, lebo právo slovenského národa na sebaurčenie bolo opäť obidené iba formálnymi deklaráciami bez možnosti, aby sa národ skutočne demokraticky vyjadril o svojej budúcnosti, najmä o štátoprávnom postavení Slovenska.

Komunistická alternatíva – federalizácia

Tvrdí sa, že ozbrojené povstanie na Slovensku v auguste 1944 bolo po juhoslovanskom odbojovom hnutí druhé najväčšie protinemecké a antifašistické ozbrojené vystúpenie v Európe. Keďže v čase jeho vzniku bolo jasné, že

14 Československo pod tlakom Moskvy odvolalo účasť na konferencii v Paríži (12. – 16. júl 1947) o pláne ministra zahraničných vecí USA G. C. Marshalla.

15 Povereník vnútra M. Ferjenčík strašil Tisovými pohotovostnými oddielmi, odbočkami Slovenského akčného výboru a infiltráciou ľudákov v štátnom a hospodárskom aparáte.

16 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*. s. 217.

Slovensko bude patriť do sovietskej sféry vplyvu, slovenskí komunisti mali príležitosť uskutočniť aj komunistickú formu slovenskej štátnosti¹⁷, k čomu boli povzbudzovaní dokonca aj časťou povojnového slovenského politického exilu, alebo spolu s českými komunistami aspoň federatívnu formu štátu.

Postavenie jednotlivých národov vo versaillskej Juhoslávii a rovnako tak aj v Hitlerovej Novej Európe bolo veľmi rozdielne. Je tu analógia s Česko-Slovenskom. V Juhoslávii však na rozdiel od Česko-Slovenska vývoj, usmerňovaný komunistami, viedol k vytvoreniu predpokladov na federatívne budovanie juhoslovanského štátneho spoločenstva.

V monarchistickej Juhoslávii sa viedol zápas medzi veľkosrbským hegemonom a chorváckym národným hnutím pod vedením Chorvátskej roľníckej strany (HSS), ktoré si pod vplyvom medzinárodných okolností kládlo cieľ uskutočniť úplnú národnú samostatnosť v konfederatívne usporiadanom spoločnom štáte s ostatnými národmi Juhoslávie. Veľkosrbský hegemonizmus, ktorý bol už tesne pred vojnou, podobne ako pragocentristi v ČSR, prinútený na federalistické ústupky chorváckemu národnému hnutiu (dohoda o vytvorení autonómnej Bánoviny Chorvátsko) zanikol rozpadom Juhoslovanského kráľovstva.

Vo vojne (1941 až 1945) veľkosrbský centralizmus a chorvátsky nacionalizmus boli hlavnými politickými ozbrojenými protivníkmi komunistického národnooslobodzovacieho hnutia (NOP) s jeho federatívnym programom. Tento program však rešpektoval aj ostatné nesrbské národy (Chorvátov, Slovincov, Čiernohorcov a Macedóncov). Československí komunisti na rozdiel od juhoslovanských už v exile začali utužovať pragocentrizmus a aj v povstaní 1944 neprejavili nijakú vôľu federalisticky riešiť vzťahy dvoch štátotvorných národov v ČSR.

S programom federatívneho usporiadania prišla Komunistická strana Juhoslávie (KPJ). Exilová juhoslovanská vláda v Londýne stratila akýkoľvek programový základ juhoslovanskej politiky tým, že najprv (1941 – 1945) mala charakter výlučnej veľkosrbskej četníckej protichorvátskej politiky.¹⁸

17 Stalin už v decembri 1943 odmietol Benešovu žiadosť, aby boli Slováci po vojne potrestaní ako občania štátu bojujúceho proti Spojencom so zdôvodnením, že nijaký slovanský národ nesmie byť potrestaný. KRYŠLÍK, T.: *Zamlčené dejiny*. Praha 2008, s. 159.

18 Neskôr, keď Churchill prinútil kráľa Petra II., aby vedením vlády poveril chor-

Skutočnosť, že sa aj četnícke hnutie pred koncom vojny (1944) prihlásilo k federalizmu, bol iba výsledok zistenia, že Spojenci uznali politické i vojenské víťazstvo NOP a že pre nové medzinárodné okolnosti Juhosláviu už nemožno obnoviť ako unitaristický štát v starých formách neskrývaného srbského hegemonizmu. Edvard Beneš so svojou exilovou vládou, naopak, pokračoval v presadzovaní svojej unitaristickej koncepcie štátu a veľmoci, napriek tomu, že vedeli o vnútorných príčinách rozpadu ČSR, spočívajúcich aj vo fikcii „československého národa“, boli ochotné akceptovať jeho politiku odmietania práva slovenského národa na sebaurčenie.

Tak ako sa u Chorvátov postupne menila predstava o Nezávislom chorvátskom štáte (NDH) ako o trvalom riešení¹⁹, Chorvátsko sa z politického aj z vojenského hľadiska stalo hlavnou baštou partizánskeho hnutia s jeho programom vybudovania novej Juhoslávie, ako federácie rovnoprávných národov. To sa, okrem podielu obyvateľstva jednotlivých národov na partizánskom hnutí, prejavilo aj tým, že na čele Komunistickej strany Juhoslávie (KPJ) ako aj partizánskeho hnutia bol Josip Broz Tito a predsedom Antifašistickej rady národného oslobodenia Juhoslávie (AVNOJ), najvyššieho orgánu NOP všetkých národov Juhoslávie, sa stal Dr. Ivan Ribar. Obaja boli Chorváti. Podobnú výhodu, akú mali chorvátski komunisti, mohli v povstaní v auguste 1944 zúročiť aj slovenskí komunisti. Chýbal im však podobný program a chuť spravodlivo a dôsledne vyriešiť národnostnú otázku v ČSR. SNR po svojom

vátskeho bána Šubašiča, táto vláda sa utopila vo vláde Titovho národného frontu, vedená ideou, že najdôležitejšie je zabezpečiť obnovu Juhoslávie, hoci aj pod vedením komunistov. V tejto Šubašičovej kráľovskej vláde však neboli zastúpení predstavitelia tradičných srbských strán, ale bola zostavená prevažne z nesrbských členov – stúpcov federatívneho usporiadania.

Četnícke hnutie Dražu Mihajlovića, ako výraz najextrémistickejšej veľkosrbskej politiky, ostalo obmedzené takmer výlučne na srbské obyvateľstvo. Svojím programom pomsty v prvom rade chorvátskemu (katolíckemu aj moslimskému) obyvateľstvu, ale aj Albáncom, Macedóncom, (ba aj Čiernohorcom, ktorí neprijímali veľkosrbsť), ako aj rozhodným odmietaním Titovho NOP pre jeho republikanizmus a federalizmus, znamenalo nebezpečnú hrozbu v prvom rade pre chorvátsky ako aj pre všetky nesrbské národy, lebo spochybňovalo aj ich identitu.

- 19 Chorvátskej verejnosti sa nepáčili najmä Paveličove územné ústupky Taliansku a vazalské vzťahy k Nemeckej ríši, ale aj fašistické metódy vlády ustašovského hnutia. Pozri tiež: MULÍK, P.: *Nenávideli ma bez príčiny. Totalitný štát a cirkev*. Prešov, 200, s. 160n., s. 74.

príchode do Košíc propagandisticky a pritom bez štátoprávnych záruk vyhlavovala, že „v dorozumení s predstaviteľmi českého národa upravíme v novom Česko-Slovensku pomer Slovákov a Čechov na základe úplnej rovnosti tak, aby si na Slovensku Slováci a v Čechách Česi spravovali svoje veci“²⁰. Celé obdobie ďalšej existencie štátu však dochádzalo iba k čiastkovým (zvyčajne v neprospech Slovákov revidovaným) riešeniam v tejto oblasti.

Slovenskí komunisti sa na svojom prvom snemovaní po prechode frontu v Košiciach ústami svojho podpredsedu Gustáva Husáka zriekli modelu vlastného štátu: „Odmietli sme tisoovskú koncepciu samostatného štátu za každých okolností“²¹ A hoci v texte jeho prejavu nájdeme pasáž, kde hovorí: „...*žehláme si federatívny štát, štát jednotný a spoločný, v ktorom by si každý z národov vládol sám....Na Slovensku má mať slovenský národ svoju slovenskú demokratickú vládu a svoj slobodne volený parlament*“, je zrejmé, že išlo ozaj iba o želanie, lebo tieto jeho návrhy neboli oficiálne predložené, nedostali legislatívnu podobu a neboli nikým garantované. Negarantoval ich ani Košický vládný program.²²

To kontrastuje s programom Komunistickej strany Juhoslávie, ktorá, „na princípoch vedeckého socializmu, rešpektujúc historické aj prirodzené právo“ proklamovala federatívne usporiadanie povojnovej Juhoslávie. Tým neriešila len staré srbsko – chorvátske napätia, ktoré majú analógiu v slovensko – českých vzťahoch, ale uznala právo na sebaurčenie aj Slovincom, Macedóncom a Čiernohorcom, ba v historických hraniciach obnovila aj Bosnu a Hercegovinu.²³

Federalizácia podľa vzoru Juhoslávie bola strašiakom československého londýnskeho exilu. Tlak na určitý druh federalizácie ČSR pod sovietskym diktátom by sa bol zrejme rýchlo po vojne objavil, najmä, ak by Podkarpatská Rus bola ostala súčasťou obnoveného štátu. Preto bolo pre Prahu takticky výhodné odstúpiť túto časť územia štátu, napriek tomu, že jeho hranice pred septembra 1938 formálne zaručovala zmluva medzi ČSR a ZSSR z 22.

20 Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava 1998, s. 399 – 400.

21 Tamže, s. 400.

22 Tamže, s. 407n

23 TUĐMAN, F.: *Dejinný údel národov. Výbrané texty*. Bratislava 2000, s. 274.

decembra 1943. Rýchle a bezproblémové²⁴ zrieknutie sa Podkarpatskej Rusi bolo veľmi predvídavu kalkuláciou²⁵, lebo pri eventuálnom tlaku Moskvy na autonómiu Podkarpatskej Rusi by sa mohla nastoliť aj otázka federalizácie ČSR, pričom by povojnová reprezentácia Slovákov dostala vlastne viac, než čo žiadala a čo Slovákom sľuboval Košický vládný program.

Charakteristiky štátov juhovýchodnej Európy

Ak charakterizujeme štáty sovietskej sféry vplyvu v juhovýchodnej Európe, musíme si všimnúť niekoľko spoločných črt. Rumunsko, Maďarsko a Bulharsko (veľmi krátko aj Juhoslavia) boli spojencami Nemeckej ríše. Všetky krajiny boli konštitučnými monarchiami s autoritatívnymi režimami s tendenciou k diktatúre. Sociálno-ekonomicky sa zaradovali k agrárnym alebo agrárno-industriálnym krajinám. Veľká časť spoločenských a politických elít zo strachu pred boľševizmom vedome sympatizovala s protisovietskym zahrotením nacistickej ideológie. Skúsenosti z vojnového ťaženia v ZSSR v rokoch 1941 – 1945 aj v širokých masách spôsobili vytriezvenie z ilúzií o „*štáte robotníkov a roľníkov*“, šírených v medzivojnovej dobe komunistickou propagandou. To, čo sa v týchto krajinách predstavovalo ako boj proti fašizmu a niekde nadobudlo takmer celonárodný charakter (Juhoslavia, Bulharsko, Rumunsko), bol v podstate záchranný manéver, pripravujúci spoločnosť na prechod frontu a na budúcu sovietsku okupáciu.²⁶

Národy juhovýchodnej Európy, okrem Srbov a Bulharov, nemali rusofilské tradície. Porážku Nemecka považovali za nevyhnutnú. Hoci pangerman-

24 Beneš prisľúbil Stalinovi Pokarpatskú Rus už v decembri 1943 a to bez mandátu exilových orgánov. Pozri: KALVODA, J.. *Role Československa v sovětské strategii*. Kladno 1999. KRÝSTLÍK, T.: *Zamčené dějiny.*, s. 149 – 150, 153, 159 – 160.

25 TÁBORSKÝ, E.: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha, 1993, s. 209n.

26 Veľká vlastenecká vojna vedená ZSSR proti nemeckým okupantom sa skončila na západných hraniciach ZSSR z 1. septembra 1939. Po ich prekročení to bola už iba sovietsko-nemecká vojna (Spojenci proti Mocnostiam Osi) a teda územia cudzích štátov, cez ktoré Červená armáda tiahla na Berlín, neboli oslobodené ale iba vojensky obsadené. Podstatné časti týchto štátov, ba celé štáty (Pobaltie) boli ZSSR anketované. Pozri: SARIN, O. – DVORECKÝ, L.: *Vetřelci. Agrese Sovětského svazu proti světu 1919 – 1989*. Brno. 1998.

ská rasistická teória neoslovila masy nenemeckých národov, to, čo prinášali sovietske tanky z východoeurópskych stepí, bolo strednej Európe a Balkánu rovnako cudzie. Blízkosť a zrozumiteľnosť ruštiny u slovanských národov nepreklenula priepastné rozdiely v mentalite Rusov a ostatných slovanských európskych národov.

Juhovýchodná Európa, s výnimkou Maďarska, nemala skúsenosti ani dlhú tradíciu demokracie, bola zaslepená silou vojenských víťazstiev stalinského socializmu nad hitlerovskou koalíciou, v dôsledku čoho nebola schopná zvoliť si civilizované orientačné body budúceho vývoja. Pomerne málopočetným a neskúseným, ale radikálnym komunistickým stranám v týchto krajinách sa už v prvej etape „demokratických premien“ podarilo získať kľúčové pozície v ústredných a miestnych orgánoch štátnej moci a správy. Potom pristúpili k likvidácii „reakcionárov“ a poštátňovaniu súkromného vlastníctva, čím získali nástroje ekonomickej moci. Sovietsky zväz významnou mierou prispel k uchopeniu moci komunistami už v etape demokratických premien.²⁷

Bulharsko, Maďarsko a Rumunsko ako porazené štáty boli pod správou Spojeneckých kontrolných komisií (SKK), v ktorých vládli sovietski zástupcovia. Diplomatické demarše Veľkej Británie a USA cez SKK a iné formy pôsobenia spojencov na obranu demokracie v krajinách juhovýchodnej Európy v roku 1945 mali iba čiastočný úspech a neskôr sa ignorovali tak Sovietskym zväzom, ako aj komunistami týchto krajín. Ruka v ruke s politickým ovládnutím týchto krajín šlo aj ekonomické. ZSSR poskytoval hospodársku pomoc týmto bývalým spojencom Nemecka dodávkami potravín, surovín, materiálov a iných tovarov. To bol prvý krok na preorientovanie zahranično-ekonomických vzťahov týchto krajín smerom na východ.²⁸

Pokým západné demokracie svoju diplomatickú aktivitu pri uznávaní nových vlád a uzatváraní mierových zmlúv s bývalými satelitmi Nemecka váha-

27 VIDŇANSKIJ, S. – SJUSKO, I. – VOVKANYČ, I.: Vnútorne a vonkajšie faktory formovania alternatívnych koncepcií vývoja spoločnosti v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy (1944 – 1948). In: BARNOVSKÝ, M. – IVANIČKOVÁ, E. (zost.): *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava, 1998, s. 14.

28 ŠTEFANÍKOVÁ, A.: Ekonomické predpoklady uplatňovania sovietskej sféry vplyvu v Poľsku a Maďarsku 1945 – 1948. In: PETRUF, P. (zost): *Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmoci*. Bratislava, 1994 s. 144n.

li, stalinský Sovietsky zväz hneď po skončení vojny postupne s nimi nadviazal diplomatické vzťahy. Kontrola vnútropolitického vývoja krajín tohto regiónu Sovietskym zväzom cez SKK a prítomnosť sovietskych vojsk boli teda správané ich ekonomickým a zahraničnopolitickým pripútaním k ZSSR. V rukách Moskvy sa ocitli všetky nástroje na to, aby nepripustila k moci sily, ktoré kládli odpor komunistom.²⁹

Protištátne sprisahania

Politika komunistov v jednotlivých krajinách sféry sovietskeho vplyvu sa na konci a po skončení druhej svetovej vojny riadila podľa rozličných kritérií.³⁰ Najdôležitejším bola východisková politická situácia konkrétnej krajiny, teda, či išlo o krajinu porazenú, akou bolo Maďarsko, Bulharsko, respektíve Rumunsko, alebo o tzv. víťazné krajiny, akými boli Poľsko, Československo a Juhoslávia. Nemenej dôležitým aspektom bola reálna sila komunistických strán v jednotlivých krajinách a v neposlednom rade ich medzinárodnopolitická akceptácia. Totalitné ideológie, smerujúce k diktatúre, sa zrodili v parlamentných demokraciách. Celý mechanizmus ich zrodu nie je ľahké odhaliť, lebo sa dá diagnostikovať iba čiastočne použitím historických metód skúmania. Zdá sa, že vnútorné príčiny sú podmienené sociologickými a sociálno-psychologickými impulzmi. Radikálne politické zoskupenia s primitívnou rétorikou nachádzajú podporu práve v počiatkoch alebo v krízach parlamentarizmu. Časť spoločnosti stratí ochotu podieľať sa na „hre na parlamentnú demokraciu“, ktorá nič zásadné nedokáže zmeniť a ktorej politika je nezrozumiteľná a rozporná a je ochotná prijať radikálne metódy riešenia spoločenských problémov. V povojnovej Európe, kde položenie obyvateľstva, bolo často horšie ako v období vojny, to imponovalo širokým vrstvám obyvateľstva. Pluralistická demokracia nie je automaticky poistená proti nebezpečenstvu uchopenia moci radikálmi; naopak, tí účinne využívajú demokratické inštitúcie a mechanizmy na to, aby sa zmocnili štátnych štruktúr.

Parlamentné voľby v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy sa uskutočnili v zmysle jaltských dohôd. Ale už dočasné vlády, ktoré z nich vznik-

29 VIDŇANSKIJ, S. – SJUSKO, I. – VOVKANYČ, I.: *Vnútorné a vonkajšie faktory*..

30 Pozri: PETRUF, P. (zost.): *Stredná a juhovýchodná Európa*. MULÍK, P.: *Nenávideli ma*, s. 160n.

li a chceli si práve parlamentnými voľbami legitimizovať svoje postavenie v týchto štátoch, boli vyjadrením výnimočného stavu po skončení vojny, ale odrážali aj dominanciu Sovietskeho zväzu v tomto priestore. Ani v jednom štáte nemožno hovoriť o úplnej demokracii,³¹ ba skôr šlo o spôsob vlády s výraznými autoritatívnymi prvkami, ktorý si v princípe ani neželal, aby sa demokraticky prejavila vôľa obyvateľov (existovali veľké skupiny obyvateľov bez občianskych práv).

Komunisti použili rozmanité taktiky. Držali sa však toho, že musia reálne ovládať mechanizmus štátu. Zdanie demokracie mali robiť dočasné koalície s inými politickými stranami, dočasné ústupky a prísluby, princíp tzv. „peredýšky“, počas ktorej sa zdalo, že úplne prestali mať záujem o moc a o pokračovanie ich politiky. Ideová a ideologická oponenti komunizmu nepoznali dostatočne komunistické vnímanie vývoja spoločnosti v zmysle historického materializmu, alebo mu neprisovali primeranú váhu. Sovietológia ako veda sa zrodila až neskôr.

Komunisti vychádzali z tézy, že parlamentarizmus sa v svetových dejinách „historicky prežil“, to znamená, že epocha buržoázneho parlamentarizmu je skončená a začala sa epocha diktatúry proletariátu. To bolo pre nich nesporné.³² Infiltrovaní vo všetkých silových rezortoch jednotlivých krajín zintenzívnili svoj pohon na reakcionárov zvlášť v roku 1947. Propagandisticky spracované odhalenia „protištatných sprisahání“ boli ich dielom, ktoré však mohli realizovať najmä za účinnej pomoci oficiálnych sovietskych inštitúcií a tajných služieb. Nesmieme zabúdať, že v Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku pôsobili do februára 1947 spojenecké kontrolné komisie, ktorých sovietske velenia bez škrupúl „pomáhali“ domácim súdruhom riešiť takmer všetky politické otázky osvedčeným sovietskym štýlom. Američania a Briti v týchto komisiách, aj napriek ich protestom, boli iba štatistami v dopredu pripravenej, Moskvou režirovanej dráme na ovládnutie Európy, čo bolo iba

31 Porušovala sa najmä základná zásada demokracie, že hoci vládne väčšina, neslobodno potláčať a obmedzovať menšinu. Vlády tzv. „národných“ a „ľudových“ frontov vylučovali vznik legálnej opozície.

32 RESHETAR, J. S. a kol.: Methodologie des Eroberung und des Herrschens. In: BOCHENSKI, J. M. – NIEMEYER, G. (zost): *Handbuch des Weltkommunismus*. Freiburg – Mníchov 1958. s. 163. Pozri tiež: LENIN, V. I.: Radikalismus. Detská choroba komunizmu. In: *Zobrané diela* 25.

čiasťkovým cieľom v leninskej teórii svetovej socialistickej revolúcie – teda úplne otvorene hlásanej ideológii na ovládnutie sveta.

Najpríťažlivejšou doktrínou marxisticko-leninskej ideológie je sociálna spravodlivosť a rovnosť. Vojnou zbedačenej Európe sa dala šikovnou demagógiou veľmi ľahko naservirovať vízia ideálnej spoločnosti a stačilo iba ukázať prstom na prípadného politického oponenta, že si ju neželá, čo väčšinou znamenalo spoločenské odsúdenie konkrétnej osoby respektíve politického subjektu. V počiatočnej fáze v rokoch 1945 – 1947 to však nebolo také jednoduché, preto bolo treba cieľ komunistov ešte maskovať do „demokratickej terminológie“ a oponentov obviňovať nie z odmietania smerovania k „beztriednej spoločnosti“, ale väčšinou sa to zahalilo do obvinení s možnými absolútnymi trestmi, najmä obvinením z protištátneho sprisahania. Ideologické zbrane takého kalibru zvyčajne použili po zdanlivo demokratických parlamentných voľbách proti víťazom týchto volieb. To sa udialo aj na Slovensku. Na porovnanie uvádzam analógie z ďalších krajín.

Maďarsko

Maďarsko bolo prvé, kde, ako som už uviedol, parlamentné voľby konané 5. novembra 1945 nedopadli podľa ich predstáv. Maloroľnícka strana zvíťazila so ziskom 57 % percent hlasov maďarských voličov. Vláda bola koalíčná s rozhodujúcim podielom víťaznej Maloroľníckej strany. Schvaľoval ju však predseda okupačnej správy generál K. J. Vorošilov, komunisti mali teda významné pozície a rezort vnútra bol pod kontrolou Lászlóa Rajka – militantného komunistu. Nečudo, že už v decembri 1946 odhalil protištátne sprisahanie. Bývalý ilegálnu skupinu odboja, čo vznikla ešte počas vojny, považoval za centrum sprisahania. Rezort, ktorý riadil, postupne zatýkal poslancov, ba aj jedného ministra. Na čele sprisahania mal stáť György Donáth, ktorého vo vykonštruovanom procese odsúdili na trest smrti, ktorý aj vykonali. Jeho spoločníci boli odsúdení na vysoké tresty odňatia slobody.³³

Od januára 1947 sa intenzita hľadania nepriateľov štátu neobyčajne zvýšila. Bola pripravená stratégia, ale aj taktika. Mátyás Rákosi, generálny tajomník maďarských komunistov, ju nazval salámovou taktikou. Represie proti politickej opozícii išli tak ďaleko, že vo februári na základe vykonštruované-

33 *Čierna kniha komunizmu. Zločiny, teror, represálie*. Bratislava 1999, s. 350.

ho obvinenia, že pracoval proti bezpečnosti Červenej armády, sovietske vojenské orgány zatkli generálneho tajomníka Nezávislej maloroľníckej strany Bélu Kovácsa a odviekli ho do Sovietskeho zväzu. Vtedajší predseda maďarskej vlády Imre Nagy bol vystavený takému hrubému nátlaku, hrozbám ale aj varovaniam, že nakoniec počas svojej dovolenky vo Švajčiarsku 1. júna 1947 podal demisiu. Príznačne pre tieto metódy nátlaku je, že jeho odstúpenie oficiálne oznámili v Budapešti už deň dopredu. Tento vedúci agrárny politik potom emigroval do USA.³⁴

Poľsko

Situácia v Poľsku bola omnoho zložitejšia. Protikomunistická opozícia, predstavovaná najmä Poľskou ľudovou stranou (PLS), mala veľký morálny kredit doma a oporu v zahraničí z čias vojnového exilu. Komunisti v Poľskej robotníckej strane (PRS) sa obávali tejto sily, preto pomocou „ľudového referenda“ parlamentné voľby oddialili. Tie sa konali až 19. januára 1947. Získaný čas využili na diskreditáciu nekomunistických politikov, zvlášť Poľskej ľudovej strany. Zámienkou na sústredený útok proti ľuďom sa stalo vystúpenie štátneho tajomníka USA Jamesa Byrnesa, ktorý sa 6. septembra 1946 v Stuttgarte pokúsil o právnický výklad záležitostí, týkajúcich sa poľských západných hraníc, kde v súlade s ustanoveniami Postupimskej konferencie povedal, že budú predmetom konečnej zmluvy.³⁵ V Poľsku v tom, samozrejme, videli náznak toho, že USA nepokladajú nemecko-poľské hranice na Odre a Nyse za definitívne rozhodnuté. Poľská robotnícka strana ako súčasť mohutnej protiamerickej propagandy nazvala predsedu Poľskej ľudovej strany Stanisława Mikołajczyka „sluhom imperializmu“ a „spojencom nemeckého revanšizmu“. Vo Varšave zorganizovali mnohotisícovú demonštráciu, ktorú nasmerovali k sídlu Poľskej ľudovej strany, ktoré demonštranti napadli a takmer zničili všetko jeho zariadenie. Osobne bol napadnutý aj sám Mikołajczyk.³⁶ Toto vytvorilo propagandistickú clonu pre vykonštruované súdne procesy.

34 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: Sovietska politika v strednej a juhovýchodnej Európe pohľadom československej diplomacie (1944 – 1949). In: PETRUF, P. (zost.): *Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmoci*. Bratislava, 1994, s. 18.

35 PACZKOWSKI, A.: *1939 – 1989 Půl století dějin Polska*, Praha 2000, s. 119.

36 Tamže, s. 119.

Poľské Ministerstvo verejnej bezpečnosti zatкло už v auguste 1946 Stanisława Mierzwu so skupinou čelných funkcionárov Poľskej ľudovej strany. Po policajných prehliadkach redakcie denníka *Gazeta Ludowa* 11. októbra 1946 zatkli predstaviteľa PLS Kazimierza Bagińskiego a skupinu pracovníkov tejto redakcie na čele s redaktorom Zygmuntom Augustyńskym.³⁷

Súčasťou zastrašovania boli inscenované verejné procesy. Proces s najvýznamnejšou ilegálnou skupinou *WiN – Wolność i Niezawisłość* zneužili tak, že zatknutých držali vo vyšetrovacej väzbe od novembra 1945 do januára 1947 a posledný týždeň pred parlamentnými voľbami sa konal súdny proces.³⁸ Najväčším tŕňom v oku komunistov boli príslušníci *Armie Krajowej*, ktorá bola rozhodujúcou silou odporu počas nemeckej okupácie Poľska. Na zvrátenie pozitívneho obrazu tejto sily protifašistického odboja neváhali komunisti vykonštruovať proces s popredným činiteľom odboja *Witoldom Pileckým*, ktorému sa podarilo od jesene 1945 do jeho zatknutia v máji 1947 zbierať pomocou ilegálnej siete spolupracovníkov podklady o boľševizácii Poľska, ktoré poskytoval poľským ozbrojeným silám na Západe. Obžaloba ho obvinila zo „špionáže pre cudziu mocnosť“. Vo vyšetrovacej väzbe ho mučili a 15. marca 1948 odsúdili na trojnásobný rozsudok smrti zastrelením. Bol popravený 25. mája 1948.³⁹ Mikołajczykovi a ďalším vedúcim činiteľom PLS sa podarilo podobne ako v Maďarsku emigrovať.

Bulharsko

V prípade Bulharska nemožno obísť skutočnosť, že výnimočné súdnictvo, zavedené hneď po prevzatí moci Vlasteneckým frontom 9. septembra 1944, bolo v nebývalej miere bezohľadne zneužitá na odstránenie nekomunistickej inteligencie. „Ľudové sudy“ vyniesli do marca 1945 v 131 súdnych procesoch 2 138 rozsudkov smrti. V tzv. divých čistkách, bez formálneho rozsudku vo všetkých regiónoch Bulharska komunisti vyvraždili viac ako tridsaťtisíc ľudí.⁴⁰ Prvé povojnové parlamentné voľby v Bulharsku sa konali 27. októbra 1946. Aktivisti nekomunistickej Agrárnej strany boli zastrašovaní hrubým

37 Tamže.

38 *Čierna kniha komunizmu.*, s 333.

39 Tamže, s. 333n.

40 Tamže, s. 346.

terorom; jej 24 aktivistov bolo zavraždených ešte pred voľbami. Predsedu strany *Nikolu Petkova*, vodcu zjednotenej protikomunistickej opozície obvinili z „ozbrojeného sprisahania proti vláde“. Vo vykonštruovanom súdnom procese ho odsúdili na trest smrti a rozsudok obesením vykonali 23. septembra 1947.⁴¹

Rumunsko

Rumunsku priniesol koniec vojny mimoriadne sklamanie. Napriek prechodu krajiny na stranu protinemeckej aliancie a obrovským vojenským stratám Rumunska do konca vojny, bolo považované za porazený štát. Parlamentné voľby sa konali 18. novembra 1946.⁴² Proti komunistom tu stála Národná roľnícka strana. Koncom júla 1947 úradne rozpustili túto neformálne opozičnú stranu; ako dôvod uviedli zistenie jej údajnej „protištátnej a protivládnej činnosti“. Komunisti po celom rade provokácií, pripravených tajnými službami aj oficiálnymi bezpečnostnými zložkami pripravili súdnu frašku. V októbri 1947 sa obeťami tejto justičnej manipulácie stala skupina 19 politikov tejto politickej strany na čele s *Iuliom Maniuom* a *Ionom Mihalachem*. Boli vynešené tresty doživotného väzenia.

Vykonštruované „protištátne sprisahania“ s nekomunistickými politickými subjektmi v krajinách formujúceho sa sovietskeho bloku boli súčasťou nastoľovania komunistickej diktatúry. uskutočňovali sa pred uchopením moci komunistami. Vzhľadom na neprehľadnú situáciu rozloženia politických síl po skončení vojny v jednotlivých krajinách a na ľahké zneužívanie politických postojov rozličných osobností počas vojny sa komunistom podarilo bez väčších medzinárodnopolitických intervencií odstrániť nekomunistickú politickú garnitúru. Je pozoruhodné, že sa im podarilo v priebehu niekoľkých mesiacov obrátiť verejnú mienku želaným smerom.

41 Tamže, s. 351. Pozri aj TONKOVÁ, M.: Zápas o interpretáciu komunistickej doktríny počas formovania a upevňovania politickej moci komunistických strán v balkánskom regióne. In: PETRUF, P. (zost.): *Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmoci*. Bratislava, 1994, s. 84n.

42 TONKOVÁ, M.: Balkánske krajiny v čase prvých povojnových parlamentných volieb. In: BARNOVSKÝ, M., IVANIČKOVÁ, E. (zost.): *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava, 1998, s. 53.

Spečatenie sovietskej dominancie v oblasti juhovýchodnej Európy predstavovali tzv. spojenecké zmluvy, ktoré uzavrela Moskva od začiatku februára do polovice marca 1948 s Rumunskom, Maďarskom a Bulharskom.

Chyby Západu

Vo vzťahu k Maďarsku, ale aj Bulharsku a Rumunsku sa dopustil Západ vážnej chyby svojou taktikou očakávania skončenia činnosti SKK. Vychádzal z predpokladu, že uzavretím mierových zmlúv s bývalými satelitmi hitlerovského Nemecka a skončením činnosti SKK v Bulharsku, Rumunsku a Maďarsku, kde na čele komisií stáli sovietski zástupcovia, výrazne sa zníži vplyv ZSSR na vnútropolitický vývoj týchto štátov. Nazdával sa, že v nových podmienkach demokratické sily budú schopné odporovať nebezpečenstvu komunistickej diktatúry. To bola vážna chyba v stratégii Západu a demokratov. Komunistické strany vstúpili do širokých antifašistických frontov s presne vypracovanými plánmi na uchopenie moci, ktoré pripravila Kominternu ešte v 30. rokoch v podobe koncepcie ľudových a národných frontov a koncom vojny alebo krátko po nej sa tieto plány spresnili a konkretizovali.

Februárová kríza v ČSR vzbudila pomerne veľkú pozornosť Západu z dvoch dôvodov. Prvým bol dojem, že v prípade ČSR išlo po druhej svetovej vojne o obnovenie demokratického štátu a druhým dôvodom bol postreh, že keď sa tento „demokratický režim“ rúcal vlastnou nemožnosťou za asistencie cudzej veľmoci, na západných politikov a médiá silne pôsobili reminiscencie na udalosti z marca 1939. Toto videnie sa odráža v časti historiografie dodnes.

Záver

V prelomových historických obdobiach vznikajú vždy alternatívy ako možnosti spoločenského vývoja, ktorých realizácia závisí od výsledku zápasu politických síl od viacerých vnútorných a vonkajších faktorov. Skúmanie týchto alternatív na príklade Slovenska a krajín strednej a juhovýchodnej Európy umožňuje pristupovať k historickému vývoju ako k otvoreným, nezavretým procesom a vyhnúť sa akémusi historickému fatalizmu. Pre celý tento priestor boli takýmto prelomovým obdobím prvé povojnové roky od ich obsadenia Červenou armádou do definitívneho sformovania prosovietskych

totalitných komunistických režimov. Táto historická skúsenosť odkrýva iba sčasti mechanizmus nastolovania totalitných režimov. V povojnovej eufórii masy nepostrehli hroziace nebezpečenstvo komunistickej diktatúry, ba vzniká dojem, že ju boli ochotné akceptovať. Aj skúsení predvojnoví štátnici a politici podcenili sily vnútorného a vonkajšieho komunistického totalitarizmu a v niektorých prípadoch im napomohli k uchopeniu moci. Komunizmus sovietskeho typu prenikal do týchto krajín často aj prostredníctvom parlamentných volieb, ktoré Západ vo viacerých prípadoch považoval za demokratické. Politické subjekty, považované za demokratické, odovzdali kľúčové pozície štátnej moci svojim budúcim prenasledovateľom a sudcom ešte do komunistických prevratov v druhej polovici 40. rokov. Slovenské politické elity mali výrazne obmedzený manévrovací priestor, lebo po vojne sa slovenská otázka už neotvorila. O slovenskej politike a slovenských politikoch až do 90. rokov 20. storočia nebolo počuť.

SUMMARY**Slovak Specifications in the Process of Establishing the Communist Regime in Analogy with other Nations in Central Europe and the Balkans**

One may view Slovak specifications as only those phenomena, which concerned Slovakia and Slovaks and differed from common development in any given space, or which demonstrated themselves in a more pronounced way than in other countries or nations. These are different from Czech-Slovak specifics, even though those do exist as well. The most discernable Slovak specifications, which affected its ability and intensity to react to post-war political changes, include the loss of Slovak state sovereignty, absence of armed resistance to retain sovereignty and resist the onset of communist rule, and limited sovereignty of Slovak national bodies, be it by centralized interference from Prague or due to the overall limitation of sovereignty on the part of post-war Czechoslovakia.

Despite the fact that Czechoslovakia was not a sovereign state after 1945, its internal development drew towards relative autonomy through inner inertia in the first few post-war years. If we choose to compare phenomena of such Slovak development with other countries in delimited space, we end up considering interesting analogies and consequent hypothetical solutions, which this paper will attempt to present. It involves a potential course towards democracy with a dominant non-communist political party in the condition of separate Slovakia and a model of consistent federalization on the part of the Czech-Slovak state in the case of a communist supremacy.

Communists in different countries in the sphere of Soviet influence at the end of the war followed various criteria in the course of their political reasoning. The initial political situation of any given country bore the greatest importance, i.e. whether the country belonged to the losing camp – Hungary, Bulgaria, or Romania; or the winning camp – Poland, Czechoslovakia, or Yugoslavia. Slovakia's position as a former German ally within the framework of Czechoslovakia denotes another mark of singularity.

2.

**OD JESENNEJ KRÍZY 1947
PO FEBRUÁR 1948**

POLITICKÝ REŽIM NA SLOVENSKU 1944 – 1948 **(CHARAKTERISTIKA REŽIMU, JEHO ZÁKLADNÉ TRENDY VÝVOJA** **K FEBRUÁRU 1948)**

Róbert LETZ

Pedagogická fakulta UK, Bratislava

„Všude byl převrat proveden bez krveprolití, bez jediného výstřelu, všude zdánlivě legální cestou, a to bez ohledu, zda šlo o stát kulturně, politicky i hospodářsky vyspělý či nikoliv, zda v dotyčném státě byla komunistická strana silnou nebo slabou.“

LAUŠMAN, Bohumil: *Kdo byl vinen? Jak umírala československá svoboda*. Viedeň, 1953, s. 196.

Otázka charakteristiky, chronologického a terminologického vymedzenia politického režimu na Slovensku v rokoch 1944 – 1948 je pomerne zložitá. Názory historikov na tento komplex problémov sú, pochopiteľne, tiež rôznorodé. Základné uchopenie a interpretácia komunistického štátneho prevratu v Československej republike sa často zvykne zužovať na vládnu krízu a jej vyriešenie vo februári 1948. Pritom sa často zabúda na podstatu – išlo o proces, kde bol dôležitejší počiatočný impulz z rokov 1944 a 1945, než samotný akt definitívneho prevzatia moci komunistickou stranou vo februári 1948. Vývoj udalostí bol usmerňovaný a závislý od postoja Sovietskeho zväzu.

Korene politického režimu z rokov 1944 – 1948 na Slovensku a v Československu je potrebné hľadať už v polovici 30. rokov 20. storočia. Súvisia s expanzívnou politikou Sovietskeho zväzu smerom do strednej a západnej Európy. Cieľom Sovietskeho zväzu bol vývoz revolúcie do iných krajín sveta. Trójskymi koňmi tohto programu boli komunistické strany v krajinách s nekomunistickým systémom, inštruované z moskovskej ústredne Komunistickej internacionály. Spočiatku ostro odmietavý postoj k demokratickému politickému systému vystriedal ústretový postoj. Príčinou zmeny taktiky, hoci cieľ ostal nezmenený, bola momentálna politická situácia v západnej Európe. Nástup A. Hitlera a národného socializmu k moci v Nemecku v roku 1933

znamenal logicky ohrozenie demokratickeho systemu aj v inych krajinach Európy. Sovietsky zväz túto skutočnosť využil na posilnenie vlastného medzinárodného postavenia.

Už koncom roka 1933 13. plénum výkonného výboru Kominterny v decembri 1933 označilo za hlavného nepriateľa fašizmus, ktorý chápalo ako otvorenú teroristickú diktatúru najreakčnejších, najšovinistickejších a najimperialistickejších živlov finančného kapitálu.¹ V roku 1935 na VII. kongrese Komunistickej internacionály v Moskve sa kodifikoval tento zásadný obrat. V Európe sa nemalo rozhodovať medzi „buržoáznou demokraciou“ a „proletárskou diktatúrou“, ale medzi „buržoáznou demokraciou“ a fašizmom. Z nepriateľských sociálnych demokratov sa zrazu stali priatelia, dokonca sa vypracoval program spojenia komunistických a sociálnodemokratických strán. Vypracovala a schválila sa taktika *ľudového frontu*, zohľadňujúca špecifiká každej krajiny. Spojenectvo komunistov s k demokraciou sa hlásiacimi vrstvami a organizáciami proti spoločnému nepriateľovi – fašizmu, za demokratické práva a slobody a za mier nebola až taká principiálna. Mala plniť cieľ oslabenia „najreakčnejších síl“ buržoázie ako triedy a pripraviť pôdu na boj za socializmus podľa starého Leninovho hesla: boj za demokraciu je bojom za socializmus.²

Spojenectvo teda malo byť dočasné a skončiť v socializme. Ľudový front bola súčasne veľká propagačná misia komunizmu. Táto taktika využívala pocit ohrozenia demokratických hodnôt a počítala s ľahostajnosťou a naivitou obyvateľstva. Veď za demokraciu išla bojovať totalitná veľmoc, ktorá práve zlikvidovala vyvolaním umelého hladomoru šesť miliónov Ukrajincov a pripravovala ďalšie masové perzekúcie. Praktický účinok ľudového frontu bol pochybný, pretože ešte viac diferencoval a polarizoval vnútropolitickú scénu v jednotlivých krajinách. Známy Stalinov kritik a oponent Lev Trockij sa o Stalinom a Kominternou propagovanom antifašizme v rámci konceptu ľudového frontu vyjadril: „*Musíme byť veľmi pevní vo vzťahu k abstraktnému antifašizmu, ktorý niekedy nakazí aj našich súdruhov. Antifašizmus nie je nič,*

1 ADÁMEK, V. a kol.: *Dějiny mezinárodního dělnického hnutí a KSČ*. Praha 1984, s. 233.

2 Tamže, s. 239.

je to prázdny koncept, ktorý slúži na zakrytie ničomnosti stalinizmu.“³ Ako sa ukázalo, Sovietsky zväz bol ochotný opäť v roku 1939 zmeniť taktiku a deklarované spojenectvo s demokratickými krajinami nahradil spojenectvom s totalitnou mocnosťou – Nemeckom.

Z hľadiska rodiaceho sa československého zahraničného a domáceho odboja bolo toto spojenectvo nepriaznivé, pretože kodifikovalo stav, ktorý sa vytvoril po prijatí mníchovskej dohody v roku 1938 a po marcových udalostiach, keď došlo k zániku ČSR. Edvard Beneš, protagonist a československej zahraničnej politiky, ktorý sa hlásil k myšlienke socializmu, viedol ešte v medzivojnovom období politiku dvoch tvárí. Oficiálne robil to, čo vyplývalo zo spojenectva s Francúzskom a štátmi Malej dohody. V osobných stanoviskách sa však často priaznivo vyjadroval o Sovietskoch.⁴ Podobný postoj zaujímal aj T. G. Masaryk. Veľké revolučné Rusko, ktoré sa bude vnútorne demokratizovať, v nich vzbudzovalo nádej do budúcnosti. Teda na rozdiel od Rumunska, Poľska, Maďarska a Juhoslávie chýbal u určujúcich osobností štátnej politiky principiálne odmietavý postoj voči Sovietskom. Naopak, liberálna politika Hradu nevyklučovala možnosť za určitých podmienok robiť kompromisy so Sovietmi.

Na bezprostredný tlak hrozby nacizmu, v snahe upevniť svoju bezpečnosť otvárala ČSR Sovietskom okná do strednej Európy.⁵ Bola prvým stredoeurópskym štátom, ktorý uzavrel spojeneckú zmluvu so Sovietskym zväzom 16. mája 1935, hoci viazanú na pomoc Francúzska. Uvoľnenie stredoeurópskeho priestoru Nemecku po Mníchovskej dohode viedlo k sovietsko-nemeckému spojenectvu z roku 1939, ktoré bolo nepriaznivé pre cieľ obnovenia ČSR v akejkoľvek podobe. Preto si E. Beneš želal vojnový konflikt medzi Nemeckom a Sovietskym zväzom a sovietsko-britské spojenectvo. Po vzniku tohto konfliktu v roku 1941 sa spojenectvo medzi československou vládou

3 Dostupné na internete: TŮMA, M.: *Stalin a Trocký, politika lidové fronty a válka*. <http://www.novysmer.cz/content/view/full/603/50/>. List L. Trockého Jeanovi Rousovi z 20. 7. 1935.

4 KLIMEK, A. – KUBŮ, E.: *Československá zahraniční politika 1918 – 1938*. Praha 1995, s. 34.

5 PFAFF, I.: *Stalins Strategie der Sowjetisierung Mitteleuropas 1935 – 1938. Das Beispiel Tschechoslowakei*. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 38, 1990, č. 4, s. 543 – 588.

v exile a Sovietskym zväzom stáva čoraz dominantnejším až rozhodujúcim prvkom, ktorý vrcholil vo vzájomnej zmluve o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci, podpísanej v Moskve 12. decembra 1943 na dobu 20 rokov bez podmienky ratifikácie. Hoci zmluva navonok garantovala nezávislosť obnovenej ČSR, išlo skôr o vonkajšiu formuláciu, ktorá zakrývala skutočný vzťah podriadenosti. Svedčí o tom séria rozhovorov, ktoré viedol Beneš s rozhodujúcimi sovietskymi činiteľmi a kde ponúkol „prispôsobenie“ v zahranično-politických, hospodárskych a vojenských otázkach Sovietskemu zväzu.⁶

Edvard Beneš bol politický pragmatik, ktorý radšej vopred legalizoval sovietsku prítomnosť v strednej Európe, než aby vyjadril opozičný postoj k Sovietom a riskoval konflikt kvôli princípom. V opačnom prípade by stratil aj obmedzenú možnosť vplyvať na dianie v obnovenom štáte. Sovietskemu zväzu tak na druhej strane umožnil vystupovať v úlohe veľmoci usilujúcej sa navonok obnoviť štátny útvar s demokratickou tradíciou v strednej Európe. Beneš, samozrejme, veril vo víťazstvo angloamericko-sovietskych spojencov vo vojne. Ešte v roku 1941 si však položil otázku, čo bude potom. Ostanú dva systémy: systém demokratický a sovietsky. Podľa neho: „*Myslím, že je možné a že je správne i nutné, aby – stejně jako dnes ve válce – oba tyto systémy spolupracovaly a navzájem se loyálně tolerovaly i po válce. Mělo by to za následek jistě nejprve jejich další dočasné vzájemné sblížení a nakonec snad i trvalé, vývojové vyrovnávání a přizpůsobování.*“⁷ Vychádzal z toho, že obidva systémy majú spoločné črty: uznávajú rovnosť ľudí a národov, sú univerzalistické, internacionalistické a pacifistické.

V parlamentných demokraciách nastane po vojne podľa Beneša pohyb „doľava“ smerom k poštáťňovaniu výrobných prostriedkov, plánovaniu v hospodárstve, redukcii počtu politických strán a obmedzeniu byrokracie v správnych orgánoch, u soviетov zasa pohyb „doprava“ smerom k väčšej politickej, náboženskej a duchovnej slobode. E. Beneš sa ako čelný politik a exilový prezident ČSR, samozrejme, usiloval o to, aby sa jeho názory uplatnili v praxi v obnovenej ČSR. Jeho krehká koncepcia vychádzala z predpokladu

6 BROD, T.: *Československo a Sovětský svaz v letech 1939 – 1945*. Praha 1992, s. 208 – 209.

7 BENEŠ, E.: *Demokracie dnes a zítra*. Praha 1948, s. 222.

porozumenia a spolupráce vojnovej spojeneckej koalície aj po skončení vojny.

Základy nového politického systému a režimu v budúcej ČSR sa kládli už počas vojny. Hlavné slovo pri určovaní jeho základných pravidiel mali komunisti, za ktorými stála víťaziaca veľmoc – Sovietsky zväz s armádami, blížiacimi sa k hraniciam ČSR. E. Beneš otvorene hovoril o revolúcii, ktorá bude znamením nových čias. Ešte v júni 1943 na rokovaníach so zástupcami komunistov v Londýne súhlasil s koncepciou vytvorenia národných výborov ako „ľudovej správy“ i s koncepciou národného frontu v podstate tak, ako ju navrhovali komunisti.⁸ S blížiacim sa frontom bolo dôležitou podmienkou zjednotenie odboja a tým zvýšenie jeho akcieschopnosti. K spolupráci vyzývala československá exilová vláda i komunisti. Spoločná platforma sa niesla v duchu boja proti nacizmu a jeho spolupracovníkom.

V skutočnosti tu komunisti sledovali aj iný záujem – zásadnú zmenu spoločenských pomerov v smere priaznivom pre myšlienku socializmu a komunizmu. Predovšetkým stavali na „revolučnej situácii“, ktorú vytvára vojna. Táto situácia mala viesť k zbaveniu moci vládnúcej triedy – buržoázie a s ňou spätého štátneho a byrokratického aparátu. Tak sa vlastne občiansky – nekomunistický odboj stal súčasťou pripraveného scenára a viac či menej uvedomelým nástrojom komunistov v ich nástupe na cestu k prevzatiu moci. Jeho predstavitelia síce týmto spojenectvom získali legitimitu podieľať sa na politickom živote krajiny po vojne, no súčasne kryli nástup komunistov k moci. Mnohí z nich si túto skutočnosť uvedomili až neskôr, keď nároky komunistického spojenca neúmerne narastali, no ani vtedy nedokázali dostatočne využiť ani ten malý priestor slobody, ktorý bol naporúdzí.

Pod heslami národnej a demokratickej revolúcie, národnej očisty, zavedenia nového sociálneho poriadku sa reálne otvárali možnosti na riešenie zásadných spoločenských otázok v duchu komunistického triedneho záujmu mocensky vyradiť buržoáziu z jej pozícií a realizovať „leninskú koncepciu“ prerastania demokratickej revolúcie do revolúcie socialistickej. Dosiahnutie socializmu ako spoločenskej perspektívy sa ukazovalo reálne vlastnými silami a vlastnou cestou bez opakovania sovietskeho vzoru, ktorý bol v mnohom

8 KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V.: *Cesta ke květnu*. Praha 1965, s. 35 – 36.

odstrašujúci. Túto hru na špecifickú cestu k socializmu veľkoryso toleroval Stalin. Československo bolo v istom zmysle vzorovou krajinou, kde komunisti hlásali špecifickú národnú cestu k socializmu. Otvorene to vyjadroval predseda KSČ K. Gottwald.⁹

Nový systém, ktorého zárodoky siahajú do vojny, dostal názov *ľudová demokracia*. Ako sa neskôr ukázalo, išlo o účelový prechodný model v krajinách pod priamym sovietskym vplyvom smerom k diktatúre proletariátu a socialistickej spoločnosti. Hra na ľudovú demokraciu ako na prejav špecifickej národnej cesty k socializmu bola istý čas v štátoch stredovýchodnej Európy tolerovaná Stalinom, no po juhoslovanskej kríze v lete 1948 sa ukončila. V tomto smere sa za určitý medzník pokladá prejav autority medzinárodného komunistického hnutia Georgija Dimitrova na 5. zjazde Bulharskej strany pracujúcich 18. decembra 1948. Podľa Dimitrova sa už ľudová demokracia nemá označovať ako „vyššia demokracia“, ale ako štát „prechodného obdobia“ na ceste k diktatúre proletariátu a k socializmu.¹⁰ Tým sa končia ilúzie o vlastných špecifických cestách k socializmu. Končí sa aj veľká ilúzia KSČ o možnosti takejto cesty.

9 Predseda KSČ a predseda vlády K. Gottwald takúto cestu často spomínal vo svojich prejavoch a článkoch. Napríklad na aktíve funkcionárov závodných organizácií KSČ 4. 10. 1946 povedal: „*Vzrostlo sebevedomí pracujúcího ľudu, upevnila se jeho jednota a vůle nastolit nové řády. Konečně pak se změnil poměr sil v mezinárodní politice. Hlavně tím, že Sovětský svaz vyšel z války nesmírně posílen. Působením těchto faktorů se v celé řadě zemí vytvořily režimy, které nejsou ještě socialisticke, ale kde pracující třída se aktivně podílí na moci ve státě. Vznikl nový typ demokracie, kterou nazýváme demokracií lidovou. Tím se jen dokázalo v praxi, co bylo marxistickými klasiky theoreticky předvídáno, totiž že existuje i jiná cesta k socialismu než přes státní zřízení sovětské. Po této cestě jde Bulharsko, Polsko a také Československo.*“ NEČÁSEK, F. – RAIS, Š. – PAŤAVA, M. (zost.): *Klement Gottwald 1946 – 1948*. Praha 1949, zv. 1, s. 84. V odpovedi na otázky Lea Lannia, európskeho spravodajcu *Free World Magazine* v januári 1947 Gottwald povedal: „*Komunistická strana usiluje o dosažení socialismu, ale jsme toho názoru, že cesta přes systém sovětů není jedinou cestou k socialismu. Boj proti hitlerovskému fašismu a vítězství nad ním, tyto události velikého revolučního významu, vytvořili podmínky pro pokojné rozvíjení dosažených revolučních vymožeností ve směru k socialismu. Soudím dokonce, že taková cesta k socialismu, odlišná od sovětského vzoru, je u nás nejen možná, nýbrž že sme na ni již i vstoupili a kus jí ušli.*“ Tamže, s. 126.

10 FOITZIK, J.: *Sowjetische Militäradministration in Deutschland (SMAD) 1945 – 1949*. Berlin 1999, s. 382.

Samotný termín „ľudová demokracia“ je pleonazmus („ľudová vláda ľudu“). Prívlastok ľudová mal odlíšiť túto formu demokracie od západných demokracií, ktoré boli chápané ako klasické buržoázne demokracie a teda vývojovo nižší stupeň usporiadania spoločnosti. Sovietsky zväz bez ťažkostí pristupoval vo februári 1945 na dohodu v Jalte, v ktorej sa zaviazal zabezpečiť národom na oslobodenom území vytvorenie demokratických inštitúcií podľa ich vlastnej voľby a v súlade s Atlantickou chartou si slobodne vybrať formu vlády. V skutočnosti však mal na mysli triedny výklad demokracie podľa teórie marxizmu-leninizmu. Sloboda výberu teda bola limitovaná a už vopred bolo zrejmé, že sa demokracia v klasickej podobe nebude môcť vytvoriť.¹¹

V politickom spektre môžeme tento model zaradiť z širšieho hľadiska medzi autoritatívne režimy, ktoré sa umiestňujú medzi demokraciou a totalitarizmom.¹² Presnejšia klasifikácia zaraďuje tento režim medzi autoritatívne režimy ľavicového typu.¹³ Táto charakteristika sa v historiografii používa pomerne zriedka, pretože pod prívlastkom autoritatívny sa zväčša chápu pravicové režimy konzervatívneho zamerania. To však často vedie k vyhnutiu sa problému, alebo zväzda k nepresnému výkladu a zahmlieva skutočnosť. Buď sa preberá dobový termín ľudová demokracia, alebo sa hovorí o obmedzenej či riadenej demokracii. Aké sú teda základné znaky, ktoré charakterizujú autoritatívny ľavicový režim tzv. ľudovej demokracie v jeho predtotalitnej podobe? Predovšetkým je to režim, vybudovaný ako protipól a negácia predchádzajúcich pravicových režimov autoritatívneho a totalitného typu. Naproti tomu pravicové autoritatívne a totalitné režimy sú vybudované na negácii liberálnej demokracie.

Autoritatívne režimy pravicového i ľavicového typu môžu byť definitívnymi formami, ale aj prechodnými formami smerom k totalitarizmu, ale i k demokracii. Ľavicové autoritatívne režimy, ktoré sa zrodili v stredovýchodnej Európe v závere druhej svetovej vojny nemohli kontinuálne nadviazať na demokratické inštitúcie, hoci negovali inštitúcie predchádzajúceho režimu. Vychádzajú totiž z vojnovnej situácie, no ani nemajú praktický záujem vybudovať

11 BROD, T.: *Československo a Sovětský svaz*, s. 336.

12 HOLTSMANN, E. (Hrsg.): *Politik-Lexikon*. München – Wien 2000, s. 55.

13 BALÍK, S. – KUBÁT, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha 2004, s. 60.

tieto inštitúcie s ich pôvodným poslaním a funkciami. Hoci svojimi krokmi negujú predchádzajúce pravicové autoritatívne a totalitné režimy, organicky na ne nadväzujú posilňovaním funkcie štátu, kolektivistickými konceptmi a dôrazom na zásadnejšie riešenie sociálnej otázky. „*Silný štát, kolektivismus a radikalizmus boli živnou pôdou pre predstavy, že všetko je možné, že šturmovanie budúcnosti je iba problémom do štátnej moci pretavenej správnej myšlienky a rozhodného, nekompromisného konania.*“¹⁴

V autoritatívnych pravicových režimoch sa zavádza nový typ vlastenectva, ktoré vychádza zo spoločnej odbojovej bázy spojenectva komunistov s nekomunistami. Podmienkou tohto spojenectva je pozitívny vzťah k Sovietskemu zväzu. Toto nové vlastenectvo má nahradiť vlastenectvo, spojené s predchádzajúcimi režimami spolupracujúcimi s Nemeckom, ale aj v širšom zmysle slova vlastenectvo s protikomunistickým akcentom. Vlastenec v starom zmysle sa stáva zradcom, pretože či už dobrovoľne alebo z donútenia spolupracuje s Nemeckom a kategoricky sa stavia proti Sovietskemu zväzu. Za nepriateľské a zradcovské sa považujú aj skupiny (Poľsko, Ukrajina), ktoré sa rovnako odmietavo stavajú proti Nemecku i Sovietskemu zväzu, proti nacizmu i komunizmu.

Nové vlastenectvo odôvodňuje spoluprácu so Sovietskym zväzom jeho osloboditeľskou misiou a súčasne oživuje slovanskú myšlienku predstavujúci Sovietsky zväz ako slovanskú veľmoc, ktorá je jedinou spoľahlivou zárukou slobody iných slovanských národov. Oživa tu stará predstava Ruska ako odvekého ochrancu a bojovníka slovanstva proti rozpínavému germánstvu. Výrazom komunisticko-občianskeho politického spojenectva je existencia národných alebo vlasteneckých frontov ako permanentná spoločná vládna koalícia komunistickej a občianskej zložky, ktorá sa zrodila v odboji. Komunistická strana sa navonok správa ústretovo ako civilizovaná štandardná politická strana, ktorá dokazuje svoju schopnosť vládnuť, pričom svojim programom získava aj časť stredných vrstiev, inteligenciu, roľníkov a živnostníkov. Spravuje rozhodujúce politické rezorty vo vláde a na iné má výrazný vplyv. Osobitne ovláda tajnú políciu. Pôsobí síce viacero politických strán, no ich činnosť je viazaná spoločnou politikou národného (vlasteneckého) frontu

14 LIPTÁK, E.: Vonkajšie a vnútorné faktory formovania politických systémov na Slovensku. In: BARNOVSKÝ, Michal (zost.): *Od diktatúry k diktatúre*. Bratislava 1995, s. 12.

a záväzne platným vládny programom. Nie je pripustená politická opozícia, neexistuje opozičná politická strana. Uskutočňuje sa proces zoštátnenia kľúčových odvetví priemyslu, bankovníctva, poisťovníctva a obchodu, zavádza sa plánované hospodárstvo.

Mobilizácia obyvateľstva pre ciele režimu ešte nie je absolútna, ale všeobecná pracovná povinnosť, masové pracovné brigády a zmeny spojené s propagandou smerujú k takejto mobilizácii. Je vymenený štátny aparát a vytvorené „orgány ľudovej moci“ – národné výbory. Vyskytujú sa výrazné porušenia občianskych a ľudských práv a slobôd (deportácie obyvateľstva, pracovné tábory, kam sa možno dostať aj bez súdneho rozhodnutia, obmedzovanie osobnej slobody). Uskutočňujú sa rozsiahle čistky v spoločenských organizáciách a spolkoch. Zavádza sa model jednotnej odborovej a mládežníckej organizácie. Obmedzuje sa pluralita spolkov. Siahajú na práva národnostných menšín a realizuje sa koncepcia národného štátu. Obmedzuje sa a kontroluje činnosť tradičných inštitúcií, cirkví a ich dosah na spoločenský život.

Panuje prísna tlačová cenzúra, ktorá filtruje informácie pre verejnosť. Ešte nemá absolútne postavenie jednotná a záväzne platná ideológia ako ucelený systém, no postupne sa zavádza a bez obmedzenia sa šíri a presadzuje komunistická ideológia, a to buď otvoreným spôsobom, alebo skrytým spôsobom cez vlastenecké nálady a slovanskú myšlienku. Krajina sa vyvíja pod nepriamym a priamym vplyvom sovietskej veľmoci. Prehľbuje sa jej hospodárska, zahraničnopolitická a vojenská závislosť od tejto veľmoci. Sovietsky zväz zasahuje prostredníctvom svojej armády, bezpečnostných zložiek a politickým tlakom do vnútorných vecí krajiny a tým vplyva na jej orientáciu. Z druhej strany sa oslabujú kontakty so západnými demokratickými štátmi. Vzhľadom na uvedené charakteristiky nemožno hovoriť o demokracii, a to aj pri použití prívlastkov „riadená“ alebo „usmerňovaná“, ktoré vyznievajú iba ako defekt existujúceho demokratického systému. V prechodnej fáze autoritatívneho režimu ľavicového typu smerom k presadeniu úplného komunistického totalitarizmu sa vyskytuje limitovaný, kontrolovaný priestor na vyjadrenie

odlišného názoru, čo však nemá podstatný význam pre nastúpené smerovanie krajiny.¹⁵

Pri otázke určenia periodizácie autoritatívneho režimu ľavicového typu na Slovensku a v Československu v rokoch 1944 – 1948 sa spomenuté typické znaky tohto režimu dajú aplikovať do istej miery už na ozbrojené povstanie z roku 1944 – Slovenské národné povstanie. Povstanie ako začiatok „národnej a demokratickej revolúcie“ či „leninskej teórie prerastania demokratickej revolúcie do socialistickej“ interpretovala oficiálna komunistická historiografia pred rokom 1989. Táto interpretácia bola poznačená silnou dávkou schematismu, no obsahuje racionálny základ, ktorý poukazuje na komunistickú taktiku aj v iných štátoch, kde dochádzalo k nastoleniu prechodných autoritatívnych ľavicových režimov ešte počas vojny. Už pred povstaním existovalo spojenie a dohoda domáceho odboja v ilegálnej Slovenskej národnej rade. Od konca roka 1943 boli vyjasnené pozície a úlohy spoločného komunisticko-občianskeho odbojového bloku a jeho vzťah k Sovietskemu zväzu: „*Želáme si úzku spoluprácu so všetkými slovanskými štátmi a národmi, menovite so ZSSR, v ktorom vidíme záštitu slobodného života a všestranného rozmachu malých národov vôbec a slovanských osobitne... Budúca ČSR má viesť svoju zahraničnú politiku v duchu týchto zásad, a preto sa má na poli zahranično-politickom opierať o ZSSR.*“¹⁶

Z participácie na odboji a potom priamo z povstania boli vopred vylúčení aj umiernení opozične zmýšľajúci predstavitelia HSĽS, vôbec chýbali zástupcovia dovtedy najsilnejšieho politického prúdu, reprezentujúceho slovenských katolíkov. Dialo sa to s odvolaním na kompromitáciu tejto strany, na jej nedemokratický charakter a jej kolaboráciu s nacistickým Nemeckom. Iste

15 Poľský historik Jerzi Tomaszewski vo svojej komparatívnej štúdií o sovietyzácii strednej Európy rozoznáva tieto typické spoločné charakteristické rysy: Koaličná politika komunistických strán (systém národných/vlasteneckých frontov), pokus o zblíženie komunizmu s nacionalizmom, zúčtovanie s predstaviteľmi bývalého režimu retribúciou a zákazom bývalých politických strán, podriadenie bezpečnosti a armády komunistickému vplyvu, socialistické reformy (poštátne), sovietske zásahy do vnútorných vecí jednotlivých krajín. TOMASZEWSKI, J.: Cesta komunistických stran k moci ve střední Evropě. In: *Soudobé dějiny*, roč. 5, 1998, č. 2 – 3, s. 208 – 237.

16 PREČAN, V. (zost.): *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965, s. 125 – 126.

si nebolo možné predstaviť ďalšie pôsobenie strany v tej podobe, akú mala v rokoch 1939 – 1945 a ani jej automatické zaradenie do politického systému, ktorý sa vytváral na povstaleckom území. No zrušenie s nemožnosťou obnovenia na iných princípoch a nadviazania na staršiu tradíciu bolo vyradením dôležitého tradičného prúdu slovenskej politiky. „*Jej pád*“ (rozumej HSLS, pozn. R. L.) „*znamenal oslabenie celého občianskeho tábora, ale aj oslabenie tých tradičných inštitúcií, s ktorými bola ľudová strana do vzniku úzko zrasená, predovšetkým katolíckej cirkvi, kresťanských odborov, katolícky orientovanej kultúry, siete záujmových združení a spolkov.*“¹⁷

Povstalecká SNR vydala nariadenie č. 4/1944 Zb. z. a nar. SNR z 1. septembra 1944 o rozpustení politických strán a organizácií. Rozpustená bola HSLS, ale aj HG, HM a „*všetky ich zložky a pridružené organizácie*“. Rozpustené boli aj strany nemeckej a maďarskej národnostnej menšiny a ich organizácie. Vrcholný povstalecký orgán – SNR – vládla po prevzatí moci na povstaleckom území autoritatívne. Zákonodarná a výkonná moc sa koncentrovali v tomto jednom orgáne. Poverenictva v podstate kopírovali organizáciu ministerstiev prvej Slovenskej republiky, ktoré pôsobili v Bratislave.¹⁸ O politickú moc sa formálne paritne delili dve politické sily – komunisti a demokrati. V politickej štruktúre na povstaleckom území komunisti predstavovali akcieschopnejšiu zložku moci, jednotnú, generačne mladšiu a pribojnejšiu, ideovo jednoliatu, opierajúcu sa o blízkosť Červenej armády. Išlo o stranu, ktorá vyšla z ilegality a obnovovala svoje štruktúry. Demokrati, naopak, boli vnútorne viac ideovo a politicky heterogénni, svoju štruktúru si museli od základu budovať, hoci voľne nadväzovali najmä na bývalú agrárnu stranu. Kľúčový rezort poverenictva vnútra, ktorý si okrem iného vyhradil kompetenciu nad národnými výbormi, obsadil komunista G. Husák. Bezpečnosť na povstaleckom území organizoval mladý radikálny komunista Jozef Lietavec.¹⁹

17 LIPTÁK, L.: *Vonkajšie a vnútorné*, s. 13.

18 URSÍNY, J.: *Spomienky na Slovenské národné povstanie*. Liptovský Mikuláš 1994, s. 76.

19 J. Lietavec bol prednostom III. odboru poverenictva vnútra, ktorý sa špecializoval na spravodajskú činnosť a usmerňoval činnosť iných bezpečnostných zložiek. Bol známy svojím radikalizmom. V rokoch 1951 – 1954 povereník vnútra. PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2003, s. 207.

Väčšina národných výborov bola de facto v rukách komunistov: „*NV a ONV nemali byť ani neboli skladané paritne s demokratickou stranou, ale istou voľnou hrou lokálnych sil... Vcelku sa dá povedať, že v NV a ONV bola väčšina komunistická, v niektorých okresoch s drvivou prevahou.*“²⁰ Bol to výsledok staršej taktiky ilegálnej KSS, ktorá vyzývala, aby národné výbory zakladali aj prívrženci KSS, ktorí formálne vystupovali ako predstavitelia občianskej zložky odboja. KSS odmietla návrhy demokratov, aby SNR prijala zákonnú normu o národných výboroch, lebo jej vyhovoval daný stav. Národné výbory neboli dočasnou náhradou za miestne a okresné zastupiteľstvá, ale stali sa zárodkom nového politického systému, konvenujúceho komunistom. V existujúcich podmienkach vyradili štátny aparát, zaisťovali a väznili ľudí, označených za „nacistov, fašistov, kolaborantov a zradcov“, určovali nútené národné správy do podnikov, starali sa o bezpečnosť, dopravu, školské veci a zasahovali aj do kompetencií cirkví.

Niektorí publicisti vytvorili zaujímavú paralelu medzi Husákom a Leninom: „*Dr. Husák si zahrál v odboji a špeciálne v povstání dokonalou reprízu Lenina. Ne ovšem ve světovém, ale v malém, slovenském měřítku. Byla to kopie až do podrobností, s deklaracemi, vydáním dekretu o půdě, vojenskou radou, rozdělením křesel, děsivě logické postupy upevňování moci komunistické strany.*“²¹ Husák zrejme hlboko prežíval svoje poslanie. Počas povstania ako delegát ÚV KSS rečnil na masových zhromaždeniach a celú udalosť sám vsádzal do revolučného historického kontextu ruskej boľševickej revolúcie: „*Na obrázkoch z ruskej revolúcie som videl takto ozbrojený pracujúci ľud – a teraz po slovenských mestečkách a dedinách.*“²²

Na povstaleckom území SNR deklarovala zrušenie všetkých nedemokratických a diskriminačných právnych noriem z čias prvej Slovenskej republiky, odporujúcich republikánskemu a demokratickému duchu. Na druhej strane však sama vytvárala normy, ktoré zavádzali autoritatívny režim a pripravovali budúce nedemokratické zásahy.²³ Výrazným posilnením pozícií KSS bolo jej

20 PREČAN, V. (zost.): *Slovenské národné*, s. 971.

21 ŽIKEŠ, V.: *Slovenské povstání bez mýtů a legend*. Praha 1990, s. 74.

22 HUSÁK, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstání*. Bratislava 1974, s. 296.

23 Išlo napríklad o normu poštatňujúcu celé slovenské školstvo všetkých stupňov (nariadenie č. 5/1944 Zb. n. SNR), normu zrušujúcu všetky školy nemeckej

zlúčenie so sociálnodemokratickou stranou na Slovensku pod menom KSS na zlučovacom zjazde 17. septembra 1944 v Banskej Bystrici. Išlo prakticky o pohltie sociálnej demokracie komunistami. Už krátko pred koncom povstania sa dňa 15. októbra 1944 v Podbrezovej konala konferencia závodných rád. Komunistická strana tu presadila koncepciu jednotných odborov pod svojim vedením. Z uvedeného vysvitá, že vývoj na povstaleckom území v mnohom naznačoval a v mnohom určil základné črty smerovania v povojnovom období.

Druhá fáza tzv. ľudovodemokratického režimu nastáva s príchodom Červenej armády na územie Slovenska, teda od októbra 1944. Červená armáda mala funkciu osloboditeľa, ale zároveň vytvárala priestor pre nastolenie nového politického systému a režimu úzko prepojeného so Sovietskym zväzom. Sila domácich komunistov je umocnená bojovou silou Červenej armády. Červená armáda priamo zasahuje proti ľuďom, označeným za špiónov, diverzantov a zradcov. Orgány NKVD deportujú z územia Slovenska do Sovietskeho zväzu tisíce civilných i vojenských osôb z územia Slovenska, ktoré sa dostávajú do sovietskych väznic a pracovných táborov. Sovietsky zväz tak získava lacnú pracovnú silu a na Slovensku sa eliminuje protikomunisticky ladená opozícia. Červená armáda síce koncom roka 1945 z ČSR odchádza, no ostáva tu sieť spravodajcov, agentov, ktorí plnia úlohy a príkazy Moskvy. Okrem toho odchod armády naznačuje, že Stalin považuje ČSR zo svojho pohľadu za menej problémovú krajinu.

Od moskovských rokovaní (22. – 29. marca 1945), respektíve od prijatia Košického vládneho programu (5. apríla 1945), koncipovaného komunistami, sa etabluje nový autoritatívny ľavicový režim s prevažujúcou orientáciou na Sovietsky zväz. Celkovú taktickú líniu komunistickej strany s osobitným zreteľom na Slovensko vytýčil v tejto fáze K. Gottwald vo svojom referáte ku komunistickým funkcionárom v Košiciach 8. apríla 1945. Vychádzala z týchto téz: 1. Moc „reakcie a buržoázie“ ako vládnucej triedy je diskreditovaná spolupracou s nacizmom, 2. Neexistuje žiadna právna, ústavná a štátna inštitúcia, o ktorú by sa mohla česká a slovenská „buržoázia“ oprieť, 3. Bývalý štátny aparát sa väčšinou neprevezme a nahradia ho národné výbory, 4.

a maďarskej menšiny s výnimkou ľudových škôl, založených po 6. 10. 1938 (nariadenie č. 6/1944 Zb. n. SNR).

Retribučným súdniectvom sa v mene národa a štátu potrestajú predstavitelia „skompromitovanej buržoázie“, čo oslabí buržoáziu ako triedu, 5. Využije sa politický kapitál „agrárnej revolúcie“ prostredníctvom pozemkovej reformy, 6. Dočasne z nutnosti spolupracovať s DS a ďalšími občianskymi stranami, no vnútorne sa budú diferencovať, pritom komunisti budú úzko spolupracovať s „demokratickými“ (rozumej prokomunistickými) živlami a diskreditovať „reakčné“ protikomunistické živly.

Úplné prevzatie moci komunistickou stranou bolo reálne už v tejto fáze. Z taktických, najmä zahraničnopolitických dôvodov, sa odložilo na neskôr. Komunistická strana mala mocenské pozície zabezpečené a nemusela o ne zväzdať nejaký tuhý zápas. Veď načo by vyvolávala domácu a zahraničnopolitickú krízu, keď už rozhodujúci podiel na moci mala a mohla ho časom rozširovať podľa vývoja pomerov?²⁴ To však neznamená, že sa zriekla pôvodného konceptu na úplné prevzatie moci. Podľa Gottwalda: „*Znamená to, že už dnes je čas, kedy jako nejbližší cíl si stanovíme sovětskou republiku, socialistický stát? Ne!... Přes příznivou situaci nejsou nejbližším cílem sověty a socialisace, nýbrž skutečně důsledné provedení demokratické, národní revoluce.*“²⁵ Gottwald však súčasne nezabudol pripomenúť, že príde čas, keď sa s „reakčnou klikou“ zatočí a nadávanie na komunistov bude pod trestnou sankciou. Konečný cieľ – socializmus pod egidou komunistickej strany teda ostal pevný, nezmenený. Od začiatku existovala náhradná stratégia, ktorá sa mala aplikovať vo vhodnom čase.

V tejto fáze prezident E. Beneš, pokračoval v tradícii vydávania dekrétov bez parlamentu, začatej v roku 1940. (Celkovo vydal 143 dekrétov). Moc sa sústreďuje vo vláde Národného frontu, zloženého najprv zo šiestich politických strán (štyri v Česku, dve na Slovensku, od roku 1946 štyri v Česku a štyri na Slovensku), kde prakticky až do definitívneho prevzatia moci komunistami majú väčšinu socialistické strany a kde rozhodujúce pozície patria komunistom alebo ich sympatizantom. Národný front sa nechápal ako časovo obmedzená koalícia politických strán, ale ako výraz jednoty všetkých vrstiev pracujúceho ľudu a jednotného názoru na základné úlohy štátu. Pravicové

24 RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci.* Praha 2002, s. 191.

25 VARTÍKOVÁ, M. (zost.): *KSS – Dokumenty z konferencií a plén 1945 – 1948.* Bratislava 1971, s. 142.

strany prvej ČSR sú zakázané a ich obnova znemožnená. Politická opozícia je neprípustná. Paritný stranický model na Slovensku DS-KSS z čias povstania sa ukazoval ako nevyhovujúci komunistickým zámerom, pretože fakticky vytváral potenciálny občiansky blok, integrujúci rôznorodé politické a ideové prúdy. Realizuje sa myšlienka národného štátu Čechov a Slovákov.

Na základe dekrétov prezidenta E. Beneša dochádza k odňatiu občianskych a majetkových práv nemeckej a maďarskej menšiny a k hromadným deportáciám nemeckého obyvateľstva, spojeným s násilnosťami. Časť maďarského obyvateľstva je na základe dekrétu prezidenta o všeobecnej pracovnej povinnosti deportovaná do Česka a časť určená na výmenu do Maďarska. Vznikajú sústreďovacie tábory pre osoby z národnostných dôvodov, pracovné tábory pre osoby nevyhovujúce z politických dôvodov a pre asociálov. Štátna bezpečnosť, ktorá má síce odlišnú organizačnú štruktúru v Česku (ZOB II.) a na Slovensku (NB II., neskôr VI. a VII. odbor povereníctva vnútra), ako aj vojenské obranné spravodajstvo (OBZ), sú v rukách komunistickej strany a používajú nezákonné metódy. Práve bezpečnosť, osobitne štátna bezpečnosť, sa stáva účinným nástrojom soviétizácie krajiny. Štátna bezpečnosť ovládaná komunistami pôsobí ako samostatná mocensko-politická sila, ktorá koná v súlade s politikou KSČ, ale aj nezávisle od nej. Pozície komunistov v štátnej bezpečnosti boli dokonca silnejšie na Slovensku ako v Česku.²⁶ V rukách mali aj bezpečnostné referáty pri národných výboroch.

Na základe dekrétov sa zisťovala národná a štátna spoľahlivosť občanov. Retribučné súdnictvo neslúži iba na potrestanie vinníkov z čias vojny, ale realizuje politické a triedne zábery komunistickej strany. Moc sa sústreďuje v rukách národných výborov, ktoré nahrádzajú štátnu byrokráciu a úradnícky aparát na všetkých úrovniach. Vzniká jednotná mládežnícka organizácia a odborová organizácia. Zasahuje sa proti cirkvám, najmä katolíckej pod zámenkou jej spätosti s režimom bývalej prvej Slovenskej republiky. Napríklad petičná akcia za obnovenie cirkevných škôl v lete 1945 sa stala podnetom pre hromadné zaistenie a štátna bezpečnosť vykonala prehliadky v biskupských úradoch a na farách. Cirkevná tlač a spolky sú radikálne obmedzené. Práve vo vzťahu štátu k rímskokatolíckej cirkvi je výrazný rozdiel medzi Slo-

26 KAPLAN, K.: Komunisté v československé Bezpečnosti v boji o moc. In: *Sou-
dobé dějiny*, roč. 2, 1994, č. 4 – 5, s. 517.

venskom a Českom. Navonok sa argumentovalo tým, že katolicizmus je kompromitovaný spoluprácou s režimom prvej Slovenskej republiky. Oslabenie pozícií cirkvi aspoň v časti štátu však prišlo vhod a neskôr sa mu nevyhlo ani Česko. Sovietsky zväz uplatňuje svoje hegemónne postavenie tajnou zmluvou z 23. novembra 1945 o ťažbe rúd a koncentrátov v ČSR obsahujúcich urán, rádium a iné rádioaktívne prvky a o ich dodávkach do ZSSR. Zmluva mala platnosť 20 rokov.

Tretia vývojová fáza je fázou krátkej stabilizácie tzv. ľudovodemokratického režimu. Možno ju vymedziť parlamentnými voľbami z 26. mája 1946 a septembrom 1947. Ukazuje sa rozdielnosť medzi českou a slovenskou časťou štátu. V rámci výrazne limitovanej politickej plurality vo voľbách na Slovensku dostala najviac – 62 % hlasov Demokratická strana (DS). KSS získala 30,37 % hlasov. Zatiaľ čo v Česku získali socialistické strany (KSČ, Čs. sociálna demokracia, Čs. strana nár. socialistická) spolu 79,41 % hlasov (z toho KSČ 40,17 % hlasov), na Slovensku dostali socialistické strany (KSS a Strana práce) 33,48 % hlasov (z toho KSS 30,37 % hlasov).²⁷ Postavenie DS a nepriaznivý volebný výsledok komunistov na Slovensku sa riešil oklieštením kompetencií slovenských orgánov a zvýšením centralizácie štátu (tretia pražská dohoda). Tento proces sa uskutočňoval pod heslom ohrozenia jednoty a celistvosti republiky údajnou predvolebnou koalíciou slovenskej DS s „ľudákmi“ (Aprílová dohoda). Tak vlastne KSČ riešila dve otázky: centralizáciu moci v pražskom ústredí a súčasne s pomocou českých občianskych strán aj oslabenie DS a tým aj v celoštátnom meradle občianskych politických síl. Obmedzujúca politika voči DS viedla k pasivite a rezignácii jej aktivistov. Tak sa na Slovensku vytvárali priaznivé podmienky pre nástup komunistov. V tomto období sa zavádza plánované hospodárstvo zákonom o dvojročnom hospodárskom pláne (č. 196/1946 Zb. zo dňa 25. októbra 1946) a Stalin 9. júla 1947 zakazuje Československu účasť na Marshallovom pláne hospodárskej obnovy vojnou zničenej Európy.

Začiatok štvrtej fázy môžeme datovať od septembra 1947, keď sa odohrali dve významné udalosti: medzinárodno-politická – založenie Informačného byra komunistických a robotníckych strán a vnútropolitická – odhalenie

27 KULICH, M. (zost.): *Volebné výsledky do Ústavodarného Národného zhromaždenia*. Bratislava 1946, s. 7.

tzv. protištátneho sprisahania na Slovensku. Vedenie KSČ-KSS opúšťa parlamentnú cestu a mení taktiku. Vzhľadom na zahranično-politickú situáciu (zostrojúci sa konflikt dvoch formujúcich sa veľmocenských blokov) a vnútropolitickú situáciu (blížiaci sa termín nových parlamentných volieb) sa rozhodlo pre rýchlu konfrontáciu. Nastáva mobilizácia všetkých organizácií pod jej vplyvom (strana, bezpečnosť, odbory, odbojári, tlač). KSČ-KSS využíva mimoparlamentné formy nátlaku, mobilizuje masy a verejnosť proti údajnej reakcii. Pod rúškom štátnej bezpečnosti zinscenovaného protištátneho sprisahania na Slovensku, kde sa obviňovali špičky DS zo spojenia s ilegálnym hnutím a slovenskou emigráciou, dochádza k masovému zatýkaniu. Kríza sa rieši rekonštrukciou Zboru povereníkov. Táto fáza vrcholí v komunistickom štátnom prevrate vo februári 1948, ktorý sa uskutočňuje na Slovensku s istým predstihom už 21. februára 1948 odvolaním nepohodlných členov Zboru povereníkov za DS predsedom Zboru povereníkov G. Husákom.

Obdobie autoritatívneho režimu ľavicového typu, ktoré sa presadzovalo pod heslom budovania ľudovej demokracie, znamená dôležitý medzník v spoločenskom a politickom živote Slovenska. V tomto období sa definitívne etablovala komunistická strana ako vládna strana. Nevznikli plnohodnotné demokratické inštitúcie, dochádzalo k hromadnému porušovaniu občianskych a ľudských práv. Preto použitie termínu demokracia je neadekvátne. Občianske strany v podstate legitimizovali sovietskú a socialistickú krajinu a reálne nemali prostriedky na zmenu nastúpenej cesty. Pokračovala deštrukcia občianskej spoločnosti, hoci je paradoxné, že na obranu princípov tejto spoločnosti sa postavilo výraznejšie agrárne Slovensko prostredníctvom politiky DS a parlamentných volieb z roku 1946 a nie Česko, kde mala občianska spoločnosť dlhšie tradície a širšie zázemie. Tento príspevok si nenárokujú definitívne vyriešenie problematiky terminologického a chronologického vymedzenia politického režimu na Slovensku a v Československu v rokoch 1944 – 1948. Chce byť príspevkom do diskusie, kde sa otvára celý rad ďalších problémov a otázok.

SUMMARY**Political regime in Slovakia between 1944 – 1948**

This study aims to characterize the chronological and terminological delimitation of the political system at work in Slovakia between 1944 and 1948. Primary processing and interpretation of the communist coup in the Czechoslovak Republic often happens to reduce the situation to the crisis involving state rule and its consequent resolution in February 1948. The author urges a regression deeper into history to comprehend Soviet politics for Central and Western Europe in 1930s. The Soviet Union, a victorious superpower coming out of the WWII, extended its influence everywhere its armies trod. The provisional model of the so-called people's democracy emerged and existed in a non-conflicting mode in Czechoslovakia. The author compares this model with an authoritarian model applied in Slovakia since 1938, and he finds some significant parallels. The so-called people's democracy was a leftist form of an authoritarian regime, and a precursor to communism totalitarianism. With regard to marked infringement of human and civil rights, it is impossible to speak of democracy here; even if adjectives such as "controlled" or "directed" are added, which add a defective ring to the existing democratic system. The author concludes the study with an attempt to delimit the establishment of the leftist authoritarian regime in Slovakia and Czechoslovakia chronologically in 1944-1948.

JESENNÁ POLITICKÁ KRÍZA NA SLOVENSKU V ROKU 1947

Marek SYRNÝ

Múzeum SNP, Banská Bystrica

Formovanie plánu politickej krízy

Po prehratých parlamentných voľbách v máji 1946 sa ako jedna dlhá súvislá niť tiahne snaha komunistov o zvrat mocenských pozícií v národných a štátnych orgánoch na Slovensku v prospech Demokratickej strany (DS). Hneď po voľbách 1946 sa stáva téza o ovládnutí DS ľudákmi respektíve povojnovými „novouďákmi“ – na základe tzv. Aprílovej dohody – hlavným agitačným prostriedkom v povolebnom ťažení Komunistickej strany Slovenska (KSS) a Komunistickej strany Československa (KSČ) proti slovenským demokratom. Táto konštrukcia sa veľmi vhodne osvedčila pri presvedčaní českých nekomunistov v Národnom fronte a vo vláde o nevyhnutnosti obmedzenia slovenských národných orgánov. Zásluhou vykreslenia Slovenska ako štátne nespoľahlivej časti povojnového Československa, kde sa dostali cez DS k moci bývalí separatistickí prívrženci Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS), sa podarilo komunistom s podporou českých nekomunistov presadiť tzv. tretiu pražskú dohodu. Tá radikálne obmedzila slovenskú samosprávu na úkor prokomunistickejšieho pražského centra. Na druhej strane sa však komunistom nepodarilo českých nekomunistov presvedčiť o nevyhnutnosti úplného vyradenia alebo aspoň radikálneho zníženia prístupu DS k mocenským pozíciám, ktoré jej na základe volebných výsledkov patrili. Tak sa stalo, že síce Zbor povereníkov bol výrazne podriadený vláde a povolebná SNR fakticky nepresadila temer nijaké špecificky slovenské zákonné nariadenie, ale dvojtretinovú pozíciu v nich mali aj tak v rukách slovenskí demokrati. Najmä povereníci za DS a ich podriadení mohli ešte stále ovplyvňovať značnú časť spoločenského života na Slovensku. A to isté platilo v regionálnom meradle aj pre slovenských demokratov v národných výboroch či správnych komisiách. Túto hegemoniu DS, prirodzene, niesli slovenskí komunisti veľmi ťažko a neustále premýšľali nad tým, ako zmeniť pomer síl vo svoj prospech. Od jesene 1946, ale najmä na jar 1947, si veľa sľubovali od súdneho procesu s bývalým prezidentom Slovenského štátu Jozefom Tisom. Kalkulovali totiž s tým,

že pôvodné povstalecké vedenie DS (prevažne evanjelické) sa v súvislosti s Aprílovou dohodou zaviazalo predstaviteľom politického katolicizmu, že nedopustí odsúdenie J. Tisu na smrť. Od presadenia trestu smrti si komunisti sľubovali, že po Tisovej exekúcii odídu z radov DS predstavitelia politického katolicizmu nesúhlasiaci s Tisovou smrťou, čím sa DS výrazne oslabí. Opäť, ako pred voľbami 1946, predpokladali vytvorenie katolíckej strany na úkor DS, čo im dávalo predpoklady na ovládanie slovenskej politiky a postupné vyradenie jednej alebo druhej nekomunistickej strany.

Plán s Tisovou popravou však komunistom veľmi nevyšiel. Vnútorne jeho exekúcia síce DS riadne zatriasla – niektorí katolícki reprezentanti a niektoré okresy veľmi obviňovali vedenie DS z nemohúcnosti a slabosti (či z neochoty) a dochádzalo aj k odhlasovaniu predplatného stranického denníka Čas¹ – po pár dňoch a týždňoch však už bolo v DS takmer všetko tak ako pred procesom. KSS a KSČ sa nesplnili ani túžby o významnejších masových demonstráciách za J. Tisu,² z ktorých by mohli obviniť DS a na základe ktorých by

1 V historiografii pred rokom 1989 sa k prípadom odhlasovania predplatného Času po poprave J. Tisu pristupovalo často veľmi tendenčne a neobjektívne, čo sa čiastočne preberalo aj do nedávnej historickej produkcie. Dokazovalo sa tým, ako veľmi sa podarilo komunistom spôsobiť priamy úder do radov DS a ako hŕfnie od nej odsakovali bývalí voliči HSLS, keď sa povstaleckým evanjelikom vo vedení DS nepodarilo zachrániť Tisu.

K odhlasovaniu predplatného určite v niektorých prípadoch – tak ako o tom informovali vedenie KSS jej okresné štruktúry – určite dochádzalo, nemohlo však ísť o masovejší jav. Dokazujú to aj relevantné čísla z predaja Času z rokov 1946 a 1947. Pri rovnakej cene jedného čísla bol zisk z predaja Času do novembra 1947 takmer rovnaká suma ako v roku 1946. To znamená, že sa za celý rok 1947 predalo minimálne toľko kusov Času ako rok predtým, respektíve možno dokonca aj o niečo viac. Aj keď z toho odpočítame iba v roku 1947 začatú distribúciu Času do českých krajín (šlo o zopár tisíc kusov), i tak nemohlo v dôsledku neúspešnej politiky DS v Tisovom procese dôjsť k výraznejšiemu odhlasovaniu predplatného Času, lebo by sa to muselo prejavovať na príjme z jeho predaja. Okrem toho, ani v nijakých interných stranických materiáloch DS mapujúcich pôsobenie jej stranického tlače v roku 1947 sa nijaký výrazný výkyv v odoberaní Času neeviduje. Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Demokratická strana (ďalej DS), šk. č. 6. *Správa o činnosti „Bystrice“ k 31. 8. 1947 a Správa o činnosti „Bystrice“ od 1. 9. do 15. 11. 1947.*

2 Národní archiv (ďalej NA) Praha, f. 100/24, svazek (ďalej sv.) 64, archivní jednotka (ďalej a. j.) 953. *Správa Ministerstva vnútra predsedovi vlády o situácii na Slovensku.*

mohli v Prahe presadiť potrestanie DS za vyvolanie protištátnej atmosféry na Slovensku. Začali sa preto veľmi intenzívne hľadať iné zámienky, ako obviniť DS a ako ju obráť o jej mocenské pozície.

Matériu na vyvolanie komunistickej „protiseparatistickej“ kampane proti DS v centrálnych orgánoch však komunistom poskytli aj samotní slovenskí demokrati. Tí, v snahe čo najrýchlejšie zmazať vnútri DS zlý dojem vyvolaný „neschopnosťou“ vedenia strany zamedziť Tisovu popravu, sa ponáhľali či už s rozšírením kontroverzného textu *Ako to bolo v skutočnosti*³, respektíve sa netakticky „ulakomili“ na odvolanie hlavného Tisovho sudcu Igora Daxnera.⁴

- 3 Článok *Ako to bolo v skutočnosti* mal informovať voličov DS o všetkých aktivitách, možnostiach i nemožnostiach, ktoré strana vykonala a mohla vykonať v prospech oslobodenia J. Tisu spod trestu smrti. Prirodzene, že text článku, aj keď fakticky obsahoval viaceré skutočnosti a udalosti presne tak, ako sa odohrali, celkový kontext bol zostavený tak, akoby za odsúdenie J. Tisu bola zodpovedná najmä vláda, pričom sa, samozrejme, zabúdalo na nejednoznačné vyjadrenie Predsedníctva SNR (v ktorom mala DS väčšinu) za, či proti rozsudku smrti. Takáto argumentácia vrhajúca tieň viny na pražskú vládu však nebola prijateľná nielen pre komunistov, ale ani pre českých nekomunistov odsudzujúcich kritizovanie centrálnej vlády. Preto nakoniec, keď bol tento článok uverejnený 23. apríla 1947 v Čase, bolo toto číslo ústredného tlačového orgánu DS úradne zhabané. Vedenie DS sa však aj napriek tomu snažilo nestratiť priazeň svojich horlivejších katolíckych prívržencov, a preto nakoniec poslalo tento článok svojim okresným sekretariátom. Keďže však išlo o úradne zakázaný text, mal sa iba interne rozširovať vo verejnosti, a to až po dohode s poslancami DS pôsobiacimi v tom ktorom regióne. SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 51 (stará signatúra). *Obežník Ústredného sekretariátu DS z 23. 4. 1947.*
- 4 Šlo o jasnú politickú pomstu za to, že I. Daxner bol pri Tisovom súdení úplne ovplyvnený svojím subjektívnym vzťahom a komunistickým pohľadom na osobnosť J. Tisu, nerešpektujúc pritom vôbec usmernenia jemu v istom zmysle nadriadeného Predsedníctva SNR. I. Daxner napríklad absolútne ignoroval žiadosť predsedu SNR Jozefa Lettricha zo 14. apríla 1947, aby odročil neočakávané skoré posledné pojednávanie, na ktorom sa mal vyniesť rozsudok, a odmietol sa aj dostaviť na Predsedníctvo SNR rokovať o rozsudku. J. Lettrich odôvodňoval nevyhnutnosť rokovania o rozsudku v Predsedníctve SNR tým, že politická zodpovednosť po vynesení rozsudku padá na Predsedníctvo SNR, zatiaľ čo sa I. Daxner odvolával na svoju sudcovskú nezávislosť. Vzhľadom na tieto skutočnosti a viaceré menšie procesné a politické chyby, ktorých sa I. Daxner z pohľadu DS dopustil, bol po dlhej diskusii v Predsedníctve SNR 20. mája 1947 tromi hlasmi zástupcov DS v tomto orgáne odvolaný z funkcie predsedu Národného súdu. Predsedníctvo vlády 23. mája 1947 prijalo rozhodnutie, že požiada Predsedníctvo SNR, aby zastavilo výkon svojho uznesenia. Pretože SNR

Tieto – vnútrostranícky pochopiteľné, ale pre české nekomunistické strany nestráviteľné kroky vedenia DS – sa stali v menšom vydaní podobnými trójskymi koňmi v politike slovenských demokratov, ako omnoho významnejšia Aprílová dohoda. Napriek ich reálne malému významu veľmi vhodne poslúžili komunistom na vyvolanie averzie voči DS cez prizmu ich protivládneho obsahu. Nepremyslené konanie DS v nepriamom obviňovaní vlády z Tisovej popravy v článku *Ako to bolo v skutočnosti* a unáhlené spustenie tzv. daxneriády si neskôr na zasadnutí pléna Ústredného výboru (ÚV) KSČ 4. a 5. júna 1947 veľmi pochvaľoval samotný Klement Gottwald. Na ich príklade povzbudzoval ostatných súdruhov, že politické porážky, ktoré DS v súvislosti so spomínaným článkom a daxneriádou utrpela, sú iba začiatkom celej väčšej kampane, ktorá bude viesť k veľkej politickej porážke slovenských demokratov.⁵

Už v marci 1947 písal predseda Zboru povereníkov G. Husák (vo svojich informáciách o priebehu procesu s Tisom) predsedovi vlády K. Gottwaldovi o tom, že je nevyhnutnosťou zmeniť stranícko-politickú štruktúru na Slovensku, čo označil za kľúčovú otázku politiky komunistov.⁶ O mesiac po Tisovej

neakceptovala túto požiadavku, ústredná vláda na tajnom zasadnutí 3. júna 1947 zrušila rozhodnutie Predsedníctva SNR ako nezákonné a zmätočné, porušujúce princíp sudcovskej nezávislosti. Na uznesenie vlády reagoval J. Lettrich listom Predsedníctvu vlády. Označil rozhodnutie vlády za nezákonné a neplatné, lebo podľa retribučného nariadenia SNR, právo vymenúvať a odvolávať sudcov Národného súdu patrí do výlučnej pôsobnosti a príslušnosti SNR a nikoho iného, teda ani vlády republiky. Tón a obsah listu vyvolal vo vláde veľké pobúrenie, nvraviac o veľmi negatívnej a búrlivej reakcii, ktorú daxneriáda vyvolala v radoch KSS a ňou ovládaných spoločenských organizáciách. Bližšie pozri: SYRNÝ, M.: Politické aspekty súdneho procesu s Dr. Jozefom Tisom. In: KOŽIAK, R. – NAGY, I. (zost.): *Acta historica Neosoliensia*, tomus 7. Banská Bystrica 2004, s. 146-147.

- 5 „...Druhý úder, ktorý sme zasadili slovenskej reakcii, týka sa priamo Dr. Daxnera ... vybrali si na to úplne hlúpym spôsobom osobu Dr. Daxnera, ktorého zosadili ... Znovu sa prepočítali ... V tomto prípade je zas hlavnou taktickou úlohou nedopusť, aby sa česká a slovenská reakcia nedostali dohromady ... tieto dve rany, ktoré sme im dali, tie nie sú zakončením celej histórie, ale začiatkom.“ VARTÍKOVÁ, M. (zost.): *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén Komunistickej strany Slovenska 1944-1948*. Bratislava 1971, s. 587.
- 6 BARNOVSKÝ, M.: Politické súvislosti súdneho procesu s Dr. J. Tisom a spol. *Historický časopis*, r. 1992, č. 4, s. 462.

poprave a nedostavení sa jej očakávaného rozkladného efektu v DS, sa vo vedení KSČ objavil návrh na vyvolanie vládnej krízy a vystúpenie komunistov zo Zboru povereníkov.⁷ Na zasadnutí ÚV KSS 12. a 13. mája 1947⁸ sa vo vystúpeniach viacerých rečníkov, ale najmä predsedu Viliama Širokého i ústredných tajomníkov Štefana Bašťovanského a Karola Bacílka, už pomaly začínali črtat' línie budúcej veľkej politickej kampane za zmenu mocenských pomerov na Slovensku. V. Široký vo svojej úvodnej správe o všeobecnej politickej situácii prízvukoval najmä to, že doterajšiu pasívnu kritiku zásobovacích a hospodárskych nedostatkov na Slovensku zapríčinenú demokratickými povereníkmi, treba preniesť do más. Preložené do zrozumiteľnejšej reči, vyvolať „hnev ulice“ respektíve vtedy v straníckom žargóne používaný „nátlak zdo-la“. Podľa Širokého netreba len hovoriť, že v tom-ktorom okrese niet múky či mlieka vo verejnom zásobovaní, alebo, že sa rozmáha čierny obchod s potravinami distribuovanými v prídellovom systéme.⁹ Treba okresným KSS adresne pomenovať nedostatky a ich nositeľov, predostrieť „zistenia“ ľudu, aby ten s pomocou strany vysielal za povereníkmi DS a ich verejne činnými straníkmi

7 KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. Praha 1993, s. 87.

8 Zasadnutie ÚV KSS predchádzalo rokovanie ÚV KSČ, ktoré sa ešte bližšie riešením slovenskej problematiky, čiže radikálnym oslabením DS na úkor KSS, veľmi nezaoberalo. Iba B. Laštovička sa na margo mocenských pozícií strany na Slovensku vyjadril: „*Demokratická strana nadväzuje na metódy a politickú líniu Hlinkovej strany ... Smeruje k nezávislosti od ústrednej vlády a chce zo Slovenska urobiť oporný bod reakcie vnútornej a zahraničnej pre jej výčiny. Musíme našu verejnosť bližšie informovať o DS a zabrániť, aby sa naša [rozumej česká – pozn. autora] reakcia nemohla s ňou spájať. DS ovláda monopolisticky rozhlas, tlačovú agentúru. Tieto monopoly treba zlomiť.*“ VARTÍKOVÁ, M. (zost.): *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén Komunistickej strany Slovenska 1944 – 1948*, s. 550.

9 Už v tomto Širokého prejave možno badať klasickú jednoduchú komunistickú receptúru na riešenie podobných zásobovacích problémov: „*Prídelový systém musí byť upravený, prídelové dávky musia byť určené tak, aby robotníctvo, zamestnanectvo a vôbec mestskí a dedinskí konzumenti odkázaní na prídelový systém dostávali pravidelné prídelý chleba a múky, kým samozásobitelia a bohaté vrstvy, ktoré sa viac ako dostatočne zásobili na voľnom trhu, gazdovali so svojimi zásobami do novej úrody.*“ Tamže, s. 552.

Po vzore sovietskych boľševikov sa teda presadzovalo prerozdelenie obmedzeného množstva potravín mestám, robotníctvu a zamestnanectvu (ktoré tvorili gros KSS) na úkor samozásobiteľského vidieckeho roľníckeho obyvateľstva (v drivej väčšine prívržencov DS).

deputácie, telegramy, rezolúcie a tak ich donútil k náprave „*zjavov hatiacich dvojročnicu*“. K potrebe vyvolania nátlaku voči DS v hospodárskych otázkach V. Široký pridával potrebu prehĺbenia aj dovtedajšej kritiky DS za krytie novoľudáctva. Zdôrazňoval najmä potrebu spochybnovania štátnej spoľahlivosti samotnej DS, ktorá sa kvôli „ľudákom“ v jej radoch (proces s Tisom, daxneriáda, ...) dokonca opovážila vystúpiť proti prezidentovi a vláde. Tým sa ako reprezentanti vládnej strany mali dopustiť „*niekoľkonásobného zločinu podľa zákona na ochranu republiky*“. V súvislosti s Aprílovou dohodou a pôsobením „novoľudákov“ v DS prehlásil, že tieto už nie sú iba záležitosťou vzťahov medzi DS a KSS, ale otázkou bezpečnosti celej povojnovej ČSR. Vzápätí Široký vyriekol hlavnú chybu DS – mocenská pozícia slovenských demokratov v Zbore povereníkov a v národných výboroch je hlavnou príčinou nepresadzovania sa centrálnej vládnej politiky (výrazne ovplyvňovanej KSČ) na Slovensku. A na prekonanie tejto prekážky sa už aj črtali vhodné riešenia. Keď sa nedá väčšinový socialistický vplyv vo vláde presadiť aj na Slovensku prostredníctvom dohody s DS v Národnom fronte, netreba sa obmedzovať iba na princíp Národného frontu ako koalície politických strán. Treba si privolať na pomoc proti DS aj iné masové záujmové organizácie. V záverečnom slove V. Širokého na tomto zasadnutí sa už otvorene hovorilo aj o taktike komunistov, ktorá vyústila v jeseni 1947 do demisie Zboru povereníkov: „*...my máme ísť takou cestou, aby niektorí povereníci boli odstránení, a my to sledujeme ... ale musí nastať súhra. Súhra síl, mobilizácia dole, útok v Zbore povereníkov a zásah z vlády. ... v Zbore povereníkov nedosiahnu nič naši súdruhovia, keď nebude tlak zdola. Veľmi ťažko môžu zasiahnuť, keď situácia vládu nenúti. A taká situácia môže byť, keď vláda na základe masových manifestácií nášho ľudu za určité konkrétne požiadavky dvojročného plánu povie: ten a ten povereník sabotuje dvojročnicu! Vláda má potom možnosť – lebo Zbor povereníkov zložil sľub do rúk predsedu vlády – vysloviť nedôveru. Ale nedôveru nemôže vysloviť za podmienok, keď to len KSS žiada. Národ, ľud, musí to žiadať. To je, a to musí byť naša taktická koncepcia.*“¹⁰ Mechanizmus politickej krízy a jej

10 Tieto Širokého úvahy o zmene charakteru Národného frontu potom ďalej v diskusii rozvíjal aj K. Bacílek: „*Prečo by do Národného frontu nemohli mať prístup odbojové organizácie a masové organizácie, predovšetkým odbojové, ako plnoprávni členovia?*“ ... Ďalšia forma: „*KSS by bola reprezentantkou všetkých ľudových vrstiev, predstavitelia občianskych strán by boli v opozícii a týmto spô-*

riešenia v prospech KSS tak bol už jasný. Kompromitovať povereníkov DS vyvolanými masovými protestmi odbojárov a odborov pre hospodárske (najmä zásobovacie) ťažkosti a pre nedôslednú očistu úradov od štátu nelojálnych ľudákov, dosiahnuť tak zásah vlády do zloženia Zboru povereníkov a zvrátiť väčšinovú pozíciu DS v Zbore v prospech KSS.

Už krátko po tomto zasadnutí ÚV KSS sa 16. mája 1947 zišli na porade členovia Zboru povereníkov za KSS. Hoci ich porade nedominovali tak jednoznačne a v takej radikálnej forme kritiky DS v otázke očisty a zásobovacej situácie ako v neskorších mesiacoch, už tu možno badať značnú prípravu na nadchádzajúcu veľkú kampaň proti DS. Kritizovali sa vtedy rezorty a inštitúcie, ktoré ich momentálne mocensko-politicky najviac dráždili a robili im „škrt cez rozpočet“ v ich plánoch. Na spomínanej porade sa dohodlo o spoločnom vystúpení v Zbore povereníkov proti povereníkovi informácií Samuelovi Bellušovi a proti predsedovi Najvyššieho kontrolného dvora v Bratislave Fedorovi Thurzovi.¹¹ Príčiny tlaku voči S. Bellušovi vyplývali z toho, že DS mala cez neho väčší vplyv na rozhlas na Slovensku. Odrážalo sa to v menšej možnosti komunistickej agitácie (ako to bolo v českom rozhlase patriacom do kompetencie komunistického ministra Václava Kopeckého), a naopak, vo väčšom vysielacom priestore pre nekomunistov a nekomunistických politikov. Pokiaľ chceli komunisti osloviť svojou propagandou aj im nenaklonené obyvateľstvo, ktoré dovtedy čerpalo informácie viac-menej iba z nekomunistických tlačovín, potrebovali získať v rozhlase výraznejší priestor. To sa im však veľmi nedarilo. Preto sa neskôr snažili rozhlas na Slovensku plne podriaďiť prokomunistickejšiemu rozhlasovému vysielaniu z Čiech. Proti Fedorovi Thurzovi vystupovali najmä preto, že si ako niekdajší demokratický politik dovolil nariaďovať revízie komunistami ovládaných znárodnených podnikov, ktoré nie vždy dopadli pozitívne. Vedenie KSS si tieto revízie automaticky vysvetľovalo ako politicky motivované sekírovanie komunistických národných správcov, čiže ako priamy útok voči svojej strane. Preto sa od komunistických

sobom by sa robilo jednotné ľudové hnutie pod vedením komunistov.“ Bližšie k predmetným prejavom pozri: VARTÍKOVÁ, M. (zost.): *Komunistická strana Slovenska.*, s. 568 – 584.

11 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. č. 2157.

povereníkov požadovalo, aby do jedného týždňa po porade odoslali predsedovi Zboru (G. Husák) príписы žiadajúce Thurzovo odvolanie.¹²

Zásobovacie problémy

Komunistickej taktike vyvolania veľkej politickej krízy na Slovensku prišli vhod povojnové problémy so zásobovaním potravinami. Vyplývali najmä zo všeobecnej hospodárskej situácie po vojne, keď sa vzhľadom na veľké poškodenie poľnohospodárskej výroby muselo pristúpiť k štátom riadenej distribúcii potravín – tzv. lístkový systém. Ale zásobovacie ťažkosti výrazne ovplyvňovali špecifická povojnových slovenských podmienok ovplyvnených samotnou úrovňou slovenského poľnohospodárstva či nedoriešením otázky maďarskej pôdy. Lístkový systém nebol na Slovensku taký striktný ako v českých krajinách, existovalo viacero skupín potravín, ktorých nebol až taký nedostatok a mohli byť voľne distribuované. Tak či onak však riadený výkup agrovýrobných príliš nemotivoval roľníkov aby vyrábali viac, neexistovali klasické trhové vzťahy. Oproti predvojnovým pomerom bol veľký rozdiel v ohodnocovaní poľnohospodárskej a priemyselnej práce. Tzv. cenové nožnice zvyhodňovali priemyselné produkty na úkor poľnohospodárskych, čo okrem iného súviselo tiež z protežovaním robotníctva v komunistickej politike. Napriek vojnovým úvahám a povojnovým snahám sa slovenskej respektíve československej politike nepodarilo uspokojivo riešiť ani maďarskú otázku na Slovensku, čo tiež nepriaznivo vplývalo na nižšie poľnohospodárske výnosy. Pôvodná snaha vyst'ahovania väčšiny Maďarov a usadenia slovenských repatriantov respektíve drobných roľníkov a bezzemkov z poľnohospodársky slabých oblastí na juhu Slovenska stroskotala na neochote západných veľmocí súhlasiť s podobným riešením maďarskej otázky ako v prípade Nemcov. Vznikla patová situácia, keď sa pre repatriantov či Slovákov z Oravy, Kysúc, Pohronia alebo severovýchodného Slovenska uvoľnila v rámci výmeny obyvateľstva iba malá časť maďarskej pôdy. Ostatná ostávala ešte stále vo vlastníctve Maďarov. Poľnohospodárska výroba na južných najúrodnejších oblastiach Slovenska však aj tak viazla, lebo tunajší Maďari nemali istotu, či ostanú v ČSR respektíve či nebudú vyst'ahovaní. Preto vyrábali iba toľko, aby sami prežili respektíve iba do tej miery, ako ich k tomu donútila štátna správa.

12 Tamže.

Ale najväčším limitom poľnohospodárskej výroby na Slovensku v povojnových rokoch stále ostávala jej všeobecne nižšia úroveň. Týkalo sa to ako jej mechanizácie, tak i výmerov jednotlivých hospodárstiev, ktoré mali väčšinou iba zopár hektárov a boli málo rentabilné. Situácia v českých krajinách bola v tomto smere tradične lepšia, čo sa prejavovalo aj vo vyšších hektárových výnosoch. A tak po počiatočnom lepšom povojnovom zásobovaní na Slovensku ako v Čechách a na Morave, súvisiacim s hospodárskym vývojom počas vojny, sa v slovenskom poľnohospodárstve a zásobovaní obyvateľstva začali prejavovať väčšie nedostatky. Tie naplno prepukli v lete a v jeseni 1947.

Niektoré okresy Slovenska pociťovali pri určitých komoditách lístkového systému (predovšetkým pri múke resppektíve chlebe) menšie nedostatky už pred rokom 1947. Od prelomu rokov 1946/1947 sa situácia v týchto okresoch stávala vážnejšou.¹³ Do tohto, ešte ako tak udržateľného stavu, však prišlo v lete 1947 obrovské sucho. V niektorých oblastiach Slovenska bola iba 1/3 resppektíve 1/4 úrody z predchádzajúcich rokov. To doviedlo stav poľnohospodárskej výroby na Slovensku do krízy, ktorá sa prejavila nedostatkom krmovín a obilia. Politicky si komunisti nemohli želať nič viac. Krízový stav v rezorte poľnohospodárstva a v zásobovaní, ktoré riadili demokrati, sa im ponúkal na dokonalé využitie v plánovanom tlaku voči DS ako na Slovensku, tak aj v centrálnej vláde. Výrazná kritika agrárnej politiky slovenských demokratov pritom nemala slúžiť iba na kompromitovanie DS v Zbore povereníkov. Mala ich diskvalifikovať aj v očiach samotného roľníctva, ktoré sa snažilo významnejšie oslovit' práve od jari 1947 v súvislosti so snahou získať si na svoju stranu aj časť tohto bázového elektorátu DS. Vedenie KSS predpokladalo, že keď bude roľníckej verejnosti dostatočne razantne a adresne poukazovať na zlú agrárnu politiku vedenia DS zaujímajúcu sa iba o „kapitalistické zisky“ a nie o jednoduchých roľníkov, dokáže si menších roľníkov získať ponukou rýchleho vzrastu ich sociálneho statusu resppektíve jednoduchou finančnou

13 Faktom je, že slovenskí komunisti výraznejšie upozorňovali už koncom roka 1946 resppektíve začiatkom roka 1947 na nepriaznivý stav v zásobovaní obyvateľstva a vo vytváraní potravinových zásob na Slovensku. A rovnako ako neskôr, aj keď teraz s menším politickým akcentom, obviňovali zo situácie povereníkov pôdohospodárstva, výživy a zásobovania za DS. NA Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 837; Ing. Filo dovŕšil chybu Fraštackého. In: *Pravda*, r. 1947, č. 16 (19. 1. 1947), s. 2.

pomocou. Na tento účel slúžili najskôr návrhy tzv. Ďurišových poľnohospodárskych zákonov respektíve tzv. Hradecký program ministra poľnohospodárstva, slovenského komunistu J. Ďuriša. Neskôr to bol najmä návrh tzv. miliónárskej dane¹⁴, ktorá mala roľníkom saturovať ich straty spôsobené veľkým suchom a neúrodou. K hlavným bodom miliónárskej dane patrilo zavedenie mimoriadnej jednorazovej dane a mimoriadnej dane z nadmerného prírastku na majetku. To malo slúžiť k úhrade mimoriadnych príplatkov k poľnohospodárskym cenám ako úhrada škôd utrpených suchom. Dani mali byť podrobení tí, ktorých zdaniteľný príjem presahoval 240 000 Kčs za rok, a fyzické osoby, ktorých majetok presahoval 1 000 000 Kčs a dosahovali príjem nad 50 000 Kčs ročne.¹⁵ Naproti tomu aj slovenskí demokrati predložili svoj návrh riešenia krízy, ktorý spočíval v zlacnení životných potrieb poľnohospodárskeho obyvateľstva, v odstránení cenovej disparity medzi priemyselnými cenami a agrocenami, ako i v uvoľnení viazaných vkladov roľníkov.¹⁶

Keďže demokratická, ľudová i národnosocialistická strana komunistický návrh rázne zamietli, spustili komunisti svoju typickú nátlakovú akciu presadenia svojich požiadaviek formou petícií, rezolúcií a manifestácií ich stúpen-

14 Bližšie pozri: VESELÝ, Z.: *Sborník dokumentů a materiálů ke studiu nejnovějších dějin Československa 1945-1948*. Sv. II. Praha 1986, s. 27.

15 Proti komunistickéj propagande riešenia sucha jednorazovými „miliónárskymi“ dávkami a na presadenie svojho riešenia pomoci roľníkom dokonca vedenie DS vydalo aj propagačný leták. Ten dokazoval, že komunistami predložená miliónárska dávka vlastne nepomáha postihnutým roľníkom na úkor najbohatších vrstiev, ale v mnohých prípadoch ešte viac ochudobňuje roľníctvo. Plagát poukazoval na to, že každý, kto vlastní 10 až 15 jutár ornej pôdy a rodinný dom s hospodárskymi budovami spolu so živým a mŕtvym inventárom, je už vlastne miliónár, lebo všetok jeho majetok prekračuje túto hodnotu. A teraz by mal aj takýto stredný roľník postihnutý suchom zaplatiť jednorazovo 11 % zo svojho majetku, čo by ho už úplne ekonomicky zruinovalo. Naproti tomu DS navrhovala zvýšenie dane z mesačných príjmov („veď u vedení národných podnikov sú desaťtisícové...“) a zavedeniu spomínanej dane z kúpy luxusných predmetov. SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 51 (st. sign.). *Leták „Komunisti chcú zničiť stredného roľníka, obchodníka a živnostníka“*.

16 Okrem toho podpredseda vlády J. Ursíny, hneď po predložení komunistického návrhu, na zasadnutí vlády 2. septembra 1947 argumentoval proti miliónárskej dávke i tým, že ak sa má spravodlivo zobrať tým, čo majú prebytok, čiže tzv. miliónárom, má sa tak urobiť zvýšením dávky z prepychových tovarov (hlavne z alkoholu). NA Praha, f. 100/24, sv. 145, a.j. 1494.

cov. Demokrati sa snažili tomuto objednanému mimoparlamentnému tlaku čeliť vysvetľovaním, apelmi, ale i zákazmi podpory svojich členov tomuto komunistickému návrhu.¹⁷ Napokon sa však predsa len podarilo komunistom presadiť v parlamente svoj návrh sanácie škôd spôsobených roľníkom veľkým suchom.

Jeseň 1947 sa celkovo niesla v znamení výrazného nárastu diferencií a radikalizácií postojov medzi komunistami a demokratmi v roľníckej otázke. To malo, samozrejme, svoj dopad aj na samotných roľníkov. Tí boli na jednej strane vystavení intenzívnej komunistickej kampani, ktorá im sľubovala jednoduché ekonomické riešenia ich sociálneho postavenia a priamo im poukazovala na demokratov, ktorí mali údajne na svedomí ich nepriaznivé položenie. Na druhej strane stáli v obrannom postavení slovenskí demokrati. Brojili proti návrhom zákonov pripravených centrálnym Ďurišovým ministerstvom poľnohospodárstva. Poukazovali na ich politickú účelovosť a negatívne zásahy do dovedejšej poľnohospodárskej výroby, ktorú podľa nich mali tieto komunistické návrhy nie zdokonaľiť, ale práve naopak, oslabiť. Aj keď DS zostávala v tomto politickom boji značne defetistická, predsa sa i poučila z predchádzajúcich komunistických kampaní. Sama dokázala aspoň čiastočne zorganizovať cez ňou ovládané zväzy slovenských roľníkov a stranou usporadúvané roľnícke dni podobnú „vôľu ľudu“, keď boli v jeseň 1947 schvaľované centrálné predtlačené rezolúcie podporujúce roľnícku agendu DS.¹⁸

17 Tak napríklad okresné vedenie v Žiline vydalo 24. septembra 1947 pre všetky miestne organizácie DS v okrese obežník, v ktorom sa zakazuje členom DS účasť na akýchkoľvek akciách (petície, manifestácie) za zdanenie miliónárov. SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 51 (st. sign.). *Obežník Okresného sekretariátu DS v Žiline č. 8/47.*

Obežník rovnakého obsahu rozposlalo Oblastné vedenie DS v Žiline cez okresné sekretariáty aj ostatným organizáciám DS v žilinskej oblasti.

18 Takto boli na roľníckych dňoch DS v roku 1947 odsúhlasované tieto požiadavky:

„...Žiadame preto dôrazne, aby v záujme konsolidácie pomerov a zveľadenia poľnohospodárskeho podnikania sa upustilo od takých osnov zákonov a úprav, ktoré sú neodôvodneným zásahom do súkromného vlastníctva.

Zisťujeme, že družstevné podnikanie, na ktorom je vo zvýšenej miere zainteresované roľníctvo, je podľa pripravovaných osnov predmetom vážnych zásahov, ktoré prakticky podkopávajú samostatnosť družstevníctva. ... Pripravované osnovy zákonov a reorganizácií družstevníctva Ústrednej rade družstiev, okresných hospodárskych záložniach, peňažných ústrediach a Peňažnej rade neberú vôbec

Kampaň za radikálnu očistu verejného života

Politická kampaň ohľadom tzv. milionárskej dane a kritika demokratických povereníkov pôdohospodárstva (Martin Kvetko) a výživy a zásobovania (Kornel Fillo) tvorili prvú, hospodársku zložku komunistickej agendy pripravujúcej vyvolanie vládnej krízy a zmenu mocenských pomerov v Zbore povereníkov. Tou druhou zložkou bolo už od roku 1946 obviňovanie DS z legalizácie povojnového ľudáctva vo svojich radoch respektíve z pasivity voči ľudáckemu podzemiu. Toto tvrdenie bolo na jeseň 1947 dovedené k „dokonalosti“ odhalením tzv. protištátneho sprisahania na Slovensku. K „odhaleniu“ sprisahania boli pritom už dávnejšie vytvorené vhodné podmienky. Na Slovensku existovalo niekoľko ilegálnych skupín – či už napojených na ľudácku

zreteľ na špecifické slovenské pomery v družstevníctve, nebezpečne rozrušujú terajšiu osvedčenú organizačnú sieť družstevníctva na Slovensku a v mnohom smere pozbavujú družstvá princípu dobrovoľnosti a samosprávy, pokiaľ ide o rozhodovanie o volebných orgánoch...

Zisťujeme, že slovenské roľníctvo bolo tohoročnými živelnými pohromami a katastrofálnou neúrodou vážne postihnuté. Rentabilita poľnohospodárskeho podnikania, o ktorej nebolo možné hovoriť v roku minulom, sa v tomto hospodárskom roku ukázala byť presvedčivo stratovou. ... Žiadame preto, aby vláda na návrh Zboru povereníkov ihneď uvoľnila z mimoriadnych prostriedkov sumu na subvenciu pre kraje najväčšie postihnuté živelnými pohromami a neúrodou...

Žiadame, aby uznesením vlády bol povolený všeobecný odklad platenia daní predpísaných roľníctvu v postihnutých krajoch, pokiaľ sa tieto týkajú roku 1947.

Žiadame, aby sa pre kraje, ťažko postihnuté neúrodou, organizovala akcia pridelenia osiva roľníkom, pri čom by protihodnota bola splatená až po úrode v roku 1948...

Žiadame, aby znárodnený priemysel dal ihneď k dispozícii výrobky pre roľníctvo, a to predovšetkým hospodárske náradie, železný tovar, obuv, textilie...

Žiadame, aby Ministerstvo financií po dohode s Poverenictvom financií vydalo vyhlášku, ktorou sa roľníkom, pokiaľ preukážu škody v dôsledku živelných pohrôm a v porovnaní s minulým hospodárskym rokom nižšiu úrodu o 50 %, uvoľňuje z viazaných vkladov jednorazová suma od Kčs 1 000 do Kčs 5 000 podľa rozsahu hospodárstva a stavu škôd prípadne preukázaného zadlženia.

Žiadame, aby vzhľadom na neúrodu na Slovensku sa v prednostnom poradí zlikvidovali roľníctvu na Slovensku úhrady za vojnové škody, najmä aj za škody vzniknuté za prechodu frontu...

Žiadame však, aby sa odvolalo uznesenie vlády, ktorým majú zvýšenie miezd poľnohospodárskeho roľníctva znášať roľníci. Preukázateľný stav v rentabilite poľnohospodárskeho podnikania neumožňuje, aby tieto zvýšené náklady išli na ťarchu roľníctva... “ SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 5.

emigráciu, alebo samostatných – ktoré nesúhlasili s povojnovým obnovením Československej republiky na území Slovenska a snažili sa obnoviť slovenskú štátnosť.¹⁹ Ich nebezpečnosť pre povojnové Československo bola minimálna. Väčšinou iba rozširovali ilegálne letáky či tlač a kritizovali povojnový režim respektíve v zopár prípadoch spravodajsky pôsobili v prospech ľudskej emigrácie.²⁰ To by za normálnych okolností, samozrejme, na výrobu protištátneho sprisahania nestačilo. Ale povojnoví komunisti mali prostriedok, ktorým dokázal tento hendikep hravo zvládnuť. Ovládali Štátnu bezpečnosť (na Slovensku ako VII. odbor Povereníctva vnútra) a centrálné ministerstvo vnútra. A tak boli všetky predpoklady vytvorenia protištátneho sprisahania – existencia ilegálnych skupín, ovládanie ŠtB a politický cieľ diskreditácie DS – splnené a už nič nebránilo ich realizácii.

Taktika protištátnych sprisahaní sa pritom už v tomto období úspešne presadila vo viacerých štátoch sovietskej zóny. Presadzovala sa hlavne proti tým stranám, ktoré získali vo voľbách príliš veľký vplyv a tak primárne ohrozovali totalitné uchopenie moci komunistami. Prvým modelovým vyfabrikovaním protištátneho sprisahania bolo obvinenie maďarskej Maloroľníckej strany zo spojenectva a prípravy sprisahania „horthyovských síl“ v krajine. Maďarské ministerstvo vnútra vo februári 1947 oznámilo, že odhalilo sprisahanie, ktorého sa zúčastnili aj príslušníci maloroľníkov. Na základe toho a za pomoci Červenej armády sa spustila vlna zatýkania popredných politikov tejto strany, pričom sa za mrežami ocitol aj generálny tajomník maloroľníkov, napriek tomu, že ho parlament odmietol dať k dispozícii na vyšetrovanie.²¹ Podobný priebeh malo aj odhalenie organizovania vojenského sprisahania v Rumunsku proti vláde Vlasteneckého frontu z leta 1947 i údadná účasť vodcu Poľnohos-

19 Bližšie k ilegálnemu hnutiu na Slovensku po druhej svetovej vojne pozri: LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945-1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 129 – 143.

20 Porovnaj napr.: Archív Ústavu T. G. Masaryka (ďalej A ÚTGM) Praha, f. Edvard Beneš (ďalej EB) III, sign. P 60/3; tamže, sign. P 60/2; Vojenský historický archív (VHA) Praha, f. Vojenská kancelária prezidenta republiky (ďalej VKPR), šk. č. 5.

21 TOMASZEWSKI, J.: *Cesta komunistických stran k moci ve střední Evropě*. In: *Soudobé dějiny*, r. 1998, č. 2 – 3, s. 229.

podárskeho národného zväzu Bulharska Nikolu Petkova na sprisahanie, ktorá ho stála život, pričom jeho strana bola zakázaná.²²

Aj českí a slovenskí komunisti dospeli k presvedčeniu, že údajná protištátna činnosť DS by už bola dostatočným motívom aj pre ostatné české strany na presadenie mocenského obmedzenia slovenských demokratov na Slovensku. A tak sa iba zintenzívnilo spravodajské „rozpracovávanie“ DS a tvorila sa osnova obvinenia proti nej. Už 11. júna 1947 komunisti predložili v Národnom fronte Čechov a Slovákov správu o bezpečnostnej situácii na Slovensku, ktorej autormi boli G. Husák (čerpajúci z informácií dochádzajúcich na ústredie KSS od jej regionálnych činiteľov) a vysokí dôstojníci ŠtB.²³ Cieľom správy bolo poukázať na nevyhnutnosť zákroku vlády na Slovensku, lebo sa tu údajne aktivizovalo podzemné separatistické hnutie proti Československej republike, ktoré je naviazané aj na DS. Požadovalo sa zrušenie Aprílovej dohody a odstúpenie generálnych tajomníkov strany Jána Kempného a Miloša Bugára

22 ŠTEFANSKÝ, M.: Medzinárodné súvislosti „protištátneho sprisahania na Slovensku“ v roku 1947. In: *Quo vadis Slovensko?*, r. 1996, č. 1, s. 62 – 63.

23 Ako ukazujú neskoršie správy okresných sekretariátov DS, komunisti sa pôvodne chystali, že na zasadnutí Národného frontu bude DS zrušená, alebo aspoň sa v nej uskutoční radikálna očista, čím budú môcť prebrať moc na Slovensku. Napríklad vo Veľkých Kapušanoch sa KSS, odbory a odbojové organizácie pripravovali na vykonanie radikálnej čistky v DS už po 11. júni 1947. Veľa miestnych obyvateľov bolo presvedčených o tom, že po zasadnutí Národného frontu bude DS rozpustená alebo radikálne očistená.

Podľa ďalších správ z Humenného, v KSS už 3 dni pred zasadnutím Národného frontu „pili na to“, kto bude z nich na čelných miestach po DS. Údajne bol pripravený aj index 40 ľudí, ktorí mali byť zavretí, ak DS zrušia. V noci z 10. na 11. júna 1947 dokonca podľa týchto správ patrolovali partizáni a členovia KSS čakajúci na povel prepadnúť niektorých členov DS.

Taktiež v Medzilaborciach sa na zasadaniach Národného frontu šírili správy o skorom rozpade DS a tiež, že 11. júni 1947 budú pozatváraní všetci vedúci činitelia DS.

Vzhľadom na takéto zámerne šírené poplašné správy pristúpil okresný tajomník košickej oblasti DS Pavol Koričanský k vydaniu oblastného obežníka špeciálne zameraného na sledovanie týchto správ. Miestne a okresné organizácie oblasti mali posielat' na oblastný sekretariát nielen obsahy samotných správ kolujúcich o zasadnutí Národného frontu z 11. júna 1947, ale aj mená ich rozširovateľov a všimáť si tiež vo zvýšenej miere činnosť KSS, odborov a odbojových organizácií, rovnako ako aj vplyv správ na obyvateľstvo. SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 3.

z funkcií,²⁴ od čoho si komunisti sľubovali odlev katolíkov z DS.²⁵ Pôvodné očakávania, najmä slovenských komunistov, sa nenaplnili. Predpokladali ráznejšie prelomenie povolebných pozícií slovenských demokratov na základe spochybnenia ich štátnej spoľahlivosti a mysleli si, že sa im podarí výrazne spochybníť samotnú existenciu DS, alebo aspoň presadiť nimi ovplyvňovanú radikálnu očistu tejto strany. To sa im však, vďaka relatívnej umiernenosti českých nekomunistov v tomto smere, nepodarilo. Zúčastnené slovenské strany sa iba zaviazali previesť všeobecnú očistu vo svojich orgánoch rešpektíve nimi ovládaných jednotlivých rezortoch, čo ani zďaleka nenaplnilo pôvodné plány KSS.²⁶ Nakoniec si komunisti vymohli aspoň vytvorenie špeciálnej komisie zaoberajúcej sa nimi predloženými obvineniami.²⁷

Reakcia vedenia DS na predložené obvinenia na seba síce nechala čakať až do konca mesiaca, bola však až prekvapujúco jasná. Predsedníctvo DS

24 KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*, s. 87.

25 Komunisti v tom čase disponovali už kartotékou viac ako 50 osôb z radov DS, ktorí sa podľa nich kompromitovali počas vojny kolaboráciou s ľudáckym režimom. Šlo nielen o významnejších predstaviteľov slovenských demokratov, ale aj o neúspešných kandidátov DS do SNR, predsedov národných výborov či tajomníkov DS, ktorí boli za slovenského štátu členmi HG, HSES a iných ľudáckych organizácií. Medzi nimi sa však nachádzali aj nečlenovia DS ako napríklad biskupi Andrej Škrábik a Eduard Nécsey. Veľká časť takto získaných informácií pochádzala z komunistami ovládaného štátno-bezpečnostného odboru Povereníctva vnútra. To po vojne nemalo problém dostať sa napríklad k úradným listinám prepúšťajúcim I. Kružliaka zo služieb ústredného sekretariátu HSES a podobne. SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 11.

26 KAPLAN, K.: *Pět kapitol o Únoru*. Brno 1997, s. 230 – 232.

27 V rozpore s vytýčeným cieľom komunistov zo zasadnutia vedenia KSČ 4. – 5. júna 1947 sa im nepodarilo na tejto schôdzi Národného frontu prekaziť spoločný postup českých nekomunistických strán so slovenskými demokratmi. Výsledkom rokovania Národného frontu bolo uznesenie, ktoré vďaka reprezentantom českých nekomunistických strán neodsúdilo adresne politiku DS. Ale aj tak vytvorilo podmienky na ďalší nápor komunistickej strany a jej satelitných organizácií proti DS, lebo bola vymenovaná komisia na prešetrenie obvinení vznesených komunistami voči slovenským demokratom. Do komisie boli vymenovaní dvaja zástupcovia z každej politickej strany. Za DS to bol Fedor Holdža a Rudolf Fraštacký, za KSS Š. Bašťovanský a Ladislav Holdoš, za Stranu práce Ivan Frlička a Ján Čaplovič a za Stranu slobody Jozef Brúha (druhý člen nebol oznámený). ŠUTAJ, Š.: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*. Košice 2002, s. 49.

na svojom zasadnutí 30. júna 1947 poverilo svojho posledného generálneho tajomníka Fedora Hodžu (doposiaľ ešte neobvineného), aby v komisii Národného frontu trval na objasnení každého slova obvinení vznesených proti J. Kempnému a M. Bugárovi. Mal požadovať a navrhovať osobné vypočúvania obvinených aj svedkov, predloženie listinných a iných dôkazov. Zároveň sa pristúpilo aj k aktívnej obrane voči komunistickým obvineniam. Pod vedením F. Hodžu, M. Joska a R. Fraštackého sa mal spracovať kompromitujúci materiál o nedemokratických respektíve nečeskoslovenských politických aktivitách KSS a Národnému frontu mala byť predložená ich protiobžaloba. Na odvrátenie podozrení z politického krytia či schvaľovania aktivít slovenského podzemia mal v parlamente M. Josko v mene DS odsúdiť činnosť exilového ľudáckeho politika Ferdinanda Ďurčanského a jeho protištátne aktivity na Slovensku. Zároveň sa mala skoordinať a prehľbiť spolupráca s českými nemarxistickými stranami²⁸ pri presadzovaní spoločných názorových požiadaviek voči komunistickým návrhom (napríklad práve vtedy aktuálnej ústrednej rade družstiev).²⁹

Krátko po spomínanom júnovom zasadnutí Národného frontu spustili komunisti obrovskú diskreditačnú kampaň o spojení DS so slovenským politickým podzemím. Symptomatically nebola výrazná iba na Slovensku, ale najmä v ústrednom tlačovom orgáne KSČ Rudom práve, aby sa tak pripravila vhodná pôda na zásahy proti DS aj v Čechách. Taktiež na Slovensku začali komunistami ovládané tlačoviny, aj na základe textov z Rudého práva, temer denne informovať o DS v zmysle jej údajného protištátneho konania. Hlavným tromfom v komunistickej argumentácii proti spoločenskému pôsobeniu

28 Toto prehĺbenie vzťahov s českými nemarxistickými stranami pritom neprebiehало iba vo vyšších politických a stranických úrovniach, ale dochádzalo aj k zblížovaniu nižších stranických štruktúr, najmä v blízkosti slovensko-moravských hraníc a hlavne v stranických mládežníckych organizáciách. SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 9. *Obežník č. 11/47 Odboru mladých demokratov v Trenčíne, 12. 8. 1947.*

Došlo tiež k snahe DS výraznejšie rozšíriť distribúciu svojej tlače v Čechách a na Morave, najmä v centrálnej Prahe a v Brne, aby tak mohla ľahšie demonštrovať českému obyvateľstvu svoju politickú agendu a vyvracať komunistické obvinenia voči nej. SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 6. *Zpráva o činnosti „Bystrice“ k 31.8.1947.*

29 SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 51 (st. sign.).

demokratických poslancov J. Kempného či Jozefa Staška boli zápisky, ktoré po vojne spísal predstaviteľ mladej ľudáckej generácie Jozef Kosorín. V nich sa spomínali tiež schôdzky niekoľkých mladých ľudoveckých intelektuálov v posledných mesiacoch vojny, v ktorých sa diskutovalo aj o osude slovenskej štátnosti po vojne. Niekoľkých schôdzok sa okrem J. Staška a J. Kempného zúčastnil aj bývalý minister zahraničných vecí F. Ďurčanský, ktorý sa ich snažil presvedčiť o nevyhnutnosti pracovať na obnovení slovenskej štátnosti aj po povojnovom obnovení ČSR.³⁰ Okrem týchto tzv. Kosorínových zápisov sa infiltrácia DS „novouľudákmi“ dokazovala aj na základe výpovede bývalého poslanca Slovenského snemu a významného predstaviteľa povojnového politického katolicizmu P. Čarnogurského pred orgánmi ŠtB. Jeho výpoveď sa týkala hlavne snáh niektorých katolíckych politikov o založenie vlastnej

30 *„Podľa J. Kosorína od leta 1944 schádzala sa skupina Dr. Bélu Krajčoviča raz u neho, inokedy u Dr. Kempného. V druhej polovici septembra 1944 zrodila sa skupina Dr. Ďurčanského z „iniciatívy“ Dr. J. Staška (boli v nej aj Kosorín, aj Kempný). Na tajných schôdzkach rokovalo sa o piešťanskom zjazde, o možných tajných zbraniach a o iných vojnových prekvapeniach, o pokusoch organizovať Ďurčanského emigrantské agentúry. ...Keď Ďurčanský odchádzal do emigrácie, dal Kosorínovi túto devízu: všetkými možnými spôsobmi oslabovať imperializmus český, ... doma budeme musieť aspoň na istý čas počítať s tým, čo je ... Podľa výpovede bývalého poslanca HSLS Čarnogurského, istá skupina ľudí chcela založiť koncom novembra 1945 novú politickú stranu s programom bývalej HSLS. Do tejto skupiny okrem Čarnogurského a Čavojského patrili aj Tisov dôverník v Maďarsku Dr. Böhm, Dr. Špánik a bývalý šéf tlače HSLS Dr. Kružliak. Keď nemohla táto skupina vytvoriť novú stranu ... prijali ponuku vedenia DS, ktorá im sľubovala splniť všetko, čo chceli. Chcela presadiť za generálneho tajomníka DS Dr. Böhma, za šéfa tlače Dr. Špánika a do predsedníctva DS Dr. M. Franeka, Dr. Kružliaka, Ing. Jurkoviča, Ing. Horvátha, Dr. Stašku a Dr. Obtuloviča. Vedenie DS sľúbilo vydať tejto skupine 70 % všetkých pozícií v strane a v tých štátnych a hospodárskych organizáciách, ktoré DS ovládala. Spomenutá skupina presadila do vedenia DS Dr. Kempného za poslanca generálneho tajomníka, Dr. Franeka za poslanca a ministra Dr. Böhma za poslanca a poverenika, Dr. Staška a Dr. Špánika za poslancov. Ostatní ostali v zákulisí alebo v štátnom aparáte...“* Ďurčanského dôverníci vplyvajú na politiku DS. In: *Pravda*, r. 1947, č. 150 (2. 7. 1947), s. 2. Porovnaj: Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (AMV SR) Levoča, f. Sekretariát FMV Praha, Inv. č. 9. Zápisky Dr. Jozefa Kosorína o príčinách, význame a priebehu zjazdu mladej generácie v Piešťanoch dňa 14. 1. 1945.

katolíckej strany, pričom komunistická propaganda preberala jeho informácie o pozadí podpísania Aprílovej dohody.³¹

Paralelne s touto komunistickou tlačovou kampaňou prúdili na predsedníctvo Národného frontu Čechov a Slovákov desiatky telegramov sloven-

- 31 Pre porovnanie reálií v Čarnogurského výpovedi s ich „spracovaním“ v komunistickej tlači uvádzam dlhšiu pasáž protokolu s P. Čarnogurským po jeho zadržaní v Ilave v júli 1946: „... keď sa začalo uvažovať o možnosti založenia tretej strany ... začala skupina ľudí, do ktorej patrili: redaktor katolíckych novín Rudolf Čavojský, Čarnogurský, Dr. Emil Böhm, Dr. Kempný, Dr. Kosorín, Ing. Jurčovič, Dr. Špánik, Ing. Horváth, Dr. Kružliak ... mali sme dojem, že už nič nebude stáť v ceste k vytvoreniu tretej pol.(itickej) strany, keď však Ján Ursíny, podpredseda vlády, zasiahol do rokovania ... Vtedy podľa referátu Dr. Kempného, podpred.(seda) Ursíny prišiel k nim s ponukou, že niet takej podmienky zo strany katolíkov, ktorú by DS neprijala a sám predložil nim koncipované podmienky, ktoré DS bola ochotná akceptovať v prospech skupiny, ktorá chcela založiť tretiu stranu. Tieto podmienky tak, ako boli formulované Ursíny, boli prijaté a podpísané ... My sme chceli, aby gen. tajomníkom DS a hlavne pre veci politické a organizačné sa stal Dr. Emanuel Böhm a Dr. Špánik na čele tlače. Tieto osoby nám vyhovovali lepšie ako Dr. Kempný, a Dr. Bugár ... Do predsedníctva DS sme žiadali Dr. Mikuláša Franeka, Dr. Kružliaka, Ing. Jurčoviča, Ing. Horvátha, Dr. Stašku, Dr. Obtuloviča preto, aby sme neboli len prívěskom a nástrojom v rukách pôvodného vedenia DS, ale aby sme touto delegáciou mohli sami vplyvať na politiku DS v intenciách pôvodnej snahy ... kresťansko – socialistickej strany, kde bolo vyjadrené stanovisko k ľudovým súdom. Podľa toho my sme Dr. Tisu nestavali na jednu líniu s Dr. Tukom a Machom ... Preto, že Dr. Kempný sám nemohol by zaujať vždy a pri každej príležitosti v rámci DS a mimo nej stanovisko a líniu nami sledovanú, snažili sme sa ho informovať a dávať mu úpravy, keďže dostal v DS funkciu generálneho tajomníka ... Je našim záujmom, aby sme Dr. Kempného podporovali a posilňovali pri prebojovaní cieľov, sledovaných mladou katolíckou generáciou, a to preto, lebo Dr. Kempný ... hlavne pre prípadnú agitáciu v zahraničí, smerujúcu proti ČSR, môže byť predstaviteľom tej skupiny, v mene ktorej by chcelo hovoriť zahraničie. Tá skupina ľudí je právom reprezentovaná Dr. Kempným a nie skupinou ľudí okolo Ďurčanského.“ NA Praha, f. 100/24, sv. 43, a. j. 849.

V skutočnosti v rozpore s plánmi „neofudákov“ (ako boli označovaní komunistami) sa tejto politickej skupine podarilo získať iba časť požadovaného vplyvu a ani zďaleka neovládali DS. Nevraviac o tom, že táto skupina nebola ideovo-politicky jednoliata (napr. M. Franek ostal DS verný aj v exile a neodíšiel k „separatistom“ v SNR v zahraničí ako E. Böhm, I. Kružliak či J. Staško). Okrem toho, komunistická propaganda práve naopak od pôvodnej Čarnogurského interpretácie osoby J. Kempného – ako domácej protivihy protičeskoslovenským aktivitám F. Ďurčanského v exile – dala účelovo Kempného na rovnakú protičeskoslovenskú líniu ako Ďurčanského.

sých odbojových zložiek požadujúcich vykonanie radikálnej očisty slovenskej spoločnosti centrálnymi orgánmi. 24. júna 1947 sa konalo tiež zasadnutie vedenia slovenských odborov – Slovenskej odborovej rady (SOR).³² Rokovaniu dominovali komunistické požiadavky dôslednej očisty verejného života od osôb kompromitovaných ľudáctvom, prirodzene zamerané najmä na „neofudákov“ v DS. Aktivity vedenia odborov zamerané proti DS sa však slovenských demokratov dotkli aj omnoho vážnejšie, ako iba v proklamatívnej rovine požiadaviek očisty. V júli 1947 došlo pod vplyvom odborárskych funkcionárov dokonca k sabotovaniu tlačenia niektorých čísel periodík DS, ktoré písali negatívne o odborárskom vedení. Lídrom DS v tlaku voči odmietavému stanovisku sadzačov ovplyvnených komunistickou rétorikou nepomohlo ani to, že cez svoje vydateľské družstvo „Bystrica“ fakticky vlastnili respektíve ovládali Slovenskú Grafiu, ktorá tlačila noviny a časopisy slovenských demokratov.³³

32 Československo 1945 – 1948. Kronika. Praha 1968, s. 77.

33 Vtedajšiu bezvýchodiskovosť tlačenia stranických periodík kritizujúcich odborové vedenie veľmi názorne dokumentuje odpoveď vedenia Slovenskej Grafie predsedovi tlačového odboru Ústredného sekretariátu DS Michalovi Zibrínovi vo veci jeho sťažnosti k pozastaveniu tlačenia politicko-satirického časopisu Šidlo: „*Pripady pozastavené redakciou Šidla sú zrejme časťou ťaženia ROH-u proti DS, organizovaného v minulých dňoch. Akcia v obore grafickom prebiehala okolo »Spolku grafických robotníkov na Slovensku«, kam vraj dochádzali delegácie z bratislavských grafických závodov, domáhajúce sa svojpomocného zakročenia grafického zamestnanectva vo veci tlače DS. Takto mal byť vyvinutý tlak, ktorý mal vyvolať stávkou v Slovenskej Grafii, ako o tom šiel chýr 21. 7. 1947. K vyvolaniu stávky nedošlo, ale 21. 7. 1947 bola v Slovenskej Grafii schôdza jej zamestnancov, na ktorú sa dostavil predseda Spolku grafických robotníkov Slovenska – p. Labuda. Tenorom tejto schôdzky bolo, aby sadzači odmietali sádzať materiál kritizujúci ROH a ďalšie politické organizácie, ktorým exponentom dnes ROH je. Je pravda, že niektorí sadzači Slovenskej Grafie už predtým uplatňovali stanovisko, aby sadzači takýto materiál odopierali sádzať... Vedenie Slovenskej Grafie pri terajšom nedostatku technického grafického personálu a pri svojich iných ťažkostiach, s ktorými v prevádzke tlačiarň zápasi, nechce vyvolať so zamestnancami otvorený ostrý konflikt a preto sa so všetkými týmito javmi vyrovnáva svojím spôsobom, ktorý ja únosný práve panujúcej nálade v osadenstve. Vedeniu podniku by pri základnejšom riešení týchto problémov veľmi pomohlo, keby mohlo rátať so spoľahlivou záštitou právneho poriadku a tiež smerodajných činiteľov DS.*“ SNA, f. DS, šk. č. 6.

K takejto vypätej politicko-spoločenskej situácii prispel nemalou mierou aj predseda vlády K. Gottwald. Ten, presne v zmysle schválenej komunistickej taktiky tlaku pražského centra na akceleráciu očisty požadovanej na Slovensku „zdola“, prišiel z dovtedy ojedinele tvrdou kritikou DS pri slávnostných príležitostiach. Prvou takouto veľkou akciou boli v dňoch 4. až 6. júla 1947 oslavy tretieho povojnového Slovanského dňa na Devíne. K. Gottwald tu vo svojom slávnostnom príhovore veľmi ostro zaútočil na štátno-bezpečnostnú a politickú situáciu na Slovensku.³⁴ V podobnom duchu vystúpil aj na oslave 3. výročia SNP v Martine 29. augusta 1947³⁵ a výdatne tým „prilieval olej do

34 (K. Gottwald): „...*Na Slovensku sú ľudia, ktorí pokladajú za svoju hlavnú úlohu štväť proti českému národu, proti ľudovodemokratickému poriadku a dvojiročníci, proti Sovietskemu zväzu a slovanskej spolupráci. Tieto živly sa vydávajú za obrancov slovenských národných záujmov a rozširujú poplašné správy o odbúravaní zásad vytýčených SNP a vyjadrených v Košickom vládnom programe. ... (Tieto zásady) vyžadujú ďalej sociálne povznesenie slovenského ľudu ... nepriatelia Slovenska maria uskutočňovanie týchto zásad tým, že sabotujú hospodárske a sociálne opatrenia vlády tým, že sabotujú uskutočňovanie hospodárskeho plánu tým, že chránia záujmy kapitalistov a veľkostatkárov proti záujmom ľudu ... Títo ľudia v dorozumení s ľudáckymi zločincami, ktorí utiekli, a s medzinárodnou reakciou dnes hazardujú s osudom Slovenska a pokúšajú sa z neho urobiť ostrov nepokoja a medzinárodných intrig. Robia všetko, aby hamovali výstavbu Slovenska ... Ich činnosť je tým nebezpečnejšia, že časom prenikli na významné miesta v politickom živote Slovenska, v štátnej správe i v hospodárstve a že pre svoje temné úklady zneužívajú aj náboženské tituly a tribúny ...*“ GOTTWALD, K.: *Spisy*. Zv. XIV. Bratislava 1957, s. 97.

35 (K. Gottwald): „...*Vážnej chyby dopúšťajú sa tí, ktorí nevidia alebo nechcú vidieť, že sa na Slovensku čoraz dôraznejšie prejavujú sily, ktoré hamujú a maria jeho rozvoj ... sú (to) tie isté živly, ktoré boli aj nepriateľom SNP ... sú (to) aktívni stúpenci a činiteľa bývalého Tisovho a Tukovho režimu ... Tieto živly, ako dokazujú mnohé dokumenty – napríklad Kosorinove zápisky, dnes inými prostriedkami plánovite pokračujú v nehanebnej politike ... Dnes sabotujú uskutočňovanie dvojiročného plánu, podkopávajú našu zahraničnú politiku, zasievajú nedôveru a nepriateľstvo voči českému národu. Tieto živly sa dnes radujú z nepokoja, ktorý vnášajú na Slovensko banderovské bandy, a ako dokazujú posledné udalosti, často s týmito živlami aj spolupracujú ... nevyhnutným predpokladom pre úspešný rozvoj Slovenska je skončiť raz navždy s protištátnymi záškodníkmi živlami, ktoré sypú piesok do stroja našej výstavby ... očistiť slovenskú krajinu od zvyškov tisovskej zrady, od agentov Ďurčanského a Sidora ... Ak sa dajú do toho všetci, čo sa hlásia k zástave SNP ... to nie je úlohou iba jednej, dvoch alebo troch strán, ale naozaj celého slovenského ľudu, celého frontu slovenskej demokracie. Bolo by osudným omylom dívať sa na túto otázku ... ako na otázku strán a straníckej prestíže ...*“ Tamže, s. 128 – 130.

ohňa“. Slovenskí komunisti tak mohli dôvodiť, že už nie iba oni či spoločenské organizácie mimo DS požadujú radikálnu očistu a kritizujú hospodárske pomery na Slovensku. Ale už aj sám premiér a vláda považuje kvôli slovenským demokratom situáciu na Slovensku za hrozivú až katastrofálnu. Signifikantným pre nasledujúci vývoj udalostí, najmä v súvislosti s „triedením duchov“ v DS cez a po jesennej kríze 1947, boli Gottwaldove apelácie na všetkých protiidácky orientovaných Slovákov. Gottwald sa takto snažil osloviť najmä tých prívržencov DS, ktorí mali v otázke očisty podobný názor ako komunisti a boli ochotní v tejto línii spolupracovať s KSS.

Na základe neustále silnejúcich obvinení DS zo strany slovenských a českých komunistov sa u slovenských demokratov vyvíjala relatívne veľká vnútrostranícka aktivita k zisteniu skutočného stavu vecí. Obvinení členovia a prívrženci DS, či už samostatne alebo na vyzvanie vedenia strany, predkladali svoj obranný materiál. Ten sa používal pri politických zasadnutiach riešiacich problematiku obvinení a spoločenskej očisty. Slúžil však aj na vyjasnenie si postoja vedenia DS k obvineným osobám, aby si vypočuli aj mienku obvinených a mohli k nim zaujať správne stanovisko či už v smere ich nekompromisnej obrany, alebo nivelizovania publicity ich záležitosti v prípadoch, v ktorých boli kompromitovateľní.³⁶ Postupne na ústredí strany zhromažďo-

36 Na vyšetrenie komunistických obvinení popredných slovenských demokratov predložených v Národnom fronte 11. júna 1947 bola vedením DS vytvorená komisia v zložení J. Lettrich, Andrej Cvinček, F. Hodža, Štefan Kočvara. Táto stranícka komisia 1. septembra 1947 vypočula hlavných „obvinených“. Námietky KSS vznesené proti štátnej spoľahlivosti J. Kempného, M. Bugára, J. Staška a iných boli veľmi závažné a vyšetrowanie ich objektívnosti či politickej účelovosti bolo zložité. Ku cti vedenia DS slúži, že a priori ani neprijímala komunistami predkladané obvinenia voči svojim katolíckym aktivistom, ale ani ich automaticky neospravedlňovala. Keďže však predložené obvinenia mali skôr iba charakter komunistických účelových obvinení a fabulácií, nerobilo obvineným demokratom problém vyvrátiť ich. Tak napríklad J. Kempný v trojhodinovom vypočúvaní pred vedením strany spoľahlivo oponoval všetkým obvineniam z toho, že patril medzi reprezentantov ľudovekej autonomisticky orientovanej mládeže, že úzko spolupracoval s K. Sidorom a F. Ďurčanským, že dostal exponované miesto v hospodárskom živote vďaka dôvere vo vedúcich kruhoch HSES, že odišiel z povstaleckého územia do Bratislavy, že patrí do skupiny mladých ľudáckych činiteľov okolo F. Ďurčanského a podobne. Porovnaj: ŠUTAJ, Š.: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*, s. 50 a dokument č. 118.

vali osobné výpovede o svojej činnosti počas vojny, dobrozdania obvineným zo strany popredných odbojových činiteľov, či spolupracovníkov tej-ktorej osoby v jeho vojnovom pôsobisku.³⁷ Toto všetko sa dialo v období ešte pred hlavným odhalením protištátnych skupín na Slovensku, keď prichádzali na ústredie DS informácie o tom, že sa niektoré odborové organizácie chystajú vykonať vlastnú očistu verejného života od politicky nespoľahlivých osôb. V ich vnímaní, prirodzene, predovšetkým z radov slovenských demokratov. Vedenie DS nemalo z možných násilných čistných odborárskych akcií prílišný strach, lebo si uvedomovalo svoju silu a viac-menej stále, aj keď sporadicky narušované, dodržiavanie zákonnosti a bezpečnosti štátnymi orgánmi. Preto iba opäť vyzývalo k získavaniu a odosielaniu kompromitujúcich materiálov na funkcionárov KSS.³⁸

„Banderovské“ intermezzo

Do tejto atmosféry komunistických kritik DS za úmyselne nedôkladnú očistu a podobne zámerné zásobovacie ťažkosti prišiel v lete 1947 vojensko-politický činiteľ, s ktorým iba málokto rátal a nechtiac významne pomáhal komunistickej stratégii. Boli to jednotky a jednotlivci Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA) – tzv. banderovci, ktorí v roku 1947 unikali z existenčného ohrozenia v juhovýchodnom Poľsku do americkej okupačnej zóny v Rakúsku

37 Takto je možné v materiáloch DS nájsť obranné materiály J. Staška o jeho činnosti ako predsedu Združenia priemyslu, živností a peňažníctva počas slovenského štátu, ktoré sú podložené štyrmi svedectvami jeho blízkych spolupracovníkov o tom, že sa snažil zabráňovať nemeckému vplyvu v Združení, či ako nepresadzoval z titulu svojej funkcie deportácie židov. J. Staško veľmi trefne vo svojej obrane tiež vystihol charakter komunistických obvinení. Jeho meno sa síce dvakrát nachádzalo v tzv. Kosorínových zápiskoch, ale v skutočnosti z nich vôbec nevyplývalo nijaké zaradenie do protištátnej separatistickej skupiny, akú umelo vytvorila ŠtB. SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 11.

Interesantný je aj obranný text Rudolfa Golasíka, ktorí sa tiež objavil v spomínaných Kosorínových zápiskoch a bol ŠtB považovaný za člena protištátnej skupiny. Ten nielen, že sa domáhal svedectva o svojej štátnej spoľahlivosti od funkcionárov vojenského obranného spravodajstva, ale správne poznamenával, že ľudovecký režim, na rozdiel od povojnových komunistov, nechával svojich politických oponentov (Jozef Šoltés, G. Husák, Ladislav Novomeský) pôsobiť aspoň v hospodárskej sfére a zabráňoval im iba politické pôsobenie. Tamže.

38 SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 3. *Obežník Ústredného sekretariátu DS z 10. 9. 1947.*

respektíve Nemecku alebo vykonávali kuriérnu službu medzi svojím ústredím v Poľsku a v amerických okupačných zónach. V lete 1947 prechádzali územím Slovenska respektíve Moravy 3 väčšie banderovské jednotky – tzv. sotne: Chromenko, Burlak a Brodyč, ktoré nemali ani 350 mužov. Vzhľadom na neočakávanosť tohto vpádu a dlhoročné skúsenosti jednotiek UPA z partizánskeho spôsobu boja sa československým ozbrojeným zložkám celé mesiace nedarilo banderovcov dostatočne pacifikovať.³⁹ Pri tomto narýchlo rozhodnutom únikovom vpáde sa, prirodzene, banderovci museli spoliehať na dobrovoľnú či vynútenú pomoc domáceho obyvateľstva Slovenska a tak sa neraz dopúšťali krádeží.⁴⁰ Aj keď sa snažili bezkonfliktne uniknúť na Západ, vyhýbať sa bojom s armádou a budiť dobrý dojem podľa možnosti slušným a nenásilným správaním, ich prienik na Slovensko prišiel komunistom viac ako vhod. Tí okamžite spustili politickú kampaň, vykresľujúcu UPA ako veľké ohrozenie štátu, čo ani zďaleka nezodpovedalo vtedajšej realite. Z väčšej vojensko-policiajnej akcie spravili veľmi vhodný nástroj stupňovania politického tlaku a boj proti banderovcom výrazne zneužili. Začali obviňovať slovenských, a neskôr tiež českých demokratov z benevolentného postupu pri eliminácii UPA. Ako už mnohokrát predtým, a najmä potom, automaticky spájali všetku „reakciu“ v jedno antikomunistické, protipokrokové hnutie. Takto v lete 1947 neprízvukovali pomoc banderovcom a ich ukrajinskému nacionalistickému hnutiu iba zo strany slovenských ľudáckych ilegálnych skupín, ale obviňovali z nepriamej pomoci a zodpovednosti za pôsobenie banderovcov aj DS.⁴¹ Komunisti volali po nedostatočnosti vojenských zásahov proti UPA, lebo armáda na Slovensku ovplyvnená nekomunistami nemá údajne skutočný politicko-morálny záujem na porážke banderovcov tak, ako „pokrokové“ zložky spoločnosti. Preto i v tejto otázke pristúpili komunisti

39 Bližšie k problematike vpádu UPA na územie Slovenska v roku 1947 pozri: ŠMIGEL, M.: *Banderovci na Slovensku 1945 – 1947*. Banská Bystrica 2007, s. 174 – 193.

40 SNA Bratislava, f. Povereníctvo vnútra (PV) – spravodajský odbor (sprav.), šk. č. 9. *Súhrn správ o pohybe banderovských tílp od 30. 8. do 2. 9. 1947*; tamže, f. PV – sekretariát (sekr.), šk. č. 74. *Situačné hlásenie a prehľad o novom vniknutí banderovcov na československé územie*.

41 K problematike vzťahu slovenskej spoločnosti a politiky k UPA na Slovensku pozri: SYRNÝ, M.: „Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945 – 1947. In: *Acta historica Neosoliensia*. Tomus 8. Banská Bystrica 2005, s. 154 – 161.

k vyvolaniu dvojitého tlaku – vo vláde a na „ulici“ – k presadeniu svojej vízie boja proti banderovcom tak, aby to zodpovedalo aj ich dlhodobším politickým zámerom. Najskôr sa komunistickému ministrovi vnútra Václavovi Noskovi podarilo presadiť uskutočňovanie protibanderovských akcií aj na Slovensku jeho ministerstvom a nie slovenským Povereníctvom vnútra riadeným nestraníkom Mikulášom Ferjenčíkom.⁴² Demokratom naklonenému generálovi Ferjenčíkovi sa podarilo aspoň zmierniť tento zásah bezpečnostného centra ovládaného komunistami tým, že na Slovensko putovalo výrazne menej príslušníkov pohraničného Zboru národnej bezpečnosti, ako pôvodne minister Nosko navrhoval.⁴³ Neskôr sa do komunistického scenára boja proti banderovcom a jeho politického využitia výrazne zapojili i bývalí partizáni. Na svojej celoslovenskej konferencii 18. – 19. augusta 1947 v Bratislave sa významne venovali aj banderovskej problematike. Predseda Zväzu slovenských partizánov a popredný komunista Karol Šmidke v hlavnom referáte nepriamo obvinil DS z podpory banderovcov. Kritizoval nedostatočnosť doterajších opatrení na potlačenie banderovcov na Slovensku a presadzoval tvorenie a vyzbrojenie dobrovoľných partizánskych oddielov v každej obci ako akúsi domobranu proti banderovcom.⁴⁴ V súvislosti s tým vystúpil plu-

42 NA Praha, f. 100/24, a. j. 1494, šk. č. 144. *Zápis zo zasadnutia 86. schôdze československej vlády z 20. mája 1947.*

43 HEJL, V.: *Zpráva o organizovaném násilí.* Praha 1990, s. 105.

44 K. Šmidke ohľadne banderovcov vtedy referoval: „*V poslednom čase sa nám vynorila úloha, ktorá tiež súvisí s bojom proti reakcii, a to je likvidovať banderovské bandy na Slovensku. Ak nedávno tieto bandy šarapatili na území Poľskej republiky a tam chceli terorizovaním obyvateľstva zvrátiť výdobytky ľudu, dnes sú už v Poľsku rozprášané a ich zvyšky po skupinách prebiehajú na Slovensku. Banderovské bandy ohrozujú verejný pokoj a poriadok, svojou prítomnosťou rušia budovateľskú prácu, siahajú na majetky našich obyvateľov, ba ohrozujú životy, ako o tom svedčí prípad z Blatnice v Turci a iné. Banderovci majú svoje politické, teroristické poslanie, o čom jasne hovorí skutočnosť, že u obyvateľstva dopytujú sa na predbojovníkov ľudovodemokratického poriadku, na komunistov, partizánov a podobne. Je vážnym zjavom, že s tými bandami sú spojené domáce protištátne živly, či už sú skryté v podzemí alebo sa pohybujú legálne a poskytujú im informácie a starajú sa v mnohých prípadoch o ich zásobovanie. Domáca reakcia víta a pre svoje nečestné ciele využíva prítomnosť týchto bánd na Slovensku. Pamätáme sa veľmi dobre, že za lanskej predvolebnej kampane využívali istí politickí činitelia banderovské bandy na východnom Slovensku a na Orave v prospech svojho volebného víťazstva. Zdá sa, že teraz takito nezodpovední po-*

kovník generálneho štábu Ján Stanek, ktorý navrhoval ako lepšie riešenie, aby sa z partizánov a ostatných odbojových zložiek vytvorili priamo jednotky, ktoré by boli popri armáde nasadené proti UPA. S týmto cieľom bola vyslaná aj delegácia partizánskeho zväzu k predsedovi SNR Jozefovi Lettrichovi, predsedovi Zboru povereníkov G. Husákovi, predsedovi vlády K. Gottwaldovi a na Ministerstvo národnej obrany vedeného Ludvíkom Svobodom. J. Lettrich vyhlásil delegácii, že na potlačenie banderovcov stačí armáda a Národná bezpečnosť. Komunistickí reprezentanti však požiadavku partizánov, prirodzene, podporili. Na základe tejto iniciatívy slovenských partizánov predložil (na podnet predsedu Zboru povereníkov G. Husáka) minister vnútra V. Nosek koncom augusta 1947 vo vláde žiadosť o zapojenie partizánov do protibanderovských akcií.⁴⁵ O tejto otázke sa rokovalo 16. septembra 1947, keď už bola podstatná časť banderovcov na Slovensku eliminovaná. Minister národnej obrany generál Svoboda vo vláde vtedy navrhol nielen predĺženie času pôsobenia československých jednotiek nasadených proti banderovcom na Slovensku do konca roku 1947, ale aj povolanie bývalých partizánov do bojových akcií proti UPA. Vláda tak napokon rozhodla o znovuvyzbrojení bývalých partizánov a ich nasadení na likvidáciu posledných zvyškov oddielov UPA na Slovensku v septembri 1947⁴⁶ napriek odporu časti nekomunistických ministrov.⁴⁷ Na základe vládneho uznesenia zo 16. septembra 1947

litici myslia na budúce voľby a z hľadiska nemravných volebných výpočtov podporujú banderovské bandy...“ FALŤAN, M.: *Z bojov do budovania*. Bratislava 1989, s. 108 – 109.

45 DRŽKA, P.: *Československá armáda v národní a demokratické revoluci 1945 - 1948*. Praha 1979, s. 93 – 94.

46 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 193 – 194.

47 Z nich napríklad slovenský demokrat Ján Ursíny a český národný socialista Hubert Ripka okrem iného namietali, prečo je potrebných na likvidáciu zostávajúcich 250 banderovcov v Československu toľko nových síl. Ďalší národný socialista Jaroslav Stránský zasa kritizoval, že na velenie jednotiek nasadzovaných na boj proti banderovcom boli odmietnutí dôstojníci, ktorí neboli členmi KSČ. NA Praha, f. 100/24, a. j. 1494, šk. č. 145. *Zápis zo zasadnutia 102. schôdze československej vlády zo 16. septembra 1947*.

Veľmi výstižne, aj keď s odstupom viacerých rokov a nových poznatkov osvobozených v exile, opisuje dobovú protibanderovskú atmosféru v lete 1947 vtedajší minister spravodlivosti Prokop Drtina (národný socialista). Ten píše o tom, ako sa nemarxistickým ministrom vo vláde zdala prehnaná komunistická hystéria

bolo napokon povolaných na mesačné cvičenie 3 630 záložníkov – partizánov a príslušníkov Zväzu vojakov slovenského národného povstania (ZVOJPOV). Vedenie ZVOJPOV-u, inklinujúce prevažne k DS, najskôr váhalo pristúpiť k výzve zväzu partizánov, zväzu politických väzňov a Československej obce legionárskej na očistu verejného života a na nasadenie bývalých odbojárov do akcie proti banderovcom. Napokon však v umiernennej forme prijalo aj presadzovanie očisty, aj zapojenie svojich členov do protibanderovskej akcie. Svoju zásluhu na tom má aj nevyhranený postoj viacerých povstaleckých veliteľov (Milan Polák, Branislav Manica, Cyril Kuchta a podobne), ktorí presadzovali spoluprácu s partizánmi respektíve s KSS.⁴⁸ Vyzbrojenie bývalých partizánov a ich pôsobenie na Slovensku sa však uskutočnilo v čase, keď ich reálny vklad do protibanderovského boja bol minimálny,⁴⁹ zato mal však značný vplyv na presadenie komunistických požiadaviek v jesennej politickej kríze na Slovensku.⁵⁰ Možné zneužitie partizánov nasadených v boji proti banderovcom

o ohrození republiky zopár tlupami utečencov, ktorí z nacionálnych dôvodov povstali proti ZSSR. Títo ministri (národní socialisti, ľudovci a slovenskí demokrati) považovali za rozumné si ich komplikovanú problematiku (existenčný únik UPA verzus spojenecké zväzky so sovietskou veľmocou) príliš nevyšmáť. Neexponovať sa ani za nich, ani proti nim, iba ich čo najskôr dostať mimo hraníc Československa, ale tak, aby to nevzbudilo podozrenie Sovietov. Práve v čase, keď hrozil vo vláde konflikt v otázke spôsobu zákroku proti banderovcov, vstúpil do hry spomínaný minister obrany L. Svoboda. P. Drtina vraví o veľmi dobre pripravenom divadelnom predstavení. Generál Svoboda, podľa Drtinu inak málokedy navštevujúci zasadnutia vlády v uniforme, prišiel teraz do vlády v uniforme aj v rajtkách. Doviedol si zo sebou aj náčelníka generálneho štábu generála Bočeka a na pripravovaných mapách Československa v Európe a špeciálne Slovenska dokazoval nebezpečenstvo banderovcov a potrebu veľkého počtu nových síl na ich eliminovanie. Komunisti vo svojich prepočtoch veľmi dobre kalkulovali s tým, že nekomunisti vo vláde nemôžu takúto vojenskú akciu namierenú proti nepriateľovi spojeneckého ZSSR odmietnuť. Najmä vtedy nie, keď aj slovenský povereník vnútra M. Ferjenčík (čiastočne inklinujúci k DS) podporil Svobodovu a Bočekovu vojenskú analýzu banderovského nebezpečenstva pre republiku a neumožnil nekomunistom odvolať sa na miernejší vojenský posudok. DRTINA, P.: *Československo mój osud*. Sv. I. Kniha 2. Praha 1991, s. 411 – 413.

48 FALŤAN, M.: *Z bojov do budovania*, s. 112 – 114.

49 Porovnaj: FIALA, J.: *Zpráva o akci B*. Praha 1994, s. 207 – 208.

50 Tak napríklad v Brezne nad Hronom odmietli partizáni odovzdať zbrane, kým neboli odvolaní niektorí členovia DS z Miestneho národného výboru, ba dokon-

na presadenie mocensko-politických cieľov KSS si vedenie DS veľmi dobre uvedomovalo, a preto požadovalo od svojich funkcionárov hlásiť na ústredie strany počty, výzbroj a najmä správanie týchto partizánov. Taktiež ich nabádať k aktivitám (rezolúcie, žiadosti,...) smerujúcim k odzbrojeniu partizánov.⁵¹ Na vnútrostraníckych poradách DS sa dokonca hovorilo o vyzbrojovaní niektorých skupín banderovcov samotnou KSS, aby mohli byť potom do boja proti vzráhajúcim sa banderovcom povolaní partizáni a závodné stráže ako „stranícka armáda KSS“.⁵²

Odhľadovanie tzv. protištátneho sprisahania

Proklamované „ťaženie“ za očistu štátnych a verejných úradov od politiky nespoľahlivých osôb sa nakoniec konalo najmä v septembri a októbri 1947.⁵³ Malo predovšetkým charakter mnohých listov, rezolúcií a manifestácií

ca vznikla myšlienka uskutočniť pochod partizánov do Bratislavy v sile jedného práporu a takto si vynútiť radikálnu očistu slovenského spoločenského života, iniciovanú a podporovanú KSS a namierenú voči DS. BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 194 - 195.

Svoju neskryvanú vďačnosť partizánom za zlikvidovanie banderovcov prejavila neskôr KSS na zasadnutí svojho Ústredného výboru 5. decembra 1947 aj zvláštnym ďakovným listom. V tejto súvislosti stojí najmä za povšimnutie, že pôvodne sa v liste ďakovalo iba partizánom, akoby iba oni potlačili banderovské „bandy“. Až po požiadavke Viliama Šalgoviča o doplnenie listu sa v ňom objavilo aj poďakovanie vojakom a slovenským a českým príslušníkom Národnej bezpečnosti. VARTÍKOVÁ, M. (zost.): *Komunistická strana Slovenska 1944 – 1948. Konferencie a pléna*, s. 692

- 51 Porovnaj: MYANT, R., M.: *Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948*. Cambridge, 1981, s. 172 – 173.

Taktiku komunistov s využitím partizánov sa snažilo vedenie DS mierniť aj obežníkom zo 4. októbra 1947, v ktorom sú zadané nasledujúce pokyny miestnym organizáciám strany: podať hlásenia o počte, výzbroji a správaní partizánov nasadených proti banderovcom; pochváliť ich zásluhy na zabezpečení pokoja a niekoľkokrát opakovať, aby v záujme normalizácie chodu štátu boli uvoľnení zo svojho poslania; cez závodné rady ovládané demokratmi podávať rezolúcie a žiadosti na Slovenskú odborovú radu, poverenictvo vnútra, národné výbory, vládu, Predsedníctvo SNR a Národný front na zrušenie závodných milícií, keďže bol už okres očistený od banderovcov a neistých individuí. SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 3. *Obežník Ústredného sekretariátu DS zo 4. 10. 1947*.

- 52 SNA Bratislava, f. PV – sekr., šk. č. 82.

- 53 Názornými ukázkami vykreslenia vtedajšej „očist'ovacej“ atmosféry môžu byť

požadujúcich odborovými, odbojovými či komunistickými organizáciami vykonanie radikálneho zbavenia pracovného miesta, či dokonca postavenia pred ľudové súdy mnohých ľudí, ktorí podľa nich kolaborovali cez vojnu s Nemcami a s ľudáckym režimom. Táto očista bola politicky jednoznačne namierená voči DS. Buď boli priamo obviňovaní ňou nominované osoby v štátnej správe, alebo boli slovenskí demokrati aspoň napádaní za krytie „protištatných živlov“. Obvinenia sa však netýkali iba vojnovnej kolaborácie, ale viac-menej automaticky sa spájali aj s povojnovými separatistickými snahami. Tieto námietky komunistami ovládaných a ovplyvňovaných odbojových zložiek (predovšetkým organizácií Zväzu slovenských partizánov) však nenachádzali očakávanú odozvu u orgánov vyšetrojúcich ich relevantnosť. A ani zďaleka nešlo o orgány, ktoré by na základe volebných výsledkov boli plne pod vplyvom DS. Nachádzali sa v nich aj zástupcovia KSS i reprezentanti menších strán respektíve odborníci z toho-ktorého sektora, v ktorom obvinený v štátnej správe pracoval. Preverovacie komisie zostavované pri jednotlivých povereniach a iných štátnych úradoch nakoniec nemuseli ani vynakladať príliš veľké úsilie na vyvrátenie väčšiny obvinení podaných bývalými partizánmi či podobnými organizáciami blízkyimi KSS. Zväčša sa stačilo iba odvolať na predchádzajúce rozhodnutia preverovacích komisií z rokov 1945 respektíve 1946 alebo dokladovať svoju nefašistickú či dokonca odbojovú činnosť dob-

viaceré mesačné situačné hlásenia okresných národných výborov (ONV) respektíve veliteľstiev a staníc Národnej bezpečnosti. Napríklad v októbrovej situačnej správe ONV v Poprade sa uvádza: „*Obyvateľstvo bolo vzrušené povestiami o „očiste verejného života“, keďže kolovali o nej najrozmanitejšie správy. Na každého, kto zastáva popredné miesto či už vo verejnom živote alebo v súkromnom sa pošepekáva, že bude odstránený, pričom sa každý takýto obviňoval z činnosti, ktorej vo skutočnosti sa ani nedopustil. ... Bolo pozorované ochabnutie pracovného výkonu. Občianstvo začalo pochybovať v úrady a verejnú a národnú bezpečnosť, a to preto, že tieto úrady a orgány menej si všimajú tento nezdravý jav, obávajú sa politického osočovania.*“ Štátny archív (ŠA) Levoča, pobočka Poprad, f. ONV Poprad 1945 – 1948, šk. č. 50.

Stanica Národnej bezpečnosti v Spišskej Belej v situačnom hlásení z 24. septembra 1947 oznamuje: „*Pomery politických strán DS a KSS v obvode tunajšej stanice sú dosť pokojné až na obec Spišskú Belú, kde Komunistická strana rozniesla správu, že v obci je ozbrojených 150 mužov a to komunistov a partizánov, ktorí do konca tohto mesiaca majú v Spišskej Belej zobrať asi 24 osôb z demokratickej strany a vykonať všeobecnú očistu.*“ Tamže, f. ONV Kežmarok 1945 – 1948, šk. č. 29.

rozdaniami iných odbojárov či priamo úradnými potvrdeniami o účasti v odboji.⁵⁴

Na rezolúciách miestnych a regionálnych úradov a organizácií vo veci očisty sa niekedy objavovali aj pečiatky DS, pričom však vedenie slovenských demokratov viackrát upozorňovalo svoje organizácie na zneužívanie dobrosrdečnosti svojich funkcionárov pre takéto podujatia nepriaznivé pre ich stranu.⁵⁵ Tiež sa nižšie postavené orgány a reprezentanti DS usmerňovali, aby sa nepodrobovali výzvam odbojových organizácií na odstupovanie nimi obvinených členov DS zo svojich funkcií v národných výboroch,⁵⁶ lebo ich môže odvolávať iba ich nadriadený orgán na podnet rozhodnutia Komisie pre očistu verejných úradov.⁵⁷ Zároveň sa upozorňovalo, že negatívne rozhodnutie Komisie o tom-ktorom verejnom „protištátnom“ zamestnancovi je len odporúčacie, ale definitívne o osude obviňovaných môže rozhodovať iba Zbor povereníkov.⁵⁸

Vedenie DS vedelo o snahe komunistov zdiskreditovať stranu vo vláde na základe téz o jej spojení s ľudovcami, a preto na túto komunistickú taktiku začiatkom septembra 1947 upozornilo aj českých národných socialistov.

-
- 54 Tak napríklad z 25 sťažností organizácií Zväzu slovenských partizánov požadujúcich odstránenie nimi obvinených osôb z kolaborantstva bolo orgánmi Povereníctva vnútra (bez jednoznačnej dominancie KSS či DS) uznaných za oprávnené iba dve. Aj v týchto prípadoch však už predtým došlo minimálne k zníženiu ich povojnového pracovného zaradenia. SNA Bratislava, f. PV – personálny odbor (pers.), šk. č. 11.
- 55 Rovnako sa vyzývalo k maximálnej obozretnosti a ochrany zneužitia či krádeže stranických pečiatok. Bol vydaný zákaz dávať stranícku pečaťku na čokoľvek iné mimo úradných výkonov a povinností sekretariátu. SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 3. *Obežník Ústredného sekretariátu DS z 24. 9. 1947.*
- 56 Tieto svojvoľné nátlakové akcie odbojových organizácií na zmenu personálneho zloženia národných výborov dospeli dokonca do takého štádia, že Povereníctvo vnútra muselo 27. októbra 1947 vydať národným výborom a policajným zložkám špeciálne usmernenie. To upozorňovalo, že vykonávanie akéhokoľvek takéhoto nátlaku a používanie hrozieb tvorí skutkovú podstatu trestného činu, ktoré treba hlásiť na Povereníctvo vnútra, poprípade voči previnilcom treba použiť Národnú bezpečnosť a odovzdať ich súdu. ŠA Bytča, pobočka Dolný Kubín, f. ONV Dolný Kubín 1945-1959, šk. č. 34. *Odbojové zložky – nepristojnosti.*
- 57 SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 3. *Obežník právneho oddelenia Ústredného sekretariátu DS z 23. 9. 1947.*
- 58 SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 3.

Tí následne požadovali vedenie DS, aby sa zbavilo všetkých ľudí, ktorí by mohli stranu kompromitovať, načo vedenie vyhlásilo, že nemienia vylúčiť niekoho len na základe komunistického upodopzrievania.⁵⁹ Táto dôverčivosť politikov DS sa im najviac nevyplatila v prípade Otta Obucha, tlačového referenta podpredsedu vlády Jána Ursínyho. O. Obuch, ktorý počas prvej Slovenskej republiky pracoval na Úrade propagandy, sa už v lete 1947 nachádzal na zozname osôb, ktoré v rámci očisty mali odísť zo svojich postov za to, že písal aktivistické články počas vojny. Vedel o tom aj J. Ursíny, ktorý sa začínal už zaoberať tým, ako sa Obucha v tichosti zbaví. Nevedel pritom o jeho súčasných stykoch s F.. A nevedela o nich až do 23. septembra 1947 ani ŠtB. Vtedy došlo v rámci dlhšie pripravovaného odhaľovania ľudoveckých skupín na Slovensku napojených na F. Ďurčanského aj k odhaleniu O. Obucha, ktorého ešte v ten deň zatkli. Pri následných policajných prehliadkach v jeho kancelárii úradu podpredsedu vlády J. Ursínyho zaistila ŠtB i dôkazy prepojenia O. Obucha na F. Ďurčanského. Na základe toho pracovníci ŠtB v informačných správach prezidentovi, predsedovi vlády a ministrom vnútra uvádzali, že aj J. Ursíny vedel o Obuchovej činnosti v prospech Ďurčanského akcií.⁶⁰ Tieto správy, ako aj vynucované výpovede O. Obucha v neprospech J. Ursínyho, tvorili základ politického tlaku na odstúpenie J. Ursínyho z postu podpredsedu vlády.⁶¹

59 RIPKA, H.: *Únorová tragédie*. Brno 1995, s. 113.

60 Konkrétne malo ísť o poskytovanie kópií tajných zasadnutí vlády, ako napríklad zo zasadnutia zo 16. apríla 1947 pojednávajúcej o amnestii pre J. Tisu. JABLONICKÝ, J.: Kriminalizovanie Demokratickej strany – prípad Obuch a spol. In: *Quo vadis Slovensko?*, r. 1996, č. 1, s. 70.

61 Keď sa údajne Edvard Beneš rozprával s J. Ursínyom o vyšetrení O. Obucha v jeho úrade, povedal J. Ursínymu, že táto aféra sa musí riešiť politicky. Na Ursínyho otázku, či myslí demisiu, odpovedal: „Áno, demisiu“. Táto scénka bola modelovou dohrou vzťahu E. Beneša a J. Ursínyho. Beneš nemal J. Ursínyho, ako Hodžovho najbližšieho stúpenca, rád ešte pred vojnou, čo sa znásobilo najmä cez povstanie. Vtedy, po príchode J. Ursínyho do Londýna s delegáciou SNR, ho Ján Lichner kontaktoval na Š. Osuského, aby dal J. Ursínymu kópie dokumentov vyvracajúce tvrdenia E. Beneša o zlyhaní Milana Hodžu v súvislosti s Mnichovskou dohodou. Tieto dokumenty dal J. Ursíny kolovať v londýnskej vláde, čo mu E. Beneš nikdy neodpustil. Preto sa prezident Beneš nebránil komunistickej myšlienke o Ursínyho demisii. *Zvukový záznam rozhovoru s Milanom Hodžom*, 23. 11. 2001. Archív autora.

Naproti tomu H. Ripka tvrdí, že sa E. Beneš J. Ursínyho zastal a prijal jeho

Ale prípad Obuch bol iba vedľajším produktom tzv. protištátneho sprisahania. Hlavný úder nebol orientovaný na J. Ursínyho, ale mal zasiahnuť skôr katolíckych aktivistov v DS, lebo tí sa dali pre svoj politický katolicizmus ľahko spojiť s akciami ľudoveckého exilu a domáceho podzemia.

Snahe komunistov v ŠtB o výrobu veľkého protištátneho sprisahania, do ktorého by mohli zapojiť i vedúcich činiteľov DS, veľmi pomohla aktivizácia ilegálnych skupín na Slovensku a Ďurčanského exilovej akcie práve v roku 1947. Tieto skupiny, na základe značného zhoršenia sa vzťahov Východ – Západ, kalkulovali s blízokým začiatkom vojny.⁶² Tá by podľa nich automaticky znamenala obnovenie slovenského štátu na základe porážky ZSSR a s ním aj Československa ako jeho spojenca.⁶³ Preto sa aj separatistické hnutie na Slovensku aktivizovalo a v máji 1947 vznikla v Bratislave odbočka Ďurčan-

demisiu len po uistení komunistami, že nebude vyšetrovaný vládnu komisíou. RIPKA, H.: *Únorová tragédie*, s. 116.

Na dokreslenie „precíznosti“ komunistického útoku a nátlaku voči J. Ursínymu stojí pre zaujímavosť dodať, že popredný vojnový činiteľ KSS Pavel Stahl dokonca iniciatívne poskytol ministerskému komitétu pre vyšetrovanie prípadu J. Ursínyho materiál negatívne informujúci o správaní J. Ursínyho v odboji pred Stalingradskou bitkou. Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN), f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti (KS ZNB) – Správa ŠtB Bratislava, S-280/VIII.

- 62 Toto očakávanie tretej svetovej vojny sa nám z nášho pohľadu môže zdať dnes ako príliš zbožným želaním radikálov Ďurčanského typu, schopných fantazírovať o novej vojne. Vieme, že nijaká skutočná nová vojna nebola a mohlo by sa zdať, že aj v roku 1947 bola veľmi vzdialená, ale vtedajšia realita bola komplikovanejšia. Veď už koncom roku 1945 nechalo najvyššie vojenské velenie USA rozpracovať podrobnejšie plány vojny so ZSSR a po Stalinovom predvolebnom prejave vo februári a Churchillovom o „železnej opone“ z marca 1946 sa naplno rozbehla (najmä na Západe) kampaň evokujúca možnosť bojového konfliktu USA so Sovietmi. Aj keď v tomto prípade šlo skôr o zastrašovanie zo strany USA, už od jari 1946 bola svetová a najmä západná verejnosť mentálne pripravovaná na možnosť novej vojny. Táto atmosféra sa, prirodzene, preniesla aj na Slovákov žijúcich v USA či iných západných krajinách a výrazne sa ujala najmä u tu pôsobiacej radikálnejšej exilovej ľudoveckej reprezentácie, pre ktorú bola táto vízia jedinou blízokou možnosťou na získanie opätovnej moci na Slovensku. Porovnaj: EICHLER, J.: Začiatky studenej války. In: *Historie a vojenství*, r. 2007, č. 3, s. 7 - 13; Medzinárodné pomery pred Treťou svetovou vojnou. In: *Slovák v Amerike*, r. 1946, č. 21 (12.3.1946), s. 1.
- 63 VARINSKÝ, V.: Politické akcie Ferdinanda Ďurčanského za obnovu slovenskej štátnosti do roku 1948. In: *Acta Historica Neoliensia*. Tomus 4. Banská Bystrica 2000, s. 122.

ského Slovenského akčného výboru (SAV). Komunistom, prirodzene, prišli tieto aktivity vhod, ba dokonca v určitej miere ich aj umelo spoluvytvárali agentmi – provokatérmi a rozširovaním protištátnych tlačív.

Schému protištátneho sprisahania vyprodukovali komunisti na VII. odbore Povereníctva vnútra, v Obrannom vojenskom spravodajstve (OBZ) a ŠtB v Prahe. Bola založená na reálnej existencii politickej emigrácie a domácich ilegálnych skupín naň napojených a na vymyslenom spojení tohto hnutia s katolíckymi aktivistami v DS.⁶⁴

Celý mechanizmus odhaľovania protištátnej činnosti sa spustil na zasadnutí vlády 16. septembra 1947, kde minister vnútra V. Nosek podal stručnú správu o žilinskej protištátnej skupine (Anton Meltzer a spol.). Informácia nevyvolala väčšiu diskusiu, lebo medzi zatknutými nebola významnejšia osobnosť. Na základe výpovede Rudolfa Komanderu⁶⁵ ŠtB neskôr skonštruovala ďalšiu protištátnu skupinu, ktorá mala mať priame spojenie so zahraničím a boli k nej priradení viacerí katolícki aktivisti aj z radov DS: J. Kempný, M. Bugár, J. Staško, J. Kosorín, Štefan Horváth, F. Jurčovič, I. Kružliak,

64 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 193.

65 Po zatknutí niekoľkých bezvýznamných činovníkov slovenského politického podzemia ešte v 2. polovici roku 1946 sa ŠtB dozvedela o snahe Rudolfa Komanderu, pripojeného na exilovú akciu F. Ďurčanského, navštíviť niektorých popredných politikov DS, pričom mal spomenúť aj J. Kempného a M. Bugára. Z ďalších výpovedí sa dozvedeli, že R. Komandera im hovoril o svojom kontaktovaní J. Kempného a ŠtB vo svojich interných materiáloch dokonca vrela o dohode Kempného s Komanderom o spoločnom postupe. Neskôr komunistom nahrali do plánu aj tzv. Kosorínove zápisky rozoberajúce ľudácke opozičné skupiny zo zimy 1944/1945, v ktorých sa popri Ďurčanského mene objavujú i mená povojnových činiteľov DS J. Kempného a J. Staška. Po zatknutí Komanderu v auguste 1947 v Bratislave sa dostal polícii do rúk korunný svedok, ktorý mal dosvedčiť svoje kontakty s J. Kempným a M. Bugárom. R. Komandera síce kontaktoval Bugára i Kempného, ale obaja ho odmietli prijať. Báli sa, že ide o provokatéra VII. odboru Povereníctva vnútra, lebo komunisti už od volieb na nich útočili ako na ľudákov a protištátne živly. JABLONICKÝ, J.: Kuriér Rudolf Komanderu. In. *Podoby násilia*. Bratislava 2000, s. 66.

Nie menej zaujímavé je objavenie sa mien povereníkov K. Filla a M. Kvetka, ktorých mal R. Komandera taktiež kontaktovať, v Komanderovom spise. To malo na nich vrhnúť podozrenie, ktoré podporovalo neskoršiu snahu KSS o ich odstúpenie z povereníckych postov.

L. Obtulovič a iní.⁶⁶ Odhalenému „sprisahaniu“ sa venovala veľká publicita ešte pred skončením vyšetrovania.⁶⁷

V súvislosti s týmto odhalením sa tak dostali do centra pozornosti poprední funkcionári DS M. Bugár, J. Kempný, Jozef Staško. Na základe materiálov ŠtB potom Krajský súd v Bratislave 29. septembra 1947 požiadal parlament o vydanie J. Kempného a M. Bugára.⁶⁸ Ako uvádza Hubert Ripka, nebolo možné českým nekomunistom v parlamente odmietnuť všetky obvinenia, ktoré sa proti niektorým obžalovaným zdali opodstatnené. A tak po dobrovoľnom vydaní sa J. Kempného a M. Bugára k dispozícii vyšetrovaniu, sa ľudovci a národní socialisti aspoň pričínili o to, že hoci parlament zrušil ich imunitu, podmienil to ich umiestnením vo väznici súdu. Zabránil tak ich vydaniu do policajnej väzby, kde by im hrozilo vypočúvanie ŠtB.⁶⁹ Ako uzatvára J. Rychlík,

66 Ako uvádza Jozef Špetko, akékoľvek pripojenie M. Bugára a J. Kempného na zahraničie sa nezakladalo na pravde, rovnako ako aj konšpiratívna činnosť J. Staška, ktorý mal údajne poskytovať isté informácie Petrovi Prídavkovi do exilu. Aj kontakty L. Obtuloviča s Arvédom Grébertom a K. Sidorom boli s najväčšou pravdepodobnosťou iba vymyslené. ŠPETKO, J.: *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí*. Praha 1994, s. 193 – 194.

67 Tak napríklad Ministerstvo informácií (komunistický minister M. Kopecký) vydalo krátko po odhalení sprisahania celú brožúru pojednávajúcu o sprisahaní podľa komunistických téz. Písalo sa v nej, že Ďurčanského agent R. Komandera vypovedal, že v zastúpení Slovenského revolučného odboja udržoval spojenie s dvomi generálnymi tajomníkmi DS – J. Kempným a M. Bugárom. Ďalej sa uvádzalo, že okrem ústredia Slovenského akčného výboru na Slovensku existuje aj protištátna skupina, ktorá má taktiež priame spojenie so zahraničím a s protištátnou emigráciou, a že do nej patria: J. Kempný, J. Staško, L. Obtulovič, J. Kosorín, Jozef Kyselý a Pavol Čarnogurský (čiže všetko katolícki aktivisti v DS). Okrem spomínaných ľudí, mal byť v sprisahaní zapletený z DS aj oblasťný tajomník DS v Žiline Vojtech Števík, tajomník povereníka K. Filla na povereníctve výživy Imrich Kružliak, bývalý veľvyslanec slovenského štátu v Španielsku Jozef Mikuš (v tom čase pôsobiaci na Predsedníctve SNR), ako aj osobní tajomníci podpredsedu SNR Andreja Cvinčeka a podpredsedu Zboru povereníkov R. Fraštackého a iní. *Spiknutí proti republice*. Praha 1947, s. 11 – 33.

68 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 195.

69 RIPKA, H.: *Únorová tragédie*, s. 115.

Ešte pre ich zbavením imunity pražská ŠtB počítala s tým, že sa budú obaja snažiť vyhnúť sa vypočúvaniu na ŠtB a budú sa snažiť dostať do súdnej a nie do policajnej väzby. Preto kalkulovali s tým, že prídu do Prahy, aby dobrovoľne nastúpili do súdnej väzby, čomu sa príslušníci ŠtB snažili zabrániť obsadením vchodu do súdu, aby ich mohli zaistiť a predviesť na ŠtB. Lenže vo vedení DS

vplyv odhalenia tzv. protištátneho sprisahania na českých národných socialistov a lidovcov bol opačný, ako predpokladal komunistický nátlak na „očistenie“ Slovenska od separatizmu. Najskôr národno-socialistická a lidovecká tlač pri správach o odhalení ľudáckeho sprisahania iba zachovávala zdržanlivosť, aby si po obvineniach konkrétnych popredných predstaviteľov a poslancov DS uvedomila, že ide nepriamo aj o jej ohrozenie, a podporila atakovaných slovenských demokratov. Komunistické aktivity s protištátnym sprisahaním a politická kríza, ktorú vyvolali, tak upevnila spoluprácu DS s českými nemarkxistickými stranami a český nacionálny blok presadený po voľbách 1946 tak plne vystriedal antikomunistický blok z leta respektíve jesene 1947.⁷⁰

Politická kríza

Po odhalení protištátneho sprisahania nadobudli rýchly spád aj udalosti vedúce k politickej kríze na Slovensku. Dňa 20. septembra 1947 generálny tajomník Zväzu slovenských partizánov (ZSP) Samo Falťan nastolil ultimatívnu požiadavku členstva ZSP v Národnom fronte, ktorá ak nebude splnená, partizáni si ju vynútiť.⁷¹

Dňa 21. septembra 1947 sa konala celoslovenská konferencia delegátov odbojových zložiek. Žiadala potrestanie zradcov, odvolanie z funkcií ľudí, ktorí sa odklonili od protifašistickej línie⁷² a zastúpenie odbojových zložiek

s tým počítali. Preto M. Zibrín zorganizoval úspešnú akciu, ktorej úlohou bolo prechodne skryť oboch poslancov u poslanca DS Valenta Matruku v Lamači a neskôr ich premiestniť do Justičného paláca v Bratislave, kde sa dali k dispozícii vyšetrovaniu na štátnej prokuratúre. JABLONICKÝ, J.: Generálni tajomníci Demokratickej strany z parlamentu do väzenia. In: *Politické vedy*, r. 1998, č. 1, s. 19 – 20.

70 RYCHLÍK, J.: *Česi a Slováci ve 20. století. Československé vztahy 1945-1992*. Bratislava 1998, s. 109 – 110.

71 LETZ, R.: Partizáni ako politický a mocenský činiteľ na Slovensku v rokoch 1945-1948. In: *Dies Ater – Nešťastný deň 29. 8. 1944*. Bratislava 1994, s. 37.

72 DS sa snažila čeliť výzvam odbojových zväzov na odstupovanie členov DS z národných výborov aj tým, že vyzvala organizácie strany, aby zbierali obranný materiál na obvinených členov strany a zasielali ho na Ústredný sekretariát DS. Ako protiakciu mali oznámiť na ústredný sekretariát tých členov KSS, pri ktorých možno namietat' štátnu a politickú spohľivosť alebo mravnú bezúhonnosť (trestaní, pijani, vedúci nezriadený život, ...). SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 3. *Obežník Ústredného sekretariátu DS* z 23. 9. 1947.

v Národnom fronte.⁷³ Po manifestácii odbojových zväzov na druhý deň, asi 440 horlivejších odbojárův z radov bývalých partizánův demonštrovalo pred budovou SNR, požadujúc potrestanie sprisahancův z radov DS. Piatim z nich sa pritom podarilo násilne vniknúť do budovy, kde hľadali predsedu SNR Jozefa Lettricha.⁷⁴ 22. septembra 1947 sa uskutočnilo aj zasadnutie slovenského Národného frontu, ktorý prerokoval rezolúciu odbojových zväzův. Jeho výsledkom bolo rozhodnutie o prizývaní zástupcov odbojových zložiek a odborův na zasadnutia Národného frontu pri riešení naliehavých spoločenských otázok. Politické strany sa tiež zaviazali preskúmať námietky odbojárův voči svojim členom a v prípade ich oprávnenosti postúpiť záležitosti obvinených spoločnej komisii politických strán a odbojových zložiek, alebo ich jednoducho hneď vylúčiť zo strany.⁷⁵

Odhalenie tzv. protištátneho sprisahania bolo iba jedným z článkův v reťazi príprav jesennej ofenzívy proti DS. Mohlo síce zastrašiť časť jej členův a prívržencův, či zmobilizovať odbojové zložky pod vedením KSS, ale sotva sa dalo očakávať, že tým získa KSS pospolitý ľud. Ich politické postoje bolo možné ovplyvniť iba nastolovaním a riešením páľčivých ekonomických a existenčných problémův. Okrem stabilných vtedajších problémův v zásobovaní a s čiernym trhom, postihla v lete 1947 Československo veľká neúro-

73 Problémy DS s politickými požiadavkami niektorých odbojových organizácií začali ešte omnoho skôr ako v lete respektíve na jeseň 1947. Stačí spomenúť ich účasť na povolebnom ťažení proti „ovládnutiu DS novofudákmi“. Ale aj neskôr sa snažili, najmä v regionálnej rovine, zasahovať do politického boja v prospech KSS. Tak napríklad už v apríli 1947 si vedenie Okresnej organizácie ZSP v Modrom Kameni vynútilo na Povereníctve vnútra odvolanie predsedu ONV Júliusa Chriena za to, že urazil partizánův údajnými vyjadreniami typu: „partizáni ako zložka nie je zákonom chránená“, a že „partizáni bojovali iba za dobrodružstvo a medaile a dnes, že majú možnosť uplatniť sa len v pasení sviň a kráv“. Rovnako ho obviňovali zo zodpovednosti za prijímanie liehovinových úplatkův a ich konzumáciu na úrade národného výboru. V zdôvodnení jeho odvolania Povereníctvom vnútra sa potom ešte spomínalo nedôstojné vyjadrovanie sa na adresu ZSSR. Všetky tieto obvinenia J. Chrien odmietal a požadoval vypočutie aj iných svedkův jeho inkriminovaných výrokov. Tlak na jeho odvolanie bol však prísilný a v úrade ho nahradil prvý náhradník na kandidátke DS Ján Medvetz. ŠA Banská Bystrica, pobočka Veľký Krtíš, f. ONV Modrý Kameň, šk. č. 24.

74 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 211.

75 ŠUTAJ, Š.: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*, s. 51.

da, ktorá sa automaticky odrazila v zhoršení životnej úrovne nielen roľníkov, ale i robotníkov a verejných zamestnancov, lebo začala vážne chýbať hlavne múka. Prirodzene, neúroda najviac postihovala roľníkov, ktorí nielenže nemali obilie, ale postupom času im začali chýbať hlavne krmoviny, kvôli čomu sa musel značne znížiť stav chovaného dobytku. Všetky tieto hospodárske problémy leta 1947 padli veľmi vhod komunistickej kampani proti DS. Takto sa k požiadavkám očisty od protištátnych živlov v DS pridávali i požiadavky riešenia momentálnych hospodárskych problémov, za ktoré sa spravila zodpovedná reakcia, čiže ľudia nesúhlasiaci s novým režimom, a preto zámerne ničiaci hospodárstvo krajiny. A tak neboli z vtedajších hospodárskych ťažkostí obviňovaní len ľudovci v DS či politické podzemie, ale i povstaleckí reprezentanti DS spravujúci rezorty, v ktorých sa najviac prejavovali dôsledky neúrody – Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (M. Kvetko) a Povereníctvo výživy a zásobovania (K. Fillo).

Nedostatok potravín a naň naväzujúca nemožnosť ich dostatočnej distribúcie sa stali zámenkou komunistami ovládaných odborov na požadovanie zavedenia poriadkov do distribúcie a poľnohospodárskej politiky, čo viedlo neskôr až k požadovaniu odstúpenia M. Kvetka a K. Filla z funkcií. Na podopretie svojich požiadaviek o ich odstúpenie organizovala KSS množstvo deputácií a posielali sa desiatky telegramov a rezolúcií podporujúcich túto politiku KSS. Prirodzene sa počas rokov komunistickej diktatúry zámerne zamlčovali, naopak, stovky telegramov a listov, ktoré vyjadrovali podporu zotrvania týchto reprezentantov DS vo funkciách.⁷⁶ DS sa na revanš snažila

76 Typickým príkladom takejto deformácie histórie je kniha Sama Cambela Slovenská agrárna otázka 1944 – 1948, z roku 1972. Píše o tom, ako sa v jarňách a letných mesiacoch začína rozmáhať aj hnutie zdola za urýchlenie pozemkovej reformy a nápravu dovtedajšej politiky na Povereníctve pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, pričom sa pod rezolúciami objavujú v niekoľkých prípadoch i pečiatky miestnych organizácií DS, národných výborov či organizácií JZSR (CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna otázka 1944 – 1948*, s. 291 – 292). Tým chcel autor vyvolať dojem masového záujmu spomínaných inštitúcií o zmenu na poste povereníka pôdohospodárstva. Ani slovom sa však nezmiňuje o stovkách telegramov, ktoré v čase otvorených požiadaviek KSS za jeho odstúpenie prichádzali na celoslovenské štátne orgány, požadujúc jeho zotrvanie vo funkcii povereníka. Napríklad iba Predsedníctvu SNR bolo adresovaných viac ako 200 telegramov rôznych inštitúcií a organizácií za zotrvanie M. Kvetka vo funkcii. Prevažná väčšina z nich pochádzala od miestnych a okresných organizácií JZSR,

kritizovať Povereníctvo priemyslu a obchodu vedené komunistami za nedostatok textílií, ktorý sa prejavoval omnoho dlhšie a intenzívnejšie ako momentálny nedostatok potravín.⁷⁷

Do týchto akcií, ktoré mali privolať politickú krízu na Slovensku, výraznou mierou zasiahlo tiež ustanovenie Informbyra komunistických strán v septembri 1947, ktoré bola jasnou odpoveďou Moskvy na americkú snahu o záchranu západnej Európy pomocou Marshallovho plánu. Obe spomínané udalosti, aj Marshallov plán i založenie Informbyra, znamenali definitívne rozdelenie Európy medzi štáty pod výlučným vplyvom Sovietskeho zväzu a komunistických strán a štáty pod vplyvom USA, ktoré sa ubránili potencionálnemu nástupu domácich komunistov k moci. Po kritike československých komunistov pri zakladaní Informbyra za to, že ešte definitívne nevyriešili otázku monopolnej moci komunistov v krajine, sa československí komunisti rozhodli túto otázku v krátkom čase vyriešiť.

Hoci Predsedníctvo Ústredného výboru KSČ sa už v máji 1947 uznieslo, že vyvolá na Slovensku politickú krízu, definitívne rozhodnutie s konkrétnym plánom a cieľom sa zrodilo až po ustanovení Informbyra. Na zasadnutí ÚV KSS 11. októbra 1947 sa sformulovali konkrétne ciele politickej krízy: pozmeniť zloženie Zboru povereníkov a iných orgánov moci, a v súvislosti s ďalším vyšetrovaním dosiahnuť vylúčenie DS z vlády alebo aspoň jej klásť podmienky na účasť vo vláde, alebo presadiť jej rozpustenie.⁷⁸

Neskôr sa vedenie KSS rozhodlo využiť na nátlakové akcie odbory a zvolať do Bratislavy zjazd závodných rád. Konkretizovalo sa aj rozhodnutie o tom, že komunisti v Zbore povereníkov podajú demisiu. A tak sa 30. októbra 1947 zišiel zjazd závodných a zamestnaneckých rád. V deklarácii zjazdu sa kritizovala politika Povereníctva výživy a kategoricky sa požadovalo odstúpe-

asi 1/5 z nich zasielali miestne a okresné národné výbory, zatiaľ čo telegramov zo stranických organizácií DS bolo veľmi málo. Ale vyskytli sa tu aj telegramy zasielané Stranou slobody, organizáciami ZVOJPOV-u, a aj úverovými spotrebnými družstvami. SNA Bratislava, f. Úrad predsedníctva (UP) SNR, šk. č. 87.

77 Napríklad v situačnej správe ONV v Novom Meste n/Váhom za jún 1947 sa uvádza: „Tak ako v minulosti prejavuje sa nedostatok textílií, čo vyvoláva hlavne u roľníkov nespokojnosť, hlavne ešte, keď ich cena je pre nich príliš vysoká.“ ŠA Bratislava, pobočka Trenčín, f. ONV Nové Mesto nad Váhom, šk. č. 18.

78 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945-1948 na ceste ku komunistickej totalite*, s. 58.

nie vtedajšieho a ustanovenie nového Zboru povereníkov, zostaveného iba zo „štátotvorných a protifašistických síl národa“.⁷⁹ K mobilizácii odborov v prospech taktiky KSS počas jesennej politickej krízy patrí aj opätovné sabotovanie tlače DS. Interesantné pritom je, že keď sa vedenie slovenských demokratov snažilo tlačiť svoje noviny a časopisy v Čechách (v tlačiarňach vydávajúcich národnosocialistickú tlač), vedenie KSS malo o tom informácie ešte skôr, ako k tomu fakticky došlo a v súčinnosti s KSC a ROH prijalo efektívne opatrenia voči tomuto pokusu.⁸⁰

Už na druhý deň po zjazde zamestnaneckých a závodných rád podali demisiu piati povereníci (všetci štyria komunistickí povereníci a Mikuláš Ferjenčík) a predseda Zboru povereníkov G. Husák. K tomu už 16. októbra 1947, kvôli neustálym útokom voči svojej osobe, podal demisiu aj demokrat K. Fillo. Z 15 členov Zboru tak podalo demisiu jeho sedem členov. Napriek tomu G. Husák ako jeho predseda oznámil Predsedníctvu SNR a predsedovi vlády, že Zbor povereníkov je nefunkčný a demisiu týchto členov Zboru treba považovať za demisiu celého Zboru povereníkov.⁸¹ Týmto krokom nastala otvorená politická kríza. DS najskôr striktno odmietala rokovať o návrhu KSS na zostavenie nového Zboru povereníkov, lebo podľa nej ešte stále fungoval ten starý, keďže väčšina jeho členov demisiu nepodala. Po niekoľkých dňoch však DS opustila túto taktiku, lebo sa obávala, že sa ocitne v izolácii, pretože komu-

79 Na čelo Slovenska nový Zbor povereníkov. In: *Pravda*, r. 1947, č. 248 (1.11.1947), s. 1.

80 Dôverná správa pracovníka Ústredného sekretariátu KSS s. Valášeka hovorila o tom, že: „V súvislosti so zastavením Času zaujalo sa to stanovisko, že *Slobodné slovo* bude tlačiť v Čechách Čas a posielat' ho na Slovensko. Taktiež majú byť v Čechách tlačené plakáty veľkého formátu, ktoré budú informovať o súčasnej politickej situácii ... s. Valášek zariadil v súvislosti so správou, že Čas bude tlačený v Čechách, nasledovné: *Nakoľko VII. odbor (PV) blokuje všetky linky diaľnopisu, zariadil VII. odbor diaľnopisom na Ministerstvo vnútra v Prahe, KSC a ÚRO nasledovnú správu: „Nakoľko slovenské tlačiarne odmietli sádzať reakčné časopisy „Čas“, „Šidlo“ a „Nové prúdy“ žiadame, aby ste v Čechách a na Morave blokovali tlačiarne, aby menované časopisy neboli tam vytlačané“ ... Typografi z Grafie sa uzniesli nesádzať Čas, kým DS nezreviduje svoje stanovisko k vláde, ROH, SSSR a k ľudovo-demokratickému zriadeniu. „Čas bude vychádzať len na priamy rozkaz Gottwaldovej vlády a len s. Husáka.“ SNA Bratislava, f. ÚV KSS, k. 2150.*

81 NA Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 836.

nistom sa podarilo pre požadovanie nového Zboru získať aj Stranu slobody a Stranu práce. Dňa 3. novembra 1947 zasadal Národný front, kde zástupcovia DS už súhlasili s výmenou osôb na poverenických miestach, ale bez zmeny pomeru strán v ňom. Prislúbili vtedy tiež zrušiť Aprílovú dohodu, aby tak otupili ostrie komunistických výčitiek o pakte s ľudoveckým podzemím. Razantne sa však postavili proti požiadavke KSS o zastúpení odborov a odbojových organizácií v slovenskom Národnom fronte a Zbore povereníkov.⁸² Tým sa rokovania dostali do patovej situácie, ktorú chceli využiť komunisti na to, aby K. Gottwald mohol vystúpiť v tejto kríze ako urovnávateľ sporov. Mal byť vládou poverený viesť s KSS a DS rokovania o zostavení nového Zboru. To sa im aj podarilo na zasadnutí vlády 5. novembra 1947, keď najskôr takticky V. Nosek a M. Ferjenčík prečítali konečnú správu o protištátnom sprisahaní, a potom navrhli, aby vláda splnomocnila K. Gottwalda rokovaniami o novom Zbore povereníkov.⁸³

K. Gottwald potom rokoval v Bratislave tri dni, počas ktorých obe strany urobili určité čiastkové ústupky, ale ku konečnej zhode i tak nedošlo.⁸⁴ KSS

82 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 213 – 214.

83 Na tejto schôdzi sa jasne prejavila aj zmena postoja českých národných socialistov voči DS, ktorú predtým chápali hlavne ako stranu ohrozujúcu nimi presadzovanú štátnu jednotu. Teraz sa však plne zastali DS i jej politiky. Tak napríklad národný socialista P. Drtina oponoval tvrdeniam komunistu M. Kopeckého o spojitosti DS z protištátnym hnutím, lebo ešte nič nebolo dokázané. Rovnako sa vyslovuje aj proti správnosti prevedenia demisie Zboru povereníkov, na ktorú neboli právne predpoklady. Neskôr dokonca aj ďalší národní socialisti J. Stránský a Peter Zenkl vystupujú ako ochrancovia právomocí SNR, keď sa ohradujú proti tomu, aby rokovania o novom Zbore povereníkov viedol predseda vlády, čo odôvodňovali tým, že podľa tretej pražskej dohody to patrí do výlučnej kompetencie Predsedníctva SNR. NA Praha, f. 100/24, a. j. 1494, šk. č. 145. *Zápis 113. schôdze vlády z 5. 10. 1947.*

84 K. Gottwald vtedy pre utvorenie nového Zboru povereníkov stanovil tieto požiadavky: do Zboru povereníkov musia prísť noví ľudia, ktorí musia byť bezchybní a štátne spoľahliví; v Zbore musia dostať zastúpenie obe malé politické strany; žiadna strana nesmie mať v Zbore majoritu. K týmto relatívne prijateľným požiadavkám potom však ešte J. Ďuriš dodal: „*Volebné výsledky boli spojené s velezradou, protištátnym hnutím a rozvratom štátu. Za daných okolností by sme nemuseli s DS vôbec jednať. DS je mimo zákona. ... Poverenictvo výživy chceme vziať do vlastných rúk, ale len keď bude poriadok v prvovýrobe, takže musíme mať i Poverenictvo pôdohospodárstva. Musíme ho mať. To je naša bezpodmienečná požiadavka.*“ Po týchto Ďurišových slovách J. Lettrich vyhlásil,

sa rozlúčilo s myšlienkou, že sa jej podarí úplne vyradiť DS ako stranu z politického boja,⁸⁵ preto sa uspokojilo so snahou o zredukovanie povereníctiev ovládaných DS. Z tohto dôvodu prišli so žiadosťou, aby v Zbore povereníkov nemala majoritné postavenie ani jedna politická strana a aby v ňom boli zastúpené malé politické strany a celoslovenské spoločenské organizácie. Predstavitelia DS s návrhmi komunistov nesúhlasili a rokovania opustili. Pritom hľadali pre svoj odpor podporu u českých národných socialistov a ľudovcov, keď z popudu J. Lettricha navštívil F. Hodža Petra Zenkla a Ivan Pietor Frančiška Hálu. Obaja ich nabádali k neústupnosti.⁸⁶

KSS na presadenie svojich požiadaviek a hlavne na dosiahnutie odstúpenia M. Kvetka z postu povereníka pôdohospodárstva zorganizovala na 14. novembra 1947 do Bratislavy celoslovenský zjazd Jednotného zväzu slovenských roľníkov (JZSR), ktorý bol v rozpore so stanovami JZSR zvolaný iba jeho generálnym tajomníkom Michalom Falt'anom. Proti tomu ostro vystúpila DS a posielala medzi roľníkov aktivistov strany, aby ich odhovorili od cesty do Bratislavy.⁸⁷ Na tomto nereprezentatívnom manifestačnom zjazde JZSR

že: „neostáva nič iné, iba vrátiť DS mandát pre vyjednávanie o novom Zbore povereníkov, lebo na podkladoch, ktoré naznačil minister Ďuriš, je dohoda nemožná“. KRÁL, V.: *Cestou k Únoru*. Praha 1963, s. 271.

85 To bolo zapríčinené hlavne obratom českých nesocialistických strán od spolupráce s KSČ pri obmedzovaní slovenskej samosprávy k spolupráci s DS proti komunistickým snahám. Prejavilo sa to hlavne v čase po odmietnutí Marshallovoho plánu, keď české nesocialistické strany dočasne nacionálnu otázku potlačili do úzadia, respektíve ju podrobili primárnejším záujmom boja proti komunistickým mocenským cieľom. Tento obrat veľmi názorne reprezentuje napríklad komentár ľudovca Pavla Tigrida zo septembra 1947, keď sa stavia proti komunistickej kampani o ohrození jednoty ČSR na Slovensku a nevyhnutnosti jeho úplného podriadenia ústredným orgánom v Prahe. Okrem iného píše: „*Nezabúdajme na to, že Slováci si zvykli riadiť svoje záležitosti samostatne, a mnohí sa domnievajú, že nie najhoršie. ... Pridelový systém na Slovensku existuje, ale len na papieri, všetkého je dosť, okrem bielej múky, a pridelový systém sa považuje za zbytočne obťažovanie. Pracovná morálka je vyššia ako u nás, je tu u nás nevidaný stavebný ruch. Na Slovensku sa žije lepšie a radostnejšie ako u nás.*“ TIGRID, Pavel: *Slovenské dojmy*. In: DRÁPALA, M.: *Na stracené varte Západu*. Praha 2000 s. 256.

86 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 214.

87 K problematike zákonnosti komunistami zvolanej konferencie JZSR stojí za zmienku aj to, že táto konferencia nebola príslušným policajným orgánom vôbec

vedenom J. Ďurišom a M. Falt'anom sa prijala rezolúcia podporujúca poľnohospodársku politiku komunistov v duchu Hradeckého programu a odsudzujúca činnosť M. Kvetka na Povereníctve pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu.⁸⁸

O dva dni neskôr sa uskutočnili prvé väčšie odvetné akcie DS vo forme manifestácií v Bratislave, Košiciach a Zvolene. Mali vyjadriť kritiku postupu KSS v spoločnosti a podporiť stanovisko DS ohľadom nového Zboru povereníkov.⁸⁹ Šlo o ojedinelé masové politické aktivity slovenských demokratov, ktoré v dovtedajšej činnosti strany nemali obdobu nielen po stránke početnej účasti jej prívržencov, ale aj po celkovej organizačnej stránke.⁹⁰ Pri zväžení

oznámená a teda ani povolená. SNA Bratislava, f. Policajné riaditeľstvo, šk. č. 245.

- 88 Mohutný zjazd slovenských roľníkov. In: *Pravda*, r. 1947, č. 263 (16.11.1947), s. 1.
- 89 Podľa zdrojov DS sa na manifestácii v Bratislave malo zúčastniť až 30 000 stúpencov politiky DS. J. Lettrich vtedy na margo protištátneho sprisahania povedal: „nikto nemá medzi nami miesta, nikto nemôže byť oprávdivým demokratom ani priaznivcom či členom DS, kto telom a dušou nestojí na pôde československého štátu ... odmietame osočovanie DS, že keď sa vo vyšetrovaní nachádzajú niektorí naši členovia, že i strana je v podozrení štátnej nespoľahlivosti ... len čo nestranné vyšetrovanie dokáže, že sa niektorý člen DS úmyselne prehršil proti republike, prirodzene sa z toho vyvodia dôsledky. Ale nikto nemôže od nás žiadať, aby sme tak urobili na základe faktami nepodloženého upodozrievania. Keby sme takto postupovali, naši nepriatelia by nás bez problému urobili účastníkmi všetkých takýchto protištátnych akcií.“ V poslednej časti svojho prejavu sa vyjadril priamo k požiadavkám KSS na zostavenie nového Zboru povereníkov. „Pri všetkej úcte k odbojovým a záujmovým organizáciám, ich účasť v Sbore povereníkov by narušila základy demokratickej sústavy nášho politického života. Členovia týchto korporácií majú možnosť politicky sa uplatniť prostredníctvom svojich politických strán Národného frontu. ... Prajeme si, aby nový Sbor povereníkov bol rozšírený o Stranu práce a Stranu slobody, lebo ich účasť môže byť len na prospech veci.“ LETTRICH, J.: *30 000 demokratov manifestovalo v Bratislave*. Bratislava 1947, s. 3 – 7.
- 90 Napríklad v Bratislave mali na starosti usporiadateľskú službu týchto verejných zhromaždení zamestnanci ústredia DS a vysokoškóľáci zo straníckej mládežníckej organizácie Odboru mladých demokratov. Po zhromaždení sa účastníkov pred budovou Ústredného sekretariátu DS na vtedajšom Churchillovom námestí sa po 9. hodine vydal mohutný sprievod smerom na Hodžovo námestie a končil pred Národným divadlom. Na čele sprievodu sa niesla štátna vlajka, nasledovali hudobníci, krojované skupiny, poprední predstavitelia DS a zástupcovia strany

dovtedajšej málo aktivistickej politiky DS a uvedomiac si pasivitu roľníkov (tvoriacich jadro strany) pri podobných politických nátlakových akciách, sa aj pri nižších číslach dosiahla zaujímavá aktivizácia prívržencov DS. Ani tieto pokojné manifestácie sa však nezaobišli bez účelových provokácií zo strany KSS.⁹¹

V dňoch 17. a 18. novembra 1947 sa konalo zasadnutie Národného frontu Čechov a Slovákov, ktoré definitívne uzavrelo problematiku politickej krízy. DS sa vzdala poverenictva zdravotníctva, poverenictva pôšt a poverenictva pravosúdia. Musela vymeniť povereníka pôdohospodárstva a povereníka výži-

v najvyšších štátnych orgánoch a zástupcovia záujmových skupín v strane. Za nimi nasledovali všetci ostatní účastníci manifestácie. Verejné zhromaždenie potom prebiehalo pre Národným divadlom. Na jeho balkóne stáli okrem slávnostných rečníkov a popredných straníckych činiteľov aj delegáti zastupujúci jednotlivé odbory strany (roľníci, odbojári, živnostníci, robotníci a úradníci). SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 5.

Na manifestácii sa objavovali heslá štandardov, ktoré viac či menej priamo útočili proti politickej praxi KSS. Väčšina všeobecnejších hesiel bola políciou schválená: „*Nech žije CSR, Beneš, SNR, Zbor povereníkov, Lettrich; Preč s rozbíjačmi československej demokracie; Čo je s košickou dohodou; Potrestať nepriateľov živnostníctva; Roľníci neštrajkujú, ale pracujú; Roľníci neterorizujú, ale svoje si žiadajú; Neschvaľujeme Ďurišovu politiku; Nefalšovať vôľu ľudu; Sociálne zabezpečiť štátnych zamestnancov; Organizátori štrajkov nepriatelja dvojročnice; Aj v hluku-kriku ubránime republiku ...*“. Ale niektoré adresnejšie a príliš „chúlostivé“ témy zostali nepovolené: „*Kde sú textilie; Preč so zastrašovaním a terorom; Nepovyšovať zamestnancov podľa partajnej legitímácie.*“ SNA Bratislava, f. Policajné riaditeľstvo, šk. č. 245.

- 91 Policajné orgány zaznamenali bratislavskú demonstráciu DS takto: „*Asi 4 000-4 500 účastníkov sa zišlo ráno o 8.30 h pred budovou ÚS DS (Churchilovo námestie 3). Odtiaľ sa dav pohol o 9.00 mestom ... pred Národné divadlo, kde o 10.00 začalo verejné zhromaždenie ... celá manifestácia bola kludná až na incident pred hotelom Tatra. Na manifestujúcich stojaci hlúčik mladíkov pokrikoval rôzne heslá, najmä počas prechodu vedúcich činiteľov DS – „Obesiť povereníka Kvetka!, ...“ ... Jeden z úradníkov NB akt. elév Jozef Gala vyzval spomenutý hlúčik, aby prestali. Bol nimi napadnutý, začali ho biť (vyslobodili ho až manifestujúci). Z ublížení sa bude liečiť 20 dní. Páchatel'ov sa nepodarilo zistiť, ale je po nich stopovanie ... Počas sprievodu a na zhromaždení príslušníci KSS rozširovali leták „Protí komu sa sprisahali Dr. Kempný a spol.?“ a „Slováci, ktorým je drahá Republika a sloboda“.* SNA Bratislava, f. Policajné riaditeľstvo, šk. č. 245.

vy.⁹² Ale aj personálne pristúpila DS k čiastočnej výmene svojich výraznejšie protikomunisticky zameraných politikov v Zbore za osoby prijateľnejšie pre KSS, aj keď si to nie vždy plne uvedomovala. Predovšetkým na post podpredsedu Zboru povereníkov prišiel ku komunistom zmierlivý M. Polák, čo iba posilnilo jeho inklináciu ku spolupráci s KSS. M. Kvetko, aj keď musel opustiť poverenie pôdohospodárstva, ostal v Zbore ako povereník výživy. Na poste povereníka pôdohospodárstva ho vystriedal Jozef Styk z poverenia techniky. Na jeho miesto prišiel dovtedajší povereník pravosúdia Ivan Štefánik, ktorý musel prepustiť svoje miesto Andrejovi Buzovi, ktorý oficiálne vystupoval ako odborník respektíve nestraník. V skutočnosti bol funkcionárom sociálnej demokracie v Košiciach.⁹³ Zo Zboru celkovo odišiel S. Belluš, ktorého nahradil jeho stranický kolega, dovtedajší šéf poverenia pôšt Jozef Lukačovič, ktorý už o pár mesiacov plne spolupracoval s komunistami. Lukačovičov predchádzajúci rezort pôšt, ako aj ďalší bývalý klasický rezort DS – zdravotníctvo, získali zástupcovia nových malých strán v Zbore povereníkov – Pavol Blaho zo Strany slobody a Ján Bečko za sociálnu demokraciu.⁹⁴

-
- 92 P. Drtina na príčinu prijatia tohto kompromisu zo strany DS spomína v tom zmysle, že až do novembrového zasadnutia Národného frontu Čechov a Slovákov, kde sa mali usporiadať pomery na Slovensku, boli DS a ostatní demokrati rozhodnutí neustúpiť komunistickému nátlaku v Zbore povereníkov. Po poslednej prestávke ostrých bojov za a proti DS J. Lettrich povedal P. Drtinovi, že sa s K. Gottwaldom napriek odhodlaniu všetkých nekomunistov neustúpiť, predsa len dohodli. K zisku dvoch povereníctiev pre Stranu slobody a Stranu práce na úkor DS J. Lettrich prehlásil, že P. Blaho i J. Bečko pôjdu bezpečne s DS proti komunistom, a takisto obom nestraníkom – odborníkom M. Ferjenčíkovi a A. Búzovi sa dá veriť. Toto rozhodnutie mal J. Lettrich urobiť najmä preto, lebo sa obával použitia protibanderovských jednotiek proti DS na mocenské vyriešenie krízy. DRTINA, P.: *Československo mŕj osud*, s. 416 - 417.
- 93 ŠUTAJ, Š.: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*, s. 62.
- 94 Porovnaj: RÁKOŠ, E. – RUDOHRADESKÝ, Š.: *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*. Bratislava 1973, s. 500.

pozícia/rezort	Zbor povereníkov zo 16. 8. 1946	Zbor povereníkov z 18. 11. 1947
predseda podpredseda	Gustáv Husák (KSS) Rudolf Fraštický (DS)	Gustáv Husák (KSS) Milan Polák (DS)
vnútro pravosúdie pôdohospodárstvo výživa a zásobovanie financie informácie technika pošty zdravotníctvo	Mikuláš Ferjenčík Ivan Štefánik (DS) Martin Kvetko (DS) Kornel Fillo (DS) Matej Josko (DS) Samuel Belluš (DS) Jozef Styk (DS) Jozef Lukačovič (DS) Emanuel Böhm (DS)	Mikuláš Ferjenčík Andrej Buza Jozef Styk (DS) Martin Kvetko (DS) Matej Josko (DS) Jozef Lukačovič (DS) Ivan Štefánik (DS) Pavel Blaho (SSI) Ján Bečko (SD)
priemysel a obchod školsťvo a osveta sociálna spravodlivosť doprava	Ján Púll (KSS) Ladislav Novomeský (KSS) Jozef Šoltész (KSS) Kazimír Bezek (KSS)	Jozef Šoltész (KSS) Ladislav Novomeský (KSS) Ján Púll (KSS) Kazimír Bezek (KSS)

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že DS stratila príliš veľa a utrpela jas-
ný debakel. Z dovtedajších ôsmich povereníkov jej po kríze ostali iba piati.
Spolu s postom podpredsedu mali v 15-člennom Zbore teraz iba šesť členov
oproti predchádzajúcim deviatim pred krízou, čiže stratili povolebnú väčšinu.
Výsledok jesenného pokusu o výrazný mocenský zvrat však nebol taký jedno-
značný. Veď KSS nezískala k svojim dovtedajším povereníckym postom ani
jeden post navyše. Okrem toho musela taktiež vymeniť povereníka priemyslu
a obchodu, kde za problémy v zásobovaní textíliami kritizovaného Jána Púlla
nahradil Jozef Šoltész z povereníctva sociálnej spravodlivosti. Aj personálne
obsadenie postov pridelených dvoch menším stranám respektíve odborníkovi
A. Buzovi bolo d'aleko od pôvodných komunistických želaní. KSS sa nemoh-
la spoľahnúť na spoluprácu P. Blahu, ale úplne ani na ústretovosť J. Bečku či
A. Buzu pri presadzovaní svojej politiky v Zbore.

Dôsledky krízy

Politická kríza na Slovensku v jeseni 1947 nielenže značne zmenila dovte-
dajšie mocenské pozície v Zbore povereníkov, ale vyvolala pre komunistov
vhodnú atmosféru strachu a v politicko-normatívnej polohe prijala rozhodnu-

tie, ktoré uľahčilo na Slovensku neskorší februárový prevrat 1948. Tým politickým usmernením bol dodatok tretej pražskej dohody prijatý 17. novembra 1947 v Národnom fronte Čechov a Slovákov. Mal politicko-normatívne riešiť vzniknutú politickú krízu, ale aj všetky podobné politické krízy v budúcnosti. Prijatie dodatku tretej pražskej dohody – oficiálne „*záväzného výkladu článku II, odstavca 2 tretej pražskej dohody z 27. júna 1946*“ – sa odohrávalo v atmosfére neustáleho komunistického dokazovania spojenia DS s protištátnymi živlami a v snahe dokázať neschopnosť slovenských demokratov viesť Zbor povereníkov.⁹⁵ Jej zmyslom bolo úplne podriadenie Zboru povereníkov vláde a jeho vyňatie z podriadenosti SNR. Pôvodne toto prehĺbenie podriadenosti Zboru povereníkov vláde navrhol K. Gottwald už na rokovaníach so slovenskými stranami Národného frontu v Bratislave 10. novembra 1947. Tu vtedy DS takéto riešenie striktnie odmietla. Preto komunisti preniesli svoj návrh na pôdu pražského celorepublikového Národného frontu, kde sa ešte vždy mohli do značnej miery spoliehať na principiálnu snahu českých nekomunistických strán obmedziť slovenskú samosprávu. Slovenskí demokrati mali

95 Na 113. schôdzi vlády 5. mája 1947 sa podpredseda vlády V. Široký snažil svojimi otázkami a informáciami vyvolať dojem, že protištátne hnutie na Slovensku sa aktivizovalo Aprílovou dohodou z roku 1946 a že prepojenie protištátnych živlov s vysokými predstaviteľmi DS nie je náhodné. Dával do spojitosti Aprílovú dohodu s pôsobením agentov povojnovej ľudáckej emigrácie v DS a cez ňu v najvyšších slovenských štátnych úradoch. V. Široký spájal práve problémy v zásobovaní a životnej úrovni na Slovensku s pôsobením týchto „reakčných“ činiteľov v DS. Vyhlásil, že Aprílovou dohodou sa umožnilo J. Kempnému a M. Bugárovi obnoviť organizačnú sieť proskribovanej HSES v rámci DS. V podobnom duchu sa vyjadroval aj samotný predseda vlády K. Gottwald, ktorý nazval Aprílovú dohodu hodžovsko-hlinkovským paktom, ktorým sa údaje do DS dostali ľudáci. K. Gottwald tiež priravňoval katolíckych generálnych tajomníkov DS J. Bugára a J. Kempného k Vojtechovi Tukovi a jeho politickej afére v predvojnovom Československu, pričom požadoval obdobný výsledok, ako bol prijatý československými súdmi v Tukovom procese. Paradoxne k predchádzajúcemu postoju českých nekomunistických ministrov k povojnovým slovenským národným orgánom a ich právomociam, až v tomto období sa postavili českí nekomunisti vo vláde za stanovisko DS a proti ďalšiemu odbúraniu právomocí Zboru povereníkov na úkor právomocí centrálnej vlády s komunistickou dominanciou. Národnosocialistickí ministri P. Drtina a J. Stránský vo vláde dôvodili proti správnosti demisie Zboru povereníkov a jasne sa postavili proti prevedeniu právomoci vymenovania nového Zboru povereníkov zo SNR na vládu. NA Praha, f. 100/24, a.j. 1494, šk. č. 145.

pri pražskom rokovaní Národného frontu už značne zviazané ruky bránením svojej vlastnej existencie a svojich členov proti komunistickému osočovaniu z protištátnej činnosti. Ostali im iba defetistické tvrdenia o potrebe iba malých zmien v dovtedajších politických dohodách, o nevyhnutnosti čakania na úpravu kompetencií ústavou. Apelovali na české nekomunistické strany, aby si uvedomili skutočný zámer komunistov získať moc na úkor postavenia Slovenska. Aj napriek ich postoju, naklonenému počas riešenia jesennej politickej krízy línii DS, však ani teraz nedokázali českí nekomunisti plne prekonať svoje centralistické presvedčenie. Postavili sa síce za spoľahlivosť DS, ale aj za paragrafy komunistického návrhu podriadenia Zboru povereníkov vláde.⁹⁶

Druhým výrazným dôsledkom politickej krízy, celkovo možno ešte dôležitejším ako oficiálne politické rozhodnutia, bol strach a neistota, ktorú sa podarilo KSS vniesť do radov DS. Široké vyšetrovania protištátnej činnosti a na to nadväzujúce neustále kritiky a preverovania verejných zamestnancov za DS otupilo dôveru jej činiteľov v silu a schopnosť DS chrániť svojich prívržencov.

Nátlak a aktivity KSS na jeseň 1947 však na druhej strane priniesli aj isté nové (respektíve prehĺbil staršie) prvky do protikomunistickej politiky DS. Aj keď neboli v konečnom dôsledku také úspešné, ako boli tie komunistické, a vzhľadom na blížiace sa konečné mocenské rozhodnutie v Československu prichádzali už neskoro, sú svedectvom istej pružnosti a schopnosti vedenia Slovenských demokratov reagovať na komunistický aktivizmus. Na základe ponaučenia z jesenného tlaku voči DS sa jej vedenie pripravovalo na nové komunistické útoky, ktoré sa podľa jeho kalkulácií mali teraz preniesť na nižšie zložky štátnej správy, na národné výbory.⁹⁷ Okrem toho sa snažili predchádzať novým komunistickým útokom nielen maximálnou pozornosťou výberu svojich funkcionárov, u ktorých sa mala vylúčiť akákoľvek možnosť spochybne-

96 KAPLAN, K.: *Pražské dohody 1945-1947. Sborník dokumentů*. Praha 1992, s. 224 – 229.

97 „*Dôrazne pripomínáme, aby ste všetky svoje funkcie vykonávali svedomite a pozorne, pretože nie je vylúčené, že útoky KSS sa v krátkej dobe obrátia proti okresným a miestnym národným výborom pod zámenkou neporiadkov, sabotáže výkupu a distribúcie.*“ SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 3. *Obežník Ústredného sekretariátu DS z 15. 12. 1947.*

nia ich štátnej spoľahlivosti,⁹⁸ ale hlavne aktívnym získavaním kompromitujúcich informácií proti členom KSS a dôsledným monitorovaním aktivít KSS a ňou ovládaných odborových a odbojových organizácií.⁹⁹

V čase vrcholiacej politickej krízy na Slovensku vo vedení DS vyplávali však na povrch aj viaceré rozporné pohľady na riešenie krízy i osobné ambície niektorých jej politikov. Na jednej strane tu bola kritika M. Zibrína za umiernenosť vedenia strany proti komunistickým útokom voči jej politikom. Z opačného konca vedenie slovenských demokratov kritizoval Ján Ševčík. Vo svojom liste z 5. novembra 1947 žiadal zmenu línie DS v smere spolupráce s KSS, dištancovanie sa od sprisahancov (t.j. od katolíckych aktivistov v strane) a v tejto súvislosti za chybu označil aj Aprílovú dohodu. Najvýznamnejšími vnútrostraníckymi opozičnými aktivitami sa prezentoval však I. Pietor, ktorý sa nazdával, a nie celkom neoprávnené, že komunistické útoky voči DS nie sú plne smerované voči katolíkom v strane, ale proti jej agrárnickému vedeniu. Komunistické „ŕaženie“ proti DS teda Pietor nepocíťoval ako snahu o úplné rozbitie DS, lebo by sa vytvorila veľká neriadená masa prevažne katolíckeho obyvateľstva nespokojná s povojnovým režimom. Predpokladal, že komunistom ide iba o transformovanie sa DS na viac lojálny politický subjekt, nebojujúci s komunistami, ale spolupracujúci s nimi. V tomto smere sa snažil I. Pietor vystupovať v mene katolíkov v strane aj pred slovenskými biskupmi. Predkladal im jeho veľašľubnú víziu programu katolíckeho hnutia v povojnovom režime, aby si tak zabezpečil ich podporu pri ašpiráciách na vedenie DS. Avizoval snahu nastoliť v strane lojálnejší kurz voči komunistom a odstaviť z vedenia J. Ursínyho a J. Lettricha. O tomto rokoval aj s K. Gottwaldom aj s českými nekomunistickými politikmi a snažil sa získať aj ich podporu pre transformáciu DS pod svojim vedením.¹⁰⁰ Tieto jeho aktivity prebiehali

98 V dňoch 25. novembra 1947 až 31. januára 1948 sa mali konať voľby do miestnych a okresných organizácií DS, pričom novozvolení funkcionári „*musia byť bezúhonní, nezraniteľní a politicky únosní*“. SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 3.

99 „*Sledujte okolie, počúvajte a referujte o aktivitách proti DS, ... podávajte aj informácie o aktivitách iných strán, ktoré by sa dali použiť proti nim. ... Raz týždenne podávajte na intervenčných hárkoch informácie o úsudkoch ľudí, ktorí prichádzajú na ÚS DS.*“ SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 3.

100 K tomuto K. Kaplan dodáva, že české nekomunistické strany odmietli I. Pietora podporiť, lebo sa držali E. Benešovho pokynu netriešťať sily nekomunistickej opozície a udržať DS. Na najsilnejší odpor narazil I. Pietor u komunistov.

súbežne s rokovaniami v rámci Národného frontu o riešení jesennej politickej krízy. Vedenie DS tak bolo pod dvojnásobným tlakom, lebo nielen komunisti, ale aj I. Pietor z vnútra strany žiadal vytvorenie očistnej komisie a direktória, ktoré by spravovalo stranu do pripravovaného zjazdu.¹⁰¹ Vedenie DS na čele s J. Lettrichom však nakoniec dokázalo odolať ako vonkajšiemu tlaku komunistov, tak aj snahám a aspiráciám I. Pietora, lebo pre svoje ciele nenašiel v strane dostatočnú podporu. Omnoho závažnejšia však, ako reálny dopad Pietorových aktivít, bola spravodajská infiltrácia vedenia DS jeho osobným tajomníkom respektíve prezidiálnym šéfom Pietorovho Ministerstva dopravy Valerijom Vilinským. Ten ako spolupracovník Štátnej bezpečnosti dodával komunistickým špičkám na Ministerstve vnútra a vo vláde veľmi dôverné informácie z prostredia vedenia DS minimálne od mája 1947.¹⁰² Niektoré z nich poskytoval V. Vilinskému sám I. Pietor. Vedel o Vilinského blízkom vzťahu ku komunistom, a preto sa ich snažil takýmito informáciami presvedčiť o rozklade vedenia DS a o vhodnosti jeho presadenia na predsednícky post v strane pre jeho podporu u katolíckych biskupov a lojalitu voči KSČ.¹⁰³

K. Gottwald usúdil, že I. Pietor sa snaží DS nielen umierniť v odpore proti komunizmu a ovládnuť ju, ale aj zachrániť a udržať. To bolo v rozpore s komunistickým zámerom stranu rozbiť a zlikvidovať, preto komunisti Pietorove aktivity a aspirácie odmietli. Ako výstižne uzatvára K. Kaplan, tlak komunistov na rozpad DS na jeseň 1947 nakoniec pôsobil opačným smerom, ako chceli a prispel k súdržnosti napadanej DS. Porovnaj: KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*, s. 91 – 93.

101 ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944-1948*. Bratislava 1999, s. 245 – 246.

102 Informácie poskytované o vnútrostraníckom vývoji DS štátno-bezpečnostným zložkám Ministerstva vnútra plne ovládaných komunistami boli v mnohých smeroch pre vedenie komunistov prínosné. Ale už v tom čase vedeli zodpovední spravodajskí dôstojníci postrehnúť ich veľkú subjektivitu príliš zdôrazňujúcu rozpory a rozklad vedenia DS a uprednostňovanie I. Pietora a jeho snáh. Napriek tomu zostávajú takto získané informácie z vnútra DS minimálne ukázkou toho, ako ďaleko dokázala preniknúť komunistická informačná sieť, ktorá umožňovala KSČ respektíve KSS prijímať vopred rozhodnutia na elimináciu politických oponentov. Na druhej strane je však skutočná informačná hodnota Vilinského správ sporná, lebo analýza ich prílišného subjektívneho ovplyvnenia a najmä neskorší reálny vývoj v DS poukazujú na ich značnú nepresnosť. Porovnaj: NA Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 838 a sv. 39, a. j. 827; A MV ČR Praha, f. 12828.

103 Bližšie k problematike spravodajstva V. Vilinského a jeho osobnosti, spolu s pre-

V súvislosti s protištátnym sprisahaním a z neho vyvodenej politickej krízy, ale najmä v súvislosti s nasledujúcim politickým vývojom, stojí za zmienku i sledovanie činnosti Povereníctva vnútra. Hoci bolo toto povereníctvo vede- né demokraticky založeným Mikulášom Ferjenčíkom, on i jeho povereníctvo sa nechalo zneužiť na akcie proti DS, ktoré pripravovali cestu komunistickej totalite. Počas jesennej politickej krízy v roku 1947 sa M. Ferjenčík de facto stotožnil s komunistickou interpretáciou vtedajších udalostí. Spôsobil to hlavne to, že bol silným stúpencom prezidenta Beneša, z čoho vyplývali aj jeho obavy z novofúďactva a spojenia niektorých politických síl na Slovensku s ľudáckou emigráciou. Na jeseň 1947 tak odmietol tvrdenia DS o tom, že orgány VII. odboru Povereníctva vnútra používajú agentov – provokatérov a pri vyšetrovaní tiež fyzické násilie.¹⁰⁴ Tieto tvrdenia, bohužiaľ, chápal i ako súčasť útokov na svoju osobu.¹⁰⁵ Preto súhlasil s podaním trestného obvinenia na člena SNR a bezpečnostného referenta DS škpt. Júliusa Kukliša, obvine- ného z ohovárania pracovníkov VII. odboru Povereníctva vnútra, čo veľmi poslúžilo cieľom KSS na vyvrátenie pochybností o práci VII. odboru Povere-

pisom ním podávaných správ z kuloárov DS od októbra 1947 do februára 1948, pozri: ŽÁČEK, P.: Agent, ze kterého se dalo žít. In: MEDVECKÝ, M. (zost.): *Posledné a prvé slobodné (?) voľby – 1946, 1990*, s. 102 – 159.

- 104 Najvýraznejším protestom DS voči násilným praktikám pri vypočúvaní na VII. odbore Povereníctva vnútra boli vystúpenia poslancov Michala Gécioho a Imricha Laurinca v pléne SNR 19. decembra 1947, ako aj reč Štefana Blaška v parlamente 18. decembra 1947. Materiál, ktorý bol prečítaný v SNR, priniesol na schôdzu klubu 18. decembra 1947 J. Lettrich a požiadal dobrovoľníkov, aby ho prečítali. Na to sa dobrovoľne prihlásili M. Gécio a I. Laurinec, že oni prečítajú spomenutý referát, pričom I. Laurinec mal aj sám nejaký materiál k tejto problematike. Jeho materiálom sa ešte doplnila pôvodná správa prinesená J. Lettrichom. SNA Bratislava, f. ÚP SNR, šk. č. 89.

Š. Blaško v parlamente uvádzal napríklad aj tieto konkrétne prípady z vyšetrovaní: prezidiálny šéf Osídľovacieho úradu Jozef Dobrovodský ohluchol na jedno ucho, Dr. Mišútovi zlomili spodnú sánku, I. Kružíak bol po odvolaní svojej vynútenej výpovede proti J. Kempnému vydaný VII. odboru Povereníctva vnútra a do krvi zbitý, taktiež Dr. Biňovský a J. Kosorín boli bití, profesor Lanár utrpel otras mozgu. SNA Bratislava, f. ÚP SNR, šk. č. 1000. *Těšnopisecká správa o 86. schůzi Ústavodarního národního shromáždění republiky Československé z 18. 12. 1947.*

- 105 PEŠEK, J.: Februárový prevrat na Slovensku. In: *Soudobé dějiny*, 2 – 3/1998, s. 271.

níctva.¹⁰⁶ Kvôli tejto svojej nezámernej činnosti v prospech taktiky KSS v boji o totalitnú moc mal neskôr po februári 1948 tiež problémy pri svojom začleňovaní sa do slovenského demokratického odboja v USA.¹⁰⁷

106 Trestné oznámenie na člena SNR Kukliša. In: *Pravda*, r. 1947, č. 217 (21. 9. 1947), s. 1.

107 Bližšie pozri: LIČKO, M., J.: *Ako chutí cudzina*. Bratislava 1999, s. 725 – 736.

* Štúdia bola vypracovaná ako súčasť grantovej úlohy Grantové agentury České republiky č. 409/08/1621 \“Komunistická strana Československa a bolševismus\“.

SUMMARY

Autumn Political Crisis in Slovakia in the Year 1947

After upstaged parliamentary elections in May 1946 the Communist Party of Slovakia tried to reverse, for them unfavourable proportion of power positions, in national and state bodies in Slovakia, which was 2:1 in favour of Democratic Party. In May and June 1947 the Slovak and Czech communists had a concrete plan of political campaign against the Democratic Party. This plan should culminate to the reconstruction of the Union of Provisional Ministers in favour of the Communist Party of Slovakia. The mechanism of starting of political pressure against the Democratic Party had to compromise the provisional ministers from the Democratic Party and cause mass protests of trade unions because of supply problems and inconsistent purification of state offices from former members of Hlinka's Slovak People's Party. The reaction of pro-Communist central government should follow and the majority in Union of Provisional Ministers should switch from Democratic Party to Communist Party of Slovakia. "The pressure from street" initiated by the Communists, trade unions and former partisans against the provisional ministers from Democratic Party was supported by revelation of so called seditious conspiracy for independence of Slovakia in autumn 1947. Secret police, controlled by the Communists, integrated to supposed conspiracy also some leading politicians from Democratic Party, which had to discredit state reliability of the whole Party. At the end of October 1947 all communist members resigned from the Union of Provisional Ministers. Supported by trade unions and partisans, they claimed withdrawing of several democratic provisional ministers and their replacement by the Communists. Prime minister of central government K. Gottwald and the other communist ministers also got inside this conflict in November 1947 at the side of the Communists. Non-Communists in the government supported Slovak democrats. Result of the governmental crisis was political compromise. On the one hand, political positions of Democratic Party in the Union of Provisional Ministers reduced, because Democratic Party lost after elections majority. On the other hand, the Communists did not manage to take control of the Union of Provisional Ministers, because Democratic Party lost its posts only at the expense of minor non-Communist parties and not in favour of the Communist Party of Slovakia.

PRIEBEH FEBRUÁROVÝCH UDALOSTÍ NA SLOVENSKU

Jan PEŠEK

Historický ústav SAV, Bratislava

Vývoj politických pomerov na Slovensku po 2. svetovej vojne určovalo súperenie dvoch politických strán, Komunistickej strany Slovenska (KSS) a Demokratickej strany (DS). Vo voľbách v máji 1946 zvíťazila Demokratická strana, ktorá získala zhruba dvojnásobne viac hlasov ako KSS. Tá formálne pôsobila ako samostatná politická strana, v skutočnosti sa však riadila politickou líniou Komunistickej strany Československa, oficiálne pôsobiacou v českej časti republiky; KSS bola akousi „filiálkou“ KSČ pre Slovensko.¹ Jednotný postup oboch strán s cieľom oslabiť dôsledky volebného víťazstva Demokratickej strany názorne demonštrovalo presadzovanie tzv. tretej pražskej dohody, ktorá ďalej oslabovala pozície slovenských národných orgánov na prospech orgánov celoštátnych, a pretože najsilnejšie pozície v nich mala po volebnom víťazstve na Slovensku práve Demokratická strana, bolo to súčasne oslabovanie jej postavenia. Spoločný postup KSČ a KSS v tejto otázke podporovali všetky české nekomunistické politické strany; Demokratická strana bola donútená takýto postup akceptovať.

1 V predmníchovskom Československu pôsobila len jedna komunistická strana (KSČ), pretože Komunistická internacionála nepovoľovala v jednom štáte existenciu viacerých komunistických strán. Vznik KSS na jar 1939 bol logickým dôsledkom rozbitia Československa a jeho obnovením sa mala existencia samostatnej strany pre slovenských komunistov de facto skončiť. Komunistickú internacionálu však začiatkom roku 1943 rozpustili a formálne tak padla prekážka existencie dvoch komunistických strán v Československu. KSS bola ponechaná formálna samostatnosť, no v skutočnosti sa už na spoločnom zasadnutí predsedníctiev KSČ a KSS 1. 6. 1945 v Prahe prijala formulácia, že „KSS je súčasťou jednotnej KSČ s jednotným vedením“. O podriadenosti KSS voči KSČ bolo rozhodnuté na spoločnom zasadnutí ÚV KSČ a Predsedníctva ÚV KSS 17. – 18. 7. 1945 v Prahe a uplatnilo sa na celoslovenskej konferencii KSS v Žiline 11. – 12. 8. 1945. Pre komunistov však bolo výhodné, keď v období zápasu o politickú moc oficiálne pôsobili v republike dve komunistické strany, jedna v českých krajinách (KSČ) a jedna na Slovensku (KSS). Keď sa vo februári 1948 splnil spoločný cieľ, t. j. uchopenie moci, bola už existencia dvoch strán nielen zbytočná, ale zjavne protizmyselná. Na jeseň 1948 sa preto KSS aj oficiálne stala súčasťou KSČ, jej územnou organizáciou na Slovensku (J. P.).

Začiatkom jesene 1947 „odhalili“ komunistické štruktúry v rezorte vnútra protištátne sprisahanie na Slovensku, do ktorého boli údajne zapojení aj niektorí vedúci predstavitelia DS. Vykonštruované obvinenia smerovali k diskreditácii celej strany, kriminalizovaní jej činnosti a oslabeniu postavenia v zastupiteľských a vládnych orgánoch, respektíve aj jej rozvratu. Tento úder Demokratická strana vydržala, no jej pozície sa oslabili, vnútorne bola otrášená a prejavovali sa v nej rozpory. Vedenia českých politických strán, národno-socialistickej a lidovej, si začali uvedomovať, hoci neskoro, potrebu spoločného postupu s Demokratickou stranou proti pochodu komunistov k moci. Vedenie Demokratickej strany pritom za situácie, keď sa od začiatku februára 1948 zostrovala konfrontácia vnútri vlády, nemalo záujem o vyhrotenie pomerov do podoby vládnej krízy, najmä po skúsenostiach z jesennej politickej krízy 1947.² Keď však ministri za národno-socialistickú a ľudovú stranu podali 20. februára 1948 na protest proti personálnemu postupu komunistického ministra vnútra demisiu, všetci štyria členovia vlády za Demokratickú stranu (Mikuláš Franek, Štefan Kočvara, Ján Lichner a Ivan Pietor) sa s nimi solidarizovali a reagovali rovnako. Prepukla otvorená vládna kríza (latentná existovala už o niekoľko dní skôr), ktorá napokon vyústila do uchopenia moci komunistami.

Na Slovensko bola vládna kríza prenosená umelo a politicky účelovo. Nevyplývala z tunajšej situácie, pretože povereníci za Demokratickú stranu v Zbore povereníkov demisiu nepodali. Napriek tomu oznámenie o demisii ministrov z 20. februára 1948, ktoré poslal predseda vlády Klement Gottwald vedeniu KSS, obsahovalo pokyn „urobiť to isté na Slovensku“.³ Predsedníctvo ÚV KSS ráno 21. februára 1948 (sobota) za účasti Viliama Širokého, predsedu KSS a podpredsedu vlády, ktorého Gottwald poslal už 20. februára do Bratislavy, schválilo rámcový postup strany počas vládnej krízy. Demisiou

-
- 2 O možnej demisii ministrov rokovalo Predsedníctvo Demokratickej strany 19. 2. 1948 a po rozsiahlej diskusii bola táto eventualita zamietnutá pomerom hlasov 7 : 3. Napriek tomu o deň neskôr, 20. 2., ministri za Demokratickú stranu demisiu podali. Predsedníctvo DS 21. 2. 1948 sa opäť vývojom situácie zaoberalo, postup členov vlády za DS jedomyseľne schválilo a vyslovilo im dôveru. BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 239; ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 1999, s. 264 – 265.
 - 3 KAPLAN, K.: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997, s. 379.

sa vraj „reakční“ predstavitelia DS postavili proti ľudovej demokracii, čím sa vyradili aj zo Zboru povereníkov; preto požadovalo ich demisiu z tohto orgánu.

Večer 21. februára Gustáv Husák ako predseda Zboru povereníkov listom oznámil týmto povereníkom (Milanovi Polákovi, Jozefovi Stykovi, Matejovi Joskovi, Martinovi Kvetkovi, Jozefovi Lukačovičovi a Ivanovi Štefánikovi), že demisiu členov vlády za Demokratickú stranu treba považovať i za demisiu zástupcov tejto strany v Zbore povereníkov, pretože „*tento vykonáva väčšiu časť svojej právomoci ako výkonný orgán vlády a ministrov.*“⁴ Zbavil ich funkcií a i neskôr, s odstupom viac ako štyridsať rokov, hodnotil svoj postup ako celkom adekvátny: „*Považoval som za nelogické, aby zástupcovia Demokratickej strany sedeli v slovenskom vládnom orgáne, keď ich ministri v pražskej vláde podali demisiu. Rozhodol som sa odvolať ich z funkcií. Zavolať som Gottwaldovi, informoval som ho o svojom zámere a on mi povedal: »Tak prečo ich tam držíš?.«*“⁵

Vedenie Demokratickej strany i príslušní povereníci sa o odvolaní z funkcií dozvedeli v sobotu 21. februára z večerného rozhlasového prenosu z bratislavskej Reduty. Na tomto zhromaždení, zorganizovanom KSS, vystúpili Viliam Široký, Gustáv Husák, predseda Zväzu slovenských partizánov Samuel Falt'an a ďalší, s komunistickou interpretáciou udalostí. Funkcionári DS proti odvolaniu, pochopiteľne, protestovali, poukazovali na protiprávnosť tohto rozhodnutia a odmietli ho akceptovať. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady 23. februára 1948 (len za účasti zástupcov DS, pretože zástupcovia za KSS sa nezúčastnili) konštatovalo, že „*Zbor povereníkov legálne trvá v takom zložení, ako ho po predchádzajúcom súhlase vlády republiky vymenovalo Predsedníctvo SNR 19. novembra 1947. Každý zásah do tejto zákonnej právomoci Predsedníctva Slovenskej národnej rady treba pokladať za úkladný čin proti platnému ústavnému a právnomu poriadku Československej republiky.*“⁶

4 HUSÁK, G.: *Z bojov o dnešok*. Bratislava 1973, s. 303 – 304.

5 PLEVZA, V.: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava 1991, s. 58

6 Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady (ÚP SNR), šk. 7. Zápisnica z mimoriadneho zasadania Predsedníctva SNR dňa 23. 2. 1948. Pozn.: Z piatich členov Predsedníctva SNR sa zasadania zúčastnil predseda SNR Jozef Lettrich, podpredseda SNR Anton Granatier a Andrej Cvinček, nezúčastnili sa zástupcovia KSS Karol Šmidke (podpredseda

Husák si uvedomoval, tým skôr, že povolaním bol právnik, že právo odvolávať a vymenúvať povereníkov skutočne patrí len Predsedníctvu Slovenskej národnej rady po predchádzajúcom súhlase vlády, a že jeho postup je preto protiprávny. Neskôr svoj postoj charakterizoval tak, že „*zákony a ústavu som v tomto prípade nemohol aplikovať, volil som teda politické riešenie.*“⁷

Praktické prevzatie príslušných povereníctiev sa uskutočnilo v pondelok 23. februára 1948. Prebehlo tak, že na príslušné povereníctva prišli v sprievode príslušníkov bezpečnosti povereníci za KSS, respektíve povereníci z malých politických strán, spolupracujúci už v tom čase s komunistami, a oznámili, že preberajú povereníctva; išlo o Pavla Blahu zo Strany slobody a Jána Bečku zo sociálnej demokracie.⁸ Povereníci za Demokratickú stranu boli zbavení výkonu funkcií a dočasným spravovaním týchto rezortov (až do 6. marca 1948, keď už komunistami ovládané Predsedníctvo SNR vymenovalo osem nových povereníkov) poveril G. Husák ostatných povereníkov. „Nespoľahlivých“ vedúcich úradníkov zbavili funkcií a na ich miesta dosadili komunistov. Niektorí povereníci za Demokratickú stranu odporovali viac, iní menej, nakoniec ich však donútili úrad opustiť a povereníctva prevzali. Umelo vnesená obdoba vládnej krízy na Slovensku sa tak „vyriešila“ (pochopiteľne ako zjavne protizákonné provizórium) ešte skôr ako pôvodná vládna kríza v Prahe, ktorá sa, ako je známe, skončila až 25. februára prijatím demisie odstupujúcich ministrov a vymenovaním novej vlády, opäť pod vedením K. Gottwalda. Najpodstatnejším rozdielom bola skutočnosť, že zatiaľ čo v Prahe sa vládna kríza riešila z formálnej stránky viac-menej parlamentným spôsobom, v Bratislave

SNR) a Ivan Horváth. Uznesenie bolo prijaté jednohlasne, tzn., že zaň hlasoval aj A. Granatier, ktorý už v tom čase kolísal a neskôr sa stal jedným z vedúcich funkcionárov satelitnej Strany slovenskej obrody – J. P.

7 PLEVZA, V.: *Vzostupy a pády*, s. 58 – 59.

8 Nie je celkom jasné, ako sa toto preberanie uskutočnilo v prípade P. Blahu a J. Bečku a či sa skutočne svojich nových funkcií ujali. Podľa listu G. Husáka K. Gottwaldovi z 23. 2. 1948 sa ich skutočne ujali, to isté sa objavuje v literatúre, napríklad RÁKOŠ, E. – RUDOHRADESKÝ, Š.: *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*. Bratislava 1973, s. 500. Tlačový orgán Strany slobody *Sloboda* z 26. 2. 1948 pritom označil túto správu v prípade P. Blahu za nepravdivú. Možno P. Blaho, povereník pôšt, pri preberaní Povereníctva techniky (obdobne J. Bečko, povereník zdravotníctva, pri preberaní Povereníctva financií) zaujali vyčkávacie postoje, no svoje pôvodné funkcie celkom určite naďalej vykonávali. Pozri ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku*, s. 274.

išlo celkom zjavne o násilný akt. Nežiaducich povereníkov jednoducho z úradu vyhodili bez ohľadu na ústavu a zákony.

23. februára 1948 Husák oznámil listom Gottwaldovi, že funkcie povereníkov za Demokratickú stranu prevzali iní členovia Zboru povereníkov. Gottwald mu obratom odpovedal, že správu berie na vedomie, a len čo bude vláda doplnená, predloží jej správu o týchto opatreniach na dodatočné schválenie.⁹ Protiprávny postup pri zbavovaní funkcií povereníkov za Demokratickú stranu celkom jasne potvrdzovalo aj to, že Predsedníctvo SNR ich odvolalo až dodatočne, 28. februára 1948, a to so spätnou platnosťou. Bolo to už v situácii, keď KSS bezpečne ovládla celú Slovenskú národnú radu. Po schválení vládou 5. marca 1948 vymenovalo Predsedníctvo SNR 6. marca 1948 osem nových členov Zboru povereníkov, čím sa zavŕšili zmeny v tomto orgáne. Pozície KSS v ňom boli ešte silnejšie ako zastúpenie komunistov v rekonštruovanej vláde K. Gottwalda z 25. februára 1948.¹⁰ Slovensko malo v jeho dvadsaťštyričlennej vláde len päťčlenné zastúpenie – troch príslušníkov KSS Viliama Širokého, Júliusa Ďuriša a Vladimíra Clementisa, zástupcu Strany slobody Vavra Šrobára a zástupcu opozície v Demokratickej strane Jána Ševčíka.

Na začiatku krízy hodnotilo pražské vedenie KSČ situáciu na Slovensku pozitívne a nevyjadrovalo žiadne výhrady voči postupu vedenia KSS. Zmena nastala až 22. februára a zaslúžil sa o ňu Július Ďuriš, „pražský Slovák“, člen vedenia KSČ a minister poľnohospodárstva. Ako radikál si nevedel predstaviť uchopenie moci bez veľkých konfliktov a k tým podľa jeho názoru v tom čase na Slovensku nedochádzalo. Vo vedení KSČ presadil názor o zaostávaní Slovenska a dokonca o nepriaznivej situácii na Slovensku. Predsedníctvo ÚV KSČ 22. februára 1948 rozhodlo poslať Ďuriša na Slovensko, aby tu situáciu napravil. Podľa Ďurišoho záznamu mu Gottwald 22. februára večer oznámil, že má plnú moc, a pokiaľ ide o riadenie ďalšieho postupu, podliehajú mu

9 ŠKURLO, I.: *Február a ľudové milície*. Bratislava 1968, s. 88 – 89.

10 Gottwaldovu vládu „obrodeneho“ Národného frontu tvorilo 24 členov, z toho komunisti obsadili 12 miest. Na Slovensku zo 14 členov Zboru povereníkov mala KSS 10 zástupcov. Formálne mala síce len 8, no ďalší dvaja (Július Viktory za odbojové zložky a František Zupka za Slovenskú odborovú radu) boli tiež členmi KSS. Opozičná skupina v Demokratickej strane dostala 2 miesta (Jozef Mjartan a Jozef Lukačovič), po 1 mieste Strana slobody (Pavol Blaho) a sociálna demokracia (Ján Bečko). RÁKOŠ, E. – RUDOHRADESKÝ, Š.: *Slovenské národné orgány*, s. 500 – 501.

všetci na Slovensku. Z rozhovoru s Gottwaldom si Ďuriš poznamenal celkom 34 bodov, predstavujúcich program celkového uchopenia moci alebo rozhodujúcich krokov k nemu. Išlo predovšetkým o prevzatie povereníctiev z rúk Democratickej strany, ozbrojenie robotníkov a partizánov, vytvorenie milícií, uskutočnenie generálneho štrajku, zatknutie nespoľahlivých osôb vo velení bezpečnosti a armády a dosadenie spoľahlivých atď.¹¹

Ďuriš odišiel na Slovensko ešte v noci z 22. na 23. februára. Širokému a Husákovi oznámili, aby ho čakali v Břeclavi pri vlaku a cestou do Bratislavy s ním prerokovali, ako ďalej. Vedenie KSS tým nebolo nadšené a prítomnosť Ďuriša nepovažovalo za potrebnú, cítilo akúsi nedôveru Prahy a to sa ich dotýkalo. Ďuriš namiesto čakajúceho Širokého a Husáka dostal vo vlaku správu: „Pán minister Ďuriš má ísť s R 10 bezpodmienečne až do Bratislavy na príkaz pána námestníka predsedu vlády Širokého a Husáka“¹². Ďuriša to urazilo, tým skôr, že najmä voči Husákovi pociťoval silnú osobnú averziu, ešte z čias prípravy Slovenského národného povstania, ale aj neskoršieho obdobia.¹³ Dotklo

11 J. Ďuriš si zo stretnutia s K. Gottwaldom 22. 2. 1948 poznamenal všetkých 34 bodov (hovoril o nich s členmi tzv. barnabitskej komisie 16. októbra 1963), napríklad: 1. Zvolať zbor alebo zvyšok a rozdeliť rezorty Democratickej strany medzi tri strany. 2. Husák oznámi Gottwaldovi, že vykonal, a Gottwald potvrdí. 3. Ferjenčík – minister – priateľsky. 9. Čistku všetkých povereníctiev – hlavy – u ZNB do hĺbky. 11. Bezpečnostní referenti všade KSS. 16. Zatykať – nie ministrom, SNR, ale ľudia z okolia Lettricha a iných. 17. Zajtra bude trestné oznámenie na Ursínyho, dať do tlače. 18. Široký a Husák do Břeclavi. 24. Armáda? – neskôr, ľud – robotníkov do ulíc, milície – dať zbrane, povolať partizánov, pomoc ZNB, pohotovosť v závodoch a uliciach...“ a pod. Národní archiv Praha, (ďalej NA), f. ÚV KSČ, 03/10 (tzv. barnabitská komisia), zv. 1, a. j. 9.

12 Tamže.

13 Keď sa pripravovalo SNP, zorganizovalo sa aj oslobodenie politických väzňov (osobne ho mal na starosti G. Husák). Akcie s takýmto zameraním sa uskutočnili bezprostredne pred vypuknutím povstania väčšinou úspešne, no v Nitre, kde väznili Ďuriša a Širokého, sa nepodarila. Povstania sa preto nemohli zúčastniť. Husáka neskôr obviňovali, že to urobil úmyselne. Stupňovalo to ich napäté vzťahy k tzv. povstaleckému vedeniu KSS, ktoré na začiatku 50. rokov vyústilo do pohonu na „buržoáznych nacionalistov“. Ďuriš dával svoju averziu najavo pri najrôznejších príležitostiach. Napríklad v decembri 1947 v rozhovore s vdovou po Bohumírovi Šmeralovi, jedného zo zakladateľov KSČ, občiankou ZSSR (od nej sa to diplomatickou cestou rýchlo dostalo do Moskvy), vyhlásil: „Husák, to je zlý génius slovenskej strany. Hovorí sa: vládne klika Husáka. Je to schopný človek, ale vôbec nie komunista, je to karierista.“ VOLOKITINA, T.

sa ho, že mu nevenujú v Bratislave takú pozornosť, ako by si zaslúžil, a domnieval sa, že nie sú príliš ochotní akceptovať jeho radikálne názory.

Ďuriša priam iritoval spôsob preberania povereníctiev, ktorý bol podľa jeho názoru nie revolúciou, ale „operetou“. Bol o tom pevne presvedčený a trval na tom aj o 15 rokov neskôr, keď sa pred tzv. barnabitskou komisiou v roku 1963 prehodnocovala problematika „*slovenských buržoáznych nacionalistov*“. Svoje vyjadrenie o „februárovej operete na Slovensku“ zdôvodňoval údajným familiárnym postupom pri preberaní povereníctiev spravovaných zástupcami Demokratickej strany. Ako príklad uvádzal situáciu na povereníctve informácií, ktoré preberal komunista Ladislav Novomeský od povereníka za DS Jozefa Lukačoviča; je však potrebné vedieť, že Lukačovič sa už v tom čase orientoval na spoluprácu s komunistami. Lukačovič vraj uvítal Novomeského slovami: „*Lacko, vieš čo, vypime si!*“ a prevzatie úradu prebehlo bez problémov. Takáto situácia však nebola typická a v mnohých prípadoch sa „išlo na ostrie noža“. Husák v svojom liste ÚV KSČ na jar 1963 i v rozhovoroch s členmi barnabitskej komisie spomínal na priebeh preberania povereníctva poľnohospodárstva a pozemkovej reformy, ktoré spravoval Jozef Styk z Demokratickej strany. Malo veľmi tvrdý priebeh s množstvom hrozieb, aj keď nakoniec obaja tiež skončili pri poháriku.¹⁴

Na postup vedenia KSS pritom prítomnosť Ďuriša v Bratislave, napriek tomu, že tým neboli nadšení, nepochybne mala výrazný vplyv. Prišiel s predstavou ostrého silového riešenia krízy a prezentoval to ako názor vedenia KSS. Postoje centra slovenskí komunisti nemohli a zrejme ani nemali záujem neakceptovať, skôr im to dalo odpoveď na otázku, ako postupovať ďalej. Situácia v Prahe bola neistá, rýchlo sa menila, a Ďuriš s informáciami priamo z centra im urobil v tomto zmysle jasno. Ráno 23. februára 1948 bola vytvorená takzvaná akčná trojka v zložení Viliam Široký, Július Ďuriš a Gustáv Husák, ktorá riadila zmeny v Zbore povereníkov a predovšetkým určila spô-

V. (otv. redaktor): *Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope*. 1948 – 1953. T. I. 1944 – 1948. Dokumenty. Moskva 1999, s. 521. Čiastočne cituje BARNOVSKÝ, M.: Slovenská otázka a cesta k februárovému prevratu 1948. In: KAMENEC – I., MANNOVÁ – E., KOWALSKÁ, E. (zost): *Historik v čase a priestore. Laudatio Lubomírovi Liptákovi*. Bratislava 2000, s. 267.

14 NA, f. ÚV KSČ, 03/10 (tzv. barnabitská komisia), zv. 1, a. j. 9; Tamže, zv. 2, a. j. 25.

sob, ako sa nežiaducich povereníkov zbaviť (fyzicky ich vyhodit' z úradu). Ďurišov vplyv je zjavný, hoci celkom určite nešlo len o jeho predstavy, to isté platilo pri radikálnom uskutočňovaní personálnych zmien na Hlavnom veliteľstve Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) v Bratislave. Mnoho vysokých dôstojníkov pozatýkali a ďalším znemožnili výkon funkcie tým, že ich poslali na dovolenku. Aj obsadenie budovy ústredného sekretariátu Demokratickej strany 23. februára večer spadalo do Ďurišovho scenára a jeho „rukopis“ možno sledovať aj v ďalších prípadoch.

Komunisti na Slovensku postupovali v rozhodujúcich otázkach na ceste k uchopeniu moci jednotne s komunistami v českých krajinách. V úsilí o jednotný postup poslal Gottwald ihneď, keď vypukla vládna kríza, t. j. 20. februára 1948, predsedu KSS a podpredsedu vlády Širokého na Slovensko. Keď pražské vedenie KSČ nadobudlo pocit, že postup predsa len nie je dostatočne jednotný a razantný, odoslalo 22. februára do Bratislavy Ďuriša ako „zmocnenca s plnou mocou“. Vedenie KSS pritom v skutočnosti bolo radikálne viac ako dost, chcelo dokázať, že je schopné vysporiadať sa s „reakciou“, išlo len o to, akou formou tento radikalizmus realizovať. Naopak, rýchlejšie „vyriešenie“ vládnej krízy na Slovensku, teda ovládnutie Zboru povereníkov, bolo posilou celoštátnych pozícií KSČ. Súčasne to bola generálka akéhosi ostrého silového variantu riešenia krízy, s ktorým vedenie KSČ kalkulovalo, a tiež nie je možné vylúčiť určité varovanie smerom k politickým protivníkom v českých krajinách, že je možný aj takýto postup. Brutálne zdecimovanie a totálny rozklad Demokratickej strany oslabil pozície českých nekomunistických strán, čeliacich tlaku komunistov.

Demokratická strana, rozhodujúci a de facto jediný protivník komunistov na Slovensku, sa v priebehu februárovej krízy rozpadla ešte rýchlejšie ako české nekomunistické strany. Bola silno otrasená už v čase jesennej politickej krízy roku 1947; musela sa zrieknuť „aprílovej dohody“ s katolíckymi, uskutočniť personálne zmeny v rezortoch a jej funkcionársky aktív bol policajnými akciami a „očistou“ zastrašený a pasívny. Pri jej heterogénosti ju pohromade držalo len úsilie čeliť tlaku KSS.

Keď prišiel februárový úder, strana nevydržala a v priebehu niekoľkých dní prestala praktiky existovať. Jej vedenie zostávalo, podobne ako vedenia českých nekomunistických strán, v ponímaní februárovej krízy len ako krízy

vládnej, a keď tá prerástla do zápasu o uchopenie moci, nebolo schopné tlaku komunistov čeliť. Nezvládlo situáciu vnútri strany, stratilo tlačové možnosti i prístup do rozhlasu. Zobrali mu budovu ústredného sekretariátu, predstavielia DS zostali mimo svojich pracovní, bez spolupracovníkov a pomocného personálu, ich telefóny boli odpočúvané. V SNR postupne vytvoril podpredseda K. Šmidke jej predsedovi J. Lettrichovi a podpredsedovi A. Cvinčekovi také prekážky, že nemohli v svojich úradoch pracovať.¹⁵ Časť funkcionárov kolísala a ponechávala si otvorené zadné dvierka pre prípad porážky a niektorí už priamo spolupracovali s komunistami. Z nejednotného vedenia zostala len skupina osamotených osôb bez možnosti oprieť sa o pasívne a zastrašené členstvo. Prebiehajúci vývoj už išiel celkom mimo nich a proti nim.

V rámci Demokratickej strany vystúpili v čase februárovej krízy tri opozičné, prokomunisticky pôsobiace skupiny. Každá sa formovala samostatne, pochopiteľne, pod komunistickým vplyvom, konala na vlastnú päsť a chcela strhnúť členstvo na svoju stranu. Prvá bola personifikovaná Jánom Ševčíkom, podpredsedom Ústavodarného národného zhromaždenia, ktorý už 20. februára 1948 vyjadril svoj opozičný postoj voči vedeniu Demokratickej strany. Druhú skupinu tvorili Milan Polák, Jozef Lukačovič a Jozef Mjartan, ktorí mali počas vládnej krízy výhrady k postupu vedenia DS a 25. februára vytvorili akčný výbor DS. Na čele tretej skupiny stál Jozef Kyselý, bývalý funkcionár Demokratickej strany a bývalý primátor Bratislavy. Vedenie KSS o opozícii vnútri DS vedelo a usilovalo sa to využiť; už 21. februára sa uskutočnili tajné rokovania s Polákom, Lukačovičom, Mjartanom a Kyselým a v ďalších dňoch pokračovali. Medzi jednotlivými opozičnými skupinami prítom existovala rivalita. Skupina M. Poláka označila členstvo J. Ševčíka v rekonštruovanej vláde K. Gottwalda 1948 za problematické, lebo v čase jeho vymenovania za štátneho tajomníka Ministerstva národnej obrany ešte nebol ustanovený akčný výbor Demokratickej strany, ktorý by ho mohol preveriť a do Gottwaldovej vlády delegovať. K. Kyselý sa pôvodne usiloval o založenie vlastnej katolíckej strany. Všetkých však spájala averzia voči súčasnému vedeniu Demokratickej strany a vývoj situácie im v tom nahrával.¹⁶

15 ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku*, s. 267 – 269.

16 Všetky tri opozičné skupiny sa na výzvu V. Širokého zlúčili v Ústrednom akčnom výbore Demokratickej strany. Samotná Demokratická strana prestala existovať (niektoré dokumenty uvádzajú, že ju formálne rozpustili, v ďalších, že bola

Vedenia ďalších dvoch malých politických strán na Slovensku, Strany slobody a Československej sociálnodemokratickej strany na Slovensku, zostávali v priebehu vládnej krízy viac-menej pasívne a vyčkávali. Funkcionári Strany slobody sledovali situáciu v Demokratickej strane, s uspokojením pozorovali narastajúce vnútorné rozpory a verili, že to prospeje ich strane a rozšíri počet členov i voličov. Vedenie malo záujem udržať si pozície, ktoré získalo na jeseň 1947 (strana vtedy dostala poverenie pôst na úkor Demokratickej strany) a lavírovalo. Vavro Šrobár už na začiatku krízy prisľúbil účasť v novej Gottwaldovej vláde. Užšie predsedníctvo Strany slobody zaujalo stanovisko k politickej situácii až 23. februára 1948. Vyhlásilo, že strana nemá nijaký podiel na vládnej kríze a odsúdilo nezodpovedné konanie politických strán zastúpených vo vláde. Nesúhlasilo so snahou zmeniť existujúci politický systém, východisko hľadalo v obnovení súdržnosti Národného frontu a vyhlásilo, že z tohto dôvodu sa Strana slobody „*nepripojí k žiadnemu bloku, a to v rámci Národného frontu ani mimo neho.*“ Na tomto stanovisku sa nič nezmenilo až do konca vládnej krízy.

Československá sociálnodemokratická strana na Slovensku neformulovala vlastné stanovisko a držala sa línie pražského vedenia.¹⁷ Na rokovaníach ústredného výkonného výboru v Prahe sa vo februárových dňoch zúčastňoval Ján Bečko. Vedenie KSC predložilo 21. februára 1948 vedeniu sociálnej demokracie ponuku na vytvorenie novej vlády zloženej z komunistov a sociálnych demokratov, čo však ústredný výkonný výbor odmietol. Trval na zásade nevytvárať žiadne bloky proti komunistom, ale ani blok s komunistami proti ostatným stranám. Generálny tajomník KSS Štefan Bašťovanský 22. februára 1948 navrhol Krajinskému výkonnému výboru Československej sociálnodemokratickej strany na Slovensku, aby obe strany postupovali spoločne pri riešení vládnej krízy. Ivan Frlička, predseda krajinského výboru sociálnej demokracie, odpovedal až 24. februára 1948 v tom zmysle, že vedenie strany je pripravené začať rokovania. K vlastnému rokovaniu však neprišlo a dele-

premenovaná na Stranu slovenskej obrody) a pod patronátom sa vytvorila SSO, súčasť “obrodeneho” Národného frontu (J. P.).

- 17 Pre pofebruárový vývoj na Slovensku bolo charakteristické, že sociálna demokracia sa z politickej scény vytratila ešte rýchlejšie ako v českých krajinách. Už v polovici apríla 1948 jej vedenie stranu rozpustilo, zatiaľ čo v českých krajinách sa sociálna demokracia „zlúčila“ s KSC až koncom júna 1948 (J. P.).

gácia sociálnej demokracie na Slovensku sa s predstaviteľmi KSS zišla až na ustanovujúcej schôdzi Prípravného akčného výboru Slovenského národného frontu 25. februára 1948, tzn. už po vyriešení vládnej krízy.¹⁸

V čase februárovej krízy boli špecifickým slovenským fenoménom ozbrojení partizáni pod dominantným vplyvom KSS. Predstavovali veľmi radikálny faktor dlho pred rozhodujúcim stretnutím. Už v polovici roka 1947 požadovali „*ostré zákroky proti nepriateľským živlom*“; generálny tajomník Zväzu slovenských partizánov Samuel Falt'an sa v júni 1947 v liste povereníkovi vnútra Mikulášovi Ferjenčíkovi vyhráždal, že „*v opačnom prípade budú partizáni nútení sami urobiť v Bratislave v tomto smere poriadok*.“¹⁹ Na jeseň 1947 sa medzi nimi zrodila myšlienka pochodu do Bratislavy a potom do Prahy, kde by si vynútili riešenie mocensko-politických otázok v prospech komunistov.²⁰ Viacerí bývalí partizáni boli príslušníkmi bezpečnosti a vyvíjali vlastnú zakonšpirovanú iniciatívu. Zhromažďovali zbrane, strelivo a dopravné prostriedky, stretávali sa a pripravovali vlastné plány.²¹ Teraz prišiel ich

18 Podrobnejšie k vývoju pomerov v Demokratickej strane, Strane slobody a Čs. sociálnodemokratickej strane na Slovensku pozri BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 227 – 246; ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku*, s. 263 – 282; PEŠEK, J.: *Strana slobody. Strana slovenskej obrody*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004*. II. díl. Období 1938 – 2004. Brno 2005, s. 1307 – 1331.

19 SNA, f. PV, Sekretariát, šk. 2.

20 Vedenie KSČ a KSS takejto akcii nakoniec zabránilo a situáciu riešilo vo februári 1948 podľa vlastných predstáv. Porovnaj: KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. Toronto 1985, s. 138 – 139.

21 Hodnoverných a overiteľných údajov o tejto samostatnej iniciatíve komunistov v bezpečnosti na Slovensku je veľmi málo a v mnohom si odporujú, niekedy sa až vyvracajú. Zodpovedné orgány i konkrétne osoby, pochopiteľne, nemali záujem hovoriť o týchto otázkach, a keď už k tomu došlo, tak väčšinou v súvislosti s rôznymi obvineniami, udaniami alebo na zvýraznenie vlastných zásluh. Napríklad veľmi radikálny príslušník ŠtB František Čambal vypovedal, že vedúci funkcionár VI. a neskôr VII. odboru Povereníctva vnútra Teodor Baláž už v roku 1946 informoval svojich známych o tom, že na jar 1947 by mohla prepuknúť vojna a že Demokratická strana vytlačí KSS z jej pozícií. T. Baláž údajne vydal rozkaz, aby sa utajene sústreďovali zbrane, strelivo, šatstvo a dopravné prostriedky a tie sa uschovávali u bývalých partizánov – národných správcov. T. Baláž bol v rámci konšpiračnej iniciatívy poverený vypracovať plán prevratu vrátane ustanovenia nového ilegálneho ústredného vedenia, a to bez vedomia

čas a boli odhodlaní túto šancu využiť, aj keď nie celkom tak, ako si pôvodne predstavovali.

Pri ústrednom sekretariáte Zväzu slovenských partizánov bol 20. februára 1948 ustanovený Hlavný štáb partizánov (na čele s generálnym tajomníkom ZSP Samuelom Falt'anom) a jeho pobočky v podstate na celom území Slovenska. Hlavný štáb riadil činnosť partizánov pod priamym vplyvom vedenia KSS, keďže S. Falt'an bol členom organizačnej komisie na čele s Karolom Šmidkem, ktorú vytvorilo vedenie KSS na riadenie ozbrojených zložiek. Uskutočnila sa mobilizácia partizánov, ktorá najrýchlejšie prebiehala v Bratislave; presunuli sa sem aj skupiny z Prievidze, Baťovian (neskôr Partizánske) a ďalších miest. Dňa 23. februára sa partizáni výrazne angažovali (spolu s príslušníkmi bezpečnosti) pri obsadzovaní budovy ústredného sekretariátu Demokratickej strany. Z rozhodnutia organizačnej komisie ho uskutočnila asi štyridsaťčlenná partizánska jednotka pod velením Juraja Špitзера. Budovu po obsadení a zhabaní „kompromitujúcich materiálov“ formálne odovzdali zástupcom Revolučného odborového hnutia, ktoré si na ňu robilo nárok.²² Koncom krízy bolo na Slovensku v pohotovosti asi 3 700 väčšinou ozbrojených partizánov.²³

Partizáni spolupracovali s bezpečnostnými zložkami ovládanými komunistami a pomáhali organizovať vznikajúce milície. V tom čase sa hovorilo o robotníckych milíciách, závodných milíciách, ozbrojených robotníckych skupinách a podobne; názov ľudové milície sa na Slovensku začal používať

špičiek KSS. Keď sa to vedúci funkcionári KSS dozvedeli, Baláža ostro kritizovali. Existuje aj svedectvo Františka Hagaru, tiež príslušníka ŠtB a partizána počas vojny, že Teodor Baláž a Jozef Ilčík údajne viedli v VII. odbore PV tajnú organizáciu, ktorá mala na Slovensku uskutočniť puč bez vedomia K. Gootwalda. Pučom boli rozhodnutí odstrániť aj všetkých komunistov, ktorý by s tým nesúhlasili. Vraj o tom hovoril J. Ilčík, prednosta skupiny ŠtB, 29. 2. 1948 na ústrednom sekretariáte Zväzu slovenských partizánov. Potvrdoval to aj F. Čambal, ktorý sa tiež zúčastňoval na týchto schôdzkach. SNA, f. ÚP SNR, šk. 116. Udalosti okolo vytvorenia akčného výboru na Povereníctve vnútra, VII. odbore.; Archiv Ministerstva vnútra České republiky Praha (ďalej A MV ČR), Personální spis Teodora Baláže, a. j. 631.

- 22 Ústav politických vied SAV Bratislava, Zbierka komisie vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970. Spomienky S. Falt'ana na február 1948 a Zväz slovenských partizánov.
- 23 ŠKURLO, I.: *Február a ľudové milície*, s. 101 – 106.

až o rok neskôr. Prvé jednotky milícií vznikli na Slovensku už 21. februára 1948 a do 25. februára existovali v podstate v každom väčšom závode alebo podniku. Vznikali väčšinou na podnet okresných výborov KSS a organizovali sa v zásade podľa výrobného princípu. Pri ich organizovaní a riadení zohrávali dôležitú úlohu odbojári, najmä partizáni. Hlavný štáb Zväzu slovenských partizánov prideliť vedeniu ROH skúsených a „spoľahlivých“ partizánskych veliteľov, ktorých poslali do veľkých bratislavských závodov. Organizovali ich obsadenie a vytvárali tu milície a akčné výbory. Milície sa v dňoch februárovej krízy podieľali na „ochrane“ závodov a niektorých strategických objektov pred „reakčnými silami“, na „poriadkovej“ službe, organizovaní „spontánnych“ manifestácií, strážení verejných budov a obsadzovaní objektov a zariadení „reakcie“. Hlavným veliteľom milícií v Bratislave a neskôr na celom Slovensku sa stal Viliam Šalgovič, exponent KSS.²⁴

Vznikajúce milície boli väčšinou neozbrojené a prvé zbrane pochádzali zo strážnic Závodných stráží. Napríklad v Košiciach však dostala jednotka milícií pri svojom vzniku 21. februára 1948 niekoľko pištolí a pušiek aj od miestnej stanice Národnej bezpečnosti a ďalšie získala o deň neskôr z nestrážženého vojenského objektu. Na základe dohody so Slovenskou odborovou radou vydal 23. februára 1948 oblastný veliteľ NB Bratislava I. pplk. František Lipka pokyn na prevezenie väčšieho množstva ručných zbraní zo skladov NB na sekretariát SOR a ešte v ten istý deň zbrane rozdelili do bratislavských závodov. Ďalšie zbrane pre bratislavské jednotky milícií dovezli 25. februára 1948 tri nákladné automobily z brnianskej Zbrojovky a zbrane prišli aj z niektorých vojenských skladov.²⁵ Organizátori a členovia milícií z radov bývalých partizánov mali svoje vlastné (ilegálne držané) zbrane. Koncom februára 1948 bolo na Slovensku asi 6 700 príslušníkov milícií, až na výnimky členov KSS, z toho približne jedna tretina mala zbrane.²⁶

Komunisti celkom ovládli bezpečnostné zložky, hoci poverenikom vnútra bol v tom čase nestraníkom gen. Mikuláš Ferjenčík. Jeho postoje vo februári

24 ŠTAIGL, J.: *Ludové milície na Slovensku – ich vznik a organizačný vývoj do polovice šesťdesiatych rokov*. Vojenská história, 1999, č. 2, s. 44 – 45.

25 ŠKURLO, I.: *Február a ľudové milície*, s. 107 – 113.

26 BARNOVSKÝ, M.: Preberanie moci a pofebruárová očista 1948. In: BARNOVSKÝ, M. (zost.): *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953*. Bratislava 1995, s. 89.

1948 determinovala skutočnosť, že už v čase jesennej politickej krízy 1947 sa de facto stotožnil s komunistickou interpretáciou vtedajších udalostí. Ako stúpenec prezidenta Edvarda Beneša nebol, pochopiteľne, stúpencom zneužívania bezpečnostných zložiek pre ciele jednej politickej strany, najmä nie komunistickej, mal však obavy z novoľudovectva a spojenia niektorých politických síl na Slovensku s ľudoveckou emigráciou. Na jeseň 1947 odmietol odhalenia o tom, že orgány VII. odboru Povereníctva vnútra (Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo) používajú v operatívnej činnosti agentov – provokatérov a pri vyšetrovaní fyzické násilie, čo okrem iného chápal ako súčasť útokov na svoju osobu. Súhlasil s podaním trestného obvinenia na člena SNR a bezpečnostného referenta Demokratickej strany škpt. ZNB Júliusa Kukliša, obvineného z ohovárania pracovníkov VII. odboru Povereníctva vnútra.²⁷ Protestoval proti kritike Štátnej bezpečnosti, ktorú predniesol predseda Demokratickej strany a predseda SNR Jozef Lettrich na verejnej manifestácii v Bratislave v novembri 1947 a trval na tom, že „odhalenia“ ŠtB zodpovedajú skutočnosti.²⁸ Viedlo to k ďalšiemu ochladeniu vzťahov medzi ním a Lettrichom, čo sa zjavne prejavilo aj počas februárovej krízy.

V čase februárového prevratu 1948 sa Ferjenčík snažil zabrániť excesom niektorých komunistických príslušníkov bezpečnosti, napríklad pri zatýkaní vysokých dôstojníkov ZNB a armády. Celkovo však bol bezmocný, nemal sa o koho oprieť ani vo velení Zboru národnej bezpečnosti, kde presadili exponentov KSS.²⁹ Do jeho kompetencie mu navyše zasahoval z Prahy aj komunistický minister vnútra Václav Nosek; z jeho rozkazu sa na Hlavnom veliteľstve ZNB v Bratislave uskutočnili rozsiahle personálne zmeny.³⁰ Kríza pritom Ferjenčíka zastihla na dovolenke a do Bratislavy sa vrátil až 23. februára. Zostal nerozhodný a kolísal; o mnohých veciach nevedel, o niektorých však áno, a neurobil nič alebo takmer nič. Zrejme si neuvedomoval podstatu toho,

27 SNA, f. ÚP SNR, šk. 26.

28 SNA, f. PV, Sekretariát, šk. 85.

29 Funkciu hlavného veliteľa Národnej bezpečnosti (od marca 1946) formálne až do začiatku marca 1948 vykonával plk. Andrej Martin Júni, v čase februárového prevratu ho však ako „chorého“ zastupoval exponent KSS mjr. Jozef Vražda. PEŠEK, J.: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*. Druhé, rozšírené a doplnené vydanie. Bratislava 1999, s. 13.

30 ŠKURLO, I.: *Február a ľudové milície*, s. 88 – 89.

čo sa odohrávalo, a keď to pochopil, bolo už neskoro. Komunisti si jeho nerozhodnosti boli vedomí a ťažili z nej. Až takmer do konca krízy kalkulovali, že sa predsa len pridá na ich stranu. Charakteristický je v tomto zmysle v poradí tretí bod poznámok, s ktorými prišiel Ďuriš po porade s Gottwaldom nad ránom 23. februára 1948 do Bratislavy: „*Ferjenčík – minister – priateľsky*“.³¹ Keď nakoniec povedal „nie“, komunisti ho už ani nepotrebovali; formálne podal demisiu 26. februára 1948.³² Krátko na to emigroval na Západ.

Bezpečnostné zložky ovládané komunistami a predovšetkým pracovníci VII. odboru Povereníctva vnútra sa výrazne podieľali na uskutočnení prevratu. Bola to obdoba situácie v českých krajinách a prakticky sa preukázalo, že predchádzajúca kritika z Prahy na údajné slabé pozície KSS v bezpečnosti bola neopodstatnená. Prakticky realizovali politické rozhodnutie, ktorým Husák ako predseda Zboru povereníkov odvolal povereníkov za Demokratickú stranu z ich funkcií. Príslušníci ŠtB zastavili vydávanie denníka Demokratickej strany *Čas*, robili prehliadky a obsadzovali budovy rôznych inštitúcií vrátane ústredného sekretariátu DS (spolu s partizánmi). Zatykali „nespoľahlivé“ osoby; len za obdobie od 22. februára do 1. marca 1948 príslušníci bezpečnosti zatkli 173 osôb, známych i celkom neznámych. Väčšinou išlo o funkcionárov Demokratickej strany, ktorí „*provokovali a stavali sa terajšiemu stavu vecí na odpor*“.³³

Príslušníci ŠtB obsadili hlavnú poštu a odpočúvali telefonické rozhovory funkcionárov Demokratickej strany, respektíve neskôr im telefóny vypli. Jediným priamym spojením s Prahou tak zostal telefón v pracovni predsedu Zboru povereníkov G. Husáka. Postup príslušníkov ŠtB v tejto súvislosti možno charakterizovať formuláciami osobného životopisu jedného z vedúcich funkcionárov VII. odboru Povereníctva vnútra Teodora Baláza (písal ho v roku 1950): „*Deň pred februárovými udalosťami, kedy sme na príkaz strany obsadili poštu a cenzurovali telefónne hovory vedúcich DS, som mal veľmi ostrý výstup s povereníkom Ferjenčíkom, ktorého príkaz som odmietol vykonať a trval som na svojom tak dlho, až on svoj príkaz zrušil. Jeho príkaz bol v tom*

31 NA, f. ÚV KSČ, 03/10 (tzv. barnabitská komisia), zv. 1, a. j. 9.

32 Po demisii Ferjenčíka formálne prevzal Povereníctvo vnútra predseda Zboru povereníkov G. Husák. Dňa 6. marca 1948 bol vymenovaný nový Zbor povereníkov, v ktorom sa povereníkom vnútra stal komunista Daniel Okáli (J. P.).

33 SNA, f. PV, Sekretariát, šk. 189.

zmysle, aby sme ihneď odvolali svojich ľudí z pošty.“³⁴ Príslušníci ŠtB svojim pôsobením prispeli k ochromeniu činnosti tých, ktorí sa snažili zabrániť prevratu a vyriešeniu „februárovej krízy“ podľa scenára vedenia KSČ a KSS, ale aj na zastrašenie ľudí nerozhodných a podliehajúcich oportunistickej predstave „pripojiť sa k víťazom“.

Príslušníci ŠtB sa riadili pokynmi vedenia KSS a cieľavedome neplnili rozkazy poverenika vnútra Ferjenčíka. Rozhodnutia vedenia KSS sa k nim dostávali prostredníctvom predsedu Zboru povereníkov Husáka.³⁵ Ten sa z titulu svojej funkcie priamo stretával s príslušníkmi ŠtB a vedome obchádzal poverenika Ferjenčíka. Zložke Štátnej bezpečnosti prakticky velil zástupca prednostu VII. odboru Povereníctva vnútra pplk. Viktor Sedmík (prednosta odboru komunista Rudolf Viktorín bol v tom čase hospitalizovaný v nemocnici) a inštrukcie dostával priamo od Husáka. Neskôr, pred tzv. barnabitskou komisiou v roku 1963, priamo vyhlásil, že „...vo februári 1948 dostával náčelník ŠtB i ZNB pokyny výhradne od Gustáva Husáka“.³⁶ Sedmík postupoval vyslovene proti rozkazom Ferjenčíka, vyradil niektorých vysokých dôstojníkov uniformovanej zložky Národnej bezpečnosti, na ktorých sa Ferjenčík spoliehal, a uniformovanú zložku podriadil Štátnej bezpečnosti.³⁷

34 A MV ČR, Personální spis Teodora Baláže, a. j. 631.

35 Keď sa po voľbách v máji 1946 stal poverenikom vnútra nestraník M. Ferjenčík, nemohli už vedúci funkcionári KSS, jej predseda Viliam Široký a generálny tajomník Štefan Bašťovanský, zasahovať do rezortu tak, ako dovtedy, keď bol poverenikom komunista Július Viktory. Široký preto uložil Husákovi, ktorý sa stal predsedom Zboru povereníkov, postarať sa o udržanie, respektíve posilnenie pozícií KSS v bezpečnosti. Ako predseda ZP mal možnosť zasahovať do záležitostí bezpečnosti a preto tiež komunisti, pracujúci v bezpečnostných zložkách, boli až do prevratu vo februári 1948 stranicky podriadení priamo jemu. Potom sa „riadenia“ tohto rezortu opäť ujal V. Široký. PLEVZA, V.: *Vzostupy a pády*, s. 55.

36 Tamže, s. 57. Pozn.: Priame a hodnoverné dôkazy o tom, že Husák v čase februárového prevratu 1948 (no aj v čase jesennej politickej krízy 1947) skutočne priamo riadil Štátnu bezpečnosť, doposiaľ nie sú k dispozícii, hoci je to pravdepodobné. Vyjadrenia V. Sedmíka je potrebné brať s určitou rezervou, pretože jeho výpovede z roku 1963 pred „barnabitskou komisiou“ možno chápať aj ako úsilie „rehabilitovať“ dovtedy zaznávaného Husáka (J. P.).

37 Daniel Okáli, ktorý bol vo februári 1948 členom bezpečnostnej komisie ÚV KSS, napísal v máji 1963 list, v ktorom uvádzal, že práve V. Sedmík „...viedol v týchto rozhodujúcich dňoch celú bezpečnosť na Slovensku proti príkazom

Ďalšou cestou, ako sa pokyny vedenia KSS dostávali ku komunistom v bezpečnosti, boli rozhodnutia tzv. akčnej trojky (Viliam Široký, Július Ďuriš, Gustáv Husák). Ich realizáciou bol poverený pplk. Teodor Baláž, jeden z vedúcich pracovníkov VII. odboru PV, súčasne aj predseda základnej organizácie KSS na tomto odbore. Bol členom organizačnej komisie na čele s Karolom Šmidkem, vytvorenej 23. februára; ďalšími členmi boli Samuel Falťan za partizánov, František Lipka za uniformovanú zložku NB a Anton Rašla za armádu. Vtedy vznikla aj politická komisia, zložená z vedúcich funkcionárov KSS (Viliam Široký, Gustáv Husák, Štefan Bašťovanský, Karol Šmidke a František Zupka). Organizačná komisia však v tom čase zohrávala rozhodujúcu úlohu, lebo mala v svojej kompetencii činnosť ozbrojených zložiek a použitie represívnych opatrení.³⁸ Z hľadiska spôsobu prenikania pokynov predstaviteľov KSS ku komunistickým funkcionárom bezpečnosti tak možno hovoriť o určitej dvojkoľajnosti, personifikovanej osobami Sedmíka a Baláža; táto dvojkoľajnosť ešte prehlbovala osobné rozpory, ktoré najmä v štátnobezpečnostnej zložke existovali už pred februárovými udalosťami a po uchopení moci sa výrazne zdramatizovali.³⁹

Ešte počas februárovej krízy, súčasne s násilnými zmenami v Zbore povereníkov, zatýkaním v mocenských orgánoch, najmä v bezpečnosti, decimovaním Demokratickej strany a ďalšími nátlakovými akciami (napríklad jednodňový generálny štrajk 24. februára 1948) sa začal formovať nový,

Ferjenčíka a proti vtedajšiemu vedeniu uniformovanej zložky ZNB, kde skupina vysokých dôstojníkov pod vplyvom mjr. Kukliša, poslanca DS, sa snažila orientovať ZNB proti Štátnej bezpečnosti ... Gen. Ferjenčík tesne pred februárom vydal písomný rozkaz, v ktorom prikazoval členom ZNB, že v politických bojoch majú zachovávať neutralitu. Takouto „neutralizáciou“ chcel ZNB odtrhnúť od pracujúceho ľudu. Tieto Kuklišove zámery a piatich vysokých reakčných dôstojníkov v ZNB, ktorí sa dovoľávali príkazov Ferjenčíka a s ktorými tento v rozhodujúcich chvíľach rátal, boli vďaka Štátnej bezpečnosti vedenej s. Sedmíkom včas odhalené, zmarené, celá bezpečnosť dočasne podriadená vedeniu Štátnej bezpečnosti, ktorá sčasti vyzbrojila robotnícke milície a takto po boku robotníckej triedy čestným podielom prispela k víťazstvu.“ NA, f. ÚV KSČ, f. 03/10 (tzv. barnabitská komisia), zv. 36, a. j. 908.

38 PEŠEK, J.: Februárový prevrat 1948 na Slovensku. In: *Soudobé dějiny*, roč. V, 1998, č. 2 – 3, s. 273.

39 K osobným rozporom v štátnobezpečnostnej zložke na Slovensku a ich dôsledkom pozri PEŠEK, J.: *Štátna bezpečnosť na Slovensku*, s. 28 – 30, 40 – 42.

„obrozený“ Národný front. Bola to súčasť prevratu, jeden z nástrojov ucho-
penia moci komunistickou stranou. Zásadnú zmenu v dovtedajšom charaktere
Národného frontu predstavoval vznik tzv. akčných výborov po výzve K. Gott-
walda 21. februára 1948 na Staromestskom námestí v Prahe, respektíve na
zjazde závodných rád 22. februára 1948. Na Slovensku vystúpil s podobnou
výzvou podpredseda vlády a predseda KSS Viliam Široký na zhromaždení
v Bratislavskej Redute večer 21. februára 1948. Vyhlásil, že „*skutočná príči-
na terajšieho stavu vládnej krízy tkvie v tom, že reakcia chce rozbiť skutočný
NF, zväzok robotníkov a roľníkov, živnostníkov a inteligencie*“. Národný front
treba očistiť od „reakcionárov“, pričom „*nositeľmi jednoty demokratických síl
majú byť akčné výbory Národného frontu. Pristúpme k ich tvoreniu v obciach,
okresoch i v celoslovenskom meradle. Utvárajme ich zo skutočne demokratic-
kých predstaviteľov všetkých politických strán a celonárodných inštitúcií, ako
sú ROH, JZSR, Odbojové zložky, ZSM, ZSŽ atď.*“⁴⁰

Akčné výbory skutočne začali „zdola“ vznikajú, spočiatku viac-menej ži-
velne, pretože ešte neexistoval centrálny alebo koordinačný orgán, ktorý by
ich riadil; na Slovensku sa takýto orgán vytvoril až 25. februára 1948. Len za
prvé dni, 22. – 23. februára, sa vytvorilo viac ako 60 miestnych a okresných
akčných výborov.⁴¹ Do 24. februára vznikli akčné výbory približne v polovici
okresov, v ďalších dňoch sa utvárali aj v závodoch, úradoch a spoločenských
organizáciách.⁴² Jednoznačnú prevahu vo vznikajúcich akčných výboroch
mali členovia alebo sympatizanti KSS. Vstupovali do nich však aj niektorí
členovia Demokratickej strany, Strany slobody a sociálnej demokracie, hoci
všetky tri strany ich vytváranie odmietli. Pôsobenie akčných výborov bolo
protiprávne a formálne ho legalizovali, so spätnou platnosťou, až v júni 1948.
Čistky smerovali predovšetkým proti dovtedajším partnerom KSS v Národ-
nom fronte, aktivistom nekomunistických strán, najmä Demokratickej strany.
Postihli pritom napríklad aj niektorých exponovaných činiteľov ľudáckeho
režimu, ktorých zoznamy vypracovala ŠtB ešte koncom roka 1947, s súvis-
losti s dozvukmi „odhaleného protištátneho sprisahania“. Od 22. februára do

40 *Pravda*, 23. 2. 1948. Prejav podpredsedu vlády V. Širokého. Pozn.: ROH – Re-
volučné odborové hnutie, JZSR – Jednotný zväz slovenských roľníkov, ZSM
– Zväz slovenskej mládeže, ZSŽ – Zväz slovenských žien (J. P.).

41 SNA, f. PV, Sekretariát, šk. 189.

42 *Dejiny Slovenska*. VI. (1945 – 1960). Bratislava 1988, s. 183 – 184.

1. marca 1948 bolo na návrh akčných výborov zatknutých 173 „politicky nespohľahlivých osôb“, na ústredných orgánoch v Bratislave v tom čase zbavili funkcií 334 osôb.⁴³ Bol to však len začiatok rozsiahlych čistiek; ich najväčšia vlna prebehla od konca februára do konca apríla 1948.

Centrálnym orgánom novovytváraných akčných výborov sa stal Ústredný akčný výbor Národného frontu. Zjazd Závodných rád v Prahe 22. februára 1948 rozhodol prebrať iniciatívu pri jeho vytváraní. Dňa 23. februára 1948 bol ustanovený prípravný výbor na vytvorenie Ústredného akčného výboru. Na schôdzi Prípravného výboru 25. februára 1948 v budove Ústrednej rady odborov v Prahe sa jeho predsedom stal vedúci funkcionár ROH a podpredseda vlády Antonín Zápotocký, podpredsedom Rudolf Slánský a Zdeněk Fierlinger, generálnym tajomníkom Alexej Čepička; všetci okrem Fierlingera, vtedy ľavicového sociálneho demokrata (po zlúčení sociálnej demokracie s komunistickou stranou vysoký funkcionár KSČ), boli vedúcimi predstaviteľmi KSČ. Slovenskí predstavitelia v ÚAV NF pri jeho vzniku zastúpení neboli. Vymenovali ich až dodatočne, na schôdzi Ústredného akčného výboru Slovenského národného frontu 8. marca 1948. Do predsedníctva delegovali Viliama Širokého, Júliusa Ďuriša a Jozefa Vala (KSS) a „spohľahlivých“ spolupútnikov Jána Ševčíka a Vavra Šrobára. Do ÚAV SNF bolo celkovo delegovaných 22 členom za Slovensko.⁴⁴

V Bratislave mal scenár vytvárania Ústredného akčného výboru SNF čiastočne inú podobu. Večer 25. februára sa na podnet predsedu Zboru povereníkov Gustáva Husáka zišli v budove predsedníctva ZP zástupcovia slovenských politických strán a celonárodných inštitúcií na ustanovujúcej schôdzi Prípravného akčného výboru SNF. Schôdzi predsedal Viliam Široký, ďalšími zástupcami KSS boli Gustáv Husák, Karol Šmidke, Štefan Bašťovanský a Jozef Šoltész. Za sociálnu demokraciu boli prítomní Ivan Frlička, František Fryš, Ján Čaplovič a Viliam Radakovič, za Stranu slobody Jozef Brúha, Tibor Šabo a Július Gašperík, za opozíciu v Demokratickej strane Milan Polák, Jozef Lukačovič, Jozef Mjartan a Jozef Kyselý. Zhromaždenie bolo početne reprezentatívne a formálne takmer „vyrovnané“, no KSS mala jednoznačnú

43 SNA, f. PV, Sekretariát, šk. 189.

44 SNA, f. Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (ÚAV SNF), šk. 4. Zápisnica zo schôdze Ústredného akčného výboru Slovenského národného frontu dňa 8. 3. 1948.

prevahu prostredníctvom zástupcov „celonárodných organizácií“ reprezentovaných až na výnimky komunistami; delegácia Slovenskej odborovej rady na čele s Františkom Zupkom, zástupcovia Zväzu slovenských partizánov na čele so Samuelom Falťanom, zástupcovia Združenia zahraničných vojakov na čele s Viliamom Šalgovičom atď.⁴⁵ Podstatné, pochopiteľne, nebolo len kvantitatívne zastúpenie (formálne počty), ale i to, že medzi zástupcami ostatných politických strán bolo veľa už vtedy zjavných spolupútnikov komunistov. Aj tí, ktorí sa s nimi neskôr rozišli, boli v tom čase zastrašení a neschopní postaviť sa na odpor.

V. Široký v otváracom vystúpení zdôrazňoval priority komunistického hodnotenia situácie v čase vládnej krízy, ukončenej vymenovaním novej Gottwaldovej vlády. Hovoril „o potrebe vytvorenia celoslovenského akčného výboru NF, ktorý má byť vrcholným orgánom akčných výborov NF, ako sa ony vytvorili v obciach a okresoch celej republiky a celého Slovenska, ako zväzok robotníkov, roľníkov, živnostníkov a pracujúcej inteligencie.“⁴⁶ Prítomní akceptovali jeho stanoviská a ohradil sa len generálny tajomník Strany slobody Jozef Brúha. Podľa jeho vyjadrenia strana ešte nezaujala stanovisko k súčasnej politickej situácii ani k spolupráci s novým Národným frontom, t.j. zopakoval to, o čom rozhodlo vedenie Strany slobody 23. februára 1948 a čo bolo publikované v straníckom denníku *Sloboda*. Vedenie SSI lavírovalo, bolo však osamotené v situácii, keď sa už o riešení vládnej krízy rozhodlo a existoval jasný pomer síl. Vedúci funkcionári KSS ho tvrdo skritizovali, dali mu „nôž na krk“ a žiadali, aby si strana urobila poriadok vo vlastných radoch, lebo inak by sa dostávala do opozície so všetkými dôsledkami, ktoré z toho pramenili.⁴⁷

45 SNA, f. ÚAV SNF, šk. 4. Zápisnica z ustanovujúcej schôdzy Prípravného akčného výboru Slovenského národného frontu dňa 25. februára 1948.

46 Tamže.

47 V zápisnici je k tomuto bodu uvedený: „*Podpredseda vlády V. Široký a predseda Zboru povereníkov G. Husák veľmi ostro a kriticky zaujali stanovisko k vyhláseniu Dr. Brúhu, gen. taj. Strany slobody a k úradnému komuniké, ktoré bolo vydané zo zasadnutia predsedníctva Strany slobody a žiadali, aby Strana slobody veľmi jasne povedala, či chce urobiť vo vlastnej strane také opatrenia, aby jej spolupráca v NF bola umožnená, alebo či chce zotrvať na stanovisku opozičnom.*“ Tamže.

Ustanovujúca schôdza 25. februára 1948 zvolila prípravný výbor Akčného výboru SNF (od 8. marca 1948 sa používal názov Ústredný akčný výbor SNF) a sedemčlenné predsedníctvo na čele s V. Širokým. ÚAV SNF mal celkom 56 členov. Za KSS, sociálnodemokratickú stranu, opozičnú skupinu v Demokratickej strane, Stranu slobody (keď zaujme jednoznačné stanovisko), Slovenskú odborovú radu a Jednotný zväz slovenských roľníkov bolo po 5 členoch. Po 3 členoch vysielali Zväz slovenských partizánov, Zväz vojakov povstania, Zväz politických a rasovo prenasledovaných oslobodených väzňov, Zväz slovenskej mládeže a Zväz slovenských žien. Zvyšok tvorili „významní kultúrni a verejní činitelia“.⁴⁸ Jednoznačne sa prejavilo celkom bezvýznamné postavenie nekomunistických politických strán, ktorých zástupcovia sa doslova „stratili“ v mase komunistických predstaviteľov „celonárodných organizácií“ a „významných kultúrnych a verejných činiteľov“.

Vytvorenie ÚAV SNF 25. februára 1948, akoby symbolicky práve v deň, keď prezident Beneš vymenoval novú vládu opäť na čele s Gottwaldom a vládna kríza sa tak vyriešila v prospech KSČ, bolo súčasťou formovania nového politického systému, predznamenávalo jeho štruktúru a mechanizmus fungovania. Komunistická strana uchočila moc (stala sa „vedúcou silou“) a zmocnila sa štátu, z ktorého urobila „socialistický štát“ ako nástroj presadzovania svojich predstáv o ďalšom vývoji spoločnosti. Vytvorila si systém tzv. prevodových pák v podobe existencie „obrodeneho“ Národného frontu. Na rozdiel od predfebruárového Národného frontu, de facto akejsi koalície existujúcich (povolených) politických strán, išlo teraz o zoskupenie satelitných strán bez akéhokoľvek politického vplyvu a „masových spoločenských organizácií“ pod „vedením“ komunistickej strany.

Kolektívnymi členmi Národného frontu boli KSČ, satelitné politické strany (v Česku Československá strana socialistická a Československá strana lidová, na Slovensku Strana slovenskej obrody a Strana slobody) a veľké spoločenské organizácie. Dovtedajšie široké spektrum najrôznejších záujmových, ideových a profesijných zastúpení bolo postupne nahradené zglajšaltovaným systémom „jednotných masových spoločenských organizácií“ (Revolučné odborové hnutie, Československý zväz mládeže, Zväz československo-so-

48 Tamže.

* Štúdia bola vypracovaná v Historickom ústave SAV v rámci projektu VEGA 2/7176/27 *Slovensko v rozdelenom svete*.

vietskeho priateľstva, Československý zväz telesnej výchovy atď.), na ktoré dozeralo vedenie Národného frontu. Podmienkou vlastnej existencie politických strán a spoločenských organizácií a ich členstva v Národnom fronte bolo „dobrovoľné“ uznanie vedúcej úlohy KSČ, prijatie jej programu a ochota „*podieľať sa na budovaní socialistickej spoločnosti*“.

* * *

Komunistický prevrat na Slovensku vo februári 1948 mal veľa spoločných črt so situáciou v českých krajinách, no aj niektoré špecifiká. Prejavovali sa najmä v tom, že určité aspekty preberania moci sa tu dарило realizovať rýchlejšie. Do hry vstupovali na Slovensku sily, ktoré v českých krajinách nemali obdobu, najmä ozbrojení partizáni. Slovenská spoločnosť sa od českej odlišovala okrem iného aj tým, že tu bol silne zastúpený prúd spojený s vojnovou Slovenskou republikou, čo bol fenomén, ktorý v českých krajinách neexistoval. Komunisti tak mohli v zápase o uchopenie moci argumentovať aj bojom proti ľudáckej emigrácii a domácim silám, ktoré sa s ňom skutočne alebo len fiktívne spájali. De facto jediným protivníkom komunistov vo februári 1948 bola Demokratická strana, otrasená a zdecimovaná už na jeseň 1947. České nekomunistické strany ju vtedy viac-menej nechali „na pospas“ komunistom a až neskoro pochopili, že útoky na ňu sú súčasťou postupu, ktorý ohrozuje aj ich. Perzekučné zákroky mocenských zložiek, ovládaných komunistami, smerovali jednoznačne proti DS. Zjavne sa to prejavilo nielen vo vzťahu k jej vedeniu, ale napríklad aj voči celej štruktúre národných výborov, ktoré nahradili komunistami ovládané správne komisie. Celý prevrat vo februári 1948 sa pritom uskutočnil v zásade podľa jednotného celoštátneho scenára a rovnaké boli aj jeho dôsledky, tzn. nastolenie komunistického monopolu moci.

SUMMARY

The Course of February Events in Slovakia

Governmental crisis broke out after ministers from three non-communist political parties resigned; namely the Czech National-Socialist and People's Parties, and the Slovak Democratic party, on February 20, 1948. The crisis was transposed to Slovakia artificially and expediently, since the Democratic Party representatives did not give up their posts in the Assembly of the Representatives. The prime minister and the head of the Communist Party of Czechoslovakia K. Gottwald, however, demanded "that the same thing be done in Slovakia as well" in his report on ministerial resignations to the Party leaders. On February 21, the head of the Assembly of Representatives, G. Husák notified the Democratic Party representatives that he was releasing them from their posts. The actual takeover of their positions took place on February 23, 1948 when the Communist Party of Slovakia representatives, or rather representatives of two minor political parties collaborating with the communists, took over their posts. Democratic Party representatives were thus coerced to leave office. The governmental crisis in Slovakia had been "resolved" in the form of an unlawful stopgap even before the original governmental crisis in Prague, which ended on February 25, 1948 when the resignation of departing ministers and governmental reconstruction procedures were completed under the direction of K. Gottwald. The most prominent difference between the two crises was the fact that while the governmental crisis in Prague was formally handled via more or less parliamentary means, the course taken in Slovakia showed clear marks of a violent act. Undesirable representatives were simply dismissed from office regardless of the constitution or rule of law.

The Democratic Party was de facto the only opponent of the communists in Slovakia. It was weakened by a political crisis in the autumn of 1947, and lost several posts. Its executive assets were decimated by police action and purges; its membership status was passive. When the February blow landed, the party could not take it, and it disintegrated within several days. Its leaders, similarly to the fashion of the Czech political parties, whose leaders resigned, perceived the February development as a mere governmental crisis. When the crisis, however, expanded into a political power struggle,

the party leaders were unable to face the pressure exerted by communists. It did not have the party under control internally; it lost its central secretariat building to forcible action; and lost its printing capabilities and radio airing access. Some executives swayed and left the back door open to use in case of defeat. Others collaborated with the communists outright. The Democratic Party leadership was reduced to a helpless few who could not fall back on intimidated adherents. The Communist Party gained the upper hand and took over the initiative. It could rely on its people in the security apparatus, armed partisans, and newly emerging militias. It ran the big social organizations. It initiated the establishment of so-called action committees, which conducted “purges” to rid the bureaus, institutions, and organizations of undesirable persons. The Communist Party took over power, subjugated the society, and ruled for another forty years.

ÚNOROVÁ KRIZE A JEJÍ ÚSTAVNĚPRÁVNÍ ASPEKTY

Ladislav VOJÁČEK

Právnická fakulta UK, Bratislava

1. Únorová krize den za dnem

1.1 Úvodem

Únorový konflikt nebyl událostí, kterou by bylo možné zachytit a pochopit jen sledováním vývoje v několika málo dnech vládní a následně systémové mocenské krize a už vůbec ne soustředěním se na jednu z jeho stránek. Především nemůžeme nevidět mezinárodní souvislosti a skutečnost, že jeho kořeny tkví už v předchozím vývoji.

V mezinárodněpolitické rovině je třeba upozornit na jisté geopolitické danosti, které v konečném důsledku předurčovaly nikoliv snad vlastní průběh, ale určitě konečné vyústění únorového střetu. Spekulace o tom, co by bylo, kdyby... (ve světle dění v okolních zemích a třeba i u nás v roce 1968), podle našeho názoru nemohou ústit jinak, než k závěru, že prostor, v němž se nacházela Československá republika, byl pro Stalinův Sovětský svaz tak důležitý, že by v dané chvíli byl ochoten riskovat další vojenský konflikt, jen aby jej udržel ve své vlivové sféře. Navíc mohl s pravděpodobností blížící se jistotě předpokládat, že skutečně zásadní – světové – konflagrace se obávat nemusí, protože zájem západních mocností se soustřeďoval do jiných oblastí. Domníváme se, že Edvard Beneš (a též Jan Masaryk, který to naznačoval národněsocialistickým politikům „*tlačícím na pilu*“ již v roce 1946) si byl tohoto faktu velmi dobře vědom, „*uvažoval o únorové krizi v kontextu mezinárodním, a to velmi širokém*“¹ a komunistické požadavky nakonec akceptoval, ne proto, že by byl sovětským agentem, jak se zase objevilo v médiích, ale zejména proto, že si brzy velmi dobře uvědomil, jak vysoko se v dané chvíli hraje. A občanská válka za jeho prezidentství, která – přinejmenším – hrozila jako reálná varianta v situaci, že se komunisté dostanou do vážných obtíží, pro něj byla zcela nepřijatelnou alternativou.² Naopak komunisté,

1 KAPLAN, K.: *Poslední rok prezidenta. Edvard Beneš v roce 1948*. Praha 1993, s. 36.

2 Výstižně konstatoval Václav Černý ve svém jinak silně subjektivně zabarveném a v jednotlivostech často nepřesném líčení únorového dění, že „*dr. Beneše před-*

vědomi si svých mocenských pozic, sovětské podpory (byť třeba jen potenciální) i podpory nezanedbatelné části veřejnosti, s touto alternativou jako krajní situací nepochybně kalkulovali. Přesně to podle našeho názoru vyjádřil Michal Barnovský, když napsal, že „*když 20. februára 12 členov vlády podávalo demisiu, azda nikdo z nich netušil, že nastávajúca bitka je poslednou a že ju prehrali skôr, než sa začala*“.³ Tento aspekt zdůrazňoval při hledání odpovědi na otázku, kdo nese odpovědnost za vyústění únorové krize, také Ferdinand Peroutka, když napsal, že nekomunističtí politici „*čelili revoluci, která v podstatě byla provedena před třemi lety*“, takže v únoru 1948 nebyla základní chyba v metodách, „*ale v situaci*“.⁴ Z tohoto pohledu nepřikládáme zásadní význam často velmi zdůrazňovanému přiletu Valeriana Zorina do Prahy: podporou Sovětského svazu si komunisté mohli být jisti a – jak dal Klement Gottwald i Zorinovi jasně najevo – cítili se dostatečně silní, aby své zájmy prosadili i bez přímé sovětské angažovanosti. Významný snad byl jen psychologicky jako jakýsi zdvižený prst, připomínající nekomunistům: „*Pozor, konec konců jsme tu ještě my!*“.

Při vědomí, že poválečné naladění československého obyvatelstva ovlivňovala traumata ne tak vzdálené velké hospodářské krize a tragické opuštěnosti v době Mnichova a že rozhodující střetnutí politicky zrálé dlouhé měsíce, se v kontextu jednání konference a materiálů, které z ní vzházejí, můžeme (ba dokonce musíme) koncentrovat právě jen na rozhodující fázi konfliktu. I tak lze pro pochopení souvislostí prakticky jen v kronikářském výčtu přiblížit to nejdůležitější z událostmi nabitých únorových dní. Nejvhodnějším názvem této části by proto byla Kronika únorových dní, ale tak nadepsal svůj popis únorového dění jeden z jeho důležitých protagonistů.⁵

K vývoji v letech 1945 – 1947 stačí jen konstatovat, že rostoucí napětí ve společnosti dovedlo většinu československých politiků k přesvědčení, že

stava občanské války přímo drtila“; ČERNÝ, V.: *Paměti III (1945 – 1972)*. Brno 1992, s. 163).

- 3 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava: Archa 1993, s. 236.
- 4 PEROUTKA, F.: Byl Beneš vinen? *Historický obzor*, roč. I, 1990 – 1991, s. 2 a 5. Peroutkův zajímavý a s nadhledem napsaný článek poprvé uveřejnil pařížský *Le Monde* už v roce 1948.
- 5 VESELÝ, J.: *Kronika únorových dnů*. Praha 1958.

nejpozději blížící se volby, plánované na rok 1948, se stanou střetem, který rozhodne o budoucím směřování republiky. V obou táborech přitom bylo nemálo těch, kteří si z různých důvodů přáli, aby rozhodnutí padlo ještě před volbami. U komunistů to byli radikálové, nespokojení s pomalými přeměnami ve společnosti a požadující okamžitý řez, v ostatních politických stranách ti, kteří se obávali zejména sílicího vlivu komunistů v bezpečnostních složkách a nepříznivého dopadu chystaných sjezdů rolnických komisí a dělnických rad na voličskou základnu.

1.2 Rašící krize

Jako vhodný okamžik k přímé konfrontaci se nabídla situace, která nastala po jednání vlády 13. února 1948. Vláda hlasy ministrů nekomunistických politických stran uložila nepřítomnému ministru vnitra, aby zrušil rozhodnutí zemského velitele Sboru národní bezpečnosti (SNB) o odvolání osmi pražských obvodních velitelů Bezpečnosti, za nímž nekomunisté viděli další posílení pozic KSČ v bezpečnostním aparátu. Komunističtí členové vlády označili toto usnesení za bezprecedentní a protiústavní, znemožňující ministru řádně řídit svůj resort, a dávali najevo neochotu se mu podrobit.

Krize, zatím v latentním stadiu, byla na světě. Patová situace na jednání vlády vyvolala v ústředí jednotlivých stran horečná jednání o dalších krocích, spojená se snahou odhadnout a vyhodnotit záměry ostatních aktérů. Začaly také neformální konzultace mezi čelnými představiteli jednotlivých stran, kteří o svém vidění situace informovali prezidenta republiky a snažili se získat jeho podporu pro svůj postup. Angažovali se především národní socialisté a sekundovali jim lidovci a slovenští demokraté. V případě, který krizi vyvolal, měli podporu i u sociálních demokratů a generála Ludvíka Svobody. Nezaháleli ovšem ani komunisté, kteří zmobilizovali i nižší složky své organizace.

Další schůze vlády se konala 17. února. Nekomunističtí ministři požadovali od předsedy vlády, protože ministr Václav Nosek se pro nemoc či možná „nemoc“ opět omluvil, jasné prohlášení, zda bylo usnesení vlády splněno. K. Gottwald je místo toho informoval, že na 20. února svolává mimořádnou

schůzi vlády, na níž ministr vnitra slíbil vysvětlit změny ve svém resortu.⁶ Nekomunisté oponovali, že se nezúčastní zasedání vlády, dokud ministr nesplní vládní usnesení.

Situace se pro nekomunistické politické strany se v této fázi vyvíjela zdánlivě příznivě. Téma politizace bezpečnostního aparátu otevíralo možnost najít společnou řeč i se sociálními demokraty, případně oslovit veřejnost, u jejíž podstatné části jinak komunisté bodovali radikálními hesly mířícími do sociální sféry. Sociální demokracie se však, když se situace dále vyhrotila, snažila držet linii Národní fronty a v roli prostředníka situaci urovnávat a nestraničtí ministři zůstávali – ne svou vinou – v podstatě mimo hru. O oslovení veřejnosti nekomunističtí představitelé nijak výrazně neusilovali, protože předpokládali, že se rozhodující střet odehraje ve sféře vysoké politiky.

Asi nejpodrobnější a o archivní materiály opřený popis dění v únorových dnech, pomineme-li sice zajímavou, ale do značné míry nespolehlivou memoárovou literaturu, podali Karel Kaplan a zcela nedávno i Václav Veber.⁷ Je z něj zřejmé, že žádná z politických sil z počátku neměla jasnou představu o taktice postupu. Kuloárovou aktivitou stále hýřili představitelé národně-socialistické strany, kteří se nakonec rozhodli pro cestu přímé konfrontace a spolu s lidovci a slovenskými demokraty podali demisi. Slibovali si od ní odstoupení celé vlády, ustavení přechodné vlády a vypsání předčasných voleb, v horším případě alespoň reorganizaci vlády, která by oslabila komunisty. Varianta s demisí získala podporu především proto, že odstupující ministři byli přesvědčení o podpoře ze strany prezidenta republiky.

A právě tu se dostáváme k snad nejzáhadnějšímu momentu únorového dění, k interpretaci klíčového jednání Huberta Ripky a Petra Zenkla s prezidentem republiky 18. února, případně některých dalších kontaktů nekomu-

6 Ministr Nosek si připravil téměř čtyřicetistránkovou zprávu, v níž provedená opatření zdůvodňoval požadavkem uzpůsobit organizaci SNB organizaci územní správy, a mimo jiné konstatoval, že přeřazení se netýkalo osmi, ale třinácti důstojníků; k tomu BOUČEK, M. – KLIMEŠ, M.: *Dramatické dny února 1948*. Praha 1973, s. 120.

7 KAPLAN, K.: *Pět kapitol o Únoru*. Brno 1997; VEBER, V.: *Osudové únorové dny*. Praha 2008. Doplňme, vedle prací uvedených v dalším textu, že únorové události popsali i další autoři. Z méně známých uvádíme alespoň o starší publikace opřenou práci: NETÍK, J.: *Revoluce na objednávku*. Curych: Konfrontace 1982.

nistických ministrů s prezidentem republiky. Svědectvích jednotlivých aktérů se totiž diametrálně liší. Zatímco H. Ripka a někteří další předáci nekomunistických politických stran tvrdili, že prezident souhlasil s podáním demise a že jim přislíbil pomoc, jednání Edvarda Beneše a vyjádření lidí z jeho okolí svědčí spíše o tom, že Beneš je před demisí podanou jen některými členy vlády spíše varoval.⁸ Pravda bude, jak už to bývá, asi někde uprostřed. Naznačuje ji například dopis, který na základě zpráv z prezidentova okolí psala z Prahy v srpnu 1848 Amelie Posse-Brázdová. Uvedla v něm, že prezident „*byl zásadně pro podání demise, ale podle jeho názoru byla podána předčasně a ve velice nevhodný okamžik*“.⁹ Vystihl to i Michal Kolář, který napsal, že Beneš o úmyslu ministrů „*nemohl nevědět*“, ale „*zcela jistě musel být zaskočen nepřipraveností demise, která byla šokující*“.¹⁰

Už v této zárodečné fázi krize se začal projevovat zásadně odlišný přístup komunistů k politice, ostatně úspěšně vyzkoušený již v předchozích měsících. Nespolehali jen na jednání v politických kuloárech a okamžitě začali aktivizovat své přívržence. Využívali k tomu nejen své stranické organizace, ale také aparát jednotných odborů (ROH) a další struktury (na Slovensku zejména bývalé partyzány). Aktivizovali ovšem také bezpečnostní složky.

1.3 Krize v rozpuku

Ministři národněsocialistické a pak i lidové a demokratické strany se rozhodli podat demisi 20. února, kdy se mělo konat mimořádné zasedání vlády. V podvečerních hodinách, když na Hrad doručili demise ministrů za demokratickou a lidovou stranu, prezident právě jednal s předsedou vlády (a ministry L. Svobodou¹¹ a V. Noskem a dvěma veliteli SNB). Při rozhovoru o řešení vzniklé

8 K tomu srovnej jednak RIPKA, H.: *Únorová tragédie*. Brno 1995, s. 194 – 202 a jednak: SMUTNÝ, J.: *Svědectví prezidentova kancléře*. Praha 1996, s. 44 – 45; dále Drtinovo líčení rozhovoru s dr. Janem Jínou z prezidentovy kanceláře (DRTINA, P.: *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století*. Sv. II., kniha 2. Rok 1947 – Únor 1948. Praha 1992, s. 522 – 526.

9 POSSE-BRÁZDOVÁ, A.: *Tajné dopisy z Praha 1948*. Praha 1994, s. 33.

10 KOLÁŘ, M.: Edvard Beneš – konec politické kariéry. In: Drda, A. (sest.): *Edvard Beneš a střední Evropa. Sborník přednášek a statí*. Praha 1994, s. 114.

11 Později mnozí kalkulovali s možností využít armádu a vyčítali ministru národní obrany Ludvíku Svobodovi, že to znemožnil. Domníváme se, že jde o plané spekulace, protože zapojení armády by bylo prvním krokem k občanské válce, a tu

situace prezentoval svou snahu o zklidnění atmosféry a nalezení smírného řešení. Proti jeho představě, že vytvoří novou vládu v čele s K. Gottwaldem, postavil předseda vlády svou variantu: požadoval přijmout demisi ministrů a rekonstruovat stávající vládu – vhodné kandidáty z řad nekomunistických stran nabídl promptně dodat.

Komunistické vedení večer 20. února reagovalo na demisi hned několika zásadními rozhodnutími. Především vydalo výzvu k zakládání společných výborů, které se podle původní představy měly vytvářet ze zástupců komunistů, sociálních demokratů a společenských organizací, brzy však i z členů ostatních politických stran ochotných s komunisty spolupracovat. Nové orgány dostaly jméno akční výbory Národní fronty a pod vedením komunistů vznikaly v obcích, městech, závodech, organizacích a institucích všech úrovní (akční výbor později vznikl dokonce v kanceláři prezidenta republiky¹²). Slovenští komunisté dostali pokyn vztáhnout demisi ministrů i na povereníky za demokratickou stranu. V podstatě z osobní iniciativy Klementa Gottwalda a Rudolfa Slánského byla na následující den svolána manifestace na Staroměstské náměstí. Objevil se i návrh na ozbrojení dělníků, ale v tomto směru nebylo vedení ještě jednotné, schválilo jej až následujícího dne. Už v průběhu dne byla vyhlášena pohotovost v bezpečnostních složkách.¹³

Následujícího dne K. Gottwald na Staroměstském náměstí uceleně prezentoval komunistickou představu o řešení krize, jak ji naznačil už prezidentu republiky: přijmout demisi a rekonstruovat vládu tak, že bez konzultací s vedením nekomunistických stran navrhne z členů těchto stran osoby, které nahradí odstoupivší ministry. Zároveň vyzval k zakládání akčních výborů v obcích, okresech a krajích. Komunisté už rozhodli i o zřízení Ústředního akčního výboru Národní fronty, ale veřejnost o tom informovali až později na sjezdu závodních rad. Lze říci, že v těchto chvílích se stávající Národní fronta definitivně rozpadla a z komunistické strany, zástupců rodících se opozičních

si v daném okamžiku nikdo z hlavních aktérů nepřál. O úloze armády v celém kontextu vývoje let 1945 – 1948 HANZLÍK, F. – VONDRÁŠEK, V.: *Armáda v zápase o politickou moc v letech 1945 – 1948*. Praha 2006.

12 NOVÁK, J. – VANČURA, J.: *Vítězství? Pracujícího lidu?* Praha 1990, s. 38.

13 Faktografický materiál o činnosti bezpečnostních složek obsahuje například článek KROUPA, V.: *K úloze SNB v únorových dnech 1948*. Historie SNB (sborník) 3. Praha 1978, s. 3 a násl.

křidel ostatních politických stran a zástupců společenských organizací začala vznikat nová, tzv. obrozená Národní fronta, jen chatrně zakrývající fakt, že fungovala plně v režii komunistů.

V následujících hodinách se aktivita komunistů zaměřila na spřízněné činitele v ostatních politických stranách a na prezidenta republiky, jak to ostatně logicky vyplývalo z představy o řešení krize, kterou prosazovali. Prezident přijal zástupce neodbytné delegace účastníků shromáždění na Staroměstském náměstí a vedoucí komunisty, směřovaly k němu další deputace, přijímané jeho úředníky, a Hrad zaplavily tisíce výzev, aby akceptoval Gottwaldem narýsovaný postup.¹⁴ Komunisté ovšem nezanedbávali ani přípravy na variantu, že se věci nevyvinou ideálně podle jejich představ.¹⁵ Zejména obava z možného zásahu některých vojenských útvarů přivedla komunistické vedení k přijetí již dříve radikály navržené myšlenky na ozbrojení dělníků ve velkých závodech prostřednictvím složek SNB, tj. k vytvoření dělnických milic (označení Lidové milice se začalo používat až později). Bezpečnost také začala soustřeďovat své síly do Prahy a Bratislavy a intenzivně sledovala tisk tří nekomunistických stran (a komunisté učinili kroky k tomu, aby „z vůle lidu“, reprezentovaného zejména dělníky tiskařských závodů, přestal vycházet). Začala sledovat i jejich vybrané představitele na nižších úrovních. V Bratislavě byli zatčeni někteří vysocí důstojníci Bezpečnosti a armády a obviněni ze špiónáže. Aktivizovali se tu bývalí partyzáni.

Pro představitele nekomunistických stran se tento den skončil hůře, než začal. Národním socialistům jednak z Hradu přišly zprávy, které zpochybňovaly ujišťování některých jejich představitelů o pevné podpoře ze strany prezidenta, a jednak se začala jevit jako chybná taktika záměrně neorganizovat veřejné akce. Nemohli totiž nevidět, jaký ohlas získala pražská manifestace komunistů, a že náměstí se stávají důležitou arénou politického boje. Naopak sociální demokraté mohli být v podstatě spokojeni, protože se při audienci jejich špiček na Hradě ubezpečili, že jejich postup a představy v podstatě

14 Podle citované práce K. KAPLANA (*Pět kapitol o Únoru*, s. 382) přišlo 5 327 takovýchto telegramů a rezolucí proti 150 podporujícím nekomunistické strany.

15 „Zvolená pokojná cesta dobytí politické moci sice znamenala mírné formy a prostředky ... linie KSČ při této orientaci nevyklučovala ani možnost ozbrojeného řešení konfliktu, kdyby si to situace vyžadovala“, lze se dočíst v oficiózní práci PEŠA, V. a kol.: *K dějinám socialistického Československa*. Praha 1986, s. 140.

korespondují s prezidentovými, na čemž jim velmi záleželo. Na Slovensku oznámil předseda Sboru povereníkov G. Husák na veřejné schůzi v bratislavské Redutě, že na základě demise svých kolegů-ministrů jsou pověřenci za demokratickou stranu zbaveni funkcí. Ti označili jeho postup za protiprávní a odmítli se mu podrobit.

Dvacátý druhý únor se do kroniky únorové krize zapsal především sjezdem závodních rad a pokračujícím, ba téměř geometrickou řadou rostoucím vznikem akčních výborů. Akční výbory Národní fronty jako „výrazně politické orgány“¹⁶ se v rozhodující době staly hlavním mocenským činitelem, protože si přisvojily široké pravomoci: zasahovaly do řízení orgánů a institucí, v nichž se ustavily. Zejména přikazovaly provádět nebo samy prováděly zásadní personální opatření, případně i dávaly příkazy orgánům Bezpečnosti k zajišťování osob, provádění domovních prohlídek a k dalším persequčním opatřením. Svou „kádrovací“ činnost pak plně rozvinuly v prvních poúnorových týdnech a měsících. Pod vlivem vývoje událostí komunisté brzy překonali počáteční obtíže se získáváním jejich členů z řad příslušníků ostatních politických stran.¹⁷

Na sjezdu závodních rad vystoupili mimo jiné Antonín Zápotocký, který přednesl požadavky přijetí zákona o národním pojištění, dokončení prací na ústavě, úpravy platů státních zaměstnanců a dalšího znárodnění, a K. Gottwald, který se zaměřil především na problém probíhající krize a její řešení navrhované komunisty zdůrazněně označil za „jedinou cestu“. Naprostá většina účastníků sjezdu včetně bezpartijních a členů nekomunistických stran v navozené atmosféře závěry sjezdu, obsahující i vyhlášení jednohodinové generální stávkou na 24. února a pohružku, že odbory k prosazení svých požadavků použijí všech dostupných prostředků, odsouhlasila. Tím se sjezd stal dalším významným úspěchem komunistů, protože jim umožnil ještě důrazněji než dříve argumentovat ochranou zájmů pracujících, ohrožovaných politikou nekomunistických stran.

16 CESAR, J. – SNÍTIL, Z.: *Československá revoluce 1944 – 1948*. Praha 1979, s. 368.

17 O jejich činnosti například PAVLÍČEK, V.: *Konec akčních výborů Národní fronty*. In: *O české státosti. Úvahy a polemiky. 1. Český stát a Němci*. Praha 2002, s. 289 – 301 (publikováno též ve sborníku statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana *Stránkami soudobých dějin*. Praha 1993, s. 186 – 197).

Pro další vývoj byly důležité ještě dvě události. Na základě zpráv z Ústředny státní bezpečnosti o snaze vyřadit z provozu rozhlas a o chystaném národněsocialistickém puči, dedukovaném z ne zcela průkazné agenturní zprávy, vedení KSČ schválilo zostření bezpečnostních opatření, a tak uvolnilo ruce radikálům ve straně i ve vedení Bezpečnosti (mimořádně do Prahy a Bratislavy právě v té době přicházely posily z pohraničních útvarů). Podobně vyznělo i druhé opatření komunistického vedení, když na Slovensko z poněkud nejasných příčin vyslalo radikálního slovenského komunistu „Jula“ Ďuriše s úkolem zaktivizovat činnost slovenských komunistů. Obojí znamenalo posun v komunistické taktice k masivnímu použití silových prostředků a je otázkou, zda tomu tak bylo více z reálné obavy z protiakce nebo naopak především ze snahy demonstrovat svou rozhodnost.

Daleko menší význam měla – příliš pozdní – změna taktiky nekomunistů. Tváří v tvář aktivitám KSČ konečně usoudili, že je vhodná chvíle aktivizovat i své příznivce zejména v Sokole, orelské organizaci a mezi vysokoškolským studentstvem. Plánované akce se ovšem měly konat 25. a 26. února... Za znamenání stojí také informace z Hradu, že prezident chce přijmout demisi a – oproti požadavku komunistů na doplnění vlády podle jednostranného návrhu jejího předsedy – prosadit jednání politických stran o výměně osob ministrů.

1.4 Dozrálá krize – otevřený boj o moc

Zatímco ve vnějškové rovině krize kulminovala 25. února, na mocenském pozadí se zřejmě nejpodstatnější události koncentrovaly do pondělka 23. února, kdy se reálně začaly projevovat důsledky radikálních rozhodnutí komunistického vedení z předchozího večera. I když například vedení lidovců ještě ráno setrvalo u dřívější taktiky a také prezident začal rozhovory s ministry, večer už bylo většině zainteresovaných zřejmé, do jaké roviny se krize dostala a kdo je pánem situace. Pokud se někteří političtí představitelé stále ještě domnívali, že se bude rozhodovat na Hradě, od pondělního večera museli vidět, že se hra přesunula na jiné hřiště a hraje se podle jiných pravidel. V ústředním sekretariátu národněsocialistické strany provedla Bezpečnost prohlídku. V Bratislavě budovu, v níž sídlil sekretariát Demokratické strany a která patřila odborům, obsadili za pomoci partyzánů odboráři. Demokratičtí

pověřenci byli vykázáni ze svých úřadů, neboť „*nebolo predsa možné dopustiť, aby predstavitelia opozície mohli v tak dôležitých rezortoch ... sabotovať vládný program, organizovať rozvrat a chaos*“.¹⁸

Neobešlo se to ovšem bez kuriózních situací: v jedné místnosti vedle sebe po jistou dobu fungovali Martin Kvetko i Jozef Šoltézs a Jozef Lukačovič a Ladislav Novomeský začali a Jozef Styk a Gustáv Husák skončili „výměnu“ u sklenky alkoholu. Vznikaly další akční výbory, které začaly provádět první personální a jiná opatření, a ustavil se Ústřední akční výbor Národní fronty. Vedení Ministerstva vnitra za přítomnosti Rudolfa Slánského rozhodlo o vyzbrojení dělnických milicí. Čelní komunisté předjednávali složení vlády s národními socialisty Aloisem Neumanem a Emanuelelem Šlechtou, lidovci Aloisem Petrem a Josefem Plojharem, demokratem Jánem Ševčíkem, Vavro Šrobárem ze slovenské Strany slobody, Mikulášem Ferjenčíkem a zřejmě i jinými činiteli a pochopitelně též se sociálními demokraty. Na pražských ulicích začalo být živo a národněsocialističtí studenti manifestovali podporu prezidentu republiky. S masovostí komunisty organizovaných akcí se však jejich vystoupení nadala srovnat. V podstatě na okraji událostí se tak ocitlo z právního pohledu velmi zásadní rozhodnutí předsednictva Ústavodárného národního shromáždění o odvolání plenární schůze parlamentu, která se měla konat 24. února.

Na události předchozího dne navázala v úterý 24. února výstražná jednohodinová generální stávka s vysokou účastí dělníků i zaměstnanců. Výrazněji se sice začali aktivizovat i pražští odpůrci komunistů, ale komunistům se jejich akce dařilo bez problémů eliminovat.

Pokračovaly represivní akce Bezpečnosti a akčních výborů na ústřední úrovni i v regionech, zaměřené proti nepohodlným osobám. Akční výbory si vynutily odchod nekomunistických ministrů z jejich úřadů. Bezpečnost prohledala ústřední sekretariát demokratické strany a strana přestala disponovat svým tiskem. Čelné představitele zdrtil dojem z rozhovoru s prezidentem (Ivan Pietor nabyl dojmu, že osudu odevzdaný prezident již „*mluvil jen pro historii*“¹⁹). Po jednání s komunisty ve straně vznikl akční výbor na čele s Mí-

18 Z projevu Viliama Širokého na oslavě třicátého výročí Rudé armády 23. února 1948 v Bratislavě; citované podle ŠIROKÝ, V.: *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu*. Praha 1952, s. 138.

19 Citováno podle KAPLAN, K.: *Pět kapitol o Únoru*. Brno 1997, s. 470.

lanem Polákem. K opozici se z předních činitelů dále hlásili Jozef Lukačovič, Jozef Mjartan, Jozef Kyselý a Ján Ševčík. V lidové straně Josef Plojhar, Alois Petr a Dionysius Polanský iniciovali vznik akčního výboru a opozice převzala sekretariát a stranický tiskový podnik. Deník Lidová demokracie se tak stal tiskovým orgánem opozice. Chléb se začal lámat ve vedení sociální demokracie, kde se přímo střetly dvě koncepce: od počátku krize většinová představa o udržení Národní fronty a řešení krize na její půdě a koncepce levice, požadující připojit se k postupu komunistů. V průběhu jednání, respektive v době jeho poledního přerušení, začala skupina „sociálních demokratů“, zorganizovaná aparátem ÚV KSČ, obsazovat sekretariát strany, což se jí s obtížemi, ale přece jen večer podařilo.

Samotné jednání sociálních demokratů skončilo překvapivě: když nedošlo k dohodě a představitelé levice z jednání odešli, zbytek vedení zásadně změnil názor a Bohumil Laušman odjel k předsedovi vlády K. Gottwaldovi s rozhodnutím, že se sociální demokraté zapojí do vlády nové Národní fronty. Co především způsobilo tento obrat, lze jen odhadovat. Možná to byl projev rezignace, plynoucí z vědomí neodvratného vítězství komunistů, kterou pouze nechtěli před svými levicovými oponenty přiznat, nebo naopak změna postoje vyplynula z „aktivní“ snahy vyšachovat vlastní prokomunistické křídlo.

Po dohodě se sociálními demokraty komunistickému vedení nestálo nic v cestě, aby rozhodlo, že předseda vlády následujícího dne předloží prezidentu republiky návrh složení nové vlády a komunisté budou trvat na tom, aby se krize okamžitě dořešila. Toto rozhodnutí bylo zcela zřejmě reakcí na zprávy od prezidenta, který chtěl pokračovat v jednání s představiteli politických stran, což by krizi protáhlo. A to rozhodně nebylo pro komunisty žádoucí, neboť si dobře uvědomovali, že obrovské nasazení svých sympatizantů, představující velmi důležitý prvek jejich taktiky, nejsou s to udržet dlouhodobě, natož ještě stupňovat. Aby podpořili své požadavky, organizovali zaslání peticí prezidentu republiky a velkou manifestaci na Václavském náměstí. Opět „pro každý případ“, i když si takový vývoj vesměs nepřáli a ani jej příliš nepřepokládali, se rozhodli vydat dělnickým milicím zbraně.

Hlavní události posledního dne únorové krize – 25. února – zná širší veřejnost asi nejlépe. Než se jim budeme věnovat, připomeňme jen z našeho pohledu zajímavé demise sociálnědemokratických ministrů Václava Majera

a Františka Tymeše, které se ovšem v kontextu událostí staly jen symbolickými akty bez reálného vlivu na chod událostí, a také to, že v pozadí pražských událostí i nadále s nemenší intenzitou než v předchozích dnech pracovala mašinérie akčních výborů a orgánů Bezpečnosti.

Rozhodující dění odstartovala dopolední audience K. Gottwalda u E. Beneše, kdy předseda vlády doporučil prezidentu republiky návrh na složení obnovené vlády se zastoupením ministrů všech politických stran a dvou nestraníků (Jana Masaryka a Ludvíka Svobody). Rozuzlení pak přineslo pozdní odpoledne. Na Václavském náměstí se sešlo více než sto tisíc komunistů a jejich sympatizantů a veřejná shromáždění se konala i v dalších městech. Zároveň zasedal ústřední akční výbor Národní fronty. Na druhé straně národně socialističtí studentští funkcionáři zorganizovali čtyř až pětitisícový pochod na Hrad, který chtěl vyjádřit podporu prezidentu republiky a který zastavily až posílené jednotky SNB a dělnických milicí.²⁰ Vyvrcholení přišlo krátce po šestnácté hodině, když prezident republiky pozvanému předsedovi vlády oznámil, že přijal demisi nekomunistických ministrů a doplnil vládu o jím navrhované ministry.

Vzývané, proklínané i zesměšňované „...právě se vracím z Hradu...“ už bylo jen epilogem celého dramatu. Mnozí považovali přijetí demise za katarzi, stala se však spíše prologem k dalším dramatům.

* * *

Jacques Rupnik konstatoval, že „únorovou krizi lze shrnout jako boj komunistů se třemi zmíněnými stranami (tj. národněsocialistickou, lidovou a demokratickou stranou – vložil L. V.) o sociální demokracii a o prezidenta Beneše“.²¹ Nejsme si jisti, zda to bylo to jediné podstatné. Autor by měl plnou pravdu, kdyby všichni aktéři hledali řešení jen v rovině zákulisních politických jednání. Podle mého názoru komunistům velmi záleželo i na získání veřejně manifestované podpory ve veřejnosti. Aktivitu komunistických

20 K tomu například POUŠTA, Z.: *Smuteční pochod za demokracii*. In: *Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. Praha 1993, s. 186 – 197.

21 RUPNIK, J.: *Dějiny komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha 2002, s. 240.

činitelů, jejich vystupování na různých schůzích, svolávání veřejných shromáždění v továrnách i jinde a jiné podobné akce, neměly být jen demonstrací síly a formou nátlaku na prezidenta (a sociální demokracii), ale také měly „pro každý případ“ upevnit přesvědčení přesvědčených, v mlčící většině získat nerozhodné a varovat bázlivé.

Ač možná tato terminologie bude v dané souvislosti někomu připadat nepatřičná, nelze nevidět, že komunisté – i díky tomu, že ostatní spoléhali na řešení v politických kuloárech, a v závěrečné fázi i díky opatřením Bezpečnosti a dělnických milicí – dokázali získat jasnou většinu v tom, co se v únoru jevílo jako občanská společnost, pokud jí míníme občany ochotné veřejně se angažovat za své zájmy. Byla v tom spousta demagogie (ostatně tak už to v politicky vypjatých dobách vždycky chodí) a „aktivní občané“ se občas vydávali za to, čím vůbec nebyli, ale je nesporné, že komunisté dokázali svými přívrženci plnit náměstí. A nebyla na nich zanedbatelná část veřejnosti nebo dokonce jen „naverbovaná veřejnost“ či snad lůza, jak se to někteří zklamaní – na svou omluvu – snažili interpretovat.²² Jiná věc je, že pro velkou část „pěšáků“, kteří se v únorových dnech aktivně angažovali, bylo vystřízlivění tvrdé, ať přišlo během několika týdnů, za pár let nebo až po srpnu 1968.

2. Ústavněprávní aspekty únorové krize

2.1 Právněhistorický exkurs

Než se budeme věnovat ústavněprávním aspektům únorové krize, chtěli bychom s ohledem na pojetí tohoto příspěvku alespoň naznačit možné dobové nahlížení právních problémů.

Začneme zdánlivě poněkud nesouvisle současností. Nynější příklon ke koncepci přirozených práv, pod jejímž zorným úhlem hodnotíme nejen současnost, ale i nedávnou minulost, je logickým důsledkem historického vývoje. Připomeňme si proto jen velmi schematicky, že novodobé přirozenoprávní koncepce se zrodily z potřeby změnit přežívající a již neefektivní absolutis-

22 Například Hubert Ripka se i později snažil snižovat význam manifestace na Staroměstském náměstí tím, že se podle samotných komunistů nevydařila, a zároveň obhajovat podání demise tvrzením, že „*toho dne i nazítří, v neděli, zůstávala veřejnost optimistická a soudila, že krize přišla právě včas, aby zastavila komunistickou ofenzívu a uspišila volby*“; RIPKA, H.: *Únorová tragédie*. Brno 1995, s. 214.

tické formy vládnutí. Staly se nástrojem a zároveň zdůvodněním změny, před kterou tehdejší společnost stála. Odvolávání se na přirozená práva člověka a občana zpochybňovalo stávající metody vládnutí a umožňovalo nově se rodící elitě více méně plynule měnit praxi státních orgánů, i když byla reglementována psaným právem. Díky přesvědčení o nadřazenosti přirozených práv přestaly být normy psaného práva dogmatem, které je třeba s byrokratickou důsledností naplňovat, a bylo je možné buď odmítnout – to se dělo zpravidla ve fázi vlastní revoluce – nebo – později – velmi volně interpretovat a aplikovat v „novém“ duchu.

V dané situaci byl tento přístup k právu žádoucí a vyhovující základním potřebám převratové doby – on ostatně svědčí všem převratovým dobám. Ale nelze nevidět, že nebyl a není bez vad na kráse. Tou hlavní je větší či menší míra právní nejistoty, kterou sebou takovéto volné nakládání s právem zachyceným v právních předpisech nese. Nepřekvapí proto, že se „přirozenoprávní“ revolucionáři, jakmile se dostali k moci a své pojetí práva vtělili do právních předpisů, rychle přeměnili v pozitivisty, apelující na striktní dodržování zákonů. Devatenácté století proto ve střední Evropě (kde k tomu přispěly i další faktory, pro nás v této souvislosti okrajové) přineslo ostrou kritiku iusnaturalismu a jasný příklon k pozitivismu. Základní heslo doby znělo: není žádné obecné přirozené právo existující bez ohledu na čas a prostor, ale jen pozitivní právo každého jednotlivého národa (státu). Konstrukce občanských práv a svobod v ústavách se proto pro mnohé staly jen prázdnými „*monology zákonodárcovými*“²³ bez praktické hodnoty, frázemi, jimiž nelze zdůvodňovat nic, co zákonodárce výslovně nestanovil.

Abychom předešli možným nedorozuměním, podotýkáme, že na přirozenoprávní koncepci akcentujeme v historii se vracějící dualistické pojetí práva, podle něž vedle práva zachyceného v právních normách pozitivního práva (v naší době a v našem prostoru jsou obsaženy v ústavě, zákonech a jiných právních předpisech), existuje jakési právo vyšší (kdysi božské, od 17. století odvozené z rozumu a mající podobu přirozených práv každého jednotlivce), které má v případě vzájemné kolize přednost a může negovat „zákonná“ ustanovení. Tedy píšeme-li o přirozenoprávní koncepci jako o koncepci, která byla v 19. století vystřídána přístupem jiným, nechceme tím říci, že by v 19.

23 PRAŽÁK, J.: *Rakouské právo ústavní. III. Ústava říšská*. Praha 1898, s. 49.

století vždy a všude popírali ideál občanských práv, ale pouze konstatujeme, že v této době dualistické pojetí práva nahradil monistický právní pozitivismus, respektující práva občana a člověka do té míry, do jaké byla zakomponována přímo do platného práva.

Příklon k pozitivismu, představující svým způsobem obrat o sto osmdesát stupňů, sice eliminoval základní nedostatek přirozenoprávní koncepce, ale je zřejmé, že v sobě skrýval zase jiná nebezpečí, zejména nebezpečí adorace jakéhokoliv, tedy i hodnotově sebevící pochybného právního řádu. Realnost tohoto nebezpečí se ostatně brzy potvrdila v podobě právnické obhajoby rozmanitých totalitních režimů a jejich právních řádů minulého století. Důsledně pozitivistické pojetí práva tak od počátku „zadělávalo“ na další obrat, navozující stav, který bude potlačené hodnoty zase akcentovat (a který u nás právě prožíváme²⁴).

Specifickým a svým způsobem velmi důsledným projevem pozitivistického myšlení se v první polovině minulého století stala normativní právní škola, která se v Československu prosadila především na brněnské právnické fakultě. Vycházela z toho, že vědecké zkoumání práva vyžaduje přistupovat k právu specifickou „právnickou“ metodou. Odmítala proto zohledňovat historické, politické, ekonomické, sociální a jakékoliv jiné „neprávnické“ aspekty, které k právnickému pohledu nepatří (a v důsledku toho mimo jiné vyžadovala striktně oddělovat právo a politiku). Právo vnímala čistě formálně jako hierarchicky uspořádanou strukturu vzájemně od sebe odvozených nebo jinak spojených povinností, které plynou z právních norem. Předmětem svého zkoumání proto učinila právní normu, pojímanou jako formální konstrukce, v níž platí „*je-li A, má být B*“, tedy: jsou-li splněny určité předpoklady (A), subjekt je povinen chovat se určitým způsobem (B). Zkoumala její formální strukturu a místo v právním řádu, uspořádaném do podoby vícestupňové pyramidy, na jejímž vrcholu ční základní norma (ústava), od níž se ostatní odvozují.

Právní vědě příslušelo tyto právní normy nalézat a interpretovat, tj. pomocí jazykového a logického výkladu analyzovat jejich strukturu a místo

24 Současná obliba iusnaturalismu však rozhodně neznamená jeho definitivní vítězství, protože „*stýkání a potýkání se*“ dvou základních přístupů k právu – dualistického, jehož současným představitelem je právě iusnaturalismus, a monistického reprezentovaného právním pozitivismem – jak je zřejmé, v naší době ani nezačalo a ani neskončí.

v právním řádu, zatímco právní praxe měla normy tvořit, což v pojetí normativní teorie znamenalo nejen vydávat normativní právní akty, ale i právo aplikovat. Zmíněným přirozenoprávním konceptům normativisté vytýkali, že nepřipustně směšují úkol vědy, tj. poznávání práva, s činností právo tvůrce, tedy s tvorbou práva, protože přirozenoprávní teoretik, který vidí svůj úkol v hledání všeobecně platných právních norem, místo vědeckých poznatků, které by měly být nestranné, vnucuje adresátům svou ideologii, což je o to nebezpečnější a svým způsobem záluďnější, že se tím subjektivní představy a přání prezentují jako vědecké poznatky.

Po druhé světové válce u nás začalo liberálně laděnému právnímu pozitivismu konkurovat především marxisticko-leninské pojetí práva ve své dogmatické stalinské podobě. V zásadě se opíralo o sociologický přístup²⁵ a proti objektivismu platného práva, podle marxistické právní vědy jen zastírajícímu jeho buržoazní povahu, tj. diskriminaci pracující většiny obyvatelstva, stavělo otevřeně třídní pojetí: právo jako součást nadstavby vychází z potřeb ekonomické základny, závisí na ní, a tedy má jako ona třídní povahu. V životě společnosti hraje služebnou, instrumentální roli – jeho úkolem je hájit zájmy vládnoucí třídy. (Podle přívrženců normativní teorie proto vlastně žádné specifické „marxistické právo“ neexistovalo; právo bylo jen jedno a marxismus byl pouze ideologií přiměšovanou do jeho výkladu. Jde tu tedy o obdobnou výtku – vnášení ideologie do práva – jakou normativisté uplatňovali i vůči dualistické přirozenoprávní koncepci).

Marxisticko-leninské pojetí práva vycházelo z historického a dialektického materialismu, což mu otevíralo široký prostor pro pružné přizpůsobování aplikace (i tvorby) práva konkrétním potřebám. „*Zájem dělnické třídy*“ (později všech „*pracujících*“) mohl zaštiťovat nerespektování těch právních předpisů, které sice stále formálně platily, ale už se „*přežily*“ a „*neodpovídaly novým potřebám*“. „*Dělnická třída se nemůže, nesmí a nebude ptát po legalitě svého revolučního boje ... Překročí hranice buržoazní úpravy všude tam, kde se taková nutnost objeví. Nebude však zbytečně prolévat krev svých příslušníků a rozpoutávat občanskou válku, kde to není nezbytně nutné ... I při dodržování*

25 Sociologický přístup se uplatnil i v rámci „tradiční“ právní vědy a hlásila se k němu celá řada renomovaných právníků. V kontextu tohoto článku jde o marginální rys, protože o sociologicky podložené argumenty se mohly opírat i úvahy iusnaturalistů.

plné legality bude vždy připravena k ozbrojenému boji, aby nemohla být vývojem zaskočena“;²⁶ psal na začátku normalizace profesor právnické fakulty. Jak už napovídá zmínka v předchozím odstavci, čistě formálně vzato, to byl stejný přístup k právu jako u iusnaturalistů, jen s tím rozdílem, že ideál přirozených práv člověka a občana, považovaný v dané fázi vývoje za iluzorní, marxisté nahrazovali proklamovaným zájmem dělnické třídy, která společnost dovede do stadia, v němž bude teprve možné zavést nejen fiktivní, ale reálnou rovnost a garantovat „přirozená“ práva skutečně všem.

Pružnost marxistického pojetí práva se tím ovšem nevyčerpávala. V případě potřeby mohl být „zájem dělnické třídy“ naplňován ne zpochybňováním práva obsaženého v právních předpisech, ale naopak důsledným lpěním na liteře zákona. Marxistické pojetí práva proto nelze jednoduše označit za monistické nebo dualistické. Vlastně prošlo podobným vývojem, jako jím kritizovaná „buržoazní“ právní věda. Když se jeho přívrženci drali k moci, mělo „naplnit staré měchy novým vínem“, abychom parafrázovali oblíbenou sentenci K. Gottwalda, tedy pod heslem prosazování zájmů dělnické třídy přizpůsobovat (nebo přímo ignorovat) nevyhovující platné právo (starým právem v této fázi ovšem nemusely být jen „buržoazní“ předpisy, ale třeba i předpisy nové, pokud je vývoj společnosti „překonal“). Ovšem po jisté stabilizaci svého režimu a přijetí nových, tzv. socialistických, zákonů mohly stranické orgány, tvořící páteř celého systému, postupně stále více zdůrazňovat socialistickou zákonnost už pojímanou jako „přísné a přesné dodržování zákonů“ a třídní přístup vyhradit především tvůrcům nových právních norem.

Snad ani není třeba příliš zdůrazňovat, že podle marxisticko-leninských teoretiků se po druhé světové válce, tedy v době, která nás zajímá, československá společnost nacházela v neklidné a nestabilní zárodečné fázi „přechodu od kapitalismu k socialismu“, kdy úkolem práva mělo být zásadním způsobem změnit ekonomické a ideové základy československé společnosti. V této přechodové době, kdy nová právní úprava teprve vznikala, marxisticko-leninský přístup velel přistupovat k platnému právu velmi pružně, tak, aby jeho praktická aplikace vždy v konečném důsledku sloužila „zájmům dělnické třídy“, resp. představám tehdejšího vedení komunistické strany.

26 KUČERA, B.: *Legalita cestý KSČ k Únoru 1948*. In: Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně. III. Brno 1973, s. 8.

2.2 Československá ústava a dění v průběhu krize

V poválečném Československu se ústavní poměry vyvinuly velmi svérázně. Opět jen v náznacích připomeňme, že v duchu oficiální koncepce kontinuity s předmnichovským právním stavem se vycházelo z platnosti ústavní listiny z roku 1920 (č. 121/1920 Sb. z. a n.), avšak s ohledem na dalekosáhlé změny v poválečném uspořádání (proklamování rovnosti Čechů a Slováků a s tím spojené konstituování slovenských národních orgánů, modifikace v systému ústředních orgánů, Národní fronta, národní výbory, zásahy do majetkových poměrů atd.) se konstatovalo, že neplatí litera ústavy se vším všudy, nýbrž především „duch“ ústavy, tedy obecné demokratické principy, o něž se opírala. Z poválečných předpisů, které se dotýkají našeho problému, je třeba připomenout především ústavní dekret prezidenta republiky č. 1/1945 Sb. o nové organizaci vlády a ministerstev v době přechodné, novelizovaný ústavním zákonem č. 153/1946 Sb., ústavní zákon č. 65/1946 Sb. o ústavodárném Národním shromáždění a jednací řád ústavodárného Národního shromáždění (zákon č. 140/1947 Sb.). Opomenout ovšem nemůžeme ani Košický vládní program, který uvedené změny předznamenal, a ustanovení tzv. třetí pražské dohody z června 1946.

Jak jsme si ukázali, únorové události začaly jako vládní krize, která není až tak výjimečnou záležitostí a řeší se v rámci ústavních možností. V realitě dělicího se světa však velmi rychle přerostly do krize mocenské, do poslední fáze boje o další směřování československého státu. Naším úkolem je zabývat se jejich ústavněprávními aspekty, což je – právě v souvislosti s metamorfózou vládní krize do krize mocenské – v jistém smyslu jednoduchý, ale zároveň nelehký úkol. Jednoduchý v tom, že ústavní aspekty se rychle staly marginální záležitostí, nelehký v tom, že ústavní a politickou rovinnu lze v momentě mocenského střetu jen těžko oddělit.

V samotném průběhu krize se obě strany dovolávaly potřeby řešit krizi ústavní či parlamentní cestou, přesto prosazovaly diametrálně odlišná řešení. Pročítáme-li si práce o únorových událostech, zpravidla se dotýkají i ústavního rozměru krize. Oficiálně vydané české a slovenské publikace z let 1948 – 1989 konstatují, že krize byla řešena ústavní cestou. Práce vzniklé v emigraci nebo v opozičním prostředí (u nás pak zpravidla vydávané v posledních

necelých dvou desetiletích) a v polistopadovém období naopak vidí řešení krize jako neústavní, respektive neparlamentní.

Vysvětlení tohoto paradoxu je celkem snadné. Právo a tedy i ústava se sice snaží pokud možno reagovat na všechny možné situace, které v rámci toho, co upravuje, mohou vzniknout, ale bohatý život nemůže postihnout do všech podrobností. Na některé situace prostě nepamatuje, v jiných nabízí pouze rámcový návod. Konkrétní řešení takovýchto situací pak musíme vyvozovat s ohledem na širší právní kontext, případně také na celou řadu neprávních skutečností, které naše vidění ovlivňují (historické souvislosti, ekonomické a sociální aspekty, etické zřetele, osobnostní založení atp.). Tak se do našeho hodnocení promítají i „ideologické“ či „světonázorové“ momenty. Normativní teorie chtěla uvedené metajuristické aspekty ze zkoumání práva odbourat soustředěním se na formální strukturu právní normy a právního řádu. Jak se však brzy ukázalo, její přístup při řešení konkrétních situací často selhával. Právo je totiž nedílnou součástí kultury a z historických, politických, ekonomických, etických, sociálních a jiných souvislostí je nelze zcela vypreparovat.

Z pohledu ústavního práva je na bouřlivých únorových událostech zajímavých hned několik momentů. Seřadíme si je nikoliv podle jejich významu pro běh událostí, ale pro přehlednost v zásadě chronologicky:

- a) rozhodnutí vlády, ukládající jednomu ze svých ministrů, aby v rámci své kompetence provedl určité opatření, v tomto případě aby ministr vnitra odvolal personální opatření zemského velitele SNB;
- b) vznik dělnických (lidových) milicí a legalita postupu orgánů ministerstva vnitra a SNB při jejich vzniku a vyzbrojení;
- c) vznik akčních výborů Národní fronty a jejich dalekosáhlá, zejména personální opatření;
- d) odložení plánované schůze ústavodárného Národního shromáždění;
- e) demise nekomunistických ministrů a s ní úzce souvisící „slovenský“ problém rekonstrukce Sboru pověřenců.

Jak jsme uvedli v exkursu, uvádějícím tuto část, v polovině minulého století se v právní vědě na jedné straně v mnoha variacích uplatňoval právní pozitivismus, jehož specifickou formou byla normativní teorie, a na straně druhé se jako nástroj změn ve společnosti prosazovalo v této fázi velmi pružné

a změnám přístupné (respektive je přímo vyvolávající) stalinistické pojmání práva. Pokusme se tedy na dění v zinních, přesto však horkých únorových dnech roku 1948 podívat očima tří právníků – jednoho laděného normativisticky, druhého vyznávajícího stalinový marxismus-leninismus a třetího vycházejícího z primátu přirozených práv. První a druhý se shodnou spíše náhodně, protože je bude rozdělovat především čistě formální pohled na právo prvního a naopak na platné právo se příliš neupínající pohled druhého. První a poslední k sobě budou mít blízko tím, že platný československý právní řád v ústavě garantoval obecně lidská a speciálně občanská práva a navazující právní úprava je vesměs respektovala. Rozdělovat je bude akcentování formální složky práva u prvního (právem je to, co má příslušnou právní formu) a obsahové složky u druhého (právem je to, co naplňuje ideál přirozených práv). No a konečně druhého a třetího – stalinistu a iusnaturalistu – bude spojoval dualistické hodnotové pojmání práva. To je ovšem bude zároveň i rozdělovat, protože jimi vyznávané vyšší hodnoty – na jedné straně zájem dělnické třídy a na straně druhé přirozená práva individua – jsou zcela jiného druhu (to ale nevylučuje, že se v konkrétní situaci nemohou překrývat).

Z uvedeného je dále zřejmé, že se bude lišit také interpretační volnost jednotlivých právníků: normativní právník se bude muset pohybovat v úzkých mezích právního řádu, jak se odráží v platných právních předpisech, a při jeho interpretaci používat jen jazykový a logický výklad platných právních norem. Iusnaturalista bude za nedílnou a nadřazenou součást právního řádu považovat i obecně pojímaná „přirozená“ práva a marxista bude právo vnímat jenom jako jeden ze zastupitelných nástrojů k dosažení a udržení moci dělnické třídy (proletariátu, pracující většiny) a její zájem mu bude nadevše. Oba – iusnaturalista i marxista – budou při interpretaci používat nejen jazykový a logický výklad právních norem, ale budou přihlížet i k historickým, ekonomickým, sociálním a jiným „neprávnickým“ souvislostem.

2.3 Ústavní aspekty krize

a) Pravomoci vlády a ministrů

První situace, tj. přijetí usnesení vlády ukládajícího ministru vnitra, aby zrušil personální opatření podřízeného velitele SNB, se pojí k samotné zámince pro vznik krize a je právně nejjasnější. Podle § 64, odst. 2 se veškerá moc

vládní a výkonná dělila mezi prezidenta a vládu a podle znění § 81 ústavy „*vláda rozhoduje ve sboru zejména: a) o vládních předlohách pro Národní shromáždění, ...; b) o věcech politické povahy; c) o jmenování soudců, státních úředníků a důstojníků od VIII. třídy, pokud přísluší ústředním orgánům, nebo o návrzích na jmenování funkcionářů, které jmenuje prezident republiky (§ 64, č. 8)*“.

Citované ustanovení § 81 ústavy nedává příliš prostoru pro volnou interpretaci. Je z něj zřejmé, že výčet toho, co může projednávat vláda, byl pouze demonstrativní („*vláda rozhoduje ve sboru zejména: ...*“), takže nic nebránilo tomu, aby projednávala i jiné než výslovně uvedené záležitosti. A protože to pochopitelně nemohly být záležitosti patřící do působnosti jiných orgánů (parlamentu, soudů atd.), v úvahu přicházely právě jen takové, které patřily do sféry moci vládní a výkonné a které mohl platně rozhodnout některý člen vlády samostatně.

Z příslušných ustanovení o moci vládní a výkonné je tedy třeba logicky dovodit, že úkoly jednotlivých členů vlády byly úkoly vlády jako celku. Nasvědčuje tomu nejen demonstrativně pojatý výčet toho, co vláda rozhoduje ve sboru, ale též rozdělení veškeré vládní a výkonné moci pouze mezi prezidenta a vládu. Potvrzení správnosti tohoto výkladu najdeme i v nálezu Nejvyššího správního soudu (Boh. adm. č. 1827/1923, kniha jud. adm. č. 879). Soudci v něm dospěli k závěru, že „*vláda může vykonávat moc vládní a výkonnou v každém jednotlivém případě spadajícím do pravomoci její nebo jejích členů, takže jednotliví ministři vystupují toliko jako zmocněnci vlády celkové*“.

Toto celkem bezproblémové stanovisko zastávala, jak dokládá citovaný judikát, prvorepubliková právní věda. Odpovídalo také normativistickému pojmání²⁷ a ani jinýma očima nemůže být viděno jinak. Pokud komunističtí členové vlády 13. února označili vzpomínané vládní usnesení za bezprecedentní a protiústavní,²⁸ znemožňující ministru řádně řídit svůj resort, a dávali najevo neochotu se mu podrobit, nebyl to jistě důsledek nějaké jiné právní analýzy. Když poukazovali na odpovědnost ministra za svůj resort a na snahu znemožnit komunistickým ministrům řádně vykonávat svou funkci, jistě vě-

27 Srovnej WEYR, F.: *Soustava československého práva státního*. Praha 1924, s. 281 – 283.

28 KAPLAN, K.: *Pět kapitol o Únoru*. Brno 1997, s. 292 – 293.

děli, že jejich argumentace ve znění ústavy oporu nemá, že je zcela účelová a vychází z politické úvahy. Použili ji především proto, aby získali čas. Proto se k ní také později neupínali jako k principiálnímu jádru problému, což dovštědčuje i to, že ministr vnitra chtěl ve vládě rozhodnutí svého podřízeného velitele vysvětlovat.

b) Dělnické (Lidové) milice a s nimi spojené aktivity ministerstva vnitra a SNB

Dělnické milice nevznikly na základě žádného právního předpisu, jejich iniciátoři ve vedení KSČ je proklamovali jako revoluční nástroj strany k ochraně ústavního zřízení a majetku pracujících. Proto lze v souvislosti s nimi připomenout jen obecnou ústavní proklamaci o právu shromažďovacím a spolčovacím, v níž se občanům přiznávalo právo „*klidně a beze zbraní se shromažďovati a tvořiti spolky*“ (§ 113), navazující ustanovení spolkového zákona a případně brannou povinnost (§ 127).

Pokud jde o podíl ministerstva vnitra a Bezpečnosti²⁹ na vzniku a vyzbrojení milicí, podle § 85 ústavy vymezoval působnost ministerstev zákon. Zákon, který by komplexně upravil působnost ministerstva vnitra a v němž bychom mohli najít odpověď na uvedenou otázku, ovšem nebyl za platnosti ústavy z roku 1920 přes několikrát pokusy vydán. Takže se bylo třeba opřít o recipovanou rakouskou úpravu a dílčí československé předpisy, které stanovily příslušnost ministerstva v konkrétních případech. Úkoly ministerstva v oboru národní bezpečnosti a postavení Sboru národní bezpečnosti upravoval zákon č. 149/1947 Sb. o národní bezpečnosti. Správním úřadům národní bezpečnosti, tj. i ministerstvu vnitra, podle něj „*náleží úkol chránit veřejnou bezpečnost, zejména ústavní zřízení, lidová práva a svobody, zaručené ústavou, jakož i bezpečnost osoby a bezpečnost veřejného i soukromého majetku, a bdít nad veřejným pořádkem a veřejnou mravností, tak, aby každý občan mohl žít v klidu a bez obav*“ (§ 1, odst. 1). Dále stanovil, že „*úřady a orgány, oprávněné vykonávati působnost v oboru národní bezpečnosti (§ 2, odst. 3), mohou zřizovat výkonné bezpečnostní sbory jen podle zákonných předpisů*“ (§ 30). Úkoly Sboru národní bezpečnosti lze dovodit z určení jeho složek

29 K aktivitám bezpečnostních složek v kontextu celého předúnorového vývoje HANZLÍK, F.: *Únor 1948. Výsledek nerovného zápasu*. Praha 1997.

v § 8. Spočívají ve vykonávání bezpečnostní a pořádkové služby a stíhání protistátních a obecně kriminálních trestných činů.

Normativisticky laděného právníka by samotná existence dělnických milicí v zásadě nechávala chladným, protože jako něco, co nemá oporu v právním řádu, by pro něj nemohla být předmětem zkoumání. Případného tazatele by proto odkázal do sféry politiky. Jediné, co by jej na tomto problému z právního pohledu zajímalo, by byla spoluúčast státních orgánů na vzniku a fungování dělnických milicí, případně jejich zasahování do pravomoci státních orgánů. A tady by nemohl přehlédnout aktivity ministerstva vnitra a jemu podřízených orgánů bezpečnosti při jejich vyzbrojování a musel by se ptát, na jakém právním podkladě při tom ministerstvo a bezpečnostní orgány postupovaly.

Oprávnění ministerstva a jemu podřízených orgánů vyzbrojovat civilní osoby v recipovaných ani v nových předpisech nenajdeme.³⁰ Nenajdeme je ani v uvedeném zákoně o národní bezpečnosti. Vzhledem k tomu, že v duchu ústavy z roku 1920 občan mohl vše, co mu zákon nezakazoval, ale státní orgány jen to, co jim bylo jako povinnost uloženo, musel by normativista v tomto případě konstatovat překročení pravomoci, tedy porušení zákona. (Nad rámec tohoto problému doplňme, že poněkud jiná situace byla v případě dalších aktivit orgánů bezpečnosti, jako byla zatýkání, domovní prohlídky apod. K těmto opatřením Bezpečnost v obecné rovině oprávnění měla, a proto by bylo otázkou posuzování každého jednotlivého případu, zda jednala v mezích příslušných právních předpisů.)

Argumentace právníka vyzbrojeného marxisticko-leninskou ideologií by se opírala – a podobně tomu bude i v následujících případech – o pojetí práva jako jednoho z nástrojů k dosažení a udržení moci proletariátu (všech pracujících) a o interpretaci vládní krize jako spiknutí vedení národněsocialistické, lidové a demokratické strany proti občanům, včetně vlastních členů, směřujícího k rozbití Národní fronty a znemožnění řádného splnění vládního programu. S odvoláním na ústavní zásadu, že „*lid je zdrojem veškeré státní moci v republice Československé*“ (§ 1), by dovozoval, že komunistická strana v krizi záměrně vyvolané rozvraceči a zrádci hájí stav, jaký vznikl na základě svobodných voleb. Vyjadřuje tak zájem pracující většiny občanů a v kritické

30 K tomu *Slovník veřejného práva*. Sv. 2. I – O, Heslo Ministerstva (autor F. WEYR). Praha – Brno, s. 619 – 622.

situaci má právo se obrátit přímo na „lid“, představovaný pracujícími v továrnách, a zaktivizovat jej na ochranu ústavního zřízení. Určitě by konstatoval, že spolkový zákon nebránil vzniku spolků, a to i ozbrojených, a že za první republiky existovaly ozbrojené spolky, například Střelecké jednoty nebo Národní garda. Námitku, že i tak chyběl dělnickým milicím právní podklad, by odmítl poukazem na mimořádnou situaci, naléhavou potřebu a na fakt, že spolky běžně začínaly reálně fungovat ještě před svým úředním povolením.

K počínání ministerstva vnitra a jemu podřízeného SNB by se postavil asi takto: Tyto orgány mají povinnost „*chránit veřejnou bezpečnost, zejména ústavní zřízení, lidová práva a svobody*“, v dané chvíli ohrožované zrádcovským konáním nekomunistických stran, které se samy vyloučily z Národní fronty a ohrozily stávající ústavní zřízení. Ochrana ústavního zřízení je dostatečnou legitimací pro potřebná konání, tedy vyzbrojení pracujících na závodech, byť by tato konání šla nad rámec konkrétních úkolů, které jim ukládají ústava a zákony.

Způsob uvažování iusnaturalisty by se také opíral o sledování vyššího zájmu odůvodňujícího případné překročení rámce platné právní úpravy, jen hodnocení výchozí situace, „vyšší zájem“ a v důsledku toho i konečné vyznění by byly zásadně jiné než u jeho kolegy s marxisticko-leninským smýšlením. Takže z tohoto pohledu vyšší zájem – respektování přirozených práv občana a člověka – ohrožují komunističtí předáci, kterým už je rámec Národní fronty úzký, snaží se uchvátit veškerou moc ve státě a podle vzoru stalinského Sovětského svazu vybudovat totalitní režim. Svým počínáním popírají demokratický duch ústavy z roku 1920, nejde jim o zájem občanů, dokonce ani o zájem proletariátu, ale o neomezenou moc. V dělnických milicích si zcela v rozporu s monopolem státu na použití ozbrojeného násilí a s duchem ústavy vytvořili vlastní armádu. Námitka, že spolkový zákon nebránil vzniku ozbrojených spolků, v této situaci neobstojí. Navíc se dělnické milice neustavily na základě spolkového zákona, ale revoluční cestou. Pokud jde o podíl ministerstva vnitra a orgánů SNB na vyzbrojování milicí, sledoval by iusnaturalista argumentaci normativistů s důrazem na princip nezasahování státu do oprávněných zájmů občanů a konstatoval by, že ministerstvo ani SNB k vyzbrojování milicí neměly právo.

c) Akční výbory

Akční výbory se staly zcela novou, ústavou nepředvídanou mocenskou složkou. Oprávnění k jejich zakládání si v podstatě vyhradily orgány komunistické strany, i když byly deklarovány jako orgány obrody Národní fronty a někde vznikly volbou. První výzvy k jejich zakládání totiž byly zcela neurčité a i když ministerstvo vnitra brzy začalo jejich činnost usměrňovat vydáváním směrnic, vznikaly z nekontrolované iniciativy nižších funkcionářů také v institucích, u nichž to jejich iniciátoři ani nepředvídali. Přesto komunistické vedení i tady jejich činnost podporovalo a proti jejich počínání zasáhlo jen v ojedinělých případech.

Přestože ústava s orgány tohoto typu nepočítala, akční výbory si osobovaly celou řadu pravomocí, které příslušely ústavou předvídaným orgánům, a dokonce činily nebo nařizovaly opatření, která vůbec neměla oporu v zákoně. Dosvědčuje to i vydání zákona z 21. července 1948 č. 213 Sb. o úpravě některých poměrů na ochranu veřejných zájmů, který tato opatření dodatečně legalizoval. Jeho klíčové ustanovení znělo: „*Opatření akčních výborů nebo opatření učiněná na jejich návrh nebo na jejich místě, k nimž došlo v době od 20. února 1948 do dne počátku účinnosti tohoto zákona a která směřovala k ochraně nebo k zabezpečení lidovědemokratického zřízení nebo k očištění veřejného života, jsou po právu, a to i v těch případech, kdy by jinak nebyla v souladu s příslušnými předpisy*“ (§ 1, odst. 1).

Zákon č. 213/1948 Sb. nebyl prvním právním předpisem, který se týkal akčních výborů. Ministr vnitra V. Nosek už 24. února vydal vyhlášku, v níž národním výborům připomínal, že podle Košického vládního programu a předpisů o národních výborech (nař. vl. č. 4/1945 Sb. ve znění nař. vl. č. 44/1945 Sb.) podléhají kontrole lidu, a akční výbory prohlašoval za lidové orgány, které tuto kontrolu vykonávají. Zároveň uložil předsedům národních výborů, aby zajišťovali spolupráci s akčními výbory a dbali jejich podnětů.³¹ Následujícím dnem je datována vyhláška č. 305 Úř. l., na přechodnou dobu nově upravující odvolávání z národních výborů, k němuž mohly dát akční výbory podnět. Pak ministr vyhláškou č. 314 Úř. l. upravil doplňování národních výborů, vyhláškou č. 325 Úř. l. přenesl pravomoci předsednictva národního výboru na před-

31 Vyhláška ministerstva vnitra ze dne 24. 2. 1948 č. 48 Úř. l. o spolupráci národních výborů s akčními výbory Národní fronty, publikována též in: *Věstník Sboru národní bezpečnosti*, roč. IV/1948, č. 2, s. 19.

sedu a vyhláškou č. 334 Úř. l. umožnil vyšším národním výborům rozhodovat o tom, jak budou rozděleny funkce v nižším národním výboru.³²

Naše právní zhodnocení bude tentokrát poměrně jednoduché, protože z pohledu ústavního práva je tu situace podobná jako v případech dělnických milicí. Pro normativistu akční výbory „neexistovaly“, protože se jejich existence nedala odvodit z žádné relevantní právní normy. Oběžník a vyhlášky ministerstva vnitra, jimiž se dodatečně upravovaly některé stránky jejich fungování, měly z normativního pohledu podstatnou vadu. Protože s akčními výbory nepočítala ústava ani žádný na jejím základě vydaný právní předpis, ministerstvu chyběla delegující norma, z níž by bylo možné dovodit jeho právo (v pojetí normativní teorie ovšem povinnost) na vydání těchto právních aktů nižší právní síly.

Právník hlásící se k marxismu-leninismu by zaujal podobný postoj jako v případě dělnických milicí. Akční výbory by interpretoval jako nástroj vůle „lidu“ (proletariátu, pracujících) a zdůraznil by snahu ministerstva vnitra o úpravu jejich fungování. Konstatoval by, že v situaci, kdy postup ministrů, kteří podali demisi, přerostl v boj o moc, akční výbory sice vznikly bez výslovné opory v ústavě, ale byly nutnou garancí toho, aby se krize řešila demokraticky a v souladu s ústavou, tedy tak, jak to ústy K. Gottwalda navrhovali komunisté. (Ostatně s podobnou argumentací se můžeme setkat i při projednávání zmíněného zákona č. 213/1948 Sb., který legalizoval činnost akčních výborů, a v důvodové zprávě k němu. Podle ní „v akčních výborech navázal pracující lid republiky na orgány původní Národní fronty“ a bojoval jimi „za lidově-demokratické zřízení proti pokusu domácích a zahraničních nepřátel o zvrát mocenských sil. Tak se naplnila a byla prováděna stěžejní zásada naší ústavy, že lid je jediným zdrojem veškeré moci ve státě. ... Poněvadž úkolem práva v lidově-demokratickém státě je v první řadě ochrana společenského a politického zřízení státu, t. j. jeho sociální a ekonomické základny, která vyhovuje životním zájmům pracujícího lidu, a poněvadž akční výbory tento úkol splnily, je nutno jednání a opatření akčními výbory předsevzatá hodnotiti jako jednání a opatření právní“³³).

32 K tomu Oběžník ministerstva vnitra ze dne 11. března 1948, čís. 2051/2-11/3-1948-III/S o opáření učiněných v zájmu plynulého chodu veřejné správy. In: *Věstník Sboru národní bezpečnosti*, roč. IV/1948, č. 3, s. 31 a násl.

33 Národní shromáždění republiky Československé 1948. I. volební období, 1.

A co iusnaturalista? I jeho uvažování by šlo po stejné linii jako u dělnických milicí a též závěr by vyzněl obdobně: jde o orgány bez opory v právním řádu, paralyzující řádné fungování ústavních orgánů a jiných složek státního mechanismu, politických stran a dalších institucí a využívané komunistickým vedením k získání neomezené moci ve státě a k zavedení režimu potlačujícího elementární práva občanů.

d) Zapojení parlamentu

Z právního pohledu velmi zajímavým momentem únorových dnů roku 1948 se stalo odložení plánované schůze parlamentu. V souladu se zákonem o něm „*vzhledem k politické situaci a vládní krizi*“ rozhodovalo šestičlenné Předsednictvo ústavodárného Národního shromáždění, přičemž k přijetí návrhu stačila nadpoloviční většina. V Předsednictvu měli převahu komunisté a s nimi spříznění představitelé jiných politických stran, ale proti odložení schůze ústavodárného Národního shromáždění se nepostavil ani nikdo jiný, takže jeho rozhodnutí bylo nakonec jednomyslné.³⁴

Vyšachování Národního shromáždění je pro nás významné proto, že o demisi vlády ústava pojednávala právě jen v souvislosti s vyslovením nedůvěry vládě nebo zamítnutím vládního návrhu na vyslovení důvěry poslaneckou sněmovnou (§ 75 až 78).³⁵ Návrh na vyslovení nedůvěry muselo podepsat nejméně sto poslanců. O důvěře se po projednání v iniciativním výboru hlasovalo podle jmen, přičemž přítomna musela být nadpoloviční většina poslanců a bylo třeba získat nadpoloviční většinu hlasů. Pokud parlament vyslovil

zasedání, tisk č. 59. Podobně argumentovala i zpravodajka poslankyně Patschová. Poslanci pak zákon bez diskuse schválili; (www.psp.cz/digitalni archiv). Z právníků se akčním výborům vedle zmíněného Bohuslava KUČERY věnoval například Jozef FISCHER v článku *Február 1948 a akčné výbory národného frontu* (in *Február 1948 – akt definitívneho vyriešenia otázky moci*. Ed. P. MOSNÝ, Košice: PF UPJŠ 1983, s. 83 – 91). Soustředil se však hlavně na mocensko-politický rozměr jejich působení.

- 34 PAVLÍČEK, V.: Únor 1948 v parlamentu. In: PAVLÍČEK, V.: *O české státnosti. Úvahy a polemiky. 2. O právech, svobodách a demokracii*. Praha 2002, s. 262 a násl. Text vznikl v roce 1968.
- 35 Je třeba přihlídnout i k ustanovení § 63, odst. 3 jednacího řádu Národního shromáždění (zákon č. 140/1947 Sb.).

vládě nedůvěru nebo pokud zamítl vládní návrh na vyslovení důvěry, vláda *musela* podat demisi.

Nejpřirozenější cesta, jak způsobit pád nevyhovující vlády, tedy vedla přes parlament. Jak se však zdá, v dané chvíli o řešení v parlamentu z různých důvodů nikdo nestál. Je špatným vysvědčením demokratičnosti čelných činitelů nekomunistických stran, že se o řešení prostřednictvím parlamentu více nezasazovali. Neprokázali ani dost politické vyspělosti, když tento moment zcela podcenili i v situaci, kdy se jejich původní představy o vyřešení krize v politickém zákulisí viditelně hroutily a jednání v parlamentu se nabízelo jako ono pověstné stéblo trávy, jehož se tonoucí chytá. Těžko pro to hledat důvody. Možná vůbec nevěřili tomu, že by v parlamentu mohli získat většinu. Určitě tu však hrála roli také jistá rutina: ústavněprávně ne zrovna nejčistší, ale většinou úspěšná praxe řešení zásadních problémů v úzkém kruhu stranických špiček (v tzv. „*pětce*“) v československé politice pevně zakořenila už v dobách první republiky.

Nekomunističtí představitelé si význam parlamentní cesty zřejmě dostatečně uvědomili, až když vše prohráli. Pochopili, že promarnili určitou ještě se nabízející šanci, začali mluvit o vyřachování Národního shromáždění³⁶ a snažili se odpovědnost svěst na zrádce ze svých řad v předsednictvu ústavodárného Národního shromáždění a samozřejmě na komunisty. Těm ovšem eliminování parlamentu skutečně plně vyhovovalo, protože svolání jeho schůze by krizi přinejmenším protáhlo. Nicméně obviňování vlastních stranických kolegů ze zmaření řešení cestou parlamentu bylo od lídrů nekomunistických stran li-comočné. Museli bychom se jich totiž ptát: Když poukazujete na fakt, že se krize neřešila v parlamentu, co vám bránilo, abyste místo krkolomného scénáře, jehož prvním dějstvím bylo podání demise a pokračováním dožadování se toho, aby nebyla přijata, počkali čtyři dny a vyvolali jednání o nedůvěře vládě v Národním shromáždění? A proč, když už se situace vyvinula tak, jak se vyvinula, jste se vůbec nezabývali blížící se schůzí ústavodárného Národního shromáždění a jednáním jeho předsednictva a nesnažili se udělat vše pro to, aby se parlament v plánovaném termínu sešel?

36 Například Petr Zenkl napsal, že „*často se nedoceňuje skutečnost, že o úspěchu komunistického únorového převratu nebylo rozhodnuto demokraticky, na půdě řádně zvoleného parlamentu, ...*“; ZENKL, P.: *Proč jsme v únoru 1948 podali demisi?* Zpravodaj pro exilová studia, roč. 1, 1995, č. 1, s. 15.

Postup, jakým došlo ke zrušení schůze parlamentu, byl z ústavněprávního pohledu zcela korektní a normativně založený právník by proti němu nemohl vznést nejmenší námitku. Protože vyhovoval momentální potřebě komunistického vedení, odsouhlasil by jej i tehdejší marxistický právník. Ani iusnaturalista by samotnému postupu nemohl nic vytknout. Mohl by se pouze pozastavit nad tím, že se vedení parlamentu zrušením naplánované schůze předem dobrovolně vzdalo možnosti aktivně zasáhnout do řešení hluboké politické krize v zemi. To ale nebyl problém právní, nýbrž politický.

e) Demise nekomunistických ministrů a rekonstrukce Sboru pověřenců

No a nakonec před námi stojí to, co jako ústavní rozměr krize vnímá větší na zainteresované veřejnosti: otázka demise nekomunistických ministrů. S ní ovšem úzce souvisí také „slovenský“ problém rekonstrukce Sboru pověřenců. Z právního pohledu jde ovšem jasně o problémy dva: v prvním případě o to, jaké možnosti dávala ústava prezidentu republiky při rozhodování o přijetí či nepřijetí demise, ve druhém o odpověď na otázku, zda měla právní oporu opatření navržená a realizovaná předsedou Zboru povereníkov Gustávem Husákem. Zejména na druhý z těchto problémů ústava nedávala odpověď.

aa) Nejdříve se vyrovnejme právě s touto druhou situací, protože její faktické řešení předcházelo přijetí demise a také proto, že se mu více věnuje jiný příspěvek. V ústavě z roku 1920 pro její řešení nenajdeme vůbec žádnou oporu, neboť s existencí slovenských národních orgánů vůbec nepočítala. Sbor pověřenců – na rozdíl od Slovenské národní rady – nebyl ústavně zakotven ani po válce (ústavní podklad dostal až v ústavě z roku 1948). Jak někdy v roce 1947 konstatoval Josef Hoffmann, „*zůstává tato instituce faktickým zjevem, krytým politickými dohodami*“.³⁷ Jediným východiskem pro nás proto mohou být Hoffmannem zmíněné a z právního pohledu velmi specifické pražské dohody, sjednané v letech 1945 a 1946 a vymezující rozdělení pravomocí mezi celostátní a ústřední slovenské orgány, respektive až třetí z nich uzavřená představiteli politických stran Národní fronty 27. června 1946, krátce po vyhlášení výsledků parlamentních voleb a v reakci na ně. Podle jejího čl. II. odst. 2 předsedu a členy Sboru pověřenců jmenuje po předchozím schválení vládou

37 *Slovník veřejného práva*. Sv. 5. U – Ž, heslo Zřízení Čsl. republiky po osvobození (J. HOFFMANN), Brno 1948, s. 814.

Předsednictvo Slovenské národní rady. K tomuto ustanovení vydala vláda na podzim 1947 (v souvislosti s politickou krizí na Slovensku) závazný výklad.

Podle písmene a) *„Zbor povereníkov je zodpovedný vláde ... Jeho predsedu, podpredsedu a ostatných členov menuje a odvoláva po predchádzajúcom schválení vlády Predsedníctvo Slovenskej národnej rady. Všetci členovia Zboru povereníkov vykonávajú sľub do rúk predsedu vlády“*. Navazující ustanovení b) stanovilo: *„Predsedníctvo Slovenskej národnej rady odvolá člena (členov) Zboru povereníkov a predloží vláde návrh na schválenie menovania nového člena (členov) do 7 dní odo dňa, kedy vláda oznámi Predsedníctvu Slovenskej národnej rady, že povereník, prípadne viacej povereníkov už nemá jej dôveru. Ak Predsedníctvo Slovenskej národnej rady neurobí tieto opatrenia v stanovenej lehote, odvolá povereníka a menuje po prerokovaní s príslušnými politickými stranami, respektíve predstaviteľmi Národného frontu, nového, prípadne nových povereníkov vláda sama“*.

Slovenští komunisté uvedená ustanovení interpretovali tak, že pravomoc pověřenců byla pouze delegovanou pravomocí, odvozenou od pravomocí vlády. Předseda Sboru pověřenců G. Husák z toho pak vyvodil, že po podání demise ministry za Demokratickou stranu ani jejich straničtí kolegové ve Sboru pověřenců nemají právo vykonávat své funkce, a – jak již víme – pověřil výkonem těchto funkcí zbylé pověřence.

Pro normativisticky orientovaného právníka by Sbor pověřenců představoval pouze fakticky, nikoliv však právně existující orgán, a proto by pro něj nebyl způsobitelným předmětem zkoumání. Kdyby se přesto pustil do interpretace příslušných ustanovení třetí pražské dohody, musel by odmítnout i zvolený postup. Příslušná ustanovení upřesněná závazným výkladem, který by pro něj závazným asi nebyl, svěřovala akt odvolání pověřence (pověřenců) – na základě vyjádření vlády, že pověřenec ztratil její důvěru – Předsednictvu Slovenské národní rady. Dále jasně stanovila, za jakých okolností může pověřence odvolat sama vláda a jaký postup se při tom má zachovat. Ani jeden z předvídaných postupů nebyl v průběhu krize použit, takže aktivity předsedy Sboru pověřenců byly v rozporu s „právem“, předseda konal, co podle „práva“ konat nemohl (zdůvodnit si, že pražské dohody jsou součástí právního řádu, by ovšem normativistovi dělalo značné potíže, proto jsme slovo právo dávali do uvozovek).

Přestože odvolávat pověřence měla Slovenská národní rada, je zřejmé, že dominantní postavení měla vláda. Do rukou jejího předsedy skládali pověřenci slib, jí se odpovídali, ona dávala podnět k jejich odvolání a ona je mohla v případě nečinnosti Předsednictva Slovenské národní rady sama odvolat. Tato skutečnost by se stala výchozím bodem úvah právníka, snažícího se za právem vidět zájmy dělnické třídy. Nepopíral by, že předseda Sboru pověřenců nepostupoval přesně podle formálně předepsaného postupu, ale připomenul by, že jednal v souladu s pokyny předsedy vlády. Podle obou předsedů – K. Gottwalda i G. Husáka – po demisi ministrů z Demokratické strany pověřenci za tuto stranu neskýtali záruku, že budou plnit úkoly plynoucí z vládního programu, proto bylo třeba v zájmu státu a jeho občanů okamžitě jednat. Formálním náležitostem, které jsou podřadným problémem, bylo možné učinit zadost dodatečně (Předsednictvo Slovenské národní rady skutečně dodatečně příslušné pověřence odvolalo a 6. března 1948 jmenovalo nový Sbor pověřenců opět vedený G. Husákem.)

Co v této situaci iusnaturalista? Odvolávání pověřenců je technická otázka (samozřejmě s politickým pozadím) spojená s jistými formálními postupy, které by se měly dodržovat. I když je nesporné, že při odvolávání pověřenců měla rozhodující slovo vláda, respektive právě proto, že je měla, bylo třeba v zájmu ochrany před zneužitím této silné pozice ústředního orgánu, neobcházet Předsednictvo Slovenské národní rady, kterému formálně příslušelo pověřence odvolat, a neupírat mu možnost, aby alespoň prezentovalo svůj názor. Nic na tom nemění skutečnost, že vláda mohla konec konců pověřence odvolat sama.

bb) K podání demise ministrů tří nekomunistických stran se váží zejména ustanovení § 64, odst. 1, č. 7 ústavy z roku 1920, podle nějž prezident republiky „*jmenuje a propouští ministry a stanoví jejich počet*“³⁸, a ustanovení § 68 stanovící, že „*jakýkoliv prezidentův úkon moci vládní nebo výkonné potřebuje k své platnosti spolupodpisu odpovědného člena vlády*“. Relevantní je i ustanovení § 4 ústavního dekretu č. 1/1945 Sb., které částečně pozměnilo § 80 ústavy a stanovilo, že „*vláda rozhoduje ve sboru, který je schopen usnášeti se, je-li přítomna nadpoloviční většina členů vlády*“.

38 V poněkud jiné formulaci obsahoval obdobné ustanovení i § 70: „*Předsedu a členy vlády (ministry) jmenuje a propouští prezident republiky*“.

Pro normativistu by byl velmi důležitý fakt, že demisi původně podala menšina členů vlády (dvanáct ministrů z dvacetišestičlenné vlády), takže vláda neztratila schopnost usnášet se. Konstatoval by, že vláda zůstala akceschopná, a v ústavě by nenašel žádný instrument, který by umožňoval zpochybnit její další existenci. Z praktického pohledu by sice bylo žádoucí tuto situaci nějak řešit, protože vláda s dvanácti „stávkujícími“ členy by se při rozhodování mohla snadno dostávat do obtíží, ovšem z čistě ústavněprávního hlediska by i v takto okleštěném složení mohla „dovládnout“ až do řádných voleb.

Stejně tak by pochopitelně bylo pro normativistu významné, že později k dvanácti demisím přibýly další dvě. Ovšem ani poté by pro něj „zbytková“ vláda nepozbyla právo na existenci. Ztratila by pouze schopnost usnášet se, takže by tu pro prezidenta, případně parlament, již vyvstala *nutnost* situaci nějak řešit.

Ve vztahu k prezidentovým možnostem, jak s demisí naložit, by normativní právník především viděl jeho téměř plnou volnost v rozhodování o propouštění a jmenování ministrů, omezenou jen jeho povinností přijmout demisi vlády v případě, že „neustála“ svou politickou odpovědnost parlamentu, tedy že jí byla vyslovena nedůvěra nebo nebyl schválen její návrh na vyslovení důvěry (§ 78). Jaké možnosti se tedy nabízely? Protože ústava prezidentu republiky přiznávala právo ministry propustit (nebo podržet), otevírala se před prezidentem – s řadou možných variant postupu – konec konců dvě řešení: propustit zbytek vlády (a pak jmenovat provizorní vládu nebo vládu úřednicou, která by vládla do předčasných nebo i do řádných voleb), nebo stávající vládu doplnit.

Háček ovšem byl v tom, že rozhodnutí nebylo jen na prezidentovi republiky. Hlava státu byla politicky neodpovědná, a proto, jak jsme již uvedli, podle § 68 ústavy jakýkoliv její „*úkon moci vládní nebo výkonné*“ potřeboval k platnosti spolupodpis odpovědného člena vlády. Jmenování a propouštění členů vlády takovým úkonem nepochybně bylo, takže prezidentův akt, kterým by propouštěl celou vládu nebo některého jejího člena, případně jmenoval nového ministra nebo novou vládu, vyžadoval ke své platnosti kontrasignaci předsedy vlády. A předseda vlády podepsat mohl, ale i nemusel, protože z ústavy se dala jednoznačně odvodit pouze jeho povinnost podepsat se pod propouštěcí dekrety v situaci, kdy jeho vláda neměla důvěru parlamentu.

Jak koncem šedesátých let upozornil Václav Pavlíček³⁹, v prvorepublikové právní literatuře se objevil i názor, že propouštěcí dekrety mohl spolupodepsat i designovaný premiér.⁴⁰ Jeho autoři však zřejmě nedomysleli všechny důsledky tohoto postupu. Pokud by totiž takto prezident mohl s pomocí něko- ho, kdo se ještě ani neucházel o přízeň v parlamentu, obejít předsedu vlády, kterému parlament dosud neodepřel podporu, v systému dělby moci by to neúměrně posílilo pozici hlavy státu.

Od obecných úvah se přenesme do února 1948. V situaci, do které prezidenta republiky vmanipulovali demisionující ministři, by normativista musel konstatovat, že ústava sice prezidentovi umožňovala volně se rozhodnout pro přijetí kterékoliv z nabízejících se variant, avšak pro své rozhodnutí musel získat i premiéra. A jelikož by věděl, že K. Gottwald je ochoten akceptovat jen jediné z možných řešení, přijetí demise a doplnění stávající vlády, prezidentův manévrovací prostor se mu zúžil na dvě cesty, obě ovšem ústící do jednoho bodu: v duchu ústavy prezident republiky mohl buď přijmout demisi a doplnit vládu, nebo abdikovat, načež by ovšem výkon jeho funkce přešel na vládu a předseda vlády by učinil to, co on učinit odmítl.

Pokud by se normativista měl přímo konfrontovat s názorem, že kontrasig- novat prezidentův akt může místo stávajícího premiéra premiér designovaný, poukázal by na skutečnost, že osoba v pozici jen potencionálního předsedy vlády nemůže vykonávat pravomoc, kterou ústava svěřuje předsedovi vlády řádně jmenovanému.

Je velká škoda, že momentálně není a už asi ani nebude k dispozici právní rozbor únorové krize z pera brněnského profesora Vladimíra Kubeše. V. Kubeš, náležející k brněnské právní škole, jej vypracoval krátce po únoru 1948 a prostřednictvím dalších osob jej měl dostat do zahraničí. Právě tato skuteč- nost byla jedním z důvodů, pro které byl v roce 1950 odsouzen pro trestný čin velezrady. Když pak v roce 1968 usiloval o rehabilitaci, soud jeho posudek k dispozici neměl, sám Kubeš však ve svém podání tvrdil, že byl „*příznivý*“.⁴¹

39 PAVLÍČEK, V.: Únor 1948. Několik poznámek k únorovým událostem v Československu. In: PAVLÍČEK, V.: *O české státnosti. Úvahy a polemiky. 2. O právech, svobodách a demokracii*. Praha 2002, s. 259. Text vznikl v roce 1968.

40 SOBOTA, E. a kol.: *Československý prezident republiky. Státoprávní instituce a její život*. Praha 1934, s. 122.

41 Archív Masarykovy univerzity v Brně, Fond Vladimír Kubeš, 306/67.

„Příznivý“ právnícký postoj k postupu prezidenta republiky při přijímání demise zaujal i ve své obsáhlé práci o dějinách právního myšlení ve 20. století, kde v odpovědi na otázku, zda byly únorové události v souladu s ústavou z roku 1920, napsal: „*Žádné ustanovení ústavy nebylo ani v nejmenším porušeno. Legální prezident republiky přijal legální demisi odstoupivších ministrů, pověřil předsedu nejsilnější parlamentní politické strany sestavením nové vlády, která byla ustavena a řádně legalizována. Byli v ní členové ostatních politických stran. Z hlediska ústavy je nerozhodné, že tito noví představitelé ostatních politických stran nebyli snad u svých voličů právě oblíbenými favority.*“⁴² I když v době, kdy tyto řádky psal, již klasickým normativistou nebyl, normativistický přístup vyjadřují. Jen se domníváme, že v dané situaci K. Gottwald nesestavoval novou vládu, ale rekonstruovala se existující vláda, kterou prezident jen doplnil, a proto také nebylo významné, že K. Gottwald byl předsedou nejsilnější parlamentní politické strany, nýbrž že byl předsedou existující vlády.

Vzhledem k tomu, že postup demisionujících ministrů umožnil komunistům opřít své návrhy na řešení krize v ústavněprávní rovině o text platné ústavy, nemuseli při řešení tohoto stěžejního ústavněprávního problému odůvodňovat své kroky jinak, než důsledně odvoláváním se na ústavní přepisy.

Ani iusnaturalista by v dané situaci neměl příliš prostoru pro jiný výklad. V případě demise čtrnácti ministrů by snad jen mohl apelovat na premiéra, jemuž odstoupila z vlády většina členů, aby z toho vyvodil příslušné politické důsledky.

Na závěr k této pasáži ještě dodejme, že i když je redukce ústavněprávního rozměru únorové krize jen na problém přijetí či nepřijetí demise, jak se s tím často setkáváme, nepatřičně zužující, nelze zároveň nevidět, že právě tento aspekt krize psychologicky nejvíce působil na veřejnost. Pod tlakem jednajících nekomunističtí ministři nedocenili ani to a svým postupem umožnili K. Gottwaldovi vystupovat v pozici bránícího se, který požadavkem přijetí demise nežádá nic jiného, než naplnění ústavy. „*Pokus reakce o rozbití Národní fronty*“ pak v očích mnohých – a nejen přesvědčených komunistů – v dané chvíli

42 KUBEŠ, V.: *Dějiny myšlení o státu a právu ve 20. století se zřetelem k Moravě a zvláště Brnu*. I. a II. Brno 1995, s.158.

ospravedlňoval i některé ústavně těžko obhajitelné postupy orgánů ministerstva vnitra, jemu podřízených bezpečnostních orgánů a akčních výborů.

Epilog

V tomto příspěvku jsme se pokusili na pozadí náčrtu historických událostí z různých, do značné míry extrémních a schematicky podaných pohledů popsat jednotlivé ústavní aspekty únorové krize, abychom ukázali, že jednoznačné, i v jednotlivostech obecně akceptované hodnocení budeme hledat ještě dlouho. Protože ani ústavněprávní problematiku nelze zcela odpreparovat od politických a jiných souvislostí, jak se o to snažila normativní teorie, vždy se do našich interpretací budou promítat odlišné životní zkušenosti, různá ideová východiska a konkrétní zájmy. Hledání adekvátního hodnocení je a ještě asi dlouho bude o to těžší, že i při odstupu šedesáti let jednotlivé pohledy stále zatěžuje ideový antagonismus vítězů a poražených, oživený tím, že si před necelým dvacetiletím vyměnili pozice.

Snažili jsme se ovšem upozornit také na jinou podstatnou skutečnost – jistě přeceňování ústavněprávní roviny řešení krize. Chceme-li se dopátrat podstaty toho, co se u nás v únoru 1948 stalo, je stavění otázky ústavnosti či neústavnosti řešení únorové krize do popředí zavádějící: demise nekomunistických ministrů nevyvolala pouhý ústavní spor, řešitelný v rámci ústavního pořádku, ale v bipolárně se štěpícím světě uspíšila vyvrcholení mocenského střetu, k němuž se v Československu schylovalo. A v něm ústavněprávní stránka naopak rychle ustoupila do pozadí a rozhodovaly zcela jiné faktory. Ústavnost či neústavnost, právnost či neprávnost jednotlivých opatření neměla vliv na konečné vyústění krize. Stala se jen podpůrným argumentem, i když – ve vztahu k veřejnému mínění – argumentem nezanedbatelným, protože propagandisticky velmi dobře využitelným jak v samotném průběhu krize, tak i později.

Rekonstrukcí vlády se přesto v samém závěru krize její ústavněprávní rozměr jakoby opět zvýraznil. Byl to však jen důsledek nešikovného postupu nekomunistických ministrů, kteří svému protivníkovi umožnili – vedle souběžně uskutečňovaných a v konečném důsledku rozhodujících mocenských opatření – akcentovat požadavek ústavního řešení krize, zejména ve smyslu prvního paragrafu ústavy, podle něž *„lid je jediný zdroj veškeré státní*

moci“, a ve spojení se zachováním stávající, i když personálně pozměněné vlády Národní fronty.

Autor se necítí být fatalistou, přesto musí opět opakovat: ať se z ústavního pohledu situace jeví jakkoliv, nic to neměnilo nejen na skutečnosti, že v únoru měly ústavnost či neústavnost přijetí demise a další ústavní aspekty význam jen v rovině taktiky, zatímco strategicky boj rozhodovaly jiné skutečnosti, ale zejména na tom, že – jak při větším nadhledu nelze nevidět – o Československu se v zásadě rozhodlo již v době, kdy představitelé velmocí pokládali základy poválečného uspořádání. Otázkou jen zůstávalo, kdy a jak se „předurčený“ osud našeho tehdejšího státu naplní a zejména jakou výchozí pozici si nový režim způsobem převzetí moci do budoucna vytvoří. Když si pomohu už značně omšelým klišé, osudová tentokrát nebyla ani tak osmička, jako spíše pětka.

SUMMARY

February Crisis and its Constitutional Legal Implications

The first part of this paper depicts historical events, which occurred during the February crisis in 1948. Against the background of these events, the second part examines the constituent constitutional aspects of the February crisis. The author approaches them from several angles – rather extreme and schematic assessments of an iusnaturalist, legal normativist, and a Marxist lawyer. Hereby, he implies that it might still take a long time for us to arrive at an unequivocal and generally accepted assessment of the particulars with regard to politically disruptive events of such magnitude as the February power changeover in 1948. That is to say that it is impossible to sever them from political and other implications as the normative theory attempted to do. Our interpretations will always reflect a distinctly different life experience, varying points of departure, and specific interests. A search for an adequate assessment becomes even harder when we consider that even after sixty years, individual views heave under the ideological antagonism of winners and losers, a dynamic which has been given new life by the two sides changing roles less than twenty years ago.

The author also highlights another significant fact – a certain degree of overrated constitutional legalities applied in the solutions to the crisis. If we want to search out the heart of matter of what happened in our country in February 1948, the issues of the constitutionality or unconstitutionality of solutions exerted during the crisis presented at the forefront of argumentation, are rather misleading : the resignation of non-communist ministers did not give rise to a simple case of a constitutional dispute, which was solvable within the bounds of constitutional rule; rather, it expedited the culminating power struggle, for which Czechoslovakia was heading. Here, the constitutional aspect with regard to legality took to the sidelines rather quickly, leaving other factors to determine the situation instead. Constitutionality vs. unconstitutionality, legality vs. illegality of the individual measure taken did not influence the ultimate outcome of the crisis. It became a mere auxiliary argument, which, nonetheless, was not to be considered as trivial in regard to public opinion, since it could serve very well for purposes of propaganda during the

crisis, as well as later. For this reason, constitutionality vs. unconstitutionality concerning the accepted resignations of the ministers, along with other constitutional aspects, carried meaning on the tactical level only – the strategic fight was determined by other actualities.

Employing a greater amount of detachment, one is forced to recognize that the fate of Czechoslovakia already had been decided when the leaders of victorious superpowers laid foundations of post-war political arrangements, and their interests started diverging. The question of when and how the “predetermined” fate of our state at the time would materialize, loomed, and waited to be answered by the means the new regime would choose to assume power and its establish its position for the future.

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ ORGÁNY A FEBRUÁR 1948

Jozef BEŇA

Právnická fakulta UK, Bratislava

Príspevok sa zameriava na rozbor, poznanie a historicko-právne zhodnotenie troch okruhov problémov: a) na tendenciu vývoja pôsobnosti respektíve právomoci slovenských národných orgánov, b) na vývoj v problematike slovenská národná a demokratická štátnosť od Slovenského národného povstania cez voľby do Ústavodarného národného zhromaždenia až k Ústave 9. mája z roku 1948, a c) na zákon o dodatočnej legalizácii činnosti Akčných výborov Národného frontu.

I. Tendencia vývoja – jej vyústenie

Slovenská národná rada vznikla ako celonárodný orgán odboja, s programom ustanovenia demokratickej, antifašistickej slovenskej štátnosti a jej zakomponovania ako rovnoprávneho útvaru do spoločnej československej štátnosti, odvodenej od primárnych národných štátností slovenskej a českej¹. Od 1. septembra 1944 sa SNR etatizovala ako orgán vykonávajúci všetku zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc². Právne sa jej teritoriálna pôsobnosť vzťahovala na celé predviedensko – arbitrážne územie Slovenska. Až do 23. augusta 1945 (do zjazdu Národných výborov na Slovensku, kde sa volili poslanci do československého zákonodarného orgánu, teda presnejšie do ustanovujúcej schôdze Dočasného Národného zhromaždenia do 28. októbra 1945)

1 Porovnaj formulácie v programových politicko – ústavných dokumentov Slovenskej národnej rady: Vianočná dohoda (december 1943); Deklarácia SNR, 1. 9. 1944; Uznesenie pléna SNR z 2. 3. 1945. Za cieľ určili: „... novú Č-SR, spoločný štát Slovákov a Čechov na podklade princípu rovný s rovným. (Vianočná dohoda, II./1.). Rozdelenie kompetencie medzi SNR a ústrednou vládou ČSR, na: a) výlučnú, patriacu SNR, b) výlučnú, patriacu ústrednej vláde, c) ostatné veci (uznesenie z 2. 3. 1945, bod 3.) *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.* Bratislava 1998, s. 318; s. 353; s. 403 a n.

2 „Slovenská národná rada vykonáva celú zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc na Slovensku“. § 1, nariadenie SNR č. 1/1944 Zb. nar. SNR, z 1. 9. 1944.

vykonávala pôvodnú, výlučnú a neobmedzenú zákonodarnú moc, ako slovenský zákonodarný orgán³.

V apríli 1945 už SNR zosúladovala svoju činnosť s československými štátnymi orgánmi. V nariadení č. 30/1945 Zb. nar. SNR si zachovala pôvodnosť, výlučnosť, a možno povedať, aj neobmedzenosť svojej moci. Dekrét prezidenta ČSR mohol mať celoštátnu pôsobnosť, respektíve pôsobnosť aj na území Slovenska, len keď s tým vyslovila súhlas SNR. Bola to kvázi paralelná koexistencia slovenského národnoštátneho orgánu s československým štátnym orgánom respektíve orgánmi. Patrili do dvoch systémov, stali sa však kompatibilnými. Vzťah SNR k prezidentovi, k vláde, Dočasnému Národnému zhromaždeniu, bol upravený len politickými konsenzmi, tzv. pražskými dohodami. Rešpektovali ich obe strany. Mali tak ešte nie čisto právnu, ale politicky právnu relevanciu. Až v ústavnom zákone č. 65/1946 Sb. o Ústavodarnom národnom zhromaždení s účinnosťou od 18. apríla 1946 sa v československom právnom poriadku zakotvila relevantne Slovenská národná rada s tým, že jej patrilo právo na Slovensku vydávať nariadenia SNR v doterajšom rozsahu, pokiaľ Ústavodarné národné zhromaždenie túto otázku neupraví inak. Slovenská národná rada sa rigorózne juristicky touto normou najvyššej právnej sily stala aj ústavnoprávne československým štátnym orgánom. Slovenský ústavnoprávny systém, vychádzajúci z povstania sa integroval, zjednotil zlúčením, s československým ústavnoprávnym systémom. Slovenské národné orgány (SNR a Zbor povereníkov) sa stali nielen konzistentnými s československými orgánmi, ale stali sa vzápätí týmto zlúčením už iba československými štátnymi orgánmi (so spresnením regionálnym), na Slovensku. Nebola to iba integrácia, ale už aj subordinácia, nie však sublimácia slovenského v československom. Až do prijatia Ústavy 9. mája mali slovenské národné orgány pôvodnú pôsobnosť a právomoc (vyvierajúcu z nar. č. 1/1944 Zb. n. SNR). Časť právomoci SNR prenesená či postúpená na československé orgány I. pražskou dohodou – sa v nich menila vývojove kvantitatívne, zo sekundárnej právomoci na novú kvalitu, na primárnu československú ústavnoprávnu pôsobnosť. Pôvodný zámer z obdobia pred a počas povstania o národnoštátnej pôsobnosti českej a slovenskej ako pôvodnej a od nich odvodenej právomoci

3 Tak kvalifikoval pôsobnosť SNR LUBY, Š.: *Kontinuita*. Právny obzor, č. 7 – 8, ročník XXIX/1946, s. 213.

československej SNR nedokázala presadiť ani do Košického vládneho programu, ani do I. pražskej dohody⁴.

Na základe tretej pražskej dohody sa po nej politickou axiómou a ústavno-politickou direktívou stala téza o „jednotnom štáte dvoch národov“, o zjednotení zákonodarstva na území republiky. Unitarizácia štátu znamenala premenu slovenských národnoštátnych orgánov na československé orgány moci zákonodarnej, vládnej a výkonnej na Slovensku, „počeskoslovenčenie“ národno-povstaleckej slovenskej štátnosti jej československou sublimáciou. Bola to unitarizácia miesto integrácie. Druhou stranou mince bola „unifikácia“ československého právneho poriadku, v podobe likvidácie slovenského právneho poriadku, ktorý sa zrodil a vytváral v revolúcii, ktorý reprezentoval národnú suverenitu, národno-štátnu suverenitu slovenského ľudu⁵.

Príčinou, respektíve materiálnym prameňom takejto unitaristickej a unifikáčnej reglementácie bolo prežívanie myslenia a ústavno-politických postojov „československej národnej jednoty“ a jednotnej československej štátnosti. Boli to nezhojené traumy z roku 1939 z rozpadu ČSR, stále obnažované ilegálnym ľudáctvom odmietajúcim zahrnutie Slovenska do ČSR, doma i v exile. Reálne pôsobenie faktora, ba viac, požiadavky slovenskej národnej štátnosti, sa nepodarilo využiť v prospech československej štátnosti, realizáciu prog-

4 Uznesenie SNR zo dňa 26. 5. 1945, obsahovalo prvýkrát od Vianočnej dohody o zriadení SNR (1943) návrh na symetrické usporiadanie ČSR, menovite tak, že v článku III. uznesenie navrhuje, aby paralelne, symetricky so slovenským snemom a slovenskou vládou mala ČSR – aj český snem a českú vládu, jedi-
nú hlavu štátu, československý snem a československú vládu. Inštitucionálne, z hľadiska sústavy najvyšších štátnych orgánov by to bola federácia. Uznesenie nesformulovalo aj konkrétny návrh o vytvorení dvoch národných republík a od nich odvodenej spoločnej ČSR. Porovnaj: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti.*, s. 424.

5 „Vláda zriadi pri Úrade Predsedníctva vlády zvláštnu odbornú unifikačnú komisiu právnikov, ktorá s urýchlením preskúma všetky predpisy vydané po oslobodení Slovenskou národnou radou a jej predsedníctvom, predloží vláde podľa naliehavosti veci za účelom zjednotenia právneho poriadku potrebné návrhy na vydanie príslušných celoštátnych zákonov, poprípade na rozšírenie účinnosti príslušných noriem vydaných pre české krajiny, alebo na vydanie príslušných nariadení Slovenskou národnou radou...“ článok I., odsek 3. Tretia pražská dohoda. 27. júna 1946. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti.* II., s. 446. Počeskoslovenčenie – spočívalo aj respektíve otvorene najmä v možnosti rozšírenia platnosti noriem vydaných pre české krajiny na Slovensko.

ramu povstaleckej antifašistickej slovenskej štátnosti vo federalizovanej alebo aspoň symetrickej ČSR. Porazená ľudácka štátnosť, oživená aj opätovným unitarizmom československej štátnosti, tradične katolícka a protibolševická, naberala silu⁶. Po prvom i druhom odmietnutí slovenskej národnej štátnosti a vzápätí aj symetrie (v I. pražskej dohode), sa postupovalo už iba ďalšou centralizáciou právomocí a ďalšou unitarizáciou československej štátnosti, redukovaním znakov, dimenzií slovenskej národnej štátnosti, na jestvovanie slovenských národných orgánov so statusom orgánov územno-národného útvaru, nominálne na úrovni politickej autonómie⁷. Politický vývoj na Slovensku bol podriadený dynamike či hektike českého vývoja, aj priamou mocenskou ingerenciou do jej pomerov, orgánmi ministerstva vnútra, štátnou bezpečnosťou. S takýmto postavením Slovenska súhlasili všetky české politické strany, aj keď v ňom dominovala KSČ a viedla ho k svojim cieľom. Českí komunisti aj stránkou disciplínou dotlačili tzv. povstaleckú časť slovenských komunistov

- 6 „Niet pochybností, že mierová konferencia má právo rozhodnúť o reorganizácii sveta. Česko-Slovensko prestalo jestvovať nielen právne, ale aj fakticky v roku 1939, preto sa má hovoriť o Česko-Slovensku, ktorého utvorenie má sankcionovať mierová konferencia. Niet však predpokladov pre jeho utvorenie a niet ani iných dôvodov pre jeho obnovenie – až na uľahčenie rozšírenia komunizmu. ... Jediné logické riešenie problému Česko-Slovenska je riešenie založené na národnostnom princípe a na sebaurčení národov. Toto riešenie spočíva v slobodnej nezávislej Slovenskej republike, ktorá je výrazom vôle slovenského národa a v slobodných a nezávislých Čechách ako Českej republike, ktorá by uspokojila politické aspirácie českého národa po národnej slobode. Obe dva tieto štáty nájdu základňu pre spoločnú spoluprácu v rámci Stredoeurópskej konfederácie národov, ako rovní členovia pospolitosti slobodných národov. Bez Slovenskej republiky niet nijakej politickej slobody pre slovenský národ. ...“ Memorandum predložené mierovej konferencii o odôvodnenosti jestvovania Česko-Slovenska. (F.Ďurčanský). Rím-Paríž (1946). *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 450.
- 7 Naplnili sa obavy ilegálnej SNR, ktoré napísala koncom júla 1944 emigračným československým orgánom do Londýna: „A pre nás je priamo neznesiteľné pomyslenie na to, že by v budúcnosti v ktorejkoľvek vrstve slovenského národa sa mohlo, hoci len zatajene s uznaním spomínať na časy slovenskej „samostatnosti“ a „štátnosti“.“ Príčiny, ktoré predvídala SNR, sa tiež ukázali oprávnenými: „To by však bolo ľahko možné, keby nová republika chcela bez zásadných konkrétnych a bez nového poňatia vzťahov medzi národmi republiky nadviazať na stav prerušený rokom 1938.“ Porovnaj: Odpoveď ilegálnej SNR na odkazy Edvarda Beneša. (Bratislava, koniec júla 1944). *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.* Bratislava 1998, s. 339.

k tomu, čo kvalifikovali ako podriadenie národnej slovenskej otázky triednym záujmom a stranickým cieľom⁸.

Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov, ich štátoprávne aspekty, presnejšie uznanie, že ide o dva rovnoprávne subjekty štátneho práva, ktorých obsahove zhodnou vôľou sa konštituuje tretí, skutočne ich spoločný subjekt, bolo podriadené realite českej a optike triedne komunistickej. České politické strany uznali (zatiaľ podmienenčne a „prozatímne“) jestvovanie slovenského samobytného národa i jeho rovnoprávnosť, nie však jeho štátoprávne bytie, ktoré by sa prejavilo v pretvorení Slovenska na národnoštátny útvar. Chápali problém ako tzv. slovenskú otázku v Československu, ktoré prioritne možno aj výlučne má charakter „česko – československý“. Napriek podobnosti, „obnovené - nová“ ČSR nenadviazala na ústavnoprávny stav spreď roku 1938. Slovenský subjekt, slovenský územno-etnický útvar mal mať a mal národno regionálnu, prevažne politickú a administratívne samosprávnú povahu až maximálne podobu slovenského útvaru národnoštátne autonómneho avšak československou ústavnoprávnou relevanciou. Od jednotného československého národa sa dospelo k deklarovaní dvoch rovnoprávných národov, nominálne rovnoprávných štátoprávných subjektov, ktoré však našli vyjadrenie v unitárnom štáte s politickou autonómiou, ústavnoprávnou nerovnosťou druhého subjektu⁹.

Po tretej pražskej dohode pred Slovenskou národnou radou a pred jej Zborom povereníkov a povereníctvami stála otázka tak, či majú tieto orgány samostatnú pôsobnosť a právomoc alebo či je ich právomoc delegovaná ad hoc celoštátnymi orgánmi. Do tejto polohy dospel úpravou v troch pražských dohodách vývoj. Od orgánov s pôvodnou, všeobecnou, neobmedzenou a výlučnou právomocou. Presadzovala sa tendencia zmeniť Zbor povereníkov a povereníctva zrušiť, respektíve dokončiť ich transformáciu z orgánov s pôvodnou, samostatnou vládou a výkonnou právomocou na Slovensku na vyslovene a výlučne výkonné orgány vlády, vláde podriadené a ňou riadené, na orgány bez vlastnej právomoci.

8 Podľa K. Gottwalda, „tieto opatrenia treba urobiť, „*aj keby malo ísť o to, že porušíme formálne nacionálne práva alebo nejaké sľuby, alebo záruky*“ a „*slovenskí súdruhovia budú snáď mať toľko rozumu, aby to pochopili*“. Zasadnutie ÚV KSČ 30. 5. 1946. Archív ÚV KSČ. Protokol zo zasadnutia.

9 Podrobnejšie pozri: BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. B. Bystrica, 2001, s. 257 a nasl.

Toto ústavnoprávne postavenie povereníctiev a Zboru povereníkov využil aj jeho predseda, hneď v druhý deň vládnej krízy, krízy politického režimu, i krízy politického systému. V liste predseda Zboru povereníkov z 21. februára 1948 adresovanom povereníkom za Demokratickú stranu, poukázal na odklon Demokratickej strany (DS) od programového vyhlásenia Zboru povereníkov, ktorý bol schválený 1. decembra 1947. Uvedené zistenie bolo pre neho logickou premisou, pre úsudok, že vystúpenie ministrov za DS z vlády, má ex lege dokonca ex constitutionis za následok aj vystúpenie zástupcov DS zo Zboru povereníkov.

Opieral sa pri tejto ústavno-politickej argumentácii o postavenie Zboru povereníkov, ako bolo vymedzené treťou pražskou dohodou. Podľa nej totiž bol Zbor povereníkov orgánom, realizujúcim vládny program na Slovensku a vykonávajúci túto právomoc ako výkonný orgán vlády (a jednotliví povereníci ako výkonný orgán ministrov). Predseda Zboru povereníkov z toho vyvodzoval, že zástupcovia tej istej strany, ktorá odmietla plniť vládny program, nemôžu vykonávať vládou delegovanú právomoc v Zbore povereníkov. Z tohto hľadiska podľa Dr. G. Husáka je preto treba demisiu zástupcov DS vo vláde považovať aj za demisiu zástupcov DS v Zbore povereníkov. Predseda Zboru povereníkov podľa týchto formálno – logických, ústavno-právnych úvah: a) nevyzval, nežiadal povereníkov za Demokratickú stranu, aby abdikovali zo svojich postov, b) ani, aby si opätovne dali verifikovať svoj mandát, c) ale prekvapujúco, až šokujúco jednoducho, priam simplifikujúco, oznamoval týmto povereníkom, že z tejto ústavnoprávnej úpravy ich postavenia automaticky zo zákona, momentom účinnosti demisie ministrov za ich stranu, zanikol aj ich mandát. Nie je vraj na to už potrebný žiadny aktívny prejav ich vôle, ani v konkludentnej forme. Žiadal ich iba, aby tento stav, túto právnu skutočnosť, typu „živelnéj“ právnej udalosti „vzali na vedomie“.¹⁰ Tvrdenie K. Kaplana, že predseda Zboru povereníkov ich týmto zbavil funkcie, nie je presné, ale ani nie je adekvátnou interpretáciou, ale je to extenzívna interpretácie mimo zmyslu, obsahu, intencií listu.¹¹

10 Cit. podľa: GRONSKÝ, J.: *Dějiny československého státu a práva. 1938 – 1948.* Praha 1971, s. 213.

11 „Neskoro večer, teda po zasadaní predsedníctva tejto strany (rozumej–KSS) predseda zboru G. Husák povereníkom za Demokratickú stranu oznámil listom č. 1.200/48 sekr: z 21. februára, že demisiu členov ich strany vo vláde je nutné

Takýto strmý trend vývoja pôsobnosti slovenských národných orgánov sa zaznamenal od povstania po február. Takto bol využitý tými, ktorí boli pri konštituovaní slovenských národných orgánov. Z orgánov slovenskej národnej štátnosti sa stali výkonnými orgánmi tretej vlády NF Čechov a Slovákov už unitarizovanej ČSR. Z antifašistických, protiludáckych orgánov sa zmenili na prokomunistické orgány štátu, ktorý sám seba nazýval štátom, ktorého podstatou je diktatúra proletariátu s ľudovodemokratickou, nie sovietskou formou štátu.

Konanie predsedu zboru povereníkov, Dr. G. Husáka bolo motivované pokynom predsedu KSČ a vlády K. Gottwalda „urobiť to isté na Slovensku“, teda dosiahnuť, aby aj vo vládnom a výkonnom orgáne československého štátu na Slovensku abdikovali predstavitelia DS. Mohlo to byť až sekundárne či subsidiárne riešenie. Povereníci za DS na výzve predsedu zboru odmietli podať demisiu a preto im následne potom poslal tento list¹². Povereníci za DS protestovali proti tomuto konaniu Dr. G. Husáka a hodnotili ho ako „protiprávny čin“, či jeho „osobné stanovisko“. Namietali, že nejde o právne perfektný úkon – že „*by toto Vaše osobné stanovisko bolo vyžadovalo aspoň prerokovanie v Zbore povereníkov, alebo jeho predsedníctve.*“ Predsedníctvo DS sa uznieslo, aby jej povereníci odmietli Husákov list a nevzdali sa svojich funkcií.¹³

V stanoviskách povereníkov aj DS nie je výslovne obsiahnutý argument, vyvracajúci, či aspoň spochybňujúci premisu ako aj úsudok Dr. G. Husáka a to: a) je, či bol Zbor povereníkov výkonným orgánom vlády (pri realizácii vládneho programu), b) a či došlo k zániku ich funkcie ex lege, či ex constitutionis ? V prípade, ak by skutočne Zbor povereníkov bol v takomto právnom postavení, nevyžadoval by sa osobitný prejav vôle povereníkov, vzdanie sa ich funkcie. Prestali by byť povereníkmi abdikáciou ich ministrov.

považovať aj za demisiu v zbore povereníkov a zbavil ich funkcie.“ In: KAPLAN, K.: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997., s. 379.

12 *Tamže*. s. 379. G. Husák v rozhovore s komisiou ÚV KSČ 19. 11. 1963 uviedol, že po Gottwaldovom pokyne, aby zariadil demisiu aj v Zbore povereníkov, zvolal zbor a vyzval členov za Demokratickú stranu k podaniu demisie; keď odmietli, poslal im spomenutý list. Táto osobitná schôdza Zboru povereníkov však nie je potvrdená iným dokumentom.

13 *Tamže*. s. 379 a 380.

Podľa tretej pražskej dohody (článok II., odsek 1, veta druhá)¹⁴ mala na Slovensku (okrem záležitostí patriacich do normotvornej právomoci SNR) výkonnú moc vláda, prípadne jednotliví ministri, pričom ako výkonné orgány (týchto ministrov) pôsobili povereníci. Presne v týchto intenciách boli jednotliví povereníci výkonnými orgánmi vlády, nie však celkove, v celom rozsahu svojej právomoci a nie Zbor povereníkov ako zbor, kolegiálny orgán. Normotvorná právomoc SNR bola podľa úst. zákona č. 65/1946 Sb. pôvodná, ale iba preto, že bola vymedzená negatívne¹⁵. Zákonodarná pôsobnosť NZ bola podľa legislatívnej techniky použitej v tretej pražskej dohode sekundárna (odvodená od právomoci SNR) a vymedzená pozitívnym taxatívno-demonštratívnym spôsobom¹⁶. Konečným efektom tohto vymedzenia bolo, že zákonodarná pôsobnosť NZ bola až na niektoré výnimky prakticky všeobecná, a pôsobnosť SNR bola aj ústavnoprávne vymedzená neurčito. Ďalšie protirečenie ale bolo v tom, že podľa tretej pražskej dohody všetky návrhy nariadení SNR mali byť najskôr schválené vládou, a bez jej súhlasu nemohli byť predmetom rokova-

-
- 14 Článok II., odsek 1. „*Výkonnú moc na Slovensku v rámci normotvornej právomoci SNR podľa čl. I. vykonáva Zbor povereníkov (ZP), prípadne jednotliví povereníci, ktorí sú zodpovední za jej výkon SNR. V ostatných veciach má výkonnú moc na Slovensku vláda, prípadne jednotliví ministri, pričom ako výkonné orgány pôsobia zásadne povereníci a ich úrady; minister je však oprávnený vykonávať svoju právomoc na Slovensku tiež priamo orgánmi svojho úradu s vedomím príslušného poverenika. Pokiaľ doteraz vydané nariadenia SNR upravili veci, ktoré nepatria do kompetencie SNR, má výkonnú moc vláda, prípadne ministri*“. III. pražská dohoda. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 446.
- 15 Pôvodnosť právomoci SNR a jej negatívne vymedzenie bolo sformulované takto: „*SNR prislúcha na Slovensku zákonodarná moc vo všetkých otázkach, pokiaľ nie sú vyhradené československému zákonodarnému zboru.*“ (čl. IV. – Prvá pražská dohoda). *Tamže.* s. 446.
- 16 Pôsobnosť (okruh spoločenských vzťahov upravovaných) NZ bola formulovaná: a) najskôr všeobsiahlymi termínmi v druhom odseku článku II. (prvej pražskej dohody): „*Za spoločné veci považujú sa zásadne celoštátne hospodárske, sociálne, kultúrne a administratívno-politické záležitosti, menovite tieto otázky*“ b) tieto otázky mali byť vypočítané vyčerpávajúcim (taxatívnym spôsobom) : v bodoch 1 až 19, c) bod 20. – svojou formuláciou „*(veci), ktoré sa majú na základe vzájomnej dohody jednotne upraviť*“, – robila s predchádzajúceho devätnásťbodového výpočtu v skutočnosti demonštratívny výpočet. Pri politickej prevahe vlády táto mohla presadiť, že do právomoci NZ patrili všetky ďalšie veci. *Tamže.* s. 447.

nia na plenárnej schôdzke SNR (čl. I, ods. 1/druhá veta). Teda rozsah „tzv. ostatných vecí“ v ktorých mala na Slovensku výkonnú moc vláda, ministri, a ako ich výkonné orgány pôsobili povereníci, bol až na výnimky totožný, či rovnajúci sa celku. Zbor povereníkov a povereníci boli v ústavnoprávnej realite nie iba zásadne, ale až na niektoré záležitosti (v podstate výnimky), temer bezvýnimočne výkonnými orgánmi vlády a ministerstiev.

Až potiaľ by bola premisa, obsiahnutá v liste Dr. G. Husáka, s oznamujúco abdikačným textom, v súlade s pravdou a právom. Ale takýto abdikačný zákonný, či ústavný automatizmus ťažko vyinterpretovať aj zo záväzného výkladu ustanovení článku II, odstavca 2 tretej pražskej dohody z 18. novembra 1947. Zbor povereníkov bol uznaný za orgán zodpovedný vláde. Predsedu a členov zboru vymenúvalo a odvolávalo Predsedníctvo SNR po predchádzajúcom schválení vlády. Vláda mohla iniciovať, žiadať a vynútiť si odvolanie povereníka, respektíve jeho vymenovanie. Na vládu prechádzalo právo samostatne odvolať povereníka, ak Predsedníctvo SNR neodvolalo povereníka do 7 dní odo dňa, keď vláda oznámila Predsedníctvu SNR, že povereník, prípadne viacej povereníkov už nemá jej dôveru¹⁷. Ďalší predpoklad úvahy listu Dr. G. Husáka už nevyplýval ani zo širokého výkladu tretej pražskej dohody, ani z jeho záväzného výkladu. Bola to skôr aplikácia ustanovení praeter a secundum legem a ešte viac aplikácia podľa zásady „salus populus, (skôr) salus revolucionis suprema lex“. Najpravdepodobnejšou verziou by mohlo byť aplikácia ustanovení o postavení Zboru povereníkov spôsobom, pri ktorom sa tvorilo a vytvorilo nové právo, právo diktatúry proletariátu. Predchádzajúci súhlas vlády, vyslovenie nedôvery vlády niektorému povereníkovi, bol meritórnou podmienkou, pre povinnosť P-SNR vymenovať a odvolať ktoréhokoľvek respektíve všetkých povereníkov. Ak by tak P-SNR neurobilo, mohla tak vláda urobiť sama. Bolo pravdepodobné až temer isté, že vláda, ktorá bola aj po demisii 12 ministrov uznášaniaschopná, dosiahne personálno-politické zmeny podľa svojej vôle. Riešenie Dr. G. Husáka ako predsedu ZP o zániku ich statusu zo zákona, bolo krokom prekračujúcim daný ústavno-právny stav. Bol to však stav daný politicko-ústavnými dohodami, nie striktnou ústavnoprávnou úpravou. Predseda vlády mimoústavnoprávne riešenie predsedu ZP akceptoval a bolo by možné uvažovať o dosiahnutí novej pražskej dohody,

17 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti.*, s. 454.

prípadne presnejšie o novom záväznom výklade ustanovenia článku II., odseku 2, tretej pražskej dohody.

Po ďalšie nebola ani inštitucionálne právna možnosť nielen pokúsiť sa o nápravu, ale ani o zistenie tejto protiprávnosti, jej pozastavenie, či zrušenie. Rozhodcovský zbor, vytvorený ad hoc, mohol konať, iba ak by Predsedníctvo SNR malo námietky proti rozhodnutiu vlády o tom, či určitá osnova zákona patrí do právomoci SNR, alebo nie. Pri sporoch o povereníkoch sa takéto orgán nepredpokladal. Žiadny iný rozhodcovský zbor typu ústavného súdu nejestvoval. Napokon chýbala aj akcieschopnosť Demokratickej strany. Za dva dni poveril predseda ZP Dr. G. Husák ďalších členov ZP vedením uprázdnených rezortov a oznámil to predsedovi vlády¹⁸, ktorý to zobral „so súhlasom na vedomie“¹⁹. Uvedenú formuláciu považujem za mimoriadne dôležitú, aj ústavnoprávne relevantnú skutočnosť pre riešenie dotknutého problému zákonnosti či nezákonnosti postupu predsedu ZP, konštatovaní, že povereníci za DS stratili ex lege, či ex constitutionis svoj post. Zákonnosť zastávania funkcie poverenika bola podmienená súhlasom vlády. V čase odstúpenia ministrov za nekomunistické strany bola vláda vzhľadom na nadpolovičnú väčšinu svojich členov, ktorí zostali vo svojich funkciách, naďalej uznášaniam

18 Stalo sa tak listom z 23. 2. 1948. Oznamoval v ňom, že vzhľadom na kritickú situáciu vytvorenú vystúpením Demokratickej strany z vlády Národného frontu a rozvratným počínaním predstaviteľov tejto strany, ako aj v záujme zabezpečenia normálneho chodu verejnej správy, hospodárskeho života, zásobovania ľudu, bezpečnosti a verejného pokoja uskutočnil vo vedení rezortov a vo výkone vládnej moci na Slovensku nevyhnutné opatrenia. dočasným vedením a spravovaním rezortov, dovtedy obsadených príslušníkmi Demokratickej strany, poveril niektorých riadnych členov Zboru povereníkov. Sám ako predseda ZP prevzal vedenie Povereníctva poľnohospodárstva a pozemkovej reformy. Povereník školstva a osvetý Ladislav Novomeský bol poverený vedením a spravovaním rezortu Povereníctva informácií, povereník zdravotníctva Ján Bečko rezortom Povereníctva financií, povereník Ing. Pavol Blaho rezortom Povereníctva techniky a povereník priemyslu a obchodu Dr. Jozef Šoltész rezortom Povereníctva výživy. Predseda ZP žiadal predsedu vlády, aby tieto opatrenia pre ich naliehavosť a nevyhnutnosť vzal na vedomie. Por.: PLEVZA, V.: *Februárová história*. Praha - Bratislava 1988. s. 287

19 „*Vaše oznámenie o tomto dočasnem opatření beriem so súhlasom na vedomie. Len čo bude vláda doplnená, predložím jej správu o Vašich opatreniach k dodatočnému súhlasu spolu s návrhom na definitívne zloženie Zboru povereníkov*“. Odpoveď predsedu vlády K. Gottwalda. *Tamže*. s. 287.

schopná. Predseda a vláda ako zbor sa domáhali, aby prezident ČSR prijal ich demisiu. V tejto požiadavke, v tomto prejave vôle vlády bol imanentne obsiahnutý konflikt, antagonizmus s Demokratickou stranou, a teda pri výklade od väčšieho k menšiemu (ad maiorem minus) minimálne nedôveru k poverenikom za Demokratickú stranu. Povereníci za DS stratili tým substancionálnu podmienku ich vymenovania do tejto funkcie. Stratili tým asi – skôr určite – legalitu. Predsedníctvo SNR, ktoré vymenúvalo povereníkov, malo právo ich vymenovať iba po schválení a presne podľa schválenia (súhlasu) vlády²⁰. A podľa záväzného výkladu k tretej pražskej dohode P-SNR bolo povinné odvolať povereníka, povereníkov, o ktoré odvolanie ho požiadala vláda. Dotknuté oznámenie predsedu vlády, že opatrenie predsedu ZP berie so súhlasom na vedomie potvrdilo, že povereníci za DS nemali dôveru premiéra a vlády. Opatrenie predsedu ZP Dr. G. Husáka, ktorý zánik ich funkcie povereníkov považoval za zánik vyplývajúci z právneho stavu, respektíve ústavno-politických platných, účinných a reálnych ustanovení, tak predseda vlády akceptoval a nie iba v podstate, ale tento ústavno-politický krok predsedu ZP celkove a úplne, s úplným právnym rozsahom ratihaboval, respektíve zosúladiť nie iba s právnym, ale s ústavno-politickým stavom. Predseda ZP Dr. G. Husák tak v otázke oznámenia o strate funkcie povereníka postupoval a tento ústavno-právny a politický krok (úkon) vykonal nie podľa litery jestvujúcej platnej úpravy postavenia a kreácie ZP, ale podľa ducha tejto úpravy. Anticipoval v ňom aj výklad tohto stavu a jeho aplikáciu vládou ČSR, menšia časť poslancov, ktorej bola v stave in demisionis. Nedostatok, dokonca protiústavnosť možno nájsť v skutočnosti, že povereníkov malo právo odvolať až a iba Predsedníctvo SNR. Chýbajúci ústavno-politický úkon P-SNR a to odvolanie týchto povereníkov, bol však podľa platnej úpravy povinným. Obligátornosť tohto konania P-SNR vyplývala z dikcie tretej pražskej dohody, jej záväzného výkladu. Absencia právnej skutočnosti, že povereníkov za DS neodvolalo P-SNR, vedie k záveru o nesúlade a protiprávnosti či zneužitíu postavenia

20 a) *Zbor povereníkov je zodpovedný vláde v zmysle predchádzajúcich ustanovení. Jeho predsedu podpredsedu a ostatných členov menuje a odvoláva po predchádzajúcom schválení vlády Predsedníctvo SNR. Všetci členovia ZP vykonávajú sľub do rúk predsedu vlády.* Záväzný výklad ustanovení článku II., odstavca 2., tretej pražskej dohody. (Praha 18. 11. 1947). In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.* Bratislava 1998, s. 454.

predsedu ZP, respektíve toho, že si protiprávne prisvojil oprávnenia, ktoré mu nepatrili. Rezultovať by to mohlo do záveru o zneužití právomoci, či funkcie. Predsedníctvo SNR mohlo však odvolanie povereníkov iba odložiť, nie zvrátiť či zabrániť mu. Rozhodnutie vlády o odvolaní povereníkov bolo substancionálnym predpokladom vzniku práva P-SNR ich odvolať. Odvolanie povereníkov sa stalo súčasne so vznikom tohto práva aj povinnosťou P-SNR.²¹ Mohlo a malo ho použiť ako súčasť právomoci vlády, ktorá mu bola dočasne prepožičaná. Ak toto právo a povinnosť P-SNR nere realizovalo, prechádzal aj výkon tohto práva (dočasne, na 7 dní prepožičaný P-SNR) na vládu, v plnom rozsahu. Doplnenie ZP o nových členov bolo potom uskutočnené formou stanovenou treťou pražskou dohodou: predseda ZP navrhol nové zloženie Zboru povereníkov, vláda toto zloženie schválila, Predsedníctvo SNR nový Zbor povereníkov vymenovalo a ten zložil sľub do rúk predsedu vlády.

V novom 14-člennom Zbore povereníkov mali komunisti (okrem miesta predsedu) ešte 7 povereníkov, po jednom povereníkovi mali sociálni demokrati (bývalá Strana práce), Strana Slobody, odbojové zložky a Slovenská odborová rada. Opozícia z bývalej DS (ktorá sa vo februári 1948 rozpadla) bola zastúpená jedným podpredsedom ZP a jedným povereníkom.

Plénum SNR sa zišlo prvýkrát po februári – až dňa 12. marca 1948. Tu bolo oznámené, že okrem predsedu SNR Dr. Lettricha a podpredsedu Cvinčeka, ktorí sa vzdali funkcie, vzdali sa členstva v SNR ešte ďalší traja členovia SNR a ďalších 29 bolo z členstva odvolaných Akčným výborom DS. Komunistická strana Slovenska odvolala jedného člena, takže po februári zostalo zo 100 členov SNR 65²². Slovenská národná rada ako plenárny orgán bola naďalej uznášaniaschopná, svoje uznesenia vrátane zákonov mohla prijímať jednoducho (nadpolovičnou) väčšinou, ale aj kvalifikovanou, teda trojpätinovou (60 hlasov) väčšinou, dokonca temer až dvojtretinovou väčšinou (66,6 %).

21 *P-SNR odvoláva člena (členov) ZP a predloží vláde návrh na schválenie menovania nového člena (členov) do 7 dní odo dňa, kedy oznámi P-SNR, že povereník, prípadne viacej povereníkov už nemá jej dôveru. Ak P-SNR neurobí tieto opatrenia v stanovenej lehote, odvolá povereníka a menuje po prerokovaní s príslušnými politickými stranami, respektíve predstaviteľmi Národného frontu nového, prípadne nových povereníkov vláda sama. Tamže.*

22 Porov.: GRONSKÝ, J.: *Dějiny československého státu a práva 1938 – 1948.* , s. 212.

Bol to počet dostatočne vysoký, aby zabezpečoval, na krátky čas, ktorý zostával do volieb, plynulé fungovanie tohto zákonodarného zboru v plnom súlade s platnými právnymi normami a ústavnou praxou.

II. Vývoj k februáru a slovenská štátnosť

Slovenská národná rada, osobnosti, ktoré ju organizovali, museli už pred jej ustanovením a vzápätí po ňom riešiť vzťah k dvom štátnym útvarom: k vojnovému slovenskému štátu a Československej republike. Podľa textu Vianočnej dohody sa postavili na platformu československej štátnosti. Vojnový slovenský štát SNR v dokumentoch tejto relevancie nemenovala. Považovala ho za nesuverénny, vazalský útvar, s autoritatívnym, stavovským či fašistickým režimom, páchajúci delikty (zločiny) proti mieru²³, za štát medzinárodnoprávne nejestvujúci. V oponentúre ku koncepcii právnej kontinuity ČSR podľa chápania prezidenta ČSR Dr. E. Beneša, dočasného štátneho zriadenia v Londýne, ktoré ju presadzovalo v podobe jej integrálnej reštitúcie (prvý deň po obnovení suverenity ČSR bude deň, ktorý mal nasledovať po uzavretí právne nejestvujúcej Mníchovskej dohody, v ktorej bude platný československý právny poriadok), SNR rozoznávala medzinárodnoprávnu a vnútornú ústavnoprávnu stránku problému právnej kontinuity ČSR. Uznávala, že ČSR jestvuje medzinárodnoprávne, ale nejestvuje ústavnoprávne. Ústavnoprávne sa podľa nej vytvára nová republika (nie štát československého národa), ale ako štát Čechov a Slovákov, dvoch národov, ústavnoprávne na princípe rovný

23 *Úlohou a cieľom SNR je: 1. Jednotne a centrálnne viesť boj slovenského národa za odstránenie nacisticko-nemeckého diktátu, vykonávaného i domácimi uzurpátormi politickej moci... (Vianočná dohoda). Všetky demokratické a pokrokové zložky a smery slovenského národa, ktoré viedli neustály boj proti doterajšiemu fašistickému režimu na Slovensku a proti jeho nacistickým nemeckým spojencom, utvorili dnešného dňa SNR ako vrcholný orgán domáceho slovenského odboja.... Čo najrozhodnejšie odmietame a odsudzujeme protidemokratické a násilnícke výčiny a názory ľudáckeho režimu u nás. Slovenský národ nemal nič spoločného so spojenectvom s hitlerovským Nemeckom. Naopak, celým svojim zmýšľaním a presvedčením bol vždy na strane spojencov, čo pri každej vhodnej príležitosti doma i na fronte potvrdil skutkami. Slovenský národ v súlade s našimi národnými tradíciami rozhorčene odmietol tiso-tukovskú zradu na Slovensku, ktorou ľudácky režim hnal slovenský národ do boja proti bratskému národu ruskému a ostatným slovanským národom. Deklarácia SNR. B. Bystrica 1. 9 1944. Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II., s. 352 – 3.*

s rovným²⁴. V tomto zmysle aj legislatívne konala v Slovenskom národnom povstaní. Vykonávala všetku zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc na Slovensku. Neodovzdala ministromi s plnou mocou pre správu ČSR právomoci. Na rokovaníach v Londýne jej delegáti formuláciou, že aj SNR uznáva ústavu ČSR, posunuli pôvodné stanovisko SNR od uznávania medzinárodnoprávnej kontinuity aj k uznaniu ústavnoprávnej kontinuity (teda platnosti Ústavy ČSR z roku 1920). Dosiahli však, že Ústava ČSR sa neuznávala ako celok, integrálna, ale jej demokratické zásady ako návod na činnosť²⁵. Na rokovaníach o vládnom programe SNR už nepresadzovala federatívne usporiadanie ČSR, o ktoré sa usilovala. Pri rokovaníach o prvej pražskej dohode nedosiahla (pre opätovný ústupok zástupcov KSS, do ktorého ich dotlačili českí komunisti, aj z dôvodov silného čechoslovakizmu českých nekomunistických partnerov, a ďalej pre udržanie pokojného vývoja k socialistickej revolúcii a k prevzatíu moci), ani symetrické inštitucionálne usporiadanie, t.j. vytvorenie aj českého snemu a českej vlády, partnerov slovenských orgánov²⁶.

Uvedené závery vyplývajú z právnej interpretácie ústavno-politických dokumentov. Právnický výklad, gramatický, historický, vyvodený aj z kontextu pojmov a kategórií, ktoré používala vtedajšia, dobová právnická veda a juris-

-
- 24 K zastávanému názoru v citovanom odkaze, ohľadom kontinuity republiky, platnosti ústavy a z nej vyplývajúcich orgánov poznamenávame: „*Plne uznávame nutnosť hájenia týchto princípov, avšak len voči zahraničiu a pri medzinárodných stykoch, avšak v úprave domácich záležitostí toto stanovisko nemôže prejedikovať v ničom v novej úprave pomerov vnútropolitických. Pokladáme za potrebné zdôrazniť, že u nás sa očakáva, že nová ČSR prinesie nové pojetie a nové riešenie najmä problému československého, demokracie politickej a hospodárskej, problému sociálneho i zahraničnej orientácie.*“ Odpoveď ilegálnej SNR na odkazy Edvarda Beneša. Bratislava (koniec júla 1944). *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 337 – 338.
- 25 „*Stanovisko SNR, že ústava z roku 1920 nemôže byť ako celok podkladom vnútro politickej úpravy pomerov ČSR, neznamena, že SNR túto ústavu ako celok odmieta a neuznáva. I SNR ju uznáva ako základ a vodítko až do jej právoplatnej zmeny, ktorú prevedú legitímni zástupcovia národa českého, národa slovenského a Podkarpatských Ukrajincov. ...*“ Memorandum delegácie SNR Edvardovi Benešovi. Londýn 2. 11. 1944. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 370.
- 26 Uznesenie SNR o úprave niektorých zásadných otázok vnútro politickej organizácie ČSR. Bratislava 26. 5. 1945. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II.*, s. 424 – 426.

tické myslenie, možno overiť aj rozborom dvoch autentických neprávnických dokumentov. Odpovede ilegálnej SNR z konca júla 1944 na odkazy Edvarda Beneša a zo správy povereníka vnútra M. Ferjenčíka o bezpečnostnej situácii na Slovensku z 15. apríla 1947.

V júli 1944 SNR proklamovala svoje stanovisko, „podľa ktorého nová republika bude spoločným štátom Čechov a Slovákov, poskytujúcim obom národom ako rovnocenným partnerom možnosť svojprávne si spravovať svoje záležitosti“.²⁷ O ČSR sa píše v budúcom čase a ako o novej, momentálnej nejestvujúcej. Považujeme to za potvrdenie záveru, že podľa SNR Československá republika ústavnoprávne vzniká, respektíve má vzniknúť. Výslovne bolo v odpovedi SNR napísané, že to bude „nová republika“. Nová ČSR aj z toho dôvodu, že to má byť štát dvoch národov, Čechov a Slovákov. Predmníchovská republika bola štátom jedného národa československého. Vznikajúca ČSR bude najmä pre tento jej znak „novou republikou“. S formuláciou o republike, v ktorej budú oba národy rovnocenným partnerom, z toho, že budú mať možnosť svojprávne si spravovať svoje záležitosti, podľa významu použitých termínov vyplýva, že na splnenie takýchto atribútov bude mať, či musí mať každý národ vlastný národno-štátny útvar, ktorý bude v rovnocennom postavení so štátovým útvarom druhého národa. Obe národné štátnosti, česká a slovenská delegáciou časti svojej suverenity vytvorí svoj spoločný štát, ktorým podľa ústavnoprávnej teórie a praxe mohol byť federatívny štát. K takémuto ústavno-politickému záveru viedol SNR stav vývoja slovenského národného bytia a vedomia, ďalej nevyhnutnosť vytvorenia náležitých podmienok na demokratizáciu slovenského verejného života a národného vedomia a získania slovenskej verejnej mienky pre myšlienku československej republiky. Už v tomto čase SNR varovala, že „odsunutie definitívneho riešenia tohto problému hoci len na neskorší čas vyvolalo by na Slovensku prvú krízu dôvery voči republike, ktorá by mohla otvorene prepuknúť už prvé dni jej obnovenia“²⁸. Predísť takejto situácii bolo možné len tým, že slovenský národ sa ustanoví ako národ štátotvorný. Slovenská národná rada však o myšlienke a realite konštituovania novej demokratickej slovenskej národnej štátnosti,

27 Odpoveď ilegálnej SNR na odkazy Edvarda Beneša. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 338.

28 Odpoveď ilegálnej SNR na odkazy Edvarda Beneša. (koniec júla 1944). *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 339.

vyslovene nepísala. Takýto cieľ bol obsiahnutý v jej formuláciách nepriamo, vyplýval z nich imanentne²⁹. Autori odpovede boli príliš kultivovanými pisateľmi, alebo už vedeli, prípadne iba tušili či pociťovali, že samotná dikcia „slovenská štátnosť“ sa stotožňuje v emigrácii v Londýne i v Moskve so spáchaným zločinom proti republike, so zločinom velezrady³⁰.

Nová československá vláda na oslobodenom území Slovenska obnovovala suverenitu ČSR ako štátu, ktorý nepretržite jestvoval aj po roku 1938 medzinárodnoprávne aj ústavnoprávne. Pravdou však je, že v tejto poslednej dimenzii, inštitucionálnu ústavnoprávnu kontinuitu stelesňovala jedine inštitúcia prezidenta ČSR, personálne identická s osobou Dr. E. Beneša. Zmeny v ústavnoprávnej konštrukcii ČSR boli podstatné (republika dvoch štátov, ľudovodemokratická, spojenec ZSSR, s rozsiahlou nacionalizáciou ekonomiky, pozemkovou reformou), ale postavenie SNR, Zboru povereníkov neznamenalo, nevedlo ku konštituovaniu slovenskej demokratickej štátnosti.³¹ S prehlbujúcimi sa životnými, hospodárskymi, zásobovacími ťažkosťami, politickým bojom, sa rozvíjala a prehlbovala aj nedôvera, sklamanie. Vo vrstvách slovenského národa sa so silnejúcou intenzitou začalo to, pred čím varovala ilegálna SNR, „zatajene s uznaním spomínať na časy slovenskej »samostatnosti« a »štátnosti«“³².

V expozé povereníka vnútra o bezpečnostnej situácii prednesené na pléne SNR 19. decembra 1947 boli tieto javy, nálady zmenené z pôvodnej úrovne psychológie masového vedomia na postoje, politické akcie, smerujúce k osla-

29 „Bolo by skľučujúce, keby Slováci čo len chladne a s nezáujmom prijímali nové usporiadanie vecí. A to by sa mohlo stať, keby sa už v prvej chvíli neproklamovalo záväzne, že nový štát je zárukou väčšej bezpečnosti a väčších slobôd pre národ slovenský, čoho výrazom je i tá okolnosť, že verejný život Slovenska budú spravovať – pokiaľ to len účelnosť umožňuje – volení predstaviteľia slovenského národa prostredníctvom domácich demokratických inštitúcií“. *Tamže*. s. 339.

30 „A až budeme doma súdiť zločinný režim Tisov, ktorý sa prevínil fašizmom, zradou, kolaboracionizmom a vypovedaním vojny Sovietskemu zväzu, Veľkej Británii a Spojeným štátom, nezabudneme na to smrteľné nebezpečenstvo, do ktorého bratislavský ľudácky režim Slovensko uvrhol.“ Dr. E. Beneš: Projev prezidenta republiky ve Státní radě, dne 23. února 1945, před návratem do vlasti. In: *Bojující Československo. 1938 – 1945*. Praha-Košice. 1945, s. 192

31 Porovnaj, BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*.s. 208n.

32 *Tamže*. s. 339.

beniu moci, dokonca k jej rozkladu. Ideologicko-propagačné pôsobenie stávalo na hrozbe nevyhnutnej a blízkej vojny medzi západom a východom a na údajnom obnovení slovenského štátu pod patronátom západných mocností³³. Správa povereníka vnútra pre SNR obsahovala spolu s problematikou benдеровcov aj odhalenie a zlikvidovanie skupín a organizácií, ktorých činnosť smerovala proti štátu, proti ČSR. Mali program a vystupovali za rozbitie ČSR a vytvorenie samostatného slovenského štátu v konfederácii stredoeurópskych štátov. Všetky skupiny boli ostro protisovietske a protičeské. Základom ich organizácie malo byť tzv. ľudové hnutie slobody a práce. Z hľadiska nášho skúmania pokladáme za závažné až rozhodujúce tvrdenie obsiahnuté v správe povereníctva vnútra vystihujúcej stav verejnej mienky na Slovensku. Podľa nej stav ústavnoprávneho postavenia Slovenska bol tým faktorom, ktorý spojil do tohto politického prúdu aj neľudákov, respektíve osoby, ktoré neboli nikdy naklonené nemeckému nacizmu a ani nepokladali Tisov režim za spontánny výplod slovenského národa. Príčina tohto stavu podľa povereníka vnútra spočívala v tom, že sa nepodarilo ani priviesť občanov, ani ich presvedčiť, ale ani sa nepodarilo všetkým občanom po šesťročnom odlúčení vštepiť presvedčenie o nezvratnej skutočnosti, že súžitie česko-slovenské je jediným spoľahlivým pilierom existencie slovenskej suverenity a našej národnej slobody, kde vo funkcii štátotvorného národa ako ústavnoprávneho subjektu máme plnú možnosť žiť a pracovať.³⁴ Príčinou takéhoto neželateľného stavu v spoločenskom vedomí, vo verejnej mienke bolo podľa povereníka vnútra, že došlo k ústupu od pôvodnej koncepcie: slovenská národná

33 Expozé povereníka vnútra v SNR z 15. 4. 1947. Správa o bezpečnostnej situácii na Slovensku. Nasledoval referát povereníka vnútra generála Ferienčíka. Slovenský národný archív. Fond Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady 1947, Sign. L – 7. Inv. č. 27. šk. č. 11.

34 *Skutočnosť, že sa v tomto smere u nás nič alebo skoro nič nepodnikalo, mala za následok, že pri prvej, ešte k tomu len zdanlivej príležitosti danej falošnými agentmi zahraničných emigrácií, ako aj ich tajnou, pod menom známou „Barcelona“ vysielateľkou – úmyselne rozširovanými správami o neodvratnej vojne medzi Západom a Východom a o znovuvytvorení Slovenského štátu. Mnoho ľudí u nás, hlavne z radov inteligencie, týmto správam podľahlo, zmocnila sa ich zjavná alibistická psychológia, hľadanie spojenia so zahraničnou emigráciou a jej domácimi agentmi zo strachu, že by v novoutvorit' sa majúcom štáte nemali dostať zásluh na výhodné zachytenie a umiestnenie sa, alebo na odčinenie svojej doterajšej účasti na budovaní Československej republiky. Tamže.*

štátnosť rovnoprávny subjekt novej Č-SR a že sa v ďalšom vývoji odmietlo symetrické inštitucionálne usporiadanie a napokon SNR a Zbor povereníkov boli úplne podriadené vláde podľa tretej pražskej dohody. Neboli uspokojivé ani návrhy či projekty novej československej ústavy. Návrhy Demokratickej strany a Strany slobody na vydanie novej ústavy boli datované dňom 6. februára 1948. Podľa návrhu Strany slobody nemali podľa novej ústavy vzniknúť dve štátoprávne suverenity, nemali vzniknúť dva národnoštátne útvary a od nich odvodený spoločný štát, teda ČSR. V návrhu konštruovali symetriu orgánov, inštitucionálnu výstavbu ako vo federácii bez toho, že by aj suverenita bola rozdelená na republikovú a celoštátnu. Suverenita podľa tohto návrhu bola iba jedna. Návrh ústavy, ktorý vypracovala a predložila Demokratická strana, podľa jej autentického výkladu výslovne odmietal slovenskú štátnu samostatnosť ako separatizmus, pretože „v každom prípade by išlo o fiktívny útvar, akým bol konečne aj slovenský štát“. Autonomizmus pokladali za nemysliteľnú formu z vecných dôvodov: „*znamerala by totiž istú pasivitu na štátnom živote v spoločnom štáte a akúsi deklasifikáciu slovenského národa, ktorý by bol niekým nadriadeným alebo vyšším začlenený do istého štátneho celku...*“. Demokratická strana neakceptovala ani federáciu a to preto, že „*nie je vhodná pre naše pomery, lebo sme pomerne malým štátom a okrem toho by vznikali veľké ťažkosti v hospodárskom sektore ... pre zemepisnú polohu, kedy by v kritických chvíľach medzinárodného napätia bolo Slovensko vždy predmetom kalkulácií nepriateľských prúdov a federatívny systém by mohol uľahčiť takéto snahy.*“ A najzávažnejší bol argument, že „*v terajšom úsilí niektorých kruhov v cudzine by federácia dodala ďalší argument, že Slováci v tejto federácii československej sú len z nútenosti a tak ide o zmätočný akt z hľadiska medzinárodného práva a trvá teda súvislosť s fiktívnou suverenitou vzniknutou v roku 1939.*“ „*Teda riešením podľa Demokratickej strany bolo uplatnenie skutočnej decentralizácie zákonodarnej moci, rovnoprávnosť vysvetľovaná tak, že Slováci si vo svojich vlastných veciach, pokiaľ ide o veci slovenskej povahy, budú rozhodovať vo svojom zákonodarnom a výkonnom orgáne, ale rovnako budú mať podiel na spoločnom štátnom živote, prípadne na vedení štátu, ako je to logickým dôsledkom zásady rovný s rovným.*“³⁵

35 Ústavný problém z hľadiska Demokratickej strany. *Nové prúdy v našom súčasnom živote*. Ročník IV. Bratislava 22. február 1948, číslo 8., s. 106.

Návrh Democratickej strany, podľa ktorého forma štátneho zriadenia Československa nemala viesť ani k separatizmu, ani k autonómii, ani k federácii, predstavoval v reálnej štátoprávnej praxi pokus o sklbenie federatívnych a autonomistických prvkov do niečoho osobitného, špecificky československého, s autonomistickou podstatou a kvázi federatívnymi inštitútmi. Bolo to želanie Democratickej strany, pravdepodobne jej pôvodnej povstaleckej časti, konfesionálne evanjelickej, pročeskoslovenskej, nadväzujúcej a rozvíjajúcej program mladoagrárnikov z roku 1934, tzv. zemistov. Výsledok závisel od vôle silnejšieho politicko-straníckeho subjektu. O tri dni – po uskutočnení štátneho prevratu – ústavný problém bolo možné vysvetľovať a najmä aplikovať len z hľadiska komunistickej strany, aj to nie Komunistickej strany Slovenska, tá sa napokon aj formálne, či z hľadiska platného práva aj organizačne zlúčila s jej materskou stranou. Riešenie bolo možné iba podľa vôle a želania vedenia KSC.

Osobitný návrh ústavy podľa Komunistickej strany Slovenska nebol vypracovaný. KSC návrh do februárového štátneho prevratu nepredložila, čakala na vyjasnenie politických pomerov. Spoločný ústavný návrh KSS a KSC bol pokusom o dôsledný unitarizmus. Slovenské národné orgány necharakterizoval ako štátne orgány vôbec, ani ako československé štátne orgány, nieto už slovenské štátne, respektíve republikové orgány. Podľa znenia návrhu ústavy mali byť predstaviteľom samobytnosti slovenského národa a nositeľom československej štátnej jednoty na Slovensku. Bolo to vyslovene a úmyselne neštátoprávne a neústavnoprávne definovanie Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov.

Slovenská národná rada mala zákonodarnú právomoc ako československý ústavný orgán s pôsobnosťou na Slovensku. Pôsobnosť Zboru povereníkov ako výkonného orgánu vlády, respektíve jednotlivých ministrov, ako moc vládna a výkonná sa už v návrhu vymedzovala v 12 bodoch. Zákonodarná právomoc SNR bola právomocou československej štátnej moci a vyplývala zo suverenity ČSR. Aj táto čiastočná československá decentralizovaná zákonodarná moc SNR bola nielen podriadená, ale bola úplne závislá od predsedu vlády, ktorý ju mohol stornovať či vydilítovať svojím sui generis právom absolútneho veta. Ústavnoprávne sa však zakotvil pojem „štát dvoch národov“ a ustanovila sa zásada ich rovnoprávnosti. Celkove možno hodnotiaco suma-

rizovať, že podľa návrhu KSČ a KSS to bol unitaristický centralizovaný štát s autonómiou čiastočnou a submisívnou, s autonómiou politickou a administratívnu³⁶.

Pre bežný tzv. občiansky český nacionalizmus rešpektíve vo vzťahu českého národného vedomia, verejnej mienky k slovenskému národu platilo, že ČSR je český štát a Česi žiadne ďalšie národnoštátne orgány nepotrebujú, ich právo na sebaurčenie až do vytvorenia vlastného štátu sa realizovalo a Slováci chcú stále akési nadpráva. Navyše tu pristupovala otázka vyrovnania sa so „živou, jestvujúcou, prítomnou“ minulosťou vojnového slovenského štátu, s výsledkami retribučného súdnictva (vrátane pojednávania, výkonu trestu smrti (18. apríla 1947) voči bývalému prezidentovi tzv. slovenského štátu Dr. J. Tisovi), ako aj slovenský emigrantský odboj a aktivizácia ľudáckeho podzemia. Boli to obavy o ktorých hovorilo aj vedenie Demokratickej strany – a pre ktoré odmietalo federatívne usporiadanie.

Šesť dní pred prijatím ústavy boli rokovania na Predsedníctve ÚV KSČ (3. mája 1948) za účasti zástupcov slovenských komunistov, Dr. V. Clementisa, Šoltésza a Holdoša. Na ich základe sa iba nepatrne rozšírila zákonodarná právomoc SNR. Bol prijatý návrh, aby sa členovia SNR nazývali poslancami (dovtedy sa volali „členmi SNR“, pomenovanie poslanec bol výlučne vyhradený pre členov Národného zhromaždenia). Zamietli sa aj návrhy SNR na rozšírenie vymenúvacieho práva povereníka u štátnych zamestnancov bez predchádzajúceho súhlasu ministra. Tvrdilo sa, že na Slovensku ešte nemá strana tak pevne v rukách moc, že by kontrolovala personálnu politiku. Zamietol sa aj návrh na zrušenie ustanovenia o právomoci vlády derogovať nariadenia ZP, ak prekračuje vládne uznesenie.³⁷

V nasledujúcom období, ktoré kulminovalo v roku 1954 v rozsudku Najvyššieho súdu, sa táto činnosť vedenia KSS na príprave Ústavy 9. mája hodnotila nielen ako frakcionárska, ale aj ako protizákonná a dokonca protištátna, ako „zločinná dohoda s imperialistickými agentmi Lettrichom, Ursíny a ostatnými, smerujúca k izolácii Slovenska a k rozbitiu jednoty štátu“. Dokonca

36 Porovnaj podrobnejšie: BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 313.

37 BARTO, J.: *Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov (1946 – 1948)*. Bratislava 1968., s. 214 – 215.

Najvyšší súd zistil, že „*Ústava mala umožniť vo vhodnej chvíli vytvoriť základ pre rozbitie štátu a obnovenie kapitalistického poriadku.*“³⁸

Koncepcia demokratickej slovenskej národnej štátnosti, zrodená v antifašistickom odboji, konštituovaná v Slovenskom národnom povstaní tak bola v priebehu prerastania národnodemokratickej revolúcie do revolúcie socialistickej, v globálnych geopolitických podmienkach rozpútanej studenej vojny, februárového štátneho prevratu, nastolenia stalinskej diktatúry proletariátu nenaplnená, nezrealizovaná, nedovedená do ústavnoprávne zodpovedajúceho stavu. V novej Ústave ČSR bolo odmietnuté jej inštitucionálne vyjadrenie, bolo odmietnuté ďalej naplnenie slovenskej demokratickej štátnosti v adekvátnom rozsahu právomoci a pôsobnosti jej orgánu zákonodarnej a výkonnej moci ako nositeľa pôvodnej štátnej moci, vyplývajúcej zo zdroja jej suverenity zo slovenského národa a zo slovenského ľudu vôbec. Príčinou tohto výsledku bolo pôsobenie politickej hrozby a potencie ohrožovania československej štátnosti slovenskou ľudáckou štátnosťou, v tomto období už ako možnej formy nie klerikálno-fašistickej, ale nacionálne protičeského – antikomunistického faktora proti československej štátnosti. Teda dve koncepcie štátnosti, reálna československá štátnosť so stalinsko-komunistickou podstatou a druhá koncepcia štátnosti, slovenská ľudovecká antičesko-protičeskoslovenská a antikomunistická, vo výslednici svojho pôsobenia zabránili, či prekazili úspešné dovŕšenie realizácie slovenskej národnej demokratickej štátnosti už v roku 1948. Napriek týmto navzájom sa vylučujúcim štátnym koncepciám, koncepciám vylučujúcim dokonštituovanie slovenskej národnej a demokratickej štátnosti v rámci ČSR, Ústava 9. mája v zákone najvyššej právnej sily zakotvila slovenské národné orgány, vtedy územné orgány československej štátnosti, ich právomoc, pôsobnosť ako neúplné vyjadrenie jestvovania ČSR ako štátu dvoch národov, i keď s neúplným ústavnoprávnym vyjadrením aj princíp rovný s rovným. Podstatné atribúty, základné meritórne, gény slovenskej demokratickej národnej štátnosti dostali ústavnoprávnu podobu, vyjadrenie, relevanciu, ako aj ústavnoprávnu genetickú informáciu pre ich vývoj v smere dosiahnutia slovenskej národnej a demokratickej štátnosti.

38 Rozsudok nad rozvratnou skupinou buržoázných nacionalistov na Slovensku. *PRAVDA* 25. apríla 1954. s. 4.

III. Legalizovanie nezákonností prevratu

Vládna kríza v ČSR vo februári 1948 bola vyriešená podľa prevažujúceho hodnotenia ústavných právnikov v súlade s platnými ústavnoprávnymi normami. Prezident ČSR prijal demisiu ministrov, ktorí mu ju ponúkli a na návrh predsedu vlády, ktorého kabinet mal naďalej pretrvávajúcu a v parlamentne nenapadnutú dôveru, doplnil, dokonpletizoval vládu novými ministrami. Mimoústavné, neústavné až protiústavné boli viaceré či mnohé spoločenské aspekty riešenia celkovej politickej krízy v štáte. Medzi tieto aspekty, momenty, udalosti a konania patrilo ozbrojenie a činnosť Ľudových milícií a najmä tiež vytváranie, organizovanie, pôsobenie a konkrétne opatrenia Akčných výborov Národného frontu.

Akčné výbory v praxi, v reálnom živote riešili otázku moci, personálnou či kádrovou očistou, prepúšťaním, odvolávaním predstaviteľov politických strán z postov, funkcií, hodností, rušením respektíve zbavovaním poslancov ich mandátov v Národnom zhromaždení, v Slovenskej národnej rade. Zmenili charakter a podstatu neštátnej zložky politického systému, jej centrálneho činiteľa vytvorením miesta doterajšieho Ústredného výboru NF, nového Ústredného akčného výboru NF. Tvorili ho už nie nekomunistické politické strany, ktoré sa ako antikomunistické stali reakčnými politickými stranami a vedenia ktorých vystúpia proti vláde K. Gottwalda boli z neho vylúčené, ale patrili tam už tzv. obrodene politické strany. Národný front dostal novú podobu, stal sa politickou platformou jednoty všetkých strán a nielen ich, ale úplne sa presadil zámer KSČ, že členmi NF sa stali aj nestraničné združenia, celoštátne spoločenské masové organizácie. Vylučujúcou podmienkou ich členstva v NF bolo ich želanie pokračovať v nastúpenej ceste k socializmu a teda uznávať nie iba hegemoniou, ale dominanciu KSČ. Pyramídovo vyselektovaná hierarchická štruktúra zložená z Ústredného akčného výboru NF so 120 členmi, predstavovaná predsedníctvom s 27 členmi a s užším predsedníctvom so šiestimi členmi. Akčné výbory aj v miestnom meradle sa na prechodný čas v podstate stali nositeľmi moci v obciach. Podobné postavenie získali aj na ministerstvách, územných orgánoch štátnej správy, v školských, kultúrnych inštitúciách aj v hospodárskych podnikoch³⁹. Podľa autentického zámeru,

39 Činnosť AV bola v rozhodujúcej miere spojená s tzv. očistou verejného života. Tlačový orgán KSČ Rudé právo napríklad uverejnilo 1. 4. 1948 uznesenie ÚAV NF zo dňa 14. 3. 1948 obsahujúce smernice (jednotné pokyny) k vykonávaniu očisty. Počet takto „vyakčnených“ osôb sa pohyboval v šesťmiestnych číslach.

prípadne dodatočného, retrospektívneho hodnotenia z tzv. triedneho pohľadu a stranického prístupu, „*stali sa významnými orgánmi kladenia základov diktatúry proletariátu*“⁴⁰. Činnosť akčných výborov NF bola centrálne z vedenia KSCĽ usmerňovaná na dve oblasti: a) na ochranu alebo k zabezpečeniu ľudovodemokratického zriadenia, a b) na očistu verejného života. Neobmedzila sa iba na šesť krízových dní februárovej kataklizmy, ale túto činnosť vykonávali aj nadväzujúcim časovom období, zrejme omnoho agilnejšie. Podľa vyhlášky ministerstva vnútra č. 48/1948 Úř. l., boli označené za „*orgán ľudu*“, ktorých ich prostredníctvom realizuje už v Košickom vládnom programe zakotvenú zásadu, že národné výbory podliehajú kontrole ľudu. Ďalšími vyhláškami bolo akčným výborom zverené odvolávanie a „doplňovanie“ národných výborov formou navrhovania kooptácie. Tento stav trval v podstate až do volieb do Národných výborov v roku 1954.

Právne normy platné v tom čase nepoznali, neupravovali ani vznik ani činnosť a právomoci akčných výborov. Z tohto aspektu boli akčné výbory orgánmi ilegálnymi v celom ich rozsahu vrátane protiústavnosti. Rovnakú právnu relevanciu mala aj ich činnosť. Bolo to však konanie podnietené predsedom vlády K. Gottwaldom, vládou a ďalšími inštitúciami. Uskutočňovalo sa v prostredí a v atmosfére celonárodného pohybu, aktivity, demonštratívneho generálneho štrajku, celoštátneho zjazdu odborov, masových demonštrácií a mítingov. Všetky sa konali na podporu vlády K. Gottwalda. Boli tieto podujatia prejavom hlasu ľudu, uplatnením základného demokratického princípu a zásady ústavy, že všetka moc vychádza jedine z ľudu“? Možnosť takéhoto hodnotenia činnosti AV NF využila tzv. vláda obrodeneho NF a obrodene Ústavodarné zhromaždenie na politické zistenie, že išlo o orgány a činnosť vedenú na pôde ústavnej, na pôde zákonnej⁴¹. Boli to vraj opatrenia v rámci obranné-

Dôsledky týchto represii sa ešte po dvadsiatich (1968) respektíve štyridsiatich (1989) rokoch stali predmetom rehabilitačných konaní, ktoré však mohli napraviť iba, podľa dikcie zákona, „niektoré“ spáchané krivdy“. Cit. podľa: GRONSKÝ, J. : *Dokumenty k ústavnému vývoji Československa. II/B. (1948 – 1968. Učebné texty Univerzity Karlovy v Praze.* Praha 2002, s. 62.

40 *Encyklopédia Slovenska. I. zväzok (A-D).* heslo „Akčné výbory Národného frontu“. Bratislava 1977, s. 33.

41 *„Tento boj viedli akčné výbory na pôde ústavnej a na pôde zákonnej, pretože sa v nich naplnila a nimi bola vykonávaná podstatná zásada našej ústavy, že Ľud je jediným zdrojom moci v štáte. V rámci tohto obranného boja vykonali akčné*

ho boja a v súlade s úlohou práva. A tieto úvahy ako materiálne pramene práva a ústavno-politické východiská, boli podrobne zrealizované v dikcii zákona č. 213/1948 Sb. o úprave niektorých pomerov na ochranu verejných záujmov. Bol tu použitý tiež termín „verejné záujmy“, ktorý evokuje termín „verejné blaho“ z veľkej francúzskej revolúcie z jej girondistického a jakobínskeho obdobia. A zásada verejného blaha ľudu bola v tom období najvyšším zákonom. Obsah pojmu verejné blaho a tiež špecifikáciu pojmu ľud s prívlastkom pracujúci ľud, robotnícka trieda, vymedzoval, interpretoval subjekt, ktorý sa zmocnil, či ktorý uchoпил moc. Na rozdiel od veľkých revolúcií francúzskej (v období 1792 – 1794), ruskej (v období 1917 – 1921) sa v Československu vo februári 1948 a po ňom nestalo prameňom práva „revolučné právne vedomie“, ale prameňom práva bolo a zostalo naďalej písané a platné právo, právne normy a popri ňom, v rozličnom pomere podľa odvetví práva ako aj časových období, revolučné právne vedomie, v podobe „salus populi (prípadne salus revolutionis) suprema lex“. Toto revolučné právne vedomie, alebo tiež „vôľa, často otvorená svojvôľa vládnucej triedy, presnejšie „vládnucej elity“, rušilo tie ustanovenia písaných noriem, ktoré boli s týmto „revolučným právnym vedomím“ v rozpore, a spolu s touto derogáciou napŕňalo jestvujúce právne normy „novým obsahom“, zodpovedajúcim jej záujmom.

Takúto derogáciu a novú interpretáciu platných právnych noriem, filozoficky pomenovanú aj ako uplatnenie zákona negácie negácie, teda po prvotnej antitézze dosiahnutie novej syntézy, bez paušálneho zahrnutia všetkého predchádzajúceho, dosiahlo československé právo podľa ustanovení, základných článkoch Ústavy 9. mája z roku 1948⁴². Zákon č. 213/1948 Sb. nadobudol

výbory určité opatrenia, ktoré boli nevyhnutné k zabezpečeniu a ochrane ľudovodemokratického zriadenia a k očiste verejného života, pretože úlohou práva v ľudovodemokratickom štáte je práve ochrana spoločenského a politického zriadenia štátu a tým ochrana jeho sociálnej a ekonomickej základne. A pretože akčné výbory splnili túto úlohu, je nutné konania a opatrenia nimi predsavzaté hodnotiť ako opatrenia právne. Správa výboru ústavnoprávneho k vládnemu návrhu zákona o úprave niektorých pomerov na ochranu verejných záujmov. Stenoprotokol zo schôdze Ústavodaného národného zhromaždenia č. 11, 21. 7. 1948. dostupné na: www.psp.cz/p.s.

- 42 V kapitole desiatej, v ustanoveniach záverečných a prechodných, konkrétne podľa § 173 ods. 2, dňom účinnosti ústavy strácali platnosť všetky ústavné a iné zákony, pokiaľ odporovali ustanoveniam tejto ústavy a zásadám ľudovodemokratického zriadenia alebo ak upravovali veci odchylné od tejto ústavy. Súčasne

účinnosť dňa 8. augusta 1948, t.j. pol roka po februári 1948 a tri mesiace po prijatí novej ústavy. Tvrdenie a hodnotenie, že „legalizoval“ opatrenia AV NF, nie je presné a pravdivé. V súlade s ústavno-politickým východiskovým prístupom ku koncipovaniu zákona, že činnosť AV vyjadrovala podstatnú ústavnú zásadu, že ľud je jediným zdrojom moci, bola ich činnosť od začiatku v súlade s ústavou, ako aj právom. Činnosť AV NF bola teda legitímna a ústavná. Otázkou môže byť, či táto činnosť a opatrenia AV boli aj legálne, teda zákonné? Pretože aj keď porušovala niektoré zákony, iné právne normy, bola v súlade s ústavou a všetky zákony a nižšie právne normy ústave nemôžu odporovať a ak odporujú, sú tieto ustanovenia neúčinné či neplatné⁴³. Zákon teda nenapravoval principiálne nezákonnosť a nenazýval protizákonnosť zákonnosťou. Neboli to však opatrenia bežné, štandardné. Ďalej nezodpovedali ani právnemu vedomiu, celej spoločnosti, právnemu vedomiu všetkých jej sociálnych skupín a sociálnych tried. Boli to opatrenia zodpovedajúce vôli iba jednej triedy, či sociálnej vrstvy spoločnosti, prípadne iba jej organizovanej, radikálnej či revolučnej zložky. Zodpovedali „triednej vôli“, „triednemu právu“, triednej zákonnosti a z tohto hľadiska ich legitimita bola súčasne „triednou legalitou“, nie legalitou prevažujúcej časti spoločnosti. Z tohto dôvodu a pre túto dimenziu týchto opatrení mala byť táto revolučná legitimita a triedna legalita uzákonená, legalizovaná, ak chcela nová vládnuca organizovaná, radikálna časť triedy spoločnosti vládnuť aj v mene väčšiny spoločnosti. Ďalší vývoj rozhodoval o tom, či už takéto orgány typu AV NF, a takáto činnosť, ktorá nebola v súlade s platnými právnymi predpismi, bude iba výnimočnou udalosťou, alebo sa bude opakovať častejšie, či sa z nej stane na určitý čas pravidlo všeobecnejšieho charakteru. Po nežnej revolúcii sa presadil názor,

s týmto derogačným ustanovením, § 171 ods. 3, určoval napĺňanie prevzatých noriem novým obsahom tak, že „výklad a používanie všetkých ostatných predpisov právneho poriadku má byť vždy v súlade s ústavou“. GRONSKÝ, J.: *Dokumenty k ústavnému vývoji Československa. II/B*, s. 62.

- 43 Zákon č. 213/1948 Sb. zo dňa 21. júla 1948 o úprave niektorých pomerov na ochranu verejných záujmov. § 1. (1) „**Opatrenia akčných výborov alebo opatrenia urobené na ich návrh alebo namiesto nich, ku ktorých došlo v dobe od 20.2. 1948 do dňa začiatku účinnosti tohto zákona a ktoré smerovali k ochrane alebo k zabezpečeniu ľudovo-demokratického zriadenia alebo k očiste verejného života, sú v súlade s právom, a to aj v tých prípadoch, kde by inak neboli v súlade s príslušnými predpismi.**“

stanovisko, že zákon č. 213/1948 Sb., ktorý dané krivdy, triedne radikálnu proletársku legalitu vyhlásil za legitímnu a ústavnú, bol jedným zo „štartových výstrelov procesu ignorácie a porušovania práva v ďalších rokoch“.⁴⁴

Zákonnou podmienkou hodnotenia činnosti AV NF bolo, že boli v súlade s právom, bol predmet a cieľ ich činnosti a ďalej doba, keď k takémuto konaniu došlo. Za v súlade s právom sa považovali nie všetky opatrenia AV NF, ale iba tie opatrenia, ktoré boli urobené: a) na ich návrh alebo namiesto nich, b) v čase od 20. februára 1948 do augusta 1948 (do počiatku účinnosti tohto zákona), ktoré smerovali: c) na ochranu alebo na zabezpečenie ľudovodemokratického zriadenia, alebo c) na očistu verejného života. Opatrenia, ktoré boli v rozpore s týmito ustanoveniami, podliehali revíznemu konaniu. Komisia, ktorá bola zriadená pri Ústrednom AV NF mala vykonávať revíziu takýchto opatrení. V literatúre sa uvádza, že iba asi v 4 % prípadov, ktoré táto komisia neskoršie riešila, došlo k zmierneniu, prípadne k úplnej revízii opatrení akčných výborov⁴⁵. Boli tak tiež čiastočne napravené určité nie všetky, ale niektoré chyby a výstrelky, ktoré sa v činnosti AV NF objavovali. Vo vzťahu k verejným zamestnancom však citovaný zákon č. 213/1948 Sb. korigoval v § 2 opatrenia AV NF, ktorými boli títo zamestnanci odstránení z činnej služby, bol s nimi rozviazaný služobný (pracovný) pomer v ich prospech. Až podľa tohto zákona zanikal ich služobný pomer, a to až mesiac po účinnosti tohto zákona. Započítavali sa im aj služobné doby, nároky a výmer zaopatrovacích plátov.

Pravdou je, že koncepcia a konštrukcia tohto zákona vychádzala a využila ideu inštitútu o právnosti konania⁴⁶. Ústavný zákon s podobným zmyslom

44 GRONSKÝ, J.: *Dokumenty k ústavnému vývoji Československa. II/B.*, s. 62.

45 Prevzaté podľa: GRONSKÝ, J.: *Dějiny československého státu a práva. 1938 – 1948.*, s. 213.

46 Pozri: PEŠEK, J.: *Odvrátená tvár totality. (Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953)*. Bratislava 1998, s. 34. Dovoľujem si však nesúhlasiť s hodnotením a formuláciou, že „*po februári držiteľia moci účelovo využili ideu inštitútu o právnosti konania*“. Robí tak každý štátny režim, aby svoju moc pozdvihol na úroveň legality, potvrdil aj jej legitimitu, a oprávnenosť svojho vládnutia oprel aj o upravenú interpretáciu histórie národa. Napríklad „*Vyhlásenie*“ Ústavy 9. mája (1948): „*Česi a Slováci, dva bratské národy, členovia veľkej rodiny Slovanstva, žili už pred tisíc rokmi spoločne v jednom štáte a spoločne prijali z východu najvyšší vytvor vtedajšej vzdelanosti – kresťanstvo.*“ Úst. zákon č. 150/1948 Sb.

vydal snem Slovenskej republiky pod č. 145/1940 Sl. zák. z 5. júna 1940 o legalizovaní nariadení vlády Slovenskej krajiny vydaných pred 14. marcom 1939. Boli to však zásahy do jestvujúceho a platného právneho poriadku vtedy ČSR, proti jej Ústave, proti jej princípom, počnúc samotným ustanovením slovenskej autonómie dňa 6. októbra 1938. Na rozdiel od deklarovania právnosti opatrení Akčných výborov NF, v tomto prípade nešlo o deklarovanie právnosti konaní, ale výslovne o ich dodatočné vyhlásenie za konania legálne. Napriek názvu „o právnosti konaní“ podstatou tejto normy bolo „*priznanie vadnej norme paušálnu moc zákona*“. V tomto prípade sa ďalej legalizácia týchto noriem neopierala o princíp písanej ústavy, ale iba o všeobecne uznanú zásadu legitimity konania slovenskej vlády a to, že „*ako jediný reprezentant vôle národa bola oprávnená tvoriť nové predpoklady pre uplatnenie sa slovenského národa a to aj v dobe do 23. novembra 1938, to jest do vydania úst. zákona č. 299/1938 Sb. z. a n⁴⁷. Medzinárodnoprávne, ako aj ústavnoprávne, sa však v tejto otázke presadil právny názor o právnom nejestvovaní všetkých ústavno-politických skutočností, ktoré boli v priamej príčinnej súvislosti s Mnichovskou dohodou a stanovisko o nepretržitom právnom jestvovaní ČSR. Ústavnoprávne legalizácia i použitie inštitútu právnosti konaní štátnych orgánov, pokiaľ sú v súlade s vôľou ľudu a národa, sa stala tiež právne absolútne neplatnou. Rozhodla o tom vôľa slovenského národa a ľudu v Slovenskom národnom povstaní.*

Inštitút dodatočného deklarovania či uznania právnosti konaní bol obsahom, podstatou a tvoril aj názov zákona č. 115/1946 Sb. o právnosti konaní súvisiacich s bojom o znovunadobudnutie slobody Čechov a Slovákov. Prijalo ho Dočasné národné zhromaždenie rok po skončení vojny, dňa 8. mája 1946. Zákonnou podmienkou právnosti takýchto konaní bolo, že k nim došlo v čase od 30. septembra 1938 do 28. októbra 1948 a ich cieľom bolo prispieť k boju za znovunadobudnutie slobody Čechov a Slovákov, alebo ktoré smerovalo k spravodlivej odplate za činy okupantov alebo ich pomáhačov. Pri splnení týchto podmienok nebolo takéto konanie bezprávne ani vtedy, ak by bolo inak podľa platných predpisov trestné. Pozitívne formulované, takéto konanie bolo

47 Stenografický záznam. Snem Slovenskej republiky 1940, I. volebné obdobie, zasadanie 5. júna 1940. Dostupné na: www.nrsr.sk

„právne“, teda bolo v súlade s právom a bolo zákonné. A to od samotného začiatku. Zákon takéto konanie ani dodatočne nedotoval atribútom zákonnosti.

Z tohto zákona, nie z ústavného zákona č. 145/1940 Sl. zák., čerpal, bol inšpirovaný, alebo ho použil aj zákonodarca pri vyhlásení, deklarovaní právnosti opatrení AV NF. Pri vyhlásení právnosti konaní súvisiacich s bojom o znovunadobudnutie slobody Čechov a Slovákov (zákon č. 115/1946 Sb.) sa vyhlasovalo za právne konanie fyzickej osoby, respektíve skupiny takýchto osôb. Právnosť tohto konania vyplývala, čerpala svoje morálne, etické aj právne zdôvodnenie z realizácie práva utláčaných na spravodlivý odpor. V prípade právnosti opatrení AV NF podľa zákona č. 213/1948 Sb. sa konanie politických, mocenských orgánov pri uchopení a realizácii moci opieralo či konštruovalo svoju oprávnenosť z princípu suverenity ľudu, jednej časti, triedy tohto ľudu, ktorá vnucovala svoju vôľu pri uchopení moci a pri jej uplatnení, vo svojom triednom záujme.

SUMMARY

Slovak National Organs and February 1948

The article concentrates on: a) the development of Slovak national organs' competence, b) the development of Slovak national and democratic statehood – its concept and constitutional reality in 1948, and c) the Act on approving the activity of „Action committees“ of National front.

The division of competence between the central bodies of Czechoslovakia and Slovak bodies was settled in 1945-1946 by the so-called „Prague agreements“. After the Third Prague Agreement, Slovak national council, the Board of Trustees and the individual Offices of Trustees have lost their competence in political, not constitutional sense. This was used by the Chairman of Board of Trustees in February 1948 to promulgate the statement of Trustees for the Democratic party to have lost their office *ex lege* by demission of their ministers in the central government, being just their executive organs. This was a move not leaning on the law, but possibly coming from the political spirit of Prague agreements. In legal and political sense, this has meant the solution of the question of power. The trend of development from the Slovak national uprising until February 1948 has lead to making Slovak national organs into executive organs of the government (especially the Board of Trustees) of the unitary Czechoslovakia. They have changed their character from anti-fascist, anti-*ľudák* bodies into pro-communist bodies of a state calling itself proletarian dictatorship with people's democracy. Moves of the „Action committees“ of the National front have actually meant putting the seizure of power by the Communist party into practice. The legality pronounced in law was derived from the sovereignty of the people, but only one class of the people, forcing the rest to accept its will. The „class legality“ was introduced.

POLITICKÉ ZÁPASY V PLÉNE SLOVENSKEJ NÁRODNEJ RADY (MÁJ 1946 – FEBRUÁR 1948)

Natália ROLKOVÁ

Parlamentný inštitút Kancelárie Národnej rady Slovenskej republiky, Bratislava

Realizácia štátneho prevratu a uchopenie politickej moci komunistickou stranou je mnohorozmerný fenomén spoločenského vývoja v 20. storočí. Je možné analyzovať a hodnotiť mnohé jeho aspekty, predpoklady či dôsledky. V slovenskej historiografii pomerne málo spracovanou témou v súvislosti s februárom 1948 v Česko-Slovensku je pôsobenie najvyššieho politického orgánu na Slovensku – Slovenskej národnej rady (SNR) v danom období. Otázka či, respektíve akú rolu zohrala SNR v zápase o politickú moc, ostáva čiastočne nezodpovedaná. Prispieť k jej riešeniu by mala aj táto analýza, ktorá sa prioritne zameriava na rozbor plenárnych vystúpení členov SNR reprezentujúcich hlavné politické smery. Ako materiálová báza by mala byť istým podkladom na syntetické hodnotenia a úsilie primerane zasadiť SNR do mozaiky diania rokov 1946 – 1948.

Vnútropolitický vývoj na Slovensku v tomto období bol z medzinárodného hľadiska odrazom vývoja situácie v štátoch, ktoré sa na základe jednostranného rozhodnutia spojeneckých veľmocí v Jalte stali súčasťou záujmovej sféry Sovietskeho zväzu. Na vnútroštátnej úrovni zasa odrazom konkrétnej politiky Prahy, Komunistickej strany Československa a Národného frontu, akú uplatňovali voči Slovensku a Slovákom. Medzníkom v tomto vývoji sa stalo víťazstvo Demokratickej strany (DS) vo voľbách do Ústavodarného národného zhromaždenia (ÚNZ) v máji 1946. Volebné víťazstvo DS na Slovensku nevnímala nekomunistická česká politická elita ako víťazstvo demokracie, nevyužila ho na posilnenie nekomunistickej opozície, ale spojila sa na báze čechoslovakizmu s českými komunistami proti nej, pričom ju spoločne začali ideologicky diskreditovať a verejne obviňovať z tzv. ľudáctva či novofudáctva („ľudáci druhého rangu“).

V dôsledku volebného víťazstva DS sa slovenská politická scéna začala v českom prostredí vo všeobecnosti ponímať ako subštandardná, čo sa stávalo hlavným argumentom postupujúcej unitarizácie štátu. Z opačnej strany sa dá

tiež uvažovať v tom zmysle, že česká politická reprezentácia v mene centralizácie štátu neváhala potláčať demokratické princípy. Tento dvojité tlak našiel vyjadrenie najmä v oslabení slovenských národných orgánov v tzv. tretej pražskej dohode z júna 1946. Zásadný posun v štátoprávnom usporiadaní sa v nej prejavil už i tým, že v nej SNR po prvý raz nevystupuje ako zmluvný partner.¹ Dohodou sa centrálné politické vedenie odklonilo od Košického vládneho programu uznávajúceho samobytnosť slovenského národa a kodifikujúceho určitú formu federatívneho, hoci asymetrického modelu štátoprávneho usporiadania ľudovodemokratickej ČSR. Tento stav definitívne uzákonila Ústava ČSR z mája 1948.

Potlačenie slovenských národných orgánov² a odsunutie slovenskej otázky ako druhoradej v prospech triedneho boja a upevnenia „ľudovodemokratických základov štátu“ sa zároveň stalo efektívnym nástrojom na udusenie demokracie na Slovensku a na uchvátenie úplnej moci zo strany komunistov. Presadenie hegemonného postavenia pražského centra dávalo KSČ záruku, že sa Slovensko vráti na „správnu cestu“ revolúcie, z ktorej zišlo po májových parlamentných voľbách a stalo sa „brzdou“. Slovenskí komunisti po volebnej porážke, v úsilí udržať si tu pozície, vsadili jednoznačne na čechoslovakizmus. V tomto sa mohli účinne oprieť aj o českú nekomunistickú politickú scénu (reprezentovanú E. Benešom), ako aj o českú kultúrnu elitu a médiá.³

Slovenská národná rada sa po februárovom prevrate v roku 1948 stala nástrojom moci podriadeným štátostrane. Táto zásadná politická zmena má svoju prehistóriu v relatívne demokratických politických zápasoch na pôde SNR práve v prelomovom období mája resp. septembra 1946 až marca 1948. Otvorený nástup komunistického totalitarizmu v ČSR sa začal na Slovensku bezprecedentnou zmenou výsledkov volieb a otvoreným ignorovaním vôle slovenského voliča, keď po tzv. jesennej kríze 1947 došlo k zmene zloženia Zboru povereníkov v neprospech DS. Toto pošliapanie demokracie

-
- 1 KVVTKO, M.: *Dohody o štátoprávnom usporiadaní pomeru Čechov a Slovákov v oslobodenej vlasti*. Bratislava 1991, s. 47.
 - 2 Už princíp Národného frontu ako strešnej organizácie všetkých politických strán, ktorý predokúval zásadné opatrenia a rozhodnutia prijímal konsenzom (nie hlasovaním), znamenal výrazné oslabenie parlamentnej moci (SNR aj ÚNZ).
 - 3 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 41, 46.

v Česko-Slovensku malo svoje predpolie v úplnom podriadení slovenských národných orgánov (Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov) pražskej vláde, v ktorej mala slovenská politická reprezentácia len sekundárne postavenie (7 z 26 členov). Zbor povereníkov, ako orgán „československej“ výkonnej moci na Slovensku, sa zároveň formálne zodpovedal Slovenskej národnej rade. Mocenský súboj (minimálne vo verbálnej rovine) na pôde SNR bol tak neodmysliteľne spojený s významnými medzníkmi jeho fungovania.

Podľa májových výsledkov volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia sa malo postupovať aj pri del'be kresiel v SNR a v Zbore povereníkov. Demokratická strana mala získať na princípe pomerného zastúpenia (oproti dovtedajšiemu princípu parity) dve tretiny mandátov. Malo sa tak udiť schválením právnej normy v SNR do dvoch mesiacov od volieb.⁴ Prijat' nariadenie o obnovení SNR na podklade výsledkov volieb do ÚNZ sa podarilo pri jej pôvodnom zložení na 19. plenárnej schôdzi SNR v júli 1946. Tento akt, rovnako ako aj schvaľovanie tretej pražskej dohody na tomto zasadnutí, sprevádzala polemická diskusia.⁵

Gustáv Husák ako popredný predstaviteľ KSS zo zreteľných dôvodov kritizoval tento postup s tým, že by preferoval samostatné voľby do SNR – „...radšej by som videl jej obnovenie cestou priamych a tajných volieb, nakoľko ide o orgán zákonodarný a keď už raz k tajným a priamym voľbám v našom verejnom živote sa pristúpilo, bolo by dôstojné Slovenskej národnej rade, aby táto cesta bola použitá“.⁶ Za dôvody, pre ktoré sa tak neudialo, označil najmä potrebu „zbytočne nerozrušovať hladinu verejného života“. Pritom sa vyslovil, pri odmietnutí „kampane“ voči KSS a obvinení z „mocenskopolitických chůťok KSS“, že všetky strany Národného frontu na Slovensku prijímajú princípy demokratického volenia zástupcov a aj v budúcnosti ich chcú obhajovať. SNR vznikla podľa jeho slov „na revolučných, protiludáckych, protigardistických,

4 Tento postup bol však až výsledkom politických bojov. Bližšie pozri BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 103, 117.

5 RÁKOŠ, E., RUDOHRADSKÝ, Š.: *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*. Bratislava 1973, s. 123 – 124.

6 Slovenská národná rada 1946. Stenografický zápis o priebehu 19. zasadnutia pléna SNR, konaného dňa 16. júla 1946 v Bratislave, s. 25.

protinemeckých a protikompromistických politických základoch...“. Dnes sa obnovuje nie voľbami, ale politickou dohodou, mal by sa však do nej dostať iba „*aktívny účastník povstania alebo odboja..., ľudia, u ktorých je garancia správnej politickej organizácie...“*.⁷

Takáto „správna“ politická príslušnosť, akcentovaná na všetkých úrovniach výkonu štátnej správy, bola na jednej strane nástrojom presadzovania vlastnej politickej vôle (zväčša cez členov či sympatizantov KSS), na strane druhej spôsobom eliminovania „nežiaducich“ vplyvov, názorov alebo konania politických súperov najmä ich označením za nepreverených, neosvedčených, nedôveryhodných. Zväčša nimi boli ľudia kresťanský, národne a najmä antikomunisticky zmýšľajúci.

V ďalšom prejave sa Husák odklonil od jadra témy a predstavil svoje videnie aktuálneho politického stavu – s cieľom včas poukázať na rysujúce sa „politické nebezpečenstvo“. Demokracia by sa podľa neho mala chápať protifašisticky, ako zbavenie sa policajno-byrokratického aparátu a nie ako návrat do roku 1938. V posledných mesiacoch však vraj, naopak, pozoruje „aktivizáciu ľudáckych síl“, legalizáciu „ideológie tisoovského režimu“ prejavujúcu sa líniou protikomunistického boja, „goebbelsovského antisemitizmu“, negatívnymi postojmi k poštátneniu priemyslu, k ľudovým orgánom či voči Čechom. Mal tým na mysli najmä predvolebnú, tzv. Aprílovú dohodu uzatvorenú medzi predstaviteľmi DS a katolíckym krídlom politikov z 30. marca 1946, ktorá sa stala rukolapnou zámkou takéhoto osočovania DS.

Doteraz tu bol podľa Husáka spoločný postup dvoch strán (KSS a DS), pretože tu bol aj „spoločný nepriateľ“. Teraz vraj DS spoločnú platformu opúšťa, čím vysvetlil tzv. kampaň proti nej.⁸ Nie je totiž možné „*s politicky nepriateľskými silami robiť pakt proti silám, s ktorými sme spojenecky donedávna stáli...“*. Tento „pakt“ označuje pritom za „jeden bohapustý kšeft“. KSS sice plní „*zásadu náboženskej slobody, tolerancie, lojality voči cirkvám a poslaniu...“*, avšak nedovolí, „*aby náboženské presvedčenie ľudí stalo sa*

7 Tamže, s. 27, 29.

8 Situáciu čiastočne vystihol historik M. Barnovský: „*Vzájomné vzťahy medzi DS a KSS prešli v rokoch 1944 – 1948 niekoľkými vývojovými fázami, od partnerstva cez zápas o podiel na moci až k nepriateľstvu. Z partnerov sa stali protivníci, z protivníkov nepriatelia.*“ BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 41 – 42.

politickým inštrumentom k reakciám protidemokratickým, protisovietskym a v iných dôsledkoch aj protištátnym rejdom“.⁹

Ako sa v ďalšom slede udalostí naplno ukázalo, jedným zo zámerov komunistickej moci bolo aj potlačenie náboženského života a najmä cirkví. Znamenali pre ňu totiž príliš veľké ohrozenie mocenského postavenia a nemožnosť naplno ovládnuť duchovný svet ľudí. Ako potenciálne podhubia odporu a ako organizácie schopné zasiahnuť do vývoja v štáte boli pre ňu trvalým rizikom, ktoré bolo nevyhnutné minimalizovať – a to aj násilnými metódami. Slovná ekvilibristika presvedčajúca prevažne katolícke Slovensko o pozitívnom postoji KSS k náboženskému cíteniu občanov sa čoskoro demaskovala ako falošná pretváрка. Na jej ceste k moci sa pre ňu stali prvoradým verejným nepriateľom práve katolícki politici pôsobiaci v DS.

Reakciou v tomto zmysle na Husákov prejav bola reč **Andreja Žiaka** (DS) k návrhu na vydanie nariadenia o obnove národných výborov na Slovensku na podklade výsledkov volieb do ÚNZ. Zameral sa predovšetkým na obhajobu DS ako strany hlásiacej sa k pravej demokracii a antifašizmu, ktorej kampaň voči KSS bola iba obranou, respektíve určitým útokom na už skôr a ráznejšie vyvolanú kampaň voči DS. „*Vybočenie z demokracie nazývať to, že na Slovensku 62 % voličov prejavilo dôveru DS, je pochybná vec.*“ Za hlasy vo voľbách je podľa neho každá strana ochotná k ústupkom, a „*o tieto hlasy katolícke všetkým stranám išlo*“, pričom veriaci katolíci musia mať tiež svoje demokratické zastúpenie. Demagógiu komunistov vystihol lapidárne, keď poukázal na to, že ktosi začal dávať medzi katolíka a ľudáka znamienko rovnosti. To, že kresťania na Slovensku inklinovali prirodzene skôr k DS, vysvetlil filozofickými rozdielmi medzi oboma stranami. Zatiaľ čo DS je stranou budujúcou na kresťanských a idealistických základoch, KSS je marxistická strana s materialistickou bázou. Vedenie DS sa však rozhodne stavia proti tomu, „*aby sa Demokratická strana stala klerikálnou. ...nechce byť ani katolícka, nebude ani evanjelická... bude demokratická, postavená na kresťanských základoch.*“¹⁰

9 Slovenská národná rada 1946. Stenografický zápis o priebehu 19. zasadnutia pléna, s. 28.

10 Tamže, s. 36, 37. Ľudáckych hlasov je podľa Žiaka dosť v každej strane; napríklad Strane slobody sa takáto kritika neadresuje, hoci zvyrazňovala svoj katolícky program viac. (V závere vystúpenia nezabudol Žiak uistiť prítomných tiež

Ešte významnejšou a polemickejšou na tejto schôdzi SNR bola diskusia k prijímaniu dohody z júna 1946 (označenej ako tretia pražská dohoda). Tento dokument schválila centrálna vláda pod vedením Zdeňka Fierlingera (Československá sociálna demokracia) ako dohodu medzi ňou a zástupcami slovenského Národného frontu 28. júna 1946. Pošliapala väčšinu princípov stanovených počas spolupráce časti reprezentácie Slovákov a Čechov v období povstania, ktoré sľubovali obnovenie Česko-Slovenskej republiky na zásade rovný s rovným. Výrazne okliešťovala kľúčovú zákonodarnú právomoc SNR, keď sa návrhy jej nariadení museli predkladať na predbežný súhlas vláde. Zo Zboru poverenikov ako výkonného orgánu SNR urobila priamy nástroj centrálnej moci, keď jeho členov oficiálne podriadila pražským ministrom. To bolo azda aj logickým dôsledkom situácie, v ktorej ho už počas rokovaní o dohode označil minister informácií Václav Kopecký za pokračovanie „tisoovského režimu“.

V úvode rokovania SNR, ktorá nemala možnosť o dohode meritórne rozhodnúť a pre vysokých funkcionárov bolo preto iba povinnou jazdou presadiť jej formálne schválenie, sa k dohode ambivalentne postavil (a predstavil jej päť článkov) predseda SNR **Jozef Lettrich** (DS). Zľahčiť dosah jej očividne nedemokratických a protislovenských ustanovení sa pokúsil konštatovaním, že v ústavnoprávnom provizóriu majú politické dohody len morálnu a politickú záväznosť, „*štát treba budovať na právnych základoch*“. Obnovené „československé štátne spoločenstvo“ sa má opierať o uznanie slovenskej národnej individuality a o úplnú národnú rovnoprávnosť, majú sa uspokojovať slovenské i české záujmy, ale i „spoločné československé“ – „*bratia Česi budú sami spravovať svoje domáce české veci, ako zasa Slováci svoje vlastné národné veci a potom, že spoločné celoštátne záležitosti budeme spravovať spolu, Česi a Slováci*“.

Tieto zásady sa podľa Lettrichovho názoru opierajú o viaceré dokumenty od roku 1943, pričom Demokratická strana dosiahla v Národnom fronte svojimi pozmeňujúcimi návrhmi k dohode v tomto smere určitý kompromis.¹¹

o srdečnej „slavianskej láske“ k ZSSR.) Pavel Slosiarik (DS) sa vo svojom výstupe k danému bodu programu zasadzoval najmä za to, aby boli v národných výboroch ľudia s politicky čistými rukami a svedomím, neschovávajúci mravnú špinu za politickú legitimitáciu tej či onej strany.

11 Za základ rokovaní o tretej pražskej dohode presadili slovenskí komunisti návrh

Hoci si bol vedomý, že dohoda vyvoláva v slovenskej verejnosti znepokojenie a obavy, tie by vraj boli „*odôvodnené iba vtedy, keby na strane celoštátnych exekutívnych orgánov nebolo dostatok dobrej vôle pre uplatnenie zásad o národnej rovnoprávnosti Čechov a Slovákov*“. Ako zdôraznil, Slovensko prináša jednote republiky značné ústupky a obete zo svojich inštitúcií vytvorených povstaním, čo by neskôr malo byť ocenené. Dohoda sa stáva iba rámcovou a je krokom dopredu na ceste provizórneho usporiadania vnútropolitického života. Do ústavy štátu sa dohody prevezmú len vtedy, ak sa v praxi osvedčia, inak „*budeme mať voľnú ruku pri hľadaní lepších spôsobov riešenia*“, ¹² uzavrel Lettrich.

Pomerne kladne sa k dohode v úvode prejavu postavil člen SNR **Jozef Lukačovič** (DS), ktorý odmietol ako nezmyselný „dajaký dualizmus“ (pričom sa nesmú obnoviť problémy, ktoré zapríčinili „nešťastný 6. október 1938“ a „smutný 14. marec 1939“). Za nedostatočne precízne formulované označil však tú časť dohody, ktorá hovorí, že rezortný minister je oprávnený vykonávať svoju právomoc na Slovensku, čo môže podľa neho spôsobovať duplicitu (hoci verí, že to bude slúžiť iba „pružnosti spolupráce“). Ďalej sa zmienil o „politickom ovzduší“, v ktorom sa dohoda prerokúvala. DS získala vo voľbách 62 % a iba vyše 12 000 voličov (necelé 1 %) odovzdalo prázdne volebné lístky, čo podľa neho reprezentuje mizivú opozíciu. Ani „neprajná emigrácia“ tak nemôže spochybniť postoj ľudu k obnovenej republike. „*Na tomto tak skvelom štátotvornom akte má hlavný podiel hlavne Demokratická strana, lebo... vedela zapojiť všetky zložky národa...*“ ¹³

Povereník školstva a osvetý **Ladislav Novomeský** (KSS) v duchu filozofie svojej strany zdôraznil, že výdobytky povstania môže vidieť ako ohrozené

českého Národného frontu z 12. júna 1946. Predstavitelia DS sa usilovali drobnými úpravami iba zmierniť jeho centralizačný dopad a urýchliť obnovenie SNR a národných výborov; akceptovala sa nakoniec len časť ich pripomienok.

- 12 Slovenská národná rada 1946. Stenografický zápis o priebehu 19. zasadnutia pléna, s. 4, 6.
- 13 Tamže, s. 14. DS, ako strana povstania a spoluobnoviteľka ČSR, je teda podľa Lukačoviča v prvom rade oprávnená vystupovať v mene väčšiny slovenského národa. Zdrvivúce volebné víťazstvo však nemohli znieť protivníci, a tak spustili voči DS kampaň. Politickým programom DS je prítom, ako zdôraznil, jednotnosť a nedeliteľnosť ČSR, odlišuje sa len kresťanským individualistickým svetonázorom a uprednostňovaním evolučnej cesty pokroku.

touto dohodou len ten, kto si predstavoval, „že heslom našej revolúcie je uchovanie a prenesenie Slovenského štátu do Československej republiky... s jeho obmedzeným provincionálnym nacionalizmom, s jeho izolovaným ponímaním slovenskej národnej myšlienky, s jeho živelným protičeským odporom, ba i jeho antisemitizmom, arizáciami a arizátormi, s jeho kastovníckou sociálnou politikou..., necnosťami náboženskej neznášanlivosti a nezodpovedného zahalovania protipokrokových i protisocialistických, ba i protisovietskych úsílí do konfesiónálneho rúcha.“¹⁴ Všetky tieto „zahanbujujúce vlastnosti“, ktoré komunisti pravidelne forsírovali pri označovaní ľudí s inými názormi, mala a má podľa Novomeského vykoreniť revolúcia. Zhrnul tri výdobytky povstania:

1. Zaradenie Slovákov medzi spojenecké a demokratické národy (nie medzi porazených).
2. Obnovenie ČSR „zavrnutím starého politického a národného centralizmu“ ako triumf nad separatizmom a izolacionizmom: „Naša revolúcia teda nevybojovávala voči Čechom nejaké slovenské práva... nenastolovala slovenské národné inštitúcie ako orgány protičeské, alebo také, ktoré nič spoločného s Čechmi mať nechcú“, v čom bol údajne práve rozdiel „medzi ľudáckym pojatím slovenskej národnej otázky a pojatím povstaleckým“, rozdiel medzi „naším národným víťazstvom... a fikciou slovenského národného víťazstva v roku 1938“. Výdobytkom povstania je v jeho očiach obnovenie ČSR „a nie právo na odlúčený život, právo na separatizmus“.¹⁵
3. Antifašistický princíp, princíp hospodárskej, politickej a spoločenskej demokracie.

Prerokovaná dohoda podľa Novomeského nič nemení na národnej zvrchovanosti, na slovenskej pozícii v ČSR, hoci jej interpretácia si bude často vyžadovať i „taktickosť“. Veď niektoré formulácie ústavy z roku 1920 – napríklad „*idea politického etnického centralizmu československého*“, ktoré boli príúzkou pre slovenský život, sú už „zvrátené“. „*Legitimáciu k suspendovaniu týchto princípov dal národ svojím povstaním,*“ uzavrel Novomeský.¹⁶

14 Tamže, s. 17.

15 Tamže, s. 17, 18.

16 Tamže, s. 19.

Na rozpor dohody s ústavným zákonom č. 65/1946 Zb. (o Ústavodarnom národnom zhromaždení) v obzvlášť výpovednom prejave upozornil **Peter Škodáček** (DS). Položil si otázku, či a do akej miery je daná dohoda obvyklou a spôsobilou formou na podstatné zúženie originálnej, výlučnej a neobmedzenej právomoci SNR ako vrcholného revolučného orgánu. Následne citoval viaceré dokumenty a prejavy z rokov 1943 – 1945, ktoré oficiálne proklamovali úplnú rovnoprávnosť slovenského a českého národa, a tiež postavenie SNR nielen ako oprávnenej predstaviteľky samobytného slovenského národa, ale aj ako nositeľky štátnej moci na Slovensku („zákonodarnej, vládnej, výkonnej“). Už prvú pražskú dohodu medzi česko-slovenskou vládou a Predsedníctvom SNR podpísanú 2. júna 1945, ktorá síce uznala SNR ako zvrchovanú predstaviteľku samobytného slovenského národa, vymedzovala však zároveň výlučné kompetencie pre centrálnu moc v Prahe, označil Škodáček za zásah zo strany celoštátneho zákonodarstva prinášajúci nejasnosti ohľadne normotvornej právomoci SNR. „*Nábeh k ústavnému zakotveniu SNR a jej činnosti bol daný ústavným zákonom č. 65/1946 Sb. z.*“ Ním uznal celoštátny zákonodarcu SNR za nositeľku zákonodarnej moci na Slovensku.

Druhá dohoda z 11. apríla 1946, ktorá opäť v istých sférach posilňovala právomoci centra, podľa neho iba „*vhodným spôsobom chce zabezpečiť súčinnosť a vzájomné informovanie sa...*“ Až pri tejto tretej dohode sa podľa Škodáčka vynára otázka, či ňou nebol porušený ústavný zákon č. 65/1946 a je zrejmé, že je „*v príkrom rozpore so slávnostným uistením predsedu vlády z 5. apríla 1945*“. Z. Fierlinger ho predniesol v duchu zásady národnej rovnoprávnosti v Košiciach pri príležitosti vyhlásenia programu prvej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov (Košický vládný program).

Ďalej Škodáček pokračoval logickou právnou argumentáciou k jednotlivým bodom prerokúvanej dohody. Vyvodil, že SNR sa ňou „*dostáva úplne do područia vlády*“, celkom je podlomená zákonodarná činnosť SNR (dostáva len právomoc vydávať druhotné nariadenia), politickou dohodou sa zatláča zákonodarcu s originálne nadobudnutou právomocou, odníma sa mu možnosť samostatnej činnosti a rozhodovania, zároveň podlieha „*sústavnej preventívnej a posteriornej kontrole*“ zo strany vlády. Načrtnol paralelu medzi normotvornou činnosťou SNR a bývalého Krajinského zastupiteľstva podľa zákona č. 125/1927 Sb. z. a n., pričom to bolo vo výhode, že sa o svojej zverenej (hoci

obmedzenej) právomoci nemuselo „dohadovať“. Predložený dokument, ako konštatuje v závere, „*je nesporným krokom k návratu k pomerom, aké boli v ČSR pred rokom 1938*“, mení sa ňou pozitívne právo, pričom nevedno, pod nátlakom akých politických okolností k nej došlo. Je možné len očakávať, že sa nestane „*prejudiciom pre budúce ústavné postavenie Slovenska...*“¹⁷ Jeho nádej sa nenaplnila a ústava z mája 1948 definitívne kodifikovala takto oklieštené postavenie slovenských národných orgánov.

Taktiež právnu argumentáciu k bodu 3 dohody s poukázaním na množstvo nejasností, rozporov a kolízií uprednostnil predseda Najvyššieho kontrolného dvora (NKD) **Fedor Thurzo** (DS). Sústredil sa najmä na ustanovenie, že táto inštitúcia (sídliaca v Bratislave) má byť výkonným orgánom Najvyššieho účtovného kontrolného úradu, čo nemá oporu v práve a v praxi prinesie neprekonateľné ťažkosti. Ohradil sa voči tomu, že sa takto jednoduchou dohodou priamo menia platné zákony, neguje sa platný právny poriadok.

V už zmienenom prejave sa **Gustáv Husák** dodatočne dotkol taktiež tejto problematiky. Pokúsil sa definovať postavenie SNR v súvislosti s „československým pomerom“, pričom je „každému jasné“, že to nebol tento faktor, čo rozbil republiku, „že to nebolo nesprávne riešenie otázky národnostnej v ČSR, ale že to bola krajná benevolencia fašistickým elementom u nás i v medzinárodnom merítku...“. Povstanie podľa neho stávalo na tvrdošti voči „fašistickým a rozvracačským elementom“, a dnes sa to prezentuje, „ako by celý zmysel tohto povstania bol spočíval v tom, že si Slováci zabezpečili národnú inštitúciu proti Čechom“, ktorú si musia za každú cenu udržať (podotkol pritom, že aktuálne novinové články o tejto otázke sa nápadne podobajú „ľudáckym formuláciám“ spreď roka 1938). Avšak, ako Husák vypíchol, základná otázka svojbytnosti národa je dnes už vyriešená „jednoznačne a navždy v náš prospech“. Ostatné otázky sú vecou praxe. Vedenie KSS malo jasný kurz za obnovenie ČSR, a „práve tak jasne odmieta koncepciu čechoslovakizmu..., ...názory na úpravu vnútornú tejto obnovenej republiky tak, ako boli jednou časťou londýnskej emigrácie nám tlmočené“. Iba svojím zložením a prácou môže SNR dosiahnuť vážnosť, inak sa stane len dekoratívnou

17 Tamže, s. 21, 22.

záležitosťou, uzavrel Husák.¹⁸ Pri úzkom právnom vymedzení mantinelov na činnosť SNR však jeho slová ostali len frázou.

Napriek predneseným zásadným výhradám SNR väčšinou hlasov tretiu pražskú dohodu odsúhlasila. „*Prvý povolebný komunistický úder proti DS postihol v prvom rade národno-politické záujmy Slovákov a postavenie ich orgánov. Bol to triumf centralizmu, českého nacionalizmu a oživenia českoslovakizmu.*“¹⁹

* * *

V novom zložení, odvodenom od výsledku volieb do ÚNZ, sa štvrtýkrát od roku 1944 reorganizovaná SNR zišla na svojom prvom plenárnom zasadnutí až 3. septembra 1946. Stovka kresiel sa rozdelila v pomere 63 DS, 31 KSS, 3 Strana práce (SP) – od septembra 1946 premenovaná na Sociálnu demokraciu na Slovensku (SD) – a 3 Strana slobody (SSI). Kandidátov na členov SNR navrhli politické strany a odobriť ich musel slovenský Národný front. Na svojom prvom zasadnutí plénum SNR zvolilo členov Predsedníctva SNR: predsedom sa stal Jozef Lettrich (DS), podpredsedami Andrej Cvinček a Milan Polák z DS, Ivan Horváth a Karol Šmidke z KSS.

Predseda SNR **Jozef Lettrich** formuloval v úvode rokovania programové ciele SNR takto: odkaz povstania, oddanosť vlasti, služba slovenskému národu (brániť jeho duchovné a hmotné záujmy), stráženie demokracie, pokroku a sociálnej spravodlivosti v mene štátneho, národného a politického rozvoja, ďalej presídľovanie Slovákov s cieľom „*posilniť náš rod a jeho práva na túto zem*“. SNR označil za pre Slovensko nenahraditeľný činiteľ, ktorý má byť spolu so Zborom povereníkov ako „*záruka národnej rovnoprávnosti Slovákov zachované a ústavne zabezpečené*“. „*SNR má... poistiť Slovákov v tejto polovici štátu neobmedzené národné a politické práva.*“²⁰

Hoci sa Demokratická strana jednoznačne hlásila k štátnej jednote a nedeľiteľnosti ČSR, k „bratskej láske Čechov a Slovákov“, dokonca istá časť

18 Tamže, s. 30.

19 KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha 1990, s. 184, preklad z češtiny.

20 Slovenská národná rada 1946. Stenografický zápis o priebehu 1. (ustanovujúceho) zasadnutia pléna SNR zo dňa 3. septembra 1946, s. 3, 4.

predstavitel'ov DS zastávala miestami až čechoslovakistické postoje, národnou agendou sa stala v danom období (súvisiacom s prácami na ústave ČSR) hovorkyňou názorov tej časti slovenskej verejnosti, ktorá mala záujem na čo najrovnoprávnejšom vzťahu Slovákov a Čechov (princíp rovného s rovným), na čo najväčšej miere slovenskej samobytnosti. V telegramoch zaslaných prezidentovi, predsedovi Národného zhromaždenia a predsedovi vlády vyjadrila SNR odhodlanie pomáhať pri príprave ústavy ČSR, pri uskutočňovaní dvojročného plánu a pri budovaní republiky „*pre blaho národa slovenského i českého*“.

Od celoštátneho dvojročného plánu sa odvíjalo expozé dezignovaného predsedu 7. Zboru povereníkov **Gustáva Husáka**, ktorý uviedol jeho **Programové vyhlásenie**. Zbor vymenovalo Predsedníctvo SNR po predchádzajúcom súhlase vlády 16. augusta 1946 (definitívne zloženie členov po ich doplnení bolo 9 DS, 5 KSS, 1 nešťaník). Husák vyzdvihol, že bol zostavený na princípe politiky Národného frontu, princípoch povstania a obnovenia ČSR. Zasadzoval sa za upevnenie ľudového a demokratického charakteru štátu a sociálnych vymožeností pri plnej zhode s vládou a dovtedajšími politickými dohodami. V ďalšom vystúpení sa zamerával predovšetkým na otázky hospodársko-sociálneho charakteru (industrializácia ako náprava chybnéj hospodárskej štruktúry Slovenska; odstránenie vojnových škôd, zvýšenie životnej úrovne). Predstavil zámery v rôznych oblastiach ekonomického života, dotkol sa problému presídľovania Slovákov, vnútornej kolonizácie, kultúrneho budovania. Pozornosť venoval aj ľudovým súdom a tzv. národnej očiste verejného života (štátny aparát, hospodárske, kultúrne a cirkevné inštitúcie), aby sa zamedzilo vnášaniu ducha „porazenej ideológie Tisovho režimu“.

Toto konštatovanie bolo v celom nasledujúcom politickom boji na pôde SNR určujúce. Nálepku obhajcu „Tisovho fašistického režimu“, neofudáka, klérofašistu, rozvracačského živlu, triedneho nepriateľa si vyslúžil každý politicky nepohodlný oponent určený na odstránenie z verejného života. Navyše sa účelovo vyťahovala aj karta národnej nespôahlivosti v prípade Maďarov či Nemcov. Zaklínadlo nepriateľa republiky fungovalo absolútne, v straníko-politickom boji slúžilo nielen na diskreditáciu jednotlivcov, ale najmä celej politickej strany, ktorá vraj mala takéto elementy ochraňovať či dokonca podporovať. Situácia pripomínala obdobie spred roka 1938, keď sa každý

autonomistický pohyb a zasadzovanie za národné práva Slovákov demagogicky označoval ako maďarská iredenta pri súčasnom pripomínaní zákona na ochranu republiky. Paradoxné však bolo, že v roli obviňovaných sa postupne ocitali aj tí, ktorí v radoch Demokratickej strany spolupracovali s KSS počas ilegálneho odboja a v ďalších mesiacoch spolubudovali základy takejto politiky a príslušných právnych noriem.

Rozprava k Programovému vyhláseniu Zboru povereníkov v ďalšom pléne SNR konanom na druhý deň priniesla stanovisko podpredsedu SNR **Karola Šmidkeho** v mene KSS. Za poslanie SNR v ňom označil spoluprácu so všetkými slovanskými štátmi na čele so ZSSR, ako aj ideu „*národného štátu Čechov a Slovákov bez nemeckej a maďarskej menšiny*“, pokrokovú líniu, mierové úsilie a sociálnu spravodlivosť. Slovenský národ ako svojbytný národ má podľa jeho predstáv vládnuť v republike spolu s českým ako rovný s rovným. Hoci sa povstaním zavrhol centralistický čechoslovakizmus, neprešlo sa na protičeskú líniu. Zavrhla sa vraj idea jednotného československého národa – tá bola „*jednou z tých chýb minulosti, ktoré viedli časť Slovákov k separatizmu*“. Šmidke zdôraznil stanovisko slovenských politických strán za očistu verejného života, ako aj za odsúdenie „*zneužívania náboženstva na politické ciele*“, ktoré vyplýva z úsilia „*stotožňovať boj proti novoľudáctvu s bojom proti katolíkom*“.²¹ Vyslovil sa za uskutočnenie slovenskej časti dvojročného plánu, za upevnenie Národného frontu, jednoty robotníkov, roľníkov, živnostníkov a inteligencie, jednoty bez ohľadu na stavovskú alebo náboženskú príslušnosť.

V súvislosti s ústavnoprávnym postavením Slovákov sa kriticky vyjadril člen SNR za DS **Pavol Haljan**. Upriamil pozornosť na otázku, ako bude formulovaná v ústave ČSR zásada rovný s rovným. Slovenské požiadavky sa majú podľa jeho predstáv definovať tak, ako sa „*prejavila vôľa slovenského ľudu pri voľbách 26. mája*“. V pozícii obhajcu národných záujmov sa vyjadril, že povereníci majú chodiť do Prahy predovšetkým ako slovenskí politickí činitelia bez ohľadu na stranícku príslušnosť, aby obhajovali najmä slovenské stanovisko.²²

21 Slovenská národná rada 1946. Stenografický zápis o priebehu 2. zasadnutia pléna SNR, konaného dňa 4. septembra 1946 v Bratislave, s. 6, 7.

22 Tamže, s. 47.

Na druhý deň sa na 3. zasadnutí pléna SNR v úplne inom bode programu k tejto rozprave vrátil **Ladislav Holdoš** (KSS). Ostro kritizoval Haljanovo vystúpenie, ktoré vraj najmä v štátoprávnej otázke malo vzbudiť dojem, že „*Slováci musia podstúpiť boj za zaistenie svojich národných požiadaviek*“, pričom sa vraj spochybňovali vyhlásenia Klementa Gottwalda v Bratislave. Opäť zdôraznil, že KSS je za „*slovanský charakter nášho štátu bez Nemcov a Maďarov*“. Navyše je podľa neho neopodstatnené pripomínať volebný výsledok z mája na Slovensku, naopak. To, že v Česku vyhrali voľby „*prokrokové sily*“ je zárukou toho, že „*naše výdobytky*“ budú zaistené. Napadol aj kritikov „*zjednotených odborov*“ a „*jednotných nadstraníckych masových organizácií*“.²³

Viacerí rečníci akcentovali v rozprave k programovému vyhláseniu Zboru povereníkov zásadu osobnej, majetkovej a náboženskej slobody. Dotkli sa problému očisty verejného života, administratívy, ďalej reemigrácie, reslovakizácie, výmeny obyvateľstva medzi Slovenskom a Maďarskom s následnou vnútornou kolonizáciou, hraničných sporov s Poľskom, rovnako tiež industrializácie Slovenska, pôdohospodárskych, priemyselných, finančných, dopravných, sociálnych, kultúrno-školských a iných záležitostí. **Ján Bečko** (SP) kritizoval fakt, že dvojročný program predložili priamo do SNR bez prerokovania v Národnom fronte, pričom ten má byť rešpektovaným činiteľom aj z vládnuccich strán. Podobnú, ešte ostrejšiu, kritiku vyslovil aj **Ján Beharka** v mene Strany slobody s tým, že je otázne, či ide ešte o demokratickú politiku Národného frontu, alebo už iba o vládnutie formou koalície.²⁴ Kritike podrobil aj často prijímané retroaktívne právne normy. **Michal Gáj** sa vyslovil, že iba „*hospodársky silné Slovensko môže byť silnou oporou nášho spoločného štá-*

23 Slovenská národná rada 1946. Stenografický zápis o priebehu 3. zasadnutia pléna SNR, konaného dňa 5. septembra 1946 v Bratislave, s. 4. Rozsiahlu apológiu odborového hnutia ako neodmysliteľnej sily pri presadzovaní dvojročného budovateľského plánu predniesol na tomto zasadnutí aj Štefan Kušík (KSS).

24 Slovenská národná rada 1946. Stenografický zápis o priebehu 2. zasadnutia pléna SNR, konaného dňa 4. septembra 1946 v Bratislave, s. 32. Malé strany – Strana práce a Strana slobody – boli urazené, že nedostali miesto v Zbore povereníkov. Túto svoju nespokojnosť preniesli aj na pôdu SNR a dávali ju pri každej príležitosti najavo. Na rozdiel od Česka, na slovenskej scéne výrazne dominovali len dve politické strany (DS a KSS), čo stupňovalo polarizáciu spoločnosti.

tu“.²⁵ **Rudolf Brtáň** (DS) vyjadril obavu, že popri dominantnej hospodárskej výstavbe sa kultúra nevdojak stáva druhoradou.

Dokument po dvojdnovej obsažnej rozprave parlament jednomyseľne prijal.

Diskusia sa ešte viac vyhrotila na 4. pléne SNR v novembri 1946 pri prerokúvaní finančného zákona a štátneho **rozpočtu na rok 1947**. ňou sa naplno prejavili rozpory v štátoprávnej otázke, keď sa rozprava zmenila práve na polemiku o nej. V expozé povereníka financií **Mateja Josku** (DS) odznela požiadavka, aby slovenskú časť rozpočtu prerokúvala a schvaľovala SNR, „vypojená“ už dohodou z 2. júna 1945. Podľa nej je ČSR jednotným hospodárskym celkom bez toho, aby Slovensko tvorilo osobitnú hospodársku jednotku, a teda aj štátny rozpočet patrí medzi „spoločné záležitosti“ prerokúvané a schvaľované na centrálnej úrovni. Tretia pražská dohoda z júna 1946 podľa Josku definitívne prisúdila SNR v tomto smere len právo na informovanosť, na oboznámenie sa s návrhom štátneho rozpočtu. Pritom pôvodne sa predpokladalo, že hoci sa osobitné potreby včlenia do rámca celoštátneho rozpočtu, budú danými prostriedkami disponovať slovenské orgány.

Josko zdôraznil, že vláda – na rozdiel od rozpočtu na rok 1946 – týmto zákonom prevzala výkonnú moc na Slovensku, keď odbúrala právo rozhodovania slovenských orgánov a najmä povereníka financií, ktorý môže iba podávať návrhy. Takéto dispozičné právo slovenskej strane nevyhovuje. SNR podľa neho pritom od začiatku vznikala nie iba ako dočasný revolučný orgán, ale „ako právny útvar so všetkými dôsledkami pre platný právny poriadok“. Výkonnú moc je podľa jeho slov možné presunúť len zákonom, pričom dohoda je iba vyjadrením politického postulátu. „Dokiaľ teda slovenské administratívne orgány výkonnú moc... vykonávajú, mali by disponovať aj finančnými prostriedkami...“ Týmto aktom sa im však nepriznáva podľa Joska ani taká kompetencia, akú mali bývalé krajinské výbory a zastupiteľstvá, čo nie je ani krokom k decentralizácii, ani k zjednodušeniu verejnej správy.²⁶

Na jeho vystúpenie nadviazal spravodajca rozpočtového výboru **Vladimír Brežný** (DS). Jeho vyjadrenia len podčiarkli kritický postoj k rozpočtu (ktorý

25 Tamže, s. 36.

26 Slovenská národná rada 1946. Stenografický zápis o priebehu 4. zasadnutia pléna SNR, konaného dňa 28. a 29. novembra 1946 v Bratislave, s. 10, 11.

„dostávame aspoň na formálne prerokovanie, keď už aj tak na ňom vôbec nič meniť nemôžeme“). Poverenie financií sa vo veci rozpočtu stalo podľa spravodajcu akýmsi zbytočným, „predbežným úradom“, navrhovateľom, zberným miestom žiadostí ostatných povereníctiev a poslíčkom, nie rozhodujúcou osobou. Ešte horšie je to s Najvyšším kontrolným dvorom, o ktorom v predkladanej norme „niet ani zmienky. Zmizol bez stopy.“²⁷ SNR je na tom v tomto smere aj podľa Brežného horšie ako bývalé krajinské zastupiteľstvo, „ktoré schvaľovalo vlastný rozpočet a v jeho rámci hospodáril“. Pritom lepšie sú na tom české krajiny so svojimi národnými výbormi, ktoré ako „nezákonnodarné zbory“ môžu o rozpočte nielen hovoriť, ale ho aj zostaviť a schváliť. Majú svoje krajinské financie, ktoré Slovensko ako administratívna jednotka nemá. Brežný tiež vyjadril rozčarovanie nad tým, že vláda neprijala pôvodné znenie normy, ktoré vypracovalo Ministerstvo financií. V závere prejavu predniesol pozmeňujúce návrhy podľa rezolúcie rozpočtového výboru z 27. novembra 1946, ktoré smerovali k rozšíreniu právomocí povereníka financií v tomto procese.

V následnej rozprave vystúpil ako prvý predseda Najvyššieho kontrolného dvora **Fedor Thurzo**, ktorý okrem iného zopakoval výhrady k legislatívnemu potlačeniu tohto orgánu, poukázal na právne nedostatky. Dotkol sa však aj otázky štátoprávneho postavenia Slovenska vyplývajúceho z dikcie prerokovaného návrhu. Namiesto hlásanej decentralizácie by na jeho základe podľa Thurza neexistoval na Slovensku ani štátny, ani samosprávny orgán, ktorý by mal aspoň také kompetencie ako české krajinské národné výbory. Podľa neho sa týmto prejavovým úmyslom nepriznať slovenským ústredným orgánom nijakú pôsobnosť „zámerne narušuje hierarchická výstavba štátnej administratívy a zavádza chaos v štátnej správe“. SNR „musí trvať na tom, aby výkonná moc – okrem vecí spoločných rezortov – bola na Slovensku obstaraná prostredníctvom slovenských ústredných orgánov“. Ich právomoc nesmie byť do prijatia ústavy „závislá na menlivom ponímaní formy štátnej jednoty... Oďňatím dispozičného práva s rozpočtovými prostriedkami dostali by sa totiž slovenské ústredné úrady úplne do područia centrálnych úradov v Prahe.“²⁸

27 Tamže, s. 20.

28 Tamže, s. 22, 23.

Členovia SNR za KSS oponovali tradične – potrebou upevnenia jednoty štátu a zvýšenia autority ústrednej vlády, ako aj dvojročným budovateľským plánom, ktorý má povzniesť Slovensko na hospodársku úroveň Česka. **Július Viktory** (KSS) vykreslil atmosféru doby v tom zmysle, že sa čoraz viac ozývajú hlasy proti Čechom, vyťahujú sa staré známe zbrane – heslá o pražskom centralizme, o ukračovani Slovenska, o odlive slovenskej krvi s cieľom vyvolať zdanie, „*akoby sme na Slovensku ešte aj teraz museli bojovať za svoje národné práva, že je ohrozené aj naše materiálne postavenie, že sa proste od dôb predmníchovskej republiky nič nezmenilo*“. Podľa neho dohody o rozdelení kompetencií museli po oslobodení prísť a iba zachytávajú skutočný stav. Ústredná vláda musí mať možnosť vládnuť v celom štáte – a táto vláda je – Viktoryho slovami – naša, sedia v nej „v spravodlivom pomere“ aj slovenskí ministri. Pritom z „pokrokových vrstiev českej spoločnosti“ nehrozí podľa Viktoryho Slovensku nebezpečenstvo: „*Nik nepomýšľa vážne na odbúranie slovenských národných inštitúcií, ani na obmedzenie ich kompetencie...*“²⁹ Ohradil sa voči označovaniu KSS za centralistickú, alebo naopak za separatistickú, a vyjadril sa, že je proti vzniku celoštátnych politických strán, s ktorými majú z prvej republiky zlé skúsenosti.

Viliam Šalgovič (KSS) vystúpil na podporu (aj finančnú) príslušníkov odboja a zastal sa „očierňovaných“ partizánov. Zdôraznil nevyhnutnosť „*zneвозмоžniť zradcom a kolaborantom vliv na fungovanie ľudovodemokratickej verejnej správy*“ a „*priznať sa k pokrokovej a demokratickej Európe*“.³⁰ **Ladislav Holdoš** (KSS) označil debatu za „*nariekanie nad nejakým údajným okliešťovaním právomocí SNR*“, a za vyvolávanie dojmu, „*že sme na prahu nejakej slovensko-českej krízy*“. Dotkol sa aj údajnej snahy „*oslabiť revolučné nariadenie o ľudových súdoch a umožniť, aby bol Tiso legálne oslobodený*“.³¹ Odsun Nemcov dopadol podľa neho tak, že boli vyvezení chudáci a bohatí ostali. Brzdí sa podľa neho pozemková reforma, problémy sú s distribúciou, čiernym obchodom.³² Vyslovil sa, že v Čechách sú aj slovenskí ministri, ktorí

29 Tamže, s. 24.

30 Tamže, s. 33.

31 Tamže, s. 42, 43.

32 Dramatizovanie situácie vo výžive a zásobovaní obyvateľstva bolo jednou z taktík KSS proti DS a jej povereníkom zodpovedným za dané rezorty. Ich cieľom bolo vyprovokovať nevraživosť obyvateľstva k tejto strane. Zároveň povereníka

do roku 1938 nenašli slovo za odsúdenie centralizmu – problémom je, že sa inak hovorí v Prahe a inak v Bratislave, uzavrel Holdoš.

Nad nedostatočnou vážnosťou SNR a zriedkavým zvolávaním jej pléna sa pozastavili viacerí rečníci. **Peter Škodáček** (DS) zdôraznil, že „*keby plénum SNR vedelo zaujať k otázkam zásadne slovenským jednomyselné stanovisko*“, bolo by možné otupiť „*hroty, ktoré vystrkuje pražská ministerská byrokracia*“.³³ **Juraj Pavlík** (DS) opäť podotkol, že SNR nemá ani takú právomoc, akú malo krajinské zastupiteľstvo. České a moravskosliezske krajiny budú mať okrem ústredného aj samostatné krajinské rozpočty, pýta sa teda – meria sa každému rovnako, má každý rovnaké práva a povinnosti? Členovia SNR mimo DS a KSS kritizovali okrem toho tradične aj obchádzanie Národného frontu na Slovensku (Ján Bečko, Ján Beharka).

Povereník pôdohospodárstva a pozemkovej reformy **Martin Kvetko** (DS) konštatoval, že zriedkavé zvolávanie SNR je dané tým, že nemá kompetenciu zásadne prerokovať normy, čím potom aj sami jej členovia strácajú motiváciu schádzať sa. Pritom od roku 1918 sa to stalo iba po druhý raz, že predstavitelia Slovenska „*nehovoria vôbec k nijakému rozpočtu, ktorý sa vzťahuje na toto územie*“. Z vlády vychádzajú zákony, ktoré sa prijali len jednoduchou väčšinou, slovenskí ministri k nim teda nedali súhlas. Kvetko prízvukoval, že politika na Slovensku „*musí vyvierat' z našich vnútorných potrieb, nesmie vyvierat' hnaná dynamikou českého života proti eventuelným záujmom... na Slovensku*“.³⁴ Slovenských ministrov (najmä za DS) sa zastal aj povereník Josko.

Prvá etapa pôsobenia SNR konštituovanej v septembri 1946 bola v rozhodujúcej miere spätá so štátoprávnou otázkou a naplno v nej odhalila neprekonateľné rozpory. Hoci sa daná problematika javila ako primárna, z ďalšieho sledu udalostí je zrejmé, že bola sekundárna, bola symptómom hlbšie väziacej diagnózy. Riešiť ju a oponovať logickými argumentmi už v tejto fáze zakorenenia choroby bolo neefektívne, bez šance na úspech. Len veľmi pozvoľna sa začínalo aj na pôde SNR diskutovať explicitne o tom, k čomu vývoj smeroval – o potlačovaní demokratických princípov a úsilí nastoliť vládu jednej strany.

pôdohospodárstva Martina Kvetka (DS) komunisti tradične obviňovali zo sabotovania pozemkovej reformy.

33 Tamže, s. 27.

34 Tamže, s. 45, 47.

To všetko pri širokom a silnom medzinárodnom zázemí z východu, a naopak, pri absencii záujmu zo strany západných veľmocí.

Postupne odhaľovali túto nezadržateľnú tendenciu aj nekomunistickí členovia SNR, ktorí sa o nej dokonca nebáli otvorene prehovoriť. Spočiatku akoby podcenili jej nebezpečnosť vo viere v zachovanie aspoň obmedzenej plurality a zdania demokracie. Rozpravu k rozpočtu, ktorú mnohí označili za odbiehajúcu od základnej témy – keď sa menila na rozbor ústavného postavenia Slovenska, využil **Josef Dočekal** na kritiku nedemokratickosti aktuálneho návrhu osnovy zákona o dočasnej úprave niektorých pomerov v tlači z dielne Ministerstva informácií. Podľa neho návrh nastoľuje cenzúru, uzurpuje si neobmedzený vplyv na novinárske zväzy a kodifikuje ustanovenia, „*ktoré sa citeľne dotýkajú slovenských záujmov*“. Minister môže zastaviť vydávanie určitých publikácií, na čo „*aj v tom tzv. Slovenskom štáte bolo treba súdneho výroku*“.³⁵

Jasnou predzvesťou krízových čias sa stal priam vizionársky prejav **Júliusa Kukliša** (DS) formálne prednesený k ďalšiemu bodu programu 4. schôdze SNR – k nariadeniu o úprave právneho poriadku a revízii právnych aktov na území Slovenska. V úvode sa dotkol najmä témy zaistenia národnej bezpečnosti ako podmienky úspešnej realizácie dvojročného plánu. Pripomenul, že Demokratická strana sústavne upozorňuje na „*bezprávné jednanie bezpečnostných orgánov, na nerešpektovanie právneho poriadku, na porušovanie sudcovskej nezávislosti*“, ako aj na politizáciu týchto orgánov, na prepúšťanie členov Národnej bezpečnosti, a naopak, na prijímanie neodborníkov s pochybnou morálkou. Pritom neuniformovaní členovia sa podľa Kukliša špecializujú proti DS a uniformovaným členom, požívajúc mimoriadnej ochrany „*istých politických kruhov*“.³⁶

Upozornil na chystaný zákon o Zbore národnej bezpečnosti, ktorým by minister vnútra urobil z povereníka len „*akéhosi politického predstaveného*“. Spochybnil metódy VI. odboru Povereníctva vnútra (od 1. januára 1947 VII. odbor), ktorý podľa neho môže slúžiť buď demokratickým spôsobom, ale aj „*spôsobom protizákonným, gestapáckym, používajúc násilia, hrozieb, mučenia a vyprovokovávania*“, môže byť nástrojom „*šikanovania, strašenia*“: „*Mám dojem, že bezdôvodné upozorňovanie slovenského národa z proti-*

35 Tamže, s. 34.

36 Tamže, s. 52, 53.

štátnych akcií by mohlo byť provokačným prostriedkom za účelom zoslabenia Demokratickej strany a v dôsledku toho i zboru povereníkov a Slovenskej národnej rady.⁴³⁷

Opäť sa vynára motív zamieňania cieľa s prostriedkom – ale iba na okamih. Cieľom totiž nemalo byť oslabenie slovenských orgánov samo osebe, ale ich podriadenie komunistami ovládanému pražskému centru a súčasne ich prispôsobenie trendu v danom geopolitickom priestore a čase – vízií uchopenia moci komunistami, ktorej boli slovenské orgány pozostávajúce väčšinou z nečlenov KSS výraznou prekážkou. Kukliš to v ďalšom prejave trefne vystihol. Zriedkavé zvolávanie SNR zaradil v tomto kontexte medzi pokusy úplne oslabiť jej vplyv a nakoniec z nej urobiť len formálnu inštitúciu, ktorá by sa časom sama zlikvidovala. Jej odporcov pritom netreba podľa jeho slov hľadať len medzi českými byrokratmi, ale aj v radoch niektorých politických strán na Slovensku.

Videnie vecí posunul ďalej. Podozrenia z protištátnej činnosti boli živene podľa neho iba straníckymi záujmami, keďže sa istá strana nevedela zmieriť s porážkou v májových voľbách – *„najradšej by nás zahnali do opozície, aby mohli potom našich ľudí prenasledovať a uskutočňovať tú demokraciu, ktorá vyhovuje autoritatívnym tendenciám“*. S týmto cieľom *„spracovali svojich politických partnerov v Prahe“*. Pokračuje výstižnou prognózou takejto „demokracie“ – *„hovoria o demokracii, ale veľmi málo a veľmi neradi túto v praxi uskutočňujú. Bola by to čudná demokracia, keby sa rodila podľa nich. Pravdu by mal len ten, kto má legitímáciu strany... len generálny sekretariát strany, ktorý by v pozadí dirigoval celé Slovensko a toto by verne prikyvovalo... O krátky čas by nikto nemohol povedať, že má vlastné pole, vlastný dom alebo podnik. Predovšetkým by sa odnímali podniky a obchody pod titulom znárodnenia... Napísať alebo vydať tlačou by sa muselo len to, čo schváli Ministerstvo informácií... Bol by to najväčší výsmech demokracie...“* Vyslovil presvedčenie, že *„len taká politika je správna, ktorá stojí v službách národa“*. V čase boja o SNR a Zbor povereníkov je nevyhnutná *„posvätná činnosť štátne-politického vlastníctva“*. V závere vyzval na hľadanie spoločnej platformy pri rešpektovaní výsledkov demokratických volieb.³⁸

37 Tamže, s. 54.

38 Tamže, s. 56, 57. Július Viktory (KSS) v replike na tento prejav priznal, že „my

Viac prihlásených rečníkov (medzi nimi Michal Géci – DS) už slovo nedostalo (z lavíc zaznievali výkriky, že diskusia odbieha od témy a proti jej pokračovaniu vystúpil aj podpredseda SNR Karol Šmidke – KSS).

Vyostrujúca sa politická situácia koncom roka 1946 smerovala ku kríze. V podobnom polemickom a veľa predznačujúcom duchu sa odvíjali aj ple-nárne zasadnutia SNR od začiatku roka 1947. Podnet na rozporuplné diskusie dalo najmä expozé povereníka spravodlivosti Ivana Štefánika (DS) na 5. zasadnutí pléna SNR vo februári 1947. Hovoril o probléme nedostatku sudcov, o potrebe dovišenia ich preverovania, o ich zaťaženi po ustanovení ľudového súdництва, ktorého agenda sa musí vykonávať prednostne, o nevyhnutnosti novej systematizácie súdov a urýchleného obsadzovania voľných pracovných miest. Značnú časť prejavu venoval ľudovému súdnictvu, na ktorého zriadení sa kedysi dohodli obe politické strany s cieľom „očistiť náš verejný život od zbytkov fašistickej ideológie a spravodlive potrestať všetkých tých vinníkov, ktorí sa... proti národu, proti Republike alebo proti demokratickým zásadám previnili“.³⁹ Z dnešného pohľadu je možné konštatovať, že ľudové súdnictvo na Slovensku aj so svojimi brutálnymi rozsudkami sa stalo viac nástrojom politickej pomsty než spravodlivého vyrovnania s minulosťou.

S kritikou rezortu vystúpili na následnej 6. schôdzi SNR v marci 1947 **Eudovít Bortel** (KSS) (kritizoval personálnu politiku a niektoré konkrétne javy, napríklad mierne rozsudky) a **Ján Ušiak** (KSS).⁴⁰ Obhajobu povereníka

sme ani túto novú republiku, páni moji, nerobili pre tých, ktorí sú proti nám... Vy ste proti tomuto štátu, lebo vám nevonía jeho sociálne zriadenie,“ uzavrel Viktory svoju myšlienku (s. 58, 59).

- 39 Slovenská národná rada 1947. Stenografický zápis o priebehu 5. zasadnutia pléna Slovenskej národnej rady, konaného dňa 24. a 25. februára 1947, s. 44. Odsúdil pritom kritiku svojho rezortu bez úsilia o pravdivosť a objektivnosť, ktorá kazí jeho dobré meno. Išlo najmä o kritiku za zdržiavanie rozsudkov smrti, za nejednotnosť v súdnej praxi – čo je podľa Štefánika dané nedostatkom riadneho opravného prostriedku a teda aj nedostatkom možnosti jednotného usmerňovania.
- 40 Slovenská národná rada 1947. Stenografický zápis o priebehu 6. zasadnutia pléna Slovenskej národnej rady, konaného dňa 14. marca 1947. Podľa Ušiaka ľudové súdnictvo neprinieslo úplné morálne vyrovnanie, nedodržiavajú sa základné nariadenia o ňom – najmä pokiaľ ide o prísediacich, o nevyžadovanie paritného zastúpenia u sudcov, o málo odsúdených; pýta sa: „teda len 1 609 Slovákov shí-

a jeho konsolidačného diela predniesol **Alexander Bogdanov** (DS). Dotkol sa zároveň problému honorovania sudcov, potreby sudcovskej nezávislosti ako piliera demokracie a právnej istoty, potreby zjednotenia platových a služobných pomerov štátnych zamestnancov v rámci ČSR (návrhu osnovy na odstránenie disparity platov), potreby dokončenia kodifikácie a unifikácie súkromného práva a unifikácie trestného práva. Spochybníť kritikov sa pokúsil aj **Ludovít Baar** (DS) s tým, že Povereníctvo spravodlivosti nemožno brať na zodpovednosť napríklad za každý útek politických väzňov, keď Národná bezpečnosť za podobné záležitosti v jej pôsobnosti ako celok kritizovaná nie je. V súvislosti s ľudovým súdnictvom pripomenul, že trestať je možné len za činnosť, nie za členstvo v určitej organizácii, keďže ani v retribučnom nariadení sa nehovorí o kolektívnej zodpovednosti. Zasadil sa aj za efektívnejšiu organizáciu ľudového súdnictva, ktoré by malo pôsobiť len na krajskej a centrálnej úrovni (nie na okresnej a miestnej).⁴¹ Na nasledujúcej schôdzi zaujal k časti kritiky stanovisko povereník Štefánik.

Kríza sa na slovenskej politickej scéne naplno prejavila v roku 1947, február a marec 1948 bol iba jej dozvukom. Toto vrenie našlo svoje výrazné odzrkadlenie aj v diskusiách na pôde SNR. Modelovým bolo v tomto kontexte 8. zasadnutie pléna SNR 14. apríla 1947. Napätá spoločenská atmosféra v predvečer vynesenia rozsudku nad prezidentom Slovenskej republiky Jozefom Tisom sa odrazila v exaltovaných vystúpeniach viacerých politických činiteľov za KSS. Veľmi jasne z nich vyplynulo odhodlanie trojakým spôsobom posilniť svoju moc – v oblasti politickej (previerky, dehonestovanie a vytlačenie politických súperov), hospodárskej (poštátnenie, pozemková reforma, konfiškácie; zdôrazňovanie vyživovacej a zásobovacej krízy) a duchovnej (ovládnutie médií, kultúrnych a cirkevných inštitúcií, získanie verejnej mien-

žilo fašizmu...?“, s. 12.

- 41 Na tejto schôdzi vystúpil v kontexte s mierovou zmluvou s Maďarskom **Peter Škodáček** (DS). Za to, že SNR prerokovala túto zmluvu a stanovisko politických strán k nej na svojej 5. schôdzi, si vyslúžila kritiku českých kruhov za tzv. separatizmus v zahraničnej politike. Škodáček kritizoval takúto senzáciečnosť a tendenčnosť, keďže SNR je ako nositeľka zákonodarnej činnosti na Slovensku a predstaviteľka slovenského národa oprávneným fórom na diskusiu, pričom má povinnosť zaujať k takejto veci stanovisko. Počínanie označil za útok na význam a vážnosť SNR (s. 4).

ky pod vlastnú kontrolu). Spojivom a nástrojom uchopenia moci sa postupne stávali represívno-mocenské zložky štátu, ktoré boli predmetom najostrejších bojov.

Veľavravné bolo z tohto hľadiska expozé poverenika vnútra **Mikuláša Ferjenčíka** (nestraníka) k správe o činnosti povereníctva. Jadrom prejavu bola časť o protištátnej činnosti a ilegálnych organizáciách, ako aj – v tejto súvislosti – obhajoba zložiek Národnej bezpečnosti, najmä VII. odboru Povereníctva vnútra. Jej základným cieľom bolo podľa poverenika odhaľovanie agentov vykonávajúcich hospodársku špionáž, ale tiež sledovanie „*štátu nepriateľskej činnosti riadenej zahraničnou emigráciou*“, teda boj „*proti skrytému a rafinovanému nepriateľovi*“. Štátna a národná spoľahlivosť mala byť podľa neho daná účasťou na odboji. Ilegálnym hnutiam priradil protikomunistický, protizidovský, protisovietsky a protisovský charakter zameraný aj proti aktuálnemu štátoprávnenému stavu. Prejavujú sa vydávaním letákov, brožúr, listov, ďalej „šepkanou propagandou“ a výzvami na sabotáže s cieľom rozoštvat’ vnútorné aj medzinárodné pomery na dosiahnutie obnovenia Slovenského štátu. Obzvlášť agilná je v tomto smere podľa Ferjenčíka politická emigrácia (Ferdinand Ďurčanský „a jeho druhovia“), ktorá si takto vraj iba zabezpečuje svoje živobytie v cudzine.⁴²

Povereník sa dotkol aj problematiky odsunu Maďarov a Nemcov (spolu s otázkou vnútornej kolonizácie), zabezpečenia hraníc proti ilegálnym prechodom, opatrení v súvislosti s procesmi s vojnovými zločincami, s čiernym obchodom a pašeráctvom, s tzv. banderovskými skupinami (Ukrajinskou povstaleckou armádou – UPA), problému zaraďovania do pracovných táborov; zaoberal sa tiež nevyhovujúcimi funkcionármi národných výborov, náhradami vojnových škôd, konfiškáciami nepriateľského majetku, osvedčeniami o spoľahlivosti. Kritike podrobil tretiu pražskú dohodu v súvislosti s tým, že prijímaná legislatíva si vyžaduje súhlas vlády, čo procesy spomaľuje a nedovoľuje dostatočne pružne reagovať na vzniknuté problémy.

Kľúčovým v inej oblasti bola následná reč **Pavla Styka** prednesená v mene klubu členov SNR za KSS formálne k návrhu Predsedníctva SNR na vydanie nariadenia o opatreniach v oblasti filmu. V úvode načrtol, že okrem

42 Slovenská národná rada 1947. Stenografický zápis o priebehu 8. zasadnutia pléna Slovenskej národnej rady, konaného 14. apríla 1947, s. 25, 30, 31. Ferjenčík sa zároveň ohradil voči diskusii na pléne SNR v novembri 1946.

problematiky filmovníctva (jeho poštátneňa) sa dotkne aj rozhlasu a Zpravodajskej agentúry Slovenska (ZAS), čo sa nakoniec ukázalo ako podstata jeho prejavu. Napadol v ňom povereníka informácií Samuela Belluša (DS) „a jeho poradcu dr. Jesenského“ za to, že údajne odstraňujú z postov účastníkov odboja a uskutočňovateľov poštátneňa a nahrádzujú ich príslušníkmi istej strany, ľudákmi, bývalými gardistami a tými, ktorí prejavujú ochotu slúžiť „záujmom súkromno-kapitalistickým“. To má okrem iného podľa Styka za následok obchádzanie sovietskych filmov (a to dnes, „*keď robíme slovanskú politiku, keď zdôrazňujeme príchylnosť k ZSSR*“). „*A tieto neporiadky nie sú len vo filme, ale aj v rozhlase a spravodajskej službe.*“⁴³

Rozhlasové správy sa vraj v zahraničnej politike orientujú smerom na Západ, ZAS podryva pod falošným rúškom objektívnosti dôveru verejnosti k ZSSR, svojimi správami preferuje aktivity DS a propaguje jej ciele a program, čo je nielen protikomunistická tendencia, ale aj tendencia proti ostatným stranám Národného frontu. „Politická kamarila“ povereníka podporuje podľa Styka snahy tých zložiek spoločnosti, ktorým „nevonía“ nový poriadok ČSR. V raných rozhlasových prehľadoch tlače sa vraj účelovo vyberajú ukážky v neprospech KSS.

Zároveň v otázke blížiaceho sa súdneho procesu s „Jozefom Tisom a spol.“ sa podľa Styka povereník nepokúsil „*priviesť verejnosť na správne skutočnosti, zodpovedajúce náhľadu o zločinnosti tejto fašistickej vlády*“. ZAS vraj vyzdvihuje časti jednania, ktoré podporujú obhajobu – a to jasne súvisí s Aprílovou dohodou. Kriticky sa Styk postavil aj k „neproduktívnej a škodlivej tendencii“ tlačového odboru povereníctva. Položil si preto zásadnú otázku – komu slúži? Čo vykonalo na spopularizovanie ľudovodemokratického systému, čím prispelo k očiste verejného života, čo urobilo pre utuženie bratstva Čechov a Slovákov, ako bojovalo na vykorenení ľudáctva? Dokonca, s rozhorčením Styk konštatoval, nevydalo ani jednu brožúrku o Slovenskom národnom povstaní, o tejto „historickej epoche“. Naopak, údajne sa obklopuje ľudákmi, zneužíva moc, odstraňuje „zapracovaných zaslúžilých ľudí“, aby celý aparát mohlo postaviť do služby svojej strany. V závere sa Styk dostal

aj k pointe – „*film, rozhlas a Zpravodajská agentúra Slovenska musia byť v rukách spoľahlivých...*“.⁴⁴

Prejavom Pavla Styka v mene KSS sa aj na pôde SNR celkom otvorene prevalila požiadavka na stranícko-politické ovládnutie médií, a tým aj verejnej mienky. Využil sa na to osvedčený nástroj politickej a osobnostnej de-honestácie. A to, z hľadiska propagandy, v takej významnej oblasti. Veď aj sám Styk načrtnol silu médií, keď prízvukoval, ako dokázali nemecké filmy údajne vnieť „*aj do slovenských duší jed nacizmu*“ a pripravovať pôdu „*pre germánsku nadvládu*“. Vedomá si tejto moci médií KSS postupne pracovala okrem iného na tom, aby podobnú úlohu vykonali v ČSR filmy sovietske.

Ako najbúrlivejšia a paradoxne azda aj najpluralitnejšia sa ukázala diskusia na následnom 9. plenárnom zasadnutí SNR v júni 1947, kde možno za jej jadro považovať rozpravu k expozé povereníka vnútra M. Ferjenčika. Ostré boli nielen protichodné vystúpenia rečníkov, ale aj reakcie v pléne, ktoré živými pokrikmi urobili zo SNR doslova bojovú arénu. Rozpravu odštartoval člen SNR za DS **Belomír Sutoris**, keď sa kriticky vyjadril k investíciám do samosprávy na Slovensku v rámci dvojročného plánu vlády. Vyslovil sa za zvýšenie kvót, ako aj za to, aby „*operatívne plány dvojročienky pred ich konečným schválením prešli aj Slovenskou národnou radou*“. Kriticky sa vyjadril tiež k národným výborom, na ktoré sa preniesla nielen obecná, samosprávna, ale aj štátna agenda. „*Čím sme ďalej od revolúcie, tým viac sa nám ukazujú i nedostatky tohto systému verejnej správy.*“ Neistotu úradníctva pritom podľa neho ešte viac zvyšujú intervencie a zásahy politických strán, uprednostňuje sa politická legitímácia pred kvalifikáciou.⁴⁵

Sutoris opätovne kritizoval zriedkavosť zasadnutí SNR, na ktorých navyše nie sú prítomní všetci povereníci, hoci sú za svoj rezort zodpovední plénu. Prevzatím moci Slovenskou národnou radou v septembri 1944 sa vlastne „*modifikovala ústava ČSR*“, pričom ústavnoprávnu zmenu sankcionovali podľa Sutorisa tri pražské dohody a zákon č. 65/1946 Zb. Predsedníctvu SNR (zároveň so Zborom povereníkov a povereníkom spravodlivosti) patrí navyše

44 Tamže, s. 64, 65, 67. Zástupcovia DS v SNR sa k jeho prejavu nevyjadrili. (Juraj Pavlík sa len v úvode svojho vystúpenia zastal povereníka S. Belluša ako bývalého ilegálneho pracovníka.)

45 Slovenská národná rada 1947. Stenografický zápis o priebehu 9. zasadnutia pléna Slovenskej národnej rady, konaného dňa 27. a 28. júna 1947, s. 5, 7, 9.

aj celá originálna, od ústredných orgánov nezávislá, výkonná moc vo veciach ľudového súdництва. Z toho vyvodil záver, že „*nemožno nájsť opory ani pre zásah vlády do otázky menovania alebo odvolania predsedu senátu Národného súdu*“ a ďalej pokračoval v právnej argumentácii.⁴⁶ Tým sa dotkol aktuálnej vnútro politickej kauzy okolo odvolania Ivana Daxnera Predsedníctvom SNR 20. mája 1947, ktoré pražská vláda revidovala („daxneriáda“).⁴⁷

V mene klubu KSS vystúpil následne s kľúčovým prejavom **Ladislav Holdoš**. Oboznámil plénum s tým, že v období po vystúpení M. Ferjenčíka sa problém činnosti „protištatných živlov“ musel prerokovať aj na pôde Národného frontu. Predložil sa tu vraj dôkazový materiál o rozvratnej činnosti protištatnej reakcie na Slovensku, ktorej cieľom je rozbitie ČSR, čím podľa Holdoša zohráva úlohu piatej kolóny. Nebolo by to však takým problémom, keby „*Ďurčanského druhovia a spoločníci, prívrženci fašistického Slovenského štátu, nesedeli na vedúcich a zodpovedných miestach nášho národného a štátneho života*“. Tým celkom otvorene pomenoval nepriateľa a zároveň pokračoval známou kritikou Aprílovej dohody v tom zmysle, že „*jedna zložka Národného frontu uzavrela politickú zmluvu s predstaviteľmi skupiny, ktorej ciele ďaleko viac vyjadruje protipovstalecký manifest piešťanského zjazdu tzv. mladej slovenskej generácie, ako manifesty povstaleckej Slovenskej národnej rady*“, a zmluvu „*pokrytecky vydáva za vyrovnanie evanjelicko-katolícke*“.⁴⁸

Holdoš vyslovil už aj konkrétne mená: Emanuel Böhm, Jozef Kempný, Jozef Kosorín, Ferdinand Jurčovič, Július Špánik, Štefan Horváth, Imrich Kružliak ako reprezentanti „porazeného ľudáctva“. „*Ludia, ktorí do posled-*

46 Tamže, s. 10. Venoval sa tiež problému reslovakizácie, pričom kritizoval zámer vymenovať za predsedu reslovakizačnej komisie Prahou vyslaného experta. „*Prečo nie Slovák?... Tu je napríklad kolega Granatier, ktorý ako funkcionár Slovenskej ligy tieto otázky najlepšie pozná,*“ (s. 12).

47 „*Tisova poprava a „daxneriáda“ neprinesli okamžitý efekt v podobe rozdelenia DS ako očakávalo vedenie KSČ-KSS. Boli to však dve kľúčové udalosti, ktoré pripravili priaznivé podmienky pre budúci generálny útok proti DS na jeseň 1947.*“ LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948*, s. 50.

48 Slovenská národná rada 1947. Stenografický zápis o priebehu 9. zasadnutia pléna, s. 13, 14. Historik K. Kaplan vidí skutočný problém takto: „*Bývalí funkcionári a členovia Hlinkovej strany boli tiež početne zastúpení v KSS. Aprílová dohoda predstavovala zmenu v tom zmysle, že do DS nevstupovali ako jednotlivci, ale ako smer, skupina, alebo tak svoje členstvo chápali.*“ KAPLAN, K.: *Pravda o Československu*, s. 182, preklad.

ného okamihu slúžili Tisovskému štátu... nemajú právo a mravnú legitimitáciu vydávať sa za zástupcov slovenského katolicizmu. “ V tejto súvislosti podčiarkol udalosť okolo Tisovho procesu – „*nebol vydaný ani jeden leták orodujúci za Tisu-katolíckeho kňaza. No nemálo ilegálnych letákov bolo vydaných za Tisu vodcu a prezidenta*“. Záujem týchto kruhov vraj presadzovala v Predsedníctve SNR Demokratická strana.⁴⁹

Označil za mystifikáciu, že krízu vyvolali komunisti pre nespokojnosť s výsledkami volieb a v snahe oslabiť mocenské postavenie DS. Nebezpečenstvo sa však má – Holdošovými slovami – odstrániť v zárodku. „*Očistou verejného života... nikto nemieni zmeniť stranícko-politické pomery vytvorené posledným voľbami. O týchto pozíciách rozhodli a budú rozhodovať znovu len voľby..., aby bez ujmy dnešného stranícko-politického rozvrstvenia správa národných vecí sa vrátila do rúk tých, ktorí viedli národ zo stavu poroby a potupy k víťazstvu.*“ Má sa zasiahnuť proti „škodcom“ používajúcich SNR na presadzovanie programu, ktorý je dedičstvom „fašistickej minulosti“. Naznačil aj cestu, ako sa to urobí – osobitná komisia Národného frontu má navrhnúť vláde opatrenia dôslednej politickej očisty na upevnenie štátnej jednoty. V závere vyslovil Holdoš apel na „*ideálom povstania verných príslušníkov a činiteľov DS, aby ... očistili svoju stranu*“, a to konkrétne od „*Kempnyovcov, Bugárovcov, Staškovcov a im podobných*“.⁵⁰

Vystúpením z opačného politického tábora bol prejav **Júliusa Kukliša** (DS), ktorý upozornil, že „*privilegované straníctvo vyvolalo boje o právny poriadok a že bol často zamieňaný pojem právneho poriadku s pojmom vlastného politického názoru...*“.⁵¹ Zameral sa najmä na činnosť Národnej bezpečnosti, na ktorej disciplínu veľmi zle pôsobia stranícke zásahy. Priblížil aj viaceré prípady neľudského správania štátnej bezpečnosti (VII. odboru Povereníctva vnútra), surového bitia a mučenia, ktoré viedli dokonca k úmrtiu vyšetrovaných (napr. Tibor Benkovič z Topoľčian). Kritizoval jej činnosť pro-

49 Slovenská národná rada 1947. Stenografický zápis o priebehu 9. zasadnutia pléna, s. 14 – 16 . Dňa 20. mája 1947 totiž J. Lettrich, M. Polák a A. Cvinček napriek protestu a odchodu zástupcov KSS odhlasovali v Predsedníctve SNR „odvolenie“ I. Daxner, čím sa – podľa Holdoša – stali „*vykonávateľmi politickej pomsty za rozsudok nad Tisom*“.

50 Tamže, s. 16, 17.

51 Tamže, s. 20.

ti cirkvám, najmä proti rímskokatolíckej (bezpečnostnému aparátu nariadili podľa neho použitím konfidentov, fotografovaním, sledovaním bohoslužieb, špehovaním duchovných zamedzovať rozvíjanie cirkví, cirkvi i masy veriacich paušálne obviňujú z protištátnych činov, zväčša nepodložené – z pomsty alebo zo straníckej zaslepenosti).

Kukliš zdôraznil, že VII. odbor Povereníctva vnútra používa výsledky vyšetrovania výhradne na straníckopolitické ciele. Kriticky hodnotil aj nespravodlivé, politicky motivované povyšovanie a vyznamenávanie v bezpečnostných zložkách, postavil sa proti vyžadovaniu súhlasu s povyšovaním zo strany VII. odboru a odborov. Rovnako za mocenský nástroj označil premiestňovanie či dokonca prepúšťanie príslušníkov Národnej bezpečnosti na nátlak politických strán. (Táto téma sa stala aj zámienkou pražských udalostí vo februári 1948.)

Verejne sa Kukliš ďalej vyjadril, že intervenovaní do ZSSR boli väčšinou odsúdení na základe falošných udaní alebo pomsty. V súvislosti s protibanderovským ťažením uviedol, že pod rúškom „benderovčiny“ sa páchajú organizované lúpeže v niektorých prípadoch osnované na sekretariáte KSS. Kukliš tiež kritizoval vyvážanie osôb účelovo označených za Nemcov či Maďarov s cieľom získania ich bytov, ďalej nepríстойnosti zo strany tzv. závodných stráží, ktoré mali chrániť bezpečnosť v znárodnených podnikoch. Pointou jeho vystúpenia bola požiadavka, aby sa urobila očista v prvom rade v tej inštitúcii, ktorej poslaním je očistu vykonávať (VII. odbor).

Ovplyvňovanie ba predkladanie dispozícií Národnej bezpečnosti z jednej politickej strany kritizoval aj **Michal Géci** (DS). „Slávny VII. odbor“, kde „ilegálne vyšetrojú a bijú“, nazval mučiarňou, s metódami gestapa a Ústrednej štátnej bezpečnosti (pôsobiacej v Slovenskej republike), pričom policajný diktát a teror nie je podľa neho možné trpieť. Priamo pomenoval fakt, že aktuálne štrajky v prospech KSS vyvoláva Revolučné odborové hnutie (ROH) svojím stranícko-politickým počínaním. ROH podľa Géciho používa robotníctvo ako nástroj pre stranícko-politickú ideológiu na politickú špekuláciu. „*ROH nie je tu na to, aby robotníkov štvalo, ale na to, aby robotníkom zlepšovalo ich životný štandard.*“ Aj odsun Nemcov sa podľa neho riadil z veľkej časti straníckymi záujmami, zbierali sa informácie len od jednej strany. Kritizoval tiež rodinkárstvo a straníckosť na národných výboroch. „...*rozburáňam*

administratívy v roku 1945 boli spôsobené všetky tie škody, ktoré vznikli po oslobodení – kedy budú bráni na zodpovednosť tí, čo to zapríčinili?“⁵²

Géci sa zásadne vyslovil proti tomu, aby „*pracovné tábory slúžili za náhradu bývalých koncentračných táborov v akejkoľvek forme*“. Náhrada vojnových škôd sa podľa neho uskutočňuje byrokraticky, mnoho poškodených ľudí nedostane ani halier, lebo nie sú v strane, pričom politické strany by nemali určovať spoľahlivosť. Preverovanie vyzval ukončiť čím skôr, aby netrpela pracovná morálka a začal sa normálny život. Zastal sa aj v rozprave napadnutého povereníka Emanuela Böhma (DS) a vyzdvihol jeho zástoj počas maďarskej okupácie južného Slovenska. V závere svojho vystúpenia volal na zodpovednosť tých, „*ktorí v roku 1945 namiesto toho, aby slúžili záujmom Republiky..., začali na schôdzach rečniť proti SNR*“.⁵³

Predstavitelia KSS sa v ďalších prejavoch domáhali urýchlenej konfiškácie majetkov, dokončenia odsunu Nemcov – aby sa, podľa **Michala Chudíka** (KSS), Slovensko raz a navždy očistilo „*od domácich nacistov a karmazincov*“, aby zúčtovalo „*s nesprátnym a slovenskému ľudu nepriateľským nemectvom*“, „*s mnohonásobnými vrahmi*“. Podľa neho „*do širokého rámca národnej revolúcie zapadá tiež okrem odsunu Nemcov, výmeny obyvateľstva s Maďarskom, súdenia zradcov a kolaborantov aj preverenie každého občana slovenskej národnosti nášho štátu z hľadiska štátnej, národnej a ľudovo-demokratickej spoločnosti,*“ a to predovšetkým kvôli spoľahlivosti tých, na ktorých spočíva bezpečnosť zriadenia. Myšlienku preverovania však údajne brzdia reakčné kruhy.⁵⁴ Aj toto Chudíkovo vystúpenie len potvrdilo pevné odhodlanie KSS ovládnuť bezpečnostné zložky.

Peter Škodáček sa v závere rozpravy v mene klubu DS ohradil proti výrokom Ladislava Holdoša v súvislosti s odvolaním I. Daxnera, pri ktorom vraj členovia Predsedníctva SNR za DS konali pod tlakom protištátnych živlov. Položil otázku, kto prvý začal vyjednávať s reakciou, kto prvý rokoval s bývalým poslancom Slovenského snemu Pavlom Čarnogurským? Vtedy bol, ako konštatoval, komunistom dobrý, keď mal pre nich získavať ľudácke hlasy.⁵⁵

52 Tamže, s. 37, 39.

53 Tamže, 38, 41.

54 Tamže, s. 34, 35.

55 Bližšie o rokovaniach KSS s Pavlom Čarnogurským pozri PETRANSKÝ, I. A.:

V závere Škodáček odmietol, aby ktokoľvek dával Demokratickú stranu do súvislosti s ľudáctvom, proti ktorému sa táto strana postavila.

* * *

Po jesennej politickej kríze, akútnej v čase októbra až do 19. novembra 1947, a odhalení tzv. protištátneho sprisahania⁵⁶ doznievali politické boje na pôde SNR aj koncom roka 1947. V menej priamočiarej forme, ale ešte stále pomerne otvorene sa diskutovalo najmä v súvislosti s programovým vyhlásením novovymenovaného VIII. Zboru povereníkov a s ďalším expozé povereníka vnútra Mikuláša Ferjenčíka na troch plenárnych zasadnutiach v decembri 1947. Konali sa po prelomových udalostiach znamenajúcich uchvátenie moci na Slovensku komunistami, ktoré sa ukázali ako predobraz neskorších pražských udalostí (a zároveň boli ich „návčikom“). Predsedníctvo ÚV KSS prijalo 11. októbra 1947 uznesenie o zmene politickej štruktúry na Slovensku najmä v súvislosti so Zborom povereníkov. Posledný októbrový deň podalo šesť jeho členov na čele s G. Husákom demisiu. Dňa 19. novembra 1947 vymenovalo Predsedníctvo SNR 15-členný Zbor povereníkov, v ktorom stratila DS tri z deviatich kresiel, a tým aj väčšinu – pripadli Strane slobody, sociálnej demokracii a jeden post obsadil tzv. odborník. (Milana Poláka, ktorý sa stal podpredsedom zboru, na mieste podpredsedu SNR vystriedal Anton Granatier, taktiež z DS.)

Programové vyhlásenie Zboru povereníkov predniesol 1. decembra na 11. schôdzi SNR v zmenenej politickej atmosfére jeho staronový predseda **Gustáv Husák**. Vyslovil sa, že pred plénum SNR predstupuje nový Zbor povereníkov „po ťažkej politickej kríze“, pričom k odstúpeniu predchádzajúceho zboru viedli veľké manifestačné akcie a protestné prejavy širokých vrstiev. Majú sa teda skúmať príčiny takéhoto vývoja. Medzi nimi stojí podľa Husáka v popredí otázka očisty, „odsunutia ľudí minulým režimom kompro-

Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946. Nitra 2001, s. 81 – 84.

56 „Korene vykonštruovaného „protištátneho spiknutia“ odhaleného na jeseň 1947 treba hľadať už v lete 1946 ako komunistický zámer s cieľom politicky kompromitovať slovenských katolíckych aktivistov a cez nich celú DS.“ LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948*, s. 46.

mitovaných“, ktorí pripravovali „nepokoj, vnútorný rozvrat a zradu“, pričom využívali zostrené medzinárodné rozpory.⁵⁷ Malo ísť o rozsiahle skupiny protištátnych sprisahancov, emigrantov, dezertérov, špiónov, agentov zneužívajúcich demokratické slobody a náboženské cítenie ľudu. Kríza vraj vyplynula aj z nedostatočnej pozornosti, aká sa prikladala výchove širších vrstiev.

Husák vyzdvihol, že nový Zbor povereníkov je zložený na princípe Národného frontu – je doposiaľ najširším sústredením politických strán. Vyslovil odhodlanie, že zbor bude „*verným strážcom jednoty ČSR, ochrancom jej bezpečnosti, ľudového a demokratického zriadenia*“, bratského pomeru Čechov a Slovákov a predpokladov budovateľskej práce (medzi ne patrí aj potreba „zbaviť sa rázne vnútorných nepriateľov“). Bude pracovať na odstránení neduhov, ktoré pomenoval ako nedôsledné uvádzanie zákonov do života, vyživovacia kríza, čierny obchod, problémy v distribúcii, prideľovaní pôdy; bude sa zasaďovať o industrializáciu, výstavbu znárodneného priemyslu, stavebnú obnovu a výstavbu bytov, o zefektívnenie práce národných výborov, o povznesenie roľníctva, zvyšovanie životnej úrovne, zvyšovanie reálnych miezd a hodnoty peňazí. Menovú situáciu označil Husák za dobrú a všetky chýry u výmene peňazí za „zlomyselné paniky“.⁵⁸ Dôležitým bodom činnosti zboru bude umožniť návrat Slovákov zo zahraničia, zvýšiť pozornosť južnému pohraničiu a osídleným územiám, reslovakizácii.

Podľa Husáka je tiež potrebné prekontrolovať doterajšie opatrenia očisty inštitúcií, dočasne ju má uskutočňovať očistná komisia zriadená Zborom povereníkov. Ľudové súdnictvo skončí svoju činnosť 31. decembra 1947, neuzavreté prípady prejdú na riadne sudy, prísne sa bude uplatňovať zákon na ochranu republiky pri rešpektovaní sudcovskej nezávislosti. Pozornosť sa bude venovať školskej i mimoškolskej výchove, spolupráci slovanských národov, čomu majú slúžiť informačné prostriedky (rozhlas, tlač, film), ich „*správne, pravdivé a sústavné informovanie*“. „*Zbor povereníkov bude dbať na to, aby z informačných a výchovných prostriedkov boli odstránené tendencie a spôsoby, ktoré ľud rozoštvávajú, ohrozujú budovateľskú prácu alebo*

57 Slovenská národná rada 1947. Stenografický zápis o priebehu 11. zasadnutia pléna SNR, konaného dňa 1. decembra 1947 v Bratislave, s. 6, 7.

58 Tamže, s. 9. Táto „panika“ nabrala reálne kontúry v roku 1953.

oslabujú náš štát.“⁵⁹ Údajne sa však nedotkne slobodnej vedeckej, umeleckej či politickej kritiky.

Gustáv Husák si ešte aj v období po otvorenej uzurpácii moci komunistami počas malého slovenského „víťazného februára“ dával záležať na zachovaní zdania demokracie. Časté odvolávanie sa na politiku Národného frontu, na blaho širokých vrstiev ľudu, na doktrínu pravdy či na nezávislosť súdництва bolo charakteristické nielen pre jeho prejavy v tomto čase, ale tvorili základ komunistickej propagandy dovnútra i navonok počas celej totalitnej éry.

Rozprava k programovému vyhláseniu sa uskutočnila na druhý deň, 2. decembra 1947 na 12. zasadnutí SNR. **Karol Šmidke** (KSS) nadviazal na prejav G. Husáka s konštatovaním, že ustanovením VIII. Zboru povereníkov sa končí akútna politická kríza a bude nevyhnutné vyriešiť všetky problémy, ktoré ju vyvolali. Rozhodná kampaň proti „zľudakizovaniu verejného života“ vyvrátila podľa Šmidkeho tendencie predstavovať krízu ako stranícku záležitosť, „*pri ktorej vraj Komunistickej strane nejde o záujmy štátu, ale o získanie straníckych mocenských pozícií*“. Ak by to tak bolo, KSS by podľa neho nebola nahlas a ihneď upozorňovala na všetky chyby, ale bola by „*vyčkala príhodnú chvíľu a udrela na nepripravenú a neinformovanú Demokratickú stranu priamo a bezprostredne. Vtedy by totiž bolo možno hovoriť o puči komunistov a nie teraz.*“⁶⁰

Áké potrebné bolo vykonštruovanie tzv. protištátneho sprisahania a podnecovanie nespokojnosti so zveličovanou vyživovacou krízou pre ďalší postup komunistov odhalil Šmidke hneď vzápätí. Podľa neho im dalo za pravdu jednak odhalenie sprisahania, jednak „masová nespokojnosť“ so situáciou vo vyživovaní vrcholiaca na „pamätnom zjazde závodných rád“ (Zjazd závodných a zamestnaneckých rád z 30. októbra 1947), konferencii Zväzu slovenských partizánov a konferencii odbojových zložiek s požiadavkou na odstúpenie VII. Zboru povereníkov a na uskutočnenie nápravy v povereníctve spravodlivosti. Predsedníctvo KSS sa, ako výstižne konštatoval Šmidke, rozhodlo riešiť prepuknutú krízu nie „*iba výmenou osôb, ale zmenou celého systému*“, nešlo mu „*o rozmnoženie svojich doterajších pozícií v Zbore povereníkov, ale*

59 Tamže, s. 12.

60 Slovenská národná rada 1947. Stenografický zápis o priebehu 12. zasadnutia pléna SNR, ktoré bolo dňa 2. decembra 1947 v Bratislave, s. 5.

iba o záruky, že nový Zbor povereníkov bude dôsledne vykonávať politiku vlády“ – poukázal pritom na tri rezorty, „*vo vedení ktorých musí nastať zmena i náprava*“ (tradične výživa, pôdohospodárstvo a spravodlivosť).⁶¹ Program zboru definoval ako potrebu mobilizovať všetky sily na vyriešenie problémov výživy a zásobovania, novej roľníckej politiky, upevňovania štátnej autority a vnútornej bezpečnosti štátu.

Inak videl situáciu **Ján Beharka** (SSI). Podľa neho ostal Zbor povereníkov starým zborom, v ktorom štyroch členov nahradili novými. Potešilo ho však, že sa doň konečne dostali zástupcovia dvoch menších strán, čo prispieva k odstráneniu disparity a odlišnej politickej situácie na Slovensku a v Čechách. Takto môžu byť aspoň v role sprostredkovateľa medzi dvoma väčšími stranami. „Československý problém“ tkvie podľa Beharku v tom, či sa podarí „*poskytnúť absolútnej väčšine slovenského národa presvedčenie o totožnosti jeho záujmov so záujmami tohto štátu*“.⁶² Ako uviedol ďalej, na Slovensku treba zaistiť bezpečnosť, odsúdiť pôvodcov rozvratu, je však zlou praxou označovať za sprisahancov funkcionárov už v čase ich predvedenia na výsluch. Vyzval povereníkov vnútra a spravodlivosti, aby na najbližšej schôdzi SNR podali podrobnú správu o sprisahaní. Odmietol zužovanie príčin politickej krízy na nedostatky vo výžive, keď je možné vidieť problémy rezultujúce do hospodárskych a sociálnych rozdielov medzi českými krajinami a Slovenskom tiež v priemysle. V závere sa vyslovil za budovanie demokratického masarykovského štátu, pričom odmietol nálepkovanie svojej strany, ktorá neobetovala zásady slušnej „*pokrokovej a kresťanskej línie*“: „*Nie sme my ani komunisti, ani krajní pravičiar, sme v strede...*“⁶³

Emil Rusko (Sociálna demokracia na Slovensku) vyzval na skoršie predkladanie takýchto závažných dokumentov členom SNR, ktorá má byť „*klasickou školou parlamentarizmu*“. Žiadal rovnomernejšie rozdeliť politickú zodpovednosť medzi všetkých členov Národného frontu. Aktuálne však podľa neho nejde o strany, ale o „*socializujúcu sa demokraciu*“. Styčnými bodmi programu má byť „*rešpektovanie občianskych slobôd a demokratických práv pri žiaducej prísnowi proti rozvratníkom*“. „*Ludové zriadenie českosloven-*

61 Tamže, s. 6. Tieto tri posty ubudli Demokratickej strane.

62 Tamže, s. 10.

63 Tamže, s. 14.

ské je najvyšším postulátom nadstraníckej demokracie..., ktoré sa nesmie stať mocenským nástrojom jedného politického smeru.“ V ČSR sa má prekonať nacionalizmus na oboch stranách v mene výstavby štátu pri spontánnom vyznávaní jediného „štátneho československého nacionalizmu“. Osvietenou politickou výchovou treba otvoriť oči ľudu, ktorý ľahkovážne porovnáva aktuálnu situáciu s časmi, keď bolo Slovensko „göbbelsovskou výkladnou propagačnou šunkou vo vykradnutom kráme Európy,“ zakončil Rusko.⁶⁴

Obzvlášť prudké bolo vystúpenie generála **Jána Ambruša** z DS. Zdôrazňoval pojmy „československého vlastenectva“ a štátnosti („...musíme byť dobrými Čechoslovákmi a až potom Slovanmi“), ale tiež ľudovej demokracie ako dieťaťa humanitnej masarykovskej demokracie, pričom dobré výsledky budovania si nesmie prisvojovať žiadna strana, „rozhodne nie tá, ktorá docielila len malý počet hlasov pri voľbách“.⁶⁵ Pri prejave úcty bezpečnostným orgánom za odhalenie „velezradnej činnosti“ vyslovil však zároveň aj ostrý nesúhlas s tým, „aby táto podzemná činnosť bola využívaná agitačne pre stranícke ciele“, aby bola spájaná s Demokratickou stranou. V tejto súvislosti kritizoval bezdôvodné väznenia a nezákonné vypočúvacie metódy.

V kľúčovej vete prejavy Ambruš atakoval Gustáva Husáka za to, že pri podávaní demisie Zboru povereníkov nevolil postup, ktorý „by bolo možno označiť za demokratický a dost' dôstojný... **použil metódu, ktorú môžeme právom označiť za prejav diktatúry.**“ Vyžiadal si ubezpečenie o tom, že viac nebude „takto samovoľne postupovať a diskreditovať našu osvedčenú demokraciu“, za čo si vyslúžil potlesk pléna.⁶⁶ Položil si aj otázku, ako si získať tú katolícku časť amerických krajanov, ktorá ohrozuje záujmy Slovákov i Česko-Slovenska. Má sa uskutočniť nielen politická a mravná očista, ale aj národná. Dotkol sa tiež úloh spojených s hospodárskymi a sociálnymi otázkami s tým, že klub DS v SNR bude prácu nového Zboru povereníkov podporovať.⁶⁷

Július Viktory (KSS) rozoberal v rozprave k programovému vyhláseniu problematiku ľudových súdov a národnej očisty, a keďže sa vraj v tejto oblasti urobilo množstvo chýb, „niet divu, že bolo u nás zorganizované roz-

64 Tamže, s. 15, 16.

65 Tamže, s. 17.

66 Tamže, s. 19.

67 Tamže, s. 21.

siahle protištátne sprisahanie, spojené so zahraničnou fašistickou slovenskou emigráciou“, ktoré sa teraz bagatelizuje, a príslušné orgány sa diskreditujú.⁶⁸

Štefan Kušík (KSS) vyzdvihol jednotné odborové hnutie, ktoré hralo poprednú úlohu v kríze, na ktorého nátlak predovšetkým podal demisiu starý Zbor povereníkov, za čo si zaslúžilo stať sa spolučiniteľom v Národnom fronte. Kritizoval DS za snahu obchádzať ho. Pripomenul dve základné, komunistami akcentované príčiny krízy – očistu a zásobovanie, ktoré sa mu dokonca podarilo spojiť: „*Krízu vyvolali kruhy, ktoré dali politické prístrešie nepriateľom štátu..., ktoré podporovali šmelinárov.*“⁶⁹

Demokratická strana sa ocitla v defenzíve. „Konečné stanovisko klubu DS“ predniesol **Lubomír Baar**. Tzv. Aprílovú dohodu, ktorá vraj nebola „žiadnou dohodou s ľudáctvom“, označil **za prekonanú a preto neplatnú**.⁷⁰ Pripomenul komunistom ich úsilia o spoluprácu s katolíckymi a bývalými ľudáckymi kruhmi. V súvislosti s obvineniami členov DS zdôraznil, že nestačia len novinové články, ale sú potrebné dôkazy, pričom väčšina výpovedí je urobená pod nátlakom. Apeloval v tomto smere na povereníka spravodlivosti, aby „*bedlivo sledoval pokračovanie vyšetrovania... Aby sa nedal ovplyvniť... ani novinovými kampaňami, ani vyvolávaním umelých kríz, ani nahuckaným davom vylamujúcim brány.*“ Vyzval politikov: „*Prestaňme zneužívať prírodné katastrofy a zločiny jednotlivcov k potieraniu stranícko-politickému.*“⁷¹ Vyzval tiež – „*opýtajme sa národa celého a to slobodnými voľbami*“, v záujme zistiť, či má Zbor povereníkov dôveru ľudí. Popri vernom spojenectve so ZSSR Baar zdôraznil potrebu snažiť sa o dobrý pomer aj s inými štátmi a mocnosťami. Prejav uzavrel tým, že členovia SNR za DS budú hlasovať kladne.

Na niektoré časti kritiky z rozpravy, najmä vo vecných oblastiach, reagoval v závere G. Husák. Akcentoval tri otázky – štátnobezpečnostnú, vyživovacia a zásobovacia, pričom sa majú zvládnuť „*tými možnosťami, ktoré dneska*

68 Tamže, s. 23.

69 Tamže, s. 41.

70 V júni 1947 sa vedenie DS dohody ešte zastávalo. Pod tlakom KSS sa pre ňu však stala „neznesiteľnou príťažou“, čo viedlo k odvolaniu dohody. Urobilo tak predsedníctvo DS na zasadnutí 9. novembra 1947, 22. novembra toto rozhodnutie potvrdil aj výkonný výbor DS.

71 Tamže, s. 43, 44.

po ruke máme, demokratickou cestou, ale... pevnou rukou...“⁷² Programové vyhlásenie VIII. Zboru povereníkov plénom schválilo.

Dozvukom jesennej krízy a jednou z posledných možností vyjadriť relatívne otvorene svoje názory bola decembrová 13. schôdza pléna SNR. Paradoxne sa začala pripomienkou 100. výročia prejavu L. Štúra na uhorskom sneme a blížiaceho sa výročia Slovenského povstania z rokov 1848 – 1849 z úst Jozefa Lettricha. Hlavným bodom programu však bola správa povereníka vnútra gen. **Mikuláša Ferjenčíka** o bezpečnostnej situácii na Slovensku. Od čias, keď v apríli 1947 predniesol svoje prvé expoé, identifikoval tri hlavné smery pôsobenia bezpečnostných orgánov – „zlikvidovanie benderovských tlúp“, zlepšenie bezpečnostných pomerov (odhaľovanie kriminálnych zločinov) a „odhalenie a zlikvidovanie skupín a organizácií, ktorých činnosť smerovala proti štátu“.⁷³

T tejto tretej oblasti pôsobenia venoval v prejave aj najväčšiu pozornosť. Indície protištátnej činnosti definoval ako protištátne nápisy, letáky a brožúry, výhražné listy, činnosť vysielачky Barcelona, „*stúpajúce sebavedomie ľudáckych exponentov*“, protičeskú a protisovietsku propagandu, propagandu vojny. Podhubie vraj tvorili bývalí exponenti HSLS, časť inteligencie odchovaná „*šesťročnou premyslenou a systematicky vedenou politickou výchovou*“, zahraničná emigrácia na čele s F. Ďurčanským, ale aj s umiernenjšími K. Sidorom a P. Prídavkom. Títo „*vymoženosti demokracie, ako sloboda tlače, slova a prejavov, pokladali za slabosť režimu*“. „*Nedostatočne prevádzaná očista, všeobecný povojnový chaos a spomienky sa šesťročný blahobyť* (o ktorom nechápali, že je len „trikom nemeckej propagandy“) *boli dobrou pôdou...*“⁷⁴

Príčiny rozdelil Ferjenčík na medzinárodné politické pomery, činnosť emigrácie a vnútropolitické pomery – teda „*súťaženie o hlasy ľudákov, ostré rozpory stranícko-politické, nedostatočná očista, aj naša demokratická zhovievavosť, ale aj veľmi pomaly sa zlepšujúce pomery hospodárske a všeobec-*

72 Tamže, s. 49.

73 Slovenská národná rada 1947. Stenografický zápis o priebehu 13. zasadnutia pléna SNR, ktoré bolo dňa 19. decembra 1947 v Bratislave, s. 18.

74 Tamže, s. 21 – 23.

*ný úpadok občianskej morálky...*⁷⁵ Pomerne podrobne opísal „odhalené tri protištátne skupiny“. Na ich príslušníkov boli podľa jeho slov podané trestné oznámenia **na základe zákona na ochranu republiky č. 320/1940 Sl. z.** Prejavil nedôveru k obvineniam z neľudského zaobchádzania s obvinenými a vynučovania výpovedí.

Na túto tému vystúpili v rozprave k správe viacerí rečníci. Ako prvý **Ján Beharka** (SSI), ktorý tiež kritizoval vydanie propagandistickej brožúry *Spiknutí proti Republice*. Podľa neho sa takýto materiál nemal zverejniť. Anton Rašla (KSS) sa ohradil proti diskusii, ktorá má byť podľa neho len príležitosťou položiť povereníkovi k správe otázky. On sám sa opýtal najmä na problematiku banderovcov, ako aj slovensky písaných časopisov v USA a hanobenia republiky z ich strany. **Viliam Šalgovič** (KSS) v týchto intenciách položil účelové otázky o „údajnom bití“ vypočúvaných na VII. odbore Povereníctva vnútra, ako aj o tom, či mal tlačový referent podpredsedu vlády Jána Ursínyho (DS) Oto Obuch prístup k zápisniciam z rokovaní vlády.

Veľmi odvážne boli následné vystúpenia predstaviteľov DS. **Michal Géci** odsúdil činnosť príslušníkov Národnej bezpečnosti zneužívajúcich zákon a zároveň vyzval na potrestanie rozbíjačov republiky podľa platných zákonov, „*nikdy nie spôsobom, aký používali Nemci, fašisti...*“⁷⁶ Sprisahancov majú súdiť riadne súdy bez nátlaku zvonka. Ďalej položil niekoľko otázok týkajúcich sa konkrétnych záležitostí vo veci postupov VII. odboru a ďalších zložiek Národnej bezpečnosti, medzi nimi aj o probléme údajne pripravovaného atentátu na hlavu štátu. Následne odcitoval niekoľko úryvkov zo zápisnice o činnosti VII. odboru vypovedajúce o násilných metódach výsluchu. Členovia SNR za KSS po ustavičných výkrikoch a prejavoch nespokojnosti opustili o 16.45 hodine rokovaciu sálu.

V duchu odhaľovania postupov VII. odboru pokračoval aj **Imrich Laurinec** (DS). Odsúdil zároveň „*starých podrývačov a nových hazardérov*“. Predniesol podklady k tvrdeniam, že sa dejú veci, ktoré stoja v ostrom protiklade s humanitnými zásadami demokracie (nezákonné zadržovanie v trvaní až 8 týždňov, nedôstojné pomery vo väzniciach, zatknutie poslanca ÚNZ bez vydania na trestné stíhanie, násilné metódy vyšetrovania, ktoré viedli až

75 Tamže, s. 28.

76 Tamže, s. 37.

k úmrtiam a trvalým následkom). Uviedol príklad zaistenia nie za protištátnu činnosť, ale s cieľom vynútenia výpovedí proti činiteľom DS.⁷⁷ Položil si otázku, akú cenu má dôkazný materiál vynútený násilnými metódami, ak zásada materiálnej pravdy vyžaduje aj tak predloženie dôkazov i v tom prípade, že sa obvinený prizná. **Miloš Rumann** (DS) navrhol v ďalšej diskusii prijatie **rezolúcie** o zriadení osobitnej štvorčlennej komisie na vyšetrovanie prednesených obvinení. SNR tiež mala ihneď zvoliť 12-členný bezpečnostný výbor, ktorý by sledoval bezpečnostné pomery na Slovensku.

Posledný v rozprave vystúpil v mene KSS **Arnošt Pšenička** a obvinil predrečníkov zo zneužívania diskusie na „drzú provokáciu“, keď celú pozornosť sústredili „na vymyslené nepravdy a lži rozširované protištátnym podzemím“ a zaznel aj prejav, „aký v danej situácii i priami agenti Ďurčanského si lepšie by nevedeli objednať“.⁷⁸ Prejav M. Gécího označil za stojaci v priamom rozpore s politikou vlády a ohrozujúci dobré meno ČSR. Podľa neho Gécího výroky obsahujú skutkové podstaty trestných činov podľa zákona na ochranu republiky a otázne je, či sa s nimi stotožňujú členovia DS a či je povereník spravodlivosti ochotný zaviesť proti nemu trestné pokračovanie. Pšenička zakončil vystúpenie tým, že klub KSS zaujme stanovisko k ďalšej spolupráci s DS podľa odpovedí na tieto otázky.

V závere diskusie stručne vystúpil M. Ferjenčík, ktorý chcel podľa svojich slov zaviesť nadstranícke a spravodlivé prešetrenie obvinení z násilných postupov v VII. odbore, teraz to však nadobudlo politický spád, čo marí jeho úsilia. Predseda SNR Jozef Lettrich odsunul návrh rezolúcie M. Rumanna s tým, že o ňom musí najprv rokovať Predsedníctvo SNR a príslušné výbory, ktoré na ďalšom zasadnutí pléna SNR podajú svoje návrhy. K takémuto rokovaní však už nedošlo, pretože SNR sa – v radikálne zmenenom zložení – v pléne stretla až po februárových udalostiach, a to 12. marca 1948.

* * *

Slovenská národná rada nebola v súvislosti s februárom 1948 kľúčovým aktérom. Nemohla ním ani byť, keďže sa po premyslenom oklieštení svojich

77 Tamže, s. 43.

78 Tamže, s. 46, 47.

právomocí centrálnou mocou stala akýmsi regionálnym snemom a diskusným fórom odobrujúcím najmä už skôr prijaté rozhodnutia. Do chodu udalostí vo väčšej miere zasahovalo Predsedníctvo SNR, ktoré však taktiež nemalo rozhodovaciu autonómiu a zvyčajne sa podrobovalo aktuálnej politickej tendencii. (Analýza jeho pôsobenia ide nad rámec predkladanej štúdie.) Rokovania pléna SNR sa príspevok pokúša priblížiť ako určité zrkadlo, ktoré odrážalo kľúčové dianie na politickej scéne Slovenska a Česko-Slovenska.

Spočiatku, najmä v súvislosti s prijatím tretej pražskej dohody a štátneho rozpočtu na rok 1947, sa rozprava v pléne SNR týkala najmä štátoprávnej otázky; tá bola akoby prvou líniou politického diania. Komunisti mali na predkladané argumenty univerzálnu, odzbrojujúcu odpoveď – zázračnú formulku – počkajme na ústavu. (Takáto taktika sa využívala aj v iných smeroch, riešenie problémov sa odkladalo do času uchopenia moci komunistami.) Zároveň „netrpezlivosť“ v tejto otázke a obhajobu národných práv pomenúvali veľmi striktno ako „neofudáctvo“, čo indikovalo možný politický a dokonca trestný postih (pri využívaní zákona na ochranu republiky prijatého v roku 1940!). Potlačením slovenských národných orgánov s dominanciou Demokratickej strany komunisti totiž vytvárali predpolie februára 1948.

Postupne, s pribúdajúcimi indíciami odbúravania atribútov demokracie, sa dianie v SNR zameralo aj na odhaľovanie praktík a zámerov komunistickej strany, na stranícky a politický boj. Druhú líniu diskusií tvorila dominantná požiadavka na očistu verejného života, úzko spätá s agilným pôsobením ľudového (retribučného) súdnictva. Treťou, vrcholnou líniou bolo pôsobenie Povereníctva vnútra a jeho „odhalenie“ tzv. protištátneho sprisahania, ktoré spolu so zveličovaním vyživovacej a zásobovacej krízy vyvolávali spoločenské napätie a masový tlak verejnosti na predstaviteľov DS. V spojitosti s komunistickou demagógiou využívajúcou „klérofašistickú“ a separatistickú kartu boli účinnou stratégiou na premyslený postup, ako aj na zahmlievanie konečného cieľa.

Nedá sa povedať, že by Slovenská národná rada a v jej rámci najmä predstavitelia DS iba ticho asistovali pri štátnom prevrate. Situáciu pomerne včas správne odhadli, nemali však relevantnú silu zvrátiť chod udalostí. Hrala proti nim nielen medzinárodná situácia, ale najmä silné pozície komunistov v Čechách a ich účelová podpora zo strany českých nekomunistických politických

prúdov. Postupne tak demokrati strácali svoj vplyv a dostávali sa do politickej izolácie. Na pôde SNR viac či menej hlasno poukazovali na hroziace riziko, usilovali sa zmieriňovať aspoň najočividnejšie krivdy. Neboli však vo svojom postupe ani dostatočne jednotní, ani dostatočne akční. Prevalcovala ich organizovaná sila podporovaná všemocným Sovietskym zväzom manipulujúca masami obyvateľstva, ktorá sa javila ako nová, vhodná alternatíva na riešenie sociálnych problémov. V bezvýhodiskovej situácii sa však našli odvážni jednotlivci, ktorým ich vedomie a svedomie nedalo aspoň sa neozvať v okamihoch, keď sa lámal chlieb.

SUMMARY

Political Struggles in the Slovak National Council (1946 – 1948)

The ambition of this paper is to present the parliamentary debates during the sessions of the Slovak National Council (SNR) as a mirror in which the key developments on Slovakia's and Czecho-Slovakia's political scene reflected themselves in the period leading up to the communist coup-d'état of 1948. The analysis of individual sessions of the Slovak parliament seeks to shed more light on the question of how great, if any, had been the role of the SNR in that process. The author focuses attention mainly on the analysis of the speeches of individual parliamentarians representing the key political forces – the Democratic Party and the Communist Party of Slovakia – in parliament.

Paradoxically, the election victory of Democrats in Slovakia in May 1946 led to closer ties between the victorious Czech communist elite and its non-communist counterpart since the “substandard” nature of Slovakia's political scene provided them with arguments to keep on pushing for a unitary state. The Democratic Party came under their constant ideological attacks and accusations of populism and neo-populism. The Slovak National Council did not play any relevant part in the February 1948 events. Nor could it possible be a player in that sense since the power center had been stripping it of its own powers in a methodic manner, to the extent that it actually became little more than a regional assembly or a discussion forum supposed mainly to give just a stamp of approval to decisions that had already been taken elsewhere. The state coup has nevertheless a prehistory also in the relatively open political battles taking place in parliament.

Initially, especially in relation to the adoption of the Third Prague Agreement and the approval of the state budget for 1947, the sharp exchange of views in the SNR concerned mainly the state-legal issue that got to forefront of all that was going on in politics. Gradually, the work of parliament began to centre also around revelations of the practices and intentions of the communist party, concentrating on political and party fights. The second area around which discussions were concentrating was the demand of greater transparency and purity of public life closely associated with the agile activity of people's

(retribution) judiciary. The third, top-level line represented the activity of the Office of the Commissioner of Interior and its “revelation” of anti-state conspiracy which, together with inflated reports of food shortages and supply crisis, gave rise to tensions in society and intensive public pressure on the leaders of the Democratic Party. In Slovakia, the arrival of communist totalitarianism in the CSR was marked by unprecedented alteration of election results following the crisis in the autumn of 1947 when the composition of the Board of Commissioners changed to the disadvantage of the Democratic Party.

The Slovak National Council and the leaders of the Democratic Party within its framework were by no means providing silent assistance to the February coup. They assessed the situation correctly but did not possess enough power to reverse the course of events.

SLOVENSKO A ČESKÉ POLITICKÉ STRANY V ČASE TŘETÍ REPUBLIKY

Michal PEHR

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha

Popsat vztah českých politických stran ke Slovensku a Slovákům v době třetí československé republiky s důrazem na léta 1947 – 1948 je úkol velmi nesnadný a odráží v sobě řadu problémů (například v minulosti byla tomuto tématu věnovaná relativně malá pozornost).

Prvním největším problémem je však vztah samotných Čechů a Slováků.¹ Druhým je pak vztah Čechů a Slováků k Československu a dalším problémem je samotná situace v poválečném Československu. Pro pochopení této problematiky se musíme věnovat celému období let 1945 – 1948. V neposlední řadě pak nesmíme zapomenout ani na tradiční rozpor mezi teorií a praxí (tj. rozdíl mezi programy a každodenní realitou).

O vzájemném vztahu Čechů a Slováků bylo napsáno již mnohé. Stále je to však citlivé téma, které zaměstnává řadu zástupců obou národů. Seriózní bádání je komplikováno postoji obou národů v minulosti, ale i tím, že je to stále politické téma.

Vše české se již v roce 1918 změnilo na československé zůstávajíc českým. U slovenského národa byla situace ovšem odlišnější. Teprve během existence první československé republiky došlo k postupné emancipaci slovenského národa. Slovensko se poslovenštilo a jakkoliv byl tento proces pozitivní, narážel mnohdy na nepochopení u české veřejnosti, která si často vysvětlovala postoj Slováků jako zradu ideálů, které stály u vzniku Československa. Nejvyšším vyjádřením této „zrady“ byl pak samostatný slovenský stát.

Klasickým příkladem těchto pocitů byla osobní vzpomínka, kterou učinil ministr pošt P. František Hála v červnu 1947, když vzpomínal, že při slovenském povstání, jehož se osobně zúčastnil v Banské Bystrici, všechny akce a projevy mluvily jen o novém slovenském státu a při prvním shromáždění „nebyla hrána ani československá hymna“. Zástupci exilové vlády byli přijati

1 K otázce vztahu Čechů a Slováků blíže viz například: RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Bratislava 1997 a RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*. Bratislava 1998.

jen jako hosté a o Československu nebyla nikde ani zmínka. Teprve, jak sám řekl „15. října [1944, pozn. autora] zpívala se poprvé československá hymna“.² A národní socialista Hubert Ripka k tomu ve svých pamětech dodával: „Když jsem v červenci 1945 uskutečnil svou první cestu na Slovensko, byly v Bratislavě vidět jen slovenské a sovětské prapory, mezi nimiž se zcela ztrácelo několik praporů československých.“³

V podobném duchu působila i výpověď nitranského arcibiskupa Kmeťka před soudem s Josefem Tisem, kde prohlásil, že by uvítal existenci slovenského státu, ale že je si vědom, že toto není v dnešních podmínkách možné. Jeho vystoupení vyvolalo na české straně obrovskou vlnu nevole a v mnohých (především u národních socialistů) vyvolávalo pocit, že Slováci čekají jen na vhodnou příležitost, kdy budou moci se svým požadavkem vystoupit.⁴

České politické strany (tehdy s výjimkou KSČ), ale vlastně i většina české veřejnosti, těžce nesly existenci Slovenské národní rady a malou možnost ústřední vlády ovlivňovat slovenské věci. Lidovec František Hála si 27. října 1945 stěžoval: „dnes Slováci vládou v Čechách, ale Češi a Čechoslováci se na Slovensku nemohou uplatnit“. Toleranci tohoto faktu omlouval slovy „chtěli jsme spolužití obou národů dobře vybudovati. Chtěli jsme přinést oběti a chtěli jsme především obnoviti republiku, i když nám budou vládnouti Slováci.“⁵

Je zajímavé, že podobně negativní byl i samotný prezident Edvard Beneš, který zástupcům politických stran 28. března 1945 mimo jiné řekl: „Slováci mají nadměrný počet ministerstev. Když to říkám, žádám Slováky, aby nebrali jako něco protislovenského. Soudím, že úsilí o dosažení plné spravedlnosti je víc nežli úsilí o to, míti něco nad to. Tím otvírají cestu, aby Češi

2 Archiv KDU-ČSL, karton 8/1 – Klub poslanců ČSL 1945 – 1950. Zápis 28. schůze klubu lidových poslanců konané 12. června 1947 v 9 hodin v zasedací síni klubovní.

3 RIPKA, H.: *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*. Praha 1995, s. 108.

4 RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*. Bratislava 1998, s. 53.

5 Archiv KDU-ČSL, karton 8/1 – Klub poslanců ČSL 1945 – 1950. Zápis o 1. ustavující schůzi klubu lidových poslanců konané 27. října 1945 o 15. hodině v zasedací síni číslo 8 v budově poslanecké sněmovny.

žehrali, aby jim to brali a chtěli mít sami více.“ Na to reagovali Ján Ursíny za slovenské demokraty a Gustav Husák za slovenské komunisty, že s tímto názorem nesouhlasí a že považují za naprosto spravedlivé, kolik získali Slováci míst v ústřední vládě a že Slováků se tyto názory velmi dotkly.⁶

Podobné ohlasy najdeme i jinde „*Čechů je 8, 5 miliónu a Slováků 2,5 miliónu. My nemůžeme rozhodovat o jejich věcech, kdežto oni o našich ano. Není správné přispívat na znovuvybudování zničeného Slovenska*“. Přesně tak si stěžovali národní socialisté na jedné ze svých schůzí v únoru 1946 a účastníci schůze jim na to přizvukovali: „*Správně ať si to spravují sami. A když nechtějí dělat, ať vezmou na záda pastičky a jdou je prodávat.*“⁷ Jistě to není reprezentativní vzorek naší společnosti, ale tyto názory byly u české veřejnosti časté. Mnozí také záviděli „lepší“ hospodářskou situaci Slovenska a také tu skutečnost, že většinová slovenská společnost tolik netrpěla za války jako česká společnost.

Naopak pro mnohé Slováky byli Češi neznažbozi, kteří přišli jejich Slovensko jen likvidovat. Ústřední orgány a čeští politici velmi pozorně sledovali tuto protičeskou agitaci na Slovensku: ať už to byly protičeské letáky, vytváření údajných protistátních skupin nebo demonstrace či pokusy o inzultaci českých fotbalových hráčů na společenském česko-slovenském fotbalovém zápasu v květnu 1946 v Bratislavě.⁸

S tímto tíživým dědictvím vstupovaly oba národy do nové, tentokrátě třetí československé republiky. Na troskách Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského státu se znovuobnovovalo Československo.

Země byla znovu svobodná a její obyvatelé plni ideálů a nadšení. S první čs. republikou měl nový stát relativně málo společného. Snad všichni si přáli, aby nová ČSR byla lepší a dokonalejší než ta předválečná. Výrazem těchto přání byl i nový politický systém Národní fronty a omezené, tzv. lidové demokracie. Jedním ze základních znaků nového politického systému bylo provádění širokých reforem, a to jak v oblasti hospodářské a sociální, tak i v ob-

6 Archiv Ústavu T. G. Masaryka (dále jen AÚTGM), f. EB II, k. 332-složka EB 294 – Politické věci-různé.

7 Národní archiv v Praze (dále jen NA Praha), f. 100/24, sv. 36, aj. 809 – Situační zpráva o nár. socialistech ze srpna 1946.

8 Blíže viz například: NA Praha, f. 100/1, sv. 47, aj. 368- Protičeské a protistátní nálady na Slovensku.

lasti politické. Došlo k rozsáhlému znárodnění bank, pojišťoven a velkých průmyslových podniků. Majetek většiny cizinců byl „za náhradu“ zabaven. Třímilionová německá menšina byla takřka celá vystěhována; zůstat směli jen aktivní antifašisté. Byla zrušena druhá komora parlamentu, Senát, a pravicové strany byly zakázány. Celý politický život se vyznačoval silnou dominancí komunistů a všeobecným nadšením pro socialismus.

Na základě Moskevských jednání z března 1945 se tu vytvářel politický systém Národní fronty, který tvořili zpočátku čtyři české a dvě slovenské politické strany. Byla to Komunistická strana Československa, Československá sociální demokracie, Československá strana národně socialistická, Československá strana lidová, slovenská Demokratická strana a Komunistická strana Slovenska. V dobovém pojetí se právě tyto strany nejvíce zasloužili o osvobození Československa.

Později k nim přibyli ještě dvě malé slovenské strany tj. strana práce a strana slobody. První sobě shromažďovala především bývalé příslušníky sociální demokracie na Slovensku a druhá byla založena s úmyslem oslabit demokratickou stranu. Obě politické strany zůstaly přes snahu svých tvůrců marginálními stranami a do politického dění podstatněji mírou nezasahovali. Proto vztah těchto dvou marginálních stran a českých politických stran byl v podstatě nulový, snad s malou výjimkou, kdy čeští sociální demokraté v podstatě financovali činnost slovenské strany práce.

Nejdůležitější otázkou je tedy popsat vztah českých politických stran ke Slovensku a slovenským stranám. Nejdůležitější otázku tu pochopitelně hráli slovenští demokraté, ale abych nepřebíhal.

V Československu celkem existovalo nejprve šest, později od jara 1946 osm politických stran. V praxi byla poválečná republika ovšem rozdělena na dva tábory: na komunisty a jejich spojence a na demokraty. Komunisté byli jednotnější, měli své vize a lákavé plány. Naproti tomu demokraté byli mocensky slabší, nepostupovali jednotně, neměli společný pozitivní program a dostávali se do politické defenzivy. To se také projevilo v prvních poválečných volbách v květnu 1946, kdy komunisté zvítězili.

Jednou ze zásadních otázek, které řešil nový stát a celá společnost, byl česko-slovenský vztah. Už na samotném začátku nového státu si mnozí uvědomovali, že to bude jeden z velkých problémů, který se bude muset řešit. Už

27. března 1945 si bratr presidenta a sociálně demokratický senátor Vojta Beneš poznamenal: „*Zdá se, že komunisté počínají si velmi sebevědomě a vedou nátlak. Podle všeho dvě rozhodující síly jsou Slováci a komunisté. Dr. Beneš – zdá se – je pod jejich kuratelou...Dr. Benešovi nebude co závidět.*“⁹

Česká politická reprezentace se většinou dívala na Slovensko jen jako na problém, který bude třeba vyřešit. Přičemž si většinou přáli, aby v této věci se Československo více méně vrátilo k prvorepublikové praxi. To ale v podstatě nebylo možné.

Tento problém se ukázal již při moskevských jednáních o obnově ČSR v březnu 1945. V šestém článku projednávaného vládního programu se rozebírala otázka nového uspořádání mezi Čechy a Slováky. Tento bod se stal při jednáních jedním z nejspornějších. Národní socialista Prokop Drtina k tomu později napsal „*Nejtěžší krise v moskevských jednání vznikla při projednávání VI. kapitoly.*“¹⁰ Na jedné straně tu stáli Slováci podporovaní komunisty požadující plnou rovnoprávnost. Na druhé straně stáli především národní socialisté, kteří byli zastánci československé národní jednoty.

Prosazení ideje jednotného „československého“ národa nebylo však již možné. Šestileté násilné odtržení Slovenska od českých zemí zanechalo stopy ve veřejném mínění. Ty se projevovaly na jedné straně v jistém nezájmu české veřejnosti o slovenské problémy a naopak ze slovenské strany v jisté nevraživosti vůči Čechům. Řešení česko-slovenského vztahu nebylo proto jednoduché.¹¹ Existence slovenského státu se prostě nedala zapomenout.

Budoucí vláda se po delším jednání nakonec označila za „*ztělesnění česko-slovenského státního společenství založeného na nových zásadách.*“ Jednou z těchto zásad byla idea naprosté rovnoprávnosti. Z české strany a ze strany ústřední vlády panovala velká snaha tento problém vyřešit. Hovořilo se o československé jednotě, ale ta byla fakticky vážně narušena a vztah Čechů a Slováků zůstával nedořešen.

9 Archiv Národního Muzea v Praze, f. Vojta Beneš, k. 2 – Deník Vojty Beneše od 1. 3. 1945 – 31. 8. 1945.

10 DRTINA, P.: *Československo můj osud II. Kniha 1.* Praha 1992, s. 23.

11 K průběhu jednání mezi Čechy a Slováky blíže viz.: KAPLAN, K.: *Pražské dohody 1945 – 1947.* Sborník dokumentů. Praha 1992.

Konaly se sice různé propagační akce, jako byl týden bratrství Čechů a Slováků,¹² ale výsledek všech těchto snah byl více než problematický. Tato okolnost neunikla bystrým komentátorům tehdejšího dění. Lidovecký žurnalista Miloslav Skácel na toto téma napsal: „*už sama okolnost, že se tolik mluví o věčném bratrství a o naprosté nutnosti společného státu, tedy o věci, která by měla být dnes všem samozřejmá, svědčí o tom, že tu není něco v pořádku...*“¹³ A lidovecký poslanec Jaroslav Řehulka pak jeho slova jakoby doplňoval, když v červnu 1947 řekl: „*Protičeské zaujatosti jest na Slovensku mnoho, snad více než za první republiky, jest proto třeba ve slovenských věcech postupovati velmi opatrně.*“¹⁴

Problém vzájemných vztahů se stal nejednou předmětem jednání vlády. Na jedné straně tu byly velké slovenské požadavky a na druhé straně ne příliš velká ochota je z české strany plnit.

Miloslav Skácel k tomu v dubnu 1947 dodával: „*Pro postoj mnohých Čechů k tomu, co se nazývá česko-slovenskou otázkou, je příznačné, že například pojem ‚autonomie Slovenska‘ uvádí tyto Čechy do stavu svrchovaného vlasteneckého rozhořčení a slovo ‚federalizace‘ jim vyjadřuje takřka skutkovou podstatu nějakého zločinu podle zákona na ochranu republiky.*“¹⁵

Nesmíme totiž zapomenout, že významnou hodnotou pro českou společnost této doby byl pochopitelně pojem národa. Bylo totiž po válce a snad všichni si uvědomovali, že v tomto konfliktu šlo o bytí a nebytí českého národa. Pojem národa a národní jednoty se tak stal pro českou společnost, ale i pro české politické strany nedotknutelnou svátostí.

Zároveň si ovšem politici uvědomovali nutnost změny v této oblasti, a to především vyřešením vztahů mezi Čechy a Slováky. Za první republiky byla

12 NA Praha, f. 100/1, sv. 47, aj. 368.

13 Blíže viz článek Miloslava Skácela Předpoklady dorozumění mezi Čechy a Slováky. Článek byl uveřejněn v časopise slovenských demokratů Nové Prusy, 7. dubna 1947 a je přetištěn v edici Milana Drápaly o nesocialistické poválečné publicistice. Blíže viz DRÁPALA, M.: *Na ztracené vartě Západu. Antologie československé nesocialistické publicistiky 1945 – 1948*. Praha 2000, s. 528 – 533.

14 Archiv KDU-ČSL, karton 8/1 – Klub poslanců ČSL 1945 – 1950. Zápis 28. schůze klubu lidových poslanců konané 12. 6. 1947 v 9 hodin v zasedací síni klubovní.

15 Blíže viz.: DRÁPALA, M.: *Na ztracené vartě*, s. 528 – 529.

silná idea čechoslovakismu. V této otázce dochází vlivem války k výraznému posunu. Na Slovensku je tato idea v podstatě mrtvá a i v české společnosti dochází k jistému oslabení. Idea čechoslovakismu je však v českých zemích stále silná.

Dokazuje to i výzkum Československého ústavu pro veřejné mínění, který na přelomu let 1946 a 1947 zjišťoval názory Čechů na Slováky. Jednou z řady otázek byla také otázka: „*Domníváte se, že Češi a Slováci jsou dvě větve jednoho národa či dva národy?*“ Podle tohoto výzkumu se 65 % české veřejnosti tehdy domnívalo, že Češi a Slováci jsou dvě větve jednoho národa, 21 % procent se domnívalo pravý opak a zbytek tj. 14 % odpovědělo, že na tuto otázku nemá názor. Je zajímavé, že podle výzkumu čechoslovakistické tendence zastávali spíše starší lidé a příslušníci střední vrstvy. Naopak prostí lidé (převážně zemědělci), příslušníci střední generace a mladší zastávali většinou opačný názor.

Výzkum dále potvrdil, že velká část české veřejnosti slovenskou problematiku neznala a více méně ji vyhovoval současný stav politického uspořádání. 36 % české veřejnosti prohlásilo, že jí současný stav vyhovuje. 35 % by se rádo vrátilo do doby prvorepublikového uspořádání a jen 10 % by bylo pro širší slovenskou autonomii. Zbýlých 19 % nevědělo. Neznalost slovenských poměrů se podle mého názoru nejlépe odráží v otázce „*Byl jste někdy na Slovensku?*“. 50 % obyvatelstva odpovědělo, že nikdy. 19 % bylo jednou a zbýlých 31 % víckrát. Jedním z mála pozitiv bylo, že 80 % obyvatel si rádo zazpívalo slovenskou písničku. 12 % uvedlo, že nemají smysl pro zpěv a jen 8 % odpovědělo záporně.¹⁶

Snad pod dojmem těchto nálad a vědomí si nových poměrů české politické strany postupně opouštějí oficiálně ideu čechoslovakismu a ve svých programech ji napříště již tolik nezdůrazňují. Na druhé straně ideály jednotného politického národa jsou jim stále blízké. Je to tak jistá schizofrenie. Změny jsou patrné. Uznává se, že Češi a Slováci jsou na stejné úrovni, ale zároveň se hovoří, že „*cílem má být společná, jednotná a silná Československá repub-*

16 AÚTGM, f. Edvard Beneš III (dále jen EB III), k. 60, sign P 60/2-Situace na Slovensku.

lika“.¹⁷ V této době to jsou především sociální demokraté, národní socialisté (s ohledem na prezidenta Beneše) a lidovci.

Národní socialisté například ve svém prvním programu z července 1945 hovoří o tom, že „*poměr mezi Čechy a Slováky [se] musí upravit zcela jinak, než tomu bylo v první republice a to podle zásad rovnoprávnosti českého a slovenského národa a s pozorným zřením a psychologickým taktem k důsledkům, které vyplývají ze silného slovenského nacionalismu.*“¹⁸ Ve svém akčním programu z prosince 1945 již uvádějí: „*Po všechny časy budiž jasné prohlášeno, že stát československý je státem národním, rovnoprávných dvou větví našeho národa: české a slovenské*“¹⁹ O dva roky později již ve svém programu se hovoří o tom, že československý stát má být jednotný. „*Jednotný stát neznamena ovšem centralistický stát.*“²⁰ Podobné je to i u sociálních demokraté a lidovců.

Sociální demokraté nejprve ve svém válečném programu trochu tajemně prohlásili, že: „*Osvobozená československá republika má býti národním státem Čechů a Slováků, státem důsledné lidovlády a skutečné sociální spravedlnosti*“²¹ a později prohlásili: „*otázky vzájemného poměru Čechů a Slováků bude Československá sociální demokracie řešiti v duchu nejtěsnější spolupráce pracujícího lidu českého i slovenského.*“²²

Lidovci ve svých programech zastávají v podstatě klasický požadavek křesťansko demokratických stran tj. požadavek decentralizace a subsidiarity. V prvním návrhu ještě válečného programu ČSL se praví: „*Československá strana lidová...bude dbáti, aby byla provedena účelná decentralisace státní správy...V této decentralisaci moci vidí strana nejlepší cestu k docilení jednoty státu při splnění národních požadavků slovenského lidu.*“²³ V prvním poválečném programu ČSL prohlásili, že chtějí usilovat o „*srdečnou dohodu se*

17 Srovnej například *Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté*. Praha 1946, s. 8.

18 HARNA, J. (zost.): *Politické programy českého národního socialismu 1897 – 1948*. Praha 1998, s. 213.

19 Tamtéž, s. 220.

20 Tamtéž, s. 253.

21 AÚTGM, f. EB II, k. 146, sign V 129/2-čs. soc. dem.

22 PROKŠ, P. (zost.): *Politické programy Československé a české sociálně demokratické strany dělnické 1878 – 1948*. Praha 1999, s. 253.

23 NA, f. Ministerstvo vnitra-Londýn, k. 225, sign 2 – 52-25.

Slováky“: „*Na poli ústavním chceme spravedlivě a s plným pochopením pro nové faktické poměry vyřešiti poměr Slovenska a Slováků. Přejeme si toužebně plné národní jednoty mezi Čechy a Slováky. Avšak na druhé straně budeme pracovati pro každou účelnou decentralisaci správní i zákonodárnou. Jsme přesvědčeni, že srdečnou dohodou mezi Slováky se nám podaří uspokojiti všechny požadavky Slováků a Slovenska v rámci jednotné a pevné Československé republiky.*“²⁴ V pozdějším definitivní programu strany z dubna 1946 se o slovenské problematice vůbec nezmiňovali.

V demokratickém táboře jenom výjimečně zaznívají názory podporující větší autonomii Slovenska. Touto výjimkou je například sociální demokrat Josef Macek. Ten v lednu 1947 uveřejnil v revue *Naše doba* článek s názvem *Pro otevřenou a jasnou politiku*, kde se otevřeně vyjádřil pro federalizaci našeho státu. „*Slováci chtějí žít nejen svým vlastním národním, ale i svým vlastním státním životem v rámci republiky. Není ani naším právem, ani naším zájmem jim v tom bránit...*“ Dosavadní stav měl být podle jeho slov nahrazen „*jasnou smlouvou mezi řádně zplnomocněnými zástupci obou národů. Tato smlouva by založila jasný federativní poměr mezi oběma státními útvary v rámci Československé republiky.*“ Od tohoto kroku si sliboval nápravu poměrů, protože dosavadní stav neuspokojuje ani Čechy ani Slováky. Článek pak končí slovy: „*Slováci si nepřejí, abychom mi jim zasahovali do správy jejich věcí. Necht' se smíří s tím, že také my nechceme, aby oni zasahovali do našich řekněme si to upřímně a naprosto zřetelně. Jasně smlouvy – dobří přátelé!*“²⁵

Jedinou českou stranou, která „bojovala“ za slovenské zájmy, byli zpočátku komunisté. Jejich změnu názoru na tento problém nejlépe dokumentuje výrok Václava Noska v londýnské státní radě, kdy měl podle svědectví Adolfa Procházky při jednom ze zasedání lapidárně říci: „*Ať se nám to líbí nebo ne, jsme národy dva.*“²⁶

Později komunisté proměnu svého názoru vyjádřili slovy: „*Ukázalo se nezbytným postavit poměr Čechů a Slováků na nový základ podle zásady bratrství*

24 *Československá strana lidová. Při budování nové republiky.* Praha červen 1945, s. 1. Program vyšel též v lidoveckém tisku.

25 AÚTGM, f. EB III, k. 60- sign. P60/5 Státoprávní postavení Slovenska 1945 – 1947.

26 Archiv KDU-ČSL, karton 8/1 – Klub poslanců ČSL 1945-1950. Zápis 28. schůze klubu lidových poslanců konané 12. 6. 1947 v 9 hodin v zasedací síni klubovní.

*a rovnoprávnosti. Při neúprosném potírání tisoovsko-tukovsko-machovské zrady a separatismu byla slovenskému národu dána všechna práva, aby si Slováci svoje národní věci mohli spravovat po svém, aniž by tím byla ovšem ohrožena státní jednota Čechů a Slováků a pevnost a nedílnost Československé republiky.*²⁷

Komunisté z taktických důvodů vystupovali jako zastánci slovenské rovnoprávnosti. S tímto názorem operovali pouze do voleb, protože doufali, že mimo jiné i díky tomu se jim podaří vyhrát volby na Slovensku. Když k tomu nedošlo, tak tuto myšlenku opustili a přes noc se stali zastánci pokud možno „jednotného“ státu s co nejmenšími pravomocemi slovenských orgánů, což se nejlépe ukázalo při jednáních o vzájemných vztazích, které vešli do dějin jako pražské dohody. Slovy lidovecké poslance Řehulky: „*komunisté si vynucovali takovou úpravu zákonů, aby odlišnost Slovenska byla co nejvíce zdůrazněna, domnívající se, že i ve volbách dostanou většinu, která by jim dávala klíčové postavení. Výsledky voleb však daly je demokratické straně a odtud ten stále napjatý poměr na Slovensku.*“²⁸

Přesným protikladem komunistů byli lidovci. Ti totiž po celou dobu poválečné relativní demokracie vystupovali jako zastánci klasického zemského uspořádání. Kdy po vzoru první republiky se hlásily k myšlence tří zemí. Ještě 12. června 1947 lidovecký poslanec Jaroslav Řehulka pravil: „*My jsme pro zachování jednoty státu a je-li třeba odlišiti zvláštnost věcí slovenských, lze tak nejlépe učiniti podle našeho starého Šrámkova, při čemž ovšem by i historické země měly by každá zvlášť Čechy i Morava stejné postavení jako Slovensko.*“²⁹

Před volbami 1946 však souhlasily všechny české politické strany s myšlenkou, že vzájemné vztahy mají být uspořádány na základě rovnoprávnosti, aniž by byla ohrožena státní jednota, všechny strany včetně lidovců, kteří v předvolebních projevech zdůrazňovali, že jsou stranou československou a stranou národní.³⁰

27 *Rudé právo*, 12. 5. 1946, s. 1.

28 Archiv KDU-ČSL, karton 8/1 – Klub poslanců ČSL 1945-1950. Zápis 28. schůze klubu lidových poslanců konané 12. 6. 1947 v 9 hodin v zasedací síni klubovní.

29 Archiv KDU-ČSL, karton 8/1 – Klub poslanců ČSL 1945-1950. Zápis 28. schůze klubu lidových poslanců konané 12. 6. 1947 v 9 hodin v zasedací síni klubovní.

30 Srovnej s lidoveckými předvolebními programy – blíže například viz *Volební*

To byla ovšem rovina prohlášení. V konkrétní politice se u českých politických stran setkáváme spíše s negativním postojem. V roce 1946 tu byl v podstatě vytvořen český nacionalistický blok, který usiloval o omezení pravomocí slovenských institucí a posílení centra. Negativní poměr českých politických stran byl znásoben neúspěchem při snaze vybudovat si své organizace na Slovensku a na druhé straně strachem z DS.

Teprve v druhé polovině roku 1947 byly schopné české politické strany tyto negativní postoje potlačit. Negativní poměr ke Slovensku a Slovákům se postupně v případě demokratických stran zmenšoval. Důvodů proto bylo více. Nejdůležitější bylo podle mého soudu poznání demokratů, že politický svět třetí československé republiky je rozdělen na demokraty a komunisty. Mají-li demokraté uspět, musí spolupracovat.

Vědomí nutnosti spolupráce se prohlubovala od druhé poloviny roku 1947 a to především v souvislosti s odmítnutím Marshallova plánu a s tzv. slovenskou krizí. Velký vliv na tuto otázku mělo také blížící se datum voleb a samozřejmě příprava nové ústavy.

Představitelé českých demokratických stran si možná příliš pozdě uvědomovali nutnost více spolupracovat, a že útoky, které jsou namířeny vůči slovenským demokratům, jsou neopodstatněné. 12. června 1947 lidovci na svém parlamentním klubu říkají: „*Do Národní fronty přinesli komunisté důkazový materiál proti straně demokratické, ale při jeho studiu se ukázalo, že jím jsou prokázány pouze protistátní tendence lidové strany, protistátní agitace Slováků v Americe, ale důkaz protistátní činnosti demokratické strany a jejího vedení podán nebyl. Také obvinění proti některým činitelům demokratické strany nejsou doložena, neboť by dávno musela býti proti nim podána trestní oznámení.*“³¹

Čeští demokraté měli v druhé polovině roku 1947 v podstatě dva cíle. Prvním bylo přispět k uklidnění poměrů na Slovensku. Zjednodušeně řečeno: Slováci nám dělají sice problémy, ale my je máme přesto rádi a naším společným cílem je budovat jednotný stát. Slovy Františka Hály: „*Ke Slovákům*

traktáty, Praha 1946, s. 11.

31 Archiv KDU-ČSL, karton 8/1 – Klub poslanců ČSL 1945-1950. Zápis 28. schůze klubu lidových poslanců konané 12. 6. 1947 v 9 hodin v zasedací síni klubovní.

*chceme mítí nejlepší poměr a i když nám způsobili již mnoho trpkostí, v zájmu státu musíme se je učití je chápati a jim rozumětí.*³²

Druhým cílem bylo pak najít společnou řeč se slovenským demokraty a vytvořit prostor pro co nejužší spolupráci. Ne náhodou ministr Hála ukončuje rozpravu v červnu 1947 mezi svými poslanci slovy: *„I na Slovensku jsou lidé dobré vůle, kteří chtějí pomáhati, ale musejí překonávati veliké překážky.*³³

Podobně na tento zásadní přelom ve vzájemných vztazích vzpomínal i Prokop Drtina, který napsal: *„S odchodem Ursinyho z vlády a těžkým náporom bolševickým proti většinové demokratické straně na Slovensku je v souvislosti sblížení a vyhranění vztahu této strany k mé straně. Ten vztah byl celkem dobrý již od volební kampaně v roce 1946, když jsme...se dohodli s Ursiným a Lichnerem, že je budeme v mezích svých možností ve volbách podporovat, začez demokratická strana doporučovala Slovákům v Čechách a na Moravě volit národní socialisty...Naše spolupráce byla tedy velmi logická a obousměrně samozřejmá. Její překážkou byl jedině náš požadavek, který se nám nepodařil v březnu 1945 v Moskvě dostat do tzv. Košického programu a který jsme si vyhradili dále prosazovat, aby vedle národnosti české a národnosti slovenské byla v nové ústavě zakotvena též národnost československá. Ale pod tíhou komunistického tlaku jsme my s tímto požadavkem nijak nevystupovali a demokraté zase překonali nacionalistické averze protičeské a hledali v podzimní komunistické ofenzivě na Slovensku u nás přímou oporu. Během pozdního léta došlo v tomto směru k hovorům mezi jednotlivci, jako Ursiny, Lettrich, Lichner, Fedor Hodža, Pietor a jiní na jedné straně a Zenkl, Krajina, Ripka a jiní na straně druhé.*³⁴

Při těchto rozhovorech jednali národní socialisté a slovenští demokraté o možnosti spolupráce a společného postupu. Uvažovalo se dokonce o sloučení a společné kandidatuře ve volbách v roce 1948, ale to nakonec odmítli národní socialisté s poukazem na to, že by se národní socialisté slučovali v pod-

32 Archiv KDU-ČSL, karton 8/1 – Klub poslanců ČSL 1945-1950. Zápis 28. schůze klubu lidových poslanců konané 12. 6. 1947 v 9 hodin v zasedací síni klubovní.

33 Tamtéž.

34 DRTINA P. : *Československo můj osud*, s. 430 – 431.

statě se slovenskými agrárníky a také „*abychom neprovokovali komunistické vedení a nenutili je před volbami k nějakým radikálním protiopatřením.*“³⁵

Komunistům a orgánům zkomunizované Státní bezpečnosti tyto pokusy o spolupráci neunikly. Velmi pozorně je sledovali. Zvláště aktivní v tomto ohledu byl tzv. slovenský referát v čele s Bedřichem Pokorným, který vznikl koncem roku 1946 a byl součástí zpravodajského odboru ministerstva vnitra.³⁶

Komunisté viděli v těchto pokusech zásadní nebezpečí a zpravidla tak o nich i mluvili. V pozdějších dokumentech se pak setkáme s označením těchto kontaktů, jako že reakce zdvihá hlavu, reakce útočí a tak podobně.

Tato zvýšená pozornost slovenské problematice se projevila i na stránkách Rudého práva, kde se v roce 1947 pravidelně setkáváme s útoky vůči slovenským demokratům, které našly svoji odezvu i v podobě karikatur.

Nicméně v druhé polovině roku 1947 se vytvořila nekomunistická opozice z řad slovenských demokratů, lidovců a národních socialistů. Výsledky této nekomunistické koalice jsou sporné.

Největším problémem bylo, že mimo tuto koalici bohužel zůstali sociální demokraté, kteří až do svého brněnského sjezdu na podzim 1947 sledovali v podstatě komunistickou taktiku vůči Slovensku. Tato politika byla způsobena především tím, že v čele sociální demokracie stál Zdeněk Fierlinger, který patřil mezi nejvěrnější spojence komunistů uvnitř demokratických stran.

Na druhé straně se koalici podařili některé dílčí úspěchy a komunisté si byli vědomi, že jakmile na svoji stranu získají demokraté poslední stranu, tj. sociální demokraty, tak dostanou komunisty do defenzivy. Proto se snažili za každou cenu tomuto spojení zabránit a s obavami sledovali některé dílčí pokusy o spolupráci.

Společný postup nekomunistických stran se projevil mimo jiné i v obraně DS při slovenské krizi na podzim 1947, kdy se na stranu slovenských demokratů přidali národní socialisté a lidovci.

Přesto tento společný postup tu zůstali některé otázky sporné. Klasickým příkladem bylo postavení Slovenska v ČSR, kde se tyto tři politické strany v podstatě rozcházejí. Zvláštní kapitolou byl pak případ odsouzeného slo-

35 Tamtéž, s. 432.

36 KAPLAN, K.: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997, s. 133.

venského prezidenta Tisa, kdy české strany s výjimkou lidovců souhlasily s popravou.

V posledních měsících roku 1947 tyto spory ustoupily zcela do pozadí. Cílem demokratických stran byl společný postup vůči komunistům, který si kladl za cíl omezit jejich rozpínavost. Prokop Drtina k tomu dodává: *„Asi v druhé polovině ledna 1948 převládlo mezi československými demokratickými stranami definitivně přesvědčení, že další kompromisování s komunistickou rozpínavostí, nenasytností a nelokálností je vyloučeno... Toto sjednocení ...nekomunistických stran se nyní během ledna začalo projevovat a uplatňovat ve vládě i v parlamentě.“*³⁷ Toto se také projevilo i ve společném postupu v době únorové krize, ale to už je jiné téma. Paradoxně spojení českých a slovenských demokratů přišlo příliš pozdě, takřka v samém závěru omezené demokracie, a zůstává jen otázkou, jestli neusnadnilo toto spojení cestu komunistům k úplnému převzetí moci.

SUMMARY

Slovakia and Czech Political Parties in the Third Republic Era

The objective of this article is to deal in greater detail with the relation of Czech political parties toward Slovakia in the time of the limited post-war democracy. This relation reflects primarily the problems of mutual coexistence of Czechs and Slovaks, which remains a delicate issue even till these days. Czechoslovakia came to being in 1918 and the problem was that while the Czech society thus became Czechoslovak, in Slovakia the situation was somewhat different. Only during the existence of the Czechoslovak Republic the Slovak people were gradually emancipated. Slovakia became more Slovak and many required more rights and liberties for it. Some Czechs viewed this attitude as betrayal of the ideals that laid the fundamentals for Czechoslovakia's origins. Afterwards, the ultimate expression of this "betrayal" became materialized in the Slovak independent state throughout the time of World War II. The heritage of certain distrust was later apparent also in the new state in 1945.

Political parties were then divided into democratic and communist ones. Czech communists first acted as advocates of Slovakia and demanded for it the maximum possible number of rights and freedoms within the Czechoslovak Republic. Following this line, they hoped for their victory. After communists lost in the election of 1946, however, they reversed their course and sought maximum power for the central government where their influence was strongest. Other political parties in fact welcomed this line of policy as they rather preferred the existence of single state. Under the constant pressure of the communists, the democratic parties also finally laid aside their mutual antipathies and since the latter half of 1947 they began to closely cooperate. This cooperation culminated in their united effort in February 1948. By that time, however, it was already too late for Czechoslovak democracy.

POLITIKA KSS (KSČ) V ZÁPASE O NASTOLENIE MONOPOLU MOCI 1945 – 1948

František VNUK

Historický odbor Matice slovenskej, Bratislava

V máji 1945, keď Slovensko prestalo byť „bojovým pásmom“, veliteľstvo Červenej armády – podľa sovietsko-česko-slovenskej dohody z 8. mája 1944 – odovzdalo správu územia povereným zástupcom česko-slovenskej vlády. Táto vláda – vláda Národného frontu Čechov a Slovákov – mala svoje dočasné sídlo v Košiciach. Bola to koalícia štyroch českých a dvoch slovenských politických strán. Britský diplomat W. Barker, ktorý sprevádzal prezidenta Beneša a vládu z Košíc do Prahy, ju charakterizoval takto:

„Provizórna česko-slovenská vláda, ustanovená podľa Moskovského dohovoru v Košiciach v apríli t.r., pozostáva z 25 členov. Štyri české strany majú v nej po troch ministroch, dve slovenské strany po štyroch a päť ministrov je bez straníckej príslušnosti. Naoko to vyzerá ako paritné zastúpenie občianskych a ľavicových skupín, v skutočnosti však musí byť každému jasné, že komunistický element je dominujúcou zložkou vlády.

K tomu to záveru dôjde človek celkom jednoduchým pozorovaním, keď si všimne zloženie vlády a porovná silu ľavičiarov (the Left wing) so silou umiernených občianskych zložiek (the Moderates). Vo vláde sedí sedem komunistov. Okrem nich sú tam aj traja sociálni demokrati, ktorí sa však hlásia k marxizmu a pri meraní síl sa iste pridajú ku komunistom (na Slovensku sociálni demokrati už splynuli s komunistami v jednu stranu). A potom je tam prof. Nejedlý, minister školstva, ako tzv. nestraničky odborník, o ktorom sa vie, že je komunistickejší než ostatní komunistickí ministri. Takže z praktického hľadiska krajná ľavica môže hneď počítať s 10 alebo 11 hlasmi.

Aj za predpokladov – čo je zatiaľ iba teoretické uvažovanie – že by národní socialisti a ľudovci boli ochotní spoločne vystúpiť, v prípade, že marxistická ľavica navrhne nejaké extrémne opatrenia, títo môžu počítať len so 6 hlasmi, prípadne s 10, ak sa im podarí získať podporu slovenských demokratov. Ostávajúci štyria ministri, t.j. Ján Masaryk (ktorý sa doteraz vôbec neangažoval v domácej politike), gen. Svoboda (ktorý prežil roky vojny v Rusku a má

lavičiarске sklony), gen. *Ferjenčík (ďalší nevyhranený Slovák)* a gen. *Hasal (jednoduchý a nepolitický vojak)*, *nepatria k nijakej strane¹ a nie je pravdepodobné, že by sa pridali k umierneným občianskym stranám.²*

Britský diplomat ďalej poukazuje, že komunisti si prideliť tri najdôležitejšie ministerstvá (vnútro, školstvo a informácie). Okrem toho, cez ministerstvo poľnohospodárstva budú môcť získať české sedliactvo a cez odborové organizácie, stavovské zväzy a združenia budú mať nehatený a takmer exkluzívny prístup k ďalším vrstvám ľudu³.

Možno teda povedať, že komunisti od samého začiatku plánovite sledovali svoj revolučný cieľ, ktorý K. Gottwald už v Košiciach (na konferencii KSS, 8. apríla 1945) vytýčil v slovách „soviety a socializácia“⁴.

Komunisti však nevyšli s týmto svojím revolučným programom na verejnosť hneď. Boli pripravení dosiahnuť svoj cieľ cestou „demokratickej národnej revolúcie“⁵. To sa im do veľkej miery podarilo uskutočniť v priebehu

- 1 Dnes je už známe, že komunisti pokladali týchto „nestraníkov“ za svojich. Generál Svoboda nebol členom KSČ len preto, lebo si to neželal Gottwald. Podľa vlastného priznania, chcel vstúpiť do strany už v apríli 1945 a vyčítal Gottwaldovi: „*Kléma, prosím ťe, čo bráni tomu aby jste mě přijali do strany?*“ Kléma kouří tou dýmečku, vyndá ji, rozesměje se a povídá: „*Ludviku, víš, co je parita?*“ „*Já vím, co je parita, ale co já mám společného s paritou?*“ Podruhé vytáhl Kléma dýmku a řekl: „*A víš, že máš!*“ A vysvětluje mně, jaký by to mělo vliv, kdyby mě přijeli do strany, že by ztráceli při bojovém hlasování vlády jeden hlas – a to si ty; druhý to bol Nejedlý; dále tu byl Hasal, který byl sice Benešův člověk, ale strana ho navrhla na ministra železnic. Také Jan Masaryk... Strana tak získala čtyři hlasy – tak mně to vysvětlil soudruh Gottwald. Citované v diele: DRTINA, P.: *Československo – můj osud II/1*, Toronto ON 1982, s. 16.
- 2 Public Record Office, London (dnes: The National Archives), Spisy ministerstva zahraničia, fond: Czechoslovakia, General Correspondence (FO 371), obal: 47092, dokument: N 11220. V ďalšom texte ako: FO 371/47092/N11220.
- 3 Tamže.
- 4 GOTTWALD, K.: *Spisy, Zv. XII.*, s. 16.
- 5 Gottwald v Košiciach hovoril: „*Z hľadiska štátneho zriadenia a aparátu máme čistý stôl. Začíname budovať znova a zdola. Znamená to hádam, že už teraz je čas vytýčiť si ako najbližší cieľ sovietsku republiku, socialistický štát? Nie! Naopak, bolo by veľkou chybou, keby strana mala takéto bezprostredné perspektívy. Hoci situácia je priaznivá, najbližším cieľom nie sú soviety a socializácie, lež naozaj dôsledne uskutočniť demokratickú národnú revolúciu, ktorá teraz prebieha, a to až do konca, aby sme si v ďalšom mohli otvoriť cestu k novým cieľom a to podľa možnosti v širokom Národnom fronte a na čele národa.*“ (Tamže.)

necelých troch rokov. Tento príspevok je pokusom predstaviť dynamiku tejto „demokratickej národnej revolúcie“, ako prebiehala na Slovensku v rokoch 1945 – 1948; ako sa partnerstvo dvoch revolučných strán, KSS a DS, zvrhlo na neľútostný boj o moc, ktorý sa napokon skončil porážkou oboch strán. DS bola zlikvidovaná fyzicky a KSS stratila svoju identitu i slobodu konania násilným vtelením do KSČ a bola odsúdená na nedôstojné živorenie⁶.

* * *

Počas tohto „zápasu o zajtrajšok“ boli komunisti pribojní až k hraniciam agresivity. V svojom úsilí sa nestretávali s nijakými vážnymi prekážkami zo strany svojich koalíčných partnerov v Národnom fronte. Britský diplomat dokonca poznamenáva, že bojzľivosť a opatrnosť občianskych strán (*the timidity and caution on the part of the Moderates*) priam posmeľuje komunistov v ich revolučných aktivitách. A ďalej uvádza: „*Komunisti sú iniciátormi a hybnou silou politického pohybu, ktorému – za pasívnej asistencie nekomunistických strán – vtláčili revolučný a často protidemokratický charakter. Nekomunistické strany, i keď s mnohými akciami nesúhlasia, boja sa zasiahnúť, aby sa im nevyčítala revolučná vlačnosť alebo spiatočnosť... (Prítom) racionalizujú svoj vlastný nedostatok iniciatívy a presvedčajú seba samých, že ich nečinnosť a apatia je vlastne jasnozrivá politika a správna taktika.*“⁷

Na Slovensku, ktoré bolo opäť začlenené do obnovenej Česko-Slovenskej republiky, vládna a výkonná moc mala prejsť do rúk Slovenskej národnej

6 Zánik KSS sa formalizoval na zasadaní Predsedníctva ÚV KSČ v júli 1948, ktoré sa uznieslo:

„*Vychádzajíc ze zásady, že dělnická třída a pracující lid Československa má jedině politické vedení v podobě jednotné celostátní KSČ, usnáší se Předsednictví ÚV KSČ, že:*

1. *Nejbližší schůze ÚV KSS se usnese, že KSS přestává existovat jako samostatná strana a stává se součástí KSČ;*
2. *Stranická organizace na Slovensku bude mít i nadále název KSS;*
3. *ÚV KSS bude podřízen ÚV KSČ, bude se řídit jeho směrnici a provádět politiku KSČ na Slovensku.*“

(FALŤAN, S.: *Slovenská otázka v Československu*, Bratislava 1968, s. 260 – 261)

7 FO 371/47092/N11220.

rady⁸. Slovenská národná rada (SNR), ako „revolučný orgán ľudovej moci“, sa predstavila slovenskej verejnosti v septembri 1944. V apríli 1945 pozostávala zo 65 členov, ktorí sa navzájom do nej vymenovali. Pri rozdeľovaní funkcií sa starostlivo zachovával tzv. princíp parity, t.j. že v SNR a iných vládnych orgánoch v rovnakom počte boli zastúpení príslušníci Komunistickej strany Slovenska (KSS) a Demokratickej strany (DS). Parita sa uplatňovala tak dôsledne, že SNR mala dvoch predsedov (Karol Šmidke za KSS a Jozef Lettrich za DS). Okrem nich predsedníctvo SNR tvorili ešte ďalší šiesti podpredsedovia (G. Husák, L. Novomeský a D. Ertl za KSS a T. Tvarožek, M. Polák a J. Styk za DS). Parita sa formálne zachovávala aj v zložení Zboru povereníkov⁹.

V praxi však táto ideálna parita vyzerala celkom ináč. KSS nepokladala DS za svojho partnera, ale skôr za triedneho nepriateľa. Na prvej konferencii KSS v Košiciach (8. apríla 1945) Dr. G. Husák upozorňoval zhromaždených súdruhov, aby paritu a spoluprácu s DS nebrali príliš vážne, pretože „*stará agrárnická garda vytvára z Demokratickej strany stredisko, ktoré má združiť reakčné elementy do boja proti bolševizmu. Nie div, keď je prešpikovaná kolaborantskými a korupčnými ľuďmi... Tým dôležitejšie je, aby sa pochopilo, že našu spoluprácu s DS treba chápať... ako najostrejší boj s reakčnými elementmi. DS je organizačne ešte veľmi slabá. Ráta s istou neorganizovanou silou reakcie a čaká, až jej všetky reakčné prúdy spadnú do lona a až jej do lona spadne úspech na základe našich chýb. Pretože u nás pri systéme dvoch strán otázka znie: buď – alebo.*“¹⁰

Ako vidieť, pre komunistov Národný front bol od začiatku politickým bojiskom v duchu leninského hesla *Kto z koho?* Slávnostne proklamovaná parita sa začala obchádzať už pri obsadzovaní miest v okresných a obecných orgánoch moci. V okresných a miestnych národných výboroch, ktoré mali nahradiť dovtedajšie župné a okresné úrady, ako aj obvodné a obecné notárske

8 Pozri: *Program prvej domácej vlády Republiky, vlády Národného frontu Čechov a Slovákov*, Košice 1945, kap. VI.

9 LETTRICH, J.: *O Slovenskej národnej rade*, Bratislava 1946, s. 50 – 51.

10 BEER, F. a kol.: *Dejinná križovatka*, Bratislava 1964, s. 520 – 521. Na tejto konferencii prehovoril aj gen. tajomník KSS E. Friš, ktorý vykreslil DS takto: „*Demokratická strana je v podstate blok bývalej agrárnej a bývalej národnej strany. Konfesionálne je prevažne luteránska.*“ (Tamže, s. 518).

úradu, sa komunisti spravidla usilovali uchvátiť si čím väčší podiel na politickej moci. Socialistický historik J. Jablonický spracoval štatistiku „o pomere síl medzi KSS a DS v okresných národných výboroch v 39 okresných mestách“, ktorá je názornou ukážkou komunistického chápania parity. V týchto 39 mestách komunisti mali predsedu a väčšinové zastúpenie v 29 okresných národných výboroch a DS iba v šiestich¹¹.

Typickou ukážkou, ako sa tieto okresné a miestne národné výbory zakladali, je Bratislava. Vojská II. ukrajinského frontu vstúpili do Bratislavy 4. apríla 1945. S nimi prišiel aj poverenec KSS Štefan Bašťovanský, ktorý hneď založil MNV. Výbor pozostával iba z komunistov, čo Bašťovanský odôvodňoval tým, že v tom čase DS nemala v Bratislave nijakú organizáciu. Zástupcovia DS boli do výboru kooptovaní až neskôr. Samozrejme, tvorili menšinu a museli sa uspokojiť s podradnými funkciami¹².

Postavenie Slovenska v obnovenej Č-SR definoval program vlády Národného frontu vyhlásený v apríli 1945 v Košiciach. Keďže program vymedzil právomoc slovenských vládnych orgánov iba rámcovito, vedenie SNR sa po usadení v Bratislave usilovalo tieto princípy konkretizovať presným a legálnym definovaním vzájomných právomocí. V máji 1945 vypracovalo *Návrh SNR na riešenie česko-slovenského pomeru*, ktorý predložilo vláde 26. mája¹³. Návrh bol spoločným dielom KSS a DS. Toto bolo v krátkych dejinách KSS

11 Demokrati mali predsedu ONV v Krupine, Modrom Kameni, Liptovskom Sv. Mikuláši, Modre, Piešťanoch a v Trstenej. V troch okresných mestách bol predsedom ONV nestraníkom (Nitra, Levice, Dolný Kubín) a v jednom prípade (Žilina) sa parita uplatnila klasicky: ONV mal dvoch predsedov, jedného komunistu a druhého príslušníka DS. – JABLONICKÝ, J.: *Slovensko na prelome*, Bratislava 1965, s. 238 – 239.

12 Ako podpredsedu tohto výboru DS presadila známeho bratislavského kňaza A. Pozdecha. Komunisti spočiatku mali námietky proti jeho osobe, ale keď ho prijali, jeho účasť hneď propagandisticky využili. V denníku *Pravda* (z 13. apríla 1945) možno čítať: „*Tlačou, rozhlasom i rečením skrachovaný režim hľadel v našej verejnosti budiť dojem, že príchod Červenej armády a česko-slovenskej brannej moci na naše územie a nové česko-slovenské zriadenie bude znamenať u nás koniec náboženského života. A hľa, hneď po oslobodení Bratislavy zriadiť sa národný výbor, ktorého podpredsedom je kňaz.*“

13 BARTO, J.: *Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov 1944 – 1948*, Bratislava 1968, s. 32.

the last hurrah (posledné hurá); tu naposledy vystupovala KSS ako samostatná strana (a prvýkrát sa zasadzovala za obranu práv národa, i keď ich označovala za „výdobytok Slovenského národného povstania“). Rokovania s vládou sa mali konať 31. mája a 1. júna¹⁴.

Ale prv než sa začalo rokovať, zasiahla do záležitosti KSČ. Pražské vedenie KSČ zvolalo spoločné stretnutie ústredných výborov oboch strán – KSČ i KSS. Tam sa slovenským komunistom autoritatívne pripomenulo: „*Na dennom poriadku nie sú teraz štátotvorné otázky obsiahnuté v Návrhu SNR a nie je preto možné meritórne o týchto otázkach rokovať.*“ Zároveň dostalo vedenie KSS príkaz, že v budúcnosti vo všetkých akciách sa bude „*vystupovať spoločne*“, čo v praxi znamenalo podriadiť sa vo všetkom rozhodnutiam pražského vedenia KSČ¹⁵.

Výsledkom tohto zásahu KSČ bolo, že na poradách SNR s vládou KSS nemohla (vlastne: nesmela) presadzovať *návrh*, ktorého bola spoluautorom! A takto potom na rokovaníach mohla pražská vláda nadiktovať prvé obstrihanie právomocí SNR oktrojom, ktorý je známy pod názvom prvá pražská dohoda¹⁶.

Prvá pražská dohoda je začiatkom administratívnych zásahov, ktorými sa likvidujú všetky nádeje na federatívne usporiadanie štátu a postupne sa zavádza neúprosný centralizmus. Centralizačným opatreniam neunikla ani KSS. Po skončení rokovaní SNR s pražskou vládou sa konala schôdzka predsedníctiev ústredných výborov KSS i KSČ. Na zasadaní „*sa formulovali otázky vzťahu KSS ku KSČ tak, že KSS je súčasťou jednotnej KSČ, s jednotným vedením*“¹⁷. Netreba dodávať, že v tomto vedení mali českí komunisti dvojnásobnú prevahu¹⁸. Od tohto dňa sa KSS stáva „prevodovou pákou“ centralizovanej komunistickej strany, stráca samostatnosť konania a všetka jej činnosť je riadená z Prahy.

14 Čas, 24. mája 1945.

15 Pozri: BARTO, J., *Riešenie vzťahu*, s. 54 – 55.

16 Text prvej pražskej dohody uvádza: KVETKO, M.: *Dohody o štátoprávnom usporiadaní pomeru Čechov a Slovákov v oslobodenej vlasti*, Bratislava 1991, s. 28 – 36.

17 BARTO, J., *Riešenie vzťahu*, s. 55.

18 Predsedníctvo KSČ pozostávalo zo štyroch Čechov (Gottwald, Slánský, Nosek a Kopecký) a dvoch zástupcov KSS (Široký a Šmidke).

Vonkajším prejavom podriadenia KSS pražskej centrále bola pracovná konferencia KSS v Žiline (11. a 12. augusta 1945), kde sa za účasti K. Gottwalda uskutočnila rekonštrukcia KSS podľa pražského receptu. V roku 1963 Dr. G. Husák takto lamentoval nad výsledkami Žilinskej konferencie: „*Široký po Žilinskej konferencii a po kádrových zmenách, ktoré uskutočnil, ovládol so svojou skupinou všetky orgány strany na Slovensku a mal vo svojich rukách bezvýhradné operatívne vedenie KSS. Mal voľné ruky, aby podľa svojej (rozumej: pražskej – FV) koncepcie riadil politiku strany. Mal k tomu všetku moc...*“¹⁹ Do popredia sa dostali predáci KSS, ktorí mali dôveru Prahy (Široký, Ďuriš a ich okruh), zatiaľ čo tzv. povstalecká garnitúra KSS (Husák, Novomeský a ich spojenci) bola pozbavená vplyvu a odsunutá na bočnú koľaj.

Rozhodnutie eliminovať povstalecké vedenie KSS padlo na zasadaní ÚV KSČ, ktoré sa konalo v Prahe 12. júla 1945²⁰ za prítomnosti V. Širokého a J. Ďuriša, ale „bez účasti ďalších členov zo Slovenska“²¹. Krátko na to (17. a 18. júla 1945) bolo zvolané spoločné zasadanie výborov KSČ a KSS, kde slovenských komunistov postavili pred hotovú vec. Zvlášť militantne napadol politiku vedenia KSS K. Gottwald a V. Kopecký. Ako píše socialistický historik, zasadnutie „*neprebíhalo v duchu družnej spolupráce, súdružskej výmeny názorov a spoločného hľadania ciest... ale v duchu ostrej kritiky SNR a vedenia KSS... KSS musela upustiť od politiky, ktorá by bola lepšie vyhovovala slovenským podmienkam.*“²²

Kádrovými opatreniami, ktoré sa uskutočnili v Žiline, pražské vedenie KSČ rozriedilo predsedníctvo a ústredný výbor KSS svojimi ľuďmi a vyhradilo si exkluzívne právo svojvoľne riadiť politické aktivity KSS na Slovensku. A ako to v takýchto prípadoch spravidla býva, KSČ nariadila svojim pokoreným súdruhom, aby sa KSS, za zásah do vnútorných záležitostí a za stratu svojho autonómneho postavenia, svojej macoche verejne poďakovala. V Žiline sa KSS formálne zriekla svojho autonómneho postavenia a verejne sa vyhlásila za súčasť KSČ. V rezolúcii, ktorú konferencia vydala, sa hovorilo:

19 HUSÁK, G.: *Žiadosť o úplnú stranícku rehabilitáciu* (rukopis), s. 33. Pozri tiež: *Barnabity a čo im predchádzalo*. In: *Nové slovo*, č. 8/1968.

20 HAPÁK, P. a kol.: *Prehľad dejín KSČ na Slovensku*, Bratislava 1971, s. 344.

21 FALŤAN, S.: *Slovenská otázka v Československu*, Bratislava 1968, s. 213.

22 BARTO, J.: *Riešenie vzťahu*, s. 98 a 100.

„Naša KSS je hrdá na to, že je súčasťou jednotnej a jednotne vedenej KSČ.“ Predsedníctvo KSS, ktoré vyšlo zo Žilinskej konferencie, malo týchto členov: Široký, Ďuriš, Bašťovanský, Husák, Holdoš, Šoltész, Šmidke, Zupka a Valachovič. Sekretariát tvorili: Friš, Moškovič, Bašťovanský, Bacílek a Holdoš.²³

* * *

Košický vládny program zrušil všetky existujúce občianske a náboženské združenia, spolky a organizácie, ale zároveň poskytoval účasť na správe a riadení štátnych a verejných záležitostí – popri politických stranách – novým a v novom duchu vedeným verejným organizáciám.²⁴ A tu komunisti opäť prejavili svoju dravú pohotovosť. Z ich podnetu sa rodili nové a obnovovali sa staronové organizácie, v ktorých od začiatku presadili svoj vplyv. Tak vznikali hneď po prechode frontu prípravné výbory budúcich masových organizácií, ako napríklad Ústredie odborových zväzov Slovenska (5. marca 1945), Ústredie zväzu slovenskej mládeže (11. marca), Jednotný zväz slovenských roľníkov (26. apríla), Zväz slovenských žien (2. mája) atď. Na čele týchto organizácií stáli komunisti, alebo pokrokovovo zmýšľajúci „nestraníci“.

Osobitnú kategóriu tvorili tzv. odbojové organizácie, ktoré združovali príslušníkov domáceho a zahraničného odboja, ako bol Zväz slovenských partizánov (predseda: K. Šmidke), Zväz politicky a rasovo prenasledovaných a oslobodených väzňov (predseda: V. Široký), Zväz vojakov povstania (predseda: M. Polák), Združenie zahraničných vojakov pri Česko-slovenskej obci legionárskej (predseda: L. Holdoš).²⁵ Tieto komunistami ovládané „masové or-

23 *Všetky síly za znovuvýstavbu Slovenska*. Dokumenty celoslovenskej pracovnej konferencie KSS konanej 11. – 12. augusta 1945 v Žiline, Bratislava 1945.

24 *Program prvej domácej vlády...*, Košice 1945, V. kapitola.

25 O týchto odbojových organizáciách britský konzul J. A. Grant napísal: „*Neobyčajnou črtou slovenského života sú rozmanité odbojové a partizánske organizácie. Mnohí Slováci, ktorí sa zúčastnili, alebo tvrdia, že sa zúčastnili abortovaného tzv. slovenského národného povstania z augusta 1944, sú členmi týchto organizácií. Najznámejšou skupinou tohto druhu je komunistami ovládaný Zväz partizánov. Mnohí z členov týchto organizácií sa však vôbec nezúčastnili na partizánskej alebo ilegálnej činnosti... Ale donedávna bolo – a hádam aj teraz ešte je – celkom ľahko zaopatriť si rozličné dokumenty a potvrdenia o účasti (na povstaní) a tým aj právo nosiť partizánsku legitímáciu a odznak. Je to vlastne veľ-*

ganizácie“ predstavovali komunistickú piatu kolónu v slovenskej povojnovej spoločnosti a zohrali dôležitú úlohu v úsilí KSS o uchvátenie politickej moci.

* * *

Prvé povojnové mesiace možno označiť za medové týždne, keď KSS a DS, ako dvaja rovnocenní partneri Národného frontu, žili v stave pomerne znesiteľnej politickej koexistencie. Obe strany jednotne očisťovali Slovensko od „ľudáckeho fašizmu“, pozbavovali občianskych práv „kolaborantov“, Nemcov, Maďarov a viktimizovali katolícku zložku národa. Lenže katolíci tvorili takmer tri štvrtiny národa a nebolo možné uväzniť, potrestať a pozbaviť volebného práva každého z nich. Predstavitelia oboch politických strán – komunisti i demokrati – si uvedomovali, že v blížiacich sa voľbách, ktoré sa mali konať 26. mája 1946, práve táto zaznávaná katolícka väčšina rozhodne, kto bude víťazom. Najmä komunistom veľmi záležalo na tom, aby sa mohli pochváliť masovou podporou slovenského voličstva a potom vyhlasovať, že Slovensko sa prihlásilo k socializmu. A tak, keď sa objavili na obzore kontúry všeobecných volieb, vzájomné vzťahy sa postupne premenili na konkurenčný boj o voličstvo. KSS i DS sa museli zamýšľať, ako získať hlasy katolíckej väčšiny.

Vedeniu Demokratickej strany, ktoré pozostávalo prevažne z funkcionárov bývalej agrárnej strany, išlo predovšetkým o záchranu pozícií, ktoré si s pomocou komunistov v revolučných časoch prideliť a rozdelili. Predseda DS, Dr. J. Lettrich chcel zachraňovať privilégiá svojej triedy dohodou s komunistami. Ako informuje Dr. G. Husák, Dr. Lettrich prišiel k predstaviteľom KSS s návrhom, aby DS a KSS išli do volieb so spoločnou kandidátkou a po voľbách si rozdelili všetky vládne a verejné funkcie na polovičku²⁶. Podľa

mi efektívny spôsob verbovania všetkých pochybných živlov do komunistickej strany. Mnohí z nich sa nazdávajú, že oni už svoj občiansky dlh voči štátu splatili a teraz sú oslobodení od akejkoľvek zodpovednosti, alebo povinnosti pracovať. Oddávajú sa iba leňošeniu a chuligánstvu.“ – FO 371/77264/N2143.

26 Dr. Husák udáva: „Predseda DS Lettrich navrhol, aby DS a KSS išli do volieb so spoločnou kandidátkou, na ktorej by bol zachovaný doterajší pomer síl 50 %:50 %, ako to bolo v povstaleckej SNR... Lettrich vyhlásil, že by takúto dohodu presadil vo vedení DS.“ – HUSÁK, G.: *Žiadosť o úplnú stranícku rehabilitáciu* (rukopis), s. 38.

tohto plánu voľbami by sa nebolo vlastne nič zmenilo a katolícka väčšina by bola aj naďalej vylúčená z podielu na vládnej moci.

Slovenským komunistom by bol tento návrh aj vyhovoval a boli ochotní ho prijať. Ale na rozkaz pražského centra ho museli odmietnuť. České vedenie KSČ malo dva dôvody, aby nedovolilo slovenským súdruhom paktovať s „triednym nepriateľom“: 1. nemohli súhlasiť, aby KSS uplatňovala samostatnú a od českých krajín odlišnú predvolebnú taktiku, a 2. pražské vedenie pripravovalo volebnú porážku DS tým, že povolia na Slovensku tretiu politickú stranu, ktorá bude pre katolíkov prítlačivejšia než bola DS.

Keď sa vynorili možnosti utvorenia novej strany, ktorá mala podchytiť hlasy slovenských katolíkov, vedeniu DS hrozilo, že ostanú generálmi bez vojska. Uvedomili si, že ich jedinou záchranou je spojenie s katolíkmi. Obrátili sa preto na predstaviteľov katolíckeho voličstva, aby ich presvedčili, že nie je potrebné zakladať novú stranu. Vraj záujmy katolíkov bude vedieť dostatočne obraňovať a presadzovať aj Demokratická strana, ktorá má už vybudovanú svoju štruktúru, tlačový orgán, organizačný aparát a vôbec všetko, čo je na voľby potrebné a čo by nová strana nestihla do volieb vybudovať. Lettrichov predchodca na čele DS, Ján Ursíny, ktorý toto spojenie najviac presadzoval, prišiel ku katolíkom s ponukou, že „*niet podmienky, ktorú by DS neprijala*“.²⁷

Predstavitelia katolíkov sa dali zlákať a 30. marca 1946 uzavreli s vedením DS dohodu, ktorá bola oznámená slovenskej verejnosti osobitným ohlasom v denníku *Čas* dňa 7. apríla 1946 a prešla do histórie pod názvom *Aprílová dohoda*²⁸.

27 PREČAN, V.: *Slovenský katolicizmus pred februárom 1948*, Bratislava 1961, s. 101.

28 Táto *Aprílová dohoda* je jedným z najkontroverzejších dokumentov slovenskej povojnovej histórie. Je to predovšetkým písomný dôkaz, v ktorom vedúci predstavitelia DS explicitne priznávajú, že na vtedajšom Slovensku vládla náboženská neznášanlivosť a katolícka časť národa bola vylúčená z podielu na moci. Dohoda obsahuje záväzky odstrániť tie najkriľavejšie prípady diskriminácie a náboženskej neznášanlivosti. Plný text *Aprílovej dohody* reprodukuje ČULEN, K.: *Vznik a zánik Demokratickej strany na Slovensku*, Middletown PA 1950, s. 45 – 49, alebo STAŠKO, J.: *Slovensko po druhej svetovej vojne*, Cambridge ON 1970, s. 62 – 64.

Dohoda pozostáva z desiatich bodov, v ktorých evanjelická menšina sľubuje katolíckej väčšine všestrannú nápravu krívd; niečo hneď, niečo po voľbách. Sľubuje

Na základe tejto dohody voľby, ktoré sa konali 26. mája 1946, znamenali veľkolepé volebné víťazstvo DS a pokorujúcu porážku KSS:

Strana práce	50 079 hlasov	(3,1 %)	2 poslanci;
Demokratická strana	999 622 hlasov	(62,0 %)	43 poslancov;
Komunistická strana	489 596 hlasov	(30,4 %)	21 poslancov;
Strana slobody	60 195 hlasov	(3,7 %)	3 poslanci;
(Biele lístky	12 724 hlasov	(0,8 %)	-
SPOLU:	1 612 216 hlasov	(100 %)	69 poslancov. ²⁹

Volebné výsledky prekvapili nielen Slovensko, ale aj svetovú verejnosť (pokiaľ sa zaujímala o politické dianie u nás). Komunistická strana, ktorá vystupovala ako strana pracujúcich, strana pokroku, revolúcie, socializmu, slovanskej vzájomnosti a iných módných hesiel dňa, sa musela uspokojiť s 30 percentami. Keď sa vezme do úvahy, že komunistická strana zahrňovala v sebe aj sociálnu demokraciu (s ktorou sa zjednotila v septembri 1944) a že tieto dve strany v roku 1935 získali spolu 24,3 % voličstva, nemožno hovoriť o nijakom oduševnení za socializmus na Slovensku. Neprejavil sa očakávaný príklon doľava, ani zradikalizovanie slovenského politického života. Tento jav je ešte pozoruhodnejší, keď ho porovnáme so situáciou v českých krajinách, kde komunistická strana získala v roku 1946 štyri a pol krát viacej hlasov³⁰ ako

sa, že katolíci dostanú primerané zastúpenie – v pomere 2:1 – v predsedníctve DS, v sekretariáte DS, na volebnej kandidátke. V nižších orgánoch strany, v národných výboroch, v peňažníctve, v podnikoch a kdekoľvek sa budú obsadzovať miesta podľa stranického kľúča, pomer katolíkov k evanjelikom bude 7:3. Založí sa denník *Demokratické hlasy*, ktorý bude slúžiť potrebám katolíckej väčšiny, atď.

29 *Štatistická príručka Slovenska 1947*, Bratislava 1947, s. 306.

30 V českých krajinách komunisti získali 93 poslancov a ďalšia marxistická strana – sociálni demokrati – 37 poslancov. Inými slovami: vyše polovice Čechov odovzdalo svoj hlas za marxistickú stranu.

Skutočnosť, že dvaja českí voliči z piatich hlasovali za KSČ, spôsobila otras medzi českými liberálmi. Týždenník *Obzory* písal: „*Ako to, že v českých krajinách viac rozhodoval prídel pôdy alebo umelého hnojiva, než Masarykova ideológia? Prečo sa aj veľkí statkári domnievali, že súkromné vlastníctvo, majetky, stáda kráv, majery i lesy zachránia najlepšie proletárska hviezda? Lebo je faktom, že státisíce ľudí nevolilo komunizmus preto, že sa medzi 9. májom 1945 a 26. májom 1946 oddali horlivému štúdiu leninizmu, ale preto, že v strachu o svoju bezpečnosť pred tlakom Zboru národnej bezpečnosti a iných inštitúcií, v strachu o svoju*

o roku 1935 a sociálna demokracia posilnila v tom istom čase svoju volebnú základňu o 25 %.

Vo voľbách v roku 1946 slovenský ľud odvrhol marxistickú ideológiu tak presvedčivo, ako tomu nebolo nikde v strednej Európe. Ešte významnejšia bola skutočnosť, že komunistická strana dostala najmenej hlasov v tých najchudobnejších (a podľa marxistickej teórie najproletárskejších) okresoch Slovenska: v okrese Námestovo dostala iba 3,7 % hlasov, v okrese Trstená iba 5,5 % hlasov, v okrese Sobrance iba 6,7 %.

Keď sa KSS nepodarilo získať moc cestou (polo)demokratických volieb³¹, neváhali siahnuť po nelegálnych a násilných prostriedkoch. Najprv sa pokúsili znehodnotiť volebné výsledky. G. Husák rekapituloval výsledky volieb slovami, že DS nevyhrala voľby, iba „dosiahla nadpolovičnú väčšinu... *Tragika situácie je však v tom, ako k tej väčšine prišla... Väčšinu pre DS zabezpečil politizujúci klérus a nová garnitúra Hlinkovej strany.*“³² Vraj DS vyhrala voľby iba preto, lebo sa jej „podarilo zaktivizovať všetky zvyšky ľudáctva, gardistov, pozbierať všetkých kolaborantov... DS sa jednoducho zľudakizovala.“³³

Druhý argument, ktorým KSS chcela znehodnotiť výsledky volieb, bol ozaj originálny: kvalita hlasov. Vraj hlasy za komunistickú stranu svojou kvalitou niekoľkonásobne (v niektorých prípadoch až 20-násobne!) prevyšujú hlasy za DS a teda na základe tohto princípu vo voľbách zvíťazila KSS. Dr. G. Husák to formuloval takto: „*I politický začiatok vie, že v rozhodujúcich chvíľach popri počte prívržencov zaváži aj sociologická kvalita. Dvadsať dedinských babičiek, ktoré volili podľa pokynu farára, nevyváži pozíciu uvedomelého továrenského robotníka.*“³⁴

majetok pred zásahmi komunistami spravovaných ministerstiev, nachádzali najlepší a najistejší úkryt pod červeným svetníkom.“ (Obzory, č. 23/1946.)

31 Voľby v roku 1946 nemožno označiť za slobodné a demokratické z niekoľkých príčin: 1. asi 20 % voličstva bolo pozbavené hlasovacieho práva (občania nemeckej a maďarskej národnosti a tzv. „politicky nespoľahlivé“ osoby); 2. počet strán bol obmedzený; 3. nebola pripustená nijaká opozičná strana a každá strana musela ísť do volieb na politickej platforme Košického vládneho programu; 4. voľby nijako nemohli zmeniť existujúcu orientáciu vládnej politiky.

32 *Nové slovo*, č. 20 z 31. mája 1946.

33 Tamže.

34 *Nové slovo*, č. 1/1947. Je poľutovaniahodné, že túto ideologickú diskrimináciu si osvojila aj socialistická historiografia, napríklad J. Barto: „*O osude Slovenska*

Komunisti síce prehrali voľby ale nejavili ani štipku ochoty odstúpiť z mocenských pozícií, na ktoré prestali mať nárok. Naopak, hneď po voľbách rozvinuli plány, ako zabrániť DS, aby žala plody volebného víťazstva.

Tri dni po voľbách (29. mája 1946) sa zišlo predsedníctvo KSS, kde V. Široký predniesol program prvých opatrení proti DS, ako ich vypracovalo pražské vedenie KSČ. Hovoril, že K. Gottwald, ako budúci predseda vlády, pozve predstaviteľov DS na rokovanie do Prahy, kde „*im predloží určité podmienky. Na prvom mieste to, že Zbor povereníkov bude podriadený vláde a povereníci ministrom. Keď nepodpíšu, utvorí sa vláda bez DS.*“ A pokračoval: „*Urobíme Národný front bez reakcie... Myslím, že práve Gottwald má to byť, ktorý má úžasnú autoritu na Slovensku, ktorý vyhlásil magnu chartu v Košiciach, aby také podmienky kládol strane, ktorá v mene ľudáctva vyhrala voľby na Slovensku. Keby demokrati neprijali tieto podmienky, utvoríme vládu bez nich, lebo si nerobím ilúzie, že sa nám do 15. júna podarí rozbiť DS... Minister vnútra má v pondelok (t.j. 3. júna – F.V.) podať správu Národnému frontu, že DS je štátne nespoľahlivá, môže teda vláda stranu rozpustiť. Nariadi sa preregistrácia členstva.*“³⁵

Dňa 30. mája 1946 zasadal ÚV KSČ, kde hlavným bodom programu bola diskusia, aké opatrenia treba urobiť, aby Slováci boli pokorení tak, že sa už nikdy neodvážia zdvihnúť hlavy. Gottwald predostrel svoj návrh: vraj treba všetky slovenské orgány úplne podriaďiť kontrole Prahy „*aby centrálna vláda a pražský parlament mali možnosť kedykoľvek urobiť na Slovensku poriadok*“. „*Tieto opatrenia sa musia urobiť – pokračoval Gottwald – aj keby malo ísť*

a socializmu nemohli rozhodnúť voľby, ale pracujúce masy, vedené robotníckou triedou... Pri hodnotení výsledkov volieb niektorí ľudia zabúdali, že vo voľbách dostali možnosť politicky sa vyjadriť aj tie najzaostalejšie vrstvy (napríklad katolícke ženy, ktoré pod tlakom farárov volili Demokratickú stranu), ktoré v triednych zápasoch mohli zavážiť len málo, alebo vôbec nič.“ (BARTO, J.: *Riešenie vzťahov*, s. 156 – 157). Podobne sa hodnotia výsledky volieb aj v diele: BARNOVSKÝ, M. a kol.: *Dejiny Slovenska VI.*, Bratislava 1988, s. 70 – 72: „*DS podchytila nevyhranené vrstvy a protilúdové sily*“, zatiaľ čo KSS sústredila „*hlasy najpokrokovejšej časti národa, robotníckej triedy.*“

35 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Predsedníctvo ÚV KSS (ďalej ÚV KSS preds.), šk. 789.

*o to, že porušíme formálne nacionálne práva, alebo nejaké sľuby, alebo záruky... Slovenskí súdruhovia budú azda mať toľko rozumu, aby to pochopili.*³⁶

Komunistická centrála v Prahe tu svojvoľne oživila príseru pražského centralizmu v jeho najtvrdšej forme. A predsa, ako čítame v *Prehľade dejín KSČ na Slovensku*: „*Slovenskí komunisti nielen že pochopili nevyhnutnosť týchto opatrení a spoločne postupovali v Národnom fronte Čechov a Slovákov, ale na pôde SNR a Slovenského národného frontu aj obhajovali a zdôrazňovali ich oprávnenosť.*“³⁷

Rokovania o novom usporiadaní slovensko-českého pomeru sa konali v Prahe v dňoch 21. – 27. júna 1946. Ako podklad rokovania K. Gottwald predložil návrh, podľa ktorého:

1. zákonodarná činnosť SNR mala byť podriadená pražskej vláde,
2. výkonná moc Zboru povereníkov mala byť podriadená ministrom ústrednej vlády,
3. hospodárske záležitosti Slovenska mali podliehať kontrole pražských ústredných orgánov,
4. právomoc vymenúvať vyšších štátnych úradníkov mala byť vyhradená ústredným štátnym orgánom,
5. v zmysle týchto nových opatrení sa vykoná nová úprava vzťahov medzi Slovákami a Čechmi.

Rokovania prebiehali veľmi jednostranne. Bol to viac diktát než dialóg rovnocenných partnerov. Tlačový orgán DS, denník *Čas*, lamentoval: „*Toto obdobie vojde do slovenských dejín ako obdobie najhroznejšieho teroru, aký poznajú slovenské dejiny... V celom pohone proti DS vidíme vyhladzovací boj proti slovenskému národu.*“³⁸

Výsledkom rokovaní bola tzv. *Tretia pražská dohoda*, podpísaná 27. júna 1946. Ňou sa zaviedol na Slovensku ešte tuhší centralizmus než bol za predmníchovskej republiky. Forma samosprávy síce ostala, ale jej obsah bol úplne vyprázdnený. Slovenskej národnej rade i Zboru povereníkov ostala iba spro-

36 GOTTWALD, K.: *Spisy XIII.*, Bratislava 1958, s. 100.

37 HAPÁK, P. a kol.: *Prehľad dejín KSČ na Slovensku*, Bratislava 1971, s. 362.

38 *Čas*, 16. 6. 1946.

stredkovateľská úloha, stali sa pasívnymi nástrojmi pražskej centralistickej politiky³⁹.

Britský konzul v Bratislave (J. A. Grant) vystihol nielen podstatu, ale aj dôvod týchto krutých opatrení, keď referoval: „*Konštitučná úprava slovensko-českých vzťahov, podpísaná predstaviteľmi Českého a Slovenského národného frontu 27. júna, ktorou boli slovenskí povereníci priamo podriadení príslušným ministrom v Prahe, sa v kruhoch DS pokladá za smrteľnú ranu slovenskej samosprávy. Vysvetľuje sa to ako komunistická odplata za volebnú porážku, ktorú KSS na Slovensku utrpela.*“⁴⁰

Tretou pražskou dohodou bola činnosť SNR tak paralyzovaná a právomoc Zboru povereníkov natoľko podriadená ministerstvám v Prahe, že od júna 1946 už veľmi nezáležalo na zložení SNR alebo ZP. Nominálne v oboch vládnych orgánoch mala prevahu DS, ale politický vývoj na Slovensku vo veľkej miere závisel na ľubovôli Komunistickej strany. Prechodné obdobie používala KSS hlavne na to, aby znemožnila Demokratickej strane splniť sľuby, ktorými sa slovenským katolíkom zaviazala v Aprílovej dohode. Z času na čas KSS zinscenovala akcie alebo aféry – pri ktorých sa vždy mohla spoľahnúť na pomoc a spoluprácu odborov a odbojových organizácií⁴¹ – aby ukázala DS jej nemožnosť a zdiskreditovala ju v očiach verejnosti.

39 Pozri doslovný text dohody: KVETKO, M.: *Dohody o štátoprávnom usporiadaní pomeru Čechov a Slovákov v oslobodenej vlasti*, Bratislava 1991.

Právomoc SNR bola obmedzená do takej bezvýznamnosti, že už nefigurovala ani ako zmluvná stránka tretej pražskej dohody. Namiesto SNR dohodu podpísali zástupcovia Slovenského národného frontu.

O kompetencii, ktorá ostala slovenským národným orgánom po tretej pražskej dohode, vydáva výrečné svedectvo člen SNR L. Šenšel, ktorý na zasadaní pléna SNR dňa 4. 12. 1947 povedal: „*Ako člen SNR nemám možnosť uplatňovať suverénnu vôľu ľudu a nemôžem vynášať zákonné nariadenia iba tretieho rádu, čo najlepšie charakterizujú dve dnes odhlasované nariadenia, že sme Dobrú Vodu narazili z Piešťan do Trnavy a že sme sa dali do čistenia firemných tabúl. Ale keď ide o životné záujmy slovenského národa, keď ide o čisto špeciálne slovenské otázky, ktoré sa ohraničujú na územie Slovenska a sú výslovnou záujmovou sférou nás, Slovákov, tu už je naša zákonodarná moc na konci. V takých prípadoch: Vláda Č-SR posudivší podľa Tretej pražskej dohody osnovu nařízení SNR, nesouhlasí s tím, aby se osnova stala předmětem jednání schůzí SNR...*“ (SNA, Úrad predsedníctva SNR, L-65, šk. 80.)

40 FO 371/56048/N9571.

41 Už 31. mája 1946 sa konalo v Bratislave protestné zhromaždenie, kde KSS,

K vyostreniu tohto „tichého“ boja o moc došlo koncom roka 1946. Inicia-tíva prišla zvonka.

Koncom septembra 1946 sa konali v Szklarzskej Porembi pri Varšave po-rady deviatich európskych komunistických strán. Tu došlo k oživeniu bývalej *Kominterny*, ktorá teraz začala pôsobiť pod menom *Kominforma* („Informby-ro“). Zhromaždení delegáti prijali sovietsky plán na „upevnenie postavenia demokratických a socialistických síl pre boj proti nástupu medzinárodného imperialismu“. Tento boj mal prebiehať nielen na poli medzinárodnom, ale aj na poli domácej politiky. Pre KSC to znamenalo – ako po návrate z poradí referoval generálny tajomník KSC R. Slánský – aktívne rozvinúť štyri hlavné úlohy:

1. rozšíriť politický vplyv strany v armáde a v policajnom zbore;
2. vytlačiť reakčné a pravicové sily z Národného frontu;
3. zasadiť smrteľnú ranu DS odhaľovaním protištátnych sprisahaní;
4. ideologicky posilniť pozície komunistickej strany cestou ďalšieho znárodňovania, útokov na reakciu a podobne.⁴²

Na Slovensku vonkajším prejavom týchto opatrení bola epidémia odhaľovania tzv. protištátnych sprisahaní. Odhalenia sa stávajú nielen taktikou, ale aj formou komunistických nátlakov a útokov na DS. Ako píše *Národné noviny*, od leta 1945 do konca roka 1947 bolo na Slovensku zlikvidovaných 36 ilegálnych protištátnych skupín. Iróniou osudu je, že toto odhaľovanie protištátnych sprisahaní nadobudlo svoje rýchlejšie tempo od jesene 1946, keď sa stal poverenikom vnútra Dr. Mikuláš Ferjenčík, ktorého na toto miesto – ako kompromisného kandidáta – presadil predseda DS Dr. J. Lettrich. Komunisti dostali vo Ferjenčíkovi ochotného pomocníka. Bol síce formálne bez stranickej príslušnosti, ale v úlohe murína slúžil komunistom lepšie ako ktorýkoľvek člen strany⁴³. Za jeho úradovania sa sprisahania odhaľovali a likvidovali

ROH, SPROV, partizánske skupiny a iné „prevodové páky“ KSC, sa hlučne do-žadovali rozpustenia DS, zastavenie jej časopisov atď. Na príkaz ROH zamestnanci *Slovenskej grafie* zastavili všetky tlačiarenské práce a denník *Čas* určitú dobu nevychádzal. Pozri: *Čas*, 5. 6. 1946.

42 Pozri: KAPLAN, K.: *The Short March; The Communist Takeover in Czechoslovakia 1945-1948*, London 1987, s. 76.

43 Britský vicekonzul v Bratislave (A. J. Sington) ho charakterizoval: „*Gen. Ferjenčík – povereník vnútra bez stranickej príslušnosti – aj keď sa hádam vnútorne*

ako na bežiacom páse. Dnes je už dokumentárne doložené, že väčšina týchto sprisahání – ako to napísal K. Kaplan – „boli provokáciami, ktoré spoločne vyrobili orgány vojenskej rozviedky na čele s Bedřichom Rejcinom a orgány štátnej bezpečnosti.“⁴⁴

Britský diplomat Sir A. Rumbolt, ktorý pozoroval tieto udalosti z Prahy, videl v nich veľmi zákernú a pritom účinnú formu komunistickej ofenzívy proti Demokratickej strane. V jednom svojom hlásení písal: „Komunisti vedia ako využiť skutočnosť, že väčšinu voličstva DS tvoria bývalí ľudáci. Ich taktika spočíva v tom, že všelijakými senzačnými odhaleniami protištátnych sprisahání premietajú do povedomia (českej) verejnosti obraz Slovenska ako krajiny, ktorá je prešpikovaná podvratníkmi a zamorená nebezpečnými banditami (benderovcami). Pritom naznačujú – bez toho, že by to otvorene povedali – že za tento kritický stav je zodpovedná DS. Demokrati nemajú odvahu zdemolovať tento hrozný obraz, lebo sa obávajú, aby neboli verejne označení za ochrancov reakcie. Súhlasne mlčia a pritom sa prišera tohto obrazu iba stupňuje. Ba v horlivej snahe dokázať svoju občiansku lojalitu občas i sami asistujú komunistom v ich honbe, hoci musia vedieť, že konečnou korisťou tohto pohonu budú oni sami... Takto sa komunistom podarilo vohnať DS do stavu bezmocnosti, strachu a neistoty. Zdá sa, že demokrati sú úplne neschopní chopiť sa politickej iniciatívy, ba ani účinnej obrany proti ohováračkám svojich protivníkov.“⁴⁵

Na pozadí takýchto sprisahání boli zatváraní a pri vyšetrovaní kruto trýznení hlavne početní katolícki intelektuáli, úradníci, študenti, kňazi, ale aj robotníci a jednoduchí občania. Pre Slovensko, ktoré Gottwald označil za „najslabší článok republiky“, nebolo v českých krajinách sympatií, ani medzi tými zložkami, ktoré sa označovali za protikomunistické. Kronika týchto tragických udalostí nepatrí však do témy tohto príspevku.

necíti komunistom, musí sa prakticky pokladať za komunistu na základe toho, ako doteraz vykonáva svoju funkciu. Jeho sklony sa neobyčajne otvorene ukázali v zhovievavosti, ktorú prejavuje voči VII. oddeleniu svojho poverenictva vo veci zatýkania a vyšetrovania osôb podozrievaných z protištátnej činnosti. Pripúšťa najnehoráznejšie porušovania základných ľudských práv s takou istou bezohľadnosťou, ako to robí komunistický minister vnútra v Prahe.“ – FO 817/46.

44 KAPLAN, K.: *The Short March*, s. 144.

45 FO 371/65809/N11357.

V boji o monopol moci na Slovensku komunisti mali na svojej strane nielen všetky české politické strany a českú verejnosť, ale aj slovenské „nadstranícke masové organizácie“ ako boli odbory, odbojové organizácie (Zväz slovenských partizánov, SVOJPOV), mládežnícke organizácie (ZSM), Jednotný zväz slovenských roľníkov atď. Sústredený nápor všetkých týchto odporcov úplne podlomil morálku v radoch DS. Útoky svojich protivníkov prijímali s pasívnou rezignáciou. Britský konzul J. A. Grant v svojom hlásení (z 15. októbra 1947) píše o nich ako o „*splašenom stáde oviec, očakávajúcich ďalší útok vlkov*“.

Na tento ďalší útok nebolo treba dlho čakať. Plán, ako „*zasadiť reakcii na Slovensku (t.j. DS – FV) smrteľný úder*“, vypracovali v Prahe a dňa 10. októbra prišiel s ním do Bratislavy Viliam Široký. Na druhý deň, na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS oboznámil s ním slovenských súdruhov. Po jeho referáte predsedníctvo prijalo rozhodnutie rozpútať kampaň, ktorej cieľom bude: „*... pozmeniť celú štruktúru Slovenska, t.j. zloženie Zboru povereníkov a iných orgánov politickej moci.*“⁴⁶ Inými slovami – mocenský puč.

Akcia sa hneď dala do pohybu. Pod heslom „očisty Slovenska od zradcov a kolaborantov“ odbojové zložky rozpútať divokú kampaň namierenú proti vedúcim nekomunistickým pracovníkom v štátnej správe a vo verejnom živote. Ku koncu októbra sa k nim pridali odborári. Zjazd zamestnaneckých a závodných rád, ktorý sa konal 30. októbra 1947 vydal deklaráciu, v ktorej žiadajú okamžitú rekonštrukciu Zboru povereníkov: „*Žiadame, aby bol bezodkladne zvolaný Slovenský národný front za účasti predstaviteľov jednotného Revolučného odborového hnutia, odbojových zložiek a Jednotného zväzu slovenských roľníkov. Národný front nech prerokuje otázku zostavenia nového Zboru povereníkov.*“⁴⁷

Predseda Zboru povereníkov Dr. G. Husák hneď na druhý deň (31. októbra 1947) začal uvádzať deklaráciu odborárov do praxe. Piaty komunistickí povereníci (Husák, Novomeský, Šoltész, Púll a Bezek) a spolu s nimi aj „ne-straníci“ M. Ferjenčík zložili svoje funkcie. Dr. Husák z toho vyvodil takéto následky: „*Nakoľko po odstúpení šiestich členov Zboru povereníkov, je Zbor*

46 JAROŠOVÁ, V. – JAROŠ, V.: *Slovenské robotníctvo v boji o moc*, Bratislava 1965, s. 232.

47 *Pravda*, 1. nov. 1947.

*povereníkov práce neschopný, podľa všetkých parlamentných zvyklostí považujem toto odstúpenie za demisiu celého Zboru povereníkov.*⁴⁸

Takto sa komunistom podarilo urobiť z rezignácie vlastných povereníkov politickú krízu a riešiť ju podľa vlastného receptu. Keď rokovania medzi KSS a DS nevedli k výsledkom, sporné stránky pozvali za arbitra predsedu česko-slovenskej vlády K. Gottwalda, spolupôvodcu tejto krízy. Ako sa dalo očakávať, DS musela pristúpiť na podmienky, ktoré boli nanajvýš ponižujúce: verejne vyhlásiť Aprílovú dohodu za neplatnú⁴⁹, prepustiť tri miesta v ZP kandidátom Strany slobody, Strany práce a nestraníkemu odborníkovi, prenechať predsedníctvo ZP zástupcovi KSS a doplniť tretiu pražskú dohodu ďalšími ústupkami, ktoré mali posilniť autoritu pražskej vlády na Slovensku.⁵⁰

Dňa 18. novembra 1947 bola vládna kríza na Slovensku oficiálne vyriešená. Národný front schválil nový Zbor povereníkov, v ktorom sa počet zástupcov DS znížil z deviatich na šiestich (t.j. zo 60-percentnej väčšiny na 40-percentnú menšinu). Pri tom komunisti diktovali demokratom, kto môže byť povereníkom a kto ním nesmie byť. V novom Zbore povereníkov Demokratická strana mala podpredsedu (M. Polák) a piatich povereníkov: J. Styk, M. Josko, J. Lukačovič, M. Kvetko a I. Štefánik. Z nich dvaja (Polák a Lukačovič) boli už jednou nohou v komunistickom tábore. Svoje poverenicke miesta stratili štyri obeť komunistickej svojvôle: K. Filo, E. Böhm, R. Fraštacký a S. Belluš. Pozície KSS sa navonok nezmenili: Dr. Husák, štyria komunistickí povereníci a ich spolupútnik Dr. Ferjenčík si podržali svoje pôvodné funkcie. Strana slobody dostala povereníctvo pôšt (P. Blaho), strana práce povereníctvo zdravotníctva (J. Bečko) a povereníkom spravodlivosti sa stal nestraník A. Búza.⁵¹

Dnes možno bez pochyb a váhania povedať, že slovenskí komunisti – s pomocou českých súdruhov a za pasívneho postoja českých občianskych strán – si vydobyli svoj „vítazný február“ už v novembri 1947!⁵²

48 SNA, ÚP SNR, L-39, šk. 50.

49 *Čas*, 11. 11. 1947.

50 BARTO, J.: *Riešenie vzťahu.*, s. 179.

51 SNA, ÚP SNR, L-3, šk. 7. Pozri tiež: *Čas*, 19. 11. 1947.

52 KSČ však nedovolila svojej slovenskej filiálke, aby si prisvojovala zásluhy a robila nároky na „vítazstvo pracujúcej triedy“. Primát patril Prahe. Novembrový puč KSS sa mohol označovať len ako „generálna skúška na február“.

Slovenské voličstvo, ktoré v máji 1946 podporilo DS 62-percentnou váhou svojich hlasov, sa cítilo touto kapituláciou zapredané a oklamané⁵³. S nechuťou sa odvracalo od strany, ktorá nedokáže dodržať dané sľuby, ustupuje pred totalitným náporom bezohľadného protivníka a odstupuje od základných bodov svojho politického programu. Malo to svoj odraz v závažnom poklese počtu členstva, ktoré v tomto období pokleslo z niekdajších 200 000 na 40 000⁵⁴.

Od novembra 1947 do februára 1948 DS a jej reprezentácia vo verejnom živote bola už iba trpená a bolo iba otázkou času, kedy komunisti povedia: dost! Povedali to vo februári 1948, keď sa v Prahe – v dňoch 20. – 25. februára 1948 – konala celoštátna konfrontácia občianskeho bloku s komunistami. Vládna kríza sa začala spoločným rozhodnutím 8 českých a 4 slovenských členov vlády podať demisiu do rúk prezidenta Dr. E. Beneša a tým vynútiť predčasné voľby. Celá dráma sa odohrávala v Prahe a vo veľkej miere bola záležitosťou českej politickej elity. Slovenska sa udalosti dotkli iba okrajovo, i keď výsledky boli rovnako tragické.

53 Z množstva protestných listov adresovaných predsedovi DS J. Lettrichovi, sa tu uvedie aspoň jeden, ktorý mu písal L. Blažo 20. 11. 1947: „*Pán predseda, či Vás nezabolí srdce, keď vidíte, že hlas 62 percent národa nie je vôbec rešpektovaný? Či Vám nestačí oddanosť, ktorú sme Vám preukázali? Vari Vám vôbec nezáleží na budúcich voľbách? Je Vám známo, že aj tí najvernejší demokrati dnes nie oduševnene vystupujú za DS? Uvedomte si, že ústupčivosť, ktorú ste urobili pri zostavovaní nového ZP, vyvolala nesúhlas v radoch demokratov. Či sa má 62 percent podriaďiť tým, čo si chodia pre rozum k susedom?...*“ – SNA, ÚP SNR, L-45, šk. 56.

54 BARNOVSKÝ, M. a kol.: *Dejiny Slovenska VI.*, Bratislava 1988. Treba však poukázať, že ani KSS nebola v tomto ohľade na tom lepšie. Napriek svojim „úspechom a víťazstvám v boji proti reakcii a zvyškom fašizmu“ nevedela priťahovať nových členov, ba ani udržať tých, čo do nej v revolučnom zápale kedysi vstúpili. Opúšťali ju triezvo rozmýšľajúci Slováci, ktorí nemohli stráviť jej otrockú závislosť od Prahy a jej nemorálne prostriedky mocenského boja. Kým v českých zemiach KSČ silnela a počet jej členstva sa v priebehu dvoch rokov viac než zdvojnásobil, KSS svojich stúpcov rapidne strácala. V rokoch 1946 – 1948 počet členstva KSS vykazoval takýto trend:
 k 31. 12. 1945 mala KSS 197 365 členov,
 k 31. 12. 1946 mala KSS 152 999 členov,
 k 31. 12. 1947 mala KSS 127 638 členov. (Pozri: *Nová mysl*, č. 2/1971).
 Inými slovami: v priebehu dvoch rokov KSS stratila viac než tretinu členstva!

Záverečná fáza zápasu boja o politickú moc (*Kto z koho?*), sa riešila revolučne a demonštratívne v Prahe päť dní; na Slovensku sa celá kríza vyriešila suchým administratívnym epilógom v priebehu jedného dňa.

Riešenie uskutočnil predseda Zboru povereníkov Dr. G. Husák. Na poludnie 21. februára 1948 poslal všetkým demokratickým povereníkom (M. Polák, M. Kvetko, J. Lukačovič, M. Josko, J. Styk a I. Štefánik) list, ktorom ich informuje, že „*Zbor povereníkov podľa právneho a politického stavu vykonáva väčšiu časť svojej právomoci ako výkonný orgán vlády a ministrov, jednoducho ako právomoc, ktorá prislúcha vláde a je Zborom povereníkov iba vykonávaná. Logický záver z vystúpenia zástupcov DS z vlády je ten, že zástupcovia tej istej strany nemôžu vykonávať vládou delegovanú právomoc v Zbore povereníkov. Preto demisiu členov vlády za DS treba považovať i za demisiu zástupcov DS v Zbore povereníkov. Prosím Vás, aby ste toto moje stanovisko vzali na vedomie.*“⁵⁵ Zosadených povereníkov Dr. Husák hneď nahradil svojimi ľuďmi.⁵⁶

Slovenskí komunisti postupovali dialektickou logikou silnejšieho. Pomocou odborov už 21. februára zastavili tlačenie demokratických časopisov (*Čas, Demokrat, Nové prúdy, Šidlo*). Do povereníctiev, ktoré spravovali demokratickí povereníci boli vymenovaní noví ľudia a prepustení povereníci nemali prístup do svojich kancelárií. Predseda SNR Dr. J. Lettrich zvolal mimoriadne zasadanie predsedníctva SNR na 23. februára 1948, ale komunistickí členovia na zasadanie neprišli⁵⁷. Zasadanie vyhlásilo opatrenie Dr. Husáka za „*úkladný počin proti platnému ústavnému a právnemu poriadku Č-SR*“, ale protest nemal byť kde vyhlásený, a nikde nebol uverejnený⁵⁸.

Popoludní 21. februára Dr. Lettrich mal stretnutie s poprednými funkcionármi DS. Vydali posledné vyhlásenie, ktorým odsudzujú nedemokratické kroky Dr. Husáka a vyhlasujú, že „*demokrati sa nedajú vyhnat' zo Zboru po-*

55 *Pravda*, 24. 2. 1948.

56 Poverenícke funkcie rozdelil Dr. Husák takto: Povereníctvo poľnohospodárstva a pozemkovej reformy prevzal Dr. Husák, povereníctvo informácií L. Novomeský, povereníctvo financií J. Bečko, povereníctvo techniky P. Blaho, povereníctvo výživy J. Šoltész.

57 SNA, ÚP SNR, L-3, šk. 7.

58 Našiel sa v spisoch Predsedníctva SNR a bol uverejnený v *Novom slove* (4. 2. 1988).

vereníkov“. Ale v tom čase už boli vyhnaní a dvere za nimi natrvalo zatvorené.

Večer toho istého dňa sa za prítomnosti V. Širokého v sále bratislavskej Reduty konala veľká manifestácia pod heslom: *Slovensko je za Gottwaldovu vládu bez reakčných ministrov*. Dr. Husák v svojom prejave obviňoval vedenie DS, ktoré vraj „špekulovalo s tým, že bude na Slovensku vládnuť napriek opozičnému postoju k vláde Klementa Gottwalda“. Vyhrážal sa DS: „Nebudeme každý mesiac riešiť nejakú krízu iba preto, že vedenie DS si nechce uvedomiť, že máme republiku demokratickú a ľudovú. Urobíme poriadok s domácou reakciou!“⁵⁹ To bol už pokrik víťaza nad porazeným protivníkom.

Tým bol boj KSS o monopol moci oficiálne skončený. Slovensko sa ocitlo za železnou oponou a DS natrvalo odišla zo slovenského verejného života.⁶⁰

59 *Pravda*, 24. 2. 1948.

60 Hlavný likvidátor DS, Dr. G. Husák sa lúčil s porazenou DS na stránkach *Nového slova* takýmto nekrológom: „V týchto dňoch skončila svoj život jedna politická strana, ktorá zapríčinila slovenskému ľudu toľko príkoria a utrpenia. S rozkladom Demokratickej strany sa skončilo aj panovanie slovenskej buržoázie – bezzásadovej, vždy tupo reakčnej, chamtivej. Veci sa nemohli ani ináč skončiť.“

SUMMARY

The Political Endeavors of the KSS (KSČ) to Establish a Power Monopoly during the Period of 1945 – 1948

The author has outlined the political strategy of the Communist Party in Slovakia after its electoral loss to the Democratic Party, until the autumn crisis in November 1947, and he has concluded that the Slovak Communists, supported by their Czech comrades and propelled by the passive stance of Czech civic parties, wrested its “victorious February” as early as November 1947.

Between November 1947 and February 1948, the Democratic Party and its public presentation were merely tolerated, and it was really just a question of time as to when the Communists would tighten the noose. The final phase of the political power struggle took a revolutionary and demonstrative form in Prague and lasted for five days. In Slovakia, the entire crisis resolved within a single day by a plain administrative order.

It was Dr. G. Husák, the Chairman of the Board of Commissioners who on February 21, 1948 informed all Democratic Commissioners by letter that the resignation of the Democratic Party ministers ought to be considered a resignation of the Democratic Party Representatives as well. Dr. Husák replaced them with his own people immediately.

The struggle for a monopoly of power by the Communist Party of Slovakia was thus officially over. Slovakia found itself behind the Iron Curtain, and the Democratic Party left Slovak public life permanently.

NEKOMUNISTICKÉ POLITICKÉ STRANY V JESENEJ POLITICKEJ KRÍZE 1947

Štefan ŠUTAJ

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Udalosti v jeseni 1947 na Slovensku boli predzvesťou zmien, ktoré vo februári 1948 poznačili na dlhé desaťročia slovenský politický vývin.

Íšlo o sústredený nápor predstaviteľov komunistickej strany proti Demokratickej strane (ďalej DS), ktorá ako najsilnejšia občianska politická strana na Slovensku predstavovala reálnu protiváhu snahám o nastolenie prosovietskeho modelu vlády. V tejto štúdii sa pokúsime naznačiť niektoré prvky, ktoré ovplyvnili udalosti z jesene 1947 na Slovensku. Poukázať na súvislosti medzi kľúčovými udalosťami tohto obdobia, ktoré poznačili boj o moc (snaha o „očistu“ verejného života, odhalenie „protištátneho sprisahania“, vnútorné problémy DS a pozíciu „malých“ politických strán – Strany slobody a Sociálnej demokracie na Slovensku).¹

Možnosť oslabenia DS vnímali predstavitelia Komunistickej strany Slovenska (ďalej KSS) ako významný krok na ceste k svojmu posilneniu.

Vnútorná situácia v DS v polovici roku 1947 nebola najlepšia. Nerealizovali sa plne zámery prijaté v Aprílovej dohode o pomernom zastúpení katolíkov vo vedúcich funkciách, v štátnych orgánoch, ani v nižších článkoch strany, nepodarilo sa presadiť zámery v oblasti školskej politiky, súdnictva a v hospodárskej politike, tak ako boli predkladané v predvolebnom období. Zákony ústrednej vlády presadzovali komunistický variant pozemkovej reformy. Prítom DS na Slovensku voľby vyhrala a voličstvo očakávalo, že sa táto skutočnosť prejaví v slovenskej politike.

Uskutočnené korekcie v predvolebnom období v konečnom dôsledku neposilnili stabilitu vedenia, pretože sa stali zraniteľným miestom, na ktoré komunisti útočili. Situáciu komplikovalo i to, že aj časť členstva si po voľ-

1 V priebehu rokov 1946 – 1948 sociálnodemokraticky orientovaná politická strana používala názov Strana práce, od roku 1946 Sociálna demokracia na Slovensku a v novembri 1947 názov Československá sociálna demokracia na Slovensku. Podrobnejšie: ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 1999.

bách v roku 1946 začala uvedomovať defenzívnu politiku vedenia DS, časť podľahla tlaku agresívne vedenej komunistickej propagandy o reakčnosti DS a začala sa správať apaticky, časť začala mať separačné tendencie.

Stupňujúcimi sa útokmi proti generálnym tajomníkom DS Milošovi Bugárovi a Jánovi Kempnému bola negatívne ovplyvnená aj činnosť ústredného sekretariátu DS. Funkciu úradujúceho tajomníka vykonával Rudolf Frašťacký, ba uvažovalo sa aj o jeho riadnom vymenovaní do tejto funkcie s tým, že Fedor Hodža by odišiel do diplomatických služieb a M. Bugár a J. Kempný mali odísť do hospodárskych funkcií. J. Kempný dokonca dával svoju funkciu k dispozícii strane, ale jeho demisiu neprijali.²

DS, ktorá bola pod sústredeným tlakom KSS, sa zjavne v povolebnom období dostala do defenzívy. R. Frašťacký, ktorý hodnotil uvedenú situáciu, napísal: „*Myslím, že z hľadiska politickej stratégie je len dobré, keď ponecháme komunistom ofenzívu, v ktorej sa postupne vybijú, ako o tom svedčí vývoj pomerov od leta minulého roku.*“³ Ukázalo sa, jeho úvahy neboli správne. Cestu, ako sa brániť útokom KSS videla DS v politických rokovaniach. Podľa vyhlásenia R. Frašťackého, už koncom novembra a začiatkom decembra 1946 DS vydala rozhodnutie, že nebude odpovedať na útoky proti DS, vyhlásila uplatňovanie „*zásady politicko-straníckeho pokoja*“ pre všetky zložky strany, aby sa zachovala jednota slovenského Národného frontu (ďalej NF).⁴ Zásadu, ktorej prijatie podnietila kampaň proti DS, však nerešpektovali ani komunisti, ani ostatné politické strany.

Predsedníctvo KSS rokovalo o ponuke delegácie DS (Jozef Lettrich, Milan Polák, Matej Josko) z 5. februára 1947 na normalizáciu vzájomných vzťahov. Závery vedenia KSS však stanovili na „uzavretie prímeria“ podmienky, ktoré boli pre DS neprijateľné (ústupky v orientácii pozemkovej reformy, odsúdenie činnosti Jozefa Stašku, M. Bugára a J. Kempného), alebo smerovali k oslabeniu pozície DS (zastúpenie spoločenských organizácií v NF).⁵ Zároveň bolo dohodnuté reagovať na ponuku DS listom, v ktorom sa konkrétne vypočíta,

2 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond Demokratická strana II. (ďalej DS II.), šk. 2, č. 48.

3 SNA Bratislava, f. DS 403 – 50 – 3.

4 Čas, roč. 3, č. 270, 1. 12. 1946.

5 SNA Bratislava, f. DS II., šk. 1, č. 48.

ako DS nedodržala dohodnuté dohovory.⁶ Na predsedníctve KSS 10. februára 1947 sa dohodlo pokračovať v nastúpenej línii proti politike DS a pracovať na tom, „*aby bol zvýšený nátlak demokratických elementov na vedenie DS zdola, a aby sme urýchlili diferenciaciu v radoch DS.*“⁷

V júli 1947 predložilo vedenie DS komunistom ďalšiu ponuku, ktorá mala viesť k prerušeniu ostrých polemík medzi týmito stranami v tlači. Ponuku, ktorá nebola oznámená v tlači, prerokovalo Predsedníctvo KSS 17. júla 1947 a vymenovalo delegáciu na rokovanie s predstaviteľmi DS v zložení: Štefan Bašťovanský, Ladislav Novomeský a Ján Púll. Delegácia nedostala právomoc rozhodnúť o prijatí dohody. Mala nadviazať kontakty, viesť rokovanie, diskutovať, vypočúť konkrétne návrhy DS a podať predsedníctvu správu.⁸ Aj keď výsledky rokovania delegácií nie sú z dostupných prameňov známe, môžeme usudzovať, že k dohode nedošlo, pretože ponuky DS na zmier medzi donedávna spojeneckými povstaleckými stranami, nevyhovovali politike KSS, ktorá práve v tomto období stupňovala politiku konfrontácie a jej predstavitelia boli presvedčení, že už majú DS na lopate. Zo zdrojov ministerstva vnútra (ďalej MV) prenikali aj úvahy o tom, že iniciatívy J. Lettricha, ktorý chcel rokovať s KSS o „prímerí“, vyplývali z jeho snahy oslabiť pozíciu katolíckeho krídla v DS.⁹

V kruhoch štátnej bezpečnosti sa objavovali správy, že situácia v DS speje k vytvoreniu piatej politickej strany. V správe pre MV z 12. apríla 1947 boli úvahy o troch možných vodcoch katolíckej strany – Ivanovi Pietorovi, R. Frašťackom a Andrejovi Cvinčekovi – medzi ktorými nastane boj o vedenie v čase rozkolu v DS. I. Pietora správa charakterizovala ako obratného politika, ktorý je presvedčený, že by sa mu podarilo zvládnuť ľudácky separatizmus, ale preceňuje svoje sily.¹⁰ Východisko zo zložitej situácie v DS koncom roku 1946 a začiatkom roku 1947 videl I. Pietor v príprave nového politického programu, ktorý by rešpektoval katolicizmus ako dôležitú politickú silu. Ná-

6 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, predsedníctvo, šk. 788.

7 Tamže.

8 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, predsedníctvo šk. 789, a. j. 12, 1947.

9 Archív Ministerstva vnútra Českej republiky Praha (ďalej AMV ČR), a. j. 310 – 71 – 5 Správy z Demokratické strany Slovenska 3. marca 1947

10 AMV ČR, fond 2M, č. 12828.

vrhom politického programu pre slovenských katolíkov, ktorý I. Pietor pripravil a odoslal slovenskému katolíckemu biskupskému zboru, chcel riešiť zložitú situáciu v DS.¹¹ V čase, keď tento program predkladal, neuvažoval ešte o vytvorení samostatnej politickej strany na základe tohto programu. Správa MV z 3. februára 1947 sa zmieňovala o tom, že DS sa čoskoro rozpadne na katolícku politickú stranu a DS, pričom v katolíckej politickej strane mal vedúcu úlohu zohrať I. Pietor.¹² Celý návrh I. Pietora nenašiel v tom čase u katolíckeho biskupského zboru dostatočné pochopenie, pretože nezodpovedal ich záujmom. Návrh bol príliš pročeskoslovenský a málo kresťanský. Program bol svedectvom záujmu predstaviteľov DS o prehĺbenie kontaktov s predstaviteľmi katolíckej cirkvi, svedectvom politickej pružnosti, ale aj snahou zohľadniť záujmy časti obyvateľstva, ktorá požadovala, aby sa kresťanské idey využívali v politickej činnosti aj po vojne v štátnej politike. Pietorov návrh programu však nebol izolovanou akciou a vytvoril možnosti na ďalšie aktivity koncom roku 1947.

R. Fraštackého hodnotili bezpečnostné služby ako radikálneho dualistu, ktorý je prepojený na anglickú špionážnu centrálu.¹³ Autorita R. Fraštackého v DS stúpala a iste aj jeho zásluhou, hoci o všestranných kontaktoch ostatných predstaviteľov DS nie je pochyb, do prípravy línie hospodárskej politiky DS strany sa zapájalo množstvo kapacít slovenského hospodárskeho života.¹⁴

A. Cvinčeka hodnotili bezpečnostné služby ako človeka, ktorý vzhľadom na svoju aktivitu pri príprave Žilinskej dohody v roku 1938 a československému zameraniu nemá dôveru slovenských biskupov a je kompromitovaný. Podľa tvorcov správy aj keby dokázali vytvoriť katolícku politickú stranu, radikálni ľudia by sa skôr či neskôr zmocnili vedenia, pričom za radikálov považovali J. Kempného a M. Bugára.¹⁵ Dňa 4. apríla 1947 aj VII. odbor Poverenictva vnútra (ďalej PV) referoval o dvoch poradách katolíckeho krídla DS

11 Podrobnejšie: ŠUTAJ, Š.: Príprava nového programu Democratickej strany roku 1947. *Historický časopis*, 46, 1998, č. 2, s. 294 – 319.

12 KAPLAN, K.: *Dva retribuční procesy*. Praha 1992, s. 193 – 195.

13 AMV ČR, f. 2M, č. 12828.

14 Podrobnejšie: ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany*.

15 AMV ČR, f. 2M, č. 12828., KAPLAN, K.: *Dva retribuční procesy*, s. 132 – 135.

na biskupskom úrade v Trnave v marci 1947 a konštatoval, že proces rozkladu DS je v poslednom štádiu, pracuje sa na založení piatej politickej strany na Slovensku, ktorá bude robiť obštrukčnú politiku so snahou rozbiť parlament.¹⁶ Všetky tri vymenované osobnosti DS v problémových situáciách druhej polovice roku 1947 predkladali svoje predstavy na riešenie vzniknutej situácie. Tvorili vnútornú opozíciu voči politike J. Lettricha. Odstredivé tendencie vo vnútri DS sa posilnili v súvislosti s tzv. protištátnym sprisaháním.

DS od svojho vzniku v roku 1944 do roku 1947 prekonala proces, v ktorom sa premenila z „náhodne“ sformovaných občianskych protifašistických skupín v reprezentáciu demokratických agrárnych a podnikateľských kruhov Slovenska. Na tejto ceste, reprezentujúc širšie vrstvy spoločnosti, do svojho programu prijala zásady humanitnej demokracie a kresťansko-solidaristické zásady, čo vytvorilo podmienky na vnútrostranícke urovanie problémov. Problémom však bola miera rešpektovania záujmov jednotlivých skupín, respektíve i nepriamo zainteresovaných zložiek spoločnosti.

Svoje ciele v jesennej kríze mala aj Strana slobody (ďalej SSl), ktorá sa snažila o získanie toho istého elektorátu ako DS. V decembri 1946 Širšie predsedníctvo SSl poverilo vedením Užšie predsedníctvo SSl, ktorému dalo široké právomoci, ktoré mali trvať buď do odvolania zjazdom strany, či dvoj-tretinovou väčšinou širšieho predsedníctva, alebo malo skončiť dva mesiace pred parlamentnými voľbami.¹⁷ V rámci užšieho predsedníctva boli funkcie rozdelené takto: predseda Jozef Dieška, I. podpredseda Jozef Hanzel, II. podpredseda Pavol Blaho, generálny tajomník Jozef Brúha, členmi predsedníctva boli Tibor Šabo a Ján Beharka.¹⁸

Aj v SSl dochádzalo začiatkom roku 1947 k významným zmenám. Činnosť SSl a najmä mnohé prejavy jej činiteľov, v ktorých sa kládol dôraz na posilňovanie kresťanských zásad v živote spoločnosti a slovenské národné idey, boli kritizované ďalšími politickými stranami. V povojnovom období bolo mnoho precitlivenosti na tie idey, ktoré sa zneužili na upevnenie totalitnej moci po roku 1938. Činnosť SSl, jej ideové zameranie sa preto mnohým zdalo problematické. K tomu je potrebné prirátat' aj to, že na ústrednom sek-

16 Barnovský, M. *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava 1993, s. 138.

17 SNA Bratislava, f. S 439 – 5.

18 *Sloboda*, č. 202, 22. 12. 1946., SNA Bratislava, S 439 – 5.

retariáte SSL pracovali v tom čase ľudia, ktorí mali blízko k činnosti HSLS, čo „spravodajské“ oddelenia KSS a DS evidovali. A. Rusina, neskôr uväznený v súvislosti s tzv. protištátnym sprisaháním v roku 1947, ktorý bol organizačným tajomníkom SSL, bol podľa uvedených zdrojov osobným tajomníkom tajomníka HSLS A. Kočiša, O. Příbelský bol obvodným tajomníkom HSLS v Brezne, ďalší pracovník sekretariátu J. Babák bol žiakom vodcovskej školy Hlinkovej mládeže a J. Rýdza bola pokladníčkou generálneho sekretariátu HSLS.¹⁹

O „problematickej“ politickej orientácii SSL v tomto období poskytuje informáciu list poverenika vnútra Mikuláša Ferjenčíka z 8. januára 1947, ktorý adresoval Predsedníctvu SSL. *„Na základe vlastných a hlásených poznatkov došiel som k názoru, že SSL sa značne odchýlila od svojho pôvodného programu, ktorý bol schválený Národným frontom Čechov a Slovákov. Dostávam hlásenia o prejavoch istých funkcionárov Strany slobody a o článkoch v Slobode, ktoré sú v príkrom rozpore so základnou líniou vládneho programu a ktoré narušujú štátne a politické záujmy Československej republiky. Ďalej je zistené, že do Strany slobody sa vlúdili živly nepreverené, nespoľahlivé, nášmu štátu nepriateľské, ktoré pod pláštom Strany slobody sledujú svoj cieľ rozvrátiť jednotu a celistvosť republiky.*

*Tieto hromadiace sa zjavy ma nútia upozorniť Vás na neodkladnosť prevencovania dôkladnej očisty vo vlastných radoch... Poznamenávam, že v opačnom prípade bol by som nútený predložiť celú túto otázku s príslušným materiálom Národnému frontu na rozhodnutie.“*²⁰ V príslušnej agende PV sa odpoveď Predsedníctva SSL na tento list nenachádza. Materiál ústredného sekretariátu SSL, podobne ako všetky zápisy z vedenia SSL z tohto obdobia zatiaľ nie sú a súdiac podľa informácií z materiálov vyšetrovania činnosti SSL v päťdesiatych rokoch ani nebudú k dispozícii. Ale „spravodajské“ oddelenie KSS podalo 16. januára 1947 vedeniu svojej strany správu, podľa ktorej sa 13. januára 1947 uskutočnilo mimoriadne zasadanie ústredného výboru SSL, ktoré sa spomínaným listom zaoberalo. Už pred zasadaním ústredného výboru navštívili poverenika M. Ferjenčíka dvaja členovia tohto výboru, jedným z nich bol J. Beharka, a na následnom zasadaní ústredného výboru SSL bolo zo strany

19 SNA Bratislava, f. DS II., šk. 2, č. 102.

20 SNA Bratislava, fond Povereníctvo vnútra, sekretariát, šk. 78, č. 104/47.

vylúčených 11 členov strany, medzi nimi aj Florián Tománek a Emil Šaršún. Podľa spravodajstva KSS mal byť zrušený celý ústredný výbor a uvažovalo sa o premenovaní SSI na Československú stranu roľníkov a živnostníkov,²¹ čo mohlo vyhovovať skupine bývalých agrárikov (P. Blaho, J. Beharka, Juraj Pavlov...), ale nie národne a kresťansky orientovanej Dieškovej skupine. Podľa informácií, ktoré získalo MV od T. Šabu a E. Šaršúna, za akciami v SSI bol J. Beharka, ktorý bol hlavným predstaviteľom československého krídla v strane. Radikálna katolícka skupina F. Tománka bola zbavená vplyvu v strane, kým katolícka skupina okolo J. Diešku, hoci v česko-slovenskom vzťahu sa usilovala o naplnenie hesla rovný s rovným bez SNR a ZP v jednotnom štáte si zachovala svoje pozície.²²

Obežníkom z 18. novembra 1946 Ústredný výkonný výbor Strany práce oznámil výsledok hlasovania. Neboli v ňom počty organizácií hlasujúcich za nový názov strany, alebo proti nemu, ale rozhodnutie Ústredného výkonného výboru z 28. septembra 1946, ktorý schválil, že Strana práce ponese meno Sociálna demokracia na Slovensku (SDS). NF vzal túto zmenu na vedomie až 23. februára 1947.

Už pred schválením nového názvu strany v NF na zasadaní predstavenstva SDS 7. januára 1947 sa prerokovávala otázka, či má strana budovať svoje hnutie separátne, alebo či pracovať na zlúčení s československou sociálnou demokraciou v Čechách. Všetci prítomní členovia odporučili a poverili vedúcich predstaviteľov strany, aby urobili prípravy na zlúčenie týchto strán.²³

V priebehu roku 1947 sa posilňovala orientácia SDS na Československú sociálnodemokratickú stranu. Ešte pred voľbami v obežníku ústredného sekretariátu SP zo 17. mája 1946, ktorý pripravil Ján Bečko ako návod na reč referentov na predvolebných zhromaždeniach bolo ubezpečenie, že SP sa vráti k osvedčenému názvu sociálna demokracia „*a nielen to, my sa opätovne zjednotíme v jednotnú a nedeliteľnú československú sociálnu demokraciu*“.²⁴ Na

21 SNA Bratislava, f. DS II., šk. 2, č. 41., Materiál sa nachádza aj v SNA, vo f. Rôzne politické strany, šk. 4, a. j. 77. Je potrebné uviesť, že J. Dieška vystupoval aj naďalej ako predseda SSI, kým F. Tománek a E. Šaršún sa z politiky SSI definitívne vytratil.

22 A MV ČR Praha, 1 – 49/27 – 6.

23 SNA Bratislava, f. Strana práce (ďalej f. SP), a. j. 24.

24 SNA Bratislava, f. SP, a. j. 46.

Ústrednom sekretariáte Československej sociálnodemokratickej strany bolo zriadené v roku 1946 slovenské oddelenie, ktoré malo vybavovať dôležité veci týkajúce sa Slovenska.

Zlúčenie sociálnodemokratických strán v Československu bolo dovŕšené na zjazdoch v Bratislave 17. – 19. októbra 1947 a v Brne 14. – 16. novembra 1947. Na brnianskom zjazde sa vytvorila celoštátna strana, ktorej zložky vystupovali na Slovensku pod názvom Československá sociálna demokracia na Slovensku (ďalej ČSSDS).

Udalosti v SDS po voľbách v roku 1946 a v roku 1947 túto stranu výrazne neposilnili. Vnútorý antagonizmus sa začal prejavovať v nevráživosti medzi strednými funkcionármi a vedením, vyostrovali sa rozpory aj v samotnom vedení. Osobitne nevráživosť medzi J. Bečkom a niektorými členmi vedenia strany. J. Bečku, ktorý od začiatku začal pracovať ako generálny tajomník SP, presadili do vedenia českí sociálni demokrati, s ktorými spolupracoval už v emigrácii v Londýne.

Spôsob práce J. Bečku ako generálneho tajomníka strany vyvolával najmä medzi funkcionármi v okresoch odpor a čoskoro začali prichádzať žiadosti o jeho odvolanie z funkcie.²⁵ J. Bečko naďalej zastával významné funkcie v SDS. Zastupoval túto stranu v NF, na zjazde v Bratislave bol do predstavenstva strany zvolený ako riaditeľ hospodárskych podnikov strany a na zjazde v Brne do Ústredného výkonného výboru strany ako jeden z deviatich zástupcov zo Slovenska. Významnú úlohu zohral J. Bečko aj v čase jesennej politickej krízy.

Štátna bezpečnosť a VII. oddelenie PV, aj špecializované úrady vo vedení KSS, sa v polovici roku 1947 pripravovali na rozhodujúci útok proti DS. Vyhrotenú situáciu v NF využila komunistická strana a na zasadaní NF Čechov a Slovákov 11. júna 1947 predložila materiál o „*podvratnej činnosti DS*“ Nepodarilo sa im naplniť cieľ vytýčený na zasadaní ÚV KSČ 4. – 5. júna 1947 „*nedopustiť, aby sa česká a slovenská reakcia spojili.*“²⁶ České (československé) a slovenské nekomunistické strany postupovali spoločne. Výsledkom rokovania NF Čechov a Slovákov bolo uznesenie, ktoré neodsúdilo

25 SNA Bratislava, f. SP, a. j. 174. Rezolúcia z 13. 7. 1946.

26 PLEVZA, V. – ŘEHUŘEK, M.: *Vítězná revoluce*. Bratislava 1977, s. 149 – 151.

adresne politiku DS, tak ako si to predstavovali komunisti, ale aj tak vytvorilo podmienky na ďalší nápor komunistov a organizácií, ktoré ich podporovali, proti DS. Všetky politické strany sa zaviazali, že sa budú snažiť plniť politické a hospodárske úlohy vytyčené v programe Gottwaldovej vlády a že „*treba potierať všetkými zdravými prostriedkami do všetkých dôsledkov reakčné, fašistické a štátne rozkladné elementy.*“²⁷ Toto zasadanie potvrdilo, že české a slovenské nekomunistické politické strany upúšťajú od politiky konfrontácie, začali nacionálne priehrady stavať na vedľajšiu koľaj a aj keď zložito a ťažkopádne, začali hľadať spoločné „pravidlá“ na obranný postup proti komunistickej strane. Po júnovom zasadaní NF Čechov a Slovákov vymenovali komisiu na prešetrenie vznesených obvinení, do ktorej boli vymenovaní dvaja zástupcovia z každej politickej strany. Za DS F. Hodža a R. Fraštacký, za KSS Š. Bašťovanský a Ladislav Holdoš, za SP Ivan Frlička a Ján Čaplovič a za SSI J. Brúha, druhý člen nebol oznámený.²⁸

Pred zasadaním NF 11. júna 1947 KSS dôverne informovala svojich čelných funkcionárov, že po tomto zasadaní DS prestane existovať a jej čelní funkcionári sa dostanú do väzenia. Ako neskôr potvrdila napríklad správa z okresu Michalovce, okresný výbor KSS mal v tom čase zvýšenú pohotovosť a stálu telefonickú službu. Aktivizované boli aj odborové organizácie.²⁹ Na schôdzi NF Čechov a Slovákov v Prahe 11. júna 1947 slovenskí komunisti predniesli v materiáli Poznámky o situácii na Slovensku obvinenia týkajúce sa poslancov DS J. Kempného, M. Bugára, Júliusa Špánika, J. Stašku atď.³⁰

Na vyšetrovanie vznesených obvinení bola aj v DS vytvorená komisia v zložení J. Lettrich, A. Cvinček, F. Hodža, Štefan Kočvara, ktorá 1. septembra

27 Čas, roč. 4, č. 133, 13. 6. 1947.

28 A MV ČR Praha, 10 – 45. V materiáloch generálneho tajomníka KSS Š. Bašťovanského sa nachádza návrh tejto komisie pre vládu. Pravdepodobne ide len o návrh komunistickej časti komisie, pretože obsah návrhu je takého charakteru, že je nepravdepodobné, aby ho ostatní členovia komisie prijali. Žiadal vládu vylúčiť vymenované osoby (J. Kempný, M. Bugár, J. Špánik, J. Staško, J. Baláž, E. Böhm, J. Bystrický, I. Kružliak, O. Obuch a ďalší) z funkcií vo vláde, ÚNZ, SNR, ZP, redakcií časopisov, úradov aj hospodárskeho života. Zamedziť činnosť P. Čarnogurskému a jeho spoločníkom, zrušiť Aprilovú dohodu, ktorá sa priechi ústavným zásadám atď. (SNA Bratislava, f. ÚV KSS, GT, šk. 2160, č. 272/4.)

29 SNA Bratislava, f. DS 403 – 50 – 1, Obežník DS, č. 11/47 – dôv. z 18. 6. 1947.

30 Rozhodující střetnutí. Praha 1973, s. 12.

1947 vypočula „obvinených“. Z výpovedí, ktoré sa zachovali, by bolo možné uviesť zaujímavé pasáže, kde J. Kempný v trojhodinovom vypočúvaní pred vedením strany oponoval obvineniam.³¹ Vo svojom vyjadrení opisoval aj prípravu vytvorenia novej politickej strany a podiel na príprave programu strany. Uvádzal, že funkciu generálneho tajomníka prijal s tým, že sa bude venovať len hospodárskej činnosti a v novembri 1946 navrhol zrušiť „trojitosť generálnych tajomníkov“.

KSS a jej zameranie očisty verejného života podporila aj celoštátna porada odbojových zložiek, z ktorej zaslali 19. augusta 1947 Zboru povereníkov (ďalej ZP) materiál, v ktorom sa žiadalo odstrániť z dôležitých miest na povereníctvach 44 funkcionárov, ktorí boli predtým členmi HSSES, a odvolanie predsedov ONV v Bánovciach n/B – Š. Šváča, v Gelnici – J. Kalinu, v Trebišove – F. Koričanského a v Bratislave J. Fábryho za ich činnosť počas Slovenského štátu.³² Kampaň za „očistu verejného a politického života“ nadobúdala čoraz väčšiu intenzitu. Jej organizované ostrie zasahovalo predovšetkým DS. Predsedníctvo DS 15. septembra 1947 „vzalo na vedomie iniciatívu odbojových zložiek“ v očiste verejného života. V uznesení z predsedníctva sa uvádzalo: „Predsedníctvo Demokratickej strany sa stavia zásadne kladne k problémom očisty. S poľutovaním však konštatuje, že spôsob, akým sa to snažia viesť niektoré kruhy je neprijateľný a preto ho odmieta.“³³ Predsedníctvo DS uložilo svojim zástupcom v Slovenskej národnej rade (ďalej SNR) a v ZP, aby protestovali proti rušivým javom, ktoré ohrozujú poriadok a pokoj na Slovensku.³⁴

Komunistická strana princípmi očisty, ktoré prinášala do spoločnosti, vytvárala atmosféru stálej neistoty. Problém očisty verejného života sa tak stá-

31 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, P. Dávid, šk. 2242, a. j. 1/5; Čas, roč. 4, č. 28, 4. 2. 1947. Invektivy proti J. Kempnému a M. Bugárovi začali hneď po voľbách v roku 1946 a to námietskami KSS, ktoré boli zaslané vedeniu DS 28. 11. 1946 a neskôr v tlačovom orgáne Zväzu slovenských partizánov Partizán. Väčšina dokumentov, na ktoré sa odvoláva táto štúdia, je publikovaná v práci: ŠUTAJ, Š.: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*. Košice 2002, 1020 strán textov – CD ROM, ktorej plné texty sú k dispozícii na www.saske.sk/SVU/publikacie

32 SNA Bratislava, f. ÚP ZP. Zápisnica zo zasadania ZP 2. 9. 1947., Rezolúcia je uložená: v SNA Bratislava, f. ÚP SNR, šk. 118, inv. č. 120.

33 *Národná obroda*, roč. 3, č. 210, 17. 9. 1947.

34 Stenografický zápis zo zasadania pléna SNR 30. 9. 1947, prejav V. Labanského.

val ohniskom napätia medzi politickými stranami, čo narúšalo už aj tak dosť komplikovanú spoluprácu politických strán. Pre komunistickú stranu sa stalo základnou úlohou odstrániť predstaviteľov DS, najmä najaktívnejšie vystupujúcich, Martina Kvetku, R. Frašťackého, ale aj ďalších, z pozícií vo vládných, ale aj vedúcich miest v hospodárstve. Z toho dôvodu sa snažili zapojiť do „očistných procesov“ aj spoločenské organizácie, v ktorých si systematicky budovali majoritný vplyv. Týmto spôsobom sa usilovali do útokov proti DS zainteresovať čo najviac obyvateľstva Slovenska. Generálny tajomník DS F. Hodža už 10. septembra v obežníku DS upozorňoval sekretariáty strany, že KSS sa chystá organizovať akciu za očistu verejného života, ktorá bude namierená predovšetkým proti predstaviteľom DS.³⁵

Je nesporné, že aj predstavitelia, či sympatizanti DS aj SSI zastávali miesta v štátnych a vo verejných úradoch a na ministerstvách Slovenskej republiky. Stále výraznejšie sa však prejavoval rozdiel v pohľade na týchto ľudí zo strany DS a KSS. Rezolúcia žilinskej konferencie odbojových zložiek z konca roka 1946 požadovala, aby politické strany uskutočnili očistu v radoch svojho členstva, aby na vedúcich miestach na poverenictvach boli ľudia, ktorí sa zúčastnili odboja.³⁶

Na celoslovenskej konferencii odbojových zložiek, ktorá sa uskutočnila 21. septembra 1947, žiadali odbojármi radikálne riešenie očisty verejného a politického života a riešenie ďalších požiadaviek. Požadovali odstrániť z politických funkcií ľudí, ktorí sa kompromitovali v bývalom režime, žiadali politické strany, aby týchto ľudí vylúčili zo svojich radov.³⁷

Slovenský NF už 22. septembra prerokoval rezolúciu odbojových zväzov, v uznesení privítal starostlivosť odbojových zložiek o riešenie vecí verejného a politického života. Po rozsiahlej diskusii, v ktorej vystúpili Samuel Falťan, Igor Daxner za odbojové zložky, F. Hodža, R. Frašťacký, J. Lettrich, Samuel Belluš za DS, Karol Šmidke, L. Holdoš, Gustáv Husák a Viliam Široký za KSS, J. Brúha a T. Šabo za Stranu slobody a J. Čaplovič za sociálnu demokraciu bolo prijaté uznesenie, ktoré zaväzovalo prizývať zástupcov odbojových zložiek a odborov na zasadania NF pri riešení naliehavých politických a hos-

35 SNA Bratislava, f. 403 – 99 – 2.

36 SNA Bratislava, f. ÚP ZP. Zápisnica zo zasadania ZP 3. 12. 1946.

37 Národná obroda, roč.3, č. 215, 23. 9. 1947.

podárskych otázok. Politické strany boli podľa uznesenia NF povinné preskúmať námietky voči svojim členom a napadnutú osobu buď vylúčiť z radov strany, alebo odovzdať vec komisii NF, zloženej zo zástupcov politických strán a zástupcov odbojových zložiek.³⁸ V tom čase už bol v spolupráci štátnej bezpečnosti a komunistickej strany oživený nový fenomén slovenskej politiky, ktorý mal dokázať prepojenie ľudáckej emigrácie a DS.

Demokratická strana v jeseni 1947 musela zviest' vážne bitky o svoju existenciu: obvinenie z protištátneho sprisahania, riešenie jesennej politickej krízy, ktorú vyprovokovali komunisti s pomocou odborov a partizánov a nie menej dôležité bolo riešenie vnútorných rozporov v DS, ktoré bolo následkom kampane proti DS a prejavovalo sa v snahách o vytvorenie katolíckej strany, respektíve o zmeny vo vedení DS. Na reformné prúdy v DS potom nadväzovali snahy ďalších skupín a jednotlivcov o zmeny v DS (Jozef Kyselý, Ján Ševčík, M. Polák), ticho podporované komunistami.

Na konci leta 1947, po procese s J. Tisom a jeho poprave, nastalo vyostrenie kampane proti DS s súvislosti s protištátnou činnosťou Rudolfa Komanderu, ktorý bol zatknutý 17. augusta 1947 a Otta Obucha, ktorého zatkli 23. septembra 1947.³⁹

Plnenie cieľov, ktoré si vytýčila komunistická strana v jeseni 1947 vyústilo do útoku proti predstaviteľom DS v Zbore povereníkov na zjazde slovenských závodných a zamestnaneckých rád. Jesenná politická kríza bola pripravená na predsedníctvach ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS, za účasti Františka Zupku a Michala Falt'ana, na zasadaní v 18. októbri 1947 rozhodlo, aby na tribúne zjazdu odznela kritika hospodárskej a sociálnej situácie na Slovensku. ÚV KSS uložilo zvolať zjazd závodných rád do 1. novembra. Jeho organizáciou poverilo F. Zupku a Štefana Kušika a komisia v zložení: F. Zupka, Š. Bašťovanský, G. Husák, Edo Friš mala pripraviť politický dokument zjazdu. Bola určená aj celková línia zjazdu: „*zjazd nevysloví nedôveru všeobecne, ale sa sústreďí na hospodárske a sociálne problémy, na budovateľský program a spojí ich*

38 SNA Bratislava, f. SP, a. j. 91.

39 O oboch prípadoch, ktoré boli zneužit' na obvinenie generálnych tajomníkov DS J. Kempného a M. Bugára z protištátneho sprisahania, podrobne a fundovane píše: JABLONICKÝ, J.: Kurier Rudolf Komanderu. *Slovenské rozhľady*, II, 1995, 5, s. 26 – 43., JABLONICKÝ, J.: Kriminalizovanie demokratickej strany – prípad Obuch a spol. *Quo vadis Slovensko*, 1, 1996, 1, s. 65 – 72.

s obranou štátnej bezpečnosti“.⁴⁰ Toto rozhodnutie bolo na Predsedníctve ÚV KSS 25. októbra 1947 konkretizované do hlavných cieľov: prehľbiť jednotu demokratických antifašistických síl; požadovať odstúpenie ZP a požadovať vytvorenie ZP za účasti politických strán, odborov a odbojových organizácií. Jednou z prioritných úloh bolo rokovať „s úprimnými demokratmi z DS“, ktorou boli poverení Š. Bašťovanský, K. Šmidke, L. Novomeský, G. Husák a Ivan Horváth. Uznesenie nariaďovalo uskutočniť korektúru línie zjazdu závodných rád v tom zmysle, aby vyznelo ako výraz spojenectva robotníkov a zamestnancov s roľníkmi. K. Šmidke, L. Holdoš a Viliam Šalagovič mali zvolať komunistov – funkcionárov odbojových zložiek a vypracovať plán na jednotný postup a konkrétny plán na nástup spoločne s odbormi a roľníkmi.⁴¹ To znamenalo ďalší útok proti DS.

Zjazd slovenských závodných a zamestnaneckých rád 30. októbra 1947 hodnotil činnosť časti ZP ako protiludovú a žiadal jeho odstúpenie. Ani historiografia spred roku 1989 neskrývala, že nátlakové akcie proti DS, vrátane organizovania zjazdu závodných a zamestnaneckých rád 30. októbra 1947, sa zosnovali na sekretariátoch KSS. Bolo paradoxné, že po otvorení prehovoril na zjazde, ktorého cieľom bolo vynútiť si demisiu ZP, jeho predseda G. Husák. Vo svojom prejave hovoril o ťažkej situácii, v ktorej museli pracovať komunistickí povereníci, o zlom systéme v zásobovaní a výkupe. Na záver ubezpečil zjazd, že nech budú jeho uznesenia akékoľvek, bude ich rešpektovať.⁴² Na ďalší deň predseda ZP G. Husák ohlásil jeho demisiu. Predstavitelia DS neboli ochotní rešpektovať požiadavky zjazdu, ktorý nebol kompetentný odvolávať ZP a vydali vyhlásenie, podľa ktorého „povereníci Demokratickej strany nepovažujú za potrebné, aby sa vzdávali svojich miest, ktoré zaujali na podklade volieb v máji 1946.“⁴³

Povereníci však prestali, respektíve boli donútení prestať vykonávať svoje funkcie a ZP prestal pracovať. Rokovanie o vytvorení nového ZP sa predlžo-

40 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, predsedníctvo, šk. 788.

41 VARTÍKOVÁ, M.: KSS. *Dokumenty z konferencie a plén 1944 – 1948*. Bratislava 1971, s. 611 – 612; SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, šk. 788.

42 VARTÍKOVÁ M.: *František Zupka*. Bratislava 1982, s. 135.

43 *Demokrat*, roč. 3, č. 251, 4. 11. 1947; *Sloboda*, roč. 2, č. 252, 5. 11. 1947.

valo. DS nebola ochotná vzdať sa pozícií, ktoré získala po voľbách, komunisti sa usilovali čím viac oslabiť demokratov v tomto výkonnom orgáne.

DS v komunistami vyvolanej politickej kríze na Slovensku chcela v prvom rade zachovať svoje pozície v ZP podľa výsledku parlamentných volieb. V prípade, že by chceli komunisti získať niektorý z rezortov, ktorý spravovala DS, chceli posilniť svoje postavenie získaním postu predsedu ZP. Boli rozhodnutí v žiadnom prípade nedovoliť, aby DS v Zbore povereníkov stratila väčšinu získanú vo voľbách a nebola ochotná obetovať svojich významných predstaviteľov M. Kvetku, Jozefa Styka a Kornela Fillu. „Malé“ politické strany, SDS a SSl, sa usilovali získať aspoň zastúpenie v ZP, ktoré im po voľbách KSS a DS odopreli.

Rokovania slovenského NF 31. októbra 1947, na ktorom sa predstavitelia DS odmietli zúčastniť na protest proti prítomnosti delegácií masových organizácií, ani nasledujúce rokovania slovenského NF 3. novembra 1947 neprinesli významné zmeny v postojoch politických strán, aj keď predseda DS J. Lettrich začal uplatňovať zmierlivý kurz už tým, že hovoril o neplatnosti Aprílovej dohody a poďakoval sa povereníkovi M. Ferjenčíkovi za jeho činnosť pri odhaľovaní protištátneho sprisahania. DS uvažovala o čiastkových zmenách v niektorých rezortoch (napríklad na Povereníctve výživy namiesto K. Fillu R. Fraštackého), ale požiadavky komunistov boli zamerané proti už spomínaným osobnostiam DS, ale mali za cieľ získanie rezortov poľnohospodárstva, výživy a súdnictva. Práve v rezorte poľnohospodárstva a výživy videla komunistická strana kľúč k zmene pomerov na Slovensku vo svoj prospech.

DS, SSl a české nekomunistické politické strany sa odmietli zúčastniť na zasadaní NF 4. novembra 1947, ak na ňom budú prítomní aj zástupcovia odbojových zväzov. Zástupcovia sociálnej demokracie navrhovali vypočúť pozvané organizácie, ale taktiež žiadali, aby bol NF považovaný za „vrcholný výbor strán a nie zhromaždenie zástupcov rôznych korporácií.“⁴⁴

Aj postoj českých politických strán podporil odhodlanie predstaviteľov DS neustúpiť návrhom komunistov na podstatné zmeny v zložení a štruktúre ZP. Politická kríza a jej riešenie malo úzku spojitosť aj vyšetrovaním tzv. protištátneho sprisahania. Do času, keď komunisti predpokladali, že sa DS

zosype pod tlakom „odhaleného“ sprisahania a tlaku, ktoré vyrábali masové organizácie, sa taktika vyšetrovateľov a komunistickej strany vo vzťahu k sprisahancom obracala proti DS len v tom zmysle, že ich kryje. V správe ministra vnútra Václava Noska z 5. novembra 1947 už píše: *„Až doteraz štát-na bezpečnosť obracala svoj zrak na spiklencov a rozvratníkov, na ľudáckych fašistov a ich zástancov v pozadí. Dnes je však nutné pozdvihnúť hlas tiež proti verejným zástancam v Demokratickej strane, bez ktorých podpory a pomoci, by z ľudáckeho úsilia nikdy nemohlo vyrásť to, čo dnes znovu tak nebezpečne ohrozilo republiku.“*⁴⁵

Situácia sa po neúspešnom zasadaní NF Čechov a Slovákov mala na základe rozhodnutia vlády z 5. novembra 1947 riešiť po príchode Klementa Gottwalda na Slovensko. Bola to alternatíva, ktorá nevyhovovala DS, ale ešte stále to bolo výhodnejšie, ako keby sa problémy Slovenska mali riešiť, pod vedením najvyššieho predstaviteľa KSCĽ, v Čechách. K. Gottwald na rokovaní 8. novembra 1947 stanovil na obnovu ZP tieto zásady: do ZP musia prísť noví ľudia; musia byť spoľahliví; musia mať zastúpenie malé politické strany; žiadna strana nesmie mať majoritu,⁴⁶ zjavne zvyhodňovali KSS.

Je pravdepodobné, že na rokovaní bolo uložené predstaviteľom oboch politických strán pripraviť písomné návrhy na riešenie politickej krízy. Svedčia o tom listy predsedníctiev KSS a DS s námetmi na jej riešenie. KSS v *„Stanovisku k prekonaniu politickej krízy na Slovensku“* z 8. novembra 1947 predložila návrh, v ktorom požadovala odstrániť z verejného a politického života vplyv *„protištátnej reakcie“* a do nového ZP prijať aj zástupcov SSI a SDS.⁴⁷ Splnenie týchto požiadaviek znamenalo ústup od niektorých extrémnych požiadaviek, ktoré komunisti predkladali predtým, ale doplnenie ZP o zástupcov malých politických strán by bolo oslabením DS.

KSS navrhla obsadiť príslušníkom DS miesto podpredsedu ZP, poverenictvo financií, techniky, zdravotníctva a sociálnej starostlivosti a príslušníkom KSS miesta predsedu ZP, poverenictva školstva, priemyslu, poľnohospodárstva a výživy, teda ťažiskových rezortov. Odborníci mali spravovať povere-

45 AMV ČR Praha, S 25 – 1.

46 AMV ČR 1 – 49/47 – 7.

47 Tamže.

níctva vnútra a spravodlivosti.⁴⁸ Predstavitelia DS s týmito návrhmi nesúhlasili. Stretnutie predstaviteľov politických strán 9. novembra 1947 skončilo po výroku Júliusa Ďuriša, že volebné výsledky boli spojené s velezradou a DS je mimo zákona. Predseda DS J. Lettrich len konštatoval: „*Na tomto základe je dohoda beznádejná.*“⁴⁹

Zložité situácia bola aj vnútri DS, kde vonkajšie problémy aktivizovali aj vnútorné napätia. Prvým významným prejavom vnútorného pnutia v DS bolo stretnutie činiteľov Odboru mladých demokratov a Klubu demokratických akademikov z 18. apríla 1947, ktoré sa konalo sa v miestnostiach Ústrednej katolíckej kancelárie. Na porade, na ktorej významnú úlohu zohrali mladí činitelia DS Jozef Haljan, Ľudovít Baar a Jozef Bystrický. Na tomto stretnutí vznikala myšlienka spísať rezolúciu s požiadavkami mladých demokratov, ktorú dotvorili 25. apríla 1947. Rezolúcia bola predložená predsedovi DS J. Lettrichovi. V rezolúcii okrem iného požadovali, aby sa DS rezolútne vyjadrila za slobodu vyznania, aby sa DS rázne zasadila za ochranu osobnej slobody. Zároveň žiadali, aby demokratickí akademici mali možnosť zúčastňovať sa na práci predsedníctva DS.⁵⁰ Práve v čase najväčšieho útoku proti predstaviteľom DS vo vláde a v ZP sa vyostрили boje vo vnútri DS o ovládnutie jej vedenia a odstránenie skupiny J. Lettricha a Jána Ursínyho z vedenia strany. Na konci septembra 1947 uskutočnili bezpečnostné orgány raziu na sekretariáte podpredsedu vlády J. Ursínyho. Aj táto akcia oslabilala postavenie vedenia DS, ktoré rázne neprotestovalo proti obsadeniu sekretariátu podpredsedu vlády bezpečnostnými zložkami a odnášaníu dokumentov z tohto úradu. Namiesto jednotného postupu sa vnútri strany začali ventilovať vznikajúce konflikty a vedenie strany a namiesto konzistentných riešení niektorí predstavitelia DS uvažovali o prebratí moci v strane, vládnych funkciách či vyrovnávaní sporov vo vnútri DS (I. Pietor, J. Ševčík, M. Polák...)⁵¹ Výsledkom bolo odstúpenie J. Ursínyho z funkcie podpredsedu vlády a jeho nahradenie Š. Kočvarom. I. Pietor mal ambíciu nahradiť J. Ursínyho na poste podpredsedu vlády, ale

48 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, Inv. č. 117, šk. 115.

49 AMV ČR Praha 1 – 49/27 – 7.

50 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, P. Dávid, šk. 2241, a. j. 110.

51 AMV ČR, a. j. 310 – 71 – 5. Správa agenta V – 101 Vilímskeho, osobného tajomníka ministra I. Pietora o situácii v DS z 1. októbra 1947.

aj pokúsiť sa o zlúčenie DS a SSl. Na poradách, ktoré usporiadal I. Pietor pred stretnutím s J. Lettrichom a J. Ursínyom sa zúčastňovali aj R. Frašťacký a M. Kvetko.⁵² I. Pietor zastával stanovisko, že útok komunistov nie je namierený proti katolíkom, ale proti agrárnikom a ich snahou nie je rozbiť DS, ale ju transformovať. Snažil sa v mene katolíkov, vyjednávajúc aj so slovenskými katolíckymi biskupmi, nastoliť v DS lojálnejší kurz voči komunistom a odstaviť z vedenia J. Ursínyho a J. Lettricha. Podľa správy osobného tajomníka ministra I. Pietora Valerija Vilímskeho, ktorý podával informácie spravodajskému oddeleniu Ministerstvu vnútra⁵³ aj biskupi súhlasili so zrušením Aprílovej dohody, ak bude nové vedenie spravodlivo postupovať proti katolíkom. I. Pietor rokoval aj s K. Gottwaldom a Edvardom Benešom a snažil sa získať ich podporu pre transformáciu DS. Tieto rokovania prebiehali súbežne s rokovaniaми v rámci NF o riešení jesennej politickej krízy. Vedenie DS tak bolo pod dvojnásobným tlakom. I. Pietor žiadal vytvoriť očistnú komisiu a direktorium, ktoré by spravovalo stranu do zjazdu. Na zasadaní predsedníctva DS 9. novembra 1947 reagovalo predsedníctvo na list J. Ševčíka z 5. novembra 1947, v ktorom žiadal zmenu línie DS, dištancovanie sa od sprisahancov a za chybu označil aj Aprílovú dohodu.⁵⁴ Na tomto zasadaní predložil I. Pietor, s podporou M. Poláka, návrh na vytvorenie kuratória, ktoré by stranu dočasne viedlo. Malo byť zložené z týchto členov: J. Lettrich, I. Pietor, F. Hodža, A. Cvinček, M. Kvetko a M. Polák. Podľa správy agenta V – 101 (V. Vilímskeho) sa už orgány DS, užšie a širšie predsedníctvo nemali schádzať.⁵⁵ Napriek tomu podľa informácií z tlače bolo na zasadaní Predsedníctva DS 9. novembra 1947 konštatované: „... *známa interná dohoda z 31. marca 1946 nie je viac vnútropolitickým činiteľom politiky strany a je vývojom vo všetkých*

52 Tamže, Správa agenta V – 101 zo 14.10. 1947.

53 Túto skutočnosť potvrdil I. Pietor v Zápisnici zo 4. februára 1949 na Krajskom veliteľstve štátnej bezpečnosti v Bratislave, keď vypovedal: „*Počas môjho členstva vo vláde informoval som o politickom dianí, jednak predsedu vlády osobne, jednak cestou mne podriadeného úradníka dr. Vilímskeho, tiež spravodajské oddelenie Ministerstva vnútra.*“ (SNA Bratislava, f. ÚV KSS, GT, šk. 2165, č. 351/2)

54 Státní ústřední archiv (ďalej SÚA) Praha, f. ÚV KSČ, 100/24, sv. 41, a. j. 838.

55 SÚA Praha, f. ÚV KSČ, 100/24, sv. 41, a. j. 838 Správa agenta V – 101 z 9. 11. 1947.

*smeroch a to i pokiaľ ide o užšie predsedníctvo Demokratickej strany natoľko prekonaná, že ju výkonný výbor na svojom už zvolanom zasadaní učini predmetom rokovania v tom zmysle, aby vyhlásil jej bezúčelnosť a nezáväznosť.*⁵⁶ Výsledky rokovania predsedníctva DS sa premietli do jej návrhov na ďalší postup riešenia krízy.

V liste z 9. novembra 1947, ktorý predložila DS ako návrh na hľadanie východiska z krízy, sa v prvom rade oznamovalo, že dohoda z 31. marca 1946 je prekonaná a bude oficiálne odvolaná. Za základ na ďalšie rokovanie o utvorení nového ZP predstavitelia DS považovali: rokovanie malo naďalej prebiehať na Slovensku; DS trvala na princípe pomerného zastúpenia podľa výsledku volieb; súhlasila, aby do ZP boli prijaté aj malé politické strany. Požadovala miesto predsedu ZP pre M. Poláka, poverenie poľnohospodárstva pre M. Kvetku a poverenie spravodlivosti pre Ivana Štefánika.⁵⁷

K. Gottwald po rokovaní so slovenskými komunistami predložil na zasadaní slovenského NF 10. novembra 1947 nový návrh, podľa ktorého mali poverenie poľnohospodárstva obsadiť zástupcom SSI a poverenie výživy sociálnym demokratom. Bol to síce kompromis, ale stále na účet DS. Po Gottwaldovom úvodnom návrhu vystúpil generálny tajomník KSS Š. Bašťovanský, ktorý podporil návrh K. Gottwalda a uviedol, že KSS je ochotná vzdať sa rezortu dopravy a sociálnej starostlivosti, vzdať sa nárokov na rezorty vnútra a poľnohospodárstva a upúšťa od požiadavky, aby mali odborové a odbojárske organizácie priame zastúpenie v ZP. Požadoval však pre svoju stranu poverenie právosúdia. M. Kvetko za DS hovoril o požiadavkách priamej účasti odborov a odbojárův v ZP a o účasti SSI a sociálnej demokracie v tomto zbore na úkor DS. Vyslovil s tým súhlas za určitých, v zápise neuvedených výhrad.

56 *Čas*, roč. 4, č. 257, 11. 11. 1947. Výkonný výbor DS na svojom zasadaní 22. 11. 1947 konštatoval, že „vždy pokladal túto dohodu za vnútrostranícke opatrenie pre prechodnú dobu povojnových čias, kedy sa strana budovala a že už dnes pokladá toto opatrenie za prekonané vývojom a preto pre vnútrostranícky život ďalej za neúčelné.“ (*Čas*, roč. 4, č. 270, 26. 11. 1947). VNUK, F.: Náčrt dejín katolíckej cirkvi. Bratislava 1995, s. 118 – uvádza, že vedenie DS vyhlásilo Aprílovú dohodu za neplatnú v decembri 1947.

57 AMV ČR Praha 1 – 49/24 – 4.

Generálny tajomník SSI J. Brúha súhlasil s tým, že SSI preberie zodpovednosť za riešenie budúcich vecí, „*hoci sme sa nijako vehementne nedožadovali svojho zastúpenia*“. Filozofiu postupu KSS vyjadril V. Široký: „*KSS vychádza zo stanoviska, že predstavitelia DS sa dostali do rozporu s platnými zákonmi republiky.*“ Nevyšetrené udalosti protištátneho sprisahania sa stávali stálou hrozbou, ktorou KSS operovala v krízových momentoch rokovaní a zabráňovala predstaviteľom DS nastúpiť do ofenzívy. Po rozdielnych stanoviskách rokovanie vyvrcholilo vyhlásením J. Lettricha: „*Ak by Demokratická strana nemala slúžiť svojmu členstvu cez Zbor poverenikov, nemá zmyslu, aby tam bola zastúpená.*“ J. Lettrich zdôraznil, že DS chce slúžiť roľníctvu, ktoré má v jej členstve absolútnu prevahu, a preto považuje požiadavku, aby sa vzdala poverenictva poľnohospodárstva a spravodlivosti za neodôvodnenú. Vyjadril presvedčenie, že sa mu podarí získať M. Poláka za poverenika spravodlivosti. Po reči J. Lettricha K. Gottwald skonštatoval, že sa nepodarilo dosiahnuť dohodu a zasadanie ukončil.⁵⁸ Pri odchode K. Gottwalda zo Slovenska 10. novembra 1947 mu predseda DS J. Lettrich doručil list, podľa ktorého DS bola ochotná vzdať sa poverenictva vnútra a uvoľniť pre Stranu slobody a sociálnych demokratov po jednom poverenictve, trvala však na tom, aby poverenictvo poľnohospodárstva obsadila DS.⁵⁹

SSI mala záujem z politickej krízy získať miesto v ZP, zriekla sa však nárokov na ponúkané miesto poverenika poľnohospodárstva. Generálny tajomník SSI to na schôdzi okresnej organizácie strany v Bratislave zdôvodňoval: „*SSI jasne ukázala, že sa vie zriecť výhod, ak tým posilní demokraciu ...Strana slobody podporila mocenské pozície Demokratickej strany, keď zabudnúc na mnohé útoky neprijala bezmyšlienkovite sympatické návrhy na obsadenie niektorého z dôležitých hospodárskych poverenictiev.*“⁶⁰

V zložitých rokovaníach o utvorenie nového ZP sa slovenská sociálna demokracia snažila získať lepšie pozície, ako mala po voľbách. V konečnej fáze rokovaní, ktoré sa konali v Prahe, bolo dohodnuté, že malé politické strany dostanú zastúpenie v ZP na úkor DS. (J. Bečko – Poverenictvo zdravotníctva

58 SNA Bratislava, f. SP, a. j. 91., SNA Bratislava, f. GT, šk. 2144, a. j. 211/2.

59 *Národná obroda*, roč. 3, č. 256, 12. 11. 1947.

60 *Sloboda*, roč. 2, č. 267, 26. 11. 1947.

a P. Blaho – Povereníctvo pôšť). Bol to veľký zisk pre obe strany, ktoré sa zastúpenia v ZP dožadovali od svojho vzniku.⁶¹

DS sa dostala do politickej defenzívy a volila radšej ústupky z postavenia v ZP, než možné odstránenie z neho a vytvorenia podmienok na vládu komunistickej strany. Aj keď vytvorením nového ZP boli fakticky anulované výsledky volieb, komunisti si uvedomovali, že úplné odstránenie DS zo Zboru povereníkov by mohlo popudit' a mobilizovať tú časť slovenskej verejnosti, ktorá DS dala svoje hlasy a dočasne bola utlmená agresívnym postupom proti DS pri vyšetrowaní protištátneho sprisahania i ďalšími politickými nátlakovými akciami (očista verejného života, pozemková reforma...). Dohoda bola v tomto období aj pre komunistov nevyhnutná.

Cieľom komunistickej strany v jesennej politickej kríze nebolo definitívne vyradiť DS zo ZP. Tým by ju dostala do pozície opozičnej strany a nedosiahla by efekt, ktorý chcela dosiahnuť. Dostať do ZP takých členov DS, ktorí boli ochotní spolupracovať. Aj v oblasti cieľov krízy si vlastne overiť variant, ktorý bol, neskôr v celoštátnom meradle, uplatnený vo februári 1948. Osobitne sa pripravovali nátlakové prostriedky a to prostredníctvom aktivizácie roľníctva a odborárov.⁶² Mala sa využiť porada predsedov Jednotného zväzu slovenských roľníkov (ďalej JZSR) a príprava zjazdu roľníkov, ktorý bol zvolaný M. Falt'anom bez vedomia nekomunistických členov prípravného výboru JZSR 14. novembra 1947,⁶³ mali sa organizovať deputácie roľníkov proti M. Kvetkovi. Odborári mali byť pripravovaní na jednohodinový manifestačný štrajk.⁶⁴ Politika DS sa v tom čase obmedzila na defenzívnu činnosť. Chýbala razancia aj pri organizovaní podujatí na podporu vedenia DS, čo sa prejavilo pri organizovaní manifestácií 16. novembra 1947 v Bratislave, Košiciach a Zvolene. Manifestácia v Košiciach nebola orientovaná na širšie spektrum politických otázok, ktoré boli predmetom neorganizovanej „všeľudovej“ diskusie, ale bola zúžená len na problematiku roľníckej politiky a na obhajobu

61 SNA Bratislava, f. SP, a. j. 78.

62 Sekretariát ÚV KSS vydal osobitné *Politické a organizačné smernice* (obežník č. 16), pre aktivizáciu odborových a odbojárskych zväzov. (SNA Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 117, šk. 115.)

63 *Čas*, roč. 4, č. 261, 15. 11. 1947.

64 *KSS. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Bratislava 1971, s. 613 – 614.

M. Kvetku. Vlastne len dva body prijatej rezolúcie, z ktorých jeden odsudzoval „každú protištátnu činnosť, ktorá je namierená proti tejto štátnej forme“ a druhý, v ktorom bol jednoznačne deklarovaný nesúhlas „so súčasným pokusom násilnej zmeny politickej demokracie“ priamo reagovali na neroľnícke problémy jesenného vývoja na Slovensku v roku 1947.⁶⁵

Po rokovaníach 17. – 18. novembra 1947 v NF Čechov a Slovákov, bez účasti masových organizácií, sa dospelo k dohode o novom ZP. Po dohodnutom rozdelení funkcií v ZP zostalo neujasnené zastúpenie na dôležitom poste povereníka spravodlivosti. Práve v tomto čase nadobudol tento rezort zvláštny význam. Po oznámení o odhalení protištátneho sprisahania na Slovensku mali o tento rezort záujem všetky politické strany. Vyšetrovanie síce v tom čase ešte nebolo skončené, ale bolo jasné, že od povereníka spravodlivosti bude vo veľkej miere závisieť, ako a kedy sa uskutočnia procesy so zaistenými osobami.

DS rezolútne požadovala toto poverenie pre seba, podobne ako komunisti, ktorí navyše nepovažovali za vhodné, aby miesto povereníka spravodlivosti obsadil člen SSl, ako to navrhovala DS. Návrh na Andreja Rašlu, ktorý predložila KSS, DS odmietla, návrh na M. Poláka, s ktorým uvažovala DS, odmietol samotný M. Polák, ktorý sa postupne dostával do čoraz vážnejších sporov s vedením DS.

Preto keď zaznel návrh na obsadenie miesta povereníka spravodlivosti odborníkom, J. Bečko navrhol na toto miesto Andreja Buzu, právnik, ⁶⁶ ale aj podpredsedu Krajského výkonného výboru SDS v Košiciach. Tento návrh podporil koordinačný výbor odbojových zložiek, aj KSS, nepostavila sa proti

65 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, Inv. č. 445, šk. 642.

66 SNA Bratislava, f. SP, a. j. 25. Zápisnica zo schôdze predstavenstva strany 28. 11. 1947. Na konferencii strany 17. – 19. 10. 1947 bol napr. členom samosprávnej komisie (Tamže, a. j. 31) Neskôr však mali proti A. Buzovi výhrady aj zástupcovia odbojárrov. 26. 11. 1947 zaslal Ústredný koordinačný výbor odbojových zložiek na Slovensku list K. Gottwaldovi, v ktorom oznamovali, že A. Buzu, ako povereníka spravodlivosti prijali podmienene, nechcú vyvolávať krízu. Bol členom HG, právnym poradcom HG, členom slovensko – nemeckej spoločnosti, jeho brat je ako Maďar zaistený v ZSSR, druhý žije vo Viedni a zobral si Nemku – nacistku. Za Slovenskej republiky bol za falšovanie spisov disciplinárne potrestaný, stýkal sa len s Maďarmi, ako obžalobca OLS v Košiciach vzal späť obžaloby proti 170 bohatým Maďarom. (SNA Bratislava, f. ÚP SNR, šk. 118, inv. č. 120.)

nemu ani DS. A. Buza bol do funkcie povereníka spravodlivosti nominovaný ako odborník, nestraník. Jeho vymenovanie do funkcie považovali sociálni demokrati za svoj úspech. Komunisti však prišli aj tak na spôsob ako najmä vo fáze prípravy procesov obísť Povereníctvo spravodlivosti a usilovali sa, aby trestné činy sprisahania vyšetrovala štátna bezpečnosť, ktorá bola podriadená Povereníctvu vnútra, kde ovládali vedenie najdôležitejších odborov.

Nový ZP vláda schválila 18. novembra 1947. Po schválení ZP bolo na ÚV KSS kladne hodnotené, že sa prelomila zásada 62 % zastúpenia DS, čím sa prakticky anulovali výsledky volieb z mája 1946, že zo ZP boli odstránení progresívni a ambiciózni reprezentanti DS R. Frašťacký, Emanuel Böhm, K. Fillo a S. Belluš,⁶⁷ že Povereníctvo spravodlivosti nezostalo v rukách DS, že SSI a sociálna demokracia získali pozície v ZP na účet DS, čím táto stratila povereníctva pôšt, zdravotníctva a spravodlivosti. Za nedostatky riešenia politickej krízy vedenie KSS považovalo, že v ZP zostali M. Kvetko, M. Josko a J. Styk, že v novom ZP nemali zastúpenie odborári a odbojové zväzy, že české politické strany podržali DS a že vo vnútri samotnej DS nebol dost' silný vnútorný tlak pre „*plné riešenie krízy*“.⁶⁸

Po „vyriešení“ jesennej politickej krízy si predseda DS J. Lettrich udržal svoju pozíciu v strane. Naďalej bol však kritizovaný za svoju politiku z vnútra strany. Jeho postup počas krízy aj po jej skončení sa považoval za nedôrazný. Prejavilo sa to aj na konci roku 1947.

Umiernený postup J. Lettricha pri obhajobe zaistených členov DS mal svojich odporcov aj vnútri DS, tých, ktorí si uvedomovali možnosť zneužitia bezpečnosti a situácie, aká sa vytvárala na Slovensku v jeseni 1947. Proti línii J. Lettricha, ktorý bol presvedčený o tom, že v demokratickej spoločnosti nemôžu byť bezpečnostné zložky zneužit' vystupoval najmä M. Zibrín. Dôkladom o tom je jeho osobný list J. Lettrichovi z 8. decembra 1947, v ktorom uvádzal konkrétne príklady brutality vyšetrovacích orgánov.⁶⁹

Michal Zibrín kritizoval vedenie DS, že sa nečinne prizera na porušovanie zákona, ktoré môže mať vážne následky do budúcnosti a upozorňoval nielen

67 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 218 – píše, že K. Fillo, R. Frašťacký a E. Böhm odmietli kandidovať na posty povereníkov.

68 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, GT, šk. 2160, a. j. 272/2.

69 SNA Bratislava, f. DS II., šk. 3, č. 170.

na metódy, ktoré používala bezpečnosť, ale aj na postavenie a vplyv prezidiálneho šéfa PV Júliusa Viktoryho a na priame podriadenie vyšetrojúcich sudcov novému povereníkovi A. Buzovi v čase, keď sa pripravovali materiály proti ďalším predstaviteľom DS a pre predsedníctvo DS tieto záležitosti nestoja za zmienku. M. Zibrín prezieravo varoval: „*Nezabúdajte, že to je len začiatok a že za chvíľu budú nasledovať ďalší.*“ Neskôr vystúpili predstavitelia DS proti týranu uväznených aj v pléne ÚNZ (Štefan Blaško 18. 12. 1947) a v SNR Michal Géci a J. Laurinec (19. 12. 1947). V tom čase však už bolo namieste postaviť otázku, ako je možné, že k takýmto veciam vôbec dochádza, že štátna bezpečnosť je podriadená straníckemu vedeniu, podobne ako spravodajský odbor PV.

Narušenie vnútorného systému a absencia vhodnej politickej klímy sa v druhej polovici roka 1947 prejavovala v pasivite niektorých predstaviteľov DS a v dezorientácii členstva. Tento stav zasiahol DS práve v čase, keď sa schyľovalo k rozhodujúcej zrážke, v čase, ktorý charakterizoval E. Matušik, okresný tajomník DS v Bánovciach nad Bebravou vo svojom „inauguračnom“ obežníku z 2. decembra 1947 takto: „*Dnes nie je čas na osobníckárske, konfesionálne a iné nemožné spory. Dnes vo svete zúri ten najväčší ideový boj, aký kedy ľudstvo prežívalo. Je to boj o spôsob nášho každodenného života.*“⁷⁰

Napriek kríze vo vedení DS, si aj keď v oslabenej pozícii vedenie DS na čele s J. Lettrichom udržalo vedúce postavenie v DS. Môžeme však konštatovať, že jej akcieschopnosť a jednota boli výrazne oslabené, čo nebola pre túto politickú stranu pre riešenie rozhodujúceho konfliktu, ktorý sa pod vplyvom domácich i medzinárodnopolitických súvislostí nezadržateľne blížil.

SUMMARY

Non-communistic Political Parties in the Autumn of 1947 Political Crisis

Events of 1947 autumn indicated changes which in February 1948 marked Slovak political development for decades.

We are talking about the concentrated impact of representatives of the Communist Party against Democratic Party – the strongest civil political party in Slovakia – which represented a real counterbalance against the efforts to install a pro-Soviet government. This article outlines few elements what influenced events of the 1947 autumn in Slovakia and refers some connections between key events of this period characterized by struggle for power (efforts to „clean up“ public life, uncover „conspiracy“, internal problems of Democratic Party and positions of so called „small parties“ in Slovakia, the Liberty Party and the Social Democratic Party).

The study analyses position of particular groups of Democratic Party of Slovakia through the history of autumn political crisis. These groups tried to take advantage of the problems of leadership and changed the bodies of the party. Mentioned groups were represented by politicians I. Pietor, R. Frašťacký and J. Ševčík. The author of the study shows reasons why were formed those reform groups in the autumn political crisis in Slovakia. Particularly he deals with the position of the Social Democratic Party of Slovakia and the Liberty Party which took advantage to achieve some higher position – representation in the Commission of Delegates – the executive body of the Slovak politics. The reorganization of mentioned body was the basis of solution.

PROCES S KATOLÍCKYM KRÍDLOM DEMOKRATICKEJ STRANY V MÁJI 1948

Anna MAGDOLENOVÁ

Historický odbor Matice slovenskej, Bratislava

Skôr ako došlo k definitívnemu rozdeleniu „sfér vplyvu“ v Európe medzi Veľkou Britániou a Sovietskym zväzom v októbri 1944 v Moskve, bývalé Česko-Slovensko bolo zaradené do sovietskej zóny už na Konferencii tzv. Veľkej trojky (Roosevelt, Stalin, Churchill) v Teheráne, 28. novembra – 1. decembra 1943. Aj Zmluva o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci medzi Sovietskym zväzom a Česko-Slovenskom, vytyčovala jeho povojnovú politickú orientáciu. Bola podpísaná Edvardom Benešom v Moskve 12. decembra 1943 a ihneď protiprávne ratifikovaná s platnosťou na dvadsať rokov, proti čomu Beneš neprotestoval. Tieto základné črty povojnovej politickej orientácie na Sovietsky zväz prijala aj povstalecká Slovenská národná rada (ďalej SNR) vo svojom základnom programovom dokumente povstania – Vianočnej dohode predstaviteľov občianskeho a komunistického odboja z roku 1943. Obsahovala uznanie Benešovej emigračnej vlády na medzinárodnom a vojenskom poli a za programový cieľ povstania určila obnovenie Česko-Slovenskej republiky s prijatím zásady „*Budúca Č-SR ...sa má na poli zahraničnopolitickej a vojenskej opierať o Sovietsky zväz...*“, ktorý povstalecká SNR uznávala za „...záštitu slobodného života a všestranného rozmachu malých národov a slovanských zvlášť.“¹ Košický vládny program a obsadenie nášho územia Červenou armádou definitívne spečatili Benešov program politickej orientácie na Sovietsky zväz, čo neznamenal nič iné, ako nástup komunizmu k úplnému prevzatiu moci.

Je otázne, či po medzinárodnom uznaní Benešovej emigračnej vlády sa ešte Slovensko mohlo vyhnúť vývoju smerom k strate štátnej samostatnosti a ku komunizmu. Faktom však ostáva, že odpor voči Benešovej politike existoval na Slovensku i v zahraničí a boli v ňom zastúpené rôzne politické smery. Počas vojny v emigrácii, Benešovej politickej koncepcii oponoval bývalý česko-slovenský vyslanec v Paríži Štefan Osuský, bývalý predseda vlády

1 HUSÁK, G.: *Svedectvo o SNP*, Bratislava 1964, s. 71.

Milan Hodža a predseda SNR v Londýne Peter Prídavok. Aj ich však Beneš, podobne ako iných svojich oponentov, dokázal politicky izolovať.

I keď to nebolo Benešovým cieľom, svojou politikou utváral základné predpoklady na to, aby komunisti získali kľúčové mocenské pozície v obnovenom štáte. Ešte v Moskve, po ratifikácii Československo-sovietskej zmluvy v decembri 1943, Beneš sľúbil komunistom: „*Budete nejsilnějším elementem nového režimu. A tento element budu já vždy držet.*“² Súčasne sa s predstaviteľmi českých a slovenských komunistov dohodol, že skôr než sa vráti na územie bývalej republiky jeho exilová vláda, všetku moc v štáte prevezmú národné výbory, vznikne zákonná norma o potrestaní zradcov a kolaborantov, uskutoční sa očista v štátnom aparáte, budú zakázané niektoré politické strany a obmedzí sa ich účasť v Národnom fronte. V praxi to znamenalo, že útvary NKVD, ktoré prichádzali na obsadené územie hneď za bojovými jednotkami Červenej armády, na základe neoverených udaní, alebo jednoducho ako vojnovú korisť odviekli zo Slovenska na nútené práce do Sovietskeho zväzu tisíce mužov, takže Slovensko pripomínalo v mnohom krajinu porazenú vo vojne. Dialo sa to zväčša s nečinným prizieraním civilnej správy, pretože v národných výboroch, ktoré začali vznikať už za povstania, mali prevahu komunisti, ktorí ich programovo zneužívali na politickú pomstu a uchopenie celej moci v štáte.

Skúsenosti z augustového povstania v roku 1944, deportácie násilne odvedených do Sovietskeho zväzu a hromadné zatýkanie po vojne spojené s praxou retribučného a ľudového súdництва, vyvolali vlnu politickej emigrácie, ktorá sa v zahraničí začala sústreďovať okolo svojich predstaviteľov. Patrili k nim najmä bývalý chargé d'affaires Slovenskej republiky vo Vatikáne Karol Sidor, predseda SNR v Londýne Peter Prídavok a Ferdinand Ďurčanský, ktorý založil už v januári 1946 v Ríme vlastnú organizáciu – Slovenský akčný výbor (ďalej SAV).³ Opatrný Sidor však počítal s rôznymi alternatívami vývoja situácie a zdá sa, že spočiatku nevylučoval ani možnosť svojho návratu do obno-

2 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 13. Pozri tiež, KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V.: *Cesta ke květnu (Zborník dokumentov)*. Zv. I., Praha, 1965, s. 55.

3 VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945-48*. II. diel, Toronto – Svätý Jur 1995, s. 217. Pozri tiež: POLAKOVIČ, Š. – VNUK, F.: *Zahrančné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*. Lakewood – Hamilton 1988.

venej Č-SR. Ani Prídavkovi sa nepodarilo natrvalo presadiť londýnsku SNR, ako všeobecne uznávaný strešný orgán slovenskej politickej emigrácie.

Jednoznačný program continuity Slovenskej republiky na základe medzinárodného práva presadzoval najmä Ďurčanský. V tomto smere jeho SAV intenzívne pôsobil na vplyvné zložky politického a verejného života západných demokracií a oboznamoval ich s problematikou slovensko-českých vzťahov. Spolu s mníchovskou skupinou Ladislava Jankoviča, v daných pomeroch mimoriadne aktívne pôsobil Ďurčanského SAV na ovplyvňovanie verejnej mienky a formovanie ilegálneho hnutia odporu na Slovensku prostredníctvom vysielaných kuriérov a letákových akcií. Usilovali sa o to aj pomocou vysielачky „Hlas Slovenského štátu“, ktorá vyzývala obyvateľov k odporu proti komunizmu, prezidentovi Benešovi a za znovuoobnovenie Slovenského štátu. Vojenské orgány pravidelne sledovali toto vysielanie, nahrávali ho a zistili jeho umiestnenie v Rakúsku.⁴

Jednoznačnou obhajobou slovenskej štátnej samostatnosti a odmietaním komunizmu si toto hnutie odporu získalo na Slovensku i v zahraničí značnú podporu väčšinou v radoch jednoduchých ľudí bez funkcií v politických štruktúrach. Žiaľ, práve z ich radov boli mnohí obetaví vlastenci a idealisti už pred februárom 1948 zatknutí, vyšetrovaní ŠtB s použitím brutálneho násillia a odsúdení na dlhé roky väzenia v komunistických žalároch a táboroch nútených prác, i keď celkový politický vývoj v danej situácii už nemohli ovplyvniť. Dobové dokumenty, listy a letáky SAV, posielané na Slovensko, svedčia o pokuse vybudovať na konšpiratívnom základe hierarchickú ilegálnu organizáciu, s cieľom presadiť v spolupráci so zahraničným odbojom v prípade predpokladaného vojnového konfliktu osamostatnenie Slovenska a jeho začlenenie do stredoeurópskej konfederácie.⁵

V obnovenj Č-SR sa akákoľvek obhajoba, alebo presadzovanie slovenskej štátnej samostatnosti považovali za zločin vlastizrady, a tým boli tieto snahy z oficiálneho politického života úplne vylúčené. Československá štátnosť bola realita, ktorú akceptovali aj predstavitelia Demokratickej strany. Jej

4 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond ÚV KSS, šk. 2165, fasc. GT-339/1.

5 Štátny archív (ďalej ŠA) Bratislava, fond Štátny súd, šk. 4: Slovenský akčný výbor, List č.2382/47, z 8. 2. 1947 so smernicami na budovanie štruktúr ilegálneho odporu na Slovensku.

presvedčivé volebné víťazstvo vo voľbách v roku 1946 bolo však predovšetkým výrazom odporu Slovenska proti nástupu komunistickej moci, v čase, keď jej už Benešova politika odovzdávala kľúčové pozície vo výkonnej a súdnej moci. K nedorozumeniam a napätiu medzi KSS a DS dochádzalo však už čoskoro po skončení 2. svetovej vojny.

Najmä komunisti sa usilovali diskreditovať demokratov. Svedčí o tom aj situačná správa Hlavného veliteľstva Národnej bezpečnosti (ďalej NB) – 2. odd. pre Ústredný sekretariát KSS, generálneho tajomníka Štefana Bašťovanského z júla 1945: „*Politika DS priamo, alebo nepriamo posmeľuje protištátne fašistické živly, ktoré začali otvorene šarapatíť na východnom Slovensku.*“⁶ V ďalšej situačnej správe Okresného veliteľstva NB v Levoči z augusta 1945 sa píše, že „*Členovia DS sú fašisti a Maďari*“.⁷ Víťazstvo demokratov v máji 1946 vystupňovalo útoky komunistov na DS, aby aj napriek svojej drvivej volebnej porážke mohli na Slovensku rozbiť a zlikvidovať Demokratickú stranu. Dosiahli to vykonštruovanými obvineniami jej predstaviteľov z protištátnej činnosti uskutočňovanej v spolupráci s ľudáckou emigráciou a jej zahraničnými organizáciami.

Dňa 14. septembra 1947 vydal VII. odbor Povereníctva vnútra úradnú správu o odhalení rozsiahleho protištátneho sprisahania na Slovensku. Medzi sprisahancami vykonštruovaného sprisahania proti Česko-Slovenskej republike sa ocitli aj predstavitelia katolíckeho krídla DS, na čele s jej generálnymi tajomníkmi a poslancami Ústavodarného Národného zhromaždenia Dr. Jánom Kempným a Dr. Milošom Bugárom. Ministerstvo vnútra vedené komunistom Václavom Noskom požiadalo parlament o zrušenie ich poslaneckej imunity. Zástupcovia DS v imunitnom výbore hlasovali proti vydaniu Kempného a Bugára na trestné stíhanie. Poslanec Dr. Fedor Hodža 16. októbra 1947 v parlamente konštatoval: „*Nám všetkým je jasné, že sa tu nehrá o osobný osud dvoch našich poslancov, že tu nie je v sázke len dobré meno a budúcnosť Demokratickej strany, ale že sa tu jedná o československú de-*

6 Išlo o zlú zásobovaciu situáciu na východnom Slovensku a nadmerné zásoby potravín v Židovskej náboženskej obci v Prešove. Vyvolalo to nespokojnosť obyvateľov s čiernym obchodom a keťášením židovských veľkoobchodníkov aj v radoch členov a kandidátov KSS, ktorí sa tiež zúčastnili na protižidovských demonštráciách. Pozri: SNA, fond ÚV KSS, šk. 2165, fasc. GT-339/6.

7 SNA, fond ÚV KSS, č. šk. 2165, fasc. GT-339/3/.

mokraciu. “⁸ Túto skutočnosť si však neuvedomovali české nekomunistické strany. Iba jeden zástupca Čs. strany lidovej hlasoval proti ich vydaniu a dvaja zástupcovia tejto strany sa zdržali hlasovania. Za vydanie oboch poslancov okrem komunistov a sociálnych demokratov hlasovali aj zástupcovia Čs. strany národno-socialistickej.⁹ Väčšinou hlasov sa rozhodlo, aby boli pozbavení imunity a vydaní súdu.

Podobný osud stihol aj poslanca Ústavodarného NZ za DS Jozefa Stašku, pre podozrenie zo zločinu prípravy úkladov o republiku. V októbri 1947 vydal Ústredný sekretariát KSS v Bratislave propagandistickú brožúru Proti komu sa sprisahali Dr. Kempný a spol. V nej sa píše: „*V spojení s Ďurčanským, Sidorom a Prídavkom v zahraničí ...chystali sa na vojnu... Títo výtečníci využívali svoju úradnú moc na vyvolávanie hospodárskeho rozvratu. Oni sa usilovali podlamovať uskutočňovanie dvojročného plánu, šíriť nepokoj a biedu.*“¹⁰ Ďalší propagandistický pamflet v rozsahu 5 000 výtlačkov vydalo Ministerstvo vnútra v novembra 1947 v Prahe, pod názvom Spiknutí proti Republice. Za zmysel a účel brožúry uvádzajú: „*Budiž proto odhalené spiknutí na Slovensku vážnou výstrahou a poučením všemu našemu lidu, a tato zpráva nechť umožní všem, kdož ji dostanou do rukou, činiti si jasný obraz o nebezpečí, odvráceném v tomto případě orgány státní bezpečnosti.*“¹¹

Dňa 4. mája 1948 začal sa pred Štátnym súdom v Bratislave, ktorému predsedal JUDr. Karel Bedrna, proces s obžalovanými na čele s Dr. J. Kempným a Dr. M. Bugárom.¹² Z trinástich obžalovaných Štátny súd oslobodil spod obžaloby na základe § 326 č.2 Trestného poriadku troch obžalovaných pre nedostatok dôkazov: Dr. Vojtecha Bratinku, referenta Povereníctva výživy, Izidora Lančariča, veľkoobchodníka s textíliami v Bratislave a Dr. Ladislava

8 Těsnopisecká zpráva zo 77. schůze Ústavodárného Národního shromáždění republiky Československé, dne 16. října 1947, s. 11.

9 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948*, s. 169 – 170.

10 *Pravda* 1947, s. 7, Proti komu sa sprisahali Dr. Kempný a spol.

11 Tamže.

12 V prospech Dr. M. Bugára a Dr. J. Kempného obvinených aj z rasistického konania počas I. Slovenskej republiky vydali Osvedčenie za záchranu životov viacerí občania i Ústredný zväz židovských náboženských obcí v Bratislave a Združenie fašistickým režimom rasovo prenasledovaných v Bratislave. Pozri: ŠA Bratislava, fond Štátny súd, šk. 5.

Rumana, hlavného ministerského komisára. Rozsudkom HP4/48 Štátny súd uznal za vinných ďalších 10 obžalovaných a odsúdil ich podľa paragrafov zákona č. 50/23 Sb. z. a n. k nasledujúcim trestom straty slobody: Dr. Miloš Bugár – 1 rok väzenia, Dr. Ján Kempný – 6 rokov väzenia, Dr. Ľudovít Obtulovič – 8 rokov väzenia, Dr. Jozef Staško – 6 rokov väzenia, Pavol Čarnogurský – 18 mesiacov väzenia, Ing. Štefan Horváth – 3 mesiace väzenia. Ing. Ferdinand Jurčovič – 7 rokov väzenia, Peter Maxoň – 7 rokov väzenia, Karol Kožár – 6 mesiacov väzenia, Dr. Jozef Kosorín – 5 mesiacov väzenia. Spolu s týmito hlavnými trestmi boli odsúdeným udelené tiež i vedľajšie tresty straty čestných občianskych práv.

Je zjavné, že celý tento politický proces bol vykonštruovaný pod komunistickou taktovkou s cieľom zdiskreditovať, rozvrátiť a zničiť DS ako poslednú prekážku nastolenia totálnej komunistickej diktatúry na Slovensku. Vtedy Gustáv Husák už vedel, že bude podrobený Gottwaldovej kritike nielen za neúspech komunistov vo voľbách na Slovensku, ale aj za potlačené SNP, v ktorom sa komunisti po prvýkrát pokúsili o obnovu Česko-Slovenska a súčasne o uchopenie celej moci v štáte. Aj preto, v snahe udržať si vedúce postavenie v strane, pokúsil sa Husák na jeseň 1947, pod zámienkou boja proti vykonštruovanému protištátnemu sprisahaniu v DS, využiť proces s jej predstaviteľmi na nastolenie komunistickej moci politickým pučom. Ale ani tento druhý pokus o úplné prevzatie moci sa slovenským komunistom nepodaril. Policajnými a súdnymi perzekúciami rozložili a zastrašili svojho najväčšieho politického protivníka DS, ale skôr než sa skončil inscenovaný proces s jej katolíckym krídlom, si presadil v Prahe 25. februára 1948 Gottwald zmobilizovaním robotníckych milícií prevzatie celej moci v štáte od Beneša a jeho spojencov.¹³

V zdôvodnení rozsudku boli obžalovaní označení za predstaviteľov domácej reakcie, a ako takí takmer všetci uznaní za vinných zo zločinu prípravy úkladov proti štátu podľa §2 ods.1,2,4 Z.č.50/23 Sb. Keďže však všetci obžalovaní akceptovali obnovenie Česko-Slovenskej republiky, a nebolo im možné dokázať aktivity smerujúce k obnoveniu štátnej samostatnosti Slovenska, snahou obžaloby bolo usvedčiť ich aspoň zo stykov so zahraničnou

13 Bližšie pozri: LETTRICH, J.: *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava 1993, s. 201.

reakciou. Odôvodnenie rozsudku rozlišovalo dva smery zahraničnej reakcie: Jeden smer pracoval na obnovení samostatného Slovenského štátu a druhý za obnovenie predmníchovskej Č-SR. Oba smery však mali podľa zdôvodnenia rozsudku to isté zameranie – obnovenie moci buržoázie, a ich prostriedkami mali byť špionáž, diverzia, teror, sabotáž, organizovanie vnútorných reakčných síl k pohotovosti pre prípad novej svetovej vojny a spájanie so západnými mocnosťami s cieľom zničiť ľudovodemokratické zriadenie a obnoviť moc buržoázie. Takéto zameranie a praktiky pripisovala komunistická propaganda jednotlivým slovenským organizáciám hnutia odporu v zahraničí a slovenskému politickému exilu ako celku. Proces s katolíckymi predstaviteľmi DS bol preto politicky usmernený podľa jednoduchého návodu: Stačí obžalovaným dokázať udržiavanie stykov so slovenským exilom a ich nepriateľské zámery voči štátu a ľudovodemokratickému zriadeniu budú dokázané.

Na ilustráciu toho, akého charakteru boli zistené prepojenia predstaviteľov Demokratickej strany s hnutím odporu v zahraničí, ktoré stačili Štátnemu súdu v Bratislave, aby ich uznal 15. mája 1948 za vinných podľa jednotlivých paragrafov zák. č. 50/23 Sb. z. a n., uvádzam v podobe, ako ich obsahuje rozsudok¹⁴ s odkazmi na príslušné zápisnice z vyšetrovania.

Dr. Miloš Bugár bol uznaný za vinného z toho, že keď na jar 1948 v Bratislave dostal od šoféra Viliama Čiepku číslo ilegálneho časopisu Slováč a zistil z neho, že na Slovensku existuje viacero ilegálnych organizácií, „...*prostredníctvom V. Čiepku dával týmto organizáciám úpravy, ako majú postupovať pri vydávaní, koncipovaní a rozširovaní protištátnych letákov*“.¹⁵

Dr. Ján Kempný, Dr. Ľudovít Obtulovič, právny zástupca rímskokatolíckej cirkvi, a Dr. Jozef Staško boli uznaní za vinných zo zločinu prípravy úkladov, ktorý spáchali, keď „...*do polovice októbra 1947 v Bratislave na schôdzkach v byte Obtuloviča viackrát vyjednávali za účasti P. Maxoňa o finančnom zaisťovaní domáceho a zahraničného protištátneho hnutia, a po vzájomnej dohode, že finančné prostriedky pre tento účel možno získať pri zahraničnom obchode*...“. Okrem toho sa „...*na výzvu slovenskej emigrácie pripravovali na spoločný útek do zahraničia za účelom posilnenia medzinárodného postavenia*

14 ŠA Bratislava, fond Štátny súd, šk. 6, Menom Republiky! Štátny súd v Bratislave vyniesol 15. 5. 1948 tento rozsudok. s. 1 – 27.

15 Tamže, Obžaloba proti M. Bugárovi a spol.

slovenskej emigrácie...“: Dr. Obtulovič sa prevínal aj tým, že v roku 1947 informoval prostredníctvom P. Maxoňa o politickej a hospodárskej situácii na Slovensku Dr. A. Gréberta vo Švajčiarsku a K. Sidora v Ríme. Podobne aj Dr. J. Staško bol uznaný za vinného, pretože požiadal Ing. Jurčoviča, aby počas služobnej cesty do Londýna vyhľadal P. Prídavku, informoval ho o hospodárskych a politických pomeroch v Č-SR a vyžiadal si od neho informácie o činnosti zahraničnej emigrácie.¹⁶

Pavol Čarnogurský, redaktor Katolíckych novín, bol uznaný za vinného zo zločinu schvaľovania trestných činov spáchaným tým, že „...na jar 1946, hoci vedel, že proti Dr. J. Tisovi bola u Národného súdu podaná obžaloba – okrem iného – pre zločin domácej zrady, ...ktorý vyčerpáva skutkové znaky úkladov o republiku,... a hoci nebol príbuzným Dr. J. Tisu, vyhľadal pre neho obhajobcu a zbieral prostriedky na jeho obhajobu.“¹⁷

Ing. Štefan Horváth, tajomník Ústredného združenia slovenského priemyslu a Dr. Jozef Kosorín, úradník Povereníctva poľnohospodárstva boli uznaní za vinných z neoznámenia trestných činov, keď neudali Ing. F. Jurčoviča, hoci sa dozvedeli, že „...v máji 1946 navštívil vo Švajčiarsku Dr. Kirschbauma a v júli 1946 P. Prídavka v Londýne a informoval ich o politických a hospodárskych pomeroch Č-SR a Prídavkovi dal na podporu jeho činnosti 5 libier šterlingov a vyžiadal si od neho informácie o činnosti zahraničnej emigrácie, ...“.¹⁸

Ing. Ferdinand Jurčovič, námestník oblastného riaditeľa Slovenského potravínárskeho priemyslu bol zas uznaný za vinného zo zločinu prípravy úkladov, pretože svoje služobné cesty do zahraničia využil na stretnutia s Dr. Kirschbaumom a Prídavkom a o rozhovoroch s nimi informoval J. Kempného, J. Stašku, Š. Horvátha, L. Obtuloviča a iných.¹⁹

16 Tamže. Pozri tiež: ŠA Bratislava, fond Štátny súd, šk. 4, Zápisnica z 9. a 17. 12. 1947 pri Krajskom súde v Bratislave v trestnej veci proti Kempnému a spol. s obvineným Dr. Ľudovítom Obtulovičom.

17 Tamže, Zápisnica z 19. 12. 1947 pri Krajskom súde v Bratislave, v trestnej veci proti Dr. Jánovi Kempnému s Pavlom Čarnogurským.

18 Tamže, Zápisnica napísaná na Povereníctve vnútra – VII. odbor s Ing. Ferdinandom Jurčovičom – pokračovanie zápisnice z 30. 10. 1947.

19 Tamže, Zápisnice napísané na pokračovanie od 23. 10. do 3. 11. 1947 na Povereníctve vnútra – VII. odbor s vypočúvaným Ing. Ferdinandom Jurčovičom.

Petra Maxoňa, riaditeľ a Zväzu slovenských výrobcov a dodávateľov pražcov, súd uznal za vinného, lebo „...od začiatku roka 1946 do polovice októbra 1947 využíval svojich obchodných ciest do zahraničia k návštevám K. Sidora v Ríme, Dr. J. Kirschbauma a Dr. A. Gréberta vo Švajčiarsku, ktorých informoval o hospodárskych a politických pomeroch Č-SR a prinášal od nich na Slovensko inštrukcie pre Dr. Obtuloviča, ... v roku 1946 dal na príkaz Dr. Obtuloviča Dr. Grébertovi vo Švajčiarsku väčšiu čiastku peňazí na podporu jeho činnosti,...v septembri 1947 priniesol od Sidora z Ríma odkaz Dr. Obtulovičovi, aby mu zaopatril a poslal finančnú podporu, ...do polovice októbra 1947 vyjednával s Dr. Kempným, Dr. Obtulovičom a Dr. Staškom o finančnom zaistení domáceho a zahraničného protištátneho hnutia,...“ a „...o možnosti ich odchodu do zahraničia, s cieľom posilnenia medzinárodného postavenia slovenskej emigrácie, pričom na umožnenie ich odchodu sľúbil zaobstarat' pasy, umožniť im prechod hraníc vo svojom poľovnom revíri v Moravskom Sv. Jáne a obchodnými transakciami uvoľniť pre nich vo Švajčiarsku 12 000 švajčiarskych frankov.“²⁰

Súd uznal za vinného aj Karola Kožára, študenta medicíny, pretože „... na príkaz Dr. Obtuloviča vyhľadal vo Švajčiarsku Dr. Gréberta, ...informoval ho o hospodárskych a politických pomeroch na Slovensku a po návrate na Slovensko odovzdal Dr. Obtulovičovi jeho odkaz,...“ aby mu obstaral a poslal finančné prostriedky a niektorí význační činitelia zo Slovenska, aby odišli do zahraničia podoprieť postavenie slovenskej emigrácie.

Štátnemu súdu v Bratislave úplne stačili na dokázanie viny konštatovania, že odsúdení buď počas návštevy, alebo prostredníctvom iných osôb prijímali žiadosti o finančnú podporu a odkazy zo zahraničia, informovali niektorých predstaviteľov slovenského exilu o hospodárskych a politických pomeroch na Slovensku, dostali od niekoho ilegálny časopis, alebo darovali pár libier, uvažovali o emigrácií, keď im už bezprostredne hrozilo zaistenie a snažili sa pre tento prípad finančne zabezpečiť pôžičkami. Znamená to, že v tom čase prakticky každý styk a výmena informácií so slovenským politickým exilom mohli byť považované za dôkaz viny. Zápisnice z vyšetrovania obžalovaných však jednoznačne svedčia o tom, že sporadické, väčšinou sprostredkované styky

20 Tamže, Zápisnica z 18. 12. 1947 pri Krajskom súde v Bratislave v trestnej veci proti Kempnému a spol., so zaisteným Petrom Maxoňom.

predstavitel'ov DS s exilom nemali vôbec konšpiratívny charakter s cieľom koordinovať spoločný postup, ale išlo skôr o bežnú výmenu názorov a odkazy známym. Navyše obžalobe nevyšiel pokus dokázať, na základe výpovede zatknutého kuriéra Rudolfa Komanderu, predstaviteľom DS udržiavanie stykov s Ďurčanského SAV a radikálnym mníchovským zoskupením okolo L. Janoviča, ktoré jednoznačne presadzovali samostatnosť Slovenska.²¹ Obaja obvinení, Bugár i Kempný vo svojej výpovedi počas vyšetrovania popreli udržiavanie stykov s týmito organizáciami po návšteve Komanderu v roku 1946 a dovoľávali sa toho, že ho v lete 1947 oznámili bezpečnostným orgánom.

V procese s predstaviteľmi DS sa ich nepodarilo usvedčiť, že sa konšpiratívne usilovali v spolupráci so slovenskými exilovými organizáciami o obnovu samostatného Slovenského štátu. Aj napriek tomu zinscenovaný proces komunistom umožnil rozvrátiť a zlikvidovať Demokratickú stranu. Po februári 1948, keď proces končil, jej predstavitelia mohli už byť odsúdení s uplatnením stranického princípu v súdnictve aj za to, že sa usilovali v spolupráci so zahraničnou reakciou o obnovenie moci buržoázie a predmníchovskej Č-SR, ako triedni nepriatelia Sovietskeho zväzu a ľudovodemokratického zriadenia.

21 Tamže, Zápisnica o výsluchu svedka spísaná 11. 12. 1947 na Krajskom súde v Bratislave v trestnej veci proti Dr. Milošovi Bugárovi a spol. s Rudolfom Komanderom.

SUMMARY

The Democratic Party's Catholic Wing Tried in May 1948

The Democratic victory in May 1946 escalated communist attacks aimed to shatter and eliminate the Democratic Party in Slovakia even after the Communists suffered a crushing electoral defeat. They fabricated allegations against Democratic Party leaders, accusing them of anti-state activity conducted in alliance with the Autonomist emigration groups and its foreign organizations. Any contact or exchange of information with Slovak political exiles was regarded as proof of guilt. The State Court in Bratislava delivered verdicts even though convictions of conspiratorial efforts to restore an independent Slovak state in collaboration with Slovak exile organizations failed to materialize. This study delineates the process of the preparation and the development phase, and its political implications.

LUŽÁCKÁ KARTA V OBDOBÍ PODZIMNÍ KRIZE NA SLOVENSKU V ROKU 1947

Václav VONDRÁŠEK

Univerzita obrany, Brno

K pochopení příčin politické krize na Slovensku je potřebné se vrátit k výsledkům parlamentních voleb 26. května 1946, kdy pro Demokratickou stranu, na základě „dubnové dohody“ bylo odevzdáno 62 % hlasů.

Po volbách začal být připravován scénář postupu vůči Demokratické straně (dále DS) s cílem její diskreditace a kriminalizace, jehož podstatu tvořila vykonstruovaná obvinění stranických funkcionářů ze spolupráce s exilovými centrály a domácím ilegálním hnutím. Záměr byl jednoznačný – v krátkodobém časovém horizontu dosáhnout změnu v poměru mocenských politických sil na Slovensku – které byly překážkou realizace konečných záměrů českých a slovenských komunistů. Na přípravě a realizaci scénáře se podílela komunistická vedení v Praze a Bratislavě (bylo prodlouženou rukou pražské centrály), orgány Státní bezpečnosti a armádního obranného zpravodajství a bezprostředními sekundanty byly organizace a zájmová sdružení pod vlivem komunistické strany.

Lze vystopovat několik fází postupu vůči DS; první je vymezena volbami v květnu 1946 a končí závěrem procesu proti Jozefu Tisovi, Alexandru Machovi a Ferdinandu Ďurčanskému před Národním soudem v Bratislavě. Plán kriminalizace strany byl nastartován již na zasedání vlády 31. května 1946, kde zazněla závažná obvinění DS. Jeho součástí byly tendenční informace speciální komise ministerstva vnitra, která vyšetřovala události v závěru předvolební kampaně a po volbách, vytváření psychózy o separatistických tendencích na Slovensku, jež vyústila v uzavření třetí pražské dohody, která podstatnou měrou omezila pravomoci slovenských národních orgánů. V této souvislosti se žádá připomenout, že komunisté využili konkurenčních rozporů mezi českými nekomunistickými stranami a Demokratickou stranou.

První polovina roku 1947 byla již jednoznačně ve znamení politické ofenzívy komunistické strany, navíc determinovaná vnějšími faktory, to znamená zostřováním studené války a snahou Kremlu o vytvoření bloku zemí střední

a jihovýchodní Evropy pod sovětskou hegemonií. V ČSR s konečnou platností definitivně skončila dosavadní fáze spolupráce mezi demokraty a komunisty.¹ Čeští a slovenští komunisté v rámci urychleného dosažení strategického cíle – nastolení monopolu moci – se soustředili na mimoparlamentní formy politického zápasu, v němž klíčovou roli sehrávalo cílevědomé organizování nátlakových akcí ze strany odbojářských organizací (především Svazu slovenských partyzánů – pozn. autora), ale i odborového hnutí, zaměřených na prosazování požadavků ultimativního charakteru.² Důležitou roli v celém scénáři sehrávaly státně bezpečnostní složky, které komunisté plně ovládali.

Necitlivý přístup vedení Komunistické strany Československa (dále KSČ) ke slovenským specifikám, zdůvodňovaný akutní potřebou jednotného postupu v obou částech republiky, nepřispíval ke konsolidaci politických a hospodářských poměrů, ale naopak, k jejich vyostřování.

Základním cílem, který vystupoval do popředí, byla přitom diskreditace demokratické strany, jako rozhodující překážky na cestě k nastolení mocenského monopolu jedné politické strany. V závěru roku 1946, zejména pak v závěru procesu s Jozefom Tisom, Alexandrom Machom a Ferdinandom Ďurčanským před Národním soudem v Bratislavě, se plánovitě připravovala půda pro závažná obvinění Demokratické strany jako celku z úkladů proti společnému státu Čechů a Slováků. V terminologii komunistické strany se objevila kons-

-
- 1 Viz. například průběh zasedání ÚV KSČ ve dnech 22. – 23. 1. 1947, které za klíčový úkol označilo získání většiny národa v příštích parlamentních volbách na jaře 1948. (GOTTWALD, K.: *Spisy. Sv. XIII.* Praha 1957, s. 229). Pavel Tigríd v komentáři k průběhu tohoto zasedání zdůraznil, že i když posuzujeme Gottwaldův referát „...z hlediska horkokrevného schůzového řečňování, rozhodně nepřispěl k onomu uklidnění ve státě, po kterém právě řečníkova strana tak vytrvale volá.“ (Lidová demokracie, 16. 2. 1947, s. 1.) Obvinění nekomunistických stran z hospodářské a sociální reakce bylo označeno za jakéhosi strašáka, nepříliš dovedně vyrobeného v ústředním sekretariátě ÚV KSČ.
 - 2 Prokop Drtina na komunisty nově proklamované pojetí Národní fronty reagoval slovy, že jeho strana chce čestnou Národní frontu „...je zapotřebí to zdůraznit, protože Národních front je dnes okolo nás mnoho a mají všechny nebo skoro všechny jednu společnou vlastnost: jsou to formace složené naoko z několika politických stran, ale ovládané jedinou stranou, která ze stran ostatních prostě udělala satelity. Nemíním tyto Národní fronty kritizovat, prohlašuji však, že podobná koncepce, v níž skrytá totalita znovu proráží na povrch, je našemu lidu nepřijatelná a že bychom se s ní nemohli smířit.“ (Národní archiv Praha (dále NA), Pozůstalost P. Zenkl 1945-1948, čj. 33-1/17.)

tatování o agroluďácké koalici, která přestává být za současné situace pouze otázkou vzájemného vztahu KSS a demokratické strany v rámci slovenské Národní fronty³ a proklamovala se potřeba řešit situaci na Slovensku na půdě Národní fronty Čechů a Slováků.⁴ Na červnovém zasedání Ústředního výboru KSČ (dále ÚV KSČ) Klement Gottwald obvinil demokratickou stranu, že je prolezála luďáky, kteří získali pozice ve státním i hospodářském aparátu a udržují kontakty se zahraniční emigrací.⁵ Bylo zřejmé, že komunistická strana, obdobně jako při prosazení „třetí pražské dohody,“ se bude snažit získat nekomunistické strany, jejichž představitelé dostatečně neprohlédli, o jakou hru se jedná.

Zasedání Národní fronty, které se konalo 11. června 1947, předcházelo přípravné období, v jehož průběhu bezpečnostní orgány shromažďovaly materiál dokumentující podvatnou činnost domácího ilegálního hnutí a jeho napojení na exilové organizace a demokratickou stranu, včetně účelového vykonstruování pozadí dubnové dohody.⁶ Dramatický průběh zasedání Národní fronty byl pochopitelný, zástupci demokratické strany popírali obvinění vůči nim vznesená a v podstatě jim nezbývala jiná alternativa, než zabezpečovat ostatní partnery, že zabezpečí důkladná prošetření obvinění vznesených proti významným stranickým funkcionářům a prosadí opatření proti zbytkům luďáctví.

Tiskové orgány komunistické strany v českých zemích i na Slovensku masírovali veřejnost, že vedení politických stran mají k dispozici dokumenty, které dokazují, že současná politická krize na Slovensku je přímým důsledkem

3 VARTÍKOVÁ, M. (zost.): *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén.* Bratislava 1971, s. 568.

4 *Rudé právo*, 31. 5. 1947, s. 1.

5 GOTTWALD, K.: *Spisy. Sv. XIV.* Praha 1958, s. 64 – 65.

6 Zpracovaný elaborát měl název „Poznámky k situaci na Slovensku“. Sestával z částí věnovaných činnosti slovenského politického exilu, domácímu ilegálnímu hnutí a legalizování činnosti Tisových přívrženců. Obsahoval zároveň závažná obvinění funkcionářů Demokratické strany. Například Ján Kempný byl označen za Sidorova přívržence a příslušníka Ďurčanského skupiny. Demokratická strana jako celek – pod vlivem katolických kruhů – byla obviněna ze zaujímání opozičních postojů vůči vládě ČSR a její politice. Dokument dále obsahoval pasáž o činnosti „luďáckého křídla“ v Demokratické straně, které v souvislosti s Tisovým procesem uteklo od jakékoliv státní odpovědnosti. (Slovenský národní archiv Bratislava (dále SNA), fond „S“, čj. S-428-5.)

paktu, jenž pod rouškou dohody s katolíky uzavřeli v dubnu 1946 demokratičtí předáci s představiteli luďáckého podzemí. Například Rudé právo v následujících dnech po zasedání Národní fronty přineslo články s titulky „Ďurčanského lidé sedí v parlamentě.“ DS byla obviňována, že opustila původní povstalecký program a prosazuje politiku diktovanou luďáckým podzemím.

V této souvislosti byla již provedena veřejná personifikace a konkrétně jmenování činitelé Demokratické strany, jmenovitě Ján Kempný, Miloš Bugár, Jozef Staško a Emanuel Böhm.⁷ Veřejnost očekává, jak zdůrazňoval komunistický tisk, že komise Národní fronty bude na výši svého historického úkolu a soustředí se na důsledné zkoumání důkazového materiálu o legalizaci luďáctví v DS. Vzápětí následovaly další tiskové články o těžce kompromitovaných bývalých luďácích, zastávajících důležité funkce ve státních úřadech, především pak na pověřenectvu spravedlnosti, zemědělství, zdravotnictví a informací, které po květnových volbách v roce 1946 obsadila Demokratická strana.⁸ Ústřední tajemník Svazu slovenských partyzánů Samuel Falťan se v rámci gradované kampaně osobním spisem obrátil na pověřence vnitřní, v němž napadl orgány Národní bezpečnosti, že jsou málo energické vůči protistátním, protidemokratickým a fašistickým demonstracím, které nedokáží zneškodnit a jejich původce přísně potrestat. Požádal o energický zákrok, „...neboť v opačném případě budou nuceni partyzáni sami udělat v Bratislavě v tomto směru pořádek.“⁹

7 Srv. Rudé právo, 12. 6. 1947, s. 1.

Předseda demokratické strany Jozef Lettrich 13. června 1947 (dva dny po zasedání Národní fronty – pozn. autora) zaslal dopis předsednictvu vlády, v němž zpochybnil právoplatnost vládního usnesení, kterým se rušilo usnesení předsednictva SNR o odvolání Igora Daxnera z funkce předsedy Národního soudu v Bratislavě. V závěrech z 91. schůze vlády ČSR ze 17. června 1947 se konstatovalo, že „... předseda vlády souhlasí s názory těch členů vlády, kteří podtrhli, že tato věc musí být považována za mimořádně vážnou ... je-li možno, aby se takto psalo o vládě republiky, pak to ukazuje, že se na Slovensku ukazují určité ideje a určitý způsob myšlení. O tom nemůže být pochybností.“ (Historický časopis 1, 1973, s. 12.)

8 Srv. Rudé právo, 24. 6. 1947, s. 1.

9 SNA, Poverenectvo vnútra (dále PV) 1945-1949, čj. 8890, kr. 2.

Pověřenec vnitřní v odpovědi z 13. července 1947 uvedl, že byla podniknuta příslušná opatření k zamezení výtržnosti a porušování bezpečnosti. Neexistují žádné důvody, aby partyzáni podnikali opatření, která by byla v rozporu s úkoly bezpečnostních orgánů. (Tamtéž).

Kampaň proti DS straně byla dále gradována,¹⁰ aniž se braly ohledy na skutečnost, že věcné fundované stanovisko k celé politicky citlivé záležitosti může teprve zaujmout zvláštní komise, vytvořená ze zástupců politických stran.¹¹ Komunistická strana k realizaci záměrů zneužila i oslavy Všeslovenského dne, které se konaly 5. července 1947 na hradě Děvín u Bratislavy, kde konfrontační tón ve vystoupení předsedy vlády vzbudil rozhořčení přítomných.¹²

V obdobném duchu jako Klement Gottwald o několik dní později vystoupil i předseda ROH Antonín Zápotocký na schůzi odborových organizací v Bratislavě a Trenčíně. Předseda Ústřední rady odborů byl, jak napsal Čas, další nevídanou návštěvou na Slovensku, která nevídaným způsobem zaútočila na Demokratickou stranu jako nejvýznamnějšího politického představitele slovenského národa.¹³

Uklidnění v tomto směru pochopitelně nepřinášela ani práce subkomise ústavního výboru Ústavodárného národního shromáždění, která se v důsledku rozdílných názorů na definitivní řešení slovenské národní otázky v nové ústavě republiky dostávala do bludného kruhu.

Komunistická strana prohlubováním konfrontační atmosféry skrývala záměry na dosažení změny poměru politických sil na slovenské scéně jako předpokladu na cestě k nastolení mocenského monopolu v celém státě.

10 Gustáv Husák při konkretizaci hlavních úkolů KSS pro nastávající období zdůraznil, že pokud nedojde k nápravě, tak komunisté předloží usvědčující materiál o podvratné činnosti luďáckého podzemí a Demokratické strany široké veřejnosti. (Pravda, 19. 6. 1947, s. 1.)

11 Zasedání Národní fronty přijalo rozhodnutí o vytvoření zvláštní komise složené ze zástupců všech politických stran, která měla za úkol podrobně prostudovat kompromitující materiál předložený koaličním partnerům předsedou vlády Klementem Gottwaldem a do dvou týdnů navrhnout vládě opatření týkající se bezpečnosti státu a jednoty Československé republiky s akcentem na zneškodnění činnosti „protistátní reakce“ na Slovensku. KSČ využila zasedání zvláštní komise Národní fronty (za předsednictví ministra vnitra Václava Noska) k dalšímu vystupňování útoků proti demokratické straně. Generální tajemník této strany Fedor Hodža odmítl vykonstruovaná obvinění a zdůraznil, že strana připravuje písemný materiál, který vyvrátí obvinění vznesená proti vedoucím stranickým funkcionářům. Komunistický tisk informoval veřejnost, že Demokratická strana měla přes léto dostatek času k důkladnému prostudování uvedeného materiálu a vypracování svého vyjádření. (Srv. Pravda 5. 9. 1947, s. 2.)

12 Srv. *Pravda*, 8. 7. 1947, s. 1.

13 Srv. *Čas*, 19. 7. 1947, s.1.

V letních měsících roku 1947, v návaznosti na předcházející postup, zaktivizovala odbojové složky, zejména pak Svaz slovenských partyzánů (dále SSP). Celoslovenská konference svazu, která se konala 18. a 19. srpna 1947 v Malém sále bratislavské Reduty, předložila předsednictvu Slovenské národní rady (dále SNR) kategorické požadavky, týkající se odstranění desítek osob z funkcí ve státní správě do 20. září 1947. Partyzáni dále apelovali na vládu a Národní frontu, aby se zabývaly činností protistátních živelů v politických stranách, proti nimž byl předložen důkazový materiál na červnovém jednání zástupců politických stran a zabezpečily jejich odstranění z politického života.¹⁴ Konference vyzvala obyvatelstvo k vytváření ozbrojených skupin na vesnicích k zabezpečení ochrany před oddíly Ukrajinské povstalecké armády (dále UPA) a akceptovala požadavek Karola Šmidkeho, týkající se formování dobrovolných partyzánských oddílů, nasazených do bojů proti banderovcům po boku jednotek armády a Národní bezpečnosti.

Vláda republiky na svém zasedání 27. srpna 1947 projednávala otázku nasazení partyzánů do bojů proti banderovcům. Arm. gen. Ludvík Svoboda informoval ostatní členy vlády o celé záležitosti a zaujal k ní odmítavé stanovisko. Tentýž postoj, na základě předcházející dohody ministra národní obrany a ministra vnitra, měl vyjádřit rovněž Václav Nosek. Ten od dohody ustoupil a vláda na jeho žádost a na základě písemných žádostí předsedy Sboru pověřenců Gustáva Husáka a pověřence vnitra generála Mikuláše Ferjenčíka rozhodla o akceptování partyzánské nabídky a pověřila ministra národní obrany, aby ve spolupráci s ministrem vnitra do dvou týdnů společně vyřešili všechny otázky související s nasazením partyzánů do boje proti banderovcům, s cílem jejich likvidace do první poloviny listopadu 1947. Vládní usnesení bylo o dva dny později podrobně rozpracováno hlavním štábem československé armády. Vycházelo se z kalkulace, že vojenská správa měla k dispozici pouze ročník 1924, jehož počty byly malé a mimo to armáda plnila pracovní úkoly stanovené vládou republiky. Hlavní štáb rozhodl, aby partyzáni byli povoláni k výjimečnému vojenskému cvičení ve zbrani podle odst. 4 § 22 branného zákona. Seznamy partyzánských dobrovolníků, předložené Ministerstvem národní obrany (dále MNO) ústředím partyzánských organizací, se považovaly za návrh dobrovolné vojenské služby. Na tomto základě byli

14 Srv. *Pravda*, 23. 8. 1947, s. 1.

partyzáni povoláni na mimořádné cvičení v délce 28 dnů ve dvou turnusech od 22. září do 18. října a od 13. října do 8. listopadu 1947. Vedle partyzánů byli povoláni i záložníci – dobrovolníci – ze Svazu vojáků povstání (dále SVOJPOV).¹⁵ V průběhu nástupu vyšly najevo zajímavé skutečnosti. Někteří z bývalých partyzánů otevřeně přiznali, že rukují na popud komunistických sekretariátů a že se nejedná o žádnou dobrovolnou účast.

Za složité vnitropolitické situace se konaly na celém Slovensku oslavy 3. výročí Slovenského národního povstání. Na oficiálním aktu v Martině vystoupil předseda vlády Klement Gottwald, který za důležitý předpoklad dalšího úspěšného vývoje Slovenska označil definitivní skoncování s protistátními živly. Zdůraznil, že je potřebné „...očistit slovenskou zem od pozůstatků tisovskej zrady, od agentů Ďurčanského, vytvorit klid a porádek potřebný na práci.“ Součástí nátlakové kampaně komunistické strany byla i konference svazových a krajských tajemníků Revolučního odborového hnutí na Slovensku (dále ROH), která se konala v Bratislavě 10. září 1947. Projednávala zásobovací situaci na Slovensku, ale její jednání bylo zaměřeno především na politické problémy. Ty byly v plné míře frekventovány na večerním shromáždění funkcionářů ROH bratislavského okresu, které vyjádřilo plné ztotožnění odborářů s akcí radikální očisty veřejného a politického života, iniciovanou Svazem slovenských partyzánů. V tomto duchu se nesla vystoupení odborářského předáka Františka Zupky, představitele odbojových složek plukovníka Antona Rašly, předsedy Sboru pověřenců Gustáva Husáka a dalších diskutujících. Přijaté usnesení požadovalo urychlené odstranění nepřátel lidové demokratického režimu z míst ve státním aparátě.¹⁶

Nátlakové kampaně vyvolávaly znepokojení mezi obyvatelstvem, projevovaly se v poklesu pracovní aktivity a současně ohrožovaly i pořádek a bezpečnost ve městech a obcích.

Vyvrcholením dlouhodobé několika měsíční kampaně proti DS a součástí scénáře se stalo odhalení protistátního spiknutí 15. září 1947. V této souvislosti je potřebné poznamenat, že na Slovensku byly malé skupinky, které se ne-

15 Archiv Parlamentu České republiky Praha (dále A PČR Praha), Ústavodárné národní shromáždění (dále ŮNS) 1946, výbor bezpečnostní, čj. 28, kr. 25.

16 Srv. *Pravda*, 12. 9. 1947, s. 1.

smířily s poválečným vývojem a že jednotlivci udržovali kontakty s exilovými činiteli. Vykonstruované spiknutí však nemělo s realitou nic společného.

Přednosta VII. odboru pověřenectva vnitra pplk. Rudolf Viktorin den předtím – 14. září 1945 – zaslal text úřední zprávy plk. Jandovi na VII. odbor ministerstva vnitra v Praze s požadavkem, aby byl předložen k dodatečnému schválení pověřenci vnitra gen. Mikulášovi Ferjenčíkovi. Zároveň konstatoval, že *„úřední zpráva byla dnes odeslána Zpravodajské agentuře Slovenska s podotknutím, že může být použita v rozhlase nejdříve 15. září t.r. v ranních zprávách o 7. hod. a v pondělním tisku. Toto opatření jsem učinil proto, že jsem se obával, aby některý tisk nepřinesl o odhalení protistátní organizace zprávy předčasně a snad zkreslené nebo nepravdivé. Současně prosím, abyste v případě odevzdání zprávy ČTK laskavě zařídili, aby rozhlas a tisk v Čechách nepřinesly zprávy před 7. hod. v pondělí 15. září t.r.“*¹⁷

Státní bezpečnost v Praze tentýž den v 19,12. hod. oznámila do Bratislavy, že úřední zpráva nebyla předložena ke schválení pověřenci vnitra vzhledem k jeho nepřítomnosti v pražském bytě. Na základě sdělení sousedů měl údajně odjet do Bratislavy. V dalším dálnopisu z Prahy do Bratislavy, odeslaném ve 22,31. hod. se konstatovalo, že bylo bezpečně zjištěno, že gen. Mikuláš Ferjenčík odjel ve večerních hodinách do Bratislavy a že následující den ve 4,00. hod. bude pravděpodobně v Břeclavi, aby uvítal prezidenta republiky Edvarda Beneše, který se chystal na návštěvu Slovenska. Centrála Státní bezpečnosti v Praze vydala 14. září 1947 v 21,50 hod. pokyny podřízeným složkám, aby následující den v 7,00 hod. ráno poslouchali vysílání československého rozhlasu a okamžitě hlásily dálnopisem, a v případě potřeby i šifrou, jaké reakce vyvolala mezi obyvatelstvem a „zpravodajskými objekty“ relace ČTK v té době hlášená. Komunisté cílevědomě z celé záležitosti vyeliminovali pověřence vnitra gen. Mikuláše Ferjenčíka jako zodpovědného politického činitele Slovenska z obav, aby o připravované bezpečnostní akci případně neinformoval představitele dalších politických stran národní fronty.

Československý rozhlas přitom v nedělní večerní relaci oznámil, že prezident Edvard Beneš odjel na návštěvu Slovenska. V ranní rozhlasové relaci následujícího dne bylo oznámeno odhalení „žilinské skupiny“, která se mezi

17 Archiv bezpečnostních složek Praha (dále ABS), Kabinet materiálů StB-dokumentace pro školní účely MV, čj. 12824.

jiným měla zabývat i přípravou atentátu na prezidenta republiky. Úřední zpráva pověřenectva vnitra o „odhalení žilinské protistátní skupiny“, byla rovněž zveřejněna v denním tisku a je pochopitelné, že celá záležitost vzbudila mimořádnou pozornost na Slovensku i v českých zemích. Použité formulace (bezpochyby záměr scenáristů – pozn. autora) vyvolaly silné protislovenské nálady v českých zemích. Tato tendence je zřejmá z hlášení státní bezpečnostních orgánů, které monitorovaly situaci na území státu. Například v brněnské, ale i plzeňské oblasti se rozšířila zpráva, že na Edvarda Beneše byl spáchán atentát a že byl vážně zraněn. Teprve po opakování rozhlasové relace ve 12,30 hod. téhož dne byla skutečnost s atentátem uvedena na správnou míru. Komunistům se v průběhu dne podařilo v plzeňské Škodovce, ale i v dalších průmyslových závodech v českých zemích, vyvolat silnou protislovenskou atmosféru. Hlášení státní bezpečnosti v Plzni konstatovalo, že zpočátku byla v některých odděleních závodu rozšířena zpráva o spáchání atentátu na Edvarda Beneše, což vyvolalo mezi dělníky značný rozruch. Po demontování zavádějící informace v Československém rozhlasu rozhořčení směřovalo proti „reakčním“ živlům na Slovensku, přičemž dělníci a část úřednictva požadují okamžitou čistku, objevují se volání po trestech smrti, v odděleních vozidel vzrušení prý dosahuje stupně, že lze očekávat demonstrace proti slovenským živlům. „Příslušníci reakce“ (jak byli v hlášeních státní bezpečnosti shodně označováni členové národně socialistické a lidové strany – pozn. autora) považovali události na Slovensku za prostředek politického zápasu. Mnozí příslušníci „majetných vrstev“ projevovali nervozitu a vybírali statisícové vklady z peněžních ústavů. Někteří jednotlivci se připravovali k výjezdu do zahraničí.¹⁸ V souhrnném zpravodajském hlášení z 15. září 1947 se konstatovalo, že nelibě působila okolnost, že nebyla uvedena konkrétní jména „spiklenců.“ Ve veřejnosti se objevují názory, že „*to by si prý každý mohl najmenovat číslo jakékoliv jen proto, aby uspokojil zneklidněné partyzány, kteří vládě položili podmínku očisty veřejného života do 20. září 1947.*“¹⁹

Vlastní bezpečnostní akce byla za naprostého utajení zahájena již v neděli 14. září 1947 kolem páté hodiny ranní a to současně v Žilině, Nových Zámčích, ve Zvolenu, Košicích a na dalších místech Slovenska. Obě „protistátní

18 ABS, Různé bezpečnostní spisy ze Slovenska, čj. S/2-72-57.

19 Tamtéž.

skupiny”, žilinská a bratislavská, byly „odhaleny” na objednávku před 20. zářím 1947, to znamená před vypršením ultimáta stanoveného Svazem slovenských partyzánů.

V každém případě však českými a slovenskými komunisty fabrikované konstrukce o rozsáhlém protistátním spiknutí (nemajícím obdoby od dob henleinovců, jak se později vyjadřovali vedoucí funkcionáři KSČ – pozn. autora), v němž byli zaangažováni vedoucí funkcionáři Demokratické strany, neodpořovaly skutečnosti a sloužily realizaci jejich mocenských zájmů.²⁰

V průběhu podzimních měsíců, v rámci akce mající krycí název „Spiknutí“, byly pozatýkány stovky osob, mezi nimi osoby, které figurovaly v „Kosorinových zápiscích.“ Přijaté usnesení předsednictva DS z 15. září 1947 rozhodně odmítlo všechny tendenční zprávy rozšiřované některými periodiky o angažovanosti stranických funkcionářů v odhaleném protistátním komplotu. Předsednictvo strany „...se vši rozhodností odmítá tendenční a vědomě zlomyslné zprávy, rozšiřované některými politickými časopisy, jako by tato akce mohla mít jakoukoliv souvislost s činiteli, složkami anebo politikou demokratické strany. Předsednictvo DS nemohlo se zbavit dojmu, že publikování zprávy o odhalení této protistátní akce podezřele zapadá do celkové politické situace na Slovensku, záměrně vyvolané určitými odbojovými složkami.”

Bylo zřejmé, že komunistická strana realizuje svůj scénář změny poměru politických sil na Slovensku za jakoukoliv cenu. DS celou kampaň charakterizovala jako předem připravený a organizovaný nápor, který byl nastoupen při zahájení procesu s Jozefem Tisem před Národním soudem. Ústřední tiskový orgán strany zdůraznil, že „...je svrchovaně podezřelé, že přesně před vypršením ultimáta SSP přichází sedmý odbor Pověřenectva vnitra se senzační-

20 Komunistická strana Slovenska v prvních tiskových komentářích zdůraznila, že je nejvyšší čas, aby se na všech místech skoncovalo s lehkomyšlným bagatelizováním a trestuhodným tolerováním elementů, které v boji za rozvrácení lidově demokratické ČSR se neštítí žádných prostředků. Komunisté vyzvali vedení Demokratické strany, aby s plnou vážností přezkoumalo oprávněné volání slovenského pracujícího lidu po provedení důsledné očisty veřejného a politického života a zajištění bezpečnosti státu. Současně poukázali na to, že právě z hlediska státních zájmů musí nejrůznější ohledy jednoznačně ustoupit stranou. Odhalení domácího „Ústředí Slovenského akčního výboru” v Bratislavě, za jehož hlavního organizátora byl označen velitel 357. dělostřeleckého pluku v Topolčanech major Alexandr Vaško, organicky zapadlo do připraveného scénáře.

mi zprávami o odhalení dvou velkých protistátních afér v Bratislavě a Žilině, v nichž jsou zapleteni tajemníci Demokratické strany Škorvaga a Števík, a co více i dr. Kempný a dr. Bugár, ba mluví se i o členech vlády.”²¹ Kritice bylo podrobeno kádrové obsazení VII. odboru, jehož činnost se orientovala výhradně na sbírání kompromitujících materiálů proti DS. Zároveň se zdůrazňovalo, proč pisatel článku v časopisu „Partizán” z 8. prosince 1946 uveřejnil tehdy otevřený dopis podpředsedovi Sboru pověřenců SNR Rudolfu Fraštackému o údajných kontaktech Jána Kempného se spolkou luďáckého exilu a již tehdy, před „odhalením” protistátního spiknutí, neoznámil tyto skutečnosti bezpečnostním orgánům a pokud ano, proč VII. odbor nepodnikl příslušná opatření proti Jánu Kempnému již v této době. Jmenovaný 1. ledna 1947 podal trestní oznámení na pisatele a zodpovědného redaktora „Partizána”. Argumentovalo se, že kdyby byla tvrzení v článku pravdivá, tak Ján Kempný by se určitě neodhodlal žalovat tiskový orgán SSP. Celá záležitost vzbuzuje dojem, že se proti Demokratické straně a jejím vedoucím funkcionářům pracuje s agenty provokatéry. V důsledku toho se potom „...do celkem jiného světla staví celé spiknutí a pokus zatáhnout do protistátní akce významné činitele Demokratické strany. Zde potom nejde o spiknutí, ale o obyčejný rafinovaně připravený skandál.”²² V podobném duchu byl koncipován dopis Jána Kempného a Miloše Bugára z 9. října 1947 adresovaný ministru spravedlnosti a poslancům imunitního výboru Ústavodárného národního shromáždění. Konstatovalo se v něm, že celá nenávislná kampaň proti DS a oběma generálním tajemníkům strany započala po parlamentních volbách v roce 1946. Do té doby, dokud komunisté věřili v úspěšnost manévru rozštěpit demokratickou stranu, povzbudivě obě osobnosti označovaly jako „pokrokové katolíky.“ Dopis dále obsahoval odvolání na vystoupení Laca Holdoše na důvěrné schůzce KSS v Ružomberku, který seznámil přítomné se scénářem postupu proti Demokratické straně. Uvedený stranický funkcionář zdůraznil, „...že vedení komunistické strany v Československu vypracovalo přesný plán, obsahující 15 bodů, na rozbití tohoto fašistického, luďáckého tábora a uchopení moci do svých rukou. Vzpomenou pouze tři body, vzhledem k tomu, že další nemůžu pro jejich důležitost prozradit. Prvním bodem je, že musíme Demokratické straně za každých okol-

21 Čas, 5. 10. 1947, s. 1.

22 Tamtéž.

ností dokázat její protistátní činnost a na základě tohoto usvědčení rozpustit stranu jako takovou. Druhým bodem naším bude dokázat biskupskému sboru práci fašistickou, kterou ukázat při provádění voleb a všechny zavřít. Třetím bodem naším je, abychom vedoucí činitele Demokratické strany, anebo jejího katolického křídla usvědčili z fašismu, nepřátelství vůči Československé republice a z ní podobných hříchů a tímto titulem všechny zatkli a postavili před lidové soudy, které se postarají o to, aby nám v budoucnosti nepřekáželi.“²³ Oba generální tajemníci v souvislosti se zprávami o návštěvách spojky luďáckého exilu dále zdůraznili, že v průběhu roku 1946 je nenavštívila žádná osoba, která by se vydávala za exponenta Ferdinanda Ďurčanského či Karola Sidora. Teprve v letošním roce na konci července navštívil každého zvláště neznámý člověk, který naznačoval, že chce hovořit o politické situaci a různých nebezpečích hrozících demokracii. Uvedená osoba byla vykázána a celá záležitost oznámena příslušným bezpečnostním orgánům.²⁴ Generální tajemníci zdůraznili, že v první řadě se nejedná pouze o jejich osoby. „*Vrchoří zde promyšlená kampaň, jejímž konečným cílem je likvidace demokratických forem života v ČSR a vůbec všeho, co je nekomunistické.*“²⁵ Poukázali na to, že rozhodujícím motivem pro jejich vstup do politiky byla snaha dosáhnout,

23 ABS, Archiv bývalého politického zpravodajství, čj. 12827.

24 Tamtéž.

Ján Kempný a Miloš Bugár zdůraznili, že mají dojem „...že se jedná o agenta provokatéra, který musel před svými chleboďárci prokázat nějakou činnost a proto si vymyslel a rozšiřoval, že měl důvěrný rozhovor s námi ... nevykládáme možnost, že mohl být v roce 1946 na ústředním sekretariátě DS a tam nás navštívit, ale rozhodně nevedl s námi žádné protistátní řeči. Náš prvotní dojem, že jde o případ agenta provokatéra a že jde o zákeřný plán, rafinovaně vykonstruovaný našimi politickými protivníky na naše zničení, osvědčuje článek zveřejněný v časopise „Partizán“ ze dne 8. XII. 1946.“ V této souvislosti byly nastoleny otázky podobného charakteru, jako v již uváděném ústředním tiskovém orgánu demokratické strany. (Tamtéž). Miloš Bugár začátkem srpna 1947 navštívil hlavního komisaře Státní bezpečnosti Jozefa Ilčíka a stěžoval si, že je všude sledován jemu podřízenými pracovníky. Jozef Ilčík zdůraznil, že žádný rozkaz na jeho sledování nebyl vydán a pokud je sledován, tak se v žádném případě nejedná o příslušníky jeho odboru. Miloš Bugár byl požádán, aby v případě zjištění sledování neznámou osobou, tuto skutečnost nahlásil Státní bezpečnosti, která nechá zjistit totožnost označené osoby. Miloš Bugár se poté již neozval. (ABS, Archiv bývalého politického zpravodajství, čj. 12872).

25 Tamtéž.

aby slovenští katolíci se konečně aktivně a konstruktivně zapojili do výstavby obnoveného Československa. Celá kampaň, v souvislosti s volebními výsledky na Slovensku, vrcholí, jak oba poslanci dále zdůraznili, v nepodložených obviněních z úkladů proti ČSR s tím, že komunisté předpokládají, že se na to nachytá široká veřejnost. Na základě vzorů z jiných zemí se proto sáhlo k osvědčenému receptu „obvinění z vlastizrady.“ Podotkli přitom, že bezpečnostní orgány v postupu vůči nim používají agenta provokatéra.

Závažné bylo, že podané trestní oznámení na Miloše Bugára a Jána Kempného neobsahovalo žádný důkazový materiál. Pouze Rudolf Komandera, který byl zmanipulován státní bezpečností, se stal korunním svědkem proti generálním tajemníkům DS.

Pověřenectvo vnitra na základě Komanderovy výpovědi podalo 26. září 1947 pod čj. 47 703/VII-20/47 trestní oznámení na oba poslance a generální tajemníky Demokratické strany pro podezření z trestných činů podle zákona na ochranu republiky. Státní zastupitelství v Bratislavě na základě trestního oznámení požádalo tentýž den (to znamená 26. září 1947 – pozn. autora) vyšetřujícího soudce, aby na základě § 40 trestního řádu, prostřednictvím Hlavního státního zastupitelství, požádal o zrušení imunitního práva obou poslanců z důvodů stíhání pro zločin přípravy úkladů a aby zabezpečil příslušný důkazový materiál.

Krajský soud v Bratislavě poté oficiálně požádal předsednictvo Ústavodárného národního shromáždění v Praze (pod čj. NT XVIII. 416/194 – pozn. autora) o zrušení imunitního práva poslanců Miloše Bugára a Jána Kempného.²⁶ Součástí uvedené žádosti byl zároveň i opis protokolu z uskutečněného výslechu obviněného Rudolfa Komandery, protokol o svědeckém vyslechnutí Miloše Bugára a Jána Kempného, protokol o výsleších Vladimíra Jankoviče, Otty Obucha a Františka Nádašského, provedených na VII. odboru pověřenectva vnitra. K tomu byly přiloženy některé základní dokumenty Slovenského akčního výboru v zahraničí. Poslanci Miloš Bugár a Ján Kempný, na zasedání imunitního výboru ÚNS 14. října 1947, ve svých vystoupeních zdůraznili odanost republiky a vyhlásili, že se nedopustili žádných trestných činů, které

jsou jim připisovány. Zároveň oznámili své rozhodnutí dobrovolně se vydat soudu s cílem obhajoby své cti.²⁷

Imunitní výbor v závěru jednání, na základě provedeného hlasování (12 hlasů proti 4 hlasům – pozn. autora) nakonec schválil usnesení, v němž doporučil plénu Ústavodárného národního shromáždění, aby bylo vyhověno žádosti Krajského soudu v Bratislavě ze dne 29. září 1947 č.j. NT XVIII-416/47 o vydání poslanců dr. Jána Kempného a dr. Miloše Bugára k trestnímu stíhání pro trestné skutky v žádosti uvedené.²⁸ V další přijaté rezoluci (schválené v poměru 11 : 7 – pozn. autora) navržené zpravodajem výboru, se zdůrazňovalo, že parlament vydal oba poslance pouze k soudnímu vyšetřování a stíhání. V této souvislosti se ukládalo ministru spravedlnosti, aby urychlil trestní řízení proti jmenovaným a do jednoho měsíce podrobně informoval zasedání imunitního výboru o konkrétním stavu a dosažených výsledcích probíhajícího trestního řízení. Proti rezoluci byli pouze poslanci za komunistickou stranu.²⁹

Zasedání pléna Ústavodárného národního shromáždění 16. října 1947 mělo taktéž velice bouřlivý průběh. Zpravodaj imunitního výboru seznámil poslance se žádostí Krajského soudu v Bratislavě, již byl parlament požádán o souhlas k trestnímu stíhání obou poslanců demokratické strany pro zločin přípravy úkladů proti ČSR a dále s přijatými závěry imunitního výboru. Generální tajemník Demokratické strany Fedor Hodža, který vystoupil jako první v diskusi, zdůraznil, že jeho strana na čele s vedením, odsuzuje protistátní

27 Tamtéž.

28 Tamtéž.

Proti vydání obou poslanců hlasovali tři poslanci za Demokratickou stranu a jeden za Československou stranu lidovou.

29 ABS, Archiv bývalého politického zpravodajství, čj. 12827.

Oba generální tajemníci a poslanci Demokratické strany byli na základě příkazu ministerstva vnitra sledováni a v případě pokusu o útěk za hranice ČSR mělo dojít k jejich zadržení a eskortování na VII. odbor Pověřeneckva vnitra. Popisy jejich osob byly dány k dispozici všem hraničním přechodům a kontrolním stanicím na letištích. Vchod do budovy Ústavodárného národního shromáždění byl hlídán osmi příslušníky Státní bezpečnosti a k dispozici byly dva automobily s třemi dalšími muži. (Podrobněji JABLONICKÝ, J.: Generální tajemníci Demokratickej strany z parlamentu do väzenia. In: *Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy*. I, 1998, č. 1. JABLONICKÝ, J.: Kriminalizovanie Demokratickej strany – prípad Obuch a spol. In: *Podoby násila*. Bratislava 2000.)

činnost domácího ilegálního hnutí i ľudácké emigrace.³⁰ Zároveň se pokusil odhalit zákulisní plány komunistické strany a napadl její totalitní praktiky. Na Slovensku neexistuje pouze politické podzemí, jak dále podotkl, ale i politické podsvětí, které v současném období snad nepřipravuje úklady státu, ale jeho demokratickému zřízení, demokratickým svobodám a demokratickému způsobu života. „*Tak jako musí být zlikvidována protistátní ilegalita, musí být zlikvidovány i ty nezodpovědné elementy, které se pohybují na okraji našeho veřejného života a pod přímou anebo nepřímou ochranou politických stran a mocenských organizací rozvracejí náš veřejný život.*”³¹ V této souvislosti zároveň ostře napadl nezákonnou činnost bezpečnostních orgánů. Jeho projev se setkal se souhlasným potleskem i dalších nekomunistických poslanců.

Za zcela bezprecedentní lze označit vystoupení ministra vnitra Václava Noska, zařazené navíc mimo ohlášený program jednání pléna parlamentu. Kategoricky přitom odmítl vývody Fedora Hodži a obvinil jej z toho, že dělá advokáta dvěma podezřelým poslancům, k čemuž nemá žádné morální oprávnění, vzhledem k tomu, že je sám podezřelý z konkrétní účasti na ničení kompromitujících dokumentů v kabinetu podpředsedy vlády Jána Ursínyho.³² Noskovo obvinění Fedora Hodži přitom postrádalo jakéhokoli reálného základu.

30 Zasedání se zúčastnil Klement Gottwald a někteří další členové vlády republiky.

31 Čas, 18. 10. 1947, s. 1.

Ústřední tiskový orgán strany napsal, že „...vyhlášení dr. Bugára a dr. Kempného na včerejší schůzi zanechala u každého přítomného hluboký dojem. A snad trochu přispěla k pochopení toho, proč Demokratická strana má nyní důvěru v jejich charakter; v jejich upřímné československé vlastenectví a proto v jejich nevinu.” (Tamtéž).

32 Ministru spravedlnosti Prokopovi Drtinovi bylo uloženo, aby urychlil trestní řízení proti oběma poslancům a do jednoho měsíce poslal členům imunitního výboru zprávu o stavu trestního řízení. Demokratická strana podrobila tvrdé kritice ničím nepodložená obvinění Fedora Hodži. „*Ministr vnitra si nemůže dovolit takto vystoupit ani na shromáždění své vlastní strany v nějaké Zlamané Lhotě. Jsme z povoláního místa zmocnění vyhlásit, že poslanec dr. Fedor Hodža se nezúčastnil žádného ničení spisů protistátního zaměření, tím méně radil, co má být zničeno a odstraněno a co ne. Jakákoliv účast na případu v kabinetu Ursínyho, anebo pouze zakrytí protistátního hnutí, ba i jen podezření z jakékoliv účasti dr. Hodžu na tomto krytí je absurdní.*” (Čas, 19. 10. 1947, s. 1.)

Mezitím však vrcholila kauza kolem obou generálních tajemníků demokratické strany. Ústavodárné národní shromáždění nakonec hlasy poslanců komunistické strany, sociálně demokratické strany a národně socialistické strany vyhovělo žádosti Krajského soudu v Bratislavě o vydání obou poslanců na trestní stíhání³³ pro zločiny podle § 2 písm. a/, § 15 a § 25 zák. č. 320/1940 Sb. Tentýž den v odpoledních hodinách se dostavili oba poslanci, doprovázeni obhájcem advokátem Michalem Zibrínem do kanceláře hlavního státního zastupitelství v Bratislavě a prohlásili, že vzhledem k tomu, že byli vydáni parlamentem na stíhání pro výše uvedené zločiny, dávají se k dispozici řádnému soudu na další pokračování.³⁴ Hlavní prokurátor poté doporučil státnímu zastupitelství v Bratislavě, aby podalo vyšetřujícímu soudci návrh na nařízení předběžné vazby na oba politiky. Uvedený požadavek byl realizován 16. října 1947. O čtyři dny později obdržel Krajský soud v Bratislavě od předsednictva Ústavodárného národního shromáždění příslušnou dokumentaci týkající se zrušení imunitního práva obou poslanců. V následujících dnech byli vyslechnuti obvinění poslanci a dále svědci František Nádašský, Vendelín Jankovič a Alfréd Stach, kteří vypovídali na základě požadavků a nátlaku vyšetřovatelů Státní bezpečnosti. Základem trestního jednání se stala výpověď Rudolfa Komandery. Oba dva poslanci závažné obvinění z trestných činů kategoricky popřeli.

Pověřenectvo spravedlnosti učinilo na Rudolfa Komanderu trestní oznámení pro činnost, kterou vykonával jako funkcionář Slovenského revolučního odboje. V souvislosti s jeho případem bylo celkově zatčeno 65 osob, s nimiž měl jmenovaný podle scénářů bezpečnostních orgánů aktivně „spolupracovat“. Kvalifikaci trestné činnosti uvedených osob však nebylo možné stanovit, neboť státní zastupitelství v Bratislavě obdrželo pouze velice stručná trestní

33 Ústřední tiskový orgán demokratické strany při komentování celé záležitosti zdůraznil, že žádost Krajského soudu v Bratislavě o vydání Jána Kempného a Miloše Bugára se opírá pouze o výpověď jediného agenta Ferdinanda Ďurčanského (rozuměj Rudolfa Komanderu – pozn. autora) před státně bezpečnostními orgány a potom i před vyšetřujícím soudcem. Obě výpovědi si v mnoha směrech odporovaly. Nejen poslanci Demokratické strany, ale prakticky všichni členové imunitního výboru neměli možnost důkladného seznámení s obsahem spisů vyšetřujících orgánů ministerstva spravedlnosti. (*Čas*, 21. 10. 1947, s. 1).

34 „*S JUDr. Jánom Kempným nielen nad zažltnutými stránkami histórie. Nikdy som sa politikom stat' nechcel ...*“ *Srv. Nové Slovo*, 22. 3. 1990, s. 22.

oznámení bez jakýchkoliv protokolů z provedených výslechů a bez podrobnějšího klasifikování jejich protistátní činnosti. Ze 65 oznámených osob se jich přitom nacházelo šedesát jedna ve vazbě a na čtyři osoby učinila Národní bezpečnost trestní oznámení bez vazby. Soudní vazba byla přitom nařízena proti 47 osobám, přičemž 14 osob VII. odbor nedal do konce října 1947 soudu k dispozici. Z oznámených osob přitom nebyl nikdo propuštěn na svobodu. Situace byla zkomplikována tím, že mimo obviněného Rudolfa Komandery (klíčové osoby v plánech VII. odboru) nemohla být žádná jiná osoba soudně podrobně vyslechnuta, neboť podaná trestní oznámení nedávala k tomu dostatečné podklady a potřebný důkazový materiál. VII. odbor přitom neakceptoval několikrát urgovaná podrobná trestní oznámení. Státní zastupitelství v Bratislavě přitom naposledy (22. října 1947) požádalo VII. odbor o zaslání uvedených materiálů, včetně dodání obviněných osob do věznice Krajského soudu. O dva dny později potom došla odpověď, že VII. odbor obviněné postupně dodá a všechny další uvedené požadavky bude akceptovat do 1. listopadu 1947, pokud se nevyskytnou nějaké nové okolnosti. Ani tento slíbený termín však nebyl dodržen. Pověřenectvo vnitra až teprve 11. listopadu 1947 podalo první trestní oznámení na 57 obviněných. Jednalo se o „Závěrečné trestní oznámení ve věci Rudolfa Komandery a spol. přípravy úkladů o Republiku“ zpracované VII. odborem pověřenectva vnitra 27. října 1947 s příslušnými protokoly z výslechů obviněných.³⁵

Pověřenectvo spravedlnosti zaslalo 7. listopadu 1947 přepis pověřenci vnitra, v němž na příkladech dokumentovalo nezákonné praktiky státně-bezpečnostních orgánů s požadavkem, aby vězněné osoby, držené protiprávně na VII. odboru pověřenectva vnitra, byly okamžitě vráceny a odevzdány soudním orgánům, spolu s protokoly z výslechů a dalším důkazovým materiálem. Bez uvedené dokumentace soudní orgány nebyly schopny provádět vyšetřování a navíc těžko mohly nařizovat, respektive prodlužovat vazbu v těch případech, kde absentovalo doznání obviněného a chyběl nezbytný důkazový materiál. „*Pane pověřenče*“, jak se konstatovalo v přípisu, „*prosím, račte pro budoucnost zařídit vše potřebné, aby VII. odbor a další bezpečnostní orgány*

urychleně vybavovaly příkazy vyšetřujícího soudce a státního zastupitelství podle trestního řádu."³⁶

Vyšetřující soudce v trestní věci proti oběma poslancům demokratické strany vyslechl řadu svědků. Zároveň požádal 29. října 1947 o zproštění mlčenlivosti některých pracovníků pověřenectva vnitra a jejich výslech. Konkrétně se jednalo o přednostu oddělení VII. odboru Jozefa Ilčíka, dále Alexandra Ilčíka a štábního kapitána Jozefa Pavelku. Uvedené žádosti nebylo vyhověno, ačkoli vyšetřující soudce ji naposledy 10. listopadu 1947 urgoval.³⁷

Vyšetřující soudce současně předpokládal urychlené výslechy dalších osob a to Marie Filipičové a dále hlavních svědků Rudolfa Komandery a Otto Obucha. Státní bezpečnost uvedené osoby k soudu nedopravila a to i přesto, že o jejich předvedení vyšetřující soudce žádal naposledy 7. listopadu 1947.³⁸ K trestní věci proti Rudolfu Komanderovi (jednalo se o trestní věc proti 67 osobám – pozn. autora) připojilo pověřenectvo vnitra pouze protokoly z výslechu tří obviněných – a to ještě ne hlavních. Další protokoly zaslány nebyly a rovněž žádný jiný důkazový materiál. Rudolf Komandera byl k soudu dopraven pouze na pár hodin a od 28. září 1947 se permanentně nacházel na pověřenectvu vnitra.³⁹

36 SNA, Hlavné štátne zastupiteľstvo (dále HŠZ) 1947, čj. IV/841.

37 A PČR, Ústavodárné národní shromáždění, Zápisy o schůzích výboru imunitního (1946 – 1948), zasedání IV, 25. 11. 1947, kr. 23.

38 SNA, HŠZ 1947, čj. IV/85, kr. 267.

39 Tamtéž.

Závažnost situace v používání nezákonných postupů v činnosti státní bezpečnosti odrážel přípis pověřence spravedlnosti ze 7. listopadu 1947 adresovaný pověřenci vnitra. Konstatovalo se v něm, že „podle § 86 a 109 Trř. VII. odbor pověřenectva vnitra je v trestných věcech povinen splnit příkazy vyšetřujícího soudce a státního zástupce. T. č. na VII. odboru je 6 obviněných: R. Komandera, Dr. Kružliak, Dr. Rajec, Obuch: jež slíbil do 1. listopadu 1947 se vrátit. Pověřenectvo vnitra zadržováním obviněných a tím, že vůbec žádný materiál vyšetřujícímu soudci nedodává, brzdí celý běh vyšetřování. Za státní zastupitelství a soudy odmítám zodpovědnost za pomalé vybavování věci. Žádám, raďte nařídít, aby do 3 dnů vězni byli vráceni a odevzdáni soudu a aby byly dodány protokoly sepsané se všemi obviněnými a usvědčující materiál. Bez toho vyšetřující soudce nemůže vyšetřovat a on anebo obžalovací senát stěží může nařídít, respektive prodloužit vazbu v těch případech, kde není ani doznání obviněného ani žádný důkaz.“ (A PČR, Ústavodárné národní shromáždění, zápisy o schůzích výboru imunitního 1946-1948. Zasedání imunitního výboru 25. 11. 1947, kr. 23.)

Státní zastupitelství v Bratislavě podalo obžalobu Státnímu soudu na Miloše Bugára a Jána Kempného a spol. (celkem 14 osob – pozn. autora) a obvinilo je, že vyvíjeli úsilí směřující k rozbití ČSR a znovuvytvoření slovenského státu. Obžalovací spis, uložený ve Slovenském národním archivu v Bratislavě,⁴⁰ na první pohled vytváří dojem, že se jednalo o rozsáhlé spiknutí, v němž vše do sebe bezchybně zapadalo. Celá konstrukce však byla směsicí polopравd a lží s cílem rozbít Demokratickou stranu a vytvořit podmínky k nastolení mocenského monopolu komunistické strany v celém státě.

* * *

Vykonstruované politické procesy začaly být v Československu připravovány ještě před nastolením komunistického monopolu moci v únoru 1948, a to ještě bez účasti sovětských poradců v bezpečnosti. V Československé republice v průběhu druhého poválečného roku docházelo k nezákonnostem a porušování lidských práv. Ministerstvo spravedlnosti v Praze a pověřenectvo spravedlnosti v Bratislavě k celé kauze zaujaly stanoviska, že podle výsledků dosavadního řízení se zdá, že „*trestní věc proti poslanci dr. Milošovi Bugárovi nesouvisí s činností obviněných v trestní věci proti Rudolfovi Komanderovi a spol. Tato okolnost však se nedá dosud spolehlivě tvrdit, poněvadž není známa činnost ostatních obviněných. Bez znalosti celého materiálu v trestní věci proti Komanderovi a spol. nemožno posuzovati věc proti poslancům Bugárovi a Kempnému.*”⁴¹

Komunistická strana bezprecedentní účelovou kampaní proti demokratické straně a evokováním atmosféry ohrožení poválečného československého vývoje, cílevědomě maskovala skutečné záměry na dosažení změny poměru sil na slovenské politické scéně, jako předpokladu na cestě nastolení svého mocenského monopolu v celém státě.

První část scénáře byla splněna. Vedení KSČ a KSS na konci října 1947 dospěla k závěru, že nastala vhodná situace pro řešení jimi vyvolané politické krize na Slovensku. Do hry vstupoval osvědčený faktor v podobě nátlakových

40 SNA, HŠZ 1947, čj. IV/841, kr. 257.

41 A PČR, Ústavodárné národní shromáždění, Zprávy o schůzích výboru imunitního (1946-1948), zasedání IV., 25. 11. 1947, kr. 23.

kampaní prostřednictvím jimi ovládaných zájmových organizací. Sjezd závodních rad v bratislavské Redutě 30. října 1947 v přijaté deklaraci požadoval odstoupení dosavadního výkonného orgánu moci na Slovensku a vytvoření nového, který by svým složením dával záruky provedení důsledné očistné akce na Slovensku.⁴² Předseda Sboru pověřenců Gustáv Husák následující den, proti vůli většiny pověřenců za Demokratickou stranu, neoprávněně ohlásil demisi Sboru pověřenců.⁴³ Vzhledem k tomu, že se na Slovensku v otázce uváděné demise nepostupovalo demokratickou cestou, tak předseda národně socialistické strany Petr Zenkl požádal o urychlené svolání Národní fronty s cílem projednat vzniklou situaci. Na uvedené jednání, které se mělo konat 4. listopadu 1947, komunistická strana bez konzultací se svými politickými partnery pozvala zástupce zájmových organizací, a to odborů a odbojářů. Generální tajemník národně socialistické strany Vladimír Krajina oznámil Klementu Gottwaldovi, že jeho strana je ochotna zúčastnit se jednání skutečně Národní fronty za účasti zástupců všech politických stran, bez představitelů zájmových organizací. Oznámil dále, že funkcionáři budou čekat v kanceláři předsedy strany, zda dojde ke změně situace. Obdobná prohlášení učinili generální tajemník lidové strany Alois Klimek, Fedor Hodža za DS a B. Beharka za Stranu svobody. Po těchto prohlášeních opustili zástupci uvedených politických subjektů zasedací místnost.⁴⁴

Předseda sociálně demokratické strany Zdeněk Fierlinger navrhl jakýsi kompromis, podle něhož se měli úvodní části zasedání Národní fronty zúčastnit zástupci pozvaných zájmových organizací s tím, že v dalším jednání se přihlédne k jejich stanoviskům. Poté byla schůze přerušena a v přestávce zaujal roli vyjednávače generální tajemník KSČ Rudolf Slánský, který telefonicky oznámil Vladimíru Krajinovi, že lidová strana přistoupila na zprostředkující návrh sociálních demokratů a vyzval jej, aby se národní socialisté k němu přidali. Alois Klimek však Vladimíru Krajinovi oznámil, že žádný takovýto návrh neakceptoval. Základ pro další jednání se pokusil vytvořit Petr Zenkl

42 Rozhodující střetnutí. Dokumenty o činnosti KSČ od slovenské politické krize do února 1948. Praha 1979, s. 41.

43 Podrobněji o řešení politické krize na Slovensku BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava 1993, s. 208 – 225. Dále KAPLAN, K.: *Pět kapitol o únoru*, s. 220 – 265.

44 Národní archiv (dále NA) Praha, Pzst. P. Drtina, čj. 7-34-1-9, kr. 39.

osobním dopisem Klementu Gottwaldovi. V průběhu rozhovoru, který měl Vladimír Krajina s Klementem Gottwaldem při doručení dopisu, byla domluvena schůzka předsedů politických stran s cílem dosáhnout dohodu. Uvedená schůzka byla bezvýsledná, neboť Klement Gottwald kategoricky trval na svém stanovisku, že jednání Národní fronty se mohou zúčastnit zástupci zájmových organizací, které pozval.

Klement Gottwald po krachu uvedené porady zahájil pokračování zasedání svých straníků za účasti zástupců KSČ a KSS, zástupců Ústřední rady odborů (Antonín Zápotocký a Evžen Erban), zástupců Jednotného svazu českých zemědělců (Mikuláš Volavka), Slovenské odborové rady (František Zupka), Svazu vojáků povstání (Igor Daxner a Karol Šmidke) a sociální demokracie, zastupované Zdeňkem Fierlingerem a Vojtěchem Erbanem. Posledně jmenovaný vyhlásil, že zástupci strany nejsou zmocněni svým předsednictvem jednat a že si musí vyžádat směrnic. Klement Gottwald poté pověřil Václava Kopeckého, Mikuláše Volavku a Evžena Erbana zpracováním prohlášení pro sdělovací prostředky, které bylo politicky účelové, neobjektivní a neodpovídalo reálné skutečnosti.⁴⁵ Následující den se na území Slovenska konala jednodohodová generální stávka, vyhlášená z podnětu odborářského sjezdu. Komunisté požadovali, aby v novém orgánu výkonné moci na Slovensku neměla žádná politická strana většinu a byli v něm zastoupeny dvě malé politické strany, odbory a odbojové organizace. Pro sebe žádali důležitá pověřenectva.⁴⁶ Vedení Demokratické strany nezbývala jiná možnost, než vyslovit souhlas s tím, aby ve Sboru pověřenců neměl žádný politický subjekt většinu, což lze považovat za maximum jeho ústupků. Počátkem listopadu 1947 přijel do Bratislavy předseda vlády Klement Gottwald, aby osobně vedl jednání o slo-

45 Tamtéž.

46 Komunisté chtěli ve Sboru pověřenců obsadit následující funkce: předsedu, pověřence školství, průmyslu, sociální péče a spravedlnosti. Klement Gottwald na jednání Předsednictva SNR v Bratislavě 10. listopadu 1947 vystoupil s návrhem na přijetí dodatku ke „třetí pražské dohodě“, který by umožňoval řešit politickou krizi bez souhlasu demokratické strany. Její zástupci měli k návrhu pouze věcné a formální výhrady. Uvedený návrh se nakonec realizoval prostřednictvím interního výkladu ustanovení článku II., odseku 2 „třetí pražské dohody“, schváleného vládou ČSR 18. listopadu 1947. (BARNOVSKÝ, M.: *Tri pražské dohody*. In.: *Česko-slovenské vztahy – Slovensko – české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997*. Liberec 1998, s. 125.)

žení nového Sboru pověřenců. K dohodě však pro odpor Demokratické strany nedošlo. Po návratu do Prahy požadoval předseda vlády společný postup všech českých politických stran proti DS. Tentokrátě však narazil a setkal se s odporem u národně socialistických a lidoveckých partnerů ve vládní koalici, kteří vyslovovali oprávněné pochybnosti o rozsahu protistátního spiknutí a odmítali jeho spojitost s Demokratickou stranou.

Vývoj v rámci české Národní fronty ovlivnil další průběh „výroby spiknutí“ na Slovensku. Do té doby souhlas, či případné neutrální postoje lidovců a národních socialistů, přerostly ve všeobecnou nedůvěru ve správnost předkládaných obvinění. Vyšetřování prováděná bezpečnostními orgány byla nevěrohodná a navíc bylo zřejmé, že státní bezpečnostní orgány pracovaly s agenty – provokatéry.

Změna stranickopolitické struktury na Slovensku se komunistické straně podařila zčásti. V novém VIII. Sboru pověřenců, jmenovaném předsednictvem SNR 19. listopadu 1947 se souhlasem vlády republiky z předcházejícího dne, měla DS šest míst, komunisté pět a po jednom postu získala sociální demokracie (po sloučení se Stranou práce), dále Strana svobody a dvě místa připadla odborníkům bez stranické příslušnosti.⁴⁷ Komunistům se podařilo dosáhnout, že stranická skladba Sboru pověřenců neodpovídala výsledkům voleb z 26. května 1946, ale na straně druhé neprosadili, aby se do Sboru pověřenců dostali zástupci jimi ovládaných odbojových a odborových organizací. Dále se jim nepodařilo úplně rozložit či úplně zlikvidovat Demokratickou stranu a ne-realizovaný zůstal rovněž požadavek změn v nižších orgánech, podle vzoru výkonného orgánu moci na Slovensku.⁴⁸ Do nejmenších detailů připravený

47 Gustáv Husák v rozhlasovém projevu o úkolech nového Sboru pověřenců 22. listopadu 1947 zdůraznil, že rozvětvené skupiny záškodníků a nepřátel státu, pracujících v duchu pokynů fašistické emigrace, nacházející se ve špiónážních službách cizích nepřátelských mocností, jsou jednou z hlavních příčin všech těžkostí. To je práce všech těch Kempných, Stašků a stovek ostatních spiklenců a rozvratníků, jejichž zločinné plány proti republice a slovenskému lidu byly odhaleny a kteří se budou ze své zločinné činnosti brzy odpovídat před lidovými soudy. (HUSÁK, G.: *Z bojů o dnešek*. Praha 1973, s. 361.)

48 Předseda vlády Klement Gottwald při příležitosti slibu nového Sboru pověřenců 20. listopadu 1947 prohlásil, že „*důsledně bude pokračováno v odhalování a zneškodňování luďáckých protistátních spiklenců a rozvratníků. Od všech slovenských stran bez rozdílu se žádá, aby se od těchto živlů nejen jasně a nedvojsmyslně distancovaly, ale aby je také aktivně pomáhaly potírat. Vše-*

scénář postupu proti DS se tak podařilo naplnit pouze zčásti. Na Slovensku se vytvořila zcela zvláštní „patová situace.“ DS, i když oslabená, zůstávala i nadále součástí politického spektra a ve složitých podmínkách se připravovala na stranický sjezd. Rozpory se však vyskytly i mezi samotnými příslušníky komunistické strany, jejichž ultraradikální část vyjadřovala nespokojenost s tím, že se nevyužila příhodná situace k řešení mocenskopolitického střetu.

Navíc politická krize na Slovensku a její řešení začalo pro české a slovenské komunisty přinášet nepříjemné důsledky. Vyšetřování „spiknutí“, prováděné orgány resortu spravedlnosti v Praze, zřetelně ukazovalo, že komunisté v bezpečnosti na základě pokynů stranických sekretariátů, vykonstruovali věcnými argumenty nepodložený „protistátní komplot.“ Navíc zatčené osoby postupně odvolávaly výpovědi vynucené násilím a mučením, celá problematika se dostala na stránky periodik v celé republice a začala se projednávat na půdě sněmovny i jejích jednotlivých výborů.

Situací na Slovensku, v souvislosti s odhalením „protistátního spiknutí“ a řešením politické krize, se zabývala vláda republiky na 113. schůzi 5. listopadu 1947. Vyslechla zprávu ministra vnitra a pověřence vnitra o státně bezpečnostní situaci na Slovensku a dále projednala otázky související s vytvořením nového Sboru pověřenců. Václav Nosek v obsáhlém vystoupení uvedl, že v průběhu vyšetřování bylo zatčeno 450 osob. Dále zdůraznil, že jakmile Státní bezpečnost soustředila úsilí na odhalení spiknutí, tak Demokratická strana zorganizovala kampaň proti bezpečnostním orgánům, která nalezla kladnou odezvu u nekomunistických politických stran v českých zemích. „*Místo aby se náš tisk a všichni političtí činitelé bez výhrad postavili za naši státní bezpečnost, bylo spiknutí bagatelizováno. Vyšetřovací orgány byly obviněny ze zaujatosti a odhalené spiknutí bylo označováno dokonce za výmysl komunistické strany, která prý se tímto ‚trikem‘ chce na Slovensku uchopiti*

becné ‚osvědčování se‘, a všeobecné ujišťování o loajalitě k republice dnes už nestačí a nemůže být samo osobě bráno za bernou minci. Běží ne o teoretický, nýbrž o praktický, konkrétní příklad spiknutí proti republice a na postoji vůči tomuto konkrétnímu spiknutí se bude posuzovat, jaký kdo má poměr k republice. To například znamená, že za obhájce luďáckých protistátních spiklenců a rozvratníků bude považován každý, kdo v souvislosti s jejich odhalením napadá, špiní a pomlouvá orgány Národní bezpečnosti, i kdyby se přitom stokrát slovy ‚osvědčoval‘, že je proti spiklencům všeobecně.“ (GOTTWALD, K.: Spisy. Sv. XIV. Praha 1958, s. 172.)

terorem moci na úkor většiny."⁴⁹ Ministr vnitra dále vyzval všechny přítomné členy vlády, aby si důkladně prohlédli předložené fotokopie zabavených kompromitujících materiálů, mezi nimiž nechyběly dokumenty Slovenského akčního výboru v zahraničí podepsané Ferdinandem Ďurčanským a Štefanom Polakovičem, nejrůznější hlášení „bratislavského ústředí" představitelům politického exilu, důvěrné dopisy Otty Obucha a podobně. Václav Nosek současně provedl podrobný rozbor příčin, proč očista veřejného a politického života na Slovensku nebyla provedena důsledně a v této souvislosti se zmínil o „dubnové dohodě." Charakterizoval ji jako pakt Demokratické strany se zdiskreditovaným politickým katolicismem, který legalizoval luďáctví a přivedl je k politickému životu. Pozornost členů vlády dále vzbudilo vyhlášení ministra o tom, že orgány státní bezpečnosti doposud soustřeďovali pozornost na spiklence a osoby stojící v pozadí příprav protistátních akcí. „*Dnes však je nutno pozvednouti hlas také proti jejich veřejným zastáncům v demokratické straně, bez jejichž podpory a pomoci by z luďáckého úsilí nikdy nemohlo vyrůst to, co dnes znovu tak nebezpečně ohrozilo republiku.*"⁵⁰

V této souvislosti položil závažnou otázku, zda je možné věřit slavnostním proklamacím vedení DS, které na druhé straně dává své tiskové orgány k dispozici štvavým útokům proti bezpečnostním orgánům republiky a k obhajobě rozvrtníků a zrádců. Ministr vnitra dále upozornil přítomné, že mezi zatčenými je převážná většina členů Demokratické strany a dokumentoval to stranickepolitickou příslušností osmi členů předsednictva Slovenského akčního výboru v Bratislavě. Poté uvedl konkrétní údaje o „protistátní činnosti" generálních tajemníků Demokratické strany Jána Kempného, Miloše Bugára a Fedora Hodži. Současně nastolil i záležitost bývalého náměstka předsedy vlády za Demokratickou stranu Jána Ursínyho.⁵¹

49 Vojenský ústřední archiv Praha (dále VÚA), Politický kabinet ministra národní obrany 1947 (dále PKM), čj. 12362.

50 Tamtéž.

51 Tamtéž.

Bezpečnostní orgány shromažďovaly materiál směřující ke kompromitaci dalších vedoucích funkcionářů Demokratické strany. Obviněným osobám pokládaly účelově zaměřené otázky, zda mají informace, že předseda strany Jozef Lettrich, podpředseda vlády Ján Ursíny, podpředseda Sboru pověřenců Rudolf Frašťacký, pověřenci Emanuel Böhm a Kornel Fillo a mnozí další mají spojení s protistátními agenturami v zahraničí. Zda Jozef Lettrich v průběhu návštěvy

Ministr vnitra v závěru vystoupení kategoricky prohlásil, že provedené vyšetřování ukázalo, že se jedná vesměs o členy DS. „*Na mnohé z nich byl předložen před několika měsíci Národní frontě usvědčující materiál o jejich kolaborantství a bylo žádáno jejich odstranění, ovšem marně.*”⁵² V současném období, jak dále podotkl, orgány státní bezpečnosti přistupují k odhalení Sidorovy skupiny.⁵³ Zmínil se o tom, že v nejbližší době navrhne příslušná opatření pro všechny resorty, která by umožnila bezpečnostním orgánům republiky důsledně čelit všem rozvratným plánům a špionáži.

Za národně socialistické ministry zaujal kritické stanovisko k vystoupení Václava Noska ministr spravedlnosti Prokop Drtina. Zdůraznil, že jeho strana je pro přímé potrestání skutečných viníků, bez ohledu na jejich jakékoliv, byť i ústavní funkce. Kategoricky požadoval, aby neprávem obvinění dostali plnou možnost prokázat svoji nevinu před nezávislým soudem. „*Dosavadnímu postupu ministra vnitra i příslušných rezortně odpovědných členů vlády, musíme vytknout, že o některém průběhu vyšetřování se členové vlády dovídají, tak jako naše ostatní veřejnost, někdy z ústředního tiskového orgánu strany pana ministra, což podle našeho přesvědčení úkoly vyšetřovacích orgánů bezpečnostních i veřejné žaloby jenom ztěžuje a není vyloučeno, že někdy i maří. Stejně se ohrazujeme proti tomu, aby tyto úkoly očisty našeho veřejného života od živlů státu nepřátelských byly spojovány s útoky proti kterékoliv straně Národní fronty, pokud by výsledky trestního řízení neprokázaly, že skutečně vedení některé politické strany je za jakékoliv protistátní akce odpovědno, konstatujeme, že skutečnost, že tohoto momentu bylo už v části našeho tisku*

v USA navazoval s nimi kontakty a či jim mravně a materiálně vypomáhaly. (SNA, PV – Sekr./ F 1946 – 1948, nezařazené spisy, kr. 3). Státní bezpečnost od jarních měsíců 1947 sledovala náměstkyně předsedy vlády Jána Ursínyho, ale i Jozefa Lettricha a další funkcionáře Demokratické strany. (ABS, Kabinet materiálů StB-dokumentace pro školní účely MV, čj. 12827.)

52 VÚA Praha, PKM 1947, čj. 12362.

53 Václav Nosek v této souvislosti konstatoval: „*Mohu vám pánové důvěrně oznámiti, že okupační úřady v Rakousku nám na naše požádání vydaly jednu z hlavních spojek velezrádce Sidora. Nelze dnes ještě říci, jak je skupina Sidorových spolupracovníků početná. Je to skupina starých luďáků, usilujících o návrat Sidorův do ČSR a o jeho návrat do československé politiky, aby se znovu pokusil o to, co se Sidorovi již jednou nepodařilo.*” (VÚA Praha, PKM 1947, čj. 12362).

k účelům stranicko-politického zápasu zneužito, ztížilo velmi očistu našeho veřejného života ... očista musí být provedena proti všem protistátním, nebo v době okupace se provinivším jednotlivcům, ať dnes patří ke kterékoli politické straně."⁵⁴ Vláda republiky na tomto zasedání, vzhledem k závažným skutečnostem týkajících se Jána Ursínyho, dále rozhodla o zřízení zvláštní komise ministrů, která měla provést všestranné posouzení a osvětlení případu odstoupivšího náměstka předsedy vlády za demokratickou stranu.

O jedenáct dní později vzbudilo mimořádný rozruch vystoupení předsedy DS na veřejné manifestaci v Bratislavě, v němž bezpečnostní orgány otevřeně obvinil ze zneužívání státní moci. Jozef Lettrich prohlásil, že „*my demokraté, rádi a se zadostiučiněním bereme na vedomí, že naše bezpečnostní orgány odvrátily od nás nejen nebezpečí banderovských tlup, ale i protistátního komplotu. Máme plné porozumění pro jejich těžkou a zodpovědnou práci a chceme jim být v tomto záslužném poslání nápomocni. Nelze však nepozvednout náš hlas proti tomu, aby se státní orgány zneužívaly buďto ke znemožňování a odstavování politických odpůrců, anebo během vyšetřování k brutálnímu vynucování doznání. Máme dost usvědčujících důkazů na to, jak se v tomto směru záměrně jde proti činitelům Demokratické strany, jak v jistém časopisu ohlašují budoucí aféry a skandály obyčejně z nejbližšího okolí některého vedoucího pracovníka naší strany a jak vzápětí na to jde vyšetřování. Zde již nejde o protistátní činnost, zde jde o zneužívání státní moci na stranický boj. Varujeme před těmito metodami a upozorňujeme, že před celou naší veřejností odhalíme režiséry i pomocníky, kteří nedělají čest našemu jménu, ani nepřispívají k ozdravení poměrů. I tak zvané protistátní akce musí být podle zákona důvěrně, urychleně, nestranně a důkladně vyšetřeny.*“⁵⁵

54 NA Praha, Pzst. P. Drtina, čj. 7-34-3-15.

55 SNA, PV-sekr. 1947, čj. 2499, kr. 85.

Bezprostředně po skončení manifestace Demokratické strany zasedalo předsednictvo ÚV KSS, aby zhodnotilo její průběh. Dospělo k závěrům, že nemůže ovlivnit jednání Národní fronty Čechů a Slováků. Prostřednictvím mediální kampaně se mělo zdůrazňovat, že rolníci na výzvu demokratické strany nepřišli a všemožně dokazovat, že Lettrichovo vystoupení bylo farizejské a vypočítané na ovlivňování politických stran. Současně je potřebné, jak se zdůrazňovalo v přijatých závěrech, útočně odmítnout pomluvy českého tisku o snahách komunistů po totalitě, vyzvednout sjezdy závodních rad a rolníků jako typické projevy demokracie a ofenzivně reagovat na závěry předsedy Demokratické strany.

Na rozruch, který uvedené vystoupení vyvolalo, bezprostředně zareagoval Ladislav Novomeský, který obvinil předsedu DS ze zaujatosti. Ústřední tiskový orgán DS zveřejnil s Jozefem Lettrichem obsáhlé interview, v němž potvrdil, že stojí na svém původním stanovisku. „*Ani po útočném článku pověřence Novomeského nemám co měnit na svém stanovisku. Uznal jsem zásluhy bezpečnostních orgánů a odsoudil jsem jejich přehmaty. I na tyto orgány platí zákon a nesmí si dělat, co se jim líbí. Když někoho zbaví svobody pro podezření z trestného činu, bezpečnostní orgány mají ihned, ale nejpozději do 24 hodin vyslechnout a nejpozději o dalších 48 hodin odevzdat vyšetřujícímu soudci. A co se děje v Bratislavě? Uvězněné lidi drží celé týdny bez trestního oznámení, bez vyslechnutí a bez odevzdání soudu! Anebo si tu odevzdaných vyžadují zpět a zase je drží u sebe celé týdny. Mne nezajímají zde ani obviněné osoby, ani jejich trestné činy. Mně jde výhradně o to, či se zde dodržují platné zákony, anebo ne. Jako já nechci být advokátem delikventů, předpokládám, že ani pověřenec Novomeský nechce obhajovat delikventy na straně státních orgánů.*”⁵⁶ Dále uvedl, že sám byl vězněn na bývalé ÚŠB a prošel pracovním táborem a na vlastní kůži poznal gestapácké metody vyšetřování. Proto má morální právo postavit se proti každému, kdo hodlá takovoto způsobu vynucování doznání uplatňovat v poválečném československém státě. Podotkl, že bezpečnostní orgány se v průběhu vyšetřování dopustily trýznění a mučení obviněných i neobviněných osob a že tyto surovosti nelze ničím ospravedlnit. Zmínil se o tom, že má v rukou přesvědčivé důkazy, které předloží tehdy, až to sám uzná za vhodné a na tom fóru, které si sám vybere.⁵⁷ Pověřenec vnitra po manifestaci poslal dopis Jozefu Lettrichovi s požadavkem zaslání důkazového materiálu, na jehož základě zavede vyšetřování. V opačném případě požádá bezpečnostní výbor Ústavodárného národního shromáždění, aby vytvořil odbornou komisi, která by se na místě přesvědčila o skutkovém stavu věci. O tři dny později komunistická Pravda pod výrazným nadpisem „*Gen. Ferjen-*

Dalším úkolem byla příprava rozboru situace na Slovensku z hlediska resortu spravedlnosti. (Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencí a plén 1944–1948, s. 615).

56 SNA, PV – sekr. 1947, čj. 2555, kr. 85.

Ministr vnitra Václav Nosek vyzval 17. listopadu 1947 pověřence vnitra, aby zaujal stanovisko k projevu předsedy SNR Jozefa Lettricha.

57 Tamtéž.

čik protestuje proti řeči Dr. Lettricha” zveřejnila úřední zprávu pověřenectva vnitra, určenou zpravodajské agentuře Slovenska, v níž se zdůrazňovalo, že odhalení rozsáhlé protistátní činnosti zajištěných osob nebylo výsledkem žádného brutálního vynucování doznání, ale díky úmorné činnosti orgánů státní bezpečnosti při sběru důkazového materiálu se zajištěné osoby pod tíhou usvědčujícího dokumentárního materiálu přiznaly a v zájmu své vlastní obhajoby odhalily další spolupracovníky.⁵⁸ „*Vyšetřovány a zajištěny byly pouze takové osoby, u nichž bylo důvěryhodné podezření z protistátní činnosti, anebo které byly z této protistátní činnosti přímo usvědčeny, a to přesně podle ustanovení zákona na ochranu republiky, bez ohledu na politickou příslušnost.*”⁵⁹ Rovněž parlamentní půda, zejména jednání pléna Ústavodárného národního shromáždění a jednotlivých výborů, se stala politickou arénou v souvislosti s rozpravou ke zprávě pověřence vnitra o činnosti banderovců a protistátním spiknutí na Slovensku. Ta byla přednesena 25. září 1947 a akcentovala známé skutečnosti obsažené v jednotlivých úředních zprávách pověřenectva vnitra v Bratislavě. Podrobná rozprava probíhala jednak na zasedání branného výboru 25. září 1947, dále na společných zasedáních branného a bezpečnostního výboru 8. října a 22. října⁶⁰ a 12. listopadu 1947 a rovněž na schůzi bezpečnostního výboru 10. prosince 1947, kde generál Mikuláš Ferjenčík doplnil výklad o posledním vývoji politické situace na Slovensku a informoval o dosavadním stavu vyšetřování.⁶¹ Zároveň reagoval na dotazy poslanců. K jeho expozé se prakticky vyjádřili zástupci všech politických stran. Průběh rozpravy se však ponejvíce omezoval na vzájemné pŕtky mezi komunisty a slo-

58 Tamtéž.

59 Tamtéž.

60 Na společné schůzi branného a bezpečnostního výboru 22. 10. 1947 referoval ministr národní obrany o likvidaci banderovců a pověřenec vnitra o situaci na Slovensku. V průběhu rozpravy komunističtí poslanci obvinili ostatní partnery z bagatelizování odhaleného spiknutí. Zástupci Demokratické strany zdůraznili potřebu spravedlivého potrestání každé osoby provinivší se vůči státním zájmům. Současně upozornili, že se nemohou ubránit dojmu, že se projevuje jakási ochota záměrně zařadit určité jevy do výlučných stranických potřeb. Upozornili na nebývalou rozsáhlost účelových tiskových kampaní komunistické strany, které výrazným způsobem poškodily prestiž a autoritu Demokratické strany. (A PČR Praha, ÚNS 1946, výbor bezpečnostní, čj. 27, kr. 25.)

61 Tamtéž.

venskými demokraty, kteří ve svých vystoupeních shodně zdůraznili, že právě parlament a jeho bezpečnostní výbor by měl být objektivně seznámen s vývojem politických událostí na Slovensku.⁶² Znovu konstatovali, že bezpečnostní orgány v rámci výsledku zajištěných osob používaly gestapácké metody, při nichž došlo ke zraněním jednotlivých osob. Vyslovovali se pro věcnou diskusi o stávajících problémech na parlamentní půdě s tím, aby se celá záležitost uvedla na pravou míru. Argumentovali potřebou urychleně vytvořit bezpečnostní komisi, která by důkladně vyšetřila jednotlivá obvinění vznášená na státně bezpečnostní orgány. Na jednom z nejbližších zasedání bezpečnostního výboru doporučovali seznámit jeho členy s výsledky šetření. Zdůraznili, že po Slovenské republice zde naprosto logicky zůstaly zbytky luďáctví. Doporučili nepronásledovat zbytečně osoby, které byly pouze zapsanými příslušníky HSĽS, aniž se jakýmkoliv způsobem exponovaly za bývalý režim. Na druhé straně je potřebné potrestat osoby, které se skutečně dopustily trestných činů, osnovaly úklady proti poválečnému Československu a jeho zřízení. Argumentace poslanců Demokratické strany byla věcná a logická. Realizace jejich návrhů však znamenala odkrytí skutečného pozadí komunistické taktiky a záměrů na změnu v poměru mocenských sil na Slovensku, jako jednoho z předpokladů na uchopení moci v celém státě.

Reakce poslanců KSS a KSČ byla neadekvátní. Jednotliví diskutující, namísto věcného a klidného posouzení vzniklých problémů, vystupňovali útoky proti Demokratické straně jako celku. Na dokreslení atmosféry v bezpečnostním výboru lze uvést vystoupení Jana Vodičky, který obvinil Demokratickou stranu, že se postavila na obranu spiklenců a svými návrhy uhýbá od konkrétní zodpovědnosti a spolupodílí se na spikleneckých a velezrádných

62 Generál Mikuláš Ferjenčík v diskusi zdůraznil, že pokud mu to čas a okolnosti dovolí, bude se i nadále zabývat otázkami preventivních opatření směřujících k dalšímu zamezení protistátní činnosti. Současně apeloval na poslance, aby jej v tomto úsilí podpořili. Předseda bezpečnostního výboru jej vzápětí požádal, aby pro jednání prvního zasedání v roce 1948 připravil stručný informativní nástin jako východisko pro další činnost bezpečnostního výboru. V rámci diskuse byla vnesena otázka, kteří veřejní činitelé politického a hospodářského života mají být přizváni ke spolupráci na tak závažném úkolu. Předseda výboru nakonec přerušil debatu a vzhledem k závažnosti diskutovaného problému doporučil, aby tento problém byl dán na pořad jednání v roce 1948, kdy pověřenec vnitřně seznámí poslance s konkrétními opatřeními směřujícími k zamezení další nepřátelské činnosti proti ČSR. (Tamtéž.)

činech na Slovensku. „*Dnešní postoj a dnešní ochrana spiklenců ukazuje na sympatie, které má Demokratická strana k těmto lidem, kteří se provinili tak, že by zasluhovali už dnes více než kriminál ... parlament a jeho orgány se nesmí stavět za to, co zde navrhuje Demokratická strana (rozuměj vytvoření bezpečnostní komise – pozn. autora), protože by to znamenalo posílení spikleneckých a velezrádných elementů, které jsou dnes na Slovensku, protože nejen v Demokratické straně mají své ochránce, ale jsou i dokonce v parlamentě.*”⁶³ V obdobném duchu několikrát vystoupil i Karol Bacilek. Další diskutující na zasedání bezpečnostního výboru Ústavodárneho národního shromáždění Karol Šmidke připomenul vystoupení Fedora Hodži v parlamentě při projednávání otázky zrušení imunity poslanců Miloše Bugára a Jána Kempného a poslanců Imricha Laurince a Michala Géciho, kteří odhalili uplatňování nezákonných praktik v činnosti státně bezpečnostních orgánů. DS, jak dále konstatoval, byla prostřednictvím „*ľudáckých živlů*“ celá zavlečena do spiknutí proti ČSR.

Do debaty vzápětí zasáhl pověřenec vnitra a prohlásil, že kdyby byl věděl, že v průběhu rozpravy budou vznášeny dotazy o týrání osob, tak by přinesl oběžníky, jejichž prostřednictvím byly orgány Státní bezpečnosti několikrát upozorňovány na zásadní nepřipustnost a trestnost takového počínání a na zákaz používání fingovaného materiálu. Sám se prostřednictvím několika neohlášených návštěv snažil přesvědčit o nepodloženosti obvinění, dokonce prý nechal některé osoby vysvléknout, aby se přesvědčil, zda byly bity a mučeny. Bylo zřejmé, že se snaží manévrovat, jak jen bylo možné. Nakonec alibisticky podotkl, že „*nemá orgány takové, jaké by si přál, že si musí vybírat z těch, co se hlásí a že musí být rád, že mu zůstanou v té službě alespoň oni. Je těžké a nemožné najít mezi těmi, kteří se hlásí k bezpečnostní službě alespoň několik lidí vyššího vzdělání a úrovně, které jsou nezbytnými předpoklady úspěšného*

63 A PČR Praha, ÚNS 1947, výbor bezpečnostní, čj. 29, kr. 25.

Odmítavé stanovisko poslanců KSČ a KSS k vytvoření bezpečnostní komise mělo svoji logiku. Uvědomovali si, že v tomto případě by nezákonné praktiky orgánů Státní bezpečnosti, které byly filiálkou komunistické strany v aparátu ministerstva vnitra a pověřenectva vnitra, vyšly najevo. Argumentovali tím, že by to znamenalo praktické vyjádření nedůvěry odpovědným funkcionářům resortu. (Tamtéž.)

vyšetřování.”⁶⁴ V rámci debaty byly dále vzneseny dotazy na ministra vnitra Václava Noska. Poslanec Ota Hora adresoval ministru vnitra otázky týkající se kádrové politiky v bezpečnostní službě. Především požadoval, aby ministr vnitra zdůvodnil, proč odešli z velitelských míst na úrovni oblastí a okresů, ale i na jednotlivých stanicích, nekomunisté a proč jsou nahrazováni členy KSČ. Jaké důvody vedly k tomu, že až na světlé výjimky, jsou oblastní velitelská SNB obsazena komunisty. Zda ministr vnitra je ochoten učinit taková opatření, aby takto zkomunizovaná velitelská SNB byla reorganizována spravedlivě s ohledem na bezpečnost národní, a ne stranickou. Další otázka se týkala důvodů, proč jsou bývalí příslušníci Zemského odboru bezpečnosti (dále ZOB) převedeni do služby státně bezpečnostní a působí při těžce agendě, kterou vykonával ZOB, což odporuje zásadám československé demokracie.⁶⁵ Tentýž den (10. prosince. 1947) se konalo zasedání imunitního výboru, v jehož průběhu referovali k případu Miloše Bugára a Jána Kempného ministr spravedlnosti, ministr vnitra, pověřenec vnitra a pověřenec spravedlnosti. Prokop Drtina uvedl, že vyšetřování není dosud skončeno, neboť i přes četné urgencye byl korunní svědek proti oběma poslancům – Rudolf Komandera – dodán do vazby Krajského soudu v Bratislavě až teprve 8. prosince 1947 a vyšetřující soudce jej prozatím nestačil vyslechnout. Výstoupení ministra vnitra Václava Noska mělo stereotypní ráz, odvolávalo se na „Kosorinovy zápisky“ se záměrem, že oba poslanci hráli významnou úlohu v hazardní zrádčovské hře

64 Pověřenec vnitra podotkl, že zaslal osobní dopis předsedovi DS v souvislosti s jeho vystoupením na veřejné manifestaci v Bratislavě 16. listopadu 1947. V dopise uvedl, že do doby, pokud se on sám osobně nepřesvědčí o pravdivosti vznášených obvinění proti bezpečnostním orgánům, je povinen pomlouvačné zprávy odmítnout a příslušníky resortu hájit. Výkon funkce chápe jako službu ČSR a nemůže se nechat strhnout stranicko-politickými hledisky. Připustil však existenci přehmatů ze strany bezpečnostních orgánů. Poslanec DS Samuel Beluš zdůraznil, že se nejedná o obvinění všech příslušníků VII. odboru pověřectva vnitra, ale především o dvě či tři osoby, které v rámci výslechů používají nezákonné metody. Současně seznámil poslance s obsahem protokolu sepsaným s nejmenovaným vyšetřovancem o nelidském týrání bezpečnostními orgány s požadavkem, aby bezpečnostní výbor zjistil, zda je uvedený případ pravdivý. Na dotaz pověřence vnitra ohledně totožnosti uvedl, že vyšetřovancům jejich jména nejsou známá, ale poznali by je podle vzhledu. V souvislosti s tím znovu podpořil návrh na vytvoření bezpečnostní komise.

65 Tamtéž.

Ferdinanda Ďurčanského „...hráli ji přesně podle úvah a plánu memorandistů a hráli ji dobře.“⁶⁶ Oba poslanci v roce 1946 a 1947, jak dále zdůraznil ministr vnitra Václav Nosek, prokázaně přijali dva emisary Ferdinanda Ďurčanského, Rudolfa Komanderu a Františka Paňka, předali jim závažné informace politického charakteru a příslibili spolupráci a podporu slovenskému exilu. V Kempného bytě se prý z jeho vlastní iniciativy scházeli ilegální pracovníci, kteří udržovali kontakty se všemi významnými exulanty. Pověřenec vnitra gen. Mikuláš Ferjenčík vystoupil ve stejném duchu a přítomné členy imunitního výboru, stejně jako předtím poslance bezpečnostního výboru, seznámil s celkovým přehledem zajištěných osob.

Poslanci DS na 85. schůzi Ústavodárného národního shromáždění 11. prosince 1947 otevřeně odhalili příčiny uměle vyvolané politické krize na Slovensku, kterou charakterizovali jako bezprostřední ohrožení československé demokracie. DS vyjádřila otevřené výhrady proti dosavadnímu způsobu policejního vyšetřování protistátní akce. Poukázala na to, že od samého počátku považovala za nerozumné, aby se sériově vydávaly úřední zprávy, ba dokonce i publikace o průběhu vyšetřování, což je v rozporu s obvyklými zvyklostmi v bezpečnostním aparátu a příslušnými ustanoveními trestního zákona. Kritice podrobili zajišťování osob, které i po překročení 48 hodin zákonem povolené lhůty zůstaly v držení státně bezpečnostních orgánů a nebyly odevzdány řádným soudům k dalšímu vyšetřování. Před vynášením rozsudků docházelo k bombastickému zpracování veřejného mínění s předkládáním trestných činů, které byly nanejvýše vyšetřeny, ale nemohly být a ještě nebyly souzeny. V rámci uvedeného postupu byl vyvíjen nepřiměřený nátlak na nezávislé soudy, což lze považovat za jeden z prvních kroků k politické justici. DS dále uvedla, že došlo k zajištění desítek občanů a teprve po několika týdnech k jejich propuštění. Přitom trestní pokračování proti těmto osobám se neprovádí ani na svobodě, což je v rozporu s obsahem úředních zpráv pověřenectva vnitra, které o nich hovoří jako o spiklencích. V této souvislosti byla poté položena otázka potřebného nahrazení morální i finanční újmy, kterou neprávem zajištěné a později propuštěné osoby utrpěly. Potírání protistátních

akcí je záležitostí bezpečnostních orgánů a trestání nezávislých soudů a nesmí v žádném případě sloužit stranickopolitickému vyúčtování.⁶⁷

Poslanci DS zdůraznili, že politická vůle jednotlivce, která nachází legitimní vyjádření v politických stranách a jiných národních a státních orgánech, se neuznává a všemožně potlačuje a komunisté ji nahrazují vůlí nepolitických, jen podle jména nadstranických institucí, jako jsou odbory a odbojové svazy. Zneužívají tyto organizace v zájmu realizace svých politických cílů.

DS dále podrobila ostré kritice personální politiku ministerstva vnitra, které se v závěru roku 1947 orientovalo na odstranění zbývajících nekomunistů – odborníků – z funkcí v bezpečnostní službě s cílem zkomunizovat Sbor národní bezpečnosti a plně jej ovládnout. Demokratická strana, jako nejsilnější politická strana na Slovensku, byla pranýřována za pár pomýlenců jako strana zrádců a rozbíječů, kdežto komunisté v honbě za dosažení 51 procent v příštích parlamentních volbách, jak zdůraznil poslanec Samuel Belluš, se neštítí ničeho. To není cesta k dosažení ani k posílení československé státnosti.

Staronový předseda Sboru pověřenců Gustáv Husák se snažil analyzovat příčiny slovenské krize a to stereotypními, několik měsíců již používanými zideologizovanými formulacemi. „*Politická krize vznikla z toho, že v útoku na lidově-demokratický režim, na jeho vymoženosti přešla reakční část politického života slovenského do organizovaného útoku na samé kořeny státní bezpečnosti ... není dobrý krok od opozičnosti vůči lidově demokratickému režimu k přímé protistátní činnosti ... opozičník a kritik, který se nesnáší s novým režimem československým, stává se ilegálním protistátním rozvratníkem a přímým agentem zahraničních mocností.*”⁶⁸ V závěru řečník zdůraznil, že „*ti lidé, kteří rádi na Slovensku i v českých zemích hovoří o totalitě, zapominají, že byli jsme to my, kteří demokracii v Československu zachraňovali, že jsme zachraňovali a zachraňujeme demokracii před zbytky fašistických elementů luďáckých, kteří jsou vzácnými spojenci i mnohých českých reakčníků, když se jim to hodí tak v minulosti jako dnes, kteří přešli již do nebezpečného stadia proti tomuto státu.*”⁶⁹

67 A PČR Praha, ÚNS, 85. schůze ÚNS 11. 12. 1947, kr. 25.

68 Tamtéž.

69 Tamtéž.

Konfrontačním střetem se vyznačoval i průběh 13. zasedání SNR 19. prosince 1947 v Bratislavě v rámci diskuse k referátu pověřence vnitra o bezpečnostní situaci na Slovensku.⁷⁰ Členové SNR za DS podrobili tvrdé kritice především činnost orgánů Státní bezpečnosti, která byla v rozporu se zákonnými normami a resortními nařízeními. Zmínili se o provokacích organizovaných Státní bezpečností s cílem diskreditace státních funkcionářů. Apelovali přitom na pověřence vnitra, aby zjistil, proč například před volbami v roce 1946 byl vydán poručíkovi Ludvigovi cestovní pas a za jakým účelem několikrát cestoval do Vídně. „*Ptám se pana pověřence, zdůraznil Michal Géci, zda je mu známo, že do Vídně do určitého kláštera donášely určité osoby vysílané z Bratislavy protistátní letáky a tyto letáky, že byly poté rozesílány na Slovensko a to především exponentům Demokratické strany. Zda je panu pověřenci známo, že do onoho kláštera odcházeli i Rudolf Komandera a na čí pokyn?*”⁷¹ Řečník dále na konkrétních příkladech (jednalo se o zápisy z výsledků obviněných osob před vyšetřujícím soudcem – pozn. autora) dokladoval metody výsledků na vyšetřovnách státní bezpečnosti, s cílem vynutit za každou cenu „doznání.” Na uvedené vystoupení navázal Imrich Laurinec, který znovu zdůraznil osobní odpovědnost pověřence vnitra generála Mikuláše Ferjenčíka za nezákonný postup podřízených státně bezpečnostních orgánů. Stejně jako jeho stranický kolega, uvedl konkrétní způsoby mučení a týrání dvaceti zajištěných osob, které si nezdaly s metodami gestapa.⁷² Znovu položil otázku, zda jsou pověřenci vnitra známy případy nelidského zacházení s vyšetřovanými osobami na VII. odboru Pověřenectva vnitra a zda podnikl příslušné kroky, aby pachatelé těchto činů byli zneškodněni, zda byli vyšetřováni, zbaveni služby a postaveni před trestní soud.

Klub členů DS ve Slovenské národní radě poté podal návrh rezoluce, v níž se zdůrazňovalo, že „*na plenárním zasedání Slovenské národní rady dne 19. prosince 1947 byla přednesena vícera obvinění týkající se protizákonného postupu orgánů VII. odboru Pověřenectva vnitra v Bratislavě proto, že se činností bezpečnostních orgánů na Slovensku, zejména při odhalování vícerych protistátních činů zabýval i bezpečnostní výbor Ústavodárneho národného*

70 SNA, 13. zasedání pléna SNR, 19. 12. 1947.

71 Tamtéž, s. 39.

72 Tamtéž, s. 40 – 46.

shromáždění. Slovenská národní rada navrhuje, aby prednesená obvinění byla vyšetrována zvláštní komisí pozostávajúcí z členů bezpečnostního výboru Ústavodárneho národného shromáždění, aby toto vyšetrování bylo koordinováno se Slovenskou národnou radou."⁷³ Arnošt Pšenička, jménem klubu členů SNR za KSS, vystoupení členů DS charakterizoval jako drzou provokaci namířenou proti Státní bezpečnosti. Projev Michala Gécího zakládá, jak dále zdůraznil, skutkové podstaty trestných činů podle zákona na ochranu republiky. Činnost vedení DS srovnával s činností Henlainovy strany z 1. ČSR a odvolával se na Gottwaldovo hodnocení na půdě Národní fronty.⁷⁴

Celá reжіe s odhalením „spiknutí“, řízená ze sekretariátů KSČ v Praze a KSS v Bratislavě, utrpěla vážnou trhlinu v souvislosti s odpověďmi pověřence vnitra na otázky podpředsedy Zemského národního výboru v Brně, poslance národně socialistické strany Františka Loubala, zveřejněnými v posledním čísle časopisu Dnešek. Pověřenec vnitra generál Mikuláš Ferjenčík na otázku, do jaké míry zasáhla zrada jednotlivé politické strany a co tyto strany s rozvratníky republiky udělaly, odpověděl, že orgány Státní bezpečnosti nezjišťovaly stranickopolitickou příslušnost zajištěných osob. Ta je zřejmá, jak dále zdůraznil, bez jakéhokoliv šetření pouze u tří poslanců Demokratické strany a jednoho okresního tajemníka. Na základě uvedeného dotazu nechal přezkoumat stranickopolitickou příslušnost „spiklenců“. Bez stranické příslušnosti je 80 – 90 osob a zbývající procenta si dělí DS, komunistická strana a Strana svobody, přibližně každá podle své síly, to znamená výsledků dosažených při posledních parlamentních volbách v roce 1946.⁷⁵

Československá bezpečnost v podstatě představovala represivní aparát vyznačující se silnými totalitními tendencemi, který komunisté aktivně využívali ke zdiskreditování svých politických protivníků. S tímto záměrem byla vydána ministerstvem vnitra v listopadu 1947 brožura „Spiknutí proti republice“,⁷⁶ k jejímuž obsahu DS strana zaujala následující stanovisko: „*ministerstvo vnitra vydáním brožurky neposloužilo bezpečnosti státu. Zveřejnilo a to*

73 Tamtéž, s. 46.

74 Tamtéž, s. 48.

75 SNA Bratislava, PV-sekr./F 1946-1948, nezařazený spis, kr. 3.

76 *Spiknutí proti republice. Dokumentární vylíčení cílů, organizace, rozsahu a vývoje odhaleného protistátního spiknutí na Slovensku.* Praha 1947.

ještě stranicky zkesleně důvěrný materiál, který měl do skončení vyšetřování spiknutí sloužit pouze pro kompetentní úřední místa. Parlament by se měl zabývat otázkou, proč ministerstvo vnitra chvátało uveřejnit příslušný materiál dříve, než byl odevzdán orgánům spravedlnosti, když dokonce z brožurky může si vypracovat a objasnit způsob organizování protistátní činnosti i ten, kdo doposud neměl vůbec takové úmysly. Nepoškodilo tu ministerstvo vnitra přímo zájmy státu? Navíc celá brožurka je jasným a prvotřídním důkazem toho, jak uměle se do protistátních afér zatahuje celá Demokratická strana a to právě stranou, která rozbíjela první ČSR po celých dvacet let jejího trvání.”⁷⁷

Státně bezpečnostní orgány v průběhu celé akce zajistily a vyšetřily 587 osob a z tohoto počtu bylo podáno 473 trestních oznámení.⁷⁸ Hlavním cílem byla diskreditace DS za jakoukoliv cenu, přičemž obvinění významných stranických funkcionářů sehrávalo v celé kampani klíčovou úlohu.⁷⁹

Představitelé českých nekomunistických politických stran po parlamentních volbách 26. května 1946 se v podstatě ztotožnili s taktickým postupem komunistů namířeným proti DS. Až teprve v podzimních měsících roku 1947 pochopili, že komunistická strana využívá „slovenskou kartu” na dosažení vlastních cílů. Ale to již bylo pozdě na účinné zmobilizování členských základů i široké veřejnosti.

77 SNA Bratislava, PV-sekr. 1948, čj. 290, kr. 48.

78 SNA Bratislava, PV-sekr. 1948, čj. 5, kr. 189.

79 Například Ján Ursíny v rámci pomlouvačné a diskreditační kampaně proti své osobě na podzim 1947 odstoupil z funkce podpředsedy vlády za DS. V dubnu 1948 v procesu proti Otovi Obuchovi a spol. byl odsouzen na 7 let vězení, v roce 1953 byl z vazby propuštěn. Nejvyšší soud ČSSR v roce 1964 rozsudek pro jeho vykonstruovanost zrušil. Další obvinění z politických procesů na konci 40. let včetně bývalých generálních tajemníků DS Jána Kempného a Miloše Bugára se dočkali rehabilitací až po pádu komunistického režimu.

SUMMARY

People's Party as an Argument in the Autumn Crisis in Slovakia

The article deals with efforts to discredit and criminalize the Democratic Party between the first election in May 1946 and the autumn political crisis in the next year. The processes taking place in Slovakia during 1947 were ushering in the danger for democracy in postwar Czechoslovakia, incarnated lately in the February putsch in 1948 when CSR became a firm part of the Soviet bloc.

The April agreement decisively influenced results of the Slovak parliamentary election. Slovakian and Czech communists immediately started to call it “a pact with People's Party” and other Czech political parties were afraid of further political development in Slovakia. For Czech and Slovak communists the victory of Democratic Party in elections became a serious obstacle in their effort to monopolize power. Their leaders therefore decided to discredit the largest political party in Slovakia, to weaken its position in society and to use unconstitutional political methods to change the rate of power in Slovak national assemblies.

As a part of their tactics, communists used their well-tested method – to create another conflict between the government and the Slovak political leaders with the help of spurious evidence about anti-national stance of the Democratic Party. To this goal they used governmental security agencies they fully controlled at this time. The purpose was to totally discredit the Democratic party as an obstacle in their rise to power.

The whole process had been realized in continuous steps. Aggressive rhetoric attacks against the leaders of the Democratic Party, creating a special committee of the National Front to investigate activities of some of its members, fraud written records etc., all this was part of the effort. Meanwhile the security agencies were collecting information “documenting” subversive activities of illegal movements, their connection into exile and to the Democratic Party.

Thus the ground had been prepared for accusations of the Democratic Party of alleged plot against the Czechoslovak state and following personal accusations of its leaders and secretaries. Following was a media campaign

about former “People’s Party men” in offices held by the people from the Democratic Party.

An important role in the confrontation was played by duress from trade unions and Slovak underground movement institutions, especially from the Association of Slovak Partisans. Another part was played by pulling out an accusation of artificially created “antinational plot”, “disclosed” in September 1947 on command from the communist centers in Prague and Bratislava.

At the end of October 1947, leaders of the KSC and KSS came to a conclusion that a situation is ready for a positive solution of the crisis they created in Slovakia. However, they were not able to reap fruits of their efforts completely – although they succeeded in the task to discredit their opponents and were able to change the Slovak government in the way that its composition did not correspond with the election results, but they did not succeed in forcing in members of the underground and trade union organizations, which were under their control.

NÁRODNÉ VÝBORY A VÝVOJ NA SLOVENSKU 1947 – 1948

Stanislav SIKORA

Historický ústav SAV, Bratislava

Národné výbory, nové orgány územnej štátnej správy obnovenej Československej republiky, právne zakotvené v Košickom vládnom programe z 5. apríla 1945, vznikli ako dôsledok víťazstva predstáv komunistického odboja o tejto veľmi dôležitej súčasti politickej organizácie spoločnosti. Tieto predstavy mali svoje korene už v skúsenostiach Parížskej komúny z roku 1871 a soviетov v Sovietskom zväze a boli ustálené do podoby, že sú to orgány nelen ľuďom volené, ale aj ľuďom neustále kontrolované (imperatívny mandát), ktoré v okruhu svojej pôsobnosti spravujú všetky verejné záležitosti, zriaďujú si sebe podriadené výkonné aparáty a spomínaný ľud mal právo vysielat' do nich svojich najlepších predstaviteľov bez ohľadu na to, či sú príslušníkmi niektorej politickej strany.

To sú, pravdaže, čisto formálne konštrukcie, ktoré bez svojho obsahového, t.j. politického naplnenia nemajú veľký význam. Avšak skutočnosť, že NV v sebe obsahovali kompetencie aj predchádzajúcej politickej správy aj samosprávy, mala za následok, že to boli v obvode svojej pôsobnosti nesmierne dôležité orgány, vskutku univerzálne, ktoré mali v zmysle spomínaného Košického vládneho programu riešiť také dôležité politické, hospodárske a sociálne úlohy ako konfiškácia poľnohospodárskeho majetku „Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov“, pozemková reforma, očista verejného a politického života, ustanovenie národných správ, transfer a výmena obyvateľstva s Maďarskom, obnova a rekonštrukcia národného hospodárstva, úlohy v sociálnej a zdravotníckej sfére, vybudovanie Zboru národnej bezpečnosti a podobne. Preto sa o ich politické zloženie viedol od začiatku tuhý boj. A práve na túto oblasť politického vývoja na Slovensku v rokoch 1947 – 1948 chceme zamerať svoju pozornosť.

Skutočnosť, že počiatočný náskok slovenských komunistov v oblasti organizačnej výstavby strany v miestach a územných obvodoch Demokratická strana do leta 1945 dobehla, sa prejavila aj v požiadavke, aby sa v tzv. delegačných voľbách do národných výborov na jeseň 1945 dosiahlo paritné za-

stúpenie oboch strán. Tak sa aj stalo, i keď napriek všetkému úsiliu Demokratickej strany mali komunisti v národných výboroch v celoštátnom meradle aj naďalej miernu prevahu.¹ Demokratická strana sa preto až do parlamentných volieb v máji 1946 usilovala toto „skóre“ vyrovnať.

Po týchto voľbách sa národné výbory v celej ČSR obnovovali v priamej súvislosti s výsledkami, ktoré v nich jednotlivé politické strany sústredené v Národnom fronte dosiahli. Domnievam sa, že dôvody, pre ktoré sa to stalo, ako aj výsledky týchto volieb na Slovensku (DS 62 %, KSS 30,37 %, Strana slobody 3,7 %, Strana práce 3,11 %) sú dostatočne známe a preto sa sústredím predovšetkým na to, ako sa tieto výsledky odrazili v zložení národných výborov na Slovensku. Podľa archívnych materiálov deponovaných v Slovenskom národnom archíve vo fonde Povereníctvo vnútra – Národné výbory, zvíťazila KSS iba v štyroch okresoch na Slovensku: Rožňava, Brezno, Revúca a Svidník. Teda v týchto okresoch mala KSS právo postaviť do čela ONV svojho zástupcu. V ostatných okresoch mala právo obsadiť funkciu predsedu ONV Demokratická strana.² Pre KSS zostali predovšetkým funkcie podpredsedov ONV, i keď existovali okresy, kde nezískala ani funkciu prvého podpredsedu (Krupina, Spišská Stará Ves, Giraltovce, Vranov nad Topľou, Humenné, Veľké Kapušany, Michalovce, Moldava nad Bodvou), ba ani druhého podpredsedu (Dolný Kubín, Námestovo, Trstená, Prešov, Košice – mesto, Košice – vidiek, Sobrance a Trebišov). Z uvedeného vyplýva, že na Orave a na východnom Slovensku mali komunisti veľmi slabé a DS, naopak, veľmi silné pozície. V prípade východného Slovenska je to pomerne prekvapujúce, keď si uvedomíme, že komunisti tu mali na jar 1945 takmer absolútnu prevahu. O zvyšné poslanecké miesta sa v súlade so získanými hlasmi podelili dve malé politické strany: Strana slobody a Strana práce.

Z celkového počtu všetkých členov MNV – 40 415, mala mať DS 65,3 % zastúpenie, t.j. 26 417 členov, KSS 31,6 %, t.j. 12 768, Strana Slobody 2,1 % (822) a Strana práce 1 % (408). Robotníkov – prevažne potenciálnych stúpenčov KSS – bolo medzi nimi 7 003, t.j. 17,3 %, zatiaľ čo roľníkov – prevažne

1 ŽATKULIAK, J.: Národné výbory na Slovensku od vyhlásenia Košického vládného programu do volieb v roku 1946. *Historický časopis* 31, 1983, č. 5, s. 758.

2 Na Slovensku bolo v rokoch 1945 – 1948 81 okresov, avšak v 11 okresoch s prevahou maďarského obyvateľstva boli vymenované okresné a miestne správne komisie.

potenciálnych stúpcov DS – 25 807, t.j. 63, 8 %. Iste je v tomto prípade zaujímavá korelácia medzi percentuálnym zastúpením DS v MNV a počtom roľníkov medzi poslancami MNV v celoslovenskom meradle ... Okrem nich boli medzi poslancami MNV aj zástupcovia živnostníkov (4 209, t.j. 10,4 %, inteligencie (1 322, t.j. 3,3 %) a iných (2 074, t.j. 5,2 %).³

Dá sa teda povedať, že po rekonštrukcii národných výborov v súvislosti s voľbami do Ústavodarného národného zhromaždenia v roku 1946 mala v nich mať (a aj mala) DS výraznú prevahu. V ONV nielen v plénach, ale aj v ich vedúcich orgánoch. Čo sa týka MNV, tu bola prevaha DS ešte výraznejšia. A to nielen zo štatistického hľadiska, ale najmä z hľadiska vzťahu DS a KSS k vidieckemu obyvateľstvu. Tu musíme mať na pamäti, že Slovensko bolo v skúmanom období prevažne rurálnou krajinou, kde ešte stále platilo, že kto ovláda vidiek, je do značnej miery „na tepe“ slovenskej spoločnosti. DS, ktorá mala vo svojich radoch celkovo 52 % roľníkov (oproti 12,4 pri KSS) a považovala ich za svoju sociálnu základňu, mala mať v MNV temer 2/3 poslancov.⁴ Pritom na rozdiel od KSS, ktorej išlo v tejto oblasti predovšetkým o uplatnenie politických hľadísk, jej celkom určite išlo o prosperitu roľníckeho stavu a mala aj oveľa viac nástrojov na ovplyvňovanie dediny, vrátane ideologického pôsobenia. Často napríklad využívala oprávnený strach roľníkov z boľševizmu a s ním spojenou kolektivizáciou poľnohospodárstva. Aj vďaka týmto pozíciám DS v orgánoch územnej štátnej správy sa KSS neskôr, v jeseni 1947, keď sa pokúsila na základe vykonštruovaného „protištátneho sprisahania“ o prevrat na slovenskej politickej scéne, musela orientovať na iné politické sily. NV sa však vtedy už strácali z hlavného prúdu politických udalostí a do popredia vystupovali rôzne spoločenské organizácie – odbojové, odborové, roľnícke komisie a podobne, ktoré boli pod vplyvom KSS. To

3 ŽATKULIAK, J.: *Národné výbory na Slovensku od mája 1946 do februára 1948*, *Slovenská archivistika*, XXI, 1986, č. 2, s. 35.

4 Pravda, DS mala väčší vplyv ako KSS aj na ďalšie vrstvy slovenskej spoločnosti: v DS bolo v čase volieb (máj 1946) organizovaných 13,4 % živnostníkov – v KSS len 10,1 %, v DS bolo 12 % príslušníkov inteligencie, v KSS len 5,7 %. Aj do kategórie „ostatných“ patrilo 6 % príslušníkov DS a len 2 % príslušníkov KSS. Iba vo vzťahu k robotníctvu bol „stav“ 68,1 % k 16, 2 % v prospech KSS. Pozri: BARNOVSKÝ, M.: *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava, 1978, s. 196, 202.

však neznamená, že by aj naďalej neprebíhal boj medzi KSS a DS o NV na Slovensku.

Obnova národných výborov po parlamentných voľbách mala podľa článku č. V tzv. tretej pražskej dohody trvať u ONV najviac 3 mesiace a u MNV najviac 4 mesiace. V dôsledku rôznych okolností predovšetkým politického charakteru však trvala nepomerne dlhšie. Treba povedať, že KSS, ktorá nemala nijaký dôvod ponáhľať sa s obnovou takých NV, aké mali fungovať po parlamentných voľbách, kládla jej do cesty rôzne prekážky. Signalizoval to napokon už prvý akt Povereníctva vnútra vydaný po voľbách týkajúci sa NV – obežník č. 6923/46 z 31. mája 1946 (jeho autorom bol II. odbor Povereníctva vnútra ovládaný KSS), podľa ktorého mali dovtedajšie národné výbory fungovať až do ich obnovenia a ustanovenia podľa smerníc Povereníctva vnútra. Práve to KSS umožňovalo – za pomoci rôznych tlakov a obštrukcií najmä zo strany II. odboru Povereníctva vnútra ešte pomerne dlho po voľbách používať mnohé národné výbory ako nástroje na presadzovanie svojich cieľov.

Boj o zloženie národných výborov, ktorý sa po voľbách do československého parlamentu rozohrel najmä medzi DS a KSS, prebiehal v rámci širšieho strategického zámeru KSS a KSČ za každú cenu paralyzovať volebné víťazstvo DS. Komunisti spustili veľký krik o prešpikovaní DS ľudákmi, ktorých údajne vysiela do všetkých volených orgánov štátnej správy – vrátane národných výborov. Napokon to došlo tak ďaleko, že vznikla paradoxná situácia: Strana, ktorá získala nadpolovičnú väčšinu hlasov a teoreticky mohla na Slovensku vládnuť sama, respektíve klásť podmienky na spoluúčasť na výkone štátnej moci iným stranám, musela sa sama obávať o svoju existenciu a podmienky jej kládli iní.⁵ Strategickým zámerom komunistov veľmi napomáhali aj ustanovenia spomínanej tretej pražskej dohody (z 24. júna 1946) o priamom podriadení Zboru povereníkov vláde ČSR a jednotlivých povereníctiev ministerstvám, i keď, prirodzene, slovenskí komunisti, najmä členovia niekdajšieho povstaleckého vedenia KSS, neboli touto skutočnosťou nijako nadšení. V dôsledku toho bolo, prirodzene, aj Povereníctvo vnútra podriadené Ministerstvu vnútra, na čele ktorého stál komunist V. Nosek. „Nadstranícky“ povereník vnútra M. Ferjenčík tiež nepredstavoval nejakú pevnú hrádzu proti presadzovaniu predstáv Ministerstva vnútra (a KSČ) o ďalšom profilovaní

5 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava 1993, s. 105.

orgánov územnej štátnej správy: Ako známy stúpenec myšlienky jednotného československého národa sa totiž oveľa viac bál ľudáckeho separatizmu, ktorého protagonistom bola podľa jeho predstáv najmä po uzavretí aprílovej dohody práve DS, ako vytrvalého a masívneho úsilia KSC a KSS strhnúť na seba absolútnu moc v štáte. Tento model politického myslenia a z neho vyplývajúceho konania bol však v tom čase charakteristický aj pre iné nekomunistické politické strany v Československu.

K ostrým sporom medzi KSS a DS dochádzalo i vo veci rekonštrukcie orgánov verejnej správy v okresoch s prevahou maďarského obyvateľstva, kde vznikli po vojne – v súlade s nariadením SNR č. 26/1945 Zb. zo 7. apríla 1945 – okresné a mestské správne komisie (OSK a MSK), ba niekde boli ustanovení iba správni komisári. Išlo o 11 okresov situovaných prevažne na južnom Slovensku. Kameňom úrazu bola skutočnosť, že podľa smerníc Povereníctva vnútra z 3. augusta 1946 správne komisie a správnych komisárov vymenúvalo Povereníctvo vnútra na návrh jeho spomínaného II. odboru, ktorý riadil národné výbory a ovládali ho, ako sme už uviedli, členovia KSS. Prirodzene, že títo mali tendenciu vysielat' do OSK a MSK predovšetkým svojich členov a prívržencov, v dôsledku čoho strácala DS svoje pozície v najproduktívnejších poľnohospodárskych oblastiach Slovenska. Predstavitelia DS neustále obžalúvali pracovníkov II. odboru Povereníctva vnútra z toho, že nemajú záujem skonsolidovať pomery vo verejnej správe na južnom Slovensku. Poukazovali na nedostatočnú prácu správnych komisií a správnych komisárov, ktoré tvorili hlavne členovia a stúpenci KSS, ktorí „...nijako nemôžu zvládnuť zvýšené povinnosti ľudovej správy za sťažených okolností a pomerov v južnom pohraničí“.⁶

Neustále spory o politický a morálny profil členov národných výborov medzi DS a KSS spôsobili, že vonkoncom nebol dodržaný termín ukončenia rekonštrukcie ONV do 3 mesiacov a MNV do 4 mesiacov od volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia. Presnejšie, väčšia časť národných výborov bola síce v tomto termíne zrekonštruovaná a aj ustanovená, veľmi dlho však nebolo možné konštatovať, že obnova NV je ukončená ako celok, ba čo viac, dá sa povedať, že ešte aj vo februári 1948 existovali niektoré obce, kde

6 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond ÚP SNR, i č. 562, šk. 938.

MNV neboli obnovené.⁷ Keď sa už totiž zdalo, že rekonštrukcii NV už nič nestojí v ceste, „prihrmela“ nová vlna požiadaviek KSS a ňou ovplyvňovaných spoločenských organizácií na preverenie a “očistu“ národných výborov od „reakčných“ živlov“. Táto vlna úzko súvisela s udalosťami na Slovensku v jeseni 1947, ako aj so vznikom Informačného byra komunistických strán v septembri 1947 a následnými „bojovne“ naladenými zasadnutiami Predsedníctva ÚV KSČ (2. októbra 1947) a Predsedníctva ÚV KSS (11. októbra 1947). Cieľom kampane bolo, povedané slovami uznesenia Predsedníctva ÚV KSS z 11. októbra 1947 „...*pozmeniť celú politickú štruktúru, t.j. zloženie Zboru povereníkov a iných orgánov ľudovej moci*“⁸ – teda aj národných výborov. Preverovacia a očistná komisia pri Predsedníctve Zboru povereníkov, ktorú viedol M. Ferjenčík, posúdila stovky návrhov odbojových organizácií a vypracovala návrhy na prepustenie alebo preradenie na iné miesto okrem iného aj u 152 pracovníkov rezortu Povereníctva vnútra, vrátane členov a úradníkov národných výborov. Realizáciou týchto návrhov sa Zbor povereníkov zaoberal ešte aj v novembri a decembri 1947...⁹ Podobné tendencie prevládali, prirodzene, aj v oblasti rekonštrukcie OSK a MSK na južnom Slovensku.

* * *

Podľa teoreticko-ideologických predstáv českých a slovenských komunistov sa koncom druhej svetovej vojny začala tzv. národná a demokratická revolúcia, ktorá najprv viedla k obnoveniu ČSR a v rokoch 1945 – 1948 postupne prerastala do revolúcie socialistickej, pričom vo februári 1948 vyvrcholila prebratím moci robotníckou triedou a hlavne jej predvojom – komunistickou stranou. Dnes môžeme konštatovať, že februárovými udalosťami 1948 sa

7 Napríklad v správe J. Krajčího, prednostu II. odboru Povereníctva vnútra z 10. marca 1947 sa uvádza, že rekonštrukcia MNV nie je ukončená ešte asi v 30 – 40 prípadoch. Okrem ONV v Spišskej Starej Vsi boli však už obnovené všetky ONV. SNA, fond PV – NV, č. 1457/I-II/1-1947. Podobne aj povereník vnútra M. Ferjenčík vo svojom expozé na zasadnutí SNR 14. apríla 1947 povedal, že „sú i teraz niektoré obce, kde obnovovací proces nie je ukončený“. Protokoly zo zasadnutí SNR, rok 1947.

8 SNA, fond ÚV KSS, šk. 788.

9 ŽATKULIAK, J.: *Národné výbory na Slovensku od mája 1946*, s. 46.

v Československu ako v poslednej krajine sovietskeho bloku vyriešila otázku moci v súlade s predstavami a zámermi jeho hegemóna, čím bola odstránená posledná prekážka na spustenie masívnej „homogenizácie“ tohto bloku, vytvorenie uniformnej jednoty za každú cenu.

Československí komunisti, ktorí sa – podobne ako aj všetci ostatní – oveľa lepšie vyznali v problematike dobytia politickej moci ako budovania novej a progresívnej spoločnosti, si veľmi dobre uvedomovali, že vonkoncom nestačí, že sa moci ujala nová vláda K. Gottwalda. Vedeli, že v záujme upevnenia svojej moci je nevyhnutné vytlačiť zo všetkých zostávajúcich pozícií „exponentov buržoázie“ a „obrodiť“ Národný front podľa svojich predstáv. Preto sa v jeho orgánoch a zložkách, t.j. v politických stranách a masových organizáciách, ako aj v orgánoch a inštitúciách štátnej správy a podnikoch uskutočnila rozsiahla „očista“ od predstaviteľov a stúpencov „buržoáznej reakcie“, ktorú realizovali samozvané a mimo zákona pôsobiace akčné výbory Národného frontu. Národné výbory, ktoré boli ako zastupiteľské orgány zložkami NF par excellence, nemohli, prirodzene, tejto „očiste“ uniknúť.

Na Slovensku ako prví prešli „očistou“ ONV. Je to prirodzené: po čistkách na najvyšších úrovniach politickej štruktúry to boli (pri absencii krajského zriadenia) práve okresy, v ktorých ďalej pokračoval a prehlboval sa proces upevňovania novej moci. „Očista“ ONV sa uskutočnila temer výlučne na záseh okresných akčných výborov NF, ktoré výdatne usmerňovali príslušné okresné výbory KSS, ako aj telegramy spomínaného, komunistami ovládaného II. odboru Povereníctva vnútra. Na základe skúseností z tohto procesu potom 2. marca 1948 vyšli *Smernice Povereníctva vnútra o očiste národných výborov na Slovensku č. 1762/1/II/1/1948*, ktoré usmerňovali čistky v národných výboroch – prakticky už iba na ich mestskej a miestnej úrovni (MNV). Uvedené smernice vychádzali z tzv. retribučných právnych noriem, zameraných na očistu nášho verejného a politického života po skončení druhej svetovej vojny; komunistami boli považované za natoľko revolučné, že sa mohli použiť aj v situácii, keď sa na program dňa dostalo „upevňovanie moci robotníckej triedy“ po víťazstve „socialistickej revolúcie“.

Smernice o očiste národných výborov na Slovensku obsahovali tieto závažné ustanovenia:

1. členovia národných výborov, ktorí stratili dôveru, sa z ONV a MNV vylučovali najmä pre porušenie sľubu zloženého podľa § 1 odstavca č. 2 vyhlášky poverenika vnútra č. 1514/1946 úradného vestníka, vydanej podľa § 14 nariadenia SNR č. 92/1946 Zb. Podstatou tohto sľubu bola vernosť Československej republike, ľudu a zásadám demokracie, dodržiavanie všetkých zákonov a nariadení a vzorné plnenie povinností člena NV;
2. ak bolo vylúčených najmenej 50 % členov MNV alebo ONV, nahradzovali ich nové orgány – dočasné okresné správne komisie a dočasné miestne správne komisie (DOSK, DMSK). Obidve boli 9- až 12-členné a formálny vzor mali v okresných a miestnych správnych komisiách, zriadených v roku 1945 v južných oblastiach Slovenska s prevahou obyvateľstva maďarskej národnosti. Ak išlo o vylúčenie len jednotlivých členov a orgán bol aj naďalej schopný uznášania, podával sa návrh na reorganizáciu ONV alebo MNV a na ich doplnenie novými členmi. Ako vzor tu zrejme pôsobilo vyriešenie vládnej krízy vo februári 1948, keď napriek dramatickosti vtedajších politických udalostí v podstate neboli porušené ústavnoprávne zvyklosti: vláda sa len doplnila „novými ľuďmi“, pretože odstupujúcich ministrov za Československú stranu národno-socialistickú, Československú stranu lidovú a Demokratickú stranu bolo menej ako polovica;
3. návrhy na svoju reorganizáciu podávali národné výbory po dohode s akčnými výbormi NF, návrhy na rozpustenie podávali akčné výbory NF. Návrhy sa posielali Povereníctvu vnútra, ktoré rozhodovalo ako najvyššia inštancia a vydávalo právoplatné výmery o zrušení alebo reorganizácii miestneho alebo okresného národného výboru;
4. podobný postup platil aj pre okresné správne komisie, miestne správne komisie a pre miestnych komisárov;
5. smernice vymedzovali aj vzťah medzi akčnými výbormi NF a národnými výbormi, respektíve správnymi komisiami v tom zmysle, že orgány ľudovej správy, ako sa národné výbory v tom čase nazývali, boli povinné spolupracovať s akčnými výbormi NF, avšak o podaných návrhoch – ak patrili do ich kompetencie – mali rozhodovať samy. Vylučuje sa tu teda nahradzovanie národných výborov akčnými výbormi NF v oblasti štátnej správy, čo sa neskôr často stávalo vo vzťahu ONV – OV KSS;

6. do národných výborov a dočasných správnych komisií sa mali podľa smer-
níc navrhovať občania, ktorí vyhovovali ustanoveniam nariadenia SNR
č. 92/1946 Zb. Teda tí, ktorí neboli počas vojnovnej Slovenskej republiky
(1939 – 1945) aktívnymi členmi ľudáckych, maďarských a nemeckých po-
litických strán a spoločenských organizácií, neboli „zradcami a kolaborant-
mi“, ba čo viac, nesmeli byť ani konceptnými úradníkmi zastupiteľských
úradov slovenského štátu, dôstojníkmi a rotmajstrami domobrany a podob-
ne. Znenie tohto nariadenia sa využívalo najmä proti tým katolíckym po-
litickým aktivistom, ktorí vstúpili do politického života po tzv. aprílovej
dohode z roku 1946 v radoch DS.

Keď zhrnieme výsledky čistiek v ONV na Slovensku po februári 1948,
musíme konštatovať: ONV či už reorganizované alebo bez zmeny zostali iba
v 7 okresoch, a to v Brezne, Myjave, Revúcej, Rožňave, Svidníku, Martine
a Bratislave, čo je necelých 9 %. Všade inde boli dočasné okresné správne
komisie (DOSK) alebo okresné správne komisie (OSK). Tieto výsledky boli
zjavne determinované pozíciami Demokratickej strany v ONV po ich obno-
ve v súvislosti s voľbami do Ústavodarného národného zhromaždenia v máji
1946. Aj politické a sociálne zloženie „očistených“ ONV, DOSK a OSK do-
kumentujú hlboké zmeny v okresných orgánoch štátnej správy na Slovensku
po komunistickom prevrate vo februári 1948 – v čase ukončenia čistiek v júni
toho istého roku. K dispozícii máme síce len výsledky výskumu 26 okresov
stredného Slovenska, no nazdávame sa, že na ostatnom území Slovenska ne-
mohla byť situácia príliš odlišná. V uvedených okresoch bolo v ONV, DOSK
a OSK 46,5 % členov KSS, 19,3 % členov Strany slovenskej obrody (t.j. bý-
valej, teraz už „očistenej“ DS), 9,3 % zástupcov Československej strany so-
ciálnodemokratickej na Slovensku (predtým Strana práce), 1,1 % členov Stra-
ny slobody, 23,4 % bezpartajných – členov spoločenských organizácií a 0,4 %
bezpartajných bez členstva v spoločenských organizáciách.¹⁰

Sociálne zloženie týchto okresných orgánov štátnej správy bolo na stred-
nom Slovensku takéto: 17,4 % príslušníkov robotníckej triedy, 14,4 % roľní-
kov, 18,9 % živnostníkov, 46 % inteligencie a 3,3 % zástupcov iných sociál-

10 LALUHA, I.: Február 1948 a stredné Slovensko, Banská Bystrica 1967, s. 315
– 316.

nych vrstiev.¹¹ Na prvý pohľad upúta vysoké zastúpenie inteligencie v týchto orgánoch, ako aj skutočnosť, že jej prílev do KSS tesne po februári 1948 predstavoval 22,5 % oproti 12,38 % za celý rok 1947.¹² Určite to nebol len výsledok úsilia KSS získať pre hnutie „pokrokovú“ časť inteligencie, stojacu zatiaľ mimo strany, ako to tvrdili niektorí historici v období komunistického režimu.¹³ Veľkú časť tejto inteligencie tvorilo totiž úradníctvo, ktoré malo vždy v našich i stredoeurópskych podmienkach sklony pridať sa v zlomových historických situáciách k novým, víťazným mocenským štruktúram. Aj po februári 1948 sa snažilo vyhnúť sa politickému prenasledovaniu vstupom do komunistickej strany. KSC, ktorá sa tesne po uchopení moci ešte len rozhodovala, či pôjde do volieb v máji 1948 samostatne alebo pod záštitou Národného frontu, mu pre istotu otvorila dvere dokorán. Chcela totiž pomocou neho rýchlo ovládnuť štátny aparát. Napriek tomu sa ani úradníci nezbavili sociálnej neistoty. Ešte dlho ich nepovažovali za rovnocenných členov KSC, neustále ich podrobovali rôznym previerkam a tým ich vystavovali strachu, že budú z KSC vylúčení – so všetkými existenčnými dôsledkami. K ich zneisteniu určite prispela aj tradičná nenávisť voči inteligencii, ktorá sa po februári 1948 vyhrotila „ad absurdum“.

O celkových výsledkoch čistiek v MNV nás informujú nasledujúce fakty: z celkového počtu 3 341 obcí na Slovensku zostali MNV iba v 1 136 obciach, čo je o niečo viac ako tretina. V 697 obciach boli aj naďalej miestne správne komisie (MSK), v 1 375 obciach dočasné miestne správne komisie (DMSK) a v 133 obciach dokonca iba správni komisári.¹⁴ Teda na prvý pohľad vidíme, že aj výsledky „očisty“ MNV úzko korešpondujú s výsledkami volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia koncom mája 1946. Čo sa týka politického a sociálneho zloženia orgánov štátnej správy najnižšieho stupňa, máme po ukončení „očisty“ k dispozícii údaje o 213 miestnych správnych a 384 dočasných miestnych správnych komisiách zo stredného Slovenska. V uvedených

11 Tamže.

12 ŠULIČ, J.: K niektorým otázkam práce KSC v období budovania základov socializmu. In: *Generálna línia výstavby socializmu*. Bratislava 1975, s. 43.

13 ŠULIČ, J.: Komunistická strana Slovenska v období vyvrcholenia boja o moc robotníckej triedy. In: *Cestou socialistického vývinu*. Bratislava 1973, s. 23 – 24.

14 SNA, fond Archív ÚML ÚV KSS, fond 22, a.j. 15.

MSK a DMSK bolo 56,8 % komunistov, 12,3 % zástupcov Strany slovenskej obrody, 3,5 % členov Československej strany sociálnodemokratickej na Slovensku (bývalá Strana práce), 0,7 % členov Strany slobody, 14,7 % bezpartajných – členov spoločenských organizácií, 10,7 % bezpartajných bez členstva v spoločenských organizáciách a 1,3 % ostatných, bližšie neurčených.

Z hľadiska sociálneho zloženia bolo v uvedených orgánoch 37,5 % robotníkov, 42,5 % roľníkov, 10,2 % živnostníkov, 6,8 % inteligencie a 3 % ostatných.¹⁵ Vidíme teda, že aj na najnižšom stupni územnej štátnej správy na Slovensku došlo k prudkému nárastu podielu KSS na celkovom počte poslancov a k prudkému poklesu podielu DS – teraz, presnejšie, už len jej torza v podobe „vyakčnenej“ Strany slovenskej obrody. Viac ako dvojnásobne stúpil medzi nimi počet členov robotníckej triedy i keď tu aj naďalej dominovali roľníci: rurálny charakter krajiny sa nedá zmeniť ani jednorazovou, i keď veľmi razantnou politickou akciou. Ak chceme rekonštruovať hlavné tendencie priebehu „očisty“ národných výborov na Slovensku po februári 1948, musíme sa aspoň stručne zmieniť aj o čistkách v ich aparátoch – úradoch národných výborov. Tieto čistky prebiehali súbežne s „očistou“ ich volených orgánov. Ich priebeh usmerňovalo Povereníctvo vnútra a Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu. Zásadný význam mali v tom zmysle *Smernice pre akčné výbory Národného frontu na očistu vo verejnej správe*, ktoré na návrh nového povereníka vnútra, komunistu D. Okáliho schválil Zbor povereníkov dňa 23. apríla 1948.¹⁶

Podľa týchto smerníc sa v rámci „očisty“ aparátov národných výborov stíhali osoby, ktoré 1. nemali kladný vzťah k ľudovodemokratickému zriadeniu; 2. aktívne prejavili nesúhlas s priateľským postojom voči spriatelenej, najmä slovanským štátom pre ich ľudovodemokratické zriadenie; 3. hatili výkon ľudovej správy a rozvracali jednotu pracujúceho ľudu; 4. zlomyseľne poškodzovali národný majetok; 5. uskutočňovali, podporovali alebo umožňovali čierny obchod; 6. využívali alebo zneužívali svoje postavenie na nečestné osobné obohacovanie; 7. schvaľovali činnosť „buržoáznej reakcie“ a podobne. Ani tieto smernice (podobne ako *Smernice Povereníctva vnútra o očiste národných výborov na Slovensku z 2. marca 1948*) nepresahujú rámec právnych

15 LALUHA, I.: *Február 1948*, s. 264.

16 SNA, fond Úrad predsedníctva Zboru povereníkov, č. 162 dôv./48.

noriem z obdobia „národnej a demokratickej revolúcie“ (1945 – 1948). Vypracovali sa podľa nariadenia SNR č. 99/1945 Zb. o očiste vo verejnej správe a ako sme videli, vyznačovali sa takou šírkou a „pružnosťou“, že sa na ne dali „navliecť“ všetky postoje a činy, ktoré neboli v súlade so záujmami víťaznej KSS (KSC). O osobách, ktoré sa podľa znenia uvedených smerníc previnili, rozhodoval príslušný akčný výbor Národného frontu, pričom o sporných rozhodnutiach s konečnou platnosťou rozhodovala Ústredná ošisto'ovacia komisia pri Ústrednom akčnom výbore Slovenského národného frontu, ktorej členmi boli zástupcovia Povereníctva vnútra, ostatných povereníctiev, Ústredia odbojových zväzov, Slovenskej odborovej rady a podobne – teda väčšinou inštitúcií, ktoré boli tradičnou oporou KSS už pred februárom 1948.

Osoby, na ktoré sa „očista“ vzťahovala, boli v zmysle ustanovení smerníc

1. prepustené bez nárokov vyplývajúcich z ich služobného pomeru;
2. dané do výslužby;
3. preložené;
4. navrhnuté na dovolenku s tzv. čakateľným (čo znamenalo určité finančné zabezpečenie v období od nástupu dovolenky po zaradenie do pracovného pomeru mimo verejnej správy);
5. bol im zastavený postup na 3 roky;
6. pozbavené funkcií.

Je priam charakteristické, že značná časť prípadov sa vzťahovala na bod č. 1, t.j. na tých, ktorí boli prepustení bez nárokov vyplývajúcich z ich služobného pomeru, čo sa dá dnes chápať ako politická pomsta porazeným.

V návrhu prednostu VII. odboru Povereníctva vnútra adresovanom povereníkovi vnútra D. Okálimu sa napríklad uvádza: „V minulosti bolo veľmi žalostné vidieť, ako kolaborant po viac ako jednoročnej nečinnosti dostával vyplácané všetky pôžitky, ako keby bol pracoval“.¹⁷ Pravda, teraz už nešlo o osoby kolaborujúce s režimom vojnovéj Slovenskej republiky, ale mnohokrát o tých, ktorí proti nej bojovali počas Slovenského národného povstania, no mali smolu, lebo neboli komunisti... Do konca mája 1948 bolo z aparátu národných výborov na Slovensku prepustených 159, penzionovaných 47 a na

17 SNA, fond Povereníctvo vnútra, sekr. taj., č. 10/48.

dovolenku poslaných 311 osôb.¹⁸ V porovnaní s „očistou“ zastupiteľských orgánov národných výborov je to pomerne málo.¹⁹ Pravda, zamestnanci aparátu národných výborov nemali možnosť „skompromitovať sa“ do takej miery ako tzv. reakční členovia rozhodujúcich orgánov – plén a najmä rád národných výborov. Ďalej tu tiež pôsobila skutočnosť, že KSS v tom čase nemala vo svojich radoch veľa členov, ktorí by zvládli náročné administratívne práce, a tak, v súlade s už spomínaným trendom nábora úradníkov do svojich radov, väčšinu zamestnancov aparátov národných výborov, hoci to boli osoby činné v predchádzajúcich, „buržoáznych“ orgánoch štátnej správy, v národných výboroch ponechala.

* * *

Národné výbory, nové orgány štátnej správy v územných obvodoch, mes-tách a obciach prešli teda po obnovení ČSR v roku 1945, ale aj po komunistickom prevrate vo februári 1948, z hľadiska svojho politického a sociálneho zloženia búrlivými zmenami. Najprv, po parlamentných voľbách v máji 1946, keď sa ich najvyššie politické a štátne vedenie ČSR rozhodlo využiť aj pre obnovu plenárnych orgánov územnej štátnej správy, nadobudli v nich demokratické sily na Slovensku, sústredené najmä v Demokratickej strane viac ako dvojtretinovú väčšinu. Pravda, tento stav existoval pomerne dlho len v rovine nárokov. Porazená KSS, povzbudzovaná svojou mocnejšou partnerkou – KSČ, pôsobiaca v českej časti republiky, ako aj vývojom v medzinárodno-politickej oblasti, pomerne úspešne eliminovala politické zisky Demokratickej strany a v rámci toho šikovne blokovala aj obnovu národných výborov na Slovensku. Významne jej pri tom pomáhal II. odbor Povereníctva vnútra, majúci na starosti národné výbory, ktorý ovládali komunisti.

Takmer súčasne s tým, ako bol v súlade s výsledkami parlamentných voľieb v roku 1946 obnovený posledný MNV, prepukli februárové udalosti roku

18 BOUČEK, M. – KLIMEŠ, M.: *Dramatické dny února*, Praha 1973, s. 327.

19 Napríklad len v okrese Nová Baňa bolo zo zastupiteľských orgánov národných výborov vylúčených 342 osôb. SNA, fond A ÚML ÚV KSS, fond ÚV/2, a. j. 579.

* Štúdia bola vypracovaná v Historickom ústave SAV v rámci projektu VEGA 2/7176/27 *Slovensko v rozdelenom svete*.

1946, počas ktorých československí komunisti dobyli politickú moc. V rámci „očisty“ územnej štátnej správy od „buržoáznej reakcie“, ktorú začali smutne známe akčné výbory NF boli – priam zrkadlovým obrazom s negatívnym znamienkom – zrušené všetky národné výbory – okresné či miestne, v ktorých mali prevahu príslušníci DS. V okresoch zostalo len 9 % národných výborov – všade inde boli správne komisie s drvivou prevahou komunistov. Z MNV zostala len jedna tretina. Neskôr boli národné výbory opäť obnovené, taktiež s drvivou prevahou komunistov, dostávali sa však do vleku okresných a krajských výborov KSS a ich aparátov a mnohokrát boli aj týmito straníckymi orgánmi nahrádzané pri výkone štátnej správy.

SUMMARY

National Committees and Development in Slovakia in 1947 – 1948

Once Czechoslovakia reinstated itself after World War II, the territorial state administration became saturated with a communist notion of bodies, which should implement power. It included national committees, bodies of the Soviet type and the Paris Commune. The main premise of the concept behind them implied concentrated authority formerly handled by state political administration and self-government, which made them universal authorities of state administration in municipalities. For this reason, they were a target of fierce fighting between the two primary political parties in Slovakia – the Democratic Party (DS), whose lines united almost all democratic forces, and the Communist party of Slovakia (KSS).

The initial parity representation of both parties in the national committees resulted from political negotiations. Parliamentary elections held in May 1946 in Czechoslovakia served to voice the political choice of the citizens in terms of representation in the supreme state representative bodies and municipal state administration. Since the DS won the elections in Slovakia unequivocally (DS: 62 %, KSS 30, 37 %), its representation in the municipal and territorial state administration apportioned to a two-third majority. The KSS, emboldened by the KSC, which was active in the Czech part of the republic, as well as the international political development, (disintegration of anti-Hitler coalition), made hectic efforts to eliminate the implications of the election results in favor of DS, and used all means available to stave off the reestablishment of national committees pursuing the election outcome. For this reason, some municipal national committees were reestablished as late as February 1948.

The communist coup in Czechoslovakia occurred right then, in late February 1948. The purges within municipal and territorial state administration, getting rid of “bourgeoisie reactive forces”, dissolved all national committees – district or municipal – where DS representatives constituted a majority. District national committees were reduced to 9 % – everywhere else, provisional commissions were appointed. A mere one third of the municipal national committees remained. Later, national committees were reestablished, with a great majority of communist representation, but they progressively as-

sumed a position in tow to the district and regional committees of the KSC, especially within their colossal apparatuses, which often took their place in the execution of state administration.

AKČNÉ VÝBORY – NÁSTROJ NASTOLENIA MOCENSKÉHO MONOPOLU A POFEBRUÁROVEJ OČISTY 1948

Michal BARNOVSKÝ

Historický ústav SAV, Bratislava

Predseda Komunistickej strany Československa (KSČ) a vlády ČSR Klement Gottwald vo svojom prejave na zhromaždení na Staromestskom námestí v Prahe 21. februára 1948 vyzval občanov utvárať „v obciach, v okresoch a krajoch akčné výbory Národného frontu z demokratických a pokrokových predstaviteľov všetkých strán a celonárodných organizácií“. ¹ Prvé akčné výbory vznikli už niekoľko hodín po Gottwaldovej výzve a v ďalších dňoch sa rozmnožili ako huby po daždi a stali sa inštrumentom nastolenia komunistického monopolu moci a vyradenia odporcov KSČ z politického a verejného života. Prvá otázka, ktorá sa nám v tejto súvislosti natíska, je, kedy sa zrodila myšlienka o utváraní akčných výboroch Národného frontu? Ako je známe, na januárovom zasadnutí ÚV KSČ 1947 sa prerokoval, schválil a zverejnil zámer vedenia KSČ získať v najbližších voľbách absolútnu väčšinu hlasov, a tým fakticky vyriešiť mocenskú otázku. Heslo znelo: „Získať väčšinu národa!“

Na sklonku tohto roku, ako vyplýva z doterajšieho výskumu, sa zvažovali okrem orientácie na voľby ako hlavnú formu stretnutia o monopol moci aj ďalšie štyri varianty², ale v žiadnom sa nestretáme s akčnými výbormi ako prostriedku zmeny obsahu a štruktúry Národného frontu. Určitú modifikáciu zaznamenala aj predstava o parlamentom (volebnom) spôsobe zmeny politických pomerov. Komunisti plánovali zaradiť do vlastnej kandidátky aj viacerých ľavicových politikov z ostatných strán, aby narušili ich jednotu. Je tu teda akýsi zárodok neskoršej jednotnej kandidátky Národného frontu.

1 GOTTWALD, K.: *Spisy, XIV*. Bratislava 1958, s. 300.

2 Išlo o tieto varianty: uskutočnenie prevratu v nekomunistických stranách, zmena pomeru síl ešte pred voľbami, zmena mocenského systému vytvorením novej štruktúry Národného frontu a úradnícka vláda v prípade, že ministri nekomunistických strán podajú demisiu. Podrobnejšie pozri: KAPLAN, K.: *Nekrvavá revolúce*. Praha 1993, s. 96. Ako vidíme, jeden z variantov síce kalkuloval so zmenou štruktúry Národného frontu, ale nekonkretizoval spôsob dosiahnutia tejto zmeny.

Pravdepodobne kalkulovali aj s politickými procesmi, ktoré by zasiahli a diskreditovali najmä národných socialistov a slovenských demokratov. Súčasne ráтали s nastolením ďalších populárnych sicálnoekonomických požiadaviek (ďalšie znárodnenie, nová pozemková reforma, prijatie nových daňových zákonov atď.), ktoré im mali získať nových sympatizantov a voličov. Ak by sa mocenská otázka riešila v parlamentných voľbách v máji 1948, boli by to už v každom prípade iné voľby ako v roku 1946.

Zmienku si zaslúžia nálady a postoje vo vedení Komunistickej strany Slovenska (KSS). Jeho členovia si uvedomovali, že v parlamentných voľbách roku 1948 nezískajú absolútnu väčšinu hlasov na Slovensku, preto pražské heslo „*Za väčšinu národa*“ pozmenili na heslo „*Dostať sa do čela národa*“.³ To znamená, že v budúcich voľbách mala KSS dosiahnuť to, čo sa jej nepodarilo v roku 1946 – získať najviac hlasov, stať sa víťazom volieb. Predpokladalo sa, že DS pri dobrej práci komunistov môže stratiť najmenej 10 % hlasov⁴, čo však nestačilo na volebné víťazstvo KSS (v roku 1946 volilo DS 62 % a KSS 30 % voličov). Preto sa hľadali ďalšie nástroje na oslabenie DS. Podobne ako v roku 1946 sa slovenskí komunisti usilovali oslabiť vplyv DS prostredníctvom jej rozštiepenia založením ďalšej, tentoraz už piatej politickej strany. Iniciatívu v tomto smere vyvíjal Jozef Kyselý, bývalý funkcionár DS a primátor Bratislavy, za čo ho vylúčili z DS. Ešte počas februárových udalostí vedenie KSS neopustilo túto myšlienku, čoho dôkazom je uznesenie Predsedníctva ÚV KSS 1. marca 1948 o založení roľníckej strany. Karol Bacílek, Michal Falt'an, Marek Čulen a Ignác Rendek mali zvážiť personálne otázky, program a organizačnú štruktúru novej strany.⁵ Vychádzalo sa zrejme z predpokladu, že v májových parlamentných voľbách 1948 pôjde každá politická strana s vlastnou kandidátkou.

Neutralizácia katolíckeho kléru bola ďalšou podmienkou volebného víťazstva KSS podľa predstáv jej vedenia. To znamená, že by biskupský zbor

-
- 3 Pozri materiály zo zasadnutia ÚV KSS 12. – 13. 5. 1947. VARTÍKOVÁ, M. (zost.): *Komunistická strana Slovenská. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Bratislava 1971 s. 537 – 604.
 - 4 JAROŠOVÁ, V. – JAROŠ, O.: *Slovenské robotníctvo v boji o moc (1944 – 1948)*. Bratislava, 1965, s. 256 – 257.
 - 5 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond ÚV KSS, šk. 789. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 1. 3. 1948.

alebo iné katolícke organizácie nepodporovali vo volebnej kampani ani jednu politickú stranu.⁶ Také boli vízie pokiaľ ide o volebný variant riešenia mocenskej otázky. Treba však zdôrazniť, že slovenskí komunisti boli nespokojní s kompromisným riešením jesennej politickej krízy na Slovensku 1947. Rešpektovali ho iba pod nátlakom pražského vedenia KSČ. Preto boli viac naklonení neparlamentným formám uchopenia moci a čím skôr. Radikalistické nálady boli zvlášť rozšírené v radoch bývalých partizánov a Štátnej bezpečnosti.

Z doteraz uvedeného vyplýva, že myšlienka ustanovenia akčných výborov Národného frontu nebola vopred naplánovaná. Vznikla bezprostredne po podaní demisie ministrov troch nekomunistických strán 20. februára 1948. Jej autorom bol K. Gottwald a pomenovanie akčné výbory údajne navrhol Václav Kopecký. Predsedníctvo ÚV KSČ ju schválilo v ten istý deň a Antonínovi Zápotockému, predsedovi Ústrednej rady odborov (ÚRO) uložilo, aby zjazd závodných rád prijal uznesenie o utvorení ústredného akčného výboru Národného frontu.⁷ Podľa pôvodnej predstavy základom akčných výborov mali byť komunisti, sociálni demokrati a zástupcovia významných celonárodných organizácií, ale vzápätí sa ich akčný rádius rozšíril aj o „demokratické elementy“ v ostatných politických stranách. V tomto duchu vyzneli už smernice ústredia KSČ krajským tajomníkom. Nasledujúci deň, 21. februára, K. Gottwald vydal výzvu na tvorbu akčných výborov. Zjazd závodných rád a odborových organizácií 22. februára prijal rezolúciu o prevzatí iniciatívy ÚRO pri utváraní akčných výborov a ich ústredia. Na druhý deň odborové vedenie zvolalo do Obecného domu v Prahe poradu zástupcov politických strán, celonárodných organizácií a „významných osobností“. Pozvaných bolo okolo 300 osôb. Oficiálnymi zástupcami strany boli však iba komunisti. Porada zvolila prípravný výbor na utvorenie „ústredného akčného výboru rozšíreného a obrodeneho Národného frontu“ a schválila prevolanie s oslovením „*Lide český*“. Úlohou prípravného výboru bolo rokovať s politickými stranami a zložkami, aj s tými, ktorí sa porady nezúčastnili a zavolať ďalšiu konferenciu, na ktorej sa ustanoví Ústredný akčný výbor Národného frontu. Stalo sa tak 25. februára

6 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 232.

7 KAPLAN, K.: *Pět kapitol o Únoru*. Brno 1997, s. 364 – 365.

1948. Za predsedu Ústredného akčného výboru Národného frontu (ÚAV NF) bol zvolený Antonín Zápotocký, za generálneho tajomníka Alexej Čepička.⁸ Taká bola genéza vzniku ústredia akčných výborov v Česku. Ich lavínovitý vznik najmä po 22. februári nebol vecou náhody ani spontánnosti, ale výsledkom aktivity komunistov podľa inštrukcií vedenia KSČ.

Predsedníctvo ÚV KSS sa prvýkrát zaoberalo otázkou akčných výborov 21. februára 1948. Viliam Široký v ten istý deň vo večerných hodinách v prejave na manifestačnom zhromaždení v bratislavskej Redute uviedol, že očistením Národného frontu od reakcionárov sa obnoví národná jednota v pôvodnom duchu, tak ako vznikla v Slovenskom národnom povstaní. Vyzval zakladať akčné výbory v obciach, okresoch i v celoslovenskom meradle „*zo skutočne demokratických predstaviteľov všetkých politických strán a celonárodných organizácií, ako sú ROH (Revolučné odborové hnutie – pozn. M. B.), JZSR (Jednotný zväz slovenských roľníkov – pozn. M. B.), odbojové zložky, ZSM (Zväz slovenskej mládeže – pozn. M. B.), ZSŽ (Zväz slovenských žien – pozn. M. B.) atď.*“⁹ Okresné akčné výbory ojedinele vznikali už 21. februára (v Banskej Bystrici a vo Zvolene) a o deň neskôr už sa ustanovili v mnohých okresoch a mestách: Banská Štiavnica, Bardejov, Bratislava, Kremnica, Kysucké Nové Mesto, Medzilaborce, Modrý Kameň, Ružomberok, Stará Ľubovňa a v niektorých ďalších okresoch. Ešte väčší počet okresných akčných výborov vznikol 23. februára, o. i. aj v Košiciach a v Prešove. Podľa správy ŠtB vzniklo na Slovensku v dňoch 22.–23. februára viac ako 60 okresných a miestnych akčných výborov.¹⁰

Akčné výbory Národného frontu sa utvárali rôznym spôsobom, ale vždy z iniciatívy komunistov. Podľa dôverných inštrukcií vedenia KSČ komunisti mali mať v nich väčšinu. Na Slovensku sa spravidla utvárali najprv okresné akčné výbory, ktoré potom zakladali a usmerňovali miestne akčné výbory. Nechýbali však ani prípady, keď najprv vznikli miestne akčné výbory a tie zvolili okresný akčný výbor (okres Nitra). Akčné výbory Národného frontu sa obyčajne utvárali tak, že sa predstavitelia politických strán a záujmových

8 Tamže, s. 442 – 444, 502.

9 *Pravda*, 23. 2. 1948, s. 1

10 SNA, fond Poverenictvo vnútra, sekretariát poverenika (ďalej PV, sekr.), šk. 88. Situačná správa za mesiac marec 1948.

organizácií dohodli na zložení akčného výboru. Vzápätí zvolali verejné zhromaždenie, kde oznámili prítomným vznik akčného výboru, prípadne ho dali schváliť.¹¹ V závodoch vznikali akčné výbory na základe rokovania, niekde boli vymenované závodnými radmi alebo sa volili na celozávodných schôdzach. Ústredný akčný výbor Národného frontu (ÚAV NF) v Prahe po mnohých otázkach vydal 29. februára 1948 pokyn, aby sa akčné výbory nevolili, ale ustanovovali.¹² Komunistickí funkcionári sa zrejme obávali, že pri voľbe akčných výborov by v nich nemuseli získať väčšinu.

Zloženie akčných výborov bolo v jednotlivých okresoch a mestách rozdielne a závislé od miestnych pomerov, ale zástupcovia KSS a celonárodných organizácií, ktorí často boli tiež komunistami, mali v nich dominantné postavenie. V máji 1948 mala KSC v krajských a okresných akčných výboroch 68,9 % zastúpenie.¹³ Na Slovensku bol podiel príslušníkov KSS v okresných akčných výboroch v roku 1949 65,3 %. Ostatné strany mali nepatrné zastúpenie – Strana slovenskej obrody 2,2 %, Strana slobody 1,6 %.¹⁴ Organizácie DS sa už počas vládnej krízy začali rozpadávať a ich zástupcov komunisti často odmietali prijímať do akčných výborov.

Vrcholný orgán akčných výborov na Slovensku sa začal utvárať až po vyriešení vládnej krízy. Dňa 25. februára 1948 sa vo večerných hodinách zišli v Bratislave zástupcovia štyroch politických strán a ôsmich celonárodných organizácií a odbojových zložiek, aby ustanovili ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu.¹⁵ Schôdzu otvoril a jej predsedal predseda KSS Viliam Široký, ktorý zhodnotil politickú situáciu a vysvetlil cieľ schôdze. Po pozdravných prejavoch zástupcov armády a Zboru národnej bezpečnosti vystúpil Jozef Lukačovič ako rečník za opozičné skupiny DS. Vyhlásil, že vstu-

11 ŠKURLO, I.: *Február a ľudové milície*. Bratislava, s. 96 – 100.

12 MLYNSKÝ, J.: *Únor 1948 a akční výbory Národní fronty*. Praha 1978, 40.

13 Tamže, s. 43.

14 SLAVKOVSKÁ, E.: Vznik a formovanie akčných výborov na Slovensku. In: *Historické štúdie* 25, (1981), s. 41.

15 Išlo o tieto strany a záujmové organizácie: KSS, Československá sociálna demokracia na Slovensku, Opozičná skupina v DS, Strana slobody, Slovenská odbojová rada, Jednotný zväz slovenských roľníkov, Zväz slovenských partizánov, Zväz vojakov Slovenského národného povstania, Zväz protifašistických väzňov, Združenie zahraničných vojakov, Zväz slovenských žien a Zväz slovenskej mládeže.

pom reprezentantov týchto skupín, konkrétne jeho, Milana Poláka a Jozefa Mjartana do ústredného akčného výboru chcú dokumentovať vernosť tých demokratov, ktorí nezradili ideály Národného frontu, Košického vládneho programu a Gottwaldovej vlády. Predseda Sociálnej demokracie na Slovensku Ivan Frlička oznámil, že jeho strana už v Prahe tlmočila svoje stanovisko za spoluprácu s KSS a Národným frontom. Generálny tajomník Strany slobody Jozef Brúha uviedol, že jeho strana ešte nezaujala stanovisko k súčasnej politickej situácii, menovite tiež k spolupráci s novým Národným frontom. Jozef Kyselý, bývalý funkcionár DS, ponúkol svoju spoluprácu v obrodenom Národnom fronte v mene „pokrokových katolíkov.“ Potom nasledovali vystúpenia zástupcov celonárodných organizácií.

Na vyhlásenie Brúhu kriticky reagovali V. Široký a Gustáv Husák. Žiadali, aby Strana slobody „*veľmi jasne povedala, či chce urobiť vo vlastnej strane také opatrenia, aby jej spolupráca v Národnom fronte bola umožnená, alebo či chce zotrvať na stanovisku opozičnom*“. Na návrh Štefana Bašťovanského, generálneho tajomníka ÚV KSS, účastníci zasadnutia zvolili Prípravný akčný výbor Slovenského národného frontu s nasledujúcim zastúpením politických strán a celonárodných organizácií: po 5 členov za KSS, Sociálnu demokraciu, opozíciu v DS, Slovenskú odborovú radu (SOR) a JZSR; po 3 členov za Zväz slovenských partizánov (ZSP), Zväz politických väzňov, Združenie zahraničných vojakov, ZSM a ZSŽ. Strane slobody sa určilo 5 miest, ak splní podmienky. Ďalšie 3 miesta mal obsadiť Zväz vojakov Slovenského národného povstania (ZVOJPOV). Odbojové zväzy mali teda mať 12 zástupcov v Prípravnom akčnom výbore Slovenského národného frontu (SNF). Ďalej účastníci zvolili predsedníctvo Prípravného akčného výboru SNF na čele s V. Širokým. Prípravný akčný výbor SNF poveril predsedu Zboru povereníkov Gustáva Husáka, aby začal rokovania s politickými stranami, skupinami a zainteresovanými celonárodnými organizáciami o doplnení Zboru povereníkov a zaslal pozdravné telegramy predsedovi vlády K. Gottwaldovi a prezidentovi E. Benešovi.¹⁶

16 SNA, fond Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (ďalej ÚAV SNF), šk. 4. Zápisnica z ustanovujúcej schôdzky Prípravného akčného výboru SNF. Tiež: VARTÍKOVÁ, M.: *Od Košíc po Február*. Bratislava 1968, s. 184 – 185.

Ďalšie zasadnutie Prípravného akčného výboru SNF sa konalo 28. februára 1948. Prerokovalo navrhované zloženie nového Zboru povereníkov a prijalo viacero dôležitých uznesení. Na úvod oboznámil V. Široký prítomných s listom Predsedníctva Strany slobody predsedovi Zboru povereníkov, v ktorom sa vyslovuje za podporu Gottwaldovej vlády a za spoluprácu s obrodenným Národným frontom. Prípravný výbor vzal na vedomie túto informáciu. G. Husák podal správu o rokovaní s politickými stranami, skupinami a ostatnými zložkami SNF o doplnenie Zboru povereníkov v dňoch 26. – 27. februára 1948. Počas týchto rokovaní žiadali odbory obsadenie rezortu sociálnej starostlivosti a za svojho kandidáta navrhovali Františka Zupku, predsedu SOR. Odbojové zložky po spoločnej dohode vzniesli nárok na obsadenie Povereníctva starostlivosti a ako spoločného kandidáta navrhli Júliusa Viktoryho. Sociálna demokracia a Strana slobody súhlasili s ich doterajšími zástupcami v Zbore povereníkov, t. j. s Jánom Bečkom, povereníkom zdravotníctva a Pavlom Blahom, povereníkom pôšt. Po rozhovoroch s opozičnými skupinami v DS sa dohodla aj ich účasť v Zbore povereníkov. Dňa 26. februára 1948 podal demisiu povereník vnútra Mikuláš Ferjenčík, ktorý súčasne vyhlásil, „že jeho demisia nemá nijaké politické pozadie“.¹⁷ V súvislosti s personálnym obsadením nového Zboru povereníkov bol podaný návrh Predsedníctvu SNR a vláde na odvolanie dovtedajšieho povereníka spravodlivosti Andreja Buzu a neskôr podal demisiu povereník sociálnej starostlivosti Ján Púll. V závere správy G. Husák predložil návrh na vymenovanie 8 nových povereníkov. Prípravný akčný výbor SNF ho akceptoval.

Karol Šmidke, ktorého Predsedníctvo SNR poverilo vedením SNR, podal správu o zmenách v SNR. Okrem iného uviedol, že Jozef Lettrich a Andrej Cvinček na návrh Akčného výboru DS podali demisiu na svoje funkcie. Súčasne Akčný výbor DS zbavil mandátu 22 členov SNR a KSS zbavila členstva v SNR Viliama Žingora. Vznikol Akčný výbor SNR pod vedením komunistu Ivana Horvátha, podpredsedu SNR, ktorý mal preskúmať činnosť a politickú únosnosť ďalších členov SNR.

Zástupca SOR Jozef Forint navrhol prerokovať otázku postoja k tým politikom, ktorí v dôsledku posledných udalostí boli vylúčení z politického živo-

17 M. Ferjenčík bol nestraník, ale stúpenec E. Beneša. Neskôr emigroval, čo dokazuje, že jeho demisia mala politický charakter.

ta. Jeho návrh podporil aj Milan Polák. K tomuto návrhu sa prijalo uznesenie, ktorým sa uložilo politickým stranám a všetkým zložkám SNF, aby predložili Predsedníctvu Prípravného akčného výboru SNF zoznam osôb vylúčených z politických strán. Predsedníctvo malo zaujať k týmto osobám politické stanovisko a vysloviť zásadu o ich trvalom alebo dočasnom vyradení z politického života. Ďalej zasadnutie prijalo uznesenie, že Zväz slovenskej mládeže je jedinou a výlučnou organizáciou mládeže. Analogické uznesenie sa prijalo o Zväze slovenských žien. Rozšírilo sa Predsedníctvo Prípravného akčného výboru SNF a vyjadril sa súhlas s tým, že na zasadnutia Prípravného akčného výboru SNF sa budú pozývať traja členovia Umeleckej a vedeckej rady.¹⁸

Tým sa skončila činnosť Prípravného akčného výboru SNF a začal pracovať Ústredný akčný výbor (ÚAV) SNF. Ten 8. marca 1948 schválil niekoľko dôležitých uznesení. Prerokoval a prijal Ohlas ÚAV SNF k slovenskému ľudu a Smernice pre činnosť akčných výborov Národného frontu (NF). Po informácii V. Širokého o tom, že kompromitovaní členovia bývalej DS na strednom Slovensku prestupujú hromadne do Strany slobody, ÚAV SNF uložil oblastným a okresným akčným výborom, aby ihneď vypracovali a ÚAV SNF predložili zoznamy osôb, ktoré majú byť vylúčené z verejného života a nijaká politická strana a celonárodná organizácia ich nesmie prijať do vlastných radov. Oblastné a okresné akčné výbory mali preskúmať zloženie vedúcich orgánov (oblastných, okresných a miestnych) Strany slobody a postarať sa o to, aby sa kompromitované osoby z týchto orgánov odstránili. Akčné výbory bývalej DS mohli vyvíjať činnosť až po ich schválení okresnými akčnými výbormi NF. Strane slobody sa uložilo, aby utvárala akčné výbory vo vlastnej strane, ktoré ju mali očistiť od reakčných elementov.

ÚAV SNF vzal na vedomie prípis Ústredného akčného výboru bývalej DS z 1. marca 1948 o tom, že odvolal z funkcií a zo strany vylúčil 22 bývalých funkcionárov DS, a schválil zloženie Ústredného akčného výboru bývalej DS. Súčasne vzal na vedomie jeho vyhlásenie, v ktorom odsúdil politiku bývalého vedenia DS a zaviazal sa „*nenadväzovať nijakým spôsobom na minulosť bývalej DS...*“ Na základe uvedených skutočností akceptoval jeho rozhodnutie o premenovaní zvyškov bývalej DS na Stranu slovenskej obrody a súhlasil,

18 SNA, fond ÚAV SNF, šk. 4. Zápisnica z druhej schôdzky Prípravného akčného výboru SNF 28. 2. 1948.

aby táto strana vydávala noviny *Lud*. Na tomto zasadnutí sa vyriešila aj otázka zastúpenia ÚAV SNF v celoštátnom ústrednom orgáne Národného frontu. V. Široký navrhol, aby Slovensko bolo zastúpené jednou tretinou a v Predsedníctve piatimi členmi.¹⁹ Vzápätí sa vykonala voľba. Nasledujúci deň sa prvý raz zúčastnila delegácia ÚAV SNF na zasadnutí ÚAV NF v Prahe.

ÚAV SNF 8. marca zvolil za prvého podpredsedu Štefana Bašťovanského, za druhého podpredsedu Františka Zupku a za generálneho tajomníka Ladislava Holdoša. Na plenárnom zasadnutí 12. apríla 1948 sa ešte zvolili dvaja podpredsedovia Milan Polák a Vavro Šrobár. Namiesto F. Zupku nastúpil Jozef Forint a do Predsedníctva bol prijatý ako predstaviteľ kultúrnych pracovníkov literárny kritik Michal Chorváth. ÚAV SNF sa doplnil Alexandrom Horákom za Spolok sv. Vojtecha, Jánom Martákom za Maticu slovenskú, Vasilom Karamanom za Ukrajinskú národnú radu a troma zástupcami jednotnej telovýchovy. Na tom istom zasadnutí jednotlivé zložky SNF súhlasili, aby sa vo voľbách do Národného zhromaždenia uplatnila jednotná kandidátka Národného frontu. V prvom polroku 1948 sa ÚAV SNF ešte angažoval pri organizovaní „diskusie“ k návrhu novej ústavy a v predvolebnej kampani v máji 1948.

Ako vyplýva z predchádzajúceho textu, ÚAV SNF sa utvoril neskôr ako ÚAV NF v Prahe a úloha odborov pri jeho zrode bola na Slovensku menšia ako v českých krajinách, čo sa prejavilo aj v tom, že na čele najvyššieho orgánu akčných výborov na Slovensku nestál šéf odborov ako v Prahe, ale predseda KSS. Nevieme, čo túto odlišnosť spôsobilo, či časový posun vzniku ÚAV SNF, alebo istá nedôvera až antipatia medzi V. Širokým a F. Zupkom.²⁰ Postoj akčných výborov k členom SNR a v ich „kompetenciách“ v tomto smere predstavoval druhú odlišnosť Slovenska v porovnaní s postojom a „kompetenciami“ akčných výborov k poslancom Ústavodarného národného zhromaždenia (ÚNZ). Akčný výbor ÚNZ zvolil diferencovaný prístup k poslancom. 229 poslancom zaslal výzvu, aby podporili vládu K. Gottwalda a 71 poslancov neoslovil, lebo im nedôveroval. Slovensko malo v parlamente 69 poslancov, z toho DS 43, KSS 21, Strana slobody 3 a Československa sociálna demokracia na Slovensku (predtým Strana práce) 2. Akčný výbor parlamentu

19 Členmi Predsedníctva ÚAV NF v Prahe sa stali: V. Široký, Július Ďuriš, Ján Ševčík, Vavro Šrobár a Jozef Valo.

20 Medzi nimi vznikol konflikt aj pri organizovaní ľudových milícií.

neoslovil 21 poslancov za DS. Akčné výbory nekomunistických strán mohli síce poslancov vylúčiť zo strany, ale nemohli ich zbaviť mandátu, kým nestratili imunitu. Mandát nevykonávali iba tí poslanci, ktorí sa vzdali (11), emigrovali (35) alebo sa nachádzali vo väzbe (10).²¹

Iná situácia bola v Slovenskej národnej rade, pretože tá nevzišla z riadnych volieb. Bola iba rekonštruovaná podľa výsledkov volieb do ÚNZ, a to tým spôsobom, že jednotlivé politické strany delegovali svojich kandidátov v počte primeranom k ich množstvu získaných hlasov pri voľbách do parlamentu. Rovnakým spôsobom sa obsadzovali aj národné výbory. Voliči teda nevolili konkrétne osoby, ale politické strany. Preto tieto, respektíve ich vedenia, mali právo odvolať členov SNR. Toto právo si prisvojili aj samozvané akčné výbory občianskych strán. Tým mal uľahčenú prácu Akčný výbor SNR. Ten neposielal nijakú výzvu členom SNR. Do 12. marca 1948, keď sa konalo prvé zasadnutie SNR po februárovom prevrate, Akčný výbor DS zbavil mandátu 25 členov SNR za DS. Traja členovia SNR za DS sa vzdali mandátu. Zo sociálnych demokratov odstúpil jeden člen SNR a KSS zbavila mandátu jedného člena SNR.²²

Po štátnej línii sa v tom čase riadila činnosť územných akčných výborov vyhláškami a smernicami Ministerstva a Povereníctva vnútra. Ministerstvo vnútra 24. februára 1948 uložilo národným výborom, aby nadviazali kontakty s akčnými výbormi a rešpektovali ich podnety. Ďalšími vyhláškami z 25. a 27. februára o prechodnej úprave odvolávania a doplňovania členov národných výborov dostali akčné výbory fakticky právomoc odvolávať členov národných výborov a navrhovať nových členov. Na Slovensku analogické smernice vydalo Povereníctvo vnútra 2. marca 1948. Podľa nich národné výbory sa mali očistiť *„od ľudí, ktorí nemajú dôveru pracujúceho ľudu, ktorí sú pre-*

21 KAPLAN, K.: *Nekrvavá revolúcia*, s. 189.

22 Išlo o nasledujúcich členov SNR. Akčný výbor DS odvolal členov SNR za DS: Jána Ambruša, Ľubomíra Baara, Jána Bendika, Michala Géczyho, Pavla Haljana, Jána Hlavatého, Michala Chrenku, Andreja Kapušanského, Vincenta Kováča, Júliusa Kukliša, Gašpara Kvašovského, Jána Kovaľa, Imricha Laurinca, Jozefa Lettricha, Teodora Lipčika, Jána Myjavca, Milana Pišúta, Pavla Planovského, Michala Rovňáka, Miloša Rumana, Belomíra Sutorisa, Ľudovíta Šenšela, Pavla Švihru, Vojtecha Tvrdoňa a Andreja Šoltýsa. Členstva v SNR za DS sa zriekli: Andrej Cvinček, Ladislav Nádaši a Peter Škodáček. Za Sociálnu demokraciu sa vzdal mandátu Emil Rusko a KSS odvolala Viliama Žingora.

kážkou uskutočňovania vládnej politiky a ...nemajú kladný pomer k ľudovo-demokratickému zriadeniu ČSR“. Ak sa takýto ľudia nachádzali v okresnom národnom výbore (ONV), tento po dohode s okresným akčným výborom mal podať Povereníctvu vnútra návrh na ich vylúčenie z ONV.

Súčasne ONV mal podať Povereníctvu vnútra návrh okresného akčného výboru na doplnenie členov ONV. V prípade, že väčšina členov ONV „*nemala dôveru pracujúceho ľudu*“, o čom rozhodoval okresný akčný výbor, ONV sa nahradil dočasnou okresnou správnu komisiou, ktorá pozostávala z 9 – 12 členov a zo 6 náhradníkov. Podobne a za rovnakých podmienok sa postupovalo voči miestnym národným výborom (MNV).²³ Tieto vyhlášky a smernice nemali právny podklad, pretože až do júla 1948 neexistoval zákon o akčných výboroch, preto sa zdôvodňovali zásadou proklamovanou v Košickom vládnom programe, že národné výbory sú pod neustálou kontrolou ľudu, sú ľudom volené a odvolateľné. Podľa tejto interpretácie vôľu ľudu vyjadrovali akčné výbory. Na Slovensku územné akčné výbory boli miestne, okresné a oblastné²⁴ (od roku 1949 krajské). Ich najvyšším orgánom bol ÚAV SNF.

Okrem územných akčných výborov existovali ešte akčné výbory na úrovni rezortno-inštitucionálnej – v závodoch, štátnych úradoch, kultúrnych ustanovizniach, nekomunistických stranách, záujmových organizáciách a v spolkoch. V DS sa sformoval Ústredný akčný výbor v tomto zložení: predseda Ján Ševčík, úradujúci predseda Milan Polák; členovia: Jozef Mjartan, Anton Granatier, Jozef Lukačovič a Jozef Kyselý. Polák a Kyselý vystúpili v rozhlase už 25. februára. Žiadali očistu strany a vyzývali členov, aby vstupovali do akčných výborov a podporovali vládu K. Gottwalda. Kyselý zvlášť apeloval na katolíkov. Okrem iného povedal: „*Demokratická strana je dnes v troskách, pomôžte nám na týchto troskách vybudovať novú Demokratickú stranu*“.²⁵ Strana slobody počas vládnej krízy lavírovala a po jej skončení sa pridala k víťazovi.

Dňa 26. februára 1948 prevzalo vedenie strany širšie predsedníctvo a do čela strany formálne postavilo Vavra Šrobára, ktorý sa stal ministrom pre

23 SNA, fond PV (sekr.), šk. 88. Smernica Povereníctva vnútra z 2. 3. 1948

24 Oblastných akčných výborov bolo 10. Ich sídla boli v Bratislave, Nitre, Trenčíne, Žiline, Ružomberku, Banskej Bystrici, Rimavskej Sobote, Prešove, Košiciach a v Michalovciach.

25 *Pravda*, 27. 2. 1948, s. 3

zjednotenie zákonov v novej vláde K. Gottwalda. ÚAV SNF uložil Strane slobody 8. marca, aby utvárala akčné výbory, ktoré mali očistiť stranu. Československá sociálna demokracia na Slovensku oficiálne nemala akčné výbory. Pokiaľ vznikali, bola to iniciatíva jednotlivcov. Utvorila sa však tzv. Osobná komisia, ktorá plnila funkciu akčného výboru. Jej cieľom bolo očistiť stranu a vylúčiť z jej vedenia ľudí, ktorí brzdili socialistický vývoj. Dňa 11. marca oznámila ÚAV SNF o ustanovení nového vedenia.²⁶ O 3 dni, 14. marca 1948, predseda Krajinskej organizácie Sociálnej demokracie Ivan Frlička na zasadnutí ÚAV SNF požiadal o rozpustenie strany. Ten s požiadavkou súhlasil. Na druhý deň uverejnil *Nový hlas*, tlačový orgán Sociálnej demokracie, výzvu *Všetkým členom Sociálnej demokracie na Slovensku*, v ktorej ich vyzval k individuálnemu vstupu do KSS.²⁷ Akčné výbory vznikali v štátnych úradoch všetkých stupňov, celonárodných organizáciách a spolkoch. Tak napríklad vo Zväze slovenských novinárov sa ustanovil akčný výbor 27. februára, jeho predsedom sa stal Mieroslav Hysko.²⁸ V ten istý deň sa vytvoril Akčný výbor vysokoškolského študentstva v Bratislave. Vo vyhlásení o. i. žiadal prepustenie spiatočníckych profesorov a vylúčenie všetkých reakčných študentov zo štúdia.²⁹ V Matici slovenskej Akčný výbor viedol docent Andrej Melicherčík atď.

Podľa Smerníc pre prácu akčných výborov schválených na zasadnutí ÚAV SNF 8. marca 1948 sa tieto mali tvoriť „zo *spoľahlivých, republiky a národu oddaných a osvedčených občanov, zástupcov politických strán a celonárodných organizácií*“. Z bývalých členov DS sa mali prijímať do akčných výborov iba tí, ktorí sa verejne dištancovali od politiky bývalého vedenia DS. V závodoch sa mali utvárať iba tam, kde bola ohrozená výroba. V takýchto prípadoch sa žiadal súhlas príslušného okresného akčného výboru a odborov-

26 Odvolaní boli Viliam Radakovič, Alexander Bahurinský a Ignác Šajmír. Rezignovali Jozef Mrázik a Emil Rusko.

27 HLAVOVÁ, V.: Sociálna demokracia na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 (pokus o obnovu). In.: SIKORA, S. (vedúci autorského kolektívu): *Kapitoly z dejín Sociálnej demokracie na Slovensku*. Bratislava 1996, s. 327.

28 *Pravda*, 29. 2. 1948, s. 2.

29 GREŠÍK, L.: Február 1948 a slovenský kultúrny život. In. *Cestou socialistického vývinu*. Zborník ÚML ÚV KSS, Bratislava 1973, s. 102.

vého orgánu.³⁰ Činnosť akčných výborov v závodoch usmerňovala SOR. V skutočnosti akčné výbory vznikali v závodoch v oveľa väčšom rozsahu, ako určovali Smernice. V armáde a v Zbore národnej bezpečnosti sa neutvárali. Ich očistu však významnou mierou ovplyvňovali okresné akčné výbory. Akčné výbory v závodoch, úradoch, kultúrnych inštitúciách, nekomunistických stranách a spoločenských organizáciách podliehali príslušnému územnému akčnému výboru a tam, kde existovali odborové organizácie aj odborovému orgánu. Po vykonaní očisty boli tieto akčné výbory rozpustené alebo zanikli. Územné akčné výbory sa stali trvalými útvarmi.

Žiada sa zdôrazniť, že prvé týždne po februárovom prevrate sa akčné výbory striktné neriadili spomenutými vyhláškami a smernicami. Mali takmer neobmedzenú moc. Prisvojili si funkcie, ktoré patrili ústavným orgánom a exekutive. V určitej miere to bol aj dôsledok neujasnenia ich poslania a miesta v tvoriacom sa novom politickom systéme. Akčné výbory NF vznikali ako nástroje uchopenia moci. Stali sa realitou skôr, než sa vo vedení KSČ sformovala predstava o náplni ich práce. Počas vládnej krízy boli súčasťou nátlakového mechanizmu komunistickej strany. Demonštrovali „vôľu ľudu“, vydávali vyhlásenia adresované verejnosti, predsedovi vlády alebo prezidentovi, prijímali rezolúcie na podporu komunistickej koncepcie riešenia vládnej krízy. Odsudzovali vedenia politických strán, ktorých ministri podali demisiu. V závere vládnej krízy a najmä po nej im vedenie KSČ uložilo ako hlavnú úlohu dovŕšenie februárového prevratu očistou, čo znamenalo vyradiť z politického a verejného života odporcov komunistického režimu. Ani vtedy však nevedelo, aký osud stihne akčné výbory po splnení tejto úlohy. Hovorilo sa iba o tom, že budú trvalými politickými útvarmi.

Gustáv Bareš, vedúci oddelenia agitácie a propagandy aparátu ÚV KSČ, ktorý stál pri zrode akčných výborov v roku 1948, 6. marca 1951 vysvetľoval veľvyslancovi Sovietskeho zväzu v Prahe M. A. Silinovi pôvodnú predstavu komunistických funkcionárov o akčných výboroch nasledujúcim spôsobom: komunistická strana pripravovala akčné výbory ako revolučné mocenské orgány, ktoré nahradia vtedajšie národné výbory. „*Tieto nevyhovovali požiadavkám februárových udalostí, preto sa mali rozohnať*“. Túto predstavu

30 SNA, fond ÚV KSS, Generálny tajomník (ďalej GT), šk. 2161, č. sp. 280/1. Smernice pre prácu akčných výborov. NF.

zdôvodňoval argumentom, že pri vzniku vládnej krízy nebolo možné úplne predvídať, ako sa budú správať nekomunistické strany a prezident E. Beneš. Udalosti sa však vyvinuli tak, pokračoval G. Bareš, že Beneš a „neproletárske strany“ kapitulovali. *„Preto sa neuskutočnila zmena orgánov moci“*. Akčné výbory po porážke reakcie vrátili národným výborom všetku moc.³¹ Toto svedectvo sa zdá vierohodné.

Na začiatku očisty prevládal názor, že by akčné výbory plnili politickú funkciu, no s určitou výkonnou mocou. Rudolf Slánský, generálny tajomník ÚV KSČ, na porade tajomníkov KV KSČ 1. marca 1948 hovoril o tom, že *„akčné výbory sa stanú stálymi inštitúciami s výkonnou právomocou“* a *„Národný front sa stane masovou politickou organizáciou, do ktorej vstúpia všetky politické strany, pokiaľ tu budú...“*³² Vzhľadom na to, že medzi akčnými výbormi a národnými výbormi vznikali konflikty,

V dňoch 19. – 20. marca 1948 sa uskutočnila v Bratislave porada predsedov ONV, okresných správnych komisií, dočasných okresných správnych komisií a predsedov okresných akčných výborov, na ktorej predniesli prednášky viacerí komunistickí funkcionári. Jej úlohou bolo objasniť vzájomné vzťahy medzi akčnými výbormi a orgánmi verejnej správy a odstrániť medzi nimi trecie plochy. Š. Bašťovanský v prednáške zdôraznil, že akčné výbory nenahradzujú národné výbory, ktoré sú orgánmi štátnej správy, a nemajú nijakú vykonávaciu právomoc. Svoje uznesenia uskutočňujú nepriamou cestou, prostredníctvom národných výborov a iných úradov. Súčasne však uviedol, že ako najvyššie politické orgány sa zakotvia v novej ústave. To znamená, že by mali aj určité právne kompetencie.³³ Podobné stanovisko zastával aj Alexej Čepička, generálny tajomník ÚAV NF. Ani tento názor sa nepresadil. Ústava 9. mája sa o akčných výboroch nezmieňovala.

Akousi bodkou za mnohými otáznikmi ohľadne Národného frontu a jeho orgánov akčných výborov boli Gottwaldove slová na zasadnutí ÚV KSČ 9. júna 1948. Zdôraznil, že Národný front je potrebný, pretože je *„najdôležitejším nástrojom vedenia nás“*, že *„akčné výbory nemajú nijakú exekutívnu moc“*,

31 Archiv vnešnej politiky Rossijskoj Federacii (ďalej AVP RF), fond 0138, opis 33, papka 190, delo 12, list 119.

32 KAPLAN, K.: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu*. Praha 1966, s. 62.

33 SNA, fond PV (národné výbory), šk. 1066. Akčné a národné výbory v praxi.

ich úlohou je usmerňovať a koordinovať politický, hospodársky a spoločenský život. Odmietol myšlienku individuálneho členstva v Národnom fronte a budovania jeho osobitných organizácií, ako je to v Juhoslávii s odôvodnením, „že by to bol krok späť“ a zahmlievala by sa vedúca úloha komunistickej strany.³⁴ V skutočnosti táto inštitúcia po skončení očisty bola formálnym politickým útvarom a prevodovou pákou KSČ. Jej hlavným poslaním bolo predstierať pluralitu a demokraciu a zastierať komunistický monopol moci. Tzv. obrozený Národný front s akčnými výbormi už nebol ľudovodemokratickou koalíciou, miestom hľadania dohody a kompromisov. Neurčoval ani politiku štátu. Združoval nielen politické strany, ale aj spoločenské organizácie. Mal hierarchickú podobu. Nižšie zložky boli podriadené vyšším, menšina sa podriaďovala väčšine, uznesenia sa prijímali hlasovaním. Uplatňovala sa v ňom „vedúca úloha“ komunistickej strany. Ostatné politické strany boli v podstate pseudostranami, satelitmi KSČ. Miestne akčné výbory postupne zanikli. Od roku 1954 sa slovo akčné nepoužívalo, boli iba výbory Národného frontu a od roku 1957 sa prestalo používať aj spojenie obrozený Národný front.

Hviezdnym obdobím akčných výborov boli 2 – 3 mesiace po februárovom prevrate 1948, keď prebiehala očištná akcia. Slovo „vyakčnenie“, „vyakčnený“ sa neskôr stalo frekventovaným slovom v straníckej hantírke. Predsedníctvo ÚV KSČ rozhodlo uskutočniť očistu akčnými výbormi 26. februára 1948.³⁵ Najintenzívnejšie prebiehala od konca februára do polovice apríla 1948. Pôvodne sa mala skončiť do 10. júna, ale jednotlivé prípady sa riešili aj neskôr. Spočiatku nemala presne vymedzené kritéria. ÚAV NF až 14. marca uložil generálnemu sekretariátu vydať pokyny, ktoré osoby majú byť vyradené z verejného a politického života.³⁶ Pofebruárová očista sa uskutočňovala v podstate v troch základných oblastiach:

1. vo všetkých orgánoch štátnej moci a správy;
2. v závodoch, úradoch a kultúrnych inštitúciách;
3. v nekomunistických stranách, celonárodných organizáciách a spolkoch.

34 GOTTWALD, K.: *Spisy XIV*. Bratislava 1958, s. 512 – 513.

35 KAPLAN, K.: *Pět kapitol o Únoru*, s. 531.

36 MLYNSKÝ, J.: *Únor 1948 a akční výbory Národní fronty*, s. 83.

Tu sa uskutočňovala tak po línii akčných výborov Národného frontu, ako aj po línii vlastných akčných výborov. Kritériá očisty boli pre všetky tri skupiny totožné, iba povaha trestov sa odlišovala.³⁷ Pre štátnych a verejných zamestnancov bol postih diferencovaný podľa miery „previnenia“. Najvyšším trestom bolo prepustenie zo zamestnania, prípadne penzionovanie. Nižšie tresty boli: preloženie na iné služobné miesto, zákaz postupu na tri roky, pozbavenie funkcie a preradenie do iného sektora. Pre členov a funkcionárov nekomunistických strán, celonárodných organizácií a spolkov bolo potrestaním ich vylúčenie zo strany či spolku a zákaz politickej a spolkovej činnosti. Členovia a funkcionári národných výborov boli očistou postihnutí tým, že ich zbavili členstva, prípadne funkcie v národnom výbore alebo ho stratili v dôsledku zrušenia národného výboru.

Vo všetkých výzvach a smerniciach sa zdôrazňovalo, že očista sa má uskutočniť rýchlo a dôsledne, aby sa neopakovali chyby minulosti. Iba v priemyselných závodoch bola snaha aspoň čiastočne tlmiť prílišný radikalizmus. Kritériá boli dvojakého druhu: pomerne striktné vymedzené na základe porušenia zákona a všeobecného charakteru. Do prvej kategórie možno napríklad zaradiť požiadavku, aby sa vylúčili z verejného a politického života tí, ktorí boli odsúdení alebo sa proti nim viedlo trestné konanie podľa zákona ochranu republiky, na ochranu dvojročnice, ktorí vedome usilovali o hospodársky rozvrat, brali úplatky, hanobili republiku a pod. Druhá kategória kritérií bola taká všeobecná, že umožňovala rôznu interpretáciu a postihnutie širokého okruhu ľudí. K nim možno zaradiť pokyn, aby sa inštitúcie, úrady, spolky atď. zbavili ľudí, ktorí nemajú kladný vzťah k ľudovodemokratickému zriadeniu, ktorí narušali odborovú jednotu, zlomyseľne vykladali ekonomickú pomoc Sovietskeho zväzu atď. Napríklad neúčast' na manifestačnom jednodňovom generálnom štrajku 24. februára 1948 sa hodnotila ako narušenie odborovej jednoty. Pofebruárová čistka smerovala predovšetkým proti funkcionárom a aktívnym členom občianskych strán. Podľa uznesenia ÚAV NF zo 7. decembra 1948 tí, ktorí v dôsledku očisty stratili zamestnanie, nesmeli byť zaradení do práce v závodoch dôležitých pre obranu štátu (okrem baní a hüt), v ústred-

37 SNA, fond PV (národné výbory), šk. 1068. Kritériá pre vylúčenie osôb z verejného a politického života. SNA, fond Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov – Zbor povereníkov (ďalej ÚPZP – ZP), šk. 33. Smernice pre akčné výbory pre očistu vo verejnej správe.

ných, oblastných a podnikových riaditeľstvách a vo verejných úradoch. Ich plat nesmel prevyšovať úroveň predchádzajúceho platu.³⁸ Časť postihnutých očistou bola zbavená volebného práva pri parlamentných voľbách 30. mája 1948.

Národné zhromaždenie až 21. júla 1948 prijalo zákon č. 213/1948 Zb. o úprave niektorých pomerov na ochranu verejných záujmov, ktorým sa legalizovala činnosť akčných výborov. Podľa tohto zákona všetky opatrenia akčných výborov od 20. februára 1948, ktoré smerovali k ochrane a zabezpečeniu ľudovodemokratického zriadenia a k očiste verejného života boli po práve, a to aj v tých prípadoch, keď neboli v súlade s príslušnými predpismi.³⁹ Zákon umožňoval revíziu jednotlivých prípadov na žiadosť postihnutých, ktorú na Slovensku uskutočňoval ÚAV SNF. Tento vydal pokyny k žiadostiam o revíziu až v novembri 1948. Očistná odvolávacia komisia zriadená pri ÚAV SNF väčšinu žiadostí zamietla, respektíve potvrdila rozhodnutia akčných výborov.

Je takmer nemožné zistiť presné údaje o počte postihnutých pofebruárovou očistou 1948. Máme pomerne spoľahlivé údaje s menoslovom existenčne postihnutých prevažne štátnych a verejných zamestnancov na Slovensku. Bolo ich 1 573, z toho približne polovica stratila zamestnanie. Ostatní boli suspendovaní, preradení na iné miesto alebo poslaní na dovolenku s čakaťelným.⁴⁰ K nim treba prirátať 160 vojenských gažistov, čo spolu predstavuje 1 733 osôb. Ani tento zoznam nie je úplný, pokiaľ ide o štátnych a verejných zamestnancov a zachytáva iba niekoľko desiatok vylúčených z celonárodných organizácií a spolkov. Celkový počet postihnutých očistou bol rádovo vyšší.

38 SNA, fond Poverenictvo spravodlivosti (ďalej PS), šk. 111. Obežník ÚRO č. 78.

39 *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, časťka 75, vydaná 8.8. 1948, zákon č. 113/1948. s. 1425 – 1426.

40 Podľa tohto zoznamu najviac postihnutých bolo v uvedených rezortoch: národné podniky a peňažné ústavy 355, Poverenictvo pôšt 245, Zbor národnej bezpečnosti 205, Poverenictvo financií 131, Poverenictvo informácií (film, rozhlas, novinári) 114, Poverenictvo spravodlivosti 68, Poverenictvo dopravy 64, Poverenictvo poľnohospodárstva a pozemkovej reformy 62 a Poverenictvo vnútra 57. Pozri: SNA, fond ÚAV SNF, šk. 86, Zoznam osôb postihnutých opatreniami v rámci očistnej akcie.

* Štúdia bola vypracovaná v Historickom ústave SAV v rámci projektu VEGA 2/7176/27 *Slovensko v rozdelenom svete*.

Okolo 25-tisíc zástupcov nekomunistických strán bolo zbavených členstva v národných výboroch a správnych komisiách. K nim treba prirátat' funkcionárov a zamestnancov nekomunistických strán na Slovensku, najmä DS, obeť čistiek v celonárodných organizáciách a spolkoch, vylúčených vysokoškolákov atď. Súhrný počet zasiahnutých pofebruárovou očístou dosiahol na Slovensku najmenej 35 – 40-tisíc osôb. Postih nebol jednorazový. Mnohých poznačil na celý život. Mocenská elita sa dlho pozerala na „vyakčnených“ ako na občanov druhej kategórie, ktorým nemožno dôverovať.

SUMMARY

Action Committees – Instrumental in Conducting Power Monopoly and Purges after February 1948

The author opens the study with a genesis involving the idea of action committees of the National Front and concludes that it emerged immediately after three non-communist ministers resigned on February 20, 1948. It originated with Klement Gottwald, the head of the KSC, who appealed to citizens to establish action committees in his speech on Staroměstské náměstí in Prague the next day. The action committees were instrumental in the coercive mechanisms used by the Communist Party during the governmental crisis. They demonstrated “the will of the people”, issued public decrees condemning the leadership of those political parties whose ministers resigned, and passed resolutions to support communist demands. When the governmental crisis had ended, the communist establishment directed them with the main task of completing the February coup through purges designed to put out communist opponents of public and political life. The preparatory action committee of the Slovak National Front was established on February 25, 1948. After two conventions, it became the Central Action Committee of the Slovak National Front – the supreme body of all action committees in Slovakia, presided by the head of the KSS, Viliam Široký.

Action committees followed a twofold structure: territorial and departmental-institutional. Territorial action committees – municipal, district and regional (as of 1949) were directed by the Central Action Committee of the Slovak National Front. Their decisions were binding for institutions within their authority, and they grew into permanent political departments. The authority for action committees in industrial plants, central bureaus, cultural institutions, civic political parties, and social organizations was limited to a specific division, plant, or organization. When the purge was over, their activity stopped. Communists had a majority representation in all action committees except some in several associations, and non-communist parties. The National Assembly passed Act no. 213/1948 Col., which legalized the activity of action committees, and amended the status quo in some circumstances to protect public interests, on July 21, 1948. The post-February 1948 purges affected

approximately 35 – 40 thousand people in Slovakia. The so-called revived National Front with its action committees instituted itself as a formal political department once the purges ceased. Its main mission was to feign political plurality and democracy and conceal the communist monopoly of power.

BEZPEČNOSTNÝ APARÁT NA SLOVENSKU A NÁSTUP KOMUNISTOV K MOCI

Matej MEDVECKÝ – Radoslav RAGÁČ

Ústav pamäti národa, Bratislava

Štátna bezpečnosť bola nepochybne jednou z najdôležitejších opôr komunistického režimu. Slúžila mu viac-menej verne po celý čas svojej existencie a zohrávala kľúčovú úlohu pri jeho akciách proti obyvateľstvu. Vedúci predstavitelia komunistickej strany si dôležitosť bezpečnostného aparátu uvedomili už počas existencie predvojnovvej Československej republiky (ďalej ČSR), a preto po skončení 2. svetovej vojny a obnovení Československa ani v najmenšom nepodcenili jeho význam a okamžite začali pracovať na ovládnutí bezpečnostných zložiek štátu. Uskutočňovalo sa to najmä presadzovaním verných ľudí do novozriadeného Zboru národnej bezpečnosti, najväčšou mierou do zložky Štátnej bezpečnosti.

Išlo však o kontinuálny proces. Po vzniku Národnej bezpečnosti (ďalej NB) v roku 1945 mali jej novoetablované spravodajské zložky problémy so zapracovanými kádrami. Na policajnom spravodajstve ľudovodemokratickej republiky ostala pôsobiť časť pracovníkov, ktorí na tomto úseku pracovali už v predchádzajúcich obdobiach (napríklad bývalý pracovník Ústredne štátnej bezpečnosti Andrej Velgos,¹ známe sú však aj prípady, keď sa k spravodajskej službe vracali bývalí pracovníci polície z predvojnovvej ČSR), ľudia skompromitovaní (či už skutočne, alebo nie) v období Slovenskej republiky 1939 – 1945 museli prácu na polícii opustiť a čeliť súdnemu stíhaniu pred ľudovými súdmi. Táto situácia postavila vedenie Povereníctva vnútra pred nevyhnutnosť získavať nových pracovníkov. Navyše vedenie rezortu na čele

1 V roku 1949 malo v ŠtB, respektíve na Povereníctve vnútra pracovať 77 ľudí, ktorí predtým pracovali na ÚŠB. Ako perličku môžeme uviesť „kariéru“ Mikuláša Švrčka, bývalého detektíva 4. (komunistického) oddelenia ÚŠB: „*Švrček z protikomunistického oddelení je nyní jako vrch. strážm. na KVNB Košice, kde byl dokonce předsedou závodní organizace KSČ.*“ Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Kanice, personálny spis Teodora Baláža, nedatovaný záznam, paginovaný ako s. 69 v podzväzku 96546. O Mikulášovi Švrčkovi a jeho činnosti na ÚŠB pozri: MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu: kauza Imrich Sucký*. Bratislava 2007.

s povereníkom Dr. Gustávom Husákom, samozrejme, uprednostňovalo prijímanie takých kádrov, ktoré považovali za spoľahlivé pre plánované uchopenie moci. Nastolený trend, samozrejme, pokračoval aj v čase, keď na čele rezortu stál Július Viktory a do značnej miery aj počas funkčného obdobia Mikuláša Ferjenčíka. S už spomínaným prepúšťaním príslušníkov polície a žandárstva, ktorí boli aktívni počas ľudáckeho režimu, úzko súvisia previerky členov Národnej bezpečnosti.²

Podobnými nedostatkami trpelo aj spravodajské oddelenie Ministerstva národnej obrany. Obe inštitúcie si zacvičených spravodajských dôstojníkov požičiavali. Napríklad 21. júna 1945 hlavný veliteľ Národnej bezpečnosti plk. Vladimír Bodický uvoľnil zo služieb NB kpt. Júliusa Morávka. Naopak, kpt. Viktora Sedmíka, ktorý „...sa u národnej bezpečnosti obzvlášť dobre osvedčil a pre terajšiu jeho funkciu nemám možnosť získať náhradu, bol ponechaný naďalej v sbore národnej bezpečnosti a to už aj z tej príčiny, že bol Vami poverený zorganizovať zpravodajskú službu u národnej bezpečnosti.“³

Dôležitým medzníkom pri novej organizácii bezpečnostných služieb bol príchod poverenika vnútra Gustava Husáka do Košíc začiatkom roka 1945. Vtedy sa o novej organizácii bezpečnosti začalo uvažovať a začala sa aj pripravovať. Je preto pochopiteľné, že práve v metropole východného Slovenska ešte koncom 2. svetovej vojny vznikla prvá nová bezpečnostná zložka v povojnovom Československu. Oblastným veliteľom NB v Košiciach sa ešte koncom vojny stal kapitán Novák. Čoskoro ho však vystriedal Rudolf Vikto-

-
- 2 Členmi Preverovacej komisie pri Povereníctve SNR pre veci vnútorné boli Ján Krajčí (predseda), pplk. Andrej Júny, mjr. Rudolf Viktorín, por. Ondrej Bobula, práp. Jozef Strand, strážm. Jozef Novoveský (zapisovateľ), Oskar Valášek (za KSS) a Jozef Belan (za DS). ABS Kanice, personálny spis Pavla Globana, zápisnica o preverení zo dňa 15. 10. 1945. V iných prípadoch figurujú iní členovia preverovacích komisií (predseda – Jozef Lietavec, prísediaci – pplk. František Lipka, pplk. Čollák, vrch. strážm. Michal Rehák, člen NB na skúšku Ján Choleva a zapisovateľka Alžbeta Faithová). ABS Kanice, personálny spis Andreja Velgosa, zápisnica zo dňa 5. 11. 1945.
- 3 ABS Kanice, personálny spis Viktora Sedmíka, uvoľnenie bývalých spravodajských dôstojníkov pre MNO, č.j. 3/dôv./1945, 21. 6. 1945. Tento list je odpoveďou na žiadosť prednostu 2. odd. hlavného štábu pplk. Antona Rašlu. Treba dodať, že Sedmík pôsobil na spravodajskom oddelení MNO od 12. 1. 1942 do 14. 2. 1943 a aj na základe toho Rašla svoju požiadavku pravdepodobne vznikol. Za poskytnutie spisu autori ďakujú Ľubomírovi Morbacherovi.

rín, jeho zástupcom bol Matej Běl, ktorý pri prvom zbere takmer okamžite založil aj stranícku organizáciu⁴ a súčasne sa stal aj jej predsedom.

V novozriadených bezpečnostných zložkách pracoval pomerne široký konglomerát ľudí. Ich skúsenosti s danou prácou boli zväčša relatívne malé, mali však o to lepšie politické kontakty, vo veľkej miere na komunistickú stranu. Napríklad neskorší vyššie postavený pracovník Štátnej bezpečnosti (ďalej ŠtB) Šimon Čermák do služby nastúpil v máji 1945 „...z príkazu ÚV KSS, doporučenie za organizačný sekretariát t. č. v Košiciach podpísal s. Gažík z príkazu s. Bacílka...“⁵ Relevantnú časť novoprijatých pracovníkov bezpečnosti, ktorých odporúčala komunistická strana, tvorili bývalí partizáni. Ich úlohou bolo zabezpečiť „spolahlivosť“ bezpečnostného aparátu a prijímali ich pravdepodobne na základe ústne vyslovených smerníc predstaviteľov Komunistickej strany Slovenska. Tieto zásady jasne zadefinoval v marci 1945 vysoký funkcionár Komunistickej strany Slovenska (ďalej KSS) Viliam Široký na prednáške pre ZNB, ktorý tam vyhlásil, že „...všade budeme robiť kompromisy, len v bezpečnosti nie.“⁶ Také jednoduché to, samozrejme, nebolo. Časť pozícií v novoetablovanom zbere totiž získali žandári a policajti, ktorí túto prácu vykonávali už v predchádzajúcich obdobiach (či už počas Slovenskej republiky alebo predvojnovnej ČSR). Medzi „starými“ a „novými“ príslušníkmi vznikalo mnoho rozporov, na ktoré vplývali dve základné náhľady: 1. skúsení žandári a policajti dávali „nováčikom“, ktorých skúsenosti so spravodajstvom súviseli maximálne s výkonom funkcie spravodajcu pri partizánskej jednotke a podobne, pocítiť svoju nadradenosť a prax. 2. „nováčikovia“, naopak, poukazovali na „skompromitovanosť“ starých kádrov a snažili sa o „očistu“ zboru – napríklad už spomínaný Matej Běl neskôr vo svojom životopise spomínal, že na vytlačanie nových kádrov z Bezpečnosti márne upozorňoval Husáka aj Jozefa Lietavca, ktorí mali v tomto období v bezpečnosti rozhodujúce slovo. Podľa Béla mali „starí“ v auguste 1945 rozhodujúce slovo aj v Hlavnom veliteľstve (ďalej HV) NB 2. oddelenie, čiže v policajnom spravodajstve.⁷ Národná bezpečnosť však mala stále nedostatok ľudí, preto

4 Tamže, personálny spis Mateja Béla, životopis (nedatovaný).

5 Tamže, personálny spis Matúša Čermáka, dotazník z 8. 7. 1950.

6 Tamže, personálny spis Mateja Béla, životopis (nedatovaný).

7 Je však otázne, nakoľko je Bělova kritika pomerov v Košiciach reálna, v jeho

HV NB 8. júna 1946 vyzvalo odbojové zväzy na Slovensku (Zväz vojakov povstania – SVOJPOV a Zväz slovenských partizánov SSP), aby predložili zoznam svojich členov, ktorí sa uchádzajú o prácu v bezpečnosti. V rámci tejto akcie sa z 251 uchádzačov na pohovory dostavilo 133, z toho komisie uznali za schopných 89, ktorých následne zaradili do Pohotovostného oddielu NB Lučenec.⁸

Nie vždy to však prinášalo vhodné výsledky a rôzne „výstrelky“ bezpečnosti komplikovali komunistickej strane život. Niektorí stranícki funkcionári napríklad žiadali odvolať Husáka a Lietavca z ich funkcií už koncom roku 1945, čoho pravdepodobným dôvodom mohol byť postup (respektíve nekonanie) Národnej bezpečnosti proti ľuďom, ktorí „*při provádění revolučních zá-sahů zneužívali moci, obohacovali se atd.*“⁹ Takéto prípady sa totiž väčšinou medializovali, respektíve stali verejne známymi a vrhali tieň na samotných komunistov.

Komunisti si v Povereníctve vnútra vybudovali mimoriadne silnú pozíciu hneď po vzniku tohto úradu. Organizácia bezpečnosti na Slovensku bola fakticky taká, že uniformovaná bezpečnosť podliehala správou a kmeňovo zvláštnemu odboru Povereníctva vnútra (ďalej PV) a HV ZNB. Vo výkone však celý Zbor podliehal odboru štátnobezpečnostnému a spravodajskému (VI. respektíve VII. odbor Povereníctva vnútra). Vplyv tohto odboru bol taký

personálnom spise sa rovnako nachádza aj prosba kpt. Mosoriaka mjr. Viktorínovi: „*S. major Viktorín! Iste máš ešte v živej pamäti Košice pri svojom odchode odtiaľ. Prosím ťa tu ostal Matej Bel, ktorý bol u teba tajomníkom. Rozťahuje sa podľa svojich náhľadov, ako ho poznáš. Poukazujú na neho Zväz. part. a Združenie slov. mládeže, že vraj Maďara tu zamestnávame. Borovský pridelil ho mne na sprav. rezort a tu mám s ním len trápenie. Už som povedal Borovskému, Pov. zást. Dr. Hanesovi, nik s ním hnuť nechce. Sám bol nebodaj v Bratislave zamestnaný až do Slov. povstania. Ja prosím ťa dôverne za každých okolností toho človeka preložiť z Košíc odo mňa niekde k Nitre na okres alebo k Bratislave. Ak dôjde rozkaz z Bratislavy od Teba proti tomu nebude sa vzpierať...“ Tamže, personálny spis Mateja Béla, list Mosorjaka Viktorínovi (nedatovaný). Béla premiestnili do Bratislavy už v júli 1945.*

- 8 ABS Kanice, personálny spis Júliusa Kukliša, Vyšetrovanie konkrétnych prípadov uvedených v reči člena SNR špkt. Kukliša, č. j. 417-9dôv./1947-V/1 zo dňa 16. 12. 1947. Aj keď tu treba upozorniť, že v rámci absolútnych čísel to až tak veľa nebolo.
- 9 Národní archiv České republiky Praha (ďalej NA ČR), f. 03_10. Sv. 4. A. j. 70, materiál z komise Barnabítky II, rok 1945 – 1948, s. 74.

veľký, že v praxi usmerňoval dianie v celom ZNB, jeho vedúci funkcionári mali veľké slovo aj v Hlavnom veliteľstve (ďalej HV) NB a dokonca spoluurčovali jeho zostavu, rozhodovali o menovaní veliteľov a mohli tiež presadzovať svoje smernice i želania aj v rámci celej uniformovanej zložky NB.¹⁰ Uvedené trendy a atmosféru, ktorú to vytvorilo, môže názorne demonštrovať prípad Františka Majerského, ktorého koncom januára 1947 zadržala hliadka pod vplyvom alkoholu na Heydukovej ulici v Bratislave. Poukazuje na to, ako vlastne mladí komunisti v Národnej bezpečnosti vnímali svoje postavenie: *„Počas predvádzania nadával orgánovi do úšbákov¹¹ a že on ho pošle zemiaky kopat'. Na stanici NB – Radnice sa choval hrubým spôsobom a pri predvádzaní na tamojšiu žurnálnu službu chcel ográna ŠB kopnúť, avšak keďže bol v podnapiľom stave kopol vedľa stojaceho strážmajstra Maruška. Na žurnálnej službe sa choval takým spôsobom, ako v predošlých a nadával do chujov a že oni partizáni spravia poriadok na NB.*“¹² Mladí komunisti v NB sa totiž zväčša vnímali ako najväčší bojovníci proti zostatkom ľudovectva na Slovensku. Je síce pravda, že mnohí mali z obdobia existencie Slovenskej republiky otrasné zážitky, často sa však opojení mocou či hnaní pomstou dopúšťali ťažko ospravedlniteľných činov.

Dôležitým nástrojom na zabezpečenie nadštandardného postavenia KSS v rámci bezpečnostného zboru bolo obsadenie viacerých kľúčových postov v zbore. Nešlo len o získanie dominantného postavenia v operatívne, ale aj v iných oblastiach. Príkladom môže byť Pavol Globan, ktorý od 1. novembra 1945 až do 1. marca 1948 vykonával funkciu veliteľa školstva ZNB na Slovensku. Podľa vlastných slov z tejto pozície ovplyvňoval dianie v národnej bezpečnosti takto: *„I./ Bol som v stálom úzkom kontakte s Ústr. sekr. KSS a to so súdr. Demianom a neskôršie so súdr. Chorvátom, ktorí mali na starosti kádrové veci SNB. Všetky ich pokyny a priania, najmä vo veci prijímania do*

10 Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS), Komisia straníckej kontroly Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ďalej KSK ÚV KSČ) na Slovensku, Situačná správa „Bezpečnostná situácia na Slovensku 1945, 1948“, s. 8 – 9.

11 Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB) plnila počas svojej existencie v rokoch 1940 – 1945 úlohu politickej polície ľudáckeho režimu.

12 SNA, f. Povereníctvo vnútra, odbor spravodajský (ďalej PV-sprav), šk. č. 9, František Majerský – neprítojnost', č. j. 11-dôv./1947 zo dňa 24. 1. 1947.

škôl, zaraďovania do škôl, kvalifikovania v školách, umožnenie vykonávania prijímacích alebo záverečných skúšok atď. som dôsledne a s ochotou plnil. 2./ Pri rôznych príležitostiach, či už pri započatí školy alebo ukončení, pri prednáškach v rámci mravne-politickej výchovy alebo z odborných predmetov som otvorene hlásal hlbokú lásku k SSSR a jeho socialistickému zriadeniu, vyzdvihoval som význam ľudovej demokracie a poslanie Sboru národnej bezpečnosti, viedol som žiakov k ľudu, apelujúc na ich pôvod.“¹³ Globan okrem toho z titulu svojej funkcie porušoval aj platnú legislatívu a smernice, keď napríklad mravno-politickú výchovu ponechal aj naďalej v osnovách pre školy veliteľov staníc či okresných veliteľov ZNB aj napriek tomu, že zákon o ZNB č. 149/47 Zb. výchovu povoľoval len pri základných kurzoch. Taktiež sa angažoval pri organizovaní prednášok komunistov v ZNB.¹⁴

Jedným zo základných predpokladov úspechu v politickom zápase o moc bola podľa vedúcich funkcionárov komunistickej strany diskreditácia politických oponentov. Z pohľadu Štátnej bezpečnosti pravdepodobne najdôležitejší bol prípad, ktorý sa do dejín zapísal ako „akcia proti dvom generálnym tajomníkom“ (Kempný, Bugár a spol.).¹⁵ Takto prípad hodnotili príslušníci ŠtB, okrem iných aj už spomínaný Matúš Čermák, ktorý sa na príprave a realizácii spomenutého prípadu priamo podieľal.¹⁶ Dôležitou súčasťou tejto a podobných komunistických konštrukcií o „ľudáckom podzemí“ bola sústava opatrení, ktorú KSS presadila v zbore povereníkov a ktoré mali oficiálne smerovať k očiste verejného života (podľa uznesenia Zboru zo dňa 19. septembra 1947). Toto uznesenie výraznou mierou uľahčilo bezpečnostnému aparátu pokračovať v konštruovaní, a teda aj v ďalšom odhaľovaní „protištátnych“ skupín v Demokratickej strane (ďalej DS).

13 ABS Kanice, personálny spis Pavla Globana, vyjadrenie majora Globana na príkaz preverovacej komisie o stranícko-politickej činnosti v období od oslobodenia až do víťazného februára 1948. Za poskytnutie spisu autori ďakujú Ľubomírovi Morbacherovi.

14 Tamže. Aj keď ako vyplýva z ďalších Globanových materiálov, v tom čase presadzoval v ZNB nestraničnosť, čo mu neskôr pri straníckych previerkach priťažilo. Je preto možné, že takýto opis udalostí bol vychvaľovaním z Globanovej strany.

15 O celej záležitosti pozri viac: JABLONICKÝ, J.: *Podoby násilia*. Bratislava 2000, s. 87 – 130.

16 ABS Kanice, personálny spis Matúša Čermáka, životopis zo dňa 5. 10. 1950.

V tejto súvislosti sa žiada ešte dodať, že rôzne excesy pracovníkov VI. respektíve VII. odboru PV sa stali súčasťou politického boja medzi KSS a DS. Demokrati neustále poukazovali na zneužívanie služobnej moci (násilné vypočúvacie metódy), ktorého sa príslušníci bezpečnosti dopúšťali na zaistených osobách. V jednom prípade dostala vojenská prokuratúra v Bratislave anonymné udanie, že istý dôstojník z bezpečnostného odboru PV zmlátil pri výsluchu istého vysokoškolača reťazou tak, že vypočúvaný na následky bitky zomrel. Vec sa stala verejne známou a prokurátor pplk. Hák zistil, že skutok mal vykonať npor. Karol Baroš.¹⁷ O tom, že sa prípad spolitizoval a že sa o ňom dozvedeli funkcionári DS sa mal pričiniť jeden z mála sympatizantov DS v bezpečnostnom aparáte Július Kukliš.¹⁸ Hák o prípade informoval Antona Rašlu, ktorý poznatky poskytol Balážovi a Viktorínovi.¹⁹ Baroša mal zaistiť Matej Běl, ktorý však neuspel, lebo Baroš medzitým utiekol. Baláž sa mal následne podľa Rašlu vyjadriť, že Běl Barošovi pomohol v úteku: „*Som*

17 Baroš bol „... *dňom 12. II. 1946 prepustený zo služieb SNB. ... Prespustený bol preto, lebo v čase od 3. do 6. decembra 1945 v Topolčanoch na stanici v úmysle, aby na vyšetrovancovi Tiborovi Bankovičovi vynútil priznanie, tohoto reťazou zbil a inak stýral, takže mu počas vyšetrovania zomrel.*“ A ÚSTR Kanice, personálny spis Karola Baroša, Breza, npor. SNB, podozrivé chovanie, 8. 5. 1950. Baroš si totiž neskôr zmenil priezvisko na Breza. Na záver treba dodať, že tento prípad sa udial v súvislosti s vyšetrovaním skupiny Štefana Chalmovského.

18 Podľa Mateja Béla: „*Je známy prípad por. Baroša, ktorý musel újsť pre nástrahy reakcie, do zahraničia. Poručík Baroš mohol mať ako človek rôzne chyby, jedno mu však treba objektívne priznať, že bol súdruhom, žil dýchal a konal len pre stranu, a že bol príkladne oddaný našej veci. Keď reakcia cestou Kukliša a vojenského prokurátora začala prípad okolo poručíka Baroša rozoberať urobili sme potrebné protiopatrenia. Do veci boli zainteresovaní, poťažne celou akciou reakcie boli ohrození prednostovia, tiež aj ja. Až dotiaľ sa mjr. Baláž o túto záležitosť nestaral. Postupne však bol Kuklišom do veci zatiahnutý aj mjr. Baláž a bolo nebezpečie, že bude na neho podané tiež trestné oznámenie pre napomáhanie poručíkovi Barošovi.*“ SNA, f. ÚV KSS, KSK ÚV KSČ na Slovensku, O činnosti majora Baláža (napísal Matej Běl, 18. 3. 1947). Samotného Kukliša dňa 25. novembra 1948 Štátny súd odsúdil pre jeho angažovanie sa v DS, vytvorenie spravodajského oddelenia na generálnom sekretariáte DS (na pokyn Fedora Hodžu) a pre poskytnutie niektorých informácií o pomeroch na VII. odbore PV (klasifikované ako zločin vojenskej zrady) na 6 rokov ťažkého žalára. A ÚSTR Kanice, personálny spis Júliusa Kukliša, Rozsudok Štátneho súdu, č. j. Or III-4/48.

19 RAŠLA, A.: *Spomienky spoza mreží*. Banská Bystrica 1998, s. 67.

presvedčený, že Běl mu pomohol s útekem. ‘ – hovoril podráždene. – ‚Jemu sa vidia takéto metódy. Vždy Baroša chválil ako najefektívnejšieho pracovníka pri odhaľovaní protištátnej činnosti. Jemu nikdy nezáležalo na tom, ako získa priznanie, hlavne, aby bolo. Iste sa bál, že Baroš pri procese bude vypovedať o tom, že on takéto metódy schvaľoval.‘²⁰ Vec sa však vyšetřovala a viacerí pracovníci sa začali obávať následkov, ktoré by nestranné vyšetřovanie prinieslo – muselo by totiž poukázať na zneužívanie moci pracovníkmi ŠtB a nepochybne by vrhlo tieň aj na komunistickú stranu. Baláž chcel Béla zatknúť a spolu s ním aj Matúša Čermáka, ktorému to aj dopredu oznámil. Čermáka správa o možnom zaistení prekvapila a: ‚... vysvetlil som s. Balážovi, že to by bolo nespravodlivé a nezmyselné pretože jak s. Bel tak aj ja sme s prípadom s. Baroša nemali absolútne nič spoločného iba ak to, že sme sa na schôdzi základnej organizácie Strany pri VII. odb. Povereníctva vnútra postavili na obhajobu s. Baroša s ktorým sa nenakladalo po jeho nešťastí tak, ako by si to bol zaslúžil taký člen Strany ako s. Baroš. Baláž na túto vec odpovedal tým spôsobom, že prokurátor môže trestné pokračovanie zastaviť len vtedy, keby bolo známe, že s. Baroš je mŕtvy. Vysvetľoval mi, že je možné zariadiť týmto spôsobom, že by som zcestoval do Viedne, kde sú na dennom poriadku zabitia a vraždy a že by nevzbudilo podozrenie, kedy s. Baroša našli jedného dňa odstreleného niekde vo Viedni.‘²¹ Čermák, ktorému dal Baláž za úlohu vec vyriešiť, sa následne šiel poradiť s Bélom, ktorý takéto riešenie rezolútne odmietol s tým, že sa na vraždu neprepožičia.

Vedenie štátnej bezpečnosti na Slovensku v tom čase úzko spolupracovalo s predsedom Zboru povereníkov Gustávom Husákom. Ten bol pre funkcionárov bezpečnosti kľúčovou postavou z viacerých dôvodov: jednak ho mnohí rešpektovali ako dôležitú postavu odboja, mnohí z funkcionárov bezpečnosti s ním mali nadštandardné styky (všetkých zložiek NB, napríklad plk. František Lipka bol Husákov veľký protežant) a v neposlednom rade taktiež ako kľúčového spolupracovníka KSS. Husák ako jedna z najdôležitejších osobností komunistického prevratu na Slovensku bol počas hektických februárových dní výlučným príjemcom bezpečnostných správ. Situáciu názorne dokumen-

20 Tamže, s. 67 – 68.

21 SNA, f. ÚV KSS, KSK ÚV KSČ, Zpráva kádrovej komisii (napísal Matúš Čermák, zo dňa 16. 3. 1948).

tuje fakt, že po prevrate, keď sa povereníkom vnútra stal Daniel Okáli (ktorý nebol členom predsedníctva komunistickej strany) mali poprední pracovníci ŠtB pocit, že strácajú s vedením KSS kontakt (ktorý teda dovtedy úspešne fungoval).²² Husák totiž príslušníkom Štátnej bezpečnosti počas dní krízy (ale už aj dlhší čas pred ňou) priamo dával inštrukcie ako majú konať: „*Potom pokiaľ išlo o rozbitie DS v 1947 roku, to sme boli denne u neho [Husáka, pozn. autori], pretože on riadil celú akciu a dával pokyny. Tam išlo o zatknutie Bugára a Kempného. A keď išlo o krízu v 1947. roku, demisia Zboru povereníkov, keď prišiel Gottwald kvôli zostaveniu nového zboru, to tiež riadil. Vo februári som viedol bezpečnosť ja [Viktor Sedmík, pozn. autori], nielen št. bezpečnosť, ale i velenie VB, pretože Ferjenčík sa práve na túto uniformovanú zložku chcel opierať. Jedine od Husáka som dostával pokyny.*“²³ Keď sa v roku 1947 začala príprava na ofenzívu komunistov proti DS, zvolal dňa 24. apríla 1947 Husák ako predseda Zboru povereníkov poradu s vedením VII. odboru Povereníctva vnútra, na ktorej sa zúčastnili Viktorín, Sedmík, Baláž a Běl. Na nej Husák určil konkrétne úlohy, ktoré mala Štátna bezpečnosť vykonať v záujme usvedčenia DS z „... *nadbiehania hlinkovským elementom a z nepriateľského postoja proti ČSR*“²⁴ Husák na tomto stretnutí rozdelil pracovníkom bezpečnostného aparátu úlohy, ktoré mali byť vykonané do 10 hodiny predpoludním nasledujúceho dňa, pričom s týmito podkladmi mal Husák odletieť do Prahy na zasadnutie NF. Na základe dohody zúčastnených pracovníkov bezpečnosti mali Baláž a Běl vypracovať (samozrejme tendenčný) prehľad činnosti DS od oslobodenia. K tomu sa žiada dodať, že Predsedníctvo ÚV KSS sa v rámci spomínaného boja proti DS dňa 30. januára 1948 uznieslo na tom, že Gustáv Husák bude mať zvlášť na starosti Demokratickú stranu,²⁵ pričom nepochybne šlo už len o potvrdenie existujúceho stavu. Je teda zrejмый dôvod, prečo príslušníci ŠtB svoje akcie počas krízových dní koordinovali práve s ním. Na

22 NA ČR, f. 03_10, sv. 1, a. j. 6.

23 Tamže.

24 ABS Kanice, personálny spis T. Baláža, nedatované udanie paginované ako strana 100.

25 NA ČR, f. 03_10, sv. 1, a. j. 70, materiál z komise Barnabitzky II, rok 1945 – 1948, s. 85. Bolo to formulované pomerne vágne: „*Súdr. Husák bude mať osobitne na starosti DS.*“ SNA, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 789, zápis zo zasadnutia predsedníctva ÚV KSS dňa 30. 1. 1948.

záver sa azda ešte žiada dodať, že za každú hodinu nadčasu počas riešenia tzv. sprisahania (prípadu dvoch generálnych tajomníkov DS) mali pracovníci VII. odboru nárok na odmeny za nadčasy vo výške 100 korún.

Okrem prípadov, ktoré už boli v literatúre rozobrané veľmi podrobne, môžeme ako príklad práce bezpečnosti proti DS spomenúť Odbočku Štátnej bezpečnosti (ďalej OŠB) v Žiline, ktorá už v januári 1948 aktívne „rozpracúvala“ Oblastný sekretariát DS a pomocou informátorov zisťovala v strane náladu pred plánovaným zjazdom. Dňa 15. januára bola do Banskej Bystrice zvolaná pracovná porada Oblastných zložiek ŠtB na Slovensku, ktorá sa venovala aj „lustrácii“²⁶ predpokladaných účastníkov zjazdu DS, ktorý sa mal konať v Bratislave. Podľa zachovaného spravodajského hlásenia Odbočky ŠtB zisťovali kompromitujúce skutočnosti a tiež pozíciu účastníkov zjazdu v rámci DS. Osobitne zdôrazňovali vôľu jednotlivých účastníkov k prestupu do KSS.²⁷ Demokratická strana bola na Slovensku vo februári 1948, napriek svojmu oslabeniu, hlavným protivníkom komunistov. Na základe pokynu Povereníctva vnútra obsadili koncom februára 1948 príslušníci ŠtB jednotlivé sekretariáty od miestnej až po centrálnu úroveň. Ich cieľom bolo zabrániť komunikácii s členskou základňou a jej aktivizácii.²⁸ Taktiež bolo dôležité, že pri obsadení ústredného sekretariátu DS pracovníci ŠtB, pod vedením Pavelku, zabavili zoznamy ľudí, ktorí s touto stranou spolupracovali. Ani táto však neprebehla úplne bez problémov: „... o presnom termíne prevedenia razie vedeli niektorí poslanci a činitelia skôr, než niektorí naši orgánovia. Ako dôsledok toho je to, že pri razii nenašli sme väčšinu poslancov a tajomníkov na sekretariáte, ba všetky stoly a trezory boli pozatvárané.“²⁹

Pracovníci ŠtB mali v Demokratickej strane, respektíve jej okolí viacero dôležitých zdrojov informácií. Pravdepodobne najznámejší bol blízky spo-

26 To znamená, že vyhľadávali v archívoch materiály k týmto osobám.

27 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN), f. B/9 II., inv. č. 1, šk. č. 2, Zpravodajské hlásenie OŠB Žilina č. 10, č. j. 55-zprav./48 zo dňa 19. 1. 1948.

28 Viac pozri: RAGAČ, R.: Archívy Demokratickej strany po roku 1948. In: MEDVECKÝ, M. (zost.): *Posledné a prvé slobodné (?) voľby, 1946, 1990*. Bratislava 2006, s. 162.

29 ABS Kanice, personálny spis T. Baláža, Úradný záznam Krajského veliteľstva Štátnej bezpečnosti, č. j. 10584/2023-51 zo dňa 23. 4. 1951.

lupracovník ministra dopravy Ivana Pietora Valerij Vilinský.³⁰ Okrem toho už spomínaní pracovníci ŠtB Čermák a Běl údajne získavali závažné informácie z prostredia Demokratickej strany od istej ženy,³¹ ktorá mala blízko k „... vysokým kruhom DS...“³² Okrem toho poprední pracovníci bezpečnosti o „záujmových“ prípadoch priamo informovali stranícke vedenie, pričom sa to týka nielen najvyšších funkcionárov ŠtB (Viktorín, Sedmík či Baláž), ale svojou troškou sa snažili aktívne prispieť aj nižšie postavení pracovníci, ako napríklad Florián Čambal či Matej Běl.³³ Ďalším dôležitým informátorom pracovníkov ŠtB o DS bol bratislavský primátor a neskorší popredný predstaviteľ Strany slovenskej obrody Jozef Kyselý, ktorý poskytoval poznatky Teodorovi Balážovi.³⁴ Podľa neskorších vyjadrení Baláža však nešlo len o poskytovanie informácií, Štátna bezpečnosť sa pomocou svojich agentov snažila rozleptávať Demokratickú stranu z vnútra, pričom následky týchto aktivít sa prejavili aj počas januárového zjazdu DS.

V čase februárového prevratu mali najväčší vplyv na Štátnu bezpečnosť okrem funkcionárov strany najmä veliteľ Štátnej bezpečnosti na Slovensku Viktor Sedmík, prednosta odboru ŠtB Rudolf Viktorín a šéf oddelenia pre vnútorné spravodajstvo mjr. Teodor Baláž. Posledne menovaný bol aj členom tzv. straníckej päťky, ktorá zabezpečovala koordináciu aktivít Komunistickej strany.

Ako zaujímavosť môžeme uviesť, že spravodajskí pracovníci Povereníctva vnútra museli práve v januári a februári 1948 riešiť pomerne kuriózný prob-

30 O Vilinskom pozri viac: ŽÁČEK, P.: V – 101. Agent, ze kterého se dalo žít. In: MEDVECKÝ, M. (zost.): *Posledné a prvé slobodné (?) voľby 1946, 1990*. Bratislava 2006, s. 102 – 159. Pozri tiež: KAPLAN, K.: Pět kapitol o únoru. Brno 1997, JABLONICKÝ, J.: *Podoby násilia*. Bratislava 2000, BARNOVSKÝ, Michal: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava 1993, ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 1999.

31 O koho išlo, sa doposiaľ nepodarilo zistiť.

32 ABS Kanice, personálny spis T. Baláža, nedatované udanie paginované ako strana 69.

33 Tak Běl na naliehanie Čambála mal odovzdať 1 exemplár trestného oznámenia v prípade Rudolf Komandera a spol. Ľudovítovi Benadovi a Karolovi Bacílkovi. ABS Kanice, personálny spis T. Baláža, nedatované udanie paginované ako strana 85.

34 Tamže, nedatovaný dokument s nadpisom s. pplk. Baláž.

lém – nedostatok peňazí. Počas predchádzajúceho polroka bol spravodajský paušál súčasťou rozpočtu v kapitole Platy stálych a pridelených zamestnancov, odkiaľ tieto finančné prostriedky poukazovali VII. odboru Povereníctva. Učtáreň odmietla sumu vyše 330 000 korún uhradiť: „Dokiaľ nebude riešená organizácia spravodajskej služby u Povereníctva vnútra a dokiaľ za súhlasu Ministerstva vnútra nebudú príslušné náklady na spravodajskú službu blokované na ťarchu prikázaných úverov daných k dispozícii Zemskému veliteľstvu Národnej bezpečnosti v Bratislave, nebude môcť tunajšie Povereníctvo výdavky týkajúce sa spravodajskej služby uskutočňovať.“³⁵

Za zmienku stojí ešte jeden mimoriadne zaujímavý aspekt snaženia sa komunistov v bezpečnostnom aparáte o mocenský monopol strany. Podľa viacerých zúčastnených organizoval Baláž (približne jeseň 1946) u seba doma stretnutia, kde zúčastnených (Bél, Čermák, Vincent Medek, František Lipka) presviedčal, že situácia na Slovensku je kritická a treba vytvoriť „... ilegálne stredisko partizánske a zpravodajské, ktoré v prípade, že bude válka, t. j. keď by naše územie obsadili americké vojská, vytvoríme partizánske brigády a prevezmeme do svojich rúk vedenie ilegálneho hnutia na Slovensku, tiež aj KSS, nakoľko terajší činitelia KSS sú vraj na to neschopní a podľa jeho názoru, na takéto niečo ani nepočítajú, ba ani by nevedeli niečo takéto potom vytvoriť. Ďalej nám sľuboval, že keď budeme dobre organizovaní, budeme aj teraz čiastočne diktovať vývoj nášho politického života, budeme vraj takticky odstraňovať nespoľahlivých ľudí a dosadzovať našich ľudí. Myslel to tak, že keď budeme chcieť niekoho odstrániť, ho všetci takticky ohovoríme na kompetentných miestach a zase keď budeme chcieť niekoho postaviť na vedúce miesto ho zase budeme chváliť. Ďalej nám hovoril, že vezmeme nejaké väčšie podniky pod národnou správou, v ktorých vytvoríme už teraz v dobe mieru výzbrojné a výstrojné strediská pre budúci ilegálny boj proti Amerike a Anglii.“³⁶ Pri inej príležitosti bol Čambál konkrétnejší, keď tvrdil, že Baláž poukazoval ako na slabé články strany najmä na Demiana, Ota Krajňáka, Karola Bacílka, Oskara Valáška a Ľudovíta Benadu, pričom zoznam účastníkov rozšíril o Antona Rašlu. Nie je z dokumentov jasné, aký osud mala táto iniciatíva, názorne

35 SNA, f. PV-bezp, šk. č. 503, Zpravodajský paušál na mes. január a február 1948, č. j. 26dôv.-VII/26-1948 zo dňa 29. 1. 1948.

36 SNA, f. ÚV KSS, KSK ÚV KSČ na Slovensku, šk. č. 15, Zpráva o činnosti s mjr. Baláža, s. 2 (napísal Florián Čambál).

však dokumentuje radikalizmus niektorých komunistov v bezpečnosti a ich náchylnosť k násilnejšiemu riešeniu mocenského konfliktu vo vnútri Československa.³⁷ Aj keď je nevyhnutné doplniť, že tvrdenia Floriána Čambála, pre ktorého sú časté zmeny názorov charakteristické, treba brať so značnou rezervou.³⁸

Počas februárových udalostí boli všetky zložky ZNB v pohotovosti. To platí aj pre školstvo NB, pričom frekventanti vykonávali strážnu a pohotovostnú službu (pri Zbore povereníkov a SNR).³⁹ Okrem toho Zemské veliteľstvo ZNB v Bratislave vydalo výnos (na základe výnosu MV z 24. februára 1948), aby velitelia Zboru po dohode s predsedami Akčných výborov Zväzu slovenských partizánov⁴⁰ a zástupcami príslušnej Odbočky štátnej bezpečnosti

37 Na druhej strane však Čambál tvrdil, že tieto informácie po približne 3. schôdzi oznámil pracovníkov ÚV KSS (Benada, Horváth, Krajňák, Demian). ABS Kanice, personálny spis Teodora Baláža, záznam F. Čambála zo dňa 28. 10. 1950.

38 Konkrétne v tomto prípade sa jeho vyjadrenia nesú v duchu boja proti „titoizmu“, doplnenie Rašlu s tým môže súvisieť. Baláž to neskôr komentoval takto: „Čambál nepochopil asi o čo ide a preto o mne také veci napísal, ktoré sa nezakladajú na pravde.“ ABS Kanice, personálny spis Teodora Baláža, nedatovaný dokument s nadpisom s. pplk. Baláž.

39 ABS Kanice, personálny spis Pavla Globana, dotazník kádrového oddelenia pri ÚV KSS z 9. 1. 1950. Treba povedať, že Globana začiatkom 50. rokov 20. storočia začala strana hodnotiť aj negatívnejšie, napríklad v posudku z februára 1950 o ňom napísali, že je neúprimný, stýka sa s osobami z minulých režimov (Júny, Jamrich) a nevyhľadáva osoby z robotníckeho prostredia. V tomto roku ho aj zo strany vylúčili.

40 Do armády sa napriek apolitickosti deklarovanej ešte aj vo februári 1948 snažila prenikať hlavne KSS a jej cieľom bolo mocensky armádu ovládnuť. Ako modelový príklad môže poslúžiť reakčná posádka vo Zvolene. Jej veliteľ plk. Želinský dal vo februári zatknúť dvoch dôstojníkov, ktorí poskytli zbrane Okresnému výboru SSP. V kasárňach bol na veliteľskom cvičení poručík, komunistický aktivista M. Žalman, ktorý sa neskôr sa stal príslušníkom ŠtB. Aktuálne, aj viackrát denne, informoval na základe žiadosti o situácii v kasárňach tajomníka OV KSS, ku ktorému prichádzal aj do bytu a tiež aj tajomníka OV SSP, ktorého pokyny taktiež vykonával. Vyvíjal svojimi slovami aktívnu propagandistickú činnosť a bol v pohotovosti pre prípad ozbrojeného vystúpenia odporcov komunistov, ktoré bolo nežiaduce. A ÚPN, Personálne spisy príslušníkov ŠtB, Miroslav Žalman (nar. 9.1.1925) OEČ 142 965.

posilnili stavy NB „dočasným pribratím spoľahlivých, osvedčených a zdravých mužov z radov odbojových zložiek k pomocnej bezpečnostnej službe.“⁴¹

V Štátnej bezpečnosti sa prevrat, samozrejme, prejavil vylučovaním a zatýkaním takých príslušníkov, ktorých komunisti v Zbore považovali za nespoľahlivých. Proti nim smeroval okamžitý úder komunistov, pričom „Naši súdruhovia, bez bázne a odhodlane, zatýkali aj vyšších dôstojníkov a zakročovali všade tam, kde bolo treba.“⁴² Príslušníci ŠtB deň pred začiatkom krízy dokonca obsadili poštu a „cenzurovali“ telefonické rozhovory vedúcich predstaviteľov DS. Proti tomu sa ohradil povereník vnútra Mikuláš Ferjenčík, so svojimi podriadenými však nepohol a nedokázal obsadenie pošty odvolať. Priamo počas krízových dní mal byť telefonický styk Bratislavy s Prahou dokonca v rámci znemžňovania komunikácie medzi nekomunistickými stranami úplne zastavený.

Jedným z najdôležitejších orgánov prevratu sa stali akčné výbory (ďalej AV). Už zo svojej podstaty sa na všetkých úrovniach stávali ideálnym miestom pre rôznych ziskuchtivcov. Pomerne zaujímavý a pravdepodobne nie ojedinelý prípad sa udial v Trenčíne, keď sa podpredseda Oblastného výboru KSS Juraj Gönci postupne stal aj podpredsedom Krajského akčného výboru Národného frontu (ďalej NF), tajomníkom Okresného akčného výboru (pravdepodobne tiež NF), podpredsedom Okresnej správnej komisie (ďalej OSK) a bezpečnostným referentom mesta Trenčín.⁴³ Je nesporne zaujímavé, že kým na mnohých iných úradoch akčné výbory vznikali pomerne bezproblémovo, na VII. odbore Poverenictva sa jeho vytvorenie zmenilo na frašku. Podľa vyjadrenia vtedajšieho pracovníka VII. odboru a šéfa miestnej odborovej organizácie Floriána Čambala sa schôdze KSS na odbore dožadovali všetci organizovaní komunisti, šéf vnútorného spravodajstva, mjr. Teodor Baláž, to však spočiatku odmietal. Pritom sa na tejto schôdzi mal vytvoriť práve akčný výbor odboru. Nakoniec o zvolanie schôdze požiadalo 40 zamestnancov odboru a tá sa uskutočnila pod vedením podpredsedu miestnej straníckej organizácie Jána

41 SNA, f. PV-sprav, šk. č. 9, Prijímanie výpomocných členov SNB – nariadenie, č. j. 13 Taj./1948 zo dňa 26. 2. 1948.

42 ABS Kanice, personálny spis Teodora Baláža, životopis z 10. 3. 1950.

43 SNA, f. ÚV KSS, KSK ÚV KSC na Slovensku, šk. č. 4, spravodajské hlásenie OŠB v Trenčíne č. 11, zo dňa 16. 7. 1948.

Kubača, Baláž sa jej nezúčastnil oficiálne pre účasť na dôležitej porade.⁴⁴ Zasadanie sa začalo Kubačovou výčitkou, že pracovníci odboru, ktorí sú členmi komunistickej strany, si neplnia svoje povinnosti – neplatia členské príspevky. Kubač následne dal slovo Sedmíkovi, ktorý podal výklad udalostí februárovej krízy a tiež rozviedol svoju predstavu o úlohách, ktoré by mala Štátna bezpečnosť vykonávať v prospech nového režimu. Kubač navrhol vytvorenie akčného výboru, čo sa však nestretlo s jednoznačným súhlasom zúčastnených: „*Niektorými zamestnancami boli prednesené námietky, že u VII. odb. je vytvorenie AV zbytočné, nakoľko jeho zamestnanci sú po každej stránke spoľahliví a keď sú spoľahliví na to, aby robili číстку inde, je smiešne, aby sa robila číстка medzi nimi. Proti tejto námietke sa ohradil s. Zábojník, ktorý tvrdil, že i medzi zamestnancami VII. odboru nájdú sa jednotlivci, ktorí nehľadiac na služobnú prísahu, ani na iné dôsledky svojho nezodpovedného konania, vynášali do verejnosti, najmä do kruhov silne zaujatých proti nám správy povahy tajnej a dôvernej, čím sa v niektorých prípadoch zhatil jednak úradný výkon, jednak ujma úradu tým, že sa tieto správy dostali do nepovolovaných rúk.*“⁴⁵ Zúčastnení komunisti úspešne akčný výbor VII. odboru Povereníctva vnútra vytvorili. Nezabudli do neho zvoliť aj Baláža, ktorý to prijal s uspokojením a dokonca sa začal dožadovať okamžitého začatia očisty. Činnosť akčného výboru bola problematická od svojho začiatku, najmä pre napäté medziľudské vzťahy, ktoré sa tu vytvorili už v predchádzajúcom období. Jeho členmi sa stali Viktor Sedmík, Radič, František Hagara, Teodor Baláž (v neprítomnosti), Viliam Zábojník, Pavel Pavlík, Florián Čambál, František Mišeje, Rudolf Jánošík, Jozef Balog a Vlčková. Činnosť výboru si zúčastnení na návrh Sedmíka ustanovili

44 ABS, personálny spis T. Baláža, Zápisnica napísaná dňa 28. 2. 1948 na členskej schôdzi základnej organizácie KSS pri VII. odbore Povereníctva vnútra. Baláž vznik AV neskôr komentoval: „*Po februárových udalostiach bola členská schôdza, kde bol zostavený AV. Iniciátorom tohto bol s. Čambál a Macháčková. Zistil som, že celá akcia smeruje proti mne. Taktiež sa proti mne postavili s. Hagara a s. Mišeje, hoci proti s. Mišejemu som nič nemal. Členovia AV nastolili otázku ohľadom Bunčákovej. Proti Čambálovi som bol zaujatý z toho dôvodu, nakoľko Čambálov brat zavraždil partizána a Čambál navádzal Medeka, aby podpísal falošnú zápisnicu.*“ A ÚSTR Kanice, personálny spis Teodora Baláža, nedatovaný dokument s nadpisom s. pplk. Baláž.

45 Tamže. Čambál vo svojom hanopise na Baláža tvrdil, že návrh na vytvorenie AV dal Viliam Zábojník. SNA, f. ÚV KSS, KSK ÚV KSČ na Slovensku, šk. č. 15, Zpráva o činnosti s mjr. Baláža, s. 6 (napísal Florián Čambál).

tak, že zamestnanci mali námietky proti „nespoľahlivým“ kolegom odboru odovzdať písomne (vlastnoručne podpísané a v zalepenej obálke) Pavlíkovi do 10. hodiny nasledujúceho dňa. Obálky sa mali otvárať na zasadaní AV, kde plánovali o predložených materiáloch aj rokovať. Na zasadaní sa predsedom AV VII. odboru PV stal Zábajník, tajomníkom Mišeje. Akčný výbor si určil tieto úlohy: očistiť odbor samotný od nespoľahlivých a kompromitovaných⁴⁶ ľudí, od spolupracovníkov DS, od ľudí, „...*na ktorých bolo vznesené také dokázateľné obvinenie, pre ktoré by nemohli byť na našom odbore zamestnaní*“⁴⁷ a na záver si uložili úlohu venovať všetko svoje úsilie službe štátu a vláde K. Gottwalda. Diskusia o očiste sa však čoskoro začala uberať iným smerom – rozbehla sa totiž búrlivá diskusia o osobných nevráživostiach medzi jednotlivými pracovníkmi. Do tohto stavu krátko po 8. hodine večer sa na zasadanie dostavil aj Baláž a prevzal vedenie schôdze, ktorá sa skončila 15 minút pred deviatou hodinou.⁴⁷ Tento takmer idylický stav však netrval dlho, podobne ako Balážova spokojnosť s pôsobením AV: „...*Avšak na druhý deň, keď [Teodor Baláž, pozn. autori] videl, že akčný výbor navrhol prepustiť jeho milenkú Vlastu Bunčákovú*⁴⁸, *naoľko jej rodičia boli v DP a bolo u nich ubytované Gestapo, pri tomto návrhu na prepustenie Bunčákovej ho akčný výbor prehlasoval, hneď prehlásil, že akčný výbor je zamerania proti jeho osobe, lebo nemohol Bunčákovú zachrániť. Potom na druhý deň všetko obrátili jeho podriadení s ním na osobné spory s Matejom Bélom. Následkom toho sa mu podarilo získať členov na jeho stranu, lebo dobre vedel, že s tým trikom vyhraje, naoľko na VII. odbore panuje silný antisemitizmus.*“⁴⁹ V podobnom duchu,

46 Aj keď v tomto prípade nemali na mysli predstaviteľov ľudoveckého režimu, ale „... *od ľudí, ktorí sa v minulosti prejavili prenasledovaním komunistov za doby okupácie a nevedeli zaujať kladný postoj k ľudovodemokratickému zriadeniu.*“ SNA, f. ÚV KSS, KSK ÚV KSČ na Slovensku, šk. č. 15, Udalosti okolo utvorenia akčného výboru na Pov. vnútra VII. odboru (napísal František Hagara).

47 ABS, personálny spis Teodora Baláža, Zápisnica napísaná dňa 28. 2. 1948 na členskej schôdzi základnej organizácie KSS pri VII. odbore Povereníctva vnútra.

48 Čambál k tomu na inom mieste doplnil: „*Návrh na prepustenie Bunčákovej som podal ja preto, že som hu považoval za nespoľahlivú a tiež preto, že sa v kancelárii pred zamestnancami občas s Balážom fackovali, čo kazilo morálku.*“ A ÚSTR, personálny spis Teodora Baláža, záznam F. Čambála zo dňa 28. 10. 1950.

49 SNA, f. ÚV KSS, KSK ÚV KSČ na Slovensku, šk. č. 15, Zpráva o činnosti s. mjr.

aj keď miernejšie, spomína na úvodné zasadanie akčného výboru VII. odboru PV aj ďalší pracovník Štátnej bezpečnosti František Hagara. Podľa neho s otázkou Bunčákovej vyšiel práve Čambal a získal na svoju stranu aj AV: „Keď Akčný výbor znemožnil presadenie osobného hľadiska s. Baláza, začal obhajovať Bunčákovú a začal neopodstatnene obviňovať s. Čambála z úplatkárstva 16.000 Kčs, že je lenivý, že nepracoval atď.“⁵⁰ Dôsledky animozít medzi pracovníkmi ŠtB boli pomerne obsiahle. Zábojník, Mišeje, Hagara po krátkom čase navštívili generálneho tajomníka KSS Štefana Bašťovanského a vyložili mu svoj názor na Baláza a situáciu v odbore – oznámili mu, že Baláž je človek so zlým charakterom, že zneužíva svoje postavenie a že mu „... chyba bolševická uvedomelosť a stranícka výchova...“⁵¹ Akčný výbor sa na VII.

Baláza, s. 6 (napísal Florián Čambál). Spory medzi Bélom a Balážom Čambál pri inej príležitosti opísal nasledovne: „...Od vtedy, ako vzniklo spravodajské odd. na čele s Balážom, vznikli aj spory medzi Matejom Bélom a Balážom, lebo Baláž bol stále [v] strachu, že Běl sa stane prednosťou miesto neho. Tieto spory prebiehali pravidelne asi každých 15 dní a to tak, že Baláž Béli vždy niečo vynadal, ba niekedy aj do smradľavých židov. Na to sa asi 2 – 3 dni hnevali a udobrili celkom tak, akoby sa nebolo nič stalo a zase potom pohnevali a tak sa to stále opakovalo až do jesene 1947, t. j. do sprisahania, kedy spory vyvrcholili na dlhšiu dobu a priniesli do bezpečnosti kritický stav, ktorý potom riešili členovia ÚV-KSS na čele so súdruhom Šmidkem. Okolo Béla sa v tejto dobe začali grupovať: Čermák, Glázer, Kriško. Okrem toho mal Baláž ešte určité spory s Hagarom a Mišejem, ktorí nesúhlasili s Balážovým diktátorstvom a surovosťou, lebo v poslednom čase tak zosurovel, že skoro každý bol u neho len hovädo a chmuľo. ... Počas mojej neprítomnosti [jeseň 1947 – február 1948, pozn. autorij] sa na odbore urobili dva tábory asi takto: na jednej strane bol Baláž, Vomáčka, Lančarič, Čapla, Vlkovič, Gurka, Vlasta Bunčáková, Medek, Předák a iní; na druhej strane Běl, Čermák, Glázer, Kriško, Kršák a pridali sa aj Hagara a Mišeje.“ ABS, personálny spis Teodora Baláza, záznam F. Čambála zo dňa 28. 10. 1950. Baláž však obvinenia z antisemitizmu popieral: „Konflikt Čermák – Běl ohľadne Lančariča bol z toho dôvodu, nakoľko Čermák jednal s Lančaričom o podávaní novinových správ. Béli som to vytykal a použil som pri tom nečestné výroky. Podľa toho o mne usudzovali, že som antisemita.“ Tamže, nedatovaný dokument s nadpisom s. pplk. Baláž.

- 50 SNA, f. ÚV KSS, KSK ÚV KSC na Slovensku, šk. č. 15, Udalosti okolo utvorenia akčného výboru na Pov. vnútra VII. odboru (napísal František Hagara), s. 3.
- 51 Tamže, Udalosti okolo utvorenia akčného výboru na Pov. vnútra VII. odboru (napísal František Hagara), s. 4. Mnohí z pracovníkov odboru spomínali na Balážovo správanie: „S. Baláž predou mnou /Hagarom/, teda za chrbtom, hovoril o s. Dobrovodskom, že je sprostý, neschopný, podobne hovoril o s. Jánošíkovi, s.

odbore PV zišiel len dva razy, pričom druhý raz bez účasti Baláža a Sedmíka. Na tomto druhom zasadnutí sa zas preberala záležitosť Mateja Béla, ktorý mal byť údajne v minulosti maďarským špiónom: „*Toto obvinenie na menovaného bolo podpísané celým oddelením A-14 /odd. s. Baláža/ a je jasné, že sa jednalo o organizovanú podpisovú akciu, pretože vznesené obvinenia nemôžu všetci tí, ktorí to podpísali, potvrdiť.*“⁵² Baláž nakoniec členov Akčného výboru (okrem Zábójníka a Jánošíka) obvinil z toho, že jeho členovia chcú rozbiť VII. odbor a taktiež, že sú trockisti. Tejto poslednej schôdze sa osobne zúčastnil aj šéf slovenských komunistov Viliam Široký, ktorý uviedol, že špeciálna situácia na odbore vyžaduje namiesto Akčného výboru zriadiť Očistnú komisiu. Tento návrh aj členovia AV odhlasovali a Široký súčasne podal návrh na zriadenie komisie, ktorej predsedom sa stal Viliam Zábójník. Nasledovalo hlasovanie o dôvere Balážovi a keďže Široký evidentne stál na jeho strane, Baláž dôveru získal. Vzájomné intrigy však pokračovali a Zábójník sa pričínal o to, že z 15 členov Očistnej komisie sa na jej práci zúčastnili nakoniec len štyria. Môžeme konštatovať, že celé pôsobenie Akčného výboru VII. odboru sa v konečnom dôsledku zvrhlo na obrovskú frašku, pretože komunisti v bezpečnosti sa nakoniec neboli schopní dohodnúť a ich vzájomné konflikty muselo riešiť Kádrové oddelenie ÚV KSS a stranícki funkcionári – Viliam Široký, Karol Šmidke, Štefan Bašťovanský a nový povereník vnútra Daniel Okáli.⁵³ Môžeme teda konštatovať, že Akčný výbor na jednom z najexponovanejších úradov na Slovensku, akým VII. odbor PV nepochybne bol, vlastne zlyhal pre osobné animozity a tiež pre vzťah Teodora Baláža s jeho tajomníčkou.

Takéto zakončenie v skutočnosti nie je až také prekvapivé – stačí si uvedomiť, aká situácia bola v slovenskej časti Štátnej bezpečnosti. Medzi mnohými funkcionármi ŠtB panovala pomerne veľká revnivosť – napríklad medzi Viktorom Sedmíkom a Teodorom Balážom, ktorého kariérne ambície boli pod-

Čambálovi, s. Danekovi Vl., s. Mihálikovi, pričom ich označoval slovami „vol“, kón, hovádo, sprostý, neschopný, idiot a podobne. A zase za mojím chrbtom hovoril pred s. Mišeje, že som neschopný alebo lenivý. Výsledkom tohto jednanja bolo, že s. Vl. Danek a s. Mihálik boli nútení odísť, napriek tomu, že majú absolvovaný zpravodajský kurz v Prahe.“

52 Tamže, Udalosti okolo utvorenia akčného výboru na Pov. vnútra VII. odboru (napísal František Hagara), s. 4A.

53 Tamže, s. 8 – 11.

Ľa viacerých jeho kolegov mimoriadne. Podobne medzi Teodorom Balážom a Matejom Bélom, ktorého Baláž obviňoval okrem iného z kšefovania. Ale zlé osobné vzťahy postihli aj ďalších: „*Ako sa mal súd: Čambál brániť proti obvineniu pred 12 ľuďmi, že vraj prijal úplatok Kčs 16.000,-. Ako sa mal súd: Križko brániť proti obvineniu, že je notorický zlodej*⁵⁴. *Ako sa mal brániť Čermák, že mal ašpirácie stať sa prednostom štátnej bezpečnosti. Taktika vo svojej veľkorysosti a nevidanej podlosti, skutočne jednoduchá a k tomu treba ešte dodať, že táto taktika bola ešte podložená agitáciou od osoby k osobe, prípravou k straníckej schôdzi – na ktorej sa zúčastnili súd: Široký a súd: Dr. Okáli pod devízou „s Balážom proti Židom“.* Súbežne v tej istej dobe dal mjr. Baláž rozdeliť na svojom oddelení vysoké peňažité odmeny a tiež rozchýriť, že sa vynasnaží o povýšenie všetkých príslušníkov oddelenia.“⁵⁵

V zmysle uvedeného trendu začalo vedenie rezortu krátko po prevrate s plošným prepúšťaním nespoľahlivých príslušníkov Zboru. Vlna prepúšťania začala ešte počas dní krízy, diala sa však podľa plánov miestnych komunistov a zdá sa, že sa riadila len ústnymi pokynmi či miestnymi animozitami. Prvé provizórne smernice na prepúšťanie pracovníkov bezpečnostného aparátu vydalo Ministerstvo vnútra v Prahe až 27. februára 1948.⁵⁶ Ďalšie smernice

54 Podľa Križka: „*Koncom februára 1948 bol na úrade utvorený Akčný výbor a neskoršie Očistovacia komisia. Niektorí príslušníci, sdružení okolo p. mjr. Baláza, neviem, na či rozkaz a popud, previedli podpisovú akciu voči mojej osobe, že som zlodej a aby boli z toho vyvodené dôsledky.*“ Tamže, Prošba o uskutočnenie vyšetrovania, žiadosť Jána Križka kádrovému oddeleniu Ústredného sekretariátu KSS zo dňa 14. 3. 1948

55 Tamže, O činnosti mjr. Baláza, vyjadrenie Mateja Béla zo dňa 18. 3. 1948, s. 11.

56 SNA, f. PV-sprav, šk. č. 15, odpis prípisu MV Prozatímní opatření o služebním poměru zaměstnanců odstraněných v rámci očisty z veřejné služby, č. j. B-3244-27/2-1948-IV/1. Podľa doplnenia tohto predpisu zo dňa 3. 3. 1948: „*S tohto hľadiska je tedy nespolehlivým i takový zaměstnanec, který neprojevil dostatečné pochopení pro nové lidově demokratické uspořádání státu nebo pro jeho závazky vůči slovanským státům, svým postojem brzil snahy o rozvoj tohto uspořádání nebo těchto závazků, nebo dokonce projevoval myšlenky přičící se těmto snahám, nebo nepřičinil se ať iniciativně, či jinak, aby svým výkonem přispěl ke zvýšení a utužení pracovní morálky /na příklad negativní postoj proti systému lidové správy, stotožňování se s názory reakčních politiků, negativní postoj proti znárodnění, proti instituci Revolučního odborového hnutí a ostatním revolučním vymoženostem, šíření pomluv o slovanských státech a jejich zařízení/.* SNA, f. PV-sprav, odpis výnosu MV, č. j. B-3244-2/3-1948-IV/1 zo dňa 3. 3. 1948.

ku nemu vydalo pražské Ministerstvo vnútra v dňoch 2. a 3. marca 1948. Toto prepúšťanie sa dialo podľa pokynov Okresných akčných výborov Národného frontu (ďalej OAV NF) a to tak, že príslušný veliteľ (okresný, oblastný, ale tiež veliteľia pátracích staníc, pohotovostných oddielov atď.) si od OAV NF mal vyžiadať zoznam nespoľahlivých príslušníkov ZNB s krátkym odôvodnením, prečo ich majú prepustiť.⁵⁷ Na vytvorení tohto zoznamu sa mali podieľať OAV NF, okresný veliteľ ZNB a bezpečnostný referent okresného národného výboru⁵⁸, pričom je zrejmé, že tieto funkcie boli v rámci „očisty“ priamo počas kritického obdobia obsadzované vždy spoľahlivým komunistom. Pritom v okresoch, kde vtedy ešte nebol bezpečnostný referent ustanovený, mal návrh podpísať predseda Okresnej správnej komisie „...*obnovený po 20. februári 1948.*“⁵⁹ Uvedené smernice nikoho nenechávajú na pochybách, ktorých príslušníkov ZNB sa chceli zbaviť, avšak najmarkentnejšie sa to prejavuje v bode 4 článku VII, podľa ktorých treba prepustiť: „*Osoby, ktoré neprejavili dostatok dôvery v ľudovodemokratické zriadenie ČSR, alebo o ktorých sa dá predpokladať, že ani v budúcnosti nezaujímajú k novému štátnemu zriadeniu kladný postoj.*“⁶⁰

Jednou z najdôležitejších úloh bezpečnosti po februárovom prevrate bolo tiež „... *pestovať čo najtesnejšiu spoluprácu s akčnými výbormi a ľudovými správnymi orgánmi okresov, obcí, podnikov a iných ustanovizní a získavať si tak dôveru, spoluprácu, pomoc a podporu pre výkon služby a pre sledovanie podozrivých udalostí a zjavov.*“⁶¹ Nižšie postavení pracovníci NB mali tiež možnosť preverovať „podozrivé“ príkazy a rozkazy, aby to neodviedlo

57 SNA, f. Povereníctvo vnútra – odbor bezpečnostný (ďalej PV-bezp), šk. č. 503, Dočasné opatrenia o služobnom pomere zamestnancov SNB odstránených v rámci očisty, č. j. 573/2-4/3-48 zo dňa 4. 3. 1948.

58 SNA, f. PV-bezp., šk. č. 503, Dočasné smernice o služobnom pomere zamestnancov SNB odstránených v rámci očisty z verejnej služby, č. j. 7573/92-2/3-1948-III/2 zo dňa 2. 3. 1948.

59 SNA, f. PV-bezp., šk. č. 503, Dočasné opatrenia o služobnom pomere zamestnancov SNB odstránených v rámci očisty, č. j. 573/2-4/3-48 zo dňa 4. 3. 1948.

60 SNA, f. PV-bezp., šk. č. 503, Dočasné smernice o služobnom pomere zamestnancov SNB odstránených v rámci očisty z verejnej služby, č. j. 7573/92-2/3-1948-III/2 zo dňa 2. 3. 1948.

61 Tamže, Bezpečnostné pomery – všeobecné opatrenie zo 6. 3. 1948, č. j. 26 taj./1948.

ich pozornosť od vecí, ktoré považovala za dôležité komunistická strana. Okrem toho mali všetky útvary pripraviť plán obrany svojich objektov. Citované opatrenie totiž evidentne počítalo s ozbrojenou konfrontáciou s odporcami prevratu.

Kým počas prevratu pôsobili najaktívnejšie akčné výbory, po jeho úspešnom završení začali vznikať tiež očistné komisie (ako sme spomínali už vyššie občas aj za vcelku bizarných okolností) – oba orgány vykonávali však do istej miery tie isté úlohy. Tak napríklad akčný výbor pri úradovni Národnej bezpečnosti v Bratislave už čoskoro začal rozhodovať o prepúšťaní príslušníkov Zboru, často pod bizarnými zámienkami.⁶² V tomto čase však už pracovníci VII. odboru PV spolupracovali s Akčnými výbormi opäť naplno a zúčastňovali sa na „očiste“ na všetkých možných ústredných úradoch. Svoje názory na realizovanie poprevratovej očisty vedeli náležite a veľkou razanciou v spolupráci s AV presadzovať. Dôležitosť bezpečnosti pri týchto veciach dokumentuje aj fakt, že napríklad na VII. odbore sa konali schôdzky predsedov a tajomníkov AV pri ústredných úradoch, na ktorých mal okrem iných dôležité slovo šéf odboru pplk. Rudolf Viktorín. Je treba tiež spomenúť, že ešte koncom februára stihol VII. odbor vo svojej kompetencii zriadiť pracovné tábory, kam plánovali zaraďovať „vyakčnených“ zamestnancov.⁶³

Po komunistickom prevrate dostali vybraní zaslúžilí príslušníci Štátnej bezpečnosti za svoje konanie aj vyznamenania. Za celkové zásluhy, ale najmä za činnosť počas prevratu dostalo v roku 1949 návrh na vyznamenanie 18 príslušníkov, medzi nimi mnohí, ktorých sme v predloženej štúdii už spomínali.⁶⁴

62 Napríklad v rozhodnutí o prepustení Andreja Gajarského sa píše: „*I keď není přímo proti ľudovodemokraticky založený, nejavi v tomto smere žiadnu príchylnost.*“ Akčný výbor ho tiež ohodnotil ako osobu holdujúcu alkoholu. Tamže, Akčný výbor pri Ústredni NB v Bratislave – uznesenie zo dňa 4. 3. 1948, č. j. 1882/prez.1948.

63 SNA, f. PV-sprav, šk. č. 15, Zápisnica z informatívnej schôdzky predsedov a tajomníkov Akčných výborov pri ústredných úradoch, ktorá sa konala dňa 1. 3. 1948.

64 Konkrétne to boli Viktor Sedmík, Teodor Baláž, František Mišeje, František Hagara, Šimon Čermák, Štefan Orlik, Pavol Paulík, Matej Běl, Vladimír Žalman, Miroslav Vomáčka, Emil Zachar, Ondrej Belánský, Jozef Hloža, Otto Strcula, Štefan Cvergel, Ľudovít Filan, Štefan Smolíček, Štefan Holobradý. ABS Kanice,

Na záver môžeme konštatovať, že Štátna bezpečnosť a pravdepodobne ani iná zložka nezohrala vo februárových udalostiach závažnejšiu úlohu väčšieho rozsahu. Toto tvrdenie sa však vzťahuje len na priamo krízové dni, úloha ŠtB v období pred i po februári 1948 bola výnimočne dôležitá. Nie je to ani také prekvapujúce, pretože komunistický prevrat sa v Československu uskutočnil tak rýchlo a hladko, že to prekvapilo aj samotných komunistických politikov. Bezpečnosť okrem niektorých (napríklad akcia proti Ústrednému sekretariátu DS, či proti jej funkcionárom a priaznivcom) vlastne pre rýchly spád udalostí vlastne ani nemala čas uskutočniť ďalšie komplexnejšie akcie. Na Slovensku okrem toho môžeme dodať, že VII. odbor mal aj tak dosť starostí sám so sebou. Túto situáciu nakoniec riešila Disciplinárna komisia KSS v zložení Karol Šmidke, Daniel Okáli, Ľudovít Benada, Anton Rašla a Július Viktory.

Najzaujímavejšie hodnotenie úlohy ZNB nám však zanechali práve príslušníci Zboru, obliekajúci „dres KSS“. V jednej, síce evidentne tendenčnej, ale aj tak nové informácie prinášajúcej a zaujímavej správe, jej pisateľ o pomeroch v bezpečnosti napísal, že v NB na Slovensku sa „február“ uskutočnil až v auguste 1948. Podľa tohto elaborátu na HV ZNB existovala organizácia komunistickej strany od začiatku, postupom času sa však zmenšila na štyroch ľuďoch. Samotný Zbor počas dní februárovej krízy údajne vlastne ani nekonal: *„Postoj, alebo účasť SNB vo februárových udalostiach na Slovensku nemôže byť preto pre hodnotenie komunistu žiadnym merítkom, nakoľko na Slovensku nedošlo ani k pokusom o zvrátenie vývoja vo februári a predsa v radoch SNB došlo ku kolísaniu. Zlikvidovanie tohto kolísania nebola zásluha komunistov v SNB, ale bol to následok všeobecného rýchleho a hladkého vývoja.“*⁶⁵ Uvedené konštatovanie však, samozrejme, nepovažujeme za absolútne a uvedomujeme si, že vznik citovaného dokumentu plne zapadá do rozháranej atmosféry, ktorá v Štátnej bezpečnosti na Slovensku v danom období existovala. Vystihuje však podľa nášho názoru dobovú realitu v tom, že ľudia pracujúci v inštitúcii, v ktorej prebiehali také intenzívne konflikty, ako to bolo v prípade ŠtB na Slovensku v danom období, nepochybne mali tendenciu výrazne sa viac venovať vnútorným problémom. Preto sa nazdávame, že úspešný prevrat

personálny spis Matúša Čermáka, zoznam príslušníkov štb ŠtB navrhnutých na vyznamenania, č. j. 1137/0212-1949.

65 SNA, f. ÚV KSS, KSK ÚV KSČ na Slovensku, šk. č. 20, Situačná správa „Bezpečnostná situácia na Slovensku 1945, 1948“, s. 7 – 8.

na Slovensku v rozhodujúcej miere ovplyvnilo stranícke vedenie a vývoj situácie v Prahe a pracovníci Štátnej bezpečnosti v tomto konkrétnom prípade len viac- menej asistovali. Nepochybne však nevyvinuli takú iniciatívu, ako napríklad počas horúcej jesene 1947, alebo akou sa vykazovali v období po dokonaní mocenského zvratu v Československu.

SUMMARY

Rise to Power of the Communist Party and the Security Apparatus in Slovakia

The State Security was one of the most important tools of the communist regime in Czechoslovakia. It played an important role in persecutions of citizens and provided great support of the power of communists. Communist politicians figured out the importance of controlling security apparatus already during the Second World War and after its end the Interior Minister was always a communist. In 1945 the National Security Corps as a new police – security apparatus was established. The State Security played an important role in preparing conditions for the communist coup in 1948. In Slovakia most important steps were taken in autumn 1947 when the State Security officers inspired by Gustáv Husák prepared a „treasonous plot“ aimed to discredit politicians from the Democratic Party. It took also important measures in January and February 1948 that helped the Communist Party to seize power in Slovakia more easily. The State Security officers at that time also arrested many people who were considered opponents of communists or participated on other measures to stabilize communist rule. However, officers had many differences among themselves and prepared many schemes against each other. This showed also during the political crisis itself and the differences among individual officers had to be settled down by a special Party committee.

3.

**FEBRUÁR 1948
A SLOVENSKÁ SPOLOČNOSŤ**

FEBRUÁR 1948, ZMENA EKONOMICKÉHO SYSTÉMU A SLOVENSKO

Miroslav LONDÁK

Historický ústav SAV, Bratislava

Keď obyvatelia Slovenska vstupovali v čase februára 1948 do nového historického obdobia, etapy, iste si mnohí neuvedomovali, aké zložité spoločenské premeny v ňom budú musieť prekonať. Mnohí doň vstupovali s ilúziami, čakajúc už len raj na zemi¹, iní s obavami, že prídu o tradičný spôsob života a obživy. Noví mocipáni sľubovali, že nastupujúce plánované hospodárstvo prinesie slovenskej ekonomike netušené možnosti rozvoja, jej industrializáciu, modernizáciu, dostatok práce a odstráni odvekú biedu. Orientácia na ďalšie krajiny s plánovaným hospodárstvom mala navyše brániť vzniku hospodárskych kríz, ktoré hrozili masovou nezamestnanosťou.

Prevrat z februára 1948, ktorým sa KSČ chopila moci, mal v skutočnosti determinujúci dopad na ďalší ekonomický vývoj v celoštátnom meradle i na Slovensku. Nové determinanty, ktoré vplývali na vývin hospodárstva, na celé desaťročia určili formy ekonomického života spoločnosti i ďalší vývoj v oblasti životnej úrovne obyvateľstva. Premeny v ekonomickej oblasti, ktoré sa uskutočnili na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia, mali v svojom súhrne taký charakter, že sa stali systémovou zmenou. Postupne vznikol systém tzv. socialistickej ekonomiky, založenej takmer výhradne na štátnom vlastníctve výrobných prostriedkov a riadenej na základe plánov pripravovaných špecializovanými inštitúciami – plánovacími orgánmi. Konečnou inštanciou, na ktorej sa však rozhodovalo, boli vrcholné mocenské pozície v KSČ, predovšetkým predsedníctvo jej ústredného výboru. Teoretickou základňou, z ktorej sa vychádzalo pri riadení ekonomiky, pritom bolo učenie marxizmu-leninizmu, ktoré sa niekedy poníma ako a teraz budem citovať francúzskeho autora „*po-*

1 Ladislav Mňačko po rokoch takto spomínal na túto dobu: „...*to boli rovnaké šance pre každého človeka na svete bez ohľadu na jeho rasu, príslušnosť a vierovyznanie. Vrável som si, teraz to musíme vyhrať a potom to bude jarná prechádzka do komunizmu.*“ In.: JURÍK, L.: Ako chuti samota. *Literárny týždenník*, 1989, č. 51/52, s. 14. Bola to doba „jednoduchých a veľkých cieľov“. Cit. podľa LONDÁKOVÁ, E.: Slovenské predjarie. In: *Česko-Slovenská historická ročenka 1998*, Brno 1998, s. 209.

sthegeliánska filozofia prispôsobená totalitnej ideológii“, ktorá sa vydávala za vedu.²

Z týchto súvislostí koniec-koncov vyplynulo, že oblasť ekonomiky prestala byť relatívne autonómnou súčasťou života spoločnosti, v ktorej platil ako prvotný princíp ekonomickej racionality. Prvoradým motívom prestal byť princíp zisku jednotlivého podnikateľského subjektu, ale do popredia sa dostal predovšetkým záujem komunistickej strany, štátu, socialistického spoločenstva, ZSSR... Preto mohli vzniknúť a dlhodobo existovať podniky, ktoré fungovali neefektívne, respektíve s dopredu plánovanou stratou – boli totiž priamo napojené na štátny rozpočet, ktorý ich stratu vykryl. Obdobie rokov 1948 – 1951, 1952 sa nazýva i termínom zakladateľské obdobie, v ktorom sa sformoval nový systém riadenia ekonomiky (no i politiky a celej spoločnosti...), ktorá sa tak stala plne sovietskym typom hospodárstva. Zmena celého ekonomického systému však bola dokončená až menovou reformou na jar 1953 – k tejto problematike sa ešte dostaneme.

Z hľadiska zahranično-ekonomického sa v zakladateľskom období uskutočnila preorientácia Československa na ZSSR a ďalšie krajiny východného bloku a v súvislosti s tým i radikálna štrukturálna prestavba československého hospodárstva, čím sa začala realizovať tzv. oceľová koncepcia. Tieto najvšeobecnejšie determinanty určili rámce, v ktorých sa realizoval ďalší ekonomický vývoj Slovenska na dlhé desaťročia. K nim sa ešte ako špecifikum pripojila skutočnosť, že ekonomika Slovenska nebola určujúcim spôsobom riadená slovenskými národnými orgánmi, čo bolo dané jeho politickým a mocenským postavením v štruktúre štátu.

Materiálnou základňou plánovanej ekonomiky sa stalo v podstate štátne vlastníctvo výrobných prostriedkov – základom jeho vzniku bolo pritom postupne prebiehajúce znárodňovanie. Idea súkromného podnikania, zveľadovania majetku a iniciatívy bola nastupujúcou totalitnou mocou bezo zvyšku zamietnutá, ideálom spoločnosti akoby sa zrazu stal námezdne pracujúci proletár bez vlastných prostriedkov. Na vrstvy obyvateľstva, vlastníace výrobné prostriedky a naplňajúce dovtedy prostredníctvom daní štátny rozpočet, sa začalo nahliadať ako na triednych nepriateľov. Pod tlakom štátnej moci, prak-

2 Citované podľa: FURET, F.: *Minulosť jednej ilúzie. Esej o ideji komunizmu v 20. storočí*. Bratislava 2000, s. 449.

tizujúcej sociálne inžinierstvo, v priebehu krátkého časového obdobia zanikali celé vrstvy obyvateľstva i povolania (napríklad remeselníci, živnostníci, respektíve súkromné praxe lekárov, právnikov...), súkromne hospodáriaci poľnohospodári boli zasa uvedomele zatláčaní a sociálne i hmotne znevýhodňovaní. V novovytvorenej atmosfére strachu, ktorá bola daná perzekúciami či už skutočných alebo len domnelých nepriateľov formujúceho sa komunistického režimu, celé skupiny obyvateľstva boli nútené zbavovať sa tradičných spôsobov obživy i existencie.

Vznik nového systému riadenia ekonomického života spoločnosti však nie je späť len s udalosťami februára 1948. Tendencie k jeho vzniku akoby sa postupne prejavovali v celom období po skončení druhej svetovej vojny. V tom špecifickom politickom zriadení, ktoré nebolo skutočnou demokraciou a nieslo dobový názov ľudová demokracia a v súčasnosti je často označované ako systém tzv. riadenej, respektíve kontrolovanej demokracie, determinovaný zvláštnymi povojnovými pomermi, sa postupne sformovala viacsektorová ekonomika (sektor ovládaný štátom po 1. etape znárodnenia, súkromný sektor v priemysle, sektor remeselníkov, živnostníkov...). Prvá etapa znárodňovania sa udiala už v prvých povojnových mesiacoch v súlade s politikou KSČ, no i s Benešovou koncepciou tzv. socializujúcej demokracie, s koncepciou budovania štátu nového typu, odvrhujúceho ekonomický liberalizmus, moc finančnej oligarchie a monopolov, oscilujúci na pokraji socializmu a zabezpečujúci rozhodujúce pozície štátu v ekonomike.³

Už vtedy sa urobil bezprecedentný krok tak z hľadiska politického, ako i ekonomického, keď sa znárodnili celé priemyselné odvetvia, inde bol kritériom počet zamestnancov. Prezident Beneš podpisom svojho dekrétu prekročil Košický vládny program. V ňom pôvodne nebola jasne formulovaná koncepcia tvorby novej štruktúry československej ekonomiky a spôsobov jej riadenia. Predpokladalo sa zhabanie majetkov občanov, ktorí stáli na strane fašizmu a ich podriadenie inštitútu národnej správy, kým o ďalšom osude týchto majetkov nerozhodne príslušný zákonodarný orgán. V Košickom vládnom programe sa nehovorilo o poštátňovaní či znárodňovaní ďalších majet-

3 Podľa Beneša sa celý svet pozerá na československý socializačný proces a ten sa musí úspešne zvládnuť, aby celý ako taký nebol kompromitovaný. Podľa neho bol ľud na takého opatrenia pripravený politicky i sociálne a Československo sa ocitá v popredí socializačného vývoja. *Čas*, 31. 10. 1945.

kov, zakotvenie tézy o postavení celého peňažného a úverového systému, ako aj kľúčových priemyselných podnikov, prírodných a energetických zdrojov pod všeobecné štátne vedenie však znamenalo vzdanie sa všeobecných liberalistických zásad ohľadne riadenia ekonomiky.

Samotná KSČ, obávajúc sa politických komplikácií, začala sa zasadzovať za znárodnenie na začiatku júna 1945, po stále naliehavějších hlasoch zdola, ktoré iniciovali predovšetkým odbory. Samotné znárodňovacie dekréty sa pripravovali na ministerstve priemyslu, ktoré viedol sociálny demokrat B. Laušmann. Rozsah podnikov, respektíve prevádzok, ktoré mali patriť pod dekréty, sa pritom neustále zväčšoval. Diskusie o problematike znárodňovania vo vláde boli plné rozporov. Na jednej strane sa prejavovali tendencie minimalizovať ho, respektíve pluralizovať jeho formy (napríklad združstevňovanie, prípadne zabezpečenie len kontrolného balíka pre štát, pričom ostatné akcie by sa ponechali v súkromných rukách). Napriek týmto diskusiám, i keď nebol v tejto otázke prijatý konsenzus, prezident Beneš znárodňovacie dekréty podpísal, a to krátko pred tým, ako začalo pôsobiť Dočasné národné zhromaždenie. Týmto chcel údajne prezident zabrániť diskusii v parlamente, ktorá by vraj mohla viesť k politickej kríze.⁴ Podľa prezidenta sa celý svet pozerá na československý socializačný proces, ten sa musí úspešne zvládnuť, aby nebol kompromitovaný celý socializačný princíp. Ľud bol podľa neho na takéto opatrenia pripravený a zrelý tak politicky, ako i sociálne. Československo sa údajne malo ocitať v popredí socializačného vývoja.⁵ Znárodnenie pritom nemalo byť samoúčelom, ale ako sa konštatovalo v dôvodovej správe k zákonom, cieľom malo byť vybudovanie nového hospodárskeho a spoločenského poriadku.

V podnikoch, ktoré boli znárodnené na jeseň 1945, pracovalo vyše 60 % osôb činných v priemysle. Keďže štát získal pod svoje právomoci rozsiahle pozície v ekonomike, na základe toho postupne začali vznikať inštitúcie celoštátneho charakteru s aspiráciami sledovania ekonomického vývoja i vypracúvania jednotného plánu pre všetky odvetvia ekonomického života – Štátny úrad plánovací, Slovenský plánovací úrad... Na pôde Generálneho sekretariátu Hospodárskej rady (GSHR) sa pripravoval zákon o jednotnej organi-

4 KAPLAN, K.: *Nekrvavá revolúce*. Praha 1993, s. 42 – 43.

5 *Čas*, 31. 10. 1945.

zácii podnikového účtovníctva, ktorý mal zabezpečovať dokonalú evidenciu hospodárskeho vývoja a prehľad o stave podnikov hospodáriacich v rámci plánovanej ekonomiky, či už išlo o sektor verejný alebo súkromný. Zákon bol schválený dňa 16. mája 1946⁶ a podľa neho sa organizácia podnikového účtovníctva chápala ako ucelená sústava štyroch odborov – účtovníctva, kalkulácie, štatistiky a rozpočtovníctva.

Pripravil sa dvojročný plán, viedli sa diskusie o päťročnom pláne a jeho zameraní. Postupne tak vznikol v prvých povojnových rokoch systém riadenia viacsektorovej ekonomiky, ktorý možno v podstate charakterizovať ako snahu o spojenie centrálného plánovania ekonomického vývoja s trhovým systémom. Vedľa seba pôsobili štátne podniky, súkromné kapitalistické spoločnosti (ktorých podnikanie bolo do istej miery obmedzené po prijatí znárodňovacích zákonov z jesene 1945), i podniky drobných živnostníkov, remeselníkov a podobne. Možnosti vzniku takéhoto systému riadenia ekonomiky boli dané tak vzostupom moci komunistov (s ich snahou dosiahnuť tak úplné regulovanie politických, ako aj ekonomických procesov v štáte) v čase po skončení druhej svetovej vojny, ako i oslabením moci klasických buržoáznych liberálnych vrstiev a samozrejme tiež ich politických reprezentantov.

V tejto súvislosti možno spomenúť, že podľa autorov liberálneho typu idea úplného centralizovaného riadenia economickej aktivity priam zákonite prechádza do tendencie uvedomelo organizovať celú spoločnosť, dať jej podstatný zmysel. Je to cesta ku kolektivismu, cesta nihilizácie individuálnych záujmov, vedúca k presadzovaniu jediného podstatného záujmu, keď nakoniec vláda, smerujúc k všeobecnému blahu, ideálu, prestáva brať ohľad na demokratické procedúry. Ide tak o plynulú cestu od plánovitej ekonomiky k totalite.⁷

Ak sa pokračovalo v znárodňovaní v období po februári 1948, robilo sa tak z politického hľadiska s cieľom, aby sa celá sféra ekonomiky dostala pod kontrolu komunistického štátu a mohla ním byť absolútne spútaná. Už ekonomický vývoj počas dvojročného plánu totiž ukázal neefektívnosť pôsobenia mnohých znárodnených podnikov, počas roka 1947 narastali krízové javy, neplnili sa mnohé z plánovaných úloh a jednoznačne sa teda neprejavili prednos-

6 Sborník zákonů a nařízení Republiky československé, r. 1946, č. 51, s. 922 – 923.

7 HAYEK, F.A.: *Cesta do otroctví*. Praha 1990

ti plánovanej ekonomiky. Po februári 1948 KSČ už nerobilo problém presadiť v apríli, respektíve máji ďalšie zákony (č. 114, 115, 121 z 28. 4. Zb. a zákon č. 123 z 5. 5. 1948 Zb.), ktoré znamenali znárodnenie všetkých priemyselných a stavebných závodov s viac ako 20 zamestnancami, v niektorých odboroch išlo o znárodnenie bez ohľadu na počet zamestnancov, kritériom bolo napríklad množstvo technického zariadenia, respektíve taxatívne sa určili konkrétne výrobné odbory. Na základe týchto zákonov prebiehal proces znárodňovania priemyselných podnikov v Československu takým rýchlym tempom, že k 1. januáru 1949 pracovalo v súkromnom sektore v priemysle už len 50 000 osôb. Znárodňovali sa tiež podniky veľkoobchodné, stavebné, dopravné a podobne. Podobným tempom bolo zatlačané podnikanie v oblasti remesiel a živností i v celom sektore poľnohospodárstva, napriek tomu, že Ústava 9. mája garantovala ochranu malého a stredného podnikania a umožňovala i možnosť súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov v oblasti priemyslu – do 50 zamestnancov.

Pre novoformujúcu sa ekonomickú teóriu socializmu, vydávajúcu sa za vedu, bolo štátne (dobový termín – „spoločenské“) vlastníctvo výrobných prostriedkov absolútnou modlou. Jej predstavitelia však neboli schopní v tom čase odhadnúť, aké negatíva do budúcnosti prinesie nihilizácia súkromného sektora, s jeho schopnosťou indikovania nedostatkov na trhu, ako i optimalizovania ekonomického vývoja.

Pokiaľ ide o spôsob riadenia podnikovej sféry, možno konštatovať, že už v období prvých povojnových rokov, keď v Československu existovala tzv. viacsektorová ekonomika, postupne začali vznikať inštitúcie celoštátneho charakteru s aspiráciami sledovania ekonomického vývoja i vypracúvania jednotného plánu pre všetky odvetvia ekonomického života. V tomto čase sa však plynulo nadväzovalo i na také skúsenosti s riadením podnikov, aké sa vyvinuli napríklad v závodoch Tomáša Baťa. Na ich základe sa i v prvom období po februári 48 používal v oblasti riadenia tzv. systém socialistického podnikového hospodárenia, teda systém SPH. Zo strany Sovietskeho zväzu v tomto čase ešte nepôsobil absolútny odpor voči tzv. špecifickým cestám a preto pri riadení priemyselných podnikov boli možné i takého experimenty. V tomto smere sa však situácia čoskoro zmenila, systém riadenia založený

na Baťových skúsenostiach bol zavrhnutý a v priebehu rokov 1951 – 1953 sa začal prechod na chozrasčot, účtovný systém mechanicky prevzatý zo ZSSR.

Na začiatku 50. rokov sa totiž zhoršila medzinárodná situácia a studená vojna hrozila prerásť do ďalšieho globálneho konfliktu, čo napomohlo proces pevnejšieho zomknutia socialistických krajín okolo ZSSR. Otvorila sa tak cesta k ďalšej centralizácii riadenia ekonomiky v ČSR i k urýchlenému a do značnej miery mechanickému prevzatiu administratívno-direktívnych metód riadenia známych zo ZSSR. Preto bol odmietnutý a zavrhnutý systém SPH, ktorý zainteresoval jednotlivých pracovníkov v závislosti od výsledkov práce ich konkrétneho pracoviska. Na rozdiel od toho sovietsky chozrasčot inklinoval k sledovaniu práce celého podniku, čo bolo pre centrum výhodnejšie.

Tak sa v rokoch 1951 – 1953 v Československu komplexne a mechanicky prebrala sovietska sústava riadenia, s jeho vlastnou metodikou, chozrasčotom a účtovníctvom a vznikol systém riadenia označovaný ako administratívno-direktívny, byrokratický či prikazovací model. V ňom jednotlivé podniky v podstate prestali byť samostatnými podnikateľskými subjektmi a centrum im predovšetkým administratívnymi metódami určovalo napríklad výrobné programy, objem i sortimentnú štruktúru výroby, objem živej práce, smery odbytu... Ak v tomto čase existovali ilúzie o tom, že vševéduce centrum pomocou plánovania a riadenia jednotlivých podnikov dokáže divy, zabezpečí bezkonfliktný hospodársky rast a zároveň i rast životnej úrovne, prax mala postupne takisto ukázať, aké negatívne procesy vyplynú z daného spôsobu riadenia ekonomického života spoločnosti. Na druhej strane je pravda, že nastolený spôsob riadenia obsahoval i prvky, vďaka ktorým bol do istej miery použiteľný v danej etape vývoja, keď sa ekonomika rozvíjala extenzívnym spôsobom a zapájali sa do nej napríklad drobné výrobné prevádzky a podobne – za tých podmienok boli centrálné direktívy aplikované do istej miery úspešne.

Aby však systém riadenia tzv. socialistickej ekonomiky mohol plniť všetky úlohy, ktoré pred ňu kládlo politické centrum, muselo mať aj iné atribúty. Predovšetkým to bolo absolútne centralizované riadenie takmer všetkých ekonomických činností. Systém riadenia jednotlivých podnikov sme už spomenuli. Na vrcholnej národohospodárskej úrovni bola podstatná úloha národohospodárskeho plánovania. V jednotlivých päťročných plánoch sa kládli pred spoločnosť ciele, ktoré sa mali v danom časovom horizonte naplniť.

V skutočnosti však boli tieto plány len istou víziou, či skôr chimérou, viac či menej voluntaristicky určenou plánovacím centrom a ekonomika bola vlastne riadená tzv. ročnými vykonávacími plánmi. V tomto systéme riadenia tzv. socialistickej ekonomiky, známom i pod názvom prikazovacia ekonomika, sa používali okrem direktív aj také nástroje riadenia, ktoré sú bežné v trhovej ekonomike, no vtačil sa im iný charakter. Podnik už nepodnikal samostatne na trhu, ale plánovacie centrum mu „prikázalo“, čo a v akom objeme bude vyrábať, s akým počtom pracovných síl, respektíve s akým množstvom surovín a energií, s kým bude podnik kooperovať a podobne. Existovali síce banky (vlastne jedna štátna banka), no tie boli predovšetkým zúčtovacími centrámi a na trhu samostatne nepodnikali. V súvislosti s tým sa zmenila i úloha peňazí, veď jednotlivé podniky boli riadené príkazmi centra a v podstate odtrhnuté od trhu, domáceho i zahraničného.

Mnohí národohospodári v povojnovom Československu si robili ilúzie o možnostiach tzv. plánovanej ekonomiky. O úrovni vedeckosti plánovania svedčí napríklad skutočnosť, že rast výroby ťažkého strojárstva ako jadra kovopriemyslu o 200 %, ktorý mal byť dosiahnutý v priebehu prvej päťročnice (1949 – 1953), bol vypočítaný sčítaním položiek, ktorý vyplývali z dlhodobých obchodných zmlúv s krajinami s plánovaným hospodárstvom.⁸ Menej sa brali do úvahy skutočné možnosti československej ekonomiky naplniť tieto úlohy a to tak pokiaľ išlo o možnosti jednotlivých podnikov, výstavbu nových kapacít, ich personálne či materiálové zabezpečenie. Takisto sa čoskoro ukázalo, do akej miery sú prehnane ilúzie, ktoré sa prejavovali tak u predstaviteľov KSČ, ako aj u časti ekonómov, totiž že tzv. krajiny plánovaného hospodárstva, teda východného bloku, budú môcť existovať samostatne v rámci svojho spoločenstva. Hneď v období na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia sa jednoznačne prejavila nevyhnutnosť tak importu viacerých surovín, nehoriac o dôležitých dodávkach strojov a zariadení, ktoré nebolo možné získať v krajinách východnej Európy. Napriek tomu sa teritoriálne zameranie československého zahraničného obchodu úplne zmenilo. Kým v rokoch 1945 – 1947 export Československa z 80 % smeroval do kapitalistických štátov a podobne to bolo i s dovozom, obrat s nimi sa znížil v roku 1948 na necelých

8 Citované podľa: KAPLAN, K.: Úvahy o prvni pětiletce. In.: *Příspěvky k dějinám KSČ*, 1967, č. 5.

60 % a postupne sa dostal na úroveň 12 – 25 %.⁹ Podiel ZSSR a ostatných socialistických krajín na obrate československého zahraničného obchodu sa dostal postupne na úroveň 70 % a bol určovaný dlhodobými obchodnými dohodami, respektíve spoluprácou v rámci RVHP.

Nový systém riadenia ekonomiky sa sformoval v priebehu tzv. zakladateľského obdobia režimu. Jeho „úspešnosť“ bola preukázaná vlastne už výsledkom 1. päťročného plánu v Československu. Príliš rýchly rast investícií do priemyslu, najmä do ťažkého, sa odrazil v minimalizácii nákladov, ktoré smerovali do poľnohospodárstva, spotrebných odvetví priemyslu, dokonca i v absolútnych číslach klesali prostriedky na bytovú výstavbu, zanedbávalo sa budovanie infraštruktúry, nehovoriac už o raste životnej úrovne obyvateľstva. Podľa údajov vtedajšieho predsedu vlády sa v období rokov 1948 – 1952 ceny bežných tovarov, dôležitých pre obyvateľstvo vcelku zvyšovali, takže reálna mzda poklesla o 9 %.¹⁰ Disproporcie medzi jednotlivými odvetviami ekonomiky na začiatku 50. rokov postupne narastali a zvyšujúce sa ekonomické ťažkosti jednoznačne ukázali, že československá ekonomika nemá základné predpoklady na splnenie tých úloh, ktoré boli vytýčené vo februári 1951. Bolo zrejmé, že plánovaná ekonomika nie je všemocná a nemôžu sa teda v praxi realizovať všetky ciele, ktoré skrsnú v hlavách plánovačov. Reálne jestvujúce ekonomické javy a procesy nebolo možné dlhodobo obchádzať. Výsledkom plánovania, odtrhnutého od reality, nakoniec bolo, že námezdné pracujúci, poberajúci mzdu v nových podnikoch, nemali možnosť realizovať svoju kúpnu silu, keďže na trhu bol nedostatok spotrebného tovaru.

Hrozivú situáciu, s množstvom disproporcií a katastrofálnym nedostatkom spotrebného tovaru KSC vyriešila „elegantným štátnym bankrotom“, teda menovou reformou 1. júna 1953. Pomocou nej získal štát dodatočne miliardy korún od obyvateľstva z ich vkladov, peňažnej hotovosti, ako i likvidovaním

9 Národní archiv ČR (ďalej NA ČR), f. Kancelár 1. tajemníka ÚV KSC Antonína Novotného, šk. 155.

10 NA ČR, f. Kancelár 1. tajemníka ÚV KSC Antonína Novotného, šk. 133. Podľa K. Kaplana obrazne povedané, vyrábalo sa stále viac, ale spoločnosť chudobnela. Podľa neho reálny dôchodok obyvateľstva v období 1. päťročnice rástol ročne asi o 3,3 %. Citované podľa: KAPLAN, K.: *Československo v letech 1948 – 1953. 2. část. Zakladatelské období komunistického režimu*. Praha 1991, s. 108.

viazaných vkladov a vystavil tak účet svojej ekonomickej politike i 1. päť-ročníci. Jej výsledkom boli finančné straty obyvateľstva, ktoré sa pohybovali minimálne na úrovni približne 14,5 mld. Kčs v nových platidlách, bez započítania prepadnutých viazaných vkladov.¹¹ Námezdné pracujúci prišli i o tie prostriedky, ktoré získali už počas socialistickej výstavby. Boli ľudia, ktorí riešili túto situáciu samovraždou. Nasledovali štrajky a nepokoje, najmä v českých krajinách. Zároveň bola však menová reforma významným krokom na ceste transformácie ekonomiky na tzv. príkazový systém sovietskeho typu, ktorý nepripúšťal žiadne diametrálne odlišné prvky trhového peňažného hospodárstva. Systém riadenia tzv. socialistickej ekonomiky v Československu bol na svete.

Pokiaľ ide o postavenie Slovenska v nových podmienkach po februári 1948, tak možno konštatovať, že vytvorenie tzv. asymetrického modelu usporiadania štátu v tomto období v podstate vyplynulo z mocenských pomerov v Československu a v KSČ a zo skutočného postoja českých komunistov k problematike slovenskej národnej otázky. V čase žilinskej konferencie KSČ v lete 1945 ovládol Gottwald KSS prostredníctvom jemu absolútne verných osôb – dosadením Širokého a ďalších do vedenia KSS. V nových pofebruárových podmienkach sa ovládnutie Komunistickej strany Slovenska pražskou centrálou len novým spôsobom inštitucionalizovalo. Uznesením Predsedníctva ÚV KSČ z 29. júla 1948 sa rozhodlo o tom, že KSS prestala existovať ako samostatná strana, stala sa súčasťou KSČ. Tým bolo dané, že ÚV KSS bude podriadený ÚV KSČ a v ďalšej svojej činnosti sa bude riadiť jeho smernicami a bude uskutočňovať politiku KSČ na Slovensku. ÚV KSČ tak získalo právo navrhovať tajomníka ÚV KSS i rozhodovať o všetkých kľúčových personálnych záležitostiach na Slovensku.¹² V čase monopolu moci komunistov to znamenalo ovládnutie Slovenska v politickej, a pochopiteľne, i v ekonomickej oblasti. Najvyšší stranícky orgán na Slovensku sa stal v podstate na celú historickú etapu len obyčajnou prevodovou pákou centrálnych pražských inštitúcií – v skutočnosti to bolo vyjadrením skutočnosti, že slovenské národné orgány nedosiahli také mocenské postavenie v štáte, ktoré by zabezpečilo rovnopráv-

11 Blíže pozri: JIRÁSEK, Z. – ŠŮLA, J.: *Velká peňežní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Miesto a rok vydania neuvedené.

12 Citované podľa: VARTÍKOVÁ, M.: *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Bratislava 1971, s. 702 – 703.

ne postavenie slovenského národa v štáte (nehovoriac už o záujmoch národnostných menších, žijúcich na území Slovenska).

Na základe týchto mocenských pomerov sa v potom v tomto tzv. zakladateľskom období postupne vykryštalizovalo tiež nové postavenie slovenských národných orgánov i rôznych rudiaciich zložiek, zúčastňujúcich sa procesu riadenia ekonomiky na Slovensku, existujúcej ako súčasť spoločnej československej ekonomiky. Vytvorenie tzv. asymetrického modelu štátu bolo dané ukončením jednej etapy z celkového procesu riešenia vzájomného vzťahu Čechov a Slovákov a odzrkadlilo sa i v Ústave 9. mája. Ústava i právne uviedla do praxe tzv. asymetrické usporiadanie československého vzťahu, ktorý „objektívne znemožňoval nastoliť dôsledne rovnoprávne, politicky proklamované vzťahy“¹³. Rýchlo sa tak rozplynuli ilúzie niektorých slovenských komunistov, že v podmienkach získania absolútnej moci komunistickou stranou v štáte príde k návratu k princípu „rovný s rovným“, prípadne aspoň k určitému prejavu decentralizačného princípu vo výstavbe štátu. I samotný Široký bol prekvapený z rýchleho nástupu a prejavu centralizačných tendencií v súvislosti s riadením ekonomických, ako aj iných spoločenských procesov.

Ústava dokumentovala výsledok riešenia vzťahu českého a slovenského národa na konci diskontinuitnej fázy určenej rokmi 1944 – 1948, daný mocenskou prevahou, ekonomickým potenciálom i celkovým vyšším stupňom dozrievania prvého z nich. Z hľadiska kontroly vývoja na Slovensku z centra ešte prehĺbila stav daný treťou pražskou dohodou. Jednou z najdôležitejších zásad ústavy, pokiaľ ide o problematiku slovenskej národnej otázky vôbec, bolo postavenie celej činnosti SNR i ZP, teda slovenských národných orgánov, pod kontrolu vlády. SNR nemala právo vymenovať či odvolať Zbor povereníkov a viaceré jej práva, prislúchajúce jej ešte podľa 3. pražskej dohody, prešli na vládu, respektíve jej predsedu. Jednotliví povereníci boli pri výkone svojich právomocí podriadení ministrom, pričom tí mali právo s vedomím povereníkov samostatne vykonávať právomoc na Slovensku.

I z hľadiska ďalšieho ekonomického vývoja na Slovensku prioritnými sa stávali jednoznačne centrálné pražské inštitúcie. SNR a ZP mali síce právo zúčastňovať sa na prerokúvaní plánov ekonomického rozvoja na Slovensku,

13 RÁKOŠ, E. – RUDOHRADSKÝ, Š.: *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*. Bratislava 1973, s. 142.

no SNR samotná nemala schvaľovacie právo a s konečnou platnosťou i pri slovenských častiach plánu rozhodovala centrálna vláda, respektíve vrcholný stranický orgán. Centralizovanie riadenia ekonomického života na Slovensku tak, aby bolo pod jednoznačným riadiacim vplyvom ústredných inštitúcií, sa prejavilo postupne a na viacerých úrovniach. Vzťah podriadenosti SNR a ZP vyplýval z ústavy. Iné oblasti boli určené alebo legislatívnym spôsobom, alebo rozhodnutiami stranických orgánov.

Pokiaľ ide o plánovacie inštitúcie, v období po oslobodení sa vytvárali centrálné pražské úrady (Státní úřad plánovací, Generální sekretariát Hospodářské rady, Ústřední plánovací komisie...) a v nich mali byť zastupované slovenské záujmy prostredníctvom niektorých slovenských odborníkov, ktorých funkcie boli legislatívne zabezpečené, napríklad funkcie námestníkov, podpredsedov a podobne. Na slovenskej strane však existovali aj inštitúcie, zriaďované slovenskými národnými orgánmi. Pri Predsedníctve SNR bol zriadený Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave ¹⁴, ktorý pôsobil od júna 1945. Do jeho kompetencie malo patriť vypracúvanie plánov na ďalší ekonomický rast na Slovensku i vedecký výskum hospodárskych pomerov na Slovensku. Dlhodobo však existovali kompetenčné spory medzi ním a viacerými centrálnymi inštitúciami, ktoré zdôrazňovali potrebu jednotnosti plánovania. Tie boli v období po februári 1948 vyriešené príznačne prijatím zákona č. 60/1949 Sb. o hospodárskom plánovaní, ktorým sa v podstate vyriešila organizácia vrcholných plánovacích orgánov. Dlhodobo sa ním určila podriadenosť slovenských plánovacích inštitúcií centrálnym a tak nanovo bol vytvorený Slovenský plánovací úrad v Bratislave ako regionálny orgán centrálného plánovacieho úradu. Na jeho čele stál poverenik, pričom riadením úradu ho už nepoverovalo Predsedníctvo SNR, ale vláda. Tak sa dlhodobo i legislatívne usporiadali vzťahy v oblasti plánovania. V praxi potom vyzerali tak, že na slovenskej strane sa pripravovali podklady, v centre sa určili základné proporcie pripravovaného plánu, ktoré slovenské národné orgány prerokovali a o konečnej verzii plánu sa definitívne rozhodlo v centrálnom plánovacom orgáne – tá bola nakoniec schválená Predsedníctvom ÚV KSČ.

Tento spôsob riadenia slovenskej ekonomiky, ktorý sa postupne vytvoril počas zakladateľského obdobia, v svojej podstate pretrval počas celej socialis-

14 Bol zriadený Nariadením SNR č. 48 z 26. 5. 1945.

tickej éry Československa, a to bez ohľadu na pokusy o ekonomické reformy, rôzne reorganizácie ministerstiev či iných riadiacich zložiek, respektíve bez ohľadu na snahu slovenských inštitúcií o rozšírenie ich právomocí v tomto smere.¹⁵ Ním bolo dané, že ekonomika na Slovensku nebola riadená a určovaná (ako neraz v minulosti) predovšetkým jeho národnými orgánmi, ale do značnej miery bola determinovaná centrálnymi (pražskými) inštitúciami, pre ktoré bol prioritný záujem celoštátny, ktorý v skutočnosti často splyval so záujmami českými.

Tie najzákladnejšie ekonomické procesy, prebiehajúce na Slovensku v období po februári 1948, boli teda určované vyššie naznačenými determinantmi. Jedným z nich bol i proces industrializačný. Ak po skončení 2. svetovej vojny pred Slovenskom stálo teoreticky viacero možností zamerania jeho celkového industrializačného procesu, nasledujúci politický vývin rozhodol, že sa vydá na cestu socialistickej industrializácie, v netrhových podmienkach plánovaného hospodárstva, riadeného z centra jednotného, centralisticky usporiadaného Československa.

Myšlienka industrializácie Slovenska sa prejavovala v celom povojnovom období a nebola to, samozrejme, len idea komunistov, ktorých snahou v súvislosti s týmto procesom bolo okrem iného získať túto ideu pod svoju kontrolu. Idea industrializácie sa neobjavovala len v kabinetoch národohospodárov jednotlivých politických strán, no aj u jednotlivých podnikateľov a to z rôznych regiónov Slovenska. Na Orave vznikla rezolúcia troch okresov, podľa ktorej už je nevyhnutné skončiť so stavom, keď je daný región len dodávateľom surovín, predovšetkým dreva a pritom nedokáže uživiť svojich obyvateľov. V žiadosti oravského ľudu sa požadovalo jeho začlenenie do pripravovaného procesu industrializácie a budovanie predovšetkým drevopriemyslu, potravinárskych podnikov (bryndziarstvo, syrárstvo, spracovanie zemiakov), priemyslu stavebných hmôt i kovospracujúcich závodov.¹⁶

Už na jeseň 1945 predložil Ing. K. Petrovský na Povereníctvo priemyslu a obchodu plán industrializácie Kysúc. Išlo o aktivitu súkromného kapitálu a požadovali sa predovšetkým záruky o voľnosti jeho pôsobenia, čo bolo

15 Ani federalizácia štátu na „socialistický spôsob“ neznamenala zmenu podstaty tohto systému.

16 *Čas*, 12. 1. 1946.

podmienkou účasti zahraničného kapitálu. V tomto podnikateľskom zámere sa predpokladala výstavba jedenástich závodov, ktoré mali využívať najdostupnejšiu surovinu – drevo, pričom sa počítalo s jeho spracovaním až na spotrebné predmety. Cieľom mala byť výroba stavebných hmôt, drevených domov, nábytku, no počítalo sa i s výrobou elektrosúčiastok, meračích prístrojov a tiež výstavbou potravinárskych podnikov. Tie mali nadväzovať na pripravovaný intenzívny chov dobytka. Už v danej dobe sa uskutočňovali rokovania so švajčiarskymi podnikateľmi, o ich kapitálovej účasti, respektíve o dodávke potrebného strojového zariadenia.¹⁷ V máji 1946 zasa vznikol pamätný spis Národného výboru mesta Košíc, podľa ktorého by sa aktivity na oživenie priemyselného podnikania mali sústrediť predovšetkým na tieto oblasti: výstavbu podniku na spracovanie liečivých bylín na lieky s celoslovenským významom, drevospracujúceho podniku, ktorý by produkoval nábytok a závodu na výrobu poľnohospodárskych strojov. Ešte podrobnejší program industrializácie celého východného Slovenska pripravila košická obchodná a priemyselná komora.¹⁸ Podobné industrializačné programy vznikli i v ďalších regiónoch Slovenska a prichádzalo s nimi i množstvo súkromných podnikateľov.

Slovensko na ceste k vytváraniu modernej industriálnej spoločnosti nevyhnutne muselo prejsť etapou industrializácie. Bolo to dané dovtedy dosiahnutým stupňom ekonomického vývoja a tomu zodpovedajúcou sociálno-triednou štruktúrou obyvateľstva. To, že Slovensko bolo ekonomicky málo rozvinuté, je viditeľné najmä pri porovnaní s napríklad českou skutočnosťou. Na Slovensku takmer 50 % z celkového počtu obyvateľstva patrilo k poľnohospodárstvu, ktoré bolo pritom charakterizovateľné nízkou intenzitou výroby a len 22,7 % obyvateľstva patrilo k priemyselnej výrobe a remeslám. Pomer českého obyvateľstva príslušného k priemyslu a remeslám a k poľnohospodárstvu bol pritom úplne opačný. Na Slovensku pracovalo v priemyselných podnikoch v roku 1948 niečo vyše 200-tisíc pracovníkov (t.j. 15,1 % z celkového počtu pracujúcich v národnom hospodárstve), v českých krajoch však vyše 1,3 milióna (t.j. 35,2 %). Podľa niektorých prameňov sa odhadoval rozdiel

17 Slovenský národný archív, fond ÚV KSS, Národohospodárska komisia ÚV KSS, šk. 453.

18 Tamže.

v industrializačnej úrovni Slovenska a českých krajín v období pred 1. svetovou vojnou asi na 70 rokov a v období po roku 1945 na 50 i viac rokov.

Tabuľka č. 1

Pracujúci v národnom hospodárstve na Slovensku a na území dnešnej SR a ČR v roku 1948 podľa odvetví v % (vypočítané z priemerných počtov za daný rok)¹⁹

	1	2	3	4	5	6	7	8
SR	60,61	15,11	1,66	5,69	2,32	4,08	2,05	8,48
ČR	33,12	35,25	1,67	3,54	2,65	7,24	2,86	13,66

poľnohospodárstvo – 1

priemysel – 2

lesníctvo – 3

stavebná výroba – 4

nákladná doprava – 5

vnútorný obchod – 6

ostatné odvetvia hmotnej výroby – 7

nevýrobné odvetvia – 8

V ďalšom období stálo Slovensko pred úlohou prekonať zaostalosť ekonomickej štruktúry, rozvinúť proces industrializácie krajiny, a tým zvýšiť tvorbu národného dôchodku a následne i životnú úroveň obyvateľstva. V minulosti bol slovenský priemysel vždy súčasťou širšieho hospodárskeho priestoru (Uhorsko, za 1. ČSR sa orientoval západným smerom, za vojnového slovenského štátu na Nemecko) a nerozvíjal sa na základe potrieb domáceho, do značnej miery obmedzeného trhu. Jeho špecifickou črtou bolo podkapitalizovanie a nedostatok domáceho kapitálu. Z toho, že slovenský priemysel sa rozvíjal „ako súčasť a doplnok priemyselného systému širšieho celku“, ²⁰ ktorého ťažisko sa nachádzalo za hranicami Slovenska, nakoniec vyplynulo, že jeho

19 Vypočítané na základe údajov publikácie: *Historická statistická ročenka ČSSR*, Praha 1985, s. 460, 661.

20 Citované podľa: FALTUS, J.: Základné črty hospodárskeho vývoja Slovenska v XX. storočí. In: *Ekonomický časopis*, r. XVII, 1969, č. 5, s. 433.

odvetvová štruktúra bola do značnej miery nekomplexná, pričom v ďalšom vývoji sa na tieto skutočnosti svojráznym spôsobom nadväzovalo.

Determinujúcim prvkom rozvoja slovenského priemyslu po februári 1948 sa opäť nestali vnútorné podmienky domáceho trhu a vôbec jeho ekonomiky, ale prioritou, na základe ktorej sa ďalej rozvíjal, boli procesy (politického i zahranično-ekonomického charakteru), o ktorých sa rozhodlo za hranicami Slovenska. Tie napokon po roku 1948 vyústili do takého industrializačného procesu, ktorý bol determinovaný predovšetkým aplikáciou tzv. ocelevej koncepcie československej ekonomiky.²¹ Určujúcou prioritou ďalšieho rozvoja slovenského priemyslu a vôbec jeho ekonomiky bol záujem Moskvy a z toho sa odvíjajúci záujem Prahy na budovaní ťažkého priemyslu a strojárstva – tým sa mala zabezpečiť tak výstavba zbrojárskeho priemyslu, ako aj pomoc pri industrializovaní ďalších krajín východného bloku. Samozrejme, Slovensko z druhej strany mohlo profitovať z toho, že časť štátu už bola na istej úrovni industrializovaná, využívať vzdelané kádre a podobne, pričom ideologicky bol celý proces zahmlený tzv. teóriou socialistickej industrializácie,²² ktorá sa rozvíjala v predvojnovom ZSSR. Avšak hodnotenie celého procesu socialistickej industrializácie Slovenska, respektíve jeho výsledkov, je už iná kapitola.

21 Bližšie pozri: KAPLAN, K.: *Československo v letech 1948 – 1953. 2. časť*, s. 93 a n.

22 K tejto problematike bližšie pozri napríklad: PETROSIAN, K. A.: *Sovětský způsob industrialisace*. Praha 1952.

V skutočnosti sa táto teória vytvorila na základe špecifických ruských podmienok. Za podmienok diktatúry proletariátu a plánovanej ekonomiky bolo možné a nutné budovať najskôr ťažký a zbrojný priemysel, aby sa mohla zabezpečiť obranyschopnosť režimu. V tom bolo okrem iného. špecifikum tejto cesty okrem klasickej kapitalistickej cesty, keď sa najprv budoval priemysel ľahký. Na základe sovietskej praxe potom i R. Luxemburgová vygenerovala tzv. zákon o prednostnej výrobe výrobných prostriedkov pred spotrebnými predmetmi.

* Štúdia bola vypracovaná v Historickom ústave SAV v rámci projektu VEGA 2/7176/27 *Slovensko v rozdelenom svete*.

SUMMARY

February 1948, Changes of the Economic System, and Slovakia

This study works with the primary assertion that the coup of February 1948, when the Communist Party of Czechoslovakia took over power, had an overriding impact on further economic development on a state level, as well as the Slovak level. New determining factors, which affected the development of the economy, preset standards of socio-economic life and standards of living for the next few decades. Changes that the economy underwent between the 1940s and the 1950s took on a collective nature and caused a systemic turnover. What gradually developed was a system of the so-called socialistic economy based almost exclusively on state-owned enterprise of production means and directed through plans elaborated by specialized institutions – planning bodies. A new system of economic management started emerging as early as the WWI post-war period, but it secured a definitive material base through collectivization in the autumn of 1945. President Beneš approved it through a decree issued shortly before the parliament convened, and he did so in accordance with its concept of the so-called socialistic democracy, which oscillated somewhere between socialism and capitalism. Even prior to the events of February 1948, when a rather specific political establishment was in place, the idea of a so-called planned economy was formed. After the coup in February 1948, the process of collectivization in Czechoslovakia was completed in a speedy fashion, and during the so-called founding period that lasted until 1953, a socialist economical system of management was shaped. It is sometimes also referred to as a directive model, which is compatible with the so-called administrative-directive model of societal management.

FEBRUÁR 1948 A TRANSFORMÁCIA BANKOVNÍCTVA

Marián TKÁČ

Archív Národnej banky Slovenska, Bratislava

1. Slovenské centrálné bankovníctvo po 2. svetovej vojne

Základné zlomové opatrenia v slovenskom bankovníctve, ktoré prežilo v rokoch 1939 – 1944 určitý dynamický rozvoj, začali sa už tesne po skončení druhej svetovej vojny a boli „predmostím“ februára 1948.

Významným zlomom pre bankovníctvo (osobitne centrálné), ale najmä pre slovenské povojnové hospodárstvo, bola menová reforma na jeseň roku 1945, keď sa slovenská a protektorátna koruna zamieňali v kurze 1:1 za novú československú korunu (na ktorú nadviazala peňažná reforma v roku 1953). Jednou z najdôležitejších otázok – ako to býva pri menových reformách – bol kurz, v akom sa mali zjednotiť slovenská a protektorátna koruna. Názory boli v princípe iné na Slovensku a iné v Česku a okrem toho sa vyvíjali časom a okolnosťami a napokon sa situácia vyvinula tak, že pod tlakom komunistov sa použil kurz 1:1, ktorý bol pre Slovensko nevyhodný.¹

1 Blížšie pozri: TKÁČ, M.: Dôsledky povojnových reforiem – menovej a peňažnej. In: *Ekonomické rozhľady*, 2007, č.3. Slovenskí odborníci presadzovali buď iný výmenný kurz ako 1 : 1, alebo tzv. kontigentný systém, pri ktorom by sa rozčlenila masa nových peňazí medzi českú a slovenskú oblasť v určitom pomere (optimálny podiel Slovenska by bol mal predstavovať podiel obyvateľstva – 27 %). Na porade odborníkov v Prahe (12. – 16. 6. 1945) slovenskí zástupcovia docielili, že Slovensko dostane 16,7% podiel na novom obežive, pričom k 15. 3. 1939 bol podiel Slovenska na obežive vtedajšieho Česko-Slovenska 12,43 %. Situácia sa zásadne zmenila po 12. 8. 1945, keď sa po žilinskej konferencii dostal do čela KSS Viliam Široký a komunisti označili pôvodné stanovisko, na ktorom zotrvala Demokratická strana, za dualistické. Národohospodárska komisia Komunistickej strany Slovenska (Ján Oliva, Július Bránik, Ľudovít Kováčik, Jozef Púčik a Miloš Hrušovský) 16. 10. odmietla dovtedajšie návrhy slovenských odborníkov. Ľudovít Kováčik (1913 – 1985) vo svojej príznačne nazvanej knihe *Boj o banky* uvádza, že „požiadavke slovenskej buržoázie, ktorá chcela strhnúť slovenskú verejnú mienku nacionalistickými frázami sa – prirodzene – nevyhovelo, lebo by to malo okamžitý nepriaznivý odraz v československej spolupráci pri hospodárskej výstavbe a industrializácii Slovenska z hľadiska českej verejnej mienky“. A tak napokon podiel Slovenska na novej mene nedosiahol ani jeho podiel v starých platidlách (14,73 %), ale len 12,78 %. Takto výsledky 6-ročného pomerne úspešného samostatného hospodárenia Slovenska boli „ocenené“

So zámerom prispieť k dovŕšeniu menovej reformy boli v rokoch 1946 – 1947 zavedené osobitné *jednorazové majetkové* a *mimoriadne dávky*, pričom pri majetkových dávkach išlo o (1) progresívnu dávku z majetku podľa stavu k 15. novembru 1945 v rozpätí 5 – 30 % a o (2) dávku z prírastku majetku medzi 1. januárom 1939 a 15. novembrom 1945 so sadzbou od 5 do 100 % (ak išlo o majetok nad 565 000 korún), pričom pri tomto type dávok sa vychádzalo zo zámeru „*diferencovane postihnúť tých vlastníkov majetkových hodnôt, ktorí si počas vojny rozmnožili majetok, a to nie vždy zaslúžene*“, pričom „*postihová základňa na Slovensku bola pri dávkach z prírastku majetku relatívne širšia než v českých krajinách*“. Súviselo to s inými podmienkami cez vojnu v bývalom Protektoráte, kde sa nedovoľovalo nijaké investovanie, najmä stavebné a na Slovensku, naopak, „*bola výrazná tendencia rozvíjať podľa možnosti čulý investičný ruch, a to tak v rámci verejného sektora, ako aj v rámci súkromného sektora*“.² To bol aj dôvod, prečo Demokratická strana oficiálne (ale bez odozvy) vyslovila požiadavku odlišného kritéria pre Slovensko.³ Do konca roku 1948 sa na týchto dávkach vybralo 23 mld. Mimoriadne dávky, ktoré dostali pomenovanie *milionárske dávky*, sa zaviedli v roku 1947 s cieľom zabezpečiť úhradu na veľké škody, ktoré vznikli v dôsledku sucha a katastrofálnej neúrody v roku 1947, aby podľa zámeru komunistickej strany „*škody, ktoré vyplynuli z neúrody, uhradili tí, ktorí majú miliónové majetky*“.⁴ Sadzby boli odstupňované podľa hodnoty majetku a výšky dôchodku od 2 do 20 % (pri majetku nad 20 mil. Kčs).

Pri menovej reforme 1945 zároveň zanikla prvá slovenská centrálna banka, stal sa z nej *Oblasťný ústav Národnej banky československej* (zase bez spojovníka, so spojovníkom sa označovala centrálna banka spoločného štátu

len zanedbateľnou hodnotou 0,35 %. Pri uplatnení výmenného pomeru 1 : 1 si zrejme aktéri výmeny uviedomovali poškodenie hospodárstva Slovenska, a preto sa uzniesli zvýhodniť ho pri náhrade vojnových škôd, pri uvoľňovaní viazaných vkladov najmä na sociálne účely a pri procese industrializácie. Autor vyčíslil dôsledky z menovej reformy v roku 1945 spolu s dôsledkami z obdobia uvoľňovania viazaných vkladov na 32,6 mld. Kčs.

2 HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*. Bratislava 1984, s. 83.

3 *Čas*, 6. 3. 1946.

4 HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku*, s. 83.

s Čechmi od októbra 1938) *pre Slovensko*. Tomuto kroku predchádzal fakt, že už začiatkom februára 1945 sa prísťahoval do Košíc *Československý menový úrad* (jeho najvyšším správnym orgánom mala byť *Ústredná menová rada* delená na oblastné menové rady: českú a slovenskú). Menový úrad mal suplovať funkcie centrálnej banky až do obnovenia činnosti Národnej banky československej. Pri vymenúvaní členov Ústrednej menovej rady sa malo dbať na primerané zastúpenie členov oboch častí štátu. Slovenskú menovú radu tvorili slovenskí členovia Ústrednej menovej rady a členovia vymenovaní Slovenskou národnou radou v maximálnom počte 10 a spomedzi nich mala určiť Slovenská národná rada predsedu. Československý menový úrad chcel prevziať filiálky Národnej banky Čiech a Moravy i Slovenskej národnej banky, používať ich majetok a zariadenie a prevziať na seba ich práva i záväzky.

Dňa 21. apríla 1945 vydalo ministerstvo financií, sídliace vtedy v Košiciach, príkaz filiálkam Slovenskej národnej banky na začatie činnosti pod hlavičkou *Československý menový úrad*. Dočasná správa Slovenskej národnej banky však zakázala filiálkam používať toto označenie, pretože Slovenská národná banka právne neprestala existovať, naďalej platilo vládne nariadenie s mocou zákona č. 44 o Slovenskej národnej banke. Československý menový úrad sa čoskoro odsťahoval do Prahy a funkcie centrálnej banky na Slovensku až do svojho zániku (a zániku slovenskej koruny) plnila iba Slovenská národná banka. Obidve inštitúcie – teda „revolučný“ Československý menový úrad, aj „zákonná“ Slovenská národná banka – však súbežne vydávali na Slovensku svoje platidlá. Menový úrad emitoval vojenské poukážky tlačené v roku 1944 v Moskve, ktoré sa 24. marca 1945 stali zákonným platidlom so spätnou platnosťou od 1. februára 1945, a Národná banka slovenské koruny.

Poverenie pre financie 16. apríla 1945, a potom opatrením č. 437 / 45 – VI / 18 z júna 1945 zaviedlo *Dočasnú správu Slovenskej národnej banky* v zložení: *Ján Ondruš*, *Ján Oliva* (1903 – 1982), *Karol Markovič* (1897 – 1980), *Július Vagač* (ktorého však odvliekli Nemci, a tak funkciu nevykonával) a *Ján Michalík* (*1899). Dostala za úlohu úplné splynutie Národnej banky československej a Slovenskej národnej banky do jednej centrálnej banky so sídlom v Prahe. Funkciu nevykonával ani Ján Ondruš, ktorý v tom čase nebol v aktívnej službe v banke.⁵

5 Je zaiste pozoruhodné, že v poradí druhú dočasnú správu v Slovenskej národ-

Jednou z posledných veľkých operácií Slovenskej národnej banky bolo okolkovanie platidiel obiehajúcich na Slovensku od júla do septembra 1945, ktoré mali vyššiu hodnotu ako 100 Ks, o čom rozhodla Slovenská národná rada 3. júla 1945. Oficiálnym cieľom bolo stiahnuť z obehu pengö na južnom Slovensku, zabrániť dovozu nezákonne získaných platidiel z cudziny, obmedziť vykupovanie potravín na západnom Slovensku obyvateľmi Moravy (pri čiernom kurze Ks a K 1 : 10) a príprava na zavedenie novej česko-slovenskej meny. Sovietska Červená armáda chcela výnimku, aby nemusela používať kolkované platidlá, s ktorou však povereník financií Tomáš Tvarožek (1892 – 1945) nesúhlasil (napokon však po jeho náhleji i záhadnej smrti – zomrel vo svojej pracovni v piatok 20. júla 1945 popoludní – dodatočne uverejnili jeho súhlas so spätným dátumom).⁶

Bodkou za pôsobením Slovenskej národnej banky bol dekrét prezidenta republiky č. 139 z 19. októbra 1945 o prechodnej úprave právnych pomerov Národnej banky československej, ktorý vstúpil do platnosti 26. novembra 1945. De facto prestala existovať prvá slovenská centrálna banka v deň zániku meny, ktorú „strážila“, čím sa potvrdzuje prepojenosť existencie centrálnej banky a vlastnej meny. Po právnej stránke zanikla až zákonom č. 38 z 11. marca 1948, ktorý zrušil vládne nariadenie č. 44 z roku 1939 a zlúčil jej majetkovú podstatu s majetkovou podstatou obnovenej Národnej banky československej.

Oblastný ústav Národnej banky československej v Bratislave pri svojom vzniku (jeseň 1945) prevzal organizačnú štruktúru Slovenskej národnej banky a postupne ju prispôboval zmeneným povojnovým podmienkam. V dočasnej správe došlo v roku 1946 k zmenám: vedením ústavu poverili oblastného riaditeľa Jána Michalíka (Demokratická strana), ktorý spolu s prednostami jednotlivých oddelení tvoril *oblastnú správu*, a tá sa členila na oddelenia:

nej banke vymenovala dočasná správa pražskej Národnej banky, vymenovaná predsedom vlády, spočiatku 5-členná, neskôr rozšírená o dvoch slovenských zástupcov: Mateja Murtina (1905 – 1979) a Jána Olivu, vymenovala v auguste 1945 členov dočasnej správy Slovenskej národnej banky: Jána Olivu a Jána Michalíka, ktorí vo funkciách riaditeľov Slovenskej národnej banky suplovali kompetencie guvernéra a viceguvernéra.

6 Bližšie pozri: TKÁČ, M. – NÁVRAT, R. – VALACH, J.: *Mali sme bankárov?* Bratislava 1996

sekretariát, právne, osobné, administratívne oddelenie, hlavná pokladnica, ústredná účtáreň, devízové, úverové oddelenie a revízy odbor.

Oblasťný ústav mal v štruktúre Národnej banky československej prakticky až do februára 1948 autonómne postavenie. Vo všetkých personálnych, úverových a devízových otázkach týkajúcich sa Slovenska mal široké právomoci a mohol rozhodovať pomerne samostatne. Usmerňoval a kontroloval slovenské filiálky Národnej banky v Banskej Bystrici, Nitre, Košiciach, Žiline, Prešove a v Nových Zámkoch, aktívne sa podieľal na dokončovaní menovej (a peňažnej) reformy, uvoľňovaní viazaných vkladov ako aj na likvidácii nemecko-slovenského platobného styku. Vypracovával podklady pri uzatváraní mierových zmlúv predovšetkým s Maďarskom a Nemeckom, pričom nároky voči Nemecku za škody utrpené počas vojny za bývalú Slovenskú národnú banku vyčíslili na 18,6 mld. Kčs (do súvahy boli zahrnuté pohľadávky slovenských vývozcov, škody spôsobené na obežive a iné položky).

V roku 1946 sa zasadil o vrátenie zlata, ktoré bolo v roku 1944 odvezené do Moskvy, deblokáciu slovenského zlata vo Švajčiarsku a o vrátenie cieností, ktoré odviezla trofejní komisia Červenej armády zo sejfov nemeckých a maďarských bánk v Bratislave. Finančne zabezpečoval výmenu obyvateľstva medzi Slovenskom a Maďarskom, výmenu platidiel reemigrantom z Maďarska, Rumunska, Južoslávie. Zabezpečoval tiež ukončenie transferu úspor slovenských robotníkov z Nemecka a bývalého Protektorátu, prevod penzií a pozostalosti Slovákov v zahraničí na Slovensko (predovšetkým zo Spojených štátov amerických). Bilančne vykazoval podstatu Slovenskej národnej banky až do jej úplného zlikvidovania, pričom si separátne viedol novú činnosť pod názvom „slovenský blok“. Devízové oddelenie fungovalo tak a v takom rozsahu, aby sa obchody slovenských podnikov so zahraničím mohli po platobnej stránke vybaviť priamo v Bratislave, a to tak pokiaľ išlo o agendu povoľovaci, ako aj o vykonanie príslušných platieb. Vydávalo kurzové listy, ktoré jediné boli smerodajné pre slovenské podniky. Mal svojich zástupcov pri Devízovej úradovni ministerstva zahraničného obchodu, ktorí sledovali slovenské záujmy pri vydávaní dovozných a vývozných povolení.

Nástup komunistického režimu vo februári 1948 silno poznamenal *vývoj centrálného bankovníctva*. Už 11. marca 1948 prijali zákon č. 38 o Národnej banke, ktorý petrifikoval oprávnenie Národnej banky československej vyko-

návať správu meny a riadiť obeh platidiel v celom štáte. Okrem iného však položil prvý kameň na ceste k prechodnému faktickému zániku skutočnej (klasickej, plnohodnotnej) centrálnej banky: uložil Národnej banke *zúčastňovať sa na zostavovaní hospodárskeho plánu štátu a na jeho kontrole*, čo bola úplne nová funkčná náplň centrálnej banky na našom území a predznamenávala úpadok postavenia peňazí v ekonomike a tým aj postupný zánik reálnych funkcií centrálnej banky najmä v oblasti uskutočňovania menovej politiky, čo sa dovŕšilo o niekoľko mesiacov (v priebehu roka 1950) aj organizačne.

Už krátko po februári 1948 uskutočnili komunisti čistky v správnych orgánoch bánk a „nespoľahlivých“ nahradili svojimi prívržencami. V marci 1948 začal pôsobiť tzv. akčný výbor, na čele s Karolom Markovičom (1897 – 1980) komunistom, ktorý obvinil riaditeľa Oblastného ústavu Jána Michalíka ako „exponenta Demokratickej strany“ z neodbornosti a neschopnosti a presadil jeho preloženie spolu s riaditeľom Revízneho odboru Ladislavom Ráztockým do výslužby. Novým riaditeľom sa stal práve Karol Markovič, ktorý v tejto funkcii zotrval až do zániku Národnej banky československej (a potom bol prenasledovaný aj on).

Dňa 15. októbra 1948 ukončila svoju činnosť dočasná správa Národnej banky československej v Prahe, ktorú nahradila 9-členná banková rada vymenovaná na 5 rokov prezidentom republiky na návrh vlády, pričom guvernér alebo viceguvernér a dvaja z ostatných členov bankovej rady mali byť Slováci. Guvernárom sa stal Jaromír Nebesář (1882 – 1958), viceguvernárom Slovák Jozef Púčik. Dozorným a kontrolným orgánom banky sa stal 6-členný revidujúci výbor, pričom dvaja jeho členovia mali byť Slováci. Predsedom revidujúceho výboru sa stal Slovák Matej Murtin. Na poste generálneho riaditeľa obchodnej správy ostal Ladislav Chmela a jeho zástupcom sa stal Slovák Ján Oliva.

Ústava 9. mája z roku 1948 zakotvila svojrázny typ jednotného štátu, v ktorom síce slovenský národ bol formálne uznaný za samobytný, ale v praxi to bolo inak. Toto všetko sa postupne prejavilo aj v Národnej banke československej: pozícia slovenského Oblastného ústavu sa radikálne menila. Centralizačné tendencie v neprospech princípu rovný s rovným sa prejavili obmedzovaním právomocí Oblastného ústavu v devízovej a v úverovej oblas-

ti, zrušili sa viaceré oddelenia: osobné, ústredná účtáreň, hlavná pokladnica a revízne oddelenie.

Po peňažnej reforme z roku 1953 a zrušení Likvidačného fondu menového zatkli viacerých bankových funkcionárov: Jána Olivu, Jána Michalíka, Karola Markoviča, Štefana Halabrína, Vojtecha Gömörého a Karola Pivka a nekomunistické strany (Demokratická, Strana práce a Strana slobody) boli obvinené, že sa v súvislosti s viazanými vkladmi neoprávnene obohatili o vyše 200 mil. Kčs. Pravda, k „rozriadeniu“ meny výdatne prispelo i rozvrátené hospodárstvo, ktoré sa ešte nespamätalo z vojnových škôd a už bolo preorientované na oceľovú koncepciu päťročnic.

Dochádzalo k čoraz väčšej centralizácii centrálneho bankovníctva, rozhodovalo sa takmer výlučne v Prahe, pričom po roku 1960 (prijatie socialistickej ústavy) kompetencie Oblastného ústavu (vtedy už) Štátnej banky československej boli len formálne.

2. Slovenské bankovníctvo pred februárom 1948

Na Slovensku boli po skončení vojny okrem ceduľovej (centrálnej) Slovenskej národnej banky aj Poštová sporiteľňa, Slovenská hypotečná a komunálna banka, 6 úverových bánk slovenských, 3 nemecké banky, dve české reprezentácie, dve maďarské banky (spolu 13 účastinných bánk), 20 mestských sporiteľní s 8 filiálkami a zberňami, 58 roľníckych vzájomných pokladníc na čele so Zväzom, 803 dedinských úverových družstiev organizovaných v Ústrednom družstve Bratislava, 39 živnostenských a občianskych úverových ústavov, ktoré mali centrálu v bratislavskom Živnozväze a 63 nemeckých družstiev so svojím Ústredným zväzom nemeckých družstiev. Treba k týmto ústavom pripočítať aj ďalšie peňažné inštitúcie, ktoré pôsobili cez vojnu na okupovanom južnom Slovensku: boli to filiálky budapeštianskych bánk, drobné obchodné banky ako účastinné sporiteľne a asi 150 úverových družstiev. Dovedna na celom území Slovenska k 30. júnu 1945 malo 31 účastinných bánk 192 úradovní v 105 mestách, respektíve obciach Slovenska.⁷

V roku 1945 existovalo teda niekoľko typov bankových inštitúcií, popri centrálnej banke súkromné bankárske domy, účastinné obchodné banky, poštové a komunálne sporiteľne, úverové družstvá a niektoré špecializova-

7 HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku*, s.106.

né bankové inštitúcie. Komunisti si veľmi dobre uvedomovali význam bánk a peňažníctva vôbec pre chod hospodárstva, napokon predznačil to už ich osnovateľ V. I. Lenin v známom a počas „budovania socializmu“ často citovanom výroku: *„Jedna jediná, najväčšia z najväčších, štátna banka, s odbočkami v každom okrese, v každej fabrike, to už je deväť desiatín socialistického aparátu“*.

Slovenskí apologeti komunizmu to videli tak, že *„ovládanie bánk dávalo kapitalistom pred februárom nádej na konzervovanie súčasného stavu kapitalistického hospodárskeho sektoru, ba viac, dávalo nádej na zvrat v socialistickej oblasti a na rozmach súkromných kapitalistických podnikov“*, uviedol napríklad jeden z nich, Ľudovít Kováčik, a pokračoval: *„Línia politiky Komunistickej strany v bankovníctve bola každému marxistovi jasná: najkratšou cestou dôjsť k takému organizačnému usporiadaniu, aby sa organizácia bánk čo najviac priblížila potrebám socialistického plánovaného hospodárstva – jedinej štátnej banke.“* Tento jasný zámer docielili komunisti typickou politikou „krájania salámy“, vývoj smeroval k jednej banke „etapovite“, pričom začal (1) „oslabovaním pozícií buržoázie“ vo vedení súkromných bánk, postupoval cez (2) znárodnenie bánk a (3) ich koncentráciu, aby napokon v roku 1950 naozaj vyústil do jedinej štátnej banky.

a. „Oslabovanie pozícií buržoázie“

Začalo sa to už na moskovských rokovaníach medzi komunistami a ostatnými budúcimi koalíčníkmi, kde sa nielen rozdeľovali kreslá v povojnovej vláde, ale určovali sa aj politické a hospodárske línie pre budúcnosť, pravda, spočiatku v zastretej podobe.

Prvá povojnová česko-slovenská vláda na svojom prvom zasadnutí 5. apríla 1945 v Košiciach prijala známy Program vlády Národného frontu Čechov a Slovákov, ktorý vošiel do dejín ako Košický vládnny program, a v ňom sú z hľadiska ďalšieho vývoja bankovníctva významné dva články. V článku IX. sa uvádza: *„Vláda poženie so všetkou rozhodnosťou pred súd zradcov z radov bankových, priemyselných a poľnohospodárskych magnátov, ktorí za nemeckej nadvlády napomáhali v bankových, priemyselných, obchodných, poľnohospodárskych podnikoch a hospodárskych organizáciách všetkého druhu nemecké drancovanie a nemecké vedenie vojny“* a v článku XII. sa požadu-

je: „*Postaviť celý peňažný a úverový systém, kľúčové podniky priemyselné, poisťovníctvo, prírodné a energetické zdroje pod všeobecné štátne vedenie a do služieb znovuvýstavby národného hospodárstva a znovuoživenia výroby a obchodu*“.⁸

Išlo teda na začiatku iba o „všeobecné štátne vedenie“, v Košiciach sa v apríli 1945 priamo o znárodnení nehovorilo, len sa „predvídalo“. Pome-ry v slovenskom bankovníctve sa vyvíjali inak, predovšetkým pomalšie, ako v Česku⁹ (tam možno aj vďaka tomu, že ministrom financií v „komunistickej“ Prahe bol Slovák, lekár Vavrinec Šrobár). „Brzdou“ vývoja na Slovensku boli povereníci financií, ktorých podľa politických dohôd vymenúvala Demokra-tická strana. Išlo postupne o Tomáša Tvarožka (ktorý v lete 1945 zomrel), nakrátko Mateja Murtina a potom Mateja Joska (1907 – 1969). Osobitne Ma-tej Josko sa usiloval podľa mienky komunistov „sabotovať“ všetky prijaté opatrenia na úseku bankovníctva. Ľudovít Kováčik konštatuje: „*Exponenti Demokratickej strany vo vedení Povereníctva financií ruka v ruke s konzer-vatívnymi a reakčnými vedúcimi osobami v peňažníctve usilovali sa udržať staré spôsoby v peňažníctve, najmä v úverovej politike, a tu dochádzalo ku konfliktom už mesiac po oslobodení medzi týmto vedením peňažníctva a Ko-munistickou stranou Slovenska*“.

V prvom rade demokratickí povereníci neuvádzali do praxe požiadavku zavedenia „dočasnej správy“ v súkromných komerčných bankách, čo bolo ustanovené už v Nariadení Predsedníctva Slovenskej národnej rady 23. marca 1945¹⁰ (teda ešte pred príchodom celoštátnej vlády do Košíc a odchodu bratis-

8 KOVÁČIK, Ľ.: *Boj o banky*. Bratislava 1950, s. 9, 34, 35.

9 Ako sa v priebehu troch rokov (1945 – 1948) ukázalo, zápas demokratov s komunistami aj v oblasti bankovníctva bol dopredu prehratý, a to napriek výraznému víťazstvu Demokratickej strany vo voľbách na Slovensku v roku 1946. Bolo tak aj preto, že slovenskí komunisti prostredníctvom troch pražských dohôd podriadili rozhodovanie na Slovensku pražskému centru, ktoré po víťazstve vo voľbách v Česku ovládli českí komunisti (Komunistická strana Slovenska sa čoskoro zlúčila s Komunistickou stranou Československa). „Meškanie“ Slovenska bolo zrejme dôvodom, že otázky budúcnosti slovenského národa ustúpili pred „socialistickou revolúciou“. Ostáva už len teoretická otázka: bolo aj iné východisko v podmienkach rozdelenia Európy na jaltskej konferencii troch veľmocí ešte v priebehu vojny?

10 *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady*, roč. 1945, časť 3.

lavskej vlády do emigrácie) o mimoriadnych opatreniach v peňažníctve. Išlo o vykonanie mimoriadnych revízií a povereník financií *mohol* (teda nemusel) ustanoviť mimoriadny dozor a dočasnú správu. Ďalšie nariadenie podobného charakteru z 5. júna 1945 o národnej správe, sa peňažníctva, napriek komunistickému nátlaku, netýkalo. Ľ. Kováčik: *„Rezort financií, ovládaný povereníkom tzv. Demokratickej strany, i tu vedel toto opatrenia odsabotovať na niekoľko mesiacov“*.¹¹

Tam, kde mali vplyv bankovní úradníci – komunisti, ako napríklad v Slovenskej národnej banke (od apríla 1945 pod „dočasnou správou“) či v bratislavskej Mestskej sporiteľni, tam sa v júni 1945 aktivizovali, a chceli sa „aktívne zúčastniť budovateľského úsilia“. Išlo najmä o požiadavku vymenúvania „dočasných správ“ v bankách. Pravdaže, vedenie slovenských komerčných bánk, ako aj Zväzu roľníckych vzájomných pomocníc (kde sa po dočasnej správe dostal nanovo na čelo *Ján Ursíny*, zároveň podpredseda pražskej vlády a švager M. Joska) malo iné predstavy.

Určitým predelom vo vývoji bankovníctva bola celoslovenská pracovná konferencia Komunistickej strany Slovenska 11. a 12. augusta 1945 v Žiline, kde došlo k výmene vedenia tejto strany (Viliam Široký a spol. namiesto Karola Šmidkeho a spol.). Závery konferencie vo vzťahu k menovej reforme boli nekompromisné (kurz 1 : 1). Pokiaľ ide o banky, slovenskí komunisti „predpokladali“, že „v najbližšom čase budú peňažné ústavy vzaté pod národnú správu“ a v záverečnej rezolúcii uviedli: *„Poštátnenie bánk, poisťovní, ako aj všetkého priemyslu je diktované národnými záujmami. Toto opatrenie je zároveň nevyhnutným predpokladom upevnenia našej ľudovej moci.“*

No napriek tomu, že 24. augusta 1945 schválila Slovenská národná rada nariadenie o národnej správe v peňažných ústavoch a poisťovniach¹², podľa ktorého sa národná správa mala povinne ustanoviť na návrh závodného výboru a po vyjadrení miestneho národného výboru vo všetkých peňažných ústavoch a poisťovniach, až do prezidentských dekrétov (napokon aj po nich, a to až do februára 1948), sa pomery v slovenskom peňažníctve menili len pomaly.

11 KOVÁČIK, Ľ.: *Boj o banky*, s. 38

12 *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady*, roč. 1945, časť 17.

b. Znárodnenie bánk

Na základe tvrdého politického nátlaku českých a slovenských komunistov pripravili sa štyri dekréty o znárodnení, ktoré podpísal Edvard Beneš (1884 – 1948) 24. októbra 1945 (v predvečer výročia vzniku štátu v roku 1918). Dekrét č. 102 sa dotýkal znárodnenia účastinných bánk za náhradu za účasti-ny, zodpovedajúcu ich „obecnej cene“, vypočítanej podľa úradných cien aktív a pasív účastinnej banky v deň vyhlásenia dekrétu. Náhrada za účasti-ny nemala prislúchať osobám nemeckej a maďarskej národnosti (okrem lojálnych), zločincom, zradcom a ich pomáhačom, a podobne. Náhrada za ne sa však doma v nijakom prípade neposkytla a hodnota tuzemských cenných papierov prepadla pri peňažnej reforme v roku 1953 v prospech štátu.¹³

Do vlastníctva štátu prešla centrálna banka a znárodnili sa súkromné účastinné bankové spoločnosti, dovedna 16, z toho 6 na Slovensku, z ktorých sa stali národné podniky. Ostatných 15 slovenských bánk zaniklo likvidáciou. Boli medzi nimi nemecké a maďarské banky na území Slovenska, ako aj tzv. *trofejné banky*. Išlo o banky – vojnovú korisť, a príslušná trofejná komisia II. ukrajinského frontu Červenej armády vyhlásila za ne Unionbanku, Nemeckú obchodnú a úvernú banku a Bratislavskú prvú sporivú banku, všetky v Bratislave. Došlo k zhabaniu ich hotovostí, cenných papierov, zmeniek, pohľadávok, kancelárskych strojov a väčšej časti zariadenia, čím Červená armáda považovala „vec za vybavenú“. Povereníctvo financií však vymenovalo do týchto bánk dočasnú správu. „*Táto problematika sa postupne riešila, a to aj v medzištátnych súvislostiach, až napokon boli banky z vojrovej koristi vyňaté a ich substráty začlenené do likvidačnej masy ostatných likvidovaných bánk*“.¹⁴ V dekréte boli ustanovenia o predstavenstve (7 členov, z toho dvoch mali voliť zamestnanci spomedzi seba), dozornej rade (rovnako 7 členov) a o novovymenovaných riaditeľoch bánk (mal ich vymenovať minister financií po dohode s povereníkom). Mala sa zriadiť v Prahe Ústredná správa bánk a na Slovensku Oblastná správa bánk na vedenie spoločných vecí všetkých bánk, koordináciu činnosti bánk, ako aj na prípravu návrhov na členov predstavenstva bánk. Dekrét mal aj § 32, podľa ktorého *mohli banky odpredať*

13 HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku*, s. 122.

14 Tamže, s. 126.

svoje účasti na nepeňažných podnikoch, nepodliehajúce znárodneniu podľa dekrétov.

Dalo by sa povedať, že dekrét sa nestretol s porozumením, keď obchodné banky jeho ustanovenia akoby vôbec nebrali na vedomie, napríklad neuvádzali vo firemných názvoch „národný podnik“. Evidentne sa čakalo na výsledky volieb v roku 1946, ktoré mohli proces „socializácie“ v bankovníctve zastaviť. Demokratická strana prostredníctvom svojho poverenika financií Mateja Joska otáľala so zriadením Oblastnej správy bánk (čím sa oddaľovala praktická realizácia dekrétu) a zároveň sa usilovala využiť § 32 dekrétu a odpredať účastiny niektorých znárodnených bánk (koncernový priemysel Sedliackej banky, pivovary Slovenskej banky a podniky Tatra banky).

Osobitným problémom bolo úsilie demokratov o prevod 15 podnikov (mlyny, cukrovary, stavebná spoločnosť, tlačiareň a kameňolomy) z okruhu Sedliackej banky, účastinnej spoločnosti, do Zväzu roľníckych vzájomných pokladníc za 49,6 mil. korún, pričom ich skutočná hodnota bola vyššia (hovorilo sa o 500 mil. korún), aby sa tak vyhlo ich znárodneniu (znárodneniu podliehali iba banky – účastinné spoločnosti).¹⁵ Demokrati to však neobratne odôvodňovali tým, že pri vzniku Sedliackej banky v roku 1941 (udialo sa tak počas Slovenského štátu, ale podľa zámerov agrárnikov vedených Milanom Hodžom) Zväz roľníckych vzájomných pokladníc jej uvedené koncernové podniky predal, podľa predstaviteľov Demokratickej strany pod „politickým nátlakom“.¹⁶ Na základe interpelácií komunistických poslancov sa touto otázkou zaoberala aj revízná skupina pražského ministerstva financií a bol z toho politický škandál, ktorý v istom zmysle poškodil meno Demokratickej strany na jeseň 1946.

c. Koncentrácia bánk

Už pred februárom 1948, od jari 1947, sa pripravovala koncentrácia bánk v Česku i na Slovensku, pričom v komunistickej tlači sa reorganizácia, koncentrácia a špecializácia bánk propagovala už od začiatku roka 1946.¹⁷ Po

15 Tamže, s. 120.

16 Nie je to však pravdepodobné, pretože Zväz roľníckych vzájomných pokladníc podnikaním v priemyselnej oblasti porušoval zákon, a teda bolo v jeho záujme zbaviť sa účastín v potravinárskom priemysle.

17 KOVÁČIK, E.: *Boj o banky*, s. 68.

dohode politických strán sa české banky mali zlúčiť do troch bánk, národných podnikov a slovenské napokon do dvoch, pričom komunistom sa „pozďávala“ jedna banka a povereník financií chcel mať na Slovensku tri banky.¹⁸

Dňa 8. apríla 1947 predložil minister financií vláde návrh na zlúčenie (1) Pražskej úvernej banky so Živnostenskou bankou v Prahe; (2) Zemědělskej banky s Legiobankou v Prahe; (3) Ústrednej banky družstiev a Plzenskej banky v Plzni s Moravskou bankou v Brne; (4) Sedliackej banky, Ľudovej banky v Ružomberku a Myjavskej banky na Myjave so Slovenskou bankou v Bratislave a (5) Stredoslovenskou bankou v Banskej Bystrici s Tatra bankou v Bratislave, ktorá mala súčasne prevziať obchody reprezentácií Živnobanky a Moravskej banky v Bratislave. Zatiaľ čo za českú stranu predložil návrh minister financií, za Slovensko tak pri otáľaní povereníka financií Mateja Joska učinila Národohospodárska komisia pri Ústrednom výbore KSS.¹⁹

Tento návrh prijala vláda v súvislosti s inými problémami, ktoré riešila (napríklad odmietnutie pôvodne prijatého Marshallovoho plánu, či neúroda) až 16. januára 1948 (a v ten istý deň schválila aj osnovu zákona o financovaní národných podnikov). Chvíľu teda na Slovensku pracovali dve banky s úhrnným kapitálom 12 mld. Kčs (pričom z českých len samotná Živnobanka mala bilančný kapitál 37 mld. Kčs), ako najsilnejšie, s najstaršou tradíciou a s najväčšími skúsenosťami a „za vtedajšej situácie stačili zvládnuť súvisiacu s financovaním znárodneného a súkromného sektora“, no ešte sa ani nestihli vymenovať správne a riadiace orgány dvoch slovenských bánk, o 5 týždňov sa situácia dramaticky zmenila.

„Doba si žiadala“ veľkú rýchlosť a nespočetné právne úkony. Riešenie mnohých otázok bolo veľmi zložité a situácia bola nejasná: kto koho „pohltil“? Ako to, že napríklad Slovenská banka používala vo firemnom označení doplnok „národný podnik“, hoci v obchodnom registri bola ešte stále značená ako účastinná spoločnosť? A Sedliacka banka (tiež súčasť Slovenskej Tatra banky) naopak? Čo s bratislavskými pobočkami Živnostenskej a Moravskej banky, ktorých obchody prevzala Slovenská Tatra banka bez právnej normy zlúčenia? Právnici, na čele ktorých stál Ján Spišiak (1901 – 1981) s tým mali veľa starostí.

18 Tamže, s. 69.

19 Tamže, s. 142.

Napokon nešlo iba o právnu stránku celej tejto veľkej premeny v slovenskom bankovníctve, ale aj o ľudské osudy. Pracovníkov spojených bánk bolo treba presvedčiť, že sa majú zriecť vlastných zaužívaných spôsobov, metód a štýlu práce a spoločne začať s novou prácou. Že musia hodiť za hlavu nostalgii, ktorú vystihol jeden z členov národnej správy pri podpisovaní žiadosti o výmaz Slovenskej banky, keď si povzdychol, že podpisuje smrť banky, v ktorej jeho otec pracoval celý svoj život.

3. Po februári 1948

Vo februári 1948, keď demisiu nekomunistických členov vlády, ktorú Edvard Beneš (podľa najnovších informácií z ruských tajných archívov vraj už pred vojnou spolupracoval so sovietskou výzvednou službou NKVD a KGB²⁰ a bol preto vydierateľný) prijal a po nej vymenoval Klementa Gottwalda za predsedu vlády zloženej len z komunistov a komunistom oddaných sociálnych demokratov, došlo k zásadnej zmene v ďalšom smerovaní štátu.

Hneď po februárovom „prevzatí moci“ vymenovali *národné správy* do Slovenskej banky a Tatra banky s tým, aby ihneď zabezpečili zlúčenie ostatných bánk podľa uznesenia vlády zo 16. januára 1948. „*Do národných správ obidvoch bánk sa dostávajú najlepší komunistickí národohospodári, aby mohli organizačne budovať a dotvoriť bankový systém tak, aby najlepšie vyhovovali potrebám slovenského hospodárstva.*“²¹ Národnú správu vymenovali aj do polosúkromného Zväzu roľníckych vzájomných pokladníc a postupne aj do ostatných peňažných ústavov.

A potom rýchlo nasledovali ďalšie kroky, druhá etapa koncentrácie, aby sa aj v bankovníctve presadil „princíp jednoduchosti, prehľadnosti a účelnosti“.

20 *Pravda*, 12. 2. 2008, Bol Edvard Beneš sovietskym agentom?

21 KOVÁČIK, Ľ.: *Boj o banky*, s. 148. Ľudovít Kováčik v knižke *Boj o banky* zaznamenáva príchod „novej éry v peňažníctve“ v dňoch februára aj takto: „*Komicke scény s bývalými povereníkmi DS, dobývajúcimi sa do „svojich“ úradov, skončil viac-menej dobrovoľným odchodom skrachovaných povereníkov domov. Situáciu činiteľov DS najlepšie ilustruje povereník financií Dr. M. Josko, ktorý v kritické ráno skleslo a zronene stál pri vrátnici „svojho“ povereníctva, čakajúc odpoveď na svoju žiadosť o krátky rozhovor s nástupcom. Frašku, ktorú zahral v bývalej svojej kancelárii po vstupe, ukončil rázne strážnik, ktorý ho odprevadil na ulicu“ (s. 148). Nepokračuje, že Matej Josko musel emigrovať a zomrel vo Washingtone.*

Už v druhej polovici marca sa rozhodovalo o ďalšej koncentrácii bankovníctva, pretože „jedna slovenská prevádzková banka veľmi uľahčí a zjednoduší kontrolu korunou, financovanie, bezhotovostné platenie a finančné plánovanie“.²² Dňa 25. marca 1948 uzniesla sa vláda na zlúčení „bankových podnikov“ do dvoch: jedna banka pre Česko, jedna pre Slovensko. Legiobanka a Moravská banka „vplávali“ do Živnostenskej banky v Prahe a Slovenská banka sa zlúčila s Tatra bankou a vytvorili *Slovenskú Tatra banku* so sídlom v Bratislave. Bol to „najväčší úspech februárového víťazstva v bankovníctve“, aj keď to nebolo bez mnohých komplikácií. Po februárovom prevrate ostali teda v celom vtedajšom štáte len dve komerčné banky: Živnostenská banka a Slovenská Tatra banka a v roku 1948 k nim pribudla Investičná banka (tá však naplno pracovala len do roku 1958, keď financovanie a úverovanie investičnej výstavby prevzala Štátna banka).

Nadväzne sa v roku 1950 uskutočnila tretia a na dlhý čas definitívna etapa koncentrácie bankovníctva. Svoju činnosť musela ukončiť Slovenská Tatra banka (pražská Živnobanka však v oklieštenej podobe pretrvala) a postupne (v priebehu 3 rokov) bolo zrušené aj ľudové peňažníctvo – úverové družstvá a poštové a komunálne sporiteľne a založená Štátna sporiteľňa.

Od prijatia zákona č. 31 vznikla 1. apríla 1950 Štátna banka československá (svoju činnosť začala 1. júla 1950), až do konca roka 1989 existovala v celom štáte fakticky len jedna banka, zatiaľ čo ostávajúcich 5 bánk bolo v postavení špecializovaných pobočiek Štátnej banky, ktorá ich direktívne riadila prostredníctvom plánu. Zriadením jednej a jednotnej banky emisného a prevádzkového (obchodného) charakteru, monobanky, *Štátnej banky československej* (ktorá prevzala všetky práva a záväzky Národnej banky československej a splynuli s ňou aj takmer všetky dovtedy pôsobiace komerčné banky), ale aj zásadne iným obsahom jej činnosti, v ktorej nemali miesto klasické nástroje menovej politiky a samotná mena stratila charakter skutočných peňazí, začalo sa *obdobie, keď v bývalom Československu de facto centrálna banka prestala existovať*. Štátna banka neplnila úlohu centrálnej banky v klasickom zmysle slova – nerozhodovala o menovej politike, predovšetkým o množstve peňazí v obehu a ani o kurze koruny voči zahraničným menám (ten bol formálne určený zákonným obsahom zlata) a z typických funkcií centrálnej banky plnila

22 Tamže, s. 149.

len funkciu emisnú (vydávala do obehu bankovky, štátovky a mince v množstve nadväzujúcom na štátny plán rozvoja národného hospodárstva) a funkciu organizácie platobného styku. Štátna banka však neplnila ani funkcie typické pre komerčné bankovníctvo, pretože namiesto obchodovania a poskytovania úverov na základe princípu efektívnosti, riadila sa štátom určeným plánom.

„*Soustředění tak rozsáhlé působnosti do jediné banky umožnilo lepší koordinaci ekonomických funkcí zajišťovaných dosud více bankami*“²³, pochvaľuje si oficiálna banková publikácia z roku 1960. Hlavnou úlohou Štátnej banky, centrálnne riadeného štátneho peňažného ústavu so sídlom v Prahe, bolo „*důsledně a zásadově uskutečňovat politiku komunistické strany*“. Výkonné zložky, usporiadané v súlade s územným členením štátu, nemali v podstate nijakú reálnu možnosť zmeniť úpravy riadiacej zložky. Na čele Štátnej banky už nebol guvernér, ale generálny riaditeľ, ktorý bol priamo podriadený ministrovi financií (bol členom kolégia ministra financií) a zúčastňoval sa ako nečlen aj na rokovaníach vlády. Jediná, komerčná a zároveň „emisná“ banka štátu stratila aj personálne akúkoľvek šancu na nezávislosť.

V roku 1950 boli takto dovŕšené centralizačné a protipeňažné tendencie podľa sovietskeho systému, o čom sa ani nediskutovalo, a to ani v kruhoch bankových ani v kruhoch ekonomickej vedy, všetko na základe rozhodnutia pražského štátneho a komunistického centra. „*Zkušenosti Státní banky SSSR byly a jsou jedním z nejdůležitějších pomocníků při budování a rozvíjení činnosti Státní banky*“²⁴, konštatujú dobové pramene. Napokon išlo len o naplnenie Leninovho sna: „*Velkobanky, to je ten ‚státní aparát‘, který nezbytně potřebujeme k uskutečnění socialismu a který přejímáme hotový od kapitalismu, přičemž zde naším úkolem je pouze odsekat to, co kapitalisticky znetvořuje tento skvělý aparát, ještě víc jej rozšířit, ještě víc jej zdemokratizovat a učinit ještě všeobšáhlejším. Kvantita přejde v kvalitu*“²⁵. No nestalo sa, sen sa naplnil, a kvalita sa zmenila na kvantitu.

23 *Úloha Státní banky československé v národním hospodářství*. Praha 1960, s. 21.

24 Tamže, s. 22.

25 Tamže, s. 8

SUMMARY

February 1948 and the Transformation of the Banking

Author Marián Tkáč, Chief of the Archive of the National Bank of Slovakia, writes about development of the Slovak banking before the February 1948 and after it. He starts from the basic breakage after II WW, it was a monetary reform in autumn 1945.

A special care accredits to 3 basic communist arrangement steps since the first post-war government program, known as Košice government program in April 1945, in the area currency, banking and economy generally. They follow three phases with top after the February 1948: 1. the change of the administration of the private commercial banks, 2. nationalization of the banks and 3. concentration of the banks. The concentration Slovak banks they had a three phases: first in the January 1948, second in the March 1948 and third in the Year 1950, providing all the banks consolidated in one and consistent Czechoslovak State Bank.

We follow unlucky attempt about secluding or sabotage of the single “red” character action to the functionary of the Democratic Party, in the Slovak ministry of finance special (Slovak minister of finance Dr. Matej Josko died in emigration in Washington after all). After election in 1946 it was paradoxical situation, when Slovak election winner – Democratic Party – was a martyr, because Slovak communist amalgamated with Czech communist, who was a winner in Czech election and Edward Beneš administered them in Prague.

NAJHORLIVEJŠÍ POMOCNÍCI KOMUNISTOV (SVÁZ SLOVENSKÝCH PARTIZÁNOV A UDALOSTI NA SLOVENSKU V ROKOCH 1945 – 1948)

Martin LACKO

Ústav pamäti národa, Bratislava

História nie je len mechanickým zhromažďovaním faktov, ale tiež hľadáním odpovedí na otázky typu „prečo sa stalo to a to“ , „či sa to muselo stať“ a podobne. Mnohí pamätníci i historici sa už dávno pýtali, prečo komunisti vyhrali, či to bolo nevyhnutné, alebo sa tomu dalo nejako zabrániť, prípadne aspoň oddialiť to. Na to by sa dalo odpovedať asi tak, že boli jednoducho v politike šikovnejší než ich súper. Nielen preto, že mali podporu ZSSR. Samozrejme, že okrem tejto „šikovnej“ a veľmi efektívnej politiky komunistov prispeli k ich definitívnemu víťazstvu aj ďalšie faktory. Okrem iných ľahostajnosť ľudí. Väčšina slovenského obyvateľstva žila pasívne, svojím vlastným životom, každodennými starosťami, a tak aj február prijala bez povšimnutia, ako jeden z mnohých zvrátov, ktoré dovtedy (šťastne) prežili. Len nedávno sa skončila krvavá svetová vojna, ktorú mnohí pokladali za poslednú. Čo horšie mohlo ešte do našej krajiny prísť? Mnohí neprikladali vážnosť komunistickým snahám o prevrat, a to ani vo februári. Nemohli – a nechceli – uveriť, žeby u nás niekedy zavládla taká krutovláda, aká bola v ZSSR. Ba, podľa všetkého, väčšine slovenského, roľníckeho, obyvateľstva „zaplo“ až v roku 1949, keď sa začali prvé snahy o kolektivizáciu a výraznejšie proticirkevné údery.

Na druhej strane spoločenskej škály postojov k mocenským snahám KSS bola obrovská aktivita prokomunisticky naladených organizácií, ktoré tvorili akúsi jej úderku. Mali neraz ešte radikálnejšie spôsoby vynucovania politických požiadaviek než samo vedenie KSS, takže pod dojmom hrubého nátlaku a vyhrážok sa mohol pôvodný postoj komunistov nakoniec zdať ako kompromisné, takmer diplomatické riešenie. Najdôležitejšiu, ba mimoriadnu aktívnu rolu v pomocnom úsilí komunistov o štátny prevrat zohrala stavovská organizácia partizánov – *Sväz slovenských partizánov* (SSP)¹. Slovanmi jedného z niekdajších čelných predstaviteľov SSP ho tvorili ľudia, ktorí, „ak aj

1 Podľa dnešného pravopisu ZSP, v texte však používam originálny, dobový názov.

nemali legitímáciu strany, svojím zmýšľaním išli so stranou, svojím počínaním jej politiku najotvorenejšie podporovali“.² Hoci spomienková literatúra rada nadsadzuje, v tomto prípade to tak nebolo. Dodajme akurát, že SSP vykonával podporu politiky KSS³ iniciatívne a bez nátlaku.⁴

Zrod partizánskej legendy

Partizáni boli fenoménom, ktorý vstúpil do slovenskej spoločnosti veľmi razantne (a dodajme dosť nešťastne) už v lete 1944. Rozhodujúcu rolu v organizovaní partizánskeho hnutia, ako je známe, zohral ZSSR, ktorý tu prostredníctvom partizánov rozohrával vlastnú politiku s fatálnymi dôsledkami. Mnohí partizáni sa pokladali priam za apoštolov sovietskej veľmoci a podľa toho sa aj správali. Odmietali sa podriaďovať povstaleckej armáde, čo dávali aj okázalo najavo. Dovolím si povedať, že skúsenosť väčšiny obyvateľstva s partizánmi bola už počas vojny negatívna. Na nimi obsadenom území bolo častým javom nielen nútené odovzdávanie dávok, krádeže, ale aj zastrasovanie, vydieranie, teda niečo, čomu sa hovorí atmosféra strachu. Tejto črty sa partizáni nezbavili ani v nasledujúcich mesiacoch. Skôr opačne. Pocit exkluzivity, až nadradenosti po skončení vojny, keď pominulo akékoľvek nebezpečenstvo zo strany

2 MIŠEJE, F.: *Revolučnou cestou. Spomienky na roky 1938 – 1948*. Bratislava 1988, s. 129 – 130.

3 KSČ na Slovensku oficiálne nepôsobila, len KSS, preto termín budem používať aj v texte..

4 Krátky výťah zo štúdie vyšiel v časopise Euro Domino , č. 10, 5. 3. 2008, s. 34 – 36. Pokiaľ ide o tému činnosti SSP, najpodrobnejšou a najkomplexnejšou odbornou prácou pred rokom 1989 bola monografia: FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania. Odbojové zväzy v rokoch 1945 – 1948*. (Bratislava 1989, 240 s.), zo spomienkových knižných prác predovšetkým memoáre Františka Mišejeho *Revolučnou cestou*. Pokiaľ ide o štúdie, téme SSP sa špeciálne venovala len práca: ŠOLC, J.: *Cesta slovenských partizánov od celonárodného protifašistického povstania k februáru 1948*. *Historický časopis*, roč. IX, č. 1, 1961, s. 29 – 49. Po roku 1989 sa činnosť SSP neraz spomína v historických prácach venovaných najmä politickej kríze na prelome rokov 1947/1948, no podrobnejšie zameranie na činnosť SSP a partizánov vôbec urobil len (ak vynecháme údaje z jeho nižšie spomenutej monografie) Róbert Letz v štúdiu LETZ, R.: *Partizáni ako politický a mocenský činiteľ na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. In: Kol.: *Dies ater – nešťastný deň 29. august 1944*. Bratislava 1994, s. 47 – 58. Kľúčový a rozsiahly archívny fond SSP ostáva však aj 60 rokov od komunistického prevratu v Slovenskom národnom archíve nespracovaný, a teda bádateľom neprístupný.

okupantov, len vzrástol. Ba prerástol do pozície, keď si partizáni uzurpovali morálne právo kádrovať spoločnosť. V duchu slov, ktoré vyslovil Karol Šmidke: „*Partizáni majú práve tú najväčšiu morálnu legitimitáciu, aby bdeli nad výdobytkami SNP a našej národnej revolúcie.*“⁵

V dňoch skončenia druhej svetovej vojny začiatkom mája 1945 bolo niekoľko desiatok tisíc ozbrojených mužov, najmä v radoch armády, no aj partizánov.⁶ Otázka znela, čo ďalej s týmito. Kým sa nekomunisti prikláňali k ich celkovému odzbrojeniu, komunisti kalkulovali s využitím (zneužitím) čo i len časti týchto ozbrojencov v ďalšom politickom zápase. Mnohí bývalí partizáni navyše svoje odzbrojenie chápali ako urážku, poníženie, vôbec stratu dovtedajšej autority. Ešte nebezpečnejšie bolo, že sa medzi nimi v hojnom počte vyskytovali „*rôzne asociálne individua, neschopné zaradiť sa po vojne do normálneho života*“. Partizáni boli nestály a radikálny živel, ktorý sťažoval konsolidáciu povojnových pomerov v krajine. Politicky najbližší im bol radikalizmus KSS.⁷

Partizáni namiesto toho, aby ostali v rovine spoločensko-záujmovej organizácie a prispievali k mierovému životu v krajine, začali kriesiť bojového ducha, chytali druhý dych. „*Akoby v nás bol nanovo ožil duch povstaleckých dní*“, písal František Mišeje.⁸ S gloriolou osloboditeľov, respektíve spoluosloboditeľov, jednotlivci i skupiny chceli dohnať aktivitu, ktoré im chýbala počas okupácie. Tú potom dokazovali rôznymi spôsobmi. Najtragickejšími boli prípady teroru voči civilnému obyvateľstvu či už z dôvodov vyrovnávania si rôznych účtov alebo iných pohnútok. No aj inými formami, napríklad falšovaním obrazu o svojej predchádzajúcej činnosti – vymýšľaním neexistujúcich partizánskych (odbojových) skupín, nafukovaním počtu ich príslušní-

5 MIŠEJE, F.: *Revolučnou cestou*, s. 145. Z tohto titulu si SSP nárokoval nielen účasť na „preverovaní“ predvolebnej činnosti politických strán, ale aj miesta v SNR, do miestnych a okresných NV mimo kandidatúry politických strán (s. 157).

6 Ivan Škurlo uvádza napríklad len v Čechách a na Morave vyše 160 000 ozbrojených mužov; na Slovensku viac než 25 000 partizánov, niekoľko tisíc ďalších v radoch tzv. národných milícií. Tieto údaje sú však prehnané, nevraviac o tom, že množstvo príslušníkov partizánskych jednotiek bolo jednoducho bez zbrane. Pozri: ŠKURLO, I.: *Február a Ludové milície*. Bratislava 1968, s. 14 – 15.

7 LETZ, R.: *Partizáni*, s. 51, 55.

8 MIŠEJE, F.: *Revolučnou cestou*, s. 133.

kov a fabrikovaním doslova fantastických údajov o predchádzajúcej bojovej činnosti.⁹

Partizáni začali masívne vstupovať predovšetkým do radov Národnej bezpečnosti (NB). Jej uniformovanú zložku tvorili najmä bývalí žandári spred roka 1945 (až 80 %), celkom inak to bolo v neuniformovanej zložke. Tzv. NB-2, neskôr známa ako VI. a VII. odbor Ministerstva vnútra (MV), bola základom, z ktorej sa postupne tvorila ŠtB. Túto zložku ovládla úplne KSS, ktorá si sem dosadila bývalých partizánov či účastníkov SNP, politicky jej naklonených. Títo si počínali nielen svojvoľne, ale predovšetkým radikálne, používanie nezákonných metód pokladali za samozrejmosť.¹⁰

Mnohí partizáni vstupovali do bezpečnosti na priamy pokyn či odporúčanie KSS, ktorá si tak od prvého momentu po fronte, už od jesene 1944 v SNP, pripravovala spoľahlivé kádre na zamýšľané rozhodujúce mocenské stretnutie. Presne v duchu slov Viliama Širokého, že „*všade budeme robiť kompromisy, len v bezpečnosti nie*“.¹¹

-
- 9 S týmito skutočnosťami sa stretol azda každý historik, ktorý sa zaoberal partizánskym hnutím. Uvediem jeden príklad. Podľa výkazov veliteľa 2. Stalinovej brigády Jozefa Brunovského sa jeho partizáni bojovo stretli s Nemcami 265 (!) krát pričom zlikvidovali 3 247 nepriateľských vojakov, zničili 102 vagónov a iné. Pozri: DUBOVSKÝ, J. M.: Partizánske skupiny v Malých a Bielych Karpatoch a na Považskom Inovci v rokoch 1942 – 1945. In: ŽVACH, Ľ. – PACKA, Ľ. (zost.): *Protifašistický odboj v okrese Trnava*. Bratislava 1979, s. 22. Pri fabrikovaní domnelej bojovej činnosti sa partizánski velitelia neraz zaplietali do vlastných výmyslov až do tej miery, že uvádzali úplne rozdielne údaje vo výkazoch brigády a jej podriadených oddielov v rámci brigády! Poukázal som na to i v štúdií: Vznik a organizácia partizánskeho oddielu Bohdan Chmeľnícký. In: *Vojenská história*, č. 2005, č. 2, s. 72 – 91. S problémom verifikácie partizánskych údajov, ktoré po roku 1945 slúžili ako podklad pri tvorbe aj „vedeckých“ diel, sa naša historiografia nevyrovnala podnes a je veľmi otázne, či sa aj niekedy vyrovná, vzhľadom na prepad bádateľského záujmu o túto tému.
- 10 PEŠEK, J.: Účastníci SNP v povojnovom (1945) a pofebruárovom (1948) bezpečnostnom aparáte. In: KOVÁČIKOVÁ, K.-TÓTH, D. (zost.): *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica 1999, s. 342 – 343, tiež LETZ, R.: *Partizáni*, s. 52; BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava 1994, s. 205.
- 11 Bezpečnostný a spravodajský odbor (VI., respektíve VII. odbor povereníctva vnútra) určoval i personálnu zostavu Hlavného veliteľstva (HV) NB. Pozri: MEDVECKÝ, M.: ŠtB a februárový prevrat „po slovensky“. *Euro Domino*, 27. 2. 2008, č. 9, s. 33 – 34. Václav Čada vo svojej knihe (ČADA, V.: *KSČ v období*

Vplyv v bezpečnosti umožnil komunistom využiť túto zložku v mocensko-politickom boji nenahraditeľným spôsobom: „odhaľovaním“ nepriateľov, vyrábaním kompromitujúcich „dôkazov“ voči svojim politickým protivníkom, špionážou v nekomunistických stranách, budovaním agentúrnej siete.

Formovanie a činnosť SSP

Počiatky jedinej povolenej stavovskej organizácie partizánov – SSP – siahajú do 26. apríla 1945. Vtedy sa sformoval jeho prípravný výbor, ktorý tvorili Karol Šmidke, Samuel Falťan, Igor Daxner a Jaroslav Šolc. Už tu v prvo počiatkoch sa ukázala prokomunistická orientácia – štyria zo štyroch členov jej vedenia boli členmi KSS.

Avšak dočasné stanovky organizácie (vtedy ešte Sväzu partizánov na Slovensku) z 26. apríla 1945 určili, že zväz bude záujmovou organizáciou a „*spolkom nepolitickým*“.¹² Jeho účelom malo byť združovanie všetkých „aktívnych“ účastníkov protifašistického boja, čo bolo aj podmienkou členstva. Zväz mal byť tiež „*strážcom ľudovej demokracie*“, mal vnášať antifašistického ducha do spoločnosti, starať sa o svojich členov, respektíve pozostalých padlých účastníkov. Mal zakladať svoje pobočky (v tom čase nazývané odbočky) v každom okresnom meste, miestne tam, kde sa nájde aspoň šesť členov.¹³

K plnému organizačnému zakotveniu partizánov došlo o čosi neskôr, 21. júla 1945, keď predseda SSP Karol Šmidke zvolal do Bratislavy celoslovenskú konferenciu partizánskych veliteľov, ako reakciu na viaceré partizánske výčiny v posledných týždňoch, predovšetkým masaker v Divine pri Bytči.¹⁴ Už na tejto konferencii bol prijatý prvý zväzový dokument otvorene deklaru-

1921 – 1948 – *strategie a taktika*. Praha 1988, s. 311) uvádza o bezpečnostnom aparáte SNB, že ten „*nie náhodou mala strana od samého počiatku pevne v rukách*“. F. Vnuk píše o neuniformovaných zložkách bezpečnosti, že „*pozostávali takmer výlučne z partizánov a príslušníkov odboja a pokiaľ ide o stranícku príslušnosť, z komunistov, alebo prokomunisticky orientovaných „nestraníkov*“. VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. I. diel. Volga sa vliala do Hrona*. Toronto – Svätý Jur 1994, s. 324.

12 Archív Múzea SNP v Banskej Bystrici (ďalej AMSNP), osobný fond J. Šolca, inv. č. 403, Dočasné stanovky SPS, s. 2.

13 Tamže, s. 3.

14 FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania*, s. 27.

júci úlohu SSP ako „*politicky vysoko angažovanej*“ inštitúcie. Partizánov takisto vyhlásili za vzor „*disciplinovanosti, obetavosti*“, no nielen to. Mali byť súčasne strážcami „*ľudovodemokratických vymožeností*“ a „*najvášnivejšími nositeľmi bratstva s ... Čechmi a osloboditeľskými národmi ZSSR*“.¹⁵

Ideologicko-politickú podriadenosť SSP komunistickej strane demonštrovala najmä osoba Karola Šmidkeho, ktorý bol predsedom SSP a súčasne (do augusta 1945) predsedom KSS a predsedom ZP.

K organizačnému rozbehu patrilo aj vydávanie zväzového periodika – tým sa stal časopis *Partizán*, ktorého prvé číslo vyšlo 23. júna 1945.

SSP pochopiteľne nebol jedinou organizáciou združujúcou bývalých odbojárův, okrem neho fungovalo viacero ďalších. SSP sa však postupne vypracoval na najvýznamnejšiu z nich.

Najpočetnejšou organizáciou bol *Sväz vojakov povstania (SVOJPOV)*, združujúci bývalých vojakov povstaleckej armády i časť civilných zložiek.¹⁶ Menší, no politicky veľmi aktívny na strane KSS bol *Sväz protifašistických politických väzňův (SPROV)*, takže bol „*cennou oporou strany*“.¹⁷ Opačne, až do roku 1948 komunistickému tlaku nepodľahla *Československá obec legionárska (ČSOL)* a úplne mimo politických zápasův stáli aj početne menší *Sväz rasovo prenasledovaných* či *Sväz väzňův koncentračných táborův*.

Po prechode frontu mohol zväz začať svoju činnosť na území celej krajiny, utvárali sa jeho regionálne štruktúry. Ich základom boli miestne a okresné pobočky. Práve pomocou ich delegátův už v dňoch 1. a 2. decembra 1945 usporiadal SSP celoslovenskú pracovnú konferenciu v Bojniciach. Už tu, v roku

15 Tamže, s. 28.

16 Založený bol v apríli 1946, jeho predsedom sa stal Milan Polák. SVOJPOV nebol v politickej orientácii jednotný. V niektorých prípadoch podporil komunistické požiadavky, napríklad bol za popravu prezidenta Tisa. Poprava Tisa vôbec nebola iba komunistická požiadavka; podporovala ju i veľká časť demokratův a iba strach z prehlbenia konfesionálnych averzií v spoločnosti ich prinútil, aby otvorene nepresadzovali jeho smrť. Polák bol určite v 1945 – 1948 presvedčený vnútorne o väčšom nebezpečenstve ľudáctva reprezentovaného Tisom, ako komunistickou totalitou. Celkovo však SVOJPOV počas krízy v jeseni 1947 nepodľahol KSS v takej miere ako SSP, respektíve mu podľahla len časť organizácie.

17 AMSNP, Banská Bystrica, Živá kronika SZPB, s. 3. Koncom roka 1947 mal SSP asi 19-tisíc členův, SPROV asi 8-tisíc, ČSOL približne 19-tisíc a SVOJPOV vyše 30-tisíc. Pozri: FALŤAN, S.: *Z bojův do budovania*, s. 224.

1945, sa prejavila „jednoznačná orientácia na riešenie aktuálnych spoločensko-politických problémov“, teda v duchu línie KSS.¹⁸ Tu SSP vystúpil proti reakcii, za očistu verejného života, armády i NB a vôbec všetkých organizácií od „reakčných“ živlov. Partizáni požadovali tvrdé a rýchle odsúdenie všetkých „kolaborantov“, zradcov, ktorí vraj sedia „na poverenstvach a iných zodpovedných miestach. No nielen to – SSP zaútočil aj na poverenctvo pôdohospodárstva, ktoré bolo v rukách DS, za to, že vraj „sabotuje spravodlivé nároky slovenského ľudu“. Očista sa prezentovala ako pokračovanie údajných demokratických a slobodomyselných snáh partizánstva v SNP.¹⁹

Bojnická rezolúcia podľa marxistických historikov plne vyhovovala „vtedajšej etape revolúcie“, SSP mohol účinne ovplyvňovať partizánskych sympatizantov po slovenských dedinách.²⁰

Konferencia bola tiež stavidlom, ktoré otvorilo prvú veľkú vlnu partizánskych protestov a rezolúcií po celej krajine, vo všetkých okresoch. Požadovali revíziu dovtedy vydaných osvedčení o politickej a národnej spoľahlivosti.

Hlavnou úlohou SSP sa tak – popri organizačnom budovaní a starostlivosti o svojich členov – stala podpora požiadavky na „očistu“. Stránky časopisu *Partizán* sa zaplňovali poukazmi a udaniami – ponajviac anonymnými – na prežívanie bývalých kolaborantov v štátnych a spoločenských štruktúrach. Namiesto oznamovateľov či autorov článku redakcia *Partizána* uviedla napr. „dornkappeláci“ či „liptovskí partizáni“.²¹ Pochopiteľne, v niektorých prípadoch boli poukazy oprávnené, no vyznievali zvláštne v situácii, keď v samotnom SSP bolo množstvo bývalých režimistov, ktorí však boli akosi automaticky pardonovaní svojim príklonom ku KSS.

Ako hodnotí jeden z najvyšších predstaviteľov SSP, generálny tajomník Samo Falťan, zväz mal dôležitú úlohu v politickom boji už v roku 1945. Kto boli „nepriatelia“, takisto jasne definoval: Bola to „buržoázia všetkých odtieňov, nevynímajúc ľudákov a cirkevnú hierarchiu“²²

18 MIŠEJE, F.: *Revolučnou cestou*, s. 131. Nezabudli vzniesť ani požiadavku „doškolení kurzov“ pre partizánov, aby tak mohli zaujať „primerané zamestnania“.

19 ŠOLC, J.: *Cesta slovenských partizánov*, s. 34.

20 Tamže, s. 34. Dodajme, že koncom roka mal SSP už 16 000 členov.

21 Pozri napríklad: *Partizán*, č. 18, 4. 5. 1947, s. 3. Redakciu *Partizána* viedol od roku 1946 Juraj Špitzer.

22 FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania*, s. 32. Podľa neho kňazi pomáhali „... i pri

Týmto predznamenal svoju ďalšiu vyše dvojročnú činnosť – byť politickou slúžkou, či skôr úderkou KSS, keďže to robili z vlastnej iniciatívy. Výhody spolupráce KSS a SSP boli obojstranne prospešné. Partizáni mali, okrem hospodárskych privilégií či výhodnejších zamestnaní, ktoré sa prednostne prideliť odbojárom všeobecne (a nielen v ČSR) v povojnovom režime zaručenú praktickú beztrestnosť. KSS takisto chránila partizánov pred akoukoľvek kritikou za rôzne násilnosti a prechmaty. Ba presadzovala preferenciu partizánov aj v tom, aby boli na vojenské učilištia prijímaní partizáni bez maturít, čím komunisti chceli zvýšiť počet svojich prívržencov v kedysi apolitickej armáde.²³

Po voľbách 1946

Komunistická idea nastolenia mocenského monopolu sa neviaže k povojnovému obdobiu, ale bola v hlavách jej ideológov prítomná od zrodu strany v roku 1921, ba už od roku 1919, keď sa začala formovať revolučná ľavica aj v ČSR, pričom chcela rozšíriť boľševickú revolúciu z Ruska a Maďarska aj na Slovensko. Až do roku 1944 však komunisti nemali reálnu šancu na mocenský zvrät. Ich nástup sa začal až v povstaní, keď sa stali jednou z dvoch vládnuccich strán. Po obsadení územia ČSR Červenou armádou a nastolení nového politického systému sa stali najsilnejšou stranou. Ich hlavným zámerom však bolo čím skôr sa zbaviť aj nútených „buržoáznych“ spojencov.

Útoky voči ich najsilnejšej politickej konkurencii – DS – sa výrazne zostrili hneď po májových voľbách, ktoré boli víťazstvom pre demokratov. DS k víťazstvu veľkou mierou prispela dohoda s katolíckmi – Aprílová dohoda. Za túto si demokrati od KSS vyslúžili obvinenia z „paktovania s ľudákmi“. Komunistom išlo o vyvolanie konfliktu medzi ústrednou vládou a slovenskou reprezentáciou. Na to mali slúžiť umelo vytvorené dôkazy o údajných protištátnych postojoch demokratov. O vytvorenie týchto „dôkazov“ sa mali posta-

vrazení povstalcov, civilov, žien a detí“. Tamže, s. 46.

23 SYRNÝ, M.: Boj KSS a DS o vplyv v slovenskej armáde 1944 – 1948. In: ŠOL-TÉS, P. (zost.): *V tieni červenej hviezdy. Prenikanie soviétizácie do slovenskej (československej) armády v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 2007, s. 22, tenže: Poslanci KSS v povojnovom československom parlamente v rokoch 1945 – 1948. In: *Boľševizmus, komunizmus a radikálni socializmus. Svazek III*. Praha 2004, s. 148 – 149.

rat' bezpečnostné rezorty, ktoré ovládali práve komunisti. Základný cieľ bol jediný – diskreditovať DS.²⁴

Prostredníctvom svojich ministerstiev, silových zložiek, tlačé i naklonených „spoločenských“ organizácií spustili komunisti voči demokratom mimoriadne agresívnu kampaň. Z partizánskych radov začali proti DS plynúť nielen mnohé rezolúcie a verejné odsúdenia, ale partizáni už začiatkom augusta 1946 na demonstrácii v Bratislave požadovali úplné rozpustenie DS ako strany „neštátotvornej“.²⁵ Demokrati, napriek jasnému víťazstvu vo voľbách, sa tak dostali do pozície, že museli defetisticky brániť vlastnú politickú a štátno-bezpečnostnú spoľahlivosť.²⁶

V takejto atmosfére sa začiatkom augusta 1946 (2. – 4.) v bratislavskej Redute konal 1. riadny zjazd SSP. Jeho cieľom bolo nielen vykonať voľbu ústredných orgánov²⁷, ale predovšetkým zorganizovať mohutnú manifestáciu za „očistu verejného života“, pod ktorou si predstavovali predovšetkým odstavenie demokratov. Napred ich však bolo treba očieniť a verejnosti ukázať ako kolaborantov či zradcov. František Mišeje to s odstupom rokov povedal otvorene: „*Skrátka, neustále sme DS odhaľovali pred verejnosťou ako ochrankyňu bývalých aktívnych ľudákov, gardistov, arizátorov a ostatných reakčných živlov.*“²⁸

Koncom roka zosilnela zo strany SSP požiadavka na jej účasť v NF. Tomuto kroku, ktorý by prakticky negoval volebné výsledky legitímne zvolených strán, zatiaľ DS spolu so zvyškom nekomunistov odolala. Partizáni v tom videli „*zneváženie svojej úlohy*“ a „*odstrkovanie od závažného cieľa politickej ... a morálnej obrody novej spoločnosti*“.²⁹

24 VONDRÁŠEK, V.: Kriminalizace Demokratické strany Slovenska v předúnorovém období. In: PERNES, J.-FOITZIK, J. (zost.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Brno 2005, s. 133.

25 MATEJKIN, S.: *Stredné Slovensko a Demokratická strana v rokoch 1945 – 1948*. Banská Bystrica 2001, s. 53.

26 SYRNÝ, M.: *Boj KSS*, s. 24.

27 Predsedom sa stal K. Šmidke, úradujúcim predsedom V. Žingor, 1. podpredsedom M. Polák, 2. podpredsedom F. Hagara, generálnym tajomníkom S. Falt'an, organizačným tajomníkom P. Mesjarik.

28 MIŠEJE, F.: *Revolučnou cestou*, s. 165.

29 Tamže, s. 164 – 165.

Od decembra roka 1946, keď sa začal proces s Dr. Tisom, patrilo medzi kľúčové politické úlohy KSS jeho „úspešné“ zakončenie, čo v praxi značilo jeho popravu a kalkuláciu s následným rozpadom DS. Ako poznamenáva historik František Vnuk, práve Tisov proces mal ukázať, kto je na Slovensku skutočným vládcom – či komunisti alebo demokrati.³⁰ Nielen partizáni, ale vôbec odbojáři sa veľmi agilne zapojili aj do tejto úlohy. Práve oni najhlasnejšie požadovali pre Dr. Tisa smrť. Podľa ÚV SSP bola poprava „*najdôležitejším bodom v boji proti zvyškom fašizmu*“ pretože bol stále symbolom „*oživenej reakcie*“.³¹ Na spoločnom zasadnutí odbojových zväzov v Kremnici 8. apríla 1947 rozhodli, že až do vykonania rozsudku ostanú v stave pohotovosti. Ba mali pripravenú alternatívu, že v prípade, že Tiso nebude odsúdený na smrť, vec „*vezmú do vlastných rúk*“.³² V deň vynesenia rozsudku nad Dr. Tisom – 15. apríla – partizáni dokonca v Bratislave zorganizovali podpornú manifestáciu za rýchle vykonanie trestu smrti.³³ Všetky tendencie, ktorých cieľom bolo presadiť Dr. Tisovi udelenie milosti, označili odbojáři z „koordináčného výboru“ za „*nátlak a teror zo strany ľudáckeho kídla DS*“. Každého demokrata, ktorý sa snažil o milosť, stotožnili s „*ľudáckym protištátnym podzemím*“.³⁴

Nátlak, ktorý vyvíjal SSP s cieľom dosiahnuť popravu Dr. Tisa, partizáni kombinovali s vydieračskou požiadavkou na „očistu“. Len približne týždeň pred popravou, 10. apríla 1947, rozoslal ústredný sekretariát SSP všetkým politickým stranám dotazník so šiestimi otázkami, či skôr požiadavkami. Formulácia viacerých z nich mala totiž nielen demagogický, ale priam výhrazný charakter.³⁵ Napríklad, či je strana ochotná vykonať svoju „očistu od

30 VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. II. diel. Vltava sa vliala do Váhu*. Toronto – Svätý Jur 1994, s. 14.

31 *Partizán*, č. 17, 27. 4. 1947, s. 2.

32 ŠOLC, J.: *Cesta slovenských partizánov*, s. 38.

33 AMSNP Banská Bystrica, Živá kronika SZPB, s. 3, nezaradené. Príležitostne združené do Koordináčného výboru odbojových složík v Bratislave boli SVOJ-POV s predsedom M. Polákom, členom Predsedníctva SNR, SPROV, ČSOL. Rozhodujúci, agresívny tón, však pochopiteľne aj tu udávali predstavitelia SSP.

34 AMSNP Banská Bystrica, nezaradené, list Koordináčného výboru odb. složík Predsedníctvu KSS z 22. 4. 1947, s. 1. Zakončením listu bol ostrý útok na tlačovú tribúnu DS Čas.

35 AMSNP Banská Bystrica, nezaradené, list SSP KSS z 10. 4. 1947. Otázky boli

exponentov fašistických organizácií“ a dokedy; ako si predstavuje spoluprácu s odbojarmi; či je ochotná pribrať do NF zástupcov odbojárrov; či je ochotná rešpektovať zákon č. 255/46³⁶ a potrestať tých, čo ho „sabotujú“ a podobne. Posledná otázka na funkcionárov politickej strany znela, čo sú títo ochotní urobiť vo veci „nápravy osočovania členov odbojových zložiek“.³⁷

Tlačový orgán SSP *Partizán* pokračoval v agresívnej kampani proti DS v júni. Na predné stránky časopisu sa dostali senzačne znejúce titulky – Zrada na pokračovanie.³⁸

V tzv. daxneriáde sa SSP zas veľmi rázne zastával Tisovho sudcu I. Daxnera, ktorého Predsedníctvo SNR odvolalo.³⁹

V celej zväzovej organizácii sa našla len hrstka biblických spravodlivých, ktorí verejne upozornili na porušovanie organizačných stanov zväzu tým, že napriek deklarovanej nadstraníckosti je vo vleku KSS. Bola to skupinka bývalých príslušníkov 2. partizánskej brigády generála M. R. Štefánika na čele s Viliamom Žingorom, vtedy podpredsedom SSP. Žingor koncom februára odstúpil z funkcie v SSP a v marci 1947 spolu s niektorými ďalšími bývalými spolubojovníkmi zverejnili výzvu za návrat k nadstraníckosti.⁴⁰ Potom, čo na-

však publikované aj v *Partizánovi*, č. 15, 13. 4. 1947, s. 3.

- 36 Zákon č. 255/1946 Zb. z 19. 12. 1946 definoval odbojára a týmto pririekol značné výhody spoločenského či materiálneho charakteru. Odbojári mali napríklad zvýšenú penziu, z práce mohli byť prepustení len po schválení ONV, prednostne dostávali zamestnanie, byty, ich deti boli prednostne prijímané na školy či iné výhody. Osvedčenia o odboji boli navyše dedičné. Zákon č. 255 je jedným z najdlhšie platných zákonov v našej krajine. SCHMIDT, T.: Vznik odbojových organizácií v povojnovom Československu v rokoch 1945 – 1948. In: *Pol storočie boja proti fašizmu. Zborník dokumentov z konferencie k 50. výročiu 1. zjazdu SZPB konanej dňa 19. apríla 2007 v Bratislave. Bojovník*, č. 11, 17. 5. 2007, príloha, s. 3, tiež: ŠVANDA, P.: Realizácia zákona č. 255/1946 Zb. v podmienkach Slovenska. Tamže, s. 13.
- 37 Tamže.
- 38 Napríklad *Partizán*, č. 24, 15. 6. 1947, s. 1.
- 39 Predsedníctvu vlády dochádzali desiatky telegramov, ktoré vyjadrovali podporu rozhodnutiu vlády z 3. júna 1947 ponechať I. Daxnera vo funkcii predsedu Národného súdu. Najviac telegramov prišlo práve z odbojových organizácií, predovšetkým SSP. Národný archív Praha, f. 100/24, sv. 64, a. j. 953.
- 40 SSP si má všimáť verejný i stranický život, no „za nijakú cenu nesmie stáť pod jeho vplyvom“, písal Žingor v reakcii na spolitizovanie zväzu. Ten, naopak, navrhlo zamerať sa na kultúrno-propagačnú činnosť a hospodársku zložku (sta-

razili na bariéru odmietnutia, rozhodol sa Žingor koncom júna 1947 vystúpiť aj z KSS. Príklad hŕstky turčianskych odbojárov však nikto viac nenasledoval. Opačne, po odchode vnútornej opozície mohol zväz ešte tesnejšie „priľnúť“ ku KSS.

Jar i leto 1947 sa niesli v znamení katastrofálneho sucha, aké na poľnohospodárskom Slovensku sotvaktó pamätal. Zhoršujúca sa ekonomicko-sociálna situácia, najmä zásobovanie, nahrávali len boľševickému populizmu. Po odmietnutí Marshalovho plánu hospodárskej pomoci v júli 1947 sa čs. vláda obrátila jednosmerne k ZSSR. Dodávky obilia z tejto krajiny (pochopiteľne, nie zdarma) prezentovala komunistická a partizánska propaganda priam ako poslednú spásu, ako nezištný krok Stalina, ktorý nás politicky nesmierne zaväzuje. Partizán doslova písal: *„Toto vzácne porozumenie našej kritickej zásobovacej situácie zo strany generalissima Stalina je podnetom, aby sme zahriakli každý pokus namierený proti SSSR a priľnuli ešte väčšou láskou k najväčšiemu bratovi Slovanstva a ochrancovi slobody a pokroku všetkých mierumilovných národov.“*⁴¹

Vyostrenú situáciu hodlali komunisti využiť na ďalší masívny útok voči „buržoáznym“ protivníkom. V č. 33 Partizána (17. augusta) generálny tajomník SSP S. Falťan zavelil do útoku. Požiadavky SSP vyhlásil za politickú maximu: *„Ustupovať ďalej nebudeme. Budeme brať na zodpovednosť tých, ktoré nepočujú naše požiadavky a nevidia nebezpečné štátne živly“*.

Postup voči bývalým „buržoáznym spojencom“ zo SNP mali komunisti detailne rozpracovaný. DS bola obviňovaná z najťažších zločinov – protištátnych úkladov.

Jesenná kríza 1947

S prípravou ofenzívy voči DS začali komunisti už na jar 1947, s intenzívnou pomocou ŠtB, ktorá zhromažďovala kompromitujúce materiály proti funkcionárskym špičkám demokratov. V máji 1947 povereník vnútra M. Ferjenčík zverejnil „informáciu“ o pôsobení viacerých protištátnych a diverzných skupín v krajine. Odhaleniu „protištátneho sprisahania“ prechádzali akcie par-

roslivosť o členov). ŽINGOR, V.: *Organizujeme druhé povstanie*. Turčiansky Sv. Martin 1947, s. 6 – 7. Tiež FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania*, s. 97.

41 *Partizán*, č. 49, 7. 12. 1947, s. 1.

tizánov. V júni už časopis SSP Partizán na titulných stranách doslova chrliel nielen poplašné titulky „o zrade“ a zradcoch, ale celé články na pokračovanie. Čitatelia boli oboznamovaní s odhaleniami, že vraj zradcovia národa ľudáci sa nevzdali svojej fašistickej politiky, ale naopak, dohovorili sa na zákernom pláne: časť ostane v emigrácii a časť bude prenikať do štátnych štruktúr ľudovodemokratickej ČSR. Ich cieľ je jasný – vyvolať rozvrat „oslobodeného“ Slovenska a novú svetovú vojnu. „*Domáca reakcia stavia svoje plány na svetovej vojne*“, pokúšajú sa stavať svoju existenciu na „*novom krviprelievaní medzi národmi*“, snaží sa tiež vyvolať občiansku vojnu, písal na titulných stránkach Samo Falťan. To všetko je vraj dôsledok nedokončenej očisty spoločnosti. Obvinenia z príprav vojnového podpaľáčstva boli azda najťažšími, aké sa dali čo i len vymyslieť, no nebolo ťažké si domyslieť, že pod onou domácou reakciou sú mienení najmä funkcionári DS.⁴² Ak sa demokrati pokúsili voči podobným výpadom brániť, respektíve poukázali na prítomnosť bývalých gardistov v SSP, partizáni to automaticky označili za útok, osočovanie, zastrášovanie či znevažovanie odbojárov a odboja.⁴³

Celoslovenská konferencia SSP v dňoch 18. – 19. augusta 1947 prišla s požiadavkami vo forme ultimáta; do 20. septembra majú odstúpiť „kompromitované“ osoby. Partizáni predložili aj ich zoznam – bolo tu i niekoľko mien, ktoré onedlho postúpili až na listinu „protištátnych sprisahancov“. K tomu žiadali aj vyzbrojenie partizánov na boj proti banderovcom. Požiadavky partizáni predložili Predsedníctvu SNR i Zboru povereníkov.⁴⁴

Svojím ráznym vstupom tak partizáni značne prispeli k eskalácii politického napätia. V časopise Partizán 17. augusta 1947 vydal Samo Falťan bombastický úvodník s názvom Ďalej ustupovať nebudeme, pričom prebiehajúci politický zápas na pôde NF označil za boj „dvoch svetov“ – fašistického (DS) a demokratického (KSS). V období krátkych štyroch dní vydal SSP až štyri mimoriadne čísla zväzového periodika, všetky s palcovými titulkami. Do vy-

42 Napríklad *Partizán*, č. 23, 8. 6. 1947, s. 1, tiež č. 24, 15. 6. 1947, s. 1.

43 Napríklad *Partizán*, č. 29, 20. 7. 1947, s. 5.

44 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 193.

pätej atmosféry vnášali partizáni aj ďalšie požiadavky sociálno-ekonomického charakteru, najmä o pokračovanie a prehĺbenie pozemkovej reformy.⁴⁵

Ešte pred uplynutím termínu ultimáta SSP – 20. septembra – komunisti situáciu vyostrieli. Minister vnútra V. Nosek oznámil 16. septembra 1947 odhalenie tzv. žilinskej skupiny, a napokon 30. septembra podal správu o odhalení bratislavskej skupiny SAV⁴⁶. K prvotným skupinám ŠtB pridávala ďalšie, čím sa mal, po masívnej medializácii, vytvoriť dojem širokokoncipovaného sprisahania proti republike. Jeho podstatou však malo byť prepojenie ľudáckej emigrácie, domácich podzemných skupín s vedením DS, čím sa mala docieľiť jej absolútna diskreditácia. Aprílovú dohodu komunistická propaganda prirovnávala k Žilinskej z roku 1938, objavené „protištátne sprisahanie“ k 14. marcu 1939. „...výpady proti DS nadobudli podobu trestnej expedície, veci politické sa stali policajnými“, hodnotí historik Michal Barnovský.⁴⁷

V tzv. protištátnom sprisahaní sa hlavná pozornosť zameriavala na dvoch generálnych tajomníkov DS, Miloša Bugára a Jozefa Kempného, tiež poslanca Jozefa Staška. Títo boli na muške komunistickej kampane už od volieb v máji 1946. Strana, ktorá bola ešte pár mesiacov predtým v SNP spojencom KSS, bola zrazu spájaná s ľudáckou emigráciou, predovšetkým s F. Ďurčanským. Významné miesto v tejto lživjej kampani zohrával práve časopis *Partizán*.⁴⁸

Ako píše Jozef Jablonický, už po májových voľbách 1946 bol pre komunistov Ján Ursíny nielen bývalým spojencom, ale priamo „triednym nepriateľom“. On i okruh jeho spolupracovníkov bol policajne sledovaný komunistickými štruktúrami ministerstva vnútra.⁴⁹

V septembri 1947 vedenie KSČ i KSS dospelo k názoru, že nastal vhodný čas na vyvolanie vládnej krízy. K dlhodobo očierňovaným tajomníkom DS Kempnému a Bugárovi sa pridala ďalšia aféra – „odhalený komplot“ funkcionárov DS – prípad Obuch a spol. Z faktu, že úradník tlačového oddelenia

45 Karol Bacílek označil boj o pôdu za „pokračovanie povstania“. *Partizán*, č. 34 – 35, 29. 8. 1947, s. 6.

46 Slovenský akčný výbor, jedna z odbojových skupín ľudáckej emigrácie na čele s F. Ďurčanským.

47 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 194 – 195, 196.

48 Tamže, s. 197.

49 JABLONICKÝ, J.: Kriminalizovanie DS – prípad Obuch a spol. In: *Podoby násilia*. Bratislava 2000, s. 76.

kabinetu podpredsedu pražskej vlády J. Ursínyho Otto Obuch bol v styku s F. Ďurčanským (hoci bez Ursínyho vedomia), vyrobila ŠtB úžasnú diskreditačnú aféru. Naplno vypukla 24. – 25. septembra 1947.⁵⁰ Styky jednotlivca, respektíve malej skupiny Slovákov ŠtB nafúkla do neuveriteľných rozmerov. Do „protištátnej“ siete sa dostali ľudia, ktorí o takejto forme činnosti nemali ani potuchy. Postupne bezpečnosť zatkla na Slovensku až 600 osôb. Vysvitilo, že hlavným terčom útokov boli nielen jednotlivci, ale politický katolicizmus ako taký.⁵¹

„Odhalením“ si svoju hlavnú rolu splnili bezpečnostné zložky. Nastúpiť mali spriaznené spoločenské organizácie, partizáni a odbory. Tie mali ďalej pokračovať v mediálnej a spoločenskej kriminalizácii demokratov, vyvíjať tlak na „očistu“.

20. septembra 1947 povolal ÚV KSS do Bratislavy (kino Hviezda) celo-slovenskú konferenciu odbojových zväzov, ktorá sa začala nasledujúci deň. Bolo to len šesť dní po senzačnom „odhalení“ protištátneho sprisahania na Slovensku zverejneného ministerstvom vnútra. Tu bez okolkov prijali ďalšiu stranickú výzvu – požiadavku za urýchlenú „očistu“ verejného života od údajne nespoľahlivých, skompromitovaných ľudáckych elementov. Podľa vopred vypracovaného scenára KSS mali spoločenské organizácie na čele so SSP organizovať „hnev ľudu“. Nielen s cieľom paralyzácie volebných výsledkov DS, ale aj celkovej zmeny politickej štruktúry na Slovensku.

Samo Falťan, generálny tajomník SSP, predložil 20. septembra verejné požiadavky formou politického vydierania: zástupcovia NF majú do 24 hodín rokovať o požiadavke SSP na členstvo v NF, lebo inak 800 delegátov zo zasadnutia OO SSP v Bratislave ostane v hlavnom meste a svoje si vynútiť inak.⁵² Partizáni predložili zoznam až takmer 350 osôb, ktoré mali pre údajnú kolaborantskú minulosť respektíve pre „sabotáž“ ľudovodemokratického zriadenia odísť zo svojich funkcií, najmä z Povereníctva vnútra a informácií.

SSP vyzýval demokratov nielen na „očistu“, ale aj na odstúpenie od Aprílovej dohody, ktorá bola podľa partizánov „paktom s ľudákmi“, čiže „fašiz-

50 Tamže, s. 83 – 85.

51 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 222.

52 *Partizán*, č. 39, 20. 9. 1947, s. 1 (mimoriadne vydanie). Tiež LETZ, R.: *Partizáni*, s. 53.

mom“. Ba celá činnosť demokratov bola „sprisahaním proti ČSR“. ⁵³ Partizáni si – podľa vzoru KSS – vykonštruovali aj súvislú niť protištátnej činnosti demokratov – od Žilinskej dohody po sprisahanie. Partizáni a odbojármi odmietli špeciálne aj tú časť Aprílvej dohody, v ktorej sa vpravilo o prerozdelení hospodárskych pozícií podľa konfesijného princípu, podľa ktorého sú „príslušníci niektorého náboženstva favorizovaní. Takýto rozdiel nesmie sa robiť, ale v prvom rade sa musí dať prednosť účastníkom odboja“. ⁵⁴

Rástol tlak na vstup SSP do Národného frontu. Ústredie zväzu adresovalo svojim okresným odbočkám výzvy na urýchlené zasielanie zoznamov kolaborantov vo svojich okresoch. ⁵⁵ Odbočky mali požadovať odstránenie minimálne 2 – 3 „exponentov ľudáctva“ vo svojom okrese.

Aj DS dostala od bojovníkov termín – do 20. septembra odstrániť kompromitované živly.

Zbor povereníkov nakoniec požiadavku odbojových zväzov na odvolanie vyšších štátnych úradníkov prerokoval 21. septembra.

Očistu ako hlavné heslo razil SSP aj v ďalších mesiacoch. Najprv v tlači, čo znamenalo v praktickom živote predovšetkým rozmach najrôznejších hanlivých udaní na všetkých úrovniach štátnej správy. ⁵⁶

Od augusta do novembra vyšlo aj viacero mimoriadnych čísel Partizána. Tlak a obvinenia sa obracali voči DS, ktorú mali ukázať ako skompromitovanú, prepojenú s bývalým režimom. Svoju činnosť označovali ako „pokračovanie boja za slobodu a demokraciu v SNP“, kým DS obviňovali zo zrady povstaleckých ideálov.

53 *Partizán*, č. 40, 3. 10. 1947, s. 3.

54 FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania*, s. 125. Povereník obchodu a priemyslu Dr. Ján Púll si na istom mieste sťažoval, že partizáni žiadajú takmer výlučne výnosné „trafiky“ ako textil a hostinstvá. *Partizán*, č. 2, 12. 1. 1947, s. 1.

55 *Partizán*, č. 37, 12. 9. 1947, s. 1.

56 Udania sa zhromažďovali najmä na komunistami ovládanom Povereníctve vnútra. Namierené boli voči nekomunistom, ktorí boli obviňovaní z najrôznejších prechmatov v minulosti. „Horlivý člen HG“, „exponoval sa za fašizmus“, „udával gestapu“, „dnes vychvaľuje bývalý Tisov štát“, „zarytý nepriateľ ČSR“, „sobotuje žiadosti odbojárov“ a podobne. Išlo o celú lavínu nepodložených obvinení aj voči úplne bezvýznamným funkcionárom, ako boli referenti a úradníci MNV. Slovenský národný archív, fond Povereníctvo spravodlivosti, inv. č. 13, šk. 11. Za poskytnutie ďakujem M. Syrnému.

Postup a taktika komunistov boli jasné: ich bezpečnosť vyprodukovala správy o údajných prípravách protištátneho sprisahania, do ktorého mali byť zapletené špičky DS. Hrôzostrašné odhalenia mali vybudíť aktivitu za verejnú očistu. KSS sa orientovala na masové akcie, prejavy nespokojnosti založené na navonok dôveryhodnej ideji demokracie, antifašizmu, proti „rozvratným“ silám.⁵⁷

Cieľ antidemokratickej kampane vedenie KSS sformulovalo 11. októbra 1947 celkom jednoznačne – malo ísť o zmenu celej politickej štruktúry, predovšetkým ZP a ďalších inštitúcií štátnej moci. V postupe sa uvažovalo aj s vylúčením DS z vlády, prípadne s jej rozpustením.⁵⁸

V dňoch 16. – 17. novembra 1947 sa v Žiline konala celoslovenská konferencia odbojových organizácií. Jej výsledkom bola najmä rezolúcia, v ktorej sa SSP znova označil za „strážcu výdobytkov národnej a demokratickej revolúcie“. Okrem hospodárskych či politických požiadaviek, a samozrejme, kritiky, požadoval potrestať „nactiutľhačov“ a tiež – funkcie. Na rozhodujúce miesta na povereníctvach mali byť postavení „výlučne účastníci národnooslobodzovacieho boja“.⁵⁹ Doslov zo žilinskej rezolúcie zakončila veta: „Náš boj proti fašizmu a proti rozličnej forme jeho prejavu trvá a bude trvať až do úplného zlikvidovania jeho zvyškov.“⁶⁰

Protibanderovská psychóza

Do horúcej atmosféry leta 1947 veľmi vhodne zapadli prechody posledných banderovcov cez územie Slovenska.⁶¹ Zvyšky zdecimovaných oddielov

57 PLEVZA, V. a kol.: *Prehľad dejín KSČ na Slovensku*, s. 371.

58 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 211.

59 MIŠEJE, F.: *Revolučnou cestou*, s. 170 – 172.

60 Tamže, s. 174.

61 Banderovci uskutočnili na území Slovenska dva veľké propagandistické prieniky, tzv. rejdy. Prvý sa konal v období august – september 1945, druhý v apríli 1946. Po tomto období na územie krajiny vstupovali len poľským a sovietskym terorom zdecimované skupinky banderovcov snažiac sa dostať na Západ. Hrôzostrašné správy o násilnej či dokonca teroristickej činnosti banderovcov v našej krajine, ako to desaťročia šírila komunistická propaganda, výskum nepotvrdil. Skôr naopak, pri oboch rejdoch sa Ukrajinci správali pomerne disciplinované a voči obyvateľstvu Slovenska prevažne slušne. ŠMIGEL, M.: *Banderovci na Slovensku*, s. 147.

ukrajinských bojovníkov za politickú samostatnosť unikali pred sovietskym a poľským terorom. V júni až auguste sa snažili o čo najtichší a najrýchlejší prechod územím Slovenska. Nič viac, nič menej.⁶² Partizáni a KSS však z tejto udalosti spravili politickú kauzu kolosálnych rozmerov. Podľa vzoru boľševickej propagandy príslušníkov UPA⁶³ kriminalizovali, prezentovali ako skompromitovaných fašistov, kolaborantov, ba pozostatky SS-jednotiek, ktorým velí „bývalý generál SS“.⁶⁴ Hoci šlo o propagandistické nezmysly, v danej chvíli takého panické správy mohli účinne zapôsobiť na verejnú mienku dezorientovaného obyvateľstva.

No neostalo len v rovine propagandy. Prechod týchto rozbitých skupín bol dobrou zámenkou na vytvorenie vojnovej psychózy, čo nahrávalo komunistickej politike. KSS a podľa jej vzoru aj partizáni zneužívali banderovskú otázku na diskreditáciu Demokratickej strany. Poukazovali (neoprávnené) na údajnú podporu či sympatie demokratov k ideám UPA, nafukovali reálne nebezpečenstvo banderovcov, kritizovali údajnú nečinnosť armády a podobne. Z banderovcov robili otvorené ohrozenie republiky. Ba čo viac, komunisti pravdepodobne vytvárali aj vlastné pseudobanderovské skupiny, aby toto „ohrozenie“ ešte zvýšili.⁶⁵ Proti niekoľkým desiatkam⁶⁶ utekajúcich banderovcov bolo pod velením generála J. Noska nasadených až 7 000 ozbrojených vojakov či žandárov. Vo vybičovanej psychóze sa mohol plne uplatniť aj fanatizmus partizánov. Celoslovenská konferencia delegátov OO SSP (18. – 20. augusta) sa rozhodla vyhlásiť pohotovosť všetkých partizánov v krajine. Na výzvu partizánskeho vedenia sa do boja proti banderovcom rozhodlo zapojiť až 6 000 partizánov. Na základe vládneho uznesenia zo 16. septembra 1947 sa malo 3 600 bývalých partizánov respektíve príslušníkov SVOJPOV-u zúčastniť mesačného vojenského cvičenia, čo znamenalo ich ozbrojenie.⁶⁷ V par-

62 Tamže, s. 176 – 177.

63 Ukrajinská povstalecká armáda.

64 *Partizán*, č. 46 (mimoriadne vyd.), 16. 11. 1947, s. 1.

65 SYRNÝ, M.: „Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945 – 1947. In: *Acta historica neosoliensia*, 2005, č. 8, s. 160.

66 Do približne polovice augusta išlo o rádovo niekoľko stoviek príslušníkov UPA, potom len o desiatky.

67 SYRNÝ, M.: „*Banderovci*“, s. 161. Po formálnej stránke sa povolávanie partizánov dialo nasledovne: Hlavný štáb čs. armády povolil, aby boli partizáni povo-

tizánskej tlači sa znovu objavovali titulky typu „druhýkrát do hôr“, čo malo vytvoriť zdanie kontinuity s antinacistickým bojom v SNP.⁶⁸

Ako však hodnotí súčasná historická veda, napriek hlasitým deklaráciám a propagandistickej clone nebol prínos partizánov do boja veľký. Skôr naopak, do radov vojska vnášali chaos, odmietali sa podriaďovať vojenskému veleniu a mali sklon k opilstvu či výtržnostiam.⁶⁹

V rovine politickej však vydieranie SSP a samotné vyzbrojenie partizánov svoj účel splnilo. Ako totiž uvádza historik Marek Syrný, ozbrojení partizáni okrem jednoznačnej verejnej preferencii stanovísk KSS vyvolávali veľmi účinný tlak aj na vedenie DS počas krízy.

Cieľom KSS bola, ako je známe, zmena politickej štruktúry na Slovensku. Prekážal im predovšetkým Zbor povereníkov s prevahou demokratov. Táto mala byť eliminovaná. Demokrati sa nakoniec aj pod tlakom vydierania ozbrojených partizánov rozhodli neísť smerom vyhrocovania konfrontácie a ustúpiť. Výsledkom kapitulácie bola strata demokratickej väčšiny v ZP.⁷⁰

Neúspechom pôvodných predstáv KSS bolo akurát to, že v Národnom fronte nezískali členstvo aj „spoločenské organizácie“ (SSP a odbory), pomocou ktorých si KSS sľubovala prevalcovanie demokratov.

Zbrane v rukách partizánov boli konečne výborným prostriedkom na vynútenie si politických požiadaviek aj na lokálnej úrovni. V niektorých mesiacoch sa partizáni nedali odzbrojiť, kým neodstúpili údajne skompromitované osoby. Súčasne bolo ozbrojenie aj výborným psychologicko-mocenským ťahom proti politickým oponentom a smerom k verejnosti vôbec. Mal navodiť dojem, že národno-demokratická revolúcia vôbec nie je skončená, naopak, je silne ohrozovaná „fašistickými živlami“ – prostredníctvom Demokratickej strany, ktorá „zradila“ ideály SNP.

lávani na výnimočné vojenské cvičenie a to na 28 dní, v dvoch turnusoch: od 22. 9. do 18. 10 a potom od 13. 10. do 8. 11. 1947. VONDRÁŠEK, V.: *Kriminalizace Demokratické strany*, s. 137; FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania*, s. 118.

68 *Partizán*, č. 46 (mimoriadne vyd.), 16. 11. 1947, s. 1.

69 ŠMIGEL, M.: *Banderovci*, s. 189.

70 SYRNÝ, M.: „*Banderovci*“, s. 161.

Medzi partizánmi a bezpečnostnými orgánmi bola neraz veľmi úzka spolupráca, i pokiaľ ide o udávanie „protištátnych“ výrokov alebo takejto činnosti stúpcov či funkcionárov DS.⁷¹

Zväz a jeho úloha vo februárovom prevrate

Jesenná kríza, hoci nedopadla úplne podľa predstáv KSS a neprerástla do úplného prevzatia moci, pripravila týmto výhodnú pôdu na rozhodujúce mocenské stretnutie. Demokrati sa museli zriecť Apríllovej dohody, vykonať nútené personálne zmeny, utrpeli silný mocenský i psychologický otras. Demokrati tak ostali silne oslabení, no predsa len poslední silní protivníci komunistov na Slovensku.⁷² Na prelome rokov 1947/1948, po „vyriešení“ jesennej krízy kampaň zo strany SSP načas utíchla. Z predných strán Partizána načas zmizli senzačné titulky „odhaľujúce“ zradu toho-ktorého funkcionára DS. Po tomto krátkom „zadýchnutí“ sa však partizáni znova aktivizovali počas februárovej krízy.

Už 19. februára 1948 v predvečer demisie nekomunistických ministrov, vyzval Ústredný výbor SSP všetkých svojich členov na pohotovosť.

Dňa 20. februára, krátko po oznámení o podaní demisie demokratických členov vlády (čo *Partizán* označil za „puč proti štátnemu zriadeniu“) rozhodlo Predsedníctvo SSP, že neostane len pri verbálnej podpore. Jednotlivé odbočky v regiónoch vyzvalo, aby sa „ostro postavili proti reakčným pučistickým živlom“.⁷³ Na stránkach Partizána sa 20. februára objavila výzva, aby bol pracujúci ľud v pohotovosti, aby sa „vyhol kapitalistickým osídľam“.⁷⁴

71 Viacero takýchto udaní sa nachádza aj v Archíve ÚPN. Okresná odbočka (OO) v Prievidzi hlásila 6. 5. na odbor „Z“ Povereníctva vnútra o prejave Dr. Bugára v Zbehoch. Fond Krajská správa (KS) ZNB, Správa ŠtB Bratislava, S-280/124, na toho istého hlásila tiež OO SSP v Prešove dňa 1. 10. 1947 (tamže). Ústredie SSP hlásilo na VII. odbor PV 17. 1. 1948, že istý J. Bachratý má doma „protištátné letáky a časopisy, fotografie“, (f. KS ZNB, správa ŠtB Bratislava, S-280/II) a i.

72 PEŠEK, J.: Februárový prevrat 1948 na Slovensku. In: *Soudobé dejiny*, 2-3/1998, s. 266, s. 269.

73 ŠKURLO, I.: *Február a ľudové milície*. Bratislava 1968, s. 103.

74 *Partizán*, č. 8, 20. 2. 1948, s. 3.

Neostalo však len pri verbálnej podpore

Mocenský zvrat na Slovensku, ako je známe, dosiahli komunisti o tri dni skôr ako v západnej časti štátu. Bolo to tak zásluhou kroku predsedu ZP Dr. Husáka, ktorý 21. februára jednoducho vylúčil všetkých členov DS zo Zboru poverenikov, a to na základe demisie členov vlády za DS v ústrednej vláde deň predtým. Bez ohľadu na to, že šlo o protizákonný, násilný krok, jeho praktické vykonanie to nijako neohrozilo. V ten istý deň, 21. februára, rozhodol ÚV KSS o ozbrojení partizánov i robotníkov v závodoch.

Partizánski predáci postupujúci v úzkom konsenze s ÚV KSS však nechceli nechať nič na náhodu. Vydali rozkaz aj svojim okresným odbočkám najmä na západnom Slovensku, aby postupovali podobne a svoje sily presúvali do hlavného mesta.

Pri ústrednom výbore SSP bol v pondelok 23. februára 1948 (podľa iných údajov však už 20. februára), vytvorený *hlavný partizánsky štáb*, ako v čase vojny. Na jeho čelo sa postavil generálny tajomník zväzu S. Falt'an. Ďalšími členmi boli František Hagara, Vladimír Žemla, Štefan Drocár, Juraj Špitzer a František Mišeje.⁷⁵ V jednotlivých krajoch vznikali krajské štáby. V tomto prípade išlo jednoznačne o nelegálny krok. Podobne ako utváranie akčných výborov (AV), ktoré sa začali formovať na Gottwaldov príkaz 22. februára.⁷⁶

75 FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania*, s. 191; MIŠEJE, F.: *Revolučnou cestou*, s. 205. Mišeje však posúva vznik tohto štábu už na 20. 2., nazýva ho ako Veliiteľstvo pomocných partizánskych oddielov (s. 191). Príčina tohto rozdielneho datovania nie je známa. Možno tiež pripomenúť, že významnú funkciu v prípravách násilného komunistického prevratu zohrával aj vojenský prokurátor Anton Rašla. Od septembra 1947 bol predsedom OO SSP v Bratislave. Dňa 23. 2. 1948 bol vymenovaný (spolu s K. Šmidkem, S. Falt'anom, T. Balážom a F. Lipkom) do organizačnej komisie ÚV KSS. (ŠKURLO, I.: *Február a ľudové milície*, s. 88). V predošlom zápase SSP o komunistický prevrat, v čase kampane proti DS, stál Rašla jednoznačne na strane oficiálneho vedenia SSP. Túto líniu podporil aj v rozhovore pre Bojovník v článku „Nekompromisnosť znamená nadstraničnosť“ (č. 9, 2. 3. 1947, s. 2). Vo februári 1948 bol dokonca predsedom mestského akčného výboru v Bratislave.

76 FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania*, s. 191. Ozbrojenie a zapojenie partizánov do mocenského prevratu bolo legalizované až dodatočne, a to výnosom MV z 24. 2. 1948. Partizáni sa mali pričleňovať k pomocnej službe ZNB, označovali sa červenou páskou na ľavom ramene a čiernym nápisom „Výpomocný člen SNB“. LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 127.

Celá činnosť bola dôkladne koordinovaná a definitívne ukázala deklarovanú „apolitickosť“ Zväzu. Partizáni postupovali v spolupráci so SNB, odborními ŠtB i závodnými milíciami, ktoré boli takisto pod taktovkou KSS.

Hneď v pondelok 23. februára 1948 partizánsky štáb nariadil mobilizáciu bývalých partizánov na území Bratislavy do pomocnej strážnej služby NB. I tento, hoci protizákonný krok, sa promptne realizoval, pričom už večer tohto dňa mali vyše 200 ľudí. Veliteľom tejto strážnej jednotky bol bývalý partizán Viktor Žid, neskôr kpt. Štefan Ifner.⁷⁷ „Najskúsenejší“ z partizánov pomáhali súčasne organizovať Ľudové milície. V ten istý deň obsadila 40-členná partizánska jednotka pod vedením Juraja Špitcera budovu ústredného sekretariátu DS, pričom vykradla stranícku dokumentáciu.⁷⁸ Sekretariáty DS boli obsadené a vyrabované aj v iných mestách, v niektorých prípadoch si partizáni osvojili „bezpečnostnú“ rolu do takej miery, že zatýkali aj tajomníkov miestnych DS.⁷⁹

Dňa 24. februára skoro ráno dostalo 38 okresných odbočiek SSP rozkaz vytvoriť strážne oddiely partizánov v sile aspoň 1 – 2 vyzbrojených čiat. Zbrane mali získať buď z vojenských posádok, alebo ZNB. Už v ten deň popoludní z niekoľkých desiatok slovenských miest hlásili splnenie rozkazu; ba na viacerých miestach ho aj iniciatívne prekročili – namiesto požadovaných čiat vytvorili vo viacerých mestách aj roty.⁸⁰ Dobrovoľníkov bolo toľko, že im chýbali zbrane; najväčšie oddiely mali mestá Zvolen – 346, Brezno – 260, Prievidza – 250, Trenčín – 220. V niektorých mestách boli takí aktívni, že ani nepožadovali autá, ale do Bratislavy sa hrnuli vlastnými prostriedkami.⁸¹

Partizánske pohotovostné oddiely pomáhali všade tvoriť AV NF, zasahovali proti „reakcionárom“ v národných výboroch, hospodárskych inštitúciách a inde. Vôbec, už svojou existenciou „poskytovali záruku nerušeného usku-točňovania revolučných opatrení v mestách a obciach“.⁸²

77 FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania*, s. 191.

78 PEŠEK, J.: *Februárový prevrat*, s. 271.

79 FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania*, s. 193.

80 ŠKURLO, I.: *Február a ľudové milície*, s. 105.

81 MIŠEJE, F.: *Revolučnou cestou*, s. 210 – 211. K 29. 2. 1948 bolo zmobilizovaných celkovo 3 836 partizánov; z toho bolo 1 624 ozbrojených. (s. 221).

82 Tamže, s. 210.

Dňa 25. februára vydal hlavný partizánsky štáb rozkaz okresným odbočkám, aby vytvárali pomocné pohotovostné partizánske jednotky. Rozkaz podobne iniciatívne plnili viaceré mestá (Kysucké Nové Mesto, Levice, N. Zámky, Prešov, Rožňava, Topoľčany, Sabinov a i.⁸³ Celkovo bolo 25. februára nastúpených v pohotovosti 3 698 partizánov, ďalší boli pripravení nastúpiť v najbližších hodinách.

Zvlášť aktívni boli proboľševickí partizáni v bývalých povstaleckých mestách stredného Slovenska. Napríklad v Brezne, kde miestna partizánska rota dostala zbrane od veliteľa tamojšej posádky, podobne v Liptovskom Mikuláši či Kysuckom Novom Meste; tu strážili úrady, mosty, hliadkovali v uliciach.⁸⁴ Vo Zvolene začali partizáni konať takisto 21. februára; keď sa nemohli dostať ku zbraniam pre striktný zákaz veliteľa miestnej posádky plk. Štefana Želinského, začali ich vynášať potajme a bez vedomia veliteľa zásluhou špkt. Jána Gregorčoka – komunistu a predsedu Okresnej odbočky SSP. Konali podľa presných intencií VII. odboru Povereníctva vnútra, ktoré partizánske oddiely pridelovalo buď ako samostatné pomocné oddiely k NB, alebo ich posielalo predovšetkým do tých obcí, kde mala silné pozície DS. Členovia oddielov strážili dôležité budovy a hliadkovali po uliciach aj v meste. Angažovali sa pri likvidácii okresného sekretariátu DS.⁸⁵ Nezaháľali ani odbojári v Turci. Miestne odbočky SSP v Turčianskom Svätom Martine veľmi rázne „skoncovali s rozvratníkmi a rozbíjačmi republiky“, rázne zasiahli do politickej situácie, takže už 21. februára bol celý Turiec v „dobrých rukách odbojárov“.⁸⁶

Dňa 26. februára Samo Falt'an oznámil pobočkám SSP, že nariadením MV a po dohode s HVNB boli partizánske oddiely pričlenené ako samostatné pomocné oddiely SNB. Do týchto oddielov mali byť priberaní „iba politicky uve-

83 ŠKURLO, I.: *Február a ľudové milície*, s. 106.

84 MATEJKIN, S.: Základné problémy spoločensko-politického vývoja na strednom Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: *Acta historica neosoliensia*, III, 2000, s. 35.

85 Správa o činnosti OO ZSSP vo Zvolene počas februárového víťazstva pracujúceho ľudu roku 1948. In: VARTÍKOVÁ, M.: *Strážime socializmus*. Bratislava 1973, s. 182 – 183, s. 189. Práve aktivitu komunistických armádnych dôstojníkov v Zvolene vyzdvihuje aj kniha *Únor a československé ozbrojené sily*. Praha 1973, s. 163.

86 *Partizán*, č. 12, 19. 3. 1948, s. 5.

domelí partizáni, poľahne členovia KSS – hoci neodbojnici“. Malo to byť okrem iného aj preto, že „v našich radoch mimo ešte ľudí pochybného charakteru sú i alkoholicy, výtržníci a ľudia, ktorí sa nevedia podriaadiť disciplíne“.⁸⁷ Situačné hlásenia mali partizáni každých 24 hodín zasielať miestnej odbočke ŠtB.⁸⁸ Dňa 26. februára bolo v hlavnom meste vyzbrojených už 365 partizánov.⁸⁹

Pri likvidácii pozícií demokratov postupoval SSP v úzkej súčinnosti aj s komunistickou Štátnou bezpečnosťou. Dňa 28. februára vyzval Hlavný štáb SSP všetky svoje odbočky, aby sa „postarali o odstránenie všetkých príslušníkov DS z Akčných výborov NF, ktorí sa v minulosti kompromitovali“ a tiež aj tých, ktorí sú „nepriateľmi odbojárov“.⁹⁰

Nástup partizánov do boja proti „domácej reakcii“ bol skutočne obdivuhodný. Môžeme predpokladať, že ak by podobné bojové rozhodnutie prejavili partizáni aj v bojoch proti Nemcom, bolo by sa povstanie udržalo dlhšie.

V posledných februárových dňoch už mohli komunistickí partizáni spojne bilancovať. V Partizáne môžeme nájsť okrem očierňovania DS ako „špiónov“ nájsť aj takého hodnotenia: „Pracujúci ľud dovŕšil svoj boj víťazne, prestanú štvaniace, bezduché útoky a ľud sa bude môcť spokojne oddať tvorivej, budovateľskej práci“. A samozrejme, republika je očistená od „zvrátnikov, zradcov a špiónov“.⁹¹

Kontinuitné prvky „ľudovej demokracie“ s komunistickou totalitou

Stručná rekapitulácia doterajších poznatkov o mieste a role SSP v príprave komunistického prevratu by tu mohla byť ukončená. No práve v súvislosti s aktivitami zväzu sa dá poukázať na viaceré skutočnosti, ktoré sú všeobecne spájané s režimom po roku 1948, no v skutočnosti tu boli už od roku 1945. Nemožno akceptovať ani názor staršej literatúry, že SSP bol vo vleku KSS až od roku 1947. Stačí si prelistovať Partizán, či nahliadnuť do rezolúcií SSP, aby sme videli, že to bolo už oveľa skôr, a to hneď od skončenia vojny. Zodpoved-

87 Dokument publikovaný v časopise *Svedectvo*, č. 2/1999, s. 28.

88 Tamže.

89 ŠKURLO, I.: *Február a ľudové milície*, s. 104.

90 Rádiotelegrafickú výzvu Hlavného štábu SSP, ako sa zachovala v dokumentoch Odbočky ŠtB Prešov publikovalo *Svedectvo*, č. 2/2001, s. 24.

91 *Partizán*, č. 9, 27. 2. 1947, s. 1.

ní redaktori to na jeho stránkach vehementne popierali. No nakoniec to Falt'an sám priznal v článku *Náš časopis splnil svoju úlohu*.⁹² Ba aj v knihe z roku 1989 písal, že „ťažisko práce SSP“ bolo v politickej oblasti.

Ukázalo sa, že navonok dôveryhodne znejúce heslo nepolitických a nadstraníckych spoločenských organizácií bolo len zásterkou na dočasné zahalenie úspešnej práce komunistov, „*ktorí ich úplne ovládli*“, píše jeden zo slovenských historikov obdobia 1945 – 1948.⁹³ Partizáni v politike boli navyše špecificky slovenským fenoménom, v Čechách takýto spoločensko-politický nátlakový fenomén nemal obdobu.⁹⁴

Dikcia partizánskej tlače je v základných rysoch identická s tlačou, ako sme ju poznali do roku 1989, no najmä v 50. rokoch. Svet je dichotomicky rozdelený: imperialistické USA s atómovou bombou sú akútnou hrozbou pre svetový mier, kým ZSSR robí všetko pre jeho záchranu a zveladenie. V nadpisoch článkov sa objavujú slovné spojenia typu „prisluhovači a papagáji západného liberálneho kapitalizmu“, „atómové náboženstvo“ a podobne.⁹⁵ Bývalí západní spojenci, vďaka ktorým Stalinov ZSSR prežil Hitlerov útok, stáli v očiach komunistickej a partizánskej tlače na tej istej platforme.

Z Churchila sa čoskoro vykľul „starý vojnový podpaľač“⁹⁶ V júni 1947 sa začalo objavovať množstvo agresívnych článkov i voči generálovi de Gaullovi v súvislosti s vylúčením komunistov z francúzskej vlády. Partizáni ho obviňovali z podobných zločinov ako vysokých funkcionárov DS. De Gaulle či jeho blízki spolupracovníci sú vraj v spojení s bývalými kolaborantmi, zradcami. Agentom imperializmu bol aj bývalý maďarský premiér I. Nagy.⁹⁷

Z druhej strany oproti „zahnívajúcemu Západu“ bola mierová záštita, nekritizovateľný osloboditeľ SSSR a „boh“ Stalin. Ten bol podľa partizánov už v roku 1945 „*génium epochy*“. O SSSR sa namiesto faktografie uvádzala skôr hagiografia. Je vraj najdemokratickejším štátom sveta, s najdemokratickejší-

92 *Partizán*, č. 13, Veľká noc 1947, s. 1.

93 MATEJKIN, S.: Demokratická strana a spoločenské organizácie v rokoch 1946 – 1947 na strednom Slovensku. In: *Acta historica neosoliensia*, V, 2002, s. 72. Treba však pripomenúť, že SVOJPOV sa komunistom nepodarilo ovládnuť.

94 PEŠEK, J.: *Februárový prevrat*, s. 274.

95 *Partizán*, č. 7, 1947, 16. 2. 1947, s. 2.

96 *Partizán*, č. 49, 7. 12. 1947, s. 2.

97 *Partizán*, č. 26, č. 27, 1947, s. 1.

mi voľbami na svete a úplnou slobodou náboženstva. V ZSSR si celý volebný aparát vytvára „ľud sám“⁹⁸, v ZSSR môžu občania vyznávať akékoľvek náboženstvo, „*prechádzať z jednej viery do druhej*“, režim sa nemieša do „*náboženského presvedčenia občanov*“, je tu skrátka „*úplná sloboda*“.⁹⁹ Absolútnu slobodu majú nielen jednotliví občania, ale celé národy a zväzové republiky. Republiky sú na rozdiel od buržoázných federácií rovnoprávne, ba majú právo odtrhnutia. Najdôležitejšie však je, že v ZSSR bolo „*vykynožené vykořisťovanie človeka človekom*“, teda ide o ideálny sociálny model. Jednoducho všetky stavy si tu „*svorne nazývajú*“.¹⁰⁰ O ZSSR vychádzali takéto články na pokračovanie.¹⁰¹ Ba 2. novembra 1947, pri výročí boľševického prevratu, sa na titulnej strane *Partizána* vynímali portréty Lenina, Stalina a výňatky zo sovietskej ústavy. V inom čísle zas nechýbala informácia o najmodernejšom sovietskom traktore.

Titulné strany partizánskych novín sa už mnoho mesiacov pred februárom plnili výsmechom USA, ospevovaním „VOSR“, bilancovaním úspešnosti dvojročnice, a vynímajúce sa citáty komunistických politikov boli kombinované s bojovými výzvami do útoku.¹⁰²

Množstvo článkov bolo priamo prebraných zo sovietskej tlače. Typickým pre partizánov bolo aj blúznenie o slovanskom bratstve a podobne. (Pochopiteľne, bratstvo sa nevzťahovalo na ukrajinských bojovníkov za samostatnosť z UPA, ako ani na nekomunistov vôbec).

Striktne antagonisticky rozdelený bol nielen vonkajší, medzinárodný svet (proamerický a prosovietsky blok), ale aj svet vnútornej politiky. Tu bola časť uvedomelá, pokroková, reprezentovaná komunistami a im naklonenými organizáciami a svet reakcionársky, spiatočnícky, reprezentovaný DS a jej spoločníkmi. Ba čo viac, demokrati sú zapletení do konšpirácie, obrovského sprisahania spolu s bývalými ľudákmi a gardistami. Tieto konšpiratívne predstavy partizánov nadobúdali priam paranoické formy a boli veľmi podobné tým,

98 *Partizán*, č. 51, Vianoce 1947, s. 12.

99 *Partizán*, č. 45, 9. 11. 1947, s. 5.

100 *Partizán*, č. 42, 17. 10. 1947, s. 12.

101 *Partizán*, č. 6, 9. 2. 1947, s. 3.

102 Napríklad titulná strana č. 1/1947.

ktoré prezentovala ľudácka propaganda o židoch, či o „židovskom sprisahaní“ všade navôkol.

Nechýbala ani sociálna demagógia s nenávisťným zameraním; čísla Partizána zdobili primitívne karikatúry „veľkostatkárov – vykorisťovateľov“. A to v čase, keď veľká väčšina niekdajších veľkostatkárov už stratila svoje majetky i moc.¹⁰³

Zločiny boľševizmu nahradili zločiny nacizmu.¹⁰⁴ O zločinoch víťaznej moci nebolo možné prehovoriť, ak sa človek nechcel dostať pred súd. Jednu krajinu vystriedala druhá. Hneď po prechode frontu a obnove ČSR, ani o mesiac neskôr.

Politickému ovzdušiu sa prispôsobovala aj terminológia: Po voľbách v roku 1946 sa demokrati začali nálepkať ako reakcionári, potom až špióni. Zavádzala sa oslavná terminológia (VOSR), alebo dehonestujúca (tzv. slovenský štát). A podobne.

Nový režim, založený na odbojáckych tradíciách, si začal tvoriť vlastnú mytológiu. Nie nepodobnú tej, ktorá tu bola v rokoch 1938 – 1945. Kým v ľudáckom režime bola politickou úderkou HG, jej príslušníci sa pokladali za najzaslúžilejších „bojovníkov za samostatnosť“, v ľudovej demokracii ich vystriedali partizáni.

Z titulu domnejšej politicko-morálnej nadradenosti si osvojili kontrolnú funkciu, ba priam kádrovanie. Bola to istá podobnosť s radikálne naladenou HG v rokoch 1938 – 1944, ktorá sa taktiež pokladala za elitu národa. Na rozdiel od gardistov boli partizáni – už po vojne – ozbrojení.

Partizáni sa cítili nedotknuteľní, sami seba vyhlasovali za „najlepších synov národa“. Pasovali sa do roly nielen spolutvorcov a strážcov povojnového režimu, ale priam do roly kádroníkov. Ako zámienka na útoky, osočovanie a vyhrážky stačilo neraz to, že dotýčaný sa kriticky vyjadril o SSP, respektíve partizánoch ako takých. Partizánsky tlačový orgán (nevraviac o prejavoch jeho funkcionárskych kádrov) kriminalizoval názorových oponentov. Každý, kto sa kriticky vyjadril o Červenej armáde, partizánoch, ZSSR bol posielaný pred ľudový súd.

103 *Partizán*, č. 49, 7. 12. 1947, s. 2.

104 Výstavu s rovnomeným názvom otvorili v Bratislave vo výstavných miestnostiach bloku slovenských výtvarníkov 8. januára 1947.

Major letectva Nižňánsky si údajne dovolil o partizánoch v súkromnom rozhovore povedať, že „*partizáni hovno bojovali, partizáni kradli*“. Odpoveďou v Partizáne boli vyhrážky: „*Partizáni sa nedajú urážať! ... Trestajúca ruka je ťažká!*“¹⁰⁵

Najväčšou hrádzou komunisticko-partizánskej demagógie na Slovensku bol po roku 1945 denník DS *Čas*. Redakcia *Času* dostávala z niektorých organizácií SSP aj takého odkazy: „*Redakcia, pamätaj, že partizánska päť ešte nezmäkla!*“¹⁰⁶

Partizáni sa vyhrážali aj tým najvyššie postaveným politikom. Aj povereníkovi vnútra M. Ferjenčíkovi adresovali ešte v lete 1946 vyhrážku, že „*jeho ďalšie zotrvanie v úrade bude závisieť od jeho pomeru k odbojovým skupinám*“. Ferjenčík podobné slová nebral na ľahkú váhu.¹⁰⁷

Pre politických oponentov a protivníkov navrhovali horliví partizáni podobné metódy ako ľudácky režim, voči ktorému neustále útočili – pracovné tábory. „*Treba čím prv odstrániť gardistov a nahradiť ich partizánmi – nepriateľov štátu zaradiť do pracovných táborov.*“¹⁰⁸

Partizáni presadzovali jednoznačnú preferenciu politickej zásluhovosti (či už skutočnej alebo fiktívnej), bez akéhokoľvek ohľadu na odbornosť. Všetky rozhodujúce miesta v exekutive mali zaujať oni, respektíve odbojáři.

Ďalším výrazným momentom, na ktorý po roku 1948 komunisti len nadviazali, boli útoky voči katolíckej cirkvi, kriminalizácia kňazov. V partizánskej tlači sa volalo po vylúčení náboženstva zo škôl. Objavovali sa články stotožňujúce náboženstvo v škole s totalitou.¹⁰⁹

Už niekoľko mesiacov pred „víťazným februárom“ začali partizáni s veľmi vulgárnymi útokmi voči emigrantom a emigrantským organizáciám, ktoré mali pozitívny vzťah k 1. SR. Také útoky sa objavovali už na titulných stránkach *Partizána*. V súvislosti s cestou Dr. Lettricha do USA noviny SSP písali, že „*za redakčný stôl Jednoty (Katolícka jednota – pozn. aut.) zasadli otvorení fašisti, podporovatelia nemeckých nacistov, ktorí balamútia a otravujú fašiz-*

105 -roc.: Na slovíčko, p. mjr. Nižňánsky. *Partizán*, č. 22, 9. 6. 1946, s. 11.

106 ŠOLC, J.: *Cesta slovenských partizánov*, s. 35.

107 VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. I. diel, s. 333.

108 *Partizán*, č. 1, 1946, s. 6.

109 *Partizán*, č. 27, 6. 7. 1947, s. 1.

mom našich krajanov v Amerike“, Filip Hrobák a Peter Hletko neboli nič iné, než „fašistické kreatúry“ a podobne.¹¹⁰

Ďalším typickým javom, na ktorý komunistická propaganda len nadviazala, bolo šírenie poplašných správ o údajnom obnovovaní nacizmu v Taliansku i Nemecku („nacizmus nie je udusený“ a podobne.). Toto vyznievalo v čase totálneho povolenia tejto ideológie v Európe takmer komicky.¹¹¹

Ani verejné rezolúcie, požadujúce tie najtvrdšie tresty pre politických „nepriateľov a zradcov“ (vrátane trestu smrti), neboli vynálezom režimu po roku 1948, ale rozvinuli sa už v čase ľudovej demokracie. Tak napríklad „rezolúcie pracujúcich“ zamerané voči DS chodili už v lete 1947; podnetom k nim boli také banality, ako novinové články v orgáne DS *Čas*. Autori článkov sa v rezolúciách kriminalizovali, z článkov sa robil útok na štátne zriadenie.¹¹² Funkcionári nevolených odbojových organizácii sa stavali do pozície hovorcov národa, stotožňovali svoje názory s mienkou ľudu.¹¹³ SSP veľmi rázne požadoval smrť nielen pre J. Tisa, ale hrdelné tresty žiadali partizáni z niektorých miestnych organizácií už 16. októbra 1947 pre Kempného a spol!¹¹⁴ Ba sfanatizovaní odbojármi požadovali trest smrti aj pre organizátorov čierneho obchodu.¹¹⁵

Oveľa nebezpečnejšia než demagógia však bola legitimizácia násilia. Nielen politického, ale aj ozbrojeného charakteru. V týchto praktikách boli viacerí partizáni zbehlí už v roku 1944. Po vojne svoju prax len efektívne využili.

Už bolo spomenuté, že mnohí partizáni sa nedokázali zmieriť so svojim odzbrojením po fronte. Výsledkom toho bolo, že viacerí z príslušníkov bývalých partizánskych skupín porušovali zákon a protiprávne držali či zhromažďovali zbrane.¹¹⁶ K prejavom terorizovania inak zmyšľajúcich občanov zo

110 *Partizán*, č. 4, 1947, s. 1.

111 *Partizán*, č. 1, 1947, s. 2.

112 MATEJKIN, S.: *Demokratická strana*, s. 73.

113 FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania*, s. 76.

114 Išlo o miestny oddiel z Nižnej Boce. MATEJKIN, S.: *Stredné Slovensko*, s. 77. V Žiline zhromaždení partizáni určení na boj proti banderovcom zas žiadali, aby „rušitelia mieru a rozvrtníci ľudovodemokratickej“ ČSR boli súdení len príslušníkmi odbojových zložiek! Tamže.

115 FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania*, s. 60.

116 LETZ, R.: *Partizáni*, s. 54. Výsmechom právneho štátu boli prípady potrestania

strany príslušníkov SSP dochádzalo už pred voľbami. Dňa 24. apríla 1946 členovia partizánskeho sprievodu fyzicky napadli viacerých ľudí, ktorí „nevzdali česť“ červenej zástave, ktorú niesli. Túto boľševickú zástavu vzápätí vyvesili na budovu SNR. Dňa 19. mája 1946 v Žiline zas partizáni ozbrojení strelnými zbraňami a granátmi násilne rozohnali veľký míting DS.¹¹⁷ Onedlho, 23. mája 1946, zas napadli pred vysokoškolským internátom Svoradov spolu s komunistami tunajších študentov, z ktorých viacerých postrelili či inak ranili valaškami a kameňmi.¹¹⁸ Podobných násilných incidentov zo strany bojachtivých partizánov bolo viacero.

Na zasadnutie ONV v Bánovciach nad Bebravou, ktorého predsedu obvinili partizáni z „*ledabylého vykonávania partizánskych požiadaviek*“ vtrhlo v januári 1947 asi 20 partizánov, ktorí si tu nátlakom a hrozbami na mieste vynútili splnenie svojich požiadaviek. „*Za ich prítomnosti boli potom prejednané a realizované body rezolúcie*“, chválil sa partizánsky redaktor. Po úspešnom zásahu v tlači nasledovala výzva, aby takýmto spôsobom konali partizáni aj na iných miestach.¹¹⁹

Príslušníci SSP, bývalí partizáni, sa tiež vyznačovali šírením *protižidovskej nenávisťi* po vojne a preukázateľne sa zúčastnili viacerých protižidovských demonštrácií. Antisemitské nálady a tendencie vyplývali predovšetkým z obáv z možnosti spätného odovzdania ľahko nadobudnutých bývalých židovských majetkov ich pôvodným majiteľom. Práve bývalí partizáni – a vôbec odbojári – boli totiž po vojne dosadzovaní ako tzv. národní správcovia bývalých židovských majetkov.¹²⁰

Hoci protižidovské tendencie partizánov sa vyskytli na viacerých miestach krajiny, najväčšie boli zaznamenané pri príležitosti zjazdu SSP v dňoch 2. – 4. augusta 1946. Tu sa bývalí antifašisti dopustili takých násilností, že voči „*výčinom nezodpovedných partizánov*“ musel protestovať aj Ústredný zväz

nie týchto nelegálne ozbrojených partizánov, ale žandárov, ktorí voči nim zasahovali. Tamže. Kvôli objektivitve však treba konštatovať, že nelegálne držané zbrane mali aj mnohí radoví občania.

117 Tamže, s. 53.

118 MATEJKIN, S.: *Stredné Slovensko*, s. 48.

119 *Partizán*, č. 3, 19. 1. 1947, s. 2.

120 BUMOVÁ, I.: Protižidovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte (august 1946). In: *Pamäť národa*, roč. III, 2007, č. 3, s. 15.

Židovských náboženských obcí (ŽNO). Len v Bratislave si výtržnosti vyžiadali viac než dve desiatky ranených ľahko a štyroch ťažko. Partizáni napríklad dobili židovského obchodníka Landu z Humenného, utýrali chudobných židov v ľudovej kuchyni tak, že museli byť prijatí do nemocničného liečenia. Nevraviac o lúpežne zdelomolovaných židovských domácnostiach a židovskej kuchyni.¹²¹ Už dobové hlásenia orgánov ministerstva vnútra hovorili o „*škandálnych protižidovských demonštráciách*“, keď partizáni nielen niesli, ale priam skandovali heslá typu „*Židia do Palestíny*“, „*Židia von*“, „*Chceme kúšček raja, židia do Dunaja*“ a podobné rasistické heslá. Proti asi 15 tisícom partizánov, z ktorých mnohí boli nielen opití, ale súčasne aj ozbrojení, sa Národná bezpečnosť neodvážila v najmenšom zakročiť.¹²²

Hoci sa partizáni preukázateľne dopustili v augustových dňoch roku 1946 viacerých násilných trestných činov, neboli za to nijako potrestaní. Mohli za to vďačiť nielen svojim kamarátom v Národnej bezpečnosti, ale predovšetkým svojim nepísaným privilégiami, že vraj „*nikto nemá právo partizána zadržať, len partizánsky veliteľ*“. Neboli nikdy ani súdení, spisový materiál o bratislavských udalostiach bol na ministerstve vnútra odložený ad acta.¹²³

S demokratickým režimom a právnym štátom sa tak nezlučovala ani zásada *beztretnosti partizánov*. Súc krytí svojím organizovaním či už v SSP alebo inou legitimáciou sa aj v prípade porušenia zákona stávali prakticky netrestateľnými. K tomuto veľmi prispel aj bizarný zákon č. 115/1946 nazvaný O právnosti konania súvisiaceho s bojom o znovunadobudnutie slobody Čechov a Slovákov prijatý Dočasným Národným zhromaždením 8. mája 1946. Podstatou tohto zákona bola beztretnosť inak trestných skutkov v období od 30. septembra 1938 do 28. októbra (!) 1945. Páchatel'ovi zločinov stačilo vyhlásenie, že konal v úsilí „znovuzískať slobodu Čechov a Slovákov“, hoci aj päť mesiacov po skončení vojny, a nič mu nehrozilo.¹²⁴

121 VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948*, s. 333. Tiež BUMOVÁ, I.: C. d., s. 18 – 26.

122 BUMOVÁ, I.: *Protižidovské výtržnosti.*, s. 24. Podľa Falťana bolo v nedeľu 4. 8. v Bratislave asi 16 000 partizánov, a to aj českých. Pozri: FALŤAN, S.: *Z bojov do budovania*, s. 58.

123 BUMOVÁ, I.: *Protižidovské výtržnosti*, s. 19, s. 29.

124 LETZ, R.: *Partizáni*, s. 51, s. 57.

Dôkazom je aj beztretnosť páchatel'ov masových vrážd. Takú spôsobili napríklad partizáni z oddielu Za vlasť Michaila Savelieva. Dňa 15. mája 1945 partizáni v Divine brutálnym spôsobom umučili a povraždili 10 miestnych obyvateľov. Partizánski vrahovia neboli za tento zločin v povojnovej „demokracii“ nikdy spravodlivo potrestaní, ba ani samotný prípad nebol objektívne vyšetrený. Bránil tomu totiž politický a mocenský vplyv partizánov, ktorý „znásobovalo ich prepletenie so štruktúrami KS a ŠtB“, poznamenáva historik Róbert Letz.¹²⁵

Výsledkom znovunastolenej „demokracie“ tak bolo, že príbuzní nevinne povraždených či inak postihnutých nemali šancu dovolať sa spravodlivosti. Ťažko sa potom dalo očakávať, že voči partizánom zakročí bezpečnosť či súdna moc v prípade menších násilností, ako boli napríklad tie protizidovské v Bratislave 4. augusta 1946.

Škandalóznym postupom sa partizáni vyznamenali už krátko po vojne aj voči súdnej moci. Ešte v júni 1945 boli do vyšetrovacej väzby vzatí piati príslušníci pseudopartizánskej skupiny z Ladiec na čele s Ernestom Hlaváčom. Boli dôvodne podozriví zo spáchania brutálnej lúpežnej vraždy ôsmich židov skrývajúcich sa v horách nad Ladcami v zime 1944/1945. Po siedmich mesiacoch museli však byť prepustení z väzby – oficiálne pre nedostatok dôkazov. Skutočná príčina však ležala inde – vo vyhrážkach a terorizovaní mužov spravodlivosti zo strany NB a Zväzu slovenských partizánov. Ozbrojení partizáni jednoducho vtrhli k predsedovi súdu v Trenčíne s písomnou direktívou, že vraj SSP celý proces zastavuje, keďže „jeho pokračovanie a prípadné odsúdenie obžalovaných by vážne poškodilo povesť SNP pred verejnosťou“.¹²⁶

V lete roku 1947 protestovali zástupcovia SSP u ministra spravodlivosti P. Drtinu, že v 11 prípadoch si súdy dovolili vyšetrovať partizánov.¹²⁷

125 Tamže, s. 47 – 50.

126 ČOMAJ, J.: Kto zavraždil tých židov? In: ČOMAJ, J. (zost.): *Horúce témy*. Bratislava 1991, s. 50 – 51. Kvôli objektivite tu treba dodať, že podobný prípad násilného zasahovania do súdnej moci sa odohral v čase ľudáckeho totalitného režimu 1938 – 1945; PODOLEC, O.: *Až do poslednej chvíle...* (činnosť vlády Štefana Tisu). In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. – SYRNÝ, M. (eds.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945)*. Banská Bystrica 2006, s. 29, 30.

127 LETZ, R.: *Partizáni*, s. 51.

Slovensko po roku 1945 už sotva mohlo byť demokratické; bolo totiž súčasťou štátu, kde mali hlavné slovo komunisti. Veľmi výstižne to napísal jeden z vtedajších sudcov, hodnotiac činnosť súdov: „*Komunisti už ovládali štruktúru bezpečnosti, náš boj sa stal márnym. Darmo sa republika nazývala demokratickou, darmo mala ešte svoj parlamentný pluralitný systém, opraty boli v iných rukách.*“¹²⁸

Dodajme, že opraty boli v rukách KSS aj vďaka spoločenským organizáciám ako SSP. Tento zväz bol jednoznačne najagilnejší. A súčasne aj najbezpečnejší, keďže jeho príslušníci a sympatizanti mali – na rozdiel napríklad od odborárov – v rukách zbrane. S masovými organizáciami nebol problém ovládnuť ulice, organizovať nátlakové, vydieračské akcie, až hysterickú kampaň.¹²⁹ Scenár, ktorý písala KSS, sa najmä vďaka takýmto horlivcom, ako boli partizáni, úspešne naplnil. To opakovane oceňovala aj marxistická historiografia.¹³⁰ Jedinečnú úlohu SSP v pomocnom úsilí o komunistický prevrat potvrdzujú aj súčasní historici.¹³¹

Partizánom teda ani v najmenšom nešlo o demokratické princípy; presne naopak – zvyšky demokracie, politickej plurality, ktoré sa nejakým „nedopatrením“ udržali po roku 1945, pokladali za reakcionárstvo, ba priam fašizmus. A ten bolo treba nekompromisne poraziť. Čím skôr, tým lepšie. Otvorene to

128 ČOMAJ, J.: *Kto zavraždil*, s. 51.

129 MATEJKIN, S.: *Demokratická strana*, s. 76.

130 Marta Vartíková v znormalizovaných dejinách KSC z roku 1971 najmä pri hodnotení jesennej krízy roku 1947 označuje „protifašistických bojovníkov“ nielen za „tmel“ masových zhromaždení, ale SSP kladie na prvé miesto čo do aktivít na podporu KSS. Odbory spomína až na druhom mieste. PLEVZA, V. a kol.: *Prehľad dejín KSC na Slovensku*. Bratislava 1971, s. 368. Na inom mieste spomína „osobitný“ význam SSP (s. 379). J. Šolc činnosť SSP zhodnotil, že, „významne prispela k porážke reakcie“, bola „dobrým pomocníkom strany“. (c. d., s. 29, s. 49). Plevzovská Encyklopédia SNP (Bratislava 1984) o SSP hovorí, že „jednoznačne presadzoval politiku KSC“ (s. 539).

131 „*Kedykoľvek potrebovala KSS 'hlas odbojárov' bol naporúdzi ZSP*“, hodnotí R. Letz. (*Partizáni*, c. d., s. 52). Zväz bol „*predĺženou rukou KSS*“, hodnotí český historik Václav Vondrášek. Kriminalizace Demokratické strany Slovenska v předúnorovém období. In: PERNES, J. – FOITZIK, J.: *Politické procesy*, s. 134. Podľa historika Mareka Symého pod „jednoznačným“ vplyvom KSS bola nielen neuniformovaná časť NB, ale aj SSP ako „najagilnejšia a najradikálnejšia“ odbojová organizácia. Poslanci KSS, s. 148.

napísal František Mišeje, keď hodnotil udalosti prelomu rokov 1947/1948: Vedenie SSP by v jeseni 1947 rado videlo „ešte výraznejšie oslabenie“ spiatočníckych síl (DS) a prevahu „pokrokových“ zložiek. „*Tušili sme, že reakcia sa nevzdá svojich zámerov dovtedy, kým sa jej neodoberú úplne všetky možnosti*“.¹³²

Recidívy totality dnes

Zavŕšením socialistickej revolúcie sa ukončila aj pluralita odbojových zväzov. Tento zjednocovací proces sa začal na podnet SSP už v marci. V jeho centrále sa 1. marca zišli predstavitelia všetkých odbojových zväzov a utvorili Ústredie odbojových zväzov na Slovensku. Odbojové zväzy sa tiež stali súčasťou NF.¹³³ Vyvrcholil v predvečer štvrtého výročia povstania vytvorením jednotnej odbojovej organizácie *Sväz ľudových protifašistických bojovníkov*. Predsedom sa stal Karol Šmidke. Zväz mal 77 000 príslušníkov, pričom členom sa mohol oficiálne stať len partizán.¹³⁴ Od roku 1951 sa premenoval na *Sväz protifašistických bojovníkov (SPB)*.

Napriek tomu, že 50. roky tvrdo postihli aj viacerých partizánskych veliteľov, zväz ako celok patril i v rokoch totality medzi najvernejšie opory režimu. Znормalizovaná marxistická historiografia tento „správny postoj“ partizánov nezabudla vo svojich prácach nikdy oceniť. SPB bol členom Národného frontu a výrazným pilierom komunistického režimu predovšetkým v surových 50. rokoch. Aktívne propagoval politiku komunistickej strany, okrem iného aj v procese násilnej kolektivizácie či v oslavovaní ZSSR.

V roku 1965 mal SPB v ČSR spolu 100 000 členov, z toho na Slovensku približne 17 000.¹³⁵ Aj v období po Pražskej jari ostal zväz verný „správnej“ línii. Výročné členské schôdze v rokoch 1969 a 1970 sa jednoznačne postavili za normalizačné jadro strany. Od februára 1969 fungoval pod názvom *Slovenský zväz protifašistických bojovníkov*.

132 MIŠEJE, F.: *Revolučnou cestou*, s. 202.

133 *Partizán*, č. 10. 5. 3. 1947, s. 1. „Zjednocovacie“ úsilie podpísali o.i. aj K. Šmidke, S. Falťan, F. Lipka, A. Rašla, J. Hluchý, V. Šalgovič, M. Marcely, B. Manica, J. Kmicikievič.

134 SCHMIDT, T.: *Vznik odbojových organizácií*, s. 6.

135 AMSNP Banská Bystrica, nezaradené, ČECHA, M.: *30. výročie zjednotenia odbojových zväzov*, s. 9.

Tu by sa dalo príspevok ukončiť, no neodpustím si jeho zavŕšenie a istú aktualizáciu. 60. výročie komunistického prevratu je príležitosťou na zhodnotenie súčasného stavu.

Slovensko zažilo v 20. storočí dve totality – ľudácku a komunistickú. Kým však s prvou totalitou sa spoločnosť vyrovnala trestnoprávne už krátko po vojne, v prípade druhej, ktorá tu pôsobila až sedemkrát dlhšie, sa nič podobné neuskutočnilo.

Za priameho nástupcu, nasledovníka SSP sa pokladá dnešný SZPB, ktorý si prednedávnom slávnostne pripomínal výročie zjednotenia odbojárskych organizácií.¹³⁶

V Českej republike sa organizácia vzdala svojho názvu spreď roka 1989. Premenovala sa na Český sväz bojovníkú za svobodu, čím ukázala, že boj za slobodu je širší pojem než len antifašistický odboj. Organizácia premenovala aj svoj tlačový orgán, v ktorom sa veľmi často objavujú aj prínosné články týkajúce sa zločinnosti nielen nacistického ale i komunistického režimu, či už domáceho alebo sovietskeho. Vo východnej časti bývalého Československa si zakladajú na starých názvoch. Za horlivosť v úsilí o nastolenie komunistickej totality v rokoch 1945 – 1948 ani za podporu tohto režimu v nasledujúcich desaťročiach sa nik z funkcionárov verejne neospravedlnil. Ba, čo je ešte podstatnejšie, objavujú sa silné recidívy minulosti. Stačí si prelistovať jednotlivé čísla oficiálneho tlačového orgánu SZPB, dnes občianskeho združenia. Napríklad predseda SZPB Karol Pitka nevidí ani v roku 2007 na činnosti SSP v rokoch 1945 – 1948 nič zlého. Škodlivý vplyv na organizáciu malo až obdobie „kultu osobnosti“, keď došlo k „porušovaniu zákonnosti“. Tajní agenti vedenia HŠLS z roku 1945 pôsobia na Slovensku od konca vojny až dodnes. „*Ľudáci si presne rozdelili funkcie a určili si, ako budú pokračovať*“. Príslušníci partizánskeho zväzu prakticky boli len nútení reagovať na činnosť týchto zakuklených ľudákov. Domnievam sa, že tieto názory vyslovené v roku 2007 ani nepotrebujú komentár.¹³⁷ Podobné názory pravidelne zaznievajú

136 Pol storočia boja proti fašizmu. Zborník dokumentov z konferencie k 50. výročiu 1. zjazdu SZPB konanej dňa 19. apríla 2007 v Bratislave. *Bojovník*, č. 11, 17. 5. 2007, príloha.

137 PITKA, K.: Predpoklady vzniku a vytvorenie Zväzu protifašistických bojovníkov na Slovensku a jeho ďalší vývoj. In: *Polstoročie boja proti fašizmu*, s. 11 – 12.

v zväzovom periodiku *Bojovník*. Jeho určujúcim názorovým trendom je silná nostalgia za obdobím pred roka 1989 a nevraživosť voči inému videniu sveta, ako majú jeho redaktori. Obdobie komunizmu sa takmer nikdy neoznačuje ako totalitné (len v úvodzovkách), ale ako socializmus. Zločiny systému sa označujú ako chyby, prechmaty a podobne. Na titulných stranách časopisu sa priamo popiera zodpovednosť režimu za politické procesy, hádže sa na CIA a USA¹³⁸. Historikovi ostáva priam rozum stáť; spochybňuje sa samotná zločinná podstata „divadelných“ procesov: Tesára, Tunegu a Púčika súdil vraj v podstate spravodlivý súd, obžalovaní dostali „možnosť obhajoby, možnosť vysvetliť svoje konkrétne skutky“.¹³⁹

Nepriateľmi pre redaktorov *Bojovníka* sú ľudáctvo, katolícka cirkev – vrátane politikov, ktorí sa hlásia ku katolicizmu – , ale aj imperializmus USA. Naopak, je neprípustné kritizovať ZSSR, spochybňovať protinacistický odboj v akejkolvek podobe. Nie je preto raritou nájsť príspevky ostro odsudzujúce zákon o protikomunistickom odboji.¹⁴⁰ So všetkými dôsledkami – tu sa zachádza až do absurdností. Trňom v oku sú aj publikácie o odvečeniach do gulagov, veď predsa trpeli len partizáni a odbojármi.¹⁴¹ Zvyšky fašizmu sa hľadajú aj tam, kde nikde neboli. V hodnotení mnohých historických udalostí prežívajú šablóny staré niekoľko desaťročí. Tak napríklad časopis pokračuje v kriminalizácii príslušníkov ukrajinského národného hnutia za nezávislosť, tak ako k tomu dochádzalo na stránkach *Partizána* ešte v 40. rokoch.¹⁴² Podobne ako je pre časť najstaršej proľudácky orientovanej generácie svätcom Jozef Tiso, je pre SZPB idolom Gustáv Husák. Dá sa tak usúdiť aspoň podľa niektorých článkov, ktoré vyšli v *Bojovníku*. Tu sa na dotyčnom nenachádza

138 LAVRINCOVÁ, L.: Žonglovanie s históriou. *Bojovník*, č. 13, 16. 6. 2005, s. 1.

139 -ara: Vexláci histórie. *Bojovník*, č. 24, 20. 11. 2003, s. 4. Zaujímavé, že autor takýchto názorov nemal odvahu sa podpísať.

140 GREGA, M.: Dvojaký meter zákonov. *Bojovník*, č. 20, 2007, s. 8.

141 V. MK.: Netrpeli len oni. *Bojovník*, 1/2003, s. 12.

142 Ako v tejto súvislosti hodnotí historik M. Šmigel, „*Viaceri členovia a aktivisti zväzu považovali svoju účasť v boji proti UPA za pokračovanie boja proti fašizmom v duchu ideologického klišé komunistického režimu.*“ ŠMIGEL, M.: *Banderovci na Slovensku*, s. 36.

azda jedno negatívum, nemá žiadnu zodpovednosť za normalizáciu¹⁴³. Bol to priam záchranca Slovenska a slovenského národa.

Ba viackrát zazneli i hlasy po prijatí paragrafu o tzv. povstaleckej lži, teda keď by sa spochybňovanie SNP a odboja postavilo na roveň popierania holokaustu. Niekedy sa zdá, akoby v štruktúrach tejto organizácie ešte neprešla demokratická revolúcia. To sa však všeobecne nepociťuje ako nedostatok, práve naopak. I tento príklad svedčí, o, mierne povedané, slovenských špecifikách pri vyrovnávaní sa s vlastnou minulosťou.

143 -vš: Gustáv Husák – výrazná osobnosť Slovenska 20. storočia. *Bojovník*, č. 1, 2003, s. 8.

SUMMARY**The Most Zealous Helpers of the Communists
(Sväz slovenských partizánov and the Events in Slovakia in 1945 – 1948)**

Sväz slovenských partizánov (The Union of Slovak Partisans) was a professional organization that emerged shortly after WWII was over. It was the most politically active social organization. Its leadership supported the politics of the Communist Party of Slovakia rather strongly from the time it was established and even more so after 1946. The Union became the extended arm of the Party. Partisans, who were a volatile and radical element even during the war, not only exacerbate the consolidation of the post-war situation in the country, they often became the instrument of legalized violence. The overall activity of the Union contributed to the criminalization of the Democratic Party to a significant degree and also contributed to an intensified effort on the part of the communists to eradicate all non-communist forces. In February 1948, the Union's executives and members participated rather actively in the communist coup, especially on local levels.

FEBRUÁR 1948 A ROENÍCKY STAV

Viera HLAVOVÁ

Historický ústav SAV, Bratislava

Otázky kontinuity, diskontinuity, transformácie či modernizácie, ktoré sú v posledných rokoch časté vo všeobecnej diskusii, natískajú a vynárajú sa aj v súvislosti s rokom 1948 a s agrárnou a roľníckou problematikou. Téma, ktorej sa budem venovať v mojom príspevku, je veľmi široká a má viacero rovín – ekonomickú, sociálnu i politickú – pričom ju treba vnímať aj v povojnovom európskom kontexte, preto sa dotknem iba niektorých okruhov problémov.

Mocenská zmena, ku ktorej došlo vo februári 1948, fatálnym spôsobom zasiahla všetky sféry českej a slovenskej spoločnosti a odštartovala prvú vývinovú diskontinuitu vo vývoji poľnohospodárstva. Neexistuje žiadne iné hospodárske odvetvie, ktoré za uplynulých 60 rokov prešlo takými rozsiahlymi a zásadnými zmenami ako poľnohospodárstvo. Práve preto, že sa zmeny dotýkali najpočetnejšej sociálnej vrstvy obyvateľstva – na Slovensku to bolo viac ako 50 %¹ – a že ich dôsledky mali ďalekosiahle modernizačné, ale i devastujúce účinky na všetky sféry života dedinskej roľníckej komunity. Kolektivizácia, ku ktorej komunistický režim pristúpil po februári 1948, rozbila tradičné modely spôsobu života a hodnotový svet vtedajšej slovenskej dediny. Zmenila postavenie roľníka v poľnohospodárstve, keď ho zo samostatne sa rozhodujúceho subjektu degradovala na podriadený objekt direktívneho riadenia štátnymi orgánmi a zatlačala do pozície námedzného pracovníka.

* * *

Aká vlastne bola predfebruárová dedina a s akými očakávaniami vstupovali roľníci do povojnového obdobia? Aby sme mohli odpovedať na túto otázku, musíme začať od východiskového stavu slovenského poľnohospodárstva bezprostredne po skončení vojny. Slovenské poľnohospodárstvo utrpelo

1 Podľa sčítania ľudu 4. 10. 1946 na Slovensku z celkového počtu 3 327 803 obyvateľov patrilo k poľnohospodárstvu 1 750 035 (t.j. 52,6%) osôb a k priemyslu iba 25,6%. Bližšie k sociálnej štruktúre pozri: BARNOVSKÝ, M.: *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 1978.

vojnovými udalosťami miliardové škody – na živom inventári predstavovali 11 mld. korún, na hospodárskych budovách presiahli 1 mld. korún. Poklesli stavy hospodárskych zvierat o niekoľko stotisíc kusov – stavy ošípaných klesli o 55 %, koní o 46 %, hovädzieho dobytku o 25 %. Poľnohospodárska výroba v celej ČSR dosiahla v roku 1945 iba 60 % predvojnovovej úrovne.² Vojna ešte znásobila neduhy, ktoré boli charakteristické pre slovenské poľnohospodárstvo v medzivojnovom a vojnovom období, ako bola prevaha malých roľníkov a ich hospodárstiev v sociálnej štruktúre dediny a z toho vyplývajúca roztrieštenosť pôdnej držby, čo bol dôsledok historického vývoja (agrárne zákonodarstvo, uhorské dedičské zákony), ďalej agrárna preľudnenosť a hlad po pôde. K tomu treba pripočítať slabú technickú vybavenosť³ roľníckych hospodárstiev, generujúcu nízku produktivitu práce a nižšie výnosy poľnohospodárskych komodít.

Vzhľadom na sociálnu štruktúru slovenskej spoločnosti malo poľnohospodárstvo dominujúce postavenie v hospodárskej štruktúre Slovenska. No životná úroveň poľnohospodárskeho obyvateľstva bola nízka. Slovenskí roľníci preto od nastupujúcej politickej reprezentácie očakávali jej zlepšenie a riešenie uvedených i mnohých ďalších agrárnych problémov. Predovšetkým vyriešenie otázky spravodlivého rozdelenia pozemkovej držby. Kľúčovým fenoménom v agrárnom sektore sa tak v povojnovom období stala pôda. Nie len ako ekonomická či sociálno-ekonomická kategória, určujúca okrem iného sociálny status roľníka, ale ako politikum.

Politické strany a ich reprezentácie reflektovali nahromadené problémy v poľnohospodárstve a predstavy o ich riešení sa stali súčasťou povojnových politických programov jednotlivých strán. Zápas o ich realizáciu v praxi a o samotného roľníka sa v rokoch 1946 – 1947 stal sporom rozdielnych politických

2 VÁCLAV, A.: Československé zemědělství po válce a v letech dvouletky. In: *Některé perspektivy hospodářského vývoje ČSR v letech 1945 – 1948*. Praha 1967, s. 57.

3 Počas vojny došlo k rapidnému zníženiu ťažných zvierat, predovšetkým koní. Ešte k 1.1.1948 dosahoval ich počet iba 76,7 % predvojnovovej úrovne. A podľa súpisu strojov k 30. 11. 1946 približne 200 000 roľníckych hospodárstiev na Slovensku nemalo stroje a ostatný poľnohospodársky inventár. Pozri: MARTU-LIAK, P.: Podiel roľníckeho družstevníctva na mechanizácii poľnohospodárstva na Slovensku v povojnových rokoch (1947 – 1949). In: *Zemědělství na rozcestí 1945 – 1948. Studie Slovákckeho muzea 3/1998*. Uherské Hradiště 1998, s. 124.

konceptii a postupne sa z parlamentnej pôdy zásluhou komunistickej strany prenášal do verejnosti (mám na mysli zápas o 6 Ďurišových zákonov a Hradecký program z roku 1947, ktoré sledovali obmedzenie ekonomickej sily veľkostatkárov a bohatých dedinských podnikateľov a boli pokusom získať podporu malých a stredných roľníkov) a prispieval k rastu vnútropolitického napätia. Komunistická strana v predfebruárovom období robila na dedine medzi roľníkmi veľmi pragmatickú politiku v súlade so svojím strategickým cieľom a ťahom po moci. Rozdelením povojnovej pozemkovej reformy do troch etáp boli roľníci udržiavaní pod neustálym politickým tlakom a postupne ich vtáhovali do boja o moc. Zápas o pozemkovú reformu bol dominujúcim procesom na slovenskom vidieku do februára 1948.

Predovšetkým priebeh pozemkovej reformy na Slovensku (do februára 1948 sa realizovala iba jej 1. etapa)⁴ nemohol uspokojiť drobných roľníkov a bezzemkov. Pred februárom 1948 bolo skonfiškovaných necelých 80 000 ha poľnohospodárskej pôdy a iba 7 049 roľníkov dostalo dekréty na pôdu.⁵ Priebeh a výsledky povojnovej pozemkovej reformy sú známe (boli publikované v množstve štúdií)⁶, preto ich zhrniem len do všeobecného konštatovania, že jej dôsledkom bolo nové rozdelenie pozemkového vlastníctva a následné zmeny v sociálnej skladbe poľnohospodárskeho obyvateľstva. Zo „sociálneho katastra“ slovenskej dediny vymizli najvyššie i najnižšie vrstvy poľnohospodárskeho obyvateľstva, čím sa zjednodušila jej sociálna štruktúra. Pozemková

-
- 4 Druhá a tretia etapa pozemkovej reformy boli schválené v ÚNZ 23. 3. 1948 a realizovali sa až po nástupe komunistov k moci. V priebehu marca a apríla vydal Michal Falt'an, nový povereník PPPR 55 455 vlastníckych dekrétov na pôdu.
- 5 V 1. etape pozemkovej reformy zmenilo na Slovensku vlastníka iba 8,8 % poľnohospodárskej pôdy, kým v Čechách to bolo až 28 %. V tretej etape, schválenej až po februári 1948, bola pôda prideľovaná už iba vznikajúcim JRD a štátnym majetkom. In: VÁCLAV, A.: *Některé problémy hospodárskeho vývoje ČSR v letech 1945 – 1948*. Praha 1967, s. 65.
- 6 Podrobne o troch etapách povojnovej pozemkovej reformy pozri v publikáciách: CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna otázka 1944 – 1948*. Bratislava 1972; CAMBEL, S.: *Agrárny program KSČ v záverečnej etape československej revolúcie*. In: ČSČH, 1988, č. 1, s. 18 – 48; JECH, K.: *Prebudená dedina*. Bratislava 1963; RYCHLÍK, J.: *Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945 – 1948*. In: *Zemědělství na rozcestí 1945 – 1948*. Zb. *Studie Slovákckeho muzea 3*, Uherské Hradiště 1998.

reforma obmedzila vlastníctvo veľkostatkov a statkárov, rozšírila pôdnu základňu štátneho sektora a posilnila malovýrobný charakter poľnohospodárstva.

Roľnícky stav netvoril jednoliatu a homogénnu masu, a preto aj jeho záujmy boli rozdielne. Ekonomické a spoločenské postavenie roľníkov v spoločnosti sa odvíjalo od úlohy poľnohospodárstva v hospodárstve štátu, výsledkov poľnohospodárskej výroby i prebiehajúcich sociálno-ekonomických zmien. Niektorými opatreniami v období rokov 1945 – 1948 vychádzala vládna poľnohospodárska politika roľníkom v ústrety. Zaviedla úpravy cien poľnohospodárskych výrobkov, pričom bola preferovaná živočíšna výroba, čo prinášalo výhody malým a stredným roľníkom. Orientácia poľnohospodárstva na živočíšnu výrobu bola v súlade s potrebami výživy obyvateľstva i so záujmami malých a stredných roľníkov smerujúcich k rentabilnosti vlastného hospodárenia. Ich hospodárstva profitovali aj zo zavedenia tzv. trojakých výkupných cien (platili od 25. júna 1946), keď poľnohospodárske závody boli rozdelené do troch veľkostných skupín⁷. Na Slovensku pretrvával navyše systém povinných dodávok pri možnosti voľného predaja poľnohospodárskych prebytkov (v Čechách bol zakázaný a existoval iba viazaný trh), čo prispelo k relatívne rýchlejšej obnove poľnohospodárskej výroby na Slovensku.⁸

Z druhej strany mnohé vládne opatrenia v poľnohospodárstve viedli k postupnému oslabovaniu súkromného sektora a javili tendencie k obmedzovaniu individuálnych slobôd roľníkov. Napríklad v rámci zákona č. 55/1947 Zb. z 1. apríla 1947 o pomoci roľníkom pri uskutočňovaní poľnohospodárskeho výrobného plánu mohli národné výbory pri jeho neplnení odobrať pôdu roľníkom a uvaliť na ňu národnú správu alebo ju dať do prenájomu.

Povojnovú vývojovú trajektóriu stanovil pre poľnohospodárstvo dvojročný hospodársky plán. Vychádzal z existencie trojsektorovej ekonomiky a z faktu, že 1. etapa pozemkovej reformy prehĺbila malovýrobný charakter slovenského a českého poľnohospodárstva. Na rozdiel od všetkých nasledu-

7 Hospodárstva do 20 ha, od 20 do 50 ha a nad 50 ha poľnohospodárskej pôdy.

8 Index hrubej poľnohospodárskej výroby na Slovensku v roku 1948 (1936 – 100): celková výroba – 94,7 ; rastlinná výroba – 100,2 ; živočíšna výroba – 84,7. V Čechách celková výroba dosiahla index 68,7 ; rastlinná výroba 72,4 a živočíšna výroba 63, 9. In. *Statistická ročenka Republiky Československej*, 1959, s. 220 – 221.

júcich hospodárskych plánov kládol dôraz na ekonomické prostriedky a ekonomické nástroje riadenia poľnohospodárstva.⁹ Stanovil cieľ – dosiahnuť v roku 1948 predvojnovú úroveň poľnohospodárskej výroby. Nerealizoval sa. Situáciu v agrárnom sektore a zásobovaní obyvateľstva potravinami výrazne skomplikovalo sucho v roku 1947. V mnohých komoditách bol znovu zavedený prídel na lístky. Dôsledky sucha pocítili malí a strední roľníci výraznejšie v roku nasledujúcom a vo väčšej miere na Slovensku ako v Čechách. Rozmáhal sa čierny trh a vzrastala nespokojnosť mestského obyvateľstva. Za príčinu zásobovacích ťažkostí však podľa ankety, ktorú organizoval Ústav pre výskum verejnej mienky v Bratislave 23. októbra 1948, považovali opýtaní robotníci (38 %) a zamestnanci (32 %) skôr zľú organizáciu zásobovania ako samotných roľníkov (19 a 20 %).¹⁰

Slovenskí roľníci v prvých povojnových rokoch preferovali okrem už spomínaného spravodlivého prerozdelenia pôdnej držby zo strany štátnych orgánov riešenie praktických problémov poľnohospodárskej výroby. Podľa dotazníka zo septembra 1946, ktorý poslali krajské sekretariáty KSC na vidiek s cieľom zmapovať aktuálnu situáciu na dedine a postoj roľníkov k vládnej poľnohospodárskej politike, sa roľníci sťažovali na nedostatok hospodárskych strojov a mechanizácie, nízke ceny poľnohospodárskych výrobkov, nedostatok pracovných síl a žiadali urýchlené uzákonenie jednotného zväzu roľníkov, od ktorého očakávali obhajobu svojich parciálnych a stavovských záujmov.¹¹

Pokiaľ ide o otázky technickej saturácie, potreby strojového vybavenia roľníckych hospodárstiev mal uspokojiť dvojročný plán mechanizácie poľnohospodárstva, ktorý počítal s budovaním štátnych strojových staníc a strojových družstiev. Ich počet rástol na Slovensku veľmi pomaly – ku koncu roka 1947 ich existovalo 45. Väčší úspech mali roľnícke strojové družstvá (RSD). Od mája 1945, keď existovali na slovenskom vidieku iba dve, pribudlo k nim do konca roka 1947 129 RSD a 135 strojových odborov pri iných

9 V období 1. päťročnice sa už uplatnil centrálno-administratívny a direktívny spôsob riadenia a plánovania, keď plán výroby a dodávok bol roľníkom rozpisovaný detailne s tým, že určoval, aké plodiny, na akej výmere i aké výnosy musí ten-ktorý poľnohospodársky závod dosiahnuť.

10 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Povereníctvo školstva a osvetu, kr. 89, a.j. 236, výskum č. 4.

11 Národní archiv Praha (ďalej NA), fond ÚV KSC – 78, zv. 26, a.j. 248.

typoch roľníckych družstiev.¹² Hlavným garantom organizovania strojových roľníckych družstiev bolo Ústredné družstvo v Bratislave (od septembra 1947 novovytvorená centrálna organizácia Zväz roľníckych strojových družstiev) za podpory JZSR, Roľníckej komory i Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (PPPR), ktoré na rozvoj mechanizácie vyčlenilo významnú časť z finančnej čiastky určenej podľa zákona o dvojročnom pláne na podporu slovenského roľníctva. Predovšetkým malí a strední roľníci, ktorí nemali vlastné prostriedky na nákup drahých poľnohospodárskych strojov, vstupovali do roľníckych strojových družstiev s veľkými nádejami, lebo si uvedomovali ich výhody.

V marci 1949 existovalo na Slovensku 786 strojových družstiev.¹³ Po nástupe komunistov k moci však štát sústredil mechanizačné prostriedky vo svojich rukách na pôde strojno-tractorových staníc.¹⁴ Dňa 2. februára 1949 bol prijatý zákon o mechanizácii poľnohospodárstva. Podľa § 6 zákona č. 69 z 23. februára 1949 o JRD sa následne úplne zastavil proces zakladania roľníckych strojových družstiev a novovznikajúce poľnohospodárske jednotné roľnícke družstvá ich nedemokraticky pohltili.

* * *

Slovenskí i českí roľníci vstupovali do povojnového obdobia po zákaze agrárnej strany bez vlastnej politickej reprezentácie. O priazeň a voličské hlasy roľníckeho stavu sa preto aktívne uchádzali všetky politické strany Národného frontu.

Požiadavky a potreby slovenských roľníkov reflektovali predovšetkým obidve relevantné slovenské politické strany – Demokratická strana a Komunistická strana Slovenska – a zapracovali ich do svojich agrárnych programov. Systém dvoch strán (vplyv ďalších dvoch – Strany práce a Strany slobody – bol na vidieku zanedbateľný) vytváral väčší priestor na vzájomné zrážky

12 V Čechách však už v tom období existovalo 2 917 RSD a 1 070 strojových oddelení. Bližšie pozri: MARTULIAK, P.: *Podiel roľníckeho družstevníctva*, s. 124.

13 *Roľnícke noviny*, 15. 3. 1949, s. 157.

14 NA, f. J. Ďuriš, šk. 12 – zeměd. (1948 – 1949). Návrhy na rozhodnutie o niektorých zásadách mechanizácie poľnohospodárstva, materiál ministerstva poľnohospodárstva pre Predsedníctvo ÚV KSČ z 16. 7. 1948.

a bipolárne videnie problémov. Aj KSS a DS sa od počiatkovej spolupráce posunuli k rivalite. Ich agrárne programy z hľadiska ďalšieho rozvoja slovenského poľnohospodárstva predstavovali dve rozdielne koncepcie, pričom každá z nich reflektovala potreby tých roľníckych vrstiev, na ktoré bola zacielená. V Demokratickej strane to boli najmä stredné a bohatšie vrstvy dediny a v Komunistickej strane Slovenska chudobné vrstvy vidieka, bezzemkovia, poľnohospodárski robotníci a malí a strední roľníci. Demokratická strana sa prezentovala ako zástanca stavovských záujmov roľníkov a nástupca agrárnej strany. Preferovala vznik sebestačných a ekonomicky rentabilných roľníckych hospodárstiev, na ktoré mala nadväzovať sieť roľníckych družstevných organizácií a uznávala slobodu a rovnocennosť všetkých druhov roľníckeho podnikania. KSS prevzala do vlastného Akčného plánu v roľníckej otázke¹⁵ požiadavky Hradeckého programu, demokratizáciu družstevníctva, atď. V podstate môžeme hovoriť o konflikte dvoch línií – jedna akcentovala ekonomické aspekty v rozvoji poľnohospodárstva, druhá politické ciele.

Odlíšné boli i pozície obidvoch politických strán medzi roľníkmi. Dominujúce postavenie DS, odvíjajúce sa od postov v decíznej sfére a v riadení slovenského poľnohospodárstva (začínajúc poverenikom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy Martinom Kvetkom cez funkcionárov v riadiacich centrálnych slovenského družstevníctva¹⁶ až po početné zastúpenie roľníkov v členskej základni DS¹⁷) sa adekvátne premietlo aj vo výsledku parlamentných volieb v roku 1946. DS získala absolútnu väčšinu v 65 poľnohospodárskych okresoch z celkového počtu 80 okresov.

Komunistická strana, etablovaná v slovenskej spoločnosti ako strana robotnícka, si po vojne ešte len začínala budovať výraznejší vplyv a pozície

15 Schválilo ho Predsedníctvo ÚV KSS 15. 9. 1947. SNA, f. ÚV KSS – Preds./03, kr. 789, r. 1947.

16 Napr. vo Zväze mliekarenských družstiev, Slovenskom dobytkárskom družstve, Zväze roľníckych vzájomných pokladníc, Slovenskej obilnej spoločnosti, Roľníckej komore, Sedliackej banke a v mnohých ďalších. Podrobnejšie o tom pozri: MILOV, J. V. : *Slovenské družstevníctvo v prehľade*. Bratislava 1947, s. 10 – 12. Tiež: FABRICIUS, M. – HOLEC, R. – PEŠEK, J. – VIRSIK, O.: (zost.): *150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry*. Bratislava 1995.

17 Roľníci tvorili približne 52 % členov DS. Pozri: BARNOVSKÝ, M.: K profilu a činnosti Demokratickej strany 1944 – 1948. In: *Soudobé dejiny*, 1996, č. 2 – 3. ÚSD AV ČR, Praha 1996, s. 227.

medzi roľníkmi na dedine. Využívala na to povojnovú atmosféru v spoločnosti náchylnú na radikálnejšie riešenia, národné výbory, okresné a miestne roľnícke komisie, ktoré prideliť roľníkom do vlastníctva konfiškované pôdy z pozemkovej reformy. Iniciovala vznik Jednotného zväzu slovenských roľníkov (JZSR) ako jednotnej roľníckej organizácie, v ktorej by bolo „*všetko roľníctvo zastúpené a ktorá by bránila jeho odborové záujmy*“ a bola oprávnená „*za celé roľníctvo hovoriť*“.¹⁸ V neposlednom rade sa mohla oprieť o vplyv centrálnej pražskej vlády a komunistického ministra poľnohospodárstva Júliusa Ďuriša. Po parlamentných voľbách v roku 1946 a prijatí tretej pražskej dohody sa právomoci ministra Ďuriša ešte rozšírili a kontakty medzi poverenctvom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy a ministerstvom poľnohospodárstva znásobili, keď bola činnosť poverenctva podriadená centrálnej vláde.

Na podporu vlastných programov a pripravovaných roľníckych zákonov i proti nim organizovali politické strany medzi roľníkmi vysvetľovacie kampane, podporné rezolúcie, deputácie roľníkov na PPPR, aktivizovali sa roľnícke komisie. Hektické obdobie roku 1947 dostalo do pohybu aj roľníkov. Dôvodom však bola predovšetkým ich nespokojnosť s priebehom a postupom konfiškácie poľnohospodárskej pôdy. Mnohé veľkostatky boli síce skonfiškované, ale definitívne dokončenie ich rozdeľovania uviazlo v štádiu prídeleného pokračovania. Príčinou bola nielen činnosť orgánov PPPR i roľníckych komisií, ale aj nedostatok pôdneho fondu. (V Čechách existoval prebytok voľnej pôdy v pohraničí po odsune nemeckého obyvateľstva.) Dochádzalo k machináciám s pôdou i sporom o rozdelenie veľkostatkov.

DS ako protiváhu aktivitám komunistov zorganizovala 24. januára 1947 zjazd slovenských roľníkov, ktorý sa konal v Piešťanoch a jeho roľnícki delegáti vyjadrili výhrady k politike ministra J. Ďuriša a obvinili ho z neplnenia sľubov roľníkom. V máji, júni a v jesenných mesiacoch roka 1947 organizovala vystúpenia roľníkov KSS. V dňoch 10. – 11. októbra sa v Bratislave zišiel s delegáciami obcí a roľníckych komisií z celého Slovenska minister J. Ďuriš. November začal akciami miestnych a okresných organizácií JZSR a vyvrcholil 14. novembra 1947 celoslovenskou konferenciou roľníkov za účasti 2 000 – 3 000 delegátov na podporu robotníckej deklarácie. Roľníci

18 KSS. *Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Bratislava 1971, s. 95.

vyslovili požiadavku, aby na čelo poľnohospodárskej politiky na Slovensku prišiel človek, „*ku ktorému bude mať slovenské roľníctvo (predovšetkým mali a strední roľníci a poľnohospodárski robotníci – dopl. V. H.) plnú dôveru*“.¹⁹ Nesúhlas s pomalou činnosťou PPPR a osobitne M. Kvetku prejavili delegáti roľníckej konferencie demonštratívnym pochodom k budove povereníctva a SNR. Ako protiváhu organizovala DS o dva dni neskôr v Bratislave, Zvolene a Košiciach vlastné manifestácie. Vyriešenie novembrovej politickej krízy prinieslo aj výmenu na poste povereníka pôdohospodárstva, keď M. Kvetku nahradil Ing. Jozef Styk.

Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy už pod vedením komunistu Michala Falťana na jar 1948 vystúpilo s agrárnym programom „šitým na mieru“ slovenským pomerom a podmienkam – Nitrianskym programom.²⁰ Jeho autori²¹ vychádzali z kapitálovej poddimenzovanosti slovenského roľníctva, prevahy maloroľníckych hospodárstiev v jeho skladbe²², návratu k demokratickému družstevníctvu v najrôznejších formách a technickej rekonštrukcie slovenského poľnohospodárstva prostredníctvom už spomínaných strojových družstiev. Nitriansky program predstavoval koncepciu postavenú na súkromnom spôsobe hospodárenia s prevahou malovýroby, ale smerujúcu k vyššej výkonnosti a rentabilite slovenského poľnohospodárstva. Nakoniec sa nerealizoval. Nahradila ho koncepcia výrobného družstevníctva na báze spoločnej výroby.

* * *

V povojnovom období práve družstevníctvo, aj preto že mohlo nadviazať na bohaté tradície, zohrávalo významnú úlohu v úvahách národohospodár-

19 *Roľnícka nedela*, 23. 11. 1947.

20 Vyhlásený bol 4. 4. 1948 pri oslavách 100. výročia zrušenia poddanstva v Nitre.

21 Autormi Nitrianskeho programu boli právnici a národohospodári z radov pracovníkov Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy a Jednotného zväzu slovenských roľníkov J. Mozola, Š. Fišera, J. Tomčáni, E. Palášthy a ďalší. Pozri: CAMBEL, S.: Nitriansky roľnícky program 2. apríla 1948. In: *Naše družstevníctvo v predvečer kolektívizácie*. Bratislava 1977, s. 17 – 23.

22 Podniky do výmery 10 ha tvorili až 88,4 % všetkých poľnohospodárskych podnikov na Slovensku.

ských odborníkov o možnostiach rozvoja poľnohospodárstva, poľnohospodárskej výroby a životnej úrovne roľníckych vrstiev na vidieku. Vychádzalo z nich ako jeden z nádejných predpokladov modernizácie československého poľnohospodárstva. Ale práve tak ako slovenská a česká spoločnosť, aj družstevné hnutie bolo vtiahnuté do politických zápasov nielen o ďalšie smerovanie poľnohospodárstva, ale celej spoločnosti. Necelý rok po oslobodení existovalo na Slovensku 2 200 družstiev a v celej ČSR ich bolo viac ako 12-tisíc s vyše 2,5 milióna členov. Išlo predovšetkým o sieť rôznych typov pomocných družstiev (úverové, mliekarenské, potravinárske, vinohradnícke, melioračné, dobytkárske, zeleninárske a ďalšie), ktoré sa podieľali na výkupe a spracovaní poľnohospodárskych produktov.²³

V poľnohospodárskom družstevníctve na Slovensku, v jeho centrálnych inštitúciách, mala dominujúci vplyv Demokratická strana.²⁴ DS považovala družstevníctvo za kľúčový článok trhových vzťahov medzi mestom a vidiekom, medzi priemyslom a poľnohospodárstvom, preto sa snažila zachovať jeho kontinuitu a stavať na časom preverených družstevných zásadách a tradíciách. KSS sa až do februára 1948 túto dominanciu DS nepodarilo nabúrať.

Práve družstevníctvo malo pomôcť preklenúť nedôveru roľníkov k pofebruárovej politike komunistickej strany na dedine a premostiť predfebruárovú a pofebruárovú etapu, aby nedošlo – podľa slov predsedu vlády K. Gottwalda – k prerušeniu kontinuity poľnohospodárskej vládnej politiky. S podporou rôznych foriem družstevníctva sa spájalo hľadanie „špecificky československej cesty“ prechodu k socializmu v poľnohospodárstve, cesty, ktorá by zodpovedala domácim podmienkam a tradíciám. Roľníci vítali zvýšenú pozornosť venovanú družstevníctvu zo strany štátnych orgánov. Jednotlivé vrstvy roľníkov

23 Do roku 1948 stúpol ich počet na Slovensku na 2 306. Prevažovali v nich potravinárske družstvá, 582 bolo strojových, 840 úverových, 214 pasienkarských a dobytkárskych, 356 tzv. neúverových. Do roku 1948 existovalo aj 491 tzv. organizovaných a 2 518 tzv. neorganizovaných spoločenstiev (urbáriáty, komposesoráty, obecná a cirkevná pôda), ktoré vlastnili 1 mil. ha poľnohospodárskej pôdy a združovali 80-tisíc roľníkov–podielnikov. O dejinách družstevníctva na Slovensku pozri prácu: FABRICIUS, M.- HOLEC, R. – PEŠEK, J.- VIRSIK, O.: *150 rokov slovenského družstevníctva*.

24 Predstaviteľ DS Ján Ursíny vykonával funkciu predsedu Zväzu roľníckych vzájomných pokladníc a podpredsedu správy Ústredného družstva, v medzivojnovom období patril medzi popredných družstevných činiteľov na Slovensku.

sa zhodovali v základnej myšlienke – modernizáciou dosiahnuť vyššiu rentabilitu svojich hospodárstiev a prostredníctvom odbytových a zásobovacích družstiev presadiť sa na trhu. Ohlas medzi roľníkmi a ich podporu získala aj koncepcia technického a strojového vybavenia a modernizácie poľnohospodárskej výroby formou strojových družstiev, ktoré mali byť súčasťou a osou rozvoja družstevníctva na dedine. V spojitosti s družstvami vítali roľníci dve základné zásady, o ktorých sa hovorilo: že to budú roľníci, kto bude mať rozhodujúce slovo v družstvách a že tieto budú môcť zamerať svoju činnosť celkom slobodne a podľa vlastnej úvahy.

V programovom vyhlásení prvej poľnohospodárskej vlády na pôde Ústavodarného národného zhromaždenia v júni 1948 jej predseda A. Zápotocký konštatoval, že cesta k socializmu v poľnohospodárstve povedie budovaním „jednotných univerzálnych družstiev.“²⁵ Proklamovaná univerzalita družstva a proces zjednocovania družstiev vyústil vo februári 1949 do prijatia zákona o JRD v Národnom zhromaždení.²⁶ Poľnohospodárske výrobné družstvá, ktoré sa v nasledujúcom desaťročí budovali na slovenskej a českej dedine, však nespĺňali žiadne z kritérií či základných atribútov skutočného družstevníctva. Komunistický režim znežil myšlienku družstevníctva na presadenie kolektívizácie v podmienkach ČSR.

* * *

Pri agrárnej problematike, utváraní vládnej poľnohospodárskej politiky i vzťahu k roľníckym vrstvám na dedine pred a po februári 1948 nemožno obísť popri iných faktoroch aj vplyv vonkajších činiteľov. Ich prepojenie a vzájomná neodlučiteľnosť je očividná.

Predfebruárová vládna politika v agrárnej sfére vyvolávala ilúzie v spoločnosti o pokojnom vývoji k socializmu. A povojnová situácia v medzinárodných vzťahoch nahrávala koncepciám o „špecifickej národnej ceste k socializmu“, ktoré boli charakteristické pre všetky ľudové demokracie toho obdobia. V ČSR táto téza získavala vo verejnosti priaznivý ohlas. K. Gottwald o nej prvýkrát hovoril na jeseň 1946.

25 Digitální knihovna parlamentu ČR. Schôdza ÚNZ 17. 6. 1948. Dostupné na: www.psp.cz.

26 *Zákon o JRD*. Praha 1949.

Od polovice roku 1947 však dochádzalo k stupňovaniu napätia v medzinárodných vzťahoch a k vzniku dvoch táborov. V sovietskom vedení sa v čoraz širšej miere objavuje kritika samostatnosti zahraničných komunistických strán. Potreba koordinácie krokov jednotlivých komunistických strán a VKS(b) viedla v septembri 1947 k ustanovujúcej konferencii Informbyra, ktoré sa stalo nástrojom sovielizácie a kontroly komunistických strán satelitných krajín sovietskeho bloku. Prinieslo aj zmenu v pohľade na koncepciu „špecifickej cesty k socializmu“. Problém špecifik bol podrobený kritike a začal sa posudzovať ako ústupok a prejav buržoázneho nacionalizmu.²⁷ Júnová rezolúcia Informbyra o Komunistickej strane Juhoslávie z roku 1948 definitívne odmietla koncepciu „špecifickej národnej cesty k socializmu“, obsahovala tézy o zostrovaní triedneho boja a triednej diferenciacii na dedine, o malovýrobe, ktorá plodí kapitalizmus a o kolektivizácii poľnohospodárstva ako jedinom socialistickom riešení agrárnej otázky. Iná alternatíva ako sovietska cesta k socializmu neexistovala.

Približne v tomto období (od leta 1947) začali prevládať pri hľadaní riešení a hodnotení spoločenských problémov a osobitne v agrárnej sfére nie ekonomické, hospodárske hľadiská, ale ideologické argumenty. Najlepším dôkazom môže byť hodnotenie výsledkov 2-ročného hospodárskeho plánu v poľnohospodárstve. Ešte na jar 1948 správa Ústrednej plánovacej komisie označila za hlavnú príčinu ťažkostí pri plnení poľnohospodárskej dvojročnice neúrodu spôsobenú katastrofálnym suchom. Avšak v dôvodovej správe k zákonu o 1. päťročnici z októbra 1948 sa už sucho neoznačovalo za hlavnú príčinu ťaž-

27 V období od augusta 1947 do jari 1948 vypracovalo oddelenie medzinárodnej politiky VKS(b) ostré kritické hodnotenia komunistických strán Poľska, Maďarska, Francúzska, Talianska i ČSR. Dňa 5. 4. 1948 predložilo oddelenie tajomníkovi ÚV VKS(b) Suslovovi správu O niektorých chybách Komunistickej strany Československa, v ktorej boli vedúci komunistickí funkcionári obviňovaní z podliehania vplyvu koncepcie „národnej cesty k socializmu“, z podceňovania triedneho boja na dedine atď. Podrobnejšie sa problematikou sovielizácie a vzniku sovietskeho bloku zaoberajú napríklad práce: GIBIANSKIJ, L.: Moskva a východná Európa. Některé aspekty vzniku sovětského bloku. In: *Soudobé dějiny* 1997, č. 1, s. 26 – 41. REIMAN, M.: Stalin po válce (1945– 1948). In: *Soudobé dějiny* 1997, č. 1, s. 42 – 63.

kostí, boli ním „zvyšky kapitalizmu a veľká váha zaostalých malovýrobných foriem hospodárenia“²⁸, t.j. sabotáž kapitalistických živlov a malovýroba.

Pod zorným uhlom záverov júnovej rezolúcie Informbyra začalo československé komunistické vedenie prehodnocovať poľnohospodársku politiku. Diskusiu na zasadnutiach Predsedníctva ÚV KSČ a ÚV KSS, prebiehajúcu od júna 1948, o kolektivizácii poľnohospodárstva, jej priebehu, tempe i organizačných formách, ukončilo novembrové zasadnutie ÚV KSČ.²⁹ Akceptácia sovietskeho modelu kolektivizácie a jeho šablónovité aplikovanie v podmienkach slovenskej a českej dediny bolo politickým rozhodnutím bez súhlasu roľníkov a proti ich vôli. Ideologická šablóna o zostrovaní triedneho boja na dedine slúžila v nasledujúcom období na zdôvodnenie mocensko-administratívnych zámkov proti triednym nepriateľom a politickým odporcom. V agrárnej sfére uplatňoval komunistický režim voči bohatým často i stredným roľníkom politiku obmedzovania a potláčania. Jej dôsledkom boli problémy v poľnohospodárskej výrobe a zásobovaní obyvateľstva potravinami.

Od jesene 1948 prijatím tzv. ostrého kurzu proti „reakcii“ (zákon na ochranu republiky) sa v praxi začal uplatňovať diferencovaný rozpis dodávkových povinností roľníkov, a diferencované zásobovanie. Voči roľníkom, ktorí si neplnili dodávkové povinnosti, uplatňoval režim tvrdý postih. Vzájomné vzťahy s roľníkmi boli zredukované na boj proti špekuláciám, čiernemu trhu, kapitalistickým tendenciám a na ich kriminalizáciu.

Februárový štátny prevrat otvoril komunistom cestu k celospoločenským zmenám, ktoré mali dlhodobé dôsledky na slovenskú i českú spoločnosť. Proces spoločenskej transformácie presadzoval komunistický režim rázne a neústupčivo. V podmienkach slovenskej dediny a poľnohospodárstva to bola cesta k likvidácii súkromne hospodáriacich roľníkov prostredníctvom kolektivizácie poľnohospodárskej výroby a jej dôsledkom deformácie vo vývoji poľnohospodárstva i v živote samotného roľníckeho stavu.

28 VÁCLAV, A.: *Některé problémy hospodárskeho vývoje*, s. 84 – 85; *První československý pětiletý plán*. Praha 1948, s. 24, 32.

29 GOTTWALD, K.: *Spisy. Zv. XV*. Bratislava 1960, s. 173. Tiež: *Vznik JRD 1948–1949. Kolektivizace zemědělství*. Edice dokumentu z fondu SÚA. SÚA Praha 1995.

* Štúdia bola vypracovaná v Historickom ústave SAV v rámci projektu VEGA 2/7176/27 *Slovensko v rozdelenom svete*.

SUMMARY

February 1948 in the Status of Peasants

The political power change that occurred in February 1948 delivered a fateful blow to all spheres of Czech and Slovak societies and set off the first evolutionary discontinuity in agricultural development. Changes affected the largest social stratum (over 50% of the Slovak population) and had far-reaching impact in terms of modernization, but also devastating effect on all aspects of village life in agricultural communities. Collectivization, which the communist regime imposed in February 1948, shattered traditional models of Slovak village life and value systems. It altered peasantry status in agriculture by degrading the formerly independent decision-making peasant to a subjected object of state directive management and reducing him to a position of a wage laborer. This study delineates the developments in the agrarian sector prior to February 1948, and the immediate changes installed by the communist regime.

FEBRUÁR 1948 A ŽIVNOSTENSKÝ STAV

Peter ZELENÁK

Filozofická fakulta UK, Bratislava

Živnostenské podnikanie, živnostníci ako súčasť stredného stavu v sociálne diferencovanej spoločnosti predstavujú pomerne zložitú problematiku. Domnievam sa, že dosiaľ absentuje komplexnejší a systematický výskum tejto témy, aj keď nikto nepochybuje o význame tejto zložky spoločnosti z hľadiska poznania politických, hospodárskych a sociálno-kultúrnych procesov, ktoré sa dynamicky vyvíjali v priebehu 20. storočia. Ak je táto otázka zaujímavá vo svojom celku, tak sa celkom prirodzene pozornosť sústreďuje na zlomové obdobie, keď sa celá spoločnosť ocitla v kríze a výsledkom tejto krízy bolo uchopenie moci komunistickou stranou. Vzhľadom na zložitosť problematiky sa pokúsim poukázať len na niektoré aspekty súvisiace s riešením živnostenskej otázky a vývoja živnostníctva ako stredného stavu v podmienkach meniacej sa spoločensko-politickej reality a v kontexte mocenského zvratu na Slovensku vo februári 1948.

Živnostníci tvorili od konca 19. storočia významnú sociálnu vrstvu spoločnosti na Slovensku. Bez toho, aby sme bližšie charakterizovali príčiny sformovania tejto vrstvy, vystačíme s konštatovaním, že živnostenské podnikanie ako podnikanie malé a stredné bolo produktom priemyselnej revolúcie a modernizácie spoločnosti v tomto období. Vzhľadom na to, že tento proces aj s istými modifikáciami pokračoval aj v nasledujúcich desaťročiach, došlo aj k upevneniu postavenia živnostenského stavu ako stredného stavu v sociálnej štruktúre spoločnosti. Bolo príznačné, že aj po zániku monarchie Československo ako nástupnícky štát v plnom rozsahu garantovalo existenciu tejto hospodárskej zložky a rozhodujúce politické kruhy ju považovali za dôležitú súčasť hospodárskeho systému. Živnostenský zákon, ktorý bol schválený v roku 1924, nielen potvrdil existujúci stav, ale zároveň aj vytvoril právny rámec, aby sa táto zložka plne prispôbila a bola funkčná v podmienkach nového štátu a transformujúcej sa ekonomiky.

V medzivojnovom období už teda živnostníci predstavovali neodmysliteľnú a organickú súčasť hospodárskeho systému a čo bolo dôležité, už aj

s relatívne zreteľnou ideovou a sociálno-kultúrnou identitou. A to do tej miery, že predstavovali nielen charakteristickú črtu spoločnosti prvej republiky, ale svojím zástojom v hospodárskom systéme a vzhľadom na svoju početnosť boli jedným zo stabilizačných faktorov celého politického systému. Aj napriek tomu, že pohyb živností, čiže ich prírastok a úbytok bol často nerovnomerný a podliehal zákonitostiam vývoja ekonomiky a jednotlivých odvetví hospodárstva poznamenaných striedaním konjunktúry a recesie. Podstatné však bolo, že živnostníci a ich podniky tvorili organickú zložku hospodárskej štruktúry a mali adekvátne právne zabezpečenie svojej existencie. Tvorili rozhodujúcu zložku strednej vrstvy a celej terciárnej sféry v oblasti obchodu, remesiel, pohostinstva a služieb.

Tieto momenty sa premietali aj do ich politickej orientácie. Hoci nepoznáme dostatočne sociálnu štruktúru jednotlivých politických subjektov, môžeme oprávnené predpokladať, že živnostníci podporovali predovšetkým tie subjekty, ktoré sa programovo orientovali na živnostenský stav a vyjadrovali ich záujmy. Orientácia na strednostavovské politické subjekty bola výrazom životného záujmu živnostníkov po dosiahnutí hospodárskej a sociálnej stability a prosperity na báze súkromného vlastníctva a slobody súkromnej podnikateľskej aktivity. Bolo príznačné, že aj keď živnostníci nemali bezprostredný vplyv na kreovanie vrcholovej politiky cestou účasti vlastnej strany vo výkonnej moci, ich záujmy v nej boli prítomné a realizovali sa v adekvátnej podobe.

Tieto charakteristiky boli prítomné aj v období existencie Slovenskej republiky. A to aj napriek tomu, že v čase druhej svetovej vojny sa štát začal výraznejšie angažovať v hospodárskej sfére a vyvíjal snahu rôznymi spôsobmi regulovať slobodu podnikania a obmedzovať rozhodovacie procesy v samosprávnych orgánoch. Nedošlo však k zásadnej zmene dikcie živnostenského zákona. A nedošlo ani k zmene vo vnímaní úlohy živnostníctva v štruktúre spoločnosti. Skôr naopak. Režim permanentne deklaroval svoj pozitívny vzťah k živnostníkom ako fundamentálnej zložke spoločnosti a opatrenia, napríklad arizácia, ktoré v podstate obmedzovali výkon povolania po politickej a rasovej línii, prezentoval ako posilňovanie postavenia živnostenského stavu a jeho nacionálneho charakteru.

Nové determinanty, ktoré vyplývali z charakteru politického systému a režimu sa však prejavili aj v ďalšom období a významne ovplyvnili živnosťníctvo i spôsob riešenia živnostenskej otázky. Hoci nedošlo k výraznejšiemu zásahu do samotnej podstaty drobného a stredného podnikania, predsa len snaha o politické a ideové ovládnutie a podriadenie hospodárskej samosprávy spolu s narušením princípov zachovania súkromného vlastníctva v súvislosti s odnímaním židovských majetkov vnášalo právnu neistotu nielen aktuálne, ale predovšetkým z hľadiska perspektívy zachovania živnostenského podnikania v rámci poznanej skúsenosti predchádzajúcich desaťročí. Poznanie, že získanie a udržanie živnosti a zabezpečenie jej výnosnosti je bezprostredne závislé od politickej moci, a to na jednotlivých jej úrovniach, predstavovalo vo svojich dôsledkoch nový fenomén, s ktorým sa živnosťníci museli nielen vyrovnávať, ale zároveň sa pod týmto tlakom menil aj spôsob uvažovania a aj mentalita živnosťníka. V povojnovom období sa to plne prejavilo a vtláčilo spolu s ďalšími faktormi, ktoré vyplynuli z ostrosti politického zápasu o charakter štátu a smerovania spoločensko-politických procesov, pečať postaveniu živnostenského stavu, reflektovaniu a definovaniu záujmov živnosťníkov a zapojeniu živnosťníkov do politického života.

Možno povedať, že aj po oslobodení a obnovení Československa, hoci viaceré tendencie z vojnového obdobia sa naďalej presadzovali, zostal zachovaný celkový právny rámec, ktorý umožňoval fungovanie živnostenského podnikania v relatívne vyhovujúcich podmienkach. S tým, že regulatívy prijaté v predchádzajúcom období boli umocnené nielen opatreniami, ktorých uplatňovanie bolo vynútené zložitou povojnovou obnovou – zásobovanie obyvateľstva, čiastočná regulácia dodávok surovín pre remeselnú výrobu a podobne – ale aj znovu realizovaným zásahom do vlastníckej štruktúry z dôvodov nacionálnych a štátnopolitických. Základné vymedzenie, základná filozofia, ktorá sprevádzala počas existencie tejto formy podnikania t.j. živnosť „pri ktorej išlo o zručnosti, vyžadujúce vzdelanie v živnosti vyučením a dlhším zamestnaním pri nej“ však zostávala naďalej v platnosti.¹

Po skončení vojny sa však situácia v spoločnosti paradoxne stala komplikovanejšou a vyhranenejšou ako v čase vojny. Ak je to do istej miery po-

1 MASOPUST, V.: *Živnostenský řád se zřetelem na změny, provedené v něm v době nesvobody a v prvních letech obnovené Československé republiky do června 1948*. Praha 1948, s. 49.

chopiteľné, predsa len vo viacerých ohľadoch možno povedať, že bola neporovnateľná so situáciou po skončení prvej svetovej vojny. A to nedošlo ku vzniku štátu, len k jeho obnove, hospodárstvo hoci bolo poškodené, bolo neporovnateľne silnejšie a sociálna situácia väčšiny obyvateľstva bola podstatne znesiteľnejšia ako v prvých rokoch po prvej svetovej vojne. Čo však bolo podstatne odlišnejšie, bola atmosféra v spoločnosti. A čo bolo dôležité, bola skutočnosť, že pri ostro diferencovanej spoločnosti, pri relatívne vyhranených táboroch členov a prívržencov politických strán boli to práve živnostníci, ktorí sa ako stredná vrstva stali zaujímavými v boji o politickú moc. A to tak pre Demokratickú stranu, ktorá sa, prirodzene, snažila opierať o stredné vrstvy, ako aj pre komunistickú stranu, ktorá sa snažila získať vplyv práve v radoch týchto vrstiev. A to bol nový prvok v politike komunistickej strany, pretože v minulosti stáli stredné vrstvy mimo jej pozornosti, respektíve vzhľadom na sektársky prístup nedokázali tieto vrstvy, vrátane živnostníkov, oslovit'.

Záujem o živnostníkov najmä v komunistickej strane vyplynul aj z uvedenia si ich zástoja v spoločnosti. Ako sme už spomenuli, živnostníci a ich podniky patrili k stabilizujúcim faktorom spoločenskej štruktúry. Boli neodmysliteľnou súčasťou koloritu miest a dedín. Ich obchody, mäsiarstva, hostince, reštaurácie, remeselnícke dielne atď. boli často situované na hlavné námestie, alebo do jeho okolia. Okrem toho, že tvorili centrá ekonomickej aktivity, boli zároveň aj istým informačným kanálom, a to nielen pre získanie bežných informácií potrebných na zabezpečenie každodennej existencie, ale i širším komunikačným zázemím, ktoré vytváralo priestor na formovanie predstáv tak o lokálnych, ako aj o celospoločenských otázkach. Živnostníci však sami osebe netvorili takú sociálnu vrstvu, ktorá by výrazne ako celok vstupovala do politického diania a dokázala samostatne definovať svoje záujmy a presadzovať ich napríklad cestou vytvárania vlastných politických subjektov. Ale vzhľadom na miesto, ktoré zaujímali v hierarchii mesta a dediny, predsa len svojimi postojmi a vlastnou zainteresovanosťou na správe vecí verejných a fungovaní hospodárskych vzťahov ovplyvňovali sociálno-kultúrnu a politickú atmosféru tak na obecnej, ako aj na regionálnej úrovni. A prostredníctvom záujmových korporácií sa podieľali aj na riešení otázok celoštátneho dosahu.

Tieto, ale aj ďalšie momenty charakterizujúce miesto a úlohu živnostenského podnikania, boli príznačné nielen pre Slovensko, ale aj pre celú strednú Európu. Na Slovensku o to viac, že pri absencii veľkých priemyselných závodov a z toho sa odvíjajúcej urbanizácie, ktorá by podnietila vznik rozsiahlych priemyselných aglomerácií, práve živnostníci, ich drobné remeselné závody, opravárenské dielne, obchody, predstavovali ak nie rozhodujúcu, tak prinajmenšom podstatnú zložku v hospodárskom a sociálnom systéme na Slovensku. Prevažná väčšina podnikov boli malé a stredné a zamestnávali relatívne malý počet zamestnancov. Pritom bolo charakteristické, že majitelia a ich rodinní príslušníci väčšinou taktiež pracovali vo svojom podniku. A okrem výnimiek prevažná väčšina podnikov pôsobila v terciárnej sfére.

Dôležitým momentom, ktorý v značnej miere determinoval možnosti ideovej a politickej orientácie živnostníkov bola skutočnosť, že v obnovenej republike, a samozrejme, aj na Slovensku neexistovala voľná hra politických síl a počet strán bol umelo regulovaný Národným frontom. V tomto systéme sa pod nálepkou národnej a demokratickej jednoty len s ťažkosťami darilo identifikovať záujmy a potreby živnostníctva a predkladať ich verejnosti ako relatívne samostatnú stavovskú a politickú problematiku. Na pôde Národného frontu a v politických stranách neexistovala vôľa umožniť sformovanie politického subjektu, ktorý by reprezentoval stavovské záujmy živnostníkov.² Za tejto situácie boli živnostníci odkázaní na to, ako uznané politické subjekty budú schopné programovo uchopiť tieto záujmy a presadzovať ich v kontexte vlastných politických cieľov.

Už v roku 1945 sa živnostenské organizácie pokúsili prezentovať základné okruhy problémov živnostenského podnikania na I. celoslovenskom zjazde, ktorý sa konal 17. – 18. novembra 1945 v Martine. Ukázalo sa však, že výsledky zjazdu boli determinované práve otázkou, nakoľko jednotlivé strany budú participovať na formulovaní týchto požiadaviek a následne aj presadzovať na jednotlivých úrovniach štruktúry štátnej moci. To, že v tom čase tak komu-

2 V referáte o zjazde obchodníctva v Prahe ocenil Kubiš skutočnosť, že „proti tej snahe istých kruhov vytvoriť zvláštne odborné organizácie s politickým náterom, ako prípadný základ politickej strany, sa stavia sám prezident, ktorý označil dnešný stav a počet strán za postačujúci“. Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. ÚV KSS – 21 Národohospodárska komisia pri ÚV KSS 1945 – 1951, a. j. 151. Zápisnica obchodnej podkomisie NHK pri ÚV KSS zo dňa 18.4.1946.

nistická strana, ako aj Demokratická strana len postulovali svoj živnostenský program, poznačilo aj odozvu zjazdu vo verejnosti. Napriek tomu už tu sa objavili základné a protikladné východiská obidvoch strán. Kým R. Fraštacký hovoril o podpore živnostníkov a obchodníkov a stabilizácii ich hospodárskej a sociálnej situácie, J. Púll (KSS) sa venoval predovšetkým tomu, že vláda dodržala svoj sľub a na majetok stredných výrobcov a obchodníkov nesiahla a nesiahne. Pričom zdôraznil, že ich existenciu a hospodársku a sociálnu stabilitu môže zabezpečiť a zabezpečí len štátny sektor.³

Protikladne vyznievajúce vízie a vnímanie zástoja živnostenskej problematiky zdanlivo vyznievali len ako iné pohľady, ktoré akoby vyrastali z chápania zodpovednosti za uskutočnenie obnovy štátu. V skutočnosti už hneď v počiatočnom období sa v rámci tohto zápasu o obsah živnostenskej otázky odrážal postoj k formovaniu občianskej a demokratickej spoločnosti. A týkalo sa to tak Demokratickej strany, ktorá akceptovaním systému obmedzenej demokracie podkopávala samotnú demokraciu a tým aj svoju vlastnú pozíciu ako najsilnejšej politickej strany, ako aj komunistickej strany, ktorá, posilňujúc tento systém, využívala ho v záujme presadenia vlastného cieľa, t. j. získania politickej moci.

Hoci komunistická strana získavala v minulosti v parlamentných voľbách pomerne značný počet hlasov, predsa len zostávala na okraji politického spektra a bola v podstate v ideovej a politickej izolácii. Čo, samozrejme, vyplývalo z jej odmietania demokratického systému a zároveň z jej prevažne sektárskeho prístupu k hodnoteniu jednotlivých vrstiev a ich váhy a možného zástoja v proletárskej revolúcii. Prvé signály o jej novom prístupe sa objavili v súvislosti s prechodom na koncepciu jednotného ľudového frontu. Hoci pri jej formulovaní v popredí stála otázka boja proti vzrastajúcemu nebezpečenstvu fašizmu a paradoxne aj za zachovanie demokratických slobôd, skutočnosť, že strana novým spôsobom definovala predstavu o svojej úlohe ako vedúcej sily pri vytváraní tohto zväzku znamenala zároveň aj nevyhnutnosť prehodnotiť vzťah k maloburžoáznym vrstvám. Po vojne však už nešlo len o signály, ale na základe predsa len získaného politického kreditu z odboja a v podmienkach, ktoré vznikli v republike v dôsledku hegemonie Sovietskeho zväzu v strednej

3 Bližšie pozri: SNA, f. Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici (ďalej OPK B.B.), i. č. 616, šk. č. 902. Pozri tiež Čas, r. II., č. 175, 21. 11. 1945.

Európe, strana jasne deklarovala úsilie stať sa politickou silou, ktorá je schopná oslovit' široké spektrum nielen proletárskych, ale aj maloburžoázných vrstiev. A treba podčiarknuť, že strana aj pri tomto koncepte nestrácala zo zreteľa svoj základný cieľ, vyplývajúci z ideologickej doktríny, t.j. nastolenie diktatúry proletariátu. A teda aj otázku spojenectva s maloburžoáznymi vrstvami chápala len v rovine jeho upotrebenia na ceste k uchopeniu politickej moci.

Aj keď KSS vstúpovala do povojnového obdobia organizačne samostatná, predsa len jej totožné ideové základy s KSČ vytvárali od začiatku predpoklady na vzájomnú súčinnosť v dosiahnutí politickej moci, čo viedlo až k tomu, že KSS postupne opúšťala povstalecký program a začala zohrávať úlohu trójskeho koňa v slovenskej politike, ale aj v takej relatívne parciálnej oblasti ako bola živnostenská otázka. Preto nebolo prekvapujúce, že do značnej miery vychádzala z tých východísk, ktoré formulovala KSČ už v roku 1945 a potom ich rozvinula na VIII. zjazde.⁴ Aj keď sa rozbor postavenia živnostenského podnikania a jeho vývojových tendencií v novej hospodárskej sústave týkal predovšetkým pomerov v českých krajinách, v základných tézach zjazd formuloval živnostenskú otázku v celoštátnych reláciách. Bezprostredne po zjazde sa konala v dňoch 6. – 7. apríla 1946 v Bratislave I. celoslovenská konferencia živnostníkov – komunistov.⁵

Bolo to prvý raz, čo komunistická strana predostrela živnostníkom ucelený program riešenia ich sociálno-ekonomických problémov nielen po skončení vojny, ale v celej svojej dovtedajšej politickej existencii. Riešenie živnostenskej otázky, tak ako ho do svojho programu zahrnula KSS, neprekračovalo rámec súkromnovlastníckej základne maloburžoázie. Program obsahoval množstvo čiastkových aktuálnych problémov, s ktorými v tom období zápasili živnostníci na Slovensku. Bola to najmä požiadavka reorganizácie

4 Na VIII. zjazde KSČ mal k živnostenskej otázke prejav J. Horn. Protokol VIII. sjazdu KSČ. Praha, s. 171 – 186. K problematike vývoja živnostenského podnikania pozri tiež DEYL, Z.: Naše cesty k socializmu a ekonomické problémy drobné buržoasie mest v letech 1945 – 1948. *Československý časopis historický*, 13, 1965, s. 501 – 525.

5 Bližšie pozri: *Za rozvoj živnostenského podnikania*. Bratislava 1946. K priebehu zjazdu sú zachované len torzovité materiály. Z nich vyplýva, že napriek úsiliu sa nepodarilo organizátorom zabezpečiť rovnomerné zastúpenie delegátov zo všetkých okresov Slovenska. SNA, f. ÚV KSS-21 Národohospodárska komisia pri ÚV KSS 1945-51, a. j. 151.

a demokratizácie živnostenských organizácií a vytvorenie jednotnej organizácie, prostredníctvom ktorej by sa živnostenské podnikanie zapojilo do plánovaného hospodárstva, uplatnenie vplyvu živnostníkov vo všetkých stupňoch riadenia na riešenie otázok ich sa týkajúcich, zjednodušenie daňového systému v prospech drobných živnostníkov, zabezpečenie národného poistenia pre živnostníkov, revízia živnostenských oprávnení, pridelu konfiškátov a lacného úveru. Zdôraznila sa nevyhnutnosť podriaďiť živnostenské podnikanie hospodárskym potrebám ľudskej demokracie v záujme prosperity a životnej úrovne živnostníkov. Takto postavený program umožňoval strane reflektovať prirodzené a objektívne existujúce potreby a požiadavky živnostníkov v kontexte so základným a cieľovým projektom izolácie tejto vrstvy podnikateľskej skupiny obyvateľstva od jej systémového začlenenia do štruktúry hospodárskych vzťahov. A predovšetkým postaviť túto vrstvu do opozície voči veľkým podnikateľským subjektom, od ktorých ich existencia závisela. Tento princíp vymedzovania jednotlivých vrstiev spoločnosti na podklade definovania ich protikladných záujmov bol princípom, ktorý strana v podstate úspešne realizovala nielen v priebehu uchopovania moci, ale v ešte markantnejšej podobe sa uplatnil po februári 1948.

To, že KSS formulovala svoj živnostenský program práve na celoštátnej konferencii živnostníkov – komunistov, nebolo náhodné. Už v tomto období mala totiž KSS v radoch mestskej maloburžoázie pomerne veľké zastúpenie, neporovnateľné s obdobím pred rokom 1938. Príčiny boli rôzne. Ak odhliadneme od programu a úsilia strany prezentovať sa ako politická sila obhajujúca záujmy živnostníkov, základ tohto úspechu spočíval zrejme v zmenách, ktoré nastali vo vlastníckych štruktúrach po skončení vojny. Podobne ako po roku 1918, aj v tomto období dochádzalo k pridelovaniu živnosti za zásluhy v odboji. Tento princíp „trafiky“ sa týkal nielen novonastupujúcich živností, ale v prevažnej miere práve tých živnostenských podnikov, ktoré boli z rôznych dôvodov konfiškované. Zápas o ovládnutie takto vzniknutého hospodárskeho priestoru viedol k tomu, že osoby do funkcie národného správcu sa vyberali len v minimálnej miere na základe ich odbornej spôsobilosti.

Do popredia sa dostávali lokálne, osobné záujmy, ktoré sa preplietali s ambíciami politických strán získať vplyv v tejto podnikateľskej vrstve, vzhľadom na jej početnosť a jej zástoj pri formovaní verejnej mienky a celkovej politickej

atmosféry v meste a obci. Čo malo za následok, že odborné hľadisko, odborná spôsobilosť uchádzača o živnosť, ustúpilo do úzadia a rozhodujúcim sa stali politické kritériá. Aj keď nemáme zatiaľ k dispozícii údaje, ktoré by umožnili komplexne zachytiť výsledky takéhoto „pridelovania“, môžeme odôvodnene predpokladať, že napríklad v prípade KSS práve táto skupina predstavovala jej hlavnú oporu medzi živnostníkmi. Nešlo pritom len o „trafiky“, ale aj o pridelovanie tovaru, surovín atď.⁶ A to nielen v období do februára 1948, ale najmä v čase, keď sa strana rozhodla presadiť nové poňatie usporiadania vzťahov v tejto sfére podnikania. Tieto momenty, ale aj celkový vzostup vplyvu komunistickej strany medzi živnostníkmi a zároveň aj sociálne rozvrstvenie jej členskej základne odzrkadľuje nasledujúca tabuľka.⁷

Sociálno-triedne zloženie členov KSS v rokoch 1945 – 1948 v %

Sociálna skupina	1. 10. 1945	1. 5. 1946	31. 10. 1946	28. 2. 1948
Robotníci	69,0	68,1	71,6	61,1
Rofníci	12,4	14,1	14,1	19,7
Živnostníci	9,8	10,1	9,4	6,5
Inteligencia	6,7	5,7	4,8	11,2
Ostatní	2,1	2,0	-	1,5

Ako vidieť, najvyššie zastúpenie mali živnostníci v sociálnej skladbe KSS v rokoch 1945 – 1946. Bolo naozaj výrazné, a to nielen v relatívnom, ale aj absolútnom význame. Napríklad koncom apríla 1946 bolo v KSS registrovaných 15 406 živnostníkov, čo znamenalo, že približne každý 5. – 6. živnostník bol členom komunistickej strany. Vysoká organizovanosť živnostníkov vystupuje do popredia najmä v porovnaní s ostatnými sociálnymi vrstvami. V tom

6 V materiáli *Najhlavnejšie a najaktuálnejšie problémy živnostníkov pre najbližšie obdobie* sa uvádza v súvislosti so získavaním živnostníkov, že „tu už máme quasi u našich povereníctiev také malé kľúčové postavenie u samého prameňa, môžeme pomocou našej strany vplyvať na rozdeľovanie prídeltov surovín alebo hotových výrobkov našim živnostníkom partajníkom, alebo aj nepartajníkom, ktorých takýmto spôsobom si môžeme dobre pritiahnúť do našich radov, buď ako členov lebo podporovateľov našej línie. Živnostníkom, ktorých chceme získať pre náš program, musíme im dať a poskytnúť také výhody aspoň, aké týmto dosiaľ poskytovala protistrana, čo je pri dnešnom distribučnom systéme a politického hospodárskeho rozloženia našich síl veľmi snadné a prevediteľné.“ SNA, f. ÚV KSS – 21 Národohospodárska komisia pri ÚV KSS 1945 – 1951, a. j. 150.

7 BARNOVSKÝ, M.: *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 1978, s. 202 – 203.

istom období bol členom KSS každý 5. robotník, každý 13. – 14. príslušník inteligencie a každý 37. roľník.

Predstavu o tom aké mala KSS zastúpenie radoch živnostníctva v jednotlivých oblastiach Slovenska, si môžeme urobiť aspoň približne podľa údajov zo začiatku roku 1949. Tieto údaje viac-menej zodpovedajú stavu v roku 1948, i keď boli spracované k IX. zjazdu KSČ.⁸ Podľa týchto údajov je zrejmé, že najväčšiu oporu mala KSS medzi živnostníkmi, ktorí nezamestnávali námezdné pracovné sily – až 66 %. To, že najväčšie zázemie mala v bratislavskom a nitrianskom kraji – až 46,1 % – poukazuje síce nepriamo, ale predsa len na vyššie spomenutú okolnosť, že práve v týchto regiónoch došlo po vojne relatívne k najrozsiahljším vlastníckym presunom v dôsledku odsunu obyvateľstva nemeckej národnosti a výmeny obyvateľstva s Maďarskom.

Už skutočnosť, že sa komunistickej strane podarilo v relatívne krátkom čase získať zázemie medzi živnostníkmi, svedčí o značnom posune v ich ideovej a najmä politickej orientácii. Svedčí tiež o tom, nakoľko sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím zmenila atmosféra v spoločnosti a tiež o hĺbke jej politickej diferenciacie. Je zrejmé, že jednotlivé sociálne vrstvy a skupiny obyvateľstva a verejnosti ako celku neboli mentálne pripravené na dôsledky, ktoré vyplynuli z vojny. A na úplne odlišné nazeranie na riešenia problémov, ktoré nemali oporu v skúsenosti z dôsledkov prvej svetovej vojny. Ak sa to týkalo celej spoločnosti, tak boli tieto fenomény citel'né aj u živnostníkov. A odrazili sa na ich správaní a možno povedať chaotickej ideovej a politickej orientácii a v posudzovaní dopadov zmien a nastupujúcich politických trendov na nich samých. Možno tiež povedať, že u živnostníkov sa postupne strácal tradičný konzervativizmus založený na individualizme malého podnikateľa a istež politickej rezervovanosti.

A nešlo pritom len o radikalizáciu, ktorá vyplývala z ostrości sociálnych protirečení. Podstatné bolo, že v dôsledku politických zmien sa do popredia dostávala komunistická strana, ktorá vedome polarizovala spoločnosť a akcelerovala túto polarizáciu. Vyhranenosť ideologických a politických postojov pri absencii reálnych alternatív na podklade demokratického systému, viedla k postojom pre a proti a kto z koho, k víťazstvu alebo totálnej porážke. Nie

8 SNA, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. 790. Materiál o členskej základni KSS k IX. zjazdu KSČ predložený na zasadnutie 30. 3. 1949.

k diskusi o problémoch a hľadani riešení a na tomto základe prijatého všeobecného konsenzu. Treba povedať, že v takto formovanej polarizácii sa živnostníci nedokázali dostatočne orientovať a už vôbec nie obhajovať vlastné záujmy, ktorých podstatou bolo zachovanie súkromnovlastníckych vzťahov.

Jedným z dôsledkov tejto polarizácie bola aj skutočnosť, že v povedomí verejnosti sa udomácnovala predstava, že všetko je možné, že všetko je ihneď riešiteľné. Stačí na to len politická vôľa a ochota energicky k nastoleným otázkam pristupovať. A čo bolo dôležité, zároveň sa paralelne formoval aj obraz nepriateľa ako človeka, ktorý sa nielen bráni novotám, pokroku, ale ich aj sabotuje. A takého treba eliminovať, odstrániť na vedľajšiu koľaj a prípadne aj fyzicky likvidovať. A týkalo sa to tak jednotlivcov, ako aj celých sociálnych skupín a vrstiev obyvateľstva.

V tejto súvislosti treba tiež zdôrazniť, že táto polarizácia bola výrazne determinovaná procesom satelizácie a následnej sovielizácie záujmovej sféry Sovietskeho zväzu. Bez tohto politického dáždika by akcelerácia vzostupu politickej váhy komunistickej strany nebola možná a nevedla by k februáru 1948.

Pre pochopenie politiky komunistickej strany voči živnostníkom pred februárom, ale aj po ňom je potrebné poukázať na skutočnosť, že v tomto období existovalo viazané hospodárstvo. Tovary dennej potreby a rôzne komodity potrebné pre spotrebu a výrobu boli na prídel. Tento systém, ktorý nie je neznámy a vyskytuje sa takmer vždy v časoch vojny a po skončení vojny a smeruje k udržaniu istej stability pri nedostatku tovarov, v Československu mal ešte aj inú, nie celkom docenenú úlohu. Keď uvážime, že posledná fáza tohto systému zanikla výmenou peňazí v roku 1953, teda až 8 rokov po skončení vojny, tak je zrejmé, že pretrvávanie tohto systému nebolo dané len hospodárskymi faktormi, ale najmä politickými. A teda, že celý systém sa udržiaval umelo z politických dôvodov.

Nie náhodou sa v roku 1953 viac-menej ukončil proces likvidácie živnostenského podnikania a v rozhodujúcej miere sa uskutočnil aj prelom v kolektivizácii poľnohospodárstva. Vzhľadom na používanú rétoriku, prostriedky a nástroje, ktoré komunistická strana používala v povojnovom období, možno oprávnene usudzovať, že využívala cielene tento systém na vyvolávanie napätia v sociálnej sfére s cieľom prehlbovať sociálnu diferenciáciu a politickú

polarizáciu v spoločnosti. Bolo príznačné, že práve živnostníci predstavovali cieľenú skupinu obyvateľstva. Teda išlo o tých, ktorí boli v bezprostrednom kontakte s obyvateľstvom. A zároveň jedným z produktov tejto politiky bola snaha vyvolať aj diferenciáciu v radoch samotných živnostníkov. Pojmy ako šmelinár, dobrý a zlý živnostník atď. boli tými nástrojmi, prostredníctvom ktorých strana odvádzala pozornosť od podstaty permanentne nedostatkovej ekonomiky. A tento nedostatok využiť v zápase o politickú moc.⁹ Bolo paradoxné, že ani po dosiahnutí monopolu moci čierneho obchodu a šmelina nezanikli a boli logickým a systémovým produktom najskôr prídelovej a neskôr plánovanej ekonomiky.

V kontexte živnostenskej politiky komunistickej strany práve pre jej inštrumentálnu využiteľnosť zaujímala dôležité miesto otázka obchodu. Od volieb v roku 1946 sa totiž komunistická strana snažila vyvinúť maximálny tlak na ovládnutie distribučnej siete. Vychádzala pritom z presvedčenia, že prostredníctvom nej si vytvorí jeden z dôležitých nástrojov na ovplyvňovanie verejnej mienky a v konečnom dôsledku bude aktívne pôsobiť a formovať atmosféru v spoločnosti v záujme získania a upevnenia svojej pozície ako dominantnej politickej sily. Aj z toho dôvodu strana stupňovala kampaň, ktorej cieľom bolo deklarovať nekompromisný postoj pri riešení otázky zásobovania obyvateľstva. Ťažkosti v tejto oblasti objektívne existovali a boli zdrojom sociálneho napätia. Komunistická strana ich však využívala a rozvinula celú škálu mocenských, mediálnych nástrojov tak, aby prostredníctvom „odhaľovania“ nositeľov týchto ťažkostí dosiahla nielen diferenciáciu v postojoch verejnosti, ale tým, že kládla akcent na triedny princíp, v podstate vyostrovala sociálne napätie v spoločnosti.

9 Napr. Miloš Hrušovský v článku *Prečo nemáme mäso?* poukázal na to, že „prvý predpoklad k trvalému zlepšeniu zásobovania obyvateľstva mäsom a masťou je v riadnej evidencii hovädzieho dobytku i ošipaných a v spoľahlivej práci výkupného a kontrolného aparátu (národné výbory, distribučné a kontrolné komisie, správne orgány Roľníckych dobytkárskeho družstiev – po ich ustanovení).“ *A zdôraznil, že „nemožno naďalej trpieť, aby nekontrolovateľne unikalo na čierny trh alebo pre privilegované kategórie obyvateľstva za predražené ceny. Iste sú poctiví a svedomití mäsiari, ktorí sa starajú o riadne rozdelenie mäsa pre svojich zákazníkov, ale, žiaľ, nie je to pravidlom. Vinu na tom má rezort, ktorý tak ako tomu bolo kedysi v múke a v iných potravinových článkoch, sa bráni zaviesť do distribúcie s mäsom spoľahlivý systém“.* *Pravda*, 29. 1. 1948, s. 3.

A čo bolo dôležité, práve cez súkromný obchod strana demonštrovala neschopnosť súkromného sektora zabezpečiť elementárne potreby obyvateľstva a tým v podstate predkladala víziu o štátnom, znárodnenom sektore ako jedinej funkčnej alternatívy hospodárskeho rozvoja. Viac ako reálna hospodárska situácia zohrávali úlohu práve psychologické aspekty tejto politickej línie. Umožňovali strane realizovať diferenciaciu v radoch živnostníctva na svedomitých a šmelinároch a zároveň izolovať živnostníkov ako celok od ostatných vrstiev spoločnosti.

Príkladom toho je aj skutočnosť, že strane sa v roku 1947 podarilo presadiť nový prvok do prídellového systému v distribučnej sieti. Išlo o zriadenie štátnych rozdeľovní textilů, ktoré začali pôsobiť na Slovensku už v novembri 1947 a v českých krajinách od 1. januára 1948. Bol to zásah, ktorého dôsledky sa prejavili po februári 1948, keď sa rozdeľovne stali zárodkom nového systému už plne podriadeného štátnemu administratívne rozhodovaniu.¹⁰ A to bez ohľadu na argumentáciu, respektíve zdôvodnenie, že príčinou bol práve súkromný sektor a jeho neochota podriaďiť svoj záujem záujmu verejnosti a pracujúcemu ľudu. Keď neskôr K. Gottwald na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSČ dňa 4. apríla 1949 uviedol, že „*Pokud jde o obchodní živnosti, musíme držet tvrdě kurs na to, suchou cestou je zlikvidovat převzetím, výkupem, umrtvováním, abychom měli v nejbližší době distribuční síť až ke konsumentovi v ruce. Pokud jde o řemesla, bude to postupnější. Pokud jde o poslužní živnosti, ty nám zatím nepřekážejí,*“¹¹ vyjadril tým podstatu prístupu strany k živnostenskému stavu a cieľového projektu, ktorý mala strana na zreteli počas celého obdobia zápasu o politickú moc.

Dôležitú úlohu v tomto smere zohrala hospodárska kontrolná služba a na jej činnosť nadväzujúce represívne orgány. Úrad HKS vznikol už v roku 1947¹², pričom už v tom čase sa do jeho konštituovania premietali politické

10 Bolo symptomatické, že aj u časti živnostníctva prevládala ilúzia o možnostiach štátu vnieť poriadok do distribúcie organizačnými, kontrolnými a represívnymi nástrojmi v záujme samotných maloobchodníkov. *Pravda*, 21. 2. 1948, s. 3. Maloobchodníci s textilom: sme za rozdeľovne!!

11 Podľa: KAPLAN, K.: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu*. Praha 1966, s. 269.

12 Nar. č. 45/1947 Zb. n. SNR zo dňa 15. 3. 1947 a vykonávacie nariadenie Zboru povereníkov č. 55/1947 Zb. n. SNR zo dňa 9. 4. 1947.

motívy, ale po februári 1948 jeho činnosť bola cielene zameraná na potieranie tých hospodárskych „neduhov“, ktoré nová politická moc považovala za protirečiacie triednym záujmom proletariátu. Základ tvorili aktivity, ktoré narušali systém viazaného hospodárstva, čiže v dobovej terminológii označované ako čierny obchod. Odhaľovanie jeho nositeľov bolo využívané na konštruovanie obrazu obchodníka ako nepriateľa robotníckej triedy, pričom sa zámerne obchádzala skutočnosť, že existujúci systém odporoval slobodnému podnikaniu a bol už prekonaný. Najmä, keď si uvedomíme, že v Československu nedošlo v priebehu vojny k takej výraznej deštrukcii hospodárstva ako v iných častiach Európy. A napriek tomu Československo zrušilo lístkový systém ako jedna z posledných krajín. Bolo príznačné, že čoskoro po februári 1948 došlo aj k posilneniu postavenia ÚHKS. Bol podriadený priamo Predsedníctvu Zboru povereníkov a zároveň sa zvýšil aj počet jeho pracovníkov.¹³

Jednou z prvých akcií ÚHKS a v podstate aj najväčšieho rozsahu bola akcia „mesiac poriadku v distribúcii“. Uskutočnila sa v januári a vo februári 1948. Azda len zhodou okolností práve v čase, keď vrcholila vnútropolitická kríza. Hoci nemáme k dispozícii pramene dokazujúce jej politické načasovanie, možno povedať, že vzhľadom na jej rozsah a súčinnosť so Zborom národnej bezpečnosti pôsobila táto akcia minimálne ako zastrešovací faktor a ovplyvnila postoj živnostníkov v čase uchopenia moci komunistickou stranou. V sektore výživy orgány ÚHKS prekontrolovali 6 901 jednotiek distribúcie a zhabali tovar v hodnote takmer 5 miliónov Kčs a v sektore priemyslu za 5,2 milióna Kčs.¹⁴ Aj v ďalších mesiacoch pokračoval ÚHKS v tomto trende,

-
- 13 V priebehu roku 1948 sa zvýšil počet na 363 kontrolných orgánov HKS. Od apríla do decembra (s výnimkou žatvy) absolvovalo z tohto počtu 150 pracovníkov školenie v 3 šesťtýždňových turnusoch v škole ÚHKS v Budmericiach. Okrem toho bolo vyškolených 8 pracovníkov pre drevársky a 8 pre textilný odbor v Liberci. SNA, f. PV/sešk., šk. 51. Mimoriadny bulletin ÚHKS, č. 1., r. II., zo dňa 8. 2. 1949. ÚHKS roku 1948 – bilancia činností, s. 15.
- 14 Prekontrolovali napríklad 2 063 malodistributérov, 193 veľkodistributérov, 1 218 mäsiarskych živností, 2 130 hostincov a reštaurácií, 628 pekárov atď. Zhabali napríklad 72 867 chlebovej a várovej múky, 15 ton obilovín, 36 ton soli, 7 ton kakaových bôbov atď. V sektore priemyslu prekontrolovali 2 729 obchodov rôzneho druhu, 1 601 obuvníkov, 3 000 remeselných živností, 496 obchodníkov so železom atď., pričom zhabali napríklad 24 759 m textilu, 1 176 kusov konfekcie, 19 892 spracovaných a 2 345 surových koží a množstvo ďalšieho tovaru. SNA, f. PV/sešk. šk. 51. Mimoriadny bulletin ÚHKS, r. II., č. 1 zo dňa 8. 2. 1949, s. 4.

pričom sa mu postupne zverovali aj úlohy, ktoré presahovali pôvodný zámer zákonodarcu ako bola napríklad kontrola plnenia dvojročného plánu, respektíve v júli uskutočnená kontrola súpisu poľnohospodárskych zvierat. Hoci činnosť ÚHKŠ bola zacielená predovšetkým na potieranie čierneho obchodu v súkromnom sektore, prax poukazovala aj na hospodársku kriminalitu v štátnom sektore a prepojenia v štátnej správe. A čo nebolo zanedbateľné, aj na politický klientelismus, ktorý sa v tomto období ešte len začal rozvíjať a prejavoval sa snahou o využívanie známostí v straníckom aparáte. Spolupráca s JZSR a SOR, a prirodzene, aj KSS síce umožňovala pomerne pružné reagovanie na vzniknuté problémy v jednotlivých regiónoch, ale v zásade limitovala činnosť ÚHKŠ ako nezávislého kontrolného orgánu.

Na základe údajov, ktoré máme k dispozícii, možno povedať, že okrem Bratislavy bola činnosť ÚHKŠ rozložená relatívne rovnomerne na celom území Slovenska. Expozitúry ÚHKŠ zabavili tovar v sume 71,4 milióna Kčs, z toho v Bratislave v hodnote 20,8 milióna Kčs. Peňažité pokuty boli vynesené v sume 23 miliónov Kčs. Hoci hodnota zabaveného tovaru bola na čiernom trhu nesporne vyššia, predsa len poukazuje na to, že jeho únik mimo distribučnej siete nepredstavoval takú hrozbu pre zásobovanie obyvateľstva ako sa čiernemu obchodu pripisovala zo strany režimu. Aj z toho dôvodu bolo skôr dôležitejšie zintenzívnenie činnosti ÚHKŠ v roku 1948 oproti predchádzajúcemu obdobiu, ktoré svedčí o úsilí straníckych orgánov v čo najväčšej miere aj touto cestou dostať súkromný sektor pod kontrolu, postupne živnostníkov politicky izolovať a dokázať nefunkčnosť systému založeného na súkromno-vlastníckych vzťahoch. Preto sú podstatnejšie údaje o vývoji trestných oznámení, ktoré dokumentuje nasledujúca tabuľka.¹⁵

Výsledky činnosti ÚHKŠ v rokoch 1946 – 1948

Rok	Počet trestných oznámení	Z toho vyhradených OPTS
1946	29 038	1 381
1947	48 283	1 961
1948	38 163	3 352

Z týchto údajov vidieť, že v roku 1947 bolo síce podaných najviac trestných oznámení, ale oveľa menej ich bolo vyhradených Osobitným policaj-

15 Tamže, s. 11.

ným trestným súdom. Množstvo trestných oznámení malo skôr demonštrovať akcieschopnosť strany presadiť represívne opatrenia voči „nesvedomitým“ živnostníkom, ako týmto spôsobom riešiť reálne problémy zásobovania obyvateľstva. Údaje z roku 1948 už jasne poukazujú na tendenciu čo najviac prípadov postúpiť OPTS, ktoré mohli vynášať aj podstatne vyššie tresty.¹⁶ Bolo to v súlade s požiadavkou zostrenia boja proti čiernemu obchodu ako jedného z prioritných záujmov proletariátu. V tomto zmysle bolo príznačné konštatovanie, v ktorom ÚHKS zhodnotil svoje poslanie, že mu pripadla „*úloha odhaľovať všetky skryté škodcov, šmelinárov, ktorí nemohli na verejných fórach udržať svoje mocenské postavenie, šmelinou a rozkladom distribúcie chceli spôsobiť nespokojnosť pracujúcich mas a zároveň ťažiť z nedostatkov predmetov dennej spotreby veľké zisky*“.¹⁷ A to už bolo hodnotenie, ktoré vyplynulo z novej živnostenskej politiky zameranej na urýchlenú likvidáciu živnostenského podnikania.

Ak zoberieme do úvahy polarizáciu spoločnosti, rozklad tradičnej hodnotovej orientácie živnostníkov, obmedzenú demokraciu, prídelový systém, pôsobenie represívnych orgánov a psychologický tlak atď., je zrejmé, že komunistickej strane sa vcelku úspešne darilo vymedziť, i keď negatívne, živnostníkov ako relatívne samostatnú vrstvu. Vrstvu, ktorá má protichodné záujmy s veľkokapitálom a položiť dôraz na vzájomnú prepojenosť jej záujmov so záujmami robotníctva.

Viliam Široký túto koncepciu sformuloval takto: „*Živnostníci majú životný záujem nie menší ako robotníci a ostatné zložky pracujúceho ľudu, aby výdobytky ľudovej demokracie boli nielen zachované, ale aj upevnené, aby sa panstvo veľkokapitálu nikdy viac už nemohlo obnoviť*“.¹⁸ Aj keď v tomto období bola badateľná istá „proletarizácia“ tradičných hodnôt vo vedomí stredných vrstiev všeobecne, predsa len akcent, ktorý položila strana na permanentný proces pauperizácie drobných vlastníkov ako dôsledok vykorisťovateľského systému nezodpovedal realite. A treba povedať, že značná časť živnostníkov si väzby medzi veľkým priemyslom, veľkoobchodom a živnostenským pod-

16 V prípadoch, ktoré ÚHKS postúpila OPTS boli vynesené rozsudky vo finančnej pokute v sume 117 miliónov Kč a 49 026 dní straty slobody. Tamže, príloha č. 5.

17 Tamže, s. 11 – 12.

18 *Pravda*, 11. 4. 1946

níkaním uvedomovala.¹⁹ A postupne so vzrastaním politického napätia v súvislosti s vyostrovaním mocenského zápasu je badateľný čiastočný odklon živnostníkov od komunistickej strany, respektíve jej postup a program už nebol natoľko prítlačivý ako po skončení vojny.²⁰ Napriek tomu je nepochybné, že strana získala medzi živnostníkmi isté zázemie, ktoré jej umožňovalo vystupovať aj ako jej politický reprezentant. A to bez ohľadu na skutočnosť, že základné východiská jej predstavy o usporiadaní spoločnosti vychádzajúce zo spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov boli v zásadnom protiklade k záujmom živnostníkov.

Koncepcia riešenia problémov živnostenského stavu, ktorú predstavila komunistická strana, nepredstavovala v porovnaní s programom Demokratickej strany alternatívu. Podobnosť cieľov bola evidentná, čo vyplývalo z objektivity ťažkostí, s ktorými zápasilo drobné a stredné podnikanie. S tým, že kým komunistická strana predkladala riešenia týchto ťažkostí v závislosti od ďalšieho prehlbovania znárodňovacieho procesu, Demokratická strana vychádzala z existencie súkromného vlastníctva ako základu akýchkoľvek úvah o možnostiach transformácie spoločenských a hospodárskych štruktúr. Skutočnou alternatívou však bola otázka politickej moci a z tejto roviny sa následne odvíjajúca politika voči živnostenskému podnikaniu.

-
- 19 Postupne ako vzrastal tlak komunistickej strany na prehlbovanie znárodňovacieho procesu, sa konalo viacero schôdzí, verejných zhromaždení atď., na ktorých živnostníci vyjadrovali obavu o osud súkromného podnikania. Napríklad 1. 2. 1948 sa konalo z podnetu Zväzu živnostenských spoločenstiev a Zväzu obchodných grémií v Trenčíne celoslovenské verejné zhromaždenie obchodníkov so zmiešaným tovarom, na ktorom v diskusii rezonovala predovšetkým myšlienka, že znárodnenie veľkoobchodu bude znamenať prvý krok k likvidácii súkromného maloobchodu. Nasvedčuje tomu aj vyradenie obchodu s textilným tovarom prostredníctvom štátnych rozdeľovní a snahy obdobným spôsobom vyradiť aj potravinársky tovar zo sféry súkromného podnikania. Účastníci poukazovali aj na zneužívanie čierneho obchodu proti súkromnému sektoru a na to, že hospodárska kontrolná služba sa v tomto zmysle, aj nasadzovaním konfidentov, má využiť pre politické ciele. Požiadavka na účinnú ochranu spoločných záujmov však nenašla adekvátnu organizačnú podobu. SNA, f. Slovenský živnostenský zväz (ďalej SZZ), šk. 49, b. č.
- 20 Napríklad z celkového počtu členov KSS, ktorí vstúpili do strany v roku 1947 bolo 58,0 % robotníkov, 23,6 % roľníkov, 12,4 % príslušníkov inteligencie a 4,5 % živnostníkov. BARNOVSKÝ, M.: *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944-1948*. Bratislava 1978, s. 205.

Mocenský zvrat vo februári 1948 otvoril priestor na aktivizáciu tých síl vnútri živnostníckych organizácií, ktoré stáli na platforme komunistickej strany, respektíve podporovali politický trend radikálnej zmeny v pôsobnosti záujmových organizácií a celkovej zmeny postavenia živnostníctva v spoločnosti. Už 26. februára 1948 sa vytvoril Ústredný akčný výbor (ÚAV) slovenských živnostníkov. Za jeho predsedu zvolili Tomáša Sopóciho, predsedu Grémia bratislavských obchodníkov a ďalších 20 členov, zástupcov rôznych, v prevažnej miere obchodných organizácií.²¹ Pri vzniku ÚAV slovenských živnostníkov je zaujímavá skutočnosť, že sa nevytvoril ako riadiaci orgán niektorej inštitúcie alebo spoločenskej organizácie, ale ako vrcholný orgán a zjednocujúci reprezentant všetkých záujmových organizácií živnostníctva na Slovensku. Tým sa do istej miery vymyká z rámca tvoriacich sa akčných výborov na Slovensku. Podobne ako aj v iných oblastiach verejného života, ani tu však nešlo o spontánnu „revolučnú“ aktivitu. A to aj napriek tomu, že mnohým sa tak ich zástoj pri utváraní akčných výborov mohol javiť. Analýza totiž naznačuje, že minimálne v priebehu vládnej krízy bol pripravený scenár prevzatia kľúčových pozícií v rozhodujúcich živnostenských organizáciách.

Základná filozofia tohto scenára vychádzala z poznania, že existujúci právny systém ako celok a v rámci neho aj normy upravujúce živnostenské podnikanie poskytujú dostatočný priestor na uskutočnenie okamžitých zmien v živnostenských organizáciách bez toho, aby bolo nutné prijímať také rozhodnutia, ktoré by narušili zdanie legitimity. Postup, ktorý komunistická strana uplatnila v prípade živnostenských organizácií nebol výsledkom špecifického postoja strany k živnostenskej otázke, ale integrálnou súčasťou celkovej koncepcie, ktorú strana uplatnila v celoštátnom meradle v súvislostiach s riešením vládnej krízy. Okrem toho, že komunistická strana pri rekonštrukcii vlády plne využila možnosti dané ústavou a ústavnými zvyklosťami, samotný prechod k monopolu moci realizovala prostredníctvom Akčných výborov Národného

21 Členovia ÚAV slovenských živnostníkov: Dr. D. Hanes, J. Vraňák, M. Krupec, J. Tvarožek, V. Sekáč, K. Jaroň, J. Široký, R. Kubiš, V. Linhard, Ing. J. Blahuta, D. Dančo, K. Dubnický, kpt. A. Šagát, O. Puma, J. Spinetti, E. Wolf, J. Vach, G. M. Mutkovič, V. Zubacký a V. Fiedler. Živnostenské noviny, r. III., č. 9, 6. 3. 1948, s. 3. Pri kreovaní ÚAV je zaujímavá skutočnosť, že tak ako celý orgán a aj jeho personálne zloženie boli nielen konzultované u J. Bránika, podpredsedu Štátneho plánovacieho a štatistického úradu, ale aj ním schválené. SNA, f. ÚV KSS, generálny tajomník, šk. 2184, a. j. GT-422/4.

frontu. Tie pôsobili v podstate mimo právneho systému a predstavovali v poňatí komunistickej strany revolučný orgán. Zdanie ich legitimity strana odvodzovala z nevyhnutnosti rekonštrukcie Národného frontu prostredníctvom jeho obrody, čo v praxi znamenalo realizáciu očisty verejného a politického života od síl, ktoré komunistická strana považovala a označila za nepriateľské ľudovodemokratickému zriadeniu.

Preto nebolo náhodné, že už 26. februára 1948, teda v ten istý deň ako vznikol ÚAV slovenských živnostníkov, povereník J. Šoltész suspendoval orgány v rozhodujúcich živnostenských organizáciách a na ich miesto vymenoval na základe § 224 ods. 2 zákona č. 259/1924 Sb. vládnych komisárov. Tak sa napríklad vo Zväze zmiešaných živnostenských spoločenstiev ujal funkcie vládneho komisára J. Vraňák²², ktorý následne poslal na dovolenku a o niečo neskôr aj penzionoval generálneho sekretára Zväzu M. Rumanna a po konzultácii s akčným výborom vymenoval nový poradný zbor. Zároveň uskutočnil aj reorganizáciu sekretariátu s novým personálnym obsadením jednotlivých referátov.²³ Podobný postup bol aj v prípade Zväzu obchodných grémií na Slovensku, kde sa vládny komisárom stal T. Sopóci.²⁴ Príznačné bolo zdôvodnenie, ktoré bolo rovnaké vo všetkých výmeroch. Uvádza sa v ňom, že suspendovanie orgánov bolo nevyhnutné vzhľadom na to, že „*niet dostatočnej záruky, že doterajšie orgány Zväzu budú vykonávať svoju činnosť v zhode s ľudovodemokratickými záujmami členstva a v prospech Zväzu*“.²⁵ Zastavenie činnosti výkonných a volených orgánov a prevzatie ich právomocí vládny komisárom predstavovalo v danej chvíli rozhodujúci zásah do samosprávneho systému živnostenských organizácií.

22 SNA, f. SŽZ, šk. č. 50, č. 2065.

23 SNA, f. SŽS, šk. č. 50.

24 SNA, f. SŽS, šk. č. 50, a. j. 2166.

25 Výnimku z tejto praxe tvorí zdôvodnenie rozhodnutia poradného zboru Zväzu zmiešaných živnostenských spoločenstiev o penzionovaní bývalého generálneho tajomníka M. Rumanna. Definujú sa v ňom politické dôvody. Uvádza sa v ňom, že „*neboli by ste schopný vykonávať funkciu generálneho sekretára Zväzu živnostenských spoločenstiev v zásadách ľudovodemokratického režimu a v zmysle intencií vlády K. Gottwalda pre Váš mylný politický postoj k ľudovým otázkam v minulosti....Vaše politické vystupovanie, ako člena SNR, nebolo v intenciách malého a stredného živnostníka...*“ SNA, f. Povereníctvo priemyslu a obchodu (ďalej PPO), inv. č. 6, šk. 4, a.j. 4042.

Vzhľadom na to, že štát prostredníctvom Povereníctva priemyslu a obchodu plne využil právnu úpravu na realizáciu mocenskej zmeny, aj úloha ÚAV slovenských živnostníkov, respektíve jeho pozícia bola čiastočne odlišná od iných oblastí verejného a politického života, v ktorých pôsobili. A zároveň aj vzájomné väzby medzi vznikajúcimi akčnými výborami a novými orgánmi živnostenských organizácií. Vyplývalo to z postavenia vládneho komisára. V odpovedi napríklad na otázku Okresného živnostenského spoločenstva v Sabínove sa síce konštatovalo, že rozdiel medzi voleným orgánom – starostom a vládny komisárom je len ten, že vládneho komisára menuje živnostenský úrad. Ale zároveň sa však v odpovedi poukázalo na to, že „kompetencia menovaného komisára je čo do spôsobu vedenia totalitnejšia“, lebo môže navrhnúť živnostenskému úradu zmeny v personálnom zložení poradného zboru. Jeho vymenovanie by sa malo konzultovať s akčným výborom.²⁶

Akčné výbory sa postupne vytvorili takmer vo všetkých záujmových organizáciách, respektíve podľa administratívno-správneho princípu na Slovensku. Hoci vznikli na základe výzvy ÚAV slovenských živnostníkov, ich existencia a pôsobenie bolo, samozrejme, v súvislostiach a v súlade s prebiehajúcim mocensko-politickým zápasom. Zväz živnostenských spoločenstiev už po ustanovení vládneho komisára definoval účel akčných výborov v rámci Zväzu. Podľa informácie, distribuovanej podriadeným zložkám, ktorá mala podobu smernice, úlohou akčného výboru bolo predovšetkým „navrhnuť živnostenskému úradu (Povereníctvu priemyslu a obchodu – pozn. P. Z.) len vymenovanie komisára a ustanovenie poradného zboru“.²⁷ Po schválení týchto orgánov sa úloha akčného výboru mala skončiť. Aj keď teda funkcia akčných výborov bola dočasná, ich význam bol oveľa širší a presahoval rámec týchto politických aktov.

Pritom treba poukázať na skutočnosť, že aj keď nemáme zachytené všetky správy o ukončení činnosti akčných výborov, môžeme predpokladať premenu akčných výborov práve na spomínané poradné zbory. Pravda, zmeny v riadiacich štruktúrach živnostenských organizácií neboli dané len týmto jednosmerným politickým aktom. Najmä zo začiatku a v najvýznamnejších

26 SNA, f. SŽS, šk. č. 50. Pôsobnosť a právomoc vládneho komisára, poradného zboru – informácia.

27 SNA, f. SŽS, inv. č. 60, šk. č. 45.

živnostenských spoločenstvách Povereníctvo priemyslu a obchodu v zmysle živnostenského zákona z roku 1924 zastavilo činnosť výkonných a volených orgánov a priamo vymenovalo vládneho komisára, ktorý prevzal na seba všetky ich právomoci.²⁸ Konštituovanie nových orgánov sa už spravidla uskutočňovalo v súčinnosti všetkých politických zložiek. O politickom zložení akčných výborov, ako aj novoustanovených orgánov živnostenských záujmových organizácií nemáme dostatočné informácie. Právom však môžeme predpokladať, že v ich čele boli živnostníci, ktorí boli členovia, alebo sympatizanti KSS.²⁹

ÚAV slovenských živnostníkov prijal na svojom zasadnutí dva základné dokumenty, a to Rezolúciu a Ohlas slovenských živnostníkov, ktorými sa prihlásil k riešeniu politickej krízy podľa návrhov KSC a formuloval základné požiadavky živnostníkov. Tieto dokumenty predstavujú východisko a zároveň aj platformu, s ktorou vstúpili živnostníci ani nie tak do zápasu o politickú moc, ktorý už bol rozhodnutý, ako skôr spôsob zapojenia živnostníkov do procesu jej etablovania. Vyjadrovali snahu prezentovať živnostníkov ako sociálnu vrstvu schopnú plne akceptovať mocenské zmeny a podieľať sa na formovaní nového politického a hospodárskeho systému. Požiadavky v nich obsiahnuté neprekračovali rámec živnostenského programu komunistickej strany. Čo bolo aj pochopiteľné, vzhľadom na skutočnosť, že ich formulovali predstavitelia akčného výboru, ktorí boli členmi KSS. Preto sa už nedalo očakávať, že na tejto politickej báze by mohlo dôjsť k ďalšiemu prehĺbeniu programu, respektíve v kontexte pofebruárového vývoja k takej jeho modifikácii, ktorá by pri zachovaní súkromného vlastníctva formulovala postavenie živnostníkov a celej sféry, ktorú reprezentovali, v novom systéme. Ale

28 SNA, f. PPO, inv. č. 6, sign. P/1-1948, šk. č. 4, a. j. 4042.

29 Len v ojedinelých prípadoch sa v hláseniach o založení akčných výborov objavujú aj údaje o ich politickom zložení. Napríklad podľa hlásenia Okresného živnostenského spoločenstva v Trstenej z 5. 3. 1948 boli v akčnom výbore traja členovia za KSS, dvaja za SVOJPOV, dvaja za Stranu Slobody, dvaja za Československú obec legionársku, jeden za sociálnu demokraciu a jeden za SPROV. Pritom politická príslušnosť predsedu a podpredsedu akčného výboru, ako ani vládneho komisára, ktorý bol dosadený akčným výborom, neboli uvedené. SNA, f. SZZ, šk. č. 49, a. j. 2410. V akčnom výbore OŽS v Šamoríne okrem jedného člena sociálnej demokracie boli všetci členovia KSS. Tamže, šk. 50.

vzhľadom na to, že ide o prvé dokumenty, považujeme za potrebné ich aspoň v stručnosti analyzovať.

V Rezolúcii³⁰ sa ÚAV slovenských živnostníkov plne postavil za vyriešenie vládnej krízy v zmysle návrhu K. Gottwalda, za požiadavku dôslednej očisty verejného a politického života od v minulosti skompromitovaných reakčných predstaviteľov buržoázných strán a za prijatie novej ústavy, ktorá by kodifikovala výsledky revolučných premien v spoločnosti. V tomto smere sa rezolúcia vyslovila za návrh Ústrednej rady odborov, aby boli znárodnené podniky nad 50 zamestnancov, ale zároveň bola vyslovená požiadavka, aby „súkromné podnikanie drobného a stredného živnostníka v rozsahu do 50 zamestnancov bolo ústavou trvale zabezpečené“. Súčasne sa žiadalo urýchlené riešenie daňových otázok, národného poistenia a reorganizácie hospodárskej samosprávy.

V Ohlase slovenských živnostníkov³¹, ktorý je už viac orientovaný do radov živnostníkov, sú niektoré body Rezolúcie jasnejšie formulované. Po zdôraznení ekonomických, sociálnych, ako aj všeobecne kultúrnych požiadaviek, ktoré by mali zlepšiť postavenie drobných a stredných živnostníkov, sa v Ohlase zdôraznila najmä účasť na riadení spoločnosti. „Aby boli chránené záujmy drobných živnostníkov,“ uvádza sa v dokumente, „*vybuduje sa nová stavovská organizácia, ktorá spolu s orgánmi štátnej správy bude dbať o to, aby sa náš stav zapojil do národného života na prospech svoj a na prospech celého národa.*“ Vytvorenie „strešnej“ organizácie bolo súčasťou programovej línie strany už v predfebruárovom období. Zároveň však, čo bolo dôležité, jej poňatie vychádzalo z predstavy o nutnosti utvorenia sociálneho reprezentanta, ktorý by bol súčasťou proklamovaného zväzku robotníckej triedy so strednými vrstvami. Preto za zdôraznením, že „*my živnostníci budeme aj naďalej pilierom štátu. Bez živnostníctva ... nevieme si predstaviť hospodársky život, nie je možné zvýšiť hospodársky potenciál krajiny*“ nasledovala požiadavka, aby sa plne postavili do služieb revolúcie po boku proletariátu. Z toho dôvodu aj akčné výbory majú dôsledne realizovať revolučné požiadavky robotníckej triedy, aby sa potvrdilo, že „*sme schopní previesť vo vlastnom kruhu všetky tie zmeny, ktoré budú slúžiť...ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu*“.

30 *Živnostenské noviny*, r. III., č. 9, 6. 3. 1948.

31 Tamže, s. 1

Analyzované dokumenty naznačujú z jednej strany jednoznačnú podporu zmenám, ktoré vyplynuli z riešenia krízy vo februári 1948, čo koniec koncov bolo dôsledkom straníckej príslušnosti členov ÚAV slovenských živnostníkov. Zo strany druhej je badateľné úsilie sociálne a politicky vymedziť živnostníkov ako stav, ktorý má síce špecifické postavenie v hospodárskej a spoločenskej štruktúre, ale inklinuje k proletariátu a je jeho prirodzeným spojencom.

Napriek snahe takýmto spôsobom konštruovať postavenie živnostníctva bolo už v prvých mesiacoch po februári zjavné, že jeho ideová nosnosť je časovo obmedzená a vo svojej podstate rozporná. Vyplyvalo to nielen z charakteru živnostenského podnikania, ale aj z permanentného tlaku, ktorý bol na súkromný sektor ako celok vyvíjaný komunistickou stranou. Čo paradoxne nútilo aj živnostníkov – komunistov zaujímať obrannú pozíciu. A to tak vo vzťahu k vláde sústavným zdôrazňovaním lojality a podporou prebiehajúcim zmenám,³² ako aj smerom k živnostníctvu, ktorého sa predsa len cítili byť súčasťou.

Je zrejmé, že po vojne sa živnostníci podobne ako aj celá spoločnosť ocitli v zložitej situácii. Napriek tomu, že zo strany politických strán a ich predstaviteľov sa ozývali upokojujúce hlasy o perspektíve živnostenského stavu aj v podmienkach novo sa tvoriaceho hospodárskeho systému, bolo u časti realisticky uvažujúcich živnostníkov cítiť znepokojenie a obavy z možného pokračovania likvidácie súkromného sektora. Treba však povedať, že živnostenský stav nepredstavoval jednoliatu masu, ale bol vnútorne diferencovaný a to nielen podľa odboru a zamerania podnikania, ale čo bolo dôležitejšie, politická diferenciácia sa stávala aj v radoch živnostníkov čoraz ostrejšou. Vzhľadom na politický systém, ktorý symbolizoval najmä Národný front, živnostníci stratili možnosť ovplyvňovať politický život prostredníctvom vlastnej politickej strany, respektíve prostredníctvom takých subjektov, ktoré by

32 Napríklad v článku *Sme kapitalisti? sa na obranu živnostníkov uvádzali takéto argumenty: „potrebujeme zmodernizovať naše závody a prirodzene chceme, aby naše postavenie bolo legalizované ústavou... my sme sa za kapitalistov nikdy nerátali...Na Slovensku je nás živnostníkov dovedna s rodinnými príslušníkmi 300 000. Tvoríme teda početnú vrstvu národa... sme občania pracujúci, ktorí si svoj chlieb zaobstarávajú tvrdou, každodennou prácou“*. *Živnostenské noviny*, r. III., č. 10, 13. 3. 1948.

primárne reflektovali záujmy živnostníctva. Tým sa vlastne otvoril priestor pre existujúce subjekty, ako bola Demokratická strana a komunistická strana. Obidve sa usilovali získať na svoju stranu živnostenský stav, pretože si uvedomovali jeho zástoj v hospodárskom systéme a miesto živnostníka v štruktúre mestskej, ale i dedinskej society.

Kým Demokratická strana predstavovala dosť nesúrodé politické zoskupenie a živnostenskú otázku posudzovala cez prizmu možno povedať medzivojnových modelov, zatiaľ komunistická strana v rámci svojho konceptu vydeľovania jednotlivých sociálnych vrstiev a skupín obyvateľstva a stavanie ich do vzájomného protikladu, pristupovala k živnostníkom z hľadiska získania ich relevantnej časti v zápase o politickú moc. Ako ukázal vývoj postojov živnostníkov pred a v čase februárových udalostí, do značnej miery sa jej to aj podarilo. Pritom treba asi poďakovať, že pravdepodobne hlavnú oporu mala práve u tzv. nových živnostníkov. Teda tých, ktorí získali živnosť vďaka podpore komunistickej strany. A práve tá vrstva bola najaktívnejšou zložkou pri presadzovaní mocenských zmien v rámci živnostenských organizácií prostredníctvom etablovania sa akčných výborov ako mocenských nástrojov komunistickej strany.

Bolo paradoxom a ak by sme nebrali do úvahy tragické následky, tak až tragikomickým úsilie živnostníkov zapojiť sa vo februári 1948 po boku komunistickej strany do likvidácie demokratického systému v záujme vlastného prežitia a zachovania svojich živnostenských podnikov.

SUMMARY

February 1948 and Free-Lance Professions

After World War II, free-lance professionals in Czechoslovakia found themselves in a complicated situation. Despite assuasive voices pledging a bright future to a free-lance profession in the newly created economic system, part of the realistically minded free-lance professionals were evidently apprehensive and disconcerted over potential progressive liquidation of the private sector.

Caught up in a political struggle, the Communist Party too, tried to attract a relevant portion of this vocation. The stance shift on the part of free-lance professionals before and after the events of February showed that the Party was successful to a substantial degree. It found most support with new free-lance professionals who were conferred a license, thanks to the Party. Through the use of action committees, this group was the most active component in enforcing power changes within free-lance organizations that were instrumental in the execution of the communists' power.

Endeavors on the part of free-lance professionals to flank the Communist Party in February 1948 and liquidate the democratic system in the interest of self-survival and retention of individual free-lance businesses appear tragically paradoxical.

FEBRUÁR 1948 V SLOVENSKEJ KULTÚRE

Elena LONDÁKOVÁ

Historický ústav SAV, Bratislava

Zmeny, ktoré priniesol február 1948 v slovenskej kultúre, sa neudiali náhle a neočakávane a ani úplne totožne s ostatnými oblasťami spoločenského života, hoci ho v zásade logicky kopírovali. Išlo nielen o to, že v skutočnosti sa „február“ začal podstatne skôr, ale aj preto, že v realite kultúrneho života, na rozdiel od iných oblastí, doznievali rezíduá istej miery slobodnej voľby (najmä v umení) ešte takmer rok po ňom. Ak ho nevnímame len zo zúženého pohľadu niekoľkých historických udalostí, ale v jeho širších súvislostiach ako ucelený systém krokov a aktov, ktoré mali na dlhý čas zmeniť tvár česko-slovenskej spoločnosti, „február“ (ak ho chápeme ako fenomén zásadnej zmeny politického systému z demokratického na totalitný) začal ešte pred koncom vojny a hoci z historického hľadiska prakticky bezprostredne po ňom (v rozpätí niekoľkých málo dní a týždňov prišlo k viacerým právnym aktom a rozhodnutiam, ktoré mali cieľ upevniť a etablovať nadobudnutú moc komunistickej strany (KS) a jej politické predstavy) v niektorých oblastiach najmä umenia sa február prejavil s evidentným oneskorením.

Na jednej strane sa KS už dávno pred ním netajila svojimi predstavami o kultúre, o jej poslaní a úlohách v rekonštruovanej povojnovej česko-slovenskej spoločnosti. Samozrejme, zatiaľ neboli formulované v explicitnej podobe, mnohé tézy sa prezentovali nedopovedané, utilitaristicky sa vyzdvihlo to, čo bolo ešte súdobou spoločnosťou akceptovateľné. Zdôrazňovali sa jednoznačné a ťažko spochybniteľné pozitíva sociálne spravodlivejšieho, profúdového programu. Veď čo bolo možné namietat' proti myšlienkam a názorom, ktoré sľubovali rovnosť šancí pre všetkých, právo na vzdelanie, zdravotnú a sociálnu starostlivosť, pestovanie národných tradícií a kultúry určenej všetkým, tak, aby nebola len výsadou elít a podobne. Na druhej strane však bola jeho súčasťou aj angažovanosť, aktívne zapájanie do vybudovania povojnovej spoločnosti, ktorej mala pomáhať v ťažkom období povojnovej rekonštrukcie a v úsilí o výchovu nového človeka, čo zároveň predpokladalo aj jej vysokú

„socializáciu“, respektíve organizovanosť. Skutočné politikum týchto predstáv však bolo zatiaľ, prirodzene, v úzadí.

Informácia zo strany KS teda nebola dostatočne presná a detailná (viacereým jej propagátorom, zväčša z umeleckých a intelektuálnych kruhov pravdepodobne neboli a asi ani nemohli byť skutočné dôsledky úplne jasné) a ani celkom korektná (tí členovia aparátu, ktorí vedeli, o čo ide, ale z taktických dôvodov takúto pravdu pred získaním absolútnej moci neprezentovali).

Komunisti v skutočnosti pristupovali ku kultúrnej oblasti pragmaticky. Chápali celkom presne jej vplyv a najmä jej popularizačný (medializačný) význam, a to nielen v kľúčovom období politického zápasu o moc, ale aj v jej ďalšom upevňovaní a rozširovaní. Sústredene sa preto snažili získavať jej reprezentatívnych predstaviteľov pre svoje idey a politické ciele azda tak, ako nikdy predtým. Mali pre nich mimoriadnu hodnotu už svojou schopnosťou – rôznymi formami a prítlačlivými prostriedkami oslovit', presvedčiť a vplývať na ľudí, čo predpokladalo nevyhnutnosť pokúsiť sa ovládať ju po dobrom, alebo po zlom. Inak povedané – možnostiam širokospektrálneho kultúrno-výchovného pôsobenia naplneného „správnym“ ideologickým obsahom mohol pri jeho získavaní pre konkrétne politické ciele, konkurovať už iba strach...

Napokon už prvé, no zásadné kroky na tejto ceste, boli aj vzhľadom na pluralitnú politickú predfebruárovú situáciu, zo strany KS, ktorá už v tom čase systematicky vytvárala predpolie pre jej inštitucionalizáciu a centralizáciu – až prekvapujúco úspešné:

Ovládnutie kultúrnej oblasti sa uberalo v niekoľkých etapách a niekoľkými cestami, na ktorých konci sa spájali v jeden cieľ – bola to totálna kontrola a podriadenie kultúry tak, aby plnila svoju kľúčovú úlohu – slúžiť systému na jeho propagáciu, agitáciu a „prevýchovu“ obyvateľstva na oddaných občanov štátu. Za prvý kľúčový moment v procese ovládnutia kultúrnej oblasti možno považovať postupné systematické a dôkladné poštátňovanie všetkého majetku kultúrnych organizácií, spolkov a inštitúcií, ktoré sa začalo za počiatočného súhlasu aj ostatných relevantných politických síl, čo zohralo zásadnú úlohu pri ich totálnom podriadení KS. (K. Kaplan uvádza, že ak v predvojnovvej ČSR existovalo do 60 000 spolkov a združení, po vojne ich zostalo slabých 700).¹

1 KAPLAN, K.: *Československo v letech 1948 – 1953. 2. část.* Praha 1991, s. 79.

Pripomeňme, že tento proces sa začal už na jeseň 1944, po prepuknutí SNP, prakticky hneď prvými dekrétmi konštituovanej Slovenskej národnej rady (č. 5 o poštátnení škôl všetkých stupňov), ktorý svojou podstatou v skutočnosti zakladal postupnú elimináciu súkromného a cirkevného školstva. V mene nových, na pohľad nielen politických, ale humánnych cieľov – podporiť vzdelanie a vzdelávanie ako zásadnú podmienku budúcnosti Slovenska – ho bez zvažovania podporila nielen komunistická, ale jednohlasne a s aplauzom aj celá prítomná protifašistická politická „koalícia“. Príslušné poverenie školstva a osvetu dostala po vojne pod patronát komunistická strana (KS), ktorá na jeho čelo, možno aj z taktických dôvodov, postavila známeho a rešpektovaného ľavicového intelektuála, novinára a básnika Ladislava Novomeského. Jeho poverenie pripravilo novú školskú reformu, ktorá bola pre oneskorenú, ale o to vytrvalejší odpor „prebúdajúcej“ sa opozície schválená a prijatá až po februári 1948.

Druhým významným krokom v ovládnutí kultúry bolo cieľené vstupovanie do jej vnútornej sféry. Prejavoval sa už na jar roku 1945, keď Poverenie školstva a osvetu urobilo prvé zásahy do obsahu školského vyučovania. Vyzvalo učiteľov, aby výučbu dejepisu, zemepisu a občianskej výchovy prispôbili novej politickej a štátnej povojnovej realite. Dovtedy povinný nemecký jazyk na slovenských gymnáziách vystriedalo vyučovanie jazyka ruského so zameraním na ruskú kultúru a realie, rovnako ako o ne mali byť doplnené ostatné predmety. Okrem iného sa zrušila aj povinná účasť na náboženských obradoch a povinná výučba náboženstva, čo predznamenovalo nielen budúcu sekularizáciu vzdelávania, ale napokon aj celej spoločnosti.

Tretí zásah bol orientovaný do personálnej oblasti, zameraný už priamo na ľudí, na ich získanie a ovládnutie, na osobnosti kultúrneho a politického života, ktoré by svojou autoritou zaštitili a podporili politiku komunistickej strany. Začalo sa to už zoštatnením škôl, ktoré neprinieslo len prechod ich hnutel'ného a nehnuteľného majetku do vlastníctva štátu. Učители a ostatní školskí pracovníci sa stali štátnymi zamestnancami (tak ako ich mali onedlho nasledovať aj herci, filmári a ďalší kultúrni pracovníci).

Nešlo teda len o obvyklú reakciu novej doby na „výmenu“ doby predošlej a odchádzajúcej zo strany jednej, o istý typ obrazoborectva, ktoré v histórii často zmietne aj hodnoty, ale o premyslenú súčasť postupného ovládnutia jed-

nej z významných kultúrnych sfér. Mimochodom, oblasť, ktorej tzv. Košický vládny program – povojnového usporiadania a charakteru štátu, bez výhrad ručil za „úplnú národnú samostatnosť“. (Zaujímavé je, že tento (národný) aspekt sa preniesol aj do požiadavky rozvíjania tradícií, ktoré ich neskôr cieľným pestovaním a rozvíjaním ľudovej kultúry a výdatnou podporou štátu nielen udržiavali, ale prostredníctvom nich aj rozvíjali v povedomí ich nasledovníkov.)

Dôležité podchytenie a stabilitu podpory robotníckej triedy malo zabezpečiť tiež umožnenie dodatočného zvyšovania jej kvalifikácie a s tým aj predpokladanej životnej úrovne. Už v lete 1945 preto padli prvé návrhy na vytvorenie systému vzdelávania dospelých, ktorým by si mohlo robotníctvo zvýšiť vzdelanie a dostať sa do významnejších riadiacich funkcií.²

Slovenská spoločnosť dostávala prísluby aj v ďalších kultúrnych oblastiach a KS sa na ne dôkladne pripravovala. Pre Kultúrnu komisiu KSS a jej riešenia v slovenskom divadelníctve nepripravoval podklady povolanejší, ako zakladateľská osobnosť slovenského divadelníctva – Andrej Bagar, mimoriadne aktívny a užitočný bol aj strojca pripravovanej komunistickej školskej reformy – Ondrej Pavlík. Do služieb nových sociálnych a kultúrnych ideí vstúpili aj ďalšie osobnosti slovenského kultúrneho života: Mikuláš Bakoš, Michal Považan, Alexander Matuška, Rudolf Fábry, Pavol Bunčák a ďalší. Významný post povereníka informácii zastával literárny vedec Michal Chorváth, ktorý sa vlastnou autoritou aktívne zapájal do „získavania“ slovenskej inteligencie pre politiku KS a pre peknú budúcnosť, ktorú sľubovala. Využívajúc svoje postavenie a kontakty – organizovali a získavali aj ďalších predstaviteľov kultúrneho života, vychádzajúc z tradícií zjazdov a kongresov umeleckej a kultúrnej obce.

Tak 1. zjazd umelcov a vedeckých pracovníkov 27. – 28. augusta 1945 v Banskej Bystrici okrem diskusie o budúcich úlohách slovenskej kultúry odmietol tých jej predstaviteľov, ktorí sa angažovali v predchádzajúcom režime slovenského štátu. Tí postupne opustili prihorúcu pôdu (Stanislav Mečiar, Štefan Graf, Karol Strmeň, Rudolf Dilong, Jozef Cíger Hronský ...) ďalší boli súdení a uväznení (Andrej Žarnov, Tido J. Gašpar, talentovaný Milo Urban, V.

2 GREŠÍK, L.: *Slovenská kultúra v revolúcii. (1944 – 1948)*. Bratislava 1977, s. 67.

Beniak). Zanikli viaceré vydavateľstvá a časopisy (*Slovák, Gardista*), v iných boli vymenené redakčné rady (*Slovenské pohľady*), ale ešte stále existovalo relatívne široké spektrum umeleckých, náboženských a odborných kultúrnych periodík (Smrekov *Elán*, evanjelická *Tvorba*, nová *Mladá tvorba*, či *Kultúrny život* (1946)), ktoré ponúkali súdobej čitateľskej obci viacrozmerný a svojím spôsobom slobodný pohľad na súdobú realitu slovenskej kultúry a jej umeleckej produkcie, ktorá v povojnovom čase ešte disponovala relatívne širokým priestorom na rôznorodú produkciu.³

Väčšina prominentov ľavicovo orientovanej inteligencie sa hlásila k pokračovaniu pluralitnej kultúrnej budúcnosti Slovenska. Rovnako v tom čase známi výtvarníci, divadelníci a herci – už v lete 1945 prišlo k poštátneniu aj troch najväčších slovenských divadiel (v Bratislave, v Martine a v Košiciach). Poštátnenie pokračovalo aj v slovenskom filme, kde sa jeho predmetom stala nielen nová Slovfis, teda výrobná a aj celá distribučná časť, ale aj kiná, zatiaľ tie, ktoré boli vo vlastníctve najmä kolaborantov. Stalo sa tak na základe znárodňovacieho dekrétu prezidenta E. Beneša z 12. augusta 1945. (Dokončenie poštátnenia slovenského rozhlasu, ale aj kín, sa nepodarilo v celom rozsahu aj vďaka skutočnosti, že po voľbách vymenený povereník informácii Samuel Belluš (DS) to nepovažoval za vhodné, a naopak sa snažil eliminovať „politickú jednostrannosť“ vo svojom rezorte.) Povojnovú znárodňovaciu vlnu, ktorá postihla aj iné oblasti života československej spoločnosti, však musíme vnímať v širšom kontexte povojnovej atmosféry a politickej situácie v strednej Európe, a v krajinách, určených za satelity ZSSR zvlášť.

Na domácej pôde sa argumentovalo najmä sociálne – príslubmi KS postarať sa a materiálne zabezpečiť jednotlivé sociálne vrstvy. Neisté príjmy umeleckej a kultúrnej oblasti a jej protagonistov sa stali jednou z vďačných tém predvolebných zhromaždení a stretnutí, na ktorých najvyššie authority KSČ sľubovali tvorivej inteligencii ekonomické a materiálne zabezpečenie bez podmienok – zmieňovali slobodu umeleckého názoru a prejavu.⁴ Na podporu zoštátnenia sa propagandisticky používali aj konkrétne požiadavky niektorých umeleckých organizácií a skupín, ktoré nielenže zaujala možnosť štátom ga-

3 HVIŠČ, J. – MARČOK, V. – BÁTOROVÁ, M. – PETRÍK, V.: *Biele miesta v slovenskej literatúre*. Bratislava 1991, s. 64 – 65.

4 Zjazd kultúrnych pracovníkov KSS v Martine, apríl 1946.

rantovaného materiálneho a existenčného zabezpečenia na pravidelný príjem často neistého povolania, ale sa jej začali na rôznych fórach priamo dožadovať (napríklad Memorandum skupiny výtvarných umelcov 29. augusta⁵, ktoré bolo oficiálne posvätené Zborom poverenikov v januári 1946), nevedomujúc si asi, že ekonomická závislosť môže priniesť stratu nezávislosti umeleckej.

Voľby v roku 1946 radikalizovali boj o moc nielen pred nimi, ale, paradoxne, najmä po nich, pretože na Slovensku „porazená“ KSS (z ktorej sa stal z večera do rána natrvalo slabý a nespoľahlivý článok politiky KSC) mala zmeniť politickú realitu, ktorú nastolili – a to za každú cenu. Tento fakt sa kultúrnej oblasti spočiatku nedotkol v takej bezprostrednej a priamočiarej podobe, ako scény politickej, ale nezostala ani izolovaná a nedotknutá od aktuálneho diania. Novinári sa do prvého konfliktu dostali pokusmi na prípravu Zákona o dočasnej úprave niektorých pomerov v tlači, ktorý bol predznamenáním štátnej kontroly tlače a jej budúcej cenzúry.

Ak predstavitelia KS dovtedy v opatrnej (taktickej) komunikácii s kultúrnou obcou skôr iba zdôrazňovali spoločenskú úlohu umenia, ktoré má odrážať skutočnosť, aby sa mohlo na jej formovaní adekvátnejšie podieľať, Daniel Okáli, už (bez obrúska) priamo kritizoval nadrealistické umenie, ktoré nereflektovalo realitu a preto bolo, podľa neho, pre každodenné existenčné problémy občanov neužitočné. Predznamenal tak skutočné postoje KS k abstraktnému umeniu. Nevyberavé spôsoby politického boja, škandalizovanie politických protivníkov, konštruovanie sprisahaneckých a vlastizradcovských teórií sa, hoci nepriamo, dotýkalo kultúrnej obce už tým, že vnímavejším a obozretnejším pozorovateľom politickej scény odhaľovalo druhú, omnoho hrubšiu tvár komunistickej strany a podporovalo rast pochybností o nej (povolené scenáre jej politického boja niesli neľútostný rukopis sovietskych poradcov, hoci tí mali do zákulisia československej politickej scény vstúpiť až po februári 1948).

Ak sa na prvý pohľad zdalo, že február 1948 sa v umeleckej sfére bezprostredne priamymi zásahmi do nej dramaticky neprejavil, v skutočnosti sa nielen v zákulisí niektorých kľúčových oblastí veľmi intenzívne pokračovalo v „podchyťávaní“ nielen kultúry, ale napríklad vysokých škôl a najmä mla-

5 Zdužovala výtvarníkov medzivojnovnej generácie hlásiacich sa k odkazu SNP (Miloša Bazovského, Ľudovíta Fullu, Vincenta Hložníka, Ernesta Zmetáka, Oresta Dubaya, Jána Želibského, Ladislava Gudernu a ďalších).

dých ľudí, študentov. V ústrety im vyšla spontánne zorganizovaná „iniciatíva“ ľavicovo orientovaných študentov, ktorí si založili Akčný výbor vysokoškolského študentstva, aby sa prostredníctvom neho verejne prihlásili k podpore nového štátu a k jeho základným politickým požiadavkám (poštátnenie, personálna očista, za nový školský zákon a podobne).

Vo všetkých relevantných kultúrnych oblastiach boli založené akčné výbory, ktoré mali cieľ organizačne zabezpečiť ich správnu ideologickú a personálnu „prestavbu“. Ústredný (akčný) výbor kultúrnych pracovníkov sa pod vedením Mikuláša Bakoša zišiel 1. marca 1948. Koordinoval akčné výbory ostatných kultúrnych oblastí s právomocou konečného rozhodnutia o ich návrhoch.

Na začiatku apríla 1948 bolo sa na pôde Obchodného grémia v Bratislave zorganizované stretnutie predstaviteľov slovenského kultúrneho života, ktoré sa malo prihlásiť k novej kultúrnej politike a manifestačne podporiť (na 10. a 11. apríl) pripravovaný Zjazd národnej kultúry v Prahe. Jeho mottom bolo „umenie v novej spoločnosti“, no diskusia sa neuberala predpokladaným smerom. Ozývali sa prvé výhrady a pochybnosti, viacerí účastníci v podstate odmietli jediná umeleckú metódu (Dobroslav Chrobák) a tak sa z pripravovaného *Manifestu socialistického realizmu* stal *Manifest socialistického humanizmu*, čo jasne vypovedá o súdobej názorovej diferenciacii v slovenskej kultúrnej obci, ktorá sa vedeniu KSC vonkoncom nepáčila a bola údajne len ďalším dôkazom nevyzretosti KSS, ktorá i preto je slabým článkom mocenskej štruktúry komunistov.⁶

V kultúre to bol však najmä mesiac marec, v ktorom nové elity začali systematickú realizáciu dôkladnej „inštitucionalizácie kultúry“. V prvom rade sa „dotiahli“ viaceré, v predchádzajúcich rokoch pripravované a z „objektívnych dôvodov“ odkladané kroky a nariadenia. Predovšetkým bol urýchlene schválený DS zadržiavaný nový školský zákon, ktorý mal zásadným spôsobom zmeniť obsah, štruktúru i systém vzdelávania na Slovensku na dlhé desaťročia. V marci roku 1948 začali sa aktivity na „očistu“ študentských spolkov a združení, prichádzal čas dobudovania jednotnej mládežníckej organizácie, ktorú by mal mať štát pod detailnou kontrolou. V marci 1948 bolo dokonče-

6 Blížšie pozri: LONDÁKOVÁ, E.: Slovenské predjarie. Mýty a realita slovenskej inteligencie v Československu pred rokom 1956. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno 1998, s. 207 – 216.

nie zoštátneňa rozhlasového vysielania, filmové spoločnosti boli združené do jednotnej štátnej organizácie (Čsl. štátny film). Bol prijatý divadelný zákon, ktorého prijatie komentoval L. Novomeský odmietnutím nezávislosti diela a jeho povinnosťou angažovať sa v budovaní novej spoločnosti (novovzniknutý poradný orgán Divadelná a dramaturgická rada v skutočnosti usmerňovala dramaturgické plány divadiel tak, aby sa orientovali najmä na sovietsku dramaturgickú tvorbu a eliminoval hry, ktoré by mohli nového občana dezorientovať). Nezaháľali ani akčné výbory v umeleckých zväzoch, v ktorých aktivovali zmeny v ich vedení a štruktúre s cieľom kontrolovať, ovládnuť a podriaďiť potrebám politickej moci oblasť umenia. Nová politická garnitúra už nepotrebovala poverenictvo informácií a tak ho zrušila.

Nariadením SNR č. 22/1946 sa začala organizovať aj povojnová slovenská veda. (Od roku 1942 ju zaštitila Slovenská akadémia vied a umení, ktorá bola konštituovaná ako samostatný právnický subjekt). Po vojne sa jej správcom stal Mikuláš Bakoš a po roku 1948 ju riadili tzv. Správne zbory, ktoré viedli Andrej Sirácky, Lev Hanzel, Laco Novomeský a Ján Gonda.⁷

Nepovšimnutá nemohla zostať najmä tlač, ktorá mala schopnosť rýchlo a v širokom rozsahu pozitívne, alebo negatívne ovplyvniť verejnú mienku. Keďže do informačnej politiky KS sa poverenictvo informácií nehodilo – bolo zrušené. Jej vlastné ideologické oddelenie a tlačový odbor ÚV sa chopili úlohy regulovať a selektovať informácie, ktoré sa mali dostať k verejnosti. Prvý zjazd československých novinárov sa v októbri 1948 uzniesol zreorganizovať ČSTK, ktorá sa stala výhradným príjemcom informácií a ich monopolným úradným zdrojom pre všetky denníky a periodiká. V roku 1948 bol Zákonom č. 123/1948 Zb. znárodnený celý polygrafický priemysel. Začala sa budovať databáza ideologicky nevyhovujúcich tlačovín, ktoré bez prostriedkov a bez príslušných úradných povolení hromadne zanikali (postupne prekročili počet 150 titulov). Po roku 1948 sa začala selekcia a skartovanie nevyhovujúcej literatúry. ČSR mala prísť o polovicu knižných zbierok (o 14 miliónov knižných

7 Slovenská akadémia vied (SAV) bola potom utvorená zákonom SNR č.1/1953.

titulov).⁸ A hoci Ústava z 9. mája 1948 ešte cenzúru odmietla, už predchádzajúce kroky vládnej moci k nej inklinovali a smerovali.⁹

Na jar roku 1948 sa rozvinula organizovaná verejná diskusia o zmysle a úlohách kultúry, ktorá však mala v skutočnosti viac ako konštruktívny – už len propagandistický zmysel. Išlo o to, v tejto, relatívne prijateľnejšej (aj v neskorších rokoch často využívanej) forme, odovzdať odbornej, alebo verejnosti ako takej, informáciu, príkaz, rozhodnutie straníckych elít, ktoré bolo v aparáte urobené už predtým. Aj táto „verejná diskusia“ priniesla jasnejšie a podstatne jednoznačnejšie sformulované názory vládnej strany a jej sympatizantov o jej predstavách a požiadavkách na obsah, postavenie a úlohu kultúry. Začalo sa verejne hovoriť o potrebe angažovaného umenia, ktoré by zrozumiteľnými výrazovými prostriedkami (socialistického realizmu) dokázalo osloviť nielen úzku skupinu intelektuálov, (o ktorých tu už vlastne ani tak nešlo). Teraz sa do ústrednej pozornosti dostali najmä široké ľudové masy. Išlo o to – odovzdať im jasné, zrozumiteľné a prosté posolstvá propagujúce vládnú stranu, jej politiku vo všetkých spoločenských oblastiach a jej predstavy o kvalite vlastných občanov (pretože najmä na ich, pokiaľ možno zatiaľ spontánnej podpore vládna moc mohla budovať svoj nový superštát). Za to mali dostať sociálne výhody, spravodlivejší štát bez bohatých a chudobných s rovnakými možnosťami pre všetkých.

Ideologický „valec“ však už nič nemohlo zastaviť. Prichádzali prvé diela socialistického realizmu, objavili sa prvé obrazy renomovaných výtvarníkov zodpovedajúce žiadanej „metóde“, úderné heslá, príkazy a plagáty, nadmerná hudobná produkcia pochodov a budovateľských piesní, monotematická tlač. Umelecká a kultúrna obec existenčne úplne odkázaná na štát zostala čoskoro bez alternatív: mohli sa podriadiť, alebo emigrovať (buď fyzicky, alebo vnútorné), čo sa aj, napokon, skutočne dialo. Slovensko postupne v niekoľkých emigračných vlnách opustila časť politickej a j kultúrnej inteligencie odišiel Leopold Lahola (autor scenára známeho filmu z tohto obdobia *Vlčie diery*), potom, čo sa začala stranícka kritika a zastavenie jeho hry v Národnom di-

8 ŠEFČAK, E. – DUHAJOVÁ, Z.: *Dejiny slovenskej žurnalistiky*. Bratislava 1998, s. 143 – 145.

9 V roku 1950 ju zabezpečil nový tlačový zákon č.184/1950 Zb., ktorý zriadil príslušný kontrolný orgán.

vadle. Vrátil sa až v roku 1968. Ani František Švantner, Koloman Sokol, či Ladislav Guderna svojim abstraktným umením strane „nevyhovovali“.

Kým bolo ekonomické a majetkové ovládnutie kultúrnej sféry väčšinou zavŕšené pomerne krátko po februári 1948, zásadný zlom v procese „definitívnej“ ideologizácie kultúry prišiel v roku 1949. Na zakladajúcom zjazde československých spisovateľov v Prahe sa už otvorene sformulovala požiadavka „socialistického realizmu“ ako základnej a čoskoro jedinej akceptovateľnej „umeleckej metódy“. Zásadné programové tézy a plánované vývojové etapy novej kultúrnej politiky boli sformulované na zakladateľskom IX. zjazde KSČ, ktorý definitívne zlegalizoval nový režim a stanovil tzv. generálnu líniu socializmu. Tá obsahovala aj program „kultúrnej revolúcie“, ktorá si stanovila cieľ implantovať do kultúry demokratickosť, ľudovosť, straníckosť, triednosť a ideovosť. Posledná viera a nádej v istú mieru slobody tvorby sa na dlhé roky uzavrela. Zjazd teda v roku 1949 definitívne zlegalizoval komunistickú koncepciu, ku ktorej sa vždy, bez ohľadu na politické „prestávky“, zastavenia a reziduá návratov – v priebehu 40 nasledujúcich rokov, vo viac či menej intenzívnej podobe – vracal.

Nasledujúce desaťročie prinieslo slovenskej kultúre nielen neslobodu, úplne podriadenie politickým názorom a rozhodnutiam jedinej totalitnej vládnucej štátostrany. V niekoľkých ďalších rokoch ju ešte viac zviazala a poznamenala traumatizujúca skúsenosť s politickými procesmi, ktorých obeťami sa stali predstavitelia slovenského kultúrneho života, z ktorých mnohí – väznení a pripravení o občianske práva a majetok, strávili najlepšie roky svojho aktívneho života vo väzení, v pracovných táborech, na popraviske. Išlo o hlboký zásah nielen do osudov obetí prenasledovania (aj z vlastných straníckych radov), ale o cieleň zámier zastrašiť oponentov, integrovať do povedomia spoločnosti trvalý a hlboký „rešpekt“ pred politickou i právnou svojvôľou policajného štátu, paralyzovať potenciálny nacionalizmus, z pohľadu českej strany a priori eliminovať akékoľvek náznaky separatizmu.

Mašinéria súdneho a policajného aparátu ostrieľaného v povojnových procesoch s kolaborantmi začala takmer plynule pohlcovať aj svojich politických oponentov, ľudí s príliš veľkými majetkami, nevyhovujúcimi postojmi, nespôahlivých príslušníkov inej spoločenskej triedy, nepohodlných spolupútnikov. Napokon sa obrátila do vlastných radov, aby začala rovnako bezohľad-

né a kruté čistky vo vnútri komunistického aparátu. Na Slovensku sa medzi nových nepriateľov mocenského centra zaradili najmä tí, ktorí mohli ohroziť integritu česko-slovenského štátu, t.j. bývalí partizáni a ich velitelia, vojaci s nimi v povstaní kooperujúci, a po nich reprezentanti slovenskej inteligencie, ktorá stratila „dôveru“ aj tým, že sa v minulosti vyjadrovala k požiadavke rovnoprávnejšieho postavenia svojej krajiny v spoločnom štáte (Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Vladimír Clementis a ďalší).

Obvinení tzv. slovenskí buržoázni nacionalisti, odsúdení bezdôvodne na smrť, alebo na dlhoročné väzenia, stratili nielen majetok a občianstvo. Dôsledky kampane sa netýkali len konkrétnych osôb a ich konkrétnych životov. Vplývali na celý slovenský kultúrny život, ktorý tiesnivá atmosféra procesov poznamenala na dlhé roky. Slovenská inteligencia neprežívala len obavy o vlastný, v týchto časoch neistý osud, ale aj mnohí jej príslušníci, ktorí sa mlčky prizerali exekúci priateľov a spolupútnikov – aj trpkosť vlastného zlyhania.

Boli však medzi nimi aj takí, ktorí, slovami Alexandra Matušku: „...*robili nadprácu, a poskribovaníu svojich kolegov vyjadrovali verejnú podporu.*“ On sám sa mal stať, spolu s Vladimírom Mináčom, Dominikom Tatarkom – ďalšími obeťami očisty slovenského kultúrneho života. Na aktíve slovenských spisovateľov komunistov v marci 1951 v Bratislave vystúpil pracovník aparátu KS – vedúci kultúrno-propagačného oddelenia sekretariátu ústredného výboru KSS J. Šefránek, aby nekompromisne odsúdil tzv. buržoáznych nacionalistov a DAV-istov. Tu zazneli mená ďalších osôb, z nich niektorých kľúčových a presvedčených spolutvorcov a propagátorov komunistickej kultúrnej politiky na Slovenku, ktoré sa mali dopustiť politickej vlastizrady a kolaborácie s nepriateľským Západom. Išlo nielen o už spomínaného Mikuláša Bakoša, či ešte donedávna poverenika informácií a súdobého predsedu slovenskej sekcie československého zväzu spisovateľov – Michala Chorvátha, ale aj o komunistického spisovateľa par excellence – Vladimíra Mináča, Dominika Tatarku, či katolícky orientovaného Emila Boleslava Lukáča, ktorého antológia z poézie svetových autorov *Záhrada útechy* bola už predtým podrobená verejnej kritike za údajný obdiv k ich úpadkovej a dekadentnej kultúre. Časopis, ktorý redigoval –*Tvorba* v tom istom roku zanikol. (Mimochodom rovnako ako Husákovu *Nové slovo*). Náznaky útokov voči nim v tlači a peri-

odikách (dokonca v už vtedy populárnom *Kultúrnom živote*) avizovali druhú vlnu čistiek a represíí. No ako náhle začali, nečakane stratili na intenzite.

V aparáte štátostrany sa koncom roku 1952 objavili signály zmeny kurzu a tak sa napokon ďalšia vlna represíí nekonala. Protagonisti tejto druhej vlny nakoniec prišli len o funkcie, nie o slobodu alebo o život. M. Chorváth o post predsedu slovenskej sekcie Zväzu, A. Matuška odišiel z Národnej edičnej rady, redakčnú radu *Kultúrneho života* opustil V. Mináč. Tentoraz sa „zlo-povestný aktív“, ako ho svojho času nazval V. Mňačko, nestihol zapísať na čierne stránky histórie.¹⁰ V konečnej bilancii bol napokon neskôr odvolaný z funkcie aj samotný J. Šeřfránek, (po odchode do „civilného“ života pôsobil v pedagogickej oblasti).

Obdobie obviňovania sprevádzala dehonestujúca verejná sebakritika potenciálnych vinníkov, ktorá vnucovala talentovaným umelcom, spisovateľom, výtvarníkom a priori postavenie kajúcnikov. Sebakritika sa netýkala len „ná-zorovej labilnosti“, ale i odsúdenia vlastného diela z minulosti, diela, ktoré sa abstrakciou a modernou vopred spreneverilo „socialistickému realizmu“ (hoci mnohé vznikli v čase, keď ako ortodoxná umelecká štátna „metóda“ vlastne neexistoval). Uznávaní a rešpektovaní maliari a sochári – Ladislav Guderna, Rudolf Pribiš, Dezider Milly a ďalší sa museli za svoje modernistické obdobie dodatočne ospravedlniť.

V centre pozornosti však bola predovšetkým tlač a ostatné súdobé médiá, ktoré sa dostali pod neustály tlak mocenských elít. Kontrola tlače sa stala jednou z ich priorit. Hoci už od decembra roku 1950 vstúpila do platnosti vyhláška Ministerstva informácií a osvety č. 39, podľa ktorej sa na dožiadanie musela každá personálna zmena aj v tom najlokálnejšom regionálnom, alebo závodnom časopise schváliť Krajskou správou ŠtB.¹¹ Vďaka vládnemu uzneseniu, ktoré bolo dňa 22. apríla 1953 č. 17 schválené bez „zbytočnej publicity“ sa legalizovala cenzúra, ktorá pôsobila na obsah a zameranie prakticky všetkých tlačovín v krajine. Etablovala sa prostredníctvom inštitútu Hlavnej správy tlačového dozoru, ktorej splnomocnenci dostali právomoc zabrániť publikovaniu štátneho a hospodárskeho tajomstva, tiež skutočností, ktoré by mohli poškodiť verejný záujem. V kompetencii tlačového dohľadu boli všet-

10 Aktív slovenských spisovateľov komunistov. *Kultúrny život*, 1951, č.14, s.1.

11 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond PIO 1953, šk. 3.

ky médiá – a ani v jednom z nich sa nesmeli začať s výrobou a šírením tlačoviny, premietaním filmu, pokiaľ neboli schválené „splnomocnencom“, ktorý tak vlastne preberal zodpovednosť za ich ideologicky a politicky bezchybný obsah.

Samostatnú kapitolu tvorila odborná „výbava“ cenzorov, ktorých kritériom kvality bola predovšetkým oddanosť a lojalnosť voči komunistickej strane a jej režimu. Nezriedka sa stalo, že o vydaní novín alebo nového čísla časopisu rozhodovali nekvalifikovaní robotníci, príslušníci iných povolání bez akejkoľvek praxe v žurnalistike. Cenzurovali sa však aj rozhlasové relácie a divadelné predstavenia, zbierky poézie, romány, reportáže, výstavy a vernisáže, texty populárnej piesne, ale aj samotný hudobný žáner a typ, rytmus piesne.

Cenzúra bola veľmi dôležitým prvkom etablovania a ochrany totalitného komunistického režimu. Zároveň dôsledne zväzovala kultúru a umenie, obmedzovala tvorbu, samozvaní cenzori navštevovali vernisáže a posudzovali zodpovedajúcu ideologickú kvalitu každého vystaveného diela. Nebolo preto náhodou, že v čase prvej veľkej krízy komunistického režimu, ktorú odštartovala Stalinova smrť v roku 1953, sa práve ona stala jedným z kľúčových terčov kritiky a nespokojnosti. Na pamätnom II. zjazde československých spisovateľov v druhej polovici apríla roku 1956 žiadali spisovatelia, okrem iného, slobodu tvorby, slova a aj zrušenie cenzúry .

Po Stalinovej smrti, v rámci prvej vlny relatívneho politického zmierne-
nia tvrdého kurzu zastrašovania a hľadania vnútorného nepriateľa, sa podaril aspoň malý krôčik smerujúci k naplneniu nespokojnosti slovenskej strany s postavením Slovenska v spoločnom štáte. Po kritike a sústredenom tlaku voči ťažkopádosti a neobjektívnosti centralizovaného rozhodovania zo SNR, či zo strany umeleckých zväzov, sa v roku 1954 podarilo presadiť postupne aspoň ich legislatívne osamostatnenie, takže zo sekcií celoštátnych vznikli z niektorých ich slovenské ekvivalenty. Nový kurz odbúravania stalinizmu však zostal stáť na pol ceste. A jeho rezíduá pokračovali nielen v roku 1954, keď sa konali procesy s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami, ale aj pokračovaním eliminácie tých slovenských predstaviteľov inteligencie, tento-

raz ekonomickej, ktorá zaujímala „nesprávne názory“ na niektoré hospodárske otázky postavenia Slovenska.

Namiesto liberalizácie a rozumného uvoľnenia tohto postavenia, prišli ďalšie represie, ktoré priniesli aj odvolávanie slovenských ekonómov z funkcií (odvolaný bol podpredseda zboru poverenikov J. Púll, predseda Slovenského plánovacieho úradu – J. Bránik.¹²) Vzápätí sa uskutočnila ďalšia vlna očisty knižníc, antikvariátov a vydavateľstiev od „politicky závadných kníh“. Na tzv. indexe sa ocitli práce S. Falt'ana, L. Frejku, L. Mňačka, D. Tatarku a mnohých iných.¹³ Zaniklo vyše 153 periodík. Z 37 denníkov ich po roku 1953 pokračovalo 11. Uzákonomilo sa povinné členstvo všetkých novinárov vo Zväze československých novinárov.

Nedotiahnutie slovenských kompetencií a kampaň proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom sa potom v celom ďalšom období existencie spoločného štátu stali nemedializovaným a nediskutovaným, ale v podstate stále latentným, zrejúcim a ústredným problémom vo vzájomných vzťahoch, ich sústavných viac či menej intenzívnych a viac či menej viditeľných pnutiach, otázkou jeho reálnej, nielen proklamovanej stability. Nepochopenie a neochota majoritnej strany vzťahu pristúpiť k zásadnejšiemu riešeniu viedli k zreniu problémov, ktoré sa prejavovali od začiatku 60. rokov 20. storočia, keď sa stali ústrednou témou slovenskej kritiky režimu, jeho aparátu, ale i práva na slobodnú tvorbu na zjazde novinárov na jar v roku 1963 v Bratislave.

Zjazd, ktorý sa niesol v znamení nekompromisnej kritiky politiky komunistickej strany, otriasol jej aparátom. Miroslav Hysko či Roman Kaliský spolu s ďalšími účastníkmi, po prvý raz pomenovali kľúčové problémy slovenskej spoločnosti. Odsúdili kult osobnosti (stalinizmus) a skutočnosť, že sa KSC nebola schopná ani po dlhých rokoch s jeho rezíduami a osobami vo svojom najvyššom vedení kompromitovanými podielom a iniciovaním vykonštruovaných procesov – vyrovnáť. Kritizovali neschopnosť doviesť rehabilitácie nevinné prenasledovaných ani po niekoľkých pokusoch rehabilitačných komisii do ich dôsledného konca. (Proces rehabilitácií prebiehal zdĺhavo a formálne práve preto, že niektorí spolustrojcovia procesov boli stále vo vysokých fun-

12 Bližšie pozri: LONDÁK, M.: *Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960)*. Bratislava 1999, s. 91n.

13 SNA, fond PIO, 1953, šk. 4.

kciách a o odkrytie zákulisia kampaní a vlastnej úlohy v nich nemali záujem). Ideológovia strany tiež nechceli otvorene priznať zodpovednosť KS za represie, pretože zatajovanie skutočností patrilo k základnej pracovnej metóde štátnych orgánov, ktoré sa obávali straty dôvery a autority štátostrany. Tej istej strany, ktorej programom z nie dávnej minulosti bola vynucovaná sebakritika iných, ale sama vlastnej a oprávnenej sebakritiky nebola schopná.

Novinári ju na svojom zjazde urobili otvorene hovoriac o vlastnom podiele na procesoch, na kampaniach proti poskribovaným, s ktorými bola odstavená „...celá garnitúra predvojnovnej ...inteligencie ...“.¹⁴ Otvorili zároveň otázku neslobody médií, odmietli cenzúru, porušovanie ľudských práv, atď. R. Kaliský analyzoval submisívne a nesvojprávne postavenie Slovenska v spoločnom štáte, industrializáciu, ktorá neakceptuje jeho prírodné, geografické, dopravné a najmä ľudské zdroje. Populačne silné Slovensko muselo do českého priemyslu sústavne trpiaceho nedostatkom pracovnej sily pre nové fabriky povinne dodávať desaťtisíce mladých absolventov stredných škôl a učňoviek, ktorí tu zostávali a zakladali si tu svoje rodiny. Za negatívny označil aj skutočnosť, že sa na Slovensku sústredil najmä spracovateľský, ťažký priemysel, pričom sa „finalizácia výroby“ končila v Čechách, ktoré tak aj vďaka tejto pridanej hodnote vykazovali vyššiu produktivitu práce ako na Slovensku, čo podporovalo a živilo večnú tézu o doplácaní na Slovensko a o „...obeti českej robotníckej triedy...“.¹⁵ Novinári kritizovali tiež problémy riadenia slovenských organizácií zo vzdialeného centra, ktoré často nie je schopné reflektovať a dostatočne operatívne reagovať na ich každodenné potreby, centra, ktoré uprednostňuje vlastné organizácie aj v medzinárodnom styku. Žiadali väčšie kompetencie o rozhodovaní nielen v kultúrnej, ale i v hospodárskej politike.

Odmietli spochybňovanie a dehonestovanie Slovenského národného povstania a zovšeobecnené kriminalizovanie ľudí, ktorí sa v ňom, riskujúc osobnú slobodu i vlastné životy – angažovali. Žiadali pravdivý obraz SNP bez páťosu, ale aj bez jeho zámerného bagatelizovania, skutočnú analýzu jeho významu pre povojnové postavenie Slovenska a miesta v jeho novodobých dejinách. Ďalší z diskutujúcich – R. Blech – žiadal rovnaké kritériá na posudzovanie

14 *I. zjazd slovenských novinárov v r. 1963*. Bratislava 1968, s. 51.

15 Tamže.

* Štúdia bola vypracovaná v Historickom ústave SAV v rámci projektu VEGA 2/7176/27 *Slovensko v rozdelenom svete*.

kultúrnych aktivít a umeleckých diel, poukazoval na karhanie a kritiku tvorcov slovenských filmov *Boxer* a *smrť* a *Slnko v sieti* (ktoré sa stalo kultovým filmom novej vlny) zo strany Centra a jeho ideológov.

Ukázalo sa, že vyriešenie vzájomných vzťahov a právomocí je jedným z katalyzátorov ďalšieho, v 60. rokoch neobyčajne živého a z kultúrneho hľadiska dynamického vývoja.

Slovensko v predjarí roku 1968, v čase zneistenia a oslabenia mocenských elít, ktoré museli začať aspoň formálne zmeny vo svojom vedení, ukončiť rehabilitácie a riešiť vážne problémy hospodárskej krízy – zažívalo Slovensko neobyčajný kultúrny rast. V miernom politickom uvoľnení nastúpila generácia tvorcov nezaťažených minulosťou, ktorá sa mohla relatívne slobodne umelecky vyjadriť, experimentovať, prekročiť bariéry izolácie a komunikovať s okolitým svetom. Rok 1968 sa stal posledným pokusom o rekonštrukciu a „poľudštenie“ politického systému o jeho zmodernizovanie. Dobrý úmysel, všeobecné nadšenie, ale aj istú mieru improvizácií a silnejúcej konzervatívnej opozície – ukončila násilná intervencia vojsk Varšavskej zmluvy, aby nastolila „normalizáciu“ a návrat k starému politickému modelu policajného štátu postaveného na zastrášaní, obmedzovaní a izolovaní svojich občanov.

Z druhej strany, slovenská spoločnosť a jej kultúra v dlhom období tzv. socializmu celkom paradoxne zaznamenala vo viacerých kľúčových parametroch nespochybniteľný nielen hospodársky či sociálny rast. Išlo aj o relatívne rozsiahle dobudovanie dovedty skromnej infraštruktúry kultúry (jej materiálneho a technického zázemia, o zabezpečenie uceleného systému vzdelávania, ktorý naštartoval zvyšovanie vzdelanostnej úrovne v 90. rokoch porovnateľnej s celoeurópskym kontextom, rozvoj výtvarného či interpretačného umenia, hudby, architektúry, filmu, ktorým sa kultúra mohla prezentovať v politicky uvoľnenejších obdobiach a preukázať svoju životaschopnosť a potenciál aj napriek kontroverzným podmienkam, v ktorých desaťročia existovala.

SUMMARY

February 1948 in Slovak Culture

Changes in culture brought about by February 1948 did not occur suddenly, or unexpectedly; nor were they entirely identical to other spheres of social life, even though they logically copied it. The establishment of control of social life by the communist regime took on several phases and ways with a single target in mind – total control and subjugation of culture to perform a key task – to serve the system and propagate, agitate and “re-educate” the general population of dedicated citizens of the state.

Art and cultural communities that depended wholly on the state had only two choices – to subordinate, or emigrate. While the economic and proprietary control of the cultural sphere was completed very shortly after February 1948, the decisive break in the process of “definitive” conformation of the cultural ideology came in 1949. The XI. Convention of the Communist Party of Czechoslovakia legalized the communist concept of culture and kept referring to it in the following 40 years to a lesser or greater degree.

KATOLÍCKA CIRKEV V PRELOMOVOM ROKU 1948

Jozef HALKO

Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK, Bratislava

Vzťah totalitných mocí dvadsiateho storočia ku Katolíckej cirkvi vykazuje v dlhodobom priereze určité spoločné črty. Hoci išlo o totality ateistické, náboženská otázka v dobe preberania moci nestála na prvom mieste. Tento postup žiadal od boľševikov už Lenin: pri preberaní moci nesmie stať náboženská otázka na prvom mieste, aby sa neoslaboval revolučný potenciál nábožných roľníckych más. Podľa Lenina „...*neproklamujeme a v našom programe ani nesmieme proklamovať ateizmus, ... propagovať vedecký svetonázor budeme vždy, ...to však vôbec neznamená klásť náboženskú otázku na prvé miesto, ktoré jej ani nepatrí. Nesmieme pripustiť, aby sa ekonomické a politické, skutočne revolučné sily štiepili kvôli názorovým otázkam...*“¹. To, čo v Leninovom prípade znamenali „nábožní roľníci“, možno v širšom zmysle aplikovať na všetky štatisticky relevantné náboženské skupiny.

Československo malo podľa štatistík z roku 1930 14 736 158 obyvateľov, z toho 10 831 696 rímskokatolíkov a 585 041 gréckokatolíkov, protestantov bolo 1 129 758, k Česko-Slovenskej cirkvi sa hlásilo 793 358 veriacich, pravoslávnych bolo 145 598, židov 357 000 a ľudí bez vyznania 854 638. Po vojne malo Československo 12 500 000 obyvateľov, z toho 8 750 000 rímskokatolíkov, 300 000 gréckokatolíkov, 900 000 protestantov, 900 000 členov Česko-Slovenskej cirkvi, pravoslávnych 60 000, židov 50 000, bez vyznania 970 000².

Vzhľadom na takéto zastúpenie veriacich postupovala komunistická moc, nastupujúca v roku 1948, podľa dvoch základných, vzájomne prepojených a podmienených tendencií: na jednej strane Cirkev obmedzovať, ale súčasne – najmä vo fáze etablovania moci – ju propagandisticky využiť, vynútiť od nej – práve cez spomenuté obmedzovanie – pozitívne stanovisko k novému režimu. Modelovým príkladom komunistami kýženého césaropapizmu bolo

1 TOSCHI, T.: *Il comunismo può andar d'accordo con la Religione?* Bologna 1953, s. 29.

2 GALTER, A.: *Libro rosso della Chiesa perseguitata*. Milano 1956, s. 118, pozn. 3.

napríklad *Te Deum* slávené po voľbe Klementa Gottwalda: šlo o prípad politického vydierania, lebo týmto komunisti podmieňovali prepustenie šesťdesiatich kňazov, perzekvovaných za takzvané zneužitie kazateľnice. Až keď si komunisti *Te Deum* propagandisticky privlastnili a zneužili ako údajný verejný súhlas Cirkvi s novým režimom, bol arcibiskup Beran nútený dištancovať sa od podobných interpretácií. „*Keď cirkev ukazuje dobrú vôľu...*“ – napísal v zverejnenom vyhlásení – „...*a odhodlanie vyjsť ľuďom v ústrety pre spoločné úsilie o vyriešenie časných úloh, nikdy nemôže zradiť svoje poslanie, ktoré ho núti rozlišovať, čo je a čo nie je Kristovo...*“³.

Postupné obmedzovanie Cirkvi komunisti realizovali na rozličných, vzájomne súvisiacich úrovniach. Popri obmedzeniach majetkových v podobe pozemkovej reformy, ktorá zasiahla cirkevné statky Cirkvi paralyzujúcej jej sebestačnosť, doliehali obmedzenia vplyvové. Vplyvové preto, lebo znižovali dosah Cirkvi na jednotlivé segmenty spoločnosti. Likvidácia 47 katolíckych časopisov a zníženie dodávok papiera na Katolícke noviny mali nielen obmedziť komunikáciu s veriacimi, ale aj možnosť Cirkvi mediálne sa brániť a burcovať katolícku verejnosť voči zásahom štátustrany. To sa nemohlo uskutočniť ani v časopisoch zostávajúcich, lebo tie boli kontrolované a manipulované prostredníctvom splnomocnencov, dosadených do redakcií na jeseň inkriminovaného roku 1948. Podobne sa aj do Spolku svätého Vojtecha komunisti pokúsili ako „osobitný dozorný orgán“ dosadiť prorežimného kňaza Alexandra Horáka. Hoci to biskup Lazík kategoricky odmietol ako pokus o akúsi „diktatúru“ nad rozhodnutiami Spolku, ani Gustáv Husák ani Ladislav Novomeský jeho výhrady neuznali, „jeho námietky neboli prijaté“⁴. A tak v polovici roku 1948 komunisti na Spolok uvalili národnú správu, reprezentovanú práve bývalým správcom Spolku v Maďarsku a suspendovaným kňazom Horákom. Dôsledkom bolo zastavenie všetkých spolkových časopisov, redukcia edičného plánu, cenzúra vydaných kníh a pred Vianocami roku 1948 zriadenie takzvanej tlačovej rady, dbajúcej na ideologické prokomunistické smerovanie všetkej spolkovej činnosti⁵.

3 VAŠKO, V.: *Neumlčená – kronika Katolíckej cirkve v Československu po Druhej svetovej válce, II.* Praha 1990, s. 38.

4 HALKO, V.: *Ave Crux – život a dielo biskupa Ambróza Lazíka.* Trnava 2006, s. 70.

5 HANAKOVIČ, Š.: *Dejiny Spolku svätého Vojtecha.* Trnava 2005, s. 343 – 344.

V roku 1948 sa tiež naplno rozbehlo kádrovanie kňazov, z ktorých šesťdesiatich súdili za „zneužitie kazateľnice“. Kým doteraz vymenované spôsoby obmedzovania mali povahu zásahov zvonku, pripravovali sa aj sofistikované „rozkladové“ obmedzenia, formulované v auguste roku 1948 takzvanou Cirkevnou šestkou. Vytyčila dlhodobý program využitia vnútorných rozporov v Cirkvi, využiteľné pnutia súdruhovia predpokladali medzi „Cirkvou a vlasťou“, „vieroukou a vedeckým svetonázorom“, medzi „láskou k vlasti a láskou k peniazom“. Podľa predpokladaného „triedneho boja“ medzi cirkevnou hierarchiou a takzvaným „drobným kňazstvom“ mala byť hierarchia oslabená jej niekoľkonásobnou izoláciou od Vatikánu, od kňazstva i od veriacich. Štiepiť sa malo aj kňazstvo podľa kritéria lojality voči režimu, všetko v záujme úspešného zápasu o „veriace masy“, postupne odpútavané od Cirkvi, priamo úmerne ich primknutosti k etablujúcemu sa režimu⁶. Na tom istom, vyššie citovanom zasadaní sa komunistickí ateizátori uzhodli na „riešení náboženských otázok“ a vytyčili nasledujúce ciele: náboženstvo sa nielenže nesmie stať zbraňou proti režimu, ale musí sa stať jeho spojencom, hoci stále platí dlhodobý zámer: „prekonanie“ náboženstva ako „protivedeckého“ myslenia⁷.

Priamoúmerne stále vyššiemu tlaku režimu sa aktivizovali ordinári na biskupských konferenciách, aby riešili vznikajúcu situáciu. Z prvej konferencie v roku 1948, ktorá sa začiatkom marca uskutočnila v Brne, vzišiel list Alexejovi Čepičkovi s odmietnutím vydať zvláštny pastiersky list k politickým udalostiam, keďže sa Cirkev neviaže na žiadnu štátnu alebo politickú formu. Žiadali tiež urovnať cirkevno-politické pomery priamym rokovaním medzi štátom a Svätou Stolicou, protestovali proti zásahom do práv Cirkvi, do činnosti kňazov a rehoľníkov, proti zastaveniu väčšiny katolíckej tlače a sabotovaniu činnosti spolkov⁸.

O necelé dva mesiace, presne 3. mája, sa biskupi stretli v Olomouci, kde reagovali na pokus vziať kňazov do prorežimovej politickej práce, ktorú striktne zakázali⁹. Koncom toho istého mesiaca ordinári na mimoriadnom

6 LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In: MIKLOŠKO, F. – SMOLÍKOVÁ, G. – SMOLÍK, P. (zost.): *Zločiny komunizmu (1)*. Prešov 2001, s. 79.

7 KMEŤ, N.: *Postavenie cirkvi na Slovensku 1948 – 1951*. Bratislava 2000, s. 49.

8 VAŠKO, V.: *Neumlčená*, s. 15.

9 Tamže, s. 24.

zasadaní v Prahe potvrdili zákaz politickej činnosti kňazov a odmietli vydať podporné prehlásenie k voľbám. Čepička reagoval prerušením rokovania zmiešanej komisie¹⁰. Kým doteraz sa biskupi snažili o zmierlivé formulácie v záujme pokračovania komunikácie, od polovice augusta sa ich dikcia zjavne priostrila. Z následnej nitrianskej biskupskej konferencie vzišlo povestné Memorandum, adresované vláde. Konštatuje „*až príliš veľa dôkazov, že aj u nás – napriek sľubovanej náboženskej slobode a zdôrazňovaniu dobrej vôle nevyvolávať náboženské rozbroje – bol zahájený skrytý náboženský a proticirkevný boj, a to podľa podobného plánu, podľa akého sa postupovalo proti náboženstvu a katolíckej cirkvi v iných krajinách*“. „*Pod zámenkou pokrokovosti duchovenstva*“ – konštatovali ďalej ordinári – „*má tak byť aj naše verné duchovenstvo odcudzované svojim zákonitým pastierom a dobrej matke – Katolíckej cirkvi...*“¹¹.

Ovocím tej istej biskupskej konferencie bol pastiersky list, ktorého cieľom bolo veriacim čo najdôkladnejšie osvetliť pojem Cirkvi: jej hlavou je Kristus, má božský pôvod, má však aj ľudskú stránku, v čom tkvie pôvod niektorých slabostí cirkvi. Aj tak zmenila Európu, je pôvodkyňou mnohých sociálnych vymožeností, eliminovala otroctvo, starala sa o chudobných, trpiacich a núdznych. „Aj náš národ vďačí Cirkvi za to, že ho vyzdvihla na vyššiu kultúrnu a mravnú úroveň“, avšak „boj proti Cirkvi nivočil kultúru i mravnosť a národ sa stával korisťou nepriateľov“. „Kiež by všetky skúšky,“ – končil pastiersky list – „ktoré azda pre svoju vieru podstúpíte, pripraví vám slávu pre hodinu smrti, pre večnosť, pre celú budúcnosť našej krajiny a pre slávny deň posledného súdu“¹².

Posledná biskupská konferencia v roku 1948 zasadla v Prahe štrnásteho decembra. Vypracovali desaťbodové memorandum prezidentovi republiky, žiadajúce zastavenie útokov na Vatikán, pápeža a predstaviteľov Cirkvi, ponechanie cirkevného školstva, väčší priestor náboženskej tlači. Memorandum mienili odovzdať prezidentovi, ktorý ich prijal o päť dní neskôr¹³.

10 Tamže, s. 29.

11 Tamže, s. 42.

12 Tamže, s. 43.

13 Tamže, s. 55 – 58.

Pokiaľ ide o politickú angažovanosť duchovných, tá by nepriamo odobrila ich spoluprácu s novou vládou a tak nepriamo i vládu ako takú. Definitívne stanovisko sformulovali ordinári 3. mája v Olomouci. Zopakovali, že vstup do akejkoľvek politickej strany zostáva kňazom naďalej absolútne zakázaný. Potom nielenže vyzvali tých, čo už politicky angažovaní sú, aby zo strany vystúpili, ale duchovným vôbec zakázali rečniť na politických zhromaždeniach, publikovať politické články bez súhlasu ordinára a kandidovať vo voľbách. Kňazi ani rehoľníci nemali byť ani členmi akýchkoľvek výborov (ústredných, krajských, okresných, miestnych, národných, či akčných). Všetky tieto obmedzenia boli zdôvodnené podstatou funkcie kňaza, ktorý „*má stáť nad stranami, má byť duchovným ocom všetkým veriacim*“¹⁴.

Celé leto roku 1948 sa komunisti snažili angažovaným kňazom, najmä poverenikom, vymôcť výnimky. Trnavský biskup Ambróz Lazík otázku pre-rokoval s ostatnými ordinármi a zopakoval, čo už viackrát prehlásil: „*na zásadnom stanovisku meniť sa nedá*“. „*Nech nik nevidí na tom* – pokračuje Lazík – *politický protest biskupského zboru proti dnešnému nášmu politickému zriadeniu v ČSR. ...Postoj, ktorý zaujali spomenutí dvaja duchovní voči svojim ordinárom, ktorým predsa pri ordinácii poslušnosť slávnostne sľubovali, je hrubým previnením proti tejto kánonickej poslušnosti. To oni dobre vedeli, prípadne mali vedieť. A keďže to vedeli, bolo ich svätou povinnosťou Vás informovať a povedať, že tie funkcie prijať nesmú. ...Následok svojej neposlušnosti nech pripíšu iba sebe samým, a nikomu inému*“¹⁵. Táto argumentácia nebola komunistami prijatá a mesiac po odoslaní hore citovanej odpovede sa vláda znovu pokúsila vymenovať do práve ustanovenej „*cirkevnej komisie*“ dvoch povereníkov, Lukačoviča a Horáka. Lazík, v súlade so svojím dovtedajším stanoviskom, účasť povereníkov úplne vylúčil a Ladislavovi Holdšovi písomne vysvetlil, že Horák a Lukačovič vážne porušili disciplínu a preto by akékoľvek rokovanie s nimi spochybnilo autoritu vyšších cirkevných kruhov. Lazíkovo dôvodenie však bolo odmietnuté s tým, že „*cirkevné kruhy nemôžu*

14 Slovenský narodný archív (ďalej SNA), f. Povereníctvo školstva – predsedníctvo, šk. 313a. Správa arcibiskupa Kmeťka o politickej kandidatúre kňazov z 2. júla a 29. júla 1948.

15 SNA, šk. a f. Úrad predsedníctva Zboru povereníkov (ďalej ÚPZP) – Administratívne spisy, ob. S – ST – 48/Cirkev, fs. 262/48 – sešk. List Mons. Lazika Husákovi o suspenzii Horáka a Lukačoviča zo 7.7. 1948.

cenzurovať našich delegátov“¹⁶. Na záver jedného náročného dvojhodinového rozhovoru Holdoš Lazíka varoval pred prípadným suspendovaním povereníkov: „Upozornil som ho – referuje Holdoš – na neželateľné dôsledky ... a doporučil, aby tak nečinili“¹⁷.

Nešlo len o vyhrážky. Bezprostredne pred nedeľou, počas ktorej mala byť suspenzia ohlásená, bolo pražské vedenie odhodlané „akciu zaradiť“, a až na zásah generálneho tajomníka Slovenského národného frontu nechali veciam naďalej voľný priebeh¹⁸. Rozhodli sa cirkevných predstaviteľov potrestať prostredníctvom Zákona na ochranu republiky a pokladať za trestný čin doňho spadajúci aj Memorandum vydané konferenciou biskupov v Nitre 16. augusta 1948¹⁹.

Napokon, keďže slovenskí kňazi Alexander Horák a Jozef Lukačovič neuposlúchli a ďalej sa politicky angažovali, v júli a auguste roku 1948 boli zverejnené ich suspenzie z dôvodu ich neposlušnosti, čím „Cirkev chránila svoje právo a duchovné dobro veriacich, ... sledovala nápravu poblúdeného, ako aj nápravu porušenia verejného poriadku a škody spôsobené verejným škandalom“, pričom tieto tresty „plnili taktiež odstrašujúcu úlohu pre iných ľudí“²⁰. Lazík napokon zasiahol, keď začiatkom augusta 1948 nariadil vo všetkých farnostiach zverejniť suspenziu *a divinis* Jozefa Lukačoviča a Alexandra Horáka. „Ako je každému kňazovi známe, najdôstojnejší biskupský zbor zakázal kňazom prijímať politické funkcie. Takisto zdôraznil, že bez povolenia Svätej stolice nesmie žiaden kňaz prijať funkciu ministra, poverenika alebo iného úradníka..., inak bude stíhaný cirkevnými trestami“²¹.

16 SNA, šk. a f. ÚPZP – Sekretariát, ob. 40 – S-ST-48, fs. /48-sešk. Záznam o rozhovore s Mons. Lazíkom z 10. 8. 1948.

17 Tamže.

18 Vojenský historický archív Praha, f. 100/52, šk. 11, šk. 64, list 57. Záznam pre súdruha ministra Čepičku z 19. 8. 1948.

19 SNA, šk. a f. ÚPZP – Sekretariát, ob. 40 – S-ST-48, fs. 262/48-sešk. List Okáliho Husákovi o opatreniach proti *Memorandu* biskupského zboru zo 6. septembra 1948.

20 KMEŤ, N.: *Postavenie cirkvi*, s. 43.

21 Archív Arcibiskupského úradu Trnava, šk. „KA“, fs. „Horák – Lukačovič; KA“. Obežník Mons. Lazíka rímskokatolíckym farským úradom Apoštolskej administratúry trnavskej z 2. augusta 1948. Lazík spresnil, že uvedení kňazi nesmú vykonávať kňazské funkcie, slúžiť svätú omšu, vysluhovať sviatosti, zúčastňovať sa kňazských zhromaždení a na nich rečniť. Tamže.

V týchto principiálnych postojoch bol biskupom v roku 1948 stále oporou reprezentant vatikánskej diplomacie, Mons. Gennaro Verolino. Už v marci roku 1948 navštívil ministra školstva Zdeňka Nejedlého a odovzdal mu protest proti návrhu školskej reformy. Žiadal, aby právo na existenciu cirkevných škôl bolo v znení zákona explicitne vyjadrené²². V rovnakom čase tajomník pre mimoriadne záležitosti Štátneho sekretariátu Mons. Tardini tlmočil vo Vatikáne vyslancovi Maixnerovi obavy Svätej Stolice v súvislosti s návrhom československého zákona o školách. Predložil tiež požiadavku Vatikánu zapracovať do zákona nasledujúci text s vysvetlením, že nie je vypracovaný špeciálne pre Československo, ale pre ktorýkoľvek štát: „*Školy církevní všech kategorií se vyjímají z ustanovení zákona a církevními institucím se ponechává nadále oprávnění školy zřizovat, udržovat a spravovat tak, jak tomu bylo dosud*“. Požiadavky Vatikánu ani jeho diplomatického zástupcu však neboli ani predložené, ani schválené a ani nasledujúce nóty z apríla a júla 1948 nemali najmenšiu odozvu²³. Márne boli aj ďalšie nóty z 9. septembra, či 3. novembra 1948 proti prekladaniu profesorov cirkevných škôl a znárodňovaniu týchto škôl.²⁴

V roku 1948 naplno pokračovali prípravy na elimináciu biskupa Jána Vojtaššáka. Na jar sa novinách objavila správa o prípadnom ďalšom procese proti nemu, na čo vo Vatikáne predstaviteľ Štátneho sekretariátu Domenico Tardini predvolal československého vyslanca, aby veci vysvetlil. „*Žádal mne*“ – oznamoval Artur Maixner – „*abychom učinili vše, co je možné, aby tento proces byl dále odložen, protože je s to rozrušiti myslí všech katolíků nejen v Československu, nýbrž i celého světa*“²⁵. Tardini pripomenul tiež reakcie na proces s arcibiskupom Stepinacom a ním zapríčinené napätie medzi Apoštol-

22 Porovnaj: VAŠKO, V.: *Neumlčená*, s. 19, 20.

23 Porovnaj: Archív Ministerstva zahraničných vecí (ďalej AMZV) Praha, f. Vatikán 1945 – 59, šk. 13, ob. A-II, fs. 154 435/49. Prehľad bilaterálnych vzťahov Československa s Vatikánom zo 14. decembra 1949.

24 Porovnaj: AMZV Praha, f. Vatikán 1945 – 59, šk. 13, ob. A-II, fs. 154 435/49. Prehľad bilaterálnych vzťahov Československa s Vatikánom zo 14. decembra 1949.

25 AMZV Praha, f. ZÚ – Vatikán 1946-1949, šk. 3, fs. 1948/201 – 300. Správa československého vyslanectva pri Svätej stolici pre MZV o rozhovore s Mons. Tardinim z 8. mája 1948.

ským stolcom a Juhosláviou. „*Mons. Tardini si nepřeje – uzatvoril Maixner – aby něco podobného povstalo mezi ČSR a Vatikánem, leč právě předchozí uvedený případ nutí ho k tomu, aby upozornil na to, jak nebezpečným je pro dobré mezinárodní styky konat takové procesy právě v době, kdy svět potřebuje uklidnění a míru. Mons. Tardini skončil svůj rozhovor s tím, že doufá, že po tomto upozornění bude možno předejít tomu, aby nevzniklo nové napjetí ve státech, s nimiž si vždy Vatikán přál mít jenom dobré styky*“²⁶. Intervencie Vatikánu v prospech Mons. Vojtaššáka mali určitý úspech, keďže sa proti nemu predsa len nezačal proces napriek dvom pokusom v roku 1948²⁷.

Koncom roku 1948 došlo k závažnému narušeniu, či až spochybneniu diplomatických vzťahov s Vatikánom, keď spomínaného vyslanca Maixnera z Ríma odvolali (a o rok nato v Prahe zatkli). Mimochodom, že celé štyri mesiace zostal zastupiteľský úrad pri Vatikáne uprázdnený, kým tam v polovici marca 1949 komunisti neposlali istého Dr. Rátha, ale len ako pasívneho pozorovateľa²⁸.

Kým sa biskupi úporne pokúšali zachrániť práva a jednotu Cirkvi, v komunistických kuloároch vznikol projekt rozbitia Cirkvi z jej vnútra. Už v roku 1948 sa zrodil ideový základ budúcej rozkolníckej Katolíckej akcie, ktorú spustili začiatkom leta nasledujúceho roku. Rudolf Slánský, jeden z organizátorov proticirkevného zápasu, ju v polovici roku 1948 predstavil sovietskym súdruhom Malenkovi, Ždanovovi a Suslovovi: „...informovali jsme o našem poměru ke katolické církvi“ – mal povedať Slánský – „a mluvili jsme o našich perspektivách, že chceme dostat naši církev do sporu s Vatikánem – blahopřáli nám, jestli se nám to podaří“²⁹. O najvlastnejších cieľoch tejto taktiky sa prezident Gottwald v júni 1948 vyjadril, že treba „...odpoutat katolickou církev od Vatikánu, dostat ji tak daleko, aby se s Vatikánem rozešli a stali se

26 Tamže.

27 Porov.: PEŠEK, J.: Vlastizradný biskup Ján Vojtaššák – šesť rokov pokusov o vyradenie z verejného života. In: *Soudobé dějiny*, IV., 1997, č. 3 – 4, s. 514.

28 BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (zost.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*. Brno 1994., s. 82; Národní archiv Praha, f. ÚAV NF, šk. 37, fs. „Denné správy- december“. Denná tajná správa SÚC – Praha č. 50.z 18. decembra 1949.

29 KAPLAN, K.: *Stát a Církev v Československu*. Brno 1993, s. 43.

národní církvi...“³⁰. Myšlienka nezostala utajená, dozvedeli sa o nej dokonca i biskupi: v zápisnici z ich rokovaní v Nitre v polovici augusta 1948 je zaznamenané ich podozrenie, že sa chystá pokus o založenie „novej sekty“³¹.

Komunisti nezotrúvali iba na úrovni abstraktných teórií, čoskoro formulovali konkrétne postupy. Dňa 30. augusta 1948 vedúci činitelia režimu podpísali Návrh cirkevného oddelení ÚAV NF na riešení náboženských otázok v ČSR. Dokument je kľúčový nielen preto, že načrtol základné charakteristiky budúceho umelo nabudeného hnutia, ale dáva čitateľovi preniknúť do mentality komunistov a do ich spôsobu zmyšľania o cirkvi. Podľa ich definície je Cirkev kultúrno-politickou silou s reakčnými a konzervatívnymi sklonmi, zakotvenými vo viere v Boha. Táto viera vo veriacich vraj vyvoláva falošný pocit istoty, keďže Boh riadi všetko – preto masy necítia ani potrebu poznávať prírodné a spoločenské zákonitosti, ani budovať spravodlivejšiu spoločnosť. „*Vidina posmrtné blaženosti* – píše sa v dokumente doslova – *odvrací povinnosť mas od pohľadu na pozemské křivdy a od touhy odstranit je třídním bojem*“³².

Napriek tejto charakteristike sa nevyučuje „použitelnosť“ náboženstva – ako spojenca režimu: ak evanjelium obsahuje sociálne ladené myšlienky, nimi inšpirované náboženstvo môže prispieť k sociálnemu pokroku. Rozhodujúca však zostáva osoba, ktorá určuje povinnosti veriacich, „odtud veľký význam miestneho kněze“³³. Potom dokument konštatuje, že najrelevantnejším elementom cirkevnej politiky je Katolícka cirkev, ktorú komunisti vnímajú z dvoch základných hľadísk: vzťah Katolíckej cirkvi a štátu a vzťahy v Cirkvi samotnej. Väzba medzi Cirkvou a štátom je determinovaná faktom, že je extraterritoriálna a riadená zahraničnou nepriateľskou mocou – Vatikánom. Preto ani samotná Katolícka cirkev nemôže byť iná, ako nepriateľská.

Dokazovať to má „*vedomé a trvalé úsilie čs. episkopátu vyvolať u nás kultúrni boj v souhlase s cíli vatikánské politiky, jež má zájem na vyvolávaní*

30 Tamže, s. 23.

31 Archív ministerstva vnútra Nitrianska Streda, f. P10/2, fs. 42. Zápisnica zo zasadania biskupov v Nitre zo 16. augusta 1948.

32 BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (zost.): *Cirkevní komise*, s. 20.

33 Tamže.

neklidu v zemích lidové demokracie a která si přeje, aby katolicismus v těchto zemích se světu prezentoval jako režimem pronásledovaný“³⁴. O vnútorných vzťahoch v cirkvi sa konštatuje, že existujú rozpory, „jichž je možno a nutno využiť“³⁵. Má ísť o údajné rozpory medzi vernosťou Cirkvi a vernosťou vlasti, medzi láskou k Cirkvi a láskou k vlastnej peňaženke, medzi hierarchiou a tzv. „drobným klérom“, medzi dogmatizmom a vedeckým svetonázorom. Medzi týmito napätiami je najdôležitejšie (keďže je „najvyužiteľnejšie“) napätie medzi hierarchiou a „nizkým klérom“.

Dokument navrhuje postup na jeho ďalšie prehĺbenie: treba odhaľovať negatíva biskupov, dokázať ich nezáujem o pokojné spolužitie veriacich, ktorých chcú zneužiť pre politické ciele Vatikánu. Takáto diskreditácia mala pripraviť priaznivé podmienky na postupnú izoláciu biskupov. Etapy diskreditáčného útoku na nich podrobne naplánovala „cirkevná šestka“ 30. augusta 1948: najhlavnejšie bolo „odhaliť“ pravé postoje hierarchie, jej nezáujem o veriacich, proti vôli ktorých chcela organizovať nepokoje. Programový dokument z tejto schôdze naznačil, kam to všetko malo vyústiť: „*aby část českých a slovenských katolíků, která bude pobouřena odhalením činnosti hierarchie, se etablovala jako jediný oprávněný mluvčí českého a slovenského katolicismu*“³⁶.

Zlovestným záverom roku 1948 bol decembrový proces so „zločineckou“ skupinou okolo gréckokatolíckeho kňaza Pavla Hučka. Za údajnú pomoc banderovcom a snahu o vytvorenie „Veľkej Ukrajiny“, čo bolo kvalifikované ako činnosť proti ľudovodemokratickému zriadeniu, bol Hučko odsúdený na 15 rokov väzenia a provinciál baziliánov Šebastián Sabol na doživotie a stratu celého majetku³⁷.

Ako je z uvedeného zjavné, v roku 1948 začali vo vzťahu totalitnej moci a Katolíckej cirkvi prebiehať procesy, ktoré sa naplno rozvinuli a završili v nasledujúcich rokoch. Definitívne sa vzťahy predstaviteľov Cirkvi a komunistov zmrazili v marci roku 1949, a to po zasadani biskupskej konferencie v Dolnom Smokovci, na ktorej bolo objavené odpočúvacie zariadenie. Ná-

34 Tamže.

35 Tamže.

36 BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (zost.): *Církevní komise*, s. 22.

37 KMEŤ, K.: *Postavenie cirkvi*, s. 56 – 57.

sledne najvyššie komunistické vedenie definitívne rozhodlo „vytvoriť národnú cirkev odtrhnutú od Ríma“, v máji na IX. zjazde KSČ minister Kopecký navrhol „nahradiť náboženstvo osvetou“, v júni bola vyhlásená schizmatická Katolícka akcia... Tak sa začalo najponurejšie obdobie dejín Cirkvi na Slovensku, ktoré sa vžilo pod pojmom „päťdesiate roky“.

SUMMARY

February 1948 and the Catholic Church

In 1948, the Catholic Church, up against totalitarian power, started to face trials, which progressively grew in intensity and culminated in the following years. Relations between the church and communist power representatives ceased permanently in March 1949 after the Bishops' Conference in Dolný Smokovec, where a tapping device was discovered. Consequently, top communist officials decided to "create a national church separate from Rome". Minister Kopecký proposed to "substitute religion with public enlightenment" at the IX. Convention of the Communist Party of Czechoslovakia in May. In June, the schismatic Catholic Church was declared. What came next marked the murkiest period in Church history in Slovakia known as "the 50s".

NEKATOLÍCKE CIRKVI A FEBRUÁR 1948

Norbert KMEŤ

Ústav politických vied SAV, Bratislava

Po oslobodení v roku 1945 existovala v spoločnosti a, samozrejme, aj v cirkvách, nádej na lepšiu budúcnosť. Každá cirkev a náboženská spoločnosť mala vlastné, ale tiež spoločné problémy. Všetkých ťažila povojnová situácia a zmeny, ktoré nastali v spoločnosti. Opäť bola časť ľudí zbavená svojich ľudských a občianskych práv. Ľudia sa museli znovu vyrovnáť s ďalšou vlnou vysídľovania a osídľovania častí územia. Zmena hraníc a štruktúry obyvateľstva sa dotýkala taktiež cirkví. Zo spoločných problémov spomeniem napríklad obnovu zničených budov, poštátnenie cirkevných školských zariadení, likvidáciu spolkov a obmedzovanie aktivít cirkví v spoločnosti. Všetky cirkvi a náboženské spoločnosti upozorňovali na mravný úpadok obyvateľstva, ktorý sa zdôvodňoval vojnovými udalosťami a následnými ťažkosťami povojnového obdobia. Andrej Matášik, duchovný Reformovanej cirkvi, o tom na československej konferencii evanjelických duchovných konanej 29. – 30. apríla 1948 povedal: „*Veľmi citeľné sú následky vojny aj v našej cirkvi. Morálny rozvrat, koristníctvo, egoizmus, čierny obchod a iné povojnové neresti vyskytujú sa aj medzi našimi príslušníkmi. Neistota a nedostatok pocitu bezpečnosti vedie najmä našich veriacich maďarskej národnosti k otupenosti, ľahostajnosti, ba miestami až k netečnosti voči cirkvi. Na druhej strane je miestami badať značné náboženské rozvraždenie a prebudenie, vyplývajúce z presvedčenia, že nikto iný nemôže k požehnaní rozlúštiť problematiku dnešných čias, iba sám Pán Ježiš so svojimi živými a horlivými učeníkmi*“.¹

Cirkvi a náboženské spoločnosti zaznamenávali, ako som už spomenul, určité obmedzovania slobodnej činnosti a snahy zatláčať ich aktivity len do priestorov chrámov alebo iných náboženských budov. Ich vzťah so štátom nebol na uspokojivej úrovni. Výstižne to charakterizoval generálny biskup Evanjelickej a.v. cirkvi na Slovensku Vladimír Pavol Čobrda na generálnom konvente cirkvi 5. decembra 1946, keď povedal: „...navonok, naoko normál-

1 MATÁŠIK, A.: Dnešný stav Reformovanej cirkvi na Slovensku. *Kalvinske hlasy*, roč. 19, 1948, č. 9, s. 3.

ny, daný oficiálnym stanoviskom najväčšej politickej strany v štáte, strany komunistickej, podľa ktorého v ČSR je síce náboženská sloboda, sloboda náboženského zmýšľania a vyznávania, ale náboženstvo je úplne privátnou vecou jednotlivca, na ktorej štát nemá zvláštneho záujmu, naopak: vládnym činiteľom záleží práve na tom, aby náboženské veci boli úplne oddelené od politiky a od verejného života vôbec. – Pomer štátu k náboženstvu a ku cirkvi je akási blahovoľná tolerancia, ako to vyznieva z vyhlásenia komunistickej strany“.²

Vtedajší predstavitelia štátu, samozrejme, viackrát zaujali stanovisko k náboženstvu a cirkvám. Na ilustráciu uvediem výroky Gustáva Husáka a Edvarda Beneša. G. Husák na konferencii KSS v Košiciach 28. februára 1945 povedal: „Stavíme sa na zásadu slobody náboženského presvedčenia a cirkví. Bude me rešpektovať náboženské presvedčenie každého občana a do náboženských a cirkevných záležitostí sa nebudeme miešať. Naopak, ideme ďalej a želáme si spoluprácu s demokratickými činiteľmi cirkví. Želáme si, aby aj oni v rámci Národného frontu prispeli k boju slovenského národa a k znovuvýstavbe oslobodzovaného Slovenska. Keď na jednej strane rešpektujeme slobodu náboženského vyznania a cirkví, na strane druhej žiadame, aby demokratickí veriaci si sami urobili poriadok so všetkými fašistickými a nepriateľskými elementmi v cirkvách. Dobré vieme, že hoci jednotliví reprezentanti cirkví vyhlasovali, že sú nepolitickí, zneužívali svoje postavenie na kolaborovanie s fašizmom“.³

Prezident Československa E. Beneš sa po roku 1945 viackrát vyjadril o náboženskej slobode. Na stretnutí s činiteľmi Ústredia katolíckeho školstva 6. februára 1946 poznamenal, že za samozrejmosť považuje bezpodmienečné rešpektovanie slobody náboženstva a cirkví, ako to vyplýva aj z programu vlády.⁴

Okrem politických, hospodárskych, spoločenských, sociálnych a národnostných zmien prebiehal v Československu v povojnových rokoch aj ideový

2 Ústredný archív Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku (ÚA ECAV). Zápisnica generálneho konventu ev. a. v. cirkvi na Slovensku, ktorý bol v Bratislave 5. decembra 1946 pod predsedníctvom generálneho biskupa Dr. Vladimíra P. Čobrdu a zástupcu generálneho dozorcú Dr. Michala Slávika, s. 18.

3 HUSÁK, G.: *Z bojov o dnešok 1944 – 1950*. Bratislava 1973, s. 46. Truchlík, K. (zost.).

4 *Edvard Beneš národu. Z prejavů presidenta republiky v letech 1945 – 1946*. Praha 1946, s. 63. Škarvan, F. (zost.).

zápas. V ňom prevádzal materializmus, vrtkavé svetské pravdy, ktorým musela „viera, idealizmus a pravda večných zákonov Božích“ dokazovať, že kresťanské náboženstvo nie je proti sociálnym reformám, ako to pripomenul Michal Slávik na generálnom konvente Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku 5. decembra 1946.⁵ Prevažovanie materializmu po roku 1945 považoval E. Beneš za súčasť doby, pretože týmto sa vyznačuje každý revolučný čas, ako to povedal v prejave k delegácii evanjelických akademikov 22. novembra 1945. Zároveň pripomenul, že „náboženství není tak docela jenom věcí soukromního života, jak se někdy praví, to je zjev kolektivní a projevuje se kolektivně. Náboženství není věcí státní, nýbrž společenskou“.⁶

Kríza povojnovej spoločnosti a politické napätie bolo prítomné všade, s čím do určitej miery súvisel tiež odklon ľudí od cirkví. Inklinácia obyvateľstva najmä k radikálnej ľavici, čiže ku komunizmu, bola značná. Veriacich a duchovných začali čoraz viac rozdeľovať jednotlivé ideologické prúdy. V Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku sa týmto stavom vážne zaoberali, o čom svedčí napríklad vystúpenie M. Slávika na už spomenutom generálnom konvente cirkvi 5. decembra 1946. Podotkol, že predstavitelia cirkvi nikdy nikomu nezakazovali politizovať a ani nevystrihali nikoho pred žiadnou politickou stranou, pretože „sloboda svedomia je nám vodítkom, lebo predpokladáme o každom našom údovi, že vie rozoznať dobré od zlého a prospešné od škodlivého. Ale nezdravé výkyvy do ľava sú okaté hlavne u kňazov a učiteľov, ktorí majú byť vzormi laikom“. Neobišiel ani tému ideologického chaosu, ktorý zachvátil „nielen laikov, lež i daktorých kňazov, učiteľov a ich synkov, ktorí sa usilujú do súladu priviesť aj extrémne heslá politiky so svojimi náboženskými názormi“.⁷

Prevažujúce negatívne tendencie v spoločnosti a prílišný vplyv politiky na jednotlivca zaznamenával aj evanjelický a. v. duchovný Gustáv Plavec v Ružomberku na prelome rokov 1946 a 1947 takto: „Deštruktívnosť vojnových čias má svoju zotrvačnosť... stretávame sa s novými a novými prekážkami. Takou povážlivou prekážkou je silný alkoholizmus, nedostatočná vážnosť

5 Zápisnica generálneho konventu Ev. a. v. cirkvi na Slovensku, ktorý bol v Bratislava dňa 5. decembra 1946, s. 5 – 6.

6 *Edvard Beneš národu*, s. 18.

7 Zápisnica generálneho konventu Ev. a. v. cirkvi na Slovensku, ktorý bol v Bratislava dňa 5. decembra 1946, s. 5 – 6.

*naproti nedeli a vôbec kresťanským sviatkom, výročitým slávnostiam, tiež istá roztrieštenosť a určitý nesúlad života, vyplývajúci zo stranických bojov a prílišného prízvukovania stranických záujmov. Najmä voľby 26. mája 1946, vlastne predvolebný boj, túto stranickosť nežiadúce a nezdravo vyostrili“.*⁸

Spoločensko-politická situácia sa v Československu ani po májových voľbách v roku 1946 neupokojila. Napätie pretrvávalo. Snahou komunistickej strany bolo získať všetku moc v štáte. V ceste im okrem iného stála Demokratická strana, ktorá absolútne vyhrala parlamentné voľby v roku 1946 na Slovensku. Jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947 oslabilá Demokratickú stranu a predznamenovala ďalší politický vývoj v republike. Známe februárové udalosti v roku 1948 otvorili Komunistickej strane Československa (KSČ) cestu k uchopeniu všetkej moci v štáte. Problémy, ktoré mali cirkvi a náboženské spoločnosti so štátom, postupne prerástli do otvoreného zápasu o ich podriadenie záujmom komunistického režimu.

Po 25. februári 1948 nová vláda deklarovala záujem o zachovanie náboženstva.⁹ Zároveň sa predstavitelia komunistickej strany snažili dokázať, že sa v republike nič nestalo. Hlavne z tohto dôvodu potrebovali pozitívne vyjadrenia od cirkví a náboženských spoločností. Tento ich zámer však nevychádzal tak, ako si predstavovali. Za členov Ústredného akčného výboru Národného frontu (ÚAV NF) sa podarilo reprezentantom komunistickej moci získať pred 28. februárom 1948 Miloslava Nováka, Čestmíra Kráčmara¹⁰ a Josefa L. Hromádku.¹¹ Väčšina cirkví a náboženských spoločností zaujala apolitické postoje, čo noví predstavitelia štátu pravdepodobne neočakávali. Treba však pripomenúť, že ich otvorene protikomunistické a protivládne postoje oficiálne vydané neboli. Samozrejme, niektoré ich stanoviská sa dajú označiť buď za neutrálne, alebo za podporujúce nastolený režim.

8 VÍTEK, P. – DZURIAK, K.: *...A napodobňujeme ich vieru. Z dejín Evanjelického cirkevného zboru a. v. v Ružomberku*. Ružomberok 2007, s. 70.

9 FREI, B. J.: *Staat und Kirche in der Tschechoslowakei 1948 – 1968*. München 1989, s. 115.

10 *Hlas pravoslavi v druhom čísle v roku 1948 na strane 36 informoval o jeho členstve takto: „V Ústředním akčním výboru Národní fronty v Praze zastupuje českou pravoslavnou církev o. mitrof. protojerej Čestmír Kráčmar; předseda církevního odboru eparchiální rady české pravoslavné eparchie v Praze“.*

11 FREI, B. J.: *Staat und Kirche in der...*, s. 125.

Pravoslávna cirkev v ČSR reagovala na februárové udalosti už 26. februára 1948. Poďakovala sa prezidentovi republiky E. Benešovi za „moudré a státnicky prozíravé vyřešení vládní krise“. Klementovi Gottwaldovi zblahoželala k utvoreniu novej vlády a uistila ho o vernosti duchovných a veriacich cirkvi ideálom ľudovej demokracie. Ďalšie blahoželanie adresovala ministrom školstva Z. Nejedlému. Dňa 28. februára 1948 vydala pravoslávna cirkev vyhlásenie o lojalite k štátu. Uviedla v ňom svoje dobrovoľné spojenie so svätou cirkvou ruskou a jej zásluhy vo Veľkej vlasteneckej vojne. Zmienila sa aj o germánskej šelme, ktorá sníva o pomste, lebo mnohí zabudli na jej pazúry.¹² Vyhlásenie podpísali Čestmír Kráčmar, Josef Kulheim a Josef Bílý.

Dňa 28. februára 1948 vydala vyhlásenie k veriacim aj Ústredná rada cirkvi československej. Vyslovila poďakovanie prezidentovi a ďalším predstaviteľom štátu za vyriešenie situácie „*tak, že můžeme zase nadějně hleděti do budoucnosti*“. Zdôraznili, že sú tak ako Ježiš Kristus na strane utláčaných. Z tohto dôvodu bude cirkev podporovať vládu K. Gottwalda „*a činnost akčních výborů od nichž očekáváme, že při výkonu své funkce budou dbáti mravních hodnot lidskosti, spravedlnosti a práva*“. Spomínané vyhlásenie podpísal Dr. František Kovář, biskup – patriarcha.¹³

Akčný výbor Národného frontu Rady židovskej náboženskej obce (AV NF RŽNO) v krajinách českej a moravskosliezskej vznikol 27. februára 1948 z poverenia krajského akčného výboru v Prahe. V ohlase vydanom 1. marca 1948 sa uvádza: „*Soudruzí a soudružky! Uposlechli jsme příkazu doby a ustavili jsme akční výbor rady židovských náboženských obcí v zemi české a moravskoslezské. Zapojujeme se důsledně do programu vyhlášeného naší novou vládou tak, aby židé českých zemí byli nadále vedeni v duchu opravdové demokracie a socialismu*“.¹⁴

Evanjelická a.v. cirkev na Slovensku sa 16. marca 1948 zaoberala situáciou, ktorá vznikla po uchopení všetkej moci v štáte Komunistickou stranou Československa. Vo vyhlásení prijatom na mimoriadnom zasadnutí generálneho presbyteria cirkvi pripomenuli dodržiavať slová „Dávajte, čo je cisárovo

12 *Hlas pravoslaví*, roč. 4, 1948, č. 2, s. 33 – 36.

13 *Zprávy náboženské obce církve československé v Strakonících*, roč. 3, 25. 3. 1948, č. 2, s. 2.

14 *Věstník židovské obce náboženské v Praze*, roč. 10, 5. 3. 1948, č. 10, s. 109.

cisárovi a čo je Božie Bohu“. Zdôraznili, že v cirkvi všetka moc pochádza z ľudu a preto cirkev „nemôže uznať nijaké triedne rozdiely a nemôže schvaľovať hospodársku a sociálnu nespravodlivosť“. Vyjadrili záujem pomáhať vláde ČSR v budovateľskom úsilí. Očakávali porozumenie a podporu, „aby sme každý na svojom mieste a vo vzájomnom porozumení napomáhali blahu a rozkvetu nám všetkým drahej ČSR“. Na toto stanovisko cirkvi reagoval Úrad predsedníctva vlády. V odpovedi vyzdvihol pokrokovosť cirkvi a jej pomer k spolupráci Čechov a Slovákov. Zároveň V. Bernášek cirkev uistil o podpore aj o tom, že sa s ich vyhlásením oboznámil K. Gottwald.¹⁵ Časť vyhlásenia cirkvi uverejnili napríklad denníky *Pravda* 21. marca 1948 a *Práca* 20. marca 1948.

K februárovým udalostiam zaujala stanovisko Českobratská cirkev v liste adresovanom 3. marca 1948 predsedovi vlády K. Gottwaldovi. Synodálna rada cirkvi ho ubezpečila, že sa na ich kladnom stanovisku k národu a vláde nič nezmenilo, čo platí aj pre tie sociálnopolitické snahy, ktorých cieľom je budovanie spoločnosti na princípoch ľudskosti, slobody, politickej a sociálnej rovnosti. Ďalej deklarovala svoj záujem „pomáhať bojovať proti zlu a hriechu vo všetch formách výchovou ľudí ukáznených a zodpovedných, a chceme dať národu a štátu do služieb najlepšie hodnoty duchovní, mravní a kulturní, ktoré musí pri všetch zmenách byť v základoch života jednotlivcov, národa i lidstva. To bylo, je a zůstane poslání církve Kristovy a my pevně věříme, že právě naše doba a Vaše pochopení dá této naší službě plnou svobodu a že přijmete naši přímou práci a budovatelské úsilí ve jménu hodnot nejvyšších“.¹⁶

Za Reformovanú cirkev sa k politickým udalostiam spätých s februárovou krízou a politickou zmenou venoval na stránkach časopisu *Kalvínske hlasy* A. Maťašík. Podľa neho vláda „povedie národy našej vlasti v duchu najkrajších tradícií našich dejín k tomu, aby náš národ uskutočnil vo svojom ďalšom vývoji skutočný socializmus, to bude prínos národov našej Republiky do spoločnej pokladne národov sveta hodnotný a požehnaný“. Zároveň zdôraznil, že každá doba potrebuje verných kresťanov a ľudia majú bojovať „proti všetké-

15 ÚA ECAV. Zápisnica generálneho konventu Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku, ktorý bol v Liptovskom Hrádku dňa 4. novembra 1948 pod predsedníctvom Dra Vladimíra P. Čobrdu a generálneho dozorcú Dra Ing. Petra Zaťku, s. 18 – 19.

16 *Kostnické jiskry*, roč. 33, 11. 3. 1948, č. 10 – 11, s. 5.

mu, čo znižuje našu ľudskosť“ a tiež proti akýmkoľvek nerestiam (napríklad opilstvu, závidosti, nenávidosti, vraždám).¹⁷

V dňoch 29. a 30. marca 1948 sa v Bánovciach nad Ondavou uskutočnila pracovná konferencia Odboru mládeže Reformovanej cirkvi na Slovensku. Z tohto stretnutia poslali pozdravné telegramy K. Gottwaldovi, G. Husákovi, E. Benešovi a br. Miřejovskému, sekretárovi Svetovej rady cirkví v Ženeve. Na tieto telegramy dostali d'akovné odpovede. Z kabinetu predsedu vlády ČSR sa v odpovedi uvádzalo, že K. Gottwald a nová vláda „*teší sa z vašej podpory veľkého budovateľského úsilia našej vlasti o spoločný, krajší život*“. Podobne reagoval osobný tajomník predsedu Zboru povereníkov, ktorý z príkazu G. Husáka tlmočil „*úprimné poďakovanie za telegram, v ktorom ho uistívate, že zo všetkých síl chcete napomáhať práci Sboru povereníkov pre lepšiu a šťastnejšiu budúcnosť nášho národa a štátu*“.¹⁸ Z prezidentskej kancelárie odpoveď podpísal Jozef Kopta, prednosta kultúrneho odboru. Poďakoval sa v nej za pozdravný telegram, ktorý prezidenta potešil „a želá práci Vás všetkých na dosiahnutie vytýčených cieľov mnoho zdaru“.¹⁹

K ovládnutiu Československa komunistickou stranou prijali rezolúciu aj delegáti zjazdu Kostnickej jednoty dňa 24. apríla 1948. Okrem iného sa v nej uvádza: „*Zúčastňovali jsme se poctivě a upřímně všeho, co v životě naší vlasti podporuje náboženský, kulturní i hospodářsky pokrok. Stojíme věrně za prezidentem a vládou a slibujeme, že budeme i nadále poctivě pracovat k tomu, aby každý náš spoluobčan jasně pochopil smysl dnešního našeho zápasu o sociální spravedlnost a o trvalý světový mír ve svobodném státě mezi svobodnými národy*“.²⁰

Z nekatolíckych cirkví k udalostiam z februára 1948 vydali stanovisko aj zástupcovia Jednoty baptistov na Slovensku spolu s predstaviteľmi Československej a Evanjelickej cirkvi metodistickej. V memorande z 25. mája 1948 povereníkovi vnútra D. Okálimu písali o oddanosti a vďaka vláde ČSR za zlikvidovanie síl „*reakcie a vedie náš štát k sociálnej spravodlivosti*“.²¹

17 *Kalvínske hlasy*, roč. 19, 1948, č. 5 – 6, s. 5.

18 *Kalvínske hlasy*, roč. 19, 1948, č. 8, s. 5.

19 *Kalvínske hlasy*, roč. 19, 1948, č. 9, s. 6.

20 *Kostnické jiskry*, roč. 33, 1948, č. 19, s. 2.

21 *Rozsieváč*, roč. 35, 1948, č. 11 – 12.

Postoj k februárovým udalostiam 1948 zverejnil v tlači tiež J. L. Hromádka, a to konkrétne v časopisoch *Křesťanská revue* pod názvom *Po únorové krizi* a v *Theology today* pod titulom *Between yesterday and tomorrow* (Medzi včerajškom a zajtrajškom). V prvom texte *Po únorové krizi* pripomenul, že zmeny súvisiace s februárom 1948 sú oveľa radikálnejšie než tie, ktoré sa udiali v roku 1848. Bez ohľadu na to, ku ktorej skupine ľudí sa jednotliviec zaraďoval vo vzťahu k uchopeniu moci KSČ v Československu, vyzýval oslobodiť sa „od predsudků, návyků a ztuhlých abstraktních norem, a pokoušejme se najít cestu a předpoklady pro tvořivou práci“. Druhú časť tejto stati venoval novým vládcom. Písal o ich mimoriadnej zodpovednosti za štát, ku ktorej „nedošlo normálním vývojem politickým, nýbrž otrěsem, který rozechvěl hladinu našeho veřejného života“. Varoval pred tým, aby sa nová spoločnosť nezaťažovala „ničím, co nese znak osobní msty, tížádstivě honby za prospěchem anebo dokonce vědomé křivdy“. Zmienil sa aj o prvoradom ciele, ktorým je človek, ktorý potrebuje spravodlivé a mravne dôstojné podmienky na život. S človekom je spätá sloboda, a ak je „jen formální, může být beze smyslu a obsahu. A přece lidská duše vždycky volala a bude volat, aby byly vytvořeny podmínky takové, že každý podle svých darů a schopností bude moci rozvíjet svobodně, ve svobodné a svéprávné práci své společnosti s ostatními lidmi v opravdové bratrství spravedlnosti a lásky. Láska v pravdě a svoboda ve spravedlnosti – toť velký odkaz našich předků! Toť také odkaz Masarykův. Zachovejme kontinuitu s tímto dědictvím!“. Na záver uviedol, že veriaci majú záujem spolupracovať „na výstavbě našeho života za nových podmínek (...) pod svrchovaným vedením svého pána, Ježíše Krista, ukřižovaného i zmrtvýchvstalého“.²²

V druhom texte *Between yesterday and tomorrow* zdôvodňoval februárové udalosti. Uvedomoval si radikálnu zmenu, ktorá po nich nastala v Československu. Vyjadril však nádej, že sloboda, ľudské práva a demokratické princípy budú základom novej spoločnosti, v ktorej sa dovŕšia politicko-spoločensko-ekonomické zmeny. Mal určité pochybnosti o politickom systéme, pretože po uchopení moci v štáte komunistami pokrokové socialistické strany už neparticipovali na formovaní spoločnosti. Napriek tomuto však písal o tom, že

22 HROMÁDKA, L. J.: Po únorové krizi. *Křesťanská revue*, roč. 15, 1948, č. 3, s. 68 – 72.

v Československu sa uplatňuje socialistická demokracia, „*kde demokratické svobody a občanské práva rastou na najširší socialistické základni, že je zemí, která může spojit vše, co je veliké jak v západní, tak ve východní Evropě*“. Nevylúčil však ani možnosť, že sa mýli, keď napísal: „*Komunisty kontrolovaný režim může neblahou, skrytou logikou vtáhnout náš život do úzkosti policejního státu a totalitního systému. A přece věřím v možnost jiné alternativy, že totiž křesťanské dědictví a zvěst se mohou osvědčiti jako přetvářející síla a osvoboditi nový socialistický nebo komunistický řád od duchovní stagnace a nemohoucnosti*“.

V tomto texte odmietol vysvetlenie, podľa ktorého je uchopenie moci komunistami v Československu len sovietska expanzia alebo komunistická machinácia. Podľa Hromádkovho názoru nepochopíme tento vývoj vtedy, keď budeme ignorovať „*politickou bezmocnost a nedostatek konstruktivního programu na straně československé buržoasie*“. O zbavovaní jej vplyvu či už v politickej, ekonomickej alebo kultúrnej oblasti poznamenal: „*dnes, dva měsíce po únorové revoluci, možno vidět a téměř prsty nahmatat proces likvidace toho, co nazýváme buržoasii; bez krutosti, krve a mrtvol a přece velmi reálně*“.

Venoval sa aj zmenám, ktoré nastali už pred februárom 1948, ale aj po ňom v oblasti morálky. Písal o strate niektorých hodnôt buržoáznej kultúry takto: „*Některá morální měřítká, společenské konvence slušnosti, přesnost, zdvořilost, osobní korektnost, poctivost, důstojnost a jemnost. Život se stává syrovějším, krutějším a neformálním, jednak proto, že jsme utrpěli strašné rány nacistickou okupací, jednak v důsledku revolučního procesu. Buržoasie 19. století, jsouc lhostejná k posledním fázím vývoje lidského života, stvořila atmosféru snášenlivosti, svobody, shovívavosti; nyní právě táto atmosféra postupně pomíjí. Jak je to znepokojující!*“ Zároveň si J. L. Hromádka bol vedomý svojej zvláštnej pozície k februárovým udalostiam. Prijal ich „*jako krok k neodvolatelnému a spravedlivému procesu společenské přeměny našeho života*“. V čase, keď písal tieto texty, prebiehala ešte diskusia o tom, či komunizmus a náboženstvo majú spoločné ciele. K tomuto zaujal takéto stanovisko: „*Cesty mé víry a komunistické činnosti se protínají, ale nejsou identické; jsou podstatně různé povahy*“.

Jasne sa však nevyslovil o tom, či má pozitívne alebo negatívne očakávania od nasledujúceho vývoja, ale upozornil: „*Bude to zápas na život a na smrť. Stane-li se církev skutečnou církví vyznavačskou, bude nejen shromaždištěm všech těch, kdo našli cestu ze zmatků a nejednotnosti, ale kdo též zachrání vznešené snahy nového řádu z hmotářského porušení. Je to doba velkých nebezpečí, stejně jako velkých nadějí*“.²³

Cirkvi a náboženské spoločnosti sa postupne vyjadrili väčšinou apoliticky k uchopeniu moci komunistickou stranou v Československu. Obavy z ďalšieho vývoja pretrvávali. Nový režim sa ich snažil rozptýliť vyhlásením Ústredného akčného výboru Národného frontu z 18. marca 1948. Zdôrazňuje sa v ňom sloboda náboženstva a vykonávanie náboženských obradov, čo zahrnuli medzi základné zásady ľudovodemokratického režimu. V čase vydania vyhlásenia už však dochádzalo k prvým aktom, ktoré narušovali náboženskú slobodu. Zaujali k nim nasledujúce stanovisko: „*Odsudzujeme všetky akty, ktoré by náboženskú slobodu mohli porušovať. S rovnakou rozhodnosťou treba odsúdiť niektoré pokusy reakcie o zneužitie niektorých kazateľníc, kňazských úradov, náboženskej tlače na politické vystúpenie proti republike, proti vláde a ľudovodemokratickému režimu*“. ÚAV NF vyslovil uspokojenie nad tým, že väčšina kňazov všetkých cirkví zaujala „*lojálne stanovisko voči vláde a postavila sa po bok veriacim proti rozvratnej reakcii*“. Podľa tohto vyhlásenia sa ÚAV NF obrátil na všetky akčné výbory s výzvou „aby aj ony v okruhu svojej pôsobnosti nadviazali spojenie s cirkev. inštitúciami a kňazov a predstaviteľov všetkých cirkví, aby sa manifestačným spôsobom prihlásili k budovateľskému programu obrozeného Národného frontu a podporovali úsilie vlády Kl. Gottwalda, ktorá chce naplňovať myšlienky sociálnej spravodlivosti.“²⁴ Pri Ústrednom akčnom výbore, ako aj na krajskej úrovni sa mali zriadiť komisie pre náboženské a cirkevné otázky.²⁵ V tom čase už s AV NF spolupracovali „*kňeží, náboženští pracovníci církve katolické, československé, československé, pravoslavné a j.*“.²⁶

23 HROMÁDKA, L. J.: Mezi věřejškem a zítřkem. *Náboženská revue církve československé*, roč. 19, 1948, č. 6, s. 321 – 327.

24 *Pravda*, 21. 3. 1948, č. 68, s. 2; *Katolické noviny* roč. 63, 4. 4. 1948, č. 14, s. 1.

25 *Lidová demokracie*, roč. 4, 20. 3. 1948, č. 67, s. 1.

26 *Lidová demokracie*, roč. 4, 20. 3. 1948, č. 67, s. 1; *Hlas pravosláví*, roč. 4, 1948, č. 4, s. 61.

Na uvedené vyhlásenie ÚAV NF zareagoval napríklad zbor rabínov v českých krajinách, ktorý ho uvítal „a v rámci své nepolitické a nadstranické působnosti vybízi tímto všechny souvěrce, aby ze všech sil podporovali vládu Klementa Gottwalda v jejím budovatelském úsilí pro blaho republiky“.²⁷

Akčné výbory predstavujú revolučný orgán novej moci.²⁸ Ich protiprávne konanie sa legalizovalo zákonom číslo 213 z 21. júla 1948. V období od 20. februára 1948 do prijatia zákona sa vládna moc presunula na akčné výbory aktivity vedúce k likvidácii dovtedajších, aj keď obmedzených, demokratických princípov fungujúcich v spoločnosti do uchopenia moci KSČ. Presun určitých právomocí na akčné výbory bol pre komunistickú moc výhodný najmä preto, lebo poslužil ako vhodný obranný argument, že zmeny sa uskutočňujú zdola a sú vôľou ľudu. Na eliminovanie akéhokoľvek odporu voči komunistickej moci slúžili tiež politické čistky v spoločnosti vykonávané akčnými výborami.²⁹

Verejne odsúdiť politické čistky navrhoval vedeniu Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku duchovný Július Dérer. V liste z 8. marca 1948 odôvodňoval, prečo sa má cirkev jasne vyjadriť k tejto situácii. Podľa neho aj preto, lebo „evanjelici pre svoj odboj proti útisku v dobách neslobody sme dnes vari najviac oprávnení upozorniť a tým najviac zaviazaní upraviť prácu verejných činiteľov do správnej koľaje“.³⁰

27 *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, roč. 10, 26. 3. 1948, č. 13, s. 141.

28 Napríklad na mimoriadnej schôdzi výboru Rady ŽNO z 10. marca 1948 A. Knappp uviedol: Akční výbor jest orgán revoluční, sestavený rychlou revoluční cestou“. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, roč. 10, 1948, č. 12, s. 134.

29 Napríklad denník *Pravda* 2. 4. 1948 uverejnil pokyny generálneho sekretariátu ÚAV NF, „koho vylúčiť z verejného života“. Z verejného a politického života sa mal vylúčiť ten:

„1. kto je súdený alebo proti komu sa vedie trestné pokračovanie podľa zákona na ochranu Republiky“; 2. kto „verejne hanobil vládu, vyzýval občianstvo k odporu proti vládnym rozhodnutiam, šíril nepravdivé zprávy ilegálne tlačou a organizoval hromadné počúvanie cudzieho rozhlasu, nepriateľského našej republiky“; 3. „kto činne a vedome usiloval o hospodársky rozvrat, to znamená verejne vyzýval k neplneniu dodávok, k zníženiu pracovnej výkonnosti, kto robil čierny obchod, verejne odrádzal občianstvo od účasti na dobrovoľných pracovných brigádach alebo sa dopustil sabotáže vo výrobe“; 4. „kto zneužil verejnú alebo politickú funkciu na svoje obohatenie prijímal úplatky“.

30 ÚA ECAV. Potreba ohlasu ev. cirkvi na Slovensku, Modra 8. III. 1948.

Akčný výbor bol zriadený pri Rade židovských náboženských obcí v českých krajinách. Ustanovenie akčného výboru v rámci RŽNO sa malo považovať „za výlučne židovskou vnútornou záležitosťou“, ako sa vyjadril minister informácií Václav Kopecký v rozhovore s československým tlačovým korešpondentom agentúry JTA. Zriadenie akčného výboru museli jeho členovia vysvetľovať 2. marca 1948 „*spolupracovníkům Rady židovských náboženských obcí a Židovské náboženské obce v Praze*“. František Fuchs, člen akčného výboru, okrem iného povedal: „*každý, kdo nestojí jasně v pokrokovém táboře, kdo tento pokrokový tábor nepodporuje všemi silami, podporuje reakci. Víme všichni, že reakce vždy vyústí v nepřátelství vůči židům*“. Podpredseda tohto AV Alexandr Knapp k jeho ustanoveniu uviedol: „*Nutnost akčního výboru v naší organizaci není výmyslem některého z členů akčního výboru. Snad je vám známo, že některé venkovské náboženské obce byly vyzvány místními akčními výbory, aby buď ustavily pro židovskou náboženskou obec akční výbor nebo aby vyslaly své zástupce do místního akčního výboru. V některých obcích, jako například v Brně, akční výbor byl již ustaven a zahájil svou činnost*.“³¹

Na mimoriadnom zasadnutí generálneho presbytéria Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku 23. júla 1948 generálny biskup V. P. Čobrda informoval o prípise, ktorý dostal z ÚAV NF. Na jeho základe mala cirkev vyslať zástupcov do oblastných AV, ktorých bolo desať³². Generálne presbytérium prijalo uznesenie, podľa ktorého mali dištriktuálne predsedníctva zistiť „*v každej oblasti pomer počtu evanjelikov k ostatným cirkvám a podľa toho navrhli gen. biskupskému úradu pomerný počet členov Oblastných AV*“.³³ Cirkev vymenovala do ústredného AV NF, ako aj do oblastných akčných výborov Slovenského národného frontu (AV SNF) svojich zástupcov. Vytvorené komisie mali „*byť pomocné, poradné, iniciatívne a koordinačné orgány pre riešenie náboženských a cirkevných otázok v oblasti*“.³⁴ Cirkevná komisia pri generál-

31 *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, roč. 10, 12. 3. 1948, č. 11, s. 117 – 118.

32 Išlo o Bratislavu, Nítru, Trenčín, Žilinu, Ružomberok, Banskú Bystricu, Rimavskú Sobotu, Prešov, Košice a Michalovce.

33 *Cirkevné listy*, roč. 61, 14. 8. 1948, č. 17, s. 270 – 271.

34 Zápisnica generálneho konventu evanjelickej a.v. cirkvi na Slovensku, ktorý bol v Liptovskom Hrádku dňa 4. 11. 1948, s. 75.

nom sekretariáte ÚAV SNF sa zriadila začiatkom júla 1948. V liste, ktorý adresovalo cirkevno-politické oddelenie pri ÚAV NF 7. júla 1948 A. Lazikovi, sa uvádza, že bude slúžiť „*pre styky a spoluprácu medzi ÚAV SNF a predstaviteľmi cirkví na Slovensku*“. Táto komisia sa zriadila na základe rozhodnutia predsedníctva ÚAV NF z dňa 18. marca 1948.³⁵

Ďalším krokom, ktorý zhoršoval vzťahy cirkví a náboženských spoločností s komunistickým režimom, bola vyhlásená Národná zmena víťazstva. V českých krajinách sa uskutočnila 21. marca 1948³⁶ a na Slovensku 11. apríla 1948. Postoj k Národnej zmene bol rôzny. Vedenie Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku upozornilo farské úrady na to, že služby Božie majú uskutočniť „v riadnom čase a riadnym spôsobom“.³⁷ Július Dérer, predseda Spolku evanjelických kňazov, v liste z 5. apríla 1948 adresovanom vedeniu cirkvi predpokladal, že keby sa cirkev ozvala proti Národnej zmene, zmiernil by sa nátlak na ľudí, aby vykonávali v nedeľu takú prácu, ktorú môžu vykonať vo všedný deň.³⁸ Napriek nesúhlasu cirkví s tým, aby sa pracovalo v nedeľu, táto Národná zmena víťazstva sa uskutočnila a bohoslužobné obrady sa konali buď skôr, alebo neskôr, ako aj v riadnom čase. Záviselo to od konkrétnych podmienok. Na generálnom konvente 4. novembra 1948 o tejto udalosti referoval Ladislav Jurkovič takto: „*Prax bola rozličná, niekde najmä na vidieku, odpracovali si údovia cirkevných sborov svoj podiel v sobotu, na iných miestach boli služby Božie v skoršej dobe rannej a po ich skončení nastúpili cirkevníci do práce a zase inde nebrali na Národnú smenu ohľad. Keďže tu ide o zásadnú vec, týkajúcu sa celej cirkvi a jej poslušnosti oproti zákonu Božiemu, ale aj plnenie povinností vyžadovaných štátom, je potrebné zaujať presné a jasné stanovisko.*“³⁹

35 Slovenský národný archív, fond Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu, šk. 88. Cirkevno-politické oddelenie pri ÚAV NF, č. 87, č. I-364.

36 Akcie sa zúčastnili tiež zamestnanci RŽNO a ŽNO v Prahe, a to tak, že „*časť zamestnanců rady upravila zanedbané hroby na Strašnickém hřbitově, v budovách obce byl udělán generální úklid*“. In: *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, roč. 10, 1948, č. 13, s. 144. Dňa 21. marca 1948 denník *Rudé právo* informovalo na prvej strane o tom, že Národnej zmeny víťazstva sa zúčastnia štyri milióny ľudí.

37 *Evanjelický posol spod Tatier*, roč. 38, 11. 4. 1948, č. 15, s. 119.

38 ÚA ECAV. Predsedníctvo Spolku ev. kňazov na Slovensku. Modra 5. IV. 1948.

39 Zápisnica generálneho konventu evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku, ktorý bol

Cirkvi a náboženské spoločnosti mali možnosť vyjadriť sa k návrhu novej ústavy, ktorá vstúpila do platnosti 9. mája 1948. Jej text predložil 14. apríla 1948 jej generálny spravodajca ústavného výboru Národného zhromaždenia Vladimír Procházka Ústrednému akčnému výboru Národného frontu. Židovská náboženská obec pripomenula, že návrh Ústavy zaručuje slobodu svedomia a vyznania. Pozornosť venovali aj tej časti, ktorá „*staví každý projev antisemitizmu mimo zákon a zakazuje jej*“. Uvedený návrh ústavného zákazu šírenia rasovej a náboženskej neznášanlivosti porovnali „*s emancipáci židů, ke které došlo právě před sto lety, revolučního roku 1848*“.⁴⁰ K prijatej Ústave zaujala Rada židovských náboženských obcí postoj tiež v liste z 10. mája 1948 adresovanom vláde republiky, v ktorom napísala: „*ve své schůzi z 28. dubna 1948 uložilo předsednictvo radě židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské, aby jménem zdejšího židovstva, jehož je mluvčím, tlumočila vládě republiky československé upřímné city vděčnosti, věrnosti a oddanosti za ušlechtilé lidskou a vpravdě pokrokovou zásadu, jež byla vtělena do § 37, ods. 2 ústavní listiny*“.⁴¹

Verejnej diskusii o návrhu československej ústavy sa zúčastnil aj predstaviteľ pravoslávnej cirkvi Č. Kráčmar 19. apríla 1948. Na adresu vlády K. Gottwalda poznamenal, že pracuje v prospech československého ľudu a ľudovodemokratickej republiky.⁴² Pravoslávna cirkev privítala tento návrh ústavy aj preto, lebo ho považovala za spoľahlivý a pevný základ šťastnej budúcnosti ľudovodemokratickej republiky.⁴³

K predloženému textu ústavy zaujala dňa 22. apríla 1948 stanovisko tiež Rada kresťanských cirkví v ČSR: českobratská cirkev evanjelická, evanjelická a. v. cirkev na Slovensku, reformovaná cirkev na Slovensku, evanjelická cirkev a. v. vo Východnom Sliezsku, Jednota bratská, Jednota českobratská, bratská jednota Chelčického (baptisti), evanjelická cirkev metodistická a cirkev starokatolícka. Rada navrhovala doplniť paragraf 11, ods. 3⁴⁴ o formu-

v Liptovskom Hrádku dňa 4. 11. 1948, s. 59

40 *Věstník židovské obce náboženské v Praze*, roč. 10, 23. 4. 1948, č. 17.

41 *Věstník židovské obce náboženské v Praze*, roč. 10, 14. 5. 1948, č. 20, s. 229.

42 *Hlas pravoslavi*, roč. 4, 1948, č. 5, s. 79.

43 *Hlas pravoslavi*, roč. 4, 1948, č. 4a, s. 71.

44 V predloženom návrhu išlo o paragraf 12.

láciu: „*Mládeži zaručuje štát všetky možnosti plného telesného i duševného (mravného a duchovného) rozvoja a právo na náboženskú výchovu*“. V prijatej ústave § 11, ods. 3 znie: „*Mládeži zaručuje štát všetky možnosti plného telesného i duševného rozvoja*“.⁴⁵ Okrem spomenutého paragrafu pripomienkovali tiež paragrafy 15, 17, 18, 29.⁴⁶

V období, ktoré bolo ešte do určitej miery poznačené neistotou tak na strane nového režimu, ako aj na strane cirkví a náboženských spoločností, sa uskutočnili parlamentné voľby jednotnej kandidátky NF.⁴⁷

Menšia časť cirkví a náboženských spoločností sa angažovala v predvolebnom období, ale väčšina cirkví k voľbám nezaujala stanovisko, prípadne ich stručne komentovala po ich uskutočnení. V časopise *Rozsieváč*, ktorý vydávala Ústredná jednota baptistov vyšiel článok Koho zvolíš. Zdôrazňovala sa v ňom dôležitosť nadchádzajúcich volieb pre spoločnosť. Upozorňoval veriacich a čitateľov na to, že ich voľba „môže znamenať pre nich slávnú budúcnosť, prípadne úplné zničenie“. Apeloval na ľudí, aby si dobre zväžili rozhodnutie, ktoré spravia, aj preto, lebo ho potom nebudú môcť zmeniť.⁴⁸

Pravoslávna cirkev vyzvala na účasť na voľbách a na hlasovanie za jednotnú kandidátku. Hlasovanie bielym lístkom, čo bola možnosť, ako vyjadriť svoj nesúhlas s jednotnou kandidátkou NF, považovala cirkev „za nepoctivý a zbabělý útek od spoločného díla národného i od spoločnej zodpovednosti za budúcnosť republiky“. Zároveň si bola vedomá toho, že má byť apolitická, k čomu poznamenala: „*Cirkví neprísluší zasahovať do politiky. Ale ona má sväté právo a povinnosť zvednúť svoj hlas, kde-li o vec národa. A jednota, jejímž výrazom je jednotná kandidátna listina, je základným požadavkom zdravého života národa*“.⁴⁹

Za jednotnú kandidátku sa angažoval tiež *Věstník židovskej náboženskej obce v Prahe*. Občanov židovského vyznania Rada židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské vyzvala, „*aby se bez výjimky posta-*

45 Ústava Československej republiky. Bratislava 1949, s. 16.

46 ÚA ECAV, pozri aj *Kostnické jiskry*, roč. 33, 6.5.1948, č. 19, s. 2.

47 Bližšie pozri napríklad BARNOVSKÝ, M.: Prvé voľby v totalitnom režime 30. mája 1948. In: Barnovský, M., Ivaničková, E. (zost.): *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava 1998, s. 170 – 182.

48 *Rozsieváč*, roč. 35, 1948, č. 4 – 5, s. 30 – 31.

49 *Hlas pravosláví*, roč. 4, 1948, č. 5, s. 78.

vili za vládu Klementa Gottwalda a volili jednotnou kandidátní listinu Národní fronty do nového Národního shromáždění“. Zároveň apelovala na to, aby nevolili bielym lístkom. Pripomenula nesmiernie obeť počas nacizmu aj takto: „Vědomí nesmírných obětí a nehynoucí památky našich drahých mrtvých nám nedovolí, abychom opustili tábor pokroku, socialismu a světového míru. Volte všichni jednotnou kandidátku; bílé lístky znamenají hrozbu žlutých hvězd!“

K pripravovaným voľbám vydal Provolání Svaz Čechů židů, ktoré začína vetou: „Bílý lístek je vstupenkou imperialistů a jejich předvoje nacistů do naší republiky“ a končí oznamom „budeme hlasovat pro jednotnou kandidátku Národní fronty“.⁵⁰

Po parlamentných voľbách sa k nim za Reformovanú cirkev vyjadril A. Mařašik. Okrem volieb spomenul tiež prijatú novú ústavu. Na týchto dvoch udalostiach poukázal na pretrvávajúcu ľahostajnosť ľudí k zmenám a porovnal ich s udalosťami odohrávajúcimi sa v meruôsmych rokoch. Prijatie ústavy a uskutočnenie volieb prijala väčšina „ako samozrejмый dôsledok februára, no nechýbajú ani takí, ktorí sú nimi sklamaní“. Spomínané dve udalosti dal do kontrastu s oznámením E. Beneša o abdikácii z postu prezidenta republiky, čo bolo verejnosti oznámené 7. júna 1948. Nevyhol sa ani problematike vzťahu cirkvi a štátu, pričom nevytlúčil jeho zhoršenie. Postavenie Reformovanej cirkvi označil za veľmi ťažké a v porovnaní s ostatnými cirkvami nemala ani jedna toľko dočasne neriešiteľných problémov ako Reformovaná cirkev.⁵¹

K voľbám oficiálne stanovisko nezaujala ani Evanjelická a. v. cirkev na Slovensku, ktorá bola vždy apolitická. V tejto súvislosti som už spomenul vyjadrenie predstaviteľov cirkvi, že nikdy nikomu nezakazovali vykonávať politickú činnosť. Za cirkve však stanovisko k voľbám po ich uskutočnení vydal Spolok evanjelických kňazov, ktoré poslal ÚAV SNF v Bratislave. Vyjadril v ňom nespokojnosť s tým, že v parlamente nie je ani jeden ich zástupca. Zároveň upozornil na ignorovanie evanjelických duchovných zo strany štátu a nedodržanie sľubu, ktorý dostal „od štátnikov komunistickej orientácie“ v roku 1946, že sa nebude zabúdať na cirkev. Ďalej sa zmienil o odbojovej činnosti počas slovenského štátu a tiež o stanovisku, v ktorom bola odmiet-

50 *Věstník Židovské náboženské obce v Praze*, roč. 10, 21. 5. 1948, č. 21, s. 241 – 242.

51 *Kalvínske hlasy*, roč. 19, 15. 6. 1948, č. 11, s. 1 – 2.

nutá povinná účasť v Hlinkovej mládeži a v Hlinkovej garde, ako aj o prijatej protivojnovnej rezolúcii z roku 1942.⁵²

Voľby do Národného zhromaždenia dopadli v prospech jednotnej kandidátky a počet odovzdaných bielych lístkov bol minimálny aj preto, lebo výsledky volieb boli sfaľované. Obavy z toho, že cirkvi a náboženské spoločnosti budú agitovať proti režimu a jednotnej kandidátke, sa nenaplnili. Väčšina cirkví zaujala apolitický postoj.⁵³

Ignorovanie Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku, ako aj iných počtom menších cirkví a náboženských spoločností zo strany štátnej moci pokračovalo ďalej. Ukázkovým príkladom sú udalosti spojené s voľbou Klementa Gottwalda za prezidenta republiky. Národné zhromaždenie ho zvolilo 14. júna 1948. Na druhý deň, t. j. 15. júna 1948, nový prezident prijal osobitne predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi a potom zástupcov nekatolíckych cirkví, a to: československej, českobratskej, pravoslávnej a židovskej náboženskej obce.⁵⁴

Predstavitelia Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku sa teda s prezidentom nestretli, podobne ako napríklad zástupcovia Reformovanej cirkvi. Na zasadnutí generálneho presbytéria Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku 22. júna 1948 sa dohodli na tom, že prezidenta pozdravia telegraficky a neskôr ho navštívia.⁵⁵ Osobné stretnutie sa uskutočnilo 28. júna 1948 a zúčastnili sa na ňom V. P. Čobrda, Peter Zaťko, F. Ruppeldt, Fedor Ormis a Pavel Fábry. Prezidenta informovali o situácii v cirkvi, konkrétne hovorili o problémoch súvisiacich s jediným cirkevným majetkom v Beckovskej Vieske, o nemocnici na Palisádoch v Bratislave, o zákaze konať bohoslužobné obrady v maďarskom jazyku. Zmienili sa tiež o tom, že od ÚAV NF nedostali návrh zákona o úprave vzťahov štátu a cirkví. K. Gottwaldovi zároveň oznámili záujem rozšíriť platnosť

52 ÚA ECAV.

53 K danej téme pozri napríklad PEŠEK, J.: Cirkvi a voľby na Slovensku v máji 1948. In: Barnovský, M., Ivaničková, E. (zost.): *Prvé povojnové voľby*, s. 183 – 191.

54 *Cirkevné listy*, roč. 61, 31. 7. 1948, č. 15 – 16, s. 240; *Věstník Židovské náboženské obce v Praze*, roč. 10, č. 26, s. 331; *Kostnické jiskry*, roč. 33, 24. 6. 1948, č. 26.

55 Zápisnica generálneho konventu Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku, ktorý bol v Liptovskom Hrádku dňa 4. novembra 1948, s. 33.

cirkevnej ústavy na územie celého štátu. Prislúbil im, že na tieto problémy upozorní príslušných činiteľov štátu. Zároveň vyzdvihol pokrokovosť cirkvi a vyslovil nádej, že si ju zachovajú aj v budúcnosti.⁵⁶

Zvolením K. Gottwalda za prezidenta sa skončila prvá etapa vzťahu medzi cirkvami a komunistickým režimom. Na post predsedu vlády ČSR nastúpil Antonín Zápotocký, ktorý 17. júna 1948 v Národnom zhromaždení o vzťahu cirkvi a štátu povedal, že bude podporovať dobré vzťahy.⁵⁷ Rozhodnutím E. Beneša odstúpiť z prezidentskej funkcie 4. júna 1948, čo bolo zverejnené 7. júna 1948, sa skončilo obdobie, v ktorom ešte ľudia dúfali, že prezident budovateľ je „akousi zárukou všetkému nášmu ľudu, že pri všetkých týchto dobou požadovaných a historicky nevyhnutných zmenách ostaneme svojskí, verní odkazu vrcholných údobí našich národných dejín“, ako napísal A. Maťašík⁵⁸.

V nasledujúcom období dochádzalo k zhoršovaniu vzťahov medzi komunistickým režimom a cirkvami. Popri obmedzovaní aktivít vyvíjaných cirkvami sa stal hlavným problémom zákon o hospodárskom zabezpečení cirkví štátom, na základe ktorého si režim podriadil vedenie cirkví a náboženských spoločností, ktoré bol ochotný tolerovať. Systematicky boli ovládnuté vedenia cirkví vlasteneckými, čiže pokrokovými duchovnými a prebiehali politické procesy, v ktorých súdili mnohých duchovných obvinených z protištátnej činnosti.

Postupne bola akákoľvek slobodná činnosť cirkvám a náboženským spoločnostiam znemožnená a mohli vykonávať len také aktivity, ktoré boli buď trpené štátom, alebo ním vyžadované na jeho propagandistické účely. Komunistický režim znefunkčnil činnosť cirkví a náboženských spoločností. Tento stav pretrval až do Novembra 1989.

56 Bližšie pozri napr. KMEŤ, N.: *Postavenie cirkví na Slovensku 1948 – 1951*. Bratislava 2000; KMEŤ, N.: *Snahy evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku o udržanie cirkevnej autonómie*. *Politické vedy*, roč. 1, 1998, č. 2.

57 *Věstník Židovské náboženské obce v Praze*, roč. 10, 1948, č. 26, s. 311.

58 *Kalvínske hlasy*, roč. 19, 15. 6. 1948, č. 11, s. 1.

* Vypracované v rámci projektu VEGA MŠ SR- SAV *Komunistická moc na Slovensku – jazyk a prax*. 2/6120/26.

SUMMARY

Non-Catholic Churches and February 1948

The author has elaborated on issues, with which churches and religious societies were dealing after World War II in Czechoslovakia, as well as the political and social situation. He works with the attitudes the non-catholic churches displayed in regard to the usurpation of power Czechoslovakia by the Communist Party of Czechoslovakia. He also briefly refers to the development of relationships between churches and the state in 1948. Most churches and religious societies assumed a political stance towards the events in February 1948. It is worth mentioning that their open anti-communist and anti-establishment attitudes remained unofficial. Needless to say that some of their positions could be viewed as neutral or supportive of the new regime. Apprehension on the part of churches and religious societies regarding their future existence continued. The communist regime tried to diffuse by a decree of the Central Action Committee of the National Front issued on March 18, 1948, which contained an expressed satisfaction over the fact that most priests of all churches assumed "a loyal stance towards the government". The period that followed started showing a deterioration of the relationships between the communist regime and the churches. Any free activity of churches and religious societies was gradually obstructed and reduced to that which the state condoned or used to channel propaganda. The communist regime hampered the functioning of churches and religious societies. A condition which lingered until November 1989.

POLITICKÉ REPRESIE DÔSTOJNÍKOV ARMÁDY BÝVALEJ SLOVENSKEJ REPUBLIKY PO FEBRUÁRI 1948

Alex MASKALÍK

Vojenský historický ústav, Bratislava

Po nastolení monopolu moci Komunistickou stranou Československa vo februári 1948 dochádza, tak ako v celej spoločnosti, aj v čs. armáde a jej veliteľskom zbore k prevratným zmenám, ktoré koncom 40. a začiatkom 50. rokov nadobúdali drastické a tragické rozmery. Dôstojnícky zbor prepadal procesu precízne pripravených a nemilosrdne realizovaných čistiek, výsledkom ktorých bola jeho faktická deštrukcia. Ich príčiny, priebeh a dôsledky vo všeobecnosti predstavovali tému, o ktorej sa nielen v slovenskej historiografii mohlo objektívne písať až po roku 1989. Rovnako zideologizovaná a nie menej tabuizovaná bola téma osudov postihnutých profesionálnych vojakov, ktorým sa po oslobodení a po roku 1948 predovšetkým, nedostalo zaslúženého uznania. Z hľadiska ich pôsobenia počas vojny sa pozornosť celkom logicky sústreďovala najmä na príslušníkov západného odboja, s dôstojníckym zborom ktorého sa komunistická vládna klika vysporiadala azda najrýchlejšie a aj najtvrdšie. Trochu v pozadí historického záujmu stále zostávali dôstojníci vojnového slovenského štátu, osudy ktorých boli vo väčšine prípadov rovnako pohnuté. A práve na ne sústreďuje pozornosť tento príspevok.

Príslušníci veliteľského zboru armády bývalej Slovenskej republiky tvorili po skončení vojny špecifickú časť formujúceho sa dôstojníckeho zboru novej čs. armády. Predstavovali jednu z jeho najpočetnejších, zároveň však najkontroverzejších a najproblematickejších skupín. Otázky ich pôsobenia v armáde, výkonu veliteľských a štábnych funkcií a hodnostného postupu boli priamo spojené s viacerými faktormi, predovšetkým s požiadavkou realizovania Košického vládneho programu o riešení národnostných aspektov armádnej personálnej politiky na princípe rovnoprávnosti českého a slovenského prvkú, vytvárania slovenských národných jednotiek a pomerného zastúpenia Slovákov na vyšších stupňoch velenia. Reálne personálne zdroje a celkové možnosti budovania slovenskej časti dôstojníckeho zboru predstavovali vedľa požiadavky obsadzovania veliteľských funkcií len dôstojníkmi demokratic-

kého a antifašistického zmýšľania a s ňou súvisiacej dôslednej očisty armády od „zradcovských, kolaborantských, antidemokratických a protiľudových živlov“ ďalší z kľúčových aspektov personálnej výstavby armády. V neposlednom rade bola otázka ich ďalšej existencie poznamenaná značnou nedôverou velenia armády, českých politických strán a slovenských komunistov voči politickej a štátnej spoľahlivosti tejto časti slovenského dôstojníckeho zboru, osobitne dôstojníkov, ktorí sa zúčastnili vojnových akcií proti Červenej armáde.

Medzi základné charakteristické črty formovania slovenského dôstojníckeho zboru na pozadí uvedených vplyvov patrila jeho vnútorná roztrieštenosť a heterogénnosť, ktorej základ predstavovala otázka účasti či neúčasti v protifašistickom odboji, najmä v SNP, ale aj odlišná politická orientácia, či sklony k šovinizmu, separatizmu a protičeským tendenciám. Nesúrodosť vyplývala aj z hľadiska vojenského pôvodu. Existencia vážnych sporov medzi jednotlivými skupinami slovenských dôstojníkov tak znemožňovala vytvorenie ich stavovskej jednoty a negatívne ovplyvňovala aj výsledky riešenia slovenskej otázky v personálnej výstavbe armády. Výrazne sa podieľala predovšetkým na prehlbovaní rezervovaného a neraz až odmietavého postoja centrálnej štátnej administratívy a najvyšších armádnych kruhov k „nedôveryhodnej“ skupine slovenských dôstojníkov spojenej so službou v bývalej slovenskej armáde. V podmienkach obmedzených personálnych zdrojov a nevyhnutného časového priestoru na prípravu nových kádrov viedol ku vzniku značného disproporčného pomeru medzi dôstojníkmi českej a slovenskej národnosti, ako aj nedostatočného zastúpenia Slovákov v ústredných orgánoch vojenskej správy.

V období od leta 1945 do februára 1948 to bola práve spomenutá očista, ktorá časti dôstojníkov bývalej slovenskej armády neumožnila prijatie do čs. brannej moci. Realizovala sa predovšetkým prostredníctvom konania prijímacích komisií, ktorých činnosť sa zo začiatku riadila nariadeniami SNR z 26. septembra 1944 č. 23/1944 Zb. nar. SNR), respektíve 6. marca 1945 (č. 8/1945 Zb. nar. SNR), neskôr ustanoveniami zákona č. 72/1946 Zb. Medzi neprijatými dominovali dôstojníci, ktorí zostali vo vojenskej službe slovenského štátu a spolupracovali s jeho ľudáckym režimom aj po vypuknutí SNP. Niektorým dôstojníkom tzv. Haššikovej armády a dokonca aj Hlinkovej gardy sa

však „vd'aka“ neúplnosti či nedostupnosti informácií o ich vojnovnej činnosti podarilo do čs. armády dostať a aj napriek protestom, hlavne z radov odbojárov, aj zotrvať. Osudy viacerých dôstojníkov bývalej slovenskej armády potom nepriaznivo ovplyvnil politický vývoj po parlamentných voľbách v lete 1946, respektíve pokusy centrálnej moci a komunistov paralyzovať rastúci vplyv Demokratickej strany. Politický pragmatizmus vládneho departementu, pretrvávajúci nedostatok profesionálne pripravených vojenských kádrov ako aj narastajúce úsilie slovenských národných orgánov o vyrovnanie najväčších disproporcií v pomernom zastúpení Čechov a Slovákov čo do počtu, zaradenia na vyššie funkcie a vo vyšších hodnostiach, však otázku „veteránov“ armády Slovenskej republiky dočasne udržiavali v prijateľnej rovine.¹ Prístupy k nim sa radikálne zmenili po vzniku monopolu komunistickej moci vo februári 1948.

Problematika národnostnej výstavby dôstojníckeho zboru čs. armády v tomto období už bola predmetom záujmu viacerých autorov. Väčšina z nich

1 K problematike národnostnej výstavby dôstojníckeho zboru čs. armády v rokoch 1945 – 1948 bližšie pozri: NAVRÁTIL, J.: Príspevek k otázkam boje o ľudovú armádu na Slovensku v letech 1945 – 1946. *Historie a vojenství*, 1961, č. 1, s. 17 – 51; LIPTÁK, J.: Výstavba ČSLA v prvom poválečnom desaťročí. *Historie a vojenství*, 1974, č. 5, s. 64 – 81; HANZLÍK, F.: *Některé aspekty zápasu hlavních politických sil o charakter a složení důstojnického sboru armády od konce roka 1944 do února 1948. Podkladová studie*, 1991. HANZLÍK, F.: K problematice budování důstojnického sboru Československé armády v roce 1945. (Přijímání důstojníků v roce 1945 – tzv. první očista). *Historie a vojenství*, r. XLI, 1992, č. 6, s. 76 – 101; ŠTAIGL, J.: Vojenská identita Slovenska v kontexte výstavby čs. armády v rokoch 1945 – 1947. In: *Veda – armáda – spoločnosť*, r. 4, 1993, č. 1, s. 93 – 136; NAVRÁTIL, J.: K otázke výstavby Československé armády pred rokom 1968. *Historie a vojenství*, r. XLI, 1992, č. 5, s. 101 – 125; HAVLÍČEK, J.: K otázke formovania a národnostného zloženia veliteľského zboru československej armády v rokoch 1945 – 1948. *Historie a vojenství*, r. XLII, 1993, č. 2, s. 91 – 110; HAVLÍČEK, J.: Slováci v dôstojníckom zbore československej brannej moci v rokoch 1945 – 1948. In: *Zborník Armáda v dejinách Slovenska (II. časť)*, Bratislava 1993, s. 196 – 213; ŠTAIGL, J.: Idea slovenských národných jednotiek v povojnovej československej armáde – náčrt jej genézy do leta 1945. In: *Slovensko na konci druhej svetovej vojny – stav, východiská a perspektívy*. Bratislava 1994, s. 200 – 206; LICHNOVSKÝ, M.: Bedřich Reicin a československá armáda II. (1945 – 1948). *Historie a vojenství*, r. XLIII, 1994, č. 2, s. 3 – 43; *Armáda v zápase o politickú moc v Československu v letech 1945 – 1948. Sborník dokumentů*, Praha 1993.

si však národnostný aspekt všímala zväčšia v kontexte celkového procesu personálnej výstavby tejto ozbrojenej zložky.² Hlbšia analýza účinkovania skupiny dôstojníkov bývalej slovenskej armády v čs. armáde a prístupu novej mocenskej elity k nim doposiaľ absentuje. Naša štúdia sa zaoberá uvedenou problematikou v období od februára 1948 do polovice 50. rokov, t.j. v čase, keď došlo v čs. armáde k prevratným zmenám a keď sa jej dôstojnícky a veliteľský zbor stal objektom masových čistiek. Štúdia nemá ambíciu riešiť danú problematiku komplexne, v celej šírke a vo všetkých súvislostiach. Jej cieľom je na základe podrobného archívneho výskumu priblížiť niektoré, podľa nášho názoru ťažiskové, problémy uvedenej skupiny slovenských dôstojníkov, a to s prihliadnutím na celkový vývoj národnostnej štruktúry dôstojníckeho zboru. Pozornosť sústreďuje predovšetkým na slovenskú časť čs. vojenskej generality, kde na konkrétnych faktoch dokumentuje realizáciu nových „triednych a politických“ zásad personálnej politiky a riešenia národnostnej otázky v armáde. Okrem „klasických“ metód historickej práce je v štúdiu využitá aj štatistická metóda, ktorá umožnila plastickejšie a výstižnejšie ukázať, ako sa v dôsledku politických represíí a „nových“ prístupov vyvíjali percentuálne a iné ukazovatele národnostného pomeru v dôstojníckom zbore a ako sa kvantitatívne i kvalitatívne menila štruktúra skupiny bývalých dôstojníkov slovenskej armády. Mnohé z uvedených číselných údajov poopravia doposiaľ známe a zaužívané fakty.

K 15. februáru 1948 bolo v armáde 13 366 dôstojníkov z povolania, z toho iba 2 191 dôstojníkov slovenskej národnosti, čo predstavovalo zhruba 16,4 %

2 K problematike národnostnej výstavby dôstojníckeho zboru čs. armády v období po februári 1948 bližšie pozri ŠOLC, J.: KSC – vedoucí síla budování ČSLA jako armády socialistického typu v letech 1948 – 1955. *Historie a vojenství*, 1971, č. 2 – 3, s. 324 – 351; ŠVONDR, M.: Důstojnický sbor československé armády v letech 1945 – 1949. *VAAZ-VPPF*, Bratislava 1972; MOUREK, Z.: Výstavba důstojnického sboru v letech 1950 – 1954. *VAAZ-VPPF*, Bratislava 1972; MATOUŠEK, M.: Důstojnický sbor československé lidové armády v letech 1955 – 1959. *VAAZ-VPPF*, Bratislava 1972; ŠTAIGL, J.: *Národnostná štruktúra vo veliteľskom zbore československej armády v rokoch 1945 – 1972. Podkladová štúdia* 1991; ŠTAIGL, J.: Slovenský národný prvok vo výstavbe dôstojníckeho zboru československej armády v rokoch 1948 – 1970. In: *Armáda v dejinách Slovenska (II. časť)*, Bratislava 1993, s. 214 – 239; GÍMEŠ, E.: Slováci v Čechách v rámci ozbrojených síl v letech 1951 – 1955. *Slezský sborník*, r. 96, 1998, č. 3, s. 194 – 201;

z ich celkového počtu. Takmer 70,8 % (1 551 osôb) z nich slúžilo v období druhej svetovej vojny v armáde bývalého Slovenského štátu. 537 z nich ešte pochádzalo z predmníchovskej armády, 696 bolo dôstojníkmi prevzatými priamo z armády Slovenskej republiky, 260 ich bolo vymenovaných z jej rotmajstrov a 58 bolo aktivovaných z jej záložných dôstojníkov.³ Z percentuálneho hľadiska predstavoval podiel dôstojníkov vojnového slovenského štátu na celkových počtoch dôstojníckeho zboru čs. armády 11,6 %. Z hľadiska národnostnej štruktúry jednotlivých hodnostných kategórií dôstojníckeho zboru bol výrazný nepomer Slovákov k dôstojníkom českej národnosti predovšetkým v radoch čs. generality, keď zo 139 generálov bolo slovenských len 17, teda len niečo viac ako 12,2 %.⁴ Treba však podotknúť, že bez výnimky šlo všetko o príslušníkov bývalej slovenskej armády.⁵ V personálnom obsadení najdôležitejších armádnych funkcií (t.j. funkcií v rámci Ministerstva národnej obrany – MNO a Hlavného štábu – HŠ, respektíve veliteľstiev vojenských oblastí – VO, armádnych zborov a divízií) podiel Slovákov dosahoval 16,2 %. Z celkového počtu 68 kľúčových miest zastávali Slováci 11, z toho až 10 bolo príslušníkov bývalej slovenskej armády. Z tohto počtu obsadili príslušníci slovenskej armády zúčastníci sa SNP 4 posty, po dve funkčné miesta obsadili tí, ktorí sa v priebehu vojny stali dôstojníkmi 1. čs. armádneho zboru v ZSSR a čs. vojenských jednotiek na Západe, rovnako dve obsadili dôstojníci, ktorí sa odbojovej činnosti vôbec nezúčastnili. Iba jediný patril do skupiny politických väzňov.⁶

Februárové udalosti a víťazstvo komunistov rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili ďalšiu výstavbu ozbrojených síl. Ako kľúčové sa ukázali nové hľadiská pri posudzovaní funkcie a poslania armády, obzvlášť jej veliteľského

3 ŠVONDR, M.: *Důstojnický sbor*, s. 151.

4 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (ďalej VÚA–VHA) Praha, Osobní věstníky MNO 1945 – 1948.

5 Išlo o týchto slovenských generálov – generál šéf veterinárnej služby Mikuláš Ferjenčík, divízny generál Michal Širica, brigádni generáli Mikuláš Markus, Ján Imro, Ján Ambruš, Viliam Lichner, Július Nosko, Emil Perko, Jozef Marko, Ján Pavol Kuna, Jozef Martin Kristín, František Borský, generáli justície Samuel Korbel a Ivan Trebichavský, generál intendancie Vojtech Danielovič, generál stavebníctva Vojtech Kováč a generál zdravotníctva Ján Paškan.

6 ŠVONDR, M.: *Důstojnický sbor*, s. 152 – 154.

zboru. Ak pred februárom bola za hlavné kritérium spôsobilosti a pokrokovosti považovaná požiadavka demokratickosti, antifašistického zmýšľania a aktívnej účasti v odboji, potom v rokoch 1948/1949 sa začína postupne, ale systematicky presadzovať triedny pohľad na funkciu a poslanie dôstojníka a rozhodujúcim kritériom sa stala miera oddanosti novému režimu a prosovietskej orientácii štátu.⁷ Vlna očisty zahájená bezprostredne po februári sa tak zamerala predovšetkým na dôstojníkov, ktorí sa netajili svojim demokratickým zmýšľaním, či odmietavým postojom k mocenským ambíciám a praktikám komunistickej strany, mali negatívny postoj k ZSSR, alebo len vyvolávali podozrenie zo sympatií k predstaviteľom bývalých občianskych politických strán.

Pofebruárova očista veliteľského zboru čs. armády sa uskutočnila v dvoch základných etapách. Vo svojej prvej etape, trvajúcej od februára 1948 do konca roka 1949, tvrdo postihla aj dôstojníkov slovenskej armády, teda dôstojníkov, ktorí sa z pohľadu novej vládnucej garnitúry javili ako „nedôveryhodní“.⁸ Čistky sa zamerali hlavne na tých, ktorí sa aktívne zúčastnili bojov proti ZSSR, vrátane tých, ktorí neskôr aktívne pôsobili počas SNP v povstaleckej armáde.

Už bezprostredne po februári 1948 bolo z čs. armády prepustených, respektíve poslaných na tzv. „dovolenku s čakateľným“ 840 vysokých dôstojníkov⁹. Z uvedeného počtu bolo 19 generálov, z toho 1 bývalý príslušník slovenskej armády, veliteľ VIII. armádneho zboru, brigádny generál Pavol Kuna.¹⁰ V generálskej hodnosti bol pritom len niečo vyše roka. Priťažujúcimi

7 MOUREK, Z.: *Výstavba důstojnického sboru*, s. 8 – 18.

8 K čistkám a k prenasledovaniu príslušníkov čs. dôstojníckeho zboru po februári 1948 pozri: NAVRÁTIL, J. – HOCHSTEIGER, T.: Očista velitelského sboru v poúnorovém období výstavby čs. lidové armády. *Historie a vojenství*, 1962, č. 6, s. 757 – 798; BŘACHOVÁ, V.: Destrukce důstojnického sboru čs. armády po únoru 1948. *Historie a vojenství*, roč. XLI, 1992, č. 3, s. 109 – 127; *Destrukce čs. důstojnického sboru po únoru 1948*. Praha 1993; LICHNOVSKÝ, M.: *Bedřich Reicin*, s. 81-117; BÍLEK, J.: *Hlavní směry, formy a etapy destrukce důstojnického sboru československé armády na přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století*. Brno 2004, řada C–D, č. 2, s. 203 – 213; *Československá armáda jako oběť i nástroj politické perzekuce. Sborník vybraných dokumentů z let 1948 – 1953*. Praha 2005.

9 BŘACHOVÁ, V.: Destrukce důstojnického sboru čs. armády po únoru 1948. *Historie a vojenství*, roč. XLI, 1992, č. 3, s. 109 – 127

10 VÚA–VHA Praha, Osobní věštníky MNO 1948.

okolnosťami boli jeho legionárska minulosť, ako aj jeho pôsobenie na východnom fronte vo funkcii veliteľa Zaisťovacej divízie. V rézii komunistickej iniciatívy stihol do konca roka 1948 podobný osud ďalších 31 čs. generálov, z toho 5 slovenských.¹¹ Počty prepustených generálov tak len za prvý pofebruárový kalendárny rok narástli na 50. Celkovo 6 z nich predstavovali Slováci, opäť všetko bývalí príslušníci slovenskej armády, čo znamenalo 12 % z postihnutých a takmer 35,3 % zo všetkých slovenských generálov, povýšených od roku 1945.¹² Vojenskej služby boli po svojej emigrácii do zahraničia zbavení generáli Ambruš (veliteľ letectva VO 4, v období druhej svetovej vojny príslušník RAF a čs. vojenský a letecký atašé v Kanade) a Ferjenčík (v rokoch 1945 – 1946 bývalý štátny tajomník MNO, potom povereník pre veci vnútorné). Služby boli ďalej zbavení generáli Marko (veliteľ spojovacieho vojska na HŠ), Kristín (predseda Prijímacej komisie MNO pre dôstojníkov a rotmajstrov slovenskej národnosti) a generál intendancie Danielovič (veliteľ tyla VO 4).¹³ V dôsledku „zaujetí proti ľudově-demokratickému zřízení“ a „poškození dobrého jména vojska“ boli všetci prepustení z armády ako politicky nežiaduci. Okrem posielania na zvláštne dovolenky, ktoré sa fakticky rovnali vyhodeniu z armády, bola navyše značná časť „nedôveryhodných“ slovenských dôstojníkov premiestňovaná z ústredných orgánov MNO a HŠ.¹⁴

11 Archiv ministerstva vnitra České republiky (AMV ČR) Praha, fond 302-289-3 (zoznam nie je úplný, ani presný).

12 VÚA–VHA Praha, Osobní věstníky MNO 1948.

13 VÚA–VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín, kmeňových listov a osobných spisov Jána Pavla Kunu, Jána Ambruša, Jozefa Marka, Jozefa Martina Kristína, Vojtecha Danieloviča.

14 Podobný osud stihol aj rad ďalších príslušníkov bývalej slovenskej armády, vrátane významných predstaviteľov národnoslobodzovacieho hnutia. Odvolaní sú veliteľ 9. divízie plk. pech. Ján Černek, niekdajší čs. vojenský a letecký atašé v Belehrade pplk. pech. Ján Korecký, či veliteľ Doplnovacieho okresného veliteľstva v Banskej Bystrici, plk. dopl. Oskar Lichner, u ktorých odvolaniu v nie jednom prípade predchádzala ostrá diskreditačná kampaň. Pri prepustení niekdajšieho veliteľa ŠDZ pechoty v Poprade plk. pech. Štefana Želinského zavážilo najmä jeho počínanie počas februárového prevratu, keď ako veliteľ práporu vo Zvolene odmietol predstaviteľom KSS vydať z tamojších kasární zbrane. Pod „nedôveryhodnosť“ zástupcu veliteľa 10. divízie, bývalého veliteľa 4. divízie a prednostu úradu štátneho tajomníka, plk. gšt. Antona Cipricha, sa podpísal fakt, že mal manželku neslovanskej národnosti. VÚA–VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Jána Černeka, Jána Koreckého, Oskara

„Obchádzanie“ dôstojníkov bývalej slovenskej armády pri obsadzovaní riadiacich a štábných funkcií v armáde a povyšovaní do vyšších dôstojníckych, respektíve generálskych hodností, bolo sprievodným javom pretrvávajúcej nedôvery komunistických štátnych a stranických špičiek voči týmto dôstojníkom. Ako príklad je možné uviesť, že v roku 1948 bol do prvej generálskej hodnosti povýšený zo 46 dôstojníkov len jediný dôstojník slovenskej národnosti, čo predstavovalo 2,2 % z ich celkového počtu.¹⁵ 13 slovenských generálov sa tak k 1. januáru 1949 podieľalo na celkových počtoch čs. generality len 9,9 % podielom. Pokles v radoch armádnej elity bol teda evidentný, do značnej miery však súvisel s existujúcim nedostatkom slovenských dôstojníkov vyššej hodnostnej kategórie, ktorí by neboli „kompromitovaní“ službou v slovenskej armáde. Napriek tomu, že si komunistické vedenie jasne uvedomovalo, že ich zbavovaním sa dochádza k poškodzovaniu armády najmä po stránke vojensko-odbornej,¹⁶ neváhalo pokračovať v ich odstraňovaní.

Aj v nasledujúcom období preto pokračovalo masové prepúšťanie dôstojníkov z armády a to bez ohľadu na ich dosiahnutú hodnosť, vek či zaradenie. Opäť neobišlo ani predstaviteľov slovenskej generality. V marci 1949 boli najprv po polročnej nútenej dovolenke s čakateľným daní do výslužby generáli justície Samuel Korbel (prednosta legislatívneho odboru MNO) a Ivan Trebichavský (zástupca predsedu Najvyššieho vojenského súdu).¹⁷ V apríli 1949 bol zbavený vojenskej služby veliteľ IV. armádneho zboru a niekdajší 2. podnáčelník HŠ (v období druhej svetovej vojny okrem iného prednosta výcvikovej skupiny Hlavného veliteľstva MNO v Londýne), divízny generál Ján Imro, z armády prepustený tri mesiace na to. Do konca roka stihol podobný osud aj náčelníka správy výchovy a osvetu VO 4 Branislava Manicu,

Mikuláša Lichnera a Štefana Želinského a Antona Cypricha (Cypricha).

- 15 VÚA–VHA Praha, Osobní věstníky MNO 1948.
- 16 Správa náčelníka Hlavnéj správy a osvetu generála Jaroslava Procházku z júla 1948. Dôsledným prevádzaním očistných opatrení voči skúseným dôstojníkom slovenskej armády došlo podľa neho k situácii, že „*neni slovenských kandidátů na místa velitelů divisi, neboť mnozi vysoci důstojníci spolehlivi ještě nedorostli*“. Národní archiv (ďalej NA) Praha, 100/24-56-903.
- 17 Seznam důstojníků a rotmistrů odeslaných rozhodnutím APS na dovolenou – sledování. VÚA–VHA Praha, příloha k č.j. 40.855 taj. A-1948. Bližšie pozri HANZLÍK, F.: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945 – 1950*. Praha 2003, prílohy s. 343 – 345.

ktorý bol v generálskej hodnosti iba od októbra 1948.¹⁸ Pri celkovom počte 28 čs. generálov, ktorí boli za rok 1949 nútení opustiť armádu, predstavoval úbytok slovenských generálov v celoarmádnom meradle 14,3 % všetkých prepustených generálov. Vo všetkých prípadoch išlo o skúsené dôstojnícke kádre bývalej slovenskej armády.¹⁹

S výnimkou už „klasického“ vážneho kádrového nedostatku v podobe účasti na východnom fronte sa však u iných rozhodujúcou mierou pod vyhodenie z armády podpísala skutočnosť, že počas vojny padli do nemeckého zajatia.²⁰ Vedľa masového prepúšťania došlo v tomto období aj k pomerne rozsiahlym výmenám veliteľov vyšších jednotiek na Slovensku, keď mnohí z nich boli preradení na menej významné posty, respektíve posty nezodpovedajúce ich vojenským skúsenostiam a odbornosti. Tvrdý postih dôstojníkov bývalej slovenskej armády však nekončil len ich preradením do výslužby, respektíve do zálohy, poprípade ich odvolaním z funkcie, ale v mnohých prípá-

18 VÚA–VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín a osobných spisov Samuela Karola Korbela, Ivana Trebichavského, Jána Imra a Branislava Vladimíra Manicu.

19 V prípade ďalších prepustených taktiež išlo o kvalitne pripravené kádre s pomerne rozsiahlymi frontovými skúsenosťami. Príčinou je opäť „*kritika politiky KSČ a záporný postoj k ZSSR*“. V lete 1949 sú z armády vyhodení veliteľ delostrelectva VI. armádneho zboru, plk. del. Jakub Hluchý a veliteľ delostrelectva 7. divízie, plk. del. Alexander Korda. Profesor všeobecnej taktiky a taktiky vyšších jednotiek na Vysokej škole Válečnej, pplk. gšt. Ján Straka, sa na zoznam „politicky nespoľahlivých osôb“ dostal predovšetkým pre svoje rodinné väzby na ministra obrany armády bývalého slovenského štátu, Ferdinanda Čatloša. Pre „styky s dôstojníkmi prepustenými z politických dôvodov“ boli funkcie zbavení a následne z armády prepustení aj veliteľ 4.leteckej divízie, plk.let. Mikuláš Lisiciký a posádkový veliteľ Košíc, plk. pech. Ladislav Bodický, pri kádrovom hodnotení ktorého najviac zavážila legionárska minulosť v Rusku. VÚA–VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Jakuba Hluchého, Alexandra Kordu, Jána Straku, Mikuláša Lisického a Ladislava Bodického.

20 Za všetkých spomeňme tankového veliteľa VO 4, plk. tank. Štefana Čániho, posádkového veliteľa v Bratislave, plk. pech. Jaroslava Kmicikieviča a náčelníka štábu veliteľstva pechoty na HŠ MNO, pplk. gšt. Štefana Murgaša. Ani po roku 1949 nebol osud k podobným zhovievavejší. Prepustení boli napríklad veliteľ tankového vojska a oblastný inšpektor brannej výchovy VO 4, plk.tank. Ján Malár a niekdajší veliteľ 4. a 9. divízie, plk. gšt. Jan Juraj Stanek. VÚA–VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Štefana Čániho, Jaroslava Kmicikieviča (Kmicikievicza), Štefana Magyara – Murgaša, Jána Malára a Jána Juraja Staneka.

doch pokračoval aj v občianskom živote.²¹ Odňatie hodnosti a degradácia často len predchádzali systematickej perzekúcii, nezákonnej diskriminácii a prenasledovaniu.²² Mnohí z prepustených dôstojníkov prišli po odchode z armády o akýkoľvek nárok na vojenský dôchodok, čím sa dostávali do zložitej finančnej situácie. Často sa márne pokúšali nájsť si čo i len podradné zamestnanie. Len malej časti z nich sa podarilo opustiť územie republiky a emigrovať do zahraničia.²³

Do konca roka 1949 bolo prepustených celkovo 2 125 dôstojníkov a generálov.²⁴ V rámci prvej etapy očisty tak od „víťazného februára“ vzrástol počet prepustených dôstojníkov na už celkovo 2 965 osôb. Necelých 14,4 % zo všetkých prepustených dôstojníkov, t.j. 426 osôb, tvorili dôstojníci slovenskej národnosti. Z nich až 318 pochádzalo z armády Slovenského štátu, čo v pomere k 15. februáru 1948 predstavovalo 20,5 % z ich celkového početného stavu a z dôstojníkov slovenskej národnosti všeobecne 74,6 %. Z tohto počtu bolo 162 dôstojníkov, ktorí slúžili ešte v bývalej predmníchovskej armáde, 124 bolo takých, ktorí sa stali dôstojníkmi počas vojenskej služby v slovenskej armáde, 27 bolo vymenovaných z radov jej rotmajstrov a 5 aktivovaných zo zálohy. Až 63 % z nich nebolo účastníkmi odboja.²⁵

-
- 21 Bližšie pozri: BÍLEK, J.: Tábor nucené práce Mírov. *Historie a vojenství*, roč. XLVII, 1998, č. 4, s. 99 – 105.
- 22 Niektorí z nich boli ako „najnebezpečnejšie živly“ „izolovaní“ v TNP na Mírove kde medzi 268 bývalými dôstojníkmi a 9 generálmi (väznenými v rokoch 1949 – 1951) boli neoprávnene väznení aj generál Kováč a plukovníci Jozef Bezruč a Ján Malár. VÚA–VHA Praha, MNO/HKS 1951, č.j. 001516. Ocitli sa tu tiež aj pplk. Vladimír Ševčík a mjr.let. Anton Matušek, do TNP zaradený v mylnej domnienke, že ide o príslušníka britskej RAF. VA Trnava, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Jozefa Bezruča, Vladimíra Ševčíka a Antona Matušeka.
- 23 Do augusta 1948 išlo o celkovo 191 osôb, medzi ktorými boli aj významní slovenskí predstavitelia odboja druhej svetovej vojny. Zo Slovákov to boli vedľa spomenutých generálov Ambruša a Ferjenčíka aj generál Mirko Vesel (bývalý náčelník štábu veliteľstva delostrelectva na HŠ MNO), ktorý pre intrigy voči svojej osobe už v októbri 1947 dobrovoľne odišiel z armády. Nesúhlas s nastoleným režimom vyjadril odchodom do emigrácie aj šéf americkej sekcie spravodajského oddelenia HŠ, pplk. gšt. Peter Vlčko. Z obavy pred prenasledovaním a perzekúciami ušli do zahraničia v priebehu roka 1949 aj generáli Korbel a Trebichavský, ich príklad nasledoval aj plk. Ciprich.
- 24 BŘACHOVÁ, V.: *Destrukce důstojnického sboru*, s. 109 – 127.
- 25 ŠVONDR, M.: *Důstojnický sbor*, s. 155.

Z celkového počtu prepustených dôstojníkov za toto obdobie bolo až 76 generálov, čo znamenalo 54,7 % z ich stavu k 15. februáru 1948.²⁶ Ešte alarmujúcejšia bola situácia prepustených slovenských generálov, z ktorých bolo v priebehu necelých dvoch rokov z armády vyhodенých 9, teda viac ako 52,3 % z ich stavu spreď dvoch rokov. Ak vezmeme do úvahy, že v rovnakom období boli do generálskej hodnosti povýšení len 4 dôstojníci slovenskej národnosti²⁷, z ktorých jeden uvedené obdobie taktiež „neprežil“, potom môžeme s istým nadnesením hovoriť o pofebruárovej likvidácii slovenskej generality. Aj v kádrovom obsadení vyšších funkcií, kde bola situácia z národnostného hľadiska najviac zložitá, bol stav kritický. Po armádnej čistke v rokoch 1948 – 1949 však napriek tomu dochádza k zlepšeniu národnostného zloženia dôstojníckeho zboru v prospech slovenského prvku a podiel slovenských dôstojníkov na celkovom zastúpení v dôstojníckom zbore čs. armády vzrástol koncom roka 1949 na 18,2 %. Z celkového počtu 19 201 dôstojníkov a generálov k 31. decembru 1949 bolo tak už 3 495 Slovákov, aj keď posun nastal predovšetkým v kategórii nižších dôstojníkov, respektíve dôstojníkov slúžiacich na nižších veliteľských a štábnych funkciách. Svedčilo o tom približne 11,8 % zastúpenie Slovákov na HŠ²⁸ a len 9,9 % zastúpenie Slovákov v radoch čs. generality, keď zo 111 generálov bolo slovenskej národnosti len 11.²⁹ V porovnaní so stavom spreď februára 1948 teda v oboch prípadoch znamenal podiel dôstojníkov slovenskej armády na týchto počtoch v takom krátkom období výrazný pokles.

V rokoch 1950 – 1954 sa uskutočnila podľa sovietskeho modelu a sovietskych skúseností rýchla výstavba čs. armády. V napätjej medzinárodnej at-

26 VÚA–VHA Praha, Osobní věstníky MNO 1948 – 1949.

27 S výnimkou Františka Engela, skúseného dôstojníka 1. čs. armádneho zboru v ZSSR, išlo o dôstojníkov bývalej slovenskej armády – Branislava Manicu, Elemíra Polka a Antona Rašlu. VÚA–VHA Praha, Osobní věstníky MNO 1948 – 1949.

28 Z celkového počtu 338 dôstojníkov ich na HŠ pracovalo iba 40, taktiež takmer výlučne dôstojníci bývalej slovenskej armády. ŠTAIGL, J.: K otázke zastúpenia Slovákov v dôstojníckom zbore československej armády po februári 1948. In: Česko-slovenská historická ročenka, 1998, č. 3, s. 124.

29 VÚA–VHA Praha, Osobní věstníky MNO 1948 – 1949.

mosfére a v podmienkach upevňovania homogénneho ideového a politického charakteru sovietskeho bloku našla proklamovaná téza o triednej a ideologickej podstate možného stretnutia svoj zákonitý odraz vo zvyšovaní požiadaviek na triednu a politickú spoľahlivosť príslušníkov veliteľského zboru. Začala sa druhá etapa politických represíí a perzekúcií, ktoré v spojení s masívnym prílevom „robotníckych“ kádrov nakoniec viedli v priebehu prvej polovice 50. rokov k zásadnej zmene kvality i samotného charakteru veliteľského zboru.

Represívne zásahy nabrali na intenzite a tentoraz boli z pohľadu vládnej moci dôsledné, absolútne ignorujúce dovtedy ako-tak rešpektované potreby udržania odbornej a profesionálnej úrovne veliteľského zboru pre zachovanie bojaskopnosti samotnej armády. Čistky a represie zasiahli všetky skupiny a kategórie dôstojníckeho zboru bez rozdielu. Odborné hľadiská, ako sú kvalifikácia a nadobudnuté vojnové skúsenosti, boli beznádejne vytlačené do úzadia a rozhodujúcimi sa pre zotrvanie v armáde a služobný postup stali triedne a politické kritéria. „Správny“ triedny profil a politická spoľahlivosť boli podmienené predovšetkým vojenskou minulosťou dôstojníkov, respektíve vojenským pôvodom v období, ktoré predchádzalo vzniku čs. armády. V skupine dôstojníkov slovenskej národnosti išlo opäť predovšetkým o dôstojníkov pochádzajúcich z armády slovenského štátu, avšak už aj vrátane tých, ktorí sa v priebehu vojny stali príslušníkmi 1. čs. armádneho zboru v ZSSR. Na rad sa dostali aj dôstojníci, ktorým istá obmedzenosť a limitácia rozsahu predchádzajúcich čistiek „umožnila“ februárové udalosti „prežiť“.

Druhá vlna pofebruárových represíí, ktorá trvala zhruba do konca roka 1952, bola ešte tvrdšia ako predchádzajúca. Postihla opäť najmä vyššie veliteľské kádre. Pre politickú nespoľahlivosť bolo len v roku 1950 prepustených a následne rôznymi spôsobmi perzekvovaných údajne až okolo 1 835 dôstojníkov.³⁰ V ovzduší permanentného obviňovania veliteľského zboru zo zámerného sabotovania výstavby armády podľa sovietskeho modelu, prerástla kritika politickej nespoľahlivosti, ktorou mala väčšina zo slovenských

30 BÍLEK, J.: Československá armáda jako objekt a subjekt politických represíí. In: *Zborník Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava 1996, s. 94. Autor tu uvádza, že od februára 1948 do konca roka 1950 bolo z čs. armády prepustených viac než 4 800 vojakov z povolania, čo pri odrátaní počtu prepustených dôstojníkov za roky 1948 a 1949 nás privádza k uvedenému číslu.

dôstojníkov narúšať „morálnu a politickú jednotu“ dôstojníckeho zboru, až do roviny obviňovania z pokusov o rozvracanie čs. armády a čs. štátnosti vôbec.³¹ V kádrovom hodnotení čoskoro pribudlo aj podozrenie zo „slovenskej nacionalistickej úchyľky“. Pre zamedzenie šírenia tohto „nebezpečenstva“ bol v rámci armádneho mechanizmu v slovenskej časti veliteľského zboru realizovaných rad personálnych presunov.³² Približne okolo 500 ich príslušníkov bolo v tomto období prepustených do zálohy, prevelených na nižšie funkcie, alebo zaradených mimo hlavných druhov vojsk.³³ Kritická situácia v podiele slovenských kádrov na vyšších veliteľských a štábnych funkciách v armáde sa tak len prehĺbila.

V priebehu jari a leta 1950 bola z armády nútená odísť štvorica ďalších slovenských generálov. Ako jeden z prvých opustil armádu po tzv. dovolenke s čakateľným aj generál stavebníctva, prednosta stavebného a ubytovacieho oddelenia MNO, Vojtech Kováč. Okrem neho však aj príslušník 1. čs. armádneho zboru v ZSSR, ktorý v armáde slovenského štátu neslúžil, brigádny generál František Engel, náčelník zdravotnej služby VO 1. V generálskej hodnosti pritom nebol ani pol roka. Ako jednému z mála však režim umožnil v druhej polovici 50. rokov návrat do armády. V auguste boli z armády prepustení bývalý veliteľ VII. armádneho zboru a zástupca veliteľa VO 3, divízny generál Mikuláš Markus a niekdajší 2. podnáčelník HŠ a náčelník štábu veliteľstva tyla VO 4, brigádny generál František Borský, u ktorého bol zrejme „najvážnejším kádrovým nedostatkom“ popri službe v slovenskej armáde židovský pôvod.³⁴ Účasťou a dosiahnutými „úspechmi“ na východnom fronte sa z pohľadu vládnej moci skompromitovali aj ďalší vyšší dôstojníci

31 ŠTAIGL, J.: *K některým problémům vývoje národnostní struktury velitelského sboru čs. armády v letech 1948 – 1970. Podkladová štúdia*. Bratislava 1991, s. 5 – 13.

32 ŠTAIGL, J.: Armáda na Slovensku ako objekt a subjekt politických represíí po februári 1948. In: *V tieni totality. Zborník Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953)*. Bratislava 1996, s. 45 – 50.

33 Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, VO 4 – štáb, č.j. 11.020/dôv. 1950.

34 VÚA–VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín, kmeňových listov a osobných spisov MUDr. Františka Engela, Mikuláša Markusa, Františka Milana Borského – Bergera a Vojtecha.

slovenskej národnosti.³⁵ Podiel slovenských dôstojníkov na početnom stave čs. generality, ktorý bol neustále znižovaný, sa však v tomto období ustálil, keďže počet vyhodenených slovenských generálov výrazne nepresiahol počet tých novovymenovaných.³⁶

V priebehu roka 1951 očista veliteľského zboru čs. armády pokračovala v nezmenšenej miere, predstavovala však akýsi kulminačný bod politickej perzekúcie skupiny vyšších dôstojníkov a generálov. Z politických dôvodov bolo z armády prepustených ďalších 970 dôstojníkov.³⁷ K veľkému úbytku dochádza najmä v kategórii generálov a plukovníkov, takže možno hovoriť o likvidácii celej armádnej špičky. Podobne ako v priebehu prvej etapy, aj v tejto dochádza k evidentnému zbavovaniu sa slovenských generálov, ktorých minulosť bola akokoľvek spojená s armádou bývalého slovenského štátu. „Nevhodná“ minulosť, ktorá mala nájsť svoj odraz v ich nízkej autorite, sa stala pre armádne stranícke špičky vhodnou zámienkou, ako vysvetľovať prehlbujúcu sa vojenskú nedisciplinovanosť v armáde a ako zabrániť „možnému narušeniu politickej jednoty dôstojníckeho zboru“.³⁸

Disproporcia v národnostnom zložení veliteľského zboru, najmä čs. generality, sa tak v tomto období len zvýraznila. Zo 48 prepustených generálov bolo 5 Slovákov, t.j. okolo 10,4 % z uvedeného stavu.³⁹ Armádu musel na základe vykonštruovaného obvinenia opustiť hodnostne najvyšší Slovák, bývalý veliteľ VO 4, zborový generál Michal Širica (zbavený funkcie v septembri

35 Medzi nimi veliteľ delostrelectva VII. armádneho zboru, plk. del. Jozef Vogl, niekdajší posádkový veliteľ v Bratislave a zástupca veliteľa čs. vojenskej misie vo Viedni, pplk. gšt. Martin Kučera, čs. vojenský a letecký atašé v Bukurešti plk. del. Jozef Dobrovodský, či veliteľ 7. delostreleckej brigády, plk. del. Miloš Vesel, ktorého brat Milan zdieľal podobný osud predchádzajúci rok. VÚA–VHA Praha a Vojenský archív (VA) Trnava, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Jozefa Vogla – Sokolovského, Martina Kučeru, Jozefa Dobrovodského a bratov Miloša a Milana Veselovcov.

36 V priebehu roka 1950 do prvej generálskej hodnosti povýšili plukovníkov Dezidera Kalinu, Pavla Marcelého a Jána Malára. VÚA–VHA Praha, Osobní věstníky MNO 1950.

37 DUFEK, J.: Postihy některých kategorií velitelského sboru. In: *Destrukce čs. důstojnického sboru po únoru 1948*. Praha 1993, s. 15 – 19.

38 VÚA–VHA Praha, MNO/VR, sign. 004/1951.

39 Archiv ředitelství personální podpory Ministerstva obrany Armády České republiky (AŘPP MO AČR) Praha, Rozkazy prezidenta republiky za rok 1951.

predchádzajúceho roka). Mnohých iritovala najmä jeho minulosť počas „legionárčenia“ v Rusku, čo bol tiež jeden z motívov jeho neskoršieho väznenia. Odísť musel aj prednosta dopravného odboru MNO brigádny generál Viliam Lichner, ktorému „čiernu škvrnu“ v podobe účasti na východnom fronte „nevymazalo“ ani zbehnutie zo slovenskej armády a dobrovoľný vstup do čs. východných jednotiek. V lete stihol podobný osud aj veliteľ a delostrelectva I. armádneho zboru, niekdajšieho veliteľa 10. divízie a delostrelectva VO 4, brigádneho generála Emila Perka. Z politických dôvodov boli nútení odísť aj veliteľ 10. divízie a niekdajší prednosta obranného spravodajstva VO 4 Ján Malár a veliteľ 9. divízie Dezider Kalina. V generálskej hodnosti teda obaja nepobudli ani len rok.⁴⁰

Nepohodlní dôstojníci boli donútení odísť z armády aj pre tzv. zdravotnú a odbornú nespôsobilosť, dosiahnutie vekovej hranice, v nie jednom prípade aj na základe vlastnej žiadosti.⁴¹ Rad dôstojníkov – Slovákov – bol opäť preveľený na podradné funkcie, alebo na funkcie v službách a „menej dôležitých“ druhoch vojsk. Väčšinou išlo o službu v administratívnom, intendantnom, delostreleckom technickom a veterinárnom smere a v automobilnom vojsku.⁴²

Rozsiahle čistky však neboli jediným prostriedkom na mocenské a ideologické ovládnutie armády zo strany komunistického režimu. Keďže armáda mala byť jedným z hlavných garantov mocenského postavenia KSČ, postihli ju zvlášť citelne politické procesy a iné formy súdnych a mimosúdnych perzekúcií. Medzi odsúdenými na dlhoročné tresty odňatia slobody, čiastočne alebo úplnej konfiškácii majetku a strate občianskych práv, nechýbali ani

40 VÚA–VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín, kmeňových listov a osobných spisov Michala Širicu, Viliama Lichnera, Emila Perka, Jána Malára a Dezidera Kalinu – Kišša.

41 To je aj prípad prednostu služby vojnového priemyslu VO 4 a profesora Zbrojného vojenského učiliška, pplk. pech. Gustáva Neštiaka, ktorého pobyt v nemeckom zajatí taktiež robil „nedôveryhodným“. Odísť musia aj ďalší významní a skúsení bojovníci z SNP, náčelník štábu IV. armádneho zboru a niekdajší prednosta kabinetu úradu štátneho tajomníka MNO, plk. gšt. Dušan Jamriška a náčelník štábu 9. divízie pplk. gšt. Vladislav Kužel, niekdajší profesor všeobecnej taktiky na Vysokej škole Válečnej, náčelník štábu V. armádneho zboru, či náčelník operačného oddelenia VO 4. VÚA–VHA Praha a VA Trnava, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Gustáva Neštiaka, Dušana Jamrišku a Vladislava Kužela – Znievčana.

42 VÚA–VHA Praha, MNO/HKS 1957, sign. 12/12-9.

mnohí skúsení dôstojníci bývalej slovenskej armády, vrátane tých, ktorí boli prepustení v predchádzajúcom období.⁴³ Mnohí z nich žili pod prísnyim dozorom Štátnej bezpečnosti, boli sledovaní a systematicky šikanovaní, či už formou pravidelných výsluchov, alebo organizovaním domových prehládok.

V nasledujúcom období už čistky a represie zasiahli predovšetkým nižšie kategórie dôstojníckeho zboru, aj keď opäť neobišli ani generalitu. V priebehu rokov 1952 – 1954 bolo prepustených 6 325 dôstojníkov, avšak už „len“ 40 generálov⁴⁴ a to vrátane 3 Slovákov. Šlo opäť o dôstojníkov, vymenovaných do dôstojníckych hodností ešte počas služby v armáde bývalej Slovenskej republiky. V kolotoči čistiek sa nezriedka obeťou stali aj jeho samotní iniciátori, respektíve tí, u ktorých evidentne prevládala snaha dostať sa do priazne komunistických funkcionárov, čo je aj prípad brigádnych generálov Antona Rašlu a Pavla Marcelyho. Rašla už ako bývalý člen odvolacej komisie SNR výraznou mierou ovplyvnil formovanie dôstojníckeho zboru povojnovej armády a v čase februárových udalostí zastupoval armádu ako člen organizačnej komisie, v kompetencii ktorej bola činnosť ozbrojených zložiek a použitie represívnych opatrení. Marcely ako bývalý náčelník oblastnej správy obranného spravodajstva VO 4 a prednosta osobného oddelenia HŠ, taktiež významnou mierou prispel k upevneniu pozícií komunistov v armáde. V priebehu rokov 1952 a 1953 boli obaja zo svojich funkcií dovolaní a následne preradení do zálohy.

Ich osudy boli napriek tomu rôzne. Kým Rašlu viackrát väznili, Marcelymu „bolo umožnené“ zaradiť sa späť do spoločnosti, pod čo sa zrejme podpísal fakt, že patril medzi tých málo dôstojníkov, ktorí počas služby na východnom fronte prebehli na sovietsku stranu, respektíve padli do sovietske-

43 Za všetkých spomeňme Vojtecha Danieloviča a Alexandra Kordu, ktorí zomreli pri výkone trestu. Ojedinelou výnimkou bol plk. tank. Cyril Kuchta, ktorý bol po ročnej väzbe rehabilitovaný a znova prijatý do armády. K problematike perzekúcií dôstojníkov a politických procesov s nimi bližšie pozri: K politickým procesum v Československu 1948 – 1954. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny. Praha 1994, svazek 15; VALIŠ, Z. – FABŠICOVÁ, M.: *Vojenské osoby odsouzené státním soudem Praha, Brno, Bratislava v letech 1948 – 1952*. Praha 1992; PŮČÍK, M.: *Politické procesy v Československu v letech 1948 – 1954. Študijný text*. Bratislava 1992; KAPLAN, K.: *Procesy s československou generalitou. Historie a vojenství*, r. XXXIX, 1990, č. 3, s. 46 – 56.

44 DUFEK, J.: *Postihy některých*, s. 16.

ho zajatia. V rámci t'aženia proti slovenským buržoáznym nacionalistom bol začiatkom roka 1953 do zálohy preradený aj náčelník vševojskovej fakulty Vojenskej akadémie v Prahe, brigádny generál Július Nosko, niekdajší veliteľ 2. divízie a veliteľ Vysokej školy Válečnej, v čase SNP náčelník štábu povstaleckej armády.⁴⁵

V tomto období sa tak podiel slovenských dôstojníkov na celkových počtoch čs. generality výrazne zhoršil, lebo pri nižšom celkovom úbytku čs. generálov bol úbytok slovenských predstaviteľov podstatne vyšší ako prírastok. V priebehu rokov 1951 – 1954 bolo z armády z rôznych dôvodov nútených odísť celkovo až 88 generálov rôznych hodnostných stupňov⁴⁶, z toho bolo 8 Slovákov, čo predstavovalo 9,1 %. Sedem z nich vyšlo z radov bývalej slovenskej armády. Za rovnaké obdobie bolo však do prvej generálskej hodnosti vymenovaných len 5 dôstojníkov slovenskej národnosti, z toho dôstojníkov, ktorí boli spojení s armádou bývalej slovenskej republiky, len 3.⁴⁷ Zvyšok predstavovali predstavitelia „robotnícko-roľníckych kádrov“, ktorí sa do armády dostali v priebehu rokov 1951 – 1952 v rámci tzv. stranického náboru.⁴⁸ Práve tieto kádre sa priamo angažovali na zhromažďovaní „usvedčujúcich materiálov“ proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom a teda aj na odstraňovaní viacerých svojich kolegov z armády. Podiel dôstojníkov bývalej slovenskej armády i dôstojníkov slovenskej národnosti na početných stavoch čs. generality sa tak výrazne znižoval, až predstavoval k 1. januáru 1954 chabých 5,4 %, keď z 92 generálov bolo slovenských len 5.⁴⁹ Z nich len jediný, generál zdravotníctva Ján Paškan, predstavoval predfebruárový káder.

V prvej polovici 50. rokov teda došlo v dôstojníckom zbore k systematickému znižovaniu početného stavu príslušníkov bývalej slovenskej armády, čo dokumentuje pokles ich podielu na celkovom počte príslušníkov zbo-

45 VÚA–VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín, kmeňových listov a osobných spisov Antona Rašlu, Pavla Marcelého a Júliusa Noska.

46 DUFEEK, J.: *Postihy některých*, s. 16 – 17.

47 Išlo o brigádnych generálov Jozefa Zadžoru, Jána Lipového a Jána Strculu, povýšených v priebehu rokov 1953 – 1954.

48 Stranícke kádre reprezentovali Oskar Jeleň a Ján Zeman. AŘPP MO AČR, Rozkazy prezidenta republiky za roky 1951 – 1954.

49 VÚA–VHA Praha, MNO/VR 30/1953.

ru z 15,2 % v roku 1950 na iba 6,8 % v roku 1954.⁵⁰ K uvedenému dátumu bolo teda 3 161 dôstojníkov, ktorí pochádzali z bývalej slovenskej armády, čo z dôstojníkov slovenskej národnosti vôbec predstavovalo celkovo 35,1 %. Z nich 1 600 sa zúčastnilo ťaženia proti ZSSR, 666 vstúpilo v priebehu vojny do 1. čs. armádneho zboru a 565 absolvovalo domáci odboj v partizánskych oddieloch. Vo väčšine však išlo o dôstojníkov, ktorí v období tzv. Slovenského štátu boli do vtedajšej armády povolaní k výkonu základnej služby, respektíve boli do nej mobilizovaní. V porovnaní s predfebruárovým obdobím to znamenalo pokles ich podielu na celkových počtoch dôstojníckeho zboru o rovnú polovicu. Úbytok príslušníkov bývalej slovenskej armády bol v tomto období v porovnaní s ostatnými prepustenými dôstojníkmi podstatne vyšší, nebol však až taký viditeľný ako v období predchádzajúcom. Príčinou bol obrovský početný rast dôstojníckeho zboru čs. armády, ktorý v priebehu štyroch rokov vzrástol o takmer dva a pol krát. V jeho priebehu však došlo k čiastočnému zlepšeniu národnostnej štruktúry v prospech slovenského prvku. Kým k 1. januáru 1951 počet 3 716 dôstojníkov slovenskej národnosti tvoril 18,8 % z celkového počtu dôstojníkov čs. armády, k 1. januáru 1954 sa tento počet vyšplhal až na 8 919 osôb, hoci percentuálne vyjadrenie 19,1 % už až také markantné nebolo.⁵¹

Súčasne došlo k prvým nesmelým pokusom o cieľavedomé zvyšovanie dôstojníkov pochádzajúcich z armády Slovenskej republiky a „urýchľovanie“ ich služobného postupu zo strany politického vedenia štátu a velenia armády. Pod tento fakt sa bezpochyby podpísal aj čoraz častejšie sa vyskytujúci názor v slovenskej časti dôstojníckeho zboru o diskriminácii dôstojníkov bývalej slovenskej armády a nerešpektovaní Košického vládneho programu v otázke rovnoprávnosti českých a slovenských dôstojníkov.⁵² Dôsledkom bolo najprv korigovanie kritického postoja kádrových orgánov v posudzovaní dôstojníkov slovenskej armády len z hľadiska ich minulosti. Z obavy narušenia autority strany v tejto otázke však dochádzalo k jej zlepšovaniu spočiatku len veľmi pomaly.⁵³

50 VÚA–VHA Praha, MNO/VR, sign. 31/1954.

51 Tamže.

52 VÚA–VHA Praha, MNO/Sekretariát ministra 1954, sign. 57 – 1.

53 VÚA–VHA Praha, MNO/VR, sign 31/1953.

Pretrvávajúca kritická situácia v národnostnom zložení veliteľského zboru čs. armády ako aj alarmujúci nedostatok Slovákov v riadiacich funkciách nakoniec celý tento proces urýchlili. Odrazom bola okrem iného aj zmena v prístupe k hodnoteniu dôstojníkov vojnového slovenského štátu na individuálnom a diferencovanom princípe. Ten mal tentoraz prihliadať už nielen na to, kedy a akým spôsobom sa dôstojníci zapojili do boja proti fašizmu, prípadne kedy, za akých okolností a z akých pohnútok zbehlí zo slovenskej armády, ale aj na to, či šlo o dôstojníkov, ktorí v nej slúžili ako dôstojníci, rotmajstri a poddôstojníci, alebo o dôstojníkov, ktorí boli do bývalej slovenskej armády iba povolani k výkonu základnej služby, respektíve boli do nej mobilizovaní.⁵⁴

Z hľadiska praktickej realizácie uvedeného prístupu v starších ročníkoch išlo predovšetkým o „prehliadanie“ ich vojenskej minulosti pri kádrových hodnoteniach na zotrvanie vo funkciách, u tých mladších predovšetkým o všestranné zrýchľovane ich odborného rastu s cieľom zabezpečiť ich služobný rast pri vyzdvihovaní na vyššie a najvyššie funkcie do riadiacich orgánov čs. armády.⁵⁵ Príslušné kroky a opatrenia však viedli len k miernemu zlepšovaniu národnostného zloženia dôstojníckeho a veliteľského zboru, samotný problém ďalšieho zotrvania a pôsobenia vojakov z povolania z bývalej slovenskej armády neriešil vôbec. Ich úbytok preto pokračoval aj v nasledujúcom období.⁵⁶

54 VÚA–VHA Praha, MNO/HKS 1957, sign. 12/1 – 9

55 VÚA–VHA Praha, MNO/HPS 1957, sign. 6/3.

56 VÚA–VHA Praha, MNO/HKS 1957, sign. 12/1 – 9

SUMMARY

Political Repressions against Commissioned Officers in the Ranks of the Former Slovak Republic in February 1948

Once the power monopoly of the Communist Party of Czechoslovakia was established in February 1948, the whole of the society, including the Czechoslovak Army and its command, underwent breakthrough changes, which took on drastic, even tragic dimension in the late 1940s and early 1950s. Commissioned officers were submitted to meticulously elaborated and mercilessly executed purges, which brought about effective devastation. In this regard, the study focuses on one particular group – the commissioned officers of the Slovak state.

The author has chosen to parse their life stories against several phases of Communist purges conducted in the Czechoslovak Army after 1948.

ĽUDOVÉ MILÍCIE NA SLOVENSKU – ICH VZNIK A VÝVOJ DO ROKU 1953

Jan ŠTAIGL

Vojenský historický ústav, Bratislava

Logickú súčasť agónie komunistického režimu v Československu na konci 80. rokov minulého storočia predstavovalo aj zrušenie Ľudových milícií (ďalej ĽM) – akejsi súkromnej armády dovtedy vládnucej Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ). Ako relatívne početný ozbrojený zbor, riadený priamo straníckymi orgánmi, patrili ĽM vyše štyridsať rokov medzi spoľahlivé opory totalitného režimu. Mali v podstate vojenskú organizáciu a úzko spolupracovali s ostatnými ozbrojenými zložkami pri plnení tzv. štátno-bezpečnostných úloh, de jure však pôsobili mimo branného systému štátu.

Vznik ĽM je v historickej literatúre, a osobitne v prácach napísaných za komunistického režimu, spájaný predovšetkým s mocensko-politickými udalosťami vo februári 1948. Často sa ĽM „vtláča“ aj jednotný celoštátny rozmer bez zohľadnenia podstatných odlišností a špecifik ich vzniku a vývoja na Slovensku. Vo svojom príspevku chceme poukázať na skutočnosť, že vytvorenie a použitie ĽM vo februári 1948 malo istú genézu a že z hľadiska podmienok zápasu o politickú moc nebolo slovenskou záležitosťou, respektíve „nevyhnutnosťou“ slovenských komunistov. Vznik ĽM na Slovensku sa spájal s prispôbením českému „vzoru“ a podriadením pokynom pražského centra KSČ. V režii tohto orgánu a v celoštátnych intenciách prebiehal aj nasledujúci proces etablovania ĽM ako ozbrojenej „päte“ komunistov, ktorého pofebruárovú etapu zavŕšilo plné podriadenie jednotiek ĽM straníckym štruktúram na začiatku roka 1953.

* * *

Tendencia formovať ozbrojené jednotky robotníkov sa objavila prakticky ihneď po oslobodení ČSR. V porovnaní s českými krajinami sa však na Slovensku začala presadzovať s viac ako ročným oneskorením, v inej politickej

a spoločenskej klíme a zjavne viac pod vplyvom vonkajších ako vnútorných faktorov.

Bezprostredne po skončení vojny pôsobili v Čechách a na Morave rôzne ozbrojené formácie, ktoré pod názvami Revolučné gardy, Národné milície, Národná stráž a podobne plnili na miestnej a regionálnej úrovni úlohy revolučných bezpečnostných zložiek. Revolučné gardy (ďalej RG) sa vytvárali, predovšetkým z iniciatívy závodných rád odborových organizácií, aj v priemyselných závodoch. Už 16. mája 1945 vydala Ústredná rada odborov (ďalej ÚRO) v Prahe smernice schválené Vojenskou komisiou Českej národnej rady, ktoré mali ich formovanie usmerňovať a centralizovať. Smernice požadovali od závodných rád, aby v závodoch, kde jednotky RG ešte neexistovali, tieto okamžite postavili a ich vznik hlásili na veliteľstvo RG vytvorené pri ÚRO. Hlavnou úlohou RG mala byť „*Strážní a bezpečnostní služba k ochraně závodu a zajištění života a majetku národa proti fašistům a kolaborantům*“.¹ Vyhláška ČNR súčasne ukladala prideliť príslušníkom RG „*lehké zbraně a střelivo od kapitulujících Němců*“.²

Začiatkom júna 1945 však boli všetky ozbrojené formácie stojace mimo rámca armády a Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) ako novovytvorenej jednotnej bezpečnostnej zložky nariadením ministerstva národnej obrany (po dohode s ministrom vnútra) rozpustené. Pre ochranu a stráženie závodov mali byť v „nutnej miere“ budované ozbrojené Závodné milície (ďalej ZM). Na základe tohto nariadenia ÚRO oznámila, že jej smernice o zriaďovaní RG zo 16. mája strácajú platnosť, že sa RG rušia a namiesto nich sa vytvárajú ZM.

Ústredným orgánom pre riadenie ZM sa stala opäť ÚRO, pri ktorej vznikla osobitná komisia Závodných milícií. Na žiadosť ÚRO a so súhlasom ministerstva vnútra ponechalo MNO jednotkám ZM výzbroj doterajších Revolučných gárd. ZM sa formovali na základe princípu dobrovoľnosti zo „štátnospoločlivého“ osadenstva závodov. Velitelia jednotiek boli volení a do funkcie ich schvaľovala závodná rada. V mestách a obciach s väčším počtom závodov velitelia závodných jednotiek volili miestneho veliteľa ZM. Jeho voľbu potvrdzovala miestna alebo krajská odborová rada. Členovia ZM dostávali zvláštny

1 ŠKURLO, I.: *Február a Ludové milície*. Bratislava 1968, prílohová časť, dokument č. 2.

2 Tamže, dokument č. 1.

preukaz a pri výkone služby boli označení červenou rukávovou páskou s písmenami ZM a pečiatkou závodnej rady.

Existencia ZM nemala žiadnu legislatívnu oporu. Presadila ju KSČ, ktorá využila revolučnú atmosféru a svoje pozície v odboroch a na ministerstve vnútra. Organizovanie ZM tvorilo súčasť a jednu z foriem prípravy komunistov na zápas o absolútnu moc. V tomto zmysle sa ZM stali od začiatku terčom ostrej kritiky nekomunistických strán.

Pokusom o riešenie legislatívnych nedostatkov existencie ZM mala byť ich premena na Závodné stráže (ďalej ZS), ktoré by pôsobili v súlade so zákonom a to len v závodoch a podnikoch dôležitých pre obranu štátu a národné hospodárstvo. Vytváranie ZS spresňoval výnos ministerstva vnútra čísla 3700-30/11-45-V/5 zo 7. decembra 1945. Ministerstvo vypracovalo aj návrh zákona o ZS, na základe ktorého ÚRO vydala 31. januára 1946 smernice o ich činnosti.

Podľa uvedených dokumentov sa zriaďovanie ZS malo dočasne, do schválenia návrhu zákona, opierať o dôvody verejného záujmu v súlade s § 37 zákona o obrane štátu č. 131/1936 Zb.³ Právomoc zriaďovať ZS bola ponechaná v kompetencii ÚRO a tiež úlohy ZS zostali v podstate rovnaké ako u doterajších ZM. Pri výkone strážnej a bezpečnostnej služby mohli byť členovia ZS ozbrojení len pištoľou. Ostatné zbrane mali byť odovzdané najbližšiemu vojenskému útvaru. Ak to však vyžadovali potreby ochrany závodu alebo bezpečnostná situácia, mohlo ministerstvo vnútra rozhodnúť – na základe žiadosti závodnej rady a po dohode s MNO – o ich dočasnom pridelení a používaní. Podstatnú zmenu potom predstavovalo posilnenie úlohy orgánov ZNB pri ustanovovaní veliteľov ZS (vymenúvala ich závodná rada po dohode s miestnym veliteľom ZNB) a pri zabezpečovaní inštruktorov na výcvik jednotiek ZM.

Premena ZM na ZS tak bola – pri pokračujúcej absencii príslušného zákona – v podstate len kozmetickou úpravou existencie týchto formácií. V praxi sa navyše používali obidva pojmy, pričom nekomunistické strany sa zásadne pridŕžovali označenia Závodné milície. Podľa údajov národno-socialistickej

3 „Ministerstvo vnútra a politické úřady jemu podřízené jsou povinny bděti nad tím, aby bezpečnost a obrana státu nebyly ohrožovány, odvracetí po té stránce všeliké nebezpečí a odstraňovati nastalé poruchy...“ *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, ročník 1936, částka 35, s. 491.

strany mali ÚRO a KSČ vo februári 1946 vybudovaných a vyzbrojených 760 jednotiek ZS.⁴

Na Slovensku jednotky Závodných milícií, respektíve Závodných stráží až do leta 1946 de facto neexistovali. Miličné formy revolučných bezpečnostných organizácií tu boli zrušené rozhodnutím Predsedníctva SNR z 28. marca 1945. Smernice ÚRO nemali na Slovensku účinnosť a vzhľadom na v podstate autonómne postavenie slovenských národných orgánov neboli na Slovensku záväzné ani nariadenia ministerstva vnútra. Riešenie bezpečnostných otázok bolo plne v kompetencii Povereníctva pre veci vnútorné (od januára 1946 Povereníctva vnútra), ktoré mali síce tiež v rukách komunisti, ale názory KSS a KSČ neboli v tejto oblasti rovnaké. Existenciu ZM a ZS istým spôsobom kompenzoval silný vplyv KSS v Zväze slovenských partizánov (ďalej ZSP), ktorého členovia boli vo veľkom počte ilegálne ozbrojení.

Za priamy podnet k formovaniu Závodných stráží na Slovensku je možné považovať rezolúciu zlučovacieho zjazdu českých a slovenských odborov, ktorý sa uskutočnil 19. – 22. apríla 1946. Bola v nej formulovaná požiadavka dobudovať ZS na ochranu závodov proti ich vnútornému i vonkajšiemu ohrozeniu.⁵ V zjednotených odboroch dostal proces zriaďovania ZS celoštátnu organizačnú platformu, pričom téza o „dobudovaní“ ZS zrejme smerovala predovšetkým na v tomto smere „zaostávajúce“ Slovensko, kde sa navyše politická situácia začala vyvíjať v neprospech „revolučných“ síl.

Vytváraním podmienok na vznik a činnosť ZS sa zaoberalo zasadnutie Predsedníctva Slovenskej odborevej rady (ďalej SOR) 4. júla 1946. Podľa českého vzoru sa tu vytvorila komisia SOR pre ZS na čele s Jozefom Hodcovičom a tajomníci jednotlivých odborových zväzov dostali pokyn urýchlene zakladať jednotky ZS vo všetkých národohospodársky dôležitých závodoch.⁶ Po sebakritickom priznaní si zodpovednosti za zaostávanie výstavby ZS na Slovensku a zdôraznení českého príkladu pri realizovaní tejto „skvelej myš-

4 *Tři roky. Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945 – 1948.* Brno 1991, s. 261.

5 *Bojem a prací k vítězství socialismu. Protokol I. všeodborového sjezdu ROH.* Praha 1946, s. 257.

6 JAROŠOVÁ, V., – ŠKURLO, I. – VARTÍKOVÁ, M.: *Odbory na ceste k februáru (1944 – 1948).* Bratislava 1967, s. 127.

lienky“ v záverečnom prejave V. Širokého na zasadnutí ÚV KSS v dňoch 31. júla až 1. augusta. 1946⁷ došlo k ďalšiemu radikálnemu posunu.

Už 7. augusta 1946 vydalo Povereníctvo vnútra (do vymenovania nového Zboru poverenikov 18. augusta stále ovládané komunistami) výnos číslo 7795-7/46-III/1, ktorý formovanie ZS na Slovensku formálne povoľoval. Odvolával sa pritom na výnos ministerstva vnútra z decembra 1945 a v ňom deklarovaný verejný záujem v zmysle § 37 zákona č. 131/1936 Zb. a zároveň na § 2, ods. 2 zákona č. 190/1939 Sl. z.⁸ Súčasťou výnosu Povereníctva vnútra boli aj podrobné smernice pre organizovanie a činnosť ZS.

Smernice v podstate preberali základné ustanovenia smerníc ÚRO z januára 1946 s tým, že namiesto českých orgánov uvádzali príslušné orgány slovenské. Presnejšie však špecifikovali podmienky na členstvo v ZS. Pri zachovaní zásady dobrovoľnosti mal byť výber do ZS uskutočňovaný z osôb už oboznámených so zaobchádzaním so zbraňami, ktoré „*musia byť československými štátnymi občanmi, starší 18 rokov, mravne, národne a ľudovo-demokraticky spoľahlivými.*“ Mená osôb vybraných do ZS bola závodná rada povinná nahlásiť okresnému národnému výboru „*za účelom preskúmania, či nie sú u jednotlivcov dôvody, ktoré by ich z nosenia zbrani vylučovali.*“⁹

Proces budovania jednotiek ZS mal pomerne rýchle tempo. V marci 1947 boli postavené v 145 podnikoch¹⁰ a v auguste 1947 v 163 podnikoch, pričom spolu mali 1 018 členov.¹¹ Čiastočne ozbrojené jednotky ZS pôsobili síce len v 27 podnikoch, ale s počtom 709 členov.¹² Ďalšia vlna formovania jednotiek ZS nasledovala na jeseň 1947 v súvislosti s ofenzívou komunistov proti Demokratickej strane, ktorej súčasťou bolo vykonštruované odhalenie „pro-

7 *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948.* Bratislava 1967, s. 482.

8 „*Ak vydané už predpisy nechránia dostatočne uvedené verejné záujmy, ministerstvo vnútra a župné úrady môžu vydávať vo forme všeobecného nariadenia a to i pre jednotlivé prípady príkazy a zákazy, potrebné vo verejnom záujme...*“ *Slovenský zákonník*, ročník 1939, čiastka 43, s. 403.

9 ŠKURLO, I: *Február a Ľudové milície*, prílohová časť, dokument č. 6.

10 JAROŠOVÁ, V. – ŠKURLO, I. – VARTÍKOVÁ, M.: *Odbory na ceste k februáru (1944 – 1948)*, s. 127.

11 ŠKURLO, I: *Február a Ľudové milície*, s. 54.

12 Tamže.

tištátneho sprisahania”. V tomto čase jednotky ZS vznikli napríklad v Slavošovských papierňach (16 členov), Škodových závodoch v Dubnici nad Váhom (30 členov) a v závode Vodárne Bratislava (35 členov).¹³ Súhrnné údaje o výsledkoch budovania ZS na Slovensku do februára 1948, keď bol v ČSR uskutočnený štátny prevrat a nastolený monopol komunistickej moci, nie sú zatiaľ k dispozícii. S prihliadnutím k uvedeným čiastkovým údajom je však zrejmé možné usudzovať, že počet členov ZS tu neprekročil 2 000 osôb.

Od polovice februára 1948, v súvislosti s vyostrovaním vnútropolitckej situácie a vrcholiacim mocenským zápasom, nadobúdalo organizovanie ozbrojených robotníckych jednotiek nové dimenzie.

Už 17. februára rozhodol ÚV KSČ, aby základné organizácie strany v dôležitých priemyselných závodoch zakladali tzv. strážne oddiely. Ich úlohou bolo spolupracovať so ZS pri zabezpečovaní ochrany závodov a tie na príkaz stranických orgánov eventuálne obsadiť. Strážne oddiely neboli ozbrojené, v prípade potreby však mohli použiť zbrane ZS. Po demisii väčšiny nekomunistických ministrov Gottwaldovej vlády 20. februára sa prostredníctvom územných stranických orgánov rozširovala výzva ÚV KSČ, aby sa zo strážnych oddielov vytvárali zosilnené pohotovostné oddiely. Iniciatívu pri ich formovaní mali vyvíjať najmä aktivisti stranických organizácií a riadiť ich mali výbory závodných organizácií KSČ, ktoré tiež vymenúvali vedúcich funkcionárov jednotiek.

Nasledujúci deň, 21. februára, potom Predsedníctvo ÚV KSČ rozhodlo o premene pohotovostných oddielov na ozbrojené Robotnícke milície (ďalej RM) a 26. februára vydalo pokyn k budovaniu RM na celom území republiky. Pri organizačnej komisii ÚV KSČ vznikol Hlavný štáb RM (ďalej HŠ RM) na čele s vedúcim vojenského a bezpečnostného oddelenia ÚV KSČ J. Pavlom. Podstatne sa zmenili aj organizačné zásady budovania RM. Na rozdiel od ZS, strážnych a pohotovostných oddielov sa pri formovaní RM uplatňoval tzv. výrobný princíp, tzn. že robotníci z jednej dielne alebo pracoviska mali vytvárať jeden „bojový“ celok organizovaný v podstate vojenským spôsobom. Jeho základom sa stala rota RM zložená z niekoľkých čiat. Pešie roty sa mali spolu so samostatnými dopravnými, spojovacími a inými zabezpečovacími čatami podľa potreby zlučovať do oddielov, ktorých zloženie a sila de facto

zodpovedali organizácii armádneho pešieho práporu. Veliteľ oddielu bol priamo podriadený celozávodnému výboru KSC a súčasne aj Krajskému výboru KSC (ďalej KV KSC), čo malo vytvoriť predpoklady ako na „riešenie“ situácie v závode, tak aj na koordinované nasadenie RM mimo ich závodných objektov. Počítalo sa s tým, že jednotky RM budú plniť úlohy v spolupráci s príslušníkmi ZNB.¹⁴

Na Slovensku strážne a pohotovostné oddiely v „českej“ podobe vytvárané neboli. Vedenie KSS sa naďalej spoliehalo predovšetkým na svoj vplyv v miestnych organizáciách Zväzu slovenských partizánov, ktoré od 19. februára boli v stave „pohotovosti a ostražitosti“. V rovnakom čase komisia SOR pre ZS vyhlásila pohotovosť aj príslušníkom Závodných stráží, pričom sa súčasne znova preverovala ich politická spoľahlivosť.¹⁵ Dňa 20. februára bol z iniciatívy brannej komisie ÚV KSS pri Ústrednom výbore ZSP v Bratislave vytvorený hlavný štáb partizánov, ktorý ihneď vyhlásil jednotlivým pobočkám zväzu plnú pohotovosť. O vytváraní ozbrojených jednotiek Robotníckych milícií rokovalo Predsedníctvo ÚV KSS až na základe oboznámenia s rozhodnutím Predsedníctva ÚV KSC o tejto otázke z 21. februára, a to ten istý deň vo večerných hodinách a súbežne s riešením otázok vyzbrojenia partizánov.¹⁶ Hlavným dôvodom spojenia obidvoch tém bola skutočnosť, že o niekoľko hodín predtým hlavný štáb ZSP na porade okresných tajomníkov zväzu vydal konkrétne pokyny na formovanie pohotovostných čiat a rôt partizánov v sile 30 – 40 osôb, ako aj na ich spoluprácu s orgánmi Národnej bezpečnosti a Závodnými strážami.¹⁷ Následne hlavný štáb ZSP vyhlásil celoslovenskú mobilizáciu partizánov.¹⁸

14 WEIS, F.: *Lidové milice v ČSR. Jejich vznik a vývoj*. Diplomová práce. Praha: VPA KG, 1967, s. 29 – 43.

15 ŠKURLO, I.: *Február a Ludové milície*, s. 107.

16 Tamže, s. 107.

17 Uskutočnenie porady vyplýva zo „Správy o činnosti okresnej organizácie ZSP vo Zvolene počas februárového víťazstva pracujúceho ľudu 1948“, kde je informácia o povolaní okresného tajomníka na ÚV ZSP a potvrdzuje to aj archívny záznam o povolaní tajomníka okresnej organizácie ZSP v Modre. Pozri VARTÍKOVÁ, M.: *Strážime socializmus*. Bratislava 1973, s. 182 a Štátny archív (ďalej ŠA) Bratislava, pobočka Modra, f. OO ZSP Modra, adm. sp. 1945 – 1948, č. 29/48.

18 V Bratislave bola mobilizácia vyhlásená už 23. februára v dopoludňajších hodi-

Súbežné vytváranie ozbrojených jednotiek RM a odbojárov – členmi pohotovostných jednotiek ZSP sa v mnohých prípadoch stávali aj vybraní príslušníci iných odbojových zväzov¹⁹ – patrilo medzi hlavné špecifiká prístupu slovenských komunistov k riešeniu februárových udalostí. V Bratislave, kde bolo podľa predpokladov ÚV KSS ťažisko zápasu s „reakciou“, bolo 23. februára k dispozícii už 365 partizánov²⁰, na ktorých posilnenie hlavný štáb ZSP povolal ešte jednotky z Prievidze (47 osôb), Baťovian (50), Komárna (15), Bánoviec nad Bebravou (100) a Brezna nad Hronom (500).²¹ Do večera 24. februára dosiahol celkový stav mobilizovaných odbojárov na Slovensku počet 3 876 osôb, z ktorých 1 640 bolo ozbrojených. K dispozícii mali 1 729 pištolí a 567 pušiek²²

Rýchlo prebiehalo aj formovanie jednotiek RM. Medzi prvými vznikli jednotky v Bratislave a Košiciach (21. 2.), v Dubnici nad Váhom (22. 2.) a vo Zvolene, Žiline, Považskej Bystrici, Poprade, a Podbrezovej (23. 2.). Do 25. februára existovali v podstate v každom väčšom závode alebo podniku.²³ Formovali sa väčšinou z podnetu okresných výborov KSS a ich organizácia a zloženie záviseli od miestnych podmienok. Organizované boli podobne ako v českých krajoch. Počet príslušníkov jednotlivých jednotiek sa pohyboval od desať po niekoľko stoviek, napríklad v Dubnici nad Váhom dosiahol 320 a v dielňach ČSD vo Vrútkach až 400 osôb.²⁴

Dôležitú úlohu pri organizovaní a riadení RM plnili odbojármi, najmä partizáni. Na základe dohody medzi SOR a ÚV ZSP, ktorú iniciovala branná komisia ÚV KSS, sa vybraní členovia zväzu poverovali prácou v okresných a krajských štáboch RM alebo priamo velením jednotiek. Len v Bratislave bolo

nách a ďalších 38 okresných odbočiek ZSP dostalo rozkaz o mobilizácii 24. februára ráno. HAGARA, F.: Verní pokrokovým tradíciám. *Bojovník*, 25. 2. 1978.

- 19 Pozri *Z boja do budovania*. Bratislava 1949, s. 65, 82 a 89.
- 20 VARTÍKOVÁ, M.: *Na prahu socializmu*. Martin 1973, s. 136.
- 21 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. ÚP SNR, šk. 119, sig. Š-29. Správa o nástupe odbojárov na ochranu ľudovodemokratického zriadenia.
- 22 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, šk. 119, sig. Š-29. Situačná správa SSP č. 1 z 24. 2. 1948.
- 23 ŠKURLO, I: *Február a ľudové milície*, s. 109 – 113 a VARTÍKOVÁ, M.: *Na prahu socializmu*. Martin 1973, s. 135 – 136.
- 24 VARTÍKOVÁ, M.: *Na prahu socializmu*, s. 136.

na pomoc stranickým a odborovým organizáciám pri budovaní RM daných k dispozícii 12 partizánov.²⁵ Hlavným veliteľom RM v Bratislave a neskôr na celom Slovensku sa stal V. Šalgovič, jeden z vedúcich funkcionárov ZSP a aktívny armádny dôstojník v hodnosti kapitána, ktorý v straníckej štruktúre pôsobil ako bezpečnostný referent Ústredného sekretariátu ÚV KSS. Politické vedenie vznikajúcich RM potom zabezpečovala vysokoškolská sekcia ZSP, ktorá do štábu RM v Bratislave vyslala svojich členov J. Zelinku, P. Galla a C. Holeša.²⁶

Otázka vyzbrojovania príslušníkov RM sa riešila rôznymi spôsobmi. Prvé zbrane pochádzali zo strážnic ZS. Napríklad v Košiciach však dostala jednotka RM pri svojom vzniku niekoľko pištolí a pušiek aj od miestnej stanice Národnej bezpečnosti (NB) a 22. februára získala ďalšie zbrane a muníciu z nestrážneného vojenského objektu.²⁷ Zo skladov Národnej bezpečnosti alebo armády bola s pomocou veliteľov – komunistov zabezpečovaná časť zbraní pre RM tiež v iných mestách. Na základe dohody so Slovenskou odborovou radou vydal 23. februára oblastný veliteľ NB Bratislava I podplukovník F. Lipka pokyn na prevezenie väčšieho počtu ručných zbraní zo skladov NB na Križkovej ulici na sekretariát SOR na Továrenskej ulici, kde bola v depozíte uložená aj záloha zbraní pre ZS. Ešte ten istý deň boli zbrane rozdelené do bratislavských závodov a pridelené vybraným členom RM.²⁸ Ďalšie zbrane pre bratislavské jednotky RM sa doviezli 25. februára z brnianskej Zbrojovky²⁹ a z vojenských skladov v Nitre.³⁰ Niektoré zbrane, najmä členov RM z radov odbojárov, však pochádzali aj z ilegálnych úkrytov. Celkom v Bratislave milície disponovali 2 000 puškami a 500 samopalmi.³¹

V dňoch vládnej krízy jednotky RM zabezpečovali „ochranu“ závodov a niektorých strategicky dôležitých objektov pred „reakčnými elementmi“,

25 ŠKURLO, I.: *Február a Ludové milície*, s. 109.

26 FRAŇO, J.: Pokrokoví vysokoškooláci išli so stranou a s ľudom. In: *Ludia vo februári*. Bratislava 1977, s. 197.

27 ŠKURLO, I.: *Február a Ludové milície*, s. 110.

28 Tamže, s. 107.

29 Tamže, s. 113.

30 VARTÍKOVÁ, M.: *Strážime socializmus*, s. 149.

31 ŠTAIGL, J., ŠTEFANSKÝ, M.: *Vojenské dejiny Slovenska. VI. zväzok (1945-1968)*. Bratislava 2007, s. 94.

podieľali sa na „poriadkovej” službe v mestách – najmä pri organizovaní rôznych „spontánnych” manifestácií – a „vypomáhali” pri strážení verejných budov či obsadzovaní objektov a zariadení „reakcie”. Mimo závodov a podnikov pôsobili väčšinou spoločne s príslušníkmi NB alebo ozbrojenými skupinami partizánov. Ich vystúpenie v čase politického prevratu bolo viacmenej demonštratívne a na priebeh udalostí nemalo podstatný vplyv. Koncom februára bolo na Slovensku spolu 6 704 členov RM, z toho približne jedna tretina ozbrojených.³²

Po naplnení komunistického scenára februárových udalostí vedenie KSČ o rozpustení RM neuvažovalo, práve naopak. Jej zámerom bolo tieto nelegálne vytvorené ozbrojené formácie nielen zachovať, ale „v záujme ochrany komunistického režimu“ ešte posilniť a nejakým „vhodným“ spôsobom začleniť do branného systému štátu. Už 28. februára prijalo Predsedníctvo ÚV KSČ uznesenie o budovaní jednotiek RM na celom území ČSR a v marci 1948 bola potom pôsobnosť hlavného štábu RM v Prahe prenesená na ministerstvo vnútra, kde pre centrálné riadenie RM vzniklo samostatné oddelenie (neskôr premenené na odbor) s označením BP/9. Zodpovedalo to predstávam o formálnej legalizácii existencie Robotníckych milícií, pre ktoré sa v Čechách už začal používať aj názov Ľudové milície, ako pomocnej zložky ZNB, v skutočnosti však priamo riadenej a kontrolovanej orgánmi KSČ.

V intenciách snáh o naplnenie týchto zámerov vydalo ministerstvo vnútra už 6. mája 1948 smernice o organizovaní osadných (miestnych) jednotiek ĽM určených na plnenie pomocných úloh pri ochrane štátnych hraníc a zabezpečovaní ochrany osôb a štátneho i súkromného majetku v pohraničí. O dva mesiace neskôr, 13. júla, potom vydalo aj smernice o organizovaní závodných jednotiek ĽM. Zdôrazňovalo v nich, že ĽM sú pomocným orgánom ZNB v rámci závodu a v prípade potreby i mimo neho pri ochrane súkromného a štátneho majetku, pri ochrane životov občanov a pri živelných pohromách (povodeň, požiar a podobne). Za mimoriadnej situácie však mohli byť jednotky ĽM využité aj pri zabezpečovaní a udržiavaní verejného poriadku.

Základnú organizačnú štruktúru závodných jednotiek ĽM tvorilo družstvo, čata, rota a prápor. Velitelia ĽM boli na stupni závod, okres a oblasť. Po

32 BARNOVSKÝ, M.: Preberanie moci a pofebruárová očista 1948. In: BARNOVSKÝ, M. (zost.): *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1948—1953*. Bratislava 1995, s. 89.

stránke odborného výcviku sa závodné jednotky LM podriaďovali veliteľovi stanice ZNB v svojom obvode, okresné a oblastné velenie LM bolo podriadené okresnému a oblastnému veliteľovi ZNB. Pri oblastných veliteľstvách ZNB vznikli samostatné referáty pre LM. Najvyšším veliteľom LM bol minister vnútra.

Smernice o osadných a závodných jednotkách LM mali zrejme predstavovať vykonávacie dokumenty zákona, ktorý by ich poňatie ako pomocných orgánov ZNB legislatívne zakotvil. Jeho prípravou sa ministerstvo vnútra s podporou ústredných komunistických orgánov intenzívne zaoberalo a 27. septembra bol návrh zákona o LM prerokovaný v Predsedníctve ÚV KSČ. To rozhodlo, aby bol predložený vláde ČSR na jej najbližšom zasadnutí.³³ Neskôr sa však vedenie KSČ rozhodlo upustiť od príliš taxatívneho a najmä „transparentného“ legislatívneho vymedzenia pôsobnosti LM a ich existenciu právne „prikryť“ všeobecnými formuláciami pripravovanej novely zákona o ZNB.

Nový zákon o národnej bezpečnosti (č. 286) bol schválený 21. decembra 1948. V § 15, ods. 3 deklaroval, že chrániť záujmy uvedené v § 1, ods. 1 – t.j. chrániť ľudovodemokratické zriadenie, strážiť štátne hranice, zaisťovať bezpečnosť osôb a majetku a udržiavať verejný poriadok – má ministerstvo vnútra a národné výbory. Na plnenie týchto úloh mohli byť ďalej do služby povolaní dobrovoľne sa hlásiaci spoľahliví občania, navonok riadne označení, ktorí majú rovnaké práva a povinnosti ako príslušníci ZNB.³⁴ Týmto ustanovením sa v nasledujúcom období zdôvodňovala aj existencia LM.

Na základe uvedeného zákona a v súvislosti so zavedením krajského územného usporiadania vydalo ministerstvo vnútra začiatkom roka 1949 nové smernice o výstavbe jednotiek LM a ich spolupráci so ZNB. V podstate išlo o spresnenie a podrobnejšie špecifikovanie otázok riešených v smerniciach z 13. júla 1948. Nariadenie ministra vnútra č. 210 zo 14. septembra 1949 o vonkajšom označení osôb povolaných k službe podľa § 15 ods. 3 zákona o národnej bezpečnosti súčasne stanovilo nové označenie pre príslušníkov LM pri výkone služby – červená rukávová páska so šírkou 10 cm, na ktorej

33 ŠKURLO, I.: *Február a Ľudové milície*, s. 117 – 118 a UHLÍŘ, L.: K lidovým milicím. *Historie a vojenství*, roč. XLV, 1996, č. 6, s. 167.

34 Sbíрка zákonů a nařízení Republiky Československé, ročník 1948, částka 104, s. 1785.

sú čierne písmená LM a okrúhla pečiatka príslušného krajského veliteľa národnej bezpečnosti.³⁵

V porovnaní s českými krajinami sa po štátnom prevrate ozbrojeným robotníckym formáciami na Slovensku venovala oveľa menšia pozornosť. Vedenie KSS a Slovenská odborová rada akoby nevedeli, čo majú s Robotníckymi milíciami – názov Ľudové milície sa na Slovensku začal používať neskôr ako v Čechách – robiť. Orgány KSS venovali pozornosť predovšetkým „očistے“ odbojových zväzov, do ktorých vedení presadzovali politicky „spolahlivých“ a v boji s „reakciou“ preverených členov. Problematika RM bola sledovaná v podstate len po línii okresných bezpečnostných referentov a predsedov okresných sekretariátov KSS, a to predovšetkým z kvantitatívneho hľadiska ich pokračujúcej výstavby.³⁶

Otázkou „čo ďalej“ s Robotníckymi milíciami sa 9. októbra 1948 v Bratislave zaoberala porada zástupcov ministerstva vnútra (J. Veselý), ÚV KSS (Ľ. Benada a V. Šalgovič), SOR (M. Obuch), hlavného štábu RM (K. Tomaščík) a Povereníctva vnútra (plk. R. Viktorín a Ľ. Kukan). Poradu viedol plk. Viktorín, ktorý najskôr „vysvetlil“ dôvody, prečo je potrebné pokračovať v budovaní ozbrojených jednotiek robotníkov. Zástupca ministerstva vnútra J. Veselý potom informoval o vývoji LM v Čechách a odporúčal, aby sa podobným spôsobom postupovalo aj na Slovensku.

Po pomerne búrlivej diskusii sa prijal záver, že RM sú ozbrojenou zlozkou robotníckej triedy a komunistickej strany a majú byť organizované pri KSS. S tým súviselo aj zdôraznenie zásady, že členom RM môže byť len člen strany. Ďalej bolo rozhodnuté, že závodné jednotky RM sa majú vytvárať na všetkých závodoch, kde pracuje najmenej 200 osôb.

Výsledky porady sa dotýkali aj riadenia RM. Pri ÚV KSS, zároveň však v pôsobnosti Povereníctva vnútra, mal vzniknúť štáb RM pre Slovensko, ktorého členmi by boli veliteľ RM na Slovensku, náčelník štábu, politický komisár, veliteľ pre organizačné veci, veliteľ pre výcvik jednotiek a hospodár. V rámci tretieho odboru Povereníctva vnútra (Bezpečnosť – J.Š.) sa malo okrem toho

35 BÍLEK, J. – PILÁT, V.: Závodní, Dělnické a Lidové milice v Československu. *Historie a vojenství*, roč. XLIV, 1995, č. 3, s. 85.

36 Pozri hlásenia týchto funkcionárov V. Šalgovičovi za apríl a máj 1948. SNA Bratislava, f. A ÚML ÚV KSS, f. Generálny tajomník ÚV KSS, šk. 2164, zl. 333/4, 5 a 6.

vytvoriť samostatné oddelenie na riadenie činnosti jednotiek RM. Počítalo sa s tým, že bude zložené z prednostu oddelenia, politického komisára, referenta pre organizačné veci, referenta pre výcvik a hospodárskeho referenta.³⁷

O výstavbe a riadení RM v zmysle uvedených záverov rokoval 25. novembra 1948 organizačný sekretariát ÚV KSS. Predovšetkým zdôraznil, že *„Robotnícke milície majú byť ozbrojené formácie strany, pričlenené formálne k Poverenictvu vnútra“*. Ďalej rozhodol o zriadení funkcie referenta pre RM pri ÚV KSS, ktorým sa stal Michal Ťupek. Mal ihneď prevziať agendu RM od SOR a spolu s V. Šalgovičom a prednostom novovytvoreného oddelenia pre RM na Povereníctve vnútra zistiť existujúci stav jednotiek a pripraviť návrhy na ich novú organizačnú štruktúru.³⁸

Vytvorenie štábu RM pre Slovensko bolo schválené na zasadnutí Organizačného sekretariátu ÚV KSS 31. januára 1949 za prítomnosti generálneho tajomníka ÚV KSS Štefana Bašťovanského. Členmi štábu sa stali Oskár Valášek, Samo Falt'an, Ján Gábel, Maximilian Puffler, Milan Obuch a M. Ťupek.³⁹ Ako hlavná úloha štábu pre najbližšie obdobie bola stanovená organizačná príprava prehliadky RM pri príležitosti prvého výročia *„víťazstva pracujúceho ľudu“*. Mala sa konať v Bratislave a – ako navrhol Š. Bašťovanský – *„ešte v jednom centre, kde budú najlepšie možnosti a kam možno prípadne priviesť robotníkov z veľkých závodov... Ide o to, že nám beztak vytykajú (predstavitelia ÚV KSC – pozn. J. Š.), že sme túto vec (výstavbu RM – pozn. J. Š.) veľmi zanedbali a pomohlo by nám, keby sme to dokázali aspoň v dvoch mestách... v súvislosti s tým treba urýchliť výstavbu milícií.“*⁴⁰ Za „najvhodnejšie“ druhé miesto prehliadky pokladal Žilinu. Organizačný tajomník ÚV KSS Koloman Moško súčasne zdôraznil, že v Bratislave musia mať príslušníci RM bezpodmienečne zbrane, pričom *„Prehliadku treba usporiadať tak, aby to vyzeralo mohutne, treba si rozmyslieť, v akých stupoch pôjdu, treba sa naučiť riadne*

37 ŠKURLO, I.: *Február a Ludové milície*, s. 123 – 124.

38 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, šk. 1, Zápisnica zo zasadnutia Organizačného sekretariátu ÚV KSS 25. 11. 1948.

39 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, šk. 2, Zápisnica zo zasadnutia Organizačného sekretariátu ÚV KSS 31. 1. 1949.

40 Tamže.

*pochodovať a ak majú spievať, tak riadne spievať, aby to na bratislavské obe-
censvo zapôsobilo.*⁴¹

Po reálnejšom posúdení personálnych možností uskutočnenia dvoch „mo-
hutných“ prehliadok – podľa spresnených údajov z okresných výborov KSS
mohol bratislavský kraj poskytnúť „len“ niečo viac ako 2 000 príslušníkov
RM⁴² – bolo rozhodnuté zorganizovať prehliadku len v Bratislave. Malo sa jej
zúčastniť okolo 7- až 8-tisíc milicionárov z krajov Bratislava, Nitra a Žilina
spolu s jedným práporom uniformovanej služby ZNB. Na základe pokynov
z Prahy sa zmenil aj prístup k organizovaniu prehliadky. Na zasadnutí Organi-
začného sekretariátu ÚV KSS 15. februára K. Moško uviedol, že *„súdruhovia
z Prahy nám kládli na srdce, aby nástup nevyzeral veľmi vojensky. Aby to
malo skôr ráz ľudovosti.*“ Súčasne však upozornil, že prehliadka musí vyznieť
ako manifestácia sily, sprievod milicionárov má preto *„ísť mestom, nech ľudia
majú strach, tí, ktorí ho majú mať...“*⁴³ Pre vyzbrojenie príslušníkov RM bolo
prisľúbených okolo 5 000 pušiek z Prahy a Brna, ktoré mali byť pridelené „len
prevereným osobám“.⁴⁴

Konkrétnu organizáciu štábu RM pre Slovensko a personálne obsadenie
jednotlivých funkcií organizačný sekretariát riešil až 7. apríla 1949, keď sa
v jeho materiáloch aj po prvýkrát oficiálne objavuje názov Ľudové milície
(ĽM). Podľa schváleného návrhu mala byť na čele štábu ĽM tzv. veliteľská
trojka, t.j. veliteľ, zástupca veliteľa a politický komisár. V rámci štábu mali
potom pôsobiť štyri referáty – kádrový a osobný, politickej výchovy, mate-
riálny a organizačný. Za veliteľa ĽM na Slovensku bol navrhnutý a schválený
S. Falt'an a za jeho zástupcu M. Puffler. Funkcia politického komisára zostala
zatiaľ neobsadená. M. Puffler sa súčasne stal prednostom oddelenia ĽM pri
Povereníctve vnútra. Malo označenie BK/7 a tvorili ho tri referáty: kádrový
a materiálny (za jeho činnosť zodpovedal priamo M. Puffler, výcvikový (M.
Ťupek) a organizačný (M. Obuch). Členovia štábu ĽM na Slovensku mali byť

41 Tamže.

42 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, šk. 2, Zápisnica zo zasadnutia
Organizačného sekretariátu ÚV KSS dňa 11. 2. 1949.

43 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, šk. 2, Zápisnica zo zasadnutia
Organizačného sekretariátu ÚV KSS dňa 15. 2. 1949.

44 Tamže.

prijatí „do služieb“ Povereníctva vnútra, a to v takých hodnotiach „*aby tým boli zaručené ich doterajšie príjmy.*“⁴⁵

Organizačný sekretariát ÚV KSS rozhodol aj o zriadení trojčlenných krajských štábov ĽM a schválil návrhy krajských výborov KSS na obsadenie funkcií krajských veliteľov ĽM. V kraji Bratislava sa ním stal J. Gábel, v kraji Nitra – Dominik Kováč, v kraji Žilina – Ján Ševčík a v kraji Košice – Ján Horár. Krajské výbory KSS v Banskej Bystrici a Prešove návrhy nepredložili.⁴⁶

Do konca roka 1949 sa pozornosť orgánov KSS a Povereníctva vnútra sústreďovala predovšetkým na organizačné dobudovanie štruktúry ĽM podľa smerníc ministerstva vnútra. Na základe návrhov okresných výborov KSS boli ustanovovaní okresní velitelia ĽM a uskutočňovala sa reorganizácia jednotiek. Ich základný organizačný prvok predstavovalo družstvo zložené z príslušníkov jedného pracoviska. Tri družstvá z jedného alebo viacerých závodov potom tvorili čatu, tri čaty zo závodu (závodov) jedného okresu rotu a tri rotu v rámci kraja prápor. Celkový počet členov ĽM na Slovensku v tomto čase dosiahol asi 10 000 osôb.⁴⁷ V tejto súvislosti sa opäť riešila otázka zbrání. Okrem pušiek dodaných vo februári z Prahy a Brna časť zbraní poskytla znovu armáda a ZNB. Zbrane jednotiek ĽM boli uložené priamo v závodoch. Postupne sa však začali vytvárať tiež tzv. dispozičné zásoby zbraní ĽM v skladoch krajských veliteľstiev.

Od polovice roka 1949 sa zjednocovala výstroj príslušníkov ĽM. Boli vybavovaní tmavomodrým pracovným odevom (montérkami), ku ktorému nosili vlastné baretu a obuv. Túto „rovnošatu“ zabezpečovali väčšinou závody hromadnými nákupmi z vlastných prostriedkov.

Väčší dôraz sa kládol aj na odborný výcvik členov ĽM. Bolo zriadených niekoľko výcvikových stredísk a uskutočňovali sa rôzne kurzy na prípravu veliteľov od rotu vyššie. Okrem otázok „plánovitého“ organizovania jednotiek mali týchto funkcionárov oboznámiť najmä „*s úlohou Ludových milícií špe-*

45 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, šk. 3, Materiály zo zasadnutia Organizačného sekretariátu ÚV KSS 7. 4. 1949 – Výstavba Ludových milícií.

46 Tamže.

47 Vyplýva to z údajov o možnostiach zabezpečenia účasti členov ĽM na prehliadke v Bratislave vo februári 1949. SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, šk. 2, Zápisnica zo zasadnutia Organizačného sekretariátu ÚV KSS dňa 15. 2. 1949.

*ciálne z hľadiska politického.*⁴⁴⁸ Odborný výcvik milicionárov sa organizoval po pracovnom čase v rozsahu 8 – 10 hodín za mesiac. Organickým veliteľom ĽM pri ňom vypomáhali inštruktori z radov armády a ZNB. S ich pomocou sa spracovávali aj prvé mobilizačné plány jednotiek ĽM.

Riadenie ĽM v pôsobnosti Povereníctva vnútra s presne nevymedzenými vzťahmi a kompetenciami k stranickým orgánom však u týchto začalo vyvolávať isté obavy zo znižovania vplyvu na jednotky ĽM. Preto bolo rozhodnuté doplniť systém riadenia ĽM v krajoch a okresoch o tzv. miličné štvorky, ktoré by rozhodovali o personálnych otázkach ĽM a koordinovali disponovanie s nimi. Boli zložené z politického tajomníka príslušného orgánu KSS, bezpečnostného referenta národného výboru, veliteľa ZNB a veliteľa ĽM.

Ďalšie organizačné zmeny v radiaciach orgánoch ĽM sa uskutočnili na počiatku roka 1950. Dňom 1. apríla vstúpila do platnosti nová organizačná štruktúra štábu ĽM pre Slovensko, pričom funkcia veliteľa ĽM bola zlúčená s funkciou prednostu oddelenia BK/7. Novým veliteľom ĽM na Slovensku sa stal Ján Horár, jeho zástupcom a súčasne zástupcom prednostu oddelenia BK/7 bol M. Puffler. Štáb, ktorý bol v podstate totožný s oddelením BK/7, mal tieto referáty: 1. osobný a kádrový (vedúci M. Puffler), 2. politickej výchovy (vedúci nebol ustanovený), 3. operačný (M. Obuch), 4. materiálny (Jozef Vacko), 5. výcvikový (Alexander Letenai) a 6. spravodajský (Anton Vrtiel).⁴⁹ Podobnú organizačnú štruktúru mali mať aj krajské a okresné štáby ĽM. Počet členov krajského štábu bol stanovený maximálne na 13 osôb s výnimkou kraja Prešov, kde mal mať štáb len 10 členov. V okresoch mal byť počet členov štábov ĽM určený podľa potreby.

Vedúci funkcionári štábu ĽM pre Slovensko boli vo vyšších dôstojníckych hodnostiach ZNB zaradení do služieb Povereníctva vnútra. Pre kraje bol počet platených funkcionárov stanovený takto: Bratislava – 6, Žilina – 5, Nitra – 4,

48 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, šk. 3, Materiály zo zasadnutia Organizačného sekretariátu ÚV KSS 7. 4. 1949 – Výstavba Ľudových milícií.

49 SNA Bratislava, f. PV-sekr., šk. 206, č. 228/50 taj. Zápisnica z porady o organizácii a činnosti Ľudových milícií na Slovensku za rok 1949, ktorá sa uskutočnila 1. 3. 1950 na ÚV KSS.

Poznámka: Spravodajský referát bol určený na zabezpečovanie úloh tzv. vnútornnej „preventívnej“ ochrany, bol preto označovaný aj ako referát vnútorného obranného spravodajstva. Úzko spolupracoval s orgánmi Štátnej bezpečnosti.

Banská Bystrica – 4, Košice – 5 a Prešov – 3. V okresoch mohol byť ustanovený platený veliteľ LM, prípadne aj jeho zástupca vtedy, ak počet milicionárov nebol menší ako 200 osôb.⁵⁰ Ďalší členovia uvedených štábov boli tzv. čestní funkcionári, ktorí svoje funkcie vykonávali popri zamestnaní.

Ministerstvo vnútra v tomto čase po prvýkrát spresnilo aj kvantitatívne hľadiská výstavby LM. Pre orgány na Slovensku vytýčilo úlohu zvýšiť do konca roka 1950 počet členov LM na 20 000 osôb. V kontexte s tým pre jednotlivé kraje stanovilo tieto smerné čísla: Bratislava – 6 000, Žilina – 4 500, Nitra – 2 500, Banská Bystrica – 1 500, Košice – 4 500 a Prešov – 1 000 milicionárov.⁵¹ Mali sa dosiahnuť zintenzívnením náboru, predovšetkým však budovaním osadných ľudových milícií (OEM) podľa smerníc z mája 1948. Na porade, ktorá sa uskutočnila 1. marca 1950 na ÚV KSS, však bolo upozornené, že pri vytváraní OEM je potrebné postupovať opatrne „vzhľadom na pomery na Slovensku“. OEM sa preto mali budovať „*predbežne len na skúšku*“ a to „*len v oblastiach, kde krajský sekretariát KSS po dôkladnom preskúmaní všetkých možností toto odporučí*“.⁵² Osadné jednotky LM sa začali budovať v druhej polovici roka 1950 v krajoch Bratislava, Nitra, Košice a Prešov.⁵³

Novým prvkom v organizačnej štruktúre LM sa stali tzv. úderné oddiely. Vytvárali sa od začiatku roka 1950 na úrovni krajov z najspoľahlivejších závodných jednotiek. Určené boli na spoločnú činnosť so zložkami ZNB a armády pri „preventívnych“ a likvidačných akciách namierených proti skutočným alebo vykonštruovaným oponentom totalitného režimu. U všetkých jednotiek sa ďalej zriadila funkcia politického vedúceho, do ktorej boli ustanovovaní „najschopnejší súdruhovia“ schválení príslušnými orgánmi KSS. Súčasne sa

50 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Generálny tajomník ÚV KSS, šk. 2164, zl. 333/1. Pracovný plán oddelenia BK/7 na rok 1950.

51 SNA Bratislava, f. PV-sekr., šk. 206, č. 228/50 taj. Zápisnica z porady o organizácii a činnosti ľudových milícií na Slovensku za rok 1949, ktorá sa uskutočnila 1. 3. 1950 na ÚV KSS.

52 Tamže.

53 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, šk. 850. Materiály zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 19.11. 1953 – Správa o činnosti ľudových milícií na Slovensku do vydania Smerníc a Poriadku LM Predsedníctva ÚV KSS a do dnešného dňa.

rozhodlo, že politickí vedúci a platení funkcionári ĽM budú postupne vysielaní do stranických škôl a kurzov.

Odbornú prípravu vyšších veliteľov zabezpečovali 14-denné kurzy, ktoré v apríli a máji 1950 organizovalo ministerstvo vnútra v Čechách. Zo Slovenska sa ich zúčastnilo okolo 100 funkcionárov ĽM. Predpokladalo sa, že v druhej polovici roka 1950 zriadi oddelenie BK/7 podobné kurzy v kraji Košice. Do konca roka sa v nich mali vyškoliť „všetci velitelia jednotiek od veliteľa družstva počínajúc”.⁵⁴

Výcvik členov ĽM bol čoraz viac prispôbovaný ich úlohám ako „ozbrojenej zložky strany”. Zameriaval sa predovšetkým na problematiku ochrany závodov a zabezpečenia „verejného poriadku a verejnej bezpečnosti”. Vojenská časť výcviku (poradová, strelecká a taktická príprava) sa uskutočňovala podľa vybraných ustanovení armádnych predpisov. Vývrcholenie výcviku v roku 1950 predstavovali prvé ostré streľby ĽM. O ich pravidelnom každoročnom konaní rozhodol ÚV KSČ vychádzajúc „z úloh ĽM a prihliadajúc na situáciu zostrenia triedneho boja pri výstavbe socializmu v našej vlasti a z hľadom na zostrenú medzinárodnú situáciu...”⁵⁵ V máji 1950 boli ĽM zaradené do pôsobnosti novovytvoreného ministerstva národnej bezpečnosti (MNB). Z doterajšieho oddelenia BP/9 na ministerstve vnútra vznikol 9. sektor MNB, ktorý riadil priamo minister.⁵⁶ Oddelenie BK/7 na Povereníctve vnútra bolo pravdepodobne zrušené (o jeho ďalšej existencii sa nezachovali žiadne informácie) a riadenie ĽM na Slovensku zabezpečoval len celoslovenský štáb ĽM podriadený hlavnému štábu v Prahe. Na ÚV KSS sa otázkami ĽM zaoberalo novozriadené oddelenie štátnej administratívy.

Po zasadnutí ÚV KSČ vo februári 1951, ktorého závery smerovali ku globálnej militarizácii čs. spoločnosti, sa objavili pokusy postaviť ĽM de facto na úroveň armády a ZNB. ĽM boli chápané ako záloha armády a Bezpečnosti

54 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Generálny tajomník ÚV KSS, šk. 2164, zl. 333/1. Pracovný plán oddelenia BK/7 na rok 1950.

55 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, šk. 27. Materiály zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS 30. 11. 1951 – Správa o príprave a prevedení ostrej streľby v ľudových milíciách na Slovensku.

56 HOLUB, O.: *Vývoj Sboru národnej bezpečnosti a vojsk ministerstva vnútra*. Praha 1978, s. 89 a príloha VI

a tiež ako kádrová rezerva pre všetky oblasti spoločnosti.⁵⁷ Pôsobnosť ĽM sa súčasne rozšírila o úlohy v protipožiarnej a protiletectkej ochrane. V marci 1951 prijal ÚV KSČ dokonca rozhodnutie o výstavbe protiletadlových jednotiek ĽM. Od jeho realizácie sa však z materiálnych a výcvikových dôvodov v krátkom čase upustilo.

Od počiatku roka 1952 sa pripravovalo prevedenie ĽM do priamej podriadenosti orgánov komunistickej strany. V apríli t. r. vedenie KSČ vydalo Organizačný poriadok Ľudových milícií, ktorý stanovil, že ĽM sú ozbrojeným zborom KSČ s úlohou „chrániť a brániť stranu, ľudovú demokratické zřízení a socialistické budování“.⁵⁸ Ďalej deklaroval zásadu dobrovoľného členstva v ĽM s tým, že do ĽM môžu byť prijímaní komunisti vo veku od 18 rokov na návrh svojej základnej organizácie. O ich prijatí rozhodovali okresné výbory KSČ (KSS). Tie zodpovedali aj za výstavbu jednotiek ĽM, ktorých organizačná štruktúra sa rozšírila o stupeň pluk (3 prápory).

Vrchným veliteľom ĽM v ČSR sa stal predseda KSČ a činnosť v krajoch a okresoch riadili krajskí a okresní velitelia. Na týchto stupňoch sa vytvorili aj veliteľské štáby. Plnenie úloh ĽM na Slovensku zabezpečoval štáb vrchného veliteľa ĽM pre Slovensko pri ÚV KSS. Na čele štábov vrchného veliteľa pri ÚV KSČ a ÚV KSS stáli náčelníci štábov. Náčelník štábu pri ÚV KSS bol zástupcom vrchného veliteľa ĽM na Slovensku a bol podriadený náčelníkovi štábu pri ÚV KSČ. Organizačnú štruktúru krajských a vyšších štábov tvorili tieto oddelenia: 1. politické, 2. kádrové, 3. výcvikové, 4. materiálne a 5. operačné. Členmi štábov boli aj vedúci tajomníci okresných (krajských) výborov KSČ (KSS) a tajomník ÚV KSČ (KSS).

Rozhodovanie o použití ĽM prešlo plne do kompetencie stranických orgánov. V rámci okresu mal toto právo okresný veliteľ na základe súhlasu Predsedníctva OV KSČ (KSS). Na úrovni kraja rozhodoval krajský veliteľ po predchádzajúcom súhlase Predsedníctva KV KSČ (KSS). O akciách ĽM presahujúcich rámec kraja rozhodovalo Predsedníctvo ÚV KSČ. Pre plnenie úloh v súčinnosti so ZNB a armádou (zadržiavanie a zatýkanie osôb, eskorty, strážna služba, použitie zbraní a podobne) sa členom ĽM priznávali rovnaké

57 WEIS, F.: *Lidové milice v ČSR. Jejich vznik a vývoj*, s. 52.

58 Vojenský historický archív Praha, f. MNO-sekr. min. 1952, šk. 8, sig. 84/2.

práva a povinnosti ako príslušníkom týchto zložiek. Za prípadné trestné činy sa však mali zodpovedať pred civilným súdom.

Oficiálne skončili LM pôsobenie v rezorte ministerstva národnej bezpečnosti k 1. januáru 1953. Týmto dňom ich riadenie prešlo plne do kompetencie ÚV KSČ, kde vzniklo samostatné oddelenie LM. Obdobné oddelenie vzniklo aj pri ÚV KSS. Hlavným veliteľom LM v rámci ČSR bol predseda KSČ (Klement Gottwald) a na Slovensku predseda KSS (V. Široký). Po smrti K. Gottwalda v marci 1953 a zrušení funkcií predsedov KSČ a KSS sa hlavnými veliteľmi LM stali tajomníci ÚV KSČ a ÚV KSS poverení riadením straníckej práce. Na ÚV KSČ to bol Antonín Novotný, od jesene 1953 prvý tajomník ÚV KSČ, na Slovensku prvý tajomník ÚV KSS K. Bacílek a po ňom ďalší prví tajomníci ÚV KSS. Ľudové milície, ktorých existencia naďalej nemala oporu v žiadnom legislatívnom ustanovení, sa definitívne stali bojovými oddielmi komunistickej strany, respektíve jej vedúcich funkcionárov.

SUMMARY

People's Militias in Slovakia — their Establishment and Development until the Year 1953

Formation of People's Militias, which were an organ directly subordinated to Communist party, is usually connected with takeover of political power in February 1948. It was in some way an apogee of the process which started soon after the end of the World War II, and during which paramilitary units of armed workers were created. However, in Slovakia this process was showing, in comparison with Czech lands, some particularities. First of all, from the point of view of internal political struggle for power, this process was not a Slovak matter or it did not represent an „inevitable“ way for Slovak communists. The formation of People's Militias in Slovakia was merely introduced in close connection with an adjustment to the Czech „example“ and due to submission to instructions of the Prague's center of Communist Party of Czechoslovakia (CPC).

First armed workers formations in Slovakia, the so-called Factory Guards, started to emerge during summer 1946. Their formation was organized with initiative of Slovak Union Council and Central Committee of the Communist Party of Slovakia (CC CPS), which was thus reacting to criticism about constant falling behind in realization of this „splendid idea“. In August 1947 such units were already existing in 163 factories and they totalled 1018 persons. CPS did however still rely upon its influence in Union of Slovak Partisans, whose members were, in most of the cases, illegally armed. During first days of governmental crisis in Czech lands so-called guard and emergency units were created from members of Factory Guards, and those units were gradually re-organized into Workers Militias. In Slovakia paramilitary units of Workers Militias were formed directly and in the same time period as units of armed partisans. Those formations did then provide „protection“ for the factories, and for some others strategically important buildings against „reactionist elements“, and together with members of National Security they participated as well on „order-keeping“ duties in the cities. At the end of February 1948 there were in Slovakia 6704 members of Workers Militias in total.

Under conditions of the Communist political monopoly Workers Militias - which were from spring 1949 onwards renamed to People's Militias by following Czech „example“ - were, in order to legalize their status as auxiliary organs of National Security Corps, placed under competence of Office of the Internal Affairs. In the same time period their organizational structure, as well as their training program, were gradually improved. People's Militias were more and more profiling as „armed section of the Communist party“ and thus on 1 January 1953 they were transferred from competence of the department of the internal affairs under full control of the Communist party territorial structures.

ISBN 978-80-89335-07-7

9 788089 335077